

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

VOLODYMYR VYNNYCHENKO CENTRAL UKRAINIAN STATE
UNIVERSITY

НАУКОВІ ЗАПИСКИ SCIENTIFIC NOTES

**Серія:
Право**

**Series:
Law**

**Випуск 19
2025
Edition 19
2025**

**Кропивницький – 2025
Kropyvnytskyi – 2025**

УДК 34 (052.552)
Н 15

Наукові записки. Серія : Право. 2025. Випуск 19. Кропивницький, 2025. 397 с.

ISSN 2522-9230 (Print)
ISSN 2522-9249 (Online)
DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-1

Рецензенти:

Армаш Надія Олексіївна – доктор юридичних наук, доцент, заступник директора Державного підприємства «Центр судової експертизи та експертних досліджень»;

Гаруст Юрій Віталійович – доктор юридичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту публічного права;

Петков Валерій Петрович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету №3 Донецького державного університету внутрішніх справ.

У Наукових записках розкриваються окремі питання історії та теорії держави і права, цивільного, трудового, адміністративного, кримінального права та інших галузей права.

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої освіти та усіх тих, хто цікавиться актуальними проблемами вітчизняної та зарубіжної юриспруденції.

РЕДКОЛЕГІЯ:

Голова редколегії:

Соболь Євген Юрійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін та державного управління, ректор Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, заслужений діяч науки і техніки України.

Заступник голови редколегії:

Гриценко Володимир Григорович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, заслужений юрист України.

Відповідальний редактор:

Трошкіна Катерина Євгенівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін та державного управління Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Члени редколегії:

Батанов Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;

Безпалова Ольга Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, директор Департаменту науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації;

Берlach Анатолій Іванович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри службового та медичного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Бруннер Хільмар – доктор наук з державного управління та публічного права, професор адміністративного права при Федеральному коледжі державного управління (м.Ной-Ульм, Німеччина);

Гетьман Євген Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України Головний учений секретар Національної академії правових наук України;

Гречанюк Сергій Костянтинович – доктор юридичних наук, професор, начальник Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України;

Гуржій Тарас Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Державного торговельно-економічного університету;

Джафарова Олена В'ячеславівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри

адміністративної діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ;

Дніпров Олексій Сергійович – доктор юридичних наук, старший дослідник, ректор Київського національного університету будівництва і архітектури;

Добковскі Ярослав – габілітований доктор права, професор, завідувач кафедри адміністративного права та науки про адміністрацію факультету права та адміністрації Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Республіка Польща);

Дрозд Олексій Юрійович – доктор юридичних наук, професор, керівник Департаменту організації забезпечення діяльності Бюро економічної безпеки, заслужений діяч науки і техніки України;

Журавльова Зоряна Владленівна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права;

Манжула Андрій Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Мілова Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри загальноправових дисциплін та державного управління Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Миргород Валерія Валеріївна – доктор юридичних наук, доцент, заступник директора Навчально-наукового інституту права з наукової роботи, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету;

Настюк Василь Якович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заслужений діяч науки і техніки України;

Сокурєнко Олена Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Стрбан Грегa – доктор наук, професор, декан юридичного факультету, Університет Любляни (Словенія);

Шатрава Сергій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ.

Друкується за рішенням вченої ради Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 5 від 01.12.2025 року).

Статті подано в авторській редакції

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 599 від 27.07.2023 року.

«Наукові записки. Серія: Право» включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії (Категорія «Б») з юридичних наук (спеціальність 081) наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р.

«Наукові записки. Серія: Право» реферується у наукометричних базах даних: «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського; Index Copernicus International; Google Scholar. Публікаціям присвоюється ідентифікатор цифрового об'єкта DOI.

ISSN 2522-9230 (Print)

ISSN 2522-9249 (Online)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-1

© Автори статей, 2025

© Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, 2025

УДК 34 (052.552)**Н 15**

Scientific notes. Series: Law. 2025. Issue 19. Kropyvnytskyi, 2025. 397 p.

ISSN 2522-9230 (Print)**ISSN 2522-9249 (Online)****DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-1****Reviewers:****Nadiia Armash** – Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Director of the Center of Forensic Expertise and Expert Researches;**Yuriy Garust** – Doctor of Law, Professor, Deputy Director of the Research Work of the Scientific Institute of Public Law;**Prof.Valerii Pietkov** – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Research Officer of the Scientific Laboratory for the Prevention of Criminal Offenses of Faculty #3, Donetsk State University of Internal Affairs.

Research Bulletin discloses certain issues in history and theory of the state and law, civil, labor, administrative, criminal legislation and other branches of law.

The bulletin is intended for researches and instructors, post-graduate students, university students and all of those interested in topical problems of domestic and foreign law.

EDITORIAL BOARD:**Chief Editor:****Prof.Yevhen Sobol** – Doctor of Law, Professor of the Chair of General Legal Disciplines and Public Administration of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Merited Science and Technology Functionary of Ukraine.**Deputy Head of Editorial Board:****Prof.Volodymyr Hrytsenko** – Doctor of Law, Professor, Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Honored Lawyer of Ukraine.**Editor- in-Charge:****Kateryna Troshkina** – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer of the Chair of General Legal Disciplines and Public Administration of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.**Editorial Board:****Prof.Olexander Batanov** – Doctor of Law, Professor, Leading Research Fellow of the Department of Constitutional Law and Local Self-Government of the Volodymyr Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine;**Prof.Olga Bezpalova** – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Science and Education of Kharkiv Oblast State Administration**Prof.Anatoliy Berlach** – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Service and Medical Law of Taras Shevchenko Kyiv National University;**Dr.Hilmar Brunner** – Doctor of Public Administration and Public Law, Professor of Administrative Law at the Federal College of Public Administration (Noi-Ulm, Germany);**Prof. Yevhen Hetman** – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, the Chief Research Secretary of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine;**Prof.Sergiy Grechaniuk** – Doctor of Law, Professor, Head of the Department for the Execution of Criminal Punishments of the Ministry of Justice of Ukraine;**Prof. Taras Gurzhiy** – Doctor of Law, Head of the Department of Administrative, Financial and Information Law of State Trade and Economics University;**Prof.Olena Dzhaferova** – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Administrative Enforcement of Kharkiv National University of Internal Affairs;

Dr. Olexiy Dniprov – Doctor of Law, Senior Researcher, Rector of Kyiv National University of Construction and Architecture;

Prof. Yaroslav Dobkowski – Phd Habil in Law, Head of the Department of Administrative Law and Science on the Administration of the Faculty of Law and Administration of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn.

Prof. Oleksiy Drozd – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Organization Support of Activities of the Economic Security Bureau of Ukraine, Merited Science and Technology Functionary of Ukraine;

Zoriana Zhuravliova – Candidate of Legal Sciences, Leading Researcher of the Department of Public Law Issues of the Scientific-Research Institute of Public Law;

Prof. Andriy Manzhula – Doctor of Law, Professor of the Department of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University;

Tetiana Milova – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of General Legal Disciplines and Public Administration of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University;

Valeriya Mirgorod – Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Director of the Institute of Scientific and Educational Law, Associate Professor of the Chair of Administrative, Economic Law and Financial and Economic Security of the Institute of Law of Sumy State University;

Prof. Vasyl Nastiuk – Doctor of Law, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Chair of Administrative Law and Administrative Activity of the Yaroslav Mydrii National Law University; Merited Science and Technology Functionary of Ukraine;

Olena Sokurenko – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University;

Prof. Strban Grega – Doctor of Law, Dean of the Faculty of Law, University of Ljubljana (Slovenia)

Prof. Serhiy Shatrava – Doctor of Law, Head of Scientific-research Laboratory on Pre-trial Investigation Issues of Kharkiv National University of Internal Affairs.

It is published by the decision of the Academic Council of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Minutes №. 5 of 01.12.2025).

The articles are presented in the author's version

Registration of an entity in the field of print media: Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting No. 599 dated 27.07.2023.

"Research Bulletin. Series: Law" is included in the list of scientific professional publications of Ukraine, in which the results of dissertations for obtaining scientific degrees of doctor of sciences, candidate of sciences and PhD degree (Category "B") on legal sciences (specialty 081) can be published by the Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020.

"Research Bulletin. Series: Law" is referred in the following scientific databases: "Scientific Periodicals of Ukraine", V.Vernadskyi National Library of Ukraine; Index Copernicus International; Google Scholar. Publications are assigned a digital object identifier (DOI).

ISSN 2522-9230 (print)

ISSN 2522-9249 (Online)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-6-10

Зеленко Інна Павлівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри загальноправових дисциплін та державного управління

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

zelenko0212@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0226-7481

ЗНАЧЕННЯ ПРЕЮДИЦІЇ В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті висвітлено, що преюдиції відносять до нетипових правових приписів, тому їх роль полягає у оптимізації юридичної практики, необхідності підвищення рівня правового регулювання, забезпечення надійності поєднання норм права між собою. Продemonстровано, що преюдицію розглядають у якості правозастосовчого акта, що є судовим рішенням, тому вона виконує функції, притаманні правозастосовчим актам: є юридичним засобом впливу на суспільні відносини; виступає як юридичний факт; є засобом конкретизації норм права; реально проявляється владність, примусовість права; втілюється індивідуалізований вплив компетентних органів на хід правового регулювання. Зазначається, що преюдиція є засобом судової аргументації, призначення якого полягає у встановленні порядку прийняття процесуальних рішень. Розкрито, що основними цілями преюдиції є уникнення протиріч у діяльності судових органів та забезпечення кваліфікованого розгляду питання компетентним органом. Розглянуто, що преюдиція відіграє важливу роль у підвищенні відповідальності суддів, тому що вона сприяє винесенню законних і обґрунтованих рішень, що стосуються не тільки прав та інтересів сторін конкретного провадження, яке залежить від фактів, що встановлені в цьому рішенні, а й впливає на дотримання прав та інтересів інших осіб. З'ясовано, що важливими елементами преюдиційності судових рішень є її об'єктивні та суб'єктивні межі дії. Визначено, що при об'єктивні межі преюдиції окреслюють коло фактів, що установлені відповідним процесуальним актом і у зв'язку з цим не підлягають доказуванню. Висвітлено, що суб'єктивні межі преюдиції визначають коло осіб, на яких вона поширюється. Продemonстровано, що дискусійним та таким, що має значення для практики у контексті застосування преюдицій є питання протиріччя, яке може виникнути між двома процесуальними принципами: принципом обов'язковості судових рішень і принципом оцінювання доказів, що передбачає внутрішнє переконання судді.

Ключові слова: преюдиції, нетипові правові приписи, правозастосовчі акти, принцип обов'язковості судових рішень, принцип оцінювання доказів.

Zelenko I. THE SIGNIFICANCE OF PRECONDITIONS IN THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION

The article highlights that precedents are classified as atypical legal provisions, therefore their role is to optimize legal practice, the need to increase the level of legal regulation, and ensure the reliability of combining legal norms with each other. It is demonstrated that precedent is considered as a law enforcement act, which is a judicial decision, therefore it performs the functions inherent in law enforcement acts: it is a legal means of influencing social relations; acts as a legal fact; is a means of specifying legal norms; the power and coercion of law are actually manifested; the individualized influence of competent authorities on the course of legal regulation is embodied. It is noted that the prejudgment is a means of judicial argumentation, the purpose of which is to establish the procedure for making procedural decisions. It is revealed that the main goals of the prejudgment are to avoid contradictions in the activities of judicial bodies and to ensure qualified consideration of the issue by the competent authority. It is considered that the prejudgment plays an important role in increasing the responsibility of judges, because it contributes to the adoption of lawful and justified decisions that concern not only the rights and interests of the parties to a particular proceeding, which depends on the facts established in this decision, but also affects the observance of the rights and interests of other persons. It has been found that important elements of the prejudiciality of judicial decisions are its objective and subjective limits of action. It has been determined that the objective limits of prejudice outline the range of facts that are established by the relevant procedural act and in this regard are not subject to proof. It has been highlighted that the subjective limits of prejudice determine the range of persons to whom it applies. It has been demonstrated that the issue of a contradiction that may arise between two procedural principles in the context of the application of prejudices is debatable and important for practice in the context of the application of prejudices.

Keywords: prejudices, atypical legal provisions, law enforcement acts, the principle of binding judicial decisions, the principle of evidence assessment.

Постановка проблеми. Здійснення правосуддя незалежним судом є одним із вимог дотримання прав і свобод людини і громадянина, що обумовлено ефективністю діяльності судів. Ефективність роботи судів потребує підвищення дієвості законодавства, оптимізації процесуальних норм, що досягається через розробку механізмів для кращого застосування законів та створення нових рекомендацій для їх удосконалення. Тому питання, пов'язані зі здійсненням правосуддя, підвищенням результативності процесуальних положень, ефективності діяльності судів завжди є важливим для наукових розвідок завдяки

яким створюються науково-аргументовані рекомендації щодо удосконалення чинного законодавства, і створення механізму, який сприятиме дієвості практики його застосування. Виходячи з того, що преюдиція є одним із інститутів, який забезпечує стабільність і авторитетність рішень судів, необхідність її дослідження не викликає заперечень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Застосування преюдицій висвітлювали у своїх наукових працях такі правники як Д.С. Бабич, О.І. Бережний, М.М. Гудима, О.В. Зіменко, В.Кравчук, Р.Д. Ляшенко, К.Ю. Молодіко, О.М. Мамонтова, В.В. Масюк, О.В. Пунько, Д.В. Шилін та інші. Загальнотеоретичну характеристику преюдиції надає Р. Д. Ляшенко у своїй статті «Загальна характеристика та властивості преюдиції як засобу судової аргументації» [1]. М.М. Гудима у статті «Преюдиційність судових актів як інститут цивільного процесуального права» аналізує проблеми теорії й практики застосування преюдицій у цивільному процесуальному праві [2]. А. Барікова висвітлює мотиваційне обґрунтування та функціональний вимір застосування належних преюдиційних категорій для справедливого і неупередженого розгляду та вирішення спорів у адміністративному судочинстві у статті «Преюдиція в межах адміністративного судочинства» [3]. Д. С. Бабич розглядає сутність та призначення преюдиціальних фактів у практиці правозастосування у статті «До питання сутності та меж застосування преюдиціальних фактів у процесі доказування в кримінальному провадженні» [4]. Водночас використання у судочинстві преюдицій викликає необхідність подальшого вивчення правового явища з метою вдосконалення його застосування.

Мета статті – розглянути місце преюдицій в механізмі правового регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Постійне вдосконалення національного законодавства пов'язано з необхідністю ефективного застосування норм права. Важливу роль у цьому процесі відіграють преюдиції.

Деякі науковці відносять преюдиції до нетипових правових приписів. Виходячи з цього, їх роль полягає у оптимізації юридичної практики, необхідності підвищення рівня правового регулювання, забезпечення надійності поєднання норм права між собою [5, с. 20].

Преюдицію також розглядають у якості правозастосовчого акта, що є судовим рішенням. Отже, виконує такі функції, притаманні правозастосовчим актам: є юридичним засобом впливу на суспільні відносини; виступає як юридичний факт; є засобом конкретизації норм права; реально проявляється владність, примусовість права; втілюється індивідуалізований вплив компетентних органів на хід правового регулювання [6, с. 36].

Р.Д. Ляшенко зазначає, що преюдиція є засобом судової аргументації, призначення якого полягає у встановленні порядку прийняття процесуальних рішень. Тобто застосування преюдицій на практиці передбачає: забезпечення загальнообов'язковості рішень правозастосовних органів; збереження соціальної цінності актів застосування права; дотримання авторитету органів судової влади та їх рішень; прискорення процесу доказування у юридичних справах; усунення можливості винесення суперечливих правозастосовних рішень. Вона не дозволяє вдруге заявляти ті ж позовні вимоги, щодо яких суд уже виносив рішення. Цим самим преюдиція забезпечує оптимізацію судового процесу, у тому числі економію сил і часу суду у розгляді й вирішенні справ та авторитет актів судової влади [1, с. 24].

К.Ю. Молодіко вважає, що основними цілями преюдиції є уникнення протиріч у діяльності судових органів та забезпечення кваліфікованого розгляду питання компетентним органом. Зокрема, призначення преюдиції перебуває у сфері чіткості та визначеності в реалізації рішень, що набули законної сили, вона забезпечує неспростовність, виключність та виконуваність рішення [7, с. 38].

На думку Д.В. Шилина, важливу роль відіграє преюдиція у підвищенні відповідальності суддів, тому що вона сприяє винесенню законних і обґрунтованих рішень, що стосуються не тільки прав та інтересів сторін конкретного провадження, яке залежить від фактів, що встановлені в цьому рішенні, а в подальшому вони можуть вплинути на дотримання прав та інтересів інших осіб [8, с. 160].

Як зазначалось, основними цілями преюдиції є уникнення протиріч у діяльності судових органів та забезпечення кваліфікованого розгляду питання компетентним органом. Зокрема, призначення преюдиції перебуває у сфері чіткості та визначеності в реалізації рішень, що набули законної сили, вона забезпечує неспростовність, виключність та виконуваність рішення [7, с. 38].

Важливими елементами преюдиційності судових рішень є її об'єктивні та суб'єктивні межі дії.

Об'єктивні межі преюдиції окреслюють коло фактів, що установлені відповідним процесуальним актом і у зв'язку з цим не підлягають доказуванню. Так, з ч. 5 ст. 82 ЦПК України від 18.03.2004 № 1618-IV визначає, що обставини, встановлені стосовно певної особи рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи [9]. Отже, не підлягають доказуванню вже доведені факти.

Згідно з ч. 6 ст. 82 ЦПК «вирок суду в кримінальному провадженні, ухвала про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення, які набрали законної сили, є обов'язковими для суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалений вирок, ухвала або постанова суду, лише в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою» [9].

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» від 20.09.2019 № 132-IX, зменшив коло підстав, що звільняють від доказування [10]. Обставини, встановлені виправдувальним вироком суду у кримінальному провадженні, ухвалою про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності, підлягають доказуванню в загальному порядку при розгляді справи господарським судом. Натомість, обов'язковими для господарського суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою, є лише обвинувальний вирок та постанова, якою особою було притягнуто до адміністративної відповідальності [11]. Вважається, що такі зміни можуть суттєво ускладнити захист прав та інтересів в господарському судочинстві. За наявності судового рішення у кримінальному провадженні, яким, наприклад, встановлено невинуватість чи відсутність в діянні складу злочину, особі доведеться доводити відповідну обставину в загальному порядку [12].

У кримінальному процесі, пануючою є думка, що преюдиціальними фактами є обставини, що вже були встановлені на основі доказів у попередньому провадженні, наприклад: подія кримінального правопорушення раніше була доведена оглядом місця події, показаннями свідків, потерпілих і так далі [4, с. 584]. Ці докази вже пройшли процесуальний порядок доказування: збирання, перевірку й оцінку. Висновки, зроблені на їхній основі, ввійшли до змісту вироку (рішення) і стали преюдиціально встановленими фактами [13, с. 15].

Суб'єктивні межі преюдиції визначають коло осіб, на яких вона поширюється. Суб'єктивними межами застосування преюдиції є те, що у двох справах беруть участь однієї й ті ж самі особи, чи їх правонаступники, чи хоча б одна особа, щодо якої встановлені ці обставини [2, с. 55]. Відповідно до ч. 4 ст. 82 ЦПК «обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом» [9].

На сьогодні дискусійним та таким, що має значення для практики у контексті застосування преюдицій, є питання протиріччя, яке може виникнути між двома процесуальними принципами: принципом обов'язковості судових рішень (ст. 21 КПК України, ст. 18 ЦПК України, ст. 18 ГПК України, ст. 14 КАС України) і принципом оцінювання доказів, що передбачає внутрішнє переконання судді (ст. 94 КПК України, ст. 89 ЦПК України, ст. 86 ГПК України, ст. 90 КАС України) [14; 9; 15; 16].

Так, обов'язковість судового рішення проголошено Конституцією України (п. 9 ч. 2 ст. 129) [17] однією з основних засад судочинства, а правовий зміст цієї засади, яка має міжгалузевий характер, визначений у ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [18].

В свою чергу суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів - з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [14]. Таку ж норму ми можемо спостерігати й в ЦПК України: «Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів» [9].

Звертаємо увагу, що у науці склалися декілька підходів на зазначену проблему.

Перша група науковців вважає, що преюдиція не повинна обмежувати вільну, за внутрішнім переконанням, оцінку доказів та їх процесуальних джерел, тому, якщо у суду виникають сумніви у достовірності преюдиціально встановлених фактів, він вправі їх заново досліджувати і виносити вирок за своїм переконанням [4, с. 586].

Друга група правників переконані, що преюдиція є незаперечною та преюдиціальні факти також не можна піддавати будь-яким сумнівам, тому що інакше правозастосовні акти судової влади не будуть мати юридичної сили.

Третя група дослідників має погляд, що преюдиціальні судові рішення повинні застосовуватися з урахуванням принципу свободи оцінювання доказів судом, що випливає з конституційних принципів незалежності суддів і самостійності судової влади. Адже, вирок першого суду для другого є не актом, який має силу закону, а офіційним документом, що посвідчує певні факти, які приймаються судом як істинні без подальших доказів тільки в тому випадку, коли вони представляються безспірними і такими, що не викликають сумнівів у своїй істинності. За сумнівів у факті, встановленому вирок суду, який набув законної сили, суд зобов'язаний його дослідити по суті. Саме в такому випадку буде забезпечено баланс між такими конституційно закріпленими цінностями як загальнообов'язковість і несуперечливість судових рішень, з однієї сторони, і незалежність суду та змагальність кримінального провадження – з іншої [19, с. 173-175].

Отже, головними завданнями преюдиції у механізмі правового регулювання є вдосконалення здійснення правосуддя та підвищення рівня правової культури суддів. Значущим засобом захисту прав і законних інтересів сторін у процесі є дотримання при використанні преюдиції об'єктивних та суб'єктивних меж її дії. Знаходження балансу між принципом обов'язковості судових рішень та принципом оцінювання доказів, що передбачає внутрішнє переконання судді має важливе значення при застосуванні преюдицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ляшенко Р.Д. Загальна характеристика та властивості преюдиції як засобу судової аргументації. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 22-24.
2. Гудима М. М., Рудько Д.І. Преюдиційність судових актів як інститут цивільного процесуального права. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Частина 2. С. 52-56.
3. Барікова А. Преюдиція в межах адміністративного судочинства. *Слово національної школи суддів України*. 2020. № 3 (32). С. 75-83.
4. Бабич Д.С. До питання сутності та меж застосування преюдиціальних фактів у процесі доказування в кримінальному провадженні. *Молодий вчений. Юридичні науки*. 2018. № 5(57). С. 583-588.
5. Зіменко О.В. Теоретико-правовий аспект співвідношення преюдиції та презумпції у механізмі правового регулювання *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3. С. 19-23.
6. Пунько О.В. Функції правозастосовних актів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Випуск 31. Том 1. С. 34-36.
7. Молодіко К.Ю. Використання преюдиції та преюдиційності для захисту прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин. *Приватне право і підприємництво*. 2012. № 13. С. 37-43.
8. Шилін Д.В. Загальні питання використання преюдиції в кримінальному провадженні. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 157-165.
9. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 23.10.2025).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні: Закон України від 20.09.2019 № 132-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-20#Text> (дата звернення 23.10.2025).
11. Росінець С. Обставини, які не підлягають доказуванню в господарському процесі. URL: <https://surl.li/ydlxot> (дата звернення: 24.10.25).
12. Гусак А., Овод А. Про нові стандарти доказування та правила подання доказів у господарських судах. URL: <http://surl.li/xyddut> (дата звернення: 24.10.2025).
13. Бережний О.І. Значення обставин встановлених у вирокі та ухвалі суду про закриття кримінального провадження при вирішенні інших кримінальних проваджень. *Журнал східноєвропейського права*. № 33. 2016. С. 11-20.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 23.10.2025).
15. Господарський процесуальний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення 23.10.2025).
16. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 23.10.2025).
17. Конституція України: Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 23.10.2025).
18. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 23.10.2025).
19. Проданик І. В. Процесуально-правові засади провадження у справах про взаємопов'язані злочини: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Ірпінь, 2017. 230 с.

REFERENCES:

1. Liashenko, R.D. (2012). Zahalna kharakterystyka ta vlastyvoli preiudytsii yak zasobu sudovoi arhumentatsii. [General characteristics and properties of prejudice as a means of judicial argumentation]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. №3. 22-24. [in Ukrainian].
2. Hudym, M.M., Rudko, D.I. (2017). Preiudytsiinist sudovykh aktiv yak instytut tsyvilnoho protsesualnoho prava. [Prejudiciality of judicial acts as an institution of civil procedural law]. *Pravo i suspilstvo*. № 5. Chastyina 2. 52-56. [in Ukrainian].
3. Barikova, A. (2020). Preiudytsiia v mezhakh administratyvnoho sudochynstva. [Prejudice within administrative proceedings]. *Slovo natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*. № 3 (32). 75-83. [in Ukrainian].
4. Babych, D.S. (2018). Do pytannia sutnosti ta mezh zastosuvannia preiudytsialnykh faktiv u protsesi dokazuvannia v kryminalnomu provadzhenni. [On the issue of the essence and limits of the application of prejudicial facts in the process of proving in criminal proceedings]. *Molodyi vchenyi. Yurydychni nauky*. № 5(57). 583-588. [in Ukrainian].
5. Zimenko, O.V. (2013). Teoretyko-pravovyi aspekt spivvidnoshennia preiudytsii ta prezumptsii u mekhanizmi pravovoho rehuliuвання. [Theoretical and legal aspect of the relationship between prejudice and presumption in the mechanism of legal regulation]. *Porivnialno-analitychne pravo*. №3. 19-23. [in Ukrainian].
6. Punko, O.V. (2015). Funktsii pravozastosovnykh aktiv. [Functions of law enforcement acts]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO*. Vypusk 31. Tom 1. 34-36. [in Ukrainian].
7. Molodyko, K.Iu. (2012). Vykorystannia preiudytsii ta preiudytsiinosti dlia zakhystu prav ta zakonnykh interesiv uchasnykiv tsyvilnykh pravovidnosyn. [The use of prejudice and prejudiciality to protect the rights and

legitimate interests of participants in civil legal relations]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*. № 13. 37-43. [in Ukrainian].

8. Shylin, D.V. (2019). Zahalni pytannia vykorystannia preiudytsii v kryminalnomu provadzhenni. [General issues of the use of prejudice in criminal proceedings]. *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka*. Vyp. 4 (88). 157-165. [in Ukrainian].

9. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2004, March 18). [Civil Procedure Code of Ukraine]. *Kodeks Ukrainy №1618-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].

10. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo stymuliuvannia investytsiinoi diialnosti v Ukraini. (2019, September 20). [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the stimulation of investment activity in Ukraine]. *Zakon Ukrainy №132-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-20#Text> [in Ukrainian].

11. Rosinets, S. (2020). Obstavyny, yaki ne pidlihaiut dokazuvanniu v hospodarskomu protsesi. [Circumstances that cannot be proven in a commercial process]. Retrieved from: <https://surl.li/ydlxot> [in Ukrainian].

12. Husak, A., Ovod, A. (2019). Pro novi standarty dokazuvannia ta pravyla podannia dokaziv u hospodarskykh sudakh. [On new standards of evidence and rules for presenting evidence in commercial courts]. Retrieved from: <http://surl.li/xyddut> [in Ukrainian].

13. Bereznyi, O.I. (2016). Znachennia obstavyn vstanovlenykh u vyroku ta ukhvali sudu pro zakryttia kryminalnoho provadzhennia pry vyrishenni inshykh kryminalnykh provadzen. [The significance of the circumstances established in the verdict and court ruling on the closure of criminal proceedings in resolving other criminal proceedings]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*. №33. 11-20. [in Ukrainian].

14. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2012, April 13). [Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Kodeks Ukrainy №4651-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

15. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (1991, November 6). [Commercial Procedural Code of Ukraine]. *Kodeks Ukrainy № 1798-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> [in Ukrainian].

16. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. (2005, July 6). [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. *Kodeks Ukrainy №2747-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].

17. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon №254k/96-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

18. Pro sudoustrii i status suddiv. (2016, June 2). [On the judicial system and the status of judges]. *Zakon Ukrainy №1402-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].

19. Prodanyk, I.V. (2017). Protseualno-pravovi zasady provadzhennia u spravakh pro vzaiemopov'iazani zlochyny. [Procedural and legal principles of proceedings in cases of interrelated crimes]. *Dys. kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.09*. 230. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

УДК 94 (477) «1990/1996»:351.74

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-10-16

Курас Дмитро Іванович,

кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри теорії, історії та філософії права ННПП
Національної академії внутрішніх справ
dmitkur@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6153-6330

Шкуратенко Олена Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент
професор кафедри теорії, історії та філософії права ННПП
kgpp@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-1879-0085

ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 90-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ

Перша половина 90-х років XX століття стала періодом глибоких політико-правових та інституційних

трансформацій у державах, що постали на теренах колишнього Радянського Союзу. Для України цей етап означав формування власної системи органів державної влади, невід'ємною складовою якої стали правоохоронні органи.

У статті здійснено історико-правовий аналіз процесу становлення системи правоохоронних органів України в умовах переходу від радянської адміністративно-командної моделі до демократичної правової держави у 1990–1996 роках. Виявлено основні закономірності та суперечності цього процесу, а також його пролонгований вплив на подальший розвиток національної правоохоронної системи.

Обґрунтовано, що ключовими складовими становлення правоохоронних органів у досліджуваній період були організаційна побудова системи, формування нормативно-правової бази, розмежування компетенції та підслідності між окремими органами, а також проблеми їх взаємодії в умовах правової невизначеності. Особливу увагу приділено аналізу суперечливого характеру реформ, зумовленого поєднанням інерції радянських управлінських підходів із декларованими демократичними принципами функціонування державних інституцій.

Вказано, що відсутність цілісної концепції реформування, кадрові та фінансові труднощі, надмірна централізація управління і дублювання повноважень негативно впливали на ефективність правоохоронної діяльності та рівень довіри суспільства до органів правопорядку. Водночас прийняття профільних законів і Конституції України 1996 року заклало нормативні та інституційні передумови для подальших реформ і адаптації правоохоронної системи до європейських стандартів.

Матеріали дослідження та сформульовані висновки можуть бути використані у процесі розроблення сучасних реформ у сфері правоохоронної діяльності, удосконалення нормативно-правового регулювання та формування науково обґрунтованих підходів до розвитку системи забезпечення законності і правопорядку в Україні.

Ключові слова: органи досудового слідства, міліція, поліція, правоохоронна система, правоохоронна діяльність, прокуратура, Служба безпеки України.

Kuras D., Shkuratenko O. CHARACTERISTICS OF CERTAIN ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE LAW ENFORCEMENT SYSTEM IN UKRAINE IN THE FIRST HALF OF THE 1990S

The first half of the 1990s was a period of profound political, legal and institutional transformations in the states that emerged on the territory of the former Soviet Union. For Ukraine, this stage meant the formation of its own system of state authorities, an integral part of which was law enforcement agencies.

The article provides a historical and legal analysis of the process of establishing the system of law enforcement agencies in Ukraine during the transition from the Soviet administrative-command model to a democratic state governed by the rule of law in 1990–1996. The main patterns and contradictions of this process are identified, as well as its prolonged impact on the further development of the national law enforcement system.

It is argued that the key components of the formation of law enforcement agencies during the period under study were the organisational structure of the system, the formation of the regulatory and legal framework, the division of powers and jurisdiction between individual agencies, and the problems of their interaction in conditions of legal uncertainty. Particular attention is paid to the analysis of the contradictory nature of the reforms, caused by the combination of the inertia of Soviet management approaches with the declared democratic principles of the functioning of state institutions.

It is noted that the lack of a comprehensive reform concept, personnel and financial difficulties, excessive centralisation of management and duplication of powers had a negative impact on the effectiveness of law enforcement and the level of public trust in law enforcement agencies. At the same time, the adoption of relevant laws and the 1996 Constitution of Ukraine laid the regulatory and institutional groundwork for further reforms and the adaptation of the law enforcement system to European standards.

The research materials and conclusions formulated can be used in the process of developing modern reforms in the field of law enforcement, improving regulatory and legal regulation, and forming scientifically based approaches to the development of the system of ensuring legality and law and order in Ukraine.

Keywords: pre-trial investigation bodies, militia, police, law enforcement system, law enforcement activities, prosecutor's office, Security Service of Ukraine.

Постановка проблеми. Епоха глобальних змін, спричинена розпадом Радянського Союзу, стала викликом щодо існуючого на теренах колишнього «соціалістичного блоку» політико-правового укладу. Об'єктивна необхідність трансформації державної, правової та суспільної системи стикалася у цей період з явним та активним спротивом з боку носіїв глибоко вкорінених радянських ідеологічних та функціональних принципів побудови державного механізму. На теренах України, яка небезпідставно вважалася у другій половині 80-х років XX століття «заповідником застою», це протистояння отримало особливо гостру форму. Проголошення незалежності України відкрило вікно можливостей для докорінного реформування всієї державно-правової системи, однак цей процес зазнав якщо не краху, то суттєво викривленої форми. Одним із полів битви за реформування держави стала система правоохоронних органів. Відсутність усталених демократичних традицій, кадровий голод, правова невизначеність та стан соціально-економічної кризи суттєво погіршували і без того проблемну ситуацію у правоохоронній системі.

Консервація радянської організаційно-правової моделі правоохоронної діяльності в умовах формального проголошення курсу на демократизацію та верховенство права стала джерелом глибокого внутрішнього протиріччя як для самої системи правоохоронних органів, так і для її співробітників. Відсутність цілісної державної концепції реформування правоохоронної системи, чіткого розмежування повноважень між її складовими елементами, а також ефективних механізмів парламентського й судового контролю негативно позначилися на рівні законності та довіри суспільства до державних інституцій.

Наукове осмислення процесу становлення правоохоронної системи незалежної України, проблем та викликів у її еволюції, пошуки шляхів подолання радянського спадку є принципово необхідними для виявлення системних прорахунків у побудові нової функціональної структури правоохоронних органів.

Актуалізація теми даного дослідження зумовлена потребою виявлення та дослідження передумов та складових кризових явищ, які склалися у процесі трансформації правоохоронної системи України у першій половині 90-х років XX століття а також формування теоретичного підґрунтя для подальшого розвитку правоохоронної діяльності у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика становлення та розвитку правоохоронної системи України відображена у працях цілого ряду дослідників, які розглядали різнопланові аспекти даного процесу. У цьому контексті варто навести праці М. В. Костицького [1] та В. Я. Тація [2], присвячених загальним питанням державотворення, розвитку та реформування правової системи а разом з цим і трансформації правоохоронних органів. У числі робіт як узагальнюючого, так і спеціалізованого характеру необхідно приділити увагу науковим працям дослідника діяльності правоохоронних органів О. М. Бандурки [3], який присвятив свої роботи аналізу управлінських, кримінологічних та організаційних аспектів правоохоронної діяльності.

На рівні із працями загального характеру необхідно взяти до уваги роботи, які орієнтуються на розгляд або окремих галузей правоохоронної діяльності, або ж окремих складових функціонування правоохоронних органів. Однією з найменш розглянутих у науковому доробку вітчизняних авторів є проблема становлення та еволюції системи досудового слідства у незалежній Україні. Тут до розгляду необхідно взяти праці О. Ю. Татарова [4] та О. А. Солдатенка [5]. Важливим є сформульоване бачення досудового слідства як системного елементу кримінальної юстиції, яка потребує інституційної централізації слідчих функцій. Варто погодитися із пропозицією щодо запровадження єдиного слідчого органу, що має сприяти узгодженості всієї кримінально-правової політики, мінімізувати позапроцесуальний вплив на слідчих а також створить умови для здійснення ними незалежної та об'єктивної процесуальної діяльності [5, с.10]. Вивчення міжнародного досвіду діяльності органів досудового розслідування відображено в працях В.І. Теремецького. Зокрема, сформульовано твердження, що запровадження будь-яких реформ не повинно будуватися на механічному перенесенні окремих правових процедур і інститутів західних держав [6]. Окрім цього, слід погодитися із думкою про те, що іноземний досвід може бути запозичений та імплементований в національне законодавство з метою покращення нормативно-правової діяльності правоохоронних органів [7]. Проблеми функціонування прокуратури України, її місця в системі органів державної влади та збереження інституту загального нагляду в умовах незалежності досліджувалися у роботах В. В. Сухоноса [8] та С.В. Подкопаєва [9]. Аспекти становлення та діяльності Служби безпеки України як правонаступника радянських органів державної безпеки розглядалися у працях В. Г. Пилипчука [10]. Також, дана тематика розглядається в колективних працях кафедри теорії, історії та філософії права ННПП НАВС, зокрема, в навчальному посібнику «Історія держави та права України (схеми та таблиці)» [11].

Враховуючи наявний обсяг наукових праць і віддаючи належне доробку дослідників, варто відмітити, що у більшості праць комплексний історико-правовий аналіз особливостей процесу становлення правоохоронної системи України у першій половині 90-х років присутній переважно у контексті розгляду іншої проблематики, що зумовлює необхідність подальшого наукового пошуку у даному напрямі.

Метою статті є вивчення основних аспектів процесу становлення правоохоронної системи України у першій половині 90-х років а також визначення їхнього впливу на подальший розвиток національної політики у правоохоронній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глибокі політико-правові та соціально-економічні трансформації першої половини 90-х років XX століття визначалися дуже різноплановими процесами й тенденціями. Однак в контексті проблематики, що розглядається, окрім всього іншого варто звернути увагу на питання, яке підняли у своїй праці В. Я. Тацій, А. Й. Рогожина та В. Д. Гончаренко. Дослідники зазначали, що головною особливістю суспільно-політичного життя України у період 1990–1996 років був надто повільний і досить складний процес визрівання громадянського суспільства а разом з цим і становлення правової держави [2, с.395]. Складний процес переходу від посттоталітарної держави до демократичного устрою включав у себе й докорінну зміну бачення місця й ролі правоохоронних органів у системі суспільного та державного устрою України. Першим державно-правовим актом, який заклав основи розуміння побудови власної правоохоронної системи стала Декларація про державний суверенітет України, прийнята 16 липня 1990 року, яка визначала засадниче бачення наряду побудови саме власної системи національної безпеки [12]. Однак основною проблемою на початковому етапі творення незалежної держави було фактичне успадкування Україною радянської моделі побудови правоохоронних органів. Ця ситуація також була ускладнена ще й відсутністю чіткої концепції реформування системи, що й призвело до збереження багатьох радянських підходів у діяльності цих органів.

Разом з цим особливістю періоду першої половини 90-х років стало поєднання норм радянського законодавства з новими національними державно-правовими актами, що створювало правову невизначеність та ускладнювало практичну діяльність правоохоронних органів. Значна частина нормативно-правових актів УРСР формально діяла до середини 1990-х років, що власно і зумовлювало інерційний характер реформ.

Формування нормативно-правової бази побудови та функціонування правоохоронної системи України у даний період мало переважно суперечливий і досить фрагментарний характер. З одного боку прийняття Законів України «Про міліцію» 1990 року [13], «Про прокуратуру» 1991 року [14] та «Про

Службу безпеки України» 1992 року [15] стало важливим кроком у напрямі формування національної системи правоохоронних органів. Проте з іншого боку зазначені закони значною мірою відтворювали радянську концепцію організації та функціонування відповідних органів з акцентом на карально-репресивних функціях, при суто декларативному характері захисту прав і свобод громадян.

Прийняття Конституції України 28 червня 1996 року стало поворотним пунктом у формуванні конституційних засад правоохоронної системи. Статтями 3, 6, 8 та 24 Конституції України, як засадничі, були визначені принципи верховенства права, поділу влади та гарантії прав людини, що, у свою чергу, вимагало подальшого реформування правоохоронних органів відповідно до європейських стандартів [16]. Загалом розгляд становлення правоохоронної системи крізь призму конституційного процесу та утвердження принципу верховенства права є мабуть одним з найбільш доцільних варіантів дослідження, якщо ми ґрунтуємося на історико-правовому аналізі проблеми. Такий підхід підтримується цілим рядом вітчизняних дослідників. Наприклад, В. Ф. Погорілко підкреслює, що до прийняття Конституції України у 1996 році система органів державної влади функціонувала в умовах незавершеності конституційно-правової моделі державного ладу, що істотно впливало на їх правовий статус і повноваження. Відсутність чітких конституційних засад організації та діяльності органів державної влади у перші роки незалежності зумовило збереження радянських підходів до здійснення владних повноважень та обмежувала реальні гарантії прав і свобод людини [17, с.153-154]. Ця теза отримала свій розвиток у праці В. О. Антонова, який конкретизував проблему суб'єктів конституційно-правових відносин в аспекті забезпечення національної безпеки [18, с.373-374]. Безумовно ці твердження цілком і повністю є дотичними до побудови та функціонування системи правоохоронних органів як складової системи органів державної влади в цілому. Загалом конституційний процес прямо й безпосередньо вплинув на початок трансформації правоохоронної системи України, формуючи засади правової бази служіння інтересам суспільства а також механізму забезпечення та захисту прав людини й громадянина. Однак, разом з цими позитивними процесами, варто визнати й наявність дуже сильної інерції з боку адептів попередньої моделі, що достатньо тривалий час стримувало прагнення до видозміни правоохоронних органів та їхньої ролі у суспільному та державному житті.

Загалом така точка зору не є поодинокую у вітчизняному науковому полі. Наприклад подібні тенденції розглядаються також у працях О. М. Бандурки. Варто виділити спільне розуміння процесу становлення правоохоронної системи України як достатньо суперечливий перехід від радянської адміністративно-командної моделі до системи, побудованої на демократичних і правових принципах. Але найважливішим моментом тут є констатація того, що цей процес відбувався фактично без належної концептуальної основи шляхом організаційного та кадрового успадкування елементів радянської системи, що й зумовило збереження як її управлінських підходів, так і методів діяльності та правового мислення. [3, с.368] По суті, відсутність системної реформи призвела до того, що правоохоронні органи тривалий час поєднували у своїй діяльності декларування демократичних принципів зі старими авторитарними практиками, що негативно впливало на ефективність управління та рівень довіри населення [19, с.146].

Розглядаючи процес становлення правоохоронної системи України, варто брати до уваги й той факт, що успадкування Україною радянських централізаторських підходів до адміністрування правоохоронною діяльністю, до того ж поєднане із тяжкою соціально-економічною та політичною кризою та відсутністю цілісної концепції реформування системи, породжувало цілу низку правових та організаційних колізій. Правова невизначеність, дублювання повноважень між правоохоронними органами та інерція радянських практик призвели до того, що реформи цієї системи були фрагментарними і поступовими, що вплинуло на ефективність діяльності органів правопорядку та довіру громадян]. У першій половині 90-х років правоохоронні органи перебували в стані глибокої організаційної та функціональної кризи. З одного боку, вони залишалися основним інструментом забезпечення правопорядку, працюючи в умовах різкого зростання кримінальної злочинності, економічних правопорушень та корупції. Разом з цим з іншого боку систему підточували проблеми кадрового забезпечення, низький рівень матеріально-технічного фінансування та відсутність чіткої стратегії реформування. Кадрове забезпечення правоохоронних органів у 1990–1996 роках залишалося однією з найбільш гострих проблем. Відтік кваліфікованих кадрів, викликаний низьким рівнем оплати праці, соціального забезпечення та найголовніше – правової незахищеності працівників вкрай негативно впливав на якість правоохоронної діяльності. Організаційна структура багатьох органів залишалася надмірно централізованою, що не відповідало умовам демократичної правової держави. Це обмежувало можливості ефективного реагування на глобальні та регіональні виклики, а також потреби суспільства в цілому.

Однією з важливих проблем, яку успадкувала правоохоронна система України, були надзвичайно широкі повноваження загального нагляду прокуратури, зафіксовані у Законі України «Про прокуратуру» від 1991 року, який фактично закріпив її домінуючу роль у системі правоохоронних органів. Водночас відсутність чіткого розмежування функцій між прокуратурою та іншими органами досудового розслідування (стаття 112 КПК УРСР 1960 р. [20]) призводила до дублювання повноважень та конфліктів підслідності. Це негативно позначалося на ефективності кримінального переслідування та дотриманні прав людини [14].

Створення Служби безпеки України як окремого специфічного сектору забезпечення безпеки та правопорядку у державі було одним із найбільш важливих кроків у процесі становлення правоохоронної

системи незалежної України. СБУ прийшла на зміну радянському КДБ, однак процес її інституційного становлення супроводжувався значними труднощами. Основною проблемою у діяльності СБУ досліджуваного періоду була така ж спадковість вад попередньої системи, аналогічна до всіх інших складових структури правоохоронних органів України. Це відносилося як до кадрової та організаційної політики Служби, так і до функціоналу її повноважень – поєднання розвідувальних, контррозвідувальних, правоохоронних і слідчих функцій створювало ризики надмірної концентрації повноважень [21, с.838-839].

Разом з усіма цими процесами однією з найбільш гострих проблем становлення правоохоронної системи України було систематичне порушення прав і свобод людини. Застосування незаконних методів слідства, перевищення службових повноважень та формальний підхід до захисту прав громадян суперечили задекларованим принципам правової держави. Ці явища свідчили про глибоку невідповідність між нормативною моделлю правоохоронної системи та реальною практикою її функціонування. Однак реальне реформування даної сфери функціонування органів правопорядку припадає на більш пізній період, що варто окремого наукового дослідження.

Висновки. Становлення правоохоронної системи України у першій половині 90-х років XX століття відбувалося в умовах глибоких суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій, пов'язаних із розпадом СРСР та формуванням незалежної української держави. У цей період було закладено основи формування національної моделі правоохоронних органів, однак її розвиток характеризувався суперечливістю та фрагментарністю, зумовленими відсутністю цілісної стратегії реформування та збереженням значної кількості радянських інституційних і правових підходів. Ключовими проблемами становлення правоохоронної системи стали правова невизначеність і колізійність законодавства, надмірна централізація управління, дублювання повноважень між окремими органами, а також не врегульованість питань підслідності та взаємодії. Значний вплив на ефективність правоохоронної діяльності мали кадрові та фінансові труднощі, низький рівень матеріально-технічного забезпечення і недостатня професійна підготовка персоналу.

Водночас у першій половині 90-х років було закладено базові нормативно-правові та інституційні основи правоохоронної системи України, зокрема прийнято профільні закони та Конституцію України, що визначили засадничі принципи верховенства права, законності та пріоритету прав і свобод людини. Саме цей період створив передумови для подальших реформ правоохоронних органів і поступової адаптації їх діяльності до європейських стандартів. Аналіз процесу становлення правоохоронної системи України у першій половині 90-х років свідчить про необхідність урахування історичного досвіду при розробленні сучасних реформ у сфері правоохоронної діяльності. Усвідомлення допущених у перехідний період прорахунків а також досягнень дозволяє сформувати більш ефективну, демократичну та орієнтовану на захист прав людини правоохоронну систему, що відповідає викликам сучасного розвитку української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Костицький М.В. Українська політико-правова доктрина як основа реформування судових і правоохоронних органів. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ*. 1996. № 1. С. 21-28.
2. Тацій В.Я., Рогожина А.Й., Гончаренко В.Д. Історія держави і права України: підручник. У 2-х т. Т. 2. Київ: Ін Юре. 2003. 487 с.
3. Бандурка О.М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення. Харків: Основа, 1999. 438 с.
4. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС). Донецьк: Промінь, 2012. 640 с.
5. Солдатенко О. А. Досудове слідство в Україні: становлення та перспективи розвитку: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2006. 18 с.
6. Теремецький В. І. Досудове розслідування: зарубіжний досвід та практика застосування в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 69. С. 20–29. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3554989>. URL: <https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2019/11/teremetsky.pdf>
7. Chumak V. V., Teremetskyi V. I., Popovych T. G. Organizational and Legal Model of the Activities of the Police of Germany regarding Anti-Smuggling: Prospects for the Implementation of the Positive Experience in Ukraine. *Журнал східноєвропейського права*. 2023. № 110. С. 27–32. <https://doi.org/10.71404/2409-6415.110.03>. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/chumak_teremetskyi_popovych_110.pdf
8. Сухонос В. В. Прокуратура в механізмі української держави: проблеми теорії та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Одеса. 2009. 33 с.
9. Подкопаєв С. В. Організація та діяльність прокуратури в Україні. Харків: Право. 2020. 364 с.
10. Пилипчук В. Г. Становлення і розвиток СНБ-СБ України: теоретичні та організаційно-правові основи (1991–2004): монографія. Київ: НКЦ СБ України. 2006. 496 с.
11. Історія держави та права України (схеми та таблиці): навчальний посібник / О. В. Шкурятенко, Д. І. Курас та ін. Київ: Людмила, 2020. 170 с.
12. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 08.11.2025).

13. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 № 565-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12#Text> (дата звернення: 08.11.2025)
14. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 № 1789-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12#Text> (дата звернення: 08.11.2025).
15. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 08.11.2025).
16. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.11.2025).
17. Конституційне право України. За ред. д-ра юр. наук, проф. В. Ф. Погорілко. Київ : Наукова думка. 1999. 734 с.
18. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія. Київ: ТАЛКОМ. 2017. 576 с.
19. Бандурка О. М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України. Харків: НУВС МВС України. 2004. 780 с.
20. Кримінально-процесуальний Кодекс України (від статті 94 до статті 236-8): Закон України від 28.12.1960 № 1002-05 / Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки. (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-05#Text> (дата звернення: 08.11.2025)
21. Сторожко В. В. Історико-правовий аналіз розвитку та становлення Служби Безпеки України як правоохоронного органу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. 32 (1). С. 836-843.

REFERENCES:

1. Kostytskyi, M. V. (1996). *Ukrainian political and legal doctrine as a basis for reforming judicial and law enforcement bodies* [Ukrainska polityko-pravova doktryna yak osnova reformuvannia sudovykh i pravookhoronnykh orhaniv]. Scientific Bulletin of the Ukrainian Academy of Internal Affairs, No. 1, pp. 21–28.
2. Tatsii, V. Ya., Rohozhyna, A. Y., & Honcharenko, V. D. (2003). *History of the State and Law of Ukraine* [Istoriia derzhavy i prava Ukrainy]: textbook. In 2 vols. Vol. 2. Kyiv: In Yure, 487 p.
3. Bandurka, O. M. (1999). *Fundamentals of management in the internal affairs bodies of Ukraine: theory, experience, ways of improvement* [Osnovy upravlinnia v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy: teoriia, dosvid, shliakhy udoskonalennia]. Kharkiv: Osnova, 438 p.
4. Tatarov, O. Yu. (2012). *Pre-trial proceedings in the criminal process of Ukraine: theoretical, legal and organizational foundations (based on the materials of the Ministry of Internal Affairs)* [Dosudove provadzhennia v kryminalnomu protsesi Ukrainy: teoretyko-pravovi ta orhanizatsiini zasady]. Donetsk: Promin, 640 p.
5. Soldatenko, O. A. (2006). *Pre-trial investigation in Ukraine: formation and development prospects* [Dosudove slidstvo v Ukraini: stanovlennia ta perspektyvy rozvytku]. Abstract of PhD thesis in Law, specialty 12.00.09. Kyiv, 18 p.
6. Teremetskyi, V. I. (2019). *Pre-trial investigation: foreign experience and practice of application in Ukraine* [Dosudove rozsliduvannia: zarubizhnyi dosvid ta praktyka zastosuvannia v Ukraini]. Journal of Eastern European Law, No. 69, pp. 20–29. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3554989>_URL: <https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2019/11/teremetskyi.pdf>
7. Chumak, V. V., Teremetskyi, V. I., & Popovych, T. G. (2023). *Organizational and legal model of the activities of the police of Germany regarding anti-smuggling: prospects for the implementation of the positive experience in Ukraine*. Journal of Eastern European Law, No. 110, pp. 27–32. <https://doi.org/10.71404/2409-6415.110.03> URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/chumak_teremetskyi_popovych_110.pdf
8. Sukhonos, V. V. (2009). *Prosecutor's Office in the mechanism of the Ukrainian state: problems of theory and practice* [Prokuratura v mekhanizmi ukrainskoi derzhavy: problemy teorii ta praktyky]. Abstract of Doctoral thesis in Law, specialty 12.00.10. Odesa, 33 p.
9. Podkopaiev, S. V. (2020). *Organization and activities of the Prosecutor's Office in Ukraine* [Orhanizatsiia ta diialnist prokuratury v Ukraini]. Kharkiv: Pravo, 364 p.
10. Pylypchuk, V. H. (2006). *Formation and development of the National Security Service – Security Service of Ukraine: theoretical and organizational-legal foundations (1991–2004)* [Stanovlennia i rozvytok SNB–SB Ukrainy]. Kyiv: National Research Center of the Security Service of Ukraine, 496 p.
11. Shkuratenko, O. V., Kuras, D. I., et al. (2020). *History of the State and Law of Ukraine (schemes and tables)* [Istoriia derzhavy ta prava Ukrainy (skhemy ta tablytsi)]. Kyiv: Liudmyla, 170 p.
12. Declaration of State Sovereignty of Ukraine No. 55-XII (July 16, 1990). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (accessed: 08.11.2025).
13. On the Militia: Law of Ukraine No. 565-XII (December 20, 1990). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12#Text> (accessed: 08.11.2025).
14. On the Prosecutor's Office: Law of Ukraine No. 1789-XII (November 5, 1991). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12#Text> (accessed: 08.11.2025).
15. On the Security Service of Ukraine: Law of Ukraine No. 2229-XII (March 25, 1992). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (accessed: 08.11.2025).
16. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine No. 254к/96-ВР (June 28, 1996). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed: 08.11.2025).

17. Pohorilko, V. F. (Ed.). (1999). *Constitutional Law of Ukraine* [Konstytutsiine pravo Ukrainy]. Kyiv: Naukova Dumka, 734 p.
18. Antonov, V. O. (2017). *Constitutional and legal foundations of national security of Ukraine* [Konstytutsiino-pravovi zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy]. Kyiv: TALKOM, 576 p.
19. Bandurka, O. M. (2004). *Theory and practice of management of internal affairs bodies of Ukraine* [Teoriia i praktyka upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav Ukrainy]. Kharkiv: National University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, 780 p.
20. Criminal Procedure Code of Ukraine (Articles 94–236-8): Law of the Ukrainian SSR No. 1002-05 (December 28, 1960) (repealed). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-05#Text> (accessed: 08.11.2025).
21. Storozhenko, V. V. (2024). *Historical and legal analysis of the development and formation of the Security Service of Ukraine as a law enforcement body* [Istoryko-pravovy analiz rozvytku ta stanovlennia Sluzhby Bezpeky Ukrainy yak pravookhoronnoho orhanu]. Bulletin of the Criminological Association of Ukraine, Vol. 32, No. 1, pp. 836–843.

Стаття надійшла до редакції: 14.11.2025

УДК 349.444

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-16-21

Поляруш Світлана Іванівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін та державного управління
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
sv_polyarush@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1157-3248

ЖИТЛОВЕ ПИТАННЯ ТА ЙОГО ВИРІШЕННЯ В УКРАЇНІ В XIX-XX СТ.

Стаття характеризує процес вирішення житлового питання у період прискорення урбаністичних тенденцій на українських землях у період XIX-XX ст. Звернуто увагу на різні підходи сучасних вчених до періодизації процесу формування норм житлового права в Україні. Продемонстровано, що у другій половині XIX ст. відбувається індустріалізація, а з нею і житлово-будівельний бум у низці міст та містечок українських губерній, що характеризувалися швидким спорудженням готелів та прибуткових будинків. Наголошено на домінуванні технічних норм у перших кодифікованих і міжнародних нормативно-правових актах з житлової проблеми. Підкреслено, що під час Першої світової війни житлова криза загострилась, а імперське законодавство захищало житлові права військовослужбовців та їх сімей, врегульовувало питання експлуатації житлового фонду та найму приміщень. Відмічено, що у період відродження української державності лише уряд П. Скоропадського намагався якимось врегулювати житлові відносини. Відзначено, що більшовицький квартирний перерозподіл житла мав дискримінаційний і популістський характер, призвів до безгосподарної його експлуатації. Встановлено, що вирішення проблеми житлового забезпечення населення у період непу характеризувалося спробами задіяти ринкові механізми для максимально швидкого задоволення потреб у житлі. Проте, 30-ті рр. XX ст. відмічені продовженням репресивної політики держави по виселенню частини громадян із помешкань. Акцентовано увагу на тому, що після Другої світової війни відбудовується як житло для партійно-державної номенклатури, так і для пересічних громадян. Встановлено, що наступні роки, аж до здобуття Україною незалежності, партійно-державна верхівка ставила амбітні завдання забезпечити населення дешевим житлом шляхом спорудження „хрущовок” і „брежнєвок” та заохоченням індивідуального будівництва. Зазначено, що друга половина 1980-х рр. характеризувалась проголошенням курсу на забезпечення кожної родини окремою квартирою до 2000 р. Проте, амбітні плани так і не втілилися у життя у повній мірі. Саме ж житло було засобом підкреслення нерівності у задекларованій країні рівних можливостей.

Ключові слова: урбанізація, „квартирна криза”, „ущільнення”, нова житлова політика УСРР, житлово-будівельна кооперація, елітне житло, масове житло.

Poliarush S. HOUSING ISSUE AND ITS SOLUTION IN UKRAINE IN THE XIX-XX CENTURIES

The article characterizes the process of solving the housing issue during the period of acceleration of urban trends in Ukrainian lands in the period of the XIX-XX centuries. Attention is drawn to various approaches of modern scientists to the periodization of the process of forming housing law norms in Ukraine. It is demonstrated that in the second half of the XIX century. industrialization takes place, and with it a housing construction boom in a number of cities and towns of Ukrainian provinces, which were characterized by the rapid construction of hotels and apartment buildings. The dominance of technical standards in the first codified and international regulatory legal acts on the housing problem is emphasized. It is emphasized that during the First World War the housing crisis worsened, and imperial legislation protected the housing rights of servicemen and their families, regulated the issue of operating the housing stock and renting premises. It is noted that only the government of P. Skoropadsky tried to somehow regulate housing relations. It is noted that the Bolshevik apartment redistribution of housing was discriminatory and populist in nature, leading to its uneconomic exploitation. It is established that the solution to the problem of

housing provision of the population during the NEP period was characterized by attempts to use market mechanisms to meet housing needs as quickly as possible. However, the 30s of the 20th century. were marked by the continuation of the state's repressive policy of evicting some citizens from their homes. Attention is focused on the fact that after World War II, housing was being rebuilt both for the party and state nomenclature and for ordinary citizens. It is established that in the following years, until Ukraine gained independence, the party and state leadership tried to provide the population with cheap housing by building "Khrushchev" and "Brezhnev" houses and encouraging individual construction. However, the ambitious plans were never fully realized. Housing itself was a means of emphasizing inequality in a country that was declared to be of equal opportunity.

Keywords: urbanization, "housing crisis", "densification", new housing policy of the Ukrainian SSR, housing and construction cooperation, elite housing, mass housing.

Постановка проблеми. Усі війни призводять до масштабного руйнування житлового фонду. Після їх закінчення особливо гостро постає питання забезпечення населення житлом. Так, за даними Міністерства розвитку громад та територій України на середину жовтня 2025 року росіянами пошкоджено в нашій державі 13 %, тобто близько 320 тисяч житлових будинків [1]. Вказана цифра щодня зростає. За підрахунками Світового банку, для відновлення таких обсягів Україна потребує щонайменше 86 млрд доларів.

У мирний час проблема житлового забезпечення населення завжди була актуальною на території України, а особливо вона загострювалась після воєнних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вказаною проблематикою різних історичних періодів у контексті державної політики або повсякденного життя населення займаються такі українські вчені, як О. Аврамова, М. Борисенко, О. Вітолін, Т. Герасимов, К. Діденко, А. Крижановський, К. Кузіна, І. Куліш, Т. Мельник, А. Мирошніченко, О. Мовчан, О. Омельчук, О. Остапенко, О. Рябенко, Ю. Тарасюк, Т. Терещенко, Т. Чагонєць, С. Шліпченко, О. Янковська та ще ціла низка науковців.

Частково торкаються її дослідники, які вивчають кооперативний рух, зокрема, Є. Васильєв, С. Гладкий, В. Коверзнев або розробляють проблематику містобудування чи архітектурних стилів, скажімо, І. Андрейко, Т. Березюк, С. Тимошенко та інші науковці.

Метою статті є висвітлення шляхів вирішення проблеми дефіциту житла у населення протягом двох століть.

Виклад основного матеріалу дослідження. Житлове питання завжди було актуальним в Україні. Сама ж житлова галузь права є комплексною і охоплює цілу низку інституцій: житлове будівництво, володіння і користування житлом самими власниками, наймання житла і його використання наймачами.

У контексті сказано вартими на увагу є наведені науковцями періодизації історії вирішення житлової проблеми в Україні.

Дослідниця А. Стукаленко запропонувала виділити шість періодів генези адміністративно-правового регулювання будівельної сфери [2, с. 54-57]. Перший період (VI – перша половина XVII ст.) характеризувався синкретизмом правових норм з регулювання будівництва, що були поєднані з нормами інших сфер життя суспільства. Другий період козацько-гетьманської доби (кінець XVII – остання чверть XVIII ст.) характеризується акцентуванням уваги будівельного законодавства на військовій та оборонній сферах. Третій період (остання чверть XVIII – початок XX ст.) відзначився кодифікацією чинного законодавства і поширенням його на українські землі, становленням промислової стандартизації та утворенням спеціальних державних органів та наділення органів місцевого самоуправління повноваженнями в будівельній сфері. Четвертий період (1917 – 1921 рр.) – це час застою в організаційно-правовому розвитку будівництва. П'ятий період (1921 – 1991 рр.) – етап інтенсивного накопичення державних стандартів, будівельних норм і правил, державної політики, спрямованої на стимулювання будівництва організаційно-правовими засобами, створення міністерств союзного, республіканського і змішаного рівня та органів контролю-наглядового і публічно-сервісного характеру. Проте, це і період планової економіки з її формуванням населених пунктів навколо містоутворюючих промислових виробництв. Нарешті, останній, сучасний період (1991 р. – сьогодні), особливістю якого є на початковій стадії невпорядкованість і суперечливість прийнятих нормативних актів, що потребує їх кодифікації та впровадження європейських стандартів у будівельному законодавстві України.

Цікавою є періодизація процесу формування житлових правовідносин в Україні, подана науковицею О. Аврамовою [3]. Так, XIV-XV ст. вона характеризує як період дії норм магдебурзького права, що не виділяли житло як окрему правову категорію у будівлях і містили лише елементарні норми безпеки і експлуатації житла. XVI-XVII ст. – етап, що відзначився регулюванням статусу вотчини і маєтку, до яких входили і житлові приміщення. XVIII ст. характеризується зародженням системи забезпечення військових постом та системи управління житловим фондом. Наступне, XIX ст. характеризується науковим вивченням проблем стану забезпечення окремих верств населення житлом, закладенням підвалин житлового законодавства та формуванням житлових правовідносин як самостійної інституції. XX ст. відзначається появою перших міжнародних стандартів житлового будівництва і користування, виключно житлових законів як царського, так і Тимчасового урядів.

Т. Мельник виділила дев'ять історичних етапів розвитку організаційних форм управління будівництвом в Україні [4].

Вчені, які займаються проблемами житлової політики, констатують, що 60-90-ті рр. XIX ст. – період

індустріалізації України, що характеризувався концентрацією виробництва на великих підприємствах, залученням іноземного капіталу та створенням акціонерних компаній переважно у галузі сільськогосподарського машинобудування та видобувної промисловості. Прискорюються урбаністичні тенденції. У містах у 1890-х рр. стало проживати 12-15 % населення. Виділилися міста, де прискорено ідуть модернізаційні процеси: Харків, Катеринослав, Одеса, Київ. Починає активно споруджуватися комфортне житло для проживання і для здачі в оренду (прибуткові будинки). Проте, поряд із цим зводяться нічліжні будинки для вкрай бідного населення. Київ пережив у 1895-1901 рр. та 1907-1914 рр. два будівельних буми.

Окремі заможні представники промислової буржуазії почали споруджувати житло для пролетаріату. Відомо, що фірма „Брати Яхненки та Смирненки” навколо мліївської фабрики спорудила невелике містечко для сімейних кваліфікованих працівників із газовим освітленням у кожному будинку.

Дослідник В. Куліков відмічає, що на Донбасі і Придніпров’ї „підприємства практикували кілька варіантів розселення своїх працівників: 1) побудову корпоративного житла (у казармах та сімейних будинках); 2) надання земельних ділянок, щоб робітники самостійно зводили помешкання; 3) надання ділянок землі підпрядникам, які пізніше здавали робітникам квартири в оренду; 4) розселення робітників у навколишніх селах” [5, с. 214]. Підприємства зводили для безсімейних працівників загальні казарми, а багатоквартирні будинки на шість-вісім квартир і одноквартирні будинки – для робітників із сім’ями. Квартири передбачалися для адміністрації і службовців, а от якості робітничих помешкань варіювалися від дешевих землянок до багатокімнатних квартир з водогонном, каналізацією й електричним освітленням переважно для висококваліфікованих робітників. Ці відмінності помітні навіть у різних поселеннях однієї і тієї ж компанії. Проте, у сімейних будинках могли винаймати окремі кутки і койки інші люди, або навіть цілі артілі. Тому перенаселення житла, тіснява, антисанітарія та епідемії – часте явище серед робітників. На 1913 р. менше третини робітників жили в умовах, що прирівнювалися до рівня життя середнього класу (міщан).

Саме у другій половині XIX ст. з’являється перший кодифікаційний документ з будівельної справи. У Зведенні законів російської імперії 1857 р. вперше систематизується будівельне законодавство під назвою Будівельний статут. Він містив окремі технічні умови щодо виконуваних робіт і регулював відносини між замовниками і підпрядниками. На думку В. Макаруча, у документі переважали професійні рекомендації архітекторам та будівельникам. А от в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1866 р. є глава VIII „Про порушення статуту будівельного”, де встановлена відповідальність архітектора, архітекторського помічника чи інших техніків-будівельників, гуртових підпрядників за неякісне виконання робіт [6, с. 33].

На початку XX ст. з’являються міжнародні стандарти у житловій сфері, розроблені на Всесвітній виставці у Парижі у вигляді Резолюції П’ятого Міжнародного Конгресу з квартирного питання.

Перша світова війна значно загострила житлове питання. Почалася масова міграція цивільних у тиллові губернії, російським урядом активно застосовувалася постійна повинність. Усі ці заходи ускладнювали буденне життя мешканців міст. Швидко тотальне збідніння населення спонукало власників будинків виселяти мешканців, зокрема, родини запасних чинів. На захист останніх виходить серія імператорських указів про призупинення усіх судових справ по виселенню родин запасних (26.09.1914 р.), „Про заборону підвищувати ціни на житлові приміщення” (09.09.1916 р.), а пізніше – постанова Тимчасового уряду „Про встановлення граничних цін на квартири та інші приміщення” (05.08.1917 р.). Останній згаданий закон чітко врегульовував відносини між наймодавцями і наймачами, уповноважував міські думи збільшувати орендну платню за житло, встановлював порядок звільнення орендованих приміщень.

За часів гетьманування П. Скоропадського було прийнято два закони: „Устав про учот населення в містах і міських оселях Української Держави” (31.07.1918 р.) та „Про наймання приміщень” (20.10.1918 р.). О. Вітюк наголошує, що гетьман намагався докорінно змінити старе квартирне законодавство. Зокрема, обов’язковою стала реєстрація проживання у домовій книзі, усі спірні питання наймання житла передавалися із відання примирних камер до мирових судей [7, с. 99]. У серпні 1919 р. Директорія повернулася до законодавства Тимчасового уряду від 5 серпня 1917 р.

Поширення влади більшовиків в Україні призвели до зникнення приватних забудовників. Дефіцит житла радянська влада вирішила подолати шляхом проведення дискримінаційної політики „квартирного переділу”, під яким розуміють реквізиції житла так званих „нетрудових елементів” або ущільнення їх, що породило нове явище під назвою „комунальна квартира”. У 1919 р на територію України поширено дію всеросійського декрету ЦВК від 20.08.1918 р. „Про відміну права приватної власності на нерухомість у містах”, яким фактично скасовувалася приватна власність на нерухоме майно. А вже декретом РНК 05.05.1920 р. „Про заходи правильного розподілу житла серед трудящого населення” закріплювалися процедури ущільнення і самоущільнення.

Дослідниця Т. Чаговець детально вивчила цей період. Вона зазначила, що переселення робітників із околиць у благоустроєні центральні будинки наочно показувало зміну статусу пролетаріату, який, у свою чергу, швидко занедбав елітне житло через безоплатність користування ним та через політику тотального одержавлення в усіх сферах життя під час „воєнного комунізму” та знецінення грошей [8, с. 61].

Швидкий розвиток промисловості міст, масове переселення селянства у міста теж сприяли

виникненню житлової кризи 1920-х рр. Таким чином, наслідками популістської політики більшовиків, ігнорування ними ринкових механізмів, стали руйнація житлового фонду та безгосподарне використання його новими мешканцями, про що детально написав історик М. Борисенко [9].

Нова економічна політика, задекларована більшовиками у 1921 р., передбачала і нову житлову політику держави. 1 листопада 1921 р. з'явився Житловий закон УСРР, яким дозволялося здійснювати денационалізацію житла за умови ремонту житлового фонду протягом року колишніми власниками [10, с. 97].

З середини 1920-х років вирішення квартирної проблеми радянська влада покладала на відродження житлово-будівельної кооперації, на кредитування, на приватне будівництво житла. 26 березня 1924 р. ВУЦВК і РНК УСРР видає „Положення про житлово-споживчу кооперацію“, що уможливило будівництво кооперативного житла, яке є більш комфортним. Житлові кооперативи поділялися на робітничі житлово-будівельні та загально громадські кооперативи, куди вступали службовці та інтелігенція. Так були побудовані у 1928 р. у Харкові сумнозвісний будинок „Слово“ та у 1934 р. у Києві перший корпус будинку для письменників Роліт (кооператив „Робітник літератури“). Дослідниця Т. Каросєва підкреслює, що у лівобережних і південних промислових містах України переважало відомче та державне будівництво, а на Правобережжі більш розвинутим було індивідуальне будівництво житла [10, с.100].

Варто вказати, що як і в усій Європі, у радянському суспільстві 1920-х рр. відбувається пошук соціалізації житлового середовища у вигляді будинків-комун, а у 1930-х рр. активно формується концепція усуспільнення побуту населення у вигляді ідей будівництва міст-садів.

У той же час, 1930-ті рр. – це період масових репресій, що сприяло продовженню політики квартирної переділу. Він супроводжувався виселенням „ворогів народу“ та їх сімей із помешкань та наділення житловою прощою інших, більш благонадійних осіб.

Крім того, у 1930-х до середини 1950-х рр. держава виділяла кошти на будівництво відомчого житла для партійної номенклатури, керівництва заводів і фабрик, офіцерського складу чи мистецької інтелігенції. Споруджувалися так звані „сталінки“. Це елітне житло з покращеним плануванням, де стелі сягали від 2,8 до 3,2 метра, кімнати були ізольованими, коридори - просторими, кухні - площею не менше 7-10 квадратних метрів, а санвузли - роздільними. Однак, вказане житло було за собівартістю досить дорогим та і підкреслювало існування в країні рад майнової нерівності між громадянами.

У повоєнний період був прийнятий Закон „Про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства Української РСР на 1948-1950 рр.“, яким затверджено план відбудови і нового будівництва державного жилого фонду в містах Української РСР на 1946–1950 рр. в розмірі 15.920 тис. кв. метрів жилої площі, в тому числі по місцевих Радах — 1.150 тис. кв. метрів. Планувалося провести за п'ятиріччя в містах і робітничих селищах відбудову і будівництво індивідуальних жилих будинків коштом населення з допомогою державного кредиту в розмірі 3,3 млн. кв. метрів жилої площі [11]. Будівництво житла у перші роки відбудови було максимально здешевленим, часто із залишків декількох будівель, але масовим.

Побувавши за кордоном, партійна верхівка СРСР запозичила дешеві способи будівництва соціального житла у вигляді збірних конструкцій. Починаючи з середини 1950-х рр. виходить серія постанов ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР: „Про заходи з подальшої індустріалізації, поліпшення якості і зниження вартості будівництва“ (23 серпня 1955 р.), „Про усунення надмірностей в проєктуванні і будівництві“ (4 листопада 1955 р.). 31 липня 1957 р. вийшла Постанова компартії та Ради Міністрів СРСР „Про розвиток житлового будівництва в СРСР“, де ставилося завдання у найближчі вісім-дев'ять років ліквідувати нестачу житла для трудящих. Ця програма полягала у масовому будівництві мінімально комфортних п'ятиповерхових будинків за типовим проєктом з поділом міст на мікрорайони. Розпочалась забудова міст так званими „хрущовками“, тобто доступним житлом з низькими стелями, відсутністю ліфта та сміттепроводу, а також часто суміжними кімнатами та суміщеним санвузлом. У той же час, елітне відомче житло перестало кардинально відрізнятися від масового, хіба що площею квартир.

На початок 1960-х рр. СРСР будував 2 млн. квартир на рік, а країна зайняла перше місце у світі за кількістю споруджуваного житла на 1000 осіб.

У 1970-1980-х рр. держава починає зводити так звані „брежнєвки“, тобто більш комфортне масове житло у вигляді панельних п'яти – 16-ти поверхових будинків. Черговий XXII з'їзд комуністичної партії поставив завдання кардинального вирішення житлового питання. Як наслідок, з'являється низка партійно-урядових постанов „Про основні напрямки прискорення вирішення житлової проблеми в країні“ (17 квітня 1986 р.), „Про подальше удосконалення управління будівельним комплексом країни“ (14 серпня 1986 р.).

У 1986-1991 рр. проголошується курс на реалізацію програми „Житло-2000“, за якою кожна радянська родина до 2000 року мала бути забезпечена окремим житлом. Шляхами втілення у життя програми оголошувалися прискорення державного будівництва, пільгове кредитування (до 20 тис. рублів під 3% річних на 20-25 років) та стимулювання індивідуального будівництва. Проте, починаючи з 1987 р. по 1992 р. обсяг спорудження нових будинків знизився майже у два рази. На думку дослідника О. Омельчука, житло і право на нього було предметом особливих спекуляцій в державних органах, а навколо його реалізації будувалися корупційні імперії [12, с. 191].

Висновки. Таким чином, житлове питання у обраний нами період було складним і вирішити його швидко і кардинально, як намагалися більшовики, так і не вдалося. У другій половині XIX ст. починає

формуватися внутрішньо імперське законодавство, що переважно торкається поліпшення житлового становища військовослужбовців та їх сімей, інституту житлового найму, окремих питань експлуатації житлового фонду. Переважало приватне будівництво. Масового спорудження житла не велося, однак, намагалися ощадно використовувати те, що було побудовано до Першої світової війни.

За часів відродження української національної державності лише уряд П. Скоропадського встигнув за короткий строк свого існування спробувати врегулювати окремі житлові питання.

За радянських часів наділення громадян житлом не робило їх власниками останнього, а було предметом для підкреслення соціальної нерівності. Перші роки радянської влади характеризувалися дискримінаційною політикою квартирної „ущільнення”. Вони змінилися новою житловою політикою із використанням кооперативного руху та інших стимулів для залучення громадян до будівництва. Проте, період був короточасним і за ним прийшов період 1930-х рр., коли житло звільнялося для нових мешканців через масові репресії. Після Другої світової війни провідним було державне будівництво, частково стимулювалося і індивідуальне спорудження житла. Однак, амбітні заяви радянського керівництва про масове забезпечення населення житлом, так і залишилися на папері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. В Україні зруйновано та пошкоджено близько 320 тисяч житлових будинків через обстріли РФ: скільки вже відновили? URL: <https://3m2.ua/news/v-ukrayini-zrujnovano-ta-poshkodzhenoblyzko-320-tysyach-zhytlovykh-budynkiv-cherez-obstrily-rf-skilky-vzhe-vidnovyly/>
2. Стукаленко О.В. Адміністративно-правове забезпечення будівельної галузі: теоретико-правові та праксеологічні засади: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2016. 517 с.
3. Аврамова О. Формування житлових правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 5-12.
4. Мельник Н. Історичні етапи розвитку організаційних форм управління будівництвом на території України. *Вісник ТНЕУ*. 2013. №4. С.69-76. URL: <https://surl.li/nadrwl>
5. Куліков В. О. Підприємства й суспільство в заводських і шахтарських поселеннях Донбасу та Придніпров'я в 1870–1917 рр. : монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 388 с.
6. Макарьчук В. Аспекти будівельного права Російської імперії в «Уложенні о наказаниях уголовных и исправительных» (видання 1866 р.) та працях тогочасних російських юристів. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13294/7.pdf>
7. Вітюк О.О. Заходи міських дум щодо регулювання житлових відносин серед населення на Поділлі у 1917-1919 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. XXXVII. С. 97-99.
8. Чаговець Т.В. Політика радянської влади в житловому питанні та його вирішення в Харкові (1920-1934 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2019. 221 с.
9. Борисенко М. Житлова криза та комунальна політика радянського уряду в Україні (1920-ті роки). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Borysenko_Myroslov/Zhytlova_kryza_ta_komunalna_polityka_radianskoho_uryadu_v_Ukraini_1920-ti_roky.pdf
10. Карєєва Т. Соціальний капітал вінничан у формуванні приватного житлового фонду Вінниці доби непу. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія*. 2022. Вип. 40. С. 96-102.
11. Про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства Української РСР на 1946-1950 рр: Закон УРСР від 28.08.1946 р. URL: <https://uk.wikisource.org/wiki/>
12. Омельчук О. Генеза приватноправової складової житлового права в період перебудови. URL: <https://surl.li/omtkgj>

REFERENCES:

1. V Ukraine zruinovano ta poshkodzhenoblyzko 320 tysyach zhytlovykh budynkiv cherez obstrily rf: skilky vzhe vidnovyly? (2025). [On 320,000 residential buildings have been destroyed and damaged in Ukraine due to Russian shelling: how many have already been restored?]. Retrieved from: <https://3m2.ua/news/v-ukrayini-zrujnovano-ta-poshkodzhenoblyzko-320-tysyach-zhytlovykh-budynkiv-cherez-obstrily-rf-skilky-vzhe-vidnovyly/> [in Ukrainian].
2. Stukalenko, O.V. (2016). Administratyvno-pravove zabezpechennia budivelnnoi haluzi: teoretyko-pravovi ta prakseolohichni zasady. [Administrative and legal support of the construction industry: theoretical, legal and praxeological foundations]. *Dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07*. 517. [in Ukrainian].
3. Avramova, O. (2019). Formuvannia zhytlovykh pravovidosyn. [Formation of housing legal relations]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. №11*. 5-12. [in Ukrainian].
4. Melnyk, N. (2013). Istorychni etapy rozvytku orhanizatsiinykh form upravlinnia budivnytstvom na terytorii Ukrainy. [Historical stages of development of organizational forms of construction management in Ukraine]. *Visnyk TNEU*. №4. 69-76. Retrieved from: <https://surl.li/nadrwl> [in Ukrainian].
5. Kulikov, V.O. (2019). Pidpriemstva y suspilstvo v zavodskykh i shakhtarskykh poselenniakh Donbasu ta Prydniprov'ia v 1870–1917 rr. [Enterprises and society in the factory and mining settlements of Donbass and the Dnieper region in 1870–1917]. *Monohrafiia*. 388. [in Ukrainian].
6. Makarchuk, V. (2018). Aspekty budivelnnoho prava Rosiiskoi imperii v «Ulozheny o nakazaniakh

uholovnykh y uspravytelnykh» (vydannia 1866 r.) ta pratsiakh tohochasnykh rosiiskykh yurystiv. [Aspects of construction law of the Russian Empire in the "Code of Criminal and Correctional Punishments" (edition of 1866) and the works of contemporary Russian lawyers]. Retrieved from: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13294/7.pdf> [in Ukrainian].

7. Vitiuk, O.O. (2013). Zakhody misykykh dum shchodo rehuliuвання zhytlovykh vidnosyn sered naselennia na Podilli u 1917-1919 rr. [Measures of city councils to regulate housing relations among the population in Podillia in 1917-1919]. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Vyp. XXXVII*. 97-99. [in Ukrainian].

8. Chahovets, T.V. (2019). Polityka radianskoi vlady v zhytlovomu pytanni ta yoho vyrishennia v Kharkovi (1920-1934 rr.). [The policy of the Soviet government on the housing issue and its solution in Kharkiv (1920-1934)]. *Dys. ...kand.ist. nauk: 07.00.01*. 221. [in Ukrainian].

9. Borysenko, M. (2003). Zhytlova kryza ta komunalna polityka radianskoho uriadu v Ukraini (1920-ti roky). [Housing crisis and communal policy of the Soviet government in Ukraine (1920s)]. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Borysenko_Myroslov/Zhytlova_kryza_ta_komunalna_polityka_radianskoho_ur_iadu_v_Ukraini_1920-ti_roky.pdf? [in Ukrainian].

10. Karoieva, T. (2022). Sotsialnyi kapital vinnychan u formuvanni pryvatnoho zhytlovoho fondu Vinnytsi doby nepu. [Social Capital of Vinnytsia Dwellers in formation of Private Housing Resources of the Town During the NEP]. *Naukovi zapysky VDPU im. M. Kotsiubynskoho. Serii: Istoriia. Vyp. 40*. 96-102. [in Ukrainian].

11. Pro piatyrichnyi plan vidbudovy y rozvytku narodnoho hospodarstva Ukrainskoi RSR na 1946-1950 rr. (1946, August 28). [On the five-year plan for the reconstruction and development of the national economy of the Ukrainian SSR for 1946-1950]. *Zakon URSR*. Retrieved from: <https://uk.wikisource.org/wiki/> [in Ukrainian].

12. Omelchuk, O. (2018). Heneza pryvatnopravovoi skladovoi zhytlovoho prava v period perebudovy. [Genesis of the private law component of housing law during the period of perestroika]. Retrieved from: <https://surl.li/omtkgj> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2025

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО;

УДК: 347.121.2:614.253

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-22-31

Вавженчук Сергій Ярославович,
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник НДІ інтелектуальної власності
НАПрН України, професор кафедри приватного
права КНЕУ ім. Вадима Гетьмана,
вчений секретар Науково-консультативної ради
Конституційного Суду України
aadvokat@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6968-6720

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЗОБРАЖЕННЯ ПАЦІЄНТА В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

У статті досліджується цивільно-правовий захист права на зображення пацієнта в умовах цифровізації медичної сфери. У статті зазначається, що поширення телемедицини, електронних медичних записів та практики публікації клінічних фотографій у соціальних мережах істотно ускладнює традиційні підходи до охорони особистих немайнових прав. З'ясовано, що зображення пацієнта в медичному контексті одночасно є даними про здоров'я та потенційно біометричними даними, на які поширюється посилений режим захисту персональних даних і лікарської таємниці.

На основі аналізу статей 307-308 ЦК України, Закону України «Про захист персональних даних», Основ законодавства України про охорону здоров'я, включно з положеннями щодо функціонування телемедицини, виявлено прогалини у регулюванні фіксації та використання зображень пацієнтів у закладах охорони здоров'я, електронній системі охорони здоров'я та під час телемедичних консультацій. Особливу увагу приділено прецедентній практиці ЄСПЛ (Reklos and Davourlis v. Greece, Von Hannover v. Germany, Z v. Finland), яка формує стандарти захисту приватності та контролю над власним зображенням і медичними даними.

Сформульовано висновок про необхідність комплексної модернізації національного законодавства з урахуванням європейських стандартів захисту персональних і медичних даних. Запропоновано конкретні напрями удосконалення цивільно-правових механізмів захисту права на зображення пацієнта, зокрема шляхом спеціального врегулювання згоди на зйомку в медичних закладах, запису телемедичних консультацій та включення зображень до електронних медичних записів.

Ключові слова: право на зображення, пацієнт, цифрова медицина, телемедицина, електронна система охорони здоров'я, персональні дані, біометричні дані, лікарська таємниця, Європейський суд з прав людини.

Vavzhenchuk S. PROBLEMS OF CIVIL AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHT TO IMAGE OF THE PATIENT IN THE CONTEXT OF DIGITISATION OF THE HEALTHCARE SYSTEM

The article examines the civil-law protection of the patient's right to image in the context of digitalisation of healthcare. The spread of telemedicine, electronic medical records and the practice of publishing clinical photographs on social media significantly complicates traditional approaches to the protection of personal non-property rights. It is shown that a patient's image in a medical context simultaneously constitutes health data and potentially biometric data, which are subject to a strengthened regime of personal data protection and medical secrecy.

Based on the analysis of Articles 307-308 of the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Personal Data Protection", the Fundamentals of Health Care Legislation of Ukraine, including provisions on the functioning of telemedicine, gaps are identified in the regulation of taking and using patients' images in healthcare institutions, in the electronic health system and during telemedicine consultations. Particular attention is paid to the case-law of the European Court of Human Rights (Reklos and Davourlis v. Greece, Von Hannover v. Germany, Z v. Finland), which sets standards for the protection of privacy and control over one's image and medical data.

The article concludes that a comprehensive modernisation of national legislation is required, taking into account European standards of personal and medical data protection. Specific proposals are formulated to improve civil-law mechanisms for protecting the patient's right to image, including special regulation of consent to filming in healthcare institutions, recording of telemedicine consultations and inclusion of images in electronic medical records.

Keywords: right to image, patient, digital medicine, telemedicine, electronic health system, personal data, biometric data, medical secrecy, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Цифровізація системи охорони здоров'я породжує нові виклики для захисту особистих немайнових прав пацієнтів. Поширення телемедицини, електронних медичних карток та публікацій клінічних випадків у соціальних мережах актуалізує питання цивільно-правового захисту права на зображення людини в медичному середовищі.

Розглядаючи означений зріз тематики не можливо не підкреслити, що у нормативно-правовому полі наявні «білі плями» у регламентації права на зображення людини в медичному контексті та механізми їх захисту. Важко заперечити той факт, що піднята проблематики належить до ультрасучасних правових кластерів українського цивільного права та загострюється через призму подальшого стрімкого розвитку цифрової медицини.

Не можливо не помітити, що у Конституції України гарантується право на повагу до гідності (ст. 28) та невтручання в особисте життя (ст. 32) [1]. У Цивільному кодексі України конкретизуються ці конституційно-правові гарантії у статтях 307-308 через закріплення загального правила обов'язкової згоди на фотозйомку та розповсюдження зображення [2]. Водночас, застосування згаданих норм потребує системного підходу, пов'язаного з особливостями реалізації відносин в цифровому медичному середовищі. Такий стан призводить до низки проблем у правозастосуванні, що потребують глибокого структурного осмислення та вдалого вирішення, а не наукового плацебо або пошуку відповідей все знаючих псевдоекспертів на YouTube.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами реалізації та захисту права на зображення в умовах цифровізації та проблемами цифровізації охорони здоров'я займалися ціла плеяда науковців серед яких: Д. Л. Аугусто Тріндаде да Сілва, А. Хегас, Ш. М. де Араужо-Пассос, С. Вахюді, І. К. де Міранда Гонсалвес, В. М. дос Санто, А. Кодинець, О. Кашинцева, І. Памунгкас, Д. Рітнанінгрум, та інші.

А. Кодинець у своїй монографії 2016 р. присвятив 4 розділ теоретичним та практичним проблемам захисту прав учасників зобов'язальних інформаційних відносин [3]. У 2018 р. Ш.М. де Араужо-Пассос, В. М. дос Санто, Д. Л. Аугусто Тріндаде да Сілва, І. К. де Міранда Гонсалвес в статті «Етичні та правові аспекти іміджевих публікацій пацієнтів: інтегративний огляд літератури» автори прийшли до висновку про крихкість щодо використання згоди пацієнта та використання зображень з перспективою збереження конфіденційності пацієнта [4]. У 2021 р. А. Хегас у статті пропонує потенційні майбутні рамки для забезпечення захисту прав особи у все більш оцифрованому світі [5]. У 2025 р. І. Памунгкас, Д. Хапсарі, С. Вахюді у своїй статті розглядають правовий захист прав пацієнта щодо запису або фотографування без дозволу в лікарні в межах правового поля Індонезії [6].

Мета статті – виявити основні проблеми у разі здійснення захисту права на зображення людини в умовах цифровізації системи охорони здоров'я та сформулювати вектор їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завданням сучасної науки цивільного права є не лише теоретичне осмислення нових явищ, а й розроблення конкретних правових механізмів, здатних усунути прогалини регулювання суспільних відносин. Саме такого підходу потребує проблематика реалізації права на зображення пацієнта в цифровому медичному середовищі. Відтак одразу увагу привертають низка норм: статті 307-308 ЦК України, стаття 7 Закону «Про захист персональних даних», стаття 40 Основ законодавства про охорону здоров'я. Навіть при поверхневому їх аналізі помітно, що наведені статті не містять спеціальних норм щодо регламентації фіксації та використання зображень пацієнтів у цифровому медичному середовищі. Законодавче регулювання такого роду відносин є дещо фрагментарним, що зумовлює неоднозначність правозастосування та активну дискусію в академічних колах. Загострює проблему у сфері цифрової медицини також і те, що право на зображення в сфері медицини має неоднорідну правову природу та окреслене особливостями механізму правового регулювання особистих немайнових прав.

Звертаючи увагу на цю тему, не можливо не відмітити, що у статті 307 Цивільного кодексу України фіксується фундаментальний принцип: «Фізична особа може бути знята на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку лише за її згодою» (ч. 1 ст. 307 ЦК України) [2]. Разом із цим законодавець передбачає виняток з цього правила – презумпцію згоди, «якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці, на зборах, конференціях, мітингах та інших заходах публічного характеру» (ч. 1 ст. 307 ЦК України) [2]. Однак медичний заклад, попри свою формальну доступність для відвідувачів, не є публічним місцем у розумінні частини 1 статті 307 ЦК України: перебування пацієнта в лікарні чи клініці пов'язане з реалізацією права на охорону здоров'я та має приватний характер. Саме тому презумпція згоди на відповідну зйомку тут не застосовується. Як наслідок, кожен випадок фото- чи відеофіксації пацієнта потребує отримання його окремої згоди.

Проте слід зазначити, що частина 2 статті 307 ЦК України надає особі право «вимагати припинення публічного показу в тій частині, яка стосується її особистого життя» [2], навіть якщо попередньо вона надала згоду на зйомку. Слід наголосити, що вимога частини 2 статті 40 Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо забезпечення анонімності пацієнта при використанні інформації в науково-дослідній роботі та публікаціях не замінює і не скасовує обов'язку отримання попередньої згоди на фіксацію зображення відповідно до статті 307 ЦК України. При цьому не можливо не підкреслити, що право особи контролювати власне зображення не залежить від об'єктивної можливості її ідентифікації третіми особами: навіть фрагментарні зображення окремих частин тіла чи уражених ділянок, на яких відсутні індивідуалізуючі ознаки (татування, родимі плями, характерні ушкодження, анатомічні особливості), залишаються окресленими особистим немайновим правом, оскільки сама особа усвідомлює належність зображеного її тілу. Таким чином, викристалізовується теза про те, що реалізація права на зображення в медичному контексті має динамічний характер, адже воно може бути реалізоване на різних стадіях механізму використання зображення.

Законодавець у частині 3 статті 307 ЦК України допускає можливість таємного знімання лише у випадках, прямо встановлених законом [2]. Аналіз чинного цивільного законодавства України свідчить про помилковість твердження про те, що у ньому наявна норма, яка б дозволяла таємну фото- чи відеофіксацію пацієнтів у закладах охорони здоров'я, у тому числі з науковою або клінічно-дослідницькою метою. Дозвіл локального етичного (біоетичного) комітету на проведення медичного або наукового експерименту, навіть за умови анонімізації отриманих матеріалів, не є самостійною правовою підставою для обмеження особистих немайнових прав пацієнта, оскільки такий дозвіл має внутрішньоорганізаційний та професійно-етичний характер і не замінює вимоги закону щодо отримання згоди на фіксацію зображення, що окреслений ч. 1 ст. 307 ЦК України. У цьому ключі не можливо не згадати й позицію Європейського суду з прав людини у справі *Reklos and Davourlis v. Greece* (2009), який підкреслив у п. 40 відповідного судового рішення, що ефективний захист права контролювати власне зображення передбачає отримання згоди особи саме в момент зйомки (фоторафування), а не лише при можливій публікації зображення [7].

У зв'язку з цим, слід виходити з того, що участь пацієнта у клінічному чи науковому дослідженні не тотожна згоді на фіксацію його зображення, якщо тільки зміст формалізованої інформованої згоди на участь у дослідженні прямо не передбачає можливість такої фіксації із зазначенням її мети, обсягу та способів подальшого використання отриманих матеріалів.

Означений підхід узгоджується зі змістом Етичного кодексу лікаря України (п. 5.3) [8], у якому передбачено, що пацієнт повинен бути ознайомлений з «цілями, методами» дослідження перед наданням письмової згоди. Якщо фото/відеофіксація є частиною методології дослідження і про не двозначно зазначено у змісті згоди – окрема (додаткова) згода пацієнта на зйомку його зображення не потрібна.

За загальним правилом, фіксування зображення пацієнта без його попередньої інформованої згоди не відповідає вимогам статті 307 ЦК України та порушує його право на приватність. Водночас міжнародні етичні стандарти передбачають можливість звільнення від необхідності надання інформованої згоди за виняткових обставин. Відповідно до Керівництва 10 Міжнародних етичних рекомендацій щодо досліджень, пов'язаних зі здоров'ям, за участю людей (CIOMS/BOO3, 2016), комісія з питань етики може схвалити таке звільнення від надання інформованої згоди за одночасного дотримання трьох умов: (1) дослідження є нездійсненним або непрактичним без звільнення від необхідності надання інформованої згоди; (2) дослідження має важливе соціальне значення; (3) дослідження не становить жодних ризиків, крім мінімальних, для учасників [9]. З огляду на аналіз змісту CIOMS/BOO3, 2016 зазначені критерії або додаткові положення можуть бути застосовані й до випадків фіксації зображення пацієнта в контексті наукового дослідження, коли інший спосіб валідації результатів є об'єктивно неможливим, за умови застосування належних заходів знеособлення та захисту персональних даних та дотримання принципів добросовісності, справедливості та розумності, що зафіксовані у ст. 3 ЦК України. При цьому не можна забувати про те, що наведені умови є рекомендаційними, а означені критерії мають елементи оціночного характеру, що створює певні правові ризики зловживання правом у цій сфері.

Враховуючи наведену точку зору, має місце утвердження у думці про те, що допустимість використання зображення пацієнта в наукових або клінічних експериментах можлива лише за умови попереднього отримання інформованої згоди пацієнта, яка охоплює сам факт зйомки, навіть якщо подальше використання матеріалів передбачає повну анонімізацію та виключає ідентифікацію особи. За відсутності такої згоди таємна зйомка не може вважатися правомірною, незалежно від наукової цінності дослідження або схвалення його етичними інституціями.

Норми статті 308 ЦК України регламентують охорону інтересів фізичної особи, яка вже зображена на фотографіях. У частині 1 статті 308 ЦК України фіксується загальне правило: «Фотографія, інші художні твори, на яких зображено фізичну особу, можуть бути публічно показані, відтворені, розповсюджені лише за згодою цієї особи» [2]. Причому такі дії є неоднорідними, адже під ними можна розуміти як демонстрацію в навчальних цілях, так і публікацію в наукових виданнях чи соціальних мережах.

При цьому у частині 2 статті 308 ЦК України передбачається виняток для, так названого, «оплачуваного позування»: «Якщо фізична особа позувала авторові за плату, фотографія, інший художній твір може бути публічно показаний, відтворений або розповсюджений без її згоди» [2]. Зазначена норма може мати практичне застосування й у медичній сфері, зокрема в галузі естетичної пластичної хірургії.

У сучасній практиці поширеною є договірна умова, за якої пацієнт отримує знижку на вартість медичної послуги або безоплатне проведення медичного втручання в обмін на надання клініці права використовувати його зображення (фотографії «до» та «після» лікування). За такої конструкції відносини між пацієнтом та закладом охорони здоров'я набувають ознак оплачуваного позування у розумінні ч. 2 ст. 308 ЦК України, оскільки пацієнт фактично отримує майнове благо (еквівалент вартості ціни послуги) за надання свого зображення.

Водночас правовий режим використання таких зображень суттєво залежить від мети їх подальшого використання. Як наслідок, слід розмежовувати наступне.

По-перше, використання зображень з науковою метою – для публікації в рецензованих наукових виданнях, представлення на наукових конференціях, у навчальному процесі. У цьому випадку, навіть за наявності ознак оплачуваного позування, застосовуються додаткові етичні вимоги щодо знеособлення зображень та отримання окремої інформованої згоди пацієнта на участь у науковому дослідженні.

По-друге, використання зображень з комерційною метою – для демонстрації можливостей клініки, формування портфоліо, наприклад оперуючого хірурга, розміщення на веб-сайтах та в рекламних матеріалах. У такому разі виняток ч. 2 ст. 308 ЦК України може застосовуватися у повному обсязі, проте доцільним є чітке договірне врегулювання обсягу та способів використання зображень пацієнта.

Незалежно від мети використання, слід враховувати, що зображення пацієнта в контексті медичного втручання може містити інформацію про стан його здоров'я, яка є конфіденційною відповідно до ч. 2. ст. 21 Закону України «Про інформацію» та підпадає під категорію лікарської таємниці, про яку зазначено у ст. 40 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та під категорію таємниці про стан здоров'я, що окреслена правом на таємницю про стан здоров'я у ст. 286 ЦК України. Тому навіть за наявності факту «оплачуваного позування», використання таких зображень у спосіб, що дозволяє ідентифікувати особу та її медичний стан, потребує додаткової фактичної підстави - згоди пацієнта на розголошення конфіденційної інформації про стан свого здоров'я та відомості, одержані при її медичному обстеженні.

При цьому слід мати на увазі, що з огляду на вище наведені норми ЦК України, цей виняток не застосовується до медичної документації, оскільки клінічні фотографії не є результатом «позування за плату».

Таким чином, «розмитість» предмету договору між закладом охорони здоров'я та пацієнтом щодо фіксації зображення останнього у ключі його неоднорідності, свідчить про недоцільність виокремлення окремого договірного типу за цією ознакою.

Суб'єктний склад розглядуваних правовідносин може бути значно ширшим. Надавачем медичних послуг може виступати фізична особа-підприємець, яка провадить медичну практику на підставі ліцензії [10]. У такому разі фізична особа - підприємець одночасно є стороною договору про надання медичних послуг і набувачем прав на використання зображення, що спрощує договірну конструкцію за ознакою суб'єктного складу, проте вимагає чіткого визначення мети та обсягу використання зображення.

Окремим випадком є окремий договір між пацієнтом та лікарем-науковцем (наприклад, хірургом) щодо використання зображення для наукової роботи останнього. Враховуючи зміст статей 308, 626, 627, 628, 632 ЦК України лікар може виступати не у якості представника контрагент такого договору (тобто, не у якості представника роботодавця (медичної установи), а як фізична особа – науковець. Предметом такого договору виступає виключно згода на використання зображення пацієнта, що окреслена конкретною метою: науковою метою (використання зображення у наукових публікаціях, наукових конференціях, дисертації). Означений договір може мати ознаки як безоплатного так й відплатного договору. Звертаючись до частини 5 статті 626 ЦК України можна зробити висновок, що законодавець не вказав на критерій розмежування договорів на відплатні та безвідплатні, а лише зафіксував презумпцію відплатності договору, яка окреслюється формулою «договір є відплатним, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає із суті самого договору». Таким чином, безвідплатність має бути передбачена у договорі, законі або випливати із суті такого договору [11].

Водночас, якщо фіксація зображення пацієнта здійснювалася з використанням обладнання роботодавця (закладу охорони здоров'я), останній може мати права на зображення, як на службові твори (статті 429 ЦК України) [2]. З іншої сторони, зазначене правило не розповсюджується на пацієнта, адже він не є працівником такого закладу охорони здоров'я. Тому заради усунення спору про майнові права з роботодавцем, лікар-науковець повинен отримувати відповідну згоду пацієнта з врахуванням того, що такі майнові права можуть належати йому та роботодавцю спільно (якщо інше не визначеного договором між ними) у розумінні змісту частини 2 статті 429 ЦК України.

Не можливо не помітити, що у частині 3 статті 308 ЦК України встановлено виняток з правила, за яким фотографія може бути розповсюджена без дозволу фізичної особи, яка зображена на ній, якщо це зумовлено необхідністю захисту її інтересів або інтересів інших осіб [2]. Зазначений виняток має обмежений характер і не може тлумачитися розширено, зокрема він не охоплює випадки використання зображень у навчальних чи наукових публікаціях без належної згоди пацієнта.

Особливу складність становлять випадки, коли зображення неповнолітньої особи було опубліковано на підставі згоди її законних представників. Така згода є правомірною на момент її надання, оскільки відповідає положенням цивільного законодавства щодо здійснення та захисту особистих немайнових прав дитини її батьками або іншими законними представниками. Водночас після досягнення повноліття, особа набуває повного обсягу цивільної дієздатності та самостійного права розпоряджатися власним зображенням.

У зв'язку з цим слід виходити з того, що повнолітня особа має право відкликати раніше надану від її імені згоду на використання зображення, незалежно від того, що така згода була надана законними представниками. Відкликання згоди має правові наслідки на майбутнє і зобов'язує припинити подальше розповсюдження або використання зображення, якщо це об'єктивно можливо.

У випадках, коли зображення вже було оприлюднено у друкованих виданнях, електронних архівах або інших джерелах, і фактичне припинення його розповсюдження є неможливим, повнолітня особа не втрачає права на цивільно-правовий захист з врахуванням обраного ефективного способу захисту права. Крім цього, за таких обставин вона може вимагати відшкодування моральної шкоди відповідно до статей 16

та 23 ЦК України[2], обґрунтовуючи вимогу порушення права на зображення, втручанням у приватне життя та негативними немайновими наслідками, пов'язаними з подальшим обігом зображення.

Не можна не звернути уваги на те, що Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI встановлює особливий режим обробки чутливих категорій персональних даних. Відповідно до частини 1 статті 7 Закон України «Про захист персональних даних» забороняється обробка персональних даних про расове або етнічне походження, політичні, релігійні або світоглядні переконання, членство в політичних партіях та професійних спілках, засудження до кримінального покарання, а також даних, що стосуються здоров'я, статевого життя, біометричних або генетичних даних [12].

Водночас у сфері охорони здоров'я зазначена заборона має суттєві винятки, зумовлені специфікою медичної діяльності. Обробка окремих чутливих даних є не лише допустимою, а й об'єктивно необхідною для досягнення легітимних цілей лікування, діагностики та надання медичної допомоги. Зокрема, відомості про расове або етнічне походження пацієнта можуть мати клінічне значення, оскільки використовуються для врахування особливостей перебігу захворювань, фармакогенетичних відмінностей, прогнозування терапевтичного ефекту та ризиків побічних реакцій. У такому контексті збирання цих даних закладом охорони здоров'я втрачає дискримінаційний характер і набуває функціонального медико-біологічного значення з вектором охорони права на здоров'я пацієнта.

Таким чином, у медичній сфері обробка чутливих персональних даних, включаючи дані про здоров'я, біометричні характеристики та окремі аспекти етнічного походження, допускається в межах спеціального правового режиму, визначеного законом, за умови дотримання принципів цільового використання, мінімізації обсягу даних та забезпечення лікарської таємниці. Це істотно відрізняє сферу охорони здоров'я від інших сфер діяльності людини, у яких обробка таких даних має досить винятковий і значно більш обмежений характер.

Ускладнює вказану ситуацію й те, що зображення пацієнта в медичному контексті одночасно відображає: (а) дані про здоров'я; (б) потенційно біометричні дані (за умови якщо вони обробляються електронними системами розпізнавання облич). Така подвійна правова природа цих зображень спричиняє можливість застосування ширшого арсеналу способів захисту прав пацієнта.

Норми пункт 6 частини 2 статті 7 Закон України «Про захист персональних даних» передбачають виняток з загального правила: обробка дозволена, якщо вона необхідна в цілях охорони здоров'я для встановлення медичного діагнозу, для забезпечення піклування чи лікування або надання медичних послуг, функціонування електронної системи охорони здоров'я за умови, що такі дані обробляються медичним працівником або іншою особою закладу охорони здоров'я (або іншою управненою особою), на яких покладено обов'язки щодо забезпечення захисту персональних даних та поширюється дія законодавства про лікарську таємницю [12].

Таким чином, обробка зображень пацієнтів допускається за сукупності умов: (1) мета – охорона здоров'я, діагностика, лікування; (2) обробка здійснюється особою з визначеним спеціальним правовим статусом (медичним працівником); (3) на працівника поширюється обов'язок лікарської таємниці. Однак, у даних методологічних координатах залишається поза увагою доцільність регламентації розглядуваного роду відносин із множинністю суб'єктного складу.

Привертає увагу також гостра дискусійна проблема співвідношення таких правових категорій як «зображення пацієнта» та «лікарська таємниця». З огляду на зміст статті 40 Основ законодавства України про охорону здоров'я (далі по тексту – Основ) від 19.11.1992 № 2801-XII лікарська таємниця розглядається законодавцем як відомості «про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя громадянина» [13]. Наведена норма містить також окреме імперативне правило за яким медичні працівники «не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків» [13].

Зображення пацієнта, що розкриває інформацію про стан його здоров'я (фотографії уражень, результатів операцій, клінічних проявів захворювань тощо), охоплюється поняттям лікарської таємниці. Розголошення такого зображення без згоди пацієнта є порушенням норм статті 40 Основ. Отже, слід визнати, що поняття «зображення пацієнта» та «лікарська таємниця» не є однопорядковими та тотожними правовими категоріями. Крім цього, їх не можна співставляти як вид та рід.

Норми статті 39¹ Основ окремо встановлюють право пацієнта «на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при його медичному обстеженні» [13]. Це право пацієнта поширюється і на візуальну інформацію – фотографії, відеозаписи, що фіксують стан здоров'я пацієнта.

У цьому ключі окрему увагу слід приділити практиці Європейського суду з прав людини (далі по тексту – ЄСПЛ), яка формує важливі стандарти у сфері права на зображення. Безумовно, рішення ЄСПЛ у справі *Reklos and Davourlis v. Greece* (заява № 1234/05, рішення від 15.01.2009) [7] є ключовим джерелом права для розуміння права на зображення в медичному контексті.

Фабула справи полягала в наступному. Новонароджену дитину заявників було поміщено до стерильного відділення приватної клініки, куди мав доступ лише медичний персонал. Професійний фотограф, який працював у клініці, сфотографував немовля без згоди батьків. Заявники вимагали передати їм негативи фотографій, однак клініка відмовила. Грецькі суди відхилили позов батьків [7].

ЄСПЛ констатував порушення статті 8 Конвенції[14] (права на повагу до приватного життя) та сформулював принципові правові позиції, які беруться до уваги в сучасній судовій практиці. Так у п. 40 розгляданого судового рішення зазначається: «Право на захист свого зображення є однією з основних складових особистісного розвитку і передбачає право контролювати використання цього зображення. Хоча в більшості випадків право контролювати таке використання передбачає можливість для особи відмовити в публікації свого зображення, воно також охоплює право особи *заперечувати проти запису, зберігання та відтворення зображення* (виділено автором – С.В.) іншою особою» [7].

Більше того, у цьому судовому рішенні наголошено на ключовому принципі: «Ефективний захист права контролювати своє зображення передбачає, у принципі та за обставин цієї справи, *отримання згоди* (виділено автором – С.В.) зацікавленої особи *в момент фотографування* (виділено автором – С.В.), а не лише тоді, коли йдеться про можливу публікацію. Інакше суттєвий атрибут особистості залишався б у руках третьої особи, і зацікавлена особа не мала б контролю над подальшим використанням зображення» [7]. Аналіз справи *Reklos and Davourlis v. Greece* дозволяє виділити наступні правові маяки, на які звертає увагу ЄСПЛ. По-перше, право контролювати зображення виникає *в момент фотографування, а не публікації* (виділено автором – С.В.) зображення. По-друге, згода на фіксацію зображення має бути отриманою до моменту фіксації зображення. По-третє, зберігання одержаного зображення без згоди управленої особи є самостійним правопорушенням. По-четверте, посилення захисту ставиться у залежність від ознаки особливої уразливості суб'єкта [7]. Слід визнати той факт, що пацієнти, які перебувають в уразливому становищі в медичних закладах у повній мірі підпадають під матрицю означених ЄСПЛ правових маяків. Саме тому існує доцільність екстрапулювати ці правові маяки на розглядувані відносини з пацієнтом.

У рішенні ЄСПЛ у справі *Von Hannover v. Germany* (заява № 59320/00, рішення від 24.06.2004) [15] сформовано критерії балансування права на приватність та свободи вираження поглядів. Варто звернути увагу на те, що у п. 59 рішення ЄСПЛ у справі *Von Hannover v. Germany* зазначено: «Хоча свобода вираження поглядів поширюється й на публікацію фотографій, це сфера, в якій захист прав та репутації інших набуває особливого значення. Ця справа стосується не поширення ідей, а зображень, що містять дуже особисту або навіть інтимну інформацію про особу» [15].

У той же час ЄСПЛ сформулював наступні критерії для оцінки правомірності публікації зображень: 1) Чи здійснює інформація внесок у дебати, що становлять загальний інтерес? 2) Яка роль зображеної особи – чи має вона статус публічної особи? 3) Яка попередня поведінка особи щодо медіа? 4) Який зміст, форма та наслідки публікації зображення? 5) За яких обставин було отримано зображення? [15] З огляду на наведене, більшість пацієнтів не є публічними особами, тому їхні зображення не можуть поширюватися з посиланням на таку оціночну категорію, як «суспільний інтерес». Публікація клінічних фотографій «до і після» без згоди пацієнта (яка не є публічною особою) не робить внеску в «дебати, що становлять загальний інтерес» у розумінні практики ЄСПЛ.

Враховуючи зміст п. 65 рішення ЄСПЛ у справі *Von Hannover v. Germany*, (що ґрунтується на наступних рішеннях ЄСПЛ: *mutatis mutandis*, *Campmany y Diez de Revenga and Lopez Galiacho Perona v. Spain* (dec.), no. 54224/00, ECHR 2000-XII; *Julio Bou Gibert and El Hogar Y La Moda J.A. v. Spain* (dec.), no. 14929/02, 13 May 2003) публікація клінічних фотографій «до і після» без згоди пацієнта-публічної особи не може вважатися такою, що сприяє будь-яким публічним дебатам, що становлять загальний інтерес для суспільства, незважаючи на те, що заявник відомий громадськості. Тобто, критерій дебатів, що становить загальний інтерес не можливо застосовувати до публічної особи без межі. Має бути обґрунтовано, що публікація зображень пацієнта-публічної особи була здійснена з метою, яка має значення для суспільства. Наприклад, у випадку коли публікуються зображення пацієнта-публічної особи (політичного діяча), який приймає важливі рішення, що мають вплив на суспільство.

Рішення ЄСПЛ у справі *Z v. Finland* (заява № 22009/93, рішення від 25.02.1997) [16] є фундаментальним джерелом права щодо розуміння конфіденційності медичних даних та захисту права на них. З означеного судового рішення випливає наступне. Під час кримінального провадження проти чоловіка заявниці (обвинуваченого у зґвалтуванні) суд зобов'язав її лікарів надати свідчення про її ВІЛ-статус. Медичні записи заявниці було вилучено та включено до матеріалів справи. Суд обмежив конфіденційність матеріалів справи десятима роками. Крім цього, апеляційний суд у своєму рішенні розкрив повне ім'я заявниці та її ВІЛ-статус [16].

У цьому рішенні ЄСПЛ прийшов до висновку: «Захист персональних даних, особливо медичних даних, має фундаментальне значення для здійснення особою права на повагу до приватного та сімейного життя, гарантованого статтею 8 Конвенції. Дотримання конфіденційності медичних даних є життєво важливим принципом у правових системах усіх Договірних Сторін Конвенції» [16]. Зі змісту п. 95 рішення ЄСПЛ у справі *Z v. Finland* можна зробити висновок, що право на повагу до приватного та сімейного життя може бути належним чином реалізоване лише у разі належного захисту персональних даних (медичних даних) особи.

При цьому ЄСПЛ у згаданому судовому рішенні наголосив на системному значенні конфіденційності: «Без такого захисту особи, які потребують медичної допомоги, можуть утримуватися від розкриття інформації особистого та інтимного характеру, необхідної для отримання належного лікування, і навіть від звернення за такою допомогою, тим самим ставлячи під загрозу власне здоров'я та, у випадку

інфекційних захворювань, здоров'я громади» [16]. По суті, реалізація права на повагу до приватного та сімейного життя особи або декількох осіб ставиться у залежність від стану захисту персональних даних (медичних даних) особи. Аналіз справа *Z v. Finland* свідчить про те, в ній фіксуються наступні правові маяки для судової практики. По-перше, право на медичні дані потребує найвищого рівня превентивної охорони та захисту в системі права. По-друге, самі по собі рівень захисту та конфіденційність персональних медичних даних є, крім іншого, передумовою довіри осіб до медичної системи та реалізації її прав. По-третє, порушення права на конфіденційність може спричинити не лише індивідуальні наслідки для пацієнта але й системні колективні наслідки для громадського здоров'я в суспільстві. По-четверте, будь-які цілі, навіть легітимні цілі (як то в рамках кримінального провадження), не виправдовують необмежене, необгрунтоване розкриття медичних даних про особу. В останньому випадку ЄСПЛ правильно наголошує на досягненні справедливого балансу між інтересом, що забезпечує легітимну мету, з однієї сторони, та інтересами сторони (третьої особи) у збереженні конфіденційності таких даних, з іншої сторони. Важливим є те, у п. 99 Рішення ЄСПЛ у справі *Z v. Finland* сформовані критерії, від яких залежить згаданий баланс: 1) характер інтересів особи; 2) серйозність інтересів особи; 3) серйозність втручання. За ради справедливості слід відзначити, що останні два критерії є оціночними поняттями, що розмиває чіткість застосування таких критеріїв та створює можливість для зловживання правом. Адже не зрозуміло, яка методика надасть можливість визначити серйозність інтересу або втручання.

На ряду із цим існує й альтернативна позиція стосовно особливостей правового регулювання цифрового медичного середовища. У цьому ключі викликає інтерес Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування телемедицини» від 09.08.2023 № 3301-IX [17], в якому визначається телемедицина як «комплекс дій, технологій і заходів, що застосовуються при наданні медичної допомоги з використанням засобів телекомунікації» (ст. 35⁶ Основ законодавства про охорону здоров'я в редакції Закону № 3301-IX).

Відеоконсультації створюють певні ризики для превентивної охорони та захисту права на зображення: відеозапис консультації фіксує зображення пацієнта; запис може зберігатися як частина медичної документації; існує ризик несанкціонованого доступу до записів через відсутність чітких імперативних нормативних вимог до зберігання такого роду інформації. Думається, що запис телемедичної консультації потребує окремої згоди пацієнта, яка формується з врахуванням: (1) згоди на запис телемедичної консультації; (2) сформованої чіткої мети зберігання запису телемедичної консультації; (3) визначеного строку зберігання запису телемедичної консультації; (4) визначеного кола осіб, які мають право використовувати запис телемедичної консультації та межі такого права; (5) умов знищення запису телемедичної консультації.

Електронна система охорони здоров'я (ЕСОЗ) функціонує в Україні з 01.03.2019 [18]. ЕСОЗ містить електронні медичні записи, які можуть включати візуальну інформацію – зображення результатів досліджень, клінічні фотографії тощо. Згідно з інформацією на офіційному сайті ЕСОЗ, у ЕСОЗ забезпечується безпека персональних та медичних даних пацієнтів через: розмежування доступу на основі ролей ідентифікованих та автентифікованих суб'єктів (користувачів); відокремлене зберігання персональних та медичних даних пацієнта; журналювання дій користувачів [18]. Водночас включення зображень пацієнта до електронної медичної картки потребує: інформованої згоди на фіксацію зображення; інформування про включення його до ЕСОЗ; роз'яснення щодо кола осіб з потенційним доступом.

Окремою проблемою є публікація медичними працівниками клінічних фотографій у соціальних мережах. Відповідна практика поширена для демонстрації результатів лікування (фотографії «до і після» в пластичній хірургії, стоматології, дерматології тощо). Не можливо заперечити того факту, що така публікація без згоди пацієнта порушує одночасно: статтю 307 ЦК України (право на згоду при зйомці); статтю 308 ЦК України (право на згоду при поширенні); статтю 7 Закону «Про захист персональних даних» (заборона обробки даних про здоров'я); статтю 40 Основ законодавства про охорону здоров'я (лікарська таємниця).

Не можливо заперечити те, що у разі порушення права на зображення в медичній сфері пацієнт має можливість застосувати ефективні способи захисту права, що окреслені статтею 16 ЦК України: 1) визнання права (п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України) – пацієнт має право звернутися до суду з вимогою визнати його право контролювати використання власного зображення; 2) припинення дії, яка порушує право (п. 3 ч. 2 ст. 16 ЦК України) – пацієнт управнений вимагати заборонити подальше використання зображення – видалити публікації, припинити демонстрацію зображення тощо; 3) відновлення становища, яке існувало до порушення (п. 4 ч. 2 ст. 16 ЦК України) – пацієнт управнений сформулювати вимогу щодо видалення зображення з усіх носіїв, знищення копії; 4) відшкодування моральної шкоди (п. 9 ч. 2 ст. 16 ЦК України) [2].

Окремо варто звернути увагу на те, що у статті 23 ЦК України фіксується право на відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням особистих немайнових прав [2]. Моральна шкода при порушенні права на зображення в медичному контексті може бути особливо значною через: розкриття інформації про стан здоров'я; втрату довіри до медичного працівника; психологічні страждання від публічного оприлюднення зображень пацієнта або частин його тіла. Про значний розмір відшкодування моральної

шкоди у цій категорії справ свідчать судові рішення ЄСПЛ. Наприклад, у справі *Reklos and Davourlis v. Greece* (2009) ЄСПЛ присудив заявникам 8 000 євро відшкодування немайнової шкоди [7].

Висновки. У процесі дослідження автор прийшов до наступних висновків.

Право на зображення пацієнта в цифровому медичному середовищі має комплексну правову природу та «багаторівневу» структуру. Воно водночас виступає особистим немайновим правом та правомочністю права на повагу до приватного життя, а також окреслює вид даних про стан здоров'я та потенційно біометричні дані. Такий стан зумовлює підвищені вимоги до механізму охорони та захисту прав на регламентаційній та функціонально-організаційній стадіях, де мають враховуватися як цивільно-правові так і спеціальні медико-правові форми, способи, заходи, засоби захисту права.

Норми статей 307-308 ЦК України у системному зв'язку із Законом України «Про захист персональних даних» та Основами законодавства України про охорону здоров'я не фіксують презумпції згоди на зйомку в закладах охорони здоров'я. Натомість міжнародні етичні стандарти, зокрема Керівництво 10 Міжнародних етичних рекомендацій CIOMS/BOOЗ (2016), допускають можливість звільнення від необхідності надання інформованої згоди за виняткових обставин з врахуванням трьох оціночних критеріїв. Наведені критерії можуть застосовуватися й до фіксації зображення пацієнта, коли інший спосіб валідації результатів є об'єктивно неможливим, за умов застосування належних заходів знеособлення та захисту персональних даних та дотримання принципів добросовісності, справедливості та розумності, що окреслені ст. 3 ЦК України.

Особливу увагу заслуговує застосування винятку ч. 2 ст. 308 ЦК України (оплачуване позування) у медичній сфері. Правовий режим використання зображень пацієнтів суттєво залежить від мети: наукове використання навіть за наявності ознак оплачуваного позування, потребує дотримання додаткових етичних вимог щодо знеособлення зображень та отримання окремої інформованої згоди на участь у дослідженні, тоді як використання зображення з комерційною метою може здійснюватися в межах ч. 2 ст. 308 ЦК України, з використанням договірних конструкцій оплачуваного позування. Незалежно від мети використання, зображення пацієнта в контексті медичного втручання може містити конфіденційну інформацію про стан здоров'я, яка є конфіденційною в силу вказівки закону. Використання таких зображень у спосіб, що дозволяє ідентифікувати особу та її медичний стан ґрунтується на фактичній підставі - згоди пацієнта на розголошення конфіденційної інформації про здоров'я. При чому факт «оплачуваного позування» не має кваліфікуючого значення.

У разі укладення окремого договору між пацієнтом та лікарем-науковцем щодо використання зображення для наукової роботи, а фіксація зображення здійснювалася з використанням обладнання закладу охорони здоров'я, останній може мати права на зображення як на службові твори. При цьому норма ст. 429 ЦК України не розповсюджується на пацієнта, адже він не є працівником закладу охорони здоров'я. Заради усунення спору про майнові права з роботодавцем, лікар-науковець повинен отримувати відповідну згоду пацієнта з врахуванням того, що такі майнові права можуть належати йому та роботодавцю спільно (якщо інше не визначеного договором між ними) у розумінні змісту частини 2 статті 429 ЦК України.

У п. 99 Рішення ЄСПЛ у справі *Z v. Finland* сформовані критерії (серйозність інтересів та серйозність втручання) від яких залежить баланс між інтересом, що забезпечує легітимну мету, з однієї сторони, та інтересами сторони (третьої особи) у збереженні конфіденційності таких даних, з іншої сторони. Вони мають оціночний характер, що розмиває чіткість їх застосування та створює ризики для зловживання правом.

У наведених теоретико-методологічних координатах вимальовуються контури для удосконалення законодавства, що окреслює форм реалізації права на зображення та особливості реалізації механізму охорони та захисту прав пацієнтів у наступному ключі: 1) розглянути доцільність доповнення статті 307 ЦК України нормою, яке б регламентувало особливий порядок отримання згоди на зйомку в закладах охорони здоров'я, що враховує уразливе становище пацієнта; 2) розглянути доцільність деталізації на рівні спеціального закону вимоги до форми та змісту згоди на фото- та відеофіксацію пацієнтів, включаючи обов'язкові реквізити: мету, спосіб використання, строк зберігання, умови відкликання згоди пацієнта; 3) розглянути доцільність запровадження на рівні законодавства про телемедицину окремого правового режиму для відеозаписів консультацій, включаючи 5 вимог до інформованої згоди пацієнта, що наведені вище; 4) розглянути доцільність застосування стандартів GDPR [19] щодо визначення біометричних даних та оцінки впливу на захист даних (DPIA) для медичних інформаційних систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 05.11.2025).
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 05.11.2025).
3. Кодинець А. О. Цивільно-правове регулювання зобов'язальних інформаційних відносин: монографія. К.: Алерта. 2016. 582 с. С. 435-534.

4. Shirley Maria de Araújo-Passos, Waldeyde Magalhães dos Santo, George Luc Augusto Trindade da Silva, Isabela Cristina de Miranda Gonçalves The ethical and legal aspects of image publications of patients: an integrative literature review. *Journal of Psychology & Clinical Psychiatry*. 2018. № 6. P. 705-709.
5. Alix C. Heugas Protecting image rights in the face of digitalization: A United States and European analysis. *World Intellectual Prop.* 2021. № 24. P.344–367. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/jwip.12194>
6. I. Pamungkas, Dwi Hapsari Retnaningrum, Setya Wahyudi Legal Protection of Patients' Rights on the Recording Action Camerating or Photographing in the *Hospital*. *Jurnal Impresi Indonesia*. Vol. 4 No. 5 (2025). P. 17763-1771.
7. Case of *Reklos and Davourlis v. Greece* (Application no. 1234/05) : Judgment of the European Court of Human Rights, 15 January 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90617> (дата звернення: 05.11.2025).
8. Офіційний вебпортал парламенту України. Етичний кодекс лікаря України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001748-09#Text> (дата звернення: 23.11.2025).
9. Міжнародні етичні рекомендації щодо досліджень, пов'язаних із здоров'ям, за участю людей / Рада міжнародних організацій медичних наук (CIOMS) у співпраці з ВООЗ. Женева, 2016. Переклад українською мовою, 2018. С. 44. URL: <https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/cioms.pdf> (дата звернення: 23.11.2025).
10. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики : постанова Кабінету Міністрів України від 02 березня 2016 р. № 285. – Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.11.2025).
11. Вавженчук С. Я. Договірне право : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2011. 584 с. С. 22.
12. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (дата звернення: 05.11.2025).
13. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 05.11.2025).
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.1950. Ратифіковано Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 5.11.2025).
15. Case of *Von Hannover v. Germany* (Application no. 59320/00) : Judgment of the European Court of Human Rights, 24 June 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61853> (дата звернення: 05.11.2025).
16. Case of *Z v. Finland* (Application no. 22009/93) : Judgment of the European Court of Human Rights, 25 February 1997. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58033> (дата звернення: 05.11.2025).
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування телемедицини : Закон України від 09.08.2023 № 3301-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 45. Ст. 399. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3301-20> (дата звернення: 05.11.2025).
18. Як захищені персональні та медичні дані пацієнтів в ЕСОЗ. *Офіційний сайт ЕСОЗ*. 26.08.2022. URL: <https://ehealth.gov.ua/2022/08/26/yak-zahyshheni-personalni-ta-medychni-dani-patsiyentiv-v-esoz/> (дата звернення: 05.11.2025).
19. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). Official Journal of the European Union. L 119. 04.05.2016. P. 1–88. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (дата звернення: 5.11.2025).

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. (1996). [The Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, Art. 141. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp> [in Ukrainian].
2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV. (2003). [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 No. 435-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 40–44, Art. 356. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
3. Kodynets, A. O. (2016). Tsyvilno-pravove rehuliuвання zobov'язalnykh informatsiynykh vidnosyn. [Civil law regulation of obligatory information relations]. Kyiv: Alerta, 582 p., pp. 435–534. [in Ukrainian].
4. de Araújo-Passos, S. M., Magalhães dos Santos, W., Trindade da Silva, G. L. A., & Gonçalves, I. C. de M. (2018). The ethical and legal aspects of image publications of patients: an integrative literature review. *Journal of Psychology & Clinical Psychiatry*, 6, 705–709. [in English].
5. Heugas, A. C. (2021). Protecting image rights in the face of digitalization: A United States and European analysis. *Journal of World Intellectual Property*, 24, 344–367. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/jwip.12194> [in English].

6. Pamungkas, I., Retnaningrum, D. H., & Wahyudi, S. (2025). Legal protection of patients' rights on the recording action camerating or photographing in the hospital. *Jurnal Impresi Indonesia*, 4(5), 1763–1771. [in English].
7. Case of *Reklos and Davourlis v. Greece* (Application No. 1234/05). (2009). *Judgment of the European Court of Human Rights*, January 15, 2009. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90617> [in English].
8. Etychnyi kodeks likaria Ukrainy. (2009). [Ethical Code of the Doctor of Ukraine]. *Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001748-09#Text> [in Ukrainian].
9. International ethical guidelines for health-related research involving humans. (2016). *Rada mizhnarodnykh orhanizatsii medychnykh nauk (CIOMS) u spivpratsi z Vsesvitnoiu orhanizatsiieiu okhorony zdorovia. [Ukrainian translation, 2018]*. Geneva, p. 44. Retrieved from: <https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/cioms.pdf> [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z medychnoi praktyky : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 bereznia 2016 roku № 285. (2016). [On approval of Licensing conditions for conducting economic activity in medical practice]. *Ofitsiyni vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
11. Vavzhenchuk, S. Ya. (2011). *Dohovirne pravo. [Contract law]*. Kyiv: KNEU, 584 p., p. 22. [in Ukrainian].
12. Pro zakhyst personalnykh danykh : Zakon Ukrainy vid 1 chervnia 2010 roku № 2297-VI. (2010). [On Personal Data Protection: Law of Ukraine of June 1, 2010 No. 2297-VI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 34, Art. 481. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> [in Ukrainian].
13. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia : Zakon Ukrainy vid 19 lystopada 1992 roku № 2801-XII. (1992). [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 4, Art. 19. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> [in Ukrainian].
14. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. (1950). Ratified by the Law of Ukraine of July 17, 1997 No. 475/97-VR. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in English].
15. Case of *Von Hannover v. Germany* (Application No. 59320/00). (2004). *Judgment of the European Court of Human Rights*, June 24, 2004. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61853> [in English].
16. Case of *Z v. Finland* (Application No. 22009/93). (1997). *Judgment of the European Court of Human Rights*, February 25, 1997. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58033> [in English].
17. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo funktsionuvannia telemedytsyny : Zakon Ukrainy vid 9 serpnia 2023 roku № 3301-IX. (2023). [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the functioning of telemedicine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 45, Art. 399. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3301-20> [in Ukrainian].
18. Yak zakhyshcheni personalni ta medychni dani patsiientiv v ESOZ. (2022). [How patients' personal and medical data are protected in the eHealth system]. *Official website of eHealth of Ukraine*, August 26, 2022. Retrieved from: <https://ehealth.gov.ua/2022/08/26/yak-zahyshheni-personalni-ta-medychni-dani-patsiyentiv-v-esoz/> [in Ukrainian].
19. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). (2016). *Official Journal of the European Union*, L 119, 1–88. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> [in English].

Стаття надійшла до редакції: 10.11.2025

УДК 347.736:174

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-31-40

Бісюк Олена Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри публічного та європейського права,

директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права

ПЗВО «Київський міжнародний університет»

legally.sunrise@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1570-2721

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ТА БЕЗСТОРОННІСТЬ АРБІТРАЖНОГО КЕРУЮЧОГО: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

Стаття присвячена комплексному доктринальному дослідженню принципів незалежності та безсторонності арбітражного керуючого як фундаментальних засад його професійної діяльності в процедурах банкрутства

Випуск 19. 2025

© О.С.Бісюк, 2025

(неплатоспроможності). Актуальність теми зумовлена реформуванням інституту банкрутства в Україні, зокрема прийняттям Кодексу України з процедур банкрутства, та необхідністю гармонізації національного регулювання з міжнародними стандартами, насамперед рекомендаціями UNCITRAL. Автор аналізує нормативне закріплення цих принципів у Кодексі України з процедур банкрутства та Кодексі професійної етики арбітражного керуючого, виявляючи прогалини й недоліки правового регулювання. Розкрито зміст принципу незалежності через зовнішній (свобода від впливу учасників провадження, органів влади, заінтересованих осіб) та внутрішній (відсутність власних приватних інтересів) виміри. Особливу увагу приділено розмежуванню понять «незалежність» та «безсторонність», які в українському законодавстві часто ототожнюються або підміняються терміном «неупередженість», тоді як міжнародна доктрина (зокрема UNCITRAL) послідовно трактує їх як окремі характеристики: незалежність як структурну та інституційну гарантію, а безсторонність – як внутрішню етичну та психологічну установку на об'єктивність. Проаналізовано систему механізмів забезпечення цих принципів, включаючи автоматизовану процедуру призначення, інститут конфлікту інтересів, відвід і самовідвід, дисциплінарну відповідальність та судовий контроль. Виявлено проблеми практичної реалізації, зокрема неефективність функціонування автоматизованої системи призначення арбітражних керуючих та ризики зловживань механізмом відсторонення. На підставі порівняльного аналізу українського законодавства з міжнародними стандартами UNCITRAL та практикою інших правових систем сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання принципів незалежності та безсторонності арбітражного керуючого.

Ключові слова: арбітражний керуючий, банкрутство, незалежність арбітражного керуючого, безсторонність, юридична відповідальність, дисциплінарна відповідальність, неплатоспроможність, національне законодавство.

Bisiuk O. INDEPENDENCE AND IMPARTIALITY OF BANKRUPTCY TRUSTEE: INTERNATIONAL STANDARDS AND UKRAINIAN PRACTICE

The article is devoted to a comprehensive doctrinal study of the principles of independence and impartiality of the insolvency practitioner (arbitration manager) as fundamental foundations of their professional activity in bankruptcy (insolvency) proceedings. The relevance of the research is driven by the reform of the bankruptcy institute in Ukraine and the need to ensure high professional standards for the activities of insolvency practitioners in line with international requirements. The author analyzes the normative consolidation of these principles in the current Ukrainian legislation, in particular in the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures and the Code of Professional Ethics of the Insolvency Practitioner, identifying gaps and shortcomings in the legal regulation. The content of the principle of independence is disclosed through the prism of its external dimension (freedom from influence by participants in the proceedings, public authorities, and interested parties) and internal dimension (freedom from personal private interests). Particular attention is paid to distinguishing between the concepts of «independence» and «impartiality», which in Ukrainian legislation are often used synonymously or substituted by the term «impartiality» (non-prejudice), whereas international doctrine consistently differentiates them as distinct characteristics. It is demonstrated that independence serves as a structural and institutional guarantee enabling the impartial exercise of powers, while impartiality characterizes the internal psychological and ethical attitude toward objectivity. The system of mechanisms for ensuring these principles is analyzed, including the automated appointment procedure, the institution of conflict of interest, recusal and self-recusal, disciplinary liability, and judicial control. Problems in the practical implementation of the principles are identified, in particular shortcomings in the functioning of the automated system for appointing insolvency practitioners, as well as risks of abuse of the removal mechanism. Based on a comparative analysis of Ukrainian legislation with international standards of UNCITRAL and the practice of other legal systems, proposals are formulated for improving the legal regulation of the principles of independence and impartiality of the insolvency practitioner.

Keywords: bankruptcy trustee, bankruptcy, independence of bankruptcy trustee, impartiality, legal liability, disciplinary liability, insolvency, national legislation.

Постановка проблеми. Реформування інституту банкрутства в Україні, розпочате ухваленням Кодексу України з процедур банкрутства у 2018 році, актуалізувало питання професійних стандартів діяльності арбітражних керуючих як ключових учасників процедур неплатоспроможності. Арбітражний керуючий, виконуючи повноваження розпорядника майна, керуючого санацією, керуючого реструктуризацією, керуючого реалізацією або ліквідатора, опиняється у складній системі правовідносин, де перетинаються інтереси боржника, кредиторів, органів державної влади та інших заінтересованих осіб [1]. За таких умов незалежність та безсторонність арбітражного керуючого набувають значення не просто професійних чеснот, а основоположних принципів, що забезпечують легітимність та ефективність усієї процедури банкрутства.

Водночас аналіз правозастосовної практики свідчить про численні випадки порушення цих принципів, що проявляється у конфлікті інтересів, упередженості при прийнятті рішень, підпорядкуванні зовнішнім впливам з боку окремих учасників провадження. Дослідники констатують, що чинне законодавство, попри формальне закріплення принципу незалежності в статті 13 Кодексу України з процедур банкрутства, не створює достатніх механізмів його практичної реалізації [5, с. 78]. Більше того, автоматизована система призначення арбітражних керуючих, покликана забезпечити об'єктивність та прозорість відбору, на практиці виявила численні вразливості, що поставило під сумнів її здатність гарантувати незалежність професійної діяльності [11].

Міжнародні стандарти, зокрема Законодавчий посібник UNCITRAL з питань законодавства про неплатоспроможність, послідовно розрізняють принципи незалежності (independence) та безсторонності (impartiality) як окремі характеристики представника у справі про неплатоспроможність [19, с. 127]. Модельний закон UNCITRAL про транскордонну неплатоспроможність також підкреслює важливість цих принципів для міжнародного визнання процедур банкрутства [21, с. 34]. На відміну від цього, українське

законодавство оперує лише поняттям «незалежність», тоді як термін «безсторонність» взагалі відсутній у нормативному регулюванні. Така термінологічна прогалина ускладнює імплементацію міжнародних стандартів та створює правову невизначеність щодо змісту цих принципів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання професійної діяльності арбітражного керуючого перебувають у фокусі уваги як науковців-теоретиків, так і практиків у сфері банкрутства. Особливу цінність для нашого дослідження становлять роботи В. Кізленка, С. Донкова, Д. Киценка, А. В'язовченка, С. Жукова. Доцільно було запропоновано Демчиною А. методологічно цінний підхід до розуміння незалежності професійної діяльності, розмежовуючи поняття «незалежність» та «самостійність» [7, с. 19]. Вагомий внесок у розробку теоретичних основ зробили також В.П. Козирева [13], А.А. Бутирський [14], А.С. Яблонська [15] та А.В. Яновицька [16]. Зокрема, О.П. Дзісяк та Д.К. Шеїн запропонували методологічний інструментарій для аналізу конфлікту інтересів [18, с. 43].

У міжнародній доктрині питання незалежності та безсторонності розглядаються більш системно. Дж. Поттоу у главі «Fiduciary Duties in Bankruptcy and Insolvency» аналізує фідучіарні обов'язки керуючого банкрутством, включаючи обов'язок лояльності та обов'язок безсторонності, підкреслюючи, що арбітражний керуючий має діяти в інтересах усіх кредиторів колективно, а не окремих груп [22, с. 210-215]. О. Лієнау у дослідженні «Legitimacy and Impartiality as Basic Principles for Sovereign Debt Restructuring» розглядає безсторонність як фундаментальний принцип легітимності процедур реструктуризації [23, с. 108-112].

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що вітчизняна наукова література лише починає формувати доктринальне розуміння принципів діяльності арбітражного керуючого, що зумовлює необхідність системного дослідження цієї проблематики у порівняльно-правовому контексті.

Метою статті є порівняльно-правовий аналіз принципів незалежності та безсторонності арбітражного керуючого як основоположних засад його професійної діяльності, дослідження їх закріплення у міжнародних стандартах та українському законодавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кодекс України з процедур банкрутства у статті 13 закріплює: «Під час здійснення своїх повноважень арбітражний керуючий є незалежним» [1]. Попри принципове значення цієї норми, законодавець не розкриває змісту поняття «незалежність» та не встановлює механізмів його забезпечення. Ця норма узгоджується з конституційними засадами [4] та процесуальними гарантіями [3], проте порівняльний аналіз свідчить, що в розвинених правових системах ці питання врегульовані значно детальніше [24; 26].

Прогалину законодавчого регулювання певною мірою усуває Кодекс професійної етики арбітражного керуючого, стаття 5 якого передбачає свободу арбітражного керуючого «від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання в його діяльність, зокрема з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, боржників, кредиторів тощо, а також від впливу своїх особистих інтересів» [2]. Це формулювання розкриває як зовнішній вимір незалежності, так і внутрішній. Реєстр арбітражних керуючих України, в свою чергу, дозволяє здійснювати моніторинг дотримання професійних стандартів [29].

Принципово важливим є питання співвідношення понять «неупередженість» (яке використовується в Кодексі професійної етики арбітражного керуючого) та «безсторонність» (impartiality – у міжнародних стандартах). Міжнародні стандарти, зокрема Бангалорські принципи поведінки суддів, послідовно розрізняють «independence» та «impartiality» як окремі характеристики [28]. «Неупередженість» етимологічно пов'язана з відсутністю упереджень, тоді як «безсторонність» означає позицію «поза сторонами». У міжнародній доктрині «impartiality» розуміється як комплексна вимога, що охоплює внутрішню установку, зовнішню поведінку та об'єктивне сприйняття [23, с. 110]. Для цілей нашого дослідження ми використовуватимемо термін «безсторонність» як відповідник міжнародного «impartiality».

Необхідно підкреслити, що Кодекс професійної етики, будучи актом корпоративного саморегулювання, прийнятим З'їздом арбітражних керуючих України, не має сили закону і, відповідно, не може встановлювати юридичні обов'язки та санкції за їх порушення з такою ж ефективністю, як нормативно-правові акти. Водночас, як слушно зазначається в літературі, етичні норми, навіть за відсутності формальних санкцій, мають дотримуватися арбітражним керуючим як стандарти професійної поведінки [8]. Більше того, порушення етичних норм може розглядатися як підстава для притягнення до дисциплінарної відповідальності, якщо таке порушення одночасно становить невиконання обов'язків, передбачених законодавством. Реєстр арбітражних керуючих України, який веде Міністерство юстиції, дозволяє здійснювати моніторинг дотримання професійних стандартів [29].

У цьому контексті слід звернутися до міжнародних стандартів. Законодавчий посібник UNCITRAL з питань законодавства про неплатоспроможність послідовно використовує обидва терміни – independence та impartiality – визнаючи їх окремими, хоча і взаємопов'язаними характеристиками представника у справі про неплатоспроможність [19, с. 127]. Посібник рекомендує, щоб національне законодавство вимагало від такого представника не лише бути незалежним, а й продемонструвати свою незалежність та безсторонність, зокрема через механізми розкриття інформації про потенційні конфлікти інтересів.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що нормативно-правове закріплення принципів незалежності та безсторонності арбітражного керуючого в українському законодавстві є фрагментарним і недостатнім. Кодекс України з процедур банкрутства обмежується декларативною нормою про

незалежність, не розкриваючи її змісту та механізмів забезпечення. Кодекс професійної етики пропонує більш детальне розуміння, проте не має сили закону. Поняття «безсторонність» взагалі залишається поза межами законодавчого регулювання, що створює правову невизначеність та ускладнює практичне застосування цього принципу.

Для розкриття змісту принципу незалежності доцільно розмежувати його зовнішній та внутрішній виміри. Зовнішня незалежність передбачає свободу від впливу, тиску чи втручання з боку інших учасників провадження та зацікавлених осіб [2] та має подвійну спрямованість.

По-перше, це незалежність від боржника та осіб, які контролюють або контролювали боржника. Арбітражний керуючий, призначений судом, не підпорядковується керівництву боржника та не має діяти в його інтересах на шкоду кредиторам. Більше того, згідно зі статтею 10 Кодексу України з процедур банкрутства, арбітражний керуючий з моменту постановлення ухвали про призначення його керуючим санацією або ліквідатором прирівнюється до службової особи підприємства-боржника, що підкреслює його особливу роль у системі управління [1].

По-друге, це незалежність від кредиторів, попри те, що процедура банкрутства спрямована насамперед на задоволення їхніх вимог. Арбітражний керуючий не є представником кредиторів і не має діяти виключно в їхніх інтересах. Його функція полягає у забезпеченні балансу інтересів усіх учасників провадження у справі про банкрутство з метою максимізації вартості активів боржника та справедливого задоволення вимог кредиторів згідно з черговістю, встановленою законом [6, с. 89]. Презумпція добросовісності кредиторів, про яку пише А.А. Бутирський, не означає, що арбітражний керуючий має беззаперечно виконувати їхні вказівки [14, с. 87]. Правовий статус кредиторів у процедурі банкрутства детально проаналізований у дослідженні Л.І. Грабован, яка підкреслює необхідність збалансованого підходу до захисту їхніх прав [12, с. 58].

Особливої уваги заслуговує незалежність від комітету кредиторів та зборів кредиторів. Хоча ці органи мають значні повноваження [1], арбітражний керуючий зобов'язаний самостійно приймати рішення у межах своєї компетенції, що відповідає міжнародним стандартам [19, с. 132]. Внутрішня незалежність означає свободу від впливу власних приватних інтересів. Ця складова тісно пов'язана з принципом безсторонності і є складнішою для правового регулювання, оскільки залежить від особистих якостей арбітражного керуючого [7, с. 19]. Незалежність, у свою чергу, не є абсолютною і обмежується законодавством, судовим контролем та дисциплінарною відповідальністю.

Необхідно зазначити, що перш ніж аналізувати співвідношення незалежності та безсторонності, доцільно зробити термінологічне застереження. Кодекс професійної етики арбітражного керуючого використовує «неупередженість», а не «безсторонність» [2]. На наш погляд, ототожнення цих понять є передчасним. «Неупередженість» етимологічно пов'язана з відсутністю упереджень, тобто наголошує на психологічному аспекті – відсутності заздалегідь сформованої думки, стереотипів, особистих симпатій чи антипатій. «Безсторонність» же має інституційне забарвлення – це позиція «поза сторонами», незалученість до жодного з учасників конфлікту. Міжнародний термін «impartiality» етимологічно ближчий до «безсторонності», ніж до «неупередженості».

Більше того, у міжнародній доктрині «impartiality» розуміється ширше, ніж просто психологічна характеристика. О. Ліенау визначає безсторонність як «спосіб мислення, прийняття рішень або дій, вільний від упередженості або переваг» [20, с. 110], наголошуючи на поведінковому компоненті, а не лише внутрішній установці. Бангалорські принципи поведінки суддів також розрізняють суб'єктивну безсторонність (відсутність упереджень) та об'єктивну безсторонність (відсутність обґрунтованих сумнівів у безсторонності з точки зору розумного спостерігача) [28].

Вважаємо, що для цілей наукового дослідження та порівняльно-правового аналізу доцільно використовувати термін «безсторонність» як адекватний еквівалент міжнародного «impartiality», зберігаючи при цьому критичне ставлення до термінологічного вибору законодавця. Питання про те, чи потрібно замінити «неупередженість» на «безсторонність» у майбутніх редакціях Кодексу професійної етики або законодавства, залишаємо відкритим для подальшої наукової дискусії.

Одним із ключових питань доктринального осмислення принципів діяльності арбітражного керуючого є співвідношення понять «незалежність» (independence) та «безсторонність» (impartiality). Попри те, що в українському законодавстві ці терміни часто вживаються як синоніми або взаємозамінні, міжнародна доктрина та практика послідовно розрізняють їх як окремі, хоча і взаємопов'язані характеристики.

На наш погляд, незалежність та безсторонність співвідносяться як зовнішня та внутрішня характеристики об'єктивності арбітражного керуючого. Незалежність є структурною, інституційною гарантією, що забезпечує можливість безстороннього виконання повноважень. Вона стосується зовнішніх умов діяльності арбітражного керуючого: відсутності підпорядкування іншим учасникам процесу, свободи від економічного чи іншого тиску, незалежності у прийнятті рішень. Безсторонність же є внутрішньою психологічною та етичною установкою, що характеризує ставлення арбітражного керуючого до учасників процесу та предмета вирішення питань.

Необхідно підкреслити, що арбітражний керуючий може бути формально незалежним (не перебувати в підпорядкуванні, не мати фінансової залежності), але при цьому упередженим (мати особисті

симпатії чи антипатії до певних учасників, попередньо сформовану думку щодо результату). І навпаки, внутрішня установка на безсторонність може бути нейтралізована відсутністю зовнішньої незалежності, коли арбітражний керуючий змушений діяти під тиском або в умовах конфлікту інтересів.

Практичне значення розмежування цих понять полягає в тому, що вони вимагають різних механізмів забезпечення. Незалежність забезпечується переважно через інституційні гарантії: порядок призначення арбітражного керуючого (автоматизований відбір), недопустимість втручання у його діяльність, судовий захист від незаконного тиску, матеріальне забезпечення (винагорода за рахунок боржника), можливість притягнення до відповідальності лише в передбаченому законом порядку тощо. Безсторонність забезпечується через етичні стандарти, професійну підготовку, механізми виявлення та усунення конфлікту інтересів, інститути відводу та самовідводу.

Слід зазначити, що вітчизняна судова практика поки що не виробила чіткого розуміння відмінності між незалежністю та безсторонністю. Аналіз рішень господарських судів у справах про банкрутство свідчить, що суди здебільшого оперують поняттям «незалежність», розуміючи під ним широкий спектр вимог до об'єктивності арбітражного керуючого [31]. Водночас окремі рішення містять посилення на необхідності «неупередженого» виконання повноважень, що свідчить про інтуїтивне розуміння судами різниці між цими категоріями.

У зарубіжній практиці розмежування незалежності та безсторонності є усталеним. Австралійські стандарти вимагають від керуючого справою про банкрутство демонструвати і незалежність (independence), і безсторонність (impartiality), визнаючи їх окремими вимогами [24]. Американська практика через вимоги розкриття інформації також забезпечує як структурну незалежність (відсутність конфлікту інтересів), так і процедурну безсторонність (об'єктивність у розгляді питань) [25].

На підставі викладеного, на наш погляд, можна сформулювати безсторонність арбітражного керуючого як етичну та професійну установку на об'єктивне, вільне від упереджень ставлення до всіх учасників провадження у справі про банкрутство та прийняття рішень виключно на підставі закону та фактичних обставин справи.

Ефективна реалізація принципів потребує системи правових механізмів їх забезпечення. У чинному законодавстві України можна виділити кілька груп таких механізмів, хоча їх ефективність залишається предметом дискусій.

Так, процедура призначення арбітражного керуючого є першим механізмом забезпечення незалежності. Відповідно до статті 28 Кодексу України з процедур банкрутства, арбітражний керуючий призначається господарським судом шляхом автоматизованого відбору з числа кандидатів, які подали заяви про участь у справі [1]. Ця процедура, регламентована також нормами Господарського процесуального кодексу України [3], покликана забезпечити об'єктивність та прозорість призначення, виключити можливість впливу окремих учасників процесу на вибір конкретного арбітражного керуючого.

Водночас практика застосування автоматизованої системи виявила численні проблеми. Як зазначає Н. Матвійчук у своєму дослідженні, реальна робота системи далека від задекларованих принципів прозорості та об'єктивності [11]. Авторка на підставі аналізу протоколів автоматизованого відбору виявила випадки призначення кандидатів із більшим навантаженням за наявності кандидатів без жодної справи на виконання, що ставить під сумнів коректність роботи алгоритму. На наш погляд, ці висновки свідчать про необхідність аудиту та вдосконалення автоматизованої системи призначення для забезпечення її відповідності принципам незалежності та прозорості.

Інститут конфлікту інтересів є ключовим механізмом превентивного виявлення ситуацій, що можуть поставити під сумнів незалежність та безсторонність арбітражного керуючого. Стаття 1 Кодексу України з процедур банкрутства містить визначення заінтересованих осіб стосовно арбітражного керуючого, встановлюючи, що такими визнаються особи в такому самому значенні, як і заінтересовані особи стосовно боржника [1]. Це означає, що арбітражний керуючий не може бути заінтересованим у результатах процедури банкрутства через родинні зв'язки, майнові інтереси чи інші обставини. Теоретичні засади конфлікту інтересів у правовідносинах детально розроблені О.П. Дзісяком та Д.К. Шеїном [18, с. 42].

Слід зазначити, що чинне законодавство не встановлює прямого обов'язку арбітражного керуючого розкривати інформацію про можливий конфлікт інтересів на етапі подання заяви про участь у справі. Водночас Кодекс професійної етики передбачає, що арбітражний керуючий зобов'язаний уникати ситуацій, які можуть призвести до конфлікту інтересів [2]. Вважаємо за необхідне законодавчо закріпити обов'язок арбітражного керуючого декларувати відсутність конфлікту інтересів при поданні заяви про участь у справі, а також оперативно повідомляти суд про обставини, що можуть свідчити про виникнення конфлікту інтересів у ході виконання повноважень.

Інститут відводу та самовідводу арбітражного керуючого є наступним механізмом забезпечення незалежності та безсторонності. Стаття 28 Кодексу України з процедур банкрутства встановлює випадки відсторонення арбітражного керуючого від виконання повноважень господарським судом за клопотанням учасника провадження у справі або за власною ініціативою у разі: 1) невиконання або неналежного виконання обов'язків, покладених на арбітражного керуючого; 2) зловживання правами арбітражного керуючого; 3) подання до суду неправдивих відомостей; 4) відмови арбітражному керуючому в наданні допуску до державної таємниці або скасування раніше наданого допуску; 5) припинення діяльності

арбітражного керуючого; 6) наявності конфлікту інтересів [1]. На наш погляд, ця норма відповідає міжнародним стандартам та створює правову основу для відсторонення арбітражного керуючого у випадках, коли його незалежність чи безсторонність може бути поставлена під сумнів. Водночас судова практика застосування цього інституту свідчить про наявність ризиків зловживань, коли відсторонення арбітражного керуючого використовується не для забезпечення об'єктивності процедури, а як тактичний інструмент затягування провадження у справі про банкрутство [12, с. 56] або усунення арбітражного керуючого, який втратив довіру комітету кредиторів (або переважної більшості конкурсних кредиторів) через суб'єктивні обставини, що не пов'язані з порушенням ним законодавства чи неналежним виконанням обов'язків.

Дисциплінарна відповідальність арбітражного керуючого виступає ретроспективним механізмом забезпечення дотримання принципів незалежності та безсторонності. Стаття 19 Кодексу України з процедур банкрутства встановлює підстави дисциплінарної відповідальності, серед яких – порушення правил професійної етики арбітражного керуючого; невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків [1]. Державний орган з питань банкрутства за поданням дисциплінарної комісії застосовує до арбітражних керуючих дисциплінарні стягнення, що забезпечує певну незалежність дисциплінарного провадження від можливого тиску з боку окремих учасників процесу.

Слід зазначити, що дисциплінарна відповідальність за порушення принципів незалежності та безсторонності на практиці застосовується не часто, що пов'язано зі складністю доведення фактів упередженості або дій під тиском. Вважаємо, що підвищення ефективності цього механізму потребує розробки чітких критеріїв оцінки дотримання принципів незалежності та безсторонності, а також формування відповідної практики дисциплінарної комісії.

Судовий контроль за діяльністю арбітражного керуючого є комплексним механізмом забезпечення законності та об'єктивності виконання ним своїх повноважень. Господарський суд, який розглядає справу про банкрутство, здійснює постійний нагляд за діями арбітражного керуючого, розглядає його звіти, скарги учасників провадження на його дії тощо [3]. При виявленні порушень, у тому числі пов'язаних з відсутністю незалежності чи безсторонності, суд має право відсторонити арбітражного керуючого [1].

Крім зазначеного, судовий контроль є ключовим механізмом забезпечення незалежності та безсторонності арбітражного керуючого, однак його ефективність знижується в умовах, коли інструменти забезпечення виконання рішень (наприклад, арешт майнових прав інтелектуальної власності) застосовуються без достатньої обґрунтованості або з метою впливу на хід процедури банкрутства. У цьому контексті доречним є аналіз Н.В. Загрішевої, яка підкреслює: «накладення арешту на майнові права інтелектуальної власності, враховуючи можливість їх фактичного використання відповідно до чинного законодавства України, є дієвим способом забезпечення фактичного виконання рішення суду» [32, с. 79]. У справах про банкрутство такий арешт, накладений до або під час провадження, може обмежувати дії арбітражного керуючого в управлінні активами, створюючи передумови для конфлікту інтересів або втрати довіри з боку комітету кредиторів, що, у свою чергу, загрожує принципу безсторонності.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що чинне законодавство України містить базовий набір механізмів забезпечення незалежності та безсторонності арбітражного керуючого. Водночас ефективність цих механізмів знижується через недостатню деталізацію правового регулювання, відсутність чітких критеріїв оцінки дотримання принципів та проблеми правозастосовної практики.

Висновки. Незалежність та безсторонність є основоположними принципами діяльності арбітражного керуючого, що забезпечують легітимність, об'єктивність та ефективність процедур банкрутства (неплатоспроможності). Проведене дослідження свідчить про недостатній рівень їх нормативної та доктринальної розробленості в національному законодавстві, попри формальне закріплення принципу незалежності в статті 13 Кодексу України з процедур банкрутства.

Принципова дистинкція між незалежністю (структурні умови діяльності) та безсторонністю (внутрішня установка на об'єктивність) має практичне значення для вибору механізмів їх забезпечення: інституційних гарантій для незалежності, етичних стандартів для безсторонності. Термінологічна непослідовність законодавства, зокрема часте ототожнення або підміна «безсторонності» терміном «неупередженість» (як еквівалентом англ. «impartiality»), створює ризики викривленого тлумачення міжнародних стандартів, зокрема рекомендацій UNCITRAL щодо незалежності та неупередженості осіб, що керують активами боржника.

Система механізмів забезпечення цих принципів (автоматизоване призначення, конфлікт інтересів, відсторонення, дисциплінарна відповідальність, судовий контроль) функціонує неефективно через брак деталізації правового регулювання, недостатню незалежність автоматизованої системи та ризики зловживань (наприклад, використання відсторонення як інструменту тиску на арбітражного керуючого).

У контексті євроінтеграційного курсу України доцільним є впровадження комплексних законодавчих змін: доповнення Кодексу окремою статтею про зміст принципів з урахуванням стандартів UNCITRAL, законодавче закріплення обов'язку декларування конфлікту інтересів, розробка критеріїв оцінки дотримання принципів, посилення професійної підготовки щодо етичних стандартів, ініціювання науково-термінологічної дискусії щодо уніфікації понятійного апарату.

Практичне значення дослідження полягає у формуванні доктринального підґрунтя для вдосконалення законодавства, судової практики та етичних стандартів діяльності арбітражних керуючих, що сприятиме адаптації українського права до європейських та міжнародних стандартів незалежності та неупередженості в процедурах банкрутства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> (дата звернення: 06.10.2025).
2. Кодекс професійної етики арбітражного керуючого: затверджено Установчим з'їздом арбітражних керуючих України 20 листопада 2019 року. URL: <https://document.vobu.ua/doc/8671> (дата звернення: 06.10.2025).
3. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06 листопада 1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19/en/ed20191229#Text> (дата звернення: 06.10.2025).
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.10.2025).
5. Хомко Л. В., Яновицька А. В. Банкрутство та неплатоспроможність: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 280 с.
6. Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства: збірка наукових статей / за заг. ред. С. В. Жукова. Київ: Алерта, 2019. 216 с.
7. Демчина А. Незалежність адвоката у професійній діяльності: теоретико-правовий аспект. *Forum Prava*. 2020. № 63(4). С. 15–23. URL: https://forumprava.pp.ua/files/015-023-2020-4-FP-Demchyna_4.pdf (дата звернення: 06.10.2025).
8. Кізленко В. Етика арбітражних керуючих. *Юридична газета*. 2021. № 24. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankrutstvo-i-restrukturizaciya/etika-arbitrazhnikh-keruyuchih.html> (дата звернення: 06.10.2025).
9. Донков С., Киценко Д., В'язовченко А. Етика: головне правило арбітражного керуючого. *Банкрутство та Ліквідація в Україні*. 2020. URL: <https://bankruptcy-ua.com/articles/14381> (дата звернення: 06.10.2025).
10. Донков С. В. Удосконалення правового статусу арбітражного керуючого у законодавстві про банкрутство. *Актуальні проблеми процедур банкрутства в Україні та міжнародний досвід врегулювання неплатоспроможності: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ, 2019. С. 43–51.
11. Матвійчук Н. Автоматизована система призначення арбітражних керуючих: проблеми прозорості та незалежності. *PRAVO.UA*. 2025. URL: <https://pravo.ua/avtomatyzovana-systema-pryznachennia-potribnykh-arbitrazhnykh-keruiuchykh-bloh-natalii-matviichuk/> (дата звернення: 06.10.2025).
12. Грабован Л. І. Правовий статус кредиторів у Кодексі України з процедур банкрутства. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 52–60.
13. Козирєва В. П. Принципи правового регулювання неплатоспроможності та банкрутства. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2008. № 3. С. 34–39.
14. Бутирський А. Концепція удосконалення законодавства про неспроможність. *Право України*. 2018. № 6. С. 86–97. <https://doi.org/10.33498/lopu-2018-06-086> (дата звернення: 06.10.2025).
15. Яблонська А. С. Діяльність арбітражних керуючих: нормативне врегулювання та необхідність законодавчого вдосконалення. *Офіційний сайт Міністерства Юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_4793 (дата звернення: 06.10.2025).
16. Яновицька А. В. Принципи господарського судочинства у новій редакції Господарського процесуального кодексу України. *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. №1 (19). С. 156–165.
17. Бережна К. В. Механізми захисту прав кредиторів у процесі банкрутства підприємств в Україні: адміністративно-правовий підхід. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2024. № 4. С. 23–28. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-4-4>
18. Дзісяк О. П., Шеїн Д. К. Публічні правовідносини як сфера виникнення конфлікту інтересів. *Legal Bulletin*. 2024. № 3(13). С. 41–45. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-13-A5>
19. UNCITRAL Legislative Guide on Insolvency Law, Parts One and Two. New York: United Nations, 2004. 345 p.
20. UNCITRAL Legislative Guide on Insolvency Law, Part Four: Directors' obligations in the period approaching insolvency. New York: United Nations, 2019. 156 p.
21. UNCITRAL Model Law on Cross-Border Insolvency with Guide to Enactment and Interpretation. New York: United Nations, 2013. 98 p.
22. Pottow J. A. E. Fiduciary Duties in Bankruptcy and Insolvency. *The Oxford Handbook of Fiduciary Law* / edited by E. J. Criddle, P. B. Miller, R. H. Sitkoff. Oxford: Oxford University Press, 2019. P. 205–226.
23. Lienau O. Legitimacy and Impartiality as Basic Principles for Sovereign Debt Restructuring. *Yale Journal of International Law*. 2016. Vol. 41. № 1. P. 97–146.
24. Proper performance of duties of a bankruptcy trustee: independence and impartiality standards. Inspector-General Practice Direction 14. Australian Financial Security Authority, 2023. URL:

<https://www.afsa.gov.au/professionals/resource-hub/practice-guidance/proper-performance-duties-bankruptcy-trustee> (дата звернення: 06.10.2025).

25. Professional Rules & Standards for Bankruptcy Trustees: impartiality and disclosure requirements. Ryan Bankruptcy Law. 2025. URL: <https://www.ryanbk.com/blog/2025/march/what-are-the-professional-rules-standards-for-ba/> (дата звернення: 06.10.2025).

26. United States Trustee Program: independence and oversight mechanisms. U.S. Department of Justice, 2015. URL: <https://www.justice.gov/ust/about-program> (дата звернення: 06.10.2025).

27. Bankruptcy Trustee's Roles And Duties: maintaining impartiality and independence. Florida Peel Law. 2024. URL: <https://flpllp.com/bankruptcy-trustee-roles-duties-in-chapter-7/> (дата звернення: 06.10.2025).

28. Романова А.С. Бангалорські принципи поведінки суддів як основа суддівської етики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Випуск 86. Частина 5. С. 375-379. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/321414> (дата звернення: 06.10.2025).

29. Єдиний реєстр арбітражних керуючих України. Міністерство юстиції України. URL: <https://asbn.minjust.gov.ua/> (дата звернення: 06.10.2025).

30. Рурич С. В. Права та обов'язки арбітражного керуючого. Незалежність арбітражного керуючого. Міністерство юстиції України. 2017. URL: <https://pzmrujust.gov.ua/yurydychni-konsultatsii/503-prava-ta-oboviazky-arbitrazhnoho-keruiuchoho-nezalezhnist-arbitrazhnoho-keruiuchoho-31052017> (дата звернення: 06.10.2025).

31. Жуков С. В. Застосування позовної давності у справах про банкрутство: правові висновки Верховного Суду. *Судово-юридична газета*. 2019. 20 червня. URL: <https://sud.ua/ru/news/sud-info/144255-zastosuvannya-pozovnoyi-davnosti-u-spravakh-pro-bankrutstvo-pravovi-visnovki-verkhovnogo-sudu> (дата звернення: 06.10.2025).

32. Загрішева Н. В. Накладення арешту на майнові права інтелектуальної власності як спосіб забезпечення фактичного виконання рішення суду. *Модернізація законодавства України в період воєнних викликів: проблематика та перспективи*: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. Київ: ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», 2025. С. 78–81. URL: <https://kumr.edu.ua/wp-content/uploads/2025/11/MODERNIZATSIYA-ZAKONODAVSTVA-UKRAYINY-V-PERIOD-VOYENNYH-VYKLYKIV-PROBLEMATYKA-TA-PERSPEKTYVY.pdf> (дата звернення: 06.10.2025).

REFERENCES:

1. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva [Bankruptcy Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 18 zhovtnia 2018 r. № 2597-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> (дата звернення: 06.10.2025).

2. Kodeks profesiinoi etyky arbitrazhnoho keruiuchoho [Code of Professional Ethics of Bankruptcy Trustee]: zatverdzheno Ustanovchym zizdom arbitrazhnykh keruiuchykh Ukrainy 20 lystopada 2019 roku. Retrieved from <https://document.vobu.ua/doc/8671> (дата звернення: 06.10.2025).

3. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Commercial Procedural Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 06 lystopada 1991 r. № 1798-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19/en/ed20191229#Text> (дата звернення: 06.10.2025).

4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.10.2025).

5. Khomko, L. V., & Yanovytska, A. V. (2023). Bankrutstvo ta neplatospromozhnist [Bankruptcy and insolvency]: navchalnyi posibnyk. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 280 p.

6. Zhukov, S. V. (Ed.). (2019). Zastosuvannya norm Kodeksu Ukrainy z protsedur bankrutstva [Application of the norms of the Bankruptcy Code of Ukraine]: zbirka naukovykh statei. Kyiv: Alerta, 216 p.

7. Demchyna, A. (2020). Nezalezhnist advokata u profesiinii diialnosti: teoretyko-pravovyi aspekt [Independence of a lawyer in professional activity: theoretical and legal aspect]. *Forum Prava*, 63(4), 15-23. Retrieved from https://forumprava.pp.ua/files/015-023-2020-4-FP-Demchyna_4.pdf (дата звернення: 06.10.2025).

8. Kizlenko, V. (2021). Etyka arbitrazhnykh keruiuchykh [Ethics of bankruptcy trustees]. *Yurydychna hazeta*, 24. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankrutstvo-i-restrukturizaciya/etika-arbitrazhnykh-keruyuchih.html> (дата звернення: 06.10.2025).

9. Donkov, S., Kytsenko, D., & Viazovchenko, A. (2020). Etyka: holovne pravlylo arbitrazhnoho keruiuchoho [Ethics: the main rule of a bankruptcy trustee]. *Bankrutstvo ta Likvidatsiia v Ukraini*. Retrieved from <https://bankruptcy-ua.com/articles/14381> (дата звернення: 06.10.2025).

10. Donkov, S. V. (2019). Udoskonalennia pravovoho statusu arbitrazhnoho keruiuchoho u zakonodavstvi pro bankrutstvo [Improvement of the legal status of a bankruptcy trustee in bankruptcy legislation]. In *Aktualni problemy protsedur bankrutstva v Ukraini ta mizhnarodnyi dosvid vreduluvannia neplatospromozhnosti* (pp. 43-51). Kyiv.

11. Matviichuk, N. (2025). Avtomatyzovana systema pryznachennia arbitrazhnykh keruiuchykh: problemy prozorosti ta nezalezhnosti [Automated system for appointing bankruptcy trustees: problems of transparency and independence]. *PRAVO.UA*. Retrieved from <https://pravo.ua/avtomatyzovana-systema-pryznachennia-potribnykh-arbitrazhnykh-keruiuchykh-bloh-natalii-matviichuk/> (дата звернення: 06.10.2025).

12. Hrabovan, L. I. (2019). Pravovyi status kredytoriv u Kodeksi Ukrainy z protsedur bankrutstva [Legal

status of creditors in the Bankruptcy Code of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 10, 52-60.

13. Kozryieva, V. P. (2008). Pryntsypy pravovoho rehuliuвання neplatospromozhnosti ta bankrutstva [Principles of legal regulation of insolvency and bankruptcy]. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*, 3, 34-39.

14. Butyrskiy, A. (2018). Kontseptsiiia udoskonalennia zakonodavstva pro nespromozhnist [Concept of improving insolvency legislation]. *Pravo Ukrainy*, 6, 86-97. <https://doi.org/10.33498/louu-2018-06-086>

15. Yablonska, A. S. Diialnist arbitrazhnykh keruiuchykh: normatyvne vreduluvannia ta neobkhdnist zakonodavchoho vdoskonalennia [Activity of bankruptcy trustees: normative regulation and the need for legislative improvement]. Ofitsiyni sait Ministerstva Yustytzii Ukrainy. Retrieved from https://minjust.gov.ua/m/str_4793 (дата звернення: 06.10.2025).

16. Yanovytska, A. V. (2018). Pryntsypy hospodarskoho sudochynstva u novii redaktsii Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy [Principles of commercial proceedings in the new edition of the Commercial Procedural Code of Ukraine]. *Eurasian Academic Research Journal*, 1(19), 156-165.

17. Berezhna, K. V. (2024). Mekhanizmy zakhystu prav kredytoriv u protsesi bankrutstva pidpriemstv v Ukraini: administratyvno-pravovyi pidkhid [Mechanisms for protecting the rights of creditors in the process of bankruptcy of enterprises in Ukraine: administrative and legal approach]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Yurydychni nauky»*, 4, 23-28. <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-4-4>

18. Dzisiak, O. P., & Shein, D. K. (2024). Publichni pravovidnosyny yak sfera vynyknennia konfliktu interesiv [Public legal relations as a sphere of conflict of interest]. *Legal Bulletin*, 3(13), 41-45. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-13-A5>

19. UNCITRAL. (2004). Legislative Guide on Insolvency Law, Parts One and Two. New York: United Nations, 345 p.

20. UNCITRAL. (2019). Legislative Guide on Insolvency Law, Part Four: Directors' obligations in the period approaching insolvency. New York: United Nations, 156 p.

21. UNCITRAL. (2013). Model Law on Cross-Border Insolvency with Guide to Enactment and Interpretation. New York: United Nations, 98 p.

22. Pottow, J. A. E. (2019). Fiduciary Duties in Bankruptcy and Insolvency. In E. J. Criddle, P. B. Miller, & R. H. Sitkoff (Eds.), *The Oxford Handbook of Fiduciary Law* (pp. 205-226). Oxford: Oxford University Press.

23. Lienau, O. (2016). Legitimacy and Impartiality as Basic Principles for Sovereign Debt Restructuring. *Yale Journal of International Law*, 41(1), 97-146.

24. Proper performance of duties of a bankruptcy trustee: independence and impartiality standards. (2023). *Australian Financial Security Authority*. Inspector-General Practice Direction 14. Retrieved from <https://www.afsa.gov.au/professionals/resource-hub/practice-guidance/proper-performance-duties-bankruptcy-trustee> (дата звернення: 06.10.2025).

25. Professional Rules & Standards for Bankruptcy Trustees: impartiality and disclosure requirements. (2025). *Ryan Bankruptcy Law*. Retrieved from <https://www.ryanbk.com/blog/2025/march/what-are-the-professional-rules-standards-for-ba/> (дата звернення: 06.10.2025).

26. United States Trustee Program: independence and oversight mechanisms. (2015). *U.S. Department of Justice*. Retrieved from <https://www.justice.gov/ust/about-program>

27. Bankruptcy Trustee's Roles And Duties: maintaining impartiality and independence. (2024). *Florida Peel Law*. Retrieved from <https://flpllp.com/bankruptcy-trustee-roles-duties-in-chapter-7/> (дата звернення: 06.10.2025).

28. Romanova, A. S. (2024). Bangalorski pryntsypy povedinky suddiv yak osnova suddivskoi etyki [Bangalore Principles of Judicial Conduct as the basis of judicial ethics]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia: Pravo*, 86(5), 375-379. Retrieved from <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/321414> (дата звернення: 06.10.2025).

29. Yedynyi reestr arbitrazhnykh keruiuchykh Ukrainy [Unified Register of Bankruptcy Trustees of Ukraine]. Ministerstvo yustytzii Ukrainy. Retrieved from <https://asbn.minjust.gov.ua/> (дата звернення: 06.10.2025).

30. Rurych, S. V. (2017). Prava ta oboviazky arbitrazhnoho keruiuchoho. Nezalezhnist arbitrazhnoho keruiuchoho [Rights and duties of a bankruptcy trustee. Independence of a bankruptcy trustee]. Ministerstvo yustytzii Ukrainy. Retrieved from <https://pzmrujust.gov.ua/yurydychni-konsultatsii/503-prava-ta-oboviazky-arbitrazhnoho-keruiuchoho-nezalezhnist-arbitrazhnoho-keruiuchoho-31052017> (дата звернення: 06.10.2025).

31. Zhukov, S. V. (2019, June 20). Zastosuvannia pozovnoi davnosti u spravakh pro bankrutstvo: pravovi vysnovky Verkhovnoho Sudu [Application of statute of limitations in bankruptcy cases: legal conclusions of the Supreme Court]. *Sudovo-yurydychna hazeta*. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/sud-info/144255-zastosuvannya-pozovnoyi-davnosti-u-spravakh-pro-bankrutstvo-pravovi-visnovki-verkhovnogo-sudu> (дата звернення: 06.10.2025).

32. Zahrisheva, N. V. (2025). Nakladennia areshtu na mainovi prava intelektualnoi vlasnosti yak sposib zabezpechennia faktychnoho vykonannia rishennia sudu [Seizure of intellectual property rights as a way to ensure actual execution of a court decision]. In *Modernizatsiia zakonodavstva Ukrainy v period voiennykh vyklykiv: problematyka ta perspektyvy: zb. tez dop. Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (pp. 78-81). Kyiv: VNZ «Kyivskiy universytet

rynkovykh vidnosyn». Retrieved from <https://kumr.edu.ua/wp-content/uploads/2025/11/MODERNIZATSIYA-ZAKONODAVSTVA-UKRAYINY-V-PERIOD-VOYENNYH-VYKLYKIV-PROBLEMATYKA-TA-PERSPEKTYVY.pdf> (дата звернення: 06.10.2025).

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2025

УДК 349.3

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-40-43

Труфанова Юлія Владиславівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права і процесу

Західноукраїнського національного університету

trufanovayaliia@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4310-3061

Швець Ольга,

здобувач вищої освіти юридичного факультету

Західноукраїнського національного університету

lysak.vitaliy.66@gmail.com

ДОГОВІР УПРАВЛІННЯ СПАДКОВИМ МАЙНОМ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Стаття досліджує правову природу та практичні аспекти укладання і виконання договору про управління спадковим майном, передбаченого статтею 1285 Цивільного кодексу України. Розкрито значення цього договору як механізму збереження спадщини, особливо в умовах воєнного стану, коли спадкове майно часто залишається без належного догляду через відсутність спадкоємців або їхню неможливість своєчасно прийняти спадщину. Зазначено, що недосконалість правового регулювання, відсутність чітко визначених істотних умов договору та наслідків його невиконання створюють проблеми у правозастосуванні та породжують суперечливу судову практику.

Проаналізовано відмінності між управлінням спадковим майном і заходами охорони спадщини, визначено прогалини у чинному регулюванні, зокрема у сфері спадкування корпоративних прав, де законодавчі та статутні колізії ускладнюють діяльність підприємств до моменту оформлення спадкових прав. Наведено приклади судових рішень, що підтверджують потребу у вдосконаленні механізму управління. Проведено порівняльно-правовий аналіз досвіду європейських країн – Франції, Німеччини, Італії, Польщі, Чехії, Бельгії та Болгарії, де функції управління спадщиною здебільшого покладено на виконавця заповіту, який має широкі повноваження та діє під судовим контролем.

Зроблено висновок про необхідність удосконалення українського законодавства шляхом деталізації істотних умов договору, визначення прав і обов'язків управителя, запровадження ефективного контролю за його діяльністю та гармонізації норм із європейськими стандартами. Особлива увага приділяється потребі врегулювання управління корпоративними правами у складі спадщини, що має важливе значення для стабільності цивільного обороту та захисту прав спадкоємців.

Ключові слова: управління спадковим майном, спадкове право, Цивільний кодекс України, корпоративні права, виконавець заповіту, спадкоємець, правове регулювання, судова практика.

Trufanova Yu., Shvets O. AGREEMENT ON THE MANAGEMENT OF INHERITED PROPERTY: A COMPARATIVE ANALYSIS OF UKRAINIAN AND EUROPEAN LEGISLATION

The article examines the legal nature and practical aspects of concluding and executing an agreement on the management of inherited property as provided by Article 1285 of the Civil Code of Ukraine. The significance of this agreement is revealed as a mechanism for preserving inheritance, especially under the conditions of martial law, when inherited property often remains without proper maintenance due to the absence of heirs or their inability to accept the inheritance in time. It is noted that the imperfection of legal regulation, the lack of clearly defined essential terms of the agreement, and the absence of specific provisions on the consequences of its non-performance create difficulties in law enforcement and lead to inconsistent judicial practice.

The article analyzes the differences between the management of inherited property and measures for the preservation of inheritance, identifies gaps in current legislation, particularly in the area of inheritance of corporate rights, where legislative and statutory conflicts complicate business activities until the formalization of inheritance rights. Examples of court decisions confirming the need to improve the management mechanism are provided. A comparative legal analysis of the experience of European countries – including France, Germany, Italy, Poland, the Czech Republic, Belgium, and Bulgaria – is conducted. In these jurisdictions, the functions of inheritance management are largely entrusted to the executor of the will, who is vested with broad powers and operates under judicial supervision.

It is concluded that Ukrainian legislation requires improvement through the specification of the essential terms of the agreement, the definition of the rights and obligations of the property manager, the introduction of effective control mechanisms over their activities, and the harmonization of national norms with European standards. Special attention is given to the need for

clearer regulation of the management of corporate rights within the composition of inheritance, which is of particular importance for ensuring the stability of civil turnover and protecting the rights of heirs.

Keywords: management of inherited property, inheritance law, Civil Code of Ukraine, corporate rights, executor of the will, heir, legal regulation, judicial practice.

Постановка проблеми. Договір про управління спадковим майном, передбачений статтею 1285 Цивільного кодексу України, є важливим інструментом для збереження та ефективного управління спадщиною, особливо коли майно потребує утримання, догляду чи інших юридичних або фактичних дій. Однак відсутність детальної регламентації умов договору та наслідків його невиконання створює значні труднощі в практичному застосуванні. Це особливо актуально в умовах воєнного стану в Україні, коли спадкове майно може залишатися без належного нагляду через відсутність спадкоємців або їхню неможливість вчасно прийняти спадщину. Проблеми ускладнюються у випадках спадкування корпоративних прав, де суперечлива судова практика та неузгодженість законодавства перешкоджають ефективному управлінню.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання управління спадковим майном ґрунтовно досліджено у сучасній науковій літературі. Значний внесок у розвиток цієї тематики зробив С.О. Узунов, який детально проаналізував практичні аспекти застосування статті 1285 Цивільного кодексу України, що визначає порядок укладання договору про управління спадщиною у випадках, коли до її складу входить майно, яке потребує догляду чи утримання. У його роботах розглянуто особливості правового статусу управителя, умов передачі майна, питання державної реєстрації та проблематику управління корпоративними правами у складі спадщини. А.В. Гончарова у своїй монографії зосереджується на європейському досвіді регулювання спадкових відносин, зокрема діяльності виконавця заповіту у Франції, Німеччині, Італії та Польщі, де управління спадщиною має чітке законодавче закріплення і судовий контроль. Її дослідження дозволяє простежити взаємозв'язок між національним та зарубіжним правовим регулюванням, що сприяє глибшому розумінню ефективних моделей управління спадковим майном.

Мета статі – визначити особливості укладання та виконання договору про управління спадковим майном за цивільним законодавством України, аналіз проблем практичного застосування статті 1285 Цивільного кодексу України та розробка рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання з урахуванням європейського досвіду, зокрема в контексті управління корпоративними правами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Укладання договору про управління спадковим майном в Україні регламентується статтею 1285 Цивільного кодексу України, яка передбачає можливість такого договору у випадках, коли спадщина включає майно, що вимагає утримання, догляду чи інших дій для збереження його в належному стані, за умови відсутності спадкоємців або виконавця заповіту. Ця норма надає нотаріусу або органу місцевого самоврядування право укласти договір з іншою особою для управління спадщиною [5]. Як зазначає С.О.Узунов, «найбільш ефективним способом управління спадщиною за наявності в її складі майна, яке потребує утримання, догляду, вчинення інших фактичних чи юридичних дій для підтримання його в належному стані, зокрема корпоративних прав, є укладання договору про управління спадковим майном із професійним управителем» [4, с. 495]. Однак, українське законодавство не деталізує істотні умови договору, такі як предмет, розмір плати, строк та порядок звітування, що призводить до труднощів у практичному застосуванні. Фактичний склад правовідносин включає не лише договір, але й передачу майна, державну реєстрацію права довірчої власності (за потреби) та наявність законних підстав, як-от заповіт чи рішення суду. Це відрізняється від заходів охорони спадщини, передбачених статтею 1283 Цивільного кодексу України, які є більш пасивними і спрямованими на збереження, а не активне управління [5].

Практичні проблеми виникають у випадках спадкування корпоративних прав у товариствах з обмеженою відповідальністю (ТОВ), де статут може вимагати згоди інших учасників, що паралізує діяльність товариства до видачі свідоцтва про спадщину. С.О. Узунов наводить судову практику, наприклад, постанову Апеляційного суду Запорізької області від 16 квітня 2019 р. у справі №311/370/18, де аналогія статутних положень про передачу паю не застосовувалася до спадкування, посилаючись на статтю 100 Цивільного кодексу України про особисті немайнові права [2; 4, с. 497]. Для акціонерних товариств (АТ) перехід прав на акції відбувається автоматично (стаття 35 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»), але управління вимагає перереєстрації, що також створює прогалини в регулюванні [5]. Цивільний процесуальний кодекс України (статті 184–186) доповнює регулювання, дозволяючи судові втручання при відкритті провадження у справі про управління спадщиною, з можливістю відмови чи повернення заяви, якщо відсутні підстави чи порушено правила [6]. С.О. Узунов пропонує вдосконалення українського законодавства шляхом розширення повноважень виконавців заповіту, подібно до європейських моделей, для захисту інтересів спадкоємців, особливо в умовах воєнного стану, коли майно може залишатися без нагляду [4, с. 496–497]. Загалом, українське регулювання є фрагментарним порівняно з європейським, де акцент на формальних вимогах і судовому контролю забезпечує ефективність, тоді як в Україні потрібні зміни для усунення прогалин, зокрема щодо корпоративних прав і міжнародного елементу.

Порівняльний аналіз з досвідом інших європейських країн, як описує А.В. Гончарова у монографії, показує, що у Франції та Німеччині управління спадщиною часто доручається виконавцю заповіту (exécuteur

testamentaire або Testamentsvollstrecker), з чіткими повноваженнями щодо корпоративних прав. У Франції (статті 775–809 Цивільного кодексу) договір управління може бути частиною *pacte successoral*, з обов'язковим судовим контролем для захисту обов'язкової частки [1, с. 70, 73]. У Німеччині (§1942–1966 BGB) *Testamentsvollstreckung* дозволяє управителю виконувати юридичні дії, включаючи голосування в товариствах, без згоди спадкоємців, що контрастує з українськими обмеженнями. Автор наголошує на порівняльно-правовому аспекті черг спадкоємців, де європейські системи (наприклад, італійська чи іспанська) інтегрують управління в обов'язкову частку, зменшуючи ризики паралічу бізнесу [1, с. 80–81]. В Україні ж відсутність детальної регламентації наслідків невиконання договору (відсутні в статті 1285 Цивільного кодексу України) призводить до суперечливої судової практики, як у рішенні Східного апеляційного господарського суду у справі №917/1887/17, де спадкування корпоративних прав не вважалося автоматичним [3; 5].

У Бельгії новий закон про спадщину (прийнятий у 2017 році) дозволяє укладати угоди про спадкування (*agreements as to succession*), де батьки можуть домовлятися з дітьми про управління майном, уникаючи спорів після смерті. Обов'язкова частка (*forced heirship*) обмежується половиною спадщини, з можливістю оцінки подарунків за вартістю на момент дарування, що полегшує управління. У Болгарії спадкування регулюється Законом про спадщину, де управління майном (включаючи податки) залежить від ступеня споріднення, з звільненням від податку для подружжя та прямих спадкоємців. У Чехії спадкове право (Цивільний кодекс 2012 року) застосовує закон громадянства померлого, з можливістю призначення опікуна для дітей, але без автоматичного управління корпоративними правами. В Італії управління інтегрується в систему *legittima*, де обов'язкова частка становить до 3/4 спадщини для подружжя та дітей, з правом на *usufrutto* (право користування) для виживлого подружжя. У Польщі Цивільний кодекс (Книга IV «SPADKI») передбачає спадкування за законом з чергами, подібними до українських, але з можливістю «*zapis*» (роzporydzenia) для управління, де спадкоємці можуть відмовитися від резервної частини за нотаріальним договором [1, с. 76–84].

Висновки. Договір управління спадковим майном, передбачений статтею 1285 Цивільного кодексу України, є важливим механізмом захисту спадщини, особливо в умовах воєнного стану. Проте його практичне застосування ускладнене через відсутність чіткої регламентації істотних умов договору та механізмів контролю.

Порівняльний аналіз із європейськими правовими системами свідчить про необхідність вдосконалення українського законодавства, зокрема щодо управління корпоративними правами, розширення повноважень виконавців заповіту та запровадження судового контролю для забезпечення ефективного управління спадщиною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гончарова А. В. Спадкування за законом та досвід країн Європи: монографія. Суми: Сумський державний університет, 2023. 470 с.
2. Постанова Апеляційного суду Запорізької області у складі колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справ від 16 квітня 2019 р. у справі №311/370/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81321094> (дата звернення: 27.09.2025)
3. Постанова Східного Апеляційного Господарського суду від 06 червня 2019 р. у справі № 917/1887/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82292416> (дата звернення: 27.09.2025)
4. Узунів С. О. Укладання та виконання договору про управління спадковим майном: практичні аспекти. *Juridical scientific and electronic journal*. 2024. №6. С. 494–498. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/124> (дата звернення: 28.09.2025).
5. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 4 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 28.09.2025).
6. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV: станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 28.09.2025).

REFERENCES:

1. Honcharova, A. V. (2023). *Spadkuvannia za zakonom ta dosvid krain Yevropy [Inheritance by law and the experience of European countries]*: monohrafiia. Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet [in Ukrainian]
2. Postanova Apeliatsiinoho sudu Zaporizkoi oblasti u skladii kolehii suddiv sudovoi palaty z rozghliadu tsyvilnykh sprav vid 16 kvitnia 2019 r. u spravi №311/370/18. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81321094> [in Ukrainian]
3. Postanova Shhidnoho Apeliatsiinoho Hospodarskoho sudu vid 06 chervnia 2019 r. u spravi № 917/1887/17 [Decision of the Eastern Commercial Court of Appeal dated 6 June 2019 in case No. 917/1887/17]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82292416> (date of access: 27.09.2025) [in Ukrainian]
4. Uzunov, S. O. (2024). Ukladannia ta vykonannia dohovoru pro upravlinnia spadkovym mainom: praktychni aspekty [Conclusion and performance of an agreement on the management of inherited property: practical aspects]. *Juridical scientific and electronic journal - Juridical scientific and electronic journal*, 6, 494–498. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/124> [in Ukrainian]
5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]: Kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV: stanom na 4 veres. 2025 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian]

6. *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil process of Ukraine]*: Kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 № 1618-IV: stanom na 17 lyp. 2025 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 29.10.2025

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.232

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-44-51

Конопельцева Олена Олександрівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

асистентка кафедри трудового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Len.K@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-4610-9370

Свічкарьова Ярослава Віталіївна,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри трудового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

yara1972@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-6245-2526

ПРАВОВА ПРИРОДА ЩОРІЧНОЇ РАЗОВОЇ ГРОШОВОЇ ДОПОМОГИ ОСОБАМ З ІНВАЛІДНІСТЮ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ ТА ПРАКТИЧНИХ АСПЕКТІВ ВИЗНАЧАННЯ ЇЇ РОЗМІРУ

У статті проаналізовані складові права на соціальний захист, що містяться у ст.46 Конституції України. Акцентовано увагу на тому, що сутність щорічної разової грошової допомоги особам з інвалідністю внаслідок війни полягає у «допоміжному» характері та є «знаком додаткової уваги до ветеранів, проявом пошани, що виражена у грошовому еквіваленті». Таку допомогу можна вважати «ex gratia», тобто такою, яку держава надає як «жест доброї волі».

Визначено, що щорічну разову грошову допомогу особам з інвалідністю внаслідок війни можна розглядати як соціальну допомогу, яку надає держава виключно в межах її обов'язку щодо соціального піклування таких осіб, без конституційної вимоги забезпечення її конкретного розміру та порядку виплати.

Наголошено, що вказана державна допомога встановлена законом і не входить до переліку конституційних гарантій соціального захисту, визначених статтею 46 Конституції України, які не підлягають скасуванню а тому, Верховна Рада України, як єдиний законодавчий орган, має право, з урахуванням фінансово-економічних можливостей держави, змінювати умови та порядок надання такої соціальної пільги шляхом ухвалення відповідних законів за умови дотримання вимог Конституції України та її принципів.

Автори прийшли до висновку, що тимчасове зменшення або перегляд розміру щорічної разової грошової допомоги особам з інвалідністю внаслідок війни може вважатися допустимим заходом держави за умови дотримання принципів пропорційності, юридичної визначеності та передбачуваності, які є складовими верховенства права.

Ключові слова: право на соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальна допомога, ветерани, щорічна разова грошова допомога особам з інвалідністю внаслідок війни, соціальні пільги.

Konopeltsova O., Svitkaryova Ya. LEGAL NATURE OF ANNUAL ONE-TIME FINANCIAL ASSISTANCE TO PERSONS WITH DISABILITIES AS A RESULT OF WAR AND PRACTICAL ASPECTS OF DETERMINING ITS AMOUNT

The article analyzes the components of the right to social protection contained in Article 46 of the Constitution of Ukraine. It emphasizes that the essence of the annual one-time cash assistance to persons with disabilities resulting from war is "auxiliary" in nature and is "a sign of additional attention to veterans, a manifestation of respect expressed in monetary terms." Such assistance can be considered "ex gratia," that is, provided by the state as a "gesture of goodwill."

It has been determined that annual one-time cash assistance to persons with disabilities resulting from war can be considered social assistance provided by the state exclusively within the limits of its duty to provide social care for such persons, without a constitutional requirement to ensure its specific amount and payment procedure.

It is emphasized that this state assistance is established by law and is not included in the list of constitutional guarantees of social protection defined in Article 46 of the Constitution of Ukraine, which cannot be abolished, and therefore the Verkhovna Rada of Ukraine, as the sole legislative body, has the right, taking into account the financial and financial capabilities of the state, to change the conditions and procedure for granting such social benefits by adopting appropriate laws, subject to compliance with the requirements of the Constitution of Ukraine and its principles.

The authors concluded that a temporary reduction or revision of the amount of annual one-time cash assistance to persons with disabilities resulting from war could be considered an acceptable measure by the state, provided that the principles of proportionality, legal certainty, and predictability, which are components of the rule of law, are observed.

Keywords: right to social protection, social security, social assistance, veterans, annual one-time cash assistance to persons with disabilities as a result of war, social benefits.

Постановка проблеми. Вперше щорічна разова грошова допомога (далі – ЩРГД) учасникам бойових дій, інвалідам війни, учасникам війни та іншим суб'єктам, вказаним у Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-ХІІ (далі – Закон № 3551-ХІІ) [1] була запроваджена з 01 січня 1999 року шляхом внесення змін до Закону №3551-ХІІ Законом України від 25 грудня 1998 року N 367-ХІV «Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (далі – Закон N 367-ХІV) [2].

Так, відповідно Закону N 367-ХІV стаття 13 Закону № 3551-ХІІ була доповнена частиною четвертою наступного змісту: «Щорічно до 5 травня інвалідам війни виплачується разова грошова допомога у розмірах: інвалідам I групи – десять мінімальних пенсій за віком; II групи – вісім мінімальних пенсій за віком; III групи – сім мінімальних пенсій за віком».

Отже, починаючи з 1999 року розмір ЩРГД особам з інвалідністю внаслідок війни встановлювався на законодавчому рівні, виходячи із такого соціального стандарту як мінімальна пенсія за віком.

У подальшому стаття 13 Закону № 3551-ХІІ зазнавала неодноразових змін, а остання її редакція відбулася у 2023 році у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо разової грошової виплати ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань» від 20 березня 2023 року №2983-ІХ [3]. На сьогодні ст.13 Закону № 3551-ХІІ викладена у наступній редакції:

частина 5 «Щороку до Дня Незалежності України учасникам бойових дій виплачується разова грошова виплата у порядку та розмірах, визначених Кабінетом Міністрів України в межах відповідних бюджетних призначень, встановлених законом про Державний бюджет України».

Таким чином, з березня 2023 року правовий механізм реалізації права на соціальний захист зазнав суттєвих змін, які відбулися шляхом надання повноважень щодо визначення розміру (обсягу) соціальних гарантій окремим категоріям громадян Кабінету Міністрів України (далі – КМУ), який, обрав шлях до їх зменшення (звуження), що, в свою чергу, викликало безліч суперечливих позицій у сфері правозастосування.

У ході розгляду судами чисельних позовів увага зосереджувалася на питанні щодо правомірності надання вказаних вище повноважень КМУ. Справа в тому, що при запровадженні Законом N 367-ХІV ЩРГД не було визначено її правову природу.

Учасники розгляду судових справ спиралися на норму ст. 46 Конституції України [4], якою проголошено право громадян на соціальний захист та яке гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та ст.22, в якій міститься застереження щодо недопустимості скасування конституційних прав і свобод, а «..при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» [4].

Отже, спори, предметом яких було оспорування зменшення розміру вказаної вище допомоги неодноразово розглядалися в судах різних інстанцій. Крім того, 06 жовтня 2025 р. Конституційний суд України відкрив провадження за Конституційною скаргою Писаренка Миколи Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини п'ятої статті 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-ХІІ, підпункту 2 пункту 1 розділу I Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо разової грошової виплати ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань» від 20 березня 2023 року № 2983-ІХ [5]. На думку автора клопотання, надання повноважень КМУ щодо визначення розміру соціальних гарантій порушено його право на належний соціальний захист, зменшено (обмежено) його гарантії як особи з інвалідністю внаслідок війни.

Як було зазначено вище, в процесі розгляду справ судами різних інстанцій досліджувалося питання правової природи ЩРГД в контексті конституційного права на соціальний захист, однак, на сьогодні, не існує цілком однакового послідовного вирішення вказаного питання, тому вважаємо за необхідне обґрунтувати з науково-теоретичної точки зору власну позицію щодо правової природи ЩРГД та можливості поширення на неї конституційних гарантій соціального захисту, визначених ст. 46 Конституції України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням соціального захисту осіб з інвалідністю приділяли увагу такі фахівці, як В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, С.Я. Вавженчук, С.В. Вишновецька, І.В. Зуб, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, С.С. Лукаш, А.Р.Мацюк, В.П. Мельник, П.Д. Пилипенко, О.І. Процевський, О.М. Обушенко, С.М. Синчук, В.С. Тарасенко, О.В. Тищенко, Г.І. Чанишева, В.І. Щербина, М.М. Шумило, Н.М. Хуторян, О.М. Ярошенко та ін. Сучасні науково-теоретичні підходи щодо соціального захисту ветеранів війни та військовослужбовців викладені у низці наукових праць таких вчених, як В.П. Гордієнко, К.Ю. Мельника, С.С. Лукаша, Л.В. Могілевського, Н.В. Хортюк та інших. Водночас, більш поглибленого наукового дослідження потребує питання щодо правової природи щорічної разової грошової виплати особам з інвалідністю внаслідок війни та її місця в

системі соціального забезпечення.

Мета статті – на підставі аналізу складових конституційного права на соціальний захист визначити правову природу ЩРГД, яка надається особам з інвалідністю внаслідок війни, та зробити висновки щодо правомірності встановлення її розмірів КМУ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначалося вище, сьогодні, не існує цілком однакового послідовного вирішення судами питання щодо правомірності встановлення КМУ розміру ЩРГД.

Так, при розгляді цивільної справи предметом якої була вимога щодо перерахунку та виплати ЩРГД Дня Незалежності України відповідно до ст.13 Закону № 3551-ХІІ, Запорізький окружний адміністративний суд виходив з того, що «...після набрання чинності Законом 2983-ІХ, така виплата здійснюється у порядку та розмірах, визначених Кабінетом Міністрів України, а тому правомірним є застосування Порядку № 754 (постанова КМУ від 21.07.2023 р.) яким встановлено фіксовані суми: для осіб з інвалідністю ІІІ групи – 2700 грн.».

Третій апеляційний адміністративний суд Постановою від 11.06.2025 р. рішення першої інстанції скасував та позов задовольнив, при цьому суд зазначив, що «...разова допомога за своєю природою не є новим видом соціального забезпечення, а зміна дати/механізму її виплати не змінює суті. Зменшення розміру виплати розцінено як звуження досягнутого рівня соціального захисту, що суперечить статтям 17 та 22 Конституції України, отже, належить виплата у розмірі 7 мінімальних пенсій за віком».

Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду Постановою від 11.08.2025 р. Постанову апеляційного суду від 11.06.2025 р. скасував і залишив в силі рішення Запорізького окружного адміністративного суду від 06.02.2024 р.

Касаційний суд, беручи до уваги правову позицію Великої Палати ВС у зразковій справі 440/14216/23 (Постанова від 14.05.2025), кваліфікував щорічну разову виплату як «...додаткову соціальну пільгу, яка не входить до переліку складових конституційного права на соціальний захист у сенсі п.1-4 ст.46 Конституції України. Відтак, парламент може змінювати умови та порядок такої виплати; підлягає застосуванню ч.5 ст.13 Закону № 3551 у редакції Закону №2983 та Порядок 754».

У Постанові від 14.05.2025 р. справі 440/14216/23 Велика Палата ВС вказала на те, що «...щорічна разова грошова виплата особам з інвалідністю внаслідок війни має допоміжний та стимулюючий характер і не є основним джерелом для існування громадян. Ця виплата встановлена законом і конкретно не визначена в Конституції України як складова права на соціальний захист».

Отже, для визначення правової природи ЩРГД, спочатку вважаємо за доцільне проаналізувати види соціального забезпечення та співвіднести їх з конституційними правами та гарантіями щодо соціального захисту.

Так, відповідно до статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [4].

Вказані вище права спрямовані на забезпечення мінімальних потреб людини і громадянина шляхом надання особі певних матеріальних благ, достатніх для гідного життя та розвитку.

Право на соціальний захист є суб'єктивним правом, а його зміст має наступні елементи: а) діяти суб'єктом на власний розсуд щодо отримання пенсії, соціальних виплат чи соціальної допомоги; б) вимагати від органів держави, місцевого самоврядування та інших суб'єктів громадянського суспільства дій, спрямованих на гарантування соціального захисту; в) користуватися такими соціальними благами, як пенсії, соціальні виплати та соціальні допомоги; г) звертатися за захистом до державних органів і громадських організацій в разі порушення права на пенсії, соціальні виплати та соціальні допомоги [6, с.188].

У вказаній вище конституційній нормі вживаються три терміни: «соціальний захист», «забезпечення» (ч.1 ст.46 Конституції України) та «загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (ч.2 ст.46 Конституції України). Визначаючи у приписі ч.1 ст.46 Конституції України такі поняття у саме такій послідовності, на нашу думку, законодавець намагався показати, що їх не можна ототожнювати, оскільки гарантуючи громадянам право на соціальний захист, держава не обмежується лише матеріальним забезпеченням і не звужує коло осіб до непрацездатних громадян, що входять до кола суб'єктів соціального забезпечення. В науці права соціального забезпечення найбільш прийнятною є позиція, що «соціальний захист» включає «соціальне забезпечення» громадян як одну зі складових частин.

Соціальний захист визначається як комплекс правових, економічних та організаційних заходів і засобів, покликаних забезпечити як населення загалом, так і окремих індивідів від впливу на них негативних обставин об'єктивного характеру. На відміну від соціального забезпечення, соціальний захист включає й

інші соціальні гарантії, що покликані створити умови для нормального життя та розвитку людини, підтримання стану соціальної безпеки та соціальної захищеності її життя та здоров'я, а також не допустити негативних наслідків у суспільстві й забезпечити соціальну справедливість. Тому правові приписи, що регулюють відносини соціального захисту, утворюють у законодавстві систему соціально-правових норм, які спрямовані на ліквідацію негативних соціальних чинників і явищ у суспільстві. Крім того, сучасна система соціального захисту має охоплювати весь життєвий цикл людини – від її народження до смерті. [7, с.68].

Частина 2 ст. 46 Конституції України містить термін «загальнообов'язкове державне соціальне страхування», визначення якого надається у ч. 1 ст. 1 Закону України від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Так, «соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає страхові виплати та надання соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, коштів державного бюджету та інших джерел, не заборонених законодавством» [8].

У науковій літературі термін «соціальне страхування» вживається разом або поряд з такими поняттями як «соціальний захист», «соціальне забезпечення», «соціальні гарантії», «соціальні стандарти» та ін. Як зазначає Б. Надточій, «...відповідно до кодифікації Міжнародної Організації Праці (МОП) сучасне розуміння терміну “соціальне забезпечення” включає в себе такі поняття: соціальне страхування, соціальна допомога, державна допомога, що фінансується за рахунок податків; провідентичні (ощадні) фонди» [9, с. 32]. Відтак, «соціальне забезпечення» ширше поняття щодо «соціального страхування», оскільки останнє є складовою частиною першого поняття.

Слід додати, що переліку видів соціального забезпечення в Україні на законодавчому рівні не існує, а тому, це питання залишається на рівні наукових дискусій, оскільки «...має надто суб'єктивний характер, їх визначення залежить від рівня узагальнення та конкретизації понять, термінів науковцями при проведенні дослідження, від розуміння й тлумачення змісту чисельних чинних нормативно-правових актів, які часто суперечать один одному, від інших факторів соціального, економічного, політичного та іншого характеру» [10, с.15]. Так, наприклад, І.М. Сирота до видів соціального забезпечення відносить соціальні виплати, послуги, пільги [11, с. 30]. Таку позицію поділяє С.М. Синчук, щоправда, вченою розширюється категорія «соціальні виплати» із диференціацією їх на пенсії та соціальні допомоги [12, с. 55]. І.С. Ярошенко до видів соціального забезпечення відносить лише пенсії, допомоги та соціальні послуги [13, с. 10].

Оскільки на думку суддів Великої Палати Верховного Суду «...щорічна разова грошова виплата особам з інвалідністю внаслідок війни» є «державною допомогою» (Постанова від 14 травня 2025 року у справі №440/14216/23), вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що питання відносно «соціальних допомог» також постійно перебувають у полі наукових дискусій щодо їх природи, мети, функцій тощо.

Фахівці часто розкривають соціальну допомогу через таку характерну ознаку, як адресність, яка впливає із тієї обставини, що допомога є не практично безмежною сукупністю різноманітних соціальних чинників, що сприяють здійсненню інтересів тієї чи іншої людини, групи, що сприяють подоланню проблем, які виникають в їх повсякденному житті, а цілеспрямованою діяльністю, орієнтованою на конкретного суб'єкта (суб'єктів) отримання, конкретну проблемну життєву ситуацію (конкретний тип проблемних життєвих ситуацій), реалізацію конкретних інтересів суб'єкта отримання в проблемній життєвій ситуації.

Закон N 367-XIV чітко визначив форму ЦРГД – «грошова», а тому, вважаємо за необхідне, зупинитися на питанні саме грошових виплат.

Отже, одним із видів соціального захисту є грошові виплати. На думку науковців, вони являють собою «...надання коштів за рахунок державного та місцевих бюджетів, страхових і нестрахових фондів, а також інших джерел матеріального забезпечення у разі настання визначених законодавством соціальних ризиків» [14, с. 267].

Залежно від соціального ризику, при настанні якого особі надається соціальний захист, грошові виплати можуть надаватися в рамках: а) загальнообов'язкового державного соціального страхування (страхові). Видами таких виплат є пенсії; страхові допомоги (одноразові або періодичні); компенсаційні виплати, призначенням яких є компенсація особі втраченого заробітку або додаткова підтримка громадян у випадку настання страхового соціального ризику за рахунок коштів соціальних страхових фондів. б) державної соціальної допомоги (нестрахові). Такі виплати можуть надаватися тим особам, які не приймають участь в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, у вигляді нестрахових (державних) допомог (одноразових або періодичних), які фінансуються з Державного або місцевих бюджетів. Цим допомогам притаманні такі ознаки: вони мають аліментарний характер, оскільки призначаються безоплатно і не пов'язані з трудовою діяльністю особи чи сплатою нею страхових внесків; основним джерелом їх виплати є кошти державного чи місцевого бюджетів.

Таким чином, вважаємо, що, саме ознака «аліментарності» є ключовим та «відштовхуючим» елементом у відповіді на питання стосовно включення ЦРГД до складових конституційно-гарантованого права на соціальний захист. У цьому зв'язку слід привернути увагу на те, що в науці права соціального забезпечення існує концепція «соціальної аліментарності», яка була розроблена та обґрунтована науковцями

ще у радянські часи. Поняття «соціальної аліментарності» як окремої дефініції полягає у «...способі надання усіх видів соціального забезпечення і обслуговування на справедливій основі, в обсязі нормального рівня життєвого стандарту, який склався на певному етапі розвитку радянського суспільства, безплатно, безеквівалентно, а не у порядку дій у відповідь за нову зустрічну працю, без застосування договірних начал з фонду соціального забезпечення. Науковці запропонували такі синонімічні відповідники у аліментарності, як «без еквівалентність» або «безоплатність» [15, с. 23].

Аліментарність у праві соціального забезпечення сягає своїм корінням до джерел європейської ідентичності та цивілізації, у процесі розвитку якою народилася соціальна держава/добробуту. Це той вид держави, який «по-батьківськи» турбується про своїх громадян. Частково ця ідея відтворюється у концепції патерналізму. Сучасне право соціального забезпечення містить низьку норм, які соціально захищають своїх громадян (надання матеріальної допомоги (кошти, продукти харчування, лікі та ін.), соціальних послуг тощо), якщо вони потрапили в такі життєві обставини, коли без підтримки держави обійтись неможливо. Це імперативні, безумовні соціальні норми, які мають аліментарний характер, безумовність полягає в тому, що для отримання тієї чи іншої соціальної виплати, допомоги, послуги, обслуговування тощо, не потрібна наявність у отримувача (реципієнта) страхового стажу. У юридичній літературі досить часто можна зустріти більш широкий термін, такий, як «позитивні зобов'язання держави». Він містить у собі і зобов'язання держави у сфері соціального забезпечення, але правова природа їх залишається аліментарною [15, с. 23].

Слід додати, що в юридичній практиці існує так званий принцип «ex gratia», латинською, буквально - «з милості», який застосовується тоді, коли щось зроблено від доброти спонукань. У зв'язку з цим цікавою є інформація, викладена в публікації фахівців Української асоціації ризик-менеджерів щодо принципу «ex gratia», і, хоча, остання присвячена фахівцям страхових або інших бізнес-компаній, вважаємо, що вона є доречною при аналізі правової природи ЩРГД.

Так, у страхуванні терміном «ex gratia» позначають виплати, які «...здійснюються не на підставі договору, а як жест доброї волі страховика – зазвичай у виняткових або емоційно складних обставинах. Юридично «ex gratia» не є визнанням відповідальності. Це принципова відмінність: компанія не підтверджує, що мала платити, вона лише вирішує підтримати клієнта. Таке рішення може мати різні мотиви: гуманітарні міркування; репутаційні ризики; прагнення зберегти клієнта або ринок у стратегічній перспективі» [16]. У рішеннях про виплату «ex gratia» є дуже великі ризики, які полягають в такому питанні: чи стане така виплата благородним жестом, або, навпаки, джерелом проблем? Так, «...юридичний ризик полягає в тому, що виплата, яка формально не передбачена договором, може бути розцінена як визнання зобов'язань. Якщо один клієнт отримав гроші «з ласки», інші можуть почати вимагати аналогічного підходу. Особливо небезпечною є ситуація, коли компанія регулярно практикує «ex gratia», і така «винятковість» стає системною [16].

Виходячи з викладеного вище, на нашу думку, ЩРГД можна вважати «ex gratia», тобто такою, яку держава надає добровільно і яка не є складовою конституційно-гарантованого права на соціальний захист.

Як зазначалося вище, судді Великої Палати Верховного Суду у Постанові від 14 травня 2025 року у справі №440/14216/23 вказали на те, що ЩРГД має «стимулюючий характер», однак, дозволимо собі не погодитися з таким твердженням, оскільки коло суб'єктів, яким виплачується така допомога згідно Закону № 3551-ХІІ достатньо широке: учасники бойових дій, інваліди війни, учасники війни тощо. Тому напевно можна стверджувати, що ця виплата носить стимулюючий характер, оскільки основною метою стимулювання завжди буде спонукання учасників правовідносин до конкретної поведінки для досягнення цілей. Слушною є думка С. Венедіктова про те, що «...стимулювання є системою застосовуваних спеціально уповноваженими суб'єктами заходів морального і матеріального характеру, пов'язаних із публічним проявом пошани до особи рядового чи начальницького складу за успішне й сумлінне виконання своїх посадових обов'язків та досягнуті результати в службово-трудої діяльності» [17, с. 31]. У його дослідженнях стимулювання розглядається як процес безперервний, що спрямовується на більш загальний кінцевий результат.

Отже, правові засоби стимулювання направлені на майбутню бажану поведінку суб'єктів, а у нашому випадку, така «бажана» поведінка вже була у минулому. Тому, на наш погляд, така грошова допомога має допоміжний характер та є «знаком додаткової уваги до ветеранів, проявом пошани, що виражена у грошовому еквіваленті».

Викладене вище, дозволяє зробити наступні **висновки**:

Сутність ЩРГД полягає у допоміжному характері та є знаком додаткової уваги до ветеранів, проявом пошани, що виражена у грошовому еквіваленті.

Таку допомогу можна вважати «ex gratia», тобто такою, яку держава надає як «жест доброї волі».

Щорічну разову грошову допомогу можна розглядати як соціальну допомогу, яку надає держава виключно в межах її обов'язку щодо соціального піклування про осіб з інвалідністю внаслідок війни, без конституційної вимоги забезпечення її конкретного розміру та порядку виплати.

Оскільки зазначена державна допомога встановлена законом і не входить до переліку конституційних гарантій соціального захисту, визначених статтею 46 Конституції України, які не підлягають скасуванню, Верховна Рада України, як єдиний законодавчий орган має право, з урахуванням

фінансово-економічних можливостей держави, змінювати умови та порядок надання такої соціальної пільги шляхом ухвалення відповідних законів за умови дотримання вимог Конституції України та її принципів.

Такий підхід відповідає і міжнародно-правовим актам. Стаття 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.) покладає на держави обов'язок забезпечувати поступове здійснення цих прав у межах наявних ресурсів. Стаття 22 Загальної декларації прав людини (1948 р.) також підкреслює залежність реалізації соціальних прав від економічних можливостей держави.

Викладене вище також узгоджується з позицією Конституційного Суду України, викладеною у Рішенні від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011 [18], згідно з якою передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними; механізм їх реалізації може змінюватися державою з урахуванням фінансових можливостей, з метою збереження балансу інтересів усього суспільства. Конституційний Суд наголосив на необхідності дотримання принципу пропорційності між соціальним захистом громадян і фінансовими ресурсами держави, а також зазначив, що забезпечення гідних умов життя повинно здійснюватися на засадах справедливості та розмірності.

Підтвердження вказаної позиції знайшло відображення й у практиці Європейського суду з прав людини, який вказує на те, що «що реалізація соціально-економічних прав може залежати від економічної ситуації держави». Так, у рішеннях *Airey v. Ireland* (1979) та *Kjartan Asmundsson v. Iceland* (2004) Суд визнав допустимим розумне і пропорційне зменшення соціальних виплат, якщо воно переслідує легітимну мету та не порушує сутність права.

Таким чином, тимчасове зменшення або перегляд розміру щорічної разової грошової допомоги особам з інвалідністю внаслідок війни може вважатися допустимим заходом держави за умови дотримання принципів пропорційності, юридичної визначеності та передбачуваності, які є складовими верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. Дата оновлення: 23.10.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 19.11.2025).
2. Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»: Закон України від 25.12.1998 р. N 367-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367-14#Text> (дата звернення: 19.11.2025).
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо разової грошової виплати ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань: Закон України від 20.03.2023 р. №2983-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2983-20#Text> (дата звернення: 19.11.2025).
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Конституційна скарга Писаренка Миколи Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини п'ятої статті 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII, підпункту 2 пункту 1 розділу I Закону України "Про внесення змін до деяких законів України щодо разової грошової виплати ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань» від 20 березня 2023 року № 2983-IX. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/konstytucijni-skargy-0> (дата звернення: 19.11.2025).
6. Богословська Ж.М. Зміст конституційного права людини і громадянина України на соціальний захист. *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 181–188.
7. Копетюк М. Нормативно-правові аспекти визначення понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення». *Історико-правовий часопис*. 2019. № 1 (13). С.66-69.
8. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.10.1999 р. № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1999. № 46-47, ст.403.
9. Надточій Б. Соціальне страхування чи соціальне забезпечення. *Урядовий кур'єр*. 2003. № 34. С. 32.
10. Казанчан А.А. Види соціального забезпечення громадян в Україні: проблемні питання. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць*. 2010. № 3. С. 11-20.
11. Право соціального забезпечення України: навч. посібник /за ред. П.Д. Пилипенко. К.: Істина, 2007. 434 с.
12. Синчук С.М. Право соціального забезпечення України: навч. посібник /за ред. С.М. Синчук, В.Я. Бурак; за ред. С.М. Синчук. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2006. 384 с.
13. Ярошенко І.С. Право соціального забезпечення: навч. посіб. К: КНЕУ, 2005. 232 с.
14. Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Г. І. Чанишевої ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2022.312 с.
15. Велика українська юридична енциклопедія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: право соціального забезпечення / редкол.: М.І. Іншин (голова), О.М. Ярошенко (заступник голови), Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, Н.М. Вапнярчук. 2020. 912 с.

16. Бабич С. Ризик на благо: про ex gratia як інструмент управління репутацією і стабільністю ринку. URL: <https://ukrarm.org/rizik-na-bлаго-pro-ex-gratia-yak-instrument-upravlinnya-reputacii-je-i-stabilnistju-rinku/> (дата звернення: 19.11.2025).

17. Венедіктов С. В. Матеріальне та моральне стимулювання ефективної професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ України (теоретичний аспект) : дис. ... канд. юрид. Наук. К., 2005. 186 с.

18. Рішення Конституційного Суду від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011 у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text> (дата звернення: 19.11.2025).

REFERENCES:

1. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu. (1993, October 22). [On the status of war veterans, guarantees of their social protection]. *Zakon Ukrainy №3551-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> [in Ukrainian].

2. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu». (1998, December 25). [On Amendments to the Law of Ukraine "On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection"]. *Zakon Ukrainy №367-XIV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367-14#Text> [in Ukrainian].

3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo razovoi hroshovoi vyplaty veteranam viiny ta zhertvam natsystyskykh peresliduvan. (2023, March 20). [On amendments to certain laws of Ukraine regarding one-time cash payments to war veterans and victims of Nazi persecution]. *Zakon Ukrainy №2983-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2983-20#Text> [in Ukrainian].

4. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 254k/96-VR*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №30. 141. [in Ukrainian].

5. Konstytutsiina skarha Pysarenka Mykoly Oleksandrovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny piatoi statti 13 Zakonu Ukrainy «Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu» vid 22 zhovtnia 1993 roku № 3551-KhII, pidpunktu 2 punktu 1 rozdil I Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo razovoi hroshovoi vyplaty veteranam viiny ta zhertvam natsystyskykh peresliduvan» vid 20 bereznia 2023 roku № 2983-IKh. (2025, October 6). [Constitutional complaint of Mykola Oleksandrovych Pysarenko regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Part Five of Article 13 of the Law of Ukraine "On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection" dated October 22, 1993 No. 3551-KhII, subparagraph 2 of paragraph 1 of section I of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding One-Time Cash Payments to War Veterans and Victims of Nazi Persecutions" dated March 20, 2023 No. 2983-KhKh]. Retrieved from: <https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyni-skargy-0> [in Ukrainian].

6. Bohoslovska, Zh.M. (2009). Zmist konstytutsiinoho prava liudyny i hromadianyna Ukrainy na sotsialnyi zakhyst. [The content of the constitutional right of a person and a citizen of Ukraine to social protection]. *Derzhava i pravo*. Vyp. 46. 181–188. [in Ukrainian].

7. Kopetiuk, M. (2019). Normativno-pravovi aspekty vyznachennia poniat «sotsialnyi zakhyst» i «sotsialne zabezpechennia». [Regulatory and legal aspects of defining the concepts of "social protection" and "social security"]. *Istoryko-pravovyi chasopys*. № 1(13). 66-69. [in Ukrainian].

8. Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia. (1999, October 23). [On mandatory state social insurance]. *Zakon Ukrainy №1105-XIV*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). №46-47. 403. [in Ukrainian].

9. Nadtochii, B. (2003). Sotsialne strakhuvannia chy sotsialne zabezpechennia. [Social insurance or social security]. *Uriadovyi kurier*. №34. 32. [in Ukrainian].

10. Kazanchan, A.A. (2010). Vydy sotsialnoho zabezpechennia hromadian v Ukraini: problemni pytannia. [Types of social security for citizens in Ukraine: problematic issues]. *Visnyk Zaporizkoho yurydychnoho instytutu Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav: Zbirnyk naukovykh prats*. №3. 11-20. [in Ukrainian].

11. Pylypenko, P.D. (Ed.) (2007). *Pravo sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy*. [Social security law of Ukraine]. Navch. posibnyk. 434. [in Ukrainian].

12. Synchuk, S.M. (Ed.) (2006). *Pravo sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy*. [Social security law of Ukraine]. Navch. posibnyk. 2-he vyd., pererob. i dop. 384. [in Ukrainian].

13. Yaroshenko, I.S. (2005). *Pravo sotsialnoho zabezpechennia*. [Social security law]. Navch. posib. 232. [in Ukrainian].

14. Chanyшева H.I. (Ed.) (2022). Aktualni problemy teorii trudovoho prava ta prava sotsialnoho zabezpechennia. [Current problems of the theory of labor law and social security law]. *Monohrafiia*. 312. [in Ukrainian].

15. Inshyn M.I. (Ed.) (2020). *Pravo sotsialnoho zabezpechennia*. [Social security law]. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia*. 912. [in Ukrainian].

16. Babych, S. (2025). Ryzyk na blaho: pro ex gratia yak instrument upravlinnia reputatsiieiu i stabilnistiu rynku. [Risk for good: about ex gratia as a tool for managing reputation and market stability]. Retrieved from: <https://ukrarm.org/rizik-na-bлаго-pro-ex-gratia-yak-instrument-upravlinnya-reputacieju-i-stabilnistju-rinku/> [in Ukrainian].

17. Venediktov, S.V. (2005). Materialne ta moralne stymuliuвання efektyvnoi profesiinoi diialnosti pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy (teoretychnyi aspekt). [Material and moral stimulation of effective professional activity of employees of the internal affairs bodies of Ukraine (theoretical aspect)]. Dys. ... kand. yuryd. Nauk. 186. [in Ukrainian].

18. Shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 4 rozdil VII "Prykintsevi polozhennia" Zakonu Ukrainy "Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2011 rik" (2011, December 26). [Regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of paragraph 4 of section VII "Final provisions" of the Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2011"]. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu №20-rp/2011*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.11.2025

УДК 349.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-51-55

Кучма Ольга Леонідівна,

докторка юридичних наук, професорка,

професорка кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

okuchma@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2206-3286

ПРАВО НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА- ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ НА ПЕРЕНЕСЕННЯ ЩОРІЧНОЇ ВІДПУСТКИ

У статті досліджується питання реалізації працівником права на щорічну відпустку під час мобілізації. Метою статті є дослідити вплив зміни чинного законодавства на реалізацію науково-педагогічним працівником-військовослужбовцем права на щорічну відпустку.

Трудове законодавство, як загальне, так і спеціальне, передбачало таку соціально-трудова гарантію як збереження за працівником середньомісячного заробітку під час мобілізації. У 2022 році до Кодексу законів про працю України внесено зміну, відповідно до якої за мобілізованими працівниками не зберігається середньомісячний заробіток. Проте ця зміна не поширювалась на науково-педагогічних працівників, оскільки для них у спеціальному законодавстві залишалася гарантія збереження середньомісячного заробітку на період мобілізації. Судова практика підтвердила таку гарантію. У кінці 2023 року були внесені зміни і до спеціального законодавства, відповідно до яких у науково-педагогічних працівників в тому числі також не стало гарантії збереження середньомісячного заробітку на період мобілізації. Таким чином, період мобілізації перестав бути періодом, протягом якого працівник не працював, але за ним зберігався середньомісячний заробіток і, відповідно, перестав бути періодом, який у разі збігу із періодом щорічної відпустки давав право перенести чи продовжити щорічну відпустку (її частину). Для недопущення збігу в часі щорічної відпустки із мобілізацією роботодавець має заздалегідь знати про призов працівника і завчасно видати наказ про увільнення мобілізованого працівника від трудових обов'язків. На практиці працівника можуть призвати в період перебування його у відпустці, до того ж самі документи працівник не завжди має змогу відразу надати роботодавцю. Для збереження права науково-педагогічного працівника-військовослужбовця на щорічну відпустку, яка збіглась у часі із мобілізацією, необхідно внести відповідну зміну до Закону України «Про відпустки». У статті надається пропозиція до законодавства.

Ключові слова: науково-педагогічні працівники, трудові правовідносини з науково-педагогічними працівниками, щорічна відпустка, військовослужбовець, соціально-трудова гарантії.

Kuchma O. THE RIGHT OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL EMPLOYEES WHO ARE MILITARY SERVICEMEMBERS TO TRANSFER THEIR ANNUAL LEAVE

This article examines the issue of employees exercising their right to annual leave during mobilization. The purpose of the article is to examine the impact of changes in current legislation on the exercise of the right to annual leave by scientific and pedagogical workers who are military personnel.

Both general and special labor legislation provided for such a social and labor guarantee as the preservation of the employee's average monthly earnings during mobilization. In 2022, an amendment was made to the Labor Code of Ukraine, according to which mobilized employees are not guaranteed their average monthly earnings. However, this change did not apply to scientific and pedagogical workers, as special legislation continued to guarantee them their average monthly earnings for the period of mobilization. This guarantee was confirmed by court practice. At the end of 2023, amendments were also made to special legislation, according to which scientific and pedagogical workers also lost the guarantee of maintaining their average monthly earnings during the period of mobilization. Thus, the mobilization period ceased to be a period during which the employee did not work but retained his average monthly earnings and, accordingly, ceased to be a period which, if it coincided

with the annual leave period, gave the right to postpone or extend the annual leave (or part thereof). In order to prevent the annual leave from coinciding with mobilization, the employer must know in advance about the employee's conscription and issue an order in advance to release the mobilized employee from his or her labor duties. In practice, an employee may be called up while on leave, and the employee may not always be able to provide the documents to the employer immediately. In order to preserve the right of scientific and pedagogical workers who are military personnel to annual leave, which coincided with mobilization, it is necessary to make the appropriate amendment to the Law of Ukraine "On Leave." The article provides a proposal for legislation.

Keywords: scientific and pedagogical workers, labor relations with scientific and pedagogical workers, annual leave, military personnel, social and labor guarantees

Постановка проблеми. Працівник (в тому числі науково-педагогічний працівник) з моменту призову стає військовослужбовцем, хоча за ним і зберігається місце роботи та посада. У цей період науково-педагогічний працівник має подвійний статус: з однієї сторони він вже набув прав та обов'язків, соціального захисту військовослужбовця, з іншої сторони, незважаючи на те, що його увільнили на час мобілізації від виконання трудових обов'язків, трудовий договір з ним не припинений. Крім того, можуть виникати ситуації, коли працівник був призваний до лав Збройних Сил України, наприклад, у період перебування у щорічній відпустці. Трудове законодавство, яким регулювались трудові відносини за часів незалежної України розраховане на регулювання трудових відносин у мирний час. Після повномасштабного вторгнення було прийнято Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» та внесено зміни до Кодексу законів про працю України і інших нормативно-правових актів. Проте вищезгаданими нормативно-правовими актами не враховано всіх ситуацій, які потребують належного юридичного врегулювання у період дії воєнного стану, зокрема у разі збігу періодів перебування науково-педагогічного працівника у щорічній відпустці та призову його як військовослужбовця.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання надання відпусток у період дії воєнного стану на сьогодні становить науковий інтерес багатьох науковців.

Так, Т. В. Колеснік у праці «Удосконалення законодавства щодо надання відпусток у період дії воєнного стану» ставить наступні питання: чому на період дії воєнного стану, щорічні відпустки працівників, тривалість яких перевищує 24 календарні дні, за рішенням роботодавця можуть надаватися без збереження заробітної плати? Чим пояснюється такий підхід? Якщо приймається роботодавцем рішення про обмеження відпусток строком не більше 24 календарних дні задля забезпечення безперебійної роботи підприємств, установ, організацій, то як ця мета реалізується через надання відпусток тривалістю понад 24 календарні дні без збереження заробітної плати? Якщо метою таких обмежень є зменшення фінансових зобов'язань роботодавців-підприємців, то питання у тому, чому коштом працівників вирішуються фінансові проблеми підприємців, які здійснюють підприємницьку діяльність на власний ризик? [1, с.18].

Також авторка пропонує надати можливість отримання працівником грошової компенсації: у період дії воєнного стану надання працівнику будь-якого виду відпустки (крім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відпустки у зв'язку з усиновленням дитини) понад щорічну основну відпустку за взаємною згодою працівника і роботодавця замінюється грошовою компенсацією відповідно до статті 24 Закону України «Про відпустки» [1, с.19].

О. Ю. Лавренюк у науковому доробку «Проблемні питання надання відпусток у період воєнного стану» наголошує, що є низка проблемних аспектів, які потребують подальшого законодавчого врегулювання та адаптації механізмів забезпечення прав працівників. Науковець зазначає, що стаття 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» передбачає можливість відмови у наданні відпустки, за винятком деяких її видів, що порушує баланс між правом працівника на відпочинок і необхідністю забезпечення обороноздатності держави та функціонування критично важливих секторів економіки. Також науковцем встановлено, що значна частина працівників змушена відкладати реалізацію свого права на відпочинок через виробничу необхідність або відмову роботодавця, що може призводити до перевтоми, зниження продуктивності праці та погіршення стану здоров'я. Автор звертає увагу, що законодавство гарантує збереження місця роботи та середнього заробітку мобілізованим працівникам, проте механізми реалізації цих норм не завжди є ефективними через відсутність належного державного контролю та недостатню фінансову підтримку підприємств. Також проблема правового регулювання відпусток у період воєнного стану набуває особливої актуальності для жінок із малолітніми дітьми, осіб з інвалідністю та інших соціально вразливих категорій населення [2, с.629].

Л. Д. Менів у праці «Особливості правового регулювання щорічних відпусток у період воєнного стану» зазначає, що хоч і чинне законодавство встановлює обмеження прав працівників на щорічні відпустки, водночас з метою забезпечення рівності сторін трудового договору, слушною видається пропозиція щодо скасування обмеження терміну щорічної відпустки, бо війна триває третій рік, бізнес пристосувався до роботи в умовах воєнного стану. Роботодавець обов'язково повинен вживати всіх можливих заходів для надання своїм працівникам щорічних відпусток без будь-яких обмежень та оплачувати їх, бо законодавством передбачена лише можливість для обмеження надання щорічних відпусток, і цим ніяк не можна зловживати [3, с.32].

Про право військовослужбовців на відпочинок наголошує і М. І. Наньєва у праці «Право військовослужбовців на відпустки за законодавством України». Зокрема, науковиця визначає, що

забезпечення права військовослужбовців на відпочинок – це діяльність держави. Така діяльність має бути чітко закріплена на законодавчому рівні, націлена на досягнення соціальних гарантій, прав і свобод військовослужбовців, але при цьому повинен бути створений дієвий механізм реалізації зазначених прав. Визначення ефективного механізму бюджетного фінансування заходів соціального забезпечення військовослужбовців значно підвищить темп становлення 548 стандартів соціального захисту службовців Збройних Сил України та належного виконання ними завдань, які сьогодні постали перед українською державою. Науковиця також звертає увагу і на зарубіжний досвід, де у більшості випадків держава піклується як про якість соціального захисту військовослужбовців, так і про реальну можливість отримання ними цих пільг [4, с.547]. Незважаючи на наукові праці в означеній царині, є потреба у подальших наукових пошуках та продукуванні ідей покращити якість законодавчого врегулювання різноманітних ситуацій, пов'язаних із реалізацією права науково-педагогічного працівника-військовослужбовця на відпустку.

Мета статті – визначення впливу змін до законодавства у частині трудових гарантій мобілізованих науково-педагогічних працівників на право працівника перенести чи продовжити щорічну відпустку, яка збіглася в часі із мобілізацією, та запропонувати відповідні зміни до законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Статтею 119 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) встановлені гарантії для працівників на час виконання державних або громадських обов'язків, серед яких і гарантії працівникам, направленим для проходження базової військової служби, призваним на військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період або прийнятим на військову службу за контрактом, у тому числі шляхом укладення нового контракту на проходження військової служби, під час дії особливого періоду на строк до його закінчення або до дня фактичного звільнення [5].

У зв'язку з війною в державі суттєво збільшилась кількість осіб, які потребували гарантій відповідно до вищезазначеної статті КЗпП. Однією із змін статті 119 КЗпП після повномасштабного вторгнення стало виключення гарантії збереження заробітної плати для категорій працівників, зазначених у частині третій ст.119 КЗпП. Таким працівникам здійснюється виплата грошового забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Також відповідні зміни відбулися і у спеціальному законодавстві, яким регулюється трудова діяльність працівників освіти. Зокрема, у Законі України «Про освіту» (частина друга статті 57) до редакції закону відповідно до змін, внесених згідно із Законом №3494-IX від 22.11.2023 року передбачалась для науково-педагогічного працівника така гарантія: при проходженні військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, або військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період за таким працівником зберігається попередній середній заробіток [6]. На сьогодні ця гарантія для науково-педагогічних працівників відсутня.

Також у Законі України «Про фахову передвищу освіту» вилучено аналогічну гарантію в тому числі для науково-педагогічних працівників, які працюють у закладах фахової передвищої освіти.

Наразі за час проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, або військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період за науково-педагогічними працівниками середній заробіток не зберігається.

Виключення гарантії збереження працівнику заробітної плати на час мобілізації відповідно до КЗпП відбулося із 19.07.2022 року, у Законах України «Про освіту» та «Про фахову передвищу освіту» із 24.12.2023 року. Проте, деякі роботодавці із 19.07.2022 року вже не дотримувалися гарантії збереження заробітної плати за мобілізованим працівником освіти, аргументуючи тим, що зміни до КЗпП внесені пізніше, тому їм треба надавати перевагу у врегулюванні відносин із працівником освіти. Верховний Суд чітко постановив, що «...на рівні КЗпП України не передбачено правила про пріоритетність його норм над нормами інших законів...спеціальна норма (частина друга статті 57 Закону України «Про освіту») має перевагу над загальною (частина третя статті 199 КЗпП) нормою (*lex specialis derogat generali*). Прийнята пізніше в часі загальна норма (частина третя статті 199 КЗпП) не скасовує спеціальної норми (*lex posterior generalis non derogat priori speciali*). Тому за педагогічними чи науково-педагогічними працівниками призваними на військову службу за призовом під час мобілізації зберігається попередній середній заробіток...» [7].

Сам факт виключення гарантії збереження працівнику заробітної плати на період мобілізації Верховним Судом визнаний законним і при розгляді судових спорів щодо незбереження науково-педагогічному працівнику заробітної плати на період мобілізації після внесення вищезгаданих змін до Закону України «Про освіту» та «Про фахову передвищу освіту» Верховний Суд також визнав законними: «...у період до 24 грудня 2023 року за педагогічними чи науково-педагогічними працівниками, призваними на військову службу за призовом під час мобілізації, попередній середній заробіток зберігався. З матеріалів справи відомо, що ОСОБА_1 є педагогічним працівником, який 01 квітня 2022 року призваний на військову службу за призовом під час мобілізації, а тому відповідно до частини другої статті 57 Закону України «Про освіту» в редакції, чинній на час винесення спірного наказу, мав право на отримання середнього заробітку до 24 грудня 2023 року...» [8].

Таким чином, і законодавчо визначено, і судова практика підтвердила, що у науково-педагогічного працівника на час мобілізації на сьогодні відсутня гарантія збереження заробітної плати.

На жаль, законодавцем при здійсненні згаданого реформування законодавства не було проаналізовано у повному обсязі норми у інших нормативно-правових актах, які пов'язані із вищезгаданими статтею 119 КЗпП та відповідними нормами спеціального законодавства у сфері освіти.

Так, відповідно до статті 11 Закону України «Про відпустки» щорічна відпустка повинна бути перенесена на інший період або продовжена в разі:

1) тимчасової непрацездатності працівника, засвідченої у встановленому порядку; 2) виконання працівником державних або громадських обов'язків, якщо згідно з законодавством він підлягає звільненню на цей час від основної роботи із збереженням заробітної плати; 3) настання строку відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами; 4) збігу щорічної відпустки з відпусткою у зв'язку з навчанням; 5) встановлення згідно із Законом України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» факту позбавлення працівника особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України [9].

Як бачимо, законодавець встановив вичерпний перелік підстав, за яких можливе перенесення чи продовження щорічної відпустки і при цьому не було враховано, що на сьогодні працівник-військовослужбовець (в тому числі науково-педагогічний працівник-військовослужбовець) вже не має такої гарантії як збереження заробітної плати на період мобілізації, а відтак не відповідає умові для перенесення чи продовження відпустки у разі збігу в часі періодів щорічної відпустки та мобілізації. Тобто невикористана фактично частина відпустки, яка припадає на період мобілізації, «згорає».

На сьогодні непоодинокі випадки, коли працівник із запізненням надає роботодавцю документи про його мобілізацію. Тільки після отримання згаданих документів у роботодавця є юридична підстава увільнити працівника від роботи на весь період мобілізації. Проте, якщо працівника мобілізували під час його щорічної відпустки, то роботодавець до того часу вже оформив працівника у відпустку, нарахував йому і виплатив «відпускні» за всі дні відпустки і юридичних підстав для перенесення частини невикористаної фактично відпустки на післямобілізаційний період законодавець не передбачив.

Таким чином, потребує належного врегулювання на законодавчому рівні питання перенесення/продовження відпустки працівникам, які були мобілізовані під час щорічної відпустки.

Висновки. Для усунення прогалини у правовому регулюванні продовження/перенесення щорічної відпустки (її частини) на інший період для науково-педагогічних працівників, які були мобілізовані під час щорічної відпустки необхідно внести наступну зміну до законодавства, а саме: У Законі України «Про відпустки» частину другу статті одинадцятої доповнити пунктом шостим наступного змісту «б) направлення для проходження базової військової служби, призову на військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період або прийняття на військову службу за контрактом, у тому числі шляхом укладення нового контракту на проходження військової служби, під час дії особливого періоду».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Колеснік Т. В. Удосконалення законодавства щодо надання відпусток у період дії воєнного стану. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 3(88). С.16-20. URL: <https://ljd.dnuvs.ukr.education/index.php/ljd/issue/view/37/37> (дата звернення 14.10.2025)
2. Лавренюк О. Ю. Проблемні питання надання відпусток у період воєнного стану. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2024. №11. С.627-630. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2024/150.pdf (дата звернення 14.10.2025)
3. Менів Л. Д. Особливості правового регулювання щорічних відпусток у період воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія Право. Вип.82. ч.2. С.29-34. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/304334/296280> (дата звернення 14.10.2025)
4. Наньєва М. І. Право військовослужбовців на відпустки за законодавством України. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття: у 2 т. : матеріали Міжнародно-наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.)*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 545-548. URL: <https://surli.cc/pqonun> (дата звернення 14.10.2025)
5. Кодекс законів про працю України : Кодекс від 10 грудня 1971 р. №322-VIII / Верховна Рада УРСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 14.10.2025)
6. Про освіту : Закон від 05 вересня 2017 р. №2145-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 14.10.2025)
7. Постанова від 16 жовтня 2023 р. №718/209/23 / Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114228311> (дата звернення 14.10.2025)
8. Постанова від 11 вересня 2024 р. №158/2181/23 / Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121730772> (дата звернення 14.10.2025)
9. Про відпустки : Закон України від 15 листопада 1996 р. №504/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#n131> (дата звернення 24.09.2025)

REFERENCES:

1. Koliesnik, T.V. (2024). Udoshkonalennia zakonodavstva shchodo nadannia vidpustok u period dii voiennoho stanu. [Improving legislation on granting leave during martial law]. *Pravovyi chasopys Donbasu. №3(88)*. 16-20. Retrieved from : <https://ljd.dnuvs.ukr.education/index.php/ljd/issue/view/37/37> [in Ukrainian].
2. Lavreniuk, O.Iu. (2024). Problemni pytannia nadannia vidpustok u period voiennoho stanu. [Problematic issues of granting vacations during martial law]. *Yurydychnyi elektronnyi naukovyi zhurnal. №11*. 627-630. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/11_2024/150.pdf [in Ukrainian].
3. Meniv, L.D. (2024). Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання shchorichnykh vidpustok u period voiennoho stanu. [Peculiarities of legal regulation of annual leave during martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya Pravo. Vyp.82. ch.2.* 29-34. Retrieved from: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/304334/296280> [in Ukrainian].
4. Nanieva, M.I. (2022). Pravo viiskovosluzhbovtiv na vidpustky za zakonodavstvom Ukrainy. [The right of military personnel to leave under the legislation of Ukraine]. *Yevropeyskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia: u 2 t. : materialy Mizhnar.nauk.-prakt. konf. T. 1.* 545-548. Retrieved from: <https://surli.cc/pqonun> [in Ukrainian].
5. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy. (1971, December 10). [Labor Code of Ukraine]. Kodeks №322-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].
6. Pro osvitu. (2017, September 5). [On education]. *Zakon №2145-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
7. Postanova Verkhovnoho sudu (2023, October 16). [Supreme Court ruling]. №718/209/23. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114228311> [in Ukrainian].
8. Postanova Verkhovnoho sudu. (2024, September 11). [Supreme Court ruling]. №158/2181/23 /. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121730772> [in Ukrainian].
9. Pro vidpustky. (1996, November 15). [On vacations]. [On vacations]. *Zakon Ukrainy №504/96-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#n131> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 2.11.2025

УДК 349.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-55-59

Паращук Лілія Григорівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права і процесу

Західноукраїнського національного університету

l.parashchuk@wunu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-2269-1626

ПРИЗУПИНЕННЯ ДІЇ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ЯК ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАЙНЯТОСТІ

Призупинення дії трудового договору є відносно новим інститутом трудового права, поява якого зумовлена повномасштабним вторгненням росії в Україну та необхідністю реагування на пов'язані з цим викликами. Немоżliвість забезпечення належних умов праці зі сторони роботодавців та невиконання трудових обов'язків працівниками з незалежних від сторін трудового договору причин, спричинених війною та її наслідками, спонукали законодавця до пошуку правових інструментів для збереження трудових відносин у цей період. Незважаючи на існування інституту призупинення дії трудового договору в правових системах різних зарубіжних країн, в Україні на сучасному етапі формується власний правовий досвід його застосування з урахуванням національних особливостей.

Метою статті є розкриття особливостей призупинення дії трудового договору як правового механізму забезпечення гарантій захисту працівника від звільнення у період дії режиму воєнного стану в Україні.

У процесі підготовки статті було застосовано загальнонаукові методи аналізу та синтезу та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема формально-логічний та порівняльно-правовий.

Наукова новизна статті виражається у дослідженні динаміки правового регулювання трудовим законодавством України правовідносин, пов'язаних із призупиненням дії трудового договору, у контексті гарантій захисту працівника від звільнення.

Основними висновками, які було зроблено за результатами дослідження, є обґрунтування доцільності запровадження з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну інституту призупинення дії трудового договору. Запровадження, а також подальше вдосконалення цього правового механізму, незважаючи на тимчасове обмеження трудових прав працівника, сприяє збереженню трудових відносин між ним і роботодавцем. У такий спосіб

забезпечуються гарантії захисту працівника від звільнення протягом усього періоду дії воєнного стану.

Ключові слова: працівник, роботодавець, трудовий договір, призупинення дії трудового договору, воєнний стан.

Parashchuk L. SUSPENSION OF AN EMPLOYMENT CONTRACT AS A LEGAL MECHANISM FOR ENSURING THE RIGHT TO WORK WITHIN THE SYSTEM OF STATE EMPLOYMENT POLICY

The suspension of an employment contract is a relatively new institution in labor law, the emergence of which was prompted by Russia's full-scale invasion of Ukraine and the need to respond to the associated challenges. The inability of employers to provide proper working conditions and of employees to fulfill their labor duties due to reasons beyond the control of the parties to the employment contract, caused by the war and its consequences, has prompted the legislator to seek legal tools to preserve labor relations during this period. Despite the existence of the institution of employment contract suspension in the legal systems of various foreign countries, Ukraine is currently developing its own legal experience in applying it, taking into account national specificities.

The purpose of this article is to examine the features of suspending an employment contract as an effective legal mechanism to ensure guarantees protecting employees from dismissal during the period of martial law in Ukraine.

In the preparation of this article, general scientific methods of analysis and synthesis, as well as special methods of scientific cognition, in particular the formal-logical and comparative-legal methods, were applied.

The novelty of this article lies in studying the dynamics of legal regulation by Ukrainian labor legislation of relations related to the suspension of an employment contract in the context of guarantees protecting employees from dismissal.

The main conclusions drawn from the research justify the expediency of introducing the institution of employment contract suspension at the onset of Russia's full-scale invasion of Ukraine. The introduction and subsequent improvement of this legal mechanism, despite temporarily limiting the labor rights of employees, contributes to the preservation of labor relations between them and their employer. In this way, guarantees are provided to protect employees from dismissal throughout the entire period of martial law.

Keywords: employee, employer, employment contract, suspension of an employment contract, martial law.

Постановка проблеми. Інститут призупинення дії трудового договору функціонує у правових системах багатьох демократичних країн не лише в Європі, але й поза її межами. Зокрема, у Франції дія трудового договору може бути призупинена у випадку укладення договору про навчання між роботодавцем та працівником за їх взаємної згоди (ст. L6222-13 Кодексу про працю Франції) [1]. У Законі про стандарти праці провінції Онтаріо, Канада, аналогічним інститутом є тимчасове звільнення («lay-off») працівника на певний строк, тривалість якого не перевищує встановлені цим Законом норми (2000, с. 41, s. 56 (2)) [2]. Звільнення з підстави відсутності роботи є формою призупинення дії трудового договору у США [3, с. 120].

Залежно від законодавства конкретної країни, призупинення трудового договору може відбуватися як за згодою обох сторін, так і за ініціативою однієї з них у різних випадках, зокрема тих, що пов'язані з надзвичайним станом, наприклад під час пандемії COVID-19.

На відміну від інших країн, в Україні поява цього інституту трудового права пов'язана з початком повномасштабного вторгнення росії на її територію та прийняттям у зв'язку з цим Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX [4]. Норми, що регулюють порядок призупинення дії трудового договору, спрямовані на захист трудових прав обох сторін в умовах, коли існують підстави, за яких унеможливується виконання трудових обов'язків, зокрема, з причин відсутності потрібних для виконання роботи виробничих, організаційних та технічних можливостей, знищення внаслідок бойових дій засобів виробництва та ін. [5].

Попри виправданість ухвалених норм, судова практика, сформована за короткий період дії Закону, засвідчує зловживання зі сторони роботодавців під час їх застосування, що призводить до зниження гарантій зайнятості працівників у період дії воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика призупинення дії трудового договору була предметом дослідження таких вчених, як: Н.І. Вознюк, Л.П. Гаращенко, О.Ю. Іванов, Л.В. Котова, Д.М. Нестеренко, К.Є. Петросян, М.В. Сокол та ін.

О.Ю. Івановим та Л.В. Котовою, із врахуванням впровадження інституту призупинення трудового договору у 2022 році, зосереджено увагу на механізмі призупинення трудового договору, його відмінності від механізму припинення трудового договору [3]. Д.М. Нестеренком охарактеризовано нормативно визначене поняття «призупинення трудового договору», здійснено детальний аналіз основних ознак, притаманних призупиненню трудового договору [8]. Л.П. Гаращенко, на основі аналізу судової практики, окреслює основні правові проблеми, що виникають при застосуванні законодавства про призупинення трудового договору [12].

Метою статті є розкриття особливостей призупинення дії трудового договору як правового механізму, спрямованого на забезпечення гарантій захисту працівника від звільнення у період дії режиму воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. За ст. 1 Конвенції МОП про політику в галузі зайнятості від 1964 року № 122 «з метою стимулювання економічного зростання й розвитку, піднесення життя, задоволення потреб у робочій силі та ліквідації безробіття і неповної зайнятості кожен член Організації проголошує і здійснює як головну мету активну політику, спрямовану на сприяння повній, продуктивній і вільно вибраній зайнятості» [6]. Однією із обставин, здатних істотно ускладнити реалізацію державою цієї політики, є зовнішня воєнна агресія.

24 лютого 2022 року розпочалася повномасштабна війна росії проти України, яка, серед іншого, мала і продовжує мати значний негативний вплив на усі сфері життєдіяльності, включаючи й сферу трудових правовідносин. Серед перших реакцій з боку законодавця на нові виклики було прийняття Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX (далі – Закон № 2136-IX), яким внесено зміни до трудового законодавства, що стосуються, в тому числі, особливостей дії трудового договору в період воєнного стану.

До важливих нормативних положень Закону можна залічити ті, що передбачають можливість невиконання умов трудового договору як зі сторони роботодавця, так і працівника у період, коли на певній території відсутні спричинені війною умови для його виконання. Так, відповідно до ст. 13 Закону, з призупиненням трудового договору пов'язуються такі дії з боку його сторін: роботодавець має право тимчасово припинити забезпечення працівника роботою, а працівник – тимчасово припинити її виконання [4]. Таким чином, запропонований законодавцем правовий механізм уможливив збереження працівником робочого місця до припинення обставин, які позбавили його можливості виконання трудових обов'язків.

Незважаючи на фрагментарний характер регулювання правовідносин, пов'язаних із призупиненням трудового договору в першій редакції Закону, а також окреслення лише в загальних рисах його правових наслідків, прав та обов'язків сторін, прийняття цієї норми мало суттєве значення. У період трудової дестабілізації її положення забезпечили необхідні умови для унормування правовідносин між роботодавцями та працівниками.

Враховуючи зловживання правом на призупинення трудового договору з боку роботодавців, процес удосконалення змісту ст. 13 Закону відбувався паралельно з напрацюванням судової практики, пов'язаної з розглядом цієї категорії справ. Вчергове, на удосконалення прийнятих у 2022 році норм, 14 червня 2025 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» щодо обміну інформацією та призупинення дії трудового договору» від 01 травня 2025 року № 4412-IX [7], яким було встановлено удосконалені вимоги, пов'язані з призупиненням дії трудового договору під час воєнного стану.

Д. Нестеренко, на основі нормативного регулювання призупинення дії трудового договору, виділяє характерні для нього ознаки: «строго визначений строк його дії; конкретно встановлені сторони; конкретно визначені підстави для його застосування, що мають оцінюватися лише в їх сукупності; можливість призупинення за ініціативою будь-якої із сторін – працівника або роботодавця; не має наслідком припинення трудових відносин; оформляється відповідним наказом; на час його дії працівник має право працювати лише за сумісництвом; обмеження щодо призупинення; заробітна плата протягом цього періоду працівникові не виплачується; відшкодування усіх належних працівникові виплат за цей час цілком покладається на державу-агресора» [8].

У загальному погоджуючись із запропонованими ознаками, вважаємо, що серед них можна виділити основні, характерні для даного інституту риси, зокрема: сторони призупинення трудового договору, якими може бути працівник або роботодавець; виключний перелік підстав призупинення; продовження на цей час трудових правовідносин між роботодавцем та працівником; оформлення розпорядчим актом роботодавця. Враховуючи існування цього інституту в низці інших країн, перспективи його розвитку в Україні та можливу потребу вдосконалення чинних норм, решта ознак, на нашу думку, хоча й мають конститутивний характер, усе ж можуть змінюватися під впливом законодавчої ініціативи.

Наголосимо, що пропозиція щодо призупинення дії трудового договору може надійти як зі сторони роботодавця, так і працівника, водночас саме відповідне рішення роботодавця має істотний вплив на гарантовані державою права працівника. Так, за визначеним частиною першою останньої редакції ст. 13 Закону № 2136-IX поняттям призупинення дії трудового договору, у період збройної агресії роботодавець має право на певний період припинити забезпечення працівника роботою, а, отже, працівник позбавляється на цей час можливості виконувати трудові функції. Таким чином, призупинення дії трудового договору з ініціативи роботодавця призводить до тимчасового припинення здійснення працівником своїх прав та виконання обов'язків. У той же час юридичний статус сторін трудового договору зберігається. Призупинення орієнтоване не на розірвання трудового договору, а на усунення передбачених законом обставин, що мають тимчасовий характер [3, с. 122].

Акцентуючи на значенні, яке трудовий договір має для працівника, забезпечуючи останньому правовий захист і соціальні гарантії, призупинення його дії з ініціативи роботодавця, в умовах, коли працівник зберігає здатність продовжувати виконання трудових функцій, незважаючи на продовження існування трудових відносин та гарантії після його спливу поновлення на роботі, ставить його у скрутне, в тому числі й матеріальне, становище. Так, протягом встановленого Законом строку призупинення дії трудового договору, максимально можлива тривалість якого становить дев'яносто днів, працівник позбавляється таких важливих трудових прав, як: одержання заробітної плати, гарантійних і компенсаційних виплат (за виключенням сум, які йому належали на день призупинення договору), права на будь-яку відпустку або її компенсацію, допомогу по тимчасовій компенсації та інших, встановлених законом, колективним та трудовим договором прав. Якщо роботодавець ініціює продовження строку призупинення дії трудового договору, за згоди працівника, його може бути продовжено, але тільки до моменту припинення або скасування воєнного стану.

При обмеженні права на працю за досліджуваною підставою одним із актуальних питань є: чи має право роботодавець на період призупинення дії трудового договору за його ініціативою залучати для виконання роботи, яку виконував працівник, іншу особу за строковим або іншим договором, і чи не порушує це прав працівника. Оскільки єдиною підставою, з якою законодавець пов'язує можливість призупинення дії трудового договору, є унеможливлення виконання роботи працівником внаслідок воєнного стану, нелогічним видається залучення інших осіб, коли дійсно відсутні необхідні для цього умови. Тому, на період призупинення дії трудового договору з ініціативи роботодавця, він позбавляється права приймати на роботу іншого працівника для виконання належних особі, щодо якої було призупинено дію договору, трудових обов'язків, оскільки такі дії порушуватимуть трудові права працівника.

Цілковито виправданим є те, що при призупиненні дії трудового договору обов'язковою інформацією, яка повинна відображатися у наказі (розпорядженні) про призупинення, є вказівка про неможливість виконання з боку роботодавця та працівника покладених на них обов'язків. Відсутність цієї інформації є підставою для оскарження працівником відповідного розпорядчого акта. Крім того, працівник має бути ознайомлений зі змістом цього документа.

У разі відсутності згоди працівника з наказом (розпорядженням) роботодавця, згідно ч. 3 ст. 13 Закону № 2136-IX, працівник має право оскаржити його до Державної служби України з питань праці або її територіального органу [4]. Крім зазначеного адміністративного механізму працівник має право звернутися до суду, що гарантовано ст. 55 Конституції України [9] та ст. 2 КЗпП України [10].

Так, за рішенням Ковпаківського районного суду міста Суми від 30 вересня 2022 року у справі № 592/4480/22, залишеним без змін Сумським апеляційним судом, «визнано незаконним та скасовано наказ роботодавця – КП СОР «Паливкомуненерго» «Про призупинення трудового договору з ОСОБА_1», яким було призупинено дію трудового договору з ОСОБА_1 головним юрисконсульт» [11].

Про законність призупинення дії трудового договору свідчитиме наявність одночасно двох умов: по-перше, факту збройної агресії й застосування правового режиму воєнного стану; по-друге, неможливість сторін трудових відносин виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором [12, с. 157]. Зосереджуючи увагу на сторонах трудового договору, О. Іванов та Л. Котова наголошують на необхідності одночасного поєднання двох умов: неможливості роботодавця забезпечити працівника роботою та неможливості працівника виконувати цю роботу. За відсутності хоча б однієї з зазначених умов відсутні підстави для припинення дії трудового договору [3, с. 122].

Відмітимо, що до обставин, які впливають на можливість виконання сторонами трудових обов'язків, належать не лише пряма агресія, до прикладу, постійні обстріли, але й її наслідки. Зокрема, знищення внаслідок бойових дій «необхідних для виконання роботи працівником виробничих, організаційних, технічних можливостей, засобів виробництва, або неможливість їх функціонування з об'єктивних та незалежних від роботодавця причин, неможливість переведення працівника на іншу роботу чи залучення його до роботи за дистанційною формою організації праці» [13].

Висновки. За складних умов, що виникли в Україні з початком повномасштабного вторгнення, законодавцю вдалося запровадити правовий механізм для збереження трудових відносин між працівником і роботодавцем, хоча й шляхом істотного звуження гарантованих трудовим законодавством прав працівника. Вагомим аргументом на користь інституту призупинення дії трудового договору в Україні є те, що, попри встановлені обмеження прав працівника, збереження трудових відносин між ним і роботодавцем забезпечує можливість відновлення дії трудового договору після усунення обставин, які зумовили необхідність її призупинення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Codu du travail. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006904009 (дата звернення: 26.09.2025).
2. Employment Standards Act, 2000. URL: <https://www.ontario.ca/laws/statute/00e41> (дата звернення: 26.09.2025).
3. Іванов О.Ю., Котова Л.В. Призупинення дії трудового договору в контексті нормативного закріплення форм балансу інтересів працівників і роботодавців. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2022. № 2 (44). С. 117–127.
4. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 26.09.2025).
5. Постанова Верховного Суду у справі № 149/1089/22 від 21 червня 2023 року. URL : <https://zakononline.ua/court-decisions/show/111772371> (дата звернення: 26.09.2025).
6. Конвенція МОП про політику в галузі зайнятості від 1964 року № 122. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_062#Text (дата звернення: 26.09.2025).
7. Про внесення змін до Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» щодо обміну інформацією та призупинення дії трудового договору: Закон України від 01 травня 2025 року № 4412-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4412-20#n2> (дата звернення: 26.09.2025).
8. Нестеренко Д. М. Поняття та ознаки призупинення трудового договору. *Соціальне право*. 2022. № 3. С. 63–71.

9. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 26.09.2025).
10. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 26.09.2025).
11. Рішення Ковпаківського районного суду міста Суми від 30 вересня 2022 року у справі № 592/4480/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106561662> (дата звернення: 26.09.2025).
12. Гаращенко Л.П. Призупинення дії трудового договору: аналіз судової практики. *Юридичний вісник*. 2025. № 1 (74). С. 155–161.
13. Постанова Верховного Суду від 21 червня 2023 року у справі № 149/1089/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111772371> (дата звернення: 26.09.2025).

REFERENCES:

1. *Codu du travail*. Retrieved from https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006904009 [in France].
2. *Employment Standards Act, 2000*. Retrieved from <https://www.ontario.ca/laws/statute/00e41> [in English].
3. Ivanov, O. Yu. & Kotova, L. V. (2022). Pryzupynennya diyi trudovoho dohovoru v konteksti normatyvnoho zakriplennya form balansu interesiv pratsivnykiv i robotodavtsiv [Suspension of the employment contract in the context of regulatory consolidation of forms of balance of interests of employees and employers.]. *Aktualni problemy prava: teoriya i praktyka - Current problems of law: theory and practice*. 2 (44), 117–127 [in Ukrainian].
4. *Pro orhanizatsiyu trudovykh vidnosyn v umovakh voyennoho stanu : Zakon Ukrainy [On the organization of labor relations under martial law: Law of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> [in Ukrainian].
5. *Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 149/1089/22 vid 21 chervnya 2023 roku [Supreme Court Resolution in Case № 149/1089/22 of June 21, 2023]*. (n.d.). *zakononline.ua*. Retrieved from <https://zakononline.ua/court-decisions/show/111772371> [in Ukrainian].
6. *Konventsia MOP pro polityku v haluzi zaynyatosti [ILO Employment Policy Convention]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_062#Text [in Ukrainian].
7. *Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrainy «Pro orhanizatsiyu trudovykh vidnosyn v umovakh voyennoho stanu» shchodo obminu informatsiyeyu ta pryzupynennya diyi trudovoho dohovoru : Zakon Ukrainy [On amendments to the Law of Ukraine «On the Organization of Labor Relations under Martial Law» regarding the exchange of information and suspension of the employment contract: Law of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4412-20#n2> [in Ukrainian].
8. Nesterenko, D. M. (2022). Ponyattya ta oznaky pryzupynennya trudovoho dohovoru [The concept and signs of suspension of an employment contract]. *Sotsialne pravo - Social law*, 3, 63–71 [in Ukrainian].
9. *Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].
10. *Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrainy [Labor Code of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].
11. *Rishennya Kovpakivskoho rayonnoho sudu mista Sumy vid 30 veresnya 2022 roku u spravi № 592/4480/22 [Decision of the Kovpakivskyi District Court of Sumy City dated September 30, 2022 in case № 592/4480/22]*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106561662> [in Ukrainian].
12. Harashchenko, L.P. (2025). Pryzupynennya diyi trudovoho dohovoru: analiz sudovoyi praktyky [Suspension of the employment contract: analysis of judicial practice]. *Yurydychnyy visnyk - Legal Bulletin*, 1(74), 155–161 [in Ukrainian].
13. *Postanova Verkhovnoho Sudu vid 21 chervnya 2023 roku u spravi №149/1089/22 [Resolution of the Supreme Court dated June 21, 2023 in case №149/1089/22]*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111772371> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2025

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.42:347.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-60-65

Чорний Сергій Володимирович,

доцент кафедри приватного права

Навчально-наукового інституту «Юридичний інститут»

Київського національного університету імені Вадима Гетьмана,

PhD в галузі права

chornyiserhii79@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9383-4703

Сергієнко Наталія Артурівна,

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри організації захисту інформації з обмеженим доступом

Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки

та стратегічних комунікацій Національної академії Служби безпеки України

0668008067ns@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6681-5961

ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВОЧИНИ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ЗАГРОЗ ТА МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ

Сучасний етап розвитку земельних відносин в Україні характеризується поєднанням трьох масштабних процесів: завершенням інституційної фази земельної реформи, активною цифровізацією публічних сервісів та зростанням кіберзагроз у сфері державного управління. Така конвергенція реформ і викликів істотно трансформує правову природу земельних правочинів, змінює способи реалізації та захисту права власності на землю, а також актуалізує нові ризики, які раніше не мали системного характеру.

Запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, розширення електронних форм державної реєстрації речових прав, використання кваліфікованого електронного підпису та дистанційних механізмів укладення правочинів суттєво підвищили доступність і прозорість земельного обігу. Водночас ці ж процеси обумовили появу нових форм правопорушень, пов'язаних із втручанням у функціонування державних реєстрів, викраденням персональних даних, фальсифікацією реєстраційної інформації та використанням цифрових інструментів для земельного рейдерства.

Особливої гостроти зазначена проблематика набуває в умовах воєнного стану, коли кіберпростір став одним із ключових вимірів гібридної агресії проти України, а критична інформаційна інфраструктура, включно з реєстрами прав на нерухоме майно та Державним земельним кадастром, перебуває у зоні підвищеного ризику. За таких обставин земельні правочини виходять за межі суто приватноправових відносин і набувають публічно-правового та безпекового значення.

Актуальність теми також зумовлюється недостатньою узгодженістю земельного, цивільного та інформаційного законодавства у сфері протидії цифровим загрозам, а також відсутністю цілісного механізму інтеграції міжнародних стандартів кібербезпеки у національну систему регулювання земельних правовідносин. У цьому контексті наукове осмислення земельних правочинів в умовах цифрових загроз та міжнародної співпраці є не лише теоретично значущим, а й практично необхідним для формування ефективної політики захисту прав власності на землю.

Ключові слова земельні правочини; цифровізація земельних відносин; кіберзагрози; кіберзлочинність; державні реєстри; право власності на землю; землі сільськогосподарського призначення; міжнародна співпраця.

Chorny S., Serhienko N. LAND TRANSACTIONS UNDER CONDITIONS OF DIGITAL THREATS AND INTERNATIONAL COOPERATION

The current stage of development of land relations in Ukraine is characterized by the convergence of three large-scale processes: the completion of the institutional phase of land reform, the active digitalization of public services, and the growing cyber threats in the field of public administration. This convergence of reforms and challenges significantly transforms the legal nature of land transactions, changes the ways of exercising and protecting land ownership rights, and brings to the forefront new risks that previously did not have a systemic character.

The introduction of the agricultural land market, the expansion of electronic forms of state registration of property rights, the use of qualified electronic signatures, and remote mechanisms for concluding transactions have substantially increased the accessibility and transparency of land turnover. At the same time, these processes have led to the emergence of new forms of offenses related to interference with the functioning of state registers, theft of personal data, falsification of registration information, and the use of digital tools for land raiding.

This issue becomes particularly acute under martial law, when cyberspace has become one of the key dimensions of

hybrid aggression against Ukraine, and critical information infrastructure, including real estate rights registers and the State Land Cadastre, is exposed to increased risk. Under such circumstances, land transactions go beyond purely private-law relations and acquire public-law and security significance.

The relevance of the topic is also обусловлена the insufficient coordination of land, civil, and information legislation in counteracting digital threats, as well as the absence of a comprehensive mechanism for integrating international cybersecurity standards into the national system of regulation of land relations. In this context, the scholarly analysis of land transactions under digital threats and international cooperation is not only theoretically significant but also practically necessary for the formation of an effective policy for the protection of land ownership rights.

Keywords: land transactions; digitalization of land relations; cyber threats; cybercrime; state registers; land ownership rights; agricultural land; international cooperation.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток земельних відносин в Україні відбувається в умовах глибокої цифрової трансформації публічного управління та активної інтеграції інформаційних технологій у сферу обігу земель. Запровадження електронних державних реєстрів, дистанційних процедур укладення та посвідчення земельних правочинів, використання кваліфікованого електронного підпису суттєво спростили реалізацію права власності на землю та підвищили прозорість земельного ринку. Водночас цифровізація земельних правовідносин обумовила появу нових загроз, пов'язаних із кібератаками, несанкціонованим втручанням у державні реєстри, підробленням електронних документів і використанням цифрових інструментів для протиправного заволодіння земельними ділянками.

Особливої актуальності ці проблеми набувають в умовах воєнного стану та гібридної агресії проти України, коли кіберпростір став одним із ключових напрямів впливу на критичну інформаційну інфраструктуру держави. Порушення цілісності або доступності даних Державного земельного кадастру та реєстрів речових прав на нерухоме майно здатне поставити під сумнів стабільність земельного обігу, ефективність захисту прав власників і довіру до інститутів державної влади.

Проблемним залишається й нормативне забезпечення земельних правочинів у цифровому середовищі. Чинне земельне, цивільне та інформаційне законодавство недостатньо узгоджене у частині запобігання та протидії цифровим загрозам, а механізми відповідальності за кіберзлочини у сфері земельних відносин не завжди враховують специфіку електронних правочинів. Крім того, в Україні відсутня цілісна модель імплементації міжнародних стандартів і кращих практик кібербезпеки у сферу регулювання земельних правовідносин, попри активну міжнародну співпрацю та євроінтеграційні процеси.

За таких умов наукове осмислення проблеми забезпечення безпеки земельних правочинів у цифровому середовищі, а також визначення ролі міжнародної співпраці у формуванні ефективних механізмів правового захисту, є необхідним для подальшого розвитку земельного законодавства, зміцнення гарантій права власності на землю та забезпечення національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукових досліджень, який ми намагалися дослідити в нашому дослідженні, свідчить про те, що земельні відносини є визначальним фактором, який впливає на рівень ефективності землекористування в економічній системі сьогодення. Зокрема, у працях Н. Ільків, О. Кулинич, А. Мірошніченка увага приділяється цифровізації земельних відносин, функціонуванню електронних земельних реєстрів, правовим аспектам державної реєстрації прав на землю та впливу цих процесів на реалізацію права власності.

Проблеми правового забезпечення кібербезпеки, захисту інформаційних систем і персональних даних досліджуються у працях С. Грищенка, О. Баранова, В. Ліпкана, І. Діордіци, які розкривають загальні ризики несанкціонованого доступу до інформації, використання шкідливого програмного забезпечення та недосконалість правового регулювання у сфері кіберзахисту. Разом з тим, зазначені науковці не пов'язують ці загрози безпосередньо зі здійсненням земельних правочинів та захистом прав на землю.

Таким чином, наявні наукові праці формують важливе теоретичне підґрунтя для дослідження цифрових трансформацій земельних відносин та проблем кібербезпеки, однак не забезпечують системного поєднання земельно-правових, інформаційно-правових та міжнародно-правових аспектів. Це зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу земельних правочинів в умовах цифрових загроз та міжнародної співпраці, що й визначає наукову новизну даного дослідження.

Мета статті полягає у науковому аналізі впливу цифрових загроз на здійснення земельних правочинів, зокрема щодо земель сільськогосподарського призначення, а також у визначенні ролі міжнародної співпраці та публічно-правових механізмів у забезпеченні захисту прав власності на землю в умовах цифровізації земельних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна кіберзлочинність розглядається науковцями як особлива форма кримінальної діяльності, що характеризується використанням цифрових технологій для реалізації традиційних злочинів та створення нових. Українські дослідники підкреслюють, що кіберзлочини виходять за межі технічних питань і стають соціальними, економічними та правовими викликами, що потребують комплексного підходу та міжнародної співпраці. У міжнародних правових-студіях також зазначається, що співробітництво між державами у сфері кібербезпеки є необхідним, але поки що існує брак узгодженого нормативного середовища для цього [1].

Хоча спеціальних досліджень, присвячених кіберзлочинам саме проти земельних реєстрів, у юридичній літературі поки що небагато, окремі наукові праці, присвячені цифровій безпеці систем обліку

земельних даних, вже фіксують ризики, зокрема, цифрова трансформація систем реєстрації земельних даних відкриває додаткові можливості для шахрайства та підробки через вразливі місця у цифрових системах [2].

Земельні ділянки мають високу економічну цінність через їх роль у сільському господарстві, нерухомості, інвестиціях та як предмет довгострокових контрактів. Через це:

- земля стає об'єктом шантажу, рейдерства та підроблення правоустановчих документів;
- власники земель часто мають незахищений доступ до інформації або слабо захищені цифрові сервіси;
- судові процедури для відновлення порушених прав можуть бути тривалими, що стимулює злочинні схеми.

Ці загальні мотиви шахрайства не обмежуються територією однієї держави, а мають транснаціональний характер, що посилює необхідність спільних міжнародних стандартів захисту [3].

У наукових роботах, що аналізують кібербезпеку управління даними, наголошується, що основні проблеми власників землі у контексті цифрових загроз пов'язані з:

- неповною або некоректною інформацією в цифрових реєстрах, що може призвести до помилкового оспорування права;
- недостатнім захистом персональних даних, що дає змогу шахраям отримувати доступ до ключових ідентифікаційних елементів;
- низькою кіберобізнаністю серед користувачів електронних сервісів, що робить їх вразливими до фішингу чи соціальної інженерії;
- відсутністю уніфікованих процедур відновлення даних після кібератак, що ускладнює швидке відновлення прав.

Ці ризики спостерігаються не тільки на національному рівні, а й у світовій практиці цифрових реєстрів.

Правове регулювання земельних правочинів в умовах цифровізації ґрунтується на комплексі норм земельного, цивільного та інформаційного законодавства. Відповідно до положень Земельного кодексу України [4] та Цивільного кодексу України [5], право власності на земельну ділянку та інші речові права підлягають обов'язковій державній реєстрації, що надає реєстраційному запису вирішального значення для виникнення, переходу та припинення прав на землю. У зв'язку з цим цифрові державні реєстри фактично стають центральним елементом реалізації та захисту земельних прав, а їх функціонування безпосередньо впливає на стабільність земельного обігу.

Водночас норми Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [6], Закону України «Про електронні довірчі послуги» [7], та Закону України «Про захист персональних даних» [8], не формують цілісного механізму протидії цифровим загрозам у сфері земельних правочинів. Захист інформаційних ресурсів, електронних підписів та персональних даних суб'єктів земельних правовідносин регулюється фрагментарно, що створює правові ризики для власників земельних ділянок і сприяє виникненню шахрайських та рейдерських схем. За таких умов актуалізується потреба узгодження земельного законодавства з нормами у сфері кібербезпеки та імплементації міжнародних стандартів захисту цифрових прав.

Історичний аналіз розвитку земельних відносин в Україні засвідчує тривалу домінанцію державної власності на землю, за якої права громадян у цій сфері мали переважно декларативний характер і не супроводжувалися ефективними механізмами реалізації та захисту. Така модель зумовлювала обмеженість приватної ініціативи, високу зарегульованість земельних процедур та значну залежність суб'єктів земельних відносин від адміністративного розсуду органів публічної влади.

Прийняття нового Земельного кодексу України стало системним етапом переходу до ринкової моделі земельних відносин, у межах якої було проголошено принцип рівності форм власності на землю та створено правові передумови для розвитку земельних правочинів. Водночас практична реалізація зазначених положень тривалий час залишалася ускладненою через інституційну слабкість, фрагментарність правового регулювання та недостатній рівень прозорості управління земельними ресурсами.

З початку незалежності ключові напрями земельної реформи були спрямовані на поступове переосмислення ролі держави у сфері розпорядження земельними ресурсами та формування умов для розвитку конкурентного ринку землі. Зокрема, важливе значення мали процеси децентралізації, у межах яких землі державної власності передавалися у повноваження територіальних громад, що мало забезпечити наближення управлінських рішень до безпосередніх користувачів землі та підвищити рівень публічного контролю.

Не менш значущим напрямом стала дерегуляція землеустрою, яка передбачала спрощення процедур у сфері земельних відносин та скорочення надмірних адміністративних бар'єрів. У цьому контексті впровадження переважного права орендаря на придбання земельної ділянки розглядалося як інструмент забезпечення стабільності землекористування та захисту легітимних очікувань суб'єктів аграрних відносин.

Подальший розвиток земельної реформи був пов'язаний із запровадженням механізмів просторового планування територій громад, що мало на меті формування узгодженої політики землекористування, створення прозорих умов для інвестиційної діяльності, у тому числі за участю іноземного капіталу, а також мінімізацію конфліктів між приватними та публічними інтересами.

Міжнародно-правове регулювання протидії цифровим загрозам у сфері майнових і реєстраційних відносин формується насамперед у межах права кібербезпеки, захисту персональних даних та охорони критичної інформаційної інфраструктури. Такий підхід закріплений у ключових актах Ради Європи та Європейського Союзу і безпосередньо стосується функціонування електронних реєстрів прав на нерухоме майно, у тому числі земельних реєстрів, що дозволяє екстраполювати відповідні стандарти на сферу земельних правочинів.

Базовим міжнародним актом у сфері протидії кіберзлочинності є Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність 2001 року (Будапештська конвенція) [9], яка встановлює обов'язок держав-учасниць криміналізувати незаконний доступ до комп'ютерних систем, втручання у цілісність комп'ютерних даних та систем, а також зловживання засобами електронної ідентифікації. У наукових коментарях до Конвенції наголошується, що її положення поширюються на будь-які інформаційні системи публічного характеру, зокрема державні реєстри, від достовірності яких залежить виникнення або припинення майнових прав. У цьому контексті земельні реєстри підпадають під сферу дії Конвенції як об'єкти, втручання в які створює істотну шкоду публічним та приватним інтересам.

Разом із тим аналіз імплементації Будапештської конвенції в Україні свідчить, що її положення реалізовані переважно на рівні кримінального законодавства, тоді як земельне та цивільне законодавство не містять спеціальних норм, які б визначали правові наслідки кібервтручання у реєстри для дійсності земельних правочинів або стабільності речових прав. Така ситуація не відповідає підходу, який формується у європейській правозастосовній практиці, де кіберзлочини проти реєстраційних систем розглядаються не лише як посягання на інформаційну безпеку, а і як загроза правовій визначеності майнового обігу.

Важливу роль у формуванні міжнародних стандартів захисту цифрових реєстрів відіграє право Європейського Союзу, зокрема Регламент (ЄС) 2016/679 (GDPR) [10]. У рішеннях Суду ЄС та доктринальних джерелах неодноразово підкреслюється, що реєстри нерухомого майна, які містять персональні дані власників, мають відповідати принципам цілісності, конфіденційності та відповідальності розпорядника даних. Порухення безпеки таких реєстрів розглядається як системний ризик, що підриває довіру до публічних інститутів і може спричинити масові порушення майнових прав.

Український Закон «Про захист персональних даних» [8] загалом орієнтований на європейські підходи, однак, на відміну від GDPR, не встановлює спеціального правового режиму для державних реєстрів прав на нерухоме майно та не передбачає обов'язкових процедур повідомлення, аудиту й компенсації шкоди у разі порушення безпеки даних, що безпосередньо впливає на захист земельних правочинів.

Порівняльно-правові дослідження систем земельної реєстрації в державах Європейського Союзу (зокрема Німеччині, Нідерландах, Швеції) свідчать, що земельні реєстри визнаються елементами критичної інформаційної інфраструктури, а їх захист розглядається як складова національної та економічної безпеки. У відповідних правопорядках застосовуються спеціальні процедури призупинення реєстраційних дій у разі виявлення ознак кібервтручання, а також механізми оперативного відновлення порушених записів із мінімізацією негативних наслідків для власників.

З огляду на це міжнародна модель захисту цифрових земельних правочинів може бути імplementована в правову систему України, однак із урахуванням національної специфіки. Така імплементація потребує системного узгодження земельного, цивільного та інформаційного законодавства, закріплення спеціального статусу державних земельних реєстрів, а також встановлення чітких правових наслідків кібервтручання для дійсності та стабільності прав на землю. Відсутність таких норм створює прогалину, яка не перекривається ані чинним земельним законодавством, ані кримінально-правовими засобами захисту.

Особливе місце у трансформації земельних правочинів посіло впровадження принципів прозорості та відкритості управління земельними ресурсами, що реалізується через створення та функціонування електронних державних реєстрів, публічних кадастрових систем і електронних земельних торгів. Перехід до електронних аукціонів та цифрових форм обліку прав на землю був покликаний не лише підвищити ефективність розпорядження земельними ділянками, а й стати інструментом протидії корупційним практикам та земельному рейдерству.

Водночас саме цифровізація земельних відносин зумовила появу нових ризиків для учасників земельних правочинів, пов'язаних із захистом інформації, достовірністю реєстраційних даних та безпекою електронних процедур. У цих умовах завдання земельної реформи набувають додаткового змісту, оскільки поряд із дебіюрократизацією та дерегуляцією постає потреба формування ефективних механізмів кібербезпеки та публічно-правового захисту прав на землі сільськогосподарського призначення.

Висновки Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що трансформація земельних правочинів в умовах цифровізації має подвійний характер. З одного боку, цифрові інструменти істотно спростили доступ до реалізації права власності на землю, підвищили прозорість земельного обігу та зменшили корупційні ризики. З іншого, вони створили нові вектори загроз, пов'язані з уразливістю державних реєстрів, недостатнім захистом персональних даних та зростанням кіберзлочинності у сфері земельних відносин.

Встановлено, що чинне законодавство України у сфері земельних правочинів та кібербезпеки має фрагментарний характер і не забезпечує комплексного публічно-правового механізму захисту прав на землю

в цифровому середовищі. Особливо вразливими залишаються правочини щодо земель сільськогосподарського призначення, які мають високу економічну цінність і часто стають об'єктом шахрайських та рейдерських посягань.

Водночас поза межами даного дослідження залишилися питання цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану внаслідок кібервтручань у земельні реєстри, а також проблеми доказування у справах, пов'язаних із цифровими порушеннями земельних прав. Зазначені аспекти можуть стати перспективними напрямками подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Павлюх О. А. Кіберзлочинність: проблеми дослідження та методи правового реагування. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених* : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. до Дня науки та 30-річчя Національної академії правових наук України, 18 травня 2023 р., м. Київ. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Режим доступу: <https://ir.dpu.edu.ua/handle/123456789/2137>
2. Блен П.-Ф., Адітья Т., Сантоса П. Б., Клараун К. Методологічний підхід до управління кіберризиками в системах управління земельними ресурсами. *«Land»*, 2024, 13 (1). С. 19-25. URL: <https://doi.org/10.3390/land13010019>
3. Дрозд О. Ю. Земля як об'єкт земельних відносин. *Адвокат*. 2009. № 1. С. 23–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2009_1_4
4. Земельний кодекс України: Закон України: від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276814/print1329863956463704>
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. № 435-IV. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435>
6. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>
7. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>
8. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
9. Конвенція про кіберзлочинність (Будапештська конвенція, ETS № 185) та її протоколи. URL: <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/the-budapest-convention>
10. Загальний регламент про захист даних GDPR. URL: <https://gdpr-info.eu/>
11. Рішення ради про уповноваження держав-членів підписати в інтересах Європейського Союзу Другий додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність щодо посиленого співробітництва та розкриття електронних доказів. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0718>

REFERENCES:

1. Pavliukh, O. A. (2023). Kiberzlochynnist: problemy doslidzhennia ta metody pravovoho reahuvannia [Cybercrime: Research Problems and Methods of Legal Response]. *Aktualni pytannia yurydychnoi nauky v doslidzhenniakh molodykh vchenykh*: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, Kyiv, May 18, 2023. Odesa: Yurydyka Publishing House. Retrieved from: <https://ir.dpu.edu.ua/handle/123456789/2137> [in Ukrainian].
2. Blain, P.-F., Aditya, T., Santos, P. B., & Claramunt, C. (2024). A methodological approach to cyber risk management in land administration systems. *Land*, Vol. 13, No. 1, pp. 19–25. Retrieved from: <https://doi.org/10.3390/land13010019> [in English].
3. Drozd, O. Yu. (2009). Zemlia yak ob'iekt zemelnykh vidnosyn [Land as an Object of Land Relations]. *Advokat – Advocate*, No. 1, pp. 23–26. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2009_1_4 [in Ukrainian].
4. *Zemelnyi kodeks Ukrainy* [Land Code of Ukraine]: Law of Ukraine No. 2768-III of October 25, 2001. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [in Ukrainian].
5. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy* [Civil Code of Ukraine]: Law of Ukraine No. 435-IV of January 16, 2003. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435> [in Ukrainian].
6. *Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen* [On State Registration of Real Property Rights and Their Encumbrances]: Law of Ukraine No. 1952-IV of July 1, 2004. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> [in Ukrainian].
7. *Pro elektronnu identyfikatsiiu ta elektronni dovirchi posluhy* [On Electronic Identification and Electronic Trust Services]: Law of Ukraine No. 2155-VIII of October 5, 2017. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> [in Ukrainian].
8. *Pro zakhyst personalnykh danykh* [On Personal Data Protection]: Law of Ukraine No. 2297-VI of June 1, 2010. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> [in Ukrainian].
9. *Convention on Cybercrime (Budapest Convention, ETS No. 185) and its Protocols*. Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/the-budapest-convention> [in English].
10. European Union. (2016). *General Data Protection Regulation (GDPR)*. Retrieved from: <https://gdpr-info.eu/> [in English].

11. Council of the European Union. (2021). Council Decision authorising Member States to sign, in the interest of the European Union, the Second Additional Protocol to the Convention on Cybercrime on enhanced co-operation and disclosure of electronic evidence. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0718> [in English].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

УДК 342.951:351.74:355.4:004.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-66-70

Кондратенко Віталій Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри загальноправових дисциплін та державного управління

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

kondratenkovitals@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6015-8326

Чинченко Світлана Миколаївна,

аспірантка кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

schynchenko@gmail.com

ORCID ID: 0009-0007-0605-1983

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА БЕЗПЕЧНИМ ВИКОРИСТАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ В ОБОРОННІЙ ТА ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню адміністративно-правових механізмів контролю за безпечним використанням інформаційних ресурсів у діяльності поліції, інших правоохоронних органів та Збройних Сил України (ЗСУ). У центрі аналізу – поєднання вимог відкритості публічної влади та права громадян на доступ до інформації з обов'язком держави забезпечувати захист даних в умовах цифровізації та гібридної агресії. Показано, що ускладнення інформаційних потоків, зростання кількості кіберінцидентів і спроб несанкціонованого втручання в роботу публічних систем задають підвищену потребу у чітких, зрозумілих процедурах доступу, нагляду та юридичної відповідальності. Схарактеризовано специфіку контрольних функцій правоохоронних органів і структур оборонного сектору, які мають документувати порушення та реагувати на загрози, здійснювати превентивний моніторинг, аудит інформаційних систем і забезпечувати узгодженість міжвідомчих дій. Розкрито проблеми практичного застосування законодавства: формалізм під час розгляду інформаційних запитів, нечіткість критеріїв обмеження доступу, однорідність підходів у різних органах, недостатність незалежного контролю та різний рівень цифрової грамотності.

Особливу увагу приділено впливу цифрових сервісів і державних платформ на режим доступності інформації, а також необхідності формування внутрішньої культури відкритості як умови реальної підзвітності влади. Підкреслено, що ефективність інформаційної політики у сфері національної безпеки залежить від здатності держави забезпечити баланс між прозорістю та захистом критичних даних. Обґрунтовано напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання контролю за використанням інформаційних ресурсів у правоохоронній та оборонній сферах.

Наголошено, що результативність контрольних процедур визначається чітким розмежуванням повноважень між суб'єктами нагляду, прозорістю рішень щодо обмеження доступу та наявністю дієвих механізмів зовнішнього контролю. Здатність правоохоронних органів і ЗСУ гарантувати безпечний обіг даних, дотриматися вимог законності та мінімізувати ризики для обороноздатності держави розглядається як ключова умова стабільного функціонування публічної влади в умовах зростання цифрових загроз.

Ключові слова: адміністративно-правовий механізм, верховенство права, законність, Збройні Сили України (ЗСУ), інформаційні ресурси, інформаційна безпека, контроль, контрольні функції, національна безпека, Національна поліція України, правопорушення, правоохоронні органи, публічна влада, публічна інформація, сектор безпеки та оборони.

Kondratenko V., Chynchenko S. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR CONTROLLING THE SAFE USE OF INFORMATION RESOURCES IN THE DEFENSE AND LAW-ENFORCEMENT SECTORS OF UKRAINE

The article examines the administrative and legal mechanisms for controlling the safe use of information resources in the activities of the police, other law-enforcement bodies, and the Armed Forces of Ukraine (AFU). The analysis focuses on the interplay between the requirements of openness of public authorities and the citizens' right of access to information, on the one hand, and the state's obligation to ensure data protection under conditions of digitalisation and ongoing hybrid aggression, on the other.

The study demonstrates that the increasing complexity of information flows, the growing number of cyber incidents,

and attempts at unauthorised interference in the operation of public systems create an intensified need for clear and predictable procedures of access, oversight, and legal accountability. The specific features of the control functions of law-enforcement agencies and defense-sector structures are outlined, including the duty to document violations, respond to threats, conduct preventive monitoring, audit information systems, and coordinate actions.

Special attention is given to the impact of digital services and state platforms on the regime of information accessibility, as well as to the need to cultivate an internal culture of openness as a prerequisite for genuine governmental accountability. The article emphasizes that the effectiveness of information policy in the national-security sphere depends on the state's ability to maintain a balance between transparency and the protection of critical data. Directions for improving administrative and legal regulation of control over the use of information resources in law-enforcement and defense institutions are substantiated.

It is stressed that the effectiveness of control procedures is determined by a clear delineation of supervisory powers, transparency of decisions regarding access restrictions, and the availability of effective mechanisms of external oversight. The capacity of law-enforcement bodies and the AFU to ensure the secure circulation of data, comply with legal requirements, and minimize risks to the state's defense capability is presented.

Keywords: Administrative-legal mechanism, control, control functions, defense and security sector, information resources, information security, lawfulness, law-enforcement agencies, national security, public authorities, public information, rule of law, the Armed Forces of Ukraine (AFU), the National Police of Ukraine, violations.

Постановка проблеми. Динаміка розвитку інформаційного суспільства висуває до держави та її органів підвищені вимоги щодо захисту інформації, належного використання електронних ресурсів і забезпечення відкритості публічної влади. Швидкість обміну даними та масштаб комунікацій створили умови для активної участі громадян у контролі за діяльністю публічних інституцій, підвищили рівень прозорості та сприяли зміцненню довіри до суб'єктів влади. Право на доступ до публічної інформації стало складовою демократичного устрою та важливим елементом цивільного контролю.

Поряд із новими перевагами цифрового середовища посилюються ризики небезпечного використання інформаційних ресурсів. Дані, що переходять у відкритий доступ, нерідко стають підставою для завдання шкоди державним інтересам, приватним особам, організаціям. Загрозливими є спроби втручання у роботу державних інформаційних систем, несанкціонований доступ до реєстрів, поширення дезінформації та інші дії, що здатні підірвати стабільність безпекового середовища. Для оборонної сфери, зокрема для ЗСУ, такі ризики набувають критичного значення, оскільки навіть незначний витік даних може вплинути на раціональність виконання бойових завдань і загальний рівень обороноздатності.

Національна поліція України та інші суб'єкти сектору національної безпеки опинилися в ситуації, коли необхідно поєднувати вимоги відкритості й підзвітності з обов'язком гарантувати контроль за безпечним використанням інформаційних ресурсів. Це потребує чітких адміністративно-правових процедур, які визначають порядок доступу до відомостей, встановлюють критерії їх захисту та передбачають відповідальність за порушення установлених правил.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика контролю за використанням інформаційних ресурсів в оборонній та правоохоронній сферах сформувалася як окремий науковий напрям.

Значний внесок у дослідження цих питань зробили О.П. Плужник, Л.В. Кириченко, В.П. Діхтієвський, О.Ф. Андрійко, та інші дослідники, які звертали увагу на природу державних інформаційних систем, вимоги до їх захисту та особливості адміністративно-правового впливу. До кола авторів, що вивчають специфіку інформаційної безпеки у діяльності силових структур, належать О.М. Бандурка, А.П. Гетьман, В.М. Шаповал.

У сфері оборони окремого значення набули праці О.Ю. Наливайка, О.В. Дзюби, О.М. Стародубцевої, які вивчали специфіку безпеки військових інформаційних систем, ризики витоку даних, механізми внутрішнього та зовнішнього контролю в ЗСУ. У цих дослідженнях простежується тенденція до розширення спектра інструментів адміністративного контролю над інформаційними ресурсами – від процедур доступу до комплексних моделей аудиту та реагування на кіберінциденти. Незважаючи на наявність вагомих напрацювань, низка питань залишається недостатньо систематизованою.

Мета статті полягає у з'ясуванні змісту та особливостей адміністративно-правових механізмів контролю за безпечним використанням інформаційних ресурсів у діяльності правоохоронних органів і ЗСУ. Дослідження спрямоване на виявлення ключових проблем у функціонуванні систем контролю, аналіз нормативних вимог і практичних процедур, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання з урахуванням безпекових викликів і розвитку європейської інтеграції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У демократичних правопорядках інформація становить основу підзвітності публічної влади та є дієвим інструментом контролю за її діяльністю. Реалізація права на доступ до публічної інформації забезпечує громадянам можливість отримувати достовірні відомості про управлінські процеси, оцінювати їх відповідність принципу верховенства права та вимогам законності, а також впливати на формування державної політики. Відкритість інформаційних потоків сприяє зміцненню інституційної відповідальності та попередженню зловживань у сфері публічного управління [1, с. 33-35; 2, с. 55-56].

За умов розвитку цифрових технологій роль громадянина у системі публічної влади істотно змінюється. Доступ до інформації трансформує його з пасивного спостерігача на свідомого учасника, спроможного оцінювати якість публічних послуг і впливати на легітимність рішень державних органів. Саме через інформованість забезпечується реальна участь суспільства у механізмах контролю за діями

посадових осіб та органів влади.

В умовах гібридної агресії та посилення зовнішніх загроз інформація набуває значення елементу національної безпеки. Для України це питання виходить за межі індивідуального права і стосується стійкості державного управління, довіри до інституцій і здатності держави ефективно та вчасно виконувати свої функції [3, с. 80]. Прозорість бюджетних рішень, відкритість процедур, поширення достовірних даних. Окреслене надає дієві запобіжники для зовнішнього впливу та укріплює легітимність публічної влади.

У таких умовах особливого значення набуває адміністративно-правовий механізм, який забезпечує належний порядок використання інформаційних ресурсів. Його зміст складають чітко визначені процедури доступу, контроль за дотриманням установлених правил, відповідальність за порушення режимів інформаційної безпеки, а також інституційні гарантії усталення законності. Цифровізація документообігу, впровадження електронних сервісів, розвиток державних реєстрів потребують нормативних рішень, що гарантують безпечне функціонування інформаційних систем у всіх секторах, включаючи оборонний та правоохоронний.

Загалом розширення і вдосконалення правових, організаційних та технічних інструментів реалізації права на доступ до публічної інформації повинно розглядатися як стратегічний пріоритет державної політики. Забезпечення формальної відповідності європейським стандартам та створення внутрішньої культури відкритості – середовища, в якому прозорість, підзвітність і діалог із суспільством є нормою функціонування кожної владної інституції. Такий підхід зміцнює державність, підвищує ефективність публічного адміністрування й формує передумови для побудови якісно нової моделі взаємодії влади й громадян.

Практична реалізація принципів відкритості та підзвітності стикається з низкою системних обмежень. Наявність умовних процедур доступу до інформації сама по собі не гарантує прозорості діяльності органів публічної влади. У багатьох випадках механізми громадського контролю залишаються недостатньо розвиненими, а інструменти внутрішнього й зовнішнього аудиту рішень не забезпечують належного рівня законності та ефективності. За таких умов особливо важливою стає роль правоохоронних органів і структур сектору національної безпеки, які зобов'язані захищати державні інтереси, здійснювати контроль за використанням інформаційних ресурсів, реагувати на порушення режимів доступу та запобігати неправомірному втручанням у роботу інформаційних систем [4, с. 217; 5].

Попит суспільства на відкритість діяльності органів влади, включно з силовими структурами, посилюється у періоди криз, воєнного стану та масштабних соціальних трансформацій [6]. Громадяни очікують своєчасного й достовірного інформування про роботу оборонних і правоохоронних відомств, реалізацію реформ, використання бюджетних коштів та інші питання, що впливають на публічну безпеку. Довіра до держави значною мірою залежить від того, наскільки оперативно і в повному обсязі надається важлива інформація. Водночас надмірна відкритість або поширення даних без належного контролю створюють додаткові ризики: полегшують дії зовнішніх загроз, сприяють дезінформаційним кампаніям, розширюють можливості для маніпуляцій і кіберзловживань. Саме тому питання розробки балансу між прозорістю і безпечним використанням інформаційних ресурсів набуває першорядного значення для всієї системи публічного управління.

Активна цифровізація публічного управління та поширення електронних сервісів істотно змінили характер обігу інформації в публічній сфері. Дані пересуваються між інформаційними системами з високою швидкістю, а глобальна мережа робить можливим їх миттєве поширення за межі національного юрисдикційного простору. За таких умов контроль за безпечним використанням інформаційних ресурсів ускладнюється, а ймовірність витоку конфіденційних відомостей зростає. Кіберінциденти, спроби несанкціонованого доступу до державних реєстрів, втручання у роботу електронних систем і маніпуляції у цифровому середовищі стали невід'ємною частиною сучасного безпекового контексту [7].

Наведені обставини висувають підвищені вимоги до Національної поліції, інших правоохоронних органів та структур сектору національної безпеки. Їхня діяльність повинна охоплювати реагування на порушення та превентивний контроль за станом інформаційної безпеки, виявлення джерел кібератак, документування неправомірного використання інформаційних ресурсів і законності в роботі з даними. Водночас належить гарантувати дотримання конституційних прав громадян на доступ до публічної інформації та запобігати зловживанням, які можуть порушити баланс між прозорістю та безпекою. Комплексність контрольних функцій зумовлює потребу в чітких правових механізмах нагляду у правоохоронній та оборонній сферах.

Підходи до регулювання доступу до інформації формуються під впливом міжнародних стандартів, зокрема рекомендацій Ради Європи та практики Європейського суду з прав людини, де наголошується на необхідності поєднання прозорості з гарантіями захисту чутливих даних. Досвід держав із розвиненими цифровими інфраструктурами демонструє, що ефективність системи доступу значною мірою залежить від наявності дієвих інструментів контролю за використанням інформаційних ресурсів та дотриманням вимог законності.

В умовах гібридної війни та активних інформаційних впливів питання балансу між відкритістю і безпекою набуває особливої ваги. Законодавство України, зокрема «Про доступ до публічної інформації», «Про Національну поліцію України», «Про Збройні Сили України», поєднує загальні засади прозорості з

конкретними підставами для обмеження доступу до даних, якщо їх розкриття може завдати шкоди обороноздатності, міжнародним відносинам, національній безпеці чи правам інших осіб [8–10]. Такі норми укорінюють правову визначеність і підтримують принцип верховенства права у площині інформаційних відносин.

Практичне виконання цих вимог покладається на правоохоронні органи та відповідні структури оборонного сектору. Їм належить здійснювати контроль за дотриманням установлених процедур, реагувати на порушення режимів доступу, документувати випадки неправомірного розкриття інформації та координувати взаємодію між відомствами для забезпечення належного рівня інформаційної безпеки. Виконання окреслених функцій сприяє підтриманню законності та захисту інтересів держави в умовах зростання цифрових загроз.

Останні роки засвідчили суттєве зростання випадків складних кіберінцидентів та спроб несанкціонованого доступу до захищених державних даних. Масштаб атак спрямовується передусім на інформаційні системи органів публічної влади, оборонного сектору та силових структур, де обробляються відомості про критичну інфраструктуру, військову логістику, персонал, службові реєстри. У публічних звітах фіксується тенденція до збільшення кількості спроб втручання, а наслідки виходять за межі суто технічних порушень. Окремі інциденти впливали на функціонування місцевих органів влади, доступність соціальних послуг і реалізацію оборонних заходів.

У протидію державні органи, відповідальні за забезпечення інформаційної безпеки в правоохоронній та оборонній сферах, удосконалюють протоколи реагування, тимчасово обмежують доступ до окремих категорій даних (зокрема інформації про переміщення військових підрозділів або об'єкти критичної інфраструктури), здійснюють аудит інформаційних систем та підвищують вимоги до кібергігієни персоналу [11]. У ЗСУ посилюється контроль за дотриманням режимів інформаційної безпеки, включно з впровадженням внутрішніх процедур перевірки, моніторингу цифрових каналів і відповідальності за неналежне поводження з інформаційними ресурсами. Вказані заходи спрямовані на забезпечення законності у сфері використання даних та мінімізацію ризиків для обороноздатності держави.

Розвиток цифрових платформ, державних сервісів і порталів відкритих даних суттєво змінив порядок взаємодії громадян з органами публічної влади. Автоматизація розгляду інформаційних запитів спрощує доступ до необхідних відомостей, однак водночас ускладнює завдання із захисту інформаційних ресурсів від несанкціонованого втручання. Зростає потреба у належних гарантіях безпечного використання даних, чітких правилах їх обробки та потрібному контролі за дотриманням режимів інформаційної безпеки. У цій системі правоохоронні органи виконують важливу роль: вони реагують на інциденти, документують правопорушення, здійснюють моніторинг кіберзагроз і беруть участь у підвищенні цифрової грамотності державних службовців, формуючи практичні інструкції щодо роботи з інформацією.

Попри прогрес відповідних технологій, низка проблем залишається невирішеною. У практиці трапляються випадки бюрократичного підходу до розгляду інформаційних запитів, необґрунтованих відмов у наданні даних або, навпаки, розкриття відомостей, які підлягають захисту. Нечіткість критеріїв обмеження доступу, недостатня координація між органами влади й правоохоронними структурами, обмеженість незалежного зовнішнього контролю та нерівномірний рівень підготовки персоналу створюють умови для порушення принципу законності. Наслідки таких ситуацій можуть зачіпати як інтереси держави, так і права приватних осіб.

За вказаних обставин актуальною є потреба у вдосконаленні адміністративно-правових механізмів контролю: оновленні процедур, чіткішому визначенні підстав для обмеження доступу, розширенні можливостей аудиту та моніторингу, системному підвищенні кваліфікації працівників. Саме попереджувальні заходи здатні гарантувати належний рівень законності та безпеки з питань використання інформаційних ресурсів.

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що у цифровому середовищі головним викликом стає створення контрольованого і безпечного використання інформаційних ресурсів при одночасному збереженні відкритості публічної влади. Право громадян на доступ до інформації залишається фундаментальною демократичною гарантією, але зростання інтенсивності кіберзагроз, поширення гібридних форм агресії та ускладнення роботи державних інформаційних систем істотно підвищують вимоги до правових механізмів їхнього захисту.

У цих умовах правоохоронні органи та структури оборонного сектору виконують складну і багатовимірну функцію: вони мають забезпечувати законність і безпеку в обігу даних, контролювати дотримання режимів захисту інформаційних ресурсів, запобігати неправомірному втручання у роботу інформаційних систем. Потрібно гарантувати, щоб обмеження доступу застосовувалися виключно на підставах, визначених законом. Для ЗСУ питання контролю та безпечного використання інформаційних ресурсів набуває особливої ваги, оскільки навіть незначні порушення можуть вплинути на обороноздатність країни і стійкість військового управління.

Належне функціонування адміністративно-правового механізму у цій сфері залежить від чіткого розмежування повноважень між суб'єктами контролю, функціонування незалежних інституцій зовнішнього нагляду, прозорих процедур ухвалення рішень щодо обмеження доступу та можливості подальшого перегляду таких рішень. Дотримання принципів законності та верховенства права має залишатися базовою

умовою для дій, пов'язаних із захистом інформації, незалежно від рівня загроз чи воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика : навчальний посібник / за заг. ред. В. Г. Пилипчука; НДІ інформатики і права НАПрН України. Київ; Одеса : Фенікс, 2020. 224 с.
2. Сибіга О.М. Право особи на доступ до публічної інформації: адміністративно-правове забезпечення і захист : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 370 с.
3. Галаган В. І., Третяк Н. М., Полішко С. В. Проблемні питання під час ведення та впровадження проєктів інформатизації Збройних Сил України. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*. 2025. № 1(84). С. 79–86.
4. Бойко А. Аналіз нормативно-правової бази, що регламентує питання організації системи внутрішнього контролю у Міністерстві оборони України та підпорядкованих установах. *Social Development and Security*. 2025. Vol. 15. № 1. С. 214–226.
5. Національний координаційний центр кібербезпеки при РНБО України. URL: <https://www.ncsc.gov.ua/>.
6. Офіційний портал відкритих даних України. URL: <https://data.gov.ua/>.
7. Міністерство цифрової трансформації України. Електронні сервіси. URL: <https://thedigital.gov.ua/>.
8. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/law/show/2939-17#Text>.
9. Національна поліція України : Офіційний вебпортал. URL: <https://npu.gov.ua/>.
10. Збройні Сили України : Офіційний вебпортал. URL: <https://www.zsu.gov.ua/>.
11. Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах : постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2006 № 373. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2006-p#Text>.

REFERENCES:

1. Pylypchuk, V. H. (Ed.). (2020). *Demokratychnyi tsyvilnyi kontrol nad sektorom bezpeky i oborony: teoriia i praktyka. Navchalnyi posibnyk. NDI informatyky i prava NAPrN Ukrainy*. Kyiv; Odesa: Feniks. 224. [Democratic civil control over the security and defense sector: theory and practice. Textbook]. [in Ukrainian].
2. Sybiha, O. M. (2019). *Pravo osoby na dostup do publichnoi informatsii: administratyvno-pravove zabezpechennia i zakhyst. Monohrafiia. Kherson: Vydavnychiy dim "Helvetyka". 370. [The individual's right of access to public information: administrative-legal support and protection]. [in Ukrainian].*
3. Halahan, V. I., Tretiak, N. M., Polishko, S. V. (2025). *Problemni pytannia pid chas vedennia ta vprovadzhennia proektiv informatyzatsii Zbroinykh Syl Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. No 1(84). 79–86. [Problematic issues in conducting and implementing informatization projects of the Armed Forces of Ukraine]. [in Ukrainian].*
4. Boiko, A. (2025). *Analiz normatyvno-pravovoi bazy, shcho rehlamentuie pytannia orhanizatsii systemy vnutrishnoho kontroliu u Ministerstvi oborony Ukrainy ta pidporiadkovanykh ustanovakh. Social Development and Security. Vol. 15, No 1. 214–226. [Analysis of the legal framework regulating the organisation of the internal control system in the Ministry of Defense of Ukraine and subordinated institutions]. [in Ukrainian].*
5. *Natsionalnyi koordynatsiinyi tsentr kiberbezpeky pry RNBO Ukrainy*. URL: <https://www.ncsc.gov.ua/>. [National Cybersecurity Coordination Center under the NSDC of Ukraine]. [in Ukrainian].
6. *Ofitsiinyi portal vidkrytykh danykh Ukrainy*. URL: <https://data.gov.ua/>. [Official open data portal of Ukraine]. [in Ukrainian].
7. *Ministerstvo tsyfrovoy transformatsii Ukrainy. Elektronni servisy*. URL: <https://thedigital.gov.ua/>. [Ministry of Digital Transformation of Ukraine. Electronic services]. [in Ukrainian].
8. *Pro dostup do publichnoi informatsii: Zakon Ukrainy vid 13.01.2011 No 2939-VI*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>. [On Access to Public Information: Law of Ukraine]. [in Ukrainian].
9. *Natsionalna politsiia Ukrainy: Ofitsiinyi vebportal*. URL: <https://npu.gov.ua/>. [National Police of Ukraine: Official web portal]. [in Ukrainian].
10. *Zbroini Syly Ukrainy: Ofitsiinyi vebportal*. URL: <https://www.zsu.gov.ua/>. [Armed Forces of Ukraine: Official web portal]. [in Ukrainian].
11. *Pro zatverdzhennia Pravyl zabezpechennia zakhystu informatsii v informatsiinykh, elektronnykh komunikatsiinykh ta informatsiino-komunikatsiinykh systemakh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.03.2006 No 373*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2006-p#>. [On approval of the Rules for ensuring information protection in information, electronic communication and information-communication systems: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 10.11.2025

УДК 342.8

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-71-76

Данченко Тетяна Володимирівна,
кандидат юридичних наук, професор,
проректор з навчально-виховної роботи
ПЗВО «Київський міжнародний університет»
danthenko.tatiana@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2191-5245

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНІ ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ НАРОДНОЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕФЕРЕНДУМНОЇ ІНІЦІАТИВИ

Статтю присвячено дослідженню особливостей правового регулювання використання відносин народновладдя у протидії монополізації влади певними суб'єктами суспільно-економічних відносин та деталізовано аналіз такого інструменту народновладдя як народна законодавча ініціатива щодо проведення референдуму. У результаті аналізу доктринальних позицій представників різних суспільних наук встановлено, що протидія утворенню негативних суспільно-управлінських тенденцій монополізації доступу до публічної влади можлива за умови нормативно-правового забезпечення впливу інструментів безпосередньої участі громадян та громадських об'єднань у публічному управлінні. У результаті аналізу конституційних механізмів проведення законодавчих референдумів за народною ініціативою у країнах-членах ЄС встановлено наступне. Референдуми можуть проводитися із метою з'ясування волі народу щодо відхилення прийнятого парламентом закону, а його результатом є скасування або збереження чинності цього нормативно-правового акта. У цих країнах також існують обмеження щодо порядку ініціювання, предмета референдумів та щодо кворумів виборців. Угода про Європейський Союз містить положення аналогічне про проведення законодавчих референдумів за народною ініціативою. Запропоновано ухвалення Конституції України на всеукраїнському референдумі з метою забезпечення її стабільності. Визначено також позитивні результати та недоліки правовідносин застосування досліджуваного інструменту народновладдя на всеукраїнському та місцевому рівнях. Надано пропозиції щодо удосконалення нормативно-правового забезпечення реалізації народної референдумної ініціативи у законодавстві, які можливо реалізувати лише після внесення змін до Конституції України щодо встановлення інституту висловлення недовіри органам державної влади на всеукраїнському референдумі, в тому числі проголошеному за народною ініціативою.

Ключові слова: вибори, державне управління, зарубіжний досвід, референдум, народна законодавча ініціатива, народновладдя, нормативно-правове регулювання, правовий акт, перспективи застосування, публічна влада.

Danchenko T. FOREIGN EXPERIENCE AND DOMESTIC PROSPECTS OF THE APPLICATION OF THE PEOPLE'S LEGISLATIVE REFERENDUM INITIATIVE

The article studies the features of the legal regulation of the use of democracy relations in counteracting the monopolization of power by certain subjects of socio-economic relations and provides a detailed analysis of such an instrument of democracy as a popular legislative initiative to hold a referendum. As a result of the analysis of the doctrinal positions of representatives of various social sciences, it was established that counteracting the formation of negative socio-administrative tendencies of monopolizing access to public power is possible provided that the influence of instruments of direct participation of citizens and public associations in public administration is ensured by the legislation. As a result of the analysis of the constitutional mechanisms for holding legislative referendums by popular initiative in EU member states, the following was established. Referendums can be held to clarify the will of the people to reject a law adopted by parliament, and their result is the cancellation or preservation of the validity of this regulatory legal act. In these countries, there are also restrictions on the procedure for initiating, the subject of referendums, and on voter quorums. The Treaty on the European Union contains a similar provision on holding legislative referendums on a popular initiative. The adoption of the Constitution of Ukraine by an all-Ukrainian referendum is proposed in order to ensure its stability. The positive results and shortcomings of the legal relations of the application of the studied instrument of democracy at the all-Ukrainian and local levels are also identified. Proposals are made to improve the regulatory and legal support for the implementation of the popular referendum initiative in legislation, which can be implemented only after amendments are made to the Constitution of Ukraine to establish the institution of expressing no confidence in state authorities at an all-Ukrainian referendum, including one declared on a popular initiative.

Keywords: elections, public administration, foreign experience, referendum, popular legislative initiative, democracy, regulatory and legal regulation, legal act, prospects for application, public authority.

Постановка проблеми. Однією з основних структурних проблем системи управління, що сформувалася в Україні за певний період після набуття незалежності, є фактична монополізація доступу до державного управління обмеженим колом осіб. До таких суб'єктів монопольного утримання права на владу нами відносяться групи економічного впливу («олігархи»). Визначені законодавством інструменти народновладдя як влади самого народу (вибори, референдуми, мирні та немирні прояви громадянської позиції) традиційно використовуються олігархічними групами як інструменти для досягнення власних цілей тотального впливу на суспільно-економічні відносини.

Причина такого стану справ полягає в тому, що від початку проголошення незалежності України, нормативно-правові засади впливу на процеси державного управління з боку суспільно-політичних інститутів (політичні партії, засоби масової інформації, професійні спілки, громадські організації тощо)

формувався занадто повільно та були досить слабкими. Представники громадянського суспільства не могли скласти ефективну конкуренцію у боротьбі за вплив на процеси ухвалення рішень у країні.

Спроби нормативно-правового регулювання таких відносин як зміни виборчої системи (запровадження пропорційної системи виборів із закритими списками, а згодом повернення до змішаної системи виборів), стимулювання демократичного розвитку політичних партій (запровадження державного фінансування окремих політичних партій за підсумками парламентських виборів) тощо, суттєво не вплинули на послаблення олігархічного впливу на використання інструментів народовладдя. Окреслена проблема використання народовладдя у протидії монополізації влади спонукає автора до її подальшого дослідження такого її інструменту як народна законодавча ініціатива.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням окремих елементів (децентралізація публічної влади, удосконалення механізмів народовладдя, громадський контроль тощо) правового регулювання подолання негативних суспільно-управлінських відносин та демократизації публічної влади у сучасній науці розглядалися представниками галузей адміністративного та конституційного права, політології, соціології, державного управління тощо такими як А. І. Берлач, С. В. Близнюк, І. І. Бодрова, В. В. Галунько, О. І. Гальцова, І. А. Городецька, С. М. Дерев'яно, В. І. Курило, К. В. Мануїлова, В. В. Мушенко, Л. В. Ніколаєва, О. О. Рахманов, Л. С. Стешенко, А. І. Суббот та ін.

Зокрема, К. В. Мануїлова здійснила теоретико-правове тлумачення концепту децентралізації публічної влади в Україні, а також охарактеризувала концептуальні засади та значення реформи такої децентралізації як можливості більш широкого доступу громадян до публічного управління шляхом уточнення та перерозподілу повноважень між органами влади. Все це, на думку дослідниці, забезпечує можливість мінімізації впливу на публічну владу з боку окремих осіб чи їх неформальних груп [1, с. 153].

В. В. Мушенко та Л. В. Ніколаєва здійснили аналіз правовідносин реалізації прав фізичних осіб, об'єднаних у громадські об'єднання, на здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб як суб'єктів публічної адміністрації. Науковцями встановлено, що державна політика в галузі організації та здійснення громадського контролю за суб'єктами публічного адміністрування являє собою реакцію держави на конкретні питання суспільно-політичних відносин, яка покликана погоджувати інтереси усіх верств суспільства, знаходити консенсус, необхідний для стабільності українського суспільства та підтримання міждержавного суспільно-політичного балансу відносин [2, с. 19].

О. О. Рахманов безпосередньо аналізує явище олігархізації політичної влади в Україні як систему контролю власниками великого капіталу над державними інститутами та зазначає, що негативне ставлення населення до стану суспільно-економічних відносин в країні використовувалося олігархами для блокування інституційних реформ, через що відбулося зростання корупції й ручних методів публічного управління. Залежність держави від олігархів забезпечується їх тотальним контролем над галузями економіки, володіння ключовими ЗМІ тощо. Перспективами деолігархізації політичної влади в Україні автор вбачає підвищення єдності суспільства та довіри до державних інститутів та зростання впливу громадянського сектору [3, с. 40].

Повністю поділяючи позиції зазначених вище та інших науковців щодо підстав утворення негативних суспільно-управлінських монополізації доступу до публічної влади, вважаємо за доцільне здійснення подальшого дослідження питання нормативно-правового забезпечення дієвого впливу інструментів безпосередньої участі громадян у публічному управлінні.

Мета статті — здійснити компаративістський аналізу окремих прикладів зарубіжного та вітчизняного досвіду нормативно-правового регулювання використання такого інструменту народовладдя як народна законодавча ініціатива щодо проведення референдуму у протидії монополізації влади та надання пропозицій щодо удосконалення вітчизняного законодавства у даній царині публічно-управлінських відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. У результаті позитивного впливу різних вітчизняних та європейських факторів суспільно-політичного буття, протягом останніх десятиліть в Україні спостерігається значна активність представників громадянського суспільства у боротьбі за вплив на публічно-управлінські відносини. У свою чергу, такі вітчизняні суспільні інститути як громадські об'єднання не лише збільшили свою роль та значення у впливі на відносини публічного управління, а й посилили свою конкурентну спроможність у протидії олігархічному впливу на владу.

Зазначену стратегію реалізації відносин народовладдя варто розглядати як важливий крок у розвитку демократії в Україні та прагнення запровадити конкуруючі політичним та бізнес-елітам механізми впливу з боку громадян на політичні процеси, включно ухвалення державно-управлінських рішень, а також збільшення громадського контролю за діяльністю органів влади.

Для формування пропозицій щодо подальшого нормативно-правового регулювання протидії засобами народовладдя спробам монополізації публічної влади в Україні, звернемо увагу, на сформовану у деяких країн Європейського Союзу (надалі – ЄС) практику такої протидії за допомогою такого інструменту народовладдя як проведення законодавчих референдумів за народною ініціативою.

Зокрема, Ю. Г. Шкарлат та А. М. Євгенєва прикладом проведення законодавчих референдумів за народною ініціативою у зарубіжних країнах визначають: 1) абrogативний референдум (відхиляючий

референдум) – загальнонаціональний референдум, який може бути проведений із метою з'ясування волі народу щодо відхилення прийнятого парламентом закону, а його результатом є скасування або збереження чинності цього нормативно-правового акта; 2) право «народного вето» (закріплено в конституціях Італії, Швейцарії та Латвії) реалізується суб'єктами ініціювання (право за народною ініціативою) є громадяни держави, народні обранці чи органи державної влади [4, с. 34].

Звернемо безпосередню увагу на особливості врегулювання відносин народовладдя, у частині впливу громадян на прийняття чи скасування законодавчих актів у конституціях окремих країн-членів ЄС:

- можливість для виборців (не менше однією десятою від загальної кількості) ініціювати впродовж двох місяців народне голосування відносно прийнятого закону, що був призупинений президентом (стаття 72 Конституції Латвійської Республіки) [5];

- право призначення на вимогу 500 тис. виборців або п'яти Регіональних Рад референдуму щодо повної або часткової відміни закону чи акта, що має силу закону (стаття 75 Конституції Італії) [6];

- повноваження однієї третини депутатів Фолькетингу (парламенту) протягом трьох тижнів від дня прийняття законопроекту на звернення у письмовій формі до голови парламенту з вимогою проведення референдуму щодо прийнятого проекту закону (п. 42 Конституційного акта Данії) [7].

Поряд із визначеними основними законами країн-членів ЄС правами на скасування законів, як способів уникнення монополізації публічної влади, у цих країнах також існують обмеження щодо порядку ініціювання та предмета референдумів, а також щодо кворумів виборців. Наприклад, в Італії заборонено ініціювати «народне вето» за рік до закінчення каденції однієї з палат парламенту, а також не допускається проведення референдумів щодо законів, які регулюють питання: податків та бюджету, амністії та помилування, оголошення стану війни, введення надзвичайного стану, ратифікації міжнародних договорів. У Латвії, Італії та Данії закон вважається скасованим, якщо у референдумі брало участь не менше половини виборців та більшість із них (у Данії 30%) підтримали вето закону [4, с. 47].

Також звернемо увагу на досвід ЄС у сфері реалізації народної законодавчої ініціативи. Так, проект Конституції Європейського Союзу (Article I-47) передбачав право не менш як одного мільйона громадян країн – членів ЄС ініціювати розробку та прийняття правових актів ЄС [8].

Після невдалої спроби прийняти Конституцію ЄС в Угоду про Європейський Союз (Article 8 В) було включено аналогічне положення. Примітно, що Конституція ЄС не набрала чинності, оскільки громадяни Франції (травень 2005 р.) і Нідерландів (червень 2005 р.) не підтримали її на референдумах. Разом із тим у частині країн – членів ЄС (Австрія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Словенія, Німеччина, Франція) передбачено можливість схвалення законів на загальнонаціональних референдумах. Водночас національне законодавство цих країн передбачає ініціювання таких референдумів різними суб'єктами: президентом (Франція), парламентом (Австрія, Литва, Люксембург), певною кількістю членів парламенту (Данія, Греція) або за ініціативою декількох із названих суб'єктів (Португалія, де президент приймає рішення про проведення референдуму на підставі пропозиції парламенту чи уряду) [9].

Досліджуючи особливості проведення за народною законодавчою ініціативою референдумів в країнах-членах ЄС, авторський колектив науковців під керівництвом Д.С. Ковриженка приходять до висновку, що в окремих країнах існують ряд обмежень національного законодавства щодо референдумів. Поряд з цим, також встановлюється право парламенту вирішувати питання про доцільність проведення референдуму за народною ініціативою (Польща, Угорщина), чи схвалення законопроекту до винесення його на загальнонаціональний референдум (Італія, Мальта) [10, с. 77].

Отже, можемо констатувати, що законодавство країн-членів ЄС містить різні форми реалізації права народу на протидію монополізації державної влади, основним серед яких, на нашу думку є право народної законодавчої ініціативи відносно референдумів.

Не заперечуючи необхідність удосконалення Основного Закону нашої держави в окремих питаннях, варто зазначити наступне. Конституція України [11] попри нетривалий час її чинності (з моменту її ухвалення в 1996 році), зазнавала радикальних змін у частині визначення форми державного правління, а також здійснювалися спроби запровадження змін відповідно до політичної кон'юнктури.

Виходячи з цього, є очевидним, що ухвалення Основного Закону на всеукраїнському референдумі додало б Конституції України стабільності та підвищило її авторитет серед пересічних громадян та, можливо, осіб, які уособлюють собою представництво у органах публічної влади. Дана авторська позиція може бути аргументована наявним у Законі України «Про всеукраїнський та місцевий референдуми» від 03.07.1991 р. № 1286-XII. (втратив чинність) принципом «що було схвалене на референдумі, тільки референдумом може бути скасоване» [12].

Досліджуючи перспективи застосування такого інституту народовладдя в Україні як народна законодавча референдумна ініціатива, варто визначити його позитивні результати застосування у перспективі на всеукраїнському та місцевому рівнях: 1) можливість ухвалення рішень, які більше відповідають потребам та інтересам громадян; 2) активне залучення громадян до процесів ухвалення рішень; 3) сприяння зростанню громадянської свідомості й відповідальності; 4) підвищення рівня довіри до ухвалених у такий спосіб законодавчих актів; 5) забезпечення легітиматії влади; 6) покращення контролю за діяльністю органів влади тощо.

Однак, поряд із позитивними моментами застосування народної законодавчої ініціативи, на нашу

думку, необхідно визначити наступні недоліки такої форми безпосереднього народовладдя.

Окремо визначаємо високий ризик ухвалення популістських, нереалістичних з точки зору реалізації, або непрофесійних рішень. Скасування таким чином окремих норм важливих законів можуть призвести до негативних результатів для розвитку суспільних відносин. Проте, необхідно зазначити, що цей ризик при застосуванні народної законодавчої ініціативи щодо референдуму є високим на загальнонаціональному рівні, але значно меншим на місцевому рівні. Тобто, чим коротшим є термін від ухвалення виборцями рішення до настання його наслідків у організації життя цих виборців, тим меншим є ризики невідповідності цих рішень реальності та можливості виправити допущену помилку.

Поряд із цим використання народної законодавчої ініціативи щодо проведення референдуму у сучасному українському суспільстві може мати наступні недоліки (ризики): 1) висока загроза маніпуляції громадською думкою; 2) складність юридично виваженого та позбавленого двозначності формулювання питань, що виносяться на обговорення; 3) проблеми організації та значні матеріальні витрати при застосуванні такої форми прямої демократії; 4) зупинення або дискредитації нормотворчого процесу внаслідок абсентеїзму (низької участі в голосуванні громадян) або слабкої легітимності у результаті прийняття рішення при низькому рівні участі громадян; 5) використання не за призначенням – вихід предмета ініціативи за межі дозволеного законодавством переліку питань, що виносяться на голосування, зокрема загроза регіонального сепаратизму; 6) використання референдуму як інструменту політичної боротьби тощо.

Звертаючи увагу на сучасний стан врегулювання референдумних відносин як важливого інструменту безпосереднього народовладдя зазначимо, що проведення референдумів в Україні передбачено зокрема: статтею 38, статтями 72–74, пунктом 2 частини першої статті 85, пунктом 6 частини першої статті 106, статтею 156 Конституції України [11]. Проте, після визнання Конституційним Судом України у квітні 2018 р. неконституційним Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 06.11.2012 р. № 5475-VI [13], наразі відсутнє законодавче регулювання процедури організації та проведення місцевих референдумів.

В умовах відсутності законодавчих механізмів реалізації конституційного права громадян на участь в управлінні публічними справами за допомогою волевиявлення на всеукраїнському чи місцевому референдумах (наразі народне волевиявлення зводиться лише до можливості брати участь у виборах), надаємо пропозиції щодо нововведень у нормативно-правове забезпечення реалізації народної законодавчої референдумної ініціативи, які могли б сприяти мінімізації монополізації доступу до державного управління: 1) діджиталізація та створення електронної платформи, яка сприятиме народовладддю; 2) запровадження механізму відкликання депутатів, які втратили довіру виборців, висловлення недовіри Президенту України, Кабінету Міністрів України, Верховній Раді України (надалі – ВР України), керівників місцевих органів влади з подальшим їх відправленням у відставку; 3) запровадження механізмів впливу громадян на рішення влади та «народного вето» на щойно ухвалені закони шляхом визнання їх такими, що втратили чинність повністю чи виключення окремих його положень тощо.

Однак, оскільки Конституція України не передбачає інституту висловлення недовіри на всеукраїнському референдумі, в тому числі проголошеному за народною ініціативою, ВР України чи будь-яким іншим конституційним органам державної влади як можливої підстави дострокового припинення їх повноважень. Тому винесення на всеукраїнський референдум питання щодо недовіри ВР України за відсутності названого інституту в Основному Законі було б порушенням такого конституційного принципу, як здійснення органами державної влади своїх повноважень у межах, встановлених Конституцією України, та принципів правової держави, якою проголошено Україну.

Зважаючи на те, що виключний перелік підстав для дострокового припинення повноважень народного депутата України закріплено у статті 81 Конституції України, аналогічний підхід має бути застосовано і щодо врегулювання питання стосовно відкликання народних депутатів, які втратили довіру виборців шляхом внесення відповідних змін до статей 77, 81, 108, 115 Основного Закону України [14, с. 290].

Висновки. Враховуючи значний історичний досвід застосування законодавчих референдумів за народною ініціативою в країнах-членах ЄС, варто визнати перспективним та доцільним розвиток такої форми прямого народовладдя в Україні та його подальше наукове дослідження. Як в країнах-членах ЄС, так і в Україні активне залучення громадян до процесів ухвалення управлінських рішень за допомогою інститутів їх безпосередньої участі, відіграє таку важливу функцію як сприяння стабілізації державного управління. Сутність такої стабілізації проявляється у процесі затвердження конституційних змін з метою запобігання і протидії антиконституційним спробам зміни державного устрою або порушення територіальної цілісності України. Також з метою уникнення та мінімізації ризиків можливих маніпуляцій суспільною думкою та монополізації доступу до публічного управління, необхідно передбачити запобіжники таким можливим негативним наслідкам та використанню цих демократичних інститутів у деструктивних цілях.

Перспективами подальшого дослідження є різні рівні референдумів (всеукраїнський або місцевий). Застосування форм безпосередньої участі громадян в державному управлінні вимагає різних інструментів правового регулювання відносин народовладдя та потребує внесення змін до Конституції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мануїлова К.В. Теоретико-методологічний аналіз концепту децентралізації публічної влади в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. Т. 29 (68) № 2. С. 151–155.
2. Мушенюк В.В., Ніколаєва Л. В. Принципи здійснення громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації в законодавстві України. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Юридичні науки"*. 2022. № 9. С. 15–21.
3. Рахманов О.О. Феномен олігархізації політичної влади в Україні: від піднесення до занепаду. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. №4. С. 30–45.
4. Шкарлат Ю.Г., Євгенєва А.М. Законотворчість: участь громадськості у законодавчому процесі. Монографія ; заг. ред. Рахімкулова Е. Р. Київ, 2008. 145 с.
5. Конституція Латвійської Республіки від 06.07.1993 р.. URL: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=3&mid=8>.
6. The Constitution of the Italian Republic. Art. 75. URL: http://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf
7. Danmarks Riges Grundlov. URL: <http://www.grundloven.dk>.
8. Treaty establishing a Constitution for Europe. URL: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2004:310:F:EN:PDF>.
9. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. URL: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12007L:HTML>.
10. Референдуми в Європейському Союзі. О. Д. Чебаненко, О. Ю. Гришук, Н. В. Колодяжна, А. М. Євгенєва ; за ред. Д.С. Ковриженка. Київ : ФАДА, ЛТД, 2007. С. 65–67.
11. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-VR>.
12. Про всеукраїнський та місцеві референдуми: Закон України від 03.07.1991 р. № 1286-XII. (втрата чинності). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-12/ed19910703#Text>
13. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 06.11.2012 р. № 5475-VI. (визнаний неконституційним). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5475-17#Text>.
14. Kurylo, V., Mushenok, V., Kholostenko, A., Mashevska, O., Sira, A. Inaccuracy of Information About the Property of the Subject of the Declaration as a Qualifying Feature of a Corruption-Related Offence. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. Volume 9. № 5 (2020). P. 281–292.

REFERENCES:

1. Manuilova, K. V. (2018). Teoretyko-metodolohichnyy analiz kontseptu detsentralizatsiya publichnoyi vldy v Ukrayini. [Theoretical and methodological analysis of the concept of decentralization of public power in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: Derzhavne upravlinnya*. Tom 29 (68) № 2. 151–155. [in Ukrainian].
2. Mushenok, V.V., Nikolayeva, L.V. (2022). Pryntsypy zdiysnennya hromads'koho kontrolyu za diyal'nistyu publichnoyi administratsiyi v zakonodavstvi Ukrayiny. [Principles of public control over the activities of public administration in the legislation of Ukraine.]. *Mizhnarodnyy naukovy zhurnal "Internauka"*. Seriya: "Yurydychni nauky". № 9. 15–21. [in Ukrainian].
3. Rakhmanov, O.O. (2022) Fenomen oliharkhizatsiyi politychnoyi vldy v Ukrayini: vid pidnesennya do zanepadu. [The phenomenon of oligarchization of political power in Ukraine: from rise to decline]. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketynh*. №4. 30–45. [in Ukrainian].
4. Shkarlat, Yu.H., Yevhen'yeva, A.M. (2008). Zakonotvorchist': uchast' hromads'kosti u zakonodavchomu protsesi [Lawmaking: public participation in the legislative process] monohrafiya, zah. red. Rakhimkulova, E. R. Kyiv, 145. [in Ukrainian].
5. Konstytutsiya Latviyskoyi Respubliky (1993, July 6) [Constitution of the Republic of Latvia.]. Retrieved from: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=3&mid=8>. [in Ukrainian].
6. The Constitution of the Italian Republic. Art. 75. Retrieved from: http://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf [in English].
7. Danmarks Riges Grundlov. Retrieved from: <http://www.grundloven.dk/> [in English].
8. Treaty establishing a Constitution for Europe. Retrieved from: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2004:310:FULL:EN:PDF> [in English].
9. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, (13 December 2007). Retrieved from: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12007L:EN:HTML>. [in English].
10. Referendумы в Европейском Союзе (2007). [Referendums in the European Union]. Chebanenko, O. D., Hryshchuk O. Yu., Kolodyazhna N. V., Yevhen'yeva A. M.; za red. Kovryzhenka, D. S. Kyiv : FADA, LTD. 65–67. [in Ukrainian].
11. Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon Ukrayiny (1996, June 28) [Constitution of Ukraine]. № 254k/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-VR>. [in Ukrainian].

12. Pro vseukrayins'kyi ta mistsevi referendumy. (1991, July 03). [On all-Ukrainian and local referendums] Zakon Ukrainy № 1286-XII. (vtrata chynnist'). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-12/ed19910703#Text> [in Ukrainian].

13. Pro vseukrayins'kyi referendum. (2012, November 6). [On the all-Ukrainian referendum] Zakon Ukrainy № 5475-VI. (vyznanyy nekonstytutsiynym). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5475-17#Text>. [in Ukrainian].

14. Kurylo, V., Mushenok, V., Kholostenko, A., Mashevska, O., Sira, A. (2020). Inaccuracy of Information About the Property of the Subject of the Declaration as a Qualifying Feature of a Corruption-Related Offence. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. Volume 9. № 5. 281–292. [in English].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

УДК 342.9:631.1:336.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-76-81

Киценко Олександр Петрович,

кандидат юридичних наук,

докторант кафедри адміністративного та фінансового права

Національного університету біоресурсів і природокористування України

alex.kytsenko@gmail.com

ORCID ID: 0009-0008-3503-2025

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

Статтю присвячено дослідженню питання теоретико-правового механізму регуляторного впливу держави на суб'єктів аграрного сектору шляхом законодавчого закріплення спеціальних стимулюючо-інвестиційних режимів оподаткування та інших полегшень щодо справляння податків. Подолання негативних тенденцій у зазначеній сфері вбачається складною поетапною роботою, початковим елементом якої є науково-дослідницька діяльність по теоретико-правовому аналізу, співставленню та удосконаленню основних категорій законодавчого регулювання зазначеної комплексної проблематики. Здійснено аналіз теоретико-правового тлумачення у доктрині юридичної науки та у нормативно-правових актах таких категорій: державна політика, державна регуляторна політика, державна податкова політика, оподаткування, аграрний сектор. Доведено, що в умовах військової ворожої агресії, аграрний сектор України є вагомим фактором забезпечення національної безпеки, стабільності на основних світових ринках продовольства. Запропоновано внесення до статті 14 «Визначення понять» ПК України авторське визначення категорії оподаткування як законодавчо врегульованого процесу встановлення, адміністрування, сплати (стягнення) податків, зборів та інших видів податкових плат, контролю за виконанням податкового обов'язку, притягнення до юридичної відповідальності порушників податкового законодавства. Сформульовано пропонуємо авторське визначення поняття державної регуляторної політики у сфері оподаткування суб'єктів аграрного сектору як сукупності принципів, методів і інструментів (законодавчих, організаційних, стимулюючих), які держава застосовує для мобілізації податкових ресурсів, з одночасним стимулюванням суб'єктів аграрного сектору економіки та забезпечення продовольчої безпеки як ключового елементу збереження здоров'я і життя населення в сучасних умовах мінімізації використання шкідливих продуктів харчування. Запропоновано його включити до статті 2 «Визначення понять» Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України». Визначено перспективи подальших досліджень спектру державної регуляторної політики у царині безпеки аграрного сектору в сучасних реаліях нашої держави.

Ключові слова: аграрний сектор, державна політика, оподаткування, податки і збори, правове регулювання, регуляторна політика, суб'єкт, теоретико-правові засади.

Kytsenko A. THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF STATE REGULATORY POLICY IN THE FIELD OF TAXATION OF AGRICULTURAL SECTOR SUBJECTS

The article is devoted to the study of the issue of the theoretical and legal mechanism of the state's regulatory influence on the subjects of the agricultural sector through the legislative consolidation of special incentive and investment tax regimes and other reliefs for tax collection. Overcoming negative trends in the specified area is seen as a complex phased work, the initial element of which is scientific and research activity on theoretical and legal analysis, comparison and improvement of the main categories of legislative regulation of the specified complex issues. An analysis of theoretical and legal interpretation in the doctrine of legal science and in regulatory legal acts of the following categories has been carried out: state policy, state regulatory policy, state tax policy, taxation, agricultural sector. It is proved that in conditions of military hostile aggression, the agricultural sector of Ukraine is a significant factor in ensuring national security and stability in the main world food markets. It is proposed to include in Article 14 "Definitions of Concepts". The author's definition of the category of taxation as a legally regulated process of establishing, administering, paying (collecting) taxes, fees and other types of tax payments, monitoring the fulfillment of tax obligations, bringing to legal responsibility violators of tax legislation. We formulate and propose an author's definition of the concept of state regulatory policy in the field of taxation of agricultural sector entities as a set of principles, methods and instruments (legislative, organizational, stimulating) that the state uses to mobilize tax resources, while simultaneously stimulating agricultural sector entities and sectors of the economy and ensuring food security as a key element of preserving the

health and life of the population in modern conditions of minimizing the use of harmful food products. It is proposed to include it in Article 2 “Definitions of Concepts” of the Law of Ukraine “On State Support for Agriculture of Ukraine”. Prospects for further research into the spectrum of state regulatory policy in the field of agricultural sector security in the modern realities of our state have been identified.

Keywords: arable sector, state policy, taxation, taxes and fees, legal regulation, regulatory policy, subject, theoretical and legal principles.

Постановка проблеми. Державна регуляторна політика у сфері оподаткування суб’єктів аграрного сектору економіки України (надалі – аграрний сектор) полягає у формуванні нормативно-правового забезпечення загальної системи оподаткування таких суб’єктів для наповнення бюджетів усіх рівнів фінансовими ресурсами. Крім того, завданням регуляторного впливу держави є законодавче закріплення спеціальних стимулюючо-інвестиційних режимів оподаткування, пільгових ставок, податкових звільнень та інших процедур полегшень щодо справляння податків. У цілому зазначена регуляторна діяльність формує цілеспрямований фінансово-стимулюючий вплив держави на діяльність виробників сільськогосподарської продукції з метою забезпечення фінансоворесурсної складової функціонування самої держави, а також стимулювання сталого розвитку сільського господарства як пріоритетної галузі національної економіки та забезпечення продовольчої безпеки для населення країни.

Державна регуляторна політика щодо суб’єктів сільського господарства у публічно-правовій науці розглядається як система правових, організаційних, економічних та фінансових заходів, спрямованих на впорядкування аграрно-податкових відносин з метою забезпечення їх стабільної продовольчої діяльності, підтримки конкурентоспроможності аграріїв в середині галузі, вирівнювання галузевих та регіональних диспропорцій тощо. Однак, постійні трансформації державної політики відносно суб’єктів аграрного сектору, яка реалізується шляхом зміни законів, підзаконних актів, державних програм підтримки тощо як позитивно, так і, у переважній більшості випадків, негативно впливають на стабільність, безпеку та інші фактори розвитку аграрного сектору.

Подолання негативних тенденцій у сфері формування та реалізації державної регуляторної політики щодо оподаткування суб’єктів аграрного сектору нами вбачається складною поетапною роботою, початковим елементом якої є науково-дослідницька діяльність, яка повинна розпочатися з теоретико-правового аналізу, співставлення та удосконалення основних категорій законодавчого регулювання зазначеної комплексної проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню основних теоретико-правових категорій державної регуляторної політики та податкових правовідносин в аграрному секторі національної економіки присвячені наукові розробки вітчизняних вчених у галузі теорії права та адміністративного, фінансового, господарського права, а також державного управління, економіки, фінансів таких як О. В. Береженна, А. І. Берлач, І. Л. Бородіна, О. В. Гулак, І. Б. Заверуха, А. Т. Ковальчук, Т. О. Коломоєць, П. І. Коренюк, Т. І. Кулаківська, В. І. Курило, М. П. Кучерявенко, В. В. Мушенюк, О. С. Риженко, В. Д. Чернадчук, та ін.

Зокрема, О. В. Береженна та Т. І. Кулаківська, досліджуючи історичні етапи розвитку відносин державного регулювання сфери оподаткування виробників сільськогосподарської продукції, охарактеризували ряд важливих державних регуляторних інструментів як державний вплив та податкове навантаження (тягар) на функціонування суб’єктів аграрного сектору тощо [1, с. 204]. П. І. Коренюк охарактеризував такі інструменти державного регуляторного впливу у системі оподаткування суб’єктів аграрного сектору як податкового регулювання та податкові канікули як дієві економічні механізми оновлення матеріально-технічної бази [2, с. 240]. В. В. Мушенюк комплексно та системно дослідив засади реалізації державної політики в аграрному секторі економіки України (податкової, бюджетної, ціноутворення тощо) щодо підтримки державою сільськогосподарських виробників з метою забезпечення їх прибуткової діяльності у сучасному міждержавному конкурентному середовищі, збереження та розвитку аграрної галузі, гарантування продовольчої безпеки у державі [3, с. 77].

Однак, повністю поділяючи позиції зазначених вище та інших науковців щодо охарактеризованих ними теоретико-правових категорій у царині оподаткування суб’єктів аграрного сектору, вважаємо за доцільне здійснення подальшого дослідження питання нормативно-правового забезпечення ряду категорій державної регуляторної політики в Україні.

Мета статті – здійснення дослідження нормативно-правового закріплення основних категорій державної регуляторної політики щодо оподаткування суб’єктів аграрного сектору та надати пропозиції щодо їх теоретико-правового удосконалення та внесення змін до чинних нормативно-правових актів для формування стимулюючих засад державної політики України у сфері агропромислового оподаткування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державна регуляторна політика в аграрному секторі являє собою відносини державного регулювання, тобто організаційно-управлінські (регуляторні) відносини. Така політика реалізується органами державної влади та органами місцевого самоврядування у певних правових формах за допомогою правових методів. Безпосередня участь держави, в особі органів державної влади, у оподаткуванні результатів господарської діяльності суб’єктів аграрного сектору може здійснюватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України.

Досліджуючи питання сутності, правових засад та значення правовідносин державної регуляторної політики щодо оподаткування суб'єктів аграрного сектору доцільно здійснити детальний поетапний аналіз основних категорій даної проблематики.

Отже, аналіз доцільно розпочати з категорії «державна політика», яка в українському законодавстві немає єдиного нормативно закріпленого визначення. Це поняття переважно використовується в доктринальному та науковому контексті та трактується дещо по-різному у правовій та економічній науковій літературі. Державна політика – сукупність цілеспрямованих дій органів державної влади для вирішення суспільних проблем, реалізації стратегічних цілей та принципів у певних сферах суспільного життя [4]. Або – відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність органів державної влади стосовно певного питання чи комплексу питань, яка здійснюється ними безпосередньо чи опосередковано за допомогою регуляторних заходів, законів, бюджетних пріоритетів і впливає на життя суспільства [5, с. 276].

Понятійно-категоріальний апарат дослідження теоретико-правових засад державної регуляторної політики доцільно здійснити шляхом характеристики положень Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. № 1160-IV, який набрав чинності з 15 січня 2004 року [6]. Отже, законодавча характеристика у сфері господарської діяльності категорії «державна регуляторна політика» визначається як напрям державної політики, спрямований на вдосконалення: 1) правового регулювання господарських відносин; 2) адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання; 3) недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів; 4) зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання; 5) усунення перешкод для розвитку господарської діяльності [6].

У межах даного дослідження доцільним є здійснення порівняльно- правового аналізу категорій державної регуляторної та податкової політики. Досить широку та змістовну характеристику категорії державної податкової політики надає професор В.В. Мушенко, визначаючи її як складову загальної фінансової політики держави, спрямовану на формування та реалізацію системи оподаткування для забезпечення доходів бюджету, регулювання економічних процесів і досягнення соціально-економічних цілей [7, с. 94].

На відміну від наявної характеристики податкової політики у науковій правовій та економічній доктрині, у Податковому кодексі України (надалі – ПК України) [8] немає прямого визначення даної категорії. ПК України посилається на державну податкову політику як не на пряму, а опосередковану категорію. Зокрема, у контексті діяльності центрального органу виконавчої влади (Державна податкова служба), що забезпечує її реалізацію через адміністрування податків, але не надає чіткого дефінітивного тлумачення. Отже, це поняття лишається доктринальним і використовується в наукових працях, а не як юридично закріплене.

Регулюючи відносини у сфері справляння податків і зборів, ПК України характеризує лише державну податкову справу як сферу діяльності контролюючих органів для формування та реалізації державної податкової політики в частині адміністрування податків. Крім того, ПК України фокусується на практичних аспектах оподаткування без теоретичних конструкцій політики [8]. На нашу думку, відсутність закріплення цієї дефініції на нормативно-правовому рівні формує гнучкість у її правозастосуванні та наразі дає можливість подальшого наукового узагальнення для подальшого внесення змін до ПК України.

Подібно із законодавчим тлумаченням податкової політики, у ПК України також поняття оподаткування не має окремого прямого визначення як єдиного терміну. На нашу думку, дана важлива фінансово-правова категорія розкривається через систему взаємопов'язаних понять, таких як податок, об'єкт оподаткування, база оподаткування та податковий обов'язок тощо (статті 6, 22, 23) [8].

Враховуючи викладене вище, нами пропонується доктринальне тлумачення оподаткування як законодавчо врегульованого процесу встановлення, адміністрування, сплати (стягнення) податків, зборів та інших видів податкових плат (обов'язкових, безумовних платежів до бюджету, пов'язаних з наявністю об'єкта оподаткування (майно, дохід, обороти з реалізації, споживання товарів, робіт чи послуг, використання природних ресурсів, забруднення довкілля інші фактори), контролю за виконанням податкового обов'язку, притягнення до юридичної відповідальності порушників податкового законодавства. Зазначене визначення пропонується включити до статті 14 «Визначення понять» ПК України [8].

Здійснюючи теоретико-правовий аналіз доктринального трактування та законодавчого регулювання елементів комплексної категорії «державна регуляторна політика щодо оподаткування суб'єктів аграрного сектору», звернемо увагу на визначення поняття аграрного сектору економіки як базового елемента досліджуваної нами економіко-правової конструкції.

Професор В.І. Курило визначає аграрний сектор як основу національної економіки, де сільське господарство виступає прогресивним і системоутворюючим елементом. Крім того, на думку науковця, аграрний сектор охоплює виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку, реалізацію, а також пов'язані земельні, трудові та екологічні відносини, що забезпечують продовольчу безпеку, економічний розвиток і сталий розвиток сільських територій. Тобто, аграрний сектор, за твердженням дослідника, формує суверенітет держави через забезпечення продовольства, а також інтеграції у світовий ринок шляхом наявності високого виробничого потенціалу, який перевищує внутрішні потреби України [9, с. 447].

У Законі України «Про Основні засади державної аграрної політики» від 18.10.2005 № 2982-IV характеризуються елементи структури аграрного сектору: сільське та рибне господарство, харчова промисловість, переробка продуктів сільськогосподарського виробництва. Також визначається, що аграрний сектор є сферою суспільно-економічних відносин, на яку поширюються заходи державної політики: забезпечення сталого розвитку сільських регіонів та інфраструктури сільських населених пунктів, забезпечення продовольчої безпеки, конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на світових ринках [10].

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2024 р. № 1163-р «Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках» містить аналіз поточного стану розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні, а також тенденції та обґрунтування щодо необхідності розв'язання виявлених проблем. Зокрема, аграрний сектор України характеризується як такий, що ефективно інтегрувався у світову продовольчу систему і відіграє важливу роль для покращення соціально-економічної ситуації та забезпечення продовольчої безпеки держави і глобальних продовольчих ринків. В умовах військової ворожої агресії, аграрний сектор України є вагомим фактором забезпечення національної безпеки, збереження державності і суверенітету України та стабільності на основних світових ринках продовольства, зокрема одному з ключових – зерновому ринку [11].

За результатами проведеного авторського аналізу доктринальних та нормативно-правових тлумачень варто узагальнити, що державна регуляторна політика у сфері оподаткування суб'єктів аграрного сектору повинна формуватися на законодавчому рівні за принципом не домінування фіскальної функції оподаткування фінансів, пов'язуючи публічне регулювання у цій царині із принципами захисту та підтримки таких суб'єктів.

Адже, державна підтримка суб'єктів аграрного сектору є «забезпеченням державою, в особі уповноважених органів, урегульованого чинним законодавством впливу на сільськогосподарських товаровиробників усіх форм власності і господарювання з метою забезпечення достойного рівня їх господарської діяльності: дохідності та прибутковості виробничої діяльності, поліпшення еквівалентності обміну з промисловими галузями, а також покращання їх фінансової стійкості та фінансового стану» [12, с. 151].

Виходячи із викладених вище результатів дослідження та посилаючись на основні принципи формування державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності (вдосконалення правового регулювання відносин; недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів; зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання; усунення перешкод для розвитку господарської діяльності тощо), пропонуємо авторське визначення поняття державної регуляторної політики у сфері оподаткування суб'єктів аграрного сектору як сукупності принципів, методів і інструментів (законодавчих, організаційних, стимулюючих), які держава застосовує для мобілізації податкових ресурсів, з одночасним стимулюванням суб'єктів аграрного сектора секторів економіки та забезпечення продовольчої безпеки як ключового елементу збереження здоров'я і життя населення в сучасних умовах мінімізації використання шкідливих продуктів харчування.

Висновки. Державна регуляторна політика держави щодо господарської діяльності аграрних товаровиробників в Україні містить у собі законодавчо закріплені організаційно-правові механізми, завдяки яким діяльність суб'єктів аграрного сектору контролюється, підтримується та захищається державою, в особі компетентних органів державної влади, з метою стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, розвитку аграрного ринку і забезпечення продовольчої безпеки населення. Поєднання розрізнених правових категорій і понять (державна регуляторна політика, оподаткування, аграрний сектор економіки тощо) у комплексну категоріальну систему дало можливість сформулювати визначення поняття державної регуляторної політики до оподаткування суб'єктів аграрного сектору на сучасному етапі глобальних викликів для вітчизняної економіки та суспільства. Пропонується зазначене визначення поняття включити до статті 2 «Визначення понять» Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 2004 року № 1877-IV як основного нормативно-правового акта, який встановлює загальні принципи державної політики, фінансової підтримки, страхування та кредитування аграрного сектору [13].

Перспективами подальших досліджень у даній царині слід вважати розширення спектру дослідження заходів державної регуляторної політики, які, на противагу безпосередньо правовим чи економічним інтерпретаціям проблематики, формуватимуть безпековий суспільно-економічний вимір в сучасних реаліях України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Береженна О. В., Кулаківська Т. І. Податкове регулювання агропромислового комплексу в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №4. С.202–206.
2. Кореньок П. І. Особливості податкового регулювання аграрного сектору. *Гроші, фінанси і кредит*. 2018. Вип. 20. С. 237–242.
3. Мушенко В. В. Фінансово-правові засади державної аграрної політики України: монографія; за заг. ред. д.ю.н., проф., засл. юриста України В.І. Курила. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 371 с.

4. Дем'янчук О. П. Державна політика та публічна політика: варіант перехідного періоду. URL: http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/NZV18_2000_polityk/05_demyanchuk_op.pdf
5. Економічна енциклопедія: у 3 т.; за ред. Б.Д. Гаврилишина. К., Т.3. 2005. 395 с.
6. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закону України від 11.09.2003 р. № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15/ed20221120#Text>
7. Мушенюк В. В., Ситніченко О. М. Застосування державою процесу оподаткування у політиці сприяння безпеці життя та здоров'я людини. *Прийкарпатський юридичний вісник*. 2025. №2 С.92–97.
8. Податковий кодекс України від 02.12. 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
9. Курило В. І. Адміністративні правовідносини у сільському господарстві України: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 ; НАУ. К., 2007. 487 арк.
10. Про Основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 № 2982-IV. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t052982?lang=ua>.
11. Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2024 р. № 1163-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80?find=1&text=%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80#w1_3
12. Мушенюк В. В., Шевченко А. М. Економічна політика держави щодо регулювання господарської діяльності аграрних товаровиробників України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*: Серія «Право», 2012. Вип. 173, ч. 3. С. 149–153.
13. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: <https://agro.vobu.ua/462>.

REFERENCES:

1. Berezhenna, O. V., Kulakivs'ka, T. I. (2020) .Podatkove rehulyuvannya ahropromyslovoho kompleksu v Ukrayini. [Tax regulation of the agro-industrial complex in Ukraine]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. №4. 202–206. [in Ukrainian].
2. Korenyuk, P. I. (2018). Osoblyvosti podatkovoho rehulyuvannya aharnoho sektoru. [Peculiarities of tax regulation of the agricultural sector]. *Hroshi, finansy i kredyt*. Vyp. 20. 237–242. [in Ukrainian].
3. Mushenok, V. V. Finansovo-pravovi zasady derzhavnoyi aharnoyi polityky Ukrayiny: monohrafiya. [Financial and legal principles of the state agrarian policy of Ukraine: monograph]; za zah. red. d.yu.n., prof., zasl. yurysta Ukrayiny V.I. Kuryla. Nizhyn: NDU im. M. Hoholya, 2017. 371. [in Ukrainian].
4. Dem'yanchuk O. P. (2020). Derzhavna polityka ta publichna polityka: variant perekhidnoho period [State policy and public policy: a variant of the transition period]. Retrieved from: http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/NZV18_2000_polityk/05_demyanchuk_op.pdf. [in Ukrainian].
5. Ekonomichna entsyklopediya. (2005). [Economic Encyclopedia]: u 3 t.; za red. B. D. Havrylyshyna. [Economic Encyclopedia] K., T.3. 395. [in Ukrainian].
6. Pro zasady derzhavnoyi rehulyatornoyi polityky u sferi hospodars'koyi diyal'nosti (2003, September 11) [On the principles of state regulatory policy in the sphere of economic activity]. Zakonu Ukrayiny № 1160-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15/ed20221120#Text>. [in Ukrainian].
7. Mushenok V. V., Sytnichenko O. M. (2025). Zastosuvannya derzhavoyu protsesu opodatkuвання u politytsi spryannya bezpetsi zhyttya ta zdorov'ya lyudyny. [Application by the state of the taxation process in the policy of promoting the safety of human life and health]. *Prykarpats'kyy yurydychnyy visnyk*. №2. 92–97. [in Ukrainian].
8. Podatkovyy kodeks Ukrayiny (2010, Desember 02.). Zakon Ukrayiny № 2755-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. [in Ukrainian].
9. Kurylo V. I. (2007). Administratyvni pravovidnosyny u sil's'komu hospodarstvi Ukrayiny [Administrative legal relations in agriculture of Ukraine]: dys... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07 ; NAU. K., 487.
10. Pro Osnovni zasady derzhavnoyi aharnoyi polityky na period do 2015 roku (2005, October 18). [On the Basic Principles of State Agrarian Policy for the Period Until 2015]. Zakon Ukrayiny № 2982-IV. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/t052982?lang=ua>. [in Ukrainian].
11. Pro skhvalennya Stratehiyi rozvytku sil's'koho hospodarstva ta sil's'kykh terytoriy v Ukrayini na period do 2030 roku ta zatverdzhennya operatsiynoho planu zakhodiv z yiyi realizatsiyi u 2025-2027 rokakh. (2024, November 15). [On approval of the Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas in Ukraine for the Period Until 2030 and approval of the Operational Plan of Measures for its Implementation in 2025-2027] Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 1163-r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80?find=1&text=%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80#w1_3. [in Ukrainian].
12. Mushenok V. V., Shevchenko A. M. (2012). Ekonomichna polityka derzhavy shchodo rehulyuvannya hospodars'koyi diyal'nosti aharnykh tovarovyrobnykiv Ukrayiny. [State economic policy on the regulation of economic activities of agricultural producers of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrayiny: Seriya «Pravo»*. Vyp. 173, ch. 3. 149–153. [in Ukrainian].

13. Pro derzhavnu pidtrymku sil's'koho hospodarstva Ukrayiny (2004, June 24) [On state support for agriculture in Ukraine]: Zakon Ukrayiny № 1877-IV. Retrieved from: <https://agro.vobu.ua/462>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

УДК 347.73:347.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-81-85

Кравчук Петро Юрійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права ПВНЗ «Європейський університет»

petro.kravchuk@e-u.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-4246-974X

Єфремов Андрій Олександрович,

аспірант кафедри права ПВНЗ «Європейський університет»

andrey.yefrem@gmail.com

ORCID ID: 0009-0006-1517-3723

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ

У статті розглядається публічно-правовий механізм регулювання діяльності у сфері грального бізнесу в Україні. Проаналізовано нормативно-правові, організаційні та управлінські засади регулювання ринку азартних ігор і лотерей, а також оцінено ефективність існуючих інструментів державного контролю та нагляду. Досліджено ключові законодавчі акти, що визначають правила функціонування грального бізнесу, зокрема Закон України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор», Закон України «Про рекламу» та Закон України «Про медіа». Виявлено правові колізії та прогалини, які ускладнюють ефективний контроль за діяльністю операторів, зокрема відсутність чітких критеріїв оцінки рекламних матеріалів, недосконалі механізми визначення вікової аудиторії медіа та ризик зловживання штрафними санкціями. Особлива увага приділена інституційним механізмам державного регулювання, які забезпечують координацію між державою, операторами ринку та суспільством. Проаналізовано диференційовані цілі держави та суб'єктів господарювання, що дозволяє визначити ефективність балансування публічних та економічних інтересів. Вивчення європейського досвіду регулювання азартних ігор показало існування трьох основних моделей – повної легалізації, часткової легалізації та заборони азартних ігор, що дає можливість адаптувати інституційні та організаційні підходи до українських реалій. Запропоновано конкретні шляхи вдосконалення публічно-правового механізму: гармонізацію Закону України «Про медіа» з положеннями Закону «Про рекламу», запровадження можливості визначення вікових категорій у реєстраційній формі медіа, розробку відкритих методичних рекомендацій щодо реклами азартних ігор та обов'язкове попереднє повідомлення про порушення перед накладенням штрафів. Підкреслено, що комплексне застосування законодавчих, інституційних та превентивних заходів сприятиме підвищенню прозорості, збалансованості та ефективності державного контролю, захисту прав громадян, у тому числі неповнолітніх, та стабілізації ринку азартних ігор в Україні.

Ключові слова: публічно-правовий механізм, гральний бізнес, азартні ігри, регулювання, державний контроль, медіа, реклама, законодавство.

Kravchuk P., Yefremov A. PUBLIC-LAW MECHANISM FOR REGULATING ACTIVITIES IN THE GAMBLING SECTOR

The article examines the public-law mechanism for regulating activities in the gambling business in Ukraine. It analyzes the legal, organizational, and managerial foundations of regulating the gambling and lottery market, as well as evaluates the effectiveness of existing state control and supervision instruments. The study reviews key legislative acts governing the functioning of the gambling business, including the Law of Ukraine "On State Regulation of Activities Related to the Organization and Conduct of Gambling," the Law of Ukraine "On Advertising," and the Law of Ukraine "On Media." Legal conflicts and gaps have been identified that complicate effective control over operators' activities, including the lack of clear criteria for evaluating advertising materials, imperfect mechanisms for determining the media audience's age categories, and the risk of abuse of penalty sanctions. Particular attention is paid to the institutional mechanisms of state regulation that ensure coordination between the state, market operators, and society. The differentiated goals of the state and business entities are analyzed, which allows assessing the effectiveness of balancing public and economic interests. The study of European experiences in gambling regulation demonstrates three main models: full legalization, partial legalization, and prohibition of gambling, which provides opportunities to adapt institutional and organizational approaches to Ukrainian realities. Specific ways to improve the public-law mechanism are proposed: harmonizing the Law of Ukraine "On Media" with the provisions of the Law "On Advertising," introducing the possibility to specify age categories in the media registration form, developing open methodological guidelines for gambling advertising, and mandatory prior notification of violations before imposing penalties. It is emphasized that the comprehensive application of legislative, institutional, and preventive measures will enhance transparency, balance, and efficiency of state control, protect citizens' rights, including minors, and stabilize the gambling market in Ukraine.

Keywords: public-law mechanism, gambling business, gambling, regulation, state control, media, advertising, legislation.

Постановка проблеми. Легалізація грального бізнесу в Україні та активний розвиток ринку азартних ігор зумовили необхідність формування ефективного публічно-правового механізму регулювання цієї сфери. Гральний бізнес є діяльністю підвищеного соціального ризику, що потребує дієвих інструментів державного контролю, запобігання зловживанням, забезпечення прозорості та захисту прав громадян. Водночас у чинному законодавстві та практиці його застосування зберігаються низка прогалин, колізій і проблем, пов'язаних із протидією нелегальним операторам, регулюванням онлайн-сегменту, запобіганням лудоманії та відмиванню коштів.

Стрімкий розвиток цифрових технологій, поява нових форматів азартних ігор, зростання обсягів онлайн-казино та букмекерських платформ посилюють вимоги до оновлення й удосконалення правового механізму. Тому наукове дослідження публічно-правового регулювання грального бізнесу набуває особливої актуальності, оскільки спрямоване на вироблення оптимальної моделі взаємодії держави й суб'єктів ринку, підвищення ефективності контролю та забезпечення балансу між економічними інтересами і суспільною безпекою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За останні роки наукова й аналітична література щодо регулювання грального бізнесу значно активізувалася внаслідок масштабних законодавчих реформ, цифровізації сектору і посилення суспільної уваги до пов'язаних із цим ризиків.

В європейській науковій спільноті спостерігається зростання кількості оглядових та емпіричних досліджень, що фокусуються на політико-правових моделях регулювання, оцінці впливу реклами та інструментів захисту від шкоди, а також на питаннях оцінювання політик на різних етапах їх життєвого циклу, що відображено в недавньому скопінг-огляді політики азартних ігор в Європі, який класифікує дослідження за фазами політичного циклу (agenda-setting, формулювання, впровадження, оцінка) і вказує на домінуючі тематичні кластери. Так, Нікколо Аймо, Маттео Бассолі та Вірве Маріонно провели огляд наявних досліджень політики щодо азартних ігор у Європі, зосередивши увагу на типах досліджень, які можуть підтримувати впровадження політики, заснованої на доказах [9, с. 659]. Вони показали, що політика щодо азартних ігор значно відрізняється в різних юрисдикціях. У глобальному масштабі спостерігається тенденція до лібералізації, а сама індустрія азартних ігор продовжує активно зростати [9].

Маріонно В., Егерер М. та Райсамо С. досліджували регуляторні рішення у сфері азартних ігор, підкреслюючи їхню важливість. Науковці зазначають, що азартні ігри можуть завдавати значної шкоди не лише окремим особам, а й громадам та суспільству в цілому, що робить ефективне регулювання критично необхідним [10, с. 69].

Український контекст характеризується інтенсивними законодавчими змінами та перманентною практичною трансформацією інституцій регулювання. Низка публікацій аналітично відображає процеси реструктуризації регуляторних органів, перехід до цифровізації ліцензування та посилення підходів до моніторингу ринку, що породжує нові запити до публічно-правового механізму. Зокрема, у профільних галузевих оглядах і ринкових звітах звертається увага на законодавчі ініціативи останнього часу, які змінюють повноваження регуляторів і механіку контролю.

М.Ю. Веселов і Р.М. Пилипів наголошують, що публічне управління та адміністрування у сфері азартних ігор має бути спрямоване на вирішення ключових проблем цієї галузі суспільних відносин. До основних завдань належать: задоволення потреб і інтересів певної групи населення, яка бере участь в азартних іграх; профілактика лудоманії, що дозволяє запобігати розвитку ігрової залежності; захист громадян від злочинних посягань, які становлять загрозу для значної частини населення; забезпечення повного та своєчасного надходження до державного бюджету передбачених законом податків та їх спрямування на соціально важливі потреби; запобігання проведенню азартних ігор, заборонених законодавством, що дозволяє підтримувати правовий порядок у сфері ігрового бізнесу; протидія корупційним правопорушенням та легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, що забезпечує прозорість і законність діяльності у галузі. Отже, ефективне публічне управління у сфері азартних ігор повинно поєднувати соціальну відповідальність, економічну доцільність та правове регулювання [1, с. 450].

О.Д. Костюченко у своїх дослідженнях розглядає правові механізми боротьби з нелегальними азартними іграми в Україні та механізми державного регулювання ринку азартних ігор загалом. Автор акцентує увагу на значенні ефективного нормативно-правового забезпечення та організаційних інструментів контролю для забезпечення легального функціонування грального бізнесу та підкреслює проблеми протидії нелегальній діяльності та необхідність узгодження інтересів держави й суб'єктів ринку [2; 3].

О.М. Музичук та О.П. Гетманець визначають, що особливого значення набуває міжнародне співробітництво у сфері регулювання азартних ігор. Вчені наголошують, що впровадження європейських правових стандартів вимагає негайної адаптації українського законодавства, гармонізації нормативних актів та їх узгодження з правилами ЄС, а також заохочення конвергенції. Для цього доцільно використовувати досвід європейських регуляторів азартних ігор, таких як GREF та MGA. Організаційні аспекти регулювання азартних ігор в Європі включають: структуру та функції регуляторних органів; процеси ліцензування та

нагляду; механізми забезпечення дотримання правил та протидії шахрайству і гральній залежності; методи виконання правил та ефективні стратегії управління ризиками [4, с. 113].

Отже, вітчизняні наукові публікації останніх років фіксують типові проблемні вузли: колізії в нормативних актах, недосконалий інституційний розподіл повноважень, недостатній рівень технічного та інформаційного забезпечення контролю (особливо для онлайн-платформ), а також потребу у синхронізації національного законодавства з європейськими стандартами. Всі висновки дозволяють виокремити практичні напрями для подальших досліджень і рекомендацій щодо вдосконалення публічно-правового механізму.

Варто зазначити, що огляд останніх публікацій показує, що сучасна наукова дискусія поєднує порівняльний (європейський) аналіз моделей регулювання, оцінки впливу на суспільне здоров'я та дослідження фінансово-кримінальних ризиків.

Проте поза увагою більшості наукових досліджень залишаються комплексний аналіз публічно-правового механізму регулювання діяльності у сфері гального бізнесу, взаємодія його нормативно-правових, організаційних та управлінських компонентів, а також оцінка реальної ефективності інструментів державного контролю й нагляду, що й зумовлює необхідність проведення даного дослідження.

Мета статті – аналіз нормативно-правових, організаційних та управлінських засад публічно-правового механізму регулювання діяльності у сфері гального бізнесу, а також оцінка ефективності існуючих інструментів державного контролю та нагляду з метою визначення напрямів його подальшого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Публічно-правовий механізм регулювання діяльності у сфері гального бізнесу в Україні є комплексним і включає законодавчі, адміністративні та контрольні заходи, спрямовані на забезпечення правової безпеки, соціальної захищеності громадян та економічної стабільності. Основним завданням такого регулювання є балансування інтересів держави, учасників ринку та суспільства загалом.

Інституційні механізми державного регулювання ринку азартних ігор та лотерей передбачають формування системи цілеспрямованого трансформаційного впливу традиційно існуючих або легітимно встановлених суспільством інститутів на взаємовідносини між суб'єктами пропозиції та попиту у цій сфері. Держава, виступаючи інтегральним суб'єктом регулювання, визначає стратегічні напрями розвитку ринку, здійснює оцінювання та ранжування диференційованих цілей, а також відсіює ті з них, що не відповідають встановленим критеріям суспільної безпеки, економічної доцільності та правової визначеності [5, с. 154].

Водночас головною метою суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність у сфері азартних ігор і лотерей, є отримання максимального прибутку. Таке прагнення нерідко супроводжується використанням інструментів, які можуть вступати в суперечність з інтересами інших учасників ринку та державними цілями щодо прозорості, запобігання ризикам і захисту прав споживачів. Ефективність державного регулювання значною мірою залежить від здатності інституційних механізмів узгоджувати економічні інтереси операторів із публічними інтересами суспільства.

Вивчення досвіду європейських країн свідчить про три основні моделі регулювання азартних ігор: повна легалізація, часткова легалізація та повна заборона [5, с. 154]. Кожна модель передбачає різний рівень державного втручання та підходи до формування інституційних механізмів, що вимагає комплексного аналізу з урахуванням українського контексту.

Крім загальної інституційної координації, особливої уваги потребує регулювання рекламної діяльності у медіа-просторі. На сьогодні існує правова колізія між законодавчими актами: Закон України «Про рекламу» [8] визначає критерії для медіа, зокрема щодо цільової аудиторії та вікових обмежень, тоді як Закон України «Про медіа» [7] таких критеріїв не містить, що створює прогалини у контролі за дотриманням обмежень, особливо для онлайн-медіа.

Зокрема, у реєстраційній формі онлайн-медіа відсутня можливість визначення вікових категорій аудиторії, що ускладнює моніторинг і створює ризик поширення рекламних матеріалів серед неповнолітніх або невизначених груп населення. Для усунення цих прогалин доцільно гармонізувати Закон «Про медіа» [7] із Законом України «Про рекламу» [8], встановити чіткі критерії для онлайн-медіа та додати опцію визначення вікової аудиторії у реєстраційній формі.

Однією з проблем публічно-правового регулювання є ризик зловживань штрафними санкціями, передбаченими Законом України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» (стаття 58) [6]. Відсутність механізму обов'язкового попереднього повідомлення та строку для усунення порушення створює ризик надмірного або необґрунтованого застосування штрафів. Для зменшення цього ризику доцільно запровадити обов'язкове попереднє повідомлення з наданням 5–7 днів на усунення порушення, що підвищить прозорість контролю та дозволить бізнесу усунути порушення добровільно.

Ще однією проблемою є відсутність чітких критеріїв оцінки рекламних матеріалів. Закон визначає загальні вимоги щодо реклами азартних ігор (стаття 8) [6], проте конкретні стандарти для оцінки змісту та форми рекламних матеріалів не деталізовані. Для вирішення цієї проблеми доцільно розробити відкриті методичні рекомендації, які міститимуть чіткі критерії оцінки змісту, форми та каналів поширення реклами, з урахуванням вікових обмежень і соціальних стандартів.

Отже, табл. 1 підсумовує проблеми та пропозиції щодо основних аспектів публічно-правового

**Проблеми та пропозиції
щодо публічно-правового регулювання грального бізнесу**

Суть питання	Норма закону / НПА	Пропозиція
Реєстрація Медіа	Правова колізія: Закон України «Про рекламу» визначає певні критерії для медіа, але Закон «Про медіа» таких критеріїв не містить, а у реєстраційній формі відсутня можливість визначення вікової аудиторії медіа	Привести у відповідність Закон «Про медіа» та визначити критерії для онлайн-медіа; додати опцію у форму реєстрації онлайн-медіа для можливості визначення вікової аудиторії
Ризик зловживань штрафними санкціями	Закон України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор», ст. 58	Ввести обов'язкове попереднє повідомлення про порушення з наданням 5 – 7 днів для усунення перед накладенням штрафу
Відсутність чітких критеріїв оцінки рекламних матеріалів	Закон України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор», ст. 8	Розробити відкриті методичні рекомендації щодо реклами азартних ігор

Джерело: авторська розробка на основі [6; 7; 8]

Таким чином, ефективний публічно-правовий механізм регулювання грального бізнесу повинен базуватися на комплексному поєднанні різних інструментів та підходів:

- законодавче врегулювання, яке враховує специфіку українського ринку азартних ігор та досвід інших країн, зокрема ЄС, дозволяє створити чіткі правила гри для операторів, визначити обов'язки та права учасників ринку, встановити прозорі процедури ліцензування та контролю;
- інституційні механізми, що забезпечують баланс економічних та публічних інтересів, включають ефективну взаємодію державних регуляторів, органів контролю та громадськості, що дозволяє мінімізувати ризики корупції та забезпечити справедливую конкуренцію на ринку;
- превентивні заходи контролю, такі як обов'язкове попереднє повідомлення про порушення та системи внутрішнього аудиту операторів, сприяють запобіганню правопорушень і зменшують негативні соціальні наслідки азартних ігор;
- чіткі критерії оцінки рекламної діяльності та медіа, що дозволяють контролювати доступність реклами для вразливих груп населення, захищати неповнолітніх та запобігати надмірному споживанню азартних ігор;
- гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема європейськими практиками (GREF, MGA), забезпечує конкурентоспроможність ринку України та підвищує інвестиційну привабливість операторів азартних ігор, водночас підтримуючи високі стандарти прозорості та безпеки.

Отже, комплексне застосування зазначених заходів створює правову основу для прозорого, збалансованого та ефективного функціонування ринку азартних ігор в Україні, що дозволяє не лише стимулювати розвиток легального грального бізнесу та залучення інвестицій, а й забезпечує захист суспільних інтересів, зокрема мінімізацію соціальних ризиків, пов'язаних із залежністю від азартних ігор.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз демонструє, що ефективне регулювання грального бізнесу потребує інтегрованого підходу, який поєднує законодавчі, організаційні та управлінські інструменти. Необхідною умовою є гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами та практиками, забезпечення прозорості адміністративних процедур і передбачуваності впливу державних органів. Ефективний публічно-правовий механізм регулювання грального бізнесу повинен включати законодавче врегулювання, яке враховує специфіку ринку та міжнародний досвід, інституційні механізми, що забезпечують баланс економічних та публічних інтересів, превентивні заходи контролю, зокрема обов'язкове попереднє повідомлення про порушення, а також чіткі критерії оцінки рекламної діяльності та медіа, що дозволяє захищати населення. Важливим елементом є також гармонізація національного законодавства з європейськими та іншими міжнародними стандартами, зокрема практиками GREF та MGA. Комплексне застосування цих заходів створює правову основу для прозорого, збалансованого та ефективного функціонування ринку азартних ігор в Україні, формує стабільний, контрольований та соціально відповідальний ринок, який відповідає сучасним вимогам державного управління та захисту суспільних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Веселов М.Ю., Пилипів Р.М., Волкова Д.М. Міжнародна практика державного регулювання у сфері азартних ігор. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 450 – 454. URL: 10.24144/2788-6018.2024.05.70 (дата звернення: 27.11.2025).
2. Костюченко О.Д. Механізми державного регулювання ринку азартних ігор в Україні. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. Випуск № 38. С. 78–85. URL: <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2023/38-2023/14.pdf>

3. Костюченко О.Д. Правові механізми боротьби з нелегальними азартними іграми в Україні. *Наукові перспективи*. 2020. № 6(6). С. 85 – 100. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/85/85>. (дата звернення: 27.11.2025).

4. Музичук О.М., Гетманець О.П. Правові стандарти та організаційні аспекти європейського досвіду регулювання азартних ігор для України. *Форум Права*. 2023. № 74(1). С. 113 – 121. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.7699512> (дата звернення: 26.11.2025).

5. Пархоменко-Куцевіл О.І. Інституційні механізми державного регулювання ринку азартних ігор та лотерей в Україні та світі. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. Том 34 (73) № 2. С. 154 – 159. URL: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.3/24> (дата звернення: 26.11.2025).

6. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор: Закон України від 14.07.2020 року № 768-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text> (дата звернення: 26.11.2025).

7. Про медіа: Закон України Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2023. №№ 47 – 50. Ст. 120. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 26.11.2025).

8. Про рекламу: Закон України від 03.07.1996 р. / Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 39. Ст. 181. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.11.2025).

9. Aimo N., Bassoli M., Marionneau V. A scoping review of gambling policy research in Europe. *International Journal of Social Welfare*. 2023. Vol. 32. №4. P. 659 – 674. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/ijsw.12632> (дата звернення: 27.11.2025).

10. Marionneau V., Egerer M. & Raisamo S. (2023). Frameworks of gambling harms: A comparative review and synthesis. *Addiction Research & Theory*. 31(1). P. 69 – 76. URL: <https://doi.org/10.1080/16066359.2022.2> (дата звернення: 27.11.2025).

REFERENCES:

1. Veselov, M.Iu., Pylypiv, R.M., Volkova, D.M. (2024). Mizhnarodna praktyka derzhavnoho rehulivannia u sferi azartnykh ihor. [International practice of state regulation in the sphere of gambling]. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo*. №5. 450–454. Retrieved from: 10.24144/2788-6018.2024.05.70 [in Ukrainian].

2. Kostiuchenko, O.D. (2023). Mekhanizmy derzhavnoho rehulivannia rynku azartnykh ihor v Ukraini [Mechanisms of state regulation of the gambling market in Ukraine]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*. Vypusk № 38. 78 – 85. Retrieved from: <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2023/38-2023/14.pdf> [in Ukrainian].

3. Kostiuchenko, O.D. Pravovi mekhanizmy borotby z nelegalnymi azartnymi ihramy v Ukraini. [Legal mechanisms for combating illegal gambling in Ukraine]. *Naukovi perspektyvy*. №6(6). 85 – 100. Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/85/85> [in Ukrainian].

4. Muzychuk, O.M., Hetmanets, O.P. (2023). Pravovi standarty ta orhanizatsiini aspekty yevropeiskoho dosvidu rehulivannia azartnykh ihor dlia Ukrainy. [Legal standards and organizational aspects of European experience in regulating gambling for Ukraine]. *Forum Prava*. №74(1). 113 – 121. Retrieved from: <http://doi.org/10.5281/zenodo.7699512> [in Ukrainian].

5. Parkhomenko-Kutsevil, O.I. Instytutsiini mekhanizmy derzhavnoho rehulivannia rynku azartnykh ihor ta loterei v Ukraini ta sviti. [Institutional mechanisms of state regulation of the gambling and lottery market in Ukraine and the world]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Publichne upravlinnia ta administruvannia*. Tom 34 (73) №2. 154–159. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.3/24> [in Ukrainian].

6. Pro derzhavne rehulivannia diialnosti shchodo orhanizatsii ta provedennia azartnykh ihor. (2020, July 14). [On state regulation of activities related to the organization and conduct of gambling]. *Zakon Ukrainy №768-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text> [in Ukrainian].

7. Pro media. (2022, December 12). [On the media]. *Zakon Ukrainy №2849-IX*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). № 47 – 50. 120. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> [in Ukrainian].

8. Pro reklamu. (1996, July 3). [On advertising]. *Zakon Ukrainy №270/96-VR*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy № 39. 181. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

9. Aimo N., Bassoli M., Marionneau V. (2023). A scoping review of gambling policy research in Europe. *International Journal of Social Welfare*. Vol. 32. №4. 659–674. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/ijsw.12632> [in English].

10. Marionneau, V., Egerer, M. & Raisamo, S. (2023). Frameworks of gambling harms: A comparative review and synthesis. *Addiction Research & Theory*. 31(1). 69–76. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/16066359.2022.2> [in English].

УДК 342.9:342.7(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-86-89

Красногор Олександр Володимирович,
кандидат юридичних наук, приватний нотаріус
Krasnogorav@ukr.net
ORCID ID: 0009-0004-0901-7033

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕТОДИ ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ У ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА

У статті досліджено поняття, сутність і систему адміністративно-правових методів охорони прав людини у діяльності Міністерства юстиції України. Наголошено, що забезпечення та охорона прав і свобод людини є конституційним обов'язком держави, реалізація якого значною мірою залежить від ефективності адміністративно-правового механізму, складовою якого виступають відповідні методи. Здійснено теоретичне узагальнення наукових підходів до розуміння адміністративно-правових методів як способів владно-організаційного впливу органів публічної адміністрації, спрямованих на забезпечення, відновлення та гарантування суб'єктивних прав і свобод особи.

Розкрито роль Міністерства юстиції України як центрального органу виконавчої влади, відповідального за формування та реалізацію державної правової політики у сфері прав людини. Визначено, що адміністративно-правові методи в діяльності Мін'юсту реалізуються переважно у досудовій площині, що забезпечує оперативність реагування держави на порушення прав людини. Їх застосування базується на принципах верховенства права, законності, пропорційності, відкритості, підзвітності та превентивності.

На основі аналізу нормативних актів і наукових праць обґрунтовано, що система адміністративно-правових методів охоплює нормативно-фільтраційні, сервісно-процедурні, контрольні, превентивні, заохочувальні, примусові та соціально-реінтеграційні засоби впливу. Розглянуто практичні прояви кожного виду методів: державну реєстрацію нормативно-правових актів, надання адміністративних послуг, адміністративне оскарження, функціонування системи безоплатної правничої допомоги, виконання судових рішень, реалізацію пробаційних програм.

Зроблено висновок, що адміністративно-правові методи охорони прав людини у діяльності Міністерства юстиції України становлять цілісну, багаторівневу систему, що поєднує владно-правові, сервісні та соціальні механізми впливу. Їх ефективне застосування сприяє зміцненню принципів правової держави, забезпеченню реального доступу громадян до правосуддя та утвердженню європейських стандартів захисту прав людини в Україні.

Ключові слова: адміністративно-правові методи, охорона прав людини, Міністерство юстиції України, публічна адміністрація, правозахисна функція держави, верховенство права, адміністративна процедура, досудовий захист, правова політика, механізм гарантування прав.

Krasnogor O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL METHODS OF PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE: CONCEPT AND SYSTEM

The article explores the concept, essence and system of administrative-legal methods of human rights protection in the activities of the Ministry of Justice of Ukraine. It is emphasized that the provision and protection of human rights and freedoms is a constitutional duty of the state, the implementation of which largely depends on the effectiveness of the administrative-legal mechanism, a component of which are the relevant methods. A theoretical generalization of scientific approaches to understanding administrative-legal methods as methods of power-organizational influence of public administration bodies aimed at ensuring, restoring and guaranteeing the subjective rights and freedoms of an individual is carried out.

The role of the Ministry of Justice of Ukraine as the central executive body responsible for the formation and implementation of state legal policy in the field of human rights is revealed. It is determined that administrative and legal methods in the activities of the Ministry of Justice are implemented mainly in the pre-trial phase, which ensures the efficiency of the state's response to human rights violations. Their application is based on the principles of the rule of law, legality, proportionality, openness, accountability and prevention.

Based on the analysis of regulatory acts and scientific works, it is substantiated that the system of administrative and legal methods includes regulatory and filtering, service and procedural, control, preventive, incentive, coercive and social reintegration means of influence. The practical manifestations of each type of method are considered: state registration of regulatory and legal acts, provision of administrative services, administrative appeal, functioning of the free legal aid system, execution of court decisions, implementation of probation programs.

It is concluded that administrative and legal methods of human rights protection in the activities of the Ministry of Justice of Ukraine constitute a holistic, multi-level system that combines power-legal, service and social mechanisms of influence. Their effective application contributes to strengthening the principles of the rule of law, ensuring real access of citizens to justice and establishing European standards of human rights protection in Ukraine.

Keywords: administrative and legal methods, human rights protection, Ministry of Justice of Ukraine, public administration, human rights protection function of the state, rule of law, administrative procedure, pre-trial protection, legal policy, mechanism for guaranteeing rights.

Постановка проблеми. Забезпечення та охорона прав і свобод людини і громадянина є фундаментальним обов'язком держави, закріпленим у Конституції України. Одним із ключових суб'єктів реалізації цього завдання виступає Міністерство юстиції України, на яке покладено функції щодо формування та реалізації державної правової політики, координації діяльності у сфері захисту прав людини,

а також забезпечення дотримання принципу верховенства права в діяльності органів публічної адміністрації.

Водночас ефективність охорони прав людини значною мірою залежить від належного функціонування адміністративно-правового механізму, складовою якого є система методів адміністративно-правового впливу. Саме методи дозволяють забезпечити реалізацію повноважень Міністерства юстиції у практичній площині, визначають характер управлінських дій, форми реагування на порушення прав, а також способи превенції таких порушень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика адміністративно-правового забезпечення прав людини досліджувалася у працях українських учених-адміністративістів, зокрема: В. Авер'янова, О. Бандурки, Ю. Битяка, Л. Ковалю, Я. Лазура, О. Музики, Н. Нижник, О. Панкевич, які підкреслювали визначальну роль органів виконавчої влади у механізмі гарантування прав і свобод особи. Окремі аспекти діяльності Міністерства юстиції України у контексті реалізації прав людини розглядалися в роботах М. Ковалю, О. Коломосьця, А. Левицької, О. Предместнікова.

Мета статті полягає у розкритті змісту та структури адміністративно-правових методів охорони прав людини в діяльності Міністерства юстиції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичне обґрунтування поняття адміністративно-правових методів є необхідним етапом для з'ясування механізму практичної реалізації державної правової політики у сфері прав людини. Саме через методи конкретизуються функції органів юстиції, визначаються допустимі межі владного впливу на особу й забезпечується баланс між управлінським примусом та сервісно-правовим підходом. Виходячи з цього, доцільно розпочати аналіз із з'ясування сутності поняття «адміністративно-правові методи охорони прав людини» та окреслення їх системних ознак.

У цьому контексті доцільно звернутися до позиції Я. Лазура, який зазначає, що адміністративно-правові методи дають вичерпну відповідь на питання, як функціонує правозахисний механізм, як практично здійснюються правозахисні функції та за допомогою яких засобів. Особливістю цих методів є те, що вони застосовуються за дорученням держави, тобто офіційно і в установленому порядку. Дослідник підкреслює, що адміністративно-правові методи повинні відповідати певним вимогам, а саме: мати здатність формувати та забезпечувати реалізацію правозахисних впливів; бути різноманітними й пристосованими до широкого використання; а також залишатися реальними та гнучкими [1].

Узгоджуючи цю позицію з підходами філософії права, варто зазначити, що метод розуміється як певний «шлях» або спосіб досягнення визначеної мети, тобто як спосіб здобуття нового знання про певну реальність [2, с. 23]. Таким чином, адміністративно-правові методи охорони прав людини можуть розглядатися як сукупність засобів владно-організаційного впливу органів публічної адміністрації, спрямованих на забезпечення, відновлення та гарантування суб'єктивних прав і свобод особи у сфері публічного управління.

На відміну від судових механізмів, адміністративно-правові методи реалізуються переважно у досудовій площині, що забезпечує можливість оперативного реагування держави на порушення або загрози порушення прав людини. Їхня реалізація базується на принципах верховенства права, законності, пропорційності, відкритості, підзвітності та превентивності, закріплених у Законі України «Про адміністративну процедуру» [3].

З огляду на викладене, логічним є висновок, що саме через адміністративно-правові методи втілюється правозахисна функція органів публічної адміністрації, а отже, вони становлять ключовий інструмент реалізації державної політики у сфері прав людини. У цьому контексті адміністративно-правові методи охорони прав людини у діяльності Міністерства юстиції України доцільно визначити як сукупність нормативно врегульованих способів владно-організаційного впливу, що реалізуються у досудовій сфері на основі принципів верховенства права, законності, пропорційності, відкритості, підзвітності та превентивності, з метою забезпечення ефективного захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина.

Нормативно-інституційні засади застосування таких методів визначені насамперед Положенням про Міністерство юстиції України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 228 від 2 липня 2014 р. [4]. Відповідно до цього акта, Мін'юст формує й реалізує державну правову політику, організовує надання безоплатної правничої допомоги, здійснює державну реєстрацію нормативно-правових актів, координує діяльність органів пробації та державної виконавчої служби, забезпечує виконання міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини.

У своєму дисертаційному дослідженні О.Г. Предместніков зазначає, що адміністративно-правові методи діяльності органів юстиції України пов'язані з реалізацією їх організаційно-розпорядчих повноважень і полягають в прямому цілеспрямованому впливі на підпорядкований об'єкт управління шляхом прийняття обов'язкових для нього управлінських рішень та в межах інших правових форм діяльності. Організаційні методи діяльності органів юстиції України мають внутрішньоструктурне спрямування та покликані упорядкувати та забезпечити належну організацію роботи їх підрозділів і посадових осіб, створити належні умови для ефективної реалізації відповідних завдань і повноважень [5].

На наш погляд, система адміністративно-правових методів у діяльності Міністерства юстиції має комплексний характер. Її основу становлять нормативно-фільтраційні, сервісно-процедурні, контрольні, превентивні, заохочувальні, примусові та реінтеграційні засоби впливу.

Нормативно-фільтраційні методи реалізуються через державну реєстрацію нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 731 від 28 грудня 1992 р. [6]. Ця процедура має правозахисний зміст, оскільки запобігає набранню чинності актами, що суперечать законам або можуть порушити права і свободи громадян. Такий механізм виступає своєрідним адміністративним фільтром, який гарантує законність та стабільність правового регулювання.

Сервісно-процедурні методи втілюються у сфері надання адміністративних послуг, що забезпечують реалізацію особистих і майнових прав громадян: державна реєстрація актів цивільного стану, реєстрація юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, нотаріальні дії, доступ до публічної інформації, розгляд звернень громадян. У цій діяльності центральним є принцип належної адміністративної процедури, який охоплює право бути вислуханим, обґрунтованість рішень, неупередженість і можливість оскарження. Наявність чітких процедур підвищує рівень довіри громадян до органів юстиції та забезпечує реальне втілення прав людини на адміністративному рівні.

Контрольні та превентивні методи реалізуються через механізм адміністративного оскарження. Адміністративне оскарження є основним позасудовим способом захисту публічних прав, свобод та законних інтересів приватних осіб, значущість та ефективність якого неவிправдано недооцінюється у вітчизняній правозастосовній практиці. До основних переваг адміністративного оскарження прийнято зараховувати оперативність, мінімальна формалізованість, безоплатність, економічність та результативність [7, с. 54].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 1128 від 25 грудня 2015 р. скарги на рішення, дії або бездіяльність державних реєстраторів розглядаються комісіями Мін'юсту [8]. Ця процедура забезпечує оперативний захист майнових і корпоративних прав осіб без звернення до суду, має відкритий характер і здійснюється на засадах гласності та публічності. Водночас колегіальний розгляд сприяє неупередженості рішень та підвищує ефективність контролю за діяльністю підлеглих суб'єктів публічної адміністрації.

Особливе значення мають заохочувально-підтримувальні методи, пов'язані з функціонуванням системи безоплатної правничої допомоги. Відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» [9], у сфері управління Міністерства юстиції діє Координаційний центр з надання правничої допомоги, що координує роботу місцевих центрів і бюро. Ця система забезпечує доступ громадян до правової інформації, консультацій і представництва в суді, тим самим реалізуючи конституційне право на правову допомогу та міжнародні гарантії ефективного засобу юридичного захисту.

Примусові методи охорони прав людини проявляються у сфері виконання судових рішень. Закон України «Про виконавче провадження» [10] і Закон «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [11] покладають на Мін'юст завдання організаційного та нормативного забезпечення діяльності державних і приватних виконавців. Цей напрямок безпосередньо забезпечує відновлення порушених прав та ефективність судового захисту, що є одним із критеріїв дотримання статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

В окрему групу можна виокремити соціально-реінтеграційні методи, які реалізуються через систему пробації, запроваджену Законом України «Про пробацію» [12]. Вони поєднують наглядові та виховні заходи, спрямовані на ресоціалізацію осіб, які відбувають покарання без позбавлення волі, і тим самим забезпечують реалізацію принципів гуманізму, пропорційності та поваги до людської гідності.

Важливим напрямом реалізації адміністративно-правових методів є дотримання процедурних гарантій, визначених національним законодавством і міжнародними актами. Закон «Про адміністративну процедуру» [3] закріплює загальні стандарти належного врядування — відкритість, обґрунтованість, пропорційність, неупередженість і право на оскарження.

Висновки. Отже, адміністративно-правові методи охорони прав людини в діяльності Міністерства юстиції України становлять цілісну, багаторівневу систему, яка поєднує нормативно-правові, процедурні, сервісні, контрольні, заохочувальні, примусові та соціальні засоби впливу. Її ефективність визначається ступенем відповідності принципам верховенства права, пропорційності та публічності, а також спроможністю органів юстиції оперативно реагувати на порушення прав і забезпечувати їх відновлення без надмірного втручання у приватну сферу особи. Застосування таких методів формує адміністративно-правовий механізм державного захисту прав людини, що відповідає європейським стандартам, зміцнює правову державу та довіру громадян до інститутів влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Лазур Я. В. Методи адміністративно-правового захисту прав і свобод громадян у сфері державного управління. *Форум права*. 2010. № 1. С. 201 – 207.
2. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл./ [О. Г. Данильян, О.П. Дзьовбань, С. І. Максимов та ін.] за ред. д-ра філос. Наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків : Право. 2009. 208 с.
3. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 207[-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20>
4. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/228-2014-п>
5. Предместніков О. Г. Адміністративно-правові засади діяльності органів юстиції України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2017. 40 с.

6. Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 № 731. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-92-%D0%BF#Text>

7. Негара Р. В., Даниленко-Негара Ю. С. Проблеми правового регулювання адміністративного оскарження. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за заг.ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 54-58.

8. Про затвердження Порядку розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 № 1128. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2015-%D0%BF#Text>

9. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

10. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>

11. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02.06.2016 № 1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>

12. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

REFERENCES:

1. Lazur, Ya. V. (2010). Metody administratyvno-pravovoho zakhystu prav i svobod hromadian u sferi derzhavnoho upravlinnia. [Methods of administrative and legal protection of citizens rights and freedoms in the sphere of public administration]. *Forum prava. № 1*. 201-207. [in Ukrainian].

2. Danylian, O. H. (Ed.), Dziuban O. P., Maksymov, S. I. (2009). *Filosofia prava*. [Philosophy of law]. 208. [in Ukrainian].

3. Pro administratyvnu protseduru. (2022, February 17). [On the administrative procedure]. *Zakon Ukrainy № 2073-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20> [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo yustytzii Ukrainy. (2014, July 2). [On approval of the Regulations on the Ministry of Justice of Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 228*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/228-2014-p> [in Ukrainian].

5. Predmestnikov, O. H. (2017). Administratyvno-pravovi zasady diialnosti orhaniv yustytzii Ukrainy. [Administrative and legal principles of the activities of the justice bodies of Ukraine]. *Avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07*. 40. [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro derzhavnu reiestratsiiu normatyvno-pravovykh aktiv ministerstv ta inshykh orhaniv vykonavchoi vlady. (1992, December 28). [On approval of the Regulation on state registration of regulatory legal acts of ministries and other executive bodies]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 731*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-92-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

7. Nehara, R. V., Danylenko-Nehara, Yu. S. (2023). Problemy pravovoho rehuliuвання administratyvnoho oskarzhennia. [Problems of legal regulation of administrative appeal]. *Yevropeiski oriientyry rozvytku Ukrainy v umovakh viiny ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia: synerhiia naukovykh, osviteniia ta tekhnolohichnykh rishen : u 2 t. : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 19 travnia 2023 r.)*. Odesa : Vydavnytstvo «Iurydyka». T. 2. 54-58. [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia Poriadku rozghliadu skarh na rishennia, dii abo bezdiialnist derzhavnoho reiestratora. (2015, December 25). [On approval of the Procedure for considering complaints against decisions, actions or inaction of the state registrar]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №1128*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

9. Pro bezoplatnu pravnychu dopomohu. (2011, June 2). [On free legal aid]. *Zakon Ukrainy № 3460-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> [in Ukrainian].

10. Pro vykonavche provadzhennia. (2016, June 2). [On enforcement proceedings]. *Zakon Ukrainy № 1404-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> [in Ukrainian].

11. Pro orhany ta osib, yaki zdiisniuiut prymusove vykonannia sudovykh rishen i rishen inshykh orhaniv. (2016, June 2). [On bodies and persons enforcing court decisions and decisions of other bodies]. *Zakon Ukrainy № 1403-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text> [in Ukrainian].

12. Pro probatsiiu. (2015, February 5). [On probation]. *Zakon Ukrainy № 160-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

Кузь Тетяна Володимирівна,доктор філософії у галузі права, доцент кафедри
адміністративного права та судочинства
Західноукраїнського національного університету
t.kuz@wunu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-6854-9230

Іванюк Вікторія Дмитрівна,доктор філософії у галузі права, доцент кафедри
адміністративного права та судочинства
Західноукраїнського національного університету
ivaniuk@wunu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-9092-1361

Гудима Назар,аспірант 2 року навчання Західноукраїнського національного університету
ivaniuk@wunu.edu.ua

ПАТРОНАТНА СЛУЖБА В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ВИД ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ

У статті досліджено правові та організаційні засади функціонування патронатної служби в органах місцевого самоврядування як окремого виду публічної служби. Визначено, що патронатна служба полягає у виконанні консультативно-дорадчих, організаційно-інформаційних та експертно-аналітичних функцій. Для кандидатів на патронатні посади не встановлюються жорсткі кваліфікаційні вимоги, відсутній конкурсний відбір, а строк їх призначення на посади залежить від строку повноважень відповідного голови органу місцевого самоврядування.

Запроваджені норми створюють передумови для підвищення ефективності роботи патронатних службовців, чіткого визначення їхніх повноважень та забезпечення належної координації з органами місцевого самоврядування. Крім того, закон слугує важливим кроком у модернізації та розвитку публічної служби загалом, наближаючи українську модель до європейських стандартів. Чітке врегулювання процедур призначення, обов'язків та відповідальності працівників патронатної служби дозволить усунути наявні правові суперечності та забезпечити узгодженість кадрової політики на місцевому рівні.

Особливу увагу приділено новелам Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», які розширили коло осіб, уповноважених формувати патронатну службу, зокрема сільських, селищних та міських голів. Наголошено, що законодавчі зміни сприяють уточненню організаційно-правового статусу патронатних службовців та посилюють роль патронатної служби у системі публічного управління на місцевому рівні. Також розглянуто проблемні аспекти, пов'язані з відсутністю чітких кваліфікаційних критеріїв для працівників патронатної служби, та окреслено напрями її подальшого розвитку у контексті європейських стандартів публічної служби.

Ключові слова: державна служба, служба в органах місцевого самоврядування, патронатна служба, публічна служба, місцеве самоврядування, публічне управління.

Kuz T., Ivaniuk V., Hudyma N. PATRONAGE SERVICE IN LOCAL GOVERNMENT BODIES AS A TYPE OF PUBLIC SERVICE

The article examines the legal and organizational principles of the functioning of the patronage service in local government bodies as a separate type of public service. It is determined that the patronage service consists of performing advisory, organizational, informational, and expert and analytical functions. There are no strict qualification requirements for candidates for patronage positions, there is no competitive selection, and the term of their appointment to the positions depends on the term of office of the relevant head of the local government body.

Particular attention is paid to the innovations of the Law of Ukraine "On Service in Local Government Bodies", which expanded the circle of persons authorized to form the patronage service, in particular village, settlement, and city mayors. It is emphasized that legislative changes contribute to clarifying the organizational and legal status of patronage employees and strengthen the role of the patronage service in the system of public administration at the local level. The problematic aspects related to the lack of clear qualification criteria for patronage service employees are also considered, and the directions for its further development in the context of European public service standards are outlined.

The introduced norms create the preconditions for improving the efficiency of patronage service employees, clearly defining their powers and ensuring proper coordination with local self-government bodies. In addition, the law serves as an important step in the modernisation and development of public service in general, bringing the Ukrainian model closer to

European standards. Clear regulation of the procedures for appointing, duties and responsibilities of foster care service employees will eliminate existing legal contradictions and ensure consistency in personnel policy at the local level.

Keywords: civil service, service in local government bodies, patronage service, public service, local government, public administration.

Постановка проблеми. Служба в органах місцевого самоврядування є різновидом публічної служби, яка покликана забезпечити реалізацію територіальними громадами їх прав на місцеве самоврядування, а також здійснювати передбачені законодавством деякі повноваження органів виконавчої влади. Така служба повинна орієнтуватися насамперед на принципи сервісної держави та людиноцентризму, за яких усі державні та місцеві програми, політика та послуги розробляються й реалізуються з урахуванням потреб та інтересів людей, їхніх прав і свобод.

Раніше в українському законодавстві інститут патронатної служби не мав чіткої правової деталізації. Вперше про його виокремлення, як одного з видів публічної служби, було зазначено у Кодексі адміністративного судочинства України 2005 року [1]. Подальший розвиток цього інституту знайшов відображення у Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 року, який започаткував якісно новий етап у становленні патронатної служби [2].

Із прийняттям нової редакції Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» в 2023 році [3] на новий рівень виходить інститут патронатної служби як вид публічної служби в органах місцевого самоврядування. Її розвиток є важливою складовою загальної реформи публічної служби та процесу децентралізації влади в Україні.

Однак, на сьогодні впровадження інституту патронатної служби в органах місцевого самоврядування є новелою вітчизняного законодавства, відтак потребує додаткового дослідження. Це дасть можливість виокремити окремі теоретичні та практичні аспекти реалізації прийнятого в новій редакції Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 2023 року, що стосуються роботи радників, консультантів, помічників та керівників патронатної служби.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед українських науковців-адміністративістів, які зробили внесок у вивчення проблематики патронатної служби як інституту публічної служби в цілому слід відмітити праці В.Б. Авер'янова, Н.М. Дармограй, О.І. Костишева, Ю.П. Битяка, Т.О. Коломосьць, О.С. Шеремет, О.Д. Лазор, Д.В. Приймаченко та інші.

Метою статті є правовий аналіз чинного законодавства та наукових праць задля виокремлення особливостей проходження патронатної служби в органах місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Публічна служба, згідно з Кодексом адміністративного судочинства України, є «діяльністю на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування» [1]. Основним завданням всіх без винятку публічних службовців є забезпечення публічних інтересів.

Серед видів публічної служби законодавець окремо виділяє патронатну службу, однак не відносить її до складу державної служби.

Серед сучасних науковців також немає єдиного підходу до визначення поняття та основних рис патронатної служби. Так, в Енциклопедії державного управління «патронатна служба (англ. *patroning service*; від лат. *patronus* – покровитель) вважається сукупністю осіб, яких самостійно добирають та приймають на посади згідно зі штатним розписом та категорією керівники державних органів та органів місцевого самоврядування». [4] Деякі вчені стверджують, що до патронатних посад слід відносити «помічників, радників, консультантів, прес-секретарів та інші штатні одиниці, призначені для організаційного й інформаційно-аналітичного забезпечення роботи членів Кабінету Міністрів України та керівників органів державної влади» [5]. Однак, ми не можемо погодитися з такою позицією, оскільки вона явно суперечить існуванню інституту патронатної служби в органах місцевого самоврядування.

Деякі вчені пропонують визначати патронатну службу як «самостійний особливий різновид службової діяльності особистісного спрямування, зорієнтованого на обслуговування інтересів патрона, керівника, правителя» [6]. На противагу їм висловлюється думка професором Ю. Битяком, що патронатну службу не слід розглядати як різновид державної служби, враховуючи особливості вступу, проходження, припинення, функціонального призначення її як такої. Відтак, він вважає, що в «позапрофесійну державну службу доцільно включити політичні посади; посади патронатної служби; допоміжні (обслуговуючі) посади». [7]

Погоджуємося з твердженням О.С. Шеремет, що «патронатна служба – це вид публічної служби, діяльність працівників якої спрямована на здійснення консультативно-дорадчих, аналітичних і комунікаційних функцій із метою забезпечення діяльності керівних працівників державних органів та органів місцевого самоврядування» [8].

На сьогодні правові засади діяльності патронатної служби в Україні визначаються в різних законодавчих актах, серед яких хочемо виокремити Закон України «Про державну службу» від 2015 року та Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» в новій редакції 2023 р. (набере чинності через півроку після скасування воєнного стану).

Саме після запровадження нової редакції Закону України «Про державну службу», стало можливим оформлення патронатної служби як самостійного виду публічної служби і закріплення на практиці розмежування між державною службою та патронатною. При цьому законодавчі зміни, ухвалені ще у 2015 році, позбавили патронатних службовців, котрі продовжували працювати в органах державної влади, статусу державних службовців, що стало важливим етапом у впорядкуванні класифікації різновидів публічної служби.

Починаючи з часу запровадження нової редакції Закону України «Про державну службу», патронатна служба остаточно отримала статус окремого виду публічної служби, однак сфера її функціонування залишається обмеженою виключно державними органами влади. Подібний підхід певною мірою узгоджується з положеннями Кодексу адміністративного судочинства України, який закріплює окремі засади організації публічної служби, проте він суттєво дисонує із загальною концепцією та стратегією розвитку інституту публічної служби в Україні.

Слід підкреслити, що станом на сьогодні патронатні службовці, які працюють в органах місцевого самоврядування, зберігають статус посадових осіб місцевого самоврядування. Така ситуація створює правову та організаційну колізію, оскільки на законодавчому рівні патронатна служба вже визначена як самостійний вид публічної служби, що має бути відокремленим від державної та муніципальної служб. Збереження старого підходу у сфері місцевого самоврядування не лише не гармонізує із положеннями Закону України «Про державну службу», а й фактично гальмує процес уніфікації та стандартизації публічної служби в Україні.

У результаті виникає суперечність між потребою модернізувати систему публічної служби відповідно до європейських стандартів та фактичним станом правового регулювання патронатної служби у місцевих органах влади. Це свідчить про необхідність подальшого удосконалення нормативно-правової бази, аби забезпечити чітке розмежування статусу патронатних службовців на державному та місцевому рівнях і створити єдину правову основу для ефективного функціонування всієї системи публічної служби [11].

Становленню інституту патронатної служби в органах місцевого самоврядування передував тривалий процес закріплення його основ на законодавчому рівні. Перші згадки про подібні інститути з'явилися у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 1997 року [9]. У цьому законі визначено, що посадові особи органів місцевого самоврядування можуть виконувати консультативно-дорадчі функції. Крім того, до компетенції місцевих рад було віднесено затвердження Положення про помічника-консультанта депутата ради (п. 53 ч. 1 ст. 26; п. 35 ч. 1 ст. 43), що фактично створило передумови для формування професійної допоміжної служби, підпорядкованої виборним посадовим особам.

Подальший розвиток правової бази патронатної служби відбувся після ухвалення Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» 2001 року [10]. Цей нормативний акт системно закріпив принципи організації та діяльності патронатної служби, зокрема: «право голів районних, районних у містах та обласних рад, а також Київського та Севастопольського міських голів, міських голів міст обласного чи республіканського (в АР Крим) значення самостійно, без проведення конкурсу, добирати та призначати своїх радників і помічників, які фактично складають патронатну службу» [10]; норму, згідно з якою «перевибори сільських, селищних чи міських голів або зміна керівників органів місцевого самоврядування автоматично тягне за собою припинення служби для працівників патронатної служби» [10].

Ці положення фактично легалізували існування патронатної служби у структурі органів місцевого самоврядування, визначивши її допоміжний і персонально залежний характер. Патронатні працівники, на відміну від державних службовців, не проходять конкурсного відбору і повністю залежать від довіри конкретного керівника, що підкреслює гнучкість і політичну складову цієї служби.

Варто зазначити, що саме ці законодавчі норми стали основою для подальшого розвитку концепції патронатної служби в Україні. Вони окреслили її статус як допоміжної структури, призначеної для аналітичного, організаційного та інформаційного забезпечення діяльності керівників органів влади. Разом із тим, така модель залишається предметом дискусій, оскільки поєднання політичної довіри та відсутності конкурсних процедур нерідко розглядається як фактор, що потребує додаткового врегулювання та підвищення прозорості.

Подальший розвиток інституту патронатної служби в органах місцевого самоврядування отримав після прийняття нової редакції Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» у 2023 році. Особливості проходження цього виду служби виокремлені в розділі Розділу XI цього Закону.

Так, статтею 88 вищезгаданого Закону було врегульовано питання формування патронатної служби сільським, селищним, міським головою, головою районної у місті, районної, обласної ради. Таким чином, законодавець розширив перелік посадових осіб територіальних громад, яким надано право формувати патронатну службу.

Відтак, передбачається, що посадові особи територіальних громад та голови відповідних місцевих рад, які в межах встановленої загальної чисельності посадових осіб та працівників органів місцевого самоврядування, а також у межах передбаченого фінансування на їх утримання, можуть створювати власні патронатні служби. Така служба формується «в апараті сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі створення) ради та її виконавчого комітету, секретаріаті (апараті) Київської, Севастопольської міської ради,

виконавчому апараті районної, обласної ради як структурний підрозділ або шляхом введення окремої (окремих) посади (посад)» [3].

Також розширено перелік звичних посад патронатної служби, та встановлено, що сюди «належать посади радника, консультанта, помічника та керівника патронатної служби сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті, районної, обласної ради» [3].

Отже, можемо підсумувати, що з набранням чинності новим Законом буде збільшено коло посадовців органів місцевого самоврядування, які можуть призначати на посади патронатних службовців. Якщо раніше це право стосувалося лише голів рад, Київського та Севастопольського міських голів, а також міських голів міст обласного та республіканського значення (в Автономній Республіці Крим), то тепер до цього переліку включено також сільських, селищних і міських голів. Також важливо відмітити, що на законодавчому рівні визначено завдання патронатної служби органу місцевого самоврядування, зокрема це здійснення організаційного, інформаційного та експертно-аналітичного забезпечення повноважень голів відповідних рад.

Окрему увагу законодавець приділив врегулюванню порядку призначення та звільнення на посади працівників патронатної служби. Зокрема цей порядок відповідає специфіці вказаної категорії посад, оскільки «патронатний службовець – це публічний службовець, прийнятий на посаду на термін повноважень особи, що його прийняла. Відтак, передбачено що радника, консультанта, помічника, керівника патронатної служби призначає на посаду відповідний голова за строковим трудовим договором, що укладається на строк його повноважень або на інший строк, що не може перевищувати строк повноважень відповідного голови [3].

Так само відповідний голова може ініціювати дострокове звільнення працівника-патронатника, або ж така особа звільняється з посади у день закінчення повноважень чи дострокового припинення повноважень відповідного голови.

Важливо відмітити, що посадові особи патронатної служби в органах місцевого самоврядування не є державними службовцями чи службовцями органу місцевого самоврядування, відтак на них не поширюються права, обов'язки, гарантії та відповідальність як до посадових осіб. Тому питання їх професійної діяльності врегульовуються Кодексом законів про працю України, за винятком тих статей, що передбачені в ч.6 статті 89 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 2023 року.

Належне правове регулювання в новому законі отримав інститут оплати праці посадових осіб патронатної служби. Так, передбачається, що «умови оплати праці радника, консультанта, помічника, керівника патронатної служби визначаються сільською, селищною, міською, районною у місті, районною, обласною радою за пропозицією відповідного голови в межах витрат на оплату праці працівників органу місцевого самоврядування. Посадові оклади радника, консультанта, помічника встановлюються в межах посадових окладів службовців місцевого самоврядування, які займають посади категорії III, а керівника патронатної служби - службовців місцевого самоврядування, які займають посади категорії II» [3].

Недостатньо врегульованим вважаємо питання встановлення вимог до особи, яка може бути призначена на посаду патронатної служби в органі місцевого самоврядування. Законодавцем передбачено лише дві основні: наявність громадянства України та вільне володіння державною мовою. Такий мінімальний перелік вимог, скоріш за все, пояснюється специфікою патронатної служби, яка має на меті забезпечувати безпосередню підтримку діяльності голови та функціонує на основі принципу особистої довіри. А те, що відбір здійснюється без проведення конкурсних процедур, дозволяє швидко формувати ефективну команду помічників, радників та консультантів.

Водночас вважаємо, що відсутність кваліфікаційних вимог можна розглядати як ризик, адже це може призводити до потрапляння на патронатні посади осіб, які не мають достатнього рівня професійної підготовки чи досвіду. Така ситуація здатна негативно позначитися на якості управлінських рішень та ефективності роботи органу. Крім того, подібний підхід створює поле для політичного впливу, оскільки добір патронатних працівників ґрунтується переважно на особистій лояльності до керівника, а не на об'єктивних критеріях компетентності.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можемо зробити висновок, що патронатна служба є окремим видом публічної служби та поділяється на службу в державних органах та органах місцевого самоврядування. Вона полягає у виконанні консультативно-дорадчих, організаційно-інформаційних та експертно-аналітичних функцій. Для кандидатів на патронатні посади не встановлюються жорсткі кваліфікаційні вимоги, а працівники патронатної служби в органах місцевого самоврядування призначаються на строк повноважень відповідного голови, оскільки їх перебування на посаді безпосередньо пов'язане з чинністю мандату особи, яка формує патронатну службу.

Набрання чинності Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» 2023 року та внесення змін до чинного законодавства сприятиме не лише уточненню організаційно-правового статусу працівників патронатної служби, але й її закріпленню як важливої складової системи публічної служби в Україні. Запроваджені норми створюють передумови для підвищення ефективності роботи патронатних службовців, чіткого визначення їхніх повноважень та забезпечення належної координації з органами місцевого самоврядування. Крім того, закон слугує важливим кроком у модернізації та розвитку публічної

служби загалом, наближаючи українську модель до європейських стандартів. Чітке врегулювання процедур призначення, обов'язків та відповідальності працівників патронатної служби дозволить усунути наявні правові суперечності та забезпечити узгодженість кадрової політики на місцевому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кодекс адміністративного судочинства: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv#n11772> (дата звернення: 10.07.2025)
2. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2025)
3. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 02.05.2023 р. № 3077-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2025)
4. Енциклопедія державного управління у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук. ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. К.: НАДУ, 2011. Т.6: Державна служба / Наук. ред. колегія: С.М. Серьогін (співголова), В.М. Сороко (співголова) та ін. 2011. 524 с.
5. Лазор О.Д. Державна служба в Україні: навч. посіб. / О.Д. Лазор, О.Я. Лазор. вид. 3-тє, допов. і перероб. К.: Дакор, 2009. 560 с.
6. Костилев О. І. Поняття та особливості діяльності патронатної служби та патронатних службовців. *Митна справа*. 2015. № 2 (98). Ч. 2. Кн. 2. С. 14–19.
7. Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади: монографія. Харків: Право, 2005. 304 с.
8. Шеремет О.С. Правове регулювання організації діяльності патронатної служби в окремих органах влади України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №1. С. 221–223.
9. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2025)
10. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001 р. № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2025)
11. Лазор О. Д., Лазор О. Я. Формування інституту патронатної служби як компоненти публічної служби. *Глобальні тенденції та національні особливості публічного управління та адміністрування* : матер. круглого столу (м. Вінниця, 22.12.2023 р.). Вінниця: ТОВ «Друк», 2024. С. 14-17.

REFERENCES:

1. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva [Code of Administrative Procedure]*: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv#n11772> [in Ukrainian]
2. *Pro derzhavnu sluzhbu [Code of Administrative Procedure]*: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. № 889-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian]
3. *Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia [On service in local self-government bodies]*: Zakon Ukrainy vid 02.05.2023 r. № 3077-IKh. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian]
4. *Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedia of Public Administration]* u 8 t. / Nats. akad. derzh. upr. pry Prezidentovi Ukrainy; nauk. red. kolehiia: Yu.V. Kovbasiuk (holova) ta in. K.: NADU, 2011. T.6: Derzhavna sluzhba / Nauk. red. kolehiia: S.M. Serohin (spivholova), V.M. Soroko (spivholova) ta in. 2011 [in Ukrainian]
5. Lazor, O. D. (2009). *Derzhavna sluzhba v Ukraini [Deravna service in Ukraine]*: navch. posib. / O. D. Lazor, O. Ya. Lazor. vyd. 3-tie, dopov. i pererob. Kyiv: Dakor [in Ukrainian]
6. Kostyliev, O. I. (2015). Poniattia ta osoblyvosti diialnosti patronatnoi sluzhby ta patronatnykh sluzhbovtziv [Concepts and characteristics of the activities of the patronage service and patronage officials]. *Mytna sprava - Customs Affairs*, 2 (98), 2, Kn. 2, 14–19 [in Ukrainian]
7. Bytiak Yu. P. *Derzhavna sluzhba v Ukraini: orhanizatsiino-pravovi zasady [Public Service in Ukraine: Organisational and Legal Foundations]*. Monohrafiia. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]
8. Sheremet, O. S. (2022). Pravove rehuliuвання orhanizatsii diialnosti patronatnoi sluzhby v okremykh orhanakh vlady Ukrainy []. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronical journal*, 1, 221–223 [in Ukrainian]
9. *Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [On Local Self-Government in Ukraine:]*: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 r. № 280/97-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian]
10. *Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia [On service in local government]*: Zakon Ukrainy vid 07.06.2001 r. № 2493-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian]
11. Lazor, O. D. & Lazor, O. Ya. (2014). Formuvannia instytutu patronatnoi sluzhby yak komponenty publichnoi sluzhby [Formation of the institution of patronage service as a component of public service]. *Hlobalni tendentsii ta natsionalni osoblyvosti publichnoho upravlinnia ta administruvannia* : mater. kruhloho stolu (m. Vinnytsia, 22.12.2023 r.). Vinnytsia: TOV «Druk», 14-17 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-95-99

Банах Володимир Дмитрович,

аспірант Західноукраїнського національного університету

banakh30@ukr.net

ORCID ID: 0009-0002-5854-9146

**КАДРОВА ПОЛІТИКА В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ:
ПРАВОВІ ОРІЄНТИРИ**

У статті досліджується наукова проблема формування та реалізації ефективної кадрової політики в органах державної виконавчої служби України в умовах підвищених вимог до законності, результативності примусового виконання рішень і професіоналізації публічної служби. Актуальність теми зумовлена наявністю системних кадрових проблем у діяльності органів державної виконавчої служби, зокрема кадрового дефіциту, плинності кадрів, професійного вигорання державних виконавців, що негативно впливає на ефективність виконання судових рішень та рівень довіри до правосуддя.

Метою статті є визначення правових орієнтирів формування та реалізації кадрової політики в органах державної виконавчої служби з урахуванням особливостей правового статусу державних виконавців і сучасних вимог до публічної служби. У межах дослідження проаналізовано співвідношення норм загального законодавства про державну службу та спеціального правового регулювання у сфері примусового виконання судових рішень, а також розкрито специфіку кадрової політики, зумовлену владно-примусовим характером повноважень державних виконавців як представників влади.

Основні результати дослідження полягають у комплексному аналізі структурних елементів кадрової політики в органах державної виконавчої служби, до яких віднесено добір і відбір кадрів, професійний розвиток, службову кар'єру, дисциплінарну відповідальність, мотивацію та соціальні гарантії. Обґрунтовано, що саме дисциплінарна відповідальність і мотиваційні механізми відіграють ключову роль у забезпеченні законності, доброчесності та кадрової стабільності в системі органів державної виконавчої служби.

Наукова новизна статті полягає у формуванні цілісного бачення кадрової політики в органах державної виконавчої служби як системи, що ґрунтується на поєднанні загальних принципів державної служби зі спеціальними вимогами виконавчої діяльності, з урахуванням підвищених професійних і етичних стандартів діяльності державних виконавців. Отримані висновки сприяють поглибленню наукових уявлень про правове забезпечення кадрових процесів у сфері примусового виконання рішень.

Ключові слова: кадрова політика; органи державної виконавчої служби; державна служба; державний виконавець; примусове виконання рішень.

Banakh V. PERSONNEL POLICY IN THE BODIES OF THE STATE ENFORCEMENT SERVICE: LEGAL GUIDELINES

The article examines the scientific problem of forming and implementing an effective personnel policy in the bodies of the State Enforcement Service of Ukraine under conditions of increased requirements for legality, effectiveness of compulsory enforcement of decisions, and professionalization of the public service. The relevance of the topic is обусловлена the presence of systemic personnel problems in the activities of the State Enforcement Service bodies, including staff shortages, high staff turnover, professional burnout of state enforcement officers, which negatively affect the effectiveness of court decision enforcement and the level of public trust in justice.

The purpose of the article is to determine the legal guidelines for the formation and implementation of personnel policy in the bodies of the State Enforcement Service, taking into account the peculiarities of the legal status of state enforcement officers and modern requirements for the public service. Within the scope of the study, the relationship between the norms of general civil service legislation and special legal regulation in the field of compulsory enforcement of court decisions is analyzed, and the specific features of personnel policy resulting from the authoritative and coercive nature of the powers exercised by state enforcement officers as representatives of public authority are revealed.

The main results of the study consist in a comprehensive analysis of the structural elements of personnel policy in the bodies of the State Enforcement Service, which include recruitment and selection of personnel, professional development, service career, disciplinary liability, motivation, and social guarantees. It is substantiated that disciplinary liability and motivational mechanisms play a key role in ensuring legality, integrity, and personnel stability within the system of the State Enforcement Service bodies.

The scientific novelty of the article lies in the formation of a holistic vision of personnel policy in the bodies of the State Enforcement Service as a system based on the combination of general principles of the civil service with the special requirements of enforcement activity, taking into account enhanced professional and ethical standards of state enforcement officers. The obtained conclusions contribute to the deepening of scientific understanding of the legal support of personnel processes in the field of compulsory enforcement of decisions.

Keywords: personnel policy; bodies of the State Enforcement Service; civil service; state enforcement officer; compulsory enforcement of decisions.

Постановка проблеми. Державна виконавча служба є невід'ємним елементом механізму реалізації судових рішень, оскільки саме на стадії примусового виконання забезпечується фактичне відновлення

порушених прав і законних інтересів осіб. Неефективність діяльності органів ДВС нівелює результати судового розгляду та негативно впливає на рівень довіри до правосуддя.

Сучасний стан функціонування органів державної виконавчої служби характеризується низкою системних кадрових проблем, зокрема кадровим дефіцитом, плінністю кадрів, професійним вигоранням державних виконавців і підвищеними корупційними ризиками. За таких умов особливого значення набуває формування ефективної кадрової політики, заснованої на чітких правових орієнтирах, що забезпечують професіоналізацію персоналу, його доброчесність і стабільність проходження служби. Якість кадрової політики безпосередньо впливає на результативність примусового виконання рішень та авторитет органів правосуддя загалом, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання кадрової політики та проходження державної служби ґрунтовно досліджувалися у працях вітчизняних учених. Теоретико-правові засади державної служби, принципи кадрової політики та проблеми професійного розвитку державних службовців розглядалися у працях В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, Н.Р. Нижник, О.Д. Оболенського, В.М. Сороки, а окремі аспекти управління персоналом і реформування публічної служби – у працях Т.О. Коломоєць, І.Л. Бородіна, В.К. Мамонова. Питання діяльності органів державної виконавчої служби та правового статусу державних виконавців досліджувалися С.Я. Фурсою, О.В. Кузьменко. Водночас, у науковій літературі кадрова політика в органах державної виконавчої служби переважно розглядається фрагментарно, що зумовлює актуальність і наукову новизну обраної теми.

Метою статті є визначення правових орієнтирів формування та реалізації кадрової політики в органах державної виконавчої служби з урахуванням особливостей правового статусу державних виконавців та сучасних вимог до публічної служби.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній українській науковій доктрині кадрова політика в публічній службі розглядається як цілісна система правових, організаційних та управлінських заходів, спрямованих на формування та розвиток кадрового потенціалу держави. Так, Л.С. Безугла, А.М. Пугач, Т.М. Тарасенко, Ю.О. Коломоєць, К.В. Нечипоренко визначають, що «кадрова політика в широкому сенсі - це система принципів і норм, які впливають на формування людських ресурсів згідно зі стратегією організації. У вузькому розумінні кадрова політика – це набір конкретних правил, побажань, часто неусвідомлених у взаєминах людей та організації. Державна кадрова політика - стратегічна діяльність держави у сфері державної служби, головною метою якої є вдосконалення кадрового потенціалу, створення дієздатного державного апарату, спроможного ефективно реалізовувати завдання та функції держави шляхом професійного виконання державними службовцями покладених на них повноважень» [1, с. 7].

Специфіка кадрової політики в органах державної виконавчої служби зумовлена тим, що ці органи здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів. Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» прямо визначає завдання: «своєчасне, повне і неупереджене виконання рішень, примусове виконання яких передбачено законом» [2].

Кадрові вимоги в цій сфері підвищуються через владно-примусовий характер повноважень. Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» фіксує, що державний виконавець є представником влади, діє від імені держави та уповноважений здійснювати примусове виконання рішень. Також встановлено, що державні виконавці, керівники та спеціалісти органів державної виконавчої служби є державними службовцями [2]. Відповідно, кадрова політика органів державної виконавчої служби має реалізовуватися у зв'язці із загальними правилами державної служби.

Окремо у статті 10 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» виділено формальні кваліфікаційні критерії: вища юридична освіта, володіння державною мовою та здатність за особистими і діловими якостями здійснювати повноваження державного виконавця; також передбачено, що спеціальні вимоги до рівня професійної компетентності визначає Міністерство юстиції України [2]. Отже, кадрова політика в органах державної виконавчої служби об'єктивно має бути «поширеною» (порівняно з загальними адміністративними посадами) через поєднання:

- 1) статусу представника влади,
- 2) ризикогенних повноважень щодо майна та прав осіб,
- 3) імперативу доброчесності та запобігання конфлікту інтересів.

Кадрова політика в органах державної виконавчої служби має комплексний характер і реалізується через взаємопов'язані елементи: добір і відбір кадрів, професійний розвиток, службову кар'єру, дисциплінарну відповідальність, мотивацію та соціальні гарантії. Така структуризація відповідає загальній логіці правового регулювання державної служби та спеціального статусу державного виконавця як суб'єкта примусового виконання рішень.

Нормативною основою добору персоналу органів державної виконавчої служби є загальні положення про вступ на державну службу та конкурсні процедури. Закон України «Про державну службу» закріплює, що вступ на державну службу здійснюється шляхом призначення за результатами конкурсу, а прийняття без конкурсу забороняється, крім випадків, визначених законом [3].

Специфіка добору кадрів саме для органів державної виконавчої служби впливає зі спеціального

закону: Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» визначає коло посад, що належать до державних виконавців (керівники органів ДВС, їх заступники, головні/старші/державні виконавці), а також підкреслює їхню особливу публічно-владну роль (діє від імені держави, є представником влади) [2].

На рівні наукового тлумачення статус державного виконавця як суб'єкта публічного адміністрування корелює з кадровими вимогами до добору: у статті В. Локтіонової та Є. Запорожець державний виконавець описується як особа, владні повноваження якої є частиною посадових обов'язків і трудових функцій, а порядок призначення та службова діяльність пов'язані з регулюванням законом про державну службу [4, с. 56]. Отже, добір кадрів в органи державної виконавчої служби має поєднувати загальні конкурсні стандарти державної служби з посиленими вимогами до осіб, які здійснюють владно-примусові повноваження.

Елемент «професійний розвиток» прямо впливає з термінології та принципів закону про державну службу. Зокрема, Закон України «Про державну службу» визначає професійну компетентність як здатність застосовувати знання/уміння/навички та виявляти моральні й ділові якості для належного виконання завдань, а також визначає професійний розвиток як «безперервний, свідомий, цілеспрямований процес» зростання на основі інтеграції знань, умінь і компетентностей [3].

Кар'єрний компонент у кадровій політиці органів державної виконавчої служби логічно пов'язаний із конкурсним входом на службу та компетентнісними критеріями. Закон про державну службу визначає, що конкурс проводиться для добору осіб, здатних професійно виконувати посадові обов'язки, і що конкурсні процедури враховують професійні компетентності, особисті якості й досягнення кандидатів [3]. Відтак, кар'єрні механізми (просування) мають будуватися на подібних критеріях як продовження компетентнісної моделі.

Із позицій мотивації державної служби (як ширшого кадрового блоку) у статті А. Жулавського, В. Гордієнка, Н. Малько прямо підкреслюється значення оплати праці та кар'єрного росту для державного службовця: автори вказують, що гідний рівень оплати праці та забезпечення кар'єрного росту є базовими чинниками для службовця й керівників органів влади [5, с. 73]. Це дозволяє коректно поєднати кар'єру як елемент кадрової політики органів державної виконавчої служби до більш загальної логіки кадрової політики на державній службі.

Дисциплінарна відповідальність у системі органів державної виконавчої служби має особливе значення з огляду на владний характер повноважень державного виконавця та обов'язковість його вимог у процесі примусового виконання рішень. Так, О.В. Негодченко та Т.В. Корнякова вказують, що наявність владних повноважень зумовлює специфіку юридичної відповідальності державних виконавців, а сам державний виконавець несе відповідальність за дотримання законності й забезпечення дисципліни під час виконання службових повноважень [6, с. 149]. У межах загальної теорії державної служби дисциплінарна відповідальність розглядається як інститут адміністративного права, що забезпечує службову дисципліну та законність, зокрема через визначення дисциплінарного проступку, процедур і стягнень у законі про державну службу [7, с. 139].

Дисциплінарна відповідальність як елемент кадрової політики органів державної виконавчої служби має «подвійну» основу: загальні положення державної служби та спеціальні вимоги до професійної поведінки виконавця. Спеціальний закон встановлює стандарти професійної поведінки державного (і приватного) виконавця: діяти сумлінно, поважати інтереси учасників, не принижувати гідність, зберігати професійну таємницю, а також вживати заходів для запобігання/усунення конфлікту інтересів [2]. Саме ці приписи формують етико-правові межі дисциплінарної політики в органах державної виконавчої служби.

Загальні підходи до мотивації та соціального захисту державних службовців закріплені в Законі України «Про державну службу», який визначає основні гарантії оплати праці, заохочення та соціального забезпечення. Закон встановлює, що оплата праці державного службовця має забезпечувати належні умови для виконання службових обов'язків, а також передбачає можливість застосування заохочень як елементу стимулювання ефективної діяльності [3].

Спеціальний правовий режим мотивації персоналу органів державної виконавчої служби визначено Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів». Закон прямо регулює структуру заробітної плати працівників органів ДВС, до якої належать посадовий оклад, доплата за ранг, надбавка за вислугу років, премії, винагорода та інші передбачені законодавством надбавки. Крім того, у Законі закріплено положення про дієвий механізм мотивування державних виконавців як одну з гарантій їх професійної незалежності [2].

У наукових дослідженнях матеріальна мотивація розглядається як один із базових чинників ефективності державної служби. Зокрема, О.В. Герасименко, Л.П. Лазорко, С.Т. Калагурка підкреслюють, що мотивація державних службовців сприяє професійному вдосконаленню та кар'єрному розвитку, що позитивно впливає на ефективність публічної служби [8, с. 129]. У свою чергу, дослідження Н.Т. Гончарук, Н.Ф. Артеменко показує, що суттєві проблеми з оплатою праці у сфері державної служби знижують зацікавленість працівників у сумлінному виконанні обов'язків [9, с. 51]. Зазначені наукові положення є релевантними для органів державної виконавчої служби, оскільки державні виконавці мають статус державних службовців, а їх діяльність пов'язана з підвищеним рівнем відповідальності та службового

навантаження.

Окрім матеріальних стимулів, у науковій літературі значна увага приділяється нематеріальній мотивації та соціальним гарантіям державних службовців. У дослідженні І.А. Карпенко наголошується, що нематеріальна мотивація – зокрема визнання, розвиток, престиж – відіграє важливу роль у підвищенні ефективності трудової діяльності державних службовців, оскільки без належної мотиваційної складової ефективне управління неможливе [10, с. 86]. У роботі К.Г. Шаповалової розглядаються соціальні гарантії як ключовий елемент соціального захисту державних службовців, що створює умови для стабільності, безпеки та підвищення професійної мотивації персоналу публічної служби [11, с. 108]. Для органів ДВС ці аспекти мають особливе значення, оскільки державні виконавці діють у конфліктному соціальному середовищі та потребують підвищеного рівня правового і соціального захисту. Норми Закону України «Про державну службу» щодо соціального забезпечення, поєднані зі спеціальними гарантіями для працівників органів ДВС, формують правову основу нематеріальної мотивації персоналу.

Висновки. Таким чином, кадрова політика в органах державної виконавчої служби формується на поєднанні норм законодавства про державну службу та спеціального правового регулювання у сфері примусового виконання рішень. Такий підхід зумовлює підвищені вимоги до професійної компетентності, доброчесності та службової поведінки державних виконавців як представників влади. Зміст кадрової політики в органах ДВС розкривається через систему взаємопов'язаних елементів, зокрема добір кадрів, професійний розвиток, службову кар'єру, дисциплінарну відповідальність, мотивацію та соціальні гарантії. Особливе значення у цій системі мають дисциплінарна відповідальність і мотиваційні механізми, які впливають на законність і кадрову стабільність. Реалізація кадрової політики в органах державної виконавчої служби потребує чітких правових орієнтирів і узгодження загальних принципів державної служби зі спеціальними вимогами виконавчої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кадрова політика в державній службі : навч. посіб. / Л. С. Безугла, А.М.Пугач, Т. М. Тарасенко, Ю. О. Коломоєць, К. В. Нечипоренко. Дніпро : Пороги, 2020. 250 с.
2. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02.06.2016р. № 1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>
3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
4. Локтіонова В. В., Запорожець Є. В. Державний виконавець як суб'єкт публічного адміністрування. *Публічне право*. 2022. № 2 (46). С. 51-58.
5. Жулавський А. Ю., Гордієнко В. П., Малько Н. О. Мотивація державної служби в Україні. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2021. № 1. С. 68-75.
6. Негодченко О. В., Корнякова Т. В. До характеристики проблемних питань адміністративно-правового статусу державного виконавця. *Право і суспільство*. 2017. № 3. С. 147–152.
7. Янюк Н. Дисциплінарна відповідальність державних службовців за Законом України «Про державну службу» (2015): правовий аналіз. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2016. Вип. 62. С. 138–147.
8. Герасименко О.В., Лазорко Л.П., Калагурка С.Т. Особливості мотиваційної філософії державних службовців в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 19. С. 128-133.
9. Гончарук, Н. Т., Артеменко, Н. Ф. Мотивація персоналу у сфері державної служби України: проблеми та перспективи. *Аспекти публічного управління*. 2013. № 1(2). С. 48-54.
10. Карпенко І. А. Вплив нематеріальної мотивації на підвищення ефективності трудової діяльності державних службовців. *Наукові праці. Державне управління*. 2017. Випуск 286. Том 298. С. 84-88.
11. Shapovalova K. Types of guarantees and prohibitions as an element of the mechanism for ensuring the social rights of civil servants in Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2024. № 6. P. 105-109.

REFERENCES:

1. Bezuhla, L. S., Puhach, A. M., Tarasenko, T. M., Kolomoiets, Yu. O., & Nechyporenko, K. V. (2020). *Kadrova polityka v derzhavni sluzhbi* [Personnel policy in the civil service]. Dnipro: Porohy [in Ukrainian].
2. Pro orhany ta osib, yaki zdiisniuiut prymusove vykonannia sudovykh rishen i rishen inshykh orhaniv. (2016, June 2). [On bodies and persons authorized to enforce court decisions and decisions of other bodies]. *Zakon Ukrainy No 1403-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19> [in Ukrainian].
3. Pro derzhavnu sluzhbu. (2015, December 10). [On civil service]. *Zakon Ukrainy No 889-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> [in Ukrainian].
4. Loktionova, V. V., & Zaporozhets, Ye. V. (2022). *Derzhavnyi vykonavets yak subiekt publichnogo administruvannya* [The state enforcement officer as a subject of public administration]. *Publichne pravo - Public Law*, 2(46), 51–58 [in Ukrainian].
5. Zhulavskiy, A. Yu., Hordiienko, V. P., & Malko, N. O. (2021). *Motyvatsiia derzhavnoi sluzhby v Ukraini* [Motivation of the civil service in Ukraine]. *Visnyk SumDU. Seriya "Ekonomika" - Bulletin of Sumy State University. Economics Series*, 1, 68–75 [in Ukrainian].
6. Negodchenko, O. V., & Korniyakova, T. V. (2017). *Do kharakterystyky problemnykh pytan administrativno-pravovoho statusu derzhavnoho vykonavtsia* [On the characteristics of problematic issues of the

administrative and legal status of the state enforcement officer]. *Pravo i suspilstvo - Law and Society*, 3, 147–152 [in Ukrainian].

7. Yaniuk, N. (2016). Dystsyplinarna vidpovidalnist derzhavnykh sluzhbovtsiv za Zakonom Ukrainy “Pro derzhavnu sluzhbu” (2015): pravovyi analiz [*Disciplinary liability of civil servants under the Law of Ukraine “On Civil Service” (2015): A legal analysis*]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna - Visnyk of Lviv University. Legal Series*, 62, 138–147 [in Ukrainian].

8. Herasymenko, O. V., Lazorko, L. P., & Kalahurka, S. T. (2018). Osoblyvosti motyvatsiinoi filosofii derzhavnykh sluzhbovtsiv v Ukraini [Features of the motivational philosophy of civil servants in Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo - Economy and Society*, 19, 128–133 [in Ukrainian].

9. Honcharuk, N. T., & Artemenko, N. F. (2013). Motyvatsiia personalu u sferi derzhavnoi sluzhby Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Personnel motivation in the field of civil service of Ukraine: Problems and prospects]. *Aspekty publichnogo upravlinnia - Public Administration Aspects*, 1(2), 48–54 [in Ukrainian].

10. Karpenko, I. A. (2017). Vplyv nematerialnoi motyvatsii na pidvyshchennia efektyvnosti trudovoi diialnosti derzhavnykh sluzhbovtsiv [The impact of non-material motivation on improving the efficiency of labor activity of civil servants]. *Naukovi pratsi. Derzhavne upravlinnia - Scientific Works. Public Administration*, 286(298), 84–88 [in Ukrainian].

11. Shapovalova, K. (2024). Types of guarantees and prohibitions as an element of the mechanism for ensuring the social rights of civil servants in Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*, 6, 105–109 [in English].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

УДК 336.225:34

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-99-105

Грубська Ксенія Володимирівна,
аспірант Національного університету
біоресурсів і природокористування України
k.grubskaya@gmail.com
ORCID ID: 0009-0003-7046-8514

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ ЯК УЧАСНИКІВ ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті досліджено правовий статус платника податків як ключового суб'єкта податкових правовідносин. Проаналізовано теоретичні підходи до розмежування понять «суб'єкт права», «суб'єкт правовідносин» та «учасник правовідносин», що мають важливе значення для правильного розуміння податкової правосуб'єктності. Акцентовано на тому, що платник податків не є абстрактною юридичною фігурою, а виступає індивідуально визначеним учасником правового зв'язку, що реалізує податкові права та виконує встановлені обов'язки. З огляду на нормативну невизначеність терміна «учасник податкових правовідносин» у Податковому кодексі України, особливого значення набуває доктринальний аналіз співвідношення між основними та опосередкованими учасниками фіскальних правовідносин.

Встановлено, що платники податків становлять ядро податкової системи, від ефективності реалізації їх прав та обов'язків залежить стабільність бюджетної системи держави. Окрему увагу приділено класифікації платників податків за різними критеріями: організаційно-правовим статусом, резидентністю, розміром доходу та характером обов'язку щодо сплати податку. Такий підхід дозволяє не лише впорядкувати правовий масив щодо платників, але й удосконалити механізми податкового адміністрування.

Аргументовано, що юридичне закріплення категорій платників має супроводжуватись урахуванням їх функціональної ролі в податкових правовідносинах. Зроблено висновок про необхідність уніфікації термінології та чіткого нормативного закріплення ключових понять податкового права задля забезпечення правової визначеності в оподаткуванні.

Ключові слова: податкові правовідносини, платник податків, суб'єкт податкового права, правосуб'єктність, класифікація платників, учасник правовідносин.

Grubskaya K. DEFINITION OF TAXPAYERS AS PARTICIPANTS IN TAX LEGAL RELATIONSHIPS

The article examines the legal status of taxpayers as key subjects of tax legal relations. It analyzes theoretical approaches to distinguishing between the concepts of “subject of law,” “subject of legal relations,” and “participant in legal relations,” which are important for a correct understanding of tax legal capacity. It emphasizes that a taxpayer is not an abstract legal entity, but an individually defined participant in a legal relationship who exercises tax rights and fulfills established obligations. Given the regulatory uncertainty of the term “participant in tax legal relations” in the Tax Code of Ukraine, a doctrinal analysis of the relationship between primary and indirect participants in fiscal legal relations is of particular importance.

It has been established that taxpayers constitute the core of the tax system, and the stability of the state budget system depends on the effective exercise of their rights and obligations. Particular attention is paid to the classification of taxpayers according to various criterion: organizational and legal status, residency, income level, and the nature of the tax liability. This

approach allows not only to streamline the legal framework regarding taxpayers, but also to improve tax administration mechanisms.

It is argued that the legal consolidation of taxpayer categories should be accompanied by consideration of their functional role in tax legal relations. A conclusion is made about the need to unify terminology and clearly consolidate key concepts of tax law in order to ensure legal certainty in taxation.

Keywords: tax legal relations, taxpayer, subject of tax law, legal capacity, classification of taxpayers, participant in legal relations.

Постановка проблеми. Проблематика правового статусу платника податків набуває особливої актуальності в умовах трансформації податкової системи України та зростаючих вимог до ефективного адміністрування податків. Платник податків є центральною фігурою у податкових правовідносинах, від належної регламентації його правового становища залежить дієвість усієї фіскальної політики. Попри це, чинне законодавство не містить чіткого визначення термінів «суб'єкт податкових правовідносин» та «учасник податкових правовідносин», що ускладнює правозастосування й створює ризики правової невизначеності.

На теоретичному рівні спостерігається відсутність єдності у тлумаченні ключових категорій податкового права. У юридичній літературі часто ототожнюються поняття «суб'єкт права», «суб'єкт правовідносин» і «учасник правовідносин», що призводить до зміщення правового акценту з реальної участі особи у правовідносинах на її потенційну здатність до такої участі. У контексті оподаткування така неточність негативно впливає на регулювання прав та обов'язків платників податків.

Недостатня класифікація платників податків у чинному правовому полі також створює проблеми як для фіскальних органів, так і для самих платників. В умовах економічної та правової багатоманітності виникає потреба в системному підході до розмежування категорій платників податків, що дозволило б забезпечити диференціацію обсягів прав, гарантій і відповідальності залежно від їх правового статусу. Відтак, актуальним є як теоретичне осмислення сутності платника податків як суб'єкта правовідносин, так і нормативна конкретизація його правового становища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання правового статусу суб'єктів податкових правовідносин та особливостей їх нормативно-правового забезпечення стало предметом численних наукових досліджень. Зокрема, питанню визначення понятійно-категоріального апарату у сфері правового статусу суб'єктів податкових правовідносин присвятили свої праці такі науковці як: О.А. Парашевіна, Л.О. Самілик, Л.П. Корбут, М.О. Перепелиця, І.М. Мусійчук, І.О. Пасічна, Є.Є. Бамбізов, К.Д. Янішевська та інші.

Метою статті є визначення поняття та правового статусу платників податків, їх прав і законних інтересів у податкових правовідносинах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті складної структури податкових правовідносин особливої актуальності набуває аналіз платників податків як їх ключових учасників, що визначають напрям і характер розвитку податкової системи. Адже саме вони забезпечують реальне функціонування податкових механізмів, стаючи ініціаторами, носіями та реалізаторами податкових зобов'язань у межах правового поля.

Сучасні стрімкі трансформаційні зміни, що безупинно відбуваються в усіх сферах суспільної життєдіяльності, особливо гостро позначаються на фінансовій та податковій, котрі є своєрідною «кровоносною системою» для економіки країни, без ефективного функціонування якої складно уявити державу самостійною й незалежною [1; 2].

Необхідність виокремлення та поглибленого дослідження правового статусу платників податків зумовлена як складністю правової природи податкових відносин, так і багаторівневістю зв'язків між їх суб'єктами. Суб'єкти податкового права, зокрема платники податків, відіграють системоутворюючу роль, без якої неможливо говорити про цілісність і ефективність податкової системи загалом.

При цьому, правова категорія «суб'єкт податкових правовідносин» продовжує еволюціонувати разом із розвитком податкового права як підгалузі фінансового права, а також із ускладненням загальної теорії правовідносин. Сучасна доктрина вимагає не лише формального визначення суб'єктів, а й глибокого осмислення їхнього правового становища, ролі та функцій у системі правовідносин.

У цьому зв'язку слушною є позиція О.А. Парашевіної, яка вказує, що пізнання права має починатися не з аналізу норм, а саме з розуміння суб'єкта – як носія, творця та користувача права, що втілює правову цінність у практичну площину [3, с. 9].

Суспільні відносини в сфері оподаткування, врегульовані нормами податкового права як складової фінансового права, набувають юридично визначеного характеру й трансформуються у податкові правовідносини. Платник податків як суб'єкт таких відносин повинен відповідати критеріям суб'єкта права, тобто мати правосуб'єктність – здатність бути носієм прав і обов'язків. Саме внаслідок поширення на нього податково-правових норм, він набуває конкретного юридичного статусу, що включає як податкові права, так і відповідні обов'язки.

Податкові правові норми відіграють провідну роль у регламентації поведінки учасників податкових правовідносин, формуючи між ними стійкі правові зв'язки, що ґрунтуються на взаємній відповідальності та підпорядкуванні публічно-правовому інтересу. Через ці норми закріплюється не лише обов'язок платника

сплачувати податки, але й механізми реалізації його прав, зокрема права на захист від неправомірних дій контролюючих органів.

У цьому контексті теоретичний інтерес викликає проблема співвідношення понять «суб'єкт права», «суб'єкт правовідносин» та «учасник правовідносин», яку активно досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. У юридичній літературі ці терміни нерідко ототожнювались, що, однак, призводило до втрати аналітичної чіткості при побудові правових конструкцій.

Варто звернути увагу на позицію Л.О. Самілика та Л.П. Корбута, які вважають, що традиційний підхід, характерний для юридичної науки дореволюційного, радянського і пострадянського періодів, полягає у трактуванні суб'єкта права переважно як суб'єкта правовідносин, а отже – у фактичному ототожненні цих понять [4, с. 90]. Такий підхід, попри певну умовність, і сьогодні зберігає значення для розуміння правового статусу платника податків як учасника податкових правовідносин. Разом із тим, не всі дослідники поділяють підхід до ототожнення зазначених понять. Так, М.О. Перепелиця обґрунтовує позицію, згідно з якою суб'єкт права та суб'єкт правовідносин не є тотожними категоріями. На її думку, суб'єкт права виступає як потенційний учасник суспільних відносин, тобто володіє здатністю набути відповідний правовий статус, тоді як суб'єкт правовідносин є вже конкретною особою, яка реалізує цю здатність у межах конкретного правового зв'язку, будучи дійсним учасником правовідношення [5, с. 11].

Такий підхід дозволяє глибше розкрити природу участі платника податків у податкових правовідносинах, розмежовуючи юридичну можливість бути суб'єктом від фактичної участі в регульованих податковим правом відносинах, коли особа вже виконує, або реалізує податкові права та обов'язки. Усі вище розглянуті позиції мають певну наукову цінність, оскільки спрямовані на теоретичне розмежування понять «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин», які хоча й тісно пов'язані, проте не є ідентичними. Водночас варто зауважити, що обидві ці категорії залишаються загальнотеоретичними конструкціями, які не завжди доцільно розділяти виключно за критерієм статичності (суб'єкт права) і динаміки (суб'єкт правовідносин).

У цьому контексті, в доктрині податкового права сформувалася низка підходів до визначення поняття «суб'єкт податкового права», що, з урахуванням вищезазначених теоретичних положень, дозволяє точніше окреслити правовий статус платника податків як учасника податкових правовідносин. Так, І.М. Мусійчук слушно підкреслює, що суб'єкт податкових правовідносин є необхідною та засадничою передумовою самого існування податкових правовідносин [6, с. 6]. Цілком логічним виглядає таке твердження, адже саме через суб'єктів реалізується публічно-правовий зміст податкових відносин, їх владний, майновий і фінансовий характер, що виражається в переміщенні фінансових ресурсів від платника податків до публічних фондів.

Конкретизуючи підхід до визначення суб'єкта податкових правовідносин, І.О. Пасічна виділяє два ключові критерії його ідентифікації: по-перше, участь особи у відповідних правовідносинах; по-друге, реалізація нею закріплених нормами податкового права прав та обов'язків [7, с. 75]. Такий підхід дозволяє точніше визначити фактичний статус платника податків у правовій системі.

У свою чергу, Є.Є. Бамбізов обґрунтовує, що суб'єктом податкового правовідношення є не просто абстрактна фігура, а конкретна, індивідуально визначена особа, яка бере участь у правовому зв'язку. У процесі вступу до податкових правовідносин такий суб'єкт набуває нових характеристик як учасник фінансових відносин, але при цьому не втрачає своїх загальних властивостей, притаманних йому до участі в конкретному правовідношенні [8, с. 89]. Цей підхід посилює ідею про правову індивідуалізацію платника податків як активного учасника податкового процесу.

Важливим є також зауваження Р. Сидорука, який вбачає у суб'єкті податкового права особу, на яку поширюється дія податкового законодавства та яка потенційно здатна вступити в податкові правовідносини. Водночас суб'єкт податкових правовідносин – це вже реальний учасник таких відносин, що здійснює конкретні права та виконує обов'язки, реалізуючи тим самим власну податкову правосуб'єктність. Вчений справедливо вказує, що ці поняття співвідносяться як загальне і часткове: суб'єкт податкових правовідносин завжди буде суб'єктом податкового права, проте не кожен суб'єкт податкового права фактично бере участь у конкретному правовідношенні [9, с. 205].

Крім того, Податковий кодекс України не містить визначення поняття «учасник податкових правовідносин». Однак, аналіз наукових підходів вітчизняних і зарубіжних правознавців дає підстави стверджувати, що до кола учасників податкових правовідносин можуть належати не лише безпосередні суб'єкти оподаткування, а й інші особи, які беруть участь у правовідносинах опосередковано. Йдеться про представників, фахівців, експертів, перекладачів тощо, яким податкове законодавство також надає окремі права та обов'язки у сфері оподаткування.

Хоча К.Д. Янішевська висловлює позицію щодо недоцільності розмежування понять «суб'єкт» і «учасник» податкових правовідносин [10, с. 40], подібне ототожнення видається спірним. Навіть у разі нормативного закріплення обох категорій, без чіткого теоретичного розмежування залишається загроза зміщення правового значення понять у практичному правозастосуванні, що, у свою чергу, може призвести до зловживань з боку посадових осіб фінансових органів.

С.В. Пархоменко-Цироцианц наголошує, що ці категорії не є тотожними, адже «безпосередніми суб'єктами податкових правовідносин при сплаті податків виступають держава в особі уповноваженого

органу та платник податків» [11, с. 13–14]. М.П. Кучерявенко також акцентує увагу на державі як окремому й особливому суб'єкті податкових правовідносин [12, с. 14]. Таким чином, логічно вважати, що основними (безпосередніми) суб'єктами податкових правовідносин є платники податків і держава, тоді як податкові агенти, збирачі податків та інші особи виконують допоміжні функції і, відповідно, є опосередкованими учасниками цих правовідносин.

У зв'язку з цим, слід визнати, що поняття «учасник податкових правовідносин» та «суб'єкт податкових правовідносин» мають різне правове значення й співвідносяться між собою як загальне й спеціальне. О.М. Резнік та А.В. Солонар справедливо зазначають, що суб'єктом податкових правовідносин є будь-яка особа, чия поведінка регулюється податковим правом і яка може виступати носієм відповідних прав та обов'язків [13, с. 9].

Цікаву точку зору висловлює Т.О. Санжарук, яка підкреслює, що перехід від суб'єкта податкового права до учасника податкових правовідносин пов'язаний з процесом реалізації потенційної правоздатності – тобто перетворенням об'єктивного права на конкретну правову поведінку [14, с. 94]. Цей підхід видається цілком обґрунтованим, оскільки дозволяє краще зрозуміти, чому коло учасників податкових правовідносин є ширшим за коло їх безпосередніх суб'єктів. Водночас суб'єктами податкових правовідносин слід вважати індивідуально визначених осіб, які реалізують податкову правосуб'єктність у зв'язку з виникненням юридичних фактів, передбачених податковим законодавством. Інші ж особи, які беруть участь у податкових правовідносинах опосередковано, є учасниками, але не основними суб'єктами. Усі вони, однак, можуть бути носіями певних суб'єктивних податкових прав, що співвідносяться з відповідними обов'язками та функціонально визначають їхню роль у фіскальному процесі.

Таким чином, платники податків становлять основну категорію учасників податкових правовідносин, без яких неможливо уявити повноцінне функціонування податкової системи. Їхній правовий статус базується на податковій правосуб'єктності, що охоплює не лише обов'язок зі сплати податків і зборів, а й систему прав, гарантованих податковим законодавством. Зокрема, платники податків наділені правом на отримання інформації, правом на захист та оскарження рішень контролюючих органів. Їх участь у податкових правовідносинах є проявом публічно-правової природи цих відносин і забезпечує реалізацію фіскальної політики держави. Попри те, що у чинному Податковому кодексі України відсутнє чітке визначення терміна «суб'єкт податкових правовідносин», доктринальні підходи дозволяють розмежувати поняття «суб'єкт» і «учасник» податкових правовідносин. У цьому контексті платник податків виступає як безпосередній, індивідуально визначений учасник податкового правовідношення, на якого поширюється дія податкових норм і який реалізує відповідні права та виконує обов'язки у сфері оподаткування.

Відповідно до статті 15 Податкового кодексу України, платниками податків визнаються фізичні та юридичні особи (як резиденти, так і нерезиденти), а також їх відокремлені підрозділи, які мають або отримують об'єкти оподаткування, провадять діяльність, що підлягає оподаткуванню, і на яких покладено обов'язок сплати податків і зборів згідно з чинним законодавством [15].

З огляду на багатоманітність осіб, які виступають платниками податків, виникає об'єктивна необхідність їх систематизації за різними критеріями. Така класифікація має важливе значення як для розвитку теоретичних засад податкового права, так і для вдосконалення податкового законодавства. По-перше, вона дозволяє сформулювати цілісне уявлення про всі типи платників податків, що функціонують у межах податкової системи. По-друге, класифікація створює основу для визначення їх правового статусу, адже саме через неї законодавець конкретизує обсяг прав та обов'язків, притаманних тій чи іншій категорії платників.

Залежно від різних правових та економічних характеристик, платники податків поділяються на окремі категорії за визначеними ознаками.

1) За способом організації господарської діяльності розрізняють: фізичних осіб; юридичних осіб; іноземні юридичні особи та їх постійні представництва; фізичних і юридичних осіб, які здійснюють діяльність у складі об'єднання, що не має статусу юридичної особи (як національні, так і іноземні суб'єкти, які діють в Україні на умовах партнерства відповідно до договору про спільну діяльність); відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи; консолідовані групи платників податків.

2) За критерієм податкової юрисдикції держави:

- резиденти – особи, що мають постійне місце проживання або розташування на території держави, й доходи яких підлягають оподаткуванню з усіх джерел, тобто вони несуть повну податкову відповідальність;

- нерезиденти – особи, які не мають постійного місцезнаходження в межах держави й сплачують податки лише з доходів, отриманих на її території, тобто несуть обмежену податкову відповідальність.

Розмежування резидентів і нерезидентів базується на таких підходах:

1) тривалості перебування особи на території держави (у законодавстві України – понад 183 календарні дні протягом року);

2) джерелі походження доходів;

3) обсязі податкової відповідальності (повній або обмеженій).

Принцип територіальності передбачає, що лише доходи, отримані на території певної держави, підлягають оподаткуванню в межах цієї держави, тоді як прибутки, отримані за її межами, звільняються від

оподаткування. У деяких країнах переважає підхід резидентства (Велика Британія, США, Україна), в інших – принцип територіальності (Франція, Швейцарія, країни Латинської Америки). Застосування різних моделей оподаткування нерідко стає причиною виникнення подвійного оподаткування.

3) За розмірами сукупного валового доходу:

- великі платники податків – це особи (юридичні, постійні представництва, відокремлені підрозділи), чий річний сукупний валовий дохід становить від 4 до 20 млн грн;
- середні платники податків – особи, чий дохід не перевищує 4 млн грн. У встановлених законом випадках такі суб'єкти можуть визнаватися малими платниками податків.

4) За характером обов'язку сплати податку (юридичним або фактичним):

- юридичні платники податків – особи, на яких безпосередньо покладено обов'язок щодо перерахування податку до бюджету;
- фактичні платники податків – особи, які фактично несуть витрати на сплату податку, сплачуючи його в складі вартості товарів або послуг [16].

Ця класифікація особливо актуальна при непрямому оподаткуванні. Наприклад, при справлянні податку на додану вартість формально зобов'язання зі сплати несе продавець (юридичний платник), але фактичні витрати несе покупець – кінцевий споживач. Таким чином, юридичний платник – це той, хто відповідальний за утримання та перерахування податку до бюджету, тоді як фактичний платник – це особа, яка в реальності сплачує податок під час придбання товару чи послуги.

Слід зазначити, що чинне законодавство визнає платником податку саме того суб'єкта, який несе юридичну відповідальність за сплату. Тобто юридичний платник є офіційно визначеним платником незалежно від фактичного джерела податкового навантаження.

Запропонована класифікація є загальною й охоплює основні типи платників податків, які беруть участь у податкових правовідносинах. Водночас у межах кожної окремої категорії можуть існувати специфічні підстави для подальшого поділу залежно від особливостей оподаткування чи правового статусу.

Висновки. Платник податків є ключовим учасником податкових правовідносин, без якого неможливе функціонування податкової системи як інституційної складової публічної фінансової політики держави. Його правовий статус формується на основі податкової правосуб'єктності, яка передбачає не лише обов'язок сплачувати податки, а й комплекс прав, гарантій і законних інтересів, які потребують належного правового захисту.

У процесі дослідження було встановлено, що поняття «платник податків» і «суб'єкт податкових правовідносин» хоча й взаємопов'язані, але не є тотожними. Платник податків є конкретизованим, індивідуалізованим суб'єктом правовідносин, на якого поширюється дія норм податкового права, і який фактично реалізує податкову правосуб'єктність через участь у правовому зв'язку з державою. Це дозволяє трактувати платника податків як реального учасника податкових правовідносин.

Платник податків є не лише носієм податкових прав та обов'язків, а й активним учасником правового зв'язку, що реалізує фінансові інтереси держави у публічно-правовій площині. Його правовий статус визначається категорією податкової правосуб'єктності, яка охоплює як юридичну здатність бути стороною у податкових правовідносинах, так і фактичну участь у них через виконання зобов'язань. У цьому аспекті слід розрізняти потенційних суб'єктів податкового права і реальних учасників правовідносин.

Аналіз наукових підходів доводить, що поняття «суб'єкт податкового права» та «учасник податкових правовідносин» не є тотожними і мають розглядатись у взаємозв'язку, але не як синоніми. Зокрема, учасник правовідносин – це вже активна фаза реалізації податкової правосуб'єктності, яка супроводжується конкретними юридичними діями або обов'язками. Таке розмежування є не лише теоретично доцільним, а й практично необхідним для мінімізації правових ризиків та удосконалення податкового адміністрування.

З метою підвищення юридичної визначеності та ефективності правозастосування, доцільно внести зміни до Податкового кодексу України шляхом нормативного закріплення понять «суб'єкт податкового права», «учасник податкових правовідносин» та «платник податків», а також встановлення їх чітких критеріїв і ознак. Це дозволить створити уніфіковану термінологічну базу, гармонізувати податкове законодавство з теоретичними засадами права та забезпечити баланс публічно-правового інтересу держави й прав платників податків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гулак О.В., Висоцький В.М., Ярмоленко Ю.В. Публічне адміністрування у сфері оподаткування аграрного сектору України. *Соціально-правові студії*. Львів. Випуск 2 (12), 2021. С. 65-71. DOI: 10.32518/2617-4162-2021-2-64-71. URL: [http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_2\(12\)_2021/10.pdf](http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_2(12)_2021/10.pdf)

2. Головка Л.О., Гулак О.В., Висоцький В.М. Правове регулювання оподаткування

сільськогосподарської діяльності в країнах ЄС. *Соціально-правові студії*. 2021. Випуск 3 (13). С. 169-175. URL: [http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_3\(13\)_2021/23.pdf](http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_3(13)_2021/23.pdf) DOI: 10.32518/2617-4162-2021-3-169-175

3. Паращевіна О.А. Нетрадиційні колективні суб'єкти права у правовому житті сучасного суспільства: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01; Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2012. 21 с.
4. Самілик Л.О., Корбут Л.П. Співвідношення понять «суб'єкт права», «особа», «суб'єкт правовідносин», «учасник правовідносин». *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 89-93.
5. Перепелиця М.О. Правове регулювання статусу платників податків і зборів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2001. 184 с.
6. Мусійчук І.М. Нерезиденти як суб'єкти податкових правовідносин: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12. 00. 07; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2011. 20 с.
7. Пасічна І.О. Стан та перспективи розвитку податкових правовідносин в Україні: монографія. Полтава: ПолтНТУ, 2015. 183 с.
8. Бамбізов Є.Є. Інформаційна функція Державної фіскальної служби України: дис... канд. юрид. наук; Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2017. 222 с.
9. Сидорук Р. Поняття та класифікація суб'єктів податкових правовідносин. *Юридичний вісник*. 2014. № 1. С. 203-209.
10. Янішевська К.Д. Правовий статус податкового агента як суб'єкта фінансового права: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07; Сумський державний університет. Одеса, 2017. 243 с.
11. Пархоменко-Цироцянянц С.В. Правове регулювання оподаткування доходів фізичних осіб в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12. 00.07; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2005. 20 с.
12. Податкове право України: навчальний посібник / за заг. ред. М. П. Кучерявенко. Харків: Право, 2010. 256 с.
13. Резнік О.М., Солонар А.В. Податкове право України (у схемах і таблицях): навчальний посібник. Суми: видавничо виробниче підприємство «Мрія – 1», 2015. 124 с.
14. Санжарук Т.О. Поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин»: питання розмежування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 91-95.
15. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755> (дата звернення 15.07.2025).
16. Ковалів М.В. Адміністративно-правовий захист прав платників податків: навч. посібн. / Ковалів М. В., Єсімов С. С., Проць І. М. та ін. Львів. СПОЛОМ, 2021. 240 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3867/1/адмін%20правовий%20захист%20прав.pdf> (дата звернення 15.07.2025).

REFERENCES:

1. Hulak, O.V., Vysotskyi, V.M., Yarmolenko, Yu.V. (2021). Publichne administruvannya u sferi opodatkovannia aharnoho sektoru Ukrainy. [Public administration in the field of taxation of the agricultural sector of Ukraine]. *Sotsialno-pravovi studii. Vypusk 2 (12)*. 65-71. Retrieved from: https://sls-journal.com.ua/web/uploads/pdf/S&LS_2021_Vol.%204,%20No.%202_64-71.pdf [in Ukrainian].
2. Holovko, L.O., Hulak, O.V., Vysotskyi, V.M. (2021). Pravove rehuliuвання opodatkovannia silskohospodarskoi diialnosti v krainakh YeS. [Legal regulation of taxation of agricultural activities in EU countries]. *Sotsialno-pravovi studii. Vypusk 3 (13)*. 169-175. Retrieved from: https://sls-journal.com.ua/web/uploads/pdf/S&LS_2021_Vol.%204,%20No.%203_169-175.pdf [in Ukrainian].
3. Parashchevina, O.A. (2012). Netradytsiini kolektyvni subiekti prava u pravovomu zhytti suchasnoho suspilstva. [Non-traditional collective subjects of law in the legal life of modern society]. *Avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.01*. 21. [in Ukrainian].
4. Samilyk, L.O., Korbut, L.P. (2016). Spivvidnoshennia poniat «subiekt prava», «osoba», «subiekt pravovidnosyn», «uchasnyk pravovidnosyn». [The correlation of the concepts of "subject of law", "person", "subject of legal relations", "participant of legal relations"]. *Pravo i suspilstvo. №1*. 89-93. [in Ukrainian].
5. Perepelytsia, M.O. (2001). Pravove rehuliuвання statusu platnykiv podatkov i zboriv v Ukraini. [Legal regulation of the status of taxpayers in Ukraine]. *Dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07*. 184. [in Ukrainian].
6. Musiichuk, I.M. (2011). Nerezidynty yak subiekti podatkovykh pravovidnosyn. [Non-residents as subjects of tax relations]. *Avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.07*. 20. [in Ukrainian].
7. Pasichna, I.O. (2015). Stan ta perspektyvy rozvytku podatkovykh pravovidnosyn v Ukraini. [The state and prospects for the development of tax relations in Ukraine]. *Monohrafiia*. 183. [in Ukrainian].
8. Bambizov, Ye.Ie. (2017). Informatsiina funktsiia Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy. [Information function of the State Fiscal Service of Ukraine]. *Dys... kand. yuryd. nauk. Zaporizkyi natsionalnyi universytet*. 222. [in Ukrainian].
9. Sydoruk, R. (2014). Poniattia ta klasyfikatsiia subiektiv podatkovykh pravovidnosyn. [The concept and classification of tax legal entities]. *Yurydychnyi visnyk. № 1*. 203-209. [in Ukrainian].
10. Yanishevskaya, K.D. (2017). Pravovyi status podatkovoho ahenta yak subiekta finansovoho prava. [Legal status of a tax agent as a subject of financial law]. *Dys... kand. yuryd. nauk. 12.00.07*. 243. [in Ukrainian].
11. Parkhomenko-Tsyrotsyants, S.V. (2005). Pravove rehuliuвання opodatkovannia dokhodiv fizychnykh osib v Ukraini. [Legal regulation of personal income taxation in Ukraine]. *Avtoref. dys... kand. yuryd. nauk. 12*.

00.07. 20. [in Ukrainian].

12. Kucheriavenko, M.P. (Ed.) (2010). Podatkove pravo Ukrainy. [Tax law of Ukraine]. Navchalnyi posibnyk. 256. [in Ukrainian].

13. Rieznik, O.M., Solonar, A.V. (2015). Podatkove pravo Ukrainy (u skhemakh i tablytsiakh). [Tax law of Ukraine (in diagrams and tables)]. Navchalnyi posibnyk. 124. [in Ukrainian].

14. Sanzharuk, T.O. (2003). Poniattia «subiekt prava» i «subiekt pravovidosyn»: pytannia rozmezhuvannia. [The concepts of "subject of law" and "subject of legal relations": a question of distinction]. Aktualni problemy derzhavy i prava. Vyp. 21. 91-95. [in Ukrainian].

15. Podatkovyi kodeks Ukrainy. (2010, December 2). [Tax Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy №2755-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755> [in Ukrainian].

16. Kovaliv, M.V. (Ed). Administratyvno-pravovyi zakhyst prav platnykiv podatkiv. [Administrative and legal protection of taxpayers rights]. Navch. posibn. 240. Retrieved from: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/38671/admin%20pravovyi%20zakhyst%20prav.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-105-111

Корнійченко Олексій Олексійович,

аспірант кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного

університету імені Володимира Винниченка

okorniichenko@cuspu.edu.ua

ORCID ID: 0009-0009-3497-4966

Соболь Євген Юрійович,

доктор юридичних наук, професор,

ректор Центральноукраїнського державного

університету імені Володимира Винниченка

81sobol@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0804-8354

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС, АДМІНІСТРАТИВНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ, КОМПЕТЕНЦІЯ: ДЕМАРКАЦІЯ ПОНЯТЬ

Статтю присвячено проблематиці співвідношення понять «адміністративно-правовий статус», «адміністративна правосуб'єктність», «компетенція». Шляхом почергового розгляду означених понять з'ясовано, що вони належать до переліку базових категорій сучасного адміністративного права та мають лексико-функціональну самостійність. Відзначено, що у залежності від предметного контексту ці поняття можуть бути взаємопов'язаними, але не рівнозначними (тотожними).

Констатовано, що у цілому правовий статус призначений для того, щоб надати повне та реальне уявлення про певного суб'єкта (об'єкта) і його місце (фактичне правове становище) у відповідній системі. У зв'язку з цим його структурно-змістовне наповнення має бути умовно представлене певними комплексними характеристиками (блоками), які є релевантними для суб'єкта (об'єкта), правовий статус якого аналізується. При цьому визначено, що адміністративно-правовий статус окреслює правове становище суб'єкта (об'єкта) не загалом, а виключно крізь призму сутнісних характеристик, встановлених нормами адміністративного права, та відносно інших суб'єктів (об'єктів) адміністративного права.

Закцентовано, що адміністративна правосуб'єктність стосується лише потенційної здатності суб'єкта адміністративного права мати певні права і виконувати обов'язки, тому вона *a priori* не може бути рівнозначною адміністративно-правовому статусу або визначена як його складова частина. Зроблено висновок про доцільність її сприйняття як передумови й основи адміністративно-правового статусу.

Визначено, що у рамках адміністративно-правової науки компетенція позначає обсяг адміністративних повноважень, закріплених за певними суб'єктами відповідно до покладених на них завдань і функцій. Зазначено, що до таких суб'єктів належать органи публічного адміністрування (у тому числі суб'єкти делегованих повноважень), відповідні посадові і службові особи, а також адміністрації (органи внутрішньовідомчого управління) підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності. Зроблено висновок, що компетенція є складовою (комплексною характеристикою) адміністративно-правового статусу суб'єктів, наділених адміністративними повноваженнями.

Ключові слова: правовий статус, адміністративно-правовий статус, адміністративна правосуб'єктність, компетенція

Korniichenko O., Sobol Ye. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS, ADMINISTRATIVE LEGAL PERSONALITY, COMPETENCE: DEMARCATION OF CONCEPTS

The paper is devoted to the issue of the correlation between the concepts of "administrative and legal status", "administrative

legal personality”, and “competence”. Through a sequential examination of these concepts, it has been established that they belong to the set of fundamental categories of modern administrative law and possess lexical and functional independence. It is noted that, depending on the substantive context, these concepts may be interrelated, yet they are not equivalent or identical.

It is stated that legal status is intended to provide a complete and accurate understanding of a particular subject (or object) and its place (actual legal position) within the respective system. Accordingly, its structural and substantive content should be conventionally represented by certain comprehensive characteristics (blocks) that are relevant to the subject (or object) whose legal status is being analysed. At the same time, it is determined that the administrative and legal status defines the legal position of a subject (or object) not in general, but exclusively through the prism of the essential characteristics established by the norms of administrative law and in relation to other subjects (or objects) of administrative law.

It is emphasised that administrative legal personality concerns only the potential capacity of a subject of administrative law to possess certain rights and to perform duties; therefore, a priori, it cannot be regarded as equivalent to administrative and legal status or defined as its constituent element. It is concluded that it should rather be perceived as the prerequisite and foundation of administrative and legal status.

It is determined that within the framework of administrative and legal science, competence is defined as the scope of administrative powers vested in particular subjects in accordance with the tasks and functions assigned to them. It is noted that such subjects include public administration bodies (including entities vested with delegated powers), relevant officials and officers servants, as well as the administrations (internal management bodies) of enterprises, institutions, and organisations regardless of their form of ownership. It is concluded that competence constitutes an element (a complex characteristic) of the administrative and legal status of subjects vested with administrative powers.

Keywords: legal status, administrative and legal status, administrative legal personality, competence.

Постановка проблеми. Державні політико-правові процеси щодо формування прогресивної системи публічного управління відповідно до європейських правових стандартів і реалізація адміністративної реформи в Україні обумовлюють об’єктивну потребу у якісному науково-теоретичному підґрунті. У цьому контексті одним із першочергових завдань адміністративно-правової науки є вироблення понятійно-категоріального апарату, структурні одиниці якого повинні мати чіткі визначення та несуперечливо корелювати між собою. Натомість предметом цього дослідження обрано поняття, які останнім критеріям не відповідають. У науково-практичній площині «адміністративно-правовий статус», «адміністративна правосуб’єктність», «компетенція» часто використовуються як рівнозначні, хоча вони мають різну правову природу та призначення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загалом проблематика адміністративно-правового статусу, адміністративної правосуб’єктності, компетенції має безпосереднє відношення до загально-теоретичних основ адміністративно-правової науки. У зв’язку з цим питання, що охоплюються зазначеною проблематикою, неодноразово ставали предметом наукових розвідок багатьох учених-адміністративістів. Зокрема, В. Авер’янова, Н. Армаш, О. Бандурки, В. Безвенка, Ю. Битяка, В. Галушка, М. Горбач, В. Гриценка, О. Джафарової, Є. Додіної, О. Дрозда, Т. Коломосьць, В. Колпакова, В. Комзюка, А. Куліша, П. Лютікова, А. Манжули, Р. Мельника, О. Миколенка, С. Петкова, С. Попової, С. Стеценка, В. Терещука, С. Шатрави. Водночас, не применшуючи здобутків зазначених учених, маємо констатувати, що питання, пов’язані з розумінням сутності адміністративно-правового статусу, адміністративної правосуб’єктності, компетенції і співвідношення цих понять між собою, наразі залишаються дискусійними та, відповідно, потребують додаткового науково-обґрунтованого осмислення.

Мета статті – провести аналіз понять «адміністративно-правовий статус», «адміністративна правосуб’єктність», «компетенція», конкретизувати їх дефінітивну характеристику та, як наслідок, здійснити відповідне категоріальне розмежування (демаркацію).

Виклад основного матеріалу дослідження. Задля досягнення мети цього дослідження вважаємо за потрібне провести розгляд понять «адміністративно-правовий статус», «адміністративна правосуб’єктність» та «компетенція» по чергово.

1. Адміністративно-правовий статус.

Поняття «адміністративно-правовий статус» є однією із базових категорій адміністративного права, на кшталт, категорій «адміністративно-правова норма», «адміністративні правовідносини», «суб’єкт адміністративного права» та ін. При цьому поняття «адміністративно-правова норма», «адміністративні правовідносини» і «суб’єкт адміністративного права» мають усталене, загальновизнане та чітке змістовне наповнення, тоді як поняття «адміністративно-правовий статус» – ні [15, с. 67].

У зв’язку з тим, що поняття «адміністративно-правовий статус» позбавлене дефінітивної визначеності, у науковій площині зустрічаються його різноманітні інтерпретації, детерміновані суб’єктивними поглядами авторів. Водночас, звертаючись до результатів нашого попереднього дослідження [11], видається за можливе зазначити наступне:

1) правовий статус – це загальна юридична категорія (концепт), що у цілому позначає фактичне становище суб’єкта (об’єкта) права, обумовлене його сутнісними ознаками, визначеними та/або встановленими нормами права, відносно інших суб’єктів (об’єктів) права. Щодо адміністративно-правового статусу поняття «правовий статус» є родовим;

2) адміністративно-правовий статус – це похідна галузева категорія (правовий субстатус), що окреслює правове становище певного суб’єкта виключно крізь призму сутнісних ознак, закріплених (встановлених) нормами адміністративного права, та відносно інших суб’єктів адміністративного права;

3) адміністративно-правовий статус усталено розглядається у контексті суб’єктів адміністративного

права. Проте, на наше переконання, адміністративно-правовий статус, як і правовий статус, є загальною (універсальною) категорією, а тому має застосовуватися і до відповідних суб'єктів, і до відповідних об'єктів. Зокрема, останнє може бути доцільним при розгляді об'єктів, що складають поняття «публічне майно»;

4) серед представників адміністративно-правової науки превалює розуміння адміністративно-правового статусу як комплексу певних елементів (компонентів, блоків), головними з яких є права й обов'язки (повноваження), закріплених за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права. На нашу думку, таке розуміння, навіть попри його розповсюдженість, є некоректним, адже не передає сутності адміністративно-правового статусу, а лише характеризує його структуру;

5) структура – суттєва характеристика адміністративно-правового статусу, однак нею він не вичерпується. Водночас прикметним є те, що в питаннях елементів (компонентів, блоків), які її формують, вченими-адміністративістами однотайності не досягнуто. Окрім цього, актуальною залишається тенденція, коли науковці, переслідуючи власні дослідницькі цілі, намагаються обґрунтувати релевантність конкретного набору структурних елементів адміністративно-правового статусу. При цьому особливою оригінальністю такий набір може і не вирізнятися.

З огляду на вищевказане, погоджуємося з поглядами О.І. Миколенка й О.М. Миколенко, що задля утвердження адміністративно-правового статусу у якості базової категорії адміністративного права, необхідно зрозуміти, що адміністративно-правовий статус це не про перерахування елементів, які входять до його структури, як це робиться в більшості наукових джерел, а насамперед про стан особи, який розкриває специфіку її положення в суспільстві (матеріальний правовий статус), особливості її участі в адміністративних правовідносинах [15, с. 67-68].

Поряд з цим слід відзначити, що, попри різноманітність підходів, перелік основних елементів (компонентів, блоків), які визначаються дослідниками при характеристиці структури адміністративно-правового статусу сутнісно подібних суб'єктів, зазвичай є доволі схожим. Суттєві ж відмінності здебільшого обумовлюються окремими специфічними чи факультативними властивостями відповідного суб'єкта.

Так, Є. Додіна (2001 р.) в адміністративно-правовому статусі громадських організацій як колективних суб'єктів виділила три блоки: а) цільовий (включає цілі, завдання); б) структурно-організаційний (стосується порядку створення, легалізації, реорганізації, ліквідації; встановлення і змінювання організаційних структур); в) компетенційний (складається із сукупності повноважень) [6, с. 52-53]. Р. Мельник і В. Бевзенко (2014 р.) визначили, що правовий статус суб'єкта публічної адміністрації може бути представлений трьома компонентами: 1) цільовим (мета, завдання діяльності суб'єкта публічної адміністрації); 2) організаційно-структурним (сукупність внутрішніх складових суб'єкта публічної адміністрації); 3) компетенцією (функції, адміністративні повноваження, відповідальність) [14, с. 175]. С. Ківалов і Л. Біла-Тіунова (2023 р.) адміністративно-правовий статус суб'єкта владних повноважень структурували на три блоки: 1) цільовий (мета, завдання, функціональне призначення); 2) структурно-організаційний (порядок формування, структура суб'єкта, схема організаційного підпорядкування та інше); 3) компетенційний (повноваження, предмет відання, функції) [8, с. 161].

На противагу вищевказаному, значна кількість вчених, визначаючи елементи певного адміністративно-правового статусу, вдається до їх звичайного перерахування. Зокрема, В. Малиновський (2003 р.) до основних елементів правового статусу органів виконавчої влади відніс завдання (функції) та цілі, компетенцію, відповідальність, порядок формування і процедури діяльності цих органів [13, с. 498]. В. Комзюк (2014 р.) структуру адміністративно-правового статусу митних органів розкрив як сукупність взаємопов'язаних елементів, серед яких: правова основа діяльності, функціонально-організаційна структура, мета, принципи та завдання, форми і методи діяльності, компетенція та повноваження, сукупність адміністративних прав і обов'язків, відповідальність та гарантії діяльності [9, с. 67-68]. О. Джафарова та Н. Грідіна (2024 р.) визначили, що адміністративно-правовий статус Державної служби зайнятості України є складною юридичною конструкцією, яка містить різні за обсягом складові, головною серед яких є компетенція, що доповнюється відповідальністю, завданнями, функціями, організацією (структурою) та порядком діяльності (форми, методи діяльності, порядки створення і припинення діяльності) [5, с. 582].

Разом з цим, з огляду на проблематику дослідження, маємо зазначити про наявність наукового підходу, що передбачає віднесення до основних елементів адміністративно-правового статусу й адміністративної правосуб'єктності. Серед прихильників цього підходу П. Лютіков [12, с. 190], О. Гумін та Є. Пряхін [4, с. 36], В. Терещук [18, с. 61-62].

Не вдаючись до комплексного аналізу наведених авторських розумінь, відзначимо лише те, що має суттєве значення для нашого дослідження:

1) компетенція відповідними дослідниками з адміністративно-правовим статусом не отожднюється, а розглядається як його базова складова. Водночас у розуміннях самого поняття прослідковуються деякі відмінності, насамперед у включенні до змісту компетенції, окрім повноважень, додаткових категорій (предмету відання, функцій тощо). Останнє, на нашу думку, є спірним, а тому буде проаналізовано далі при розгляді поняття «компетенція»;

2) адміністративна правосуб'єктність безумовно пов'язана з адміністративно-правовим статусом, однак убачається, що її природа до рамок одного з елементів цього статусу не зводиться.

II. Адміністративна правосуб'єктність.

Адміністративна правосуб'єктність, як і адміністративно-правовий статус, належить до базових категорій сучасного адміністративного права. Р. Труба підкреслює, що це поняття в силу його теоретичного характеру не закріплене на нормативно-правовому рівні (хоча й має безпосереднє практичне значення), однак детально розкриті на науковому рівні [19, с. 531].

У загальній теорії права правосуб'єктність традиційно пов'язують зі здатністю особи бути суб'єктом права. Відзначається, що завдяки правосуб'єктності особа як суб'єкт права узагалі здатна бути учасником правовідносин. Тож правосуб'єктність є своєрідним правом на право. Вона має певну структуру (склад), що включає правоздатність (здатність суб'єкта права мати права й обов'язки) та дієздатність (здатність суб'єкта права своїми діями набувати для себе права й обов'язки, самостійно їх здійснювати та виконувати). Іноді у складі правосуб'єктності виокремлюють деліктоздатність (здатність особи нести юридичну відповідальність за скоєні правопорушення), проте вона не має самостійного значення і повинна розглядатись як один з аспектів дієздатності [7, с. 228-229]. Серед іншого варто вказати, що у площині юридичної науки розрізняють загальну, галузеву і спеціальну правосуб'єктності.

Прикладом галузевої правосуб'єктності є адміністративна правосуб'єктність, усталене розуміння якої, згідно з поглядами авторитетних учених-адміністративістів, зводиться до здатності суб'єкта мати та реалізовувати (здійснювати) права, а також виконувати обов'язки, що встановлені нормами адміністративного права [17, с. 89-90; 2, с. 186-187]. Вона, як і загальна правосуб'єктність, має дуальну структуру, тобто складається з:

- адміністративної правоздатності (здатності суб'єкта мати права й обов'язки, передбачені нормами адміністративного права), що виникає з моменту появи суб'єкта; та

- адміністративної дієздатності (здатності суб'єкта вольовими й усвідомлюваними діями (безпосередньо, через представника) реалізовувати надані йому права і виконувати покладені на нього обов'язки у сфері адміністративно-правового регулювання), частиною якої визнається адміністративна деліктоздатність (здатність суб'єкта нести юридичну відповідальність за порушення адміністративно-правових норм).

Зважаючи на усталене розуміння адміністративної правосуб'єктності, деякими дослідниками цілком обґрунтовано звертається увага на хибність наукових підходів, які передбачають ототожнення цієї категорії з адміністративно-правовим статусом або сприйняття її як складової частини цього статусу. У цьому контексті, зокрема, С. Стеценко вказує, що якщо адміністративна правосуб'єктність – це здатність суб'єкта мати і реалізовувати права та виконувати обов'язки, то адміністративно-правовий статус – це вже реально існуючі права й обов'язки. Адміністративна правосуб'єктність, на думку вченого, лежить в основі адміністративно-правового статусу [17, с. 90]. В. Авер'янов і В. Колпаков відзначають, що коли йдеться про потенційну здатність суб'єкта адміністративного права мати певні права і виконувати обов'язки, акцентується увага на його адміністративній правосуб'єктності, а коли – про наявні у того самого суб'єкта права і обов'язки, мається на увазі його адміністративно-правовий статус [2, с. 188]. Подібні погляди мають О.І. Миколенко та О.М. Миколенко, які зазначають, що адміністративно-правовий статус не є правосуб'єктністю, адже правосуб'єктність – це гіпотетична можливість особи мати і реалізовувати певний адміністративно-правовий статус, тоді як адміністративно-правовий статус – це вже реально існуючий набір прав, обов'язків, повноважень тощо, закріплених законодавством за конкретною особою [15, с. 68]. Р. Труба, беручи до уваги доктринальні підходи тлумачення адміністративної правосуб'єктності, констатує, що ця правова конструкція є визначальною основою адміністративно-правового статусу суб'єктів публічної адміністрації. Разом з цим він наголошує, що правосуб'єктність не є синонімом правового статусу чи його частиною [19, с. 531]. М. Горбач вважає, що саму по собі правосуб'єктність не можна відносити до елементів адміністративно-правового статусу, адже вона є його підґрунтям (передумовою) і аж ніяк не складовою [3, с. 31]. Ми приєднуємося до резонних думок дослідників та, у свою чергу, також вважаємо, що при співвідношенні цих двох понять адміністративну правосуб'єктність доцільно сприймати як самостійну категорію, яка є передумовою й основою адміністративно-правового статусу.

III. Компетенція.

На відміну від адміністративно-правового статусу й адміністративної правосуб'єктності, компетенція є міжгалузевою та міждисциплінарною категорією. У зв'язку з цим у науковій літературі зустрічається значна кількість підходів щодо її трактування.

Відповідно до довідникових джерел, компетенція (лат. *competentia*, від *compeo* – взаємно прагну; відповідаю, підходжу) – це коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи; коло питань, в яких ця особа має певні повноваження, знання, досвід [16, с. 282]. Тож цілком закономірно, що у рамках адміністративно-правової науки компетенція неодмінно пов'язується з колом повноважень релевантних суб'єктів, насамперед органів публічного адміністрування та їх посадових осіб. При цьому позитивним аспектом є те, що дефінітивна характеристика цього поняття має нормативне закріплення.

Так, Концепцією адміністративної реформи в Україні встановлюється, що для визначення певного обсягу повноважень, закріпленого за кожним органом виконавчої влади відповідно до покладених на нього завдань і функцій, застосовується поняття «компетенція». Поряд з цим поняття «повноваження» трактується як закріплені за органом виконавчої влади права й обов'язки (у тому числі обов'язки нести відповідальність за наслідки виконання повноважень – так звані «юрисдикційні» обов'язки) [10]. Водночас, зважаючи на сучасну

доктрину адміністративного права, вбачається, що компетенція є атрибутом не лише органів виконавчої влади, а всіх суб'єктів, наділених певним обсягом саме адміністративних повноважень. До таких суб'єктів належать органи публічного адміністрування (у тому числі суб'єкти делегованих повноважень), відповідні посадові і службові особи, а також адміністрації (органи внутрішньовідомчого управління) підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності.

Інший суттєвий аспект полягає у тому, що визначення, передбачене Концепцією адміністративної реформи в Україні, характеризує компетенцію як сукупність повноважень, тобто доволі вузько. Тому у науково-правовій площині зустрічаються позиції, згідно з якими компетенція тлумачиться більш широко. Як приклад, попередньо зазначалося, що іноді дослідники [14, с. 175; 8, с. 161] до її змісту, окрім повноважень, включають додаткові категорії, зокрема предмет відання та функції. Компетенція у наведених випадках розглядається як базова складова адміністративно-правового статусу. Також її визначають і як самостійну категорію, що представлена метою, завданнями, предметом відання й обсягом повноважень [1, с. 129]. Тенденція щодо розширеного трактування компетенції, на нашу думку, є негативною, адже обумовлює невиправдані дискусії стосовно поняття, яке фактично є уніфікованим. Водночас це дає хибні підстави для сприйняття компетенції та адміністративно-правового статусу як рівнозначних категорій.

Зокрема, В. Комзюк у своєму дисертаційному дослідженні звертає увагу, що у юридичній літературі термін «правовий статус» вживається переважно щодо таких категорій як «людина», «громадянин», «іноземець», «особа без громадянства», «державний службовець», а відносно юридичних осіб (у тому числі органів влади) використовується термін «компетенція». Зі свого боку вчений вважає, що при характеристиці юридичної особи чи державного органу доцільним є вжиття терміна «компетенція» і не виключає використання словосполучення «правовий статус» як синоніму «компетенції» [9, с. 61-62]. У свою чергу ми дотримуємося позиції, що правовий статус є концептом (загальною юридичною категорією), яким охоплюється об'ємний за змістом набір комплексних характеристик (блоків), що в сукупності формують повне і реальне уявлення про певного суб'єкта та його місце (фактичне становище) у відповідній системі. Тому вбачаємо, що у контексті суб'єктів, наділених певними адміністративними повноваженнями, компетенція є однією з комплексних характеристик правового статусу й ототожнювати її з останнім – сутнісно невірно. Стосується означене й адміністративно-правового статусу. Разом з цим вважаємо, що трактування компетенції, передбачене Концепцією адміністративної реформи в Україні, є найбільш оптимальним (з урахуванням зроблених уточнень щодо кола суб'єктів, яким вона властива).

Таким чином, компетенція є відносно самостійною категорією та може розглядатися відокремлено за необхідності дослідження виключно повноважень певного суб'єкта у цілому.

Також принагідно відзначити, що компетенція не є обов'язковою характеристикою (блоком) адміністративно-правового статусу, адже цей статус притаманний усім суб'єктам адміністративного права, а компетенція лише тим, які володіють адміністративними повноваженнями. Тому до структури адміністративно-правового статусу, як приклад, громадянина України, входять права й обов'язки, які у контексті такого суб'єкта не є повноваженнями.

З огляду на вищевказане, влучною є думка про те, що адміністративно-правовий статус в залежності від суб'єкта адміністративного права та сфер адміністративно-правового регулювання може мати різне змістовно-структурне наповнення. Те, що є природним для фізичної особи, не спрацьовує при характеристиці статусу публічного службовця чи органу виконавчої влади. Тому необхідно диференційовано підходити до характеристики структурних елементів адміністративно-правового статусу, в залежності від того, про якого власне суб'єкта адміністративного права йде мова [15, с. 66, 71].

Висновки. Підсумовуючи викладений матеріал, можемо зробити наступні висновки:

1. Поняття «адміністративно-правовий статус», «адміністративна правосуб'єктність» та «компетенція» належать до переліку базових категорій сучасного адміністративного права, кожне з яких характеризується лексико-функціональною самостійністю. Вони мають власну дефінітивну характеристику, призначення та сферу застосування. Залежно від предметного контексту ці поняття можуть бути взаємопов'язаними, але не рівнозначними (тотожними).

2. Правовий статус за своєю природою є загальною юридичною категорією, призначення якої надати повне та реальне уявлення про певного суб'єкта (об'єкта) і його місце (фактичне правове становище) у відповідній системі. Тому цілком закономірно, що його структурно-змістовне наповнення має бути представлене певними комплексними характеристиками (блоками), які є релевантними для суб'єкта (об'єкта), правовий статус якого аналізується.

Адміністративно-правовий статус – похідна галузева категорія (правовий субстатус), якій властиві як вищевказані, так і власні специфічні ознаки. Він окреслює правове становище суб'єкта (об'єкта) не загалом, а виключно крізь призму сутнісних характеристик, встановлених нормами адміністративного права, та відносно інших суб'єктів (об'єктів) адміністративного права.

3. Адміністративна правосуб'єктність – це здатність суб'єкта мати та реалізовувати (здійснювати) права, а також виконувати обов'язки, що встановлені нормами адміністративного права. Вона має дуальну структуру, тобто складається з адміністративної правоздатності й адміністративної дієздатності, що додатково включає адміністративну деліктоздатність. Оскільки адміністративна правосуб'єктність стосується лише потенційної здатності суб'єкта адміністративного права мати певні права і виконувати обов'язки, вона *a priori*

не може бути рівнозначною адміністративно-правовому статусу або визначена як його складова частина. Натомість її доцільно сприймати як самостійну категорію, що слугує передумовою й основою адміністративно-правового статусу.

4. Компетенцію у рамках адміністративно-правової науки необхідно застосовувати як категорію, що позначає виключно обсяг адміністративних повноважень, закріплених за певними суб'єктами відповідно до покладених на них завдань і функцій. До таких суб'єктів належать органи публічного адміністрування (у тому числі суб'єкти делегованих повноважень), відповідні посадові і службові особи, а також адміністрації (органи внутрішньовідомчого управління) підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності.

Таким чином, у контексті суб'єктів, наділених адміністративними повноваженнями, компетенція виступатиме у якості комплексної характеристики (блоку) їх адміністративно-правового статусу. Водночас вона може розглядатися відокремлено за необхідності цільового дослідження повноважень певного суб'єкта у цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні: навчальний посібник: у 2 т.: Т. 1. Загальне адміністративне право / за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. Одеса: Юридика, 2024. 622 с.
2. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т.: Т. 1. Загальна частина / ред. кол.: В. Авер'янов (гол.) та ін. Київ: Юридична думка, 2007. 592 с.
3. Горбач М. Адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративного права: теорія і практика: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2017. 202 с.
4. Гумін О., Пряхін Є. Адміністративно-правовий статус особи: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 5. С. 32-37.
5. Джафарова О., Грідіна Н. Адміністративно-правовий статус Державної служби зайнятості. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 577-585.
6. Додіна Є. Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2001. 175 с.
7. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
8. Загальне адміністративне право України: підручник / за заг. ред.: С. Ківалова, Л. Білої-Тіунової. Одеса: Фенікс, 2023. 792 с.
9. Комзюк В. Адміністративно-правовий статус митних органів України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2014. 444 с.
10. Концепція адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22.07.1998 № 810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98>
11. Корнійченко О. Концепт «правовий статус»: загальнотеоретичний та адміністративно-правовий аспекти. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. № 17. С. 146-154. URL: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-17-146-154>.
12. Лютіков П. Юридичні особи як суб'єкти адміністративного права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2013. 454 с.
13. Малиновський В. Державне управління: навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. та перероб. Київ: Атіка, 2003. 576 с.
14. Мельник Р., Бевзенко В. Загальне адміністративне право: навчальний посібник; за заг. ред. Р. Мельника. Київ: Ваіте, 2014. 376 с.
15. Миколенко О.І., Миколенко О.М. Адміністративно-правовий статус як категорія адміністративного права. *Правова держава*. 2023. № 52. С. 65-73.
16. Словник іншомовних слів / уклад.: С. Морозов, Л. Шкарапута. Київ: Наукова думка, 2000. 680 с.
17. Стеценко С. Адміністративне право України: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2007. 624 с.
18. Терещук В. Правовий статус суб'єктів публічної адміністрації: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ, 2020. 269 с.
19. Труба Р. Поняття адміністративної правосуб'єктності органів виконавчої влади як суб'єктів забезпечення національної безпеки. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Львів-Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 531-534.

REFERENCES:

1. Halunko, V., & Felyk, V. (Eds.). (2024). *Administratyvne pravo ta administratyvnyi protses v umovakh voiennoho stanu v Ukraini: navchalnyi posibnyk [Administrative law and administrative proceedings under martial law in Ukraine: textbook]*. (Vols. 1). Odesa: Yurydyka [in Ukrainian].
2. Averyanov, V. (Eds.). (2007). *Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyy kurs: pidruchnyk [Administrative law of Ukraine. Academic course: textbook]*. (Vols. 1). Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].
3. Horbach, M. (2017). *Administratyvno-pravovyi status subiektiv administratyvnoho prava: teoriia i praktyka [Administrative and legal status of subjects of administrative law: theory and practice]*. *Candidate's thesis*. Kyiv: Naukovo-doslidnyi instytut publichnoho prava [in Ukrainian].
4. Humin, O., & Pryakhin, Ye. (2014). *Administratyvno-pravovyy status osoby: ponyattya ta struktura [Administrative and legal status of a person: concept and structure]*. *Nashe pravo*, 5, 32-37 [in Ukrainian].

5. Dzhafarova, O., & Hridina N. Administratyvno-pravovyi status Derzhavnoi sluzhby zainiatsosti [Administrative and legal status of the State Employment Service]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, 1 (31), 577-585 [in Ukrainian].
6. Dodina, Ye. (2001). Administratyvno-pravovyi status hromadskykh orhanizatsii v Ukraini [Administrative and legal status of public organisations in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Odesa: Odeska natsionalna yurydychna akademiia [in Ukrainian].
7. Kozyubra, M. (Eds.). (2015). *Zahalna teoriia prava: pidruchnyk [General theory of law: textbook]*. Kyiv: VAITE [in Ukrainian].
8. Kivalov, S., & Bila-Tiunova, L. (2023). *Zahalne administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk [General administrative law of Ukraine: textbook]*. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
9. Komziuk, V. (2014). Administratyvno-pravovyi status mytnykh orhaniv Ukrainy [Administrative and legal status of customs authorities in Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
10. Kontseptsiiia administrativnoi reformy v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 22.07.1998 № 810/98 [Concept of Administrative Reform in Ukraine: Decree of the President of Ukraine of 22 July 1998 № 810/98]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98> [in Ukrainian].
11. Kornichenko, O. (2024). Kontsept «pravovyi status»: zahalnoteoretychnyi ta administratyvno-pravovyi aspekty [The concept of “legal status”: general theoretical, administrative and legal aspects]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pravo*, 17, 146-154. Retrieved from: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-17-146-154> [in Ukrainian].
12. Liutikov, P. (2013). Yurydychni osoby yak subiekty administrativnoho prava [Legal entities as subjects of administrative law]. *Doctor's thesis*. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].
13. Malynovskyi V. (2003). *Derzhavne upravlinnia: navchalnyi posibnyk [Public administration: textbook]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
14. Melnyk, R., & Bevzenko, V. (Eds.). (2014). *Zahalne administratyvne pravo: navchalnyi posibnyk [General administrative law: textbook]*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
15. Mykolenko, O.I., & Mykolenko, O.M. (2023). Administratyvno-pravovyy status yak katehoriya administrativnoho prava [Administrative and legal status as a category of administrative law]. *Pravova derzhava*, 52, 65-73 [in Ukrainian].
16. Morozov, S., & Shkaraputa, L. (Eds.). (2000). *Sloynyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
17. Stetsenko, S. (2007). *Administratyvne pravo Ukrainy: navchalnyi posibnyk [Administrative law of Ukraine: textbook]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
18. Tereshchuk, V. (2020). Pravovyi status subiektiv publichnoi administratsii [Legal status of public administration entities]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Mizhrehionalna akademiia upravlinnia personalom [in Ukrainian].
19. Truba, R. (2024). Poniattia administrativnoi pravosubiektnosti orhaniv vykonavchoi vlady yak subiektiv zabezpechennia natsionalnoi bezpeky [The concept of administrative legal personality of executive authorities as entities ensuring national security]. *Proceedings of the International Conference “Theoretical and practical problems of implementing legal norms”*. (pp. 531-534). Lviv-Torun: Liha-Pres [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.10.2025

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-111-116

Малютяк Владислав Володимирович,

аспірант кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

3433000@i.ua

ORCID ID: 0009-0003-6557-497X

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМО МАЙНО

У статті здійснено комплексний адміністративно-правовий аналіз організації та діяльності суб'єктів державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обов'язків в Україні. Обґрунтовано значення державної реєстрації як ключового елемента публічного адміністрування у сфері майнових відносин, що забезпечує юридичну визначеність права власності, стабільність цивільного обороту та належний рівень захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Розкрито та проаналізовано структуру системи державної реєстрації в умовах децентралізації владних

повноважень, цифровізації адміністративних процедур і реформування публічної адміністрації, а також у контексті правових і соціально-економічних викликів, зумовлених воєнним станом. Проаналізовано нормативно-правові засади функціонування системи суб'єктів державної реєстрації прав, визначено їх адміністративно-правовий статус, місце та роль у механізмі реалізації державної політики у сфері нерухомості.

Особливу увагу приділено положенням Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», зокрема статтям, що регламентують систему органів державної реєстрації, повноваження Міністерства юстиції України, органів місцевого самоврядування та державних реєстраторів. Розкрито адміністративно-правову природу реєстраційних дій як індивідуальних адміністративних актів, охарактеризовано гарантії неупередженості та законності діяльності державних реєстраторів, у тому числі антикорупційні обмеження та механізми контролю.

Зроблено висновок про необхідність подальшого вдосконалення адміністративно-правових механізмів організації та діяльності суб'єктів державної реєстрації з метою підвищення прозорості, правової визначеності та ефективності публічного адміністрування у сфері нерухомого майна.

Ключові слова: державна реєстрація, речові права, нерухоме майно, публічне адміністрування, суб'єкти державної реєстрації, адміністративне право.

Malyutak V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL BASIS FOR THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF ENTITIES REGISTERING REAL RIGHTS TO IMMOVABLE PROPERTY

The article provides a comprehensive administrative and legal analysis of the organization and activities of entities responsible for state registration of real rights to immovable property and encumbrances thereon in Ukraine. It substantiates the importance of state registration as a key element of public administration in the field of property relations, which ensures legal certainty of property rights, stability of civil turnover, and an adequate level of protection of the rights and legitimate interests of individuals and legal entities.

The structure of the state registration system is revealed and analyzed in the context of decentralization of power, digitization of administrative procedures, and reform of public administration, as well as in the context of legal and socio-economic challenges caused by the state of war. The regulatory and legal basis for the functioning of the system of state registration of rights is analyzed, and their administrative and legal status, place, and role in the mechanism of implementing state policy in the field of real estate are determined.

Particular attention is paid to the provisions of the Law of Ukraine “On State Registration of Real Rights to Immovable Property and Their Encumbrances,” in particular, the articles regulating the system of state registration authorities, the powers of the Ministry of Justice of Ukraine, local self-government bodies, and state registrars. The administrative and legal nature of registration actions as individual administrative acts is revealed, and guarantees of impartiality and legality of the activities of state registrars, including anti-corruption restrictions and control mechanisms, are described.

The conclusion is made about the need to further improve the administrative and legal mechanisms for the organization and activities of state registration entities in order to increase transparency, legal certainty, and the effectiveness of public administration in the field of real estate.

Keywords: state registration, property rights, real estate, public administration, state registration entities, administrative law.

Постановка проблеми. Реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень відіграє вагомую роль у забезпеченні правової визначеності власності та її закріпленні, стабільності обороту майна та ефективного функціонування системи публічного адміністрування. Державна реєстрація є ключовою юридичною гарантією захисту права власності та інших речових прав, оскільки саме з моменту внесення відповідних відомостей до Державного реєстру виникають, змінюються або припиняються права на нерухомість.

В умовах реформування публічної адміністрації, децентралізації владних повноважень та цифровізації адміністративних процедур особливого значення набуває належне нормативне врегулювання діяльності суб'єктів державної реєстрації речових прав. Наявні прогалини та колізії адміністративно-правового регулювання, неоднаковість правозастосовної практики, зростання кількості спорів щодо неправомірних реєстраційних дій і випадків рейдерських захоплень свідчать про потребу вдосконалення механізмів адміністративного контролю, відповідальності та гарантій законності у цій сфері.

Окремого значення проблема державної реєстрації речових прав набуває в контексті воєнного стану, з урахуванням необхідності відновлення зруйнованого майна, потребою фіксації масових змін майнового статусу внутрішньо переміщених громадян і юридичних осіб. За цих обставин своєчасна, ефективна, прозора та захищена система реєстрації майна стає необхідною умовою реалізації соціально-економічних прав, інвестиційної безпеки та післявоєнної відбудови держави.

Таким чином, реєстрація речових прав та їх обтяжень є об'єктивно актуальним предметом наукового дослідження, що потребує комплексного адміністративно-правового аналізу з метою підвищення ефективності публічного адміністрування, захисту прав приватних осіб і зміцнення довіри до інститутів державної влади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Безпосереднім дослідженням особливостей реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень займалися науковці: А.С. Кеча, М.О. Колесников, Є.О. Легеца, Я.О. Пономарьова, С.О. Слободянюк, Я.В. Тамаря. Окремі аспекти інституту державної реєстрації прав, з урахуванням адміністративно-правового регулювання цих відносин, розкрили у своїх працях Я.Є. Барца, А.А. Герца, Г.Ю. Гулевської, М.П. Гурковський, І.Б. Коліушко, С.В. Лихачова, Д.О. Мальцева, І.Ф. Мироненко, Г.М. Писаренко, Н.В. Савенко, О.В. Харитонova тощо.

Метою статті є дослідити адміністративно-правові аспекти організації та функціонування суб'єктів державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень є ключовим елементом публічного адміністрування у сфері майнових відносин. Вона забезпечує юридичну визначеність, стабільність цивільного обороту та захист прав власників, користувачів і інших носіїв речових прав. У сфері адміністративного права - ця система розглядається як комплекс владних процедур, реалізованих спеціально визначеними суб'єктами, діяльність яких спрямована на підтвердження та офіційне визнання правового статусу майна.

Якщо звернутися до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 № 1952-IV, то ст. 2 визначає, що державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (далі – державна реєстрація прав) – офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [4].

Сучасна система державної реєстрації в Україні зазнала суттєвих трансформацій, пов'язаних із цифровізацією, децентралізацією та дерегуляцією. Це обумовлює необхідність переосмислення ролі та місця суб'єктів реєстрації у забезпеченні ефективності адміністративно-правового механізму. Саме тому створення єдиної державної інформаційної системи, яка забезпечує централізований облік, обробку, збереження та надання достовірних відомостей про зареєстровані речові права на майно та їх обтяження, є правовою гарантією визначення права власності. Як зазначає сам Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 № 1952-IV, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно - єдина державна інформаційна система, що забезпечує обробку, збереження та надання відомостей про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження [4].

Державна реєстрація має ознаки адміністративної послуги та водночас є специфічною формою публічного адміністрування, оскільки пов'язана зі здійсненням владних повноважень. Саме на це вказує В.К. Колпаков у своїй роботі, зазначаючи, що під формами публічного адміністрування розуміють зовнішнє вираження (зовнішнє оформлення) діяльності суб'єкта публічної адміністрації щодо реалізації своїх функцій у межах встановленої компетенції [3, с. 43]. Т.Б. Семенчук визначає, що публічне адміністрування є механізмом, який з одного боку забезпечує надання суспільству послуг щодо законодавства, з іншого боку – реалізацію обраного типу політики, яку втілюють державні службовці, яким було делеговано повноваження під час волевиявлення народу на виборах, як в межах країни, так і закордоном, у всіх напрямках її прояву [5, с.389].

Спираючись на теоретичну основу, адміністративно-правовий характер державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень як ознаки публічної послуги проявляється у: процедурності та формалізованості; визначенні чітких повноважень суб'єктів; імперативності вимог до документів та строків; юридичній значущості результату, який набуває сили акту індивідуальної дії. Публічний характер процедури забезпечує необхідний баланс між приватними інтересами власників та публічними інтересами держави.

Оскільки публічне адміністрування повинно здійснюватися уповноваженими на те суб'єктами, постає необхідність у наданні останнім адміністративно-правової характеристики. Так, на думку Т.І. Білоус-Осін, поняття «суб'єкт публічної адміністрації» використовується при позначенні органу державної виконавчої влади, органу місцевого самоврядування або інших суб'єктів, яких наділено публічними владно-розпорядчими повноваженнями для забезпечення публічних інтересів у державі [1, с. 57].

Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2022/2557 від 14 грудня 2022 року суб'єкт публічного адміністрування визначає таким в державі-члені відповідно до національного права, окрім судочинства, парламентів або центральних банків, який відповідає таким критеріям: (а) він створений з метою задоволення потреб, що становлять загальний інтерес і не має промислового або комерційного характеру; (b) він має правосуб'єктність або уповноважений законом діяти від імені іншого суб'єкта з правосуб'єктністю; (с) він отримує фінансування переважно від держави, регіональних органів влади або інших органів публічного права, перебуває під управлінським контролем зазначених органів влади чи органів публічного права, або має адміністративну, керівну чи наглядову раду, більш ніж половину членів якої призначає держава, регіональні органи влади або інші органи публічного права; (d) він має повноваження звертатися до фізичних або юридичних осіб із адміністративними чи регуляторними рішеннями, що впливають на їхні права в сфері трансграничного руху осіб, товарів, послуг або капіталу [2].

Безпосередньо ст. 6 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 № 1952-IV до системи органів та суб'єктів, які здійснюють повноваження у сфері державної реєстрації прав відносить: 1) Міністерство юстиції України та його територіальні органи; 2) суб'єкти державної реєстрації прав: виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, Київська, Севастопольська міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації; 3) державні реєстратори прав на нерухоме майно (далі - державні реєстратори) [4].

Як бачимо, ст. 6 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 № 1952-IV формує цілісну адміністративно-правову модель організації системи державної реєстрації прав, у межах якої поєднуються елементи централізованого управління та

децентралізованого надання адміністративних послуг, що сприяє підвищенню рівня захисту прав приватних осіб і ефективності публічного адміністрування у сфері нерухомості.

Продовжуючи аналіз вказаної статті, слід зазначити, що дана норма визначає інституційну основу адміністративно-правового механізму державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, систематизуючи коло органів і посадових осіб, наділених владними повноваженнями у цій сфері, та окреслюючи їх місце в системі публічного адміністрування. Умовно, структуру організаційної системи державної реєстрації прав можна поділити на три рівні.

До першого законодавцем віднесено Міністерство юстиції України та його територіальні органи, де Міністерство, відповідно до покладених на нього повноважень, виступає центральним суб'єктом публічної адміністрації, який реалізує державну політику у сфері державної реєстрації прав. До його функцій належать нормативно-правове регулювання, методичне та інформаційне забезпечення, контроль та нагляд за діяльністю суб'єктів державної реєстрації, ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, а також розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність державних реєстраторів. Територіальні органи Мін'юсту забезпечують реалізацію цих повноважень на регіональному рівні, що відповідає принципам децентралізації та територіальної доступності адміністративних послуг.

У статті 7 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 № 1952-IV визначено вичерпний перелік повноважень Міністерства юстиції України у сфері державної реєстрації прав, до яких також віднесено ще: складання протоколів про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення; організація роботи з підготовки та підвищення кваліфікації державних реєстраторів; надання узагальнених роз'яснень щодо застосування законодавства з питань державної реєстрації прав.

Територіальні органи Міністерства юстиції України додатково ще можуть приймати рішення про тимчасове блокування доступу державних реєстраторів до Державного реєстру прав у випадках, передбачених Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 № 1952-IV [4].

Другий рівень суб'єктів державної реєстрації прав складають виконавчі органи органів місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації. Це свідчить про поєднання державного та муніципального компонентів публічного адміністрування, що спрямоване на спрощення доступу громадян до адміністративних послуг та підвищення їх оперативності. Законодавче закріплення таких суб'єктів узгоджується з концепцією сервісної держави, у якій органи влади орієнтовані на задоволення потреб приватних осіб.

Третій рівень утворюють державні реєстратори, які виступають безпосереднім виконавцем реєстраційних дій. У межах наданих повноважень державні реєстратори приймають індивідуальні адміністративні акти (рішення про державну реєстрацію, відмову в ній, зупинення розгляду заяви тощо), що мають юридично значимі наслідки для осіб.

Слід зазначити, що державний реєстратор виступає ключовою ланкою реалізації владних управлінських повноважень у сфері реєстрації речових прав. Ці суб'єкти безпосередньо вчиняють реєстраційні дії. Державні реєстратори працюють у: структурних підрозділах виконавчих органів місцевого самоврядування; акредитованих суб'єктах; центрах надання адміністративних послуг (ЦНАП).

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 № 1952-IV державним реєстратором є: 1) громадянин України, який має вищу освіту за спеціальністю правознавство, відповідає кваліфікаційним вимогам, встановленим Міністерством юстиції України, та перебуває у трудових відносинах з суб'єктом державної реєстрації прав; 2) нотаріус; 3) державний, приватний виконавець - у разі накладення/зняття таким виконавцем арешту на нерухоме майно під час примусового виконання рішень відповідно до закону [4].

Закон прямо забороняє державному реєстратору приймати рішення про державну реєстрацію прав у випадках, коли: речове право або його обтяження набувається, змінюється чи припиняється за суб'єктом державної реєстрації прав, з яким реєстратор перебуває у трудових відносинах; реєстратор є засновником (учасником) такого суб'єкта.

Зазначена заборона є проявом принципу об'єктивності в адміністративному праві та гарантією нейтральності державного реєстратора як посадової особи, що ухвалює індивідуальні адміністративні акти з істотними правовими наслідками для приватних і публічних інтересів. Передбачений механізм передачі повноважень іншому державному реєстратору забезпечує безперервність надання адміністративної послуги без порушення принципу неупередженості.

Виняток щодо реєстрації державного та комунального майна зумовлений із загального правила щодо перебування реєстратора у трудових відносинах з органами місцевого самоврядування або місцевими державними адміністраціями. Така норма не поширюється на реєстрацію прав на державне та/або комунальне майно.

Цей виняток має функціональний характер і пояснюється специфікою управління публічним майном, де суб'єкти державної реєстрації прав одночасно виконують владні функції в інтересах держави або територіальних громад. При цьому публічний характер майна та додаткові механізми контролю з боку Міністерства юстиції України частково нівелюють ризик приватного інтересу.

Окремо Закон № 1952-IV встановлює чітку заборону для державного реєстратора приймати рішення про реєстрацію прав: на своє ім'я; на ім'я чоловіка (дружини); на ім'я близьких родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер); щодо суб'єктів господарювання, засновником (учасником) яких він є.

Дане положення відповідає стандартам антикорупційного законодавства та є формою попередження приватного інтересу в адміністративних правовідносинах. Воно мінімізує ризики прийняття упереджених або неправомірних рішень та сприяє підвищенню довіри громадян до інституту державної реєстрації прав.

Частиною 3 ст. 10 Закону № 1952-IV визначено коло повноважень державного реєстратора, який має право встановлювати відповідність заявлених прав і поданих/отриманих документів вимогам законодавства, а також відсутність суперечностей між заявленими та вже зареєстрованими речовими правами на нерухоме майно та їх обтяженнями; перевіряти документи на наявність підстав для проведення реєстраційних дій, залишення заяви про державну реєстрацію прав та їх обтяжень без руху, зупинення державної реєстрації прав, відмови в державній реєстрації прав та приймає відповідні рішення; запитувати від органів влади, підприємств, установ та організацій, які відповідно до законодавства проводили оформлення та/або реєстрацію прав, інформацію; формувати за допомогою Державного реєстру прав документи за результатом розгляду заяв у сфері державної реєстрації прав тощо [4].

Частина друга статті 6 Закону № 1952-IV встановлює, що виконавчі органи сільських, селищних та міських рад набувають повноважень у сфері державної реєстрації прав за умови прийняття відповідного рішення радою. Такий підхід є проявом дискреції органів місцевого самоврядування та враховує їх організаційну спроможність, кадрове та матеріально-технічне забезпечення.

Водночас ця норма має важливе адміністративно-правове значення, оскільки поєднує принципи: добровільності виконання делегованих повноважень, субсидіарності, децентралізації публічної влади.

Встановлення винятку щодо міст обласного та республіканського значення АРК зумовлений особливостями їх адміністративно-територіального статусу та специфікою функціонування системи місцевого управління.

Як бачимо, ст. 6 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 № 1952-IV має системоутворююче значення, оскільки визначає побудову та взаємозв'язок суб'єктів владних повноважень у сфері державної реєстрації прав; створює правову основу для розмежування компетенції між центральними, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; забезпечує організаційну передумову реалізації принципів законності, доступності, прозорості та ефективності адміністративних процедур.

Висновки. Суб'єкти державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень формують розгалужену систему публічного адміністрування, що поєднує державні, муніципальні та делеговані повноваження. Їх адміністративно-правовий статус визначає ефективність процедури реєстрації та рівень захищеності прав власників та інших учасників майнових правовідносин.

Комплексний аналіз показує необхідність подальшої модернізації системи, спрямованої на підвищення прозорості, правової визначеності та технологічної досконалості. Удосконалення адміністративно-правових механізмів діяльності суб'єктів реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень є передумовою забезпечення належного рівня правової безпеки в сфері нерухомості та розвитку сучасного ринку майна в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Білоус-Осин Т.І. Публічне адміністрування у сфері наукової діяльності. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 3. С. 57–60.
2. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2022/2557 від 14 грудня 2022 року. Прийняття від 14.12.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9a3_002-22/ed20221214#Text
3. Колпаков В.К. Поняття форм публічного адміністрування. *Адміністративне право і процес*. № 2 (2). 2012. С. 43–51.
4. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. Дата оновлення від 18.11.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>
5. Семенчук Т.Б. Сутність категорії публічне адміністрування та передумови її формування. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. № 42. С.385-390.

REFERENCES:

1. Bilous-Osin, T.I. Publichne administruvannia u sferi naukovoї diialnosti. [Public administration in the field of scientific activity]. *Juris Europensis Scientia*. №3. 57–60. [in Ukrainian].
2. Pro stiikist krytychno vazhlyvykh subiektiv ta skasuvannia Dyrektyvy Rady 2008/114/IeS. (2022, December 14). [On the resilience of critical entities and repealing Council Directive 2008/114/EC]. *Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (IeS) 2022/2557*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9a3_002-22/ed20221214#Text [in Ukrainian].
3. Kolpakov, V.K. (2012). Poniattia form publichnoho administruvannia. [The concept of forms of public administration]. *Administratyvne pravo i protses*. №2. 43–51. [in Ukrainian].
4. Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen. (2025, November 18). [On state registration of property rights to real estate and their encumbrances]. *Zakon Ukrainy № 1952-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> [in Ukrainian].

5. Semenchuk, T.B. (2013). Sutnist katehorii publichne administruvannia ta peredumovy yii formuvannia. [The essence of the category of public administration and the prerequisites for its formation]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti. №42*. 385-390. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.11.2025

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-116-120

Новіцька Ірина Вікторівна,
аспірантка кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
inovitska@cuspu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0000-4787-9970

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЯК ЗАПОРУКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ НЕПОВНОЛІТНІМИ

У статті здійснено дослідження реалізації права на освіту неповнолітніми в контексті європейського досвіду та сучасних викликів освітньої політики України. Визначено, що право на освіту належить до фундаментальних прав людини, закріплених у міжнародно-правових актах, зокрема у Загальній декларації прав людини, Конвенції про права дитини та Хартії основних прав Європейського Союзу. Узагальнено, що у європейських правових системах освіта розглядається не лише як соціальне благо, а як системоутворюючий елемент суспільного розвитку, що забезпечує рівність можливостей, соціальну інтеграцію та сталий розвиток. Проаналізовано ключові тенденції реалізації права на освіту в державах-членах Європейського Союзу, де загальна середня освіта виступає основним інструментом формування громадянської зрілості та соціальної мобільності неповнолітніх. Особлива увага приділяється механізмам забезпечення якості освіти, інституційним формам контролю та оцінювання результатів навчання. Підкреслено, що в більшості європейських країн функціонують незалежні органи зовнішнього оцінювання, які здійснюють моніторинг навчальних досягнень учнів, професійної компетентності педагогічних працівників, що забезпечує цілісність підходів до гарантування права кожної дитини на якісну освіту.

З'ясовано, що держави ЄС активно впроваджують компенсаторні механізми – спеціальні стипендії, програми безкоштовного харчування, транспортне забезпечення, психологічну підтримку, забезпечення підручниками, – спрямовані на подолання освітньої нерівності серед соціально вразливих груп дітей, зокрема мігрантів, біженців та представників національних меншин. Встановлено, що ефективність реалізації права на освіту значною мірою визначається якістю державного адміністративного регулювання, узгодженістю міжвідомчої взаємодії та наявністю стабільних механізмів контролю й підзвітності.

Виявлено, що українська система загальної середньої освіти, попри нормативно закріплену орієнтацію на європейські стандарти, потребує подальшої модернізації. Основними проблемами залишаються збереження регіональної та соціальної нерівності у доступі до якісної освіти, обмежена автономія шкіл, неефективність механізмів фінансування та відсутність системної міжвідомчої координації. Доведено, що в умовах воєнного стану та внутрішнього переміщення населення ці виклики загострюються, що вимагає переосмислення ролі держави як гаранта освітніх прав дитини. Узагальнено, що ефективна реалізація права на освіту неповнолітніми можлива лише за умови наявності комплексної державної політики, яка поєднує правові, організаційні, соціальні та фінансові механізми.

Ключові слова: право на освіту, неповнолітні, загальна середня освіта, державне регулювання, Європейський Союз, система освіти, якість освіти

Novitska I. EUROPEAN EXPERIENCE OF STATE REGULATION OF GENERAL SECONDARY EDUCATION AS A GUARANTEE FOR THE REALIZATION OF MINORS' RIGHT TO EDUCATION

The article explores the implementation of the right to education by minors in the context of European experience and the contemporary challenges of Ukraine's educational policy. It is determined that the right to education belongs to the fundamental human rights enshrined in international legal instruments, in particular the Universal Declaration of Human Rights, the Convention on the Rights of the Child, and the Charter of Fundamental Rights of the European Union. It is summarized that in European legal systems, education is considered not only as a social good but also as a system-forming element of social development ensuring equality of opportunities, social integration and sustainable development. The key trends in the implementation of the right to education in the member states of the European Union are analyzed, where general secondary education serves as the main instrument for fostering civic maturity and social mobility among minors. Particular attention is given to the mechanisms for ensuring the quality of education, as well as to the institutional forms of control and assessment of learning outcomes. It is emphasized that in most European countries, independent bodies for external evaluation operate, conducting monitoring of students' academic achievements and teachers' professional competence, which ensures a coherent approach to guaranteeing every child's right to quality education.

It has been determined that EU member states actively implement compensatory mechanisms – such as special

scholarships, free meal programs, transportation services, psychological support, and the provision of textbooks — aimed at reducing educational inequality among socially vulnerable groups of children, including migrants, refugees, and representatives of national minorities. It has been established that the effectiveness of the implementation of the right to education is largely determined by the quality of state administrative regulation, the coherence of interagency cooperation, and the existence of stable mechanisms of control and accountability.

It has been found that the Ukrainian system of general secondary education, despite its legally established orientation toward European standards, requires further modernization. The main problems remain the persistence of regional and social inequalities in access to quality education, limited school autonomy, inefficiency of financing mechanisms, and the absence of systematic interagency coordination. It is proved that in conditions of martial law and internal population displacement, these challenges are exacerbated, necessitating a reconsideration of the state's role as a guarantor of children's educational rights. It is summarized that the effective realization of the right to education for minors is possible only if there is a comprehensive state policy that integrates legal, organizational, social, and financial mechanisms.

Keywords: right to education, minors, general secondary education, state regulation, European Union, education system, quality of education.

Постановка проблеми. Право на освіту є одним із базових соціальних прав людини і громадянина, визнаним на міжнародному, європейському та національному рівнях. Його реалізація є ключовим чинником соціалізації неповнолітніх, їх повноцінного розвитку, захисту від бідності та дискримінації. Однак гарантія цього права виходить далеко за межі його формального закріплення в законодавстві — вона вимагає ефективного державного регулювання у сфері освіти, особливо на рівні загальної середньої освіти, яка є обов'язковою та безоплатною.

У країнах Європейського Союзу розроблені ефективні моделі освітньої політики, що забезпечують реалізацію права на освіту неповнолітніми, включаючи механізми фінансування, адміністративного контролю, інституційної автономії та соціальної підтримки. Водночас в Україні, незважаючи на прогрес у реформуванні освіти, продовжують існувати проблеми з нерівним доступом до якісної середньої освіти, недостатньою спрямованістю державної підтримки, перевантаженням закладів загальної середньої освіти нормативним регулюванням, а також відсутністю системної взаємодії між органами влади у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та ювенальної превенції щодо захисту прав неповнолітніх.

Особливої актуальності ці проблеми набувають в умовах повномасштабної війни, внутрішнього переміщення населення та економічної нестабільності. За таких умов потреба у вивченні європейського досвіду ефективного державного регулювання системи загальної середньої освіти та пошуку релевантних для України моделей забезпечення права на освіту неповнолітніми набуває не лише теоретичного, а й прикладного значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку системи освіти, її правової природи, адміністративно-правового регулювання, а також аналіз інших складових зазначеної проблематики були предметом дослідження у працях низки науковців, серед яких: В. Боняк, О. Вишняков, В. Галунько, Т. Гуржій, А. Комзюк, С. Майборода, С. Мосьондз, В. Огнев'юк, У. Парпан, Г. Стасюк, Р. Шаповал, І. Шопіна та інші. У свою чергу, К. Громовенко та І. Хомишин приділяли увагу механізмам, принципам та напрямкам вдосконалення адміністративно-правового регулювання системи освіти України в контексті її адаптації до європейських стандартів, а також питанням гармонізації українського освітнього законодавства з нормами Європейського Союзу і практикам країн Європейського Союзу.

Однак у сучасній українській адміністративно-правовій науці недостатньо уваги приділяється системному аналізу саме європейських моделей державного регулювання загальної середньої освіти як інструменту реалізації права на освіту неповнолітніми. Тому дане дослідження є необхідним для формування цілісного бачення удосконалення правового регулювання в Україні в контексті євроінтеграційних прагнень та потреб захисту дитинства.

Мета статті — правовий аналіз європейського досвіду державного регулювання системи загальної середньої освіти з позиції забезпечення реалізації права на освіту неповнолітніми, з метою виокремлення ефективних механізмів, які можуть бути адаптовані до правової системи України для удосконалення адміністративно-правових засад реалізації права на освіту неповнолітніми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право на освіту є одним із ключових прав людини, закріплених у міжнародних документах — зокрема у статті 26 Загальної декларації прав людини (1948 р.) [1] та статтях 28–29 Конвенції про права дитини (1989 р.) [2]. У контексті Європейського Союзу (ЄС) право на освіту формалізовано у Хартії основних прав Європейського Союзу — зокрема, у статті 14 «Право на освіту» [3]. Реалізація цього права через систему загальної середньої освіти є значущою складовою політики держав-членів ЄС, зокрема з позиції забезпечення рівного доступу, якості та завершення повної середньої освіти.

У сучасних європейських правових системах право на освіту визнається не лише як базове соціальне право, але й як системоутворюючий інструмент реалізації принципів рівності, соціальної інтеграції та сталого розвитку. У цьому контексті загальна середня освіта для неповнолітніх осіб набуває особливого значення, оскільки саме на цьому етапі закладаються засади громадянської зрілості, трудової мобільності, ціннісної орієнтації особи.

Важливою характеристикою європейського досвіду є наявність ефективних механізмів контролю та

оцінювання якості освіти. У більшості країн функціонують незалежні інститути зовнішнього оцінювання, що здійснюють регулярний моніторинг навчальних досягнень учнів, роботи шкіл та професійної компетентності педагогів. Водночас велика увага приділяється не лише академічним результатам, а й соціальному клімату в школі, рівню інклюзії, психологічній безпеці учнів, що є невід'ємними аспектами реалізації права на освіту.

Окреме місце посідає проблема рівного доступу до якісної освіти для соціально вразливих категорій дітей: представників національних меншин, дітей мігрантів, біженців, дітей із малозабезпечених родин. Європейські країни запроваджують компенсаторні механізми (спеціальні стипендії, безкоштовне харчування, забезпечення підручниками, психологічну підтримку, транспорт до шкіл), які дозволяють подолати бар'єри в доступі до освіти та забезпечити фактичну рівність.

На відміну від цього, в Україні державне регулювання загальної середньої освіти хоч і передбачає низку правових гарантій, все ще залишається фрагментарним та недостатньо адаптованим до принципів соціальної справедливості. Відчутною є потреба у модернізації підходів до управління освітніми закладами, перегляду моделей фінансування, розширення автономії навчальних закладів, посилення системи контролю за дотриманням освітніх прав дітей. Також важливим є посилення міжвідомчої співпраці – між органами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, ювенальної превенції – з метою комплексного захисту прав неповнолітніх.

У цьому контексті показовими є міркування Голови Державної служби якості освіти України Руслана Гурака, висловлені під час першої сесії «Українська освіта і наука в світовому вимірі» на Всеукраїнському форумі «Україна 30. Освіта і наука», що проходив 31 травня 2021 року. Він наголосив, що європейський досвід у сфері забезпечення якості освіти став для України важливим каталізатором трансформаційних процесів, сприяв створенню власних, унікальних інструментів підвищення якості освіти та формуванню нової культури її оцінювання. Разом із тим, Руслан Гурак підкреслив, що на сучасному етапі перед українською системою освіти стоїть низка викликів, серед яких – необхідність удосконалення практик управління якістю, посилення автономії навчальних закладів та створення ефективних механізмів професійного розвитку педагогічних працівників [4]. Узагальнюючи викладене, доцільно зазначити, що українська освіта перебуває на етапі активної трансформації, коли орієнтація на європейські стандарти поєднується зі створенням національної моделі якості. Проте справжня ефективність цих змін залежить від здатності системи долати внутрішні виклики – бюрократичні, управлінські та кадрові. Головним завданням є не лише адаптація до зовнішніх вимог, а й формування середовища, у якому кожен заклад освіти і вчитель матимуть реальні можливості для розвитку, самостійності та вдосконалення. Лише за цієї умови трансформація стане стійкою та результативною.

Отже, процес реформування української освіти варто розглядати у взаємозв'язку з європейським освітнім простором, де існує розмаїття підходів до управління, фінансування та оцінювання якості. Система освіти у різних європейських країнах може суттєво відрізнятися, однак усі вони ґрунтуються на спільних цінностях – доступності, якості та інклюзивності.

Аналізуючи системи освіти різних європейських країн, можна побачити суттєві відмінності у підходах до організації освітнього процесу, визначення стандартів та забезпечення рівного доступу до освіти. Водночас усі системи об'єднує спільна мета – створення сприятливих умов для повної реалізації права кожної дитини на якісну освіту. Саме тому порівняльний аналіз європейських моделей має важливе значення для удосконалення української освітньої політики.

Система освіти у різних європейських країнах може суттєво відрізнятися:

- за структурою освітніх рівнів: в деяких країнах (Німеччина) існує триступенева система школи – початкова, середня і старша, в інших країнах (Франція) – двоступенева система: початкова та середня школа);
- за ступенем централізації та стандартизації навчальних програм: у Великій Британії освіта є більш децентралізованою, тоді як у Франції – більш централізованою;
- за віковими межами для початку та закінчення обов'язкової освіти (у різних країнах вони коливаються від 5–6 років до 15–18 років): наприклад, в Італії обов'язкова освіта починається з 6 років, а в Нідерландах – з 5 років;
- за диференціацією навчання у середній школі: деякі країни, як-от Німеччина чи Нідерланди, практикують більш виражену диференціацію – поділ на академічні та професійні треки, а в інших, як Фінляндія чи Швеція, більш інтегрована система середньої освіти;
- за вузькоспеціалізованим та всебічно-орієнтованим навчанням: у Німеччині, Австрії та Бельгії популярні вузькопрофільні школи, які готують дітей до певних спеціальностей; натомість у Фінляндії та Швеції навпаки, намагаються навчити дитину максимально широкому переліку предметів;
- за рівними освітніми можливостями для будь-якої дитини незалежно від походження чи місця проживання: скандинавські країни (Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія) мають давні традиції соціальної рівності та інклюзивної освіти і прагнуть забезпечити однаково високу якість освіти незалежно від соціального статусу чи місця проживання учнів, тоді як в інших (Британія, Франція) залишається

поширеною традиція платних елітних шкіл і закритих шкіл-інтернатів, які забезпечують доступ до найкращих університетів і можливості для входження до впливових кіл суспільства [5, с. 44-45].

Отже, порівняльний аналіз систем загальної середньої освіти в країнах Європи свідчить, що ефективність реалізації права на освіту неповнолітніми значною мірою залежить від характеру та якості державного адміністративного регулювання в освітній сфері. Попри спільні міжнародно-правові зобов'язання щодо забезпечення доступної, якісної освіти, європейські держави демонструють різні підходи до побудови адміністративно-управлінських механізмів у системі загальної середньої освіти.

У централізованих моделях (наприклад, Франція) державне регулювання ґрунтується на вертикальному адмініструванні, жорсткому стандартному контролі та єдності освітньої політики на національному рівні. Такий підхід дозволяє забезпечити однакові нормативно-правові умови реалізації права на освіту на всій території держави, проте обмежує гнучкість реагування на локальні потреби. Натомість децентралізовані системи (Велика Британія, Німеччина) базуються на розподілі повноважень між центральними та місцевими органами управління освітою, що створює простір для адаптації навчальних програм, кадрової політики, фінансування та організації навчального процесу до реальних потреб конкретних територіальних громад.

З огляду на вік, соціальний статус і правовий стан неповнолітніх як особливої категорії правових суб'єктів, адміністративне регулювання освіти в європейських країнах включає не лише організаційно-нормативні аспекти, а й контрольні, забезпечувальні та координуючі механізми. Зокрема, у таких країнах, як Нідерланди та Фінляндія, існують незалежні органи інспекції освіти, міжвідомча взаємодія з органами соціального захисту та охорони здоров'я, цільові програми підтримки вразливих учнів, що істотно підвищують рівень фактичної реалізації освітніх прав.

Особливої уваги заслуговує практика скандинавських країн, де адміністративне регулювання орієнтоване на максимальну інклюзивність, доступність та справедливість, а органи державної влади виконують не лише регулятивну, а й сервісну функцію – створюючи рівні умови доступу до якісної освіти для всіх дітей, незалежно від їхнього соціального походження, місця проживання чи особливих освітніх потреб.

Таким чином, практика європейських країн демонструє, що ефективне адміністративне регулювання в сфері загальної середньої освіти є необхідною передумовою для повноцінної реалізації права на освіту неповнолітніми. Його ключовими ознаками мають бути нормативна чіткість, інституційна узгодженість, ресурсна забезпеченість, підзвітність суб'єктів владних повноважень та наявність дієвих механізмів моніторингу й контролю. Для України цей досвід є цінним орієнтиром у контексті адаптації європейських підходів до національної системи управління освітою, що є особливо актуальним у період реформування адміністративної системи та наближення до стандартів Європейського Союзу.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що ефективне державне регулювання системи загальної середньої освіти є ключовою умовою для повноцінної реалізації права на освіту неповнолітніми. У європейських державах це право гарантується не лише шляхом його закріплення в національному законодавстві чи міжнародних актах, а й через цілісну систему адміністративно-правових механізмів, які охоплюють розробку освітніх стандартів, забезпечення рівного доступу до якісної освіти, автономію навчальних закладів та адресне фінансування. Досвід країн ЄС свідчить про важливість поєднання централізованого державного контролю з децентралізованим управлінням, що дозволяє враховувати місцеві освітні потреби та специфіку різних соціальних груп учнів. На цьому тлі українська система загальної середньої освіти, попри задекларовану орієнтацію на європейські цінності, все ще демонструє низку системних проблем. Серед них – збереження нерівності у доступі до якісної освіти, особливо між міськими та сільськими територіями, недостатній рівень шкільної автономії, брак цільового фінансування потреб вразливих учнів, а також слабка міжсекторальна взаємодія органів державної влади у сфері реалізації права на освіту неповнолітніми. Ці проблеми загострилися в умовах війни, масового переміщення населення та загального ослаблення інституційної спроможності освітньої системи.

Вивчення європейського досвіду дозволяє дійти висновку, що реалізація права на освіту неповнолітніми потребує не лише удосконалення правового регулювання, а й переосмислення ролі держави як гаранта освітніх прав, що діє у партнерстві з громадянським суспільством, батьківською спільнотою та міжнародними організаціями. Інтеграція ефективних європейських практик в українське правове поле може стати підґрунтям для формування більш адаптивної, справедливої та стійкої системи загальної середньої освіти, здатної відповідати викликам сучасності, захищати інтереси дитини та сприяти розвитку демократичного суспільства. У цьому контексті державне регулювання має трансформуватися з переважно наглядово-адміністративної моделі у спрямований, системний інструмент забезпечення правового, організаційного й ресурсного середовища, яке уможливує для кожної дитини – незалежно від її походження, соціального статусу чи місця проживання – реалізацію конституційного права на освіту в повному обсязі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголош. Резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 25.10.2025).

2. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 25.10.2025).
3. CHARTER OF FUNDAMENTAL RIGHTS OF THE EUROPEAN UNION. 2012/C 326/02. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT> (date of access: 25.10.2025).
4. Руслан ГУРАК: Українська система освіти має європейський вектор розвитку. URL: <https://sqe.gov.ua/ruslan-gurak-ukrainska-sistema-osvi/> (дата звернення: 25.10.2025).
5. Шпарик. О. Інтеграція шкільних систем у Європейському Союзі: сучасні тенденції. *Український педагогічний журнал*. 2024. № 3. С. 41-51.

REFERENCES:

1. Zagal'na deklaracija prav ljudini : prijnata i progolosh. Rezoljuciju 217 A (III) General'noi Asamblei OON vid 10.12.1948 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [in Ukrainian].
2. Konvencija pro prava ditini vid 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
3. Charter of Fundamental Rights of the European Union. 2012/C 326/02. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT> [in English].
4. Ruslan GURAK: Ukraïns'ka sistema osviti maє evropejs'kij vektor rozvitku. URL: <https://sqe.gov.ua/ruslan-gurak-ukrainska-sistema-osvi/> [in Ukrainian].
5. Shparik, O. (2024). Integracija shkil'nih sistem u evropejs'komu sojuzi: suchasni tendencii. [Integration of educational school systems within the European Union: current trends]. *Ukraïns'kij pedagogichnij zhurnal*. № 3. 41-51. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

УДК 336.225.67

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-120-124

Сербінова Аліна Андріївна,
аспірант Національного університету
біоресурсів і природокористування України
advocate.alinaandriivna@gmail.com
ORCID ID: 0009-0001-6811-1781

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ГОСПОДАРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ У СФЕРІ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ

У статті здійснено комплексний аналіз фінансового моніторингу в Україні в контексті податкового контролю. Автором розглянуто фінансовий моніторинг як систему заходів, спрямованих на виявлення, ідентифікацію та запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, а також виявлення порушень податкового законодавства. Визначено правову природу фінансового моніторингу та окреслено відмінності в підходах науковців щодо його змістовного наповнення. Особлива увага приділена категорії господарських операцій як об'єкта аналізу в межах податкового контролю.

Проаналізовано нормативне визначення понять «фінансовий моніторинг», «господарська операція» та «податковий контроль» на рівні чинного законодавства України, а також розкрито функціональну взаємодію суб'єктів моніторингу з органами податкового контролю. Окремо висвітлено механізми координації дій між Державною службою фінансового моніторингу, ДПС України, НБУ та іншими уповноваженими суб'єктами, які забезпечують виявлення ризикових фінансових операцій. Значну увагу приділено правовому регулюванню моніторингу трансфертного ціноутворення як специфічного інструмента контролю за міжкорпоративними транзакціями. У результаті проведеного дослідження обґрунтовано необхідність удосконалення чинної нормативної бази, гармонізації термінологічного апарату та розвитку міжвідомчої співпраці як передумови ефективного функціонування системи фінансового моніторингу у сфері податкового контролю.

Автор прийшов до висновку, що фінансовий моніторинг у сфері податкового контролю є комплексним інструментом забезпечення прозорості господарських операцій, дотримання податкового законодавства та запобігання фінансовим зловживанням, а удосконалення нормативно-правової бази, уніфікація понять та посилення міжвідомчої взаємодії є ключовими умовами формування дієвої системи фінансового моніторингу в Україні, орієнтованої на забезпечення фінансової безпеки та зміцнення податкової дисципліни.

Ключові слова: фінансовий моніторинг, податковий контроль, господарські операції, фінансова безпека, суб'єкти фінансового моніторингу, тіньова економіка.

Serbinova A. DEFINITION OF THE CONCEPT AND FEATURES OF FINANCIAL MONITORING OF ECONOMIC OPERATIONS IN THE FIELD OF TAX CONTROL

The article provides a comprehensive analysis of financial monitoring in Ukraine in the context of tax control. The author considers financial monitoring as a system of measures aimed at detecting, identifying, and preventing the legalization of

proceeds from crime, the financing of terrorism, and the detection of violations of tax legislation. The legal nature of financial monitoring is determined and differences in the approaches of scholars to its content are outlined. Particular attention is paid to the category of economic transactions as an object of analysis within the framework of tax control.

The normative definition of the concepts of “financial monitoring,” “economic transaction,” and “tax control” at the level of current Ukrainian legislation is analyzed, and the functional interaction of monitoring entities with tax control authorities is disclosed. The mechanisms for coordinating actions between the State Financial Monitoring Service, the State Tax Service of Ukraine, the National Bank of Ukraine, and other authorized entities that ensure the detection of risky financial transactions are highlighted separately. Considerable attention is paid to the legal regulation of transfer pricing monitoring as a specific tool for controlling intercompany transactions. The study substantiates the need to improve the current regulatory framework, harmonize terminology, and develop interagency cooperation as prerequisites for the effective functioning of the financial monitoring system in the field of tax control.

The author concluded that financial monitoring in the field of tax control is a comprehensive tool for ensuring transparency of economic transactions, compliance with tax legislation, and prevention of financial abuse, while improving the regulatory framework, unifying concepts, and strengthening interagency cooperation are key conditions for the formation of an effective financial monitoring system in Ukraine, focused on ensuring financial security and strengthening tax discipline.

Keywords: financial monitoring, tax control, economic transactions, financial security, financial monitoring entities, shadow economy.

Проблематика дослідження. У контексті посилення вимог до фінансової прозорості та необхідності ефективного податкового контролю особливого значення набуває правове визначення та практична реалізація фінансового моніторингу господарських операцій. З огляду на те, що саме господарські операції виступають ключовим об'єктом аналізу у сфері фінансового моніторингу, а також є базою для формування податкових зобов'язань, актуалізується потреба у чіткому нормативному та теоретичному розмежуванні даних понять.

Незважаючи на існування законодавчого визначення як фінансового моніторингу, так і господарських операцій, у науковій літературі відсутній усталений підхід до їхньої системної взаємопов'язаності в межах податкового контролю. Залишається недостатньо розробленим механізм виявлення підозрілих або ризикових операцій у сфері оподаткування, що створює труднощі для ефективної реалізації державної фінансової політики та боротьби з ухиленням від оподаткування.

У цьому зв'язку постає науково-практична проблема уточнення змісту фінансового моніторингу господарських операцій як складової податкового контролю, визначення його особливостей, суб'єктного складу тощо. Розв'язання цієї проблеми є необхідним для підвищення ефективності запобігання фінансовим зловживанням, формування прозорої податкової системи та забезпечення фінансової безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання визначення поняття та особливостей фінансового моніторингу в умовах національної економіки досліджуються у працях таких науковців, як Я.Б. Дропа, С.М. Тесля, М.Р. Піхоцька, І.І. Рекуненко, Ж.О. Кобець, І.О. Швидько, П.Ю. Буряк, Б.А. Карпінський, Н.С. Залуцька, Д.В. Рева, Н.Б. Гусак та інших.

Метою статті є визначення поняття фінансового моніторингу господарських операцій, а також сутності та специфіки фінансового моніторингу в системі податкового контролю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема легалізації доходів має не лише економічний, а й глибокий соціальний характер. Приховування прибутків пов'язане не тільки з ухиленням від оподаткування, але й часто слугує способом приховати кошти, отримані внаслідок злочинної діяльності – зокрема, торгівлі наркотиками, зброєю, людьми та іншими незаконними операціями. Внаслідок цього тіньова економіка призводить не лише до зменшення надходжень до державного та місцевих бюджетів, але й загострює низку соціальних проблем, породжених організованою злочинністю. За оцінками фахівців, щороку в глобальну фінансову систему втягується від 590 мільярдів до 1,5 трильйона доларів, здобутих протиправним шляхом, що становить від 2 до 5% світового ВВП [1, с. 3]. Водночас, як зазначають автори, сучасні стрімкі трансформаційні зміни, що безупинно відбуваються в усіх сферах суспільної життєдіяльності, особливої гостроти і чутливості набувають саме на рівні фінансової та податкової сфери суспільних відносин, котрі постають своєрідним фундаментом для економіки країни, без належного функціонування якої неможливо протистояти ворогу й мати суб'єктність на світовому рівні [2].

На законодавчому рівні поняття «фінансовий моніторинг» закріплене в Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». Відповідно до цього Закону, фінансовий моніторинг – це система заходів, які здійснюють відповідні суб'єкти з метою виявлення та запобігання легалізації (відмиванню) доходів, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення [3]. Така діяльність охоплює як фінансовий, так і правовий аналіз господарських операцій, оцінку їх законності, аналіз фінансових потоків і виявлення аномальних чи підозрілих транзакцій.

Варто зауважити, що у вітчизняному науковому дискурсі досі не вироблено єдиного підходу до визначення сутності поняття «фінансовий моніторинг». У зв'язку з цим, дослідники нерідко вживають суміжні терміни, зокрема «контроль», «нагляд» і власне «моніторинг», що свідчить про багатогранність цього феномену. У своїх підходах українські науковці здебільшого орієнтуються на рівень організації фінансового моніторингу, виокремлюючи його реалізацію на макро-, мікро- та мегарівнях [4, с. 35-43].

Так, на міжнародному рівні фінансовий моніторинг розглядається як складова глобальної системи

протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. У межах національного (державного) рівня акцент робиться на координації дій державних органів, насамперед Державної служби фінансового моніторингу, ДПС, НБУ та інших установ, які здійснюють аналітичне спостереження за фінансовими потоками. На рівні фінансових установ та суб'єктів первинного моніторингу основна увага зосереджена на виявленні підозрілих операцій у межах господарської діяльності [5, с. 104-117]. Водночас, з часу прийняття пакету антикорупційних законів (14.10.2014 р.), до відповідних завдань залучена і ціла низка інших нових антикорупційних органів, зокрема: НАБУ, АРМА, БЕБ, НАЗК [6].

Загалом фінансовий моніторинг визначається як системний процес виявлення, ідентифікації та оцінки фінансових операцій у контексті відповідності їх законодавчим вимогам, з одночасним впровадженням комплексу заходів з протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом (AML), та фінансуванню тероризму (CFT). У сфері податкового контролю це забезпечує не лише прозорість фінансових операцій, але й запобігає формуванню тіньових схем та ухиленню від оподаткування.

З урахуванням викладеного, після аналізу поняття «фінансовий моніторинг» доцільним є подальший розгляд категорії «господарські операції» у сфері податкового контролю, оскільки саме вони виступають об'єктом аналізу при здійсненні податкового контролю та визначенні зобов'язань суб'єктів господарювання перед бюджетом. Визначення змісту цього поняття дозволить більш повно розкрити механізми податкового контролю за рухом фінансових потоків та їх відповідністю вимогам податкового законодавства.

Так, законодавче закріплення поняття «господарська операція» міститься у статті 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV (із наступними змінами та доповненнями) згідно з якою господарська операція – це будь-яка дія або подія, що впливає на фінансовий стан суб'єкта господарювання, зокрема, продаж товарів або послуг, отримання доходів, понесення витрат, здійснення інвестицій, тощо [7].

Разом з тим, поняття податкового контролю визначене в Податковому кодексі України, згідно з яким це система заходів, що здійснюються контролюючими органами під координацією центрального органу виконавчої влади, відповідального за формування та реалізацію державної фінансової політики. Податковий контроль спрямований на перевірку правильності обчислення, повноти та своєчасності сплати податків і зборів, а також нагляд за дотриманням вимог законодавства у сфері обігу готівкових коштів, здійснення розрахункових і касових операцій, патентування, ліцензування та інших питань, контроль за якими віднесено до компетенції контролюючих органів [8].

Варто також зазначити, що науковці по-різному визначають податковий контроль, акцентуючи увагу на його функціональному та правовому змісті. Так, П.Ю. Буряк розглядає податковий контроль як складову частину управління податковою системою, основне завдання якої полягає у забезпеченні дотримання податкового законодавства з метою стабільного наповнення бюджету та цільових державних фондів [9, с. 27].

У свою чергу, Д.В. Рева трактує податковий контроль як форму фінансового контролю в межах державного управління у сфері оподаткування. Він підкреслює, що ця діяльність реалізується уповноваженими державними органами, які з'ясовують рівень дотримання податкового законодавства платниками податків, виявляють і усувають порушення, а також забезпечують відновлення порушених фінансових прав держави та громад щодо повного і своєчасного отримання податкових надходжень [10].

Н.Б. Гусак підкреслює міжгалузеву природу податкового контролю, визначаючи його як систему спостереження державних контрольних органів за фінансово-господарською діяльністю платників податків. Основна мета такого спостереження – забезпечення належного рівня наповнення бюджету та відповідності діяльності суб'єктів господарювання чинним правовим нормам [11].

Тож, фінансовий моніторинг господарських операцій у сфері податкового контролю можна визначити як цілеспрямовану систему заходів, що здійснюються як державними органами, так і суб'єктами первинного фінансового моніторингу з метою аналізу, перевірки та виявлення ризикових або підозрілих фінансових дій, які можуть свідчити про порушення податкового законодавства, легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом, або інші фінансові зловживання. У контексті податкового контролю такий моніторинг є ключовим механізмом виявлення схем ухилення від оподаткування, оцінки достовірності господарських операцій та забезпечення прозорості фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання.

Важливою складовою ефективного функціонування системи фінансового моніторингу у сфері податкового контролю є чітко налагоджена взаємодія між суб'єктами фінансового моніторингу та органами податкового контролю. Така взаємодія регламентується низкою нормативно-правових актів, зокрема Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», Податковим кодексом України, а також відповідними підзаконними актами. Її головна мета полягає у попередженні та виявленні фінансових порушень, пов'язаних із легалізацією доходів, фінансуванням тероризму та ухиленням від оподаткування.

Ключові аспекти такої взаємодії охоплюють:

– Інформаційний обмін. Органи податкового контролю мають право отримувати від суб'єктів фінансового моніторингу інформацію про фінансові операції, що викликають підозру, особливо у випадках потенційного відмивання коштів, ухилення від сплати податків або фінансування терористичної діяльності.

– Співпраця в рамках перевірочних заходів. Контролюючі органи можуть звертатися до суб'єктів первинного моніторингу із запитом щодо надання додаткової інформації чи пояснень, що стосуються змісту окремих фінансових операцій суб'єктів господарювання, які перевіряються.

– Взаємне попередження про ризики. І податкові органи, і суб'єкти фінансового моніторингу можуть інформувати одне одного про виявлені ризикові операції, схеми з ухилення від оподаткування або інші прояви фінансових зловживань, що створюють загрозу економічній безпеці.

– Проведення спільних контрольних заходів. У випадках виявлення складних і масштабних схем фінансових правопорушень можливе проведення спільних перевірок та аналітичних дій між уповноваженими органами державного фінансового моніторингу та ДПС України.

– Дотримання вимог щодо захисту персональних даних. Уся взаємодія, пов'язана з обміном інформацією, повинна здійснюватися з суворим дотриманням норм законодавства у сфері захисту персональної інформації, що гарантує правову безпеку суб'єктів господарювання та фізичних осіб.

Таким чином, ефективна міжвідомча взаємодія між учасниками системи фінансового моніторингу та податкового контролю є запорукою виявлення й нейтралізації фінансових ризиків, а також сприяє зміцненню фінансової дисципліни в державі.

У межах податкового контролю над господарськими операціями одним із важливих інструментів забезпечення фінансової дисципліни є моніторинг трансфертного ціноутворення, який, фактично, є складовою системи фінансового моніторингу у вузькоспеціалізованому форматі. Його основна мета полягає у виявленні фактів невідповідності умов контрольованих операцій принципу «втягнутої руки», встановленні економічної обґрунтованості таких операцій, виявленні ризиків штучного заниження податкових зобов'язань та потенційних схем ухилення від оподаткування.

Цей напрям моніторингу охоплює не лише аналіз податкової звітності, а й контроль за поданням належної документації з трансфертного ціноутворення, зокрема звітів про контрольовані операції, майстер-файлів, звітів у розрізі країн та повідомлень про участь у міжнародних групах компаній. У цьому контексті господарські операції розглядаються як об'єкт державного нагляду з позиції виявлення прихованих зв'язків між пов'язаними особами та оцінки їхнього впливу на податкові наслідки.

Отже, у сучасних умовах фінансовий моніторинг господарських операцій у сфері податкового контролю виступає не лише інструментом реагування на вже скоєні фінансові правопорушення, а й засобом їхнього попередження. Система фінансового моніторингу в Україні, яка активно трансформується відповідно до міжнародних стандартів, дедалі більше інтегрується з податковою політикою держави, забезпечуючи оперативний обмін інформацією, аналітику фінансових потоків і виявлення ризиків, пов'язаних з ухиленням від оподаткування.

Тож, визначення поняття фінансового моніторингу, аналіз його функціонального змісту та класифікація суб'єктів у контексті податкового контролю є ключовими для розуміння сучасних тенденцій державного фінансового управління. Ці аспекти формують науково-практичне підґрунтя для подальшого вдосконалення національної системи фінансового моніторингу як важливого інституту забезпечення податкової дисципліни та фінансової безпеки держави.

Висновки. Фінансовий моніторинг у сфері податкового контролю є комплексним інструментом забезпечення прозорості господарських операцій, дотримання податкового законодавства та запобігання фінансовим зловживанням. У дослідженні обґрунтовано, що ефективність цього інституту значною мірою залежить від чіткого нормативно-правового регулювання, належної взаємодії між державними органами та суб'єктами первинного фінансового моніторингу, а також узгодженості термінологічного апарату. Аналіз законодавчої бази показав, що хоча фінансовий моніторинг чітко визначено в українському законодавстві, наукова спільнота продовжує використовувати різні підходи до трактування цього поняття, що вимагає подальшого концептуального уточнення.

Особлива увага приділена співвідношенню понять «господарська операція» та «податковий контроль», адже саме ці категорії становлять об'єкт правового аналізу при здійсненні фінансового моніторингу. Встановлено, що податковий контроль, як форма державного фінансового контролю, тісно взаємодіє з фінансовим моніторингом через системний обмін інформацією, перевірку ризикових транзакцій та аналіз відповідності господарських операцій чинному податковому законодавству.

Належна координація між органами державного фінансового моніторингу, ДПС України, НБУ та іншими учасниками системи моніторингу є критично важливою для ефективного виявлення схем легалізації доходів та ухилення від оподаткування. Особливе значення має і правове забезпечення моніторингу трансфертного ціноутворення, що є вузькоспеціалізованим напрямом контролю за міжкорпоративними фінансовими операціями.

Отже, удосконалення нормативно-правової бази, а також уніфікація понять та посилення міжвідомчої взаємодії є ключовими умовами формування дієвої системи фінансового моніторингу в Україні, орієнтованої на забезпечення фінансової безпеки та зміцнення податкової дисципліни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Смагло О. Функціонування системи фінансового моніторингу в Україні. *Економіка та суспільство*. Випуск 26. 2021. С. 1–7. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-28>.
2. Гулак О.В., Висоцький В.М., Ярмоленко Ю.В. Публічне адміністрування у сфері оподаткування аграрного сектору України. *Соціально-правові студії*. Львів. Випуск 2 (12), 2021. С. 65-71. URL: https://sls-journal.com.ua/web/uploads/pdf/S&LS_2021_Vol.%204,%20No.%202_64-71.pdf
3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 р. № 361-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n831>.
4. Дропа Я.Б., Тесля С.М., Піхоцька М.Р. Розвиток системи фінансового моніторингу як складової частини формування ефективного контролю й безпеки в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Випуск 37. С. 35–43.
5. Рекуненко І.І., Кобець Ж.О., Швидько І.О. Особливості формування та застосування системи фінансового моніторингу в Україні. *Вісник Сумського державного університету*. Серія «Економіка». 2020. № 1. С. 104–117.
6. Гулак О. В., Курило В. І., Дубчак Л. М. До питання про шляхи подолання корупції в Україні. *Право та державне управління*. № 1. 2021. С. 196-201. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2021/31.pdf
7. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV (із наступними змінами та доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
8. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n5483>.
9. Буряк П.Ю., Карпінський Б.А., Залуцька Н.С., Білінський В.З. Податковий контроль. Підручник. К. : Хай-Тек Прес, 2007. 608 с.
10. Рева Д.В. Правове регулювання податкового контролю в Україні :автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Х. : НЮАУ, 2005. 20 с.
11. Гусак Н.Б. Контроль податкових органів за діяльністю підприємств. Навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2007. 320 с.

REFERENCES:

1. Smahlo, O. (2021). Funktsionuvannya systemy finansovoho monitorynhu v Ukraini. [Functioning of the financial monitoring system in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (26), 1–7. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-28> [in Ukrainian].
2. Hulak, O.V., Vysotskyi, V.M., Yarmolenko, Yu.V. (2021). Publichne administruvannya u sferi opodatkovannia ahrarnoho sektoru Ukrainy. [Public administration in the field of taxation of the agricultural sector of Ukraine]. *Sotsialno-pravovi studii*. Vypusk 2 (12). 65-71. Retrieved from: https://sls-journal.com.ua/web/uploads/pdf/S&LS_2021_Vol.%204,%20No.%202_64-71.pdf [in Ukrainian].
3. Pro zapobihannya ta protydiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochyynym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia. (2019, December 6). [On prevention and counteraction to legalization (laundering) of the proceeds of crime, financing of terrorism and financing of the proliferation of weapons of mass destruction]. *Zakon Ukrainy №361-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n831> [in Ukrainian].
4. Dropa, Ya.B., Teslia, S.M., Pikhotska, M.R. (2021). Rozvytok systemy finansovoho monitorynhu yak skladovoi chastyny formuvannia efektyvnoho kontroliu y bezpeky v Ukraini. [Development of a financial monitoring system as an integral part of the formation of effective control and security in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Vypusk 37. 35–43. [in Ukrainian].
5. Rekunenko, I.I., Kobets, Zh.O., Shvydko, I.O. (2020). Osoblyvosti formuvannia ta zastosuvannia systemy finansovoho monitorynhu v Ukraini. [Features of the formation and application of the financial monitoring system in Ukraine]. *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu*. Seriya «Ekonomika». №1. 104–117. [in Ukrainian].
6. Hulak, O.V., Kurylo, V.I., Dubchak, L.M. (2021). Do pytannia pro shliakhy podolannia koruptsii v Ukraini. [On the question of ways to overcome corruption in Ukraine]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. №1. 196-201. Retrieved from: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2021/31.pdf [in Ukrainian].
7. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini. (1999, July 16). [On accounting and financial reporting in Ukraine]. *Zakon Ukrainy №996-KhIV (iz nastupnyimi zminamy ta dopovnenniamy)*. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>. [in Ukrainian].
8. Podatkovi kodeks Ukrainy. (2010, December 2). [Tax Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №2755-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n5483> [in Ukrainian].
9. Buriak, P.Iu., Karpinskyi, B.A., Zalutska, N.S., Bilinskyi, V.Z. (2007). Podatkovi kontrol. [Tax control]. Pidruchnyk. 608. [in Ukrainian].
10. Reva, D.V. (2005). Pravove rehuliuвання podatkovoho kontroliu v Ukraini. [Legal regulation of tax control in Ukraine]. Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk. 20. [in Ukrainian].
11. Husak, N.B. (2007). Kontrol podatkovykh orhaniv za diialnistiu pidpriemstv. [Control of tax authorities over the activities of enterprises]. Navch. posib. 320. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-125-128

Тимофеев Віталій Васильович,

аспірант Західноукраїнського національного університету

tymofeiev30@ukr.net

ORCID ID: 0009-0008-8028-7334

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

У статті досліджено адміністративно-правовий статус суб'єктів моніторингу якості надання адміністративних послуг в умовах становлення в Україні моделі сервісної держави. Актуальність теми зумовлена зростанням значення адміністративних послуг як форми реалізації публічних функцій держави та необхідністю забезпечення їх належної якості, доступності й орієнтованості на потреби фізичних і юридичних осіб. Обґрунтовано, що ефективність моніторингу якості адміністративних послуг безпосередньо залежить від чіткого визначення кола суб'єктів такого моніторингу, їх повноважень, прав, обов'язків і відповідальності.

Метою статті є аналіз адміністративно-правового статусу суб'єктів моніторингу якості надання адміністративних послуг. У межах дослідження проаналізовано положення Конституції України, законів України та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють питання моніторингу якості адміністративних послуг, зокрема Закон України «Про адміністративні послуги» та постанови Кабінету Міністрів України.

У статті визначено основні групи суб'єктів моніторингу якості надання адміністративних послуг, охарактеризовано їх функціональне призначення та компетенцію. Розкрито зміст адміністративно-правового статусу таких суб'єктів як сукупності нормативно закріплених прав, обов'язків, повноважень, гарантій та обмежень. Проаналізовано обов'язок суб'єктів моніторингу забезпечувати відкритість і публічність результатів оцінювання якості адміністративних послуг, а також дотримання вимог законодавства у сфері захисту персональних даних під час здійснення моніторингових процедур. Виявлено інструменти моніторингу якості адміністративних послуг, зокрема збір і аналіз статистичних даних, опитування отримувачів послуг, аналіз строків та доступності, а також використання удаваного суб'єкта звернення. Акцентовано увагу на проблемі формалізації моніторингу, який на практиці часто зводиться до кількісних показників без урахування реальної якості послуг.

Зроблено висновок про необхідність уніфікації критеріїв і методик моніторингу якості адміністративних послуг та нормативного уточнення адміністративно-правового статусу його суб'єктів з метою підвищення ефективності публічного управління і рівня захисту прав отримувачів адміністративних послуг.

Ключові слова: адміністративні послуги, моніторинг якості, суб'єкти публічної адміністрації, адміністративно-правовий статус, публічне управління.

Tymofeiev V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF SUBJECTS OF MONITORING THE QUALITY OF ADMINISTRATIVE SERVICES PROVISION

The article examines the administrative and legal status of subjects involved in monitoring the quality of administrative services provision in the context of the formation of a service-oriented state model in Ukraine. The relevance of the topic is обусловлена by the growing importance of administrative services as a form of implementation of public functions of the state and the need to ensure their appropriate quality, accessibility, and orientation toward the needs of individuals and legal entities. It is substantiated that the effectiveness of monitoring the quality of administrative services directly depends on the clear definition of the range of monitoring subjects, as well as their powers, rights, duties, and responsibility.

The purpose of the article is to analyze the administrative and legal status of subjects monitoring the quality of administrative services provision. Within the framework of the study, the provisions of the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine, and subordinate regulatory legal acts governing issues of monitoring the quality of administrative services provision are analyzed, in particular the Law of Ukraine "On Administrative Services" and resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine.

The article identifies the main groups of subjects monitoring the quality of administrative services provision and characterizes their functional purpose and competence. The content of the administrative and legal status of such subjects is revealed as a set of normatively established rights, duties, powers, guarantees, and restrictions. The obligation of monitoring subjects to ensure openness and publicity of the results of quality assessment of administrative services, as well as compliance with personal data protection legislation during monitoring procedures, is analyzed. The instruments of monitoring the quality of administrative services are identified, including the collection and analysis of statistical data, surveys of service recipients, analysis of time limits and accessibility, as well as the use of a simulated applicant. Particular attention is paid to the problem of formalization of monitoring, which in practice is often reduced to quantitative indicators without taking into account the actual quality of services.

The article concludes that there is a need to unify criteria and methodologies for monitoring the quality of administrative services and to normatively clarify the administrative and legal status of monitoring subjects in order to increase the effectiveness of public administration and the level of protection of the rights of recipients of administrative services.

Keywords: administrative services, quality monitoring, subjects of public administration, administrative and legal status, public administration.

Постановка проблеми. В умовах становлення в Україні моделі сервісної держави особливого значення набуває забезпечення належної якості надання адміністративних послуг. Ефективний моніторинг

якості адміністративних послуг виступає важливим інструментом гарантування прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у взаємовідносинах із суб'єктами публічної адміністрації. Водночас, результативність такого моніторингу значною мірою залежить від чіткого визначення кола його суб'єктів, їх повноважень та правового статусу. Чинне законодавство України характеризується фрагментарністю та недостатньою системністю у врегулюванні адміністративно-правового статусу суб'єктів моніторингу якості надання адміністративних послуг. Відсутність єдиних підходів до визначення прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів моніторингу ускладнює практичну реалізацію механізмів оцінювання якості адміністративних послуг. У зв'язку з цим, наукове осмислення адміністративно-правового статусу суб'єктів моніторингу є необхідною передумовою вдосконалення законодавства та практики у сфері надання адміністративних послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика якості надання адміністративних послуг та механізмів її забезпечення неодноразово ставала предметом наукових досліджень вітчизняних учених-адміністративістів. Зокрема, у працях В. Тимошука, І. Коліушка, А. Кірмача розкриваються теоретичні засади інституту адміністративних послуг, принципи сервісної держави та підходи до оцінювання якості публічних послуг. Окремі аспекти контролю та моніторингу у сфері публічного управління, у тому числі за участю органів місцевого самоврядування, аналізували Ю. Шаров та А. Петриків. Водночас, у зазначених дослідженнях моніторинг якості адміністративних послуг переважно розглядається фрагментарно або як складова загальних контрольних механізмів. Комплексний аналіз адміністративно-правового статусу суб'єктів моніторингу якості надання адміністративних послуг у науковій літературі залишається недостатньо розробленим.

Метою статті є аналіз адміністративно-правового статусу суб'єктів моніторингу якості надання адміністративних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правові засади моніторингу якості надання адміністративних послуг закріплено в Законі України «Про адміністративні послуги». Відповідно до пункту 4 частини сьомої статті 7 цього Закону, моніторинг якості надання адміністративних послуг здійснюється визначеним колом суб'єктів публічної адміністрації. До таких суб'єктів належать: «центральный орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері надання адміністративних послуг, Київська та Севастопольська міські, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, суб'єкти надання адміністративних послуг, органи місцевого самоврядування, центри надання адміністративних послуг» [1].

Зазначені суб'єкти посідають різне місце в системі публічної адміністрації та наділені неоднаковим обсягом повноважень. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері надання адміністративних послуг, виконує переважно функції формування державної політики, координації та методичного забезпечення моніторингу. Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування реалізують моніторинг на відповідній території, забезпечуючи його практичну імплементацію. Суб'єкти надання адміністративних послуг і центри надання адміністративних послуг здійснюють внутрішній моніторинг якості, зокрема шляхом аналізу звернень, скарг, строків надання послуг та рівня задоволеності отримувачів.

Закон України «Про адміністративні послуги» встановлює імперативні вимоги щодо відкритості результатів моніторингу якості. Згідно з частиною 4 статті 7, результати моніторингу якості адміністративних послуг та заходи щодо її підвищення підлягають обов'язковому оприлюдненню. Закон прямо визначає, що таке оприлюднення здійснюється не рідше одного разу на рік [1].

Оприлюднення результатів моніторингу є формою реалізації принципів прозорості та підзвітності публічної адміністрації, а також створює умови для громадського контролю. Вказані положення узгоджуються з вимогами Закону України «Про доступ до публічної інформації», який гарантує право громадян на отримання інформації, що становить суспільний інтерес [2].

Адміністративно-правовий статус суб'єктів моніторингу якості надання адміністративних послуг визначає сукупність прав, обов'язків, компетенцій, відповідальності та гарантій, які забезпечують виконання ними функцій у сфері моніторингу якості. З точки зору адміністративного права, такий статус ґрунтується на нормативно встановлених повноваженнях, обов'язках та межах відповідальності, що визначають їхню участь у процесах оцінювання ефективності надання адміністративних послуг [3].

Адміністративно-правовий статус суб'єктів моніторингу якості надання адміністративних послуг формується на основі загальних засад діяльності суб'єктів публічної адміністрації, закріплених у Конституції України. Відповідно до статті 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [4].

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері надання адміністративних послуг, органи місцевого самоврядування, центри надання адміністративних послуг та інші визначені законом суб'єкти у межах своєї компетенції мають право здійснювати збір та аналіз інформації про якість надання адміністративних послуг, брати участь у здійсненні моніторингу відповідно до єдиного порядку, затвердженого Кабінетом Міністрів України, а також ініціювати заходи, спрямовані на вдосконалення процедур і стандартів надання адміністративних послуг.

Комплекс інструментів, що застосовуються суб'єктами моніторингу для оцінювання якості адміністративних послуг, містить:

- збір, обробку та аналіз даних: Постанова КМУ № 864 від 11.08.2021 р. «Питання організації моніторингу якості надання адміністративних послуг» встановлює, що моніторинг включає збір, обробку та аналіз оціночних даних, що надходять від суб'єктів надання адміністративних послуг та центрів надання адміністративних послуг [5];

- опитування отримувачів послуг та аналіз скарг: інструментарій оцінювання включає методи соціологічних опитувань та збирання відгуків, що дозволяє досліджувати рівень задоволеності громадян [6];

- аналіз строків і доступності: юридичні критерії моніторингу передбачають оцінювання дотримання максимальних строків надання послуг та їх доступності для отримувачів у різних формах (електронній, офлайн);

- залучення удаваного суб'єкта звернення – «особи, яка під час отримання адміністративної послуги збирає в установленому порядку оціночні дані без відома суб'єкта надання адміністративних послуг та центру надання адміністративних послуг» [7].

Науковець С. Прокопенко підкреслює, що поєднання кількісних та якісних методів оцінювання є необхідною умовою об'єктивного моніторингу, оскільки дозволяє не лише оцінювати формальні показники, але й вимірювати рівень задоволеності отримувачів адміністративних послуг [8].

Одночасно, суб'єкти моніторингу несуть обов'язки щодо обробки отриманих даних у встановленому порядку, дотримання вимог законодавства про захист персональних даних та своєчасного оприлюднення результатів моніторингу [5]. Наприклад, на сайті Фонду державного майна України у розділі «Моніторинг надання адміністративних послуг» міститься інформація про результати моніторингу якості надання адміністративної послуги – «Надання інформації (відомостей або витягу) з Єдиного реєстру об'єктів державної власності» (за 9 місяців 2025 року). Зазначається, що «Фонд державного майна України вживає всіх необхідних заходів щодо своєчасного, якісного та професійного надання адміністративної послуги. На основі даних Єдиного реєстру об'єктів державної власності з моменту впровадження моніторингу якості надання адміністративної послуги було надано близько 23,3 тис. адміністративних послуг, у тому числі за 9 місяців 2025 року – 4,5 тис.» [9]. Разом з тим, зауважимо, що зазначене свідчить про переважання кількісних показників результативності (кількість наданих послуг) над якісними індикаторами. Зазначені дані дозволяють оцінити обсяг адміністративної діяльності, однак не містять відомостей про дотримання строків, рівень задоволеності отримувачів послуг чи кількість скарг, що унеможливорює повноцінну оцінку якості адміністративної послуги. Тобто, на практиці моніторинг якості часто зводиться до формального звітування, що підтверджує необхідність уніфікації критеріїв і методик моніторингу на законодавчому рівні.

Крім того, у процесі моніторингу якості надання адміністративних послуг суб'єкти зобов'язані дотримуватися обмежень, спрямованих на захист прав фізичних осіб та забезпечення доброчесності відповідних процедур. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 864 від 11 серпня 2021 року «Питання організації моніторингу якості надання адміністративних послуг», обробка персональних даних у межах моніторингових заходів здійснюється з дотриманням вимог Закону України «Про захист персональних даних», що передбачає законні підстави, цільове використання та обмеження щодо поширення такої інформації [10].

Висновки. Моніторинг якості надання адміністративних послуг є важливим інструментом забезпечення прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у відносинах із суб'єктами публічної адміністрації. Аналіз чинного законодавства свідчить, що правові засади моніторингу якості адміністративних послуг закріплені фрагментарно, що ускладнює формування цілісного адміністративно-правового статусу його суб'єктів. Суб'єкти моніторингу посідають різне місце в системі публічної адміністрації та наділені неоднаковим обсягом прав, обов'язків і повноважень, що зумовлює диференційований характер їх адміністративно-правового статусу. Встановлені законодавством вимоги щодо відкритості результатів моніторингу створюють передумови для підвищення прозорості та підзвітності діяльності органів влади, однак на практиці моніторинг часто зводиться до формального звітування, орієнтованого переважно на кількісні показники. Зазначене унеможливорює повноцінну оцінку якості адміністративних послуг з урахуванням строків їх надання, рівня задоволеності отримувачів та кількості скарг. Важливим елементом адміністративно-правового статусу суб'єктів моніторингу є обов'язок дотримання обмежень, пов'язаних із захистом персональних даних та забезпеченням доброчесності процедур. Удосконалення правового регулювання моніторингу якості адміністративних послуг потребує уніфікації критеріїв і методик оцінювання, а також чіткого нормативного визначення прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів моніторингу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17/conv#Text>
2. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

3. Асоціація міст України. Уряд схвалив Постанову про моніторинг адміністративних послуг. Асоціація міст України. URL: <https://www.auc.org.ua/novyna/uryad-shvalyv-postanovu-pro-monitoring-administrativnyh-poslug>
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Питання організації моніторингу якості надання адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.08.2021 р. № 864. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864-2021-%D0%BF#Text>
6. Gruzd M. V. Monitoring methodology the quality of the administrative services provision by the state and centers of administrative services provision. *Антикризове регулювання економіки у 2023 році : теорія та практика в умовах європейської інтеграції України*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 17 лютого 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Press, 2023. С. 42-46.
7. Питання організації моніторингу якості надання адміністративних послуг (Терміни в документі). Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/term/864-2021-%D0%BF>
8. Прокопенко С. Якість надання адміністративних послуг як показник ефективності публічного управління в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2024. № 12(1). С. 129-134.
9. Фонд державного майна України. Інформація про результати моніторингу якості надання адміністративної послуги – «Надання інформації (відомостей або витягу) з Єдиного реєстру об'єктів державної власності» (за 9 місяців 2025 року). Фонд державного майна України. URL: https://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/monitoring-01-10-2025_18100.pdf
10. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

REFERENCES:

1. Pro administrativni posluhy. (2012, September 6). [On Administrative Services]. Zakon Ukrainy No 5203-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17/conv#Text> [in Ukrainian].
2. Pro dostup do publichnoi informatsii. (2011, January 13). [On Access to Public Information]. Zakon Ukrainy No 2939-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> [in Ukrainian].
3. Asotsiatsiia mist Ukrainy. (2021). *Uriad shkvalyv Postanovu pro monitoringh administrativnykh posluh* [Government approved the resolution on monitoring administrative services]. auc.org.ua. Retrieved from <https://www.auc.org.ua/novyna/uryad-shvalyv-postanovu-pro-monitoring-administrativnyh-poslug> [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Zakon Ukrainy No 254k/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. Pytannia orhanizatsii monitoringhu yakosti nadannia administrativnykh posluh. (2021, August 11). [Issues of organizing monitoring of the quality of administrative services provision]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy No 864. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
6. Gruzd, M. V. (2023). Monitoring methodology the quality of the administrative services provision by the state and centers of administrative services provision. *Antykryzove rehulivannia ekonomiky u 2023 rotsi: teoriia ta praktyka v umovakh yevropeiskoi intehtatsii Ukrainy – Anti-crisis regulation of the economy in 2023: theory and practice in the context of European integration of Ukraine: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (pp. 42–46). Lviv–Torun: Liha-Press.
7. Verkhovna Rada Ukrainy. (2021). *Pytannia orhanizatsii monitoringhu yakosti nadannia administrativnykh posluh (Terminy v dokumenti)* [Issues of organizing monitoring of the quality of administrative services (Terms in the document)]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/term/864-2021-%D0%BF> [in Ukrainian].
8. Prokopenko, S. (2024). Yakist nadannia administrativnykh posluh yak pokaznyk efektyvnosti publichnoho upravlinnia v Ukraini [Quality of administrative services provision as an indicator of public administration effectiveness in Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnia – Public Administration Aspects*, 12(1), 129–134 [in Ukrainian].
9. Fond derzhavnogo maina Ukrainy. (2025). *Informatsiia pro rezultaty monitoringhu yakosti nadannia administrativnoi posluhy – “Nadannia informatsii (vidomostei abo vytiahu) z Yedynoho reiestru obiektiv derzhavnoi vlasnosti” (za 9 misiatsiv 2025 roku)* [Information on the results of monitoring the quality of administrative service provision – “Provision of information (data or extract) from the Unified Register of State Property Objects” (for 9 months of 2025)]. spfu.gov.ua. Retrieved from https://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/monitoring-01-10-2025_18100.pdf [in Ukrainian].
10. Pro zakhyst personalnykh danykh. (2010, June 1). [On Personal Data Protection]. Zakon Ukrainy No 2297-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-129-136

Яцентюк Станіслав Володимирович,

аспірант кафедри права галузевого та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

syatsentiuk@cuspu.edu.ua

ORCID ID: 0009-0005-3587-5290

ІНСТИТУЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗОВНІШНЬООРГАНІЗАЦІЙНИХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ, УСТАНОВ, ОРГАНІЗАЦІЙ

У статті проведено розгляд системи суб'єктів адміністративного права, які здійснюють управлінський (організаційний) вплив на зовнішню (предметно-функціональну) діяльність комунальних підприємств, установ, організацій та/або вступають з ними у певні адміністративні правовідносини.

Відзначено, що система суб'єктів, здатних здійснювати правомірний управлінський (організаційний) вплив на комунальні підприємства, установи, організації з метою врегулювання питань їх діяльності, є достатньо розгалуженою. Запропоновано систематизацію, що передбачає поділ таких суб'єктів на дві базові групи (підсистеми): 1) первинних – Верховна Рада України, Президент України; 2) вторинних, що включають: а) суб'єктів національного рівня – Кабінет Міністрів України, уповноважені центральні органи виконавчої влади; б) суб'єктів місцевого рівня – місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.

Обгрунтовано, що первинність Верховної Ради України та Президента України стосовно вторинних суб'єктів системи обумовлена їх загальним правовим статусом, згідно з яким вони наділені широкими публічно-владними повноваженнями для здійснення регуляторного й іншого впливу на всі процеси життєдіяльності суспільства і держави.

Зроблено висновок про повсюдність управлінського (організаційного) впливу Кабінету Міністрів України стосовно комунальних підприємств, установ, організацій, що насамперед досягається через здійснення заходів адміністративно-правового забезпечення їх діяльності.

Звернуто увагу, що органи місцевого самоврядування з-поміж суб'єктів вищевказаної системи вирізняються особливою специфікою. Для їх правового статусу характерна дуальність: з одного боку, вони є суб'єктами публічного адміністрування та вправі самостійно вирішувати низку питань місцевого значення, у тому числі шляхом прийняття обов'язкових до виконання на відповідній території рішень, а з іншого – мають виключні права щодо утворення комунальних підприємств, установ, організацій та здійснення управління ними у ролі засновників (власників).

Ключові слова: адміністративно-правові засади, зовнішньоорганізаційні засади діяльності, комунальні підприємства, комунальні установи, комунальні організації, комунальні юридичні особи, система суб'єктів

Yatsentiuk S. INSTITUTIONAL CHARACTERISTICS OF EXTERNAL ORGANIZATIONAL ADMINISTRATIVE AND LEGAL FUNDAMENTALS OF THE ACTIVITIES OF MUNICIPAL ENTERPRISES, INSTITUTIONS, ORGANIZATIONS

The article examines the system of subjects of administrative law that exercise managerial (organizational) influence on the external (substantive and functional) activities of municipal enterprises, institutions, and organizations and/or enter into specific administrative legal relations with them.

It is noted that the system of subjects capable of exercising lawful managerial (organizational) influence on municipal enterprises, institutions, and organizations for the purpose of regulating issues related to their activities is sufficiently extensive. A systematization is proposed that provides for the division of such subjects into two basic groups (subsystems): (1) primary subjects – the Verkhovna Rada of Ukraine and the President of Ukraine; and (2) secondary subjects, which include: (a) national-level subjects – the Cabinet of Ministers of Ukraine and authorized central executive bodies; and (b) local-level subjects – local executive authorities and local self-government bodies.

It is substantiated that the primacy of the Verkhovna Rada of Ukraine and the President of Ukraine in relation to the secondary subjects of the system is determined by their general legal status, according to which they are vested with broad public authority to exercise regulatory and other forms of influence on all processes of societal and state life.

The article concludes that the managerial (organizational) influence of the Cabinet of Ministers of Ukraine with respect to municipal enterprises, institutions, and organizations is pervasive, primarily achieved through the implementation of measures of administrative and legal support for their activities.

Attention is drawn to the fact that local self-government bodies, among the subjects of the aforementioned system, are distinguished by particular specificity. Their legal status is characterized by duality: on the one hand, they are subjects of public administration and are entitled to independently resolve a range of issues of local significance, including through the adoption of decisions binding within the relevant territory; on the other hand, they possess exclusive rights to establish municipal enterprises, institutions, and organizations and to manage them in the capacity of founders (owners).

Keywords: administrative and legal fundamentals, external organisational fundamentals of activity, municipal enterprises, municipal institutions, municipal organisations, municipal legal entities, system of entities.

Постановка проблеми. Інституційна характеристика є змістовною (структурною) складовою

зовнішньоорганізаційних адміністративно-правових засад діяльності комунальних підприємств, установ, організацій, що стосується системи суб'єктів адміністративного права, які здійснюють управлінський (організаційний) вплив на зовнішню (предметно-функціональну) діяльність зазначених комунальних юридичних осіб та/або безпосередньо вступають з ними у певні адміністративні правовідносини з цих питань [1]. Водночас станом на сьогодні система відповідних суб'єктів адміністративного права залишається неконкретизованою та потребує предметного наукового осмислення задля забезпечення потреб адміністративно-правової теорії та практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у вивчення проблематики адміністративно-правових засад певної діяльності, у тому числі юридичних осіб публічного права, зробили такі науковці, як В. Авер'янов, О. Безпалова, Є. Білокур, Н. Борсук, С. Вилков, В. Галунько, В. Гриценко, Т. Губанова, О. Дрозд, Д. Дронік, Т. Друцул, Д. Заброда, В. Залужний, А. Зобнів, М. Коваль, В. Кондратенко, Б. Логвиненко, П. Лютіков, А. Манжула, Т. Мацелик, Р. Мельник, О. Мердова, Л. Миськів, А. Москаленко, В. Пчелін, В. Русских, Є. Соболев, В. Титарчук, О. Цуркан та ін.

Мета статті – дослідити й окреслити систему суб'єктів адміністративного права, які здійснюють управлінський (організаційний) вплив на зовнішню (предметно-функціональну) діяльність комунальних підприємств, установ, організацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед, варто констатувати, що здійснення публічного адміністрування у численних сферах діяльності комунальних підприємств, установ, організацій компетенцією одного чи декількох уповноважених органів не обмежується.

У цьому контексті слушно є думка П. Лютікова, що комунальні підприємства, заклади освіти, охорони здоров'я, установи й інші юридичні особи публічного права, які не мають владних повноважень та створені розпорядчим актом органу місцевого самоврядування, входять до підсистеми детермінованих юридичних осіб. Тобто за своїм адміністративно-правовим статусом вони є такими, що зазнають впливу з боку інших юридичних осіб – детермінуючих суб'єктів. До переліку останніх учених відносить органи публічної адміністрації, у тому числі Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади (міністерства, служби, інспекції, агентства), органи місцевого самоврядування, інші органи публічної адміністрації [2, с. 239-240]. Відтак убачається, що система суб'єктів, здатних здійснювати правомірний управлінський (організаційний) вплив на комунальні підприємства, установи, організації з метою врегулювання питань їх діяльності, є достатньо розгалуженою. Водночас основу цієї інституційної системи складають саме органи публічного адміністрування.

В. Титарчук, досліджуючи особливості діяльності державних підприємств в Україні, дійшов до висновку, що цілкове адміністративно-правове регулювання їх діяльності розмежоване по різних відомствах, які запропонував розділяти на такі ланки: 1) основоположна ланка (Президент України, Верховна Рада України); 2) керівна ланка (Кабінет Міністрів України, міністерства); 3) контрольна ланка (державні комітети, інспекції, служби, агентства); 4) місцева ланка (державні місцеві адміністрації) [3, с. 114]. Так, окрім традиційних суб'єктів публічного адміністрування, автор виокремлює Верховну Раду України та Президента України. До місцевої ж ланки відносить лише місцеві державні адміністрації, що, на нашу думку, є спірним, адже поза увагою залишають не менш важливі суб'єкти публічного адміністрування – органи місцевого самоврядування.

Н. Борсук у дослідженні, присвяченому проблематиці організаційно-правового забезпечення управління комунальною власністю, визначає дві основні групи суб'єктів – органи державної влади й органи місцевого самоврядування. Державні інституції за характером їх повноважень вона поділяє на: 1) державні органи, наділені реальними повноваженнями у відносинах з управління комунальною власністю: а) Верховна Рада України та її органи; б) Кабінет Міністрів України; в) Фонд державного майна України (включаючи його регіональні відділення); 2) державні органи, наділені формальними повноваженнями у відносинах з управління комунальною власністю: а) Президент України; б) міністерства, відомства, служби; в) місцеві державні адміністрації [4, с. 149-150]. У контексті органів місцевого самоврядування дослідниця виокремлює як самі ради (представницькі органи), так і голів цих рад, а також їх виконавчі комітети та спеціалізовані виконавчі органи (фонди, відділи, управління, департаменти) [4, с. 172-173]. На наше переконання, запропонована систематизація не позбавлена недоліків, зокрема через неконкретизований критерій поділу, однак дозволяє у цілому сформулювати уявлення про перелік суб'єктів, що мають публічно-владну компетенцію у сфері управління комунальною власністю.

За таких обставин убачається, що систематизація суб'єктів, яка б у цілому відповідала потребам нашого дослідження, нині відсутня. Тому вважаємо за доцільне сукупність суб'єктів адміністративного права, що здійснюють управлінський (організаційний) вплив на зовнішню (предметно-функціональну) діяльність комунальних підприємств, установ, організацій, систематизувати самостійно, а саме шляхом їх поділу на дві базові групи (підсистеми): 1) первинних – Верховна Рада України, Президент України; 2) вторинних, що включають: а) суб'єктів національного рівня – Кабінет Міністрів України, уповноважені центральні органи виконавчої влади; б) суб'єктів місцевого рівня – місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.

Первинність Верховної Ради України та Президента України по відношенню до вторинних суб'єктів у цілому обґрунтовується їх загальним правовим статусом, який передбачає наявність широких публічно-

владних, що дозволяють здійснювати виключний регуляторний та інший вплив на всі сфери суспільного життя в державі. Вторинні ж суб'єкти, згідно з Конституцією та іншими законодавчими актами України забезпечують виконання актів, що приймаються (видаються) первинними суб'єктами, (насамперед законів України й указів Президента України) [5; 6; 7; 8].

Верховна Рада України бере участь в адміністративних правовідносинах через функціонування апарату та комітетів, тим самим забезпечує законотворчу складову органів публічної влади, формує і виробляє обов'язкові для виконання стандарти, положення та вимоги, а також визначає державну політику у всіх сферах життя суспільства [9, с. 52-53] та загалом її засади. Водночас вона не є постійним учасником адміністративних правовідносин і не наділена повноваженнями застосовувати всі інструменти публічного адміністрування.

Відповідно до Конституції України, Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в державі. Тож лише вона уповноважена приймати закони – нормативно-правові акти вищої юридичної сили, які регулюють найбільш важливі суспільні відносини в Україні, у тому числі ті, що визначають (встановлюють): правовий режим власності; правові засади підприємництва; норми антимонопольного регулювання; систему оподаткування; засади функціонування фінансового, кредитного ринку; засади регулювання праці та зайнятості, освіти, культури, охорони здоров'я тощо [5; 10]. Таким чином, Верховна Рада України шляхом прийняття законів закріплює на вищому рівні фундаментальні правові основи діяльності комунальних підприємств, установ, організацій. До переліку таких законів наразі можемо віднести як загальнорегулятивні (Цивільний кодекс України, Бюджетний кодекс України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР та ін.), так і спеціальнорегулятивні (закони України «Про культуру» від 14.12.2010 р. № 2778-VI, «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII, «Про житлово-комунальні послуги» від 09.11.2017 р. № 2189-VIII та ін.).

У свою чергу Президент України (як глава держави) наділений широкими повноваженнями у сфері взаємовідносин із законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, він є своєрідним арбітром, який забезпечує існування в державі системи стримувань та противаг. У зв'язку з цим адміністративно-правовий статус Президента України насамперед визначається такими характеристиками: 1) у системі поділу державної влади не належить до жодної з гілок, займаючи особливе, самостійне місце в державному механізмі; 2) забезпечує єдність державної влади і політики, цілісність державного механізму [11, с. 180-181]; 3) очолює Раду національної безпеки і оборони України; 4) має право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України, а також право скасовувати акти Кабінету Міністрів України, що суперечать Конституції та законам України; 5) видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України [5].

У контексті діяльності підприємств регулятивний вплив Президента України, як зазначає В. Титарчук, проявляється шляхом реалізації повноважень щодо забезпечення національної безпеки та вирішення кадрових питань, пов'язаних з призначенням Прем'єр-міністра України, окремих міністрів, керівників центральних і місцевих органів виконавчої влади. Зазначені повноваження, на переконання автора, мають вирішальне значення для державних суб'єктів господарювання, оскільки: по-перше, безпекова політика держави зумовлює умови функціонування економічного сектору; по-друге, призначаючи суб'єктів регулювання у сфері підприємництва, корегується подальша політика у цій сфері. Крім того, Президент України своїми указами в адміністративно-правовому порядку встановлює основні параметри економічної сфери [3, с. 102]. У свою чергу вважаємо, що зазначені висновки застосовуються і до діяльності комунальних підприємств, установ, організацій.

Принагідно також відзначити, що з огляду на повноваження Президента України щодо формування керівництва деяких органів виконавчої влади, Н. Борсук виокремлює його серед переліку суб'єктів управління комунальною власністю [4, с. 145]. Водночас убачається, що найбільш вагомий управлінський (організаційний) вплив з боку цього суб'єкта на діяльність комунальних підприємств, установ, організацій досягається шляхом видання актів нормативно-правового характеру (указів). Так, приміром, з метою сприяння модернізації системи професійно-технічної освіти був прийнятий Указ Президента України «Про пріоритетні заходи щодо розвитку професійної (професійно-технічної) освіти» від 30.03.2021 р. № 130/2021, з метою покращення управлінської діяльності у закладах охорони здоров'я – Указ Президента України «Про заходи щодо підвищення конкурентоспроможності закладів охорони здоров'я та забезпечення додаткових гарантій для медичних працівників» від 18.06.2021 р. № 261/2021.

Отже, Верховна Рада України та Президент України у системі суб'єктів, що здійснюють управлінський вплив на зовнішню (предметно-функціональну) діяльність комунальних підприємств, установ, організацій, займають місце первинних. Це відповідає їх фактичному значенню та визначальній ролі у регламентації процесів життєдіяльності суспільства і держави.

Наступною є група (підсистема) вторинних суб'єктів, до якої ми відносимо: 1) Кабінет Міністрів України, уповноважені центральні органи виконавчої влади (національний рівень); 2) місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування (місцевий рівень).

Кабінет Міністрів України (Уряд України) є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Його повноваження є достатньо широкими та стосуються майже всіх напрямків внутрішньої політики держави. При цьому конкретного законодавчого положення про те, що Уряд здійснює публічне адміністрування та визначає засади діяльності комунальних підприємств, установ, організацій (за аналогією з державними підприємствами, установами, організаціями), наразі не існує. Повсюдність управлінського (організаційного) впливу Кабінету

Міністрів України стосовно комунальних юридичних осіб досягається насамперед шляхом формування адміністративно-правового забезпечення їх діяльності.

Як суб'єкт нормотворчості Кабінет Міністрів України власними постановами урегулює окремі аспекти управління комунальною власністю, які не були (або не могли бути) належним чином висвітлені у первинному законі [4, с. 144]. Так, приміром, саме постанови Уряду регламентують питання щодо:

- ліцензійних умов (вимог) провадження низки видів господарської діяльності, зокрема з перевезення пасажирів, освітньої діяльності, медичної практики, управління небезпечними відходами тощо;
- надання житлово-комунальних послуг (зокрема, постачання теплової енергії, централізованого водопостачання та водовідведення) й особливостей здійснення видів (напрямків) діяльності, які зазвичай охоплюються предметом функціонування комунальних підприємств, установ, організацій, у тому числі у сферах охорони здоров'я, соціального захисту, освіти, благоустрою);
- механізмів передачі комунального майна в оренду і на праві узуфрукта;
- оплати праці працівників комунальних бюджетних установ та організацій й оплати праці керівників комунальних підприємств;
- особливостей здійснення публічних закупівель під час дії правового режиму воєнного стану;
- реалізації публічних інвестиційних проектів на регіональному і місцевому рівнях;
- складання, затвердження та виконання кошторисів комунальних бюджетних установ, подання фінансової звітності.

При цьому суттєво, що реальний обсяг адміністративно-правового регулювання Кабінету Міністрів України щодо комунальних підприємств, установ, організацій вищевказаним не вичерпується.

Окреме прикладне значення мають урядові програмні документи (концепції, стратегії, цільові програми), що затверджуються Кабінетом Міністрів України з метою визначення шляхів проведення державної політики та координації діяльності органів публічної влади задля досягнення відповідних цілей. Так, заслуговують на увагу Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179, Стратегія розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.01.2025 р. № 34-р, Стратегія розвитку культури в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.03.2025 р. № 293-р, та ін. Такі документи хоч і не містять положень нормативно-правового характеру, проте опосередковано стосуються комунальних підприємств, установ, організацій, адже на їх основі здійснюється правотворча діяльність всіх органів виконавчої влади.

Окрім Кабінету Міністрів України, до групи (підсистеми) вторинних суб'єктів національного рівня входять уповноважені центральні органи виконавчої влади, стосовно яких необхідно конкретизувати наступне.

Відповідно до Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р. № 3166-VI [7], систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства України й інші центральні органи виконавчої влади (служби, агентства, інспекції, комісії, бюро), через які Кабінет Міністрів України (як вищий орган виконавчої влади) опосередковано (шляхом спрямовування та координації) здійснює виконавчу владу [6]. Тобто ці органи фактично «продовжують» компетенцію Уряду.

Міністерства України – це центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування і реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, а їх основними завданнями є забезпечення нормативно-правового регулювання та визначення пріоритетних напрямів розвитку [7].

Повноваження окремих міністерств у сфері управління комунальною власністю обмежуються виданням розпорядчих документів. Це відбувається у тих випадках, коли питання управління комунальною власністю безпосередньо стосуються їх основної діяльності і потребують оперативного втручання: встановлення граничного розміру плати за проживання в студентських гуртожитках навчальних закладів комунальної форми власності, затвердження єдиної форми облікових або звітних документів тощо [4, с. 145]. Тобто вбачається, що міністерства діють за секторальним принципом, оскільки здійснюють вплив виключно на сфери суспільних відносин, які охоплюються їх компетенцією. Водночас маємо зауважити, що забезпечення врегульованості зовнішньої (предметно-функціональної) діяльності комунальних підприємств, установ, організацій потребує залучення більшості міністерств, які, як засвідчує практика, мають нерівномірний розподіл повноважень з цих питань.

Дослідження з питань функціонування державних і комунальних підприємств в Україні насамперед відзначають Міністерство розвитку громад та територій України, адже цей орган виконує завдання щодо: моніторингу і підтримки комунальних підприємств у дотриманні національних стандартів; формування єдиної технічної, соціально-економічної політики у сфері питного водопостачання та водовідведення; забезпечення розробки програм у сфері управління відходами; координації діяльності місцевих органів виконавчої влади у сфері поводження з побутовими відходами; погоджує в межах повноважень умови конкурсу на передачу в оренду чи концесію об'єктів у сферах водо-, теплопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності; погоджує схеми теплопостачання населених пунктів із кількістю жителів понад 20 тис. осіб, регіональні програми модернізації систем теплопостачання та програми житлово-комунального господарства тощо [12, с. 125; 13, с. 27]. Окрім цього, слід зазначити, що вказане Міністерство: а) у цілому забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах розвитку місцевого самоврядування, містобудування, благоустрою населених пунктів, житлово-комунального господарства, транспорту та

транспортної інфраструктури; б) здійснює нормативно-правове та технічне регулювання у сферах, які належать до його компетенції [14]. У зв'язку з цим Міністерство розвитку громад та територій України цілком виправдано вважається одним із ключових суб'єктів публічного адміністрування у контексті діяльності комунальних підприємств, установ, організацій. Його компетенція достатньо масштабна, адже єдиною сферою (сектором) публічного управління або виключною групою комунальних юридичних осіб не окреслюється.

Дещо схожі особливості притаманні Міністерству економіки, довкілля та сільського господарства України, яке забезпечує формування державної політики у сферах економічного та соціального розвитку, промисловості, цін, технічного регулювання, стандартизації, метрології та метрологічної діяльності, управління об'єктами державної власності, реалізації майна на конкурентних засадах у формі аукціонів, публічних закупівель, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, ветеринарної медицини, агропромислового виробництва, лісового та мисливського господарства, земельних відносин і землеустрою, інновацій, праці та зайнятості населення, охорони праці та ін., а також, як безпосередньо, так і через підпорядковані органи (служби, інспекції, агентства), реалізує вказані види державної політики [15]. Таким чином, указане Міністерство наділене доволі широким колом повноважень, що передбачає можливості здійснення управлінського (організаційного) впливу на весь спектр комунальних підприємств, установ, організацій. Як приклад, цей орган розробляє і затверджує нормативно-правові акти, необхідні для регулювання державної політики у сфері публічних закупівель, а комунальні підприємства, установи, організації належать до числа замовників, що здійснюють закупівлі відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 № 922-VIII.

Управлінський (організаційний) вплив (насамперед шляхом здійснення нормативно-правового регулювання в одній чи декількох сферах), що розповсюджується на всі комунальні підприємства, установи, організації, також мають Міністерство фінансів України, Міністерство цифрової трансформації України та Міністерство юстиції України. Повноваження інших міністерств України здебільшого обмежуються конкретною сферою (сектором) публічного адміністрування. У зв'язку з цим їх управлінський (організаційний) вплив є секторальним та, відповідно, спрямовується на комунальні підприємства, установи, організації, предмет діяльності яких відповідає їх компетенції. Так, Міністерство освіти і науки України детермінує діяльність комунальних закладів освіти та наукових установ, Міністерство охорони здоров'я України – комунальних закладів охорони здоров'я, Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України – комунальних закладів, установ соціального захисту та надання соціальних послуг тощо.

Поряд із міністерствами України систему центральних органів виконавчої влади складають інші центральні органи виконавчої влади, у тому числі зі спеціальним статусом, – окремі служби, агентства, інспекції, комісії та комітети, що утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики та діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідних міністрів [7].

Досліджуючи особливості діяльності державних підприємств, В. Титарчук дійшов до висновку, що державні агентства, комісії, комітети тощо врегульовують діяльність цих підприємств. Автор систематизував їх у контрольну ланку, до якої відніс Антимонопольний комітет України, Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України, Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України, Державне агентство України з управління державними корпоративними правами та майном, Державне космічне агентство України, Державну комісію України по запасах корисних копалин, Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, Фонд державного майна України [3, с. 115]. Частина із зазначених суб'єктів здійснюють вплив і на комунальні підприємства, установи, організації.

Зокрема, в Огляді корпоративного управління державних підприємств України (2021 р.), проведеному Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), відзначається управлінський (організаційний) вплив Антимонопольного комітету України та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг [12, с. 125-126]. У свою чергу, вважаємо за доцільне також виокремити Державну казначейську службу України, Державну податкову службу України, Державну службу України з питань праці, Державну службу України з надзвичайних ситуацій, Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державну службу якості освіти України, Національну службу здоров'я України, Національну соціальну сервісну службу України, Національне агентство з питань запобігання корупції.

Водночас слід звернути увагу, що компетенція наведених суб'єктів за кількісним охопленням комунальних підприємств, установ, організацій є різною. Так, сфера впливу, як приклад, Антимонопольного комітету України та Державної податкової служби України виключною групою комунальних юридичних осіб не окреслюється, коли ж Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, є регулятором у сферах діяльності комунальних підприємств – постачальників електричної енергії, постачання природного газу, теплової енергії, централізованого водопостачання та водовідведення, а Національна служба здоров'я України – у сферах діяльності комунальних закладів охорони здоров'я.

Отже, групу вторинних суб'єктів національного рівня у системі суб'єктів, що здійснюють управлінський (організаційний) вплив на зовнішню (предметно-функціональну) діяльність комунальних підприємств, установ, організацій, складають Кабінет Міністрів України й уповноважені центральні органи

виконавчої влади (міністерства України, служби, агентства, комісії, комітети).

Окрім цього, до групи (підсистеми) вторинних суб'єктів, згідно із запропонованою нами класифікацією, належать суб'єкти місцевого рівня – місцеві органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування.

Згідно з ч. 2 ст. 1 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р. № 586-XIV, місцеві органи виконавчої влади – це місцеві державні адміністрації і входять вони до системи органів виконавчої влади [8]. Відповідно, ці суб'єкти «наслідують» повноваження центральних органів виконавчої влади.

На думку О. Скакун, місцеві державні органи – це система виконавчих органів держави регіонального чи місцевого значення, які перебувають в ієрархічній супідрядності один з одним і з центральними державними органами та здійснюють цілеспрямовано-організуючий владний вплив у межах норм права на регулювання і контролювання відносин, що складаються у процесі виконання функцій держави у відповідних адміністративно-територіальних одиницях. Вони не мають самостійних прав і повноважень, відмінних і відокремлених від повноважень центральних органів держави [16, с. 173]. Однак варто зауважити, що місцевий орган виконавчої влади також вправі реалізовувати повноваження, делеговані йому відповідною радою. Тому залежно від області чи району поточний обсяг повноважень місцевих державних адміністрацій може дещо різнитися.

Як і центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації здійснюють управлінський (організуючий) вплив на комунальні підприємства, установи, організації шляхом видання обов'язкових для виконання на відповідній території нормативно-правових актів.

У свою чергу особливою специфікою вирізняються органи місцевого самоврядування, оскільки вони найбільш наближені до мережі комунальних підприємств, установ, організацій, що функціонують на територіях їх територіальних громад. При цьому для їх правового статусу характерна певна дуальність: з одного боку, вони є суб'єктами публічного адміністрування та вправі самостійно вирішувати низку питань місцевого значення, у тому числі шляхом прийняття обов'язкових до виконання на відповідній території рішень, а з іншого – мають виключні права щодо утворення комунальних підприємств, установ, організацій [17] та, відповідно, щодо здійснення управління ними у ролі засновників (власників). Таким чином, якщо вести мову про управлінський (організаційний) вплив органів місцевого самоврядування на комунальні підприємства, установи, організації, то доцільно розмежовувати останніх на дві групи – тих, що перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад і тих, що у такій власності не перебувають.

Управлінський (організаційний) вплив, що спрямовується виключно на комунальні підприємства, установи, організації, які перебувають у власності територіальних громад, зазвичай передбачає визначення основ функціонування цих комунальних юридичних осіб і деяких організаційно-правових питань (встановлення порядків розроблення і затвердження планових (зокрема, фінансових) документів, штатних розписів, преміювання керівників, періодичного звітування про результати діяльності, передачі у користування комунального майна або його списання тощо).

Поряд з цим органи місцевого самоврядування реалізують низку інших повноважень, що справляють вплив на юридичних осіб усіх форм власності, зокрема: затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку, місцевих містобудівні програми, плани управління відходами; встановлюють місцеві податки і збори, затверджують ставки земельного податку; встановлюють правила благоустрою території, торгівлі на ринках; здійснюють охорону земель та контроль за їх використанням; надають дозволи на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення; встановлюють нормативи (норми) споживання комунальних послуг, тариф на послугу з управління побутовими відходами [17].

Висновки. Отже, інституційна характеристика зовнішньоорганізаційних адміністративно-правових засад діяльності комунальних підприємств, установ, організацій безпосередньо стосується суб'єктів адміністративного права, які здійснюють управлінський (організаційний) вплив на зовнішню (предметно-функціональну) діяльність зазначених комунальних юридичних осіб. Перелік таких суб'єктів є достатньо розгалуженим. У зв'язку з цим пропонується систематизація, що передбачає їх поділ на дві базові групи (підсистеми), а саме на: 1) первинних – Верховна Рада України, Президент України; 2) вторинних, що включають: а) суб'єктів національного рівня – Кабінет Міністрів України, уповноважені центральні органи виконавчої влади (міністерства України, служби, агентства, комісії, комітети); б) суб'єктів місцевого рівня – місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.

Первинність Верховної Ради України та Президента України у запропонованій системі суб'єктів обґрунтовується їх загальним правовим статусом, який передбачає наявність широких публічно-владних повноважень, що дозволяють здійснювати виключний регуляторний та інший вплив на всі сфери суспільного життя в державі. У свою чергу суб'єкти, які віднесені до вторинних, згідно з Конституцією та іншими законодавчими актами України, забезпечують виконання актів, що приймаються (видаються) первинними суб'єктами, у тому числі з метою визначення адміністративно-правових засад діяльності комунальних підприємств, установ, організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Яцентюк С. Види адміністративно-правових засад діяльності комунальних підприємств, установ, організацій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. № 91 (3). С. 307-313.
2. Лютиков П. Юридичні особи як суб'єкти адміністративного права: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.07. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2013. 454 с.
3. Титарчук В. Адміністративно-правове регулювання діяльності державних підприємств в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2017. 195 с.
4. Борсук Н. Організаційно-правове забезпечення управління комунальною власністю в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ, 2019. 407 с.
5. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>
7. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>
8. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>
9. Соболь Є. Визначення поняття та переліку суб'єктів публічної адміністрації в контексті реалізації положень адміністративної реформи. *Наукові записки. Серія: Право*. 2018. № 5. С. 49-55.
10. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>
11. Загальне адміністративне право України: підручник / за заг. ред. С. Ківалова, Л. Білої-Тіунової. Одеса: Фенікс, 2023. 792 с.
12. ОЕСР (2021), Огляд ОЕСР корпоративного управління державних підприємств: Україна. URL: <https://doi.org/10.1787/e05da164-uk>
13. Як подолати неефективність комунальних підприємств: аналітична записка. Центр економічної стратегії, 2020. 50 с.
14. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад та територій України Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2015 р. № 460. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-%D0%BF#Text>
15. Деякі питання Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2025 р. № 903. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2025-%D0%BF#n31>
16. Скакун О. Теорія права і держави: підручник. 2-ге вид. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
17. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

REFERENCES:

1. Yatsentiuk, S. (2025). Vidy administratyvno-pravovykh zasad diialnosti komunalnykh pidpriemstv, ustanov, orhanizatsii. [Types of administrative and legal principles of the activities of municipal enterprises, institutions, and organizations]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. № 91 (3). 307-313. [in Ukrainian].
2. Liutikov, P. (2013). Yurydychni osoby yak subiekty administratyvnoho prava. [Legal entities as subjects of administrative law]. *Dys. ... d-ra. yuryd. nauk 12.00.07*. 454. [in Ukrainian].
3. Tytarchuk, V. (2017). Administratyvno-pravove rehuliuвання diialnosti derzhavnykh pidpriemstv v Ukraini. [Administrative and legal regulation of the activities of state-owned enterprises in Ukraine]. *Dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07*. 195. [in Ukrainian].
4. Borsuk, N. (2019). Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia upravlinnia komunalnoi vlasnistiu v Ukraini. [Organizational and legal support for municipal property management in Ukraine]. *Dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07*. 407. [in Ukrainian].
5. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. №30. 141. [in Ukrainian].
6. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy. (2014, February 27). [On the Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №794-VII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18> [in Ukrainian].
7. Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady. (2011, March 17). [On the central executive authorities]. *Zakon Ukrainy №3166-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17> [in Ukrainian].
8. Pro mistsevi derzhavni administratsii. (1999, April 9). [On local state administrations]. *Zakon Ukrainy №586-XIV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14> [in Ukrainian].
9. Sobol, Ye. (2018). Vyznachennia poniattia ta pereliku subiektiv publichnoi administratsii v konteksti realizatsii polozhen administratyvnoi reformy. [Definition of the concept and list of public administration entities in the context of implementing the provisions of administrative reform]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo*. №5. 49-55. [in Ukrainian].

10. Pro pravotvorchu diialnist. (2023, August 24). [On lawmaking activities]. *Zakon Ukrainy №3354-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> [in Ukrainian].
11. Kivalov, S., Bila-Tiunova, L. (Eds.) (2023). *Zahalne administratyvne pravo Ukrainy*. [General administrative law of Ukraine]. Pidruchnyk. 792. [in Ukrainian].
12. Ohliad OESR korporatyvnoho upravlinnia derzhavnykh pidpriemstv: UKRAINA. (2021). [OECD Review of Corporate Governance of State-Owned Enterprises: UKRAINE]. Retrieved from: <https://doi.org/10.1787/e05da164-uk> [in Ukrainian].
13. Yak podolaty neefektyvnist komunalnykh pidpriemstv: analitychna zapyska. (2020). [How to overcome inefficiency in public utilities: an analytical note]. 50. [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy. (2015, June 30). [On approval of the Regulations on the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №460*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
15. Deiaki pytannia Ministerstva ekonomiky, dovykillia ta silskoho hospodarstva. (2025, July 21). [Some issues of the Ministry of Economy, Environment and Agriculture]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 903*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2025-%D0%BF#n31> [in Ukrainian].
16. Skakun, O. (2010). *Teoriia prava i derzhavy*. [Theory of law and state]. *Pidruchnyk. 2-he vyd.* 520. [in Ukrainian].
17. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini. (1997, May 21). [On local self-government in Ukraine]. *Zakon Ukrainy №280/97-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

УДК 347.961:342.7(477)(091)(043.3)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-136-141

Войташек Іван Іванович,

завідувач Богородчанської державної нотаріальної контори

Івано-Франківської області

voitashek_ivan@ukr.net

ORCID ID: 0009-0006-4022-5476

ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН У СФЕРІ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті розглядаються гарантії прав і свобод громадян у сфері нотаріальної діяльності в умовах війни. Проаналізовано поняття «нотаріат» та його функції як державного інституту, що забезпечує юридичну визначеність, захист майнових і цивільних прав громадян. Виокремлено основні проблеми, що ускладнюють реалізацію правових гарантій під час воєнного стану, зокрема обмежений доступ до нотаріальних послуг, нестабільність державних реєстрів, складності ідентифікації осіб та часті зміни законодавства. Розглянуто роль нотаріусів у наданні правової допомоги внутрішньо переміщеним особам, відновленні документів, оформленні спадщини та управлінні майном. Наголошено на значенні електронного нотаріату та дистанційних послуг для забезпечення доступності правової допомоги в кризових умовах. Підкреслено необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання та адаптації нотаріальної практики до сучасних викликів.

У результаті проведеного дослідження автором вказується, що війна значно ускладнила забезпечення гарантій прав і свобод громадян у сфері нотаріальної діяльності. Аналіз показав, що обмежена мобільність громадян, нестабільність роботи державних реєстрів, складнощі з ідентифікацією осіб та часті зміни законодавства створюють низку перешкод для реалізації конституційних прав у воєнних умовах. Крім того, соціально-психологічні наслідки війни – стрес, втрати близьких та вимушені переселення – додатково впливають на здатність громадян своєчасно та ефективно користуватися нотаріальними послугами. Водночас дослідження засвідчило, що нотаріат залишається важливим інститутом забезпечення правової стабільності та довіри до державних механізмів. Адаптація діяльності нотаріальних органів через впровадження електронних технологій, дистанційних процедур, професійну підтримку працівників та оперативне інформування громадян про зміни в законодавстві є ключовими напрямками подолання виявлених проблем. Отже, забезпечення гарантій прав і свобод громадян у сфері нотаріальної діяльності в умовах війни потребує комплексного, системного підходу, який поєднує правові, організаційні та технологічні засоби, спрямовані на захист прав громадян і підтримку ефективного функціонування нотаріальної системи навіть у кризових обставинах.

Ключові слова: нотаріат, гарантії прав і свобод, воєнний стан, правова допомога, внутрішньо переміщені особи, електронний нотаріат.

Voitashek I. GUARANTEES OF CITIZENS' RIGHTS AND FREEDOMS IN THE SPHERE OF NOTARIAL ACTIVITY: PROBLEMS OF PROVISION IN WAR CONDITIONS

The article examines the guarantees of citizens' rights and freedoms in the field of notarial activity during wartime. The concept of "notariat" and its functions as a state institution ensuring legal certainty and the protection of citizens' property and civil rights are analyzed. The main problems complicating the implementation of legal guarantees under martial law are identified, including limited access to notarial services, instability of state registries, difficulties in personal identification, and frequent changes in legislation. The role of notaries in providing legal assistance to internally displaced persons, restoring documents, managing inheritance, and handling property matters is highlighted. The importance of electronic notariat and remote services for ensuring access to legal assistance in crisis conditions is emphasized. The necessity of improving regulatory frameworks and adapting notarial practices to contemporary challenges is underlined.

As a result of the conducted research, the author asserts that the war has significantly complicated the provision of guarantees for citizens' rights and freedoms in the field of notarial activity. The analysis showed that limited mobility of citizens, instability of state registers, difficulties in personal identification, and frequent changes in legislation create a number of obstacles to the realization of constitutional rights under wartime conditions. In addition, the social and psychological consequences of the war – such as stress, loss of loved ones, and forced displacement—further affect citizens' ability to use notarial services in a timely and effective manner.

At the same time, the study revealed that the notariat remains an important institution ensuring legal stability and public trust in state mechanisms. The adaptation of notarial activities through the implementation of electronic technologies, remote procedures, professional support for employees, and prompt public information about legislative changes are key directions for overcoming the identified challenges.

Therefore, ensuring guarantees of citizens' rights and freedoms in the sphere of notarial activity during wartime requires a comprehensive, systematic approach that combines legal, organizational, and technological means aimed at protecting citizens' rights and maintaining the effective functioning of the notarial system even under crisis circumstances.

Keywords: notariat, guarantees of rights and freedoms, martial law, legal assistance, internally displaced persons, electronic notariat.

Постановка проблеми. У сучасних умовах збройної агресії проти України особливого значення набуває питання забезпечення прав і свобод громадян у сфері нотаріальної діяльності. Нотаріат, як одна з ланок правової системи держави, відіграє ключову роль у захисті цивільних прав, забезпеченні правової визначеності та стабільності майнових відносин. Проте війна створила низку викликів для ефективного функціонування нотаріальної системи – від обмеження доступу громадян до нотаріальних послуг у зонах бойових дій до проблем з перевіркою документів, реєстрів та автентичності підписів. Усе це загострює проблему реалізації конституційного права людини на правовий захист.

Забезпечення гарантій прав і свобод громадян у сфері нотаріальної діяльності в умовах війни вимагає не лише оновлення нормативно-правової бази, а й розроблення ефективних механізмів адаптації нотаріальної практики до воєнних реалій. Наявні законодавчі прогалини, складнощі верифікації особи, доступу до державних реєстрів, а також переміщення громадян із тимчасово окупованих територій створюють додаткові перешкоди для належного забезпечення правового порядку. Саме тому актуальним є глибокий аналіз проблем гарантування прав і свобод громадян у сфері нотаріату в умовах війни та визначення напрямів удосконалення правозастосовної практики в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема гарантування прав і свобод громадян у сфері нотаріальної діяльності в умовах війни знайшла своє відображення в наукових працях сучасних українських дослідників. Зокрема, Д.В. Нікулін та К.В. Шустрова наголошують, що в умовах воєнного стану ключовим завданням держави є збереження базових правових гарантій громадян, навіть за обмежень, передбачених законодавством. Автори підкреслюють, що забезпечення конституційних прав людини має здійснюватися з урахуванням принципу верховенства права, а діяльність органів влади, зокрема й нотаріальних інституцій, повинна бути спрямована на мінімізацію правових ризиків для населення [1].

Я.В. Демянішин досліджує історичний розвиток концепції гарантій прав і свобод людини в Україні, акцентуючи на необхідності їх осучаснення відповідно до викликів воєнного часу. Учений підкреслює, що правова держава повинна створювати не лише формальні механізми захисту, але й забезпечувати їхню дієвість у кризових умовах [2]. У свою чергу, А.В. Омельченко та Л.О. Кожура аналізують сучасне законодавство України про нотаріальну діяльність в умовах воєнного стану, звертаючи увагу на зміни, спрямовані на спрощення процедур та забезпечення доступності нотаріальних послуг для громадян, які перебувають у зонах бойових дій або на тимчасово окупованих територіях [3].

Вагомий внесок у дослідження проблем правового забезпечення нотаріальної діяльності зробила С.С. Розсоха, яка визначає основні ознаки правового регулювання нотаріату в умовах війни та окреслює напрями його адаптації до надзвичайних умов функціонування [4]. Також О.Г. Тимошук у своїй праці розглядає діяльність інституту нотаріату як важливий механізм реалізації та захисту прав і свобод громадян у період війни, підкреслюючи роль нотаріусів як гарантів правової стабільності та довіри до державних інститутів [5]. У сукупності ці наукові напрацювання формують міцне підґрунтя для подальшого вивчення проблем забезпечення правових гарантій громадян у сфері нотаріальної діяльності в умовах воєнного стану та пошуку шляхів удосконалення нормативно-правового регулювання цієї сфери.

Метою статті є вивчення особливостей забезпечення гарантій прав і свобод громадян у сфері нотаріальної діяльності в умовах воєнного стану, виявлення основних проблем, що перешкоджають їх реалізації. Для досягнення цієї мети передбачено проаналізувати чинне законодавство України про нотаріат

у контексті воєнних реалій, дослідити наукові підходи до розуміння правових гарантій у сфері нотаріальної діяльності, а також розкрити практичні аспекти функціонування нотаріальних органів під час війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слово «нотаріус» походить від латинського «notarius», що означає «писар», «стенограф» або «секретар». З часом цей термін набув ширшого змісту та закріпився у правовій термінології багатьох країн світу, у тому числі й України. У сучасному українському праві термін «нотаріат» має кілька значень і використовується в різних контекстах. Дослідники виокремлюють чотири основні аспекти розуміння цього поняття: по-перше, нотаріат як систему органів і посадових осіб (зокрема нотаріусів), уповноважених на вчинення нотаріальних дій; по-друге, як окрему галузь права; по-третє, як сукупність нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у цій сфері; і, по-четверте, як наукову та навчальну дисципліну, що досліджує правові, організаційні та етичні засади нотаріальної діяльності.

На думку К.Ф. Досінчук, нотаріат слід розглядати як сукупність органів і посадових осіб, на яких покладено функції здійснення нотаріальних дій, контролю за їх дотриманням та захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Таке визначення підкреслює суспільно-правову значущість нотаріату як інституту, що забезпечує стабільність цивільного обороту та гарантує достовірність юридичних фактів [6, с. 51].

Найуживанішим є законодавче визначення поняття нотаріату, закріплене у статті 1 Закону України «Про нотаріат». Відповідно до нього, нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права та факти, що мають юридичне значення, і вчиняти інші нотаріальні дії, визначені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [7]. Отже, нотаріат виступає як державний інститут, уповноважений забезпечувати юридичне закріплення безспірних цивільних прав і фактів, а також гарантувати захист прав та законних інтересів громадян і організацій, які звертаються за нотаріальними послугами.

Розуміння сутності та функціонального призначення нотаріату безпосередньо пов'язане з питанням гарантування прав і свобод громадян у цій сфері. Саме через діяльність нотаріальних органів реалізується одна з основоположних функцій правової держави – забезпечення достовірності правових фактів і захист законних інтересів осіб [8, с. 25]. У сучасних умовах війни питання ефективного втілення та належного захисту прав і свобод людини набуває особливої актуальності, адже воно стає ключовим у розумінні сутності правової системи та потребує глибокого переосмислення механізмів правозастосування і гарантування правової безпеки громадян.

У зв'язку з цим доцільним є детальне розкриття поняття «гарантії», оскільки саме воно становить теоретичну основу забезпечення прав і свобод громадян у сфері нотаріальної діяльності.

Гарантії можна визначити як комплекс засобів, заходів і механізмів, що забезпечують реалізацію та захист прав, свобод і обов'язків громадян. Вони створюють умови для фактичного здійснення демократичних прав і свобод, забезпечуючи рівні правові можливості для кожного у набутті та реалізації своїх прав. У контексті нотаріальної діяльності гарантії виступають як засоби та фактори, що дозволяють суб'єктам нотаріальних правовідносин користуватися наданими правами, виконувати обов'язки та ефективно реалізовувати свої інтереси, а також забезпечують безперешкодне виконання посадовими особами своїх повноважень. Крім того, гарантії охоплюють норми та інститути, що гарантують можливість реалізації прав, їх захист і відновлення у разі порушень [9, с. 62]. Це визначення підкреслює, що гарантії є не лише формальними нормами, а й практичними інструментами забезпечення дієвого захисту прав і свобод громадян, що особливо актуально в умовах війни та надзвичайних ситуацій.

Гарантії прав і свобод громадян у сфері нотаріальної діяльності – це встановлені державою правові, організаційні, фінансові та інші засоби, що забезпечують реалізацію та захист законних інтересів фізичних та юридичних осіб під час вчинення нотаріальних дій. У своїй основі ці гарантії випливають із Конституції України [10], зокрема зі статей 3, 8, 41, 55, які закріплюють найвищу соціальну цінність людини, верховенство права, непорушність права власності та право на судовий захист.

Ключовим законодавчим актом, що регулює гарантії у сфері нотаріату, є Закон України «Про нотаріат», до основних гарантій належать [7]:

1. Законність нотаріальних дій. Нотаріус зобов'язаний діяти відповідно до закону. Цей принцип гарантує, що жодна нотаріальна дія не порушить чинне законодавство та права третіх осіб.

2. Нотаріальна таємниця. Гарантується збереження в таємниці відомостей, отриманих у зв'язку зі вчиненням нотаріальних дій. Це забезпечує конфіденційність приватної інформації громадян.

3. Особиста відповідальність нотаріуса. Нотаріус несе повну майнову відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок неправомірних дій, і обов'язково страхує свою цивільно-правову відповідальність. Ця фінансова гарантія є важливим механізмом відшкодування збитків.

В умовах повномасштабної збройної агресії, згідно з Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [11], було запроваджено воєнний стан, що спричинило необхідність термінового адаптування нотаріальної діяльності. Хоча Конституція України [10] дозволяє обмежувати окремі права і свободи, забезпечення правового захисту громадян залишається пріоритетом.

Ключові зміни були внесені Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» [12] та наступними наказами Міністерства юстиції України, зокрема Наказом від 11 березня 2022 року № 1118/5 «Про затвердження Змін до деяких

нормативно-правових актів у сфері нотаріату» [13]. Варто зазначити, що дані акти вводять наступне: територіальні обмеження (встановлення Переліку нотаріусів, яким дозволено вчиняти нотаріальні дії, та обмеження для вчинення окремих дій (наприклад, щодо нерухомості) поза межами адміністративно-територіальної одиниці за місцем її розташування); спеціальні умови доступу до реєстрів (призупинення, а потім відновлення роботи державних реєстрів (Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Єдиний реєстр довіреностей) із посиленими заходами безпеки); розширення повноважень (надання права вчиняти нотаріальні дії військовому командуванню, а також уповноваженим особам органів місцевого самоврядування) [12; 13].

Також варто зазначити, що наділяючи нотаріат повноваженнями з надання правової допомоги, держава водночас посилює контроль за його діяльністю, що підкреслює публічно-правовий характер нотаріату. Проте право громадян на отримання правової допомоги залишається індивідуальним, приватним, що свідчить про збереження в нотаріаті певних приватно-правових засад та прагнення держави забезпечити максимальну свободу для громадян. Особливістю правової допомоги, що надається нотаріусами, є її специфічні характеристики: вона завжди юридична, зачіпає права та обов'язки особи при вчиненні конкретних нотаріальних дій; діяльність нотаріусів регламентується законодавством про нотаріат; допомога спрямована не лише на реалізацію конституційних прав, а й норм цивільного та інших галузей права.

В умовах війни нотаріуси виконують особливо важливу роль для внутрішньо переміщених осіб, які стикаються з труднощами у збереженні свого майна та нерухомості. Вони допомагають оформити документи, що підтверджують право власності, видають довіреності для управління майном через родичів чи довірених осіб, а також відновлюють втрачені документи. Такі дії є критично важливими для захисту майнових прав громадян та запобігання незаконному привласненню майна. Крім того, нотаріуси забезпечують оформлення спадщини, підтверджують родинні зв'язки та складають юридичні документи, що захищають від неправомірних дій третіх осіб.

Правова допомога нотаріусів у воєнних умовах також включає надання консультацій і інформаційної підтримки щодо змін у законодавстві, правового режиму майна, евакуації та соціальних виплат. Це дозволяє громадянам орієнтуватися у нових правових реаліях та своєчасно здійснювати юридично значимі дії, наприклад, оформлювати заяви на статус внутрішньо переміщеної особи, довіреності чи заповіти.

Одним із ключових напрямів адаптації нотаріату до воєнних умов є впровадження електронних технологій. Використання електронного підпису, реєстрів та платформ для онлайн-вчинення нотаріальних дій дозволяє громадянам отримувати послуги дистанційно, без особистої присутності, що особливо актуально під час обмеженого або небезпечного пересування. Багато нотаріусів надають консультації через відеозв'язок, електронну пошту та інші засоби комунікації, забезпечуючи доступ до правової допомоги навіть у найскладніших умовах.

Інститут нотаріату активно адаптується до нових правових умов воєнного стану, що включає підвищення кваліфікації, ознайомлення з новими законами та участь у навчальних заходах. Тісна співпраця з державними органами та інтеграція нотаріальних систем із державними реєстрами дозволяють ефективно обробляти документи та забезпечувати правову визначеність для громадян навіть у кризових ситуаціях [5, с. 196–197].

Загалом, стає очевидним, що війна створила низку специфічних проблем, які ускладнюють забезпечення прав і свобод громадян у сфері нотаріальної діяльності. По-перше, значне число внутрішньо переміщених осіб і евакуйованих громадян призвело до обмеженого доступу до нотаріальних послуг у звичних місцях проживання, що створює затримки у вчиненні юридично значущих дій.

По-друге, нестабільність у роботі державних реєстрів та інфраструктури, пов'язана з бойовими діями та руйнуванням об'єктів, ускладнює перевірку достовірності документів і здійснення нотаріальних дій. Це підвищує ризики порушення прав громадян та потребує введення тимчасових процедур для підтвердження прав власності та інших юридичних фактів.

По-третє, складності з ідентифікацією осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях або у зоні бойових дій, створюють правові колізії у нотаріальній практиці. Відсутність ефективних механізмів дистанційної ідентифікації ускладнює реалізацію правових гарантій та контроль за правомірністю вчинення нотаріальних дій.

По-четверте, часті зміни у законодавстві, пов'язані з воєнним станом, соціальними виплатами та правовим режимом майна, ставлять громадян у складне становище щодо своїх прав і обов'язків. Брак оперативної правової інформації може призводити до невиконання законних процедур та обмеження реалізації прав у повному обсязі.

І, насамкінець, психологічні та соціальні наслідки війни – втрата близьких, переїзд у нові регіони, обмежений доступ до ресурсів – також негативно впливають на можливість громадян своєчасно та ефективно здійснювати нотаріальні дії. Це вимагає від нотаріату не лише професійної компетентності, а й адаптації організаційних та технологічних процесів для підтримки громадян у кризових умовах.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна констатувати, що війна значно ускладнила забезпечення гарантій прав і свобод громадян у сфері нотаріальної діяльності. Аналіз показав, що обмежена мобільність громадян, нестабільність роботи державних реєстрів, складнощі з ідентифікацією осіб та часті

зміни законодавства створюють низку перешкод для реалізації конституційних прав у воєнних умовах. Крім того, соціально-психологічні наслідки війни – стрес, втрати близьких та вимушені переселення – додатково впливають на здатність громадян своєчасно та ефективно користуватися нотаріальними послугами. Водночас дослідження засвідчило, що нотаріат залишається важливим інститутом забезпечення правової стабільності та довіри до державних механізмів. Адаптація діяльності нотаріальних органів через впровадження електронних технологій, дистанційних процедур, професійну підтримку працівників та оперативне інформування громадян про зміни в законодавстві є ключовими напрямками подолання виявлених проблем. Отже, забезпечення гарантій прав і свобод громадян у сфері нотаріальної діяльності в умовах війни потребує комплексного, системного підходу, який поєднує правові, організаційні та технологічні засоби, спрямовані на захист прав громадян і підтримку ефективного функціонування нотаріальної системи навіть у кризових обставинах.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні механізмів забезпечення прав і свобод громадян у сфері нотаріальної діяльності за умов воєнного стану, зокрема щодо вдосконалення дистанційних процедур, інтеграції електронних сервісів із державними реєстрами та підвищення ефективності правового захисту внутрішньо переміщених осіб і громадян, які перебувають у зонах бойових дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Нікулін Д. В., Шустрова К. В. Гарантії прав та свобод людини і громадян в умовах воєнного стану. *Сучасні тенденції реформування суспільних процесів в Україні: кримінально-правовий, кримінально-процесуальний та соціально-економічний вимір: матеріали Всеукраїнського круглого столу*, 2024. С. 82–85. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6652db5d-1309-48d4-807c-21fa29f52be0/content#page=82>
2. Демянішин Я. В. Становлення та розвиток ідеї гарантії прав і свобод людини та громадянина в теоретико-правовій спадщині України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 2024. № 1(82). С. 164–170. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/303645>
3. Омельченко А. В., Кожура Л. О. Законодавство України про нотаріальну діяльність в умовах правового режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2023. № 6. С. 720–723. URL: http://lsej.org.ua/6_2023/170.pdf
4. Розсоха С. С. Поняття та ознаки правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 2024. № 6. С. 143–147. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2024/24.pdf
5. Тимошук О. Г. Захист прав і свобод людини і громадянина через призму діяльності інституту нотаріату в Україні в умовах війни. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2024. № 5. С. 195–197. URL: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BSAU/12118/1/Zakhyst_prav_i_s.pdf
6. Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2015. 248 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4363/1/%D0%94%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82.pdf
7. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993. № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 10.10.2025)
8. Дергільова О. Г. Нотаріальні акти в системі правових актів сучасного права: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... докт. філос.: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Одеса, 2017. 201 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6cdb9cd0-c1dd-4133-b795-5a136c66fd3c/content>
9. Когутич І. І. Адміністративно-правові гарантії нотаріальної діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ. 2018. 272 с. URL: https://ssaals.com.ua/wp-content/uploads/2018/11/dis_%D0%9A%D0%BE%D0%B3%D1%83%D1%82%D0%B8%D1%87.pdf
10. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
12. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова КМУ від 28.02.2022. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>
13. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату: Наказ Міністерства юстиції України від 11.03.2022. № 1118/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0325-22#Text>

REFERENCES:

1. Nikulin, D. V. & Shustrova, K. V. (2024). Harantii prav ta svobod liudyny i hromadian v umovakh voiennoho stanu [Guarantees of Human and Civil Rights and Freedoms under Martial Law]. *Suchasni tendentsii reformuvannia suspilnykh protsesiv v Ukraini: kryminalno-pravovy, kryminalno-protsesualnyi ta sotsialno-ekonomichnyi vymir: materialy Vseukr. kruh. Stolu (materials of the All-Ukrainian Round Table)*, 82–85. Retrieved

- from <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6652db5d-1309-48d4-807c-21fa29f52be0/content#page=82> [in Ukrainian].
2. Demianishyn, Ya. V. (2024). Stanovlennia ta rozvytok idei harantii prav i svobod liudyny ta hromadianyna v teoretyko-pravovii spadshchyni Ukrainy [Formation and Development of the Idea of Guarantees of Human and Civil Rights and Freedoms in the Theoretical and Legal Heritage of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 1(82), 164–170. Retrieved from <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/303645> [in Ukrainian].
 3. Omelchenko, A. V. & Kozhura, L. O. (2023). Zakonodavstvo Ukrainy pro notarialnu diialnist v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Legislation of Ukraine on Notarial Activity under the Legal Regime of Martial Law]. *Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 6, 720–723. Retrieved from http://lsej.org.ua/6_2023/170.pdf [in Ukrainian].
 4. Rozsokha, S. S. (2024). Poniattia ta oznaky pravovoho zabezpechennia notarialnoi diialnosti v Ukraini v umovakh povnomashtabnoho rosiiskoho vtorhennia v Ukrainu [The Concept and Features of the Legal Support of Notarial Activity in Ukraine under the Conditions of the Full-Scale Russian Invasion of Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii (Current problems of domestic jurisprudence)*, 6, 143–147. Retrieved from http://apnl.dnu.in.ua/6_2024/24.pdf [in Ukrainian].
 5. Tymoshchuk, O. H. (2024). Zakhyst prav i svobod liudyny i hromadianyna cherez pryzmu diialnosti instytutu notariatu v Ukraini v umovakh viiny [Protection of Human and Civil Rights and Freedoms through the Prism of the Notarial Institution's Activity in Ukraine under Wartime Conditions]. *Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal (Legal scientific electronic journal)*, 5, 195–197. Retrieved from https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/12118/1/Zakhyst_prav_i_s.pdf [in Ukrainian].
 6. Dolynska, M. S. (2015). *Ukrainske notarialne pravo: navch. posib. [Ukrainian Notarial Law: Textbook]*. Kyiv: Yurinkom Inter. Retrieved from https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4363/1/Dolynska_Maket.pdf [in Ukrainian].
 7. *Pro notariat [On Notariat]: Zakon Ukrainy vid 02.09.1993 No. 3425-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Information of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 1993, 39, Art. 383. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> [in Ukrainian].
 8. Derhilova, O. H. (2017). Notarialni akty v systemi pravovykh aktiv suchasnoho prava: zahalnoteoretychne doslidzhennia [Notarial Acts in the System of Legal Acts of Modern Law: A General Theoretical Study]: dys. ... dokt. filos.: 12.00.01 "Teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen" (diss. ... doctor of philosophy: 12.00.01 "Theory and history of state and law; history of political and legal doctrines"). Odesa. Retrieved from <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6cdb9cd0-c1dd-4133-b795-5a136c66fd3c/content> [in Ukrainian].
 9. Kohutych, I. I. (2018). Administratyvno-pravovi harantii notarialnoi diialnosti v Ukraini [Administrative and Legal Guarantees of Notarial Activity in Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 "Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo" (Dissertation ... Candidate of Law: 12.00.07 "Administrative Law and Process; Financial Law; Information Law"). Kyiv. Retrieved from https://ssaals.com.ua/wp-content/uploads/2018/11/dis_Kohutych.pdf [in Ukrainian].
 10. *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 No. 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Information of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 1996, No. 30, Art. 141. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].
 11. *Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the Introduction of Martial Law in Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 No. 64/2022 (Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022. No. 64/2022)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian].
 12. *Deiaki pytannia notariatu v umovakh voiennoho stanu [Certain Issues of Notariat under Martial Law]: Postanova KMU vid 28.02.2022 No. 164 (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 28, 2022. No. 164)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-p#Text> [in Ukrainian].
 13. *Pro zatverdzhennia Zmin do deiakykh normatyvno-pravovykh aktiv u sferi notariatu [On Approval of Amendments to Certain Regulatory Legal Acts in the Sphere of Notariat]: Nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 11.03.2022 No. 1118/5 (Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated March 11, 2022. No. 1118/5.)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0325-22#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 7.11.2025

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.9::004.9:336.74

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-142-147

Будник Людмила Андріївна,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету

l.budnyk@wunu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-1393-9354

Ронська Ольга Григорівна ,

кандидат економічних наук, доцент кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету

o.ronska@wunu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-9856-3105

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У РОЗСЛІДУВАННІ ПРАВОПОРУШЕНЬ З КРИПТОАКТИВАМИ

Стаття присвячена аналізу міжнародного співробітництва у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із криптоактивами, актуальність якого зумовлена стрімким зростанням транскордонних цифрових злочинів та ускладненням ідентифікації правопорушників у децентралізованому середовищі блокчейну. Метою дослідження є визначення правових, інституційних і технологічних засад міжнародної взаємодії, а також окреслення проблем та перспектив удосконалення глобальних механізмів протидії криптозлочинності. У роботі застосовано аналіз нормативної бази, порівняльно-правовий метод, огляд міжнародних стандартів FATF, практики Європолу, Інтерполу та інших організацій, а також дослідження інструментів блокчейн-аналітики. Результати демонструють, що ефективність розслідувань залежить від стандартизації обміну інформацією, швидкого доступу до цифрових доказів, узгодження регуляторних підходів різних держав та активної взаємодії з приватними аналітичними компаніями. Визначено ключові проблеми: повільність процедур міжнародної правової допомоги, відмінності у правовому статусі криптоактивів, складність арешту й конфіскації цифрових активів, а також обмеженість державного впливу на децентралізовані системи. Автор підкреслює, що гармонізація законодавств, імплементація глобальних стандартів та розвиток спільних слідчих механізмів є фундаментом для підвищення ефективності боротьби з транснаціональною цифровою злочинністю.

Ключові слова: криптоактиви; міжнародне співробітництво; блокчейн-аналітика; розслідування злочинів; FATF; цифрова криміналістика; транскордонна злочинність; правова допомога.

Budnyk L., Ronska O. INTERNATIONAL COOPERATION IN THE INVESTIGATION OF OFFENSES INVOLVING CRYPTO ASSETS

The article examines the international cooperation mechanisms used in investigating criminal offenses involving crypto-assets, emphasizing their growing relevance amid the rapid global expansion of blockchain technologies and the increasing scale of cross-border digital crime. The study highlights that the decentralized architecture of most cryptocurrencies, the speed of transactions, and the potential for partial anonymity create significant challenges for national law-enforcement agencies and require coordinated international responses. The aim of the research is to comprehensively analyze the legal, institutional, and technological foundations of global cooperation in the field of crypto-asset investigations, identify existing gaps in intergovernmental interaction, and outline pathways to enhance the effectiveness of international crime-control mechanisms.

The methodology is based on comparative legal analysis, examination of regulatory standards, review of international practices (Europol, Interpol, FATF), and assessment of technological tools used in blockchain forensics. The study demonstrates that efficient investigations depend on harmonized regulatory frameworks, standardized information-exchange procedures, and timely access to digital evidence, which often disappears within hours due to the technical nature of blockchain networks. The results show the crucial role of FATF standards, the “travel rule,” joint investigation teams, digital forensic instruments, and public-private cooperation involving blockchain analytics companies such as Chainalysis or TRM Labs.

The article identifies major challenges: differences in national legal regimes regarding the status of crypto-assets, bureaucratic delays in mutual legal assistance procedures, limited state control over decentralized systems, and the complexity of freezing or confiscating crypto-assets across jurisdictions. It concludes that strengthening global cybersecurity and combating transnational crypto-related crime require a comprehensive model of cooperation that integrates legal, technological, organizational, and forensic components, as well as further harmonization of international standards in the digital-asset sphere.

Keywords: crypto assets; international cooperation; blockchain analytics; crime investigation; FATF standards; digital forensics; cross-border crime; legal assistance.

Постановка проблеми. Міжнародне співробітництво у розслідуванні злочинів, пов'язаних із криптоактивами, стає одним із ключових напрямів сучасної криміналістики, оскільки цифровізація фінансової сфери спричиняє появу нових форм злочинної діяльності, що виходять за межі традиційних юрисдикційних підходів. За попередніми оцінками, упродовж 2024 року на адреси, пов'язані з незаконною діяльністю – зокрема криптогаманці або інші криптовалютні реквізити, що використовуються у протиправних цілях – було переказано 40,9 млрд доларів США. З 2020 року втрати від діяльності криптозлочинців щороку зростали в середньому на 24% [1]. У глобалізованому просторі криптоактиви дають можливість здійснювати швидкі, транскордонні, частково анонімні трансакції, які ускладнюють ідентифікацію правопорушників та джерел походження коштів. Відповідно, ефективне реагування на такі виклики потребує скоординованих зусиль між державами, міжнародними організаціями, правоохоронними структурами та приватним сектором, зокрема постачальниками послуг у сфері віртуальних активів, аналітичними компаніями та фінансовими інституціями. Науковий аналіз цієї проблематики передбачає ґрунтовне дослідження міжнародно-правових механізмів співробітництва, інструментів обміну інформацією, особливостей слідчої діяльності у сфері криптоактивів, а також визначення напрямів удосконалення міждержавної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження у сфері міжнародної протидії злочинам, пов'язаним із криптоактивами, свідчать про стрімке зростання уваги держав, міжурядових організацій та дослідницьких центрів до проблеми транскордонної природи цих правопорушень. У науковій літературі підкреслюється, що децентралізований характер блокчейну, а також можливість здійснювати фінансові операції поза межами традиційної банківської системи створюють суттєві виклики для правоохоронних органів різних країн. Дослідники також виділяють тенденцію до збільшення кількості злочинів, які використовують криптоактиви для фінансування діяльності міжнародних злочинних угруповань, кіберзлочинності, ухилення від санкцій та відмивання коштів [2].

У публікаціях останніх років акцент робиться на ролі міжнародних механізмів координації, серед яких провідне місце займають Європол, Інтерпол, FATF та спільні слідчі групи (JITs). Європол у своїх аналітичних звітах наголошує на необхідності стандартизації обміну інформацією про криптовалютні трансакції та вдосконаленні інструментів ідентифікації власників цифрових гаманців. Інтерпол, зі свого боку, впроваджує глобальні ініціативи зі створення баз даних криптоадрес, пов'язаних зі злочинною діяльністю, а також розвиває співпрацю з приватними компаніями, що займаються блокчейн-аналітикою [3; 4].

Науковці відзначають, що одним із найбільш досліджуваних напрямів є робота FATF, яка розробляє міжнародні стандарти щодо боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму за участі криптоактивів. У той же час автори наголошують на складнощях імплементації цих норм у країнах із різним рівнем технологічного розвитку та відмінними правовими режимами [5; 6].

Важливе місце в сучасній літературі займають питання взаємодії державних органів із приватними аналітичними компаніями (Chainalysis, TRM Labs, Elliptic). Дослідники підкреслюють, що саме приватний сектор створює інноваційні інструменти для візуалізації трансакцій, деанонізації учасників та відстеження руху цифрових активів. Натомість ефективність міжнародного співробітництва залежить від доступу правоохоронців до таких технологій, а також рівня підготовки фахівців [7, с.23].

Таким чином, сучасні дослідження демонструють, що міжнародне співробітництво у розслідуванні злочинів з криптоактивами перебуває на етапі активного розвитку, і ключовими факторами успіху є технологічне оновлення, уніфікація нормативних стандартів та поглиблення партнерства між державними та приватними структурами.

Мета статті полягає у всебічному аналізі правових та інституційних засад міжнародного співробітництва в розслідуванні кримінальних правопорушень із використанням криптоактивів, з'ясуванні наявних проблем у взаємодії між державами та визначення напрямів підвищення ефективності глобального механізму протидії таким правопорушенням.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах розслідування злочинів із використанням криптоактивів характеризується транснаціональною природою, що зумовлено децентралізованим характером блокчейн-технологій. Для транснаціональної злочинності криптоактиви цікаві своїми властивостями (рис.1).

Більшість криптоактивів функціонує у розподілених мережах, які не мають фізичного центру або адміністративної юрисдикції. Унаслідок цього злочини, пов'язані з відмиванням коштів, кібершахрайством, незаконним обігом наркотиків, фінансуванням тероризму та іншими правопорушеннями, здійснюються через цифрові канали, що охоплюють різні континенти. Тому ключовою передумовою ефективного розслідування є налагодження швидкої комунікації між правоохоронними органами різних країн, а також розроблення уніфікованих стандартів реагування [8]. Слід враховувати, що багато важливих цифрових доказів може зникнути за лічені години, а тому затримки у міжнародних запитах про правову допомогу нерідко призводять до втрати цінної інформації.

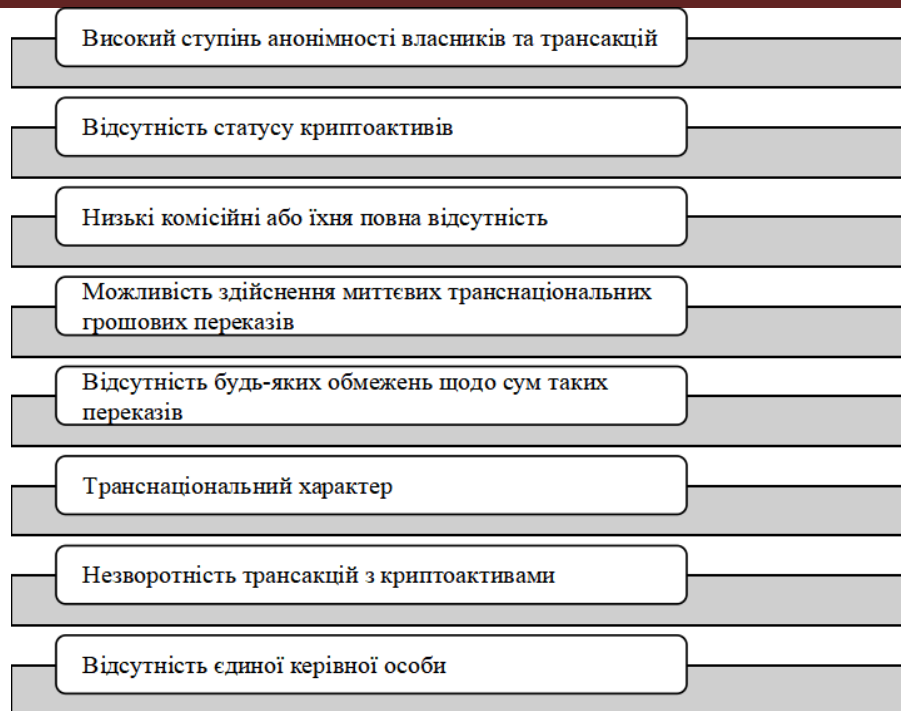

Рис.1. Властивості трансакцій з криптоактивами

Стандарти ФАТФ щодо регулювання постачальників послуг віртуальних активів суттєво впливають на формування національних законодавств, сприяючи гармонізації правових норм та запровадженню глобального підходу «travel rule», який передбачає передавання необхідної інформації про учасників криптотранзакцій [9]. Це дозволяє зменшити рівень анонімності та забезпечити можливість ідентифікації правопорушників у випадку незаконних операцій. У свою чергу, взаємодія правоохоронних органів у рамках Європолу та Інтерполу передбачає обмін оперативними даними, проведення спільних операцій, організацію тренінгів, а також розроблення спеціалізованих методичних рекомендацій щодо розслідування злочинів із криптоактивами.

Процес розслідування злочинів, пов'язаних із криптоактивами, передбачає тісну взаємодію правоохоронних органів із приватним сектором. Криптовалютні біржі, провайдери кастодіальних та некостодіальних гаманців, майнінгові пули, оператори платіжної інфраструктури та інші учасники криптоекономіки володіють великою кількістю технічних і персональних даних, які можуть мати доказове значення під час кримінального провадження. У більшості юрисдикцій законодавство покладає на такі компанії обов'язок здійснювати процедури KYC/AML (ідентифікацію та верифікацію клієнтів, моніторинг операцій), зберігати журнали трансакцій, IP-адрес та іншу інформацію, а також оперативно передавати відповідні дані правоохоронним органам у разі виявлення підозрілої чи незаконної активності. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки фінансові установи, включно з криптовалютними біржами, підпадають під регулювання FinCEN. Вони зобов'язані проводити комплексні процедури KYC/AML, подавати Звіти про підозрілу активність (SARs), а також зберігати докладні журнали операцій. Окремі регулятори штатів (наприклад, Нью-Йоркський департамент фінансових послуг із вимогами BitLicense) вимагають від компаній ширшого масиву даних і підвищеного рівня комплаєнсу. Це створює багаторівневу систему контролю, яка забезпечує можливість оперативного отримання правоохоронцями інформації під час розслідувань.

У Європейському Союзі криптокомпанії регулюються регламентом MiCA, який встановлює єдині стандарти для провайдерів послуг із криптоактивами. Платформи повинні здійснювати ідентифікацію клієнтів, вести облік трансакцій, повідомляти про підозрілу діяльність та у деяких випадках виконувати вимоги щодо «подорожного правила» для переведення інформації про відправника й отримувача між різними сервісами [10]. ЄС прагне створити уніфіковану систему, що полегшує обмін даними між країнами-членами під час кримінальних проваджень.

Ефективність міжнародного співробітництва у сфері криптоактивів залежить від узгодження регуляторних підходів між різними державами. Гармонізація вимог щодо комплаєнсу, обміну інформацією та стандартів цифрової ідентифікації сприяє формуванню більш передбачуваного й уніфікованого глобального регуляторного середовища для боротьби зі злочинами, пов'язаними з криптоактивами. Важливою проблемою залишається гармонізація національних законодавств щодо криптоактивів. Різні країни застосовують різні підходи до правового статусу криптовалют, що створює бар'єри для ефективного міжнародного співробітництва. У деяких юрисдикціях криптоактиви розглядаються як майно, у інших - як фінансові інструменти або цифрові товари. Такі розбіжності ускладнюють процедури арешту та конфіскації

криптоактивів, а також впливають на порядок обміну інформацією між компетентними органами. Що стосується вітчизняного законодавства, то станом на осінь 2025 року Закон України «Про віртуальні активи» усе ще не набрав чинності через відсутність необхідних змін до податкового законодавства. Регулювання криптоактивів залишається неповним і базується переважно на загальних положеннях Цивільного, Податкового та Кримінального кодексів. При цьому у кримінальних провадженнях, що стосуються криптоактивів, правоохоронні органи здебільшого зосереджуються на доведенні фактичного володіння активами, а не на застосуванні спеціальних нормативних актів. Унаслідок цього адвокати, які працюють з такими справами, повинні спиратися на сформовану судову практику, технічну природу криптоактивів та особливості кожного конкретного виду доказів [11]. Уніфікація правових норм дозволила б забезпечити більш ефективну взаємодію під час розслідування злочинів із криптоактивами, а також створила б прозорі умови для функціонування міжнародного ринку цифрових активів.

Не менш важливою проблемою є конфіскація криптоактивів. Доцільно зазначити, що станом на сьогодні жодна держава у світі не має повноцінного, практично ефективного та універсально застосовного механізму, який би гарантував захист прав власника цифрових грошей на рівні, співставному з традиційними фінансовими інструментами. Навіть країни з розвиненим регулюванням криптоактивів, такі як США, Сінгапур, Швейцарія чи держави ЄС, не здатні забезпечити власникам криптовалют абсолютних юридичних гарантій або повного контролю над діяльністю всіх учасників криптовалютного середовища. Це обумовлено низкою факторів. Перш за все, технічна архітектура більшості криптовалют (зокрема, децентралізованих блокчейнів) не дозволяє державним органам втручатися в транзакції, скасовувати або повернути цифрові перекази, блокувати активи на рівні протоколу чи забезпечувати ідентифікацію сторін без участі приватних сервісів. У разі втрати приватного ключа, хакерських атак або шахрайства юридичні механізми відшкодування є обмеженими: держава не може примусово «повернути» криптоактиви так само, як у випадку з банківськими рахунками чи звичайними фінансовими операціями.

Крім того, більшість суб'єктів криптоекосистеми, від глобальних бірж до DeFi-платформ, часто працюють у транскордонному режимі, використовуючи різні юрисдикції або розподілені мережі без централізованого оператора. Навіть США та ЄС, які мають потужні регуляторні інструменти (FinCEN, SEC, CFTC, MiCA, AMLD тощо), не володіють засобами примусового впливу на децентралізовані протоколи, операторів, що працюють анонімно, або компанії, які фізично не розміщені в межах їхньої територіальної компетенції.

У підсумку відсутність єдиного міжнародного підходу, децентралізована природа технології та різноманіття правових режимів призводять до того, що жодна держава не може гарантувати ані абсолютного захисту прав власника цифрових грошей, ані безумовного регуляторного впливу на всіх учасників криптовалютних відносин. Це створює правовий вакуум і водночас підкреслює необхідність подальшої гармонізації міжнародних стандартів та розвитку глобальних механізмів координації у сфері цифрових активів. Навіть якщо правоохоронні органи ідентифікували правопорушника та цифрові активи, що належать йому, процес вилучення таких активів може бути складним з огляду на технологічну специфіку блокчейну та необхідність отримання міжнародної правової допомоги. Спільні підходи до реалізації таких активів, їхнього перерахування до бюджету або передачі потерпілим є важливою передумовою для підвищення ефективності боротьби з транснаціональною злочинністю.

Висновки. Міжнародне співробітництво у розслідуванні злочинів, пов'язаних із криптоактивами, є критично важливим елементом глобальної протидії цифровій злочинності, що набуває дедалі більшого масштабу в умовах стрімкої еволюції блокчейн-технологій. Децентралізований характер криптовалют, швидкість транзакцій та можливість часткової анонімності створюють суттєві перешкоди для національних правоохоронних органів, тому лише узгоджені міждержавні дії можуть забезпечити ефективне розслідування таких правопорушень.

Гармонізація законодавств, імплементація стандартів ФАТФ, удосконалення механізмів міжнародної правової допомоги, розвиток пришвидшених процедур обміну інформацією та створення спільних слідчих груп формують основу для підвищення результативності боротьби з кримінальними діями у сфері криптоактивів. Значну роль у цьому відіграють міжнародні організації, а також приватні компанії, що спеціалізуються на блокчейн-аналітиці й володіють важливими технологічними ресурсами.

Особливе значення має цифрова криміналістика, оскільки можливість відстеження руху криптовалют та ідентифікації учасників транзакцій стає провідним інструментом для збору доказів у транснаціональних справах.

Отже, міжнародна взаємодія у розслідуванні злочинів із криптоактивами має ґрунтуватися на комплексному підході, що поєднує правові, технологічні, криміналістичні та організаційні аспекти. Лише така модель здатна забезпечити ефективне реагування на нові форми транснаціональної цифрової злочинності та сприяти зміцненню глобальної кібербезпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. The Chainalysis 2025 Crypto Crime Report URL: <https://go.chainalysis.com/2025-Crypto-Crime-Report.html> (дата звернення: 10.09.2025)

2. Старушенко Я.В. Зарубіжний досвід правового регулювання запобігання відмиванню коштів отриманих від обігу віртуальних активів. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7/2025. С.302-304. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-7/67>
3. Яцик Т.П., Шкелебей В.А. Міжнародна співпраця під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом віртуальних активів. *Освіта і наука*. 2023. Випуск 2(35). С. 343-351. URL: [https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/654e82b9-f0bf-4a2a-9c81-148feaa6901/content_\(дата звернення: 10.09.2025\)](https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/654e82b9-f0bf-4a2a-9c81-148feaa6901/content_(дата звернення: 10.09.2025))
4. Кузьменко О. В., Карпук І. С. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом із використанням віртуальних валют: методичні рекомендації. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/107.pdf.
5. Бохенко В.М. Кримінологічні ризики обігу криптовалюти. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/82> (дата звернення: 12.09.2025)
6. Доляновська І.М., Кривенко К.О. Світовий досвід протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з обігом віртуальних активів. *Legal Bulletin*. 2024. №12. С. 79–86. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-12-A12>
7. Кібербезпека в інформаційному суспільстві: Інформаційно-аналітичний дайджест / відп. ред. О.Довгань; упоряд. О.Довгань, Л.Литвинова, С.Дорогих; Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України»; Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського. Київ, 2024. №1. 327 с.
8. Movchan, A., Shliakhovskiy, O., Kozii, V., & Fedchak, I. Investigating cryptocurrency financing crimes terrorism and armed aggression. *Social and Legal Studios*, 2023. №6(4), С.123-131 <https://doi.org/10.32518/sals4.2023.123>.
9. FATF (2023). Цільове Оновлення в Контексті Імплементції Стандартів FATF щодо Віртуальних Активів та Постачальників Послуг з Віртуальними Активами. Париж. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/fatf-gafi/en/publications/Fatfrecommendations/targeted-update-virtual-assets-vasps-2023.html> (дата звернення: 13.09.2025)
10. Будник Л.А., Будник В.І. Правове регулювання ринку цифрових активів. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасне управління організаціями: концепції, цифрові трансформації, моделі інноваційного розвитку»*. Харків. 2023 р. С.56-59 URL: <https://ekhnur.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/6c453407-c526-4016-80c1-beb2e5b79fae/content> (дата звернення: 14.09.2025)
11. Лукінчук Р., Пенкіна А. Доведення факту володіння криптовалютою у кримінальному процесі: джерела та інструменти. URL: <https://advanq.ua/dovedennya-faktu-volodinnya-kriptovalyutoyu-u-kriminalnomu-proczesi-dzherela-ta-instrumenti/> (дата звернення: 11.09.2025)

REFERENCES:

1. Chainalysis. (2025). The Chainalysis 2025 Crypto Crime Report. Retrieved from <https://go.chainalysis.com/2025-Crypto-Crime-Report.html> [in English].
2. Starushchenko, Ya. V. (2025). Zarubizhnyi dosvid pravovoho rehuliuвання zapobihannya vidmyvanniu koshtiv otrymanykh vid obihu virtualnykh aktyviv [Foreign experience of legal regulation of preventing money laundering derived from virtual asset circulation]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*, 7, 302–304. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-7/67> [in Ukrainian].
3. Yatsyk, T. P., & Shkelebei, V. A. (2023). Mizhnarodna spivpratsia pid chas rozsliduvannya kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh z obihom virtualnykh aktyviv [International cooperation in the investigation of criminal offenses related to virtual asset circulation]. *Osvita i Nauka*, 2(35), 343–351. Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/654e82b9-f0bf-4a2a-9c81-148feaa6901/content> [in Ukrainian].
4. Kuzmenko, O. V., & Karpiuk, I. S. (2020). Rozsliduvannya lehalizatsii (vidmyvannia) dokhodiv, otrymanykh zlochnym shliakom iz vykorystanniam virtualnykh valiut: metodychni rekomendatsii [Investigation of legalization (laundering) of criminal proceeds using virtual currencies: methodological recommendations]. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/8_2020/107.pdf [in Ukrainian].
5. Bokhenko, V. M. (2021). Kryminolohichni ryzyky obihu kryptovaliut [Criminological risks of cryptocurrency circulation]. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/82> [in Ukrainian].
6. Dolianovska, I. M., & Kryvenko, K. O. (2024). Svitovi dosvid protydyi kryminalnym pravoporushenniam, pov'iazanykh z obihom virtualnykh aktyviv [Global experience in combating criminal offenses related to virtual asset circulation]. *Legal Bulletin*, 12, 79–86. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-12-A12> [in Ukrainian].
7. Dovhan, O., Lytvynova, L., & Dorohykh, S. (Eds.). (2024). Kiberbezpeka v informatsiinomu suspilstvi: informatsiino-analitychnyi daidzhest [Cybersecurity in the information society: informational-analytical digest]. Kyiv: Instytut informatsii, bezpeky i prava NAPrN Ukrainy; Vernadskyi National Library of Ukraine. No. 1, 327 p. [in Ukrainian].

8. Movchan, A., Shliakhovskiy, O., Kozii, V., & Fedchak, I. (2023). Investigating cryptocurrency financing crimes terrorism and armed aggression. *Social and Legal Studios*, 6(4), 123–131. <https://doi.org/10.32518/sals4.2023.123> [in English].

9. FATF. (2023). *Tsilove Onovlennia v Konteksti Implementatsii Standartiv FATF shchodo Virtualnykh Aktyviv ta Postachal'nykiv Posluh z Virtual'nymy Aktyvamy* [Targeted update on the implementation of FATF standards on virtual assets and virtual asset service providers]. FATF, Paris. Retrieved from <https://www.fatf-gafi.org/content/fatf-gafi/en/publications/Fatfrecommendations/targeted-update-virtual-assets-vasps-2023.html> [in Ukrainian].

10. Budnyk, L. A., & Budnyk, V. I. (2023). *Pravove rehuliuвання rynku tsyfrovyykh aktyviv* [Legal regulation of the digital asset market]. In *Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference "Suchasne upravlinnia orhanizatsiiamy: kontseptsii, tsyfrovi transformatsii, modeli innovatsiinoho rozvytku"* (pp. 56–59). Kharkiv. Retrieved from <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/6c453407-c526-4016-80c1-beb2e5b79fae/content> [in Ukrainian].

11. Lukinchuk, R., & Penkina, A. (n.d.). *Dovedennia faktu volodinnia kryptovaliutoiu u kryminalnomu protsesi: dzherela ta instrumenty* [Proving cryptocurrency ownership in criminal proceedings: sources and tools]. Retrieved from <https://advanq.ua/dovedennya-faktu-volodinnya-kriptovalyutoyu-u-kryminalnomu-proczeni-dzherela-ta-instrumenti/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 10.11.2025

УДК 343.13:004

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-147-151

Мехеда Владислав Дмитрович,

кандидат юридичних наук,

заступник начальника кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Військового інституту танкових військ

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

mekhedavd@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2160-3738

ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

У статті досліджено сучасний стан доказування у кримінальному процесі України в умовах цифрової трансформації суспільства. Підкреслюється, що доказування є фундаментальною складовою реалізації принципів верховенства права, презумпції невинуватості та справедливого суду. З появою нових технологій традиційна система доказів доповнюється електронними даними, цифровими документами, записами з мережі Інтернет та іншими інформаційними джерелами, що суттєво змінює підходи до оцінки доказів.

Актуальність теми зумовлена необхідністю гармонізації національного кримінального процесуального законодавства з європейськими стандартами та міжнародними практиками у сфері збирання, збереження й перевірки електронних доказів. Відсутність чітких критеріїв автентичності, процедур «ланцюга збереження» (chain of custody) та механізмів верифікації цифрових даних створює ризики для дотримання прав людини та справедливості судового розгляду.

У роботі проаналізовано положення чинного Кримінального процесуального кодексу України, міжнародні акти Європейського Союзу, а також практику Європейського суду з прав людини щодо допустимості доказів. Наголошено, що ключовим критерієм залишається не формальна відповідність доказу процесуальним вимогам, а забезпечення «справедливості в цілому».

Визначено перспективні напрями вдосконалення доказового процесу: нормативне закріплення поняття «електронний доказ» і процедур його перевірки, розроблення методичних рекомендацій щодо роботи з цифровими слідами, розвиток підготовки фахівців у сфері цифрової криміналістики та OSINT.

Додатково підкреслено, що успішне впровадження таких реформ потребує комплексного підходу, який включає не лише зміни законодавства та методичні рекомендації, а й розвиток сучасної матеріально-технічної бази, створення спеціалізованих лабораторій цифрової криміналістики та міжвідомчу координацію правоохоронних органів, судів і наукових установ. Такий підхід дозволить забезпечити ефективність доказового процесу в умовах цифрової трансформації, гарантувати дотримання прав людини та сприятиме формуванню високого рівня професійної компетентності фахівців у сфері сучасного кримінального провадження.

Зроблено висновок, що інтеграція європейських стандартів та запровадження єдиних правил поведінки з електронними доказами підвищить ефективність досудового розслідування, забезпечить прозорість судового процесу й зміцнить довіру суспільства до правосуддя.

Ключові слова: доказування, кримінальний процес, електронні докази, цифрові технології, допустимість

доказів, справедливий суд, презумпція невинуватості, автентичність доказів, ланцюг збереження, процесуальні гарантії, гармонізація законодавства, європейські стандарти.

Meheda V. EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION: EUROPEAN STANDARDS AND UKRAINIAN REALITIES

The article examines the current state of evidence in the criminal process of Ukraine in the context of the digital transformation of society. It is emphasized that evidence is a fundamental component of the implementation of the principles of the rule of law, the presumption of innocence and a fair trial. With the advent of new technologies, the traditional system of evidence is supplemented by electronic data, digital documents, records from the Internet and other information sources, which significantly changes approaches to the assessment of evidence.

The relevance of the topic is due to the need to harmonize national criminal procedural legislation with European standards and international practices in the field of collection, preservation and verification of electronic evidence. The lack of clear authenticity criteria, chain of custody procedures and verification mechanisms for digital data creates risks for respect for human rights and the fairness of the trial.

The paper analyzes the provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine, international acts of the European Union, as well as the practice of the European Court of Human Rights on the admissibility of evidence. It is emphasized that the key criterion remains not the formal compliance of the evidence with procedural requirements, but the provision of «justice as a whole».

Promising directions for improving the evidentiary process were identified: regulatory consolidation of the concept of "electronic evidence" and procedures for its verification, development of methodological recommendations for working with digital traces, development of training of specialists in the field of digital forensics and OSINT.

It was additionally emphasized that the successful implementation of such reforms requires a comprehensive approach, which includes not only changes in legislation and methodological recommendations, but also the development of a modern material and technical base, the creation of specialized digital forensics laboratories and interdepartmental coordination of law enforcement agencies, courts and scientific institutions. Such an approach will ensure the effectiveness of the evidentiary process in the context of digital transformation, guarantee compliance with human rights and contribute to the formation of a high level of professional competence of specialists in the field of modern criminal proceedings.

It was concluded that the integration of European standards and the introduction of uniform rules for handling electronic evidence will increase the effectiveness of pre-trial investigation, ensure transparency of the judicial process and strengthen public trust in justice.

Keywords: evidentiary, criminal process, electronic evidence, digital technologies, admissibility of evidence, fair trial, presumption of innocence, authenticity of evidence, chain of custody, procedural guarantees, harmonization of legislation, European standards.

Постановка проблеми. Доказування у кримінальному процесі є основою встановлення істини у справі та реалізації принципів верховенства права, презумпції невинуватості й справедливого суду. В умовах цифрової трансформації суспільства цей процес набуває нових рис, адже поряд із традиційними доказами все більшого значення набувають електронні дані, інформація з мережі Інтернет, цифрові документи та записи.

Актуальність теми зумовлена потребою адаптації національної системи доказування до сучасних технологічних реалій і забезпечення балансу між ефективністю розслідування та дотриманням прав людини. Водночас відсутність чітких стандартів щодо збирання, перевірки та оцінки електронних доказів створює ризики порушення процесуальних гарантії і неоднаковості судової практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У кримінально-процесуальній доктрині питаннями доказування, допустимості та оцінки доказів зверталися Р.Ш. Бабанли, А.М. Безносюк, С.Л. Будилін, В.В. Вапнярчук, Н.В. Глинська, І.В. Гловюк, В.П. Гмирко, М.Є. Громова, Ю.М. Грошевий, В.М. Іщенко, К.Б. Калиновський, О.В. Капліна, Р.О. Куйбіда, А.А. Кухта, Л.М. Лобойко, Н.О. Марчук, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, П.М. Рабінович, Б.П. Ратушна, Г.М. Резнік, І.В. Решетнікова, М.В. Сіроткіна, А.С. Степаненко, В.Д. Титов, І.А. Тітко, О.М. Толочко, Т.І. Фулей, М.І. Хавронюк, О.Г. Шило, М.Є. Шумило, Г.Ю. Юдківська та інші. Їхні праці заклали методологічні та теоретичні основи для подальшого вивчення проблем допустимості електронних доказів, однак існуючі розробки потребують оновлення з урахуванням сучасних стандартів e-evidence, OSINT-практик та технічних настанов щодо збереження цифрових слідів.

Мета статті полягає у комплексному аналізі сучасних тенденцій розвитку доказування у кримінальному процесі України в умовах цифрової трансформації суспільства, виявленні проблем нормативного регулювання електронних доказів, визначенні шляхів гармонізації національного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі статтями 84–94 Кримінального процесуального кодексу України, доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому законом порядку, на підставі яких встановлюються наявність чи відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження. Система доказів охоплює показання, речові докази, документи, висновки експертів, результати негласних слідчих (розшукових) дій та інші передбачені законом джерела [1]. Водночас розвиток інформаційних технологій розширює традиційні категорії доказів, зумовлюючи появу цифрових об'єктів, які за своєю природою є менш стабільними, легше модифікуються та потребують спеціальних правил фіксації й транспортування. Це ставить перед законодавцем нові завдання щодо формулювання чітких, уніфікованих вимог до роботи з такими даними.

Сучасний етап розвитку процесуального доказування в Україні характеризується поєднанням двох тенденцій – інтеграцією європейських стандартів прав людини та адаптацією кримінального процесу до умов цифровізації. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод не містить чітко визначених правил допустимості доказів; це обумовлено різноманітністю правових традицій держав – учасниць, що зумовлює переважно національне вирішення зазначених питань [2, с. 177; 4]. Водночас загальноєвропейські стандарти формують орієнтири, яких держави мають дотримуватися у сфері доказування, особливо у питаннях забезпечення конфіденційності, приватності, недоторканності житла та комунікацій.

Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), зокрема рішення у справах *Schenk v. Switzerland* (1988), *Khan v. the United Kingdom* (2000), *Bykov v. Russia* (2009), сформувала концепцію, згідно з якою допустимість доказів не є самодостатнім критерієм справедливості процесу. Ключовим критерієм є «справедливість провадження в цілому» (fairness as a whole) [3]. Саме тому на перший план виходять гарантії захисту від свавільного втручання у приватне життя, забезпечення змагальності, рівності сторін та реальної можливості оскаржити достовірність і походження доказу. У сучасній українській судовій практиці простежується поступове запозичення цих підходів, що зумовлює переорієнтацію з формального аналізу процесуальних порушень на комплексну оцінку впливу таких порушень на права учасників провадження.

Паралельно із європеїзацією кримінального процесу в Україні спостерігається стрімке посилення значення електронних доказів. Згідно з Регламентом 2023/1543, визначення «електронного доказу» охоплює три категорії даних: відомості про абонента, дані трафіку та зміст [5]. До них належать метадані, журнали подій (логи), електронні листування, дані з месенджерів, записи відеоспостереження, геолокаційна інформація, пошукові запити, цифрові сліди у хмарних сховищах тощо. Особливістю їх є нестабільність, залежність від зовнішніх технічних факторів, а також необхідність забезпечення автентичності шляхом фіксації контрольних сум, цифрових підписів або використання спеціалізованих інструментів криміналістичної експертизи.

На міжнародному рівні важливим орієнтиром є Регламент (ЄС) 2023/1543 про Європейські ордери на отримання та збереження електронних доказів і Директива (ЄС) 2023/1544 щодо призначення представників постачальників електронних послуг [5; 6]. Ці акти встановлюють процедури швидкого, захищеного доступу до даних, що зберігаються у транснаціональних цифрових провайдерів, з обов'язковим дотриманням принципів необхідності, пропорційності та мінімізації обсягу доступу. Для України вони мають особливе значення, оскільки визначають напрями подальшої гармонізації законодавства у сфері міжнародного співробітництва та цифрової криміналістики, що є невід'ємною умовою євроінтеграції та участі у спільних механізмах кібербезпеки.

Крім того, цифрова трансформація породжує нові виклики, пов'язані з використанням алгоритмічних систем та штучного інтелекту у доказуванні. У міжнародній практиці вже обговорюються питання прозорості алгоритмів, ризиків упередженості, надійності результатів автоматичних розпізнавальних систем. В Україні на законодавчому рівні такі інструменти ще не врегульовані, однак фактично вони застосовуються в оперативно-розшуковій діяльності, що потребує нормативної конкретизації та визначення меж їх допустимості як доказів у кримінальному процесі.

Верховний Суд України у своїй практиці останніх років неодноразово підкреслював необхідність фіксації «ланцюга збереження» цифрових доказів (chain of custody) – послідовного документування кожного етапу їх здобуття, передавання та дослідження. Відсутність підтвердження автентичності електронного доказу або належного процесуального оформлення його отримання є підставою для визнання такого доказу недопустимим відповідно до частини другої статті 86 КПК [1].

Проблемним залишається питання розкриття матеріалів стороною обвинувачення (ст. 290 КПК) [1]. Судова практика засвідчує, що неповне відкриття доказів – наприклад, надання лише результатів негласних слідчих дій без їх процесуальної підстави (ухвали суду, постанови слідчого, технічних протоколів) – істотно порушує право на захист та зумовлює виключення таких матеріалів із доказової бази. Верховний Суд неодноразово наголошував, що сторони повинні забезпечувати повноту розкриття та можливість перевірки джерел інформації, включно з технічними даними про походження файлів.

Суттєвим викликом для українського процесуального законодавства є робота з відкритими джерелами OSINT.

OSINT в основному використовується у функціях національної безпеки, правоохоронних органів та бізнес-розвідки, а також має цінність для аналітиків, які використовують неконфіденційні розвідувальні дані, що відповідають на секретні, несекретні або власні розвідувальні запити в рамках попередніх розвідувальних дисциплін.

Джерела OSINT можна розділити на шість різних категорій інформаційних потоків:

- ЗМІ, друковані газети, журнали, радіо і телебачення в різних країнах і між країнами; інтернет, онлайн-публікації, блоги, дискусійні групи, громадські медіа (наприклад, відео з мобільних телефонів і контент, створений користувачами), YouTube та інші соціальні мережі (наприклад, Facebook, Twitter, Instagram тощо). Це джерело також випереджає низку інших джерел завдяки своїй оперативності та простоті доступу;

- державні дані, державні звіти, бюджети, слухання, телефонні довідники, прес-конференції, веб-

сайти та промови. Хоча ці джерела походять з офіційних джерел, вони є загальнодоступними і можуть використовуватися відкрито і вільно;

- професійні та академічні публікації, інформація, отримана з журналів, конференцій, симпозіумів, наукових робіт, дисертацій та тез; комерційні дані, комерційні зображення, фінансові та промислові оцінки та бази даних;

- сіра література, технічні звіти, препринти, патенти, робочі документи, ділові документи, неопубліковані роботи та інформаційні бюлетені [7].

Такі матеріали можуть мати доказове значення у справах про воєнні злочини, злочини проти людяності та кіберзлочини, однак їхня автентичність потребує спеціальної архівації з фіксацією контрольних сум і збереженням метаданих. Нині це питання не має детального нормативного врегулювання в КПК, що створює ризик довільного тлумачення судами критеріїв допустимості.

Актуальним напрямом удосконалення кримінального процесуального законодавства є нормативне закріплення поняття «електронний доказ», а також процедур «ідентифікації», «ланцюга збереження» та «верифікації» цифрових даних. Доцільно також доповнити КПК окремою статтею, що визначатиме вимоги до електронного формату подання доказів, умови автентифікації, можливість перевірки контрольних сум і залучення спеціалістів-цифрових експертів. Аналогічні положення містяться у кримінально-процесуальних кодексах держав-членів ЄС, зокрема Німеччини, Франції, Польщі, де розроблено алгоритми поводження з е-evidence.

Необхідним видається також розширення змісту статті 246 КПК України щодо негласних слідчих (розшукових) дій шляхом встановлення вимоги індивідуальної санкції суду на кожен дію та епізод, а також обов'язку повного документування процесу зберігання й передачі цифрових матеріалів.

Загальносистемним напрямом удосконалення є запровадження в Україні єдиних методичних рекомендацій для правоохоронців, прокурорів та суддів щодо роботи з цифровими доказами. Такі рекомендації мають базуватися на міжнародних стандартах та практичних настановах Ради Європи й ООН. Вони повинні містити вимоги до процесуальної фіксації, технічних інструментів, документування метаданих, використання контрольних сум і ведення журналів доступу. Паралельно необхідно розвивати спеціалізовану підготовку кадрів у Національній школі суддів України, Офісі Генерального прокурора та органах досудового розслідування з питань цифрової криміналістики, OSINT-архівації та міжнародної правової допомоги.

Поряд із внутрішніми реформами важливим є забезпечення міжнародної співпраці у сфері доступу до електронних доказів. Це особливо актуально в умовах, коли значна частина інформації зберігається на серверах іноземних провайдерів або у хмарних сервісах, підпорядкованих юрисдикції держав-членів ЄС та США.

Висновки. Отже, сучасні тенденції доказування у кримінальному процесі України характеризуються переорієнтацією з формально-логістичного підходу на стандарти гарантійної цифровізації, що забезпечують автентичність, достовірність і прозорість отримання доказів. Подальше вдосконалення національної системи доказування має відбуватися у трьох взаємопов'язаних напрямках: по-перше, оновлення кримінального процесуального законодавства шляхом закріплення термінології та процедур, пов'язаних з електронними доказами; по-друге, розроблення уніфікованих методичних стандартів і навчальних програм для слідчих і суддів; по-третє, активна імплементація міжнародних інструментів співпраці у сфері доступу до цифрових даних. Реалізація цих напрямів дозволить підвищити якість доказового процесу, забезпечити відповідність національної практики європейським стандартам справедливого суду та зміцнити довіру суспільства до правосуддя як інституту захисту прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>.
2. Вапнярчук В. В. Допустимість доказів (доказування) в практиці Європейського Суду. Публічне право, 2015. № 2. С. 177–183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2015_2_25
3. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі Schenk v. Switzerland від 12 липня 1988 р., Series A, № 140; Khan v. the United Kingdom від 12 травня 2000 р., Reports 2000-V; Bykov v. Russia від 10 березня 2009 р., Reports 2009. ЄСПЛ. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 1950). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004.
5. Regulation (EU) 2023/1543 of the European Parliament and of the Council of 12 July 2023 on European Production Orders and European Preservation Orders for electronic evidence in criminal proceedings and for the execution of custodial sentences following criminal proceeding. EUR-Lex. URL: <https://eurlex.europa.eu/eli/reg/2023/1543/oj>
6. Directive (EU) 2023/1544 of the European Parliament and of the Council of 12 July 2023 on the appointment of legal representatives for the purpose of gathering electronic evidence in criminal proceedings. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2023/1544/oj>.
7. Розвідка з відкритих джерел (Open-source intelligence - OSINT). URL: <https://www.maxzosim.com/rozvidka-z-vidkritikh-dzherel-osint/>

REFERENCES:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2012, April 13). [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy №4651-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> [in Ukrainian].
2. Vapniarchuk, V.V. (2015). Dopustymist dokaziv (dokazuvannia) v praktytsi Yevropeiskoho Sudu. [Admissibility of evidence (proving) in the practice of the European Court]. *Publichne pravo*. №2. 177–183. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2015_2_25 [in Ukrainian].
3. Rishennia u spravi Schenk v. Switzerland. (1988, July 12) [Decision in the case of Schenk v. Switzerland]. Yevropeiskyi sud z prav liudyny. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int> [in English].
4. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. (1950, November 4). [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 [in Ukrainian].
5. Pro yevropeiski orderi na prediavlennia dokaziv ta yevropeiski orderi na zberezhennia elektronnykh dokaziv u kryminalnomu provadzhenni ta dlia vykonannia pokaran, poviazanykh z pozbavlenniam voli, pislia kryminalnoho provadzhennia. (2023, July 12). [On European Production Orders and European Preservation Orders for electronic evidence in criminal proceedings and for the execution of custodial sentences following criminal proceeding]. *Rehlament (IeS) 2023/1543*. Retrieved from: <https://eurlex.europa.eu/eli/reg/2023/1543/oj> [in English].
6. Pro pryznachennia zakonnykh predstavnykiv z metoiu zboru elektronnykh dokaziv u kryminalnomu provadzhenni. (2023, July 12). [On the appointment of legal representatives for the purpose of gathering electronic evidence in criminal proceedings]. *Dyrektyva 2023/1544*. Retrieved from: <https://eurlex.europa.eu/eli/dir/2023/1544/oj> [in English].
7. Rozvidka z vidkrytykh dzherel (Open-source intelligence - OSINT). (2023). [Open-source intelligence (OSINT)]. Retrieved from: <https://www.maxzosim.com/rozvidka-z-vidkritikh-dzherel-osint/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

УДК 343.34

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-151-156

Олійничук Роман Петрович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри безпеки та правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного університету
r.oliynychuk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4228-1384

АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: РОЛЬ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розглянуто сутність та значення аналітичної діяльності поліції в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що воєнна ситуація вимагає нових підходів до організації інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності. Визначено роль кримінального аналізу як основного інструменту прийняття управлінських рішень, прогнозування злочинності та формування ефективних стратегій протидії правопорушенням. Акцентовано на необхідності розвитку методологічних засад аналітичної діяльності, удосконалення інформаційних систем, підготовки висококваліфікованих аналітичних кадрів. Окреслено перспективи впровадження сучасних цифрових технологій, штучного інтелекту та аналітики великих даних у діяльність поліції. Зазначено, що аналітична діяльність у воєнний період стає стратегічним інструментом забезпечення безпеки, координації дій та управління ризиками у сфері правопорядку. Встановлено, що воєнний стан зумовлює суттєві трансформації у структурі злочинності, що, своєю чергою, потребує адаптації аналітичних методів і підходів. З'ясовано, що ефективна аналітична діяльність можлива лише за умови розвитку сучасної інформаційно-аналітичної інфраструктури, удосконалення системи обміну даними між підрозділами, підвищення рівня професійної підготовки аналітичних кадрів та впровадження інноваційних технологій.

Ключові слова: аналітична діяльність, поліція, воєнний стан, кримінальний аналіз, інформаційно-аналітичне забезпечення, прогнозування злочинності, цифровізація, управління безпекою.

Oliynychuk R. ANALYTICAL ACTIVITIES OF THE POLICE UNDER MARTIAL LAW: THE ROLE OF CRIMINAL ANALYSIS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

The article examines the essence and significance of police analytical activities under martial law. It substantiates that wartime conditions require new approaches to organizing information and analytical support for law enforcement operations. The role of criminal analysis is defined as a key instrument for decision-making, crime forecasting, and the development of effective crime prevention strategies. The study emphasizes the importance of methodological advancement in police analytics, improvement of information systems, and professional training of analytical personnel. The prospects for implementing modern digital technologies, artificial intelligence, and big data analytics in police work are outlined. It is noted that analytical activity under martial law becomes a strategic tool for ensuring security, coordinating actions, and managing risks within the system of law and order. It has been established that martial law causes significant transformations in the structure of crime, which, in turn,

Випуск 19. 2025

© Р.П.Олійничук, 2025

requires the adaptation of analytical methods and approaches. It was found that effective analytical activities are possible only with the development of a modern information and analytical infrastructure, improvement of the data exchange system between departments, improvement of the level of professional training of analytical personnel, and introduction of innovative technologies.

Keywords: analytical activity, police, martial law, criminal analysis, information and analytical support, crime forecasting, digitalization, security management.

Постановка проблеми. У сучасних умовах воєнного стану в Україні система забезпечення національної безпеки та правопорядку зазнає безпрецедентного навантаження. Поліція як центральний елемент внутрішньої безпеки виконує не лише традиційні завдання із запобігання та розкриття злочинів, але й бере участь у забезпеченні обороноздатності держави, реагуванні на воєнні загрози, підтриманні громадського порядку у прифронтових регіонах, евакуаційних заходах тощо. У таких умовах особливої актуальності набуває аналітична діяльність поліції, що дозволяє прогнозувати криміногенну ситуацію, виявляти закономірності злочинності та оптимізувати управлінські рішення.

Воєнні реалії значно трансформували структуру злочинності: зросла кількість злочинів проти власності, військових злочинів, фактів колабораційної діяльності, незаконного обігу зброї. Водночас спостерігається зниження рівня традиційних злочинів у регіонах активних бойових дій через евакуацію населення та посилений контроль. Усе це потребує якісно нового підходу до аналізу криміногенної ситуації, який би базувався на інтеграції даних, цифрових технологій і стратегічного мислення.

Кримінальний аналіз як складова аналітичної діяльності поліції в умовах воєнного стану набуває стратегічного значення. Він дозволяє не лише виявляти зв'язки між злочинами та правопорушниками, а й прогнозувати ризики, планувати оперативні заходи, підвищувати ефективність використання сил та засобів. У країнах ЄС та НАТО кримінальний аналіз є невід'ємною частиною поліцейського менеджменту, що сприяє створенню системи «інтелектуальної поліції» (intelligence-led policing).

В Україні такі підходи лише формуються, і воєнний стан став каталізатором їх прискореного впровадження.

Виникає низка суперечностей:

- між необхідністю швидкого аналітичного реагування на загрози та обмеженими можливостями збору й обробки інформації;
- між високими вимогами до професійності аналітичних підрозділів і недостатнім рівнем їх підготовки;
- між потребою у цифрових платформах кримінального аналізу та їх фрагментарним впровадженням.

Ці суперечності й зумовлюють наукову проблему – необхідність удосконалення аналітичної діяльності поліції в умовах воєнного стану шляхом розвитку методології кримінального аналізу.

Отже, наукова проблема полягає у визначенні оптимальних підходів до організації, інформаційного забезпечення та розвитку аналітичної діяльності поліції під час воєнного стану.

Її розв'язання сприятиме підвищенню ефективності кримінального аналізу, своєчасному виявленню загроз, формуванню системи превентивного управління безпекою.

Водночас це питання має й практичне значення, оскільки якісний кримінальний аналіз стає основою стратегічного планування діяльності Національної поліції, координації з військовими адміністраціями, службами безпеки та міжнародними партнерами.

Подальший розвиток аналітичної діяльності потребує створення єдиних баз даних, розширення аналітичних центрів, впровадження штучного інтелекту у кримінальний аналіз, підготовки аналітиків нового покоління.

Таким чином, постановка проблеми зводиться до необхідності комплексного осмислення ролі та перспектив розвитку кримінального аналізу в аналітичній діяльності поліції під час воєнного стану, що становить як науковий, так і практичний інтерес для сучасної кримінологічної науки й правоохоронної практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Деякі питання, що висвітлюють аналітичну діяльність поліції в умовах воєнного стану і зокрема роль кримінального аналізу та перспективи розвитку у своїх працях розглядали українські вчені, такі як Ю.П. Синиціна і О.О. Титаренко, В.П. Маковій та Г.О. Усата, О.М. Гончарук і К.Ю. Ісмайлов, В. Коцуренко, В. Ігнатов та А. Кисельов, Д.Г. Тінін, Д. Олексієнко, Д. Нікішенко, Р. Іващук та А. Кисельов, В.В. Ткаченко, Р.В. Білоус, В.І. Василичук та О.В. Таран, І.А. Федчак, В.В. Моца та інші. Зокрема, Ю.П. Синиціна і О.О. Титаренко у своєму науковому дослідженні розглянули правове регулювання інформаційно-аналітичної діяльності національної поліції [1]. В.П. Маковій, Г.О. Усата акцентували свою увагу на інформаційно-аналітичній підтримці діяльності поліції як складовій частині системи заходів із забезпечення інформаційної безпеки держави [2]. О.М. Гончарук та К.Ю. Ісмайлов у своїй науковій праці розглянули поняття, мету й завдання кримінального аналізу в системі правоохоронних органів України [3]. В. Коцуренко, В. Ігнатов та А. Кисельов акцентували свою увагу на кримінальному аналізі саме у воєнний час [4]. Д.Г. Тінін у своєму науковому дослідженні звернувся до питання про інформаційно-аналітичне забезпечення поліцейських в умовах дії правового режиму воєнного стану, а точніше, про можливості та необхідність координаційних дій поліцейських під час отримання

інформації на тимчасово окупованих та підконтрольних українських територіях [5]. Д. Олексієнко, Д. Нікішенко, Р. Іващук та А. Кисельов у своїй науковій праці дослідили питання штучного інтелекту в кримінальному аналізі [6]. В.В. Ткаченко у своєму науковому дослідженні розглянув основні аспекти кримінологічної характеристики (аналізу) злочинності під час воєнного стану [7]. Р.В. Білоус, В.І. Василичук та О.В. Таран у своєму науковому здобутку приділили увагу використанню методів кримінального аналізу під час оперативного провадження та досудового розслідування [8]. Навчальний посібник І.А. Федчака присвячений теоретичним розробкам та практичним рекомендаціям у сфері кримінального аналізу [9]. В.В. Моца акцентував свою увагу на теоретико-методологічних засадах використання кримінального аналізу оперативними підрозділами правоохоронних органів України [10].

Аналіз наукових праць свідчить, що питання кримінального аналізу розглядаються переважно у контексті мирного часу. Дослідження аналітичної діяльності поліції в умовах воєнного стану майже відсутні, що зумовлює наукову прогалину. Наявна література не повною мірою враховує специфіку воєнного періоду – нестачу ресурсів, динамічність подій, потребу у швидкому реагуванні та адаптації аналітичних методів до військових ризиків.

Незважаючи на досить вагомий та продуктивний науковий здобуток у цьому напрямі, багато аспектів даної проблематики, зокрема питання щодо важливості та доцільності аналітичної діяльності поліції в умовах воєнного стану, а саме роль кримінального аналізу та перспективи розвитку залишаються малодослідженими та спірними, особливо в їхньому практичному застосуванні.

Мета статті – дослідження і визначення важливості та доцільності аналітичної діяльності поліції в умовах воєнного стану, а саме роль кримінального аналізу та перспективи розвитку, необхідності комплексного осмислення ролі та перспектив розвитку кримінального аналізу в аналітичній діяльності поліції під час воєнного стану, що становить як науковий, так і практичний інтерес для сучасної кримінологічної науки й правоохоронної практики з метою їхнього подальшого врахування і застосування в практичній діяльності правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналітична діяльність поліції є невід’ємною складовою сучасного управління у сфері забезпечення громадської безпеки та протидії злочинності. Вона являє собою системний процес збирання, оброблення, аналізу та узагальнення інформації про стан криміногенної ситуації, що дозволяє формувати обґрунтовані управлінські рішення. У мирний час аналітична робота зосереджується переважно на моніторингу тенденцій злочинності, розробленні профілактичних заходів та оцінюванні ефективності поліцейських підрозділів. В умовах воєнного стану ці завдання ускладнюються з огляду на зростання обсягу оперативної інформації, динамічність подій і необхідність ухвалення рішень у скорочені терміни.

Воєнний стан суттєво змінює контекст функціонування поліції. Вона змушена діяти у середовищі підвищених ризиків, нестабільності та постійного дефіциту ресурсів. Змінюються форми та інтенсивність злочинності, з’являються нові загрози – пов’язані з військовими діями, евакуацією населення, обігом зброї, гуманітарними процесами. Відповідно, аналітична діяльність набуває стратегічного значення, оскільки забезпечує інформаційну основу для ефективного управління силами та засобами поліції, планування оперативно-профілактичних заходів і прогнозування можливих сценаріїв розвитку криміногенної ситуації.

Одним із ключових елементів аналітичної діяльності є кримінальний аналіз. Його сутність полягає у виявленні закономірностей, тенденцій та взаємозв’язків між злочинами, особами правопорушників і середовищем, у якому вони діють. Кримінальний аналіз поєднує методи статистичного, оперативного, просторового й поведінкового дослідження злочинності. У воєнних умовах він перетворюється на універсальний інструмент для оцінки ризиків, планування операцій та формування превентивних стратегій. Аналітичні висновки, сформовані на основі кримінального аналізу, сприяють прийняттю обґрунтованих управлінських рішень і мінімізації людських та матеріальних втрат.

Варто зазначити, що аналітична діяльність поліції під час воєнного стану характеризується підвищеною складністю у зборі даних. Часто інформаційні канали порушуються, а оперативні джерела обмежені. Це потребує впровадження гнучких аналітичних моделей, здатних функціонувати за умов неповноти або фрагментарності даних. Зростає роль стратегічного аналізу, який дає змогу оцінювати не лише поточну ситуацію, а й передбачати довгострокові наслідки окремих тенденцій. Такий підхід дозволяє поліції діяти на випередження, забезпечуючи адаптивність системи безпеки до змін зовнішнього середовища.

Сутність ефективної аналітичної діяльності полягає у поєднанні оперативної інформації, статистичних показників, даних соціологічних досліджень, відкритих джерел та інтелектуального аналізу. Це потребує міжвідомчої координації, налагодженої взаємодії між підрозділами поліції, військовими адміністраціями, службами безпеки та органами місцевого самоврядування. Аналітичні підрозділи виступають центром обробки інформації, формуючи аналітичні звіти, моделі ризиків і рекомендації для керівництва. Таким чином, аналітична діяльність набуває системного характеру та стає основою інтегрованого управління безпекою.

В умовах воєнного стану значно зростає роль технологічних засобів аналітики – автоматизованих баз даних, геоінформаційних систем, систем прогнозування злочинності, елементів штучного інтелекту. Їх використання дозволяє підвищити точність і швидкість аналітичних розрахунків, створити єдиний

інформаційний простір для поліції та суміжних служб. Водночас впровадження таких технологій потребує дотримання принципів інформаційної безпеки, захисту персональних даних і збереження конфіденційності оперативної інформації.

Не менш важливою є людська складова аналітичної діяльності. Високий рівень професійної підготовки аналітиків, їх уміння працювати з великими обсягами даних, застосовувати логічні, статистичні та комп'ютерні методи аналізу є вирішальними для отримання достовірних висновків. У воєнний час вимоги до аналітиків зростають: від них очікують не лише технічних навичок, а й стратегічного мислення, здатності оцінювати ситуацію комплексно та прогнозувати її розвиток. Це вимагає постійного підвищення кваліфікації, формування нової аналітичної культури в поліції, що ґрунтується на принципах об'єктивності, системності та міждисциплінарності.

Особливе значення має інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності поліції, що включає формування єдиних баз даних, обмін інформацією між відомствами, стандартизацію аналітичних процедур. У воєнний період це забезпечення стає критично важливим для своєчасного виявлення загроз, попередження диверсійних дій і координації зусиль різних структур. Удосконалення механізмів інформаційного обміну є одним із ключових напрямів розвитку аналітичної діяльності, який має вирішальне значення для підвищення ефективності управління у сфері безпеки.

Актуальним завданням є також розроблення методологічних основ аналітичної діяльності поліції в умовах воєнного стану. Йдеться про створення єдиної системи критеріїв оцінки ефективності аналітичної роботи, визначення стандартів обробки та представлення аналітичних даних. Такий підхід сприятиме формуванню уніфікованої практики використання аналітичної інформації на різних рівнях управління, забезпечить прозорість та обґрунтованість управлінських рішень.

Крім того, варто відзначити перспективи розвитку аналітичної діяльності поліції. Вони пов'язані з подальшою цифровізацією правоохоронної системи, розбудовою інтелектуальних аналітичних платформ, інтеграцією з міжнародними інформаційними мережами. У майбутньому аналітична діяльність дедалі більше спиратиметься на використання штучного інтелекту, машинного навчання та прогнозних моделей, що дозволить значно підвищити точність оцінки криміногенної ситуації. Водночас ці процеси мають супроводжуватися розвитком правового регулювання, етичних стандартів та гарантій захисту прав людини.

Сучасна поліція повинна орієнтуватися на модель "аналітично керованої діяльності", коли всі управлінські рішення базуються на достовірних даних і системному аналізі. Такий підхід забезпечує ефективний розподіл ресурсів, оптимізацію операційної діяльності, зниження рівня ризиків та підвищення довіри суспільства до правоохоронних органів. В умовах воєнного стану це має особливе значення, оскільки аналітична функція стає основним інструментом адаптації поліції до динамічних загроз безпеці.

Аналітична діяльність поліції в умовах воєнного стану є ключовим елементом системи забезпечення правопорядку та безпеки. Вона дозволяє не лише реагувати на події, а й прогнозувати ризики, формувати ефективні стратегії дій. Кримінальний аналіз виступає її центральною складовою, забезпечуючи науково обґрунтоване прийняття управлінських рішень. Перспективи розвитку аналітичної діяльності пов'язані з розширенням цифрових технологій, підготовкою аналітичних кадрів і створенням єдиної методологічної бази. Реалізація цих напрямів сприятиме підвищенню ефективності діяльності поліції та зміцненню національної безпеки в цілому.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що аналітична діяльність поліції в умовах воєнного стану є визначальним чинником ефективності всієї системи забезпечення правопорядку та національної безпеки. Вона забезпечує інформаційну основу для управлінських рішень, сприяє підвищенню результативності оперативно-службової діяльності та дозволяє прогнозувати тенденції злочинності в динамічних умовах воєнного часу.

Встановлено, що воєнний стан зумовлює суттєві трансформації у структурі злочинності, що, своєю чергою, потребує адаптації аналітичних методів і підходів. Поліція стикається з обмеженістю ресурсів, нестачею достовірних даних і необхідністю швидкого реагування на зміни безпекової ситуації. Це підсилює значення кримінального аналізу як ключового інструменту прийняття рішень, орієнтованого на виявлення закономірностей, оцінку ризиків і прогнозування можливих загроз.

З'ясовано, що ефективна аналітична діяльність можлива лише за умови розвитку сучасної інформаційно-аналітичної інфраструктури, удосконалення системи обміну даними між підрозділами, підвищення рівня професійної підготовки аналітичних кадрів та впровадження інноваційних технологій. Особливого значення набуває створення єдиної методологічної бази кримінального аналізу, яка забезпечить уніфікацію процедур, об'єктивність оцінок і наукову обґрунтованість висновків.

Перспективним напрямом розвитку аналітичної діяльності поліції є подальша цифровізація управлінських процесів, застосування технологій штучного інтелекту, аналітики великих даних і геоінформаційних систем. Реалізація цих напрямів сприятиме переходу до моделі "аналітично керованої поліції", у якій рішення базуються на достовірних даних, прогнозах і науковому аналізі.

Отже, аналітична діяльність у сучасних умовах воєнного стану виступає не лише інструментом реагування, а й стратегічною функцією, що формує здатність поліції діяти на випередження, ефективно координувати зусилля з іншими структурами безпеки та забезпечувати стабільність у суспільстві. Подальше

вдосконалення кримінального аналізу і розвиток аналітичної культури в органах поліції є запорукою підвищення рівня безпеки держави й суспільної довіри до правоохоронної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Синиціна Ю. П., Титаренко О. О. Правове регулювання інформаційно-аналітичної діяльності національної поліції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 354-358.
2. Маковій В. П., Усата Г. О. Інформаційно-аналітична підтримка діяльності поліції як складова частина системи заходів із забезпечення інформаційної безпеки держави. *Морська безпека та оборона*. 2023. №1. С. 62-68.
3. Гончарук О. М., Ісмаїлов К. Ю. Кримінальний аналіз у системі правоохоронних органів України: поняття, мета й завдання. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 2. С. 3-9.
4. Коцуренко В., Ігнатів В., Кисельов А. Кримінальний аналіз в воєнний час. *Universum*, 2024, (9). С. 133–137.
5. Тінін Д. Г. Інформаційно-аналітичне забезпечення поліцейських в умовах дії правового режиму воєнного стану: можливості та необхідність координаційних дій поліцейських під час отримання інформації на тимчасово окупованих та підконтрольних українських територіях. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 83: частина 2. С. 62-68.
6. Олексієнко Д., Нікішенко Д., Івашук Р., Кисельов А. Штучний інтелект в кримінальному аналізі. *Universum*. 2025. (21). С. 521–526.
7. Ткаченко В. В. Основні аспекти кримінологічної характеристики (аналізу) злочинності під час воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. С. 181-188.
8. Білоус Р. В., Василичук В. І., Таран О. В. Використання методів кримінального аналізу під час оперативного провадження та досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 131-137.
9. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу : навчальний посібник. Львів : *Львівський державний університет внутрішніх справ*. 2021. 288 с.
10. Моца В. В. Теоретико-методологічні засади використання кримінального аналізу оперативними підрозділами правоохоронних органів України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2022. Вип. 73(2). С. 141-147.

REFERENCES:

1. Synytsina YU. P. & Tytarenko O. O. (2025). Pravove rehulyuvannya informatsiyno-analitychnoy diyal'nosti natsional'noyi politysi [Legal regulation of information and analytical activities of the national police]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal – Legal scientific electronic journal*. 1. 354-358. [in Ukrainian].
2. Makoviy V. P. & Usata H. O. (2023). Informatsiyno-analitychna pidtrymka diyal'nosti politysi yak skladova chastyna systemy zakhodiv iz zabezpechennya informatsiynoyi bezpeky derzhavy [Information and analytical support for police activities as a component of the system of measures to ensure the information security of the state]. *Mors'ka bezpeka ta oborona – Maritime Security and Defense*. 1. 62-68. [in Ukrainian].
3. Honcharuk O. M. & Ismaylov K. YU. (2023). Kryminal'nyy analiz u systemi pravookhoronnykh orhaniv Ukrayiny: ponyattya, meta y zavdannya [Criminal analysis in the system of law enforcement agencies of Ukraine: concept, goal and tasks]. *Pravovyy chasopys Donbasu – Legal Journal of Donbas*. 2. 3-9. [in Ukrainian].
4. Kotsurenko V., Ihnatov V. & Kysel'ov A. (2024). Kryminal'nyy analiz v voyennyy chas [Criminal analysis in wartime]. *Universum* (9). 133–137. [in Ukrainian].
5. Tinin D. H. (2024). Informatsiyno-analitychne zabezpechennya politseys'kykh v umovakh diyi pravovoho rezhymu voyennoho stanu; mozhlyvosti ta neobkhdnist' koordynatsiynykh diy politseys'kykh pid chas otrymannya informatsiyi na tymchasovo okupovanykh ta pidkontrol'nykh ukrayins'kykh terytoriyakh [Information and analytical support for police officers under the legal regime of martial law: the possibilities and necessity of coordinating police actions when obtaining information in temporarily occupied and controlled Ukrainian territories]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu. Seriya PRAVO – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. LAW Series*. Vypusk 83: chastyna 2. 62-68 [in Ukrainian].
6. Oleksiyenko D., Nikishenko D., Ivashchuk R. & Kysel'ov A. (2025). Shtuchnyy intelekt v kryminal'nomu analizi [Intelligence in Criminal Analysis]. *Universum*, (21), 521–526 [in Ukrainian].
7. Tkachenko V. V. (2025). Osnovni aspekty kryminolohichnoyi kharakterystyky (analizu) zlochynnosti pid chas voyennoho stanu [Main aspects of criminological characteristics (analysis) of crime during martial law]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. 181-188 [in Ukrainian].
8. Bilous, R. V., Vasylynychuk, V. I. & Taran O. V. (2021). Vykorystannya metodiv kryminal'noho analizu pid chas operatyvnoho provadzhennya ta dosudovoho rozsliduvannya [Use of criminal analysis methods during operational proceedings and pre-trial investigation]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 131-137 [in Ukrainian].
9. Fedchak, I. A. (2021). *Osnovy kryminal'noho analizu [Fundamentals of criminal analysis]*. L'viv : L'viv's'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
10. Motsa, V. V. (2022). Teoretyko-metodolohichni zasady vykorystannya kryminal'noho analizu operatyvnymy pidrozdilamy pravookhoronnykh orhaniv Ukrayiny [Theoretical and methodological principles of the

use of criminal analysis by operational units of law enforcement agencies of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Pravo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*, 73(2), 141-147 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

УДК 343.5

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-156-160

Крамаренко Ігор Валерійович,

аспірант кафедри галузевого права та загально правових дисциплін

Інституту права та суспільних відносин Відкритого

міжнародного університету розвитку людини «Україна»

kramarenko_igor@ukr.net

ORCID ID: 0009-0009-6245-9099

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БУДІВЕЛЬНОГО РИНКУ

У статті здійснено комплексне дослідження іноземного досвіду кримінально-правової охорони господарських відносин у сфері функціонування будівельного ринку, що має важливе значення для підвищення ефективності протидії економічним злочинам в Україні. Проаналізовано законодавчі моделі провідних країн Європейського Союзу, США та Великої Британії, які використовують багаторівневі механізми запобігання посяганням на економічну безпеку будівельної галузі. Особливу увагу приділено інструментам протидії шахрайству у сфері будівництва, корупційним злочинам, зловживанню службовим становищем, відмиванню коштів, порушенням антимонопольного законодавства та недобросовісній конкуренції. Розкрито переваги зарубіжних підходів, які ґрунтуються на жорстких вимогах до прозорості тендерних процедур, ефективних системах контролю за витрачанням бюджетних коштів, цифрових механізмах моніторингу будівельних робіт та фінансових потоків, а також на посиленій відповідальності за порушення у сфері будівництва.

На основі проведеного аналізу запропоновано напрями використання позитивного іноземного досвіду в українській правовій системі, зокрема шляхом гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, удосконалення методик розслідування злочинів економічного характеру, підвищення прозорості державних закупівель та зміцнення інституційної спроможності антикорупційних органів. Зроблено висновок, що імплементація перевірених зарубіжних практик сприятиме підвищенню правової та економічної захищеності учасників будівельного ринку, формуванню конкурентного, доброчесного середовища та забезпеченню сталого розвитку галузі в Україні.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, господарські відносини, будівельний ринок, іноземний досвід, корупційні правопорушення, економічна безпека, гармонізація законодавства.

Kramarenko I. FOREIGN EXPERIENCE OF CRIMINAL-LEGAL PROTECTION OF ECONOMIC RELATIONS IN THE FUNCTIONING OF THE CONSTRUCTION MARKET

The article presents a comprehensive study of foreign experience in the criminal-law protection of economic relations in the functioning of the construction market, which is essential for strengthening the effectiveness of combating economic crimes in Ukraine. The legislative models of the European Union, the United States, and the United Kingdom are analyzed, demonstrating the use of multi-level mechanisms to prevent offences threatening the economic security of the construction sector. Special attention is given to legal instruments aimed at countering construction-related fraud, corruption offences, abuse of official position, money laundering, violations of antitrust legislation, and unfair competition. The advantages of foreign approaches are highlighted, including strict requirements for transparency in tender procedures, effective systems for monitoring the use of budget funds, digital tools for overseeing construction processes and financial flows, as well as enhanced liability for violations in the construction industry.

Based on the conducted analysis, the article proposes directions for applying positive international practices within the Ukrainian legal system. These include harmonizing national legislation with European standards, improving methods for investigating economic crimes, increasing transparency in public procurement, and strengthening the institutional capacity of anti-corruption bodies. The study concludes that the implementation of proven foreign approaches will enhance the legal and economic protection of participants in the construction market, foster a competitive and fair business environment, and promote the sustainable development of the construction sector in Ukraine.

Keywords: criminal-legal protection, economic relations, construction market, foreign experience, corruption offenses, economic security, harmonization of legislation.

Постановка проблеми. Будівельний ринок є однією з ключових складових економіки України, що забезпечує розвиток інфраструктури та житлового фонду. Однак, незважаючи на значний потенціал, галузь стикається з численними проблемами, зокрема зловживаннями, корупцією та іншими правопорушеннями,

які негативно впливають на її ефективність. Аналіз іноземного досвіду у сфері кримінально-правової охорони господарських відносин може сприяти виявленню ефективних механізмів протидії правопорушенням у будівельній галузі України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні наукові дослідження, зокрема роботи І.В. Крамаренка та В.В. Третьяка, висвітлюють питання кримінально-правової охорони господарських відносин у будівельному секторі. Проте, недостатньо уваги приділено порівняльному аналізу іноземного досвіду та можливості його адаптації в Україні.

Мета статті – проведення порівняльного аналізу іноземного досвіду кримінально-правової охорони господарських відносин у сфері будівництва та розробка пропозицій щодо його адаптації в Україні з урахуванням національних особливостей та потреб галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи компаративний (порівняльний) аспект зарубіжного досвіду запобігання правопорушенням у сфері будівництва, ми виходимо з розуміння того, що в сучасній юридичній науці розрізняють два основних підходи – нормативний та функціональний. Нормативне порівняння ґрунтується на аналізі подібних правових норм, інститутів і законодавчих актів. Відповідно до цього принципу було здійснено звернення до позитивного зарубіжного досвіду запобігання правопорушенням у сфері будівництва в тих країнах, які, подібно до України, проходять етап трансформації правової системи та вдосконалення механізмів господарсько-правового регулювання.

Кримінальний кодекс України спрямований на правове забезпечення захисту основних прав і свобод людини та громадянина, охорону власності, підтримання громадського порядку та безпеки, збереження довкілля, а також захист конституційного ладу держави від протиправних посягань кримінального характеру. Крім того, він покликаний гарантувати мир і безпеку всього людства та виконувати превентивну функцію, запобігаючи вчиненню кримінальних правопорушень. Для досягнення цих цілей у Кримінальному кодексі закріплено визначення того, які суспільно небезпечні діяння підпадають під категорію кримінальних правопорушень, а також які види покарань можуть бути застосовані до осіб, що їх учинили [4, с. 305].

У Франції регулювання будівельної діяльності здійснюється на основі норм цивільного та адміністративного права, які виконують провідну роль у правовому забезпеченні галузі. Зокрема, цивільне право є джерелом будівельного права як окремого різновиду права, що регламентує договірні, власницькі та інші цивільно-правові аспекти будівництва. Адміністративне право застосовується переважно на початкових етапах будівельного процесу, зокрема на стадії проектування, де важливими є державні дозволи та контрольні процедури.

Ключовим урядовим органом, що координує розвиток будівельної галузі у Франції, є Міністерство територіального розвитку. Воно відповідає за аналіз ринкової кон'юнктури, розробку прогнозів та рекомендацій, надання консультацій місцевим органам влади, а також за субсидування та кредитування будівельних компаній для реалізації державних будівельних програм. Міністерство формує та реалізує державну політику щодо міського планування і забезпечення житлом, сприяє розвитку окремих територій та зменшенню територіальної диспропорції. Крім того, воно займається заходами, спрямованими на зниження соціальної нерівності, підтримуючи проблемні райони та неблагополучні квартали [2, с. 45].

Водночас значний вплив на розвиток будівельного сектору здійснюють великі компанії, що входять до складу Національної федерації суспільних робіт та Національної будівельної федерації. Ці підприємства, як правило, є великими за масштабом і можуть отримувати вигідні державні підряди завдяки налагодженим контактам та партнерським відносинам з урядовими структурами [7, с. 42].

Проте основні повноваження щодо регулювання містобудівної діяльності зосереджені на рівні місцевого самоврядування, що функціонує у трирівневій системі: комуна – департамент – область. Саме ці органи відповідають за практичне впровадження містобудівних норм та здійснення контролю за будівельною діяльністю на території своїх адміністративних одиниць [3, с. 112].

Основним нормативно-правовим актом, що регулює містобудівну діяльність у Франції, є Містобудівний кодекс (Code de l'urbanisme). Окрім нього, важливе значення мають й інші законодавчі акти, зокрема Закон «Про містобудівну солідарність і відбудову», який спрямований на забезпечення послідовного, узгодженого та стабільного розвитку територій. Цей закон встановлює ключові параметри та напрямки розвитку французьких метрополій, регламентує перелік необхідної містобудівної документації, визначає основні тенденції у сфері містобудування та формує рамки для планування та контролю за реалізацією будівельних проектів [3, с. 112].

Аналіз будівельної галузі Сполучених Штатів Америки показує, що регулюючу роль у цій сфері виконує Міністерство житлового будівництва і міського розвитку, засноване у 1965 році. Його головною метою є координація будівництва об'єктів, фінансованих з федерального бюджету, а також приватного житлового будівництва, що отримує державні кредити або субсидії.

Велике значення для розвитку будівельного сектору США мають приватні професійні асоціації, серед яких Асоціація американських підрядчиків, Асоціація американських субпідрядників, Асоціація американських архітекторів та Американське товариство інженерів цивільного будівництва. Фінансування цих організацій здійснюється за рахунок внесків будівельних компаній. Асоціації розробляють і публікують нормативні документи, інструкції та положення, поширюють передовий досвід, організовують семінари,

симпозіуми, конференції та курси підвищення кваліфікації, консультують урядові структури і випускають спеціалізовані фахові журнали, що сприяє підвищенню професійного рівня учасників будівельного процесу та вдосконаленню нормативного середовища [1, с. 115].

За твердженням О.В. Стукаленко, у Сполучених Штатах загальна стандартизація у будівельній сфері спрямована на раціональне використання всіх національних ресурсів, усунення технічних перешкод у торгівлі та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників [3, с. 112–113].

Аналіз практики США щодо протидії правопорушенням у будівництві виявляє особливу увагу до проблеми легалізації (відмивання) неправомірно отриманих коштів. Як зазначає Л.В. Половинський, Сполучені Штати були серед перших держав, що взяли на себе державну ініціативу у боротьбі з легалізацією так званих «чорних» доходів – для цього в країні було запроваджено жорстку нормативно-правову базу, спрямовану на протидію подібним правопорушенням [4, с. 309].

Окрім антикорупційних і фінансових механізмів, в американській практиці позитивно оцінюють використання спеціалізованих реєстрів будівельної техніки та обладнання. Такий реєстр дозволяє систематично фіксувати й аналізувати випадки правопорушень у сфері будівництва на щомісячній, щоквартальній і щорічній основі, а також відслідковувати викрадене обладнання за серійними номерами й фіксувати розмір завданої шкоди [5, с.170]. Доступ до реєстру є відкритим: власник майна або потенційний покупець/орендар можуть подати пошуковий запит і отримати необхідні дані. У разі виявлення інформації, яка свідчить про те, що обладнання може бути пов'язане зі злочином або перебуває в розшуку, користувач має можливість в онлайн-режимі повідомити про це правоохоронні органи. Запровадження подібного реєстру не лише підвищує рівень запобігання злочинам у будівельній галузі, а й сприяє відновленню втраченого майна та відшкодуванню завданої шкоди шляхом ідентифікації й локалізації викраденого обладнання [6, с. 89].

Система будівельного законодавства Великої Британії складається з двох основних складників: статутних нормативно-правових актів, ухвалених законодавчими органами, та статутних регламентів, які видаються виконавчими структурами. Перший компонент представлений законами, що безпосередньо регулюють будівельну діяльність, зокрема так званими Будівельними актами (Building Acts). Варто зазначити, що на території кожного адміністративного суб'єкта Сполученого Королівства діє власний нормативно-правовий акт, наприклад, Building Act у Шотландії.

Другий компонент – це Будівельні регламенти (Building Regulations), які мають статус нормативно-правових актів виконавчої влади та містять конкретні будівельні норми, стандарти й вимоги до безпеки об'єктів. В Англії та Уельсі чинним документом цього типу є Building Regulations 2000 [7, с. 47–48].

Окреме місце у системі регулювання посідають практичні кодекси (Codes of Practice), що розробляються Британським інститутом стандартів (British Standards Institution). Ці кодекси деталізують вимоги законодавства, визначають технічні параметри будівельних матеріалів, конструкцій та технологічних процесів, забезпечуючи єдність підходів до планування, проектування й зведення споруд [7, с. 51].

Аналіз правового регулювання будівельної сфери у Франції, США та Великій Британії свідчить про наявність чітко структурованих і дієвих систем, що поєднують нормативне забезпечення, контрольні механізми та кримінально-правові інструменти захисту господарських відносин.

У Франції правове регулювання будівництва ґрунтується переважно на нормах цивільного та адміністративного права, що забезпечують баланс між державним контролем і приватною ініціативою. Центральне місце займає Містобудівний кодекс Франції (Code de l'urbanisme), який визначає принципи планування територій, правила забудови та відповідальність за порушення містобудівних норм. Важливою особливістю французької моделі є децентралізація управління, адже значна частина повноважень передана місцевим громадам – комуні, департаменту, області. Це сприяє підвищенню ефективності контролю та прозорості діяльності у сфері будівництва.

У Сполучених Штатах Америки регуляторна система спирається на діяльність Міністерства житлового будівництва і міського розвитку (HUD), яке координує як державні, так і приватні будівельні проекти. Американський підхід вирізняється потужним залученням професійних асоціацій – архітекторів, підрядників, інженерів, які не лише розробляють стандарти, а й здійснюють контроль за їх дотриманням. Особливу увагу приділено запобігання економічним правопорушенням, зокрема легалізації незаконно отриманих коштів. США стали однією з перших країн, де було створено ефективну систему протидії відмиванню доходів, що охоплює будівельну галузь. Важливим інструментом запобігання правопорушенням є реєстр будівельного обладнання, який дозволяє відстежувати рух техніки, виявляти викрадення та ідентифікувати об'єкти злочинів, забезпечуючи тим самим економічну безпеку галузі [7, с. 41].

У Великій Британії система правового регулювання будівництва має двоурівневу структуру, що включає Будівельні акти (Building Acts) як законодавчу основу та Будівельні регламенти (Building Regulations) як підзаконні акти, розроблені виконавчими органами. Важливу роль відіграє Британський інститут стандартів (British Standards Institution), який формує технічні кодекси, норми безпеки та правила будівництва. Такий підхід забезпечує стандартизацію, передбачуваність та уніфікацію будівельних процесів. Регламенти постійно оновлюються відповідно до технологічних змін, що дозволяє ефективно реагувати на

виклики сучасності [8, с. 37].

Порівняльний аналіз свідчить, що в усіх трьох країнах основними принципами ефективного правового регулювання будівництва є прозорість, стандартизація, децентралізація та відповідальність суб'єктів господарювання. Для України доцільним є запозичення таких елементів зарубіжного досвіду, як:

- створення єдиного національного реєстру будівельного обладнання за зразком США;
- децентралізація контролю у сфері будівництва за моделлю Франції;
- оновлення технічних норм та регламентів відповідно до британського досвіду;
- посилення антикорупційного законодавства та запровадження чітких механізмів

кримінально-правової відповідальності за порушення у будівельній сфері.

Таким чином, інтеграція найкращих практик Франції, США та Великої Британії у національне законодавство може суттєво підвищити ефективність кримінально-правової охорони господарських відносин, сприяти зменшенню рівня правопорушень у будівельній галузі та забезпечити стійкий розвиток будівельного ринку України.

Висновки. Аналіз зарубіжного досвіду у сфері запобігання правопорушенням у будівельній галузі показує, що в більшості розвинених країн значна увага приділяється підвищенню професійної компетентності працівників контрольно-ревізійних та наглядових органів. У таких державах, як Іспанія, Німеччина, Норвегія, Фінляндія, США, постійно впроваджуються нові підходи до адміністративного провадження, розробляються сучасні методики аналізу та систематизації виявлених порушень, а також здійснюється комплексне вивчення способів їх учинення. Це сприяє формуванню ефективної профілактичної системи, спрямованої не лише на покарання винних, а й на усунення передумов для виникнення правопорушень.

У ряді європейських країн, зокрема Бельгії, Данії, Канаді та Франції, функціонують спеціалізовані підрозділи, що займаються виявленням та аналізом причин і умов, які сприяють учиненню правопорушень у сфері будівництва. Такий підхід дозволяє своєчасно виявляти ризики, підвищувати якість наглядової діяльності та формувати дієві механізми запобігання злочинам.

В Україні, попри здійснення реформ у секторі безпеки, ситуація залишається складною. Оновлення кадрового складу у сфері будівельного контролю призвело до того, що більшість інспекторів, ревізорів і поліцейських мають недостатній досвід роботи – здебільшого не більше п'яти-десяти років. Це обумовлює потребу в постійній професійній підтримці, контролі та наданні практичних рекомендацій. Особливої актуальності набуває система наставництва, спрямована на передання досвіду від більш досвідчених фахівців молодим спеціалістам.

Результати опитування серед керівників та заступників керівників органів державного архітектурно-будівельного контролю, а також інспекторів будівельного нагляду Державної інспекції архітектури та містобудування (ДІАМ) показали, що рівень обізнаності щодо процедур проведення перевірок залишається недостатнім. Зокрема, 16 % респондентів вважають допустимим продовження перевірки без видання окремого направлення, якщо вона була розпочата у строк, передбачений наказом, а 10 % опитаних не змогли визначитися із правильною відповіддю щодо законності таких дій. Це свідчить про неоднозначне тлумачення норм законодавства, що може створювати ризики порушення законності у діяльності контролюючих органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Козич О. М. Досвід провідних країн світу в управлінні будівельною галуззю. *Державне будівництво*. 2012. № 2. С. 115–119.
2. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки : навч. посібник. Київ: МАУП, 2000. 176 с.
3. Стукаленко О. В. Світовий досвід регулювання будівельної діяльності на прикладі США. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. Вип. 2 (2). С. 112–115.
4. Леонов С. В., Бойко А. О., Боженко В. В., & Лучко І. В. Роль та значення національної системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, у сучасних умовах розвитку фінансового ринку України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*, (3(19), 2021. С. 305–313.
5. Буга В.В. Адміністративно-попереджувальні заходи запобігання правопорушенням у сфері будівництва. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 3 (77). С. 170–176.
6. Олюха В. Г. Господарсько-правові засоби оптимізації капітального будівництва у сучасній Україні: дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2015. 473 с.
7. Куспльак Г. Зарубіжний досвід застосування механізмів управління в капітальному будівництві. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2019. Вип. 25. С. 42–51.
8. Непомнящий О. М., Митропан Т. К. Зарубіжний досвід управління ризиками в системі закупівель товарів, робіт та послуг у сфері будівництва. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 1–2. С. 37–41.

REFERENCES:

1. Kozych, O.M. (2012). Dosvid providnykh krain svitu v upravlinni budivelnou haluzziu. [Experience of leading countries in the world in managing the construction industry]. *Derzhavne budivnytstvo*. №2. 115–119. [in Ukrainian].
2. Stechenko, D.M. (2000). Derzhavne rehulivannia ekonomiky. [State regulation of the economy].

Navch. posibnyk. 176. [in Ukrainian].

3. Stukalenko, O.V. (2016). Svitovyi dosvid rehuliuвання budivelnoi diialnosti na prykladi SSHA. [World experience in regulating construction activities using the example of the USA]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii : Yurydychni nauky. Vyp. 2 (2)*. 112–115. [in Ukrainian].

4. Lieonov, S.V., Boiko, A.O., Bozhenko, V.V., Luchko, I.V. (2021). Rol ta znachennia natsionalnoi systemy protydii lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, u suchasnykh umovakh rozvytku finansovoho rynku Ukrainy. [The role and importance of the national system for combating the legalization (laundering) of proceeds from crime in the modern conditions of the development of the financial market of Ukraine]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia. (3(19))*. 305–313. [in Ukrainian].

5. Buha, V.V. (2022). Administratyvno-poperedzhuvalni zakhody zapobihannia pravoporushenniam u sferi budivnytstva. [Administrative and preventive measures to prevent offenses in the construction sector]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo. №3 (77)*. 170–176. [in Ukrainian].

6. Oliukha, V.H. (2015). Hospodarsko-pravovi zasoby optymizatsii kapitalnoho budivnytstva u suchasni Ukraini. [Economic and legal means of optimizing capital construction in modern Ukraine]. *Dys. ... d-ra yuryd. nauk*. 473. [in Ukrainian].

7. Kuspliak, H. (2019). Zarubizhnyi dosvid zastosuvannia mekhanizmiv upravlinnia v kapitalnomu budivnytstvi. [Foreign experience in the application of management mechanisms in capital construction]. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia. Vyp.25*. 42–51. [in Ukrainian].

8. Nepomniashchyi, O.M., Mytropan, T. K. (2018). Zarubizhnyi dosvid upravlinnia ryzykamy v systemi zakupivel tovariv, robit ta posluh u sferi budivnytstva. [Foreign experience in risk management in the procurement system of goods, works and services in the construction sector]. *Aspekty publichnoho upravlinnia. T.6. № 1–2*. 37–41. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 4.11.2025

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-161-164

Лаврів Віталій Павлович,
аспірант юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
lavrivvp@gmail.com
ORCID ID: 0009-0002-5682-8344

ПРОБЛЕМИ АДВОКАТУРИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО ЧАСУ

У статті аналізуються основні проблеми, з якими стикається адвокатура України в умовах воєнного стану, зокрема порушення прав мобілізованих громадян, обмеження доступу до правової допомоги та правозахисної діяльності. Досліджуються нормативно-правові, організаційні та етичні виклики у сфері адвокатської діяльності під час мобілізації, а також ефективність механізмів захисту прав адвокатів і їхніх клієнтів. Особлива увага приділяється ролі територіальних центрів набору та соціальної підтримки, які були причетні до випадків зловживань та порушень належного процесу в процедурах мобілізації. У статті розглядається, як такі практики обмежують права громадян на юридичне представництво та створюють додаткові перешкоди для роботи адвокатів. Крім того, оцінюються більш широкі наслідки воєнного стану для юридичної практики, включаючи підрив процесуальних гарантій, проблеми із збереженням адвокатської таємниці та загальне ослаблення правових інститутів у кризові періоди. У статті пропонуються шляхи вдосконалення правового регулювання адвокатської діяльності в умовах збройного конфлікту та механізми реагування на порушення прав людини під час мобілізації. У процесі дослідження використано порівняльно-правовий, системний та аналітичний методи, що дозволили виявити ключові проблеми функціонування адвокатури в період воєнного стану та окреслити напрями їх подолання. Також застосовано емпіричний підхід для аналізу практичних кейсів і правозастосовної діяльності адвокатів у сучасних умовах.

Ключові слова: адвокатура, мобілізація, правова допомога, воєнний стан, правозахисна діяльність, права людини, територіальні центри комплектування.

Lavriv V. PROBLEMS OF THE LEGAL PROFESSION DURING WARTIME

This article explores the critical challenges confronting the Ukrainian legal profession during wartime, focusing on the impact of martial law on the rights of both lawyers and their clients. The study highlights key issues such as violations of the rights of mobilized citizens, restrictions on access to legal assistance, and constraints on human rights advocacy. It delves into the legal, organizational, and ethical dilemmas faced by legal practitioners amid mobilization, analyzing the effectiveness of existing protective mechanisms for both lawyers and their clients.

Special attention is given to the role of territorial recruitment and social support centers, which have been implicated in cases of abuse and violations of due process in mobilization procedures. The article examines how these practices hinder citizens' rights to legal representation and create additional obstacles to the work of defense attorneys. Furthermore, it evaluates the broader implications of martial law on legal practice, including the erosion of procedural safeguards, challenges in maintaining attorney-client privilege, and the overall weakening of legal institutions in times of crisis.

In response to these challenges, the article proposes reforms aimed at strengthening the legal framework governing advocacy during armed conflicts. It suggests legislative amendments to ensure uninterrupted access to legal assistance for all citizens, enhanced oversight mechanisms to prevent abuses by recruitment centers, and the reinforcement of institutional guarantees for lawyers operating under wartime conditions. Additionally, the study emphasizes the necessity of developing international cooperation and engaging human rights organizations to monitor and address violations of legal practitioners' rights. By shedding light on these pressing concerns, the article aims to contribute to the ongoing discourse on safeguarding the legal profession in Ukraine during martial law and ensuring the protection of fundamental human rights even in times of national emergency.

The research applies comparative-legal, systemic, and analytical methods, which made it possible to identify the key problems of advocacy functioning during martial law and to outline directions for their resolution. An empirical approach is also used to analyze practical cases and law enforcement activities of lawyers in modern conditions.

Keywords: advocacy, mobilization, legal assistance, martial law, human rights advocacy, human rights, territorial recruitment centers.

Постановка проблеми. У зв'язку із військовою агресією російської федерації проти України введено воєнний стан та з метою захисту суверенітету України Указом Президента України від 24.02.2022 № 65/2022 «Про загальну мобілізацію», оголошено загальну мобілізацію строком 90 днів, строк якої неодноразово продовжувався.

Велику кількість населення України було мобілізовано до лав Збройних сил України, значна частина яких була добровільно призвана на військову службу. Разом з тим воєнний стан триває і досі та військові дії окупанта суттєво відображаються на правовідносинах в українському суспільстві.

Так, з однієї сторони, громадяни хочуть бачити кардинальні зміни в збройних силах в тому числі і щодо поваги до прав та свобод мобілізованих та рекрутів, а, з іншої, дотримання прав та свобод громадян щодо справедливої мобілізації до ЗСУ та відповідно чіткого дотримання процедур пов'язаних із призовом на військову службу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика функціонування адвокатури в умовах воєнного часу є актуальним напрямом наукових досліджень, зважаючи на виклики, з якими стикаються правозахисники під час збройних конфліктів. Аналіз останніх публікацій свідчить про зростаючий інтерес науковців та практикуючих юристів до питань правового статусу адвоката, захисту прав людини, адаптації правозахисної діяльності до умов воєнного стану, а також міжнародно-правових стандартів у сфері адвокатури.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі розглядаються проблеми доступу до правової допомоги в кризових умовах, особливості здійснення адвокатської діяльності в зоні бойових дій, етичні та правові виклики, що постають перед адвокатами. Зокрема, окремі дослідження присвячені питанням дотримання гарантій адвокатської діяльності в умовах воєнного стану, зокрема забезпечення незалежності адвокатів, їхнього правового захисту та механізмів реагування на загрози, які виникають під час виконання професійних обов'язків.

Дослідження міжнародних організацій, таких як ООН, Рада Європи та Міжнародна асоціація адвокатів, вказують на необхідність адаптації законодавства до реалій воєнного часу, а також на важливість міжнародної підтримки правозахисних інституцій. Крім того, у наукових працях аналізується досвід інших країн, які зіткнулися з подібними викликами, що дозволяє окреслити перспективні шляхи вдосконалення функціонування адвокатури в Україні.

Метою статті є аналіз основних проблем, з якими стикається адвокатура України в умовах воєнного стану, та обґрунтування шляхів їх подолання. Зокрема, дослідження спрямоване на виявлення нормативно-правових, організаційних та етичних викликів у діяльності адвокатів, оцінку ефективності механізмів захисту прав адвокатів та їхніх клієнтів, а також формування пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання адвокатської діяльності в умовах збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фактично органом, який здійснює мобілізацію відповідно до Постанови КМУ №154 від 23 лютого 2022 року визначено територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, що є одночасно органами військового управління, які забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Безпосереднє керівництво територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки і контроль за їх діяльністю здійснюють відповідні оперативні командування, а загальне - Командування Сухопутних військ Збройних Сил, яке узгоджує основні питання діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки з відповідними структурними підрозділами Генерального штабу Збройних Сил та Міноборони.

Із внесенням змін у Законі України № 3633-IX від 11 квітня 2024 року, військовозобов'язані громадяни України повинні були оновити свої персональні дані протягом 60 днів починаючи з 18 травня 2024 року [1].

Разом з тим, громадян України, в основному чоловіків у віці 25-60 років змушують ставати на військовий облік та примусово відправляють у військові навчальні центри для подальшого скерування на службу у військові частини.

Для цього працівники ТЦК та СП нерідко зловживають своїми правами та силою затримують громадян, не маючи для цього повноважень і примусово відвозять їх в територіальні центри, утримають без засобів зв'язку та документів, для подальшого зломлення волі затриманого з метою його примушування до служби в Збройних силах України.

Нерідко громадян утримують силоміць, що фактично є позбавленням волі без рішення суду, при цьому забороняють повідомляти про такі випадки адвокатам та в правоохоронні органи, зсилаючись нібито на режимність об'єктів чи інші усні вказівки неіснуючих командирів чи установ.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності є священним обов'язком кожного, але таке свавільне зі сторони ТЦК та СП поводження до прав чоловіків та громадян України не створює у суспільстві позитивних вражень до діючої влади та її органів, а навпаки підриває авторитет правової держави та її інститутів.

Згідно ст. 131-2 Конституції України ключову роль у здійсненні захисту прав громадян, фізичних та юридичних осіб у правовій системі України відіграє інститут адвокатури, який забезпечений здійснювати захист, представництво та надання професійної правничої допомоги [2].

Адвокати здійснюють важливу роль у системі правовідносин суспільства та держави, забезпечуючи законність, дотримання верховенства права, охорони прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Власне кожен має право на правовий захист своїх прав і свобод не залежно від стану країни та процесів що відбуваються у ній, проте деякі держоргани забувають на свої обов'язки дотримання громадянських прав.

Так, зі слів Луцької адвокатки Юлії Вінцюк, «у своїй практиці їй неодноразово доводилося працювати із військовозобов'язаними, але спілкуватися із підзахисними доводиться у телефонному режимі, бо на територію ТЦК та СП її не допускають».

На спростування своїх протиправних дій Служба зв'язків із громадськістю Волинського ТЦК та СП розмістила допис про те, що адвокати не повинні втручатися у процес мобілізації» [3].

На нього зреагував уповноважений Верховної Ради з прав людини Дмитро Лубінець, який зазначив, що його представництво у Волинській області прокоментувало дану ситуацію, нагадавши, що згідно зі статтею 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу. Ніхто в Україні не може бути позбавлений такого права, навіть в умовах воєнного стану. також було скеровано відповідний лист до Волинського обласного ТЦК та СП з метою роз'яснення та недопущення порушень прав громадян. Також на цю ситуацію звернув увагу заступник голови Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності НААУ Ігор Колесников, який вказав, що позиція Волинського ТЦК стосовно адвокатів не витримує жодної критики, а також може містити ознаки злочину, передбаченого статтею 397 ККУ – втручання в діяльність захисника чи представника особи [4].

В частині другій ст. 19 Конституції України вказано, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, відтак недопущення захисника - адвоката до затриманої особи, в тому числі і яка перебуває в центрі комплектування є фактично вчиненням злочинних дій.

Проте правоохоронні органи неохоче реагують на такого роду злочини та стараються затягувати розгляд таких кримінальних проваджень чи взагалі закривати їх за найменших підстав.

Статтею 59 Конституції України передбачено, що кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Згідно ст. 268 КУпАП особа, яка притягається до адміністративної відповідальності має право, серед іншого, при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Фактично затримання осіб які не оновили свої облікові дані в ТЦК та СП регулюється адміністративним законодавством, водночас згідно ст. 262 КУпАП при порушенні призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку адміністративне затримання провадиться органами внутрішніх справ (Національною поліцією).

Згідно ч.1 ст. 263 КУпАП адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більш, як три години.

Проте, працівники ТЦК та СП затримують громадян та безпідставно утримують їх з порушенням норм адміністративного права, порушують інші громадянські права, завдають тілесних ушкоджень, чим скоюють дії, що підпадають під кримінальну відповідальність. Разом з тим, правова освіта адміністративнозатриманих осіб не є на високому рівні та вони потребують правничої допомоги фахівців, яких в свою чергу намагаються недопустити працівники територіальних центрів комплектування.

Нерідко керівники ТЦК та СП відмовляють громадянам у наданні відстрочки від призову за мобілізацією за наявних для цього відповідних документів та правових підстав, хоча в подальшому такі дії визнаються судами протиправними [5].

Висновки. Зловживання своїми обов'язками зі сторони працівників ТЦК та СП зумовлене безкарністю таких дій та відсутністю контролю зі сторони правоохоронних органів та суспільства.

Відповідно до статті 9 КУпАП адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Відповідно до положень частини 2 статті 172-14 КУпАП адміністративна відповідальність передбачена за перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, тобто умисне вчинення дій, які явно виходять за межі наданих цій особі прав чи повноважень, вчинене в умовах особливого періоду.

Оскільки порушення прав громадян полягають у недопущенні адвокатів до затриманих військовозобов'язаних осіб, то такі дії негайно потрібно усувати, що можливо шляхом внесення змін до частини 2 статті 172-14 КУпАП виклавши її в наступній редакції: «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, тобто умисне вчинення дій, які явно виходять за межі наданих цій особі прав чи повноважень, в тому числі недопущення адвоката (захисника) до військовозобов'язаного, мобілізованого чи військовослужбовця - тягне за собою накладення штрафу від тисячі до п'яти тисяч

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю».

Вважаємо, що внесення змін до ст. 172-13, ст.172-14, ст. 172-15, ст. 172-16 Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині кратного збільшення розмірів штрафів та позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а також доповнення ст. 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення частиною дев'ятою, яка б передбачала, що адміністративне стягнення за вчинення правопорушень, передбачених ст. 172-13, ст.172-14, ст. 172-15, ст. 172-16 цього Кодексу, може бути накладено протягом трьох років з дня його вчинення, дозволить покращити становище адвокатів та ефективність надання правничої допомоги громадянам в сфері військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації [6].

Отже, вищевикладене приводить до висновку, що невідкладні усунення порушень прав громадян в адміністративному судочинстві в період воєнного стану, які пов'язані із порушенням їх права на захист та права на отримання професійної правничої допомоги, дозволить адвокатам ефективніше надавати правничу допомогу та сприятиме удосконаленню суспільних правовідносин в період воєнного стану в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.
2. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 30. 06. 2023 р. № 3543 - XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
3. Недопуск адвокатів у ТЦК на Волині: коментарі юристів і реакція уповноваженого ВР з прав людини [Barring the admission of lawyers to the TCC in Volyn: comments by lawyers and the reaction of the Human Rights Commissioner of the Verkhovna Rada]. URL: <https://suspilne.media/lutsk/819009-nedopusk-advokatuv-u-tck-na-volini-komentari-uristiv-i-reakcia-upovnovazhenogo-vr-z-prav-ludini/>
4. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Суд наклав штраф 17 тисяч грн на начальника ТЦК, який видав наказ про призов заброньованого працівника [The court imposed a fine of UAH 17,000 on the head of the TCC, who issued an order to call up the booked employee]. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/298270-sud-nalozhil-shtraf-17-tysyach-grn-na-nachalnika-ttsk-izdavshogo-prikaz-o-prizyve-zabronirovannogo-rabotnika>
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

REFERENCES:

1. *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: ofits. tekst*. Kyiv : KM, 2013. 96 s. [in Ukrainian]
2. *Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu: Zakon Ukrainy vid 30. 06. 2023 r. № 3543 – XII [On mobilization training and mobilization: Law of Ukraine dated June 30, 2023 No. 3543 - XII]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> [in Ukrainian]
3. *Nedopusk advokatuv u TTsK na Volyni: komentari yurystiv i reaktsiia upovnovazhenoho VR z prav liudyny [Barring the admission of lawyers to the TCC in Volyn: comments by lawyers and the reaction of the Human Rights Commissioner of the Verkhovna Rada]*. Retrieved from <https://suspilne.media/lutsk/819009-nedopusk-advokatuv-u-tck-na-volini-komentari-uristiv-i-reakcia-upovnovazhenogo-vr-z-prav-ludini/> [in Ukrainian]
4. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian]
5. *Sud naklav shtraf 17 tysiach hrn na nachalnyka TTsK, yakyi vydav nakaz pro pryzov zabronovanoho pratsivnyka [The court imposed a fine of UAH 17,000 on the head of the TCC, who issued an order to call up the booked employee]*. Retrieved from <https://sud.ua/uk/news/publication/298270-sud-nalozhil-shtraf-17-tysyach-grn-na-nachalnika-ttsk-izdavshogo-prikaz-o-prizyve-zabronirovannogo-rabotnika> [in Ukrainian]
6. *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 4.11.2025

УДК 342.97

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-165-169

Сухарєва Анна Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри адміністративної діяльності поліції

Одеського державного університету внутрішніх справ

anna_odessa19@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-0096-1103

Капуляк Віталій Петрович,

доктор філософії,

викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін

Одеського державного університету внутрішніх справ

80949501614@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-7157-5595

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ

Метою статті є висвітлення діяльності Європейського Суду з прав людини та його вплив на трансформацію національної системи судочинства. Здійснена деталізація категорії заяв, які найчастіше подають громадяни нашої країни до Європейського Суду з прав людини проти України з приводу порушення прав людини, а саме: порушення права на життя; неналежне (жорстоке, нелюдське) поводження з боку представників держави; відсутність ефективного розслідування; незабезпечення належних умов тримання під вартою; недоліки у провадженні щодо перегляду законності тримання їх під вартою; порушення права на повагу до приватного та сімейного життя.

Окрема увага приділена дослідженню прав на справедливий суд. Визначено, що у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини вказує вимоги необхідні для забезпечення справедливого судового розгляду, серед яких: участь заявника у судовому засіданні; гарантоване можливе звернення до суду; рівність процесуальних прав і можливостей сторін; принцип побудови процесу на змаганні сторін; об'єктивне рішення. Зроблено висновок, що велика кількість звернень скарг з боку наших громадян до Європейського суду з прав людини є показником недосконалої національної судової системи і цей факт є очевидним. Люди зневірилися у справедливий судовий процес, зневірилися у ефективний захист своїх прав, коли на систематичній основі порушуються основні засади Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Україні потрібно докладати великих зусиль для забезпечення дієвості міжнародних нормативно правових актів, особливо Конвенції, створити нові, потужні, ефективні національні правові механізми захисту прав людини від порушень, здійснити адаптацію національного законодавства до європейських стандартів.

Ключові слова: Європейський Суд з прав людини, суд, організація роботи суду, права людини, міжнародні стандарти, судочинство, імплементація, верховенство права, правові системи, суддя, здійснення правосуддя, судова влада, принципи, законодавство.

Sukharieva A.O., Kapulyak V.P. THE ROLE AND PLACE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN THE FORMATION OF THE NATIONAL JUSTICE SYSTEM

The purpose of the article is to examine the role and place of the European Court of Human Rights in the formation of the national justice system. Coverage of the activities of the European Court of Human Rights and its impact on the transformation of the national judicial system. The author detailed the categories of applications that are most often filed by citizens of our country with the European Court of Human Rights against Ukraine regarding human rights violations, namely: violation of the right to life; improper (cruel, inhuman) treatment by state representatives; lack of effective investigation; failure to provide adequate conditions of detention; shortcomings in the proceedings to review the lawfulness of their detention; violation of the right to respect for private and family life.

Special attention is paid to the study of the right to a fair trial. It has been determined that in its decisions the European Court of Human Rights indicates the requirements necessary to ensure a fair trial, including: participation of the applicant in the court session; guaranteed possible appeal to the court; equality of procedural rights and opportunities of the parties; the principle of building the process on the competition of the parties; objective decision. It was concluded that the large number of complaints from our citizens to the European Court of Human Rights is an indicator of an imperfect national judicial system and this fact is obvious. People have lost faith in a fair trial, have lost faith in the effective protection of their rights, when the basic principles of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are systematically violated. Ukraine needs to make great efforts to ensure the effectiveness of international regulatory legal acts, especially the Convention, to create new, powerful, effective national legal mechanisms to protect human rights from violations, and to adapt national legislation to European standards.

Keywords: European Court of Human Rights, court, organization of court work, human rights, international standards, judicial proceedings, implementation, rule of law, legal systems, judge, administration of justice, judicial power, principles, legislation.

Постановка проблеми. Після набуття незалежності Україна отримала шанс переосмислити й удосконалити власну систему права, заклавши в її основу нові, суттєво відмінні цінності та принципи. Нині рівень забезпечення та гарантування прав людини в Україні залишається на низькому рівні, особливо у порівнянні з країнами Європи. На цей показник вказують статистичні данні кількості звернень (скарг) до Європейського Суду з прав людини, так за 2024 рік загальна кількість справ: Туреччина – 21613 скарги, Росія – 8130 скарги, Україна – 7703 скарги, Румунія – 3847 скарги, Греція – 2613 скарги, Італія – 2147 скарги, Польща – 2050 скарги.

Найменша кількість звернень (скарг) за 2024 рік до Європейського Суду з прав людини припадає на наступні країни: Ірландія – 4 скарги, Ліхтенштейн – 3 скарги, Андорра – 10 скарг, Люксембург – 15 скарг, Монако – 19 скарг, Мальта – 21 скарги, Естонія – 24 скарги [1].

Україна вже багато років поспіль входить до трійки лідерів з кількості звернення скарг до ЄСПЛ. Причиною цього є системні порушення основних прав людини, наявні недоліки в системі судочинства, невиконання судових рішень з боку держави, належний правовий рівень громадян України, які активно звертаються за захистом своїх прав до міжнародних інституцій, воєнний стан на території нашої держави, що спричинив численні порушення прав людини з боку країни агресора.

Актуальність дослідження додатково посилюється кризовими процесами, пов'язані з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України, що вплинула на міжнародний правопорядок та систематичні порушення прав людей, де ключову роль захисту відіграє ЄСПЛ. У цих складних умовах інтеграція України до правового простору Європейського Союзу набуває фундаментального значення, оскільки позитивно впливає на формування національної системи правосуддя та підвищення рівня довіри до національного судочинства, що є одним з елементом формування правопорядку в державі.

Отже, проблематика вивчення впливу практики ЄСПЛ є актуальною та потребує постійного дослідження, оскільки національне законодавство удосконалюється через якісне застосування практики ЄСПЛ керуючись основоположним принципом верховенства права де права та свободи людини є найвищою соціальною цінністю держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом останніх десятиліть науковці та практикуючі правозахисники все активніше досліджують роль та місце Європейського суду з прав людини, особливості застосування його рішень та вплив на модернізацію національного законодавства з урахуванням правової природи його практики.

Вітчизняні науковці внесли важливий теоретичний та практичний внесок у розвиток зазначеної тематики. Так, С. Солоткий аналізував місце та роль суддів Європейського суду з прав людини в системі права України. Акцентував увагу, що важливим є знання практики Європейського суду з прав людини, які тлумачать норми Конвенції [2, с.40-48]. Практикуючий юрист Д.В. Гончар досліджував вплив рішень ЄСПЛ на захист прав людини крізь призму сучасних викликів та загроз. Дійшовши висновку, що дедалі більше людей звертається до Європейського суду з прав людини, засвідчує, що він є ефективним механізмом захисту їхніх прав і свобод [3, с.135-140]. Окремо слід згадати роботу, Соболь О. І., Южека Р.С., які розглянули застосування правових позицій Європейського суду з прав людини у національному законодавстві України та досліджували сучасний вплив рішень Європейського суду з прав людини на розвиток законодавства та судової практики України [4,с.48-54]. Не можна оминати увагою і наукову працю Ігнатенко Є.О., який розкрив сутність правових позицій Європейського суду з прав людини як джерела права в Україні в умовах євроінтеграції. Визначивши, правові позиції, викладені в рішеннях ЄСПЛ, мають нормативний характер. Вони містять нові норми права, отож надають безпосередній матеріал для нормотворчості на національному рівні [5, с. 866-870].

Теремецький В.І., у співавторстві з іншими науковцями дослідив шляхи удосконалення інформаційно-правового забезпечення судової системи України з урахуванням досвіду Європейського суду з прав людини [6, с. 61-74]. Авторами доведено, що інтеграція судових систем України та ЄС можлива за умови наявності надійних інструментів аналізу даних, стандартизації процесів, цифровізації, безпеки даних та інтегрованих реєстрів.

Існують наукові праці, присвячені вивченню інтеграції інструментів ШІ в судову систему України з урахуванням європейського досвіду. Науковці вважають, що це має стати пріоритетом цифрової трансформації правосуддя, оскільки використання ШІ дає незаперечні переваги для підвищення ефективності та доступності судочинства. Авторами запропоновано впровадити в правову систему України ефективні механізми регулювання цифрової трансформації, передбачені законодавством ЄС [7, с. 106-115].

Утім зазначені дослідники присвятили свої напрацювання лише окремим питанням впливу ЄСПЛ на національну систему правосуддя. Тому авторами цієї статті по новому на рівні окремої наукової публікації підіймається питання щодо значення ЄСПЛ як чинник розвитку національної системи правосуддя у процесі її формування та вдосконалення з урахуванням тенденцій розвитку в умовах кризових реалій сьогодення.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні та деталізації впливу Європейського суду з прав людини на трансформацію національної системи правосуддя в Україні. Основні **завдання** полягали у дослідженні Європейського суду з прав людини, як інструменту забезпечення справедливого судочинства з

дотриманням принципу верховенства права, розкритті основних базових порушених прав людини, заяви яких подаються до ЄСПЛ проти України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейський Суд з прав людини є першою у світі судовою інстанцією куди може звернутися не одна держава проти іншої держави, а людина проти держави, якщо порушені її права. В ЄСПЛ засідають судді, які є представниками кожної з держав, що входять до Ради Європи. Важливо, судді не діють від імені своїх країн, вони є повністю незалежними. Україна приєдналася до Конвенції та визнала юрисдикцію ЄСПЛ в 1997 році, відтоді всі громадяни України можуть звертатися до ЄСПЛ та його рішення є обов'язкові для виконання без жодних виключень чи обмежень. Це означає, що кожен має можливість захищати свої права не лише в середині держави, а й безпосередньо у міжнародному суді.

Є декілька важливих нюансів про які варто пам'ятати, звертатися до ЄСПЛ з позовом проти України можуть не тільки громадяни України, а й іноземці та особи без громадянства; питання мають стосуватися лише прав, які закріплені в Конвенції, тобто якщо внутрішньодержавним законодавством закріплені права, які порушуються державою, то особа не може подати позов до ЄСПЛ, якщо ці права не передбачені Конвенцією; порушення права людини має відбутися на території України чи під її контролем, щодо окупованих територій, ЄСПЛ також містить відповідні положення.

Слід мати на увазі такі важливі обмеження, по-перше, людина не може звернутися до ЄСПЛ негайно, якщо вважає, що її право порушено, спочатку доведеться спробувати врегулювати конфліктну ситуацію на національному рівні, це означає, що потрібно звернутися до суду в Україні, пройти усі чітко визначенні судові інстанції і лише після того можна подавати позов до ЄСПЛ.

Це потрібно для того, аби ЄСПЛ не підміняв собою державу, адже спочатку саме держава має виправити порушення. І лише, якщо вона цього не зробить можна звертатися до міжнародного суду. По-друге, суд розглядає лише порушення з боку держави, не можна поскаржитися до ЄСПЛ на порушення прав з боку інших громадян. Суд не працює замість держави, він має допомагати державі самій застосувати Конвенцію правильно. По-третє, ЄСПЛ захищає не всі права людини, а лише ті які записані у Європейській Конвенції, інші права ми захистити там не зможемо, однак права людини ЄСПЛ трактує дуже широко. Що саме є порушенням Європейської Конвенції містяться в збірці практики ЄСПЛ, вони публікуються також й українською мовою.

Заяви, які подають до Суду проти України з приводу порушення прав людини є різноманітні, серед яких наступні:

- порушення права на життя;
- неналежне (жорстоке, нелюдське) поводження з боку представників держави;
- відсутність ефективного розслідування; непроведення ефективного розслідування смерті чи дорожньо-транспортних пригод, які становили загрозу життю, до яких не були причетні представники держави та/або були причетні представники держави;
- незабезпечення належних умов тримання під вартою; недоліки у провадженні щодо перегляду законності тримання їх під вартою; відсутність підстав для продовження такого строку;
- порушення права на повагу до приватного та сімейного життя;
- порушення тривалості відповідних кримінальних проваджень несумісною з вимогою «розумного строку»; відсутність ефективного засобу юридичного захисту; відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту; затримка у виконанні остаточних рішень суду, винесених на користь заявників[8].

Під час розгляду заяв ЄСПЛ особливо звертає свою увагу чи було дотримання право на справедливий суд. У своїх рішеннях ЄСПЛ вказує вимоги необхідні для забезпечення справедливого судового розгляду. Серед яких: участь заявника у судовому засіданні; гарантоване можливе звернення до суду; рівність процесуальних прав і можливостей сторін; принцип побудови процесу на змаганні сторін; заборона примусу свідчити проти себе; обов'язок суду надавати обґрунтоване, об'єктивне рішення.

Суддя Верховного Суду Павло Пархоменко на вебінарі для адвокатів «Право на справедливий суд: практика ЄСПЛ та особливості національного правозастосування» проаналізував окремі елементи, необхідні для забезпечення справедливого судового розгляду, вказані безпосередньо в ч. 1 ст. 6 Конвенції: справедливий розгляд; публічний розгляд; розумний строк; незалежний та безсторонній суд, створений на підставі закону; публічне оголошення рішення [9]. Отже, право на справедливий суд це можливість неупереджено розгляду судом порушених прав людей. Цей розгляд повинен бути в межах законодавства, у розумні строки та із забезпеченням рівних можливостей для сторін судового процесу, як наслідок – прийняття об'єктивного, аргументованого рішення.

Підтримуємо позицію О.Б. Прокопенко, що право на справедливий суд є суб'єктивним правом особи, яке забезпечує реалізацію інших її прав в разі їх невизнання, оспорування або порушення іншими суб'єктами правовідносин, зокрема державою в особі її органів та посадових осіб. Право на справедливий суд належить до процесуальних прав-гарантій, закріплених на національному й міжнародному рівнях, у забезпеченні яких держава і міжнародна спільнота відіграють важливу роль [10, с.182].

На думку Ю.А. Тоботи, підходи до розуміння категорії «справедливість» охоплюють такі характерні ознаки цього поняття: 1) чесність, порядність, неупередженість (об'єктивність) у відносинах між суб'єктами

права, відповідність таких відносин моральним і правовим нормам; 2) певне співвідношення (пропорційність) між злочином і покаранням, працею й винагородою; 3) рівність правового статусу суб'єктів права [11, с.66].

Саме виникнення міжнародних правозахисних організацій є потужним механізмом практичної реалізації принципу справедливості. Оскільки справедливість – це вже не мета розвитку суспільства загалом, а один із критеріїв регулювання суспільних відносин [3, с.136]. Дієвий захист прав людини – це один з показників правової держави. Діяльність ЄСПЛ протягом багатьох десятиліть не спадає, навпаки кількість звернень до ЄСПЛ зростають, оскільки ЄСПЛ став гарантійним інструментом в питаннях захисту прав людини й громадянина, особливо тих, хто розчарувався на справедливий судовий розгляд справи у своїй державі.

Враховуючи те, що наша держава активно взяла вектор на європейську інтеграцію, здійснює імплементацію міжнародного законодавства та практики задля покращення національного законодавства, можемо деталізувати деякі аспекти такого впливу:

- приведення до відповідності національного законодавства з урахуванням європейських стандартів, шляхом врахування органами державної влади нашої країни рішень ЄСПЛ, які у подальшому впливають на внесення змін до законодавчих нормативно-правових актів задля уникнення повторення порушень, що сприятиме модернізації правосуддя;

- рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання всередині країни, це впливає на формування обов'язкових для держави правових підходів, створення належних правових стандартів та застосування останніх під час розгляду справ в національному судочинстві;

- ЄСПЛ є тією інстанцією яка встановлює та підтримує високі вимоги до захисту прав людини з урахуванням наступних принципів: здійснення справедливого судового процесу, рівність сторін, доступ до суду, верховенства права. Національні суди повинні враховувати та застосовувати ці критерії задля створення умов для підвищення захисту прав людини та зростання довіри громадян до держави та правосуддя;

- в рішеннях ЄСПЛ зафіксовані системні порушення з боку держав на яких подається позов, у подальшому держави зобов'язані це враховувати шляхом оновлення національного законодавства, проведення реформ задля модернізації національного судочинства та здійснення правового впливу на представників органів державної влади шляхом оновлення процесуального законодавства. Все це повинно ефективно та позитивно впливати на якісний досудовий процес, забезпечення та підвищення рівня правосуддя у подальшому;

- приведення до єдиного стандарту (уніфікація) правових норм в країнах Європи, саме ЄСПЛ забезпечує єдине розуміння дотримання прав людини для всіх держав членів, що у подальшому сприятиме узгодженій позитивній практиці національних судів.

Сучасні кризові реалії, зумовлені зокрема збройною агресією Російської Федерації проти України, виявили недостатню ефективність чинних механізмів міжнародного права у сфері підтримання миру та міжнародної безпеки. Це актуалізувало роль ЄСПЛ та права Європейського Союзу як стабілізуючого та захисного механізму, а також підтвердило його значення як інтеграційної моделі, що поєднує ціннісну основу з дієвими правовими інструментами. Актуальність проведеного дослідження ще раз підтверджує, що практика ЄСПЛ є джерелом права для національної системи правосуддя, рішення ЄСПЛ сприяють узгодженню підходів національних судів до вирішення справ, особливо у питаннях справедливого судового розгляду, висновки ЄСПЛ стають підставою для внесення змін до законодавства та судової практики, стимулюючи удосконалення інституційних механізмів правосуддя та усунення системних порушень.

Висновки. Сьогодні судова система та судочинство в Україні повинно модернізуватись з урахуванням процесів євроінтеграції. В нашій державі дійсно є загальна проблема щодо довіри суспільства до органів державної влади, особливо до інститутів влади діяльність яких спрямована на захист прав людини й громадянина. Велика кількість звернень (скарг) з боку наших громадян до ЄСПЛ є показником недосконалої національної судової системи і цей факт є очевидним. Люди зневірилися у справедливий судовий процес, зневірилися у ефективний захист своїх прав, коли на систематичній основі порушуються основні засади Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Україні потрібно докладати великих зусиль для забезпечення дієвості міжнародних нормативно правових актів, особливо Конвенції, створити нові, потужні, ефективні національні правові механізми захисту прав людини від порушень, здійснити адаптацію національного законодавства до європейських стандартів. Вийти на той рівень, коли права та свободи людини будуть забезпечуватись якісно на національному рівні. І маємо надію, це призведе до того, що Україна не буде входити до трійки країни з найбільшою кількістю звернень до Європейського суду з прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Analysis of statistics 2024. URL: <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/stats-analysis-2024-eng>
2. Солоткий С. Рішення Європейського суду з прав людини: місце і роль у правовій системі України. *Український часопис конституційного права*. 2018. № 1. С. 40–48.
3. Гончар Д.В. Вплив рішень ЄСПЛ на захист прав людини: виклики сучасного світу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. 2025. Вип. 88, ч. 1. С. 135–140.

4. Соболев О. І., Южека Р. С. Сучасний вплив рішень Європейського суду з прав людини на розвиток законодавства та судової практики України. *Південноукраїнський правничий Часопис*. № 1. 2020. С. 48–54.
5. Ігнатенко Є.О. Правові позиції Європейського суду з прав людини як джерело права в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Вип. 1. С. 866–870.
6. Teremetskyi, V., Kovalchuk, O., Kolesnikov, A., Bogdanov, R., Korniienko, M., & Dir, I. (2024). Improving the Information and Legal Support of the Judicial System of Ukraine: Experience of the European Court of Human Rights. *Journal of Ecohumanism*, 3(3), 61–74. <https://doi.org/10.62754/joe.v3i3.3349>. URL: <https://ecohumanism.co.uk/joe/ecohumanism/article/view/3349/3680>
7. Teremetskyi, V. I., & Kovalchuk, O. Ya. (2024). Artificial Intelligence as a Factor in the Digital Transformation of the Justice System. *Forum Prava*, 78(1), 106–115. <http://doi.org/10.5281/zenodo.10870779>. URL: http://forumprava.pp.ua/files/106-115-2024-1-FP-Teremetskyi,Kovalchuk_13.pdf
8. Рішення щодо України, винесені Європейським судом з прав людини. Міністерство юстиції України: офіційний сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-ukraini-vineseni-evropeyskim-sudom-z-prav-lyudini>
9. Погляд ЄСПЛ на справедливий суд: роз'яснення судді ВС у КЦС під час лекції для адвокатів. Судова влада в Україні. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1923201/>
10. Прокопенко О.Б. Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації: монографія. Нац. ун-т «Юридична академія ім. Ярослава Мудрого». Харків. ФІНН. 2011. С. 181–184.
11. Тобота Ю.А. Поняття та критерії «справедливого судового розгляду» у рішеннях Європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2013. № 1086. С. 65–68.

REFERENCES:

1. Analysis of statistics (2024). URL: <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/stats-analysis-2024-eng> [in English].
2. Solotkyi, S. (2018). Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: mistse i rol u pravovii systemi Ukrainy. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*, №1, pp. 40–48. [in Ukrainian].
3. Honchar, D.V. (2025) Vplyv rishen YeSPL na zakhyst prav liudyny: vyklyky suchasnoho svitu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya Pravo*. Vyp. 88, ch. 1, pp. 135–140. [in Ukrainian].
4. Sobol, O. I., Yuzheka, R. S. (2020) Suchasnyi vplyv rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na rozvytok zakonodavstva ta sudovoi praktyky Ukrainy. *Pivdenoukrainskyi pravnychi Chasopys*. № 1, pp. 48–54. [in Ukrainian].
5. Ihnatenko, Ye.O. (2025) Pravovi pozytsii Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherelo prava v Ukraini. *Elektronne naukovye vydannia «Analitichno-porivnialne pravoznavstvo»*. Vyp. 1, pp. 866–870. [in Ukrainian].
6. Teremetskyi, V., Kovalchuk, O., Kolesnikov, A., Bogdanov, R., Korniienko, M., & Dir, I. (2024). Improving the Information and Legal Support of the Judicial System of Ukraine: Experience of the European Court of Human Rights. *Journal of Ecohumanism*, 3(3), pp. 61–74. <https://doi.org/10.62754/joe.v3i3.3349>. URL: <https://ecohumanism.co.uk/joe/ecohumanism/article/view/3349/3680> [in English].
7. Teremetskyi, V. I., & Kovalchuk, O. Ya. (2024). Artificial Intelligence as a Factor in the Digital Transformation of the Justice System. *Forum Prava*, 78(1), pp. 106–115. <http://doi.org/10.5281/zenodo.10870779>. URL: http://forumprava.pp.ua/files/106-115-2024-1-FP-Teremetskyi,Kovalchuk_13.pdf [in English].
8. Rishennia shchodo Ukrainy, vyneseni Yevropeyskim sudom z prav liudyny. Ministerstvo yustytzii Ukrainy: ofitsiynyi sait. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-ukraini-vineseni-evropeyskim-sudom-z-prav-lyudini>. [in Ukrainian].
9. Pohliad YeSPL na spravedlyvyi sud: roziasnennia suddi VS u KTsS pid chas lektsii dlia advokativ. Sudova vlada v Ukraini. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1923201/>. [in Ukrainian].
10. Prokopenko, O.B. (2011) Pravo na spravedlyvyi sud: kontseptualnyi analiz i praktyka realizatsii: monohrafiia. Nats. un-t «Yurydychna akademiia im. Yaroslava Mudroho». Kharkiv. FINN. pp. 181–184. [in Ukrainian].
11. Tobota, Yu. A. (2013) Poniattia ta kryterii «spravedlyvoho sudovoho rozghliadu» u rishenniakh Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina*, № 1086, pp. 65–68. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2025

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

УДК 347.9(477)(045)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-170-178

Грубінко Андрій Васильович,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Західноукраїнського національного Університету
a.hrubinko@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-4856-5831

ПРИНЦИПИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ СУДДІВ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У статті представлено результати дослідження теоретико-правових та міжнародно-правових аспектів проблеми трактування та застосування принципів незалежності та неупередженості суддів. Ці принципи розглядаються як основа правосуддя в демократичній правовій державі, де панує верховенство права. Судді мають виняткову компетенцію вирішувати справи та не підлягають неправомірному втручанням чи скасуванню їх рішень. Це включає захист від тиску, неможливість їхнього неправомірного звільнення, забезпечення матеріального та соціального забезпечення, що дозволяє їм приймати рішення без страху. Розглянуто приклади з відповідності національного законодавства окремих країн світу практиці трактування та гарантування принципів незалежності та неупередженості суддів міжнародним нормам світового та регіонального значення як основи морально-етичних, правових та професійних параметрів діяльності суддів.

У результаті дослідження зазначено, що вимоги щодо незалежності, неупередженості та створення суду відповідно до закону, передбачені, зокрема, статтею 6 ЄКПЛ, є невід'ємною частиною дотримання основоположного принципу верховенства права та підтримання довіри громадськості до судів. Щодо права людини на справедливий суд, ці два принципи, як заявив Комітет ООН з прав людини, утворюють «абсолютне право, яке не може зазнавати жодних винятків». Важливо, щоб право на розгляд справи неупередженим судом було захищено засобом правового захисту для оскарження кваліфікації окремих членів судової колегії. На противагу цьому, принцип незалежності у його вузькому сенсі стосується структурних гарантій проти втручання несудових державних органів або приватних осіб у судові функції. Тому зазвичай визначається низка критеріїв, застосування яких може забезпечити незалежність судової влади в рамках національної правової системи. Важливо дотримуватися правових гарантій захисту суддів від тиску з боку інших органів державної влади.

Ключові слова: принципи судочинства, верховенство права, суд, судова влада, незалежність, неупередженість, права людини, міжнародне право.

Hrubinko A. PRINCIPLES OF INDEPENDENCE AND IMPARTIALITY OF JUDGES: INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS

This article presents the results of a study of the theoretical, legal, and international legal aspects of the interpretation and application of the principles of independence and impartiality of judges. These principles are considered to be the foundation of justice in a democratic state governed by the rule of law. Judges have exclusive competence to decide cases and are not subject to unlawful interference or reversal of their decisions. This includes protection from pressure, the impossibility of their unlawful dismissal, and the provision of material and social security, which allows them to make decisions without fear. Examples are considered of the compliance of the national legislation of individual countries with the practice of interpreting and guaranteeing the principles of independence and impartiality of judges with international norms of global and regional significance as the basis for the moral, ethical, legal, and professional parameters of judges' activities.

The study concludes that the requirements for independence, impartiality, and the establishment of courts in accordance with the law, as provided for in Article 6 of the ECHR, are an integral part of compliance with the fundamental principle of the rule of law and maintaining public confidence in the courts.

With regard to the human right to a fair trial, these two principles, as stated by the UN Human Rights Committee, constitute «an absolute right that cannot be subject to any exceptions». It is important that the right to be tried by an impartial court be protected by a legal remedy for challenging the qualification of individual members of the judicial panel. In contrast, the principle of independence in its narrow sense refers to structural safeguards against interference by non-judicial state bodies or private individuals in judicial functions. Therefore, a number of criteria are usually identified, the application of which can ensure the independence of the judiciary within the national legal system. It is important to adhere to legal safeguards protecting judges from pressure from other state authorities.

Keywords: principles of justice, rule of law, court, judiciary, independence, impartiality, human rights, international law.

Постановка проблеми. Принципи незалежності та неупередженості судової влади є фундаментом правосуддя. Їх дотримання гарантує безсторонність суддів, які підкоряються лише закону, без втручання з

боку інших гілок влади чи будь-яких зовнішніх впливів, забезпечуючи справедливий розгляд справ на основі фактів та законних процедур, що є ключовим для захисту прав людини та верховенства права. Судді мають виняткову компетенцію вирішувати справи та не підлягають неправомірному втручання чи скасуванню їх рішень. Це включає захист від тиску, неможливість їхнього неправомірного звільнення, забезпечення матеріального та соціального забезпечення, що дозволяє їм приймати рішення без страху. Незалежність та неупередженість гарантують, що судова влада є справжнім захисником прав громадян, а не інструментом політичного впливу, що є основою демократії та правової держави.

Хоча в принципі існує загальна згода щодо того, що судді повинні бути незалежними та безсторонніми, схоже, що консенсусу щодо того, що означають принципи незалежності та безсторонності на практиці мало. Це підтверджується судовими процесами згідно з національним законодавством, судовою практикою органів регіональних документів з прав людини. Однак можна задатися питанням, чи не було це пов'язано з тим, що незалежність та безсторонність є настільки широкими поняттями, що вони легко охоплюють різні погляди на їхні практичні наслідки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження вказаної проблематики отримало певне відображення в українській правовій думці. Дотичні до її розробки дослідники М. Гудима, Ю. Козаченко, О. Косілова, В. Кравчук, М. Кухта, О. Кучинська, В. Сердинський та ін. Однак еволюція підходів до трактування та застосування на практиці окремих аспектів дотримання принципів незалежності та неупередженості судової влади на міжнародно-правовому рівні зумовлюють проведення подальших комплексних досліджень.

Мета статті – дослідити особливості трактування та застосування принципів незалежності та неупередженості судової влади в міжнародно-правовій практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принципи незалежності та неупередженості судової влади відзначаються універсальним характером. Пакт про громадянські та політичні права (ст. 14(1)) та регіональні міжнародні документи з прав людини визнають гарантію незалежного та неупередженого суду як право людини на справедливий суд [1]. На цій підставі, у 1995 році Спеціальний доповідач Комісії з прав людини вважав, що незалежність та неупередженість судової влади є частиною «загальних принципів права, визнаних цивілізованими країнами» у значенні статті 38 Статуту МС ООН [2].

Право на доступ до суду відповідно до статті 6 ЄКПЛ розглядається ЄСПЛ як фундаментальний концептуальний елемент поняття верховенства права та як наріжний камінь функціонування демократії в європейських суспільствах. Відповідно до загальних принципів практики ЄСПЛ, для того, щоб встановити, чи може суд вважатися «незалежним», відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції, необхідно звернути увагу, серед іншого, на спосіб призначення його членів і строк їхніх повноважень, існування гарантій проти тиску ззовні і дати відповідь на питання, чи створює орган видимість незалежного [3].

Забезпечення незалежності та неупередженості судової влади є невід'ємним аспектом дотримання верховенства права. Існування незалежної та неупередженої судової системи є необхідною умовою для притягнення державних органів до відповідальності у випадках, коли їхні дії загрожують принципам верховенства права або суперечать їм. За висновком Великої палати Страсбурзького суду, «поняття поділу влади між виконавчою та судовою гілками набуло все більшого значення в його судовій практиці». Те саме стосується «важливості забезпечення незалежності судової влади» [4].

Існує багато причин для забезпечення незалежності судової влади. У теорії справедливості, що ґрунтується на чеснотах, незалежність судової влади має цінність сама по собі. З огляду на важливість незалежності судової влади, конституційне та міжнародне право мають довгу історію законодавчого регулювання для її забезпечення. Багато міжнародних документів, що містять рекомендації щодо незалежності судової влади, функціонують як перелік питань, які можуть впливати на незалежність судді. В основних принципах Організації Об'єднаних Націй, а також у рекомендаціях Ради Європи ці принципи включають загальну вимогу щодо захисту від необґрунтованого втручання несудових органів, вимогу щодо забезпечення підготовки та заробітної плати судді, належних ресурсів та адміністративної підтримки.

Забезпечення поваги до суддівської посади є ще одним елементом цих рекомендацій, причому необмежений термін повноважень і повноваження, що не підлягають поновленню, є бажаними, але не обов'язковими з огляду на різні конституційні традиції. Хоча існує багато різних конституційних традицій щодо забезпечення незалежності судової влади, мета є спільною і має потужну глобальну підтримку.

Незалежність та безсторонність часто згадуються в одному сенсі. Однак, у правильному тлумаченні вони не утворюють подвійного принципу. Міжамериканський суд з прав людини та Європейська комісія з прав людини вважали незалежність судової влади передумовою безсторонності. Однак концепцію незалежності неможливо було б правильно сприйняти, якби її розглядали просто як підкатегорію принципу безсторонності. Вона радше передбачає окрему та додаткову процесуальну гарантію. У цьому контексті варто зазначити, що в Африканській хартії прав людини та народів право на справедливий суд обмежується судочинством, що здійснюється «неупередженим судом або трибуналом», тоді як гарантія незалежності судової влади сформульована лише як державне зобов'язання [5, р. 90].

Поняття незалежності та неупередженості, як правило, мають різні значення в різних контекстах. Загалом кажучи, як неупередженість, так і незалежність розуміються як засоби захисту об'єктивності та справедливості судового розгляду. Щодо неупередженості, Комітет ООН з прав людини заявив, що вона

«означає, що судді не повинні мати жодних упереджень щодо справи, яка розглядається, і що вони не повинні діяти таким чином, щоб це сприяло інтересам однієї зі сторін» [6]. На противагу цьому, судова незалежність захищає судову владу від будь-якого втручання державних органів або приватних осіб у виконання судових обов'язків. Отже, хоча неупередженість відображає характеристику суддів, незалежність описує функціональні і структурні гарантії від стороннього втручання у здійснення правосуддя.

Окрім неупередженості та незалежності у їх вузькому сенсі, важливо, щоб судова влада вселяла довіру у громадськості до того, що судові процеси фактично здійснюються відповідно до цих принципів. Європейський суд з прав людини часто наголошував на англійській максимі, що «правосуддя має не тільки здійснюватися, воно також має бути сприйняте як таке» [7]. Неупередженість та незалежність розширюються як захист від ситуацій, коли існують законні сумніви в тому, що суд діє незалежно та безсторонньо [8].

В англійському праві та праві багатьох країн Співдружності правило проти упередженості вважається принципом «природної справедливості» [9, р. 19]. У контексті кримінального провадження правило проти упередженості застосовується до кожного члена судової колегії (професійних та народних суддів), а також до кожного члена присяжних.

Звичайно, судді вважаються упередженими, якщо вони займають неприхильну або ворожу позицію до однієї сторони або надають перевагу одній над іншою. Для оцінки упередженості суддів важлива точка зору обвинуваченого, але його точка зору не є вирішальною, і зрештою побоювання обвинуваченого потребуватимуть об'єктивного обґрунтування. Більше того, саме сторони мають оскаржувати неупередженість суддів через особливу поведінку або особисте ставлення членів судової колегії та присяжних [10]. Необхідність оскаржувати суб'єктивні недоліки суддів або присяжних була наголошена Комітетом ООН з прав людини. Крім того, Європейський суд з прав людини у своїй давно усталеній практиці вважає, що особиста неупередженість кожного члена судової колегії вважається презумпцією, доки не буде доведено протилежне. Ці труднощі, очевидно, пояснюють, що існує лише дуже мало випадків, коли неупередженість суддів ставиться під сумнів на підставі їх особливого ставлення до будь-якої зі сторін [5, р. 43].

Однак, окрім суб'єктивного розуміння неупередженості, цей принцип поширюється також на об'єктивне розуміння, коли обставини справи викликають об'єктивні сумніви щодо здатності суддів діяти неупереджено [11]. Переважно з цієї об'єктивної точки зору судді можуть бути позбавлені своєї неупередженості через свій статус або через поточні чи попередні несудові функції. Національне законодавство багатьох держав спрямоване на охоплення таких обставин, коли судді, як правило (незалежно від справи) вважаються упередженими [12].

Загалом кримінально-процесуальні кодекси виключають участь членів суду, які мають родинні стосунки з обвинуваченим або потерпілим, а також тих, які вже брали участь у досудовому провадженні як державний обвинувач або як свідок. Оскільки підстави для дискваліфікації застосовуються незалежно від особистого досвіду суддів або присяжних у конкретній справі, цю практику слід розглядати як застосування згаданої раніше максими про те, що «правосуддя має не лише здійснюватися, воно також має бути видимим» [5, р. 58]. Звичайно, легко можуть виникнути суперечливі думки щодо того, чи викликає певна попередня функція члена суду об'єктивні сумніви щодо його чи її неупередженості. У рамках міжнародних стандартів справедливого судочинства держави повинні самостійно визначати, що вони вважають порушенням об'єктивної неупередженості. Однак міжнародні органи з прав людини усі мають підстави вважати ці держави зв'язаними своїм власним національним законодавством.

Однак об'єктивна неупередженість жодним чином не може бути включена до законодавчого переліку. Тому неупередженість має бути забезпечена на процесуальній основі шляхом засобу відводу суддів та присяжних. Фактично, національні доповіді демонструють значну підтримку цього механізму [12].

За відсутності детальної практики з цього питання з боку Комітету з прав людини або органів інших регіональних документів з прав людини, видається доцільним коротко звернутися до прецедентного права Європейського суду з прав людини. Як правило, Європейський суд постановляє, що судді не повинні мати (і не повинні виглядати такими, що мають) «упередженого погляду на суть справи» [13]. У цьому сенсі Суд постановив, що суддя буде вважатися упередженим не лише якщо він раніше виконував обов'язки державного обвинувача в тій самій справі, але й якщо він мав можливість контролювати діяльність державного обвинувача, який веде справу. В принципі, ті ж міркування справедливі й для досудового розслідування. Європейський суд заперечив проти судді, який у провадженні щодо досудового утримання під вартою був переконаний, що існує «особливо підтверджена підозра» у вині обвинуваченого, тоді як Європейський суд визнав, що суддя вніс постанову про досудове утримання під вартою на підставі «prima facie доказів» [14]. Очевидно, що це нечітке розмежування навряд чи може бути орієнтиром для оцінки інших правових систем. Однак, слід визнати, що тест на наявність упередженого погляду на суть справи не піддається чіткому формулюванню, і насправді багато що залежатиме від загальної правової ситуації у конкретній справі.

Щодо об'єктивної неупередженості, Комітет ООН з прав людини заявив, що суд зобов'язаний розглядати за посадою ті підстави для відводу судді, які встановлені законом. Крім того, Європейський суд з

прав людини вважає достатнім, щоб стверджувалося про порушення права на справедливий суд, і щоб надані матеріали спонукали суд поставити це питання під сумнів. Однак, як Комітет ООН з прав людини, так і Європейський суд з прав людини постановили, що обвинувачені особи можуть втратити право оскаржувати суб'єктивну неупередженість суду, якщо вони не зроблять цього перед компетентним національним судом [10; 12]. Це узгоджується з положеннями національного законодавства, які встановлюють строки для порушення питання про відвід члена судової колегії. Оскільки суб'єктивна неупередженість ґрунтується на сумнівах обвинуваченого, цілком обґрунтовано вимагати від відповідної особи порушувати це питання та висловлювати сумніви у належний час. Однак, за правильним тлумаченням, це видається винятком із правила. В принципі, сумніви щодо неупередженості суду, про які стало відомо суду або які виявляються у матеріалах справи, повинні розглядатися судом за власним клопотанням.

Судова незалежність вимагає відсутності незаконних спроб втручання у здійснення правосуддя. Існує безліч прикладів тиску, погроз та насильства щодо судової влади як з боку приватних осіб, так і воєнізованих груп, терористів та державних службовців. Фактично, як показують дослідження Міжамериканської комісії з прав людини, неправомірне втручання уряду та тиск і насильство з боку приватних осіб часто відбуваються пліч-о-пліч, і спроба зміцнити безпеку судової влади залежатиме від вирішення загальної ситуації [13]. Незалежно від того, як боротися з самими незаконними діями, незалежність судової влади в цьому відношенні значною мірою залежатиме від кримінальних санкцій за тиск, погрози тощо та достатнього запобігання корупції з боку судової влади.

Незалежність судової влади ґрунтується на ідеї, що державні органи наділені специфічними та виключними компетенціями. Це означає, що несудові органи не здійснюють владу у сфері судочинства. Крім того, щоб виключити втручання виконавчої чи законодавчої влади у конкретну справу, що розглядається судом, однією з основних вимог незалежності судової влади є те, щоб суди були «встановлені законом», як це прямо передбачено Пактом та американським та європейським регіональними документами з прав людини [12]. Завдяки цьому посиланню на правову базу, принцип незалежності судової влади можна сформулювати як сукупність ключових вимог, яким повинна відповідати правова система, щоб гарантувати право на незалежний суд. Відомим прикладом такого аналізу є перелік Основних принципів, сформульованих Конгресом Організації Об'єднаних Націй у 1985 році [14, с. 13].

Оскільки доктрину розподілу влади можна розуміти у функціональному та інституційному (організаційному) сенсі, існують також дві основні концепції незалежності судової влади. Незалежність у функціональному сенсі виключає втручання несудових органів у виконання судових функцій. Крім того, забезпечення незалежної роботи судів також захищає особисту незалежність суддів. З іншого боку, незалежність в інституційному сенсі вимагає, щоб судові органи склалися з посадовців, відмінних від посадовців інших гілок влади, а судова влада мала певну інституційну автономію в управлінні справами, пов'язаними з судом.

Щодо функціональної незалежності, національні практики демонструють різні способи встановлення цієї концепції. Численні конституції, такі як Конституція Південної Африки 1993 року, містять чітке положення проти втручання у судові функції. Дуже часто конституції протиставляють принцип незалежності та правило, що судді підпорядковуються виключно закону [12]. Більше того, низка конституцій прямо не містять гарантії незалежності судової влади, але передбачають – як і Конституція Данії – що «під час виконання своїх обов'язків судді керуються виключно законом». Варто зазначити, що Загальна ісламська декларація прав людини містить право на ставлення «лише відповідно до закону» [15, с. 167]. Конституції таких держав, як Алжир, Єгипет та Мавританія, які визнають іслам релігією держави, також містять це положення.

На практиці судова влада не може бути незалежною, якщо під час провадження вона отримує обов'язкові вказівки від законодавчої або виконавчої гілки влади. Втручання у здійснення правосуддя відбувається, якщо судові рішення є лише порадою для компетентного міністра або якщо виконавчій владі надано повноваження змінювати рішення, або не виконувати їх. Окрім виконавчих заходів, втручання у здійснення правосуддя може відбуватися через законодавчі акти [16, с. 749]. Загалом, будь-який закон, спрямований на зміну правової ситуації у конкретній справі, що розглядається судом, порушуватиме незалежність судової влади. Це, безумовно, стосується випадків, коли законодавчий орган змінює чинну законодавчу базу справи, що розглядається, стороною якої є сама держава.

Незалежність судової влади передбачає, перш за все, надання різним гілкам влади власних та виключних компетенцій, а також виконання їхніх функцій різними посадовими особами. Якщо ця базова умова виконана, повна незалежність вимагатиме достатнього інституційного відокремлення від законодавчої та виконавчої гілок влади [17]. Це інституційне відокремлення стосується ряду основних питань, насамперед призначенні суддів, складі суду і гарантіях незмінності посад.

У справі призначення суддів важливо, щоб судді не висувалися на *ad hoc* основі. Ця вимога перешкоджає виконавчій владі призначати суддів для конкретних справ та призначати їх до певних колегій, щоб вплинути на результат провадження. Щодо законодавчих положень відносно процедур висунення кандидатур, національні практики демонструють відмінні моделі. Судді або обираються безпосередньо народом, призначаються парламентом або виключно урядом, призначаються урядом за угодою з

парламентом або комісією судової служби, створеною для висування кандидатур суддів, і, зрештою, у деяких штатах судді нижчих судів призначаються шляхом кооптації Верховним Судом або Апеляційним судом. Якщо існує комісія судової служби, це дуже залежить від її складу [18]. Крім того, в межах однієї національної правової системи можуть бути реалізовані різні моделі залежно від того, кого обирати професійних суддів, суддів-засідателів або суддів судів першої чи останньої інстанції.

Варто зазначити, що Основні принципи незалежності судової влади не містять положення про процедури висування кандидатур. Фактично, вирішальним щодо незалежності судової влади є не стільки сама процедура висування кандидатур, скільки те, чи користуються обрані судді функціональною незалежністю від особи чи органу, який їх висунув. Крім того, існують достатні підстави прагнути справедливої участі обох статей та всіх відповідних релігійних, етнічних, політичних та соціальних груп у судовій системі. Однак не існує міжнародно визнаного стандарту, який би дозволив проводити оцінку моделей висування кандидатур на порівняльній основі. Навпаки, Європейська комісія з прав людини постановила, що навіть висування кандидатур виключно урядом саме по собі не впливає на незалежність суду [18].

Щодо складу суду, як показують національні доповіді, існує низка конституційних або законодавчих положень, які встановлюють певні несумісності, що виключають право членів виконавчої та законодавчої гілок влади бути суддями. Ця несумісність, очевидно, забезпечує додаткову гарантію інституційної незалежності. Однак на карту поставлено не стільки відсутність фактичного втручання з боку виконавчої чи законодавчої влади, скільки законний страх того, що суддя, через свою додаткову якість державного службовця або члена парламенту, виглядатиме так, ніби перебуває під впливом керівництва департаменту або лідерів партій відповідно [19]. Тут знову ж таки можна побачити внутрішній взаємозв'язок між видимістю незалежності та аспектом структурної неупередженості.

За відсутності будь-якого чіткого положення про несумісність, питання спільного виконання судових та несудових обов'язків має прямий зв'язок з принципом незалежності судової влади. Не існує загального правила, яке б заперечувало заборону державним службовцям або членам парламенту виконувати обов'язки суддів [20]. Фактично, Європейський суд з прав людини постановив, що навіть більшість державних службовців у складі суду не впливає на незалежність суду за умови, що уряд не має статусу сторони у справі, і що ніхто з суддів не перебуває у підлеглому становищі стосовно державного службовця, який представляє уряд. Однак у контексті кримінального судочинства існує значна державна практика, згідно з якою члени уряду та високопоставлені посадовці повинні бути усунені від виконання судових обов'язків. Робоча група з питань свавільних затримань Комісії з прав людини вважала, що незалежність кримінального суду постраждала, якщо «більшість суддів на судовому розгляді складаються з урядових посадовців» [21]. Крім того, Африканська комісія постановила, що спеціальні кримінальні суди не можуть бути неупередженим трибуналом, коли члени виконавчої влади, які засідають як судді, перевищують кількість звичайних суддів у складі суду. Аналогічно, Міжамериканська комісія з прав людини заявила, що спеціальні кримінальні суди в Нікарагуа, що складаються з членів ополчення, резервістів та інших прихильників правлячої політичної партії, серйозно порушують право на незалежну та неупереджену судову владу [22].

Загальновизнано, що гарантія незмінності посад не вимагає довічного призначення суддів або їхньої незмінюваності за законом [5]. Однак важливо, щоб протягом певного періоду часу вони мали певну стабільність. У цьому відношенні максимальний вік для суддів, який зазвичай застосовується, не створює жодної проблеми. Що стосується тривалості терміну повноважень, важко, якщо не неможливо, визначити мінімальний термін. Багато що залежатиме від характеру суду та від професійної чи непрофесійної компетентності суддів. Крім того, оскільки переобрання є формою підзвітності, короткострокове перебування на посаді з можливістю переобрання швидше викличе сумніви щодо незалежності суддів, ніж таке саме перебування на посаді без будь-якої можливості переобрання.

Хоча тривалість повноважень сама по собі не впливає на незалежність суддів, переведення суддів до інших судів чи на інші функції та звільнення суддів з посади несе значний ризик для незалежності судової влади. Європейський суд з прав людини мав цілковиту рацію, коли вважав незмінюваність суддів «необхідним наслідком їхньої незалежності», рішення, яке пізніше повністю схвалила Міжамериканська комісія з прав людини [10].

Незалежність судової влади може бути забезпечена лише в тому випадку, якщо матеріальні та процесуальні засоби виключають неправомірний вплив на поведінку суддів. Національні звіти демонструють досить загальну згоду щодо матеріальних критеріїв, що призводять до звільнення (таких як неналежна поведінка або недієздатність). Оскільки ці критерії сформульовані в дещо широких поняттях, проблема звільнення суддів значною мірою залежить від провадження та участі в ньому різних державних органів. У цьому відношенні порівняння державної практики знову ж таки виявляє значні відмінності. Деякі країни, такі як Англія та Канада, дозволяють виконавчій владі звільняти суддів після резолюції парламенту. Франція, Марокко та Уганда, та ряд інших країн передбачають комісії з питань судової служби, рішення яких є обов'язковими для виконавчої влади. У третій моделі справи про звільнення суддів вирішуються звичайними судами, як у Німеччині, або спеціальними судами, зазвичай створеними для цього питання, як це передбачено законодавством Данії та Польщі [9, с. 31]. Незважаючи на ці відмінності, державна практика

встановлює широку підтримку однієї конкретної основної вимоги, тобто того, щоб сама процедура відповідала стандарту незалежності та неупередженості [5]. Ця вимога не призведе до замкненого кола. По-перше, вона виключає, щоб рішення про звільнення судді приймалося виключно виконавчою владою. Хоча висунення кандидатур суддів урядом саме по собі не викликає прямого занепокоєння щодо незалежності судової влади (у її вузькому сенсі), уряд серйозно вплине на незалежність судової влади, якщо інавгурацію суддів можна буде скасувати шляхом простого *contrarius actus* [23].

Оскільки принцип незалежності стосується інституційної бази національної правової системи, слід розглянути, чи обов'язково збігається право на незалежний суд зі структурними положеннями принципу незалежності. Хоча незмінюваність суддів є суворою умовою судової незалежності, Європейський суд з прав людини постановив, що недотримання цього інституційного аспекту незалежності саме по собі не обов'язково означає порушення права людини на незалежний суд. Ізняти суддів з посади, Європейський суд заявив, що «відсутність формального визнання цієї незмінюваності в законі сама по собі не означає відсутність незалежності за умови, що вона фактично визнана та що інші необхідні гарантії присутні» [12]. Звичайно, це рішення слід розглядати на тлі конкретної конституційної бази Сполученого Королівства. Також те, що застосовується до гарантій інституційної незалежності (таких як незмінюваність), не обов'язково застосовується до гарантій функціональної незалежності (невтручання інших державних органів). Однак, принципово, слід враховувати, що потенційний вплив виконавчої влади легко впливає на те, як судді виконують свої обов'язки. Більше того, якщо право на розгляд справи незалежним трибуналом розглядатиметься не на основі інституційних компетенцій, а на основі юридичної практики, незалежність суддів може опинитися під загрозою непрямого впливу з боку виконавчої влади.

Неупередженість суддів є ще одним інституційним критерієм, якого необхідно дотримуватися для виконання вимог статті 6 § 1 [11]. Цей критерій є настільки ж важливим, як і критерій незалежності, і Суд зазвичай аналізує незалежність та неупередженість разом.

Неупередженість означає відсутність упередженості або упередженості з боку суду або окремого судді [23]. Наявність або відсутність неупередженості можна перевірити різними способами. Наприклад, суд бере до уваги як об'єктивну, так і суб'єктивну неупередженість судді або суду, щоб визначити, чи відповідають вони вимогам статті закону. Суд також визначив різні типи ситуацій, в яких може виникнути питання про відсутність судової неупередженості, включаючи ситуації функціонального та особистого характеру та поведінки судді.

Насамперед саме суддя несе відповідальність за виявлення будь-яких перешкод для його або її участі в судовому процесі та або відмовитися від участі, або, у разі виникнення ситуації, в якій можна стверджувати, що він або вона повинні бути відсторонені, хоча це і не однозначно виключено законом, довести це до відома сторін, щоб вони могли оскаржити його або її участь. Судді, як і всі громадяни держав-членів, користуються основними правами і свободами, що захищаються ЄКПЛ. Однак у певних ситуаціях реалізація їхніх прав і свобод, передбачених ЄКПЛ, може підірвати їхню неупередженість та/або незалежність [11]. Тому необхідно знайти розумний баланс між правами суддів, наприклад, їхніми правами на свободу вираження поглядів, віросповідання, об'єднання та демонстрації, та вимогою щодо збереження ними незалежності та неупередженості судової влади під час виконання своїх обов'язків.

Досягаючи цього балансу, необхідно пам'ятати, що судова система може функціонувати належним чином лише за умови, що судді не ізольовані від суспільства, в якому вони живуть. Їхня активна участь у суспільному житті допомагає їм набувати безпосереднього досвіду у питаннях, що стосуються рішень, які вони повинні приймати [5]. Однак суспільна користь від такої залученості та участі суддів повинна бути збалансована з необхідністю збереження суспільної довіри до судової влади, права на справедливий судовий розгляд та неупередженості, чесності та незалежності судової системи в цілому.

Висновки. Вимоги щодо незалежності, неупередженості та створення суду відповідно до закону, передбачені статтею 6, є невід'ємною частиною дотримання основоположного принципу верховенства права та підтримання довіри громадськості до судів, що є основними ознаками будь-якого демократичного суспільства. Загалом, незалежність та неупередженість суддів відображають невід'ємні елементи судової влади в рамках системи, що регулюється верховенством права. Щодо права людини на справедливий суд, ці два принципи, як заявив Комітет ООН з прав людини, утворюють «абсолютне право, яке не може зазнавати жодних винятків».

Оскільки неупередженість значною мірою залежить від конкретної справи, навряд чи можливо описати цей принцип з точки зору обмеженої кількості критеріїв. Однак національне законодавство здатне встановити важливі гарантії від упередженості, які суди повинні будуть враховувати *ex officio*. Важливо, щоб право на розгляд справи неупередженим судом було захищено засобом правового захисту для оскарження кваліфікації окремих членів судової колегії.

На противагу цьому, принцип незалежності у його вузькому сенсі стосується структурних гарантій проти втручання несудових державних органів або приватних осіб у судові функції. Тому зазвичай визначається низка критеріїв, застосування яких може забезпечити незалежність судової влади в рамках національної правової системи. Більший міжнародний консенсус щодо того, що означає незалежність на практиці, залежатиме від угоди про конкретні гарантії в організації різних гілок влади.

Важливо дотримуватися правових гарантій захисту суддів від тиску з боку інших органів державної влади, в тому числі шляхом загрози дисциплінарного провадження проти суддів з боку держав, що підриває, а не сприяє їхній незалежності та неупередженості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 03.11.2025)
2. Spano R. The rule of law as the lodestar of the European Convention on Human Rights: The Strasbourg Court and the independence of the judiciary, *Eur Law J.* 2021, pp. 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1111/eulj.12377>
3. Findlay v. the United Kingdom, judgment of 25 February 1997, para. 73, Reports of Judgments and Decisions 1997-I, and Brudnicka and Others v. Poland, no. 54723/00, para. 38, ECHR 2005-II.
4. Основні принципи незалежності судових органів. Схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 07.11.2025)
5. Independence and Impartiality of the Judiciary An overview of relevant jurisprudence of the European Court of Human Rights. AIRE Centre, September 2021. 228 p.
6. Human Rights Committee, Communication No. 387/1989 (Kartunen v. Finland), UN document. CCPR/C/46/D/387/1989, para. 7.2.
7. With regard to jury trials, see UN Human Rights Committee Communication No. 240/1987 (Collins v. Jamaica), UN document CCPR/C/43/D/240/1987, paragraph 8.4.
8. Report of the Special Rapporteur, Param Kumaraswamy, «Independence and impartiality of the judiciary, jurors and assessors, and the independence of lawyers», UN document E/CN.4/1995/39, paragraph 34.
9. Molbæk-Steensig H. & Quemy A. Judicial Independence and Impartiality: Tenure Changes at the European Court of Human Rights. 53 p.
10. *Judgment of the European Court of Human Rights (ECHR), Delcour v. Belgium, Series A, No. 11, paragraph 31.*
11. Independence and impartiality of the judicial system. Thematic factsheet. Last update: May 2023. Council of Europe. URL: [chrome-extension://kdpelmjpfajppnhblofjcjpeomlnpah/https://rm.coe.int/thematic-factsheet-independence-impartiality-eng/1680a09c19](https://rm.coe.int/thematic-factsheet-independence-impartiality-eng/1680a09c19) (дата звернення: 12.11.2025)
12. Rädler R. Independence and impartiality of judges. URL: <https://hrlibrary.umn.edu/fairtrial/wrft-rae.htm> (дата звернення: 10.11.2025)
13. Пекінські тези щодо принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону (LAWASIA) 1 січня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j78#Text (дата звернення: 12.11.2025)
14. Козаченко Ю. А., Кальян О. С. Теоретико-правові аспекти безсторонності суддів як принципу судочинства. *Juris Europensis Scientica*. 2021. Вип. 5. С. 12-16.
15. Сердинський В. Незалежність судді: інституційні гарантії. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020 № 3 (31), vol. 2. С. 164-170.
16. Гудима М.М. Незалежність суддів як конституційний принцип та деонтологічна засада суддівської професії. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 748-755. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303796> (дата звернення: 12.11.2025)
17. Кравчук В.М., Юхимюк О.М. Статусні принципи правового статусу суддів. Електронне наукове видання підготовлене у науковому партнерстві із *Всеукраїнською Асамблеєю докторів наук з державного управління*. 2019. С. 104-120. URL: <http://maup.com.ua/assets/files/expert/5/8.pdf> (дата звернення: 10.11.2025)
18. Висновок № 18 (2015) Консультативної ради європейських суддів щодо позиції судової влади та її відносини з іншими гілками влади в умовах сучасної демократії. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6) (дата звернення: 03.11.2025)
19. Кухта М.М. Конституційно-правові засади формування корпусу професійних суддів: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.02. Ужгород, 2019. 189 с.
20. Косілова О. І., Кравченко К. В. Конституційний принцип незалежності суддів у захисті прав і свобод людини та громадянина. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 21-24.
21. Кучинська О.П., Циганюк Ю.В. Системність поняття «незалежність суду». *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 94-100.
22. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні: Аналітична доповідь за 2019 рік / Р. Куйбіда, Р. Смалюк, М. Серeda. Київ: Центр політико-правових реформ, 2020 [електронне видання]. URL: <https://rpr.org.ua/news/stan-zabezpechennia-nezalezhnosti-sudiv-v-ukraini-al-ternatyvna-dopovid-za-2019-rik/> (дата звернення: 07.11.2025)
23. Окремі питання незалежності та безсторонності суду (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/events/roundtable/2015.05.20-roundtable-rozdatka.pdf> (дата звернення: 04.11.2025)

REFERENCES:

1. *Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava* [International Covenant on Civil and Political Rights]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian]
2. Spano, R. (2021). The rule of law as the lodestar of the European Convention on Human Rights: The Strasbourg Court and the independence of the judiciary, *Eur Law J.*, 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1111/eulj.12377> [in English]
3. Findlay v. the United Kingdom, judgment of 25 February 1997, para. 73, Reports of Judgments and Decisions 1997-I, and Brudnicka and Others v. Poland, no. 54723/00, para. 38, ECHR 2005-II [in English]
4. *Osnovni pryntsypy nezalezhnosti sudovykh orhaniv* [Basic principles of the independence of the judiciary]. Skhvaleni rezoliutsiiamy 40/32 ta 40/146 Heneralnoi Asamblei vid 29 lystopada ta 13 hrudnia 1985 roku. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian]
5. Independence and Impartiality of the Judiciary An overview of relevant jurisprudence of the European Court of Human Rights. AIRE Centre, September 2021 [in English]
6. Human Rights Committee, Communication No. 387/1989 (Kartunen v. Finland), UN document. CCPR/C/46/D/387/1989, para. 7.2.[in English]
7. With regard to jury trials, see UN Human Rights Committee Communication No. 240/1987 (Collins v. Jamaica), UN document CCPR/C/43/D/240/1987, paragraph 8.4. [in English]
8. Report of Special Rapporteur Paramahansa Kumaraswamy. Independence and impartiality of the judiciary, jurors and experts, and the independence of lawyers, UN document E/CN.4/1995/39, paragraph 34. [in English]
9. Molbek-Stinsig, N. & Kweemi, A. Independence and impartiality of the judiciary: changes in terms of office at the European Court of Human Rights [in English]
10. Judgment of the European Court of Human Rights (ECHR), Delcour v. Belgium, Series A, No. 11, paragraph 31 [in English]
11. Independence and impartiality of the judicial system. Thematic factsheet. Last update: May 2023. Council of Europe. Retrieved from [chrome-extension://kdpelmjpfafjppnhbloffcjpeomlnpah/https://rm.coe.int/thematic-factsheet-independence-impartiality-eng/1680a09c19](https://rm.coe.int/thematic-factsheet-independence-impartiality-eng/1680a09c19) [in English]
12. Rädler, R. Independence and impartiality of judges. Retrieved from <https://hrlibrary.umn.edu/fairtrial/wrft-rae.htm> [in English]
13. Pekinski tezy shchodo pryntsypiv nezalezhnosti suddiv yurydychnoi asotsiatsii krain aziiskoho ta tykhookeanskoho rehionu (LAWASIA) 1 Sichnia 1995] [Beijing Principles of Judicial Independence of the Legal Association of Asia and the Pacific (LAWASIA) 1 January 1995]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j78#Text [in Ukrainian]
14. Kozachenko, Yu. A. & Kalyan, O. S. (2024). Teoretyko-pravovi aspekty bezstoronnosti suddiv yak pryntsypu sudochynstva [Theoretical and legal aspects of judicial impartiality as a principle of justice]. *Juris Europensis Scientica*, 2, 748-755. Retrieved from <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303796> [in Ukrainian]
15. Serdynskyi, V. (2020). Nezalezhnist suddi: instytutsiini harantii [Independence of judges: institutional guarantees. Knowledge]. *Education, Law, Management*, 3 (31), 2, 164–170 [in Ukrainian]
16. Gudyma, M. M. (2024). Nezalezhnist suddiv yak konstytutsiinyi pryntsyp ta deontologichna zasada suddivskoi profesii [Independence of judges as a constitutional principle and deontological basis of the judicial profession]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo - Analytical and comparative jurisprudence*, 2, 748-755. Retrieved from <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303796> [in Ukrainian]
17. Kravchuk, V. M. & Yukhymyuk, O. M. (2019). Statusni pryntsypy pravovoho statusu suddiv [Status principles of the legal status of judges]. Elektronne naukove vydannia pidhotovlene u naukovomu partnerstvi iz Vseukrainskoiu Asambleieiu doktoriv nauk z derzhavnoho upravlinnia, 104-120. Retrieved from <http://maup.com.ua/assets/files/expert/5/8.pdf> [in Ukrainian]
18. Conclusion No. 18 (2015) of the Consultative Council of European Judges on the position of the judiciary and its relations with other branches of government in a modern democracy. Retrieved from [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6) [in English]
19. Kukhta, M. M. (2019). Konsultatyvnoi rady yevropeyskykh suddiv shchodo pozysii sudovoi vlady ta yii vidnosyny z inshymy hilkamy vlady v umovakh suchasnoi demokracji [Constitutional and legal foundations for the formation of a corps of professional judges: a comparative legal study]. Dissertation for the degree of Candidate of Legal Sciences in the speciality 12.00.02. – constitutional law; municipal law. Uzhhorod [in Ukrainian]
20. Kosilova, O. I. & Kravchenko, K. V. (2021). [The constitutional principle of independence of judges in the protection of human and civil rights and freedoms]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal Scientific Electronic Journal*, 7, 21-24 [in Ukrainian]
21. Kuchynska O. P., Tsyganiuk Yu. V. (2016). Systemnist poniattia «nezalezhnist sudu» [The systematic nature of the concept of «judicial independence»]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva - Bulletin of Criminal Justice*, 4, 94-100. [in Ukrainian]

22. Pro stan zabezpechennia nezalezhnosti suddiv v Ukraini: Analitychna dopovid za 2019 rik [On the state of ensuring the independence of judges in Ukraine: Analytical report for 2019] / R. Kuybida, R. Smaliuk, M. Sereda. Kyiv: Centre for Political and Legal Reforms, 2020 [electronic edition]. Retrieved from <https://rpr.org.ua/news/stan-zabezpechennia-nezalezhnosti-sudiv-v-ukraini-al-ternatyvna-dopovid-za-2019-rik/> [in Ukrainian]

23. Okremi pytannia nezalezhnosti ta bezstoronnosti sudu (za materialamy praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny) [Selected issues of independence and impartiality of the court (based on the case law of the European Court of Human Rights)]. Retrieved from <https://unba.org.ua/assets/uploads/events/roundtable/2015.05.20-roundtable-rozdatka.pdf> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 13.11.2025

УДК 341.1/8; 342.7

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-178-187

Тітко Ельвіра Валентинівна,

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри міжнародного права,

європейської та євроатлантичної інтеграції

Київського столичного університету ім. Б. Грінченка,

Голова ГО «Український осередок з прав людини та розвитку освітніх новацій»

tev.law.ua@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7485-2623

ДЕРОГАЦІЯ (СТАТТЯ 15 ЄКПЛ): КРИТЕРІЙ СУВОРОЇ НЕОБХІДНОСТІ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

Стаття аналізує діяльність механізму відступу від зобов'язань (дерогації) за Статтею 15 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ, Конвенція) в умовах «Епохи Небезпеки». Цей сучасний стан перманентної кризи, детермінований збройними конфліктами та біоагрозами, створює екзистенційний ризик перетворення тимчасового надзвичайного стану (*status exceptionis*) на постійну правову норму. Дослідження присвячене аналізу фундаментальної дилеми між онтологічною значущістю права на життя як *summa iura*, що впливає з кантівської концепції гідності та гегелівською логікою пріоритету держави, яка легітимізує широкі обмеження прав в ім'я захисту «життя нації». Стаття аналізує доктринальне значення міжнародного права для захисту абсолютного ядра невідчужуваних прав (non-derogable rights): кантівський імператив гідності як джерело абсолютного *jus cogens* ліміту. До цього ядра належить заборона катувань (стаття 3), від якої неможливо відступити навіть під час війни. Дерагація за статтею 15 ЄКПЛ кваліфікується як механізм *extrema ratio*, що вимагає офіційного повідомлення та чіткого розмежування від звичайних обмежень прав.

Значну частину статті присвячено дослідженню принципу суворості необхідності (*strict necessity*). Цей критерій є найжорсткішим стандартом пропорційності і слугує головним юридичним фільтром, лімітуючи дискреційні повноваження національних виконавчих органів. Основна теза дослідження полягає у тому, що лише ефективний міжнародний та внутрішній правовий контроль, заснований на необхідності та пропорційності тривалості (*temporal proportionality*), може запобігти нормалізації винятку. Емпірична верифікація охоплює аналіз дерагації у контексті збройних конфліктів (на прикладі України 2015/2022) та біоагроз (пандемія COVID-19). Стаття аналізує діяльність України, зменшення обсягу дерагацій якої у 2024 році свідчить про прагнення дотримуватися принципу суворості необхідності.

Значну частину статті присвячено контролю за принципом відповідності міжнародному праву. Ця умова є вирішальною і може бути самостійною підставою для визнання дерагації неправомірною. Висновки підтверджують, що, хоча цінність життя виступає *summa lex*, цей підхід вимагає неухильного дотримання кантівської вимоги пропорційності для уникнення необмеженого деспотизму. Міжнародний та внутрішній судовий контроль є єдиним засобом забезпечення того, що обмеження, введені під час кризи, не стануть постійною політичною практикою. Для цього необхідно посилювати внутрішні механізми контролю та прозорості, забезпечуючи автономний, суворий та часово-пропорційний контроль за діями виконавчої влади.

Ключові слова: дерагація (стаття 15 ЄКПЛ), принцип суворості необхідності, невідступні права, пропорційність тривалості, право на життя, нормалізація надзвичайного стану

Titko E. DEROGATION (ARTICLE 15 OF THE ECHR): THE CRITERION OF STRICT NECESSITY IN A STATE OF EMERGENCY

The article analyzes the functioning of the derogation mechanism under Article 15 of the European Convention on Human Rights (ECHR, Convention) in the context of the “Age of Danger.” This contemporary state of permanent crisis, determined by armed conflicts and biothreats, creates an existential risk of transforming the temporary state of exception (*status exceptionis*) into a permanent legal norm. The study is dedicated to analyzing the fundamental dilemma between the ontological significance of the right to life as *summa iura*, stemming from the Kantian concept of dignity, and the Hegelian logic of the priority of the state, which legitimizes broad restrictions of rights in the name of protecting the “life of the nation.”

The article examines the doctrinal significance of international law for the protection of the absolute core of non-derogable rights:

the Kantian imperative of dignity as the source of the absolute *jus cogens* limit. This core includes the prohibition of torture (Article 3), from which no derogation is possible, even during a war. Derogation under Article 15 ECHR is qualified as an *extrema ratio* mechanism that requires official notification and a clear distinction from ordinary restrictions on rights.

A significant part of the article is devoted to the study of the principle of strict necessity. This criterion represents the most stringent standard of proportionality and serves as the main legal filter, limiting the discretionary powers of national executive bodies. The main thesis of the research is that only effective international and domestic legal control, based on necessity and temporal proportionality, can prevent the normalization of the exception. Empirical verification includes an analysis of derogation in the context of armed conflicts (using the example of Ukraine 2015/2022) and biothreats (COVID-19 pandemic). The article analyzes the activities of Ukraine, whose reduction in the scope of derogations in 2024 demonstrates a commitment to adhering to the principle of strict necessity.

A significant part of the article is dedicated to controlling the principle of consistency with international law. This condition is crucial and can be an independent ground for deeming a derogation unlawful. The conclusions confirm that, although the value of life acts as *summa lex*, this approach requires unwavering adherence to the Kantian requirement of proportionality to avoid unlimited despotism. International and domestic judicial control is the only means of ensuring that restrictions introduced during a crisis do not become permanent political practice. To achieve this, it is necessary to strengthen internal mechanisms of control and transparency, ensuring autonomous, strict, and time-proportional control over the actions of the executive power.

Keywords: Derogation (Article 15 ECHR), Principle of Strict Necessity, Non-derogable Rights, Temporal Proportionality, Right to Life, Normalization of the State of Exception.

Постановка проблеми. Онтологічна та нормативна значущість права на життя, закріпленого у статті 2 Європейської конвенції з прав людини, беззастережно стверджує його статус як *summum ius* (найвищого права), оскільки без ефективного захисту фізичного та біологічного існування, що випливає безпосередньо з концепції людської гідності [15], уся архітектура гарантованих Конвенцією прав девальвується до декларативних прерогатив. Проте сучасний світовий порядок, що еволюціонує до стану перманентної чи довготривалої кризи, детермінованої множинними, взаємопов'язаними загрозами (військовими конфліктами, біозагрозами та системною екологічною деградацією), відомий як «Епоха небезпеки» [20], ставить перед цією фундаментальною цінністю безпрецедентні виклики.

Актуальність проблематики емпірично засвідчується катастрофічним зростанням цивільних втрат: лише за 2023 рік у збройних конфліктах загинуло щонайменше 33 тисячі цивільних, згідно з повідомленнями Організації Об'єднаних Націй (ООН), а у 2024 році ця кількість, відповідно до Звіту Генерального секретаря ООН (A/80/75–E/2025/55), зросла на 67 відсотків, сягнувши 61 353 убитих та поранених [29]. Більш того, аналіз динаміки втрат фіксує, що 89% від загальної кількості жертв використання вибухової зброї становили цивільні особи, причому 88% інцидентів, спрямованих на критичну цивільну інфраструктуру (гуманітарна допомога, освіта, охорона здоров'я), атрибутовані державним збройним силам [10], що викриває критичний парадокс інструменталізації легітимного насильства державою, яка зобов'язана виступати ексклюзивним протектором життя.

З огляду на цю системну динаміку головна проблема, що постає перед міжнародним правом, полягає у легітимізації широких обмежень фундаментальних прав (дерогація за ст. 15 ЄКПЛ) в ім'я захисту «життя нації», що відображає гегелівську логіку пріоритету держави і створює екзистенційний ризик перетворення тимчасового *status exceptionis* на постійну правову норму [21]. Ця дилема вимагає встановлення балансу між забезпеченням національної безпеки та безумовним кантівським імперативом гідності, який забороняє розглядати людство як засіб [33].

Основна теза цього дослідження полягає в тому, що ефективний міжнародний і внутрішній правовий контроль, заснований на принципах необхідності та пропорційності, є єдиним засобом запобігання трансформації тимчасового надзвичайного стану на постійну авторитарну норму, незважаючи на пріоритет збереження життя нації. Для емпіричної та концептуальної верифікації цієї тези дослідження ставить низку завдань, зокрема: філософсько-етичний аналіз витоків права на життя та його біополітичних концепцій, дослідження механізмів дерагації (ст. 15 ЄКПЛ) і стандартів контролю Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ, Суд) щодо пропорційності обмежень (на прикладах України та інших держав), а також оцінку гіпертрофії позитивних зобов'язань держави за ст. 2 ЄКПЛ у відповідь на нові невійськові загрози, зокрема пандемію COVID-19 та екологічне забруднення. Ці завдання покликані гарантувати: посилення на «найвищий закон» життя не легітимізує необмежений деспотизм [33].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічна база дослідження інституту дерагації за ЄКПЛ формується на синтезі концептуальних робіт провідних зарубіжних мислителів, які встановили парадигми міжнародного контролю, та критично-практичного доробку українських науковців. Зокрема, іноземні дослідники, такі як Менно Т. Каммінг, Дін Шиллер, Канстанцін Дзехціаров, Куштрім Істрейфі та Г. Оберляйтнер, створили критичну рамку для оцінки ефективності нагляду ЄСПЛ, аналізуючи «прогалину дерагації» та співвідношення ЄКПЛ з міжнародним гуманітарним правом, наполягаючи на суворому дотриманні стандартів щодо невідступних прав і уникненні поступливості Суду.

Український науковий доробок, представлений працями Н. Мельниченко, О. Дроздова, Є. Борисова, В. Бочкового, Н. Бааджи, використовує цю базу для вирішення нагальних національних викликів, зосереджуючись на: визначенні правових підстав та процедур застосування дерагації (ст. 15 ЄКПЛ) та необхідності офіційного повідомлення; чіткому розмежуванні дерагації та звичайних обмежень прав; аналізі критеріїв пропорційності та суворості необхідності вжитих заходів; вивченні практики ЄСПЛ щодо контролю за правомірністю відступу у контексті воєнного стану в Україні, з одночасною адаптацією міжнародних стандартів до національних реалій.

Мета статті полягає у концептуальній та емпіричній верифікації тези про те, що, незважаючи на пріоритет

збереження життя нації під час екстремальних загроз, лише ефективний міжнародний та внутрішній правовий контроль, заснований на принципах суворості необхідності та пропорційності, може запобігти перетворенню тимчасового надзвичайного стану на постійну норму, яка становить загрозу для верховенства права та необмеженої дискреції.

Викладення основного матеріалу дослідження. *Філософсько-етичний контекст:* гідність як абсолютний ліміт. Філософська телеологія права на життя сягає античної концепції *Lex Naturalis*, обґрунтованої стоїками, де Цицерон постулював існування універсального морального закону, виведеного з раціональної волі, чий авторитет трансцендує партикулярні правові кодекси і встановлює універсальну моральну обов'язковість, незалежну від суверенної волі держави. Ця натуралістична традиція була систематизована у XVII–XVIII століттях Джоном Локком, який у своїх «Двох трактатах про правління» (1688 р.) обстоював пре-політичне володіння невідчужуваними правами індивіда (на життя, свободу та власність), легітимізуючи утворення держави лише як інструмент гарантування цих існуючих прав, а не їхнє надання чи довільне обмеження.

Проте сучасна правова дилема виникає на перетині антагоністичних філософських систем. З одного боку, Іммануїл Кант постулює трансцендентальну цінність *Würde* (гідності), визначаючи людину як безумовну «мету сама по собі», яка ніколи не може бути зведена до засобу для досягнення цілей іншої особи чи держави [33]. Кантівський категоричний імператив, таким чином, функціонує як абсолютний номенальний обмежувач для позитивного права, вимагаючи, щоб жодні заходи, вжиті для забезпечення колективного виживання (життя нації), не порушували абсолютний імператив індивідуальної гідності.

З іншого боку, Георг Вільгельм Фрідріх Гегель розміщує джерело прав не в індивідуальній автономії, а в державі як втіленні об'єктивного духа, чий закони (*Das Gesetz ist das Recht*) є істинними формами свободи [33]. Ця державно-центрична модель, яка виправдовує широкі обмеження індивідуальних свобод в ім'я вищої колективної раціональності та спільного блага, стає ідеологічним підґрунтям для політичних теорій, де виживання цілого домінує над частиною, надаючи філософське аргументу для механізмів надзвичайного стану.

Діалектика Канта і Гегеля знаходить своє найбільш гостре біополітичне вираження у сучасній теорії «Стану Винятку» (*status exceptionis*), розробленій Карлом Шміттом та Джорджо Агамбеном. Агамбен, розвиваючи ідеї біополітики [3; 28], описує стан винятку як «*terra di nessuno*» – аномічний простір, де суверенна влада призупиняє дію права, а життя індивіда зводиться до «голого життя» (*nuda vita*) – біологічного існування, позбавленого правового захисту.

Найбільш небезпечною є тенденція до нормалізації винятку, коли тимчасові обмеження, введені під час криз (пандемії або військової агресії), ризикують стати постійними режимами державного контролю та нагляду, що є фундаментальним викликом для ліберальної демократії в «Епоху Небезпеки» [26].

Саме тому кантівська концепція гідності є ключовою для міжнародного права, оскільки вона корелює з невідчужуваною дерогацією суттю прав згідно зі статтею 15 ЄКПЛ, зокрема із заборонаю катувань та нелюдського поводження (ст. 3), від якої неможливо відступити навіть у час війни [35]. Якщо право на життя (ст. 2) має винятки (наприклад, законні акти війни), то гідність слугує *jus cogens* лімітом, встановлюючи абсолютний бар'єр: жодні заходи, вжиті для збереження колективного життя, не можуть виправдати дії, що порушують цей абсолютний імператив, який вимагає неухильного застосування доктрини пропорційності як універсального юридичного фільтра.

Правовий контекст: механізми дерогації та стандарти ЄСПЛ. Правовим інструментом, що інституціоналізує можливість тимчасового відступу держав-учасниць від конвенційних зобов'язань (було: своїх конвенційних зобов'язань), є стаття 15 ЄКПЛ – положення про дерогацію, яке легітимізує *status exceptionis*. У юридичній доктрині дерогація чітко кваліфікується як механізм *extrema ratio* – акт крайньої необхідності, що має на меті відновлення, а не заміщення ординарного правового режиму. Це концептуально відрізняє дерогацію (тимчасове призупинення прав) від правових обмежень, які є допустимим втручанням у права у звичайний час [18].

Легітимність використання положення про дерогацію суворо підпорядкована кумулятивним субстантивним умовам, що слугують механізмом лімітування дискреційних повноважень держави. Ключовим критерієм є екзистенційна загроза: необхідна наявність «війни або іншої надзвичайної ситуації в державі, що загрожує життю нації». Це вимагає доведення факту загрози незалежності, територіальній цілісності або існуванню державного організму.

По-друге, застосовується принцип суворості необхідності (*strict necessity*): вжиті заходи повинні бути «суворо необхідними, спричиненими гостротою становища». Цей імперативний критерій слугує головним правовим фільтром, оскільки лімітує широку сферу розсуду національних виконавчих органів, вимагаючи, щоб обмежувальні заходи не виходили за межі об'єктивно необхідного для нейтралізації кризи. Обмеження таких дерогабельних прав, як свобода вираження поглядів (ст. 10 ЄКПЛ), в інтересах національної безпеки під час кризи вимагає від держави доведення того, що обмеження суворо необхідні, не порушуючи при цьому суті права [34].

По-третє, дерогація повинна відповідати принципу відповідності міжнародному праву, що означає: відступ не може суперечити іншим міжнародно-правовим зобов'язанням держави, включаючи норми *jus cogens* та міжнародного гуманітарного права. У контексті забезпечення національної та міжнародної безпеки в «Епоху Небезпеки» дерогаційні заходи (ст. 15 ЄКПЛ) повинні відповідати принципу міжнародної сумісності, гарантуючи, що обмеження не суперечать іншим міжнародно-правовим зобов'язанням, включаючи норми міжнародного гуманітарного права, оскільки порушення є самостійною підставою для визнання відступу неправомірним [36].

Стаття 15 Європейської конвенції з прав людини встановлює абсолютне ядро невідчужуваних прав,

відступ від яких заборонений за жодних обставин, навіть під час надзвичайної ситуації, що виступає юридичною маніфестацією кантівського імперативу гідності. Це невід'ємне ядро включає заборону катувань та нелюдського поводження (стаття 3), абсолютний характер якої підтверджений у ключових справах ЄСПЛ, таких як *Ireland v. the United Kingdom* (1978) [19] та *Aksoy v. Turkey* (1996) [4], де Суд рішуче відхилив можливість дерогації, незважаючи на загрози національній безпеці або застосування відступу за статтею 15. Додатково, до абсолютного ядра належать заборона рабства (ст. 4 § 1) та заборона покарання без закону (ст. 7). Право на життя (ст. 2) також захищене від дерогації, проте воно містить єдиний специфічний виняток, що стосується смерті, яка настала виключно внаслідок законних актів війни, при цьому застосування цього винятку суворо обмежене вимогами міжнародного гуманітарного права.

Положення про дерогацію, інкорпороване у статтю 15 ЄКПЛ, було активоване щонайменше шістнадцятьма державами-учасниками, підтверджуючи його функціональність як ключового механізму кризового реагування. Цей кумулятивний показник охоплює держави, що використовували дерогацію у відповідь на внутрішні конфлікти та тероризм (Ірландія, Туреччина), а також численну групу країн, які застосували його у контексті глобальної пандемії COVID-19 (10 держав у 2020 році). Аналіз еволюції загроз демонструє перехід від внутрішніх політичних криз (військовий переворот у Греції, 1967) та тривалого тероризму (Північна Ірландія) до збройної агресії (Україна, 2015/2022) та транснаціональних загроз громадському здоров'ю.

Юридичні підстави для активації статті 15 ЄКПЛ завжди корелювали з критерієм «публічної надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації», проте їхній зміст сформував різноманітну практику ЄСПЛ, де дерогація застосовувалася для відступу від гарантій статті 5 (права на свободу) у випадках тероризму, як-от діяльність ІРА, та тривалих конфліктів. Критичний прецедент склався після військового перевороту у Греції (1967), коли Європейська Комісія визнала дерогацію неправомірною по суті, оскільки надзвичайна ситуація виникла через порушення демократичних принципів. На противагу цьому, спроба військового перевороту в Туреччині (2016) була визнана екзистенційною загрозою, тому подальша юриспруденція сфокусувалася на оцінці «суворої необхідності» застосованих заходів [6; 30].

Дерогація України (2015/2022) є найрелевантнішим прикладом застосування статті 15 в умовах міжнародного збройного конфлікту. Розширена дерогація 2022 року охоплює права, необхідні для тотальної державної мобілізації, зокрема ст. 4 § 3 ЄКПЛ (примусова праця) та ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції (захист власності). Обсяг цих обмежень вимагає оцінки «суворої необхідності» ЄСПЛ, з урахуванням того, що національна правова система функціонує відповідно до міжнародного гуманітарного права. Водночас, глобальна пандемія COVID-19 підтвердила, що системна загроза громадському здоров'ю відповідає критерію «загрози життю нації», а обмеження, впроваджені 10 державами, переважно стосувалися свободи пересування та права на свободу й безпеку.

Застосування інституту дерогації (відступу від зобов'язань), передбаченого статтею 15 ЄКПЛ, у контексті реагування держав-учасниць на терористичну загрозу, становить критичний предмет науково-юридичного аналізу. Приклади, де держава-учасниця ЄКПЛ легітимізувала обмеження дерогабельних прав у умовах тероризму, слугують ключовою ілюстрацією ефективності механізму контролю ЄСПЛ. Механізм ЄСПЛ спрямований на перевірку пропорційності, суворої необхідності та тривалості запроваджених надзвичайних заходів. Аналіз відповідної судової практики є необхідним для експлікації меж дискреційних повноважень національних органів та юридичного фільтру суворой необхідності у демократичному суспільстві.

Першим прецедентом, де ЄСПЛ підтвердив легітимність акту дерогації, стала справа *Lawless v. Ireland* (no. 3) (1961) [22]. У ній Суд конфірмував легітимність дерогації Ірландії, запровадженої через терористичне насильство, пов'язане з ІРА, що дозволяло затримання без суду (*detention without trial*). Аналіз обставин засвідчив, що заявник, підозрюваний у приналежності до ІРА, стверджував про позасудове затримання протягом липня–грудня 1957 року, що оскаржувалося як порушення статті 5 (право на свободу) та статті 6 (право на справедливий судовий розгляд) ЄКПЛ. Правовою основою слугувала дерогація, офіційно застосована у липні 1957 року, про яку Генеральному секретарю Ради Європи повідомлено 20 липня 1957 року, із посиланням на *Offences Against the State (Amendment) Act 1940* р. [24] як відповідний внутрішній документ. За результатами розгляду Висновки ЄСПЛ підтвердили легітимність дерогації.

Наступним важливим етапом стала справа *Brannigan and McBride v. the United Kingdom* (1993) [8], яка стосувалася повноважень затримання без суду в Північній Ірландії. Аналіз обставин полягав у затриманні заявників на термін до 7 днів згідно з чинними положеннями в умовах конфлікту, що викликало скаргу на порушення статті 5 § 3 (право на негайне доставлення до суду). Правовою основою дерогації стало офіційне застосування Великою Британією статті 15 23 грудня 1988 року, із посиланням на *Part II of the Prevention of Terrorism (Temporary Provisions) Act 1989* [25], що було здійснено після встановлення порушення в попередній справі *Brogan and Others v. UK* [9]. Повідомлення про дерогацію подано 20 лютого 1989 року відповідно до статті 15 § 3. Висновки ЄСПЛ підтвердили легітимність дерогації, але підкреслили необхідність дотримання процедурних гарантій та наявності незалежного судового перегляду.

Проте практика ЄСПЛ демонструє, що дерогація не є абсолютним імунітетом від конвенційного нагляду. У справі *A. and Others v. the United Kingdom* (2009) [1], що стосувалася затримання іноземних громадян, підозрюваних у міжнародному тероризмі після 11 вересня 2001 року, аналіз обставин встановив, що британський уряд запровадив розширені повноваження для безстрокового затримання деяких іноземних громадян, які становили терористичну загрозу, оскільки їх не можна було депортувати через ризик жорстокого поводження. Це зачіпало статтю 5 § 1 ЄКПЛ (право на свободу) [35]. Правова основа дерогації полягала в офіційному застосуванні Великою Британією

статті 15 18 грудня 2001 року, посилаючись на Part 4 of the Anti-Terrorism, Crime and Security Act 2001 [5], що дозволяв затримання іноземних громадян, сертифікованих як «підозрювані міжнародні терористи». Висновки ЄСПЛ були принциповими: Суд констатував, що режим дискримінаційного затримання (спрямований виключно на іноземців) був несумісним із Конвенцією, порушуючи принцип недискримінації (стаття 14 ЄКПЛ), демонструючи, що надзвичайні заходи повинні відповідати *jus cogens* принципам навіть в умовах дерогації [35].

На процедурному рівні невід'ємною вимогою є повне інформування Генерального Секретаря Ради Європи щодо вжитих заходів та причин дерогації. Цей обов'язок критично важливий для європейського нагляду, запобігаючи довільному звуженню прав та забезпечуючи, що навіть у *status exceptionis* держава діє в рамках принципу верховенства права (*rule of law*) [35]. Історичні прецеденти, включаючи світові війни та епідемії, демонструють постійну тенденцію виконавчої влади до розширення контролю та придушення громадянських свобод, підкреслюючи, що ці права часто не відновлюються повністю після завершення криз. Тому судовий контроль за обсягом, змістом і тривалістю обмежень залишається критично важливим.

Доктрина необхідності та пропорційності як фільтри контролю. Принципи необхідності та пропорційності є аксіоматичними універсальними юридичними фільтрами, що функціонують як ключові регулятивні інструменти для оцінки правомірності будь-якого державного втручання, особливо в умовах дерогації, дозволяючи ЄСПЛ та національним судам здійснювати ефективний контроль над виконавчою владою. Ці принципи настільки фундаментальні, що німецька правова доктрина часто іменує принцип пропорційності «коштовністю» правової науки, що слугує рамковою основою для вирішення спорів щодо прав людини у світі.

Принцип необхідності вимагає від держави доведення, що застосовані обмеження є реально невідкладними та що поставленої легітимної мети (наприклад, захисту національної безпеки або громадського здоров'я) неможливо досягти менш обтяжливими для індивідуальних прав засобами. У контексті кризових ситуацій, як-от пандемії, цей принцип вимагає, щоб обмеження свободи, такі як карантин чи локдауни, ґрунтувалися на адекватних та належних наукових доказах.

Принцип пропорційності передбачає триступеневий тест (придатність, необхідність у вузькому сенсі та пропорційність), наполягаючи, що характер, масштаб і тривалість обмеження повинні відповідати тяжкості загрози та переслідуваній легітимній цілі. Обмеження мають бути неарбітрарними та недискримінаційними. У сфері надзвичайних заходів ключовим аспектом є пропорційність тривалості (*temporal proportionality*), яка є єдиним ефективним юридичним інструментом протидії тенденції до нормалізації винятку, коли тимчасові заходи ризикують стати постійними режимами контролю [27].

Ці принципи є критично важливими для української правової доктрини в умовах воєнного стану. Українські дослідники підкреслюють, що вони є єдиним механізмом забезпечення балансу між колективною безпекою та індивідуальною свободою, а також запобігання зловживанням і тривалому звуженню прав після закінчення конфлікту.

Пандемія COVID-19: контроль, спостереження та біобезпека. Пандемія COVID-19 (2020–2022) стала класичним прикладом реалізації біополітичного контролю, де «найвищий закон» захисту життя нації втілювався через заходи громадського здоров'я. Державні відповіді використовували той самий юридичний інструментарій (необхідність/пропорційність), що застосовується під час війни, що свідчить про уніфікацію державних стратегій управління ризиками та населенням, незалежно від того, чи джерелом загрози є вірус, чи ворог.

Уряди по всьому світу впровадили надзвичайні заходи, що обмежували індивідуальні свободи, включаючи свободу пересування (локдауни, як у Китаї, Індії чи Франції) та право на приватність через великомасштабне електронне стеження. Обґрунтуванням цих обмежень була необхідність захисту колективного здоров'я, що корелюється з позитивними зобов'язаннями держави за статтею 2 ЄКПЛ.

У США, де штати мають первинну владу контролювати поширення небезпечних хвороб, багато судів тимчасово призупиняли звичайні стандарти судового розгляду, замінюючи їх стандартом «простой раціональності» замість суворого або проміжного контролю (*strict or intermediate scrutiny*). Це демонструє, як надзвичайні заходи, спрямовані на захист життя від однієї загрози, можуть впливати на інші позитивні зобов'язання держави щодо життя та здоров'я, наприклад, через призупинення програм скринінгу раку.

Проте міжнародне право вимагало, щоб навіть під час пандемії обмеження були необхідними (підтверджені епідеміологічними доказами), пропорційними (відповідали загрозі та були обмежені в часі) та недискримінаційними. Інструменти стеження, що використовувалися деякими державами (наприклад, Ізраїлем або Південною Кореєю), які розширювали національні механізми безпеки або розкривали деталі інфікованих осіб, повинні були бути тимчасовими та пропорційними, оскільки розширення таких технологій загострює напругу між індивідуальними правами та колективними інтересами [31; 32].

Пандемія також наочно продемонструвала взаємозалежність прав. Обмеження свободи пересування та закриття робочих місць і шкіл мали значні наслідки для соціальних та економічних прав, підкреслюючи, що всі права є універсальними та взаємозалежними.

Українська модель дерогації. Після повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року Україна офіційно повідомила Генерального Секретаря Ради Європи про запровадження воєнного стану та дерогацію від зобов'язань за статтею 15 ЄКПЛ. Ці повідомлення регулярно оновлювалися, відображаючи тривалість кризи.

Фактичний аналіз обмежень в Україні показує, що держава, керуючись пріоритетом виживання, істотно обмежила права громадян. Ці обмеження охоплюють заборону виборів та референдумів, обмеження свободи пересування та, зокрема, свободи совісті через переслідування свідомих відмовників від військової служби.

Конституційний Суд продовжував розгляд питання, чи дозволено обмежувати конституційне право на свідому відмову від військової служби під час воєнного стану.

У квітні 2024 року Україна офіційно повідомила Раду Європи, що зменшує обсяг дерогацій, відмовляючись від обмежень, які стосувалися низки статей, включаючи свободу думки, совісті та релігії, а також примусової праці [23]. Юридичний аналіз, проведений, зокрема, Венеціанською комісією, підкреслює, що стаття 15 ЄКПЛ не виключає дерогації статті 9. Однак, навіть при застосуванні дерогації, українська влада зобов'язана довести, що відмова заявника від служби в армії (навіть за умови готовності до альтернативної цивільної служби) створює непропорційну шкоду зусиллям нації щодо захисту. Зменшення обсягу дерогацій у 2024 році розглядається як позитивний крок, що свідчить про прагнення держави дотримуватися принципу *strict necessity* (суворої необхідності).

У воєнний час цінність життя стає найвищим законом через пріоритет колективного виживання над окремими свободами (рух, праця, вибори). Це практичне застосування гегелівської логіки: держава, яка бореться за своє існування, виправдовує обмежувальні заходи своєю вищою раціональністю. Однак, щоб уникнути деспотизму, підхід вимагає неухильного дотримання кантівської вимоги пропорційності. Внутрішній правовий аналіз, проведений українськими науковцями, підтверджує критичну необхідність ефективного контролю та прозорості дій влади, щоб обмеження під час війни не стали постійною політичною практикою.

Прогалини та складнощі у застосуванні статті 15 ЄКПЛ, що регулює дерогацію, становлять значні науково-правові виклики та концептуальні проблеми. Ці питання зосереджені у ключових сферах, що вимагають поглибленого доктринального аналізу та уніфікації судової практики.

По-перше, прогалини, пов'язані з екстериторіальним застосуванням та військовими операціями. Однією з найбільших не вирішених проблем залишається застосування статті 15 під час військових операцій за межами національної території (екстериторіальна дерогація). Дотепер жодна держава не заявляла про дерогацію від міжнародного договору з прав людини щодо дій своїх збройних сил за кордоном [14]. Існує суттєва складність у концептуалізації закордонних збройних конфліктів як таких, що «загрожують життю нації» самої держави, яка здійснює дерогацію. Наприклад, важко стверджувати, що закордонна операція загрожує життю нації, коли держава добровільно бере участь у миротворчій місії, з якої може вийти.

По-друге, концепція «презумптивної» дерогації є ключовою проблемою. Дeroгація за статтею 15 повинна бути обґрунтована конкретними обставинами закордонного військового залучення, а не просто «презумуватися». Корисність дерогації від права на свободу (ст. 5) під час міжнародного збройного конфлікту є сумнівною, оскільки ЄСПЛ уже тлумачить статтю 5 узгоджено з міжнародним гуманітарним правом, застосовуючи доктрину *lex specialis* (як у справі *Hassan v. UK* [17]), навіть якщо дерогація відсутня.

Якщо держави відмовляться від сталої практики «не-дерогації» під час міжнародних збройних конфліктів, існує ризик, що ЄСПЛ стане менш сприятливим до аргументів, заснованих на характері МПП як *lex specialis*, що може стримати подальшу інтеграцію вимог прав людини та законів війни.

По-третє, існують прогалини, пов'язані з тлумаченням ключових елементів ст. 15. У судовій практиці ЄСПЛ немає чітких вказівок щодо тлумачення терміну «війна» у статті 15. Цей термін є архаїчним у міжнародному праві, де зазвичай використовуються терміни «міжнародний» або «неміжнародний збройний конфлікт». Не існує судової практики щодо тлумачення поняття «нація» у ст. 15. Будь-яка інтерпретація, що розуміє «націю» як спільноту, в якій відбувається конфлікт (а не як державу, що здійснює дерогацію), буде важко сумісною з принципами, встановленими у справах *Lawless* та *The Greek Cases*, які вимагають загрози «організованому життю спільноти, з якої складається держава».

По-четверте, виклики, пов'язані з сучасними кризами (тривалість та взаємозв'язок). Багато сучасних криз, на які посилаються держави (наприклад, тероризм, глобальна пандемія), можуть бути описані як довготривалі або перманентні [11]. Це створює ризик «подовження призупинень прав людини», оскільки держави можуть намагатися нормалізувати надзвичайний стан. Сучасні кризи, такі як пандемії (наприклад, COVID-19, під час якої 10 держав-членів РЄ заявили про дерогацію) або міграція, є взаємопов'язаними та глобалізованими, що ускладнює прогнозування.

У випадках тривалого надзвичайного стану критерій «суворої необхідності» повинен застосовуватися суворіше, оскільки загроза, хоч і продовжує існувати, може знижуватися в інтенсивності [14].

Навіть якщо дерогація є необхідною, вона може бути визнана неправомірною, якщо заходи суперечать міжнародно-правовим зобов'язанням. Це стало вирішальною підставою для визнання дерогації недійсною у новітній практиці (наприклад, у справі *Aydin Sefa Akay v. Türkiye*, де було порушено дипломатичний імунітет) [7].

По-п'яте, процедурні недоліки (своєчасність повідомлення), хоча ст. 15 § 3 вимагає «повного інформування» Генерального секретаря, відсутність чіткого визначення «без невинуватленої затримки» створює прогалину. Історична практика свідчить, що тримісячний період був визнаний занадто довгим (справа *Greece v. the United Kingdom*) [12].

Таким чином, ключові прогалини охоплюють відсутність доктринальної ясності щодо термінології та екстериторіальності, а також системні ризики нормалізації надзвичайного стану у сучасних довготривалих кризах.

Механізм відступу за ст. 15 ЄКПЛ балансує право держави на самозахист і збереження фундаментальних прав в умовах загроз.

На підставі аналізу механізму дерогації та судової практики ЄСПЛ, можна сформулювати наступні основні гіпотези:

Гіпотеза 1: Цінність життя та заборона катувань становлять абсолютне ядро прав, яке не підлягає дерогації навіть за умови «загрози життю нації». Умова абсолютної заборони відступу (дерогації) від певних прав людини, закріплена у ст. 15 § 2 ЄКПЛ, підтверджує непорушне ядро фундаментальних цінностей [16; 15]. Держава не може відступати від заборони катувань та нелюдського поводження, оскільки це право є фундаментальною цінністю демократичного суспільства. Дерогація також заборонена щодо права на життя, крім смерті внаслідок правомірних воєнних дій. До невідступних прав також належать заборона рабства та принцип незворотності закону.

Гіпотеза 2: Легітимність обмежувальних заходів залежить від дотримання найвищого стандарту «суворої необхідності» та постійного європейського нагляду за пропорційністю. Дерогаційні заходи є правомірними, лише якщо вони вжиті «лише тією мірою, якою цього вимагає гострота становища». Ця вимога встановлює найжорсткіший стандарт пропорційності у системі Конвенції, більш вимогливий, ніж тест «необхідний у демократичному суспільстві». Хоча державам надається широка межа розсуду (wide margin of appreciation), ЄСПЛ залишає за собою право нагляду (european supervision) за тим, чи не вийшла держава за межі «суворо необхідного». Обмеження не повинні порушувати суть права, що підлягає дерогації, і підлягають постійному перегляду, що є невід'ємним елементом пропорційності [11].

Гіпотеза 3: Несумісність дерогаційних заходів з іншими міжнародними зобов'язаннями держави є самостійною підставою для визнання відступу неправомірним. Стаття 15 § 1 вимагає, щоб заходи, що обмежують права, «не суперечили їй іншим зобов'язанням з міжнародного права». Ця умова є вирішальною. ЄСПЛ може розглядати це питання з власної ініціативи. Судова практика підтверджує, що порушення зобов'язань, що випливають із загального міжнародного права (наприклад, дипломатичного імунітету міжнародного судді), є достатньою підставою для висновку, що посилення на дерогацію є неправомірним. У контексті збройних конфліктів, навіть за відсутності формальної дерогації, ЄСПЛ тлумачить Конвенцію відповідно до МПІ як *lex specialis*, узгоджуючи заходи з нормами законів війни [15].

Висновки. Цінність життя в «Епоху Небезпеки» справді виступає *summa lex* (найвищим законом), проте її філософське обґрунтування є діалектичним. Кантівська гідність встановлює абсолютні межі, визначаючи людину як безумовну «мету сама по собі», гегелівська логіка про пріоритет держави дозволяє легітимізувати обмеження в ім'я колективного виживання та захисту «життя нації». Умова абсолютної заборони відступу від певних прав підтверджує існування непорушного ядра фундаментальних цінностей. До цього ядра безумовно належить заборона катувань та нелюдського поводження (ст. 3), абсолютний *jus cogens* ліміт. Право на життя (ст. 2) має специфічний виняток, що стосується смерті, яка настала внаслідок законних актів війни.

Головний виклик сучасності полягає в екзистенційному ризику перетворення тимчасового надзвичайного стану (*status exceptionis*) на постійну правову норму. Емпірична верифікація охоплює аналіз дерогації у контексті збройних конфліктів, зокрема України 2015–2022. Дерогація України є найрелевантнішим прикладом застосування ст. 15 в умовах збройного конфлікту. Розширена дерогація 2022 року була винятково широкою, охоплюючи права, необхідні для тотальної мобілізації, ст. 4 § 3 (примусова праця) та ст. 1 Протоколу № 1 (захист власності). Легітимність обмежувальних заходів залежить від дотримання найвищого стандарту «суворої необхідності», найжорсткішого стандарту пропорційності Конвенції. Зменшення дерогацій у 2024 році розглядається як позитивний крок, що свідчить про прагнення держави дотримуватися принципу суворой необхідності.

Дерогаційні заходи не повинні суперечити іншим зобов'язанням з міжнародного права, включаючи норми міжнародного гуманітарного права. Ця умова вирішальна і може самостійно слугувати підставою для визнання відступу неправомірним. Міжнародний та внутрішній судовий контроль є єдиним засобом забезпечення того, що посилення на «найвищий закон» життя не перетворюється на виправдання деспотизму. Судові органи повинні здійснювати автономний, суворий та часово-пропорційний контроль за діями виконавчої влади. Українські дослідники підкреслюють критичну необхідність ефективних механізмів контролю та прозорості дій влади. Держава повинна забезпечити ефективні судові механізми оскарження рішень та гарантувати своєчасне відновлення повного обсягу прав і свобод після завершення воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. A. AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM (2009). European Court of Human Rights [GC]. Application No. 3455/05. Judgment of 19 February 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22002-1647%22%7D>.
2. Agamben G. Homo Sacer: Il potere sovrano e la nuda vita. Torino: Giulio Einaudi editore S.p.A., 1995. 248 p.
3. Agamben G. Stato di Eccezione. Torino: Bollati Boringhieri editore S.p.A., 2003. 110 p.
4. Aksoy v. Turkey, ECHR, Judgment of 18 December 1996, Application no. 21987/93. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-58003%22%7D>
5. Anti-Terrorism, Crime and Security Act 2001 (2001). United Kingdom. Part 4. London: Parliament of the United Kingdom. URL: <https://shorturl.at/BMCtC>.
6. Ates D. The State of Exception: An insight into its theoretical background. Global Campus Human Rights Journal. 2023. Vol. 7. P. 114–124. URL: https://www.gchrj.net/wp-content/uploads/2024/10/7.-GCHRJ7.1-Dilan-_Ates.pdf
7. Aydin Sefa Akay v. Türkiye (2023). European Court of Human Rights, SECOND SECTION. Application No. 59/17. JUDGMENT. URL: <https://shorturl.at/FtPEo>.
8. Brannigan and McBride v. the United Kingdom, Applications no. 14553/89; 14554/89, Series A no. 258-B, (1993) 15 EHRR 539, Judgment of 25 May 1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57819%22%7D>

9. Brogan and others v. The United Kingdom (1988). European Court of Human Rights. Applications Nos. 11209/84; 11234/84; 11266/84; 11386/85. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57819%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57819%22]})
10. Data – Latest. Explosive Weapons Monitor. 2024. URL: <https://shorturl.at/NApwY>
11. Derogation Powers and Continuing States of Emergency under the ECHR. Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law (CSL). URL: <https://csl.mpg.de/en/projects/derogation-powers-echr>.
12. Government of the Kingdom of Greece against Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland (1956). European Commission of Human Rights. Application No. 176/56. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-142534%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-142534%22]}).
13. Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights – Derogation in time of emergency. European Court of Human Rights. 2020. 15 p. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselawcomp/echr/2020/en/123517>.
14. Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights: Derogation in time of emergency (2025, 31 August). European Court of Human Rights / Council of Europe. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_15_eng.
15. Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights – Right to life. European Court of Human Rights. 2020. 53 p. URL: <https://surl.li/iwtmnh>.
16. Derogation in time of emergency. European Court of Human Rights. 2021. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_derogation_eng.
17. Hassan v. The United Kingdom (2014). European Court of Human Rights, GRAND CHAMBER. Application No. 29750/09. URL: <https://surl.li/etymgp>.
18. In the fight against terrorism, does Article 15 of the ECHR constitute an effective limitation to states' power to derogate from - Giurisprudenza penale. URL: <https://surl.li/jackqv>.
19. Ireland v. the United Kingdom, ECHR, Judgment of 18 January 1978, Application no. 5310/71. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>.
20. Kaiser S. The biggest risks in 2025: An overview. The Broker News. 2024. URL: <https://www.thebrokernews.ch/the-biggest-risks-in-2025-an-overview/>.
21. Krenc F. The European Convention on Human Rights: pillars, shifts, and challenges. Human Rights Law Review. 2025; 25 (3). URL: <https://academic.oup.com/hrlr/article/doi/10.1093/hrlr/ngaf023/8171703?rss=1>.
22. Lawless v. Ireland (no. 3), ECHR, Judgment of 1 July 1961, Application no. 332/57. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57518%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57518%22]}).
23. Notification of Partial Withdrawal of Derogation. Council of Europe. Ref.: JJ9614C; Tr./005-325. URL: <https://rm.coe.int/0900001680af4532>.
24. Offences Against the State (Amendment) Act, 1940, Act No. 2/1940 (Ireland). URL: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/1940/act/2/enacted/en/html>.
25. Prevention of Terrorism (Temporary Provisions) Act 1989 (1989). United Kingdom. Part II. London: Parliament of the United Kingdom. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/4/part/II>.
26. Report of the Secretary-General on the protection of civilians in armed conflict. United Nations (UN). 2025. Doc. S/2025/271. URL: <https://docs.un.org/en/s/2025/271>.
27. Salerno, M. E. (2016). In the fight against terrorism, does Article 15 of the ECHR constitute an effective limitation to states' power to derogate from their human rights obligations?. Giurisprudenza Penale. URL: <https://surl.li/pnegyr>.
28. Schmitt C. Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität. München und Leipzig: Duncker & Humblot, 1922. 79 S.
29. Scope and implementation of the principle of universal jurisdiction: Report of the Secretary-General. United Nations (UN). 2025. 19 p. URL: <https://docs.un.org/en/A/80/75>.
30. Terrorism and the ECHR. (2024, February). European Court of Human Rights. Council of Europe. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_terrorism_eng
31. The Global Risks Report 2025: 20th Edition (2025). World Economic Forum. INSIGHT REPORT. URL: <https://surl.li/eevuoh>.
32. Two centuries of law guide legal approach to modern pandemic (2020, April). American Bar Association (ABA News / Your ABA). URL: <https://surl.li/pjkhnq>.
33. Yachin S. Ye., Kruglova I. V. Human and the State before the Alternative Kantian or Hegelian Idea of Law. Outlines of global transformations: politics, economics, law. 2020; 13 (4): P. 311–323. URL: <https://ideas.repec.org/a/ccs/journal/y2020id676.html>.
34. Тітко Е. В. Правомірне обмеження свободи вираження поглядів в інтересах захисту національної безпеки. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. 2012. Вип. 17. С. 162-166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2012_17_27
35. European Convention on Human Rights: International Treaty. Rome, 1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG.
36. Тітко Е. В. Національна та міжнародна безпека в контексті захисту прав людини в умовах сьогодення. Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 2. С. 126-139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_2_12

REFERENCES:

1. A. AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM (2009). European Court of Human Rights [GC]. Application No. 3455/05. Judgment of 19 February 2009. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22002-1647%22%7D>. [in English].
2. Agamben G. Homo Sacer: Il potere sovrano e la nuda vita. Torino: Giulio Einaudi editore S.p.A., 1995. 248 p. [in Italian].
3. Agamben G. Stato di Eccezione. Torino: Bollati Boringhieri editore S.p.A., 2003. 110 p. [in Italian].
4. Aksoy v. Turkey, ECHR, Judgment of 18 December 1996, Application no. 21987/93. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-58003%22%7D> [in English].
5. Anti-Terrorism, Crime and Security Act 2001 (2001). United Kingdom. Part 4. London: Parliament of the United Kingdom. Retrieved from: <https://shorturl.at/BMCtC>. [in English].
6. Ates D. The State of Exception: An insight into its theoretical background. Global Campus Human Rights Journal. 2023. Vol. 7. P. 114–124. Retrieved from: https://www.gchrj.net/wp-content/uploads/2024/10/7.-GCHRJ7.1-Dilan_Ates.pdf [in English].
7. Aydin Sefa Akay v. Türkiye (2023). European Court of Human Rights, SECOND SECTION. Application No. 59/17. JUDGMENT. Retrieved from: <https://shorturl.at/FtPEo> [in English].
8. Brannigan and McBride v. the United Kingdom, Applications no. 14553/89; 14554/89, Series A no. 258-B, (1993) 15 EHRR 539, Judgment of 25 May 1993. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57819%22%7D> [in English].
9. Brogan and others v. The United Kingdom (1988). European Court of Human Rights. Applications Nos. 11209/84; 11234/84; 11266/84; 11386/85. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57819%22%7D> [in English].
10. Data–Latest. Explosive Weapons Monitor. 2024. Retrieved from: <https://shorturl.at/NAPwY> [in English].
11. Derogation Powers and Continuing States of Emergency under the ECHR. Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law (CSL). Retrieved from: <https://csl.mpg.de/en/projects/derogation-powers-echr> [in English].
12. Government of the Kingdom of Greece against Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland (1956). European Commission of Human Rights. Application No. 176/56. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-142534%22%7D> [in English].
13. Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights – Derogation in time of emergency. European Court of Human Rights. 2020. 15 p. Retrieved from: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselawcomp/echr/2020/en/123517> [in English].
14. Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights: Derogation in time of emergency (2025, 31 August). European Court of Human Rights / Council of Europe. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_15_eng [in English].
15. Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights – Right to life. European Court of Human Rights. 2020. 53 p. Retrieved from: <https://surl.li/iwtmnh> [in English].
16. Derogation in time of emergency. European Court of Human Rights. 2021. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_derogation_eng [in English].
17. Hassan v. The United Kingdom (2014). European Court of Human Rights, GRAND CHAMBER. Application No. 29750/09. Retrieved from: <https://surl.li/etympg> [in English].
18. In the fight against terrorism, does Article 15 of the ECHR constitute an effective limitation to states' power to derogate from - Giurisprudenza penale. Retrieved from: <https://surl.li/jackqv> [in English].
19. Ireland v. the United Kingdom, ECHR, Judgment of 18 January 1978, Application no. 5310/71. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506> [in English].
20. Kaiser S. The biggest risks in 2025: An overview. The Broker News. 2024. Retrieved from: <https://www.thebrokernews.ch/the-biggest-risks-in-2025-an-overview/>. [in English].
21. Krenc F. The European Convention on Human Rights: pillars, shifts, and challenges. Human Rights Law Review. 2025; 25 (3). Retrieved from: <https://academic.oup.com/hrlr/article/doi/10.1093/hrlr/ngaf023/8171703?rss=1>. [in English].
22. Lawless v. Ireland (no. 3), ECHR, Judgment of 1 July 1961, Application no. 332/57. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57518%22%7D> [in English].
23. Notification of Partial Withdrawal of Derogation. Council of Europe. Ref.: JJ9614C; Tr./005-325. Retrieved from: <https://rm.coe.int/0900001680af4532>. [in English].
24. Offences Against the State (Amendment) Act, 1940, Act No. 2/1940 (Ireland). Retrieved from: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/1940/act/2/enacted/en/html> [in English].
25. Prevention of Terrorism (Temporary Provisions) Act 1989 (1989). United Kingdom. Part II. London: Parliament of the United Kingdom. Retrieved from: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/4/part/II>. [in English].
26. Report of the Secretary-General on the protection of civilians in armed conflict. United Nations (UN). 2025. Doc. S/2025/271. Retrieved from: <https://docs.un.org/en/s/2025/271>. [in English].

27. Salerno, M. E. (2016). In the fight against terrorism, does Article 15 of the ECHR constitute an effective limitation to states' power to derogate from their human rights obligations?. *Giurisprudenza Penale*. Retrieved from: <https://surl.lt/pnegyr> [in English].
28. Schmitt C. *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*. München und Leipzig: Duncker & Humblot, 1922. 79 S. [in German].
29. Scope and implementation of the principle of universal jurisdiction: Report of the Secretary-General. United Nations (UN). 2025. 19 p. Retrieved from: <https://docs.un.org/en/A/80/75>. [in English].
30. Terrorism and the ECHR. (2024, February). European Court of Human Rights. Council of Europe. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_terrorism_eng [in English].
31. The Global Risks Report 2025: 20th Edition (2025). World Economic Forum. INSIGHT REPORT. Retrieved from: <https://surl.li/eevuoh> [in English].
32. Two centuries of law guide legal approach to modern pandemic (2020, April). American Bar Association (ABA News / Your ABA). Retrieved from: <https://surl.lu/pjkhq> [in English].
33. Yachin S. Ye., Kruglova I. V. Human and the State before the Alternative Kantian or Hegelian Idea of Law. *Outlines of global transformations: politics, economics, law*. 2020; 13 (4): P. 311–323. Retrieved from: <https://ideas.repec.org/a/ccs/journl/y2020id676.html>. [in English].
34. Titko, E. V. (2012). Lawful Restriction of Freedom of Expression in the Interests of Protecting National Security. *Scientific Journal of M. P. Drahomanov NPU*. Series 18: Economics and Law, (17), 162–166. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2012_17_27
35. European Convention on Human Rights: International Treaty. Rome, 1950. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG
36. Titko, E. (2016). National and International Security in the Context of Human Rights Protection in Contemporary Conditions. *Philosophical and Methodological Problems of Law* (2), 126–139. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_2_12

Стаття надійшла до редакції: 6.11.2025

УДК 342.7:305-055.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-187-193

Загрішева Надія Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права
ВНЗ "Київський університет ринкових відносин"
happylaw@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3605-8912

КОМПАРАТИВІСЬКИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ЖІНОК ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У КОНЦЕПТІ НАРОДОВЛАДДЯ

Стаття присвячена дослідженню політичних прав жінок як невід'ємної складової демократичного народовладдя та ефективного управління державою на національному та регіональному рівнях країн Африки. У роботі аналізуються фундаментальні принципи народовладдя, його дві форми - пряма та представницька демократія - та їх зв'язок із забезпеченням політичних прав громадян, що виступають ключовим механізмом участі народу у формуванні, організації та контролі діяльності органів публічної влади. Висвітлено міжнародно-правові стандарти політичних прав жінок, включаючи Загальну декларацію прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966), Конвенцію про політичні права жінок (1952) та Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1979), які гарантують рівний доступ до участі у виборах, державній службі та формуванні політики без дискримінації за ознакою статі.

У статті досліджено практичну реалізацію цих прав через аналіз судової практики, зокрема судові справи, які ілюструють важливість забезпечення рівних політичних можливостей і встановлення позитивних заходів для залучення жінок до виборчого процесу та управління державою. Особлива увага приділена регіональним нормативно-правовим актам Африки: Африканській хартії прав людини і народів (1986), Протоколу Мапуту (2005) та Африканській хартії про демократію, вибори та врядування (ACDEG, 2007/2012), які створюють комплексну систему забезпечення політичних прав та гендерної рівності.

У статті підкреслюється роль позитивних заходів держав у забезпеченні реальної участі жінок у виборах, формуванні політики та управлінні на всіх рівнях, а також значення моніторингу дотримання цих прав через спеціалізовані органи та судові процедури.

Висновки статті свідчать, що правове регулювання політичних прав жінок в Африці формує єдину систему недискримінаційного народовладдя, де забезпечення гендерної рівності стає не лише формальною нормою, а й практичною умовою демократичної легітимності органів влади, сталого розвитку та зміцнення правової держави. Застосування цих норм на практиці дозволяє усунути структурні бар'єри участі жінок у політичному житті, підвищити

рівень інклюзії та забезпечити дійсну участь громадян у процесах державного управління.

Ключові слова: вибори, дискримінація, законодавство, компаративістський вимір, народовладдя, нормативно-правовий акт, міжнародно-правове регулювання, місцеве самоврядування, політичні права, права жінок, публічна влада, референдум, суверенітет.

Zahrisheva N. COMPARATIVE ANALYSIS OF WOMEN'S POLITICAL RIGHTS IN THE EXERCISE OF PUBLIC POWER IN THE CONCEPT OF PEOPLE'S POWER

The article is devoted to the study of women's political rights as an integral component of democratic popular sovereignty and effective public governance at the national and regional levels in African countries. The paper analyzes the fundamental principles of popular sovereignty, its two forms—direct and representative democracy—and their connection with the protection of political rights of citizens, which serve as a key legal mechanism for public participation in the formation, organization, and oversight of public authorities. The article highlights international legal standards on women's political rights, including the Universal Declaration of Human Rights (1948), the International Covenant on Civil and Political Rights (1966), the Convention on the Political Rights of Women (1952), and the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW, 1979), which guarantee equal access to participation in elections, public service, and policymaking without discrimination on the basis of gender.

The study examines the practical implementation of these rights through the analysis of judicial practice, including court cases that illustrate the importance of ensuring equal political opportunities and introducing positive measures to promote women's participation in electoral processes and public administration. Particular attention is paid to regional African legal instruments, namely the African Charter on Human and Peoples' Rights (1986), the Maputo Protocol (2005), and the African Charter on Democracy, Elections and Governance (ACDEG, 2007/2012), which together establish a comprehensive system for the protection of political rights and the promotion of gender equality.

The article emphasizes the role of positive state obligations in ensuring the effective participation of women in elections, policymaking, and governance at all levels, as well as the importance of monitoring compliance with these rights through specialized institutions and judicial procedures.

The conclusions demonstrate that the legal regulation of women's political rights in Africa forms a unified system of non-discriminatory popular sovereignty, in which the guarantee of gender equality becomes not merely a formal legal standard but a practical prerequisite for the democratic legitimacy of public authorities, sustainable development, and the strengthening of the rule of law. The practical application of these norms contributes to the removal of structural barriers to women's participation in political life, enhances inclusiveness, and ensures genuine public participation in public governance processes.

Keywords: elections, discrimination, legislation, comparative dimension, democracy, normative legal act, international legal regulation, local self-government, political rights, women's rights, public authority, referendum, sovereignty.

Постановка проблеми. Народовладдя – належність усієї повноти суспільної влади (зокрема державної влади) народу; вільне здійснення цієї влади народом відповідно до його суверенної волі в інтересах усього суспільства та кожної людини, громадянина. Народовладдя в Україні здійснюють у двох формах:

а) прямої (безпосередньої) демократії (народ виражає свою волю у визначених конституцією країни і законами процесуальних нормах).

б) представницької демократії (через своїх представників, яких народ обирає до органів державної влади та органів місцевого самоврядування) [1].

Народовладдя є фундаментальним принципом демократичної, правової держави та означає визнання народу єдиним джерелом публічної влади. Реалізація народовладдя безпосередньо пов'язана із забезпеченням і здійсненням політичних прав громадян, які виступають юридичним механізмом участі народу в управлінні державними та суспільними справами. О.С. Бісюк та А.І. Суббот підкреслюють амбівалентну природу народовладдя: воно може водночас зміцнювати демократичні інститути й створювати ризики популізму; сприяти інклюзії й поглиблювати цифрову нерівність; інтегрувати правові системи й провокувати конфлікти суверенітетів [2, с. 331].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню народовладдя присвячено праці таких авторів, як: В.В. Заборовського та В.Ф. Харути щодо реалізації принципу народовладдя; Л.М. Шипілова щодо народовладдя як основи демократичної держави та інших науковців. [3; 4] Натомість вивчення питання політичних прав жінок як складової народовладдя не здійснювалося.

Метою статті є дослідження політичних прав жінок на регіональному та національному рівнях країн Африки як невід'ємної складової демократичного народовладдя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародно-правові акти закріплюють право кожної особи брати участь в управлінні своєю державою без будь-якої дискримінації. Політичні права є складовою системи основоположних прав і свобод людини та громадянина і забезпечують можливість впливу особи на формування, організацію та діяльність органів публічної влади. До основних політичних прав належать: право обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, право брати участь у референдумах, право на участь в управлінні державними справами, свобода об'єднання в політичні партії та громадські організації, а також право на мирні зібрання.

Отже, народовладдя в сучасному розумінні передбачає рівний доступ усіх громадян до реалізації політичних прав незалежно від статі, раси, соціального походження чи інших ознак.

Міжнародне законодавство має суттєвий вплив на розвиток регіонального та національного законодавств. Дослідимо міжнародні акти, які сформували загальні підходи до реалізації політичних прав

жінок при здійсненні народовладдя на світовому рівні, та в подальшому вплинули на формування регіонального та національного законодавств країн Африки.

У 1948 році Генеральна Асамблея ООН у статті 21 Загальної декларації прав людини проголосила право кожного «брати участь в управлінні своєю країною», а також «право рівного доступу до державної служби у своїй країні». При цьому ці права повинні належати кожній людині без будь-якого розрізнення за ознакою статі. Жінка може мати такі специфічні права, як право на участь у здійсненні державної влади, тобто політичні права, реалізуючи своє право на громадянство [5].

В подальшому питання політичних прав жінок розглядалося Комісією ООН зі становища жінок. Його вирішення завершилося прийняттям Конвенції про політичні права жінок (1952) [7]. Конвенція є міжнародно-правовим актом, спрямованим на захист прав, що забезпечують участь жінок у політичному житті своєї держави. У статтях 1 і 2 Конвенції підкреслюється, що жінкам належить право обирати і бути обраними на всіх виборах, встановлених національним законодавством, на рівних з чоловіками умовах, без будь-якої дискримінації. Метою цієї Конвенції є не лише досягнення рівності між чоловіками і жінками, а й рівності між жінками, які належать до різних соціальних груп. Важливе значення має стаття 3 Конвенції, яка передбачає право жінок на рівних з чоловіками умовах, без будь-якої дискримінації, обіймати всі посади на громадсько-державній службі, виконувати всі громадсько-державні функції, встановлені національним законодавством. Саме це право забезпечує участь жінок в управлінні державою на всіх рівнях і в усіх ланках державної системи.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) гарантує громадянам участь у державному управлінні без будь-якої дискримінації та необґрунтованих обмежень. Він передбачає право брати участь у веденні державних справ безпосередньо або через вільно обраних представників, голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні, а також рівний доступ до державної служби. Таким чином, стаття 25 Пакту встановлює правову основу для реалізації політичних прав громадян і забезпечує механізми їхньої участі у політичному житті держави [6].

Стаття 7 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1979) зобов'язує держави-учасниці усувати будь-яку дискримінацію щодо жінок у політичній та суспільній сферах, забезпечуючи їм рівні з чоловіками права на участь у політичному житті [8]. Це включає можливість брати участь у виборах і референдумах, бути обраними до органів, що формуються шляхом народного волевиявлення, долучатися до формування та реалізації державної політики, обіймати державні посади і виконувати всі функції управління на різних рівнях, а також брати участь у діяльності неурядових організацій і асоціацій, що опікуються питаннями громадського та політичного життя. Конвенція таким чином визначає правову основу політичної рівності жінок і чоловіків та встановлює обов'язок держав забезпечити ефективну реалізацію цих прав.

Отже, реалізація політичних прав жінок є ключовим елементом демократичного управління та ефективної участі громадян у державних і суспільних процесах. Міжнародні стандарти, зокрема Конвенція про політичні права жінок (1952), CEDAW (1979), Загальна декларація прав людини (1948) та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966), гарантують наступні форми реалізації народовладдя: рівний доступ жінок до виборчого процесу, обрання на державні посади, участі у формуванні та реалізації політики, а також до державної служби. Забезпечення цих прав на практиці не лише сприяє політичній рівності жінок і чоловіків, а й створює юридичну основу для активної участі всіх громадян у державному управлінні, що є важливим чинником реалізації демократичних принципів.

Публічна влада є невід'ємним елементом демократичної системи держави та виражає здатність суспільства впливати на прийняття рішень, що стосуються колективних інтересів. Вона реалізується через інститути державної влади та органи місцевого самоврядування, які функціонують на підставі законів і конституційних норм, що гарантують участь громадян у формуванні та контролі діяльності цих органів. У контексті народовладдя публічна влада виступає інструментом забезпечення політичних прав громадян, зокрема права брати участь у виборах, референдумах та формуванні державної політики, що створює правову основу для демократичної легітимності влади та її відповідальності перед суспільством.

Особливе значення для забезпечення ефективності публічної влади має гарантування рівного доступу всіх громадян, включно з жінками, до процесів прийняття рішень та державної служби. Міжнародні та регіональні стандарти, такі як Конвенція про політичні права жінок, Африканська хартія прав людини і народів, Протокол Мапуту та Хартія ACDEG, передбачають не лише формальне закріплення рівності, а й створення практичних механізмів участі у публічній владі. Це включає функціонування незалежних виборчих органів, адміністративні процедури щодо реєстрації кандидатів, контролю за виборчим процесом і розгляду спорів, а також активні державні заходи з подолання структурних бар'єрів, що дозволяє забезпечити реальну участь жінок у державному управлінні та утворює демократичну природу публічної влади на всіх рівнях.

Регіональне законодавство країн Африки складається з низки нормативних актів, якими урегульовано політичні права, в тому числі особлива увага приділяється недопущенню дискримінації жінок у виборчому процесі та інших форм народовладдя [9]. Зауважимо, що регіональне законодавство формується під впливом міжнародного, норми вищенаведених міжнародних конвенцій стали основою для

регіональних актів.

В першу чергу, дослідимо положення Африканської хартії прав людини і народів 1986 року (далі - Хартія) [10]. Хартія у своєму змісті об'єднує політичні, економічні, соціальні, культурні та громадянські права. Усього документ містить 68 статей, з яких перші 14 класифікуються як ті, що регламентують громадянські та політичні права. Зокрема, стаття 13 гарантує право кожного громадянина брати участь у державному управлінні безпосередньо чи через вільно обраних представників та в рівному доступі до державної служби. Слідкує за дотриманням Хартії Африканська комісія з прав людини та народів шляхом здійснення моніторингу виконання прав, в тому числі, політичних. У статтях 3 та 18(3) Хартія вимагає від держав-учасниць активних заходів щодо забезпечення рівності перед законом та усунення дискримінації жінок.

Отже, Хартія африканських прав людини та народів гарантує жінкам рівність у реалізації політичних прав і забороняє будь-яку дискримінацію у доступі до участі у державному управлінні.

Наступний документ регіонального рівня, який врегульовує права жінок, в тому числі і політичні – Протокол до Африканської хартії щодо прав жінок в Африці (Maputo Protocol) чинний з 25 листопада 2005 року [11]. Стаття 9 Протоколу Мапуту визначає право жінок на участь у політичному процесі та процесі прийняття рішень. Так, держави-учасниці вживають конкретних позитивних заходів для сприяння партисипаторному врядуванню та рівній участі жінок у політичному житті своїх країн шляхом позитивних дій, що сприяють розширенню національного законодавства та іншим заходам, що забезпечують:

а) участь жінок без будь-якої дискримінації у всіх виборах;

б) рівне представництво жінок на всіх рівнях з чоловіками у всіх виборчих процесах;

с) рівноправність жінок та партнерів з чоловіками на всіх рівнях розробки та реалізації державної політики та програм розвитку.

Держави-учасниці забезпечують розширене та ефективне представництво та участь жінок на всіх рівнях прийняття рішень.

Третій документ, який є спеціалізованим щодо політичних прав та виборчого процесу і був прийнятий останнім - Африканська хартія про демократію, вибори та врядування (African Charter on Democracy, Elections and Governance - ACDEG) (далі - Хартія ACDEG), ухвалена 30 січня 2007 року та така, що набула чинності 15 лютого 2012 року [12].

Хартія ACDEG є центральним регіональним нормативно-правовим актом Африканського Союзу у сфері демократичного розвитку, політичної участі та виборчих стандартів. Документ спрямований на інституціоналізацію демократичних принципів, утвердження верховенства права та забезпечення легітимності публічної влади шляхом регулярних, вільних, справедливих і прозорих виборів. Хартія ACDEG закріплює обов'язок держав-учасниць гарантувати активну та недискримінаційну участь громадян у політичному житті, розглядаючи її як необхідну умову стабільності, миру та сталого розвитку на континенті.

Хартія ACDEG встановлює комплексні стандарти організації виборчих процесів, зокрема передбачає створення незалежних, неупереджених та професійних національних виборчих органів, які повинні діяти автономно від органів виконавчої влади та політичних сил. Такі органи наділяються відповідальністю за адміністрування виборів, забезпечення рівності учасників виборчого процесу та дотримання принципів загального і рівного виборчого права. Хартія також зобов'язує держави створювати ефективні механізми запобігання, розгляду та вирішення виборчих спорів, включно з доступними судовими та адміністративними процедурами, що забезпечують реальний захист виборчих і політичних прав громадян.

Особливе значення в Хартії ACDEG надається принципу рівних можливостей у виборчому процесі, який охоплює забезпечення рівного доступу політичних партій і кандидатів до засобів масової інформації, прозорого та справедливого фінансування виборчих кампаній, а також свободи політичної конкуренції без залякування, насильства чи зловживання адміністративними ресурсами. Хартія рішуче засуджує неконституційні зміни влади та політичні практики, що підривають демократичну легітимність, визнаючи їх несумісними з принципами африканського конституціоналізму.

Окремий і концептуально важливий блок положень Хартії ACDEG присвячений гендерній рівності та розширенню політичної участі жінок. Хартія ACDEG закликає держави-учасниці вживати активних і цілеспрямованих заходів для усунення правових, інституційних і соціальних бар'єрів, які перешкоджають реалізації політичних прав жінок. Йдеться не лише про формальне закріплення рівності, а й про забезпечення фактичної участі жінок у виборах, політичних партіях, процесах прийняття рішень та органах публічної влади на всіх рівнях.

Таким чином, Африканська хартія про демократію, вибори та врядування виступає не лише інструментом регулювання виборчих процесів, а й комплексним нормативним актом, спрямованим на забезпечення ефективної реалізації політичних прав, утвердження гендерної рівності та зміцнення демократичного врядування в державах Африки.

Отже, Хартія ACDEG узгоджується з положеннями Африканської хартії прав людини і народів та Протоколу Мапуту, формуючи єдину регіональну систему стандартів недискримінаційної політичної участі.

Розгляд політичних прав жінок виключно на рівні їх нормативного закріплення створює ілюзію

того, що жінка є повноправним і впливовим суб'єктом міжнародного права у політичній сфері, наділений можливістю брати участь у виборах, обиратися та займати практично всі керівні посади. Водночас, у реальній практичній площині реалізація цих прав часто обмежується численними порушеннями, що відбувається незважаючи на існування широкого спектра міжнародно-правових і національних механізмів захисту політичних прав жінок.

Прикладами реалізації вище зазначених регіональних актів є наступні судові справи.

Судова справа 042/2020 Тіке Мвамбіпіле та Equality Now проти Об'єднаної Республіки Танзанія [13]. У позові до Африканського суду з прав людини та народів, позивачі - організація Equality Now та індивідуальна заявниця Тіке Мвамбіпіле, оскаржували положення виборчого законодавства Танзанії, що, на їхню думку, порушували принципи рівної політичної участі та недискримінації. Суть справи стосується доступу до реєстрації кандидатів і прав на участь у виборах, а також зобов'язань держави щодо забезпечення рівних політичних прав усіх громадян. Цей прецедент є важливим, оскільки суд розглядає питання політичних прав у контексті стандартів Африканської хартії та протоколів, до яких належить і Протокол Мапуту.

У справі Асоціації незалежних кандидатів проти Президента Південно-Африканської Республіки та інших (Південна Африка, Конституційний Суд, 2020) Конституційний Суд Південної Африки визнав неконституційною частину виборчого законодавства, яка обмежувала право громадян бути обраними до Національної Асамблеї та провінційних законодавчих зборів виключно через членство в політичній партії [14]. Суд постановив, що це суперечить принципам рівного доступу до політичних прав, у тому числі праву на участь у виборах для тих, хто не є членом політичних партій (тобто нівелює частину політичних прав громадян). Сенсом цього рішення є зміцнення концепції недискримінаційного доступу до політичних посад, що має позитивний вплив і на жінок-кандидаток, які можуть бути поза партійними структурами (що часто чинить бар'єр для їхньої участі).

Наступне рішення Рух «Нова нація» проти Президента Південно-Африканської Республіки та інших (Південна Африка, Конституційний Суд, 2020) тісно пов'язане із попереднім: Конституційний Суд визнав частину Закону про вибори неконституційною саме тому, що він не дозволяв особам бути обраними до парламенту чи провінційних зборів як незалежним кандидатам. Хоча справа не стосувалася прямого порушення прав жінок, вона має важливі наслідки для гендерної рівності у виборах, оскільки видаляє формальні бар'єри, які можуть непропорційно впливати на участь жінок, що часто менш представлені в партійних структурах [15].

Висновки. На підставі аналізу регіональних нормативно-правових актів Африканського Союзу можна дійти висновку, що в Африці сформовано комплексну та взаємопов'язану систему правових стандартів, спрямованих на забезпечення політичних прав і реального народовладдя з особливим акцентом на усунення дискримінації жінок. Африканська хартія прав людини і народів закладає базові принципи рівності перед законом і участі громадян у державному управлінні, Протокол Мапуту розвиває ці положення шляхом запровадження позитивних обов'язків держав щодо забезпечення фактичної участі жінок у виборчих та управлінських процесах, а Хартія ACDEG інституціоналізує ці підходи через встановлення демократичних, виборчих і процедурних гарантій. У сукупності ці документи переходять від формального визнання політичної рівності жінок до вимоги активних і цілеспрямованих дій держав, спрямованих на подолання структурних бар'єрів у сфері політичної участі. Таким чином, регіональне законодавство Африки закріплює модель недискримінаційного народовладдя, у межах якої політичні права жінок визнаються невід'ємною складовою демократичної легітимності публічної влади та ключовою умовою сталого розвитку й правової державності на континенті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бойко О. Д. Народовладдя. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Народовладдя> (дата звернення: 5.11.2025).
2. Бісюк О.С. Суббот А.І. Народовладдя як прояв публічної влади: компаративний аналіз адміністративно-правових моделей та концептуальні підходи до взаємодії правових системи. *Pravo.ua* № 4. 2024. С.326-331. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2024-4/Pravo_ua_2024_4_326.pdf (DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.51>) (дата звернення: 5.11.2025)
3. Заборовський В.В. та Харута В.Ф. Реалізація принципу народовладдя: питання теорії та правозастосування. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. Випуск 79: частина 2. С. 415-419. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/10/67.pdf> (DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.65>) (дата звернення: 5.11.2025)
4. Шипілов Л.М. Народовладдя як основа демократичної держави: Монографія. Харків: Видавництво "ФІНН", 2009. 216 с.
5. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015/conv/parast2#o16 (дата звернення: 5.11.2025)
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий 16 груд. 1966 р.; ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043?lang=en#Text (дата звернення: 5.11.2025)

7. Конвенція про політичні права жінок: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 груд. 1952 р. ЛІГА:ЗАКОН. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU53K02U> (дата звернення: 5.11.2025).
8. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. United Nations General Assembly resolution 34/180 (18.12.1979). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women> (дата звернення: 5.11.2025)
9. Загіршева Н.В. Регіональне гендерне законодавство країн Африки: захист прав жінки. *Pravo.ua* №4. 2024. С.332-339 URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2024-4/Pravo_ua_2024_4_332.pdf (DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.52>) (дата звернення: 5.11.2025)
10. African Charter on Human and Peoples' Rights, 1986. URL: <https://au.int/en/treaties/african-charter-human-and-peoples-rights> (дата звернення: 5.11.2025)
11. Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa (01.07.2003). URL: <https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-rights-women-africa> (дата звернення: 5.11.2025)
12. African charter on democracy, elections and governance (25.10.2011) URL: https://achpr.au.int/en/node/870?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 5.11.2025)
13. Application 042/2020 - Tike Mwambipile & Equality Now v. United Republic of Tanzania. URL: https://www.african-court.org/ajudata/thematic/article-cases/970?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 5.11.2025)
14. Independent Candidate Association v President of the Republic of South Africa and Others. URL: <https://www.saflii.org/za/cases/ZACC/2023/41.html> (дата звернення: 5.11.2025)
15. New Nation Movement v President of the Republic of South Africa and Others. URL: <https://www.concourt.org.za/index.php/judgement/362-new-nation-movement-npc-and-others-v-president-of-the-republic-of-south-africa-and-others-council-for-the-advancement-of-the-south-african-constitution-as-amicus-curiae-cct110-19> (дата звернення: 5.11.2025)

REFERENCES:

1. Boiko O.D. Narodovladdia. Velyka ukrainska entsyklopediia. Retrieved from: <https://vue.gov.ua/Народовладдя> [in Ukrainian]
2. Bisiuk O.S. Subbot A.I. (2024) Narodovladdia yak proiav publichnoi vlady: komparatyvnyi analiz administratyvno-pravovykh modelei ta kontseptualni pidkhody do vzaємодії pravovykh systemy. [Law.ua] *Pravo.ua* 4. 2024. 326-331. Retrieved from: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2024-4/Pravo_ua_2024_4_326.pdf [in Ukrainian]
3. Zaborovskiy V.V. ta Kharuta V.F. Realizatsiia pryntsyphu narodovladdia: pytannia teorii ta pravozastosuvannia. [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University.] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii Pravo. Vypusk 79: chastyna 2.* 415-419. Retrieved from: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/10/67.pdf> [in Ukrainian]
4. Shipilov L.M. Democracy as the Foundation of a Democratic State: Monograph. Kharkiv: "FINN" Publishing House, 2009. 216 p. [in Ukrainian]
5. Zahalna deklaratsiia prav liudyny : pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrud. 1948 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015/conv/parast2#o16 [in Ukrainian]
6. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava : pryiniaty 16 hrud. 1966 r.; ratyfikovanyi Ukazom Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR vid 19 zhovtnia 1973 r. № 2148-VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043?lang=en#Text [in Ukrainian]
7. Konvetsiia pro politychni prava zhinok: pryiniata Heneralnoiu Asambleieiu OON 20 hrud. 1952 r. LIHA:ZAKON. [Liga:Law]. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MU53K02U> [in Ukrainian]
8. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. United Nations General Assembly resolution 34/180 (18.12.1979). Retrieved from: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women> [in English].
9. Zahrishcheva N.V. (2024) Rehionalne henderne zakonodavstvo krain Afryky: zakhyst prav zhinky. [Law.ua] *Pravo.ua* 4. 332-339. Retrieved from: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2024-4/Pravo_ua_2024_4_332.pdf (DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.52>) [in Ukrainian]
10. African Charter on Human and Peoples' Rights, 1986. Retrieved from: <https://au.int/en/treaties/african-charter-human-and-peoples-rights> [in English].
11. Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa (01.07.2003). Retrieved from: <https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-rights-women-africa> [in English].
12. African charter on democracy, elections and governance (25.10.2011) Retrieved from: https://achpr.au.int/en/node/870?utm_source=chatgpt.com [in English].
13. Application 042/2020 - Tike Mwambipile & Equality Now v. United Republic of Tanzania. Retrieved from: https://www.african-court.org/ajudata/thematic/article-cases/970?utm_source=chatgpt.com [in English].
14. Independent Candidate Association v President of the Republic of South Africa and Others. Retrieved

from: <https://www.saflii.org/za/cases/ZACC/2023/41.html> [in English].

15. New Nation Movement v President of the Republic of South Africa and Others. Retrieved from: <https://www.concourt.org.za/index.php/judgement/362-new-nation-movement-npc-and-others-v-president-of-the-republic-of-south-africa-and-others-council-for-the-advancement-of-the-south-african-constitution-as-amici-curiae-cct110-19> [in English].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

УДК 347.73:336.22

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-193-199

Гринь Ілля Олегович,

аспірант кафедри державно-правових дисциплін,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ilyagrin@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-1367-5472

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ЗВЕРНЕННЯ СТЯГНЕННЯ НА ВІРТУАЛЬНІ АКТИВИ У МЕЖАХ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОРІВНЯННЯ ТА АНАЛІЗ

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз особливостей правового регулювання порядку звернення стягнення на віртуальні активи в межах примусового виконання судових рішень в Україні та країнах Європейського Союзу. Автор обґрунтовує актуальність дослідження стрімким розвитком електронної комерції та зростанням ролі криптовалют, що підтверджується високим місцем України у Глобальному індексі впровадження криптовалют (8 місце за даними 2025 року).

У роботі проаналізовано сучасний стан українського законодавства, зокрема Закон України «Про віртуальні активи», який фактично легалізує цифрові активи, проте залишається нечинним через відсутність податкових змін. Висвітлено ключові виклики, що стоять перед вітчизняною системою примусового виконання: відсутність механізмів централізованого зупинення операцій, складнощі з ідентифікацією власників криптоактивів та ризики втрати доступу до «холодних гаманців».

Окрему увагу приділено зарубіжному досвіду. Розглянуто Регламент (ЄС) 2023/1114 (MiCA), а також специфічні підходи Естонії, Франції та Німеччини. Автор виокремлює два основні підходи: звернення стягнення на криптовалюту як на кошти, що знаходяться у третіх осіб (бірж чи емітентів), та їх арешт як фіатних грошей. Доведено, що досвід Франції та ФРН щодо арешту грошових вимог до торговельних майданчиків є перспективним для імплементації в Україні.

На основі аналізу судової практики встановлено, що попри законодавчі прогалини, українські суди вже визнають віртуальні активи об'єктами цивільних прав, накладаючи на них арешти у кримінальних провадженнях та враховуючи їх при поділі майна подружжя. Зроблено висновок про необхідність розробки чіткого процесуального порядку виявлення, арешту та конвертації віртуальних активів у національну валюту для забезпечення ефективного виконання судових рішень майнового характеру.

Ключові слова: віртуальні активи, криптовалюта, примусове виконання судових рішень, державний виконавець, блокчейн, цифрові речі, правовий режим, європейське законодавство, арешт майна, фіатні гроші.

Grin I. LEGAL REGULATION OF THE PROCEDURE FOR FORECLOSURE ON VIRTUAL ASSETS WITHIN THE LIMITS OF FORCED ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS IN UKRAINE AND EUROPEAN UNION COUNTRIES: COMPARISON AND ANALYSIS

The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the features of the legal regulation of the procedure for imposing fines on virtual assets within the framework of the enforcement of court decisions in Ukraine and the countries of the European Union. The author justifies the relevance of the study by the rapid development of e-commerce and the growing role of cryptocurrencies, which is confirmed by the high position of Ukraine in the Global Cryptocurrency Implementation Index (8th place according to 2025 data).

The paper analyzes the current state of Ukrainian legislation, in particular the Law of Ukraine "On Virtual Assets", which actually legalizes digital assets, but remains in force due to the lack of tax changes. The key challenges facing the domestic enforcement system are highlighted: the lack of mechanisms for centralized suspension of transactions, difficulties in identifying crypto-asset owners, and the risks of losing access to "cold wallets".

Special attention is paid to foreign experience. Regulation (EU) 2023/1114 (MiCA) is considered, as well as the specific approaches of Estonia, France, and Germany. The author identifies two main approaches: enforcement of cryptocurrencies as funds held by third parties (exchanges or issuers) and their seizure as fiat money. It is proven that the experience of France and Germany in the seizure of monetary claims to trading platforms is promising for implementation in Ukraine.

Based on the analysis of judicial practice, it was established that, despite legislative gaps, Ukrainian courts already

recognize virtual assets as objects of civil rights, imposing seizures on them in criminal proceedings and taking them into account when dividing marital property. The conclusion is made about the need to develop a clear procedural order for the detection, seizure and conversion of virtual assets into national currency to ensure the effective execution of court decisions of a property nature.

Key words: virtual assets, cryptocurrency, forced execution of court decisions, state bailiff, blockchain, digital things, legal regime, European legislation, seizure of property, fiat money.

Постановка проблеми. Швидкий темп розвитку світової економіки, вплив глобалізації та зростання рівня торгівлі за допомогою інтернету (електронна комерція) зумовили появу та подальший розвиток електронних коштів та віртуальних активів. Україна у цьому не стала виключенням. Однак, повномасштабна російська агресія та, як наслідок, запровадження воєнного стану сповільнило цей процес.

Сьогодні стан криптовалюти та віртуальних активів у законодавстві є невизначеним та необґрунтованим. З прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про віртуальні активи» ситуація з фактичною їх легалізацією дещо змінилася. Однак, Закон усе ще не набув чинності у зв'язку із відсутністю змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами.

Однак, відсутність законодавчого регулювання не заважає фактичному використанню віртуальних активів у своїй діяльності. За інформацією зі звіту про географію криптовалют за 2025 рік, розробленим компанією Chainalysis, Україна посідає 8 місце у Глобальному індексі впровадження криптовалют [1]. Згадана обставина свідчить про те, що роль криптовалют у країні досить швидко зростає, що призводить до нагальної необхідності змін до законодавства, зокрема, у сфері примусового виконання судових рішень.

Окрім того, сучасне законодавство, навіть попри наявність фактичного визначення віртуальних активів, фактично не дозволяє ввести їх (зокрема криптовалют) у цивільний оборот; не надає можливості для їх оподаткування та фактичної реалізації для «обміну» їх на грошові кошти виражені у національній валюті, що є важливим для виконання судових рішень майнового характеру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблеми впровадження віртуальних активів у національне законодавство приділяють вагу велика кількість вчених, як юристів, так й економістів. Так, О. Бутнік-Сіверський й А. Ткаченко надали чіткого визначення поняттю «віртуальні активи»; визначили його ознаки. В. Левицький та С. Радинський визначили роль віртуальних активів у державному управлінні; позитивні сторони їх легалізації, включно з наповненням державного бюджету (Нормативно-правове регулювання ринку криптовалют та діяльності криптобірж в Україні та світі). Німецький дослідник Дж. Шольц визначив основні проблеми законодавства ФРН у зверненні стягнення на такі активи («Криптовалюти: засіб платежу, об'єкт спекуляції чи ніщо? Цивільно-правова та наглядово-правова кваліфікація, а також потреба та можливі шляхи регулювання»). Вагомої ролі у дослідженні проблеми віртуальних активів приділив Національний банк України, який неодноразово у своїх роз'ясненнях та постановах визначав віртуальні активи, як цифрові речі, які не відносяться до грошей, цінних паперів, фізичних речей тощо.

Метою статті є виділення основних детермінант у зверненні стягнення на віртуальні активи та електронні гроші при примусовому виконанні судового рішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прийняття Закону України «Про віртуальні активи» викликало в суспільстві хвилю обговорень щодо контролю з-боку держави за фінансовими активами громадян. Міністерство цифрової трансформації України неодноразово роз'яснювало, що прийняття згаданого закону направлено не на контроль громадян з боку фіскальних правоохоронних органів чи органів та осіб, що здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів, а саме на захист від недобросовісної конкуренції, шахрайства; захист прав споживачів та «визначені чітких правил гри» [2]. Окрім того, Закон надає визначення віртуального активу як об'єкта цивільних прав; встановлює коло учасників ринку віртуальних активів; їх статус і правовий режим, що фактично дозволяє ввести його до цивільного обороту та в повній мірі користуватися своїм правом власності на них.

Однак, Закон «Про віртуальні активи» усе ще не набрав законної сили, тож актуальним визначенням віртуального активу є термін, встановлений п.13 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», а саме як «цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей» [3].

Як зазначає А. Ткаченко, віртуальні активи є не більше, ніж набором криптографічного коду, що несе інформацію про коін (одиницю виміру таких активів). Віртуальні активи не можуть існувати у фізичній формі; їх неможливо якимось чином фізично оцінити (відчутти, побачити). Вони існують виключно у цифровій формі за рахунок технології блокчейн [4, с. 281].

У свою чергу О. Бутнік-Сіверський визначає віртуальні активи як «цифрове вираження вартості, нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, виражене сукупністю даних в електронній формі, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати, та яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей» [5, с. 99].

Окремої уваги слід приділити дослідженню криптовалют. Не зважаючи на фактичну їх схожість на

електронні гроші (наявність міри вартості, можливість розрахунку за товари/послуги, здатність до накопичення тощо), Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку і Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг не визнають їх як платіжний засіб, електронні гроші чи цінні папери [6].

У своїх рішеннях Національний Банк України неодноразово наголошував, що криптовалюти є за своєю суттю віртуальними активами та підпадають під регулювання статті 179¹ Цивільного кодексу України як цифрові речі. Однак, вони не є ні платіжним засобом, ні цифровою валютою, ні цінними паперами чи грошовим сурогатом [7]. Саме така природа криптовалюти значно ускладнює порядок звернення стягнення на них.

Невизначеність криптовалют для українського законодавства створює ряд викликів, що значним чином впливають на звернення стягнення на них. До таких викликів можна віднести: відсутність можливості доступу до рахунків боржника без його згоди; неможливість централізованого зупинення операцій за криптовалютним рахунком; відсутність механізмів виявлення, розкриття інформації, списання за рахунками; відсутність чіткого механізму підтвердження власності за боржником тих чи інших криптоактивів; ризик втрати носія інформації (криптогаманця) і як наслідок втрати доступу до нього [8, с. 411]. Окрім того, відсутній чіткий механізм, який дозволяє конвертувати криптовалюту у національну валюту для подальшого перерахування коштів стягувачу за судовим рішенням.

Однак, українське законодавство все ж дозволяє фактичне накладення арешту на криптоактиви, зокрема підозрюваний у вчиненні кримінального правопорушення. Так, суди своєю ухвалою, за клопотанням органу досудового розслідування, неодноразово допускали накладення арешту на криптовалюту, що знаходиться на криптовалютному рахунку біржі і може бути доказом вчинення зазначеного правопорушення, зокрема у справах № 757/41966/21-к; № 753/20849/24; № 639/3267/25 тощо.

Як зазначають В. Левицький та С. Радинський, чітке регулювання обліку криптовалют та контроль за операціями з ними дозволить не лише збільшити рівень довіри до віртуальних активів, як майна, а й вплине на збільшення податкових надходжень до бюджету країни [9, с. 39]. Згадана інформація може бути отримана державними чи приватними виконавцями шляхом безпосереднього електронного обміну з органами ДФС і дозволить швидше виявляти майно боржника, виражене у віртуальних активах, зокрема криптовалютах. Окрім того, така процедура дозволить визначити реальну платоспроможність боржника та стимулюватиме боржника до виконання судового рішення іншим майном чи фіатними грошовими коштами.

Якщо українське законодавство фактично визнає віртуальні активи, більшою мірою в межах протидії фінансуванню тероризму та відмиванню доходів, ніж легалізації їх у межах цивільного обороту; Європейський Союз вживає активних заходів щодо впровадження віртуальних активів у цивільний оборот.

На загальноєвропейському рівні вагомої ролі відіграє Регламент (ЄС) 2023/1114 Європейського Парламенту та Ради від 31 травня 2023 року про ринки криптоактивів. Цей нормативно-правовий акт визначає порядок діяльності осіб, що здійснюють діяльність з роздрібною торгівлею криптоактивами; порядок інформування потенційних власників криптовалют; технологію, що застосовується для них; а також взаємодію між власником віртуальних активів та їх продавцем у сфері прав споживачів [10].

У межах примусового виконання судових рішень, можливість отримання інформації про власників криптоактивів, як від фіскальних органів країни-члена ЄС, так і від безпосереднього продавця чи емітента. Однак, можливість знаходження активів боржника не означає автоматичне звернення стягнення на них, що законодавець залишає поза увагою.

Прийняття Регламенту 2023/1114 хоч і надало поштовх до легалізації криптовалют на територіях країн Європейського Союзу, проте кожна країна обрала свій шлях до імплементації положень про віртуальні активи у власне законодавство.

Так, однією з перших країн, що наважились на фактичну легалізацію віртуальних активів є Естонська Республіка. Починаючи з 2017 року криптовалюту, або ж віртуальну валюту (*virtuaalvääringu*) визначено «як вартість, представлена в цифровій формі, що передається цифровим способом, зберігається або є предметом торгівлі та яку фізичні або юридичні особи приймають як платіжний інструмент, але це не є законним платіжним засобом будь-якої країни або фондів» [11, с. 36-37]. Згадане визначення віртуальної валюти дозволило значно підвищити потенціал країни для інвесторів та бізнесу. Окрім того, Естонія стала однією з перших країн, яка фактично легалізувала обмін криптовалют на фіатні гроші. Так, сервіс Payeer Exchange став одним із найвідоміших систем для зберігання та обміну криптовалют. Окрім цього, на території країни також функціонують ряд сервісів для обміну, зберігання та торгівлі віртуальними активами, як от WhiteBIT (криптовалютна біржа) чи Bitcoin Global (майданчик для обміну віртуальних активів) тощо.

Фактичне введення у цивільний оборот віртуальних валют, хоч і дозволило судовому виконавцю отримувати інформацію про їх наявність чи відсутність у боржника, їх вартість, а також тип; проте, списання їх з рахунку та перерахування стягувачу для виконання судового рішення є неможливим, оскільки законодавство не містить конкретного механізму, який би дозволив це зробити. Можливість виявлення криптоактивів може бути цікавою виключно для встановлення фактичної платоспроможності боржника, а також потенційного застосування заходів примусового характеру для примушування виконати судові рішення.

Актуальним у зверненні стягнення на віртуальні активи є також досвід Французької Республіки.

Рішенням Комерційного суду Нантерра від 26 лютого 2020 року № 2018F00466 (Tribunal de commerce de Nanterre, 6ème Chambre, 26 février 2020, n° 2018F00466), визначено, що віртуальні активи (зокрема криптовалюта Bitcoin) є взаємозамінним матеріальним активом. Згадана судова практика допомогла визначити порядок звернення стягнення на криптовалюти у порядку арешту вимог щодо арешту грошових сум, інакше кажучи у порядку звернення стягнення на заборгованість боржника. У такому разі, відповідно до Цивільного виконавчого кодексу Франції, судовий виконавець зобов'язаний направити третій особі, яка має грошові зобов'язання перед боржником, постанову про арешт (L'acte de saisie emporte), наслідком якої є негайне переуступлення права вимоги. У свою чергу, така особа зобов'язана повідомити кредитору «про обсяг своїх зобов'язань перед боржником, а також про умови, які можуть на них вплинути, та, якщо це можливо, про будь-які попередні переуступки дебіторської заборгованості, делегування, застави або арешти» [12].

Оскільки, у випадку продажу криптовалют, саме біржа є третьою особою, що має зобов'язання перед боржником (виражені у криптовалюти), на неї покладений обов'язок повідомити про тип криптовалюти, її вартість, виражену у національній валюті, її фактичну кількість тощо. Однак, згадане правило можливо застосувати виключно у випадку, коли біржа зареєстрована на території Французької Республіки, а відповідно діє за її законодавством.

Схожа ситуація існує й у законодавстві Федеративної Республіки Німеччина. Віртуальні активи в країні є офіційним банківським інструментом і можуть класифікуватися як:

- віртуальний платіжний засіб (використовуються виключно як платіжний засіб);
- електронні цінні папери (регулюються законодавством щодо торгівлі цінними паперами і вносяться до окремого реєстру);
- віртуальні активи, що не прив'язані до певних матеріальних активів (такі віртуальні активи не відносяться до попередніх видів і розглядаються у конкретному випадку) [13].

Відповідно до класифікації віртуального активу, звернення стягнення на них здійснюється у відповідності до кожного випадку. Вони можуть бути реалізовані як цінні папери, шляхом проведення електронного аукціону, або ж конвертовані у національну валюту, у випадку якщо їх вартість прив'язана до окремої фіатної валюти, або ж дорогоцінного металу.

Однак, питання звернення стягнення на інші віртуальні активи, зокрема крипто токени все ще не врегульовано законодавством. Як зазначає Дж. Шольц, звернення стягнення на такі криптовалюти можливе лише у випадку, коли існує право, що є похідним від неї. Інакше кажучи, звернення стягнення на такі віртуальні активи можливе лише у порядку та спосіб передбачений статтями 828-829 Цивільного процесуального кодексу ФРН, а саме шляхом накладення судом арешту на грошову вимогу. Такий спосіб є можливим у випадку доведення факту наявності договірних відносин між боржником за судовим рішенням і третьою особою (біржею, емітентом, банком тощо) [11, с. 26].

У випадку доведення факту наявності договірних відносин і грошової вимоги між згаданими особами, суд фактично забороняє боржнику розпоряджатися власними віртуальними активами до моменту повного фактичного виконання.

Ураховуючи специфіку віртуальних активів, кожна країна встановлює власний порядок і спосіб звернення стягнення на неї. Проте, спільною проблемою все ще залишається невизначеність у зверненні стягнення на холодні гаманці як засоби зберігання віртуальних активів. Їхні технічні особливості, зокрема наявність автономності, фізичного вираження (у більшості випадків ним є саме апаратний ключ), незалежність від третіх осіб (бірж, банків тощо) створює перепони до звернення стягнення на них. У той же час, обмеженість у законодавчо встановлених засобах виконання судового рішення та їх формалізованість сприяє до використання віртуальних активів як способу ухилення від виконання судових рішень [8, с. 411].

Проблема невизначеності віртуальних активів створює також проблему у зверненні стягнення на них. У цьому випадку слушне зауваження висловлює Р. Майданик, який вважає, що на сьогодні основною проблемою визначення віртуальних активів є пошук об'єкту права, до якого можливо їх прирівняти. Віртуальні активи не є грошима, оскільки не містять у собі вираження у національній чи іноземній валюті; вони не є цінними паперами, оскільки не мають окремого центрального депозитарію, а відповідно не створюють права вимоги [14, с. 120].

На сьогодні законодавець визначає віртуальні активи як цифрові речі, або нематеріальне благо, що має майнову цінність [15]. Отже, Цивільний кодекс України передбачає, що порядок звернення стягнення на віртуальні активи повинен бути подібним до звернення стягнення на майно. Однак, такий підхід усе ще не визначає чи є віртуальні активи майном чи сукупністю майна (як це існує у Канаді чи Великій Британії), або ж майновими правами та обов'язками (за прикладом Французької Республіки та Республіки Естонія).

Однак, не зважаючи на проблеми у визначенні віртуальних активів, судова практика все частіше визнає їх (зокрема криптовалюти), як предмет договору та об'єкт звернення стягнення.

Так слідчими суддями досить часто приймаються рішення про арешт майна у межах кримінальних проваджень. Зокрема, слідчим суддею Голосіївського районного суду міста Києва у справі № 752/7557/22 було ухвалено рішення про накладення арешту на активи, які знаходяться на електронних гаманцях, а також зобов'язання криптобіржі забезпечити повернення або перевипущення віртуальних активів потерпілій [16]. Схожа Ухвала була постановлена слідчим суддею Святошинського районного суду м. Києва у справі №

759/3228/25 щодо накладення арешту на віртуальні активи та заборону проведення операцій, що приведуть до зменшення залишку віртуальних активів (криптовалюти) на криптогаманцях [17].

Аналогічна ситуація наявна у рішеннях суду у цивільних справах, зокрема у спорах щодо поділу майна. Так, своїм рішенням суд фактично визнав, що віртуальні активи можуть мати статус спільного сумісного майна та можуть підлягати поділу [18].

Висновки. Стрімкий розвиток технологій, значний обсяг обміну інформацією, розповсюдження інтернету спричинили активне зростання віртуальних активів, зокрема криптовалют в Україні та світі. Сьогодні все більше людей використовують віртуальні активи як засіб розрахунку за угодами, зберігання активів, торгівлі тощо. Однак, поширення криптовалют призвело до того, що боржники все частіше почали їх використовувати для ухилення від виконання судових рішень. Сьогодні країни Європейського Союзу активно розробляють шляхи впровадження у цивільних обіг віртуальних активів, а також порядок звернення стягнення на них у межах судових рішень.

Аналізуючи довід європейських країн у процесі виконання судових рішень за рахунок віртуальних активів, слід зазначити, що відсутній єдиний підхід до звернення стягнення на них. У деяких країнах, як Франція чи ФРН, існує підхід до звернення стягнення на криптовалюту, як кошти, що знаходяться у третіх осіб. Згаданий підхід забезпечується завдяки взаємодії судового виконавця у зборі інформації про наявні рахунки, суми коштів тощо та суду, що приймає рішення про таке звернення стягнення. Інший підхід на прикладі Естонії, полягає в арешті віртуальних активів як фіатних грошей. Однак, на практиці, такий підхід існує лише як спосіб арешту згаданих активів, а не безпосереднього стягнення їх у рахунок погашення боргу. Також, відкритим залишається питання взаємодії з холодними гаманцями, які є фізичним сховищем віртуальних валют.

Український досвід звернення стягнення на віртуальні активи на сьогодні відсутній у зв'язку із фактичним зупиненням процесу легалізації віртуальних активів. На сьогодні, прийнятий Верховною Радою Закон України «Про віртуальні активи» не набрав чинності у зв'язку з відсутністю змін до податкового законодавства щодо оподаткування таких активів. Окрім того, відсутні напрацювання стосовно примусового виконання рішень, пов'язаних з віртуальними активами; не розроблено порядок виявлення і звернення стягнення на них; відсутня можливість контролю за їх передачею, конвертацією тощо.

Проте, процес визнання віртуальних активів є доволі актуальним, про що свідчить стала судова практика. Окрім того, прийняття окремого закону та внесення змін до Цивільного кодексу України сприятиме поступовому введенню у цивільний обіг віртуальних активів та відповідно дозволить законодавцю, державним і приватним виконавцям розробити сталий порядок звернення стягнення на них, що забезпечить підвищення рівня виконання судових рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. The 2025 Global Adoption Index: India and the United States Lead Cryptocurrency Adoption. *Chainalysis Team*. URL: <https://www.chainalysis.com/blog/2025-global-crypto-adoption-index/>.
2. Розвінчуємо міфи про законопроект “Про віртуальні активи”. *Міністерство цифрової трансформації України*. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/technologies/rozvinchujemo-mifi-pro-zakonoproekt-pro-virtualni-aktivi> (дата звернення: 17.11.2025).
3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX : станом на 9 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>.
4. Ткаченко А. Механізм звернення стягнення на віртуальні активи боржника у разі оголошення його банкрутом. *Економічний аналіз*. 2024. Т. 34, № 1. С. 279–291. URL: <https://doi.org/10.35774/econa2024.01.279>
5. Бутнік-Сіверський О. Б. Цифрові та віртуальні активи: методологія, правові аспекти, нематеріальні ресурси. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2024. № 2. С. 94–104. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/handle/123456789/44986>
6. Національний банк України. Спільна заява фінансових регуляторів щодо статусу криптовалют в Україні. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/spilna-zayava-finansovih-regulyatoriv-schodo-statusu-kriptovalyut-v-ukrayini> (дата звернення: 17.11.2025).
7. Про розгляд результатів проведеного поглибленого аналізу щодо установи, яка потенційно здійснює безліцензійну діяльність з використанням вебсайту сервісу “BitCapital” : Рішення Правління Нац. банку України від 04.02.2025. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Decision_04022025_33-rsh (дата звернення: 17.11.2025).
8. Щербак С., Рєпін Д. Електронні гроші та віртуальні активи в умовах цифровізації виконавчого провадження. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2025. № 33. С. 403–416. URL: <https://doi.org/10.35432/tisb33202533264>
9. Левицький В. О., Радинський С. В., Радинська С. С. Нормативно-правове регулювання ринку криптовалют та діяльності криптобірж в Україні та світі. *Інноваційна економіка*. 2023. № 3. С. 38–43. URL: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2023.3.4>

10. On markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937 : Regulation (EU) of the European Parliament and of the Council of 31.05.2023. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj/eng>.

11. Некіт К. Напрями змін у правовому регулюванні обігу криптоактивів: аналіз зарубіжного досвіду. *Економіка та право*. 2022. № 1. С. 33–44. URL: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.01.033>

12. Code des procédures civiles d'exécution : du 01.06.2012 : dernière mise à jour : 16 décembre 2025. URL : https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000025024948/LEGISCTA000025025802/.

13. Kryptotoken. BaFin. URL: https://www.bafin.de/DE/Aufsicht/FinTech/Geschaeftsmodelle/DLT_Blockchain_Krypto/Kryptotoken/Kryptotoken_node.html.

14. Майданик Р. А. Віртуальна валюта в цивільному праві України: стан, тенденції, перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25, № 2. С. 114–129. URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-napnu-2-2018-r/virtualna-valyuta-v-tsilvilnomu-pravi-ukrayini-stan-tendentsiyi-perspektivi>

15. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 18 листоп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

16. Ухвала про арешт майна Голосіївського районного суду міста Києва від 08.11.2022 у справі № 752/7557/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107216946>.

17. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 13.02.2025 у справі № 759/3228/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125132542>.

18. Рішення Київського районного суду м. Харкова від 06.11.2023 у справі № 953/4882/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114681783>.

REFERENCES:

1. Chainalysis Team. (2025). *The 2025 Global Adoption Index: India and the United States Lead Cryptocurrency Adoption*. Chainalysis. <https://www.chainalysis.com/blog/2025-global-crypto-adoption-index/>

2. Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy. (2025). *Rozvinchuємо mify pro zakonoproiekt "Pro virtualni aktyvy"* [Debunking myths about the draft law "On Virtual Assets"]. <https://thedigital.gov.ua/news/technologies/rozvinchuemo-mifi-pro-zakonoproekt-pro-virtualni-aktivi> [in Ukrainian].

3. *Pro zapobihannya ta protydiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochyynym shliakhom, finansuvanniu terorizmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia* [On preventing and combating legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and financing of proliferation of weapons of mass destruction]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] No. 361-IX (2019, as of Jan 9, 2025). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> [in Ukrainian].

4. Tkachenko, A. (2024). Mekhanizm zvernennia stiahnennia na virtualni aktyvy borzhnyka u razі oholoshennia yoho bankrutom [Mechanism of foreclosure on virtual assets of the debtor in case of declaring him bankrupt]. *Ekonomichnyi analiz* [Economic Analysis], 34(1), 279–291. <https://doi.org/10.35774/econa2024.01.279> [in Ukrainian].

5. Butnik-Siverskyi, O. B. (2024). Tsyfrovi ta virtualni aktyvy: metodolohiia, pravovi aspekty, nematerialni resursy [Digital and virtual assets: methodology, legal aspects, intangible resources]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti* [Theory and Practice of Intellectual Property], (2), 94–104. <https://dspace.nuft.edu.ua/handle/123456789/44986> [in Ukrainian].

6. Natsionalnyi bank Ukrainy. (2025). *Spilna zaiava finansovykh rehuliatoriv shchodo statusu kryptovaliut v Ukraini* [Joint statement of financial regulators on the status of cryptocurrencies in Ukraine]. <https://bank.gov.ua/ua/news/all/spilna-zayava-finansovih-regulyatoriv-schodo-statusu-kriptovaliut-v-ukrayini> [in Ukrainian].

7. Natsionalnyi bank Ukrainy. (2025). *Pro rozhlid rezultativ provedenoho pohlybленого analizu shchodo ustanovy, yaka potentsiino zdiisniuє bezlitsenziu diialnist z vykorystanniam vebsaitu servisu "BitCapital"* [On the consideration of the results of an in-depth analysis of the institution that potentially carries out unlicensed activities using the "BitCapital" service website]: Rishennia Pravlinnia [Decision of the Board] No. 33-rsh. https://bank.gov.ua/ua/legislation/Decision_04022025_33-rsh [in Ukrainian].

8. Shcherbak, S., & Riepin, D. (2025). Elektronni hroshi ta virtualni aktyvy v umovakh tsyfrovizatsii vykonavchoho provadzhennia [Electronic money and virtual assets in the conditions of digitalization of enforcement proceedings]. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia* [Theoretical and Applied Issues of State-Building], (33), 403–416. <https://doi.org/10.35432/tisb332025333264> [in Ukrainian].

9. Levytskyi, V. O., Radynskyi, S. V., & Radynska, S. S. (2023). Normatyvno-pravove rehuliuвання rynku kryptovaliut ta diialnosti kryptobirzh v Ukraini ta sviti [Regulatory and legal regulation of the cryptocurrency market and the activity of crypto exchanges in Ukraine and the world]. *Innovatsiina ekonomika* [Innovative Economy], (3), 38–43. <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2023.3.4> [in Ukrainian].

10. On markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937: Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council (2023). <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj/eng>

11. Nekit, K. (2022). *Napriamy zmin u pravovomu rehuliuванні obihu kryptoaktyviv: analiz zarubizhnoho dosvidu* [Directions of changes in the legal regulation of crypto-assets circulation: analysis of foreign experience]. *Ekonomika ta pravo* [Economics and Law], (1), 33–44. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.01.033> [in Ukrainian].

12. *Code des procédures civiles d'exécution* [Code of Civil Enforcement Procedures] (2012, as of Dec 16, 2025). https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000025024948/LEGISCTA000025025802/ [in French].

13. BaFin. (n.d.). *Kryptotoken* [Crypto tokens]. https://www.bafin.de/DE/Aufsicht/FinTech/Geschaeftsmodelle/DLT_Blockchain_Krypto/Kryptotoken/Kryptotoken_node.html [in German].

14. Maidanyk, R. A. (2018). *Virtualna valiuta v tsyvilnomu pravi Ukrainy: stan, tendentsii, perspektyvy* [Virtual currency in the civil law of Ukraine: state, trends, prospects]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* [Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine], 25(2), 114–129. <https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprmu-2-2018-r/virtualna-valyuta-v-tsyvilnomu-pravi-ukrayini-stan-tendentsiyi-perspektivi> [in Ukrainian].

15. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy* [Civil Code of Ukraine]: Kodeks Ukrainy [Code of Ukraine] No. 435-IV (2003, as of Nov 18, 2025). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

16. Holiivskyi District Court of Kyiv City. (2022). *Ukhvala pro arest maina* [Ruling on the seizure of property]: Case No. 752/7557/22. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107216946> [in Ukrainian].

17. Sviatoshynskyi District Court of Kyiv City. (2025). *Ukhvala* [Ruling]: Case No. 759/3228/25. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125132542> [in Ukrainian].

18. Kyivskyi District Court of Kharkiv City. (2023). *Rishennia* [Decision]: Case No. 953/4882/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114681783> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

УДК 341.231.14

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-199-203

Мартінова Анна Миколаївна,

викладач кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління

Донецького державного університету внутрішніх справ

annboyko31@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8185-4213

КОЛЕКТИВНІ ПРАВА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті здійснено комплексний аналіз колективних прав людини як складової системи міжнародного права прав людини. Розкрито теоретико-правові підходи до розуміння колективних прав, їх правову природу та місце у співвідношенні з індивідуальними правами людини. Обґрунтовано, що формування колективних прав пов'язане з еволюцією концепції прав людини та появою прав третього покоління, зумовлених глобальними викликами сучасності, зокрема збройними конфліктами, міграційними процесами, екологічними загрозами та необхідністю захисту прав народів, національних меншин і корінних народів.

Проаналізовано основні ознаки колективних прав людини, серед яких особливий суб'єктний склад, колективний характер об'єкта правового захисту, а також залежність їх реалізації від узгоджених дій держав і міжнародного співтовариства. Значну увагу приділено міжнародно-правовому закріпленню колективних прав у положеннях Статуту ООН, міжнародних договорах і деклараціях у сфері прав людини, а також практиці міжнародних судових і квазісудових органів.

Зроблено висновок про необхідність подальшого розвитку міжнародно-правових механізмів захисту колективних прав та формування цілісної концепції їх місця у системі міжнародного права прав людини.

Ключові слова: права людини, міжнародне право, покоління прав людини, третє покоління прав людини, колективні права.

Martynova A. COLLECTIVE RIGHTS IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW

The article provides a comprehensive analysis of collective human rights as a component of the system of international human rights law. It reveals theoretical and legal approaches to understanding collective rights, their legal nature and place in relation to individual human rights. It is substantiated that the formation of collective rights

is associated with the evolution of the concept of human rights and the emergence of third-generation rights, caused by the global challenges of modernity, in particular armed conflicts, migration processes, environmental threats and the need to protect the rights of peoples, national minorities and indigenous peoples.

The main features of collective human rights are analyzed, including a special subject composition, the collective nature of the object of legal protection, as well as the dependence of their implementation on the coordinated actions of states and the international community. Considerable attention is paid to the international legal consolidation of collective rights in the provisions of the UN Charter, international treaties and declarations in the field of human rights, as well as the practice of international judicial and quasi-judicial bodies.

The conclusion is made about the need for further development of international legal mechanisms for the protection of collective rights and the formation of a holistic concept of their place in the system of international human rights law.

Keywords: human rights, international law, generation of human rights, third generation of human rights, collective rights.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження колективних прав у системі міжнародного права прав людини зумовлена поглибленням глобалізаційних процесів, посиленням міждержавної взаємозалежності та загостренням сучасних викликів, пов'язаних із збройними конфліктами, масовими міграційними процесами, дискримінацією за етнічними, мовними чи культурними ознаками, а також порушенням прав корінних народів і національних меншин. За цих умов дедалі більшого значення набувають права, що належать не окремій особі, а спільнотам, народам і групам осіб, зокрема право на самовизначення, розвиток, збереження культурної ідентичності, сприятливе довкілля та мир.

Попри їх нормативне закріплення у низці універсальних і регіональних міжнародно-правових актів, колективні права досі не отримали чіткого концептуального визначення, усталеного переліку та однозначного визнання як самостійного елементу системи міжнародного права прав людини. Домінування індивідуалістичної парадигми прав людини зумовлює складнощі у сприйнятті колективних прав як рівнозначних індивідуальним, що породжує наукові та практичні суперечності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці змісту та правової природи колективних прав, а також визначенню їх співвідношення з індивідуальними правами людини присвячено наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, К. Васак, С. Головатий, Р. Губань, І. Іванків, А. Колодій, А. Мельник, П. Рабінович тощо. Водночас, з огляду на складний і багатовимірний характер зазначеної проблематики, слід визнати наявність об'єктивної потреби в подальшому поглибленому науковому дослідженні цієї теми.

Мета статті є комплексний аналіз колективних прав людини як самостійного елементу системи міжнародного права прав людини, з'ясування їх правової природи, змісту та місця у співвідношенні з індивідуальними правами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Права людини є фундаментальною цінністю сучасного міжнародного та національного правопорядку, що відображає рівень розвитку демократичної держави та правової системи загалом. У процесі історичного розвитку прав людини відбувалося поступове розширення їх змісту, суб'єктного складу та сфер реалізації, що зумовило формування концепції так званих «поколінь прав людини». Дана концепція набула поширення у науковій доктрині як спосіб систематизації прав людини залежно від часу їх виникнення, характеру та соціального призначення.

У запропонованій К. Васаком в кінці 70-х рр. XX ст. концепції [1] було запропоновано виокремлення трьох поколінь прав людини. Кожне покоління прав відображає певний етап суспільного розвитку, домінуючі соціальні потреби та уявлення про роль держави у забезпеченні прав і свобод людини.

Права першого покоління охоплюють громадянські та політичні права, які виникли внаслідок буржуазних революцій XVIII–XIX століть і були спрямовані на обмеження втручання держави у сферу індивідуальної свободи особи. До першого покоління прав людини відносять: право на життя, свободу та особисту недоторканність, свободу совісті та віросповідання, свободу від рабства або експлуатації, свободу від катувань, свободу пересування і проживання, право на захист честі і гідності, право на справедливий і відкритий суд, право на власність. Ці права мають переважно негативний характер, оскільки вимагають від держави утримання від неправомірного втручання. Всі ці положення отримали закріплення у Загальній декларації прав людини.

Права другого покоління сформувалися у XX столітті під впливом соціально-економічних змін та ідеї соціальної держави. Друге покоління прав людини стало реакцією на несправедливий розподіл благ у суспільстві і усвідомленням потреби в соціальному захисті людини в державі. Вони включають такі права, як: право на відпочинок, медичне обслуговування, недоторканність приватного життя, свободу від різноманітної дискримінації. Права другого покоління відображають той факт, що певний мінімальний рівень матеріального забезпечення необхідний для гідності людини [2, с.137]. Варто також зазначити, що на відміну від прав першого покоління, ці права мають позитивний характер і передбачають активну діяльність держави, спрямовану на створення умов для їх реалізації.

Третє покоління прав людини виникло на рубежі 70-х років XX ст. і включає в себе право на розвиток, право на мир, право на роззброєння, право на здорове навколишнє середовище, на гуманітарну допомогу і т.д. Ці права мають колективний характер права солідарності і можуть реалізовуватися людьми

або асоціаціями спільно. Так, право на самовизначення, яке стало складатися ще в роки буржуазних революцій, служило правовою основою антиколоніальної боротьби народів Азії, Африки та Латинської Америки. Права третього покоління відрізняються ще й тим, що права цієї категорії знаходяться на стадії становлення в якості звичайних норм міжнародного права.

У ХХІ ст. можна говорити про становлення четвертого покоління прав людини. Нові наукові відкриття підняли ряд питань, що стосуються етики та прав людини, зокрема, в галузі генної інженерії, а також щодо трансплантації органів і тканин. Питання про саму природу життя і про можливість захисту і якості життя людини доводиться вирішувати в результаті технічних досягнень в кожній з цих областей. Четверте покоління прав називають соматичними – право на евтаназію, репродуктивні права та права, пов'язані з розпорядженням органами і тканинами, права в сексуальній сфері.

Окремі науковці також пропонують концепцію п'ятого покоління прав людини, пов'язаного з глобальними ризиками для людства. До п'ятого покоління прав людини деякі дослідники відносять такі права, як віра і любов до Бога, єдність із Творцем. Проте, на нашу думку, більш доцільним є інший підхід щодо формування п'ятого покоління прав людини. Так, Ф. Шульженко та О. Гришко вважають доречним виокремити п'яте покоління прав людини, які пов'язані з появою штучного інтелекту та цифровою трансформацією суспільства (упровадження електронного документообігу; доступ до Інтернету; розвиток телекомунікацій; запровадження національних електронних інформаційних ресурсів; надання електронних послуг у всіх сферах суспільного життя; здійснення електронної ідентифікації тощо) [3, с. 7]. Окрім того, важливе місце серед прав даного покоління в сучасних умовах трансформації та функціонування суспільства займають такі права, як «право на забуття» як право на вилучення інформації про людину з мережі Інтернет та «право на надію», що фактично означає право засудженої особи знати, які умови та вимоги необхідно виконати для можливості претендувати на звільнення, а також коли і за яких обставин може бути проведено перегляд її покарання або коли можна клопотати про такий перегляд. Проте, п'яте покоління прав людини ще тільки формує передумови для відмежування від інших поколінь прав людини.

Колективні права людини зазвичай відносять до третього покоління прав людини, що сформувалися у другій половині ХХ століття у відповідь на глобальні виклики розвитку людства. Їх характерною ознакою є те, що суб'єктом таких прав виступає не окрема фізична особа, а колектив – народ, нація, етнічна або соціальна спільнота. Такі права не заперечують індивідуальних прав людини, а доповнюють їх, забезпечуючи реалізацію спільних інтересів, які неможливо ефективно захистити виключно через індивідуально-правові механізми.

У науковій доктрині відсутній єдиний підхід до поняття, правової природи та механізмів реалізації й захисту колективних прав, а також до співвідношення індивідуальних і колективних прав людини.

К.Васек назвав права третього покоління правами солідарності. На його думку, права першого і другого поколінь виражають надмірний індивідуалізм і навіть егоїзм, що передбачає протиставлення індивіда і суспільства. Права першого покоління покликані захищати індивіда від неналежного поведіння держави, а права другого забезпечують йому можливість вимагати від держави реалізації спеціальних урядових програм із надання соціальної підтримки та допомоги. Однак при цьому не береться до уваги, що добробут людини неможливий без її участі в житті спільноти, для гідного життя людина потребує не тільки свободи, рівності, а й братерства. Права третього покоління покликані подолати автономію окремих індивідів, які конкурують між собою, і забезпечити соціальну солідарність, що дозволить людям повністю розкрити свій потенціал шляхом спільної участі в соціальному житті різних спільнот, до яких вони належать [4, с. 839].

Активні наукові дискусії та зростаючий інтерес до зазначеної проблематики стали підґрунтям для формування й ухвалення ключових міжнародно-правових документів, спрямованих на забезпечення захисту колективних прав людини. Серед них можна назвати: Статут ООН (1945 р.), Конвенція про запобігання геноциду та покарання за нього (1948 р.), Загальна декларація прав людини (1948 р.), Декларація про надання незалежності колоніальним країнам та народам (1960 р.), Міжнародні пакти про права людини (1966 р.) та інші.

Особливу увагу слід приділити Африканській Хартії прав людини та народів, яка була прийнята Організацією Африканського Єдинства у 1981 р. і стала першою й до сьогодні залишається єдиною міжнародно-правовою угодою, що комплексно закріплює систему прав народів та встановлює для держав чіткі юридичні зобов'язання щодо їх поваги й забезпечення. Документ передбачає механізм захисту прав людини і народів шляхом утворення Африканської комісії з прав людини і народів, що уповноважена розглядати скарги щодо порушення таких прав.

Хартія закріплює такі права народів:

- право на рівність (ст. 19);
- право на існування та самовизначення (ст. 20);
- право на вільне користування своїми багатствами та природними ресурсами (ст. 21);
- право на економічний, соціальний та культурний розвиток (ст. 22);
- право на мир та безпеку (ст. 23);
- право на загальне здорове навколишнє середовище (ст. 24) [5].

До прав третього покоління (колективних чи солідарних прав) також відносять: є право на мир,

право на безпечне навколишнє середовище, право на сталий розвиток, право на колективну культурну ідентичність, право на солідарність, політичне, економічне, національне і культурне самовизначення, соціальний та економічний розвиток, на гуманітарну допомогу, права соціальних та професійних груп тощо.

Для ґрунтовного аналізу прав людини третього покоління необхідно окреслити їх характерні ознаки, тобто сукупність істотних властивостей, без яких відповідні права втрачають своє змістовне наповнення та системне значення. Саме такі ознаки слугують критеріями, що дають змогу відмежувати права третього покоління від інших категорій прав людини та визначити їх самостійне місце в загальній системі прав людини. Так, на думку І.Іванків, до ознак прав третього покоління варто віднести: 1) співзалежність з правами людини; 2) неможливість реального забезпечення прав третього покоління для особи без гарантування їх реалізації для всіх; 3) екстратериторіальність; 4) належність різним поколінням людства [6, с.56].

На нашу думку, до таких ознак можна запропонувати: особливий суб'єктний склад, оскільки носієм права виступає колективний суб'єкт; колективні права мають комплексний характер і реалізуються шляхом спільних дій держав та міжнародного співтовариства; такі права тісно пов'язані з принципами солідарності та співробітництва, що відрізняє їх від класичних індивідуальних прав.

Незважаючи на визнання колективних прав у ключових міжнародно-правових актах – Статуті ООН, Міжнародних пактах про права людини, Африканській хартії прав людини і народів, Декларації ООН про права корінних народів, – їхнє місце у системі міжнародного права прав людини залишається дискусійним. Водночас у європейській системі захисту прав людини колективні права переважно опосередковано захищаються через індивідуальні права, що свідчить про збереження індивідуалістичної моделі правозахисту.

Висновки. Концепція поколінь прав людини є важливим теоретичним інструментом для розуміння еволюції прав людини та їх сучасного змісту. Водночас поділ прав людини на покоління має умовний характер, оскільки всі права є взаємопов'язаними, неподільними та рівнозначними. Подальший розвиток міжнародного права прав людини вимагає комплексного підходу до забезпечення прав усіх поколінь з урахуванням сучасних викликів і потреб глобального суспільства.

Колективні права посідають особливе місце в системі міжнародного права прав людини, доповнюючи та розвиваючи індивідуалістичну концепцію прав людини відповідно до сучасних глобальних викликів. Їх поява й розвиток зумовлені необхідністю захисту інтересів народів, національних і етнічних спільнот, корінних народів та інших соціальних груп, права яких не можуть бути повною мірою реалізовані виключно через механізми індивідуального правозахисту. Ефективне забезпечення колективних прав потребує формування узгодженого підходу до їх розуміння як невід'ємного елемента системи міжнародного права прав людини, а також удосконалення міжнародно-правових механізмів їх реалізації та захисту. Подальші наукові дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на гармонізацію індивідуальних і колективних прав людини, що сприятиме зміцненню міжнародного правопорядку та підвищенню рівня захисту прав людини в умовах сучасних глобальних трансформацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Vasak K. A 30-Year Struggle: the Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights. *The UNESCO Courier*. 1977. Nov. P. 29, 32. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0007/000748/074816geo.pdf#nameddest=48063>
2. Корнієнко І.В. Історичні етапи розвитку поколінь прав людини. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ.конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 136-138.
3. Шульженко Ф. П., Гришко О. М. Права людини в умовах цифрової трансформації суспільства: теоретико-правовий аналіз. *Київський часопис права*. 2021. № 1. С. 5-10.
4. Vasak K. Pour une troisieme generation des droits de l'homme // *Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet*. Hague : Martinus Nijhoff Publishers, 1984. P. 831–839.
5. Африканська Хартія прав людини та народів (1981 р.) <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e741>
6. Іванків І. Б. Відмінні ознаки прав людини третього покоління. *НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАУКМА*. 2016. Том 181. Юридичні науки. С. 54 – 57.

REFERENCES:

1. Vasak, K. (1977). A 30-year struggle: The sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights. *The UNESCO Courier*, November, 29–32. <http://unesdoc.unesco.org/images/0007/000748/074816geo.pdf#nameddest=48063> [in English]
2. Korniienko, I. V. (2021). Istorychni etapy rozvytku pokolin prav liudyny [Historical stages of development of generations of human rights]. In S. V. Kivalov (Ed.), *Nauka ta suspilne zhyttia Ukrainy v epokhu hlobalnykh vyklykiv liudstva u tsyfrovu eru* (Vol. 1, pp. 136–138). Vydavnychy dim «Helvetyka». [in Ukrainain]

3. Shulzhenko, F. P., & Hryshko, O. M. (2021). Prava liudyny v umovakh tsyfrovoy transformatsii suspilstva: Teoretyko-pravovyi analiz [Human rights in the conditions of digital transformation of society: A theoretical and legal analysis]. *Kyivskyi chasopys prava*, (1), 5–10. [in Ukrainian]
4. Vasak, K. (1984). *Pour une troisième génération des droits de l'homme*. In *Studies and essays on international humanitarian law and Red Cross principles in honour of Jean Pictet* (pp. 831–839). Martinus Nijhoff Publishers. [in French]
5. African Charter on Human and Peoples' Rights. (1981). <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e741> [in English]
6. Ivankiv, I. B. (2016). Vidminni oznaky prav liudyny tretoho pokolinnia [Distinctive features of third-generation human rights]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*, 181, 54–57. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 15.11.2025

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 130.2:159.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-204-211

Манойло Наталія Григорівна,

доктор філософських наук,

доцент кафедри права соціально-гуманітарного факультету
Українського державного університету імені М. Драгоманова
приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу

notarmanoylo@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6369-7437

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ІНТЕЛЕКТ»: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС

У статті на основі принципу матеріальної єдності світу, згідно якого свідомість є його внутрішнім станом, розкривається зміст поняття «інтелект». При цьому авторка виходить із того, що адекватно й об'єктивно розкриває мова як не лише голос Буття, але і як арсенал пізнавального мислення, засобами якого лексичний склад мови набуває понятійно вираженого статусу в його світоглядно-методологічному вимірі.

У статті досліджується сутність поняття «інтелект» у контексті філософського, лексичного та соціокультурного дискурсу, починаючи від його латинських витоків і до сучасних визначень у філософських і наукових словниках. Аналізуються погляди Е. Морена, який підкреслює, що мова передуює людині та формує суспільство як носія культури і знань, а також ідеї М. Гайдеггера щодо співвідношення мови, мислення та пізнання. Показано, що інтелект не зводиться до суми знань, а формується як здатність людини до абстрактного мислення, усвідомлення та узагальнення досвіду, розуміння закономірностей буття та суспільного розвитку. Розглянуто значення терміну «інтелект» у латинських словниках, його історичні модифікації та семантичні нюанси, що дозволяють усвідомити інтегральну природу людського мислення та пізнавальних здібностей. Окремо висвітлюється роль природного та штучного аспектів інтелекту, його прояв у тварин і людей, а також значення творчого мімесису у розвитку суспільства. Підкреслено, що ефективне формування інтелекту передбачає методологічне засвоєння знань, критичне осмислення традицій, історичного досвіду та культурних практик, що сприяє розвитку особистісної автономії, розумно-вольової активності та здатності до соціокультурної інновації. Наводяться приклади історичного розвитку інтелекту у філософії Д. Бруно, Геракліта та в античній традиції, показано його роль у формуванні універсального логосу та культурного капіталу людства. Робота має прикладний аспект для педагогіки, філософії та соціальних наук, оскільки показує методологічну важливість інтегрального підходу до навчання, розвитку мислення та підвищення інтелектуального рівня суспільства в умовах сучасних соціокультурних викликів.

Ключові слова: мова, мислення, поняття, інтелект, свідомість, метод, пізнання.

Manoilo N. THE CONTENT OF THE CONCEPT OF "INTELLIGENCE": SOCIAL-PHILOSOPHICAL DISCOURSE

The article, based on the principle of the material unity of the world, according to which consciousness is its internal state, reveals the content of the concept of "intelligence." The author assumes that language adequately and objectively reflects reality not only as the voice of Being but also as a tool of cognitive thinking, through which the lexical composition of language acquires a conceptually expressed status in its worldview-methodological dimension.

The study examines the essence of the concept of "intelligence" in the context of philosophical, lexical, and socio-cultural discourse, from its Latin origins to modern definitions in philosophical and scientific dictionaries. The article analyzes the views of E. Morin, who emphasizes that language precedes humans and shapes society as a carrier of culture and knowledge, as well as the ideas of M. Heidegger on the relationship between language, thought, and cognition. It is shown that intelligence is not reduced to a sum of knowledge but develops as the human ability for abstract thinking, awareness, and generalization of experience, understanding the patterns of Being and social development.

The significance of the term "intelligence" in Latin dictionaries, its historical modifications, and semantic nuances are examined, allowing an understanding of the integral nature of human thought and cognitive abilities. The article highlights the role of both natural and artificial aspects of intelligence, its manifestation in animals and humans, and the importance of creative mimesis in societal development. It is emphasized that effective formation of intelligence requires methodological assimilation of knowledge, critical reflection on traditions, historical experience, and cultural practices, fostering personal autonomy, rational-volitional activity, and the ability for socio-cultural innovation. Examples of the historical development of intelligence in the philosophy of Giordano Bruno, Heraclitus, and the ancient tradition are provided, demonstrating its role in forming a universal Logos and the cultural capital of humanity. The study has practical implications for pedagogy, philosophy, and social sciences, showing the methodological importance of an integral approach to learning, thinking development, and enhancing the intellectual level of society in the context of contemporary socio-cultural challenges.

Keywords: language, thinking, concept, intelligence, consciousness, method, cognition.

Постановка проблеми. Специфічною та вкрай важливою ознакою абстрактно-теоретичного способу організації пізнавально спрямованого мислення є чітка визначеність понять, оскільки саме вони

виконують дослідницьку функцію в процесі пізнання. Між тим досить часто вчені у своїх публікаціях опускають цю необхідну умову, покладаючись на те, що їх визначення відоме освіченій аудиторії. І це призводить до того, що існують десятки, а то й сотні визначень понять, від чіткої визначеності яких напруга залежить також і їх використання в практичній суспільній площині. З одного боку, визначити їх зміст однозначно складно, адже жодними директивами, навіть якщо вони визначені найбільш авторитетними мислителями, не можна примусити всіх інших науковців стати їх апологетами; з іншого, надмірний плюралізм в їх визначення з об'єктивною необхідністю породжує хаос не лише в свідомості людей, але й у суспільній практиці. В першу чергу, це стосується понять, світоглядний та методологічний, як і аксіологічний потенціал яких безпосередньо формує суспільне життя людей. Особливо ж тих, які складають зміст політико-правових, морально-правових, релігійно-культурних відносин між людьми. Являючись всього лише, як відзначав М. Вебер, «ідеальними типами», вони досить часто породжують негативні наслідки, оскільки не робляться поправки на те, як вони сприймаються звичайними людьми. Так, якщо право, згідно вчення Арістотеля, є мірилом справедливості, а міра в кожній людині своя, а не загальна, то досить легко, як показує нинішня ситуація в світі, правова демократія трансформується в авторитарні диктатури.

Подібну ситуацію можна спостерігати в останнє десятиліття також і з використанням поняття «інтелект». Йдеться насамперед про широке застосування складного поняття «штучний інтелект». Хоча ніби є аксіомою судження про те, що інтелект властивий насамперед людині, її свідомості. Адже пристрої, які ніби є носіями інтелекту, суть продовження людських духовно-пізнавальних можливостей.

Зважаючи на це, **метою статті** є спроба розкрити зміст поняття «інтелект» в його герменевтично-семантичній інтерпретації, що дозволяє використати всі його значення, зафіксовані в фундаментальному словнику латинської мови. Адже, як відзначав М. Гайдеггер, саме греко-латинська мова максимально наближає об'єкти позначення до тих значень, які вони мають, до тих функцій, які вони об'єктивно покликані здійснювати [13]. Крім того, у своїх міркуваннях ми спираємось на положення сучасної філософської антропології, насамперед на висновки праці Е. Морена «Втрачена парадигма. Природа людини» [6], а також на фундаментальну інтелектуальну працю А. Тойнбі «Дослідження історії» [10;11]. Тобто, для досягнення мети нами використана найперше зазначена **методологічна основа**.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття «інтелект» є міждисциплінарною категорією, яка тривалий час перебуває у фокусі наукових досліджень філософії, психології, соціології, когнітивних наук та культурології. У межах соціально-філософського дискурсу інтелект осмислюється не лише як індивідуальна когнітивна здатність, а передусім як соціально зумовлений феномен, що формується, реалізується та функціонує в системі суспільних відносин, культурних практик і комунікативних процесів.

Класична філософська традиція представлена працями Платона, Арістотеля, Р. Декарта, І. Канта, в яких інтелект (nous, intellectus, розум) розглядався як вища пізнавальна здатність людини, пов'язана з мисленням, раціональністю та здатністю до істини. У новочасній філософії інтелект осмислювався переважно в межах епістемології та філософії свідомості, що заклало підґрунтя для подальших соціальних інтерпретацій цього поняття.

У XX столітті соціально-філософське осмислення інтелекту зазнало суттєвого розширення. Представники феноменології та філософської антропології (Е. Гуссерль, М. Шелер, А. Гелен) наголошували на зв'язку інтелекту з життєвим світом, культурою та ціннісними структурами суспільства. У працях М. Вебера та К. Маннгейма інтелект розглядається крізь призму соціальної раціональності та інтелектуальної діяльності як чинника соціальної динаміки.

Важливий внесок у соціально-філософський дискурс зробили представники критичної теорії та неомарксизму (М. Горькаймер, Т. Адорно, Ю. Габермас), які аналізували інтелект у контексті комунікативної раціональності, ідеології та влади. Інтелект у цьому вимірі постає не нейтральною здатністю, а соціально опосередкованим ресурсом, що може слугувати як емансипації, так і домінуванню.

Сучасні дослідження дедалі частіше зосереджуються на соціальних формах інтелекту – колективному, соціальному, емоційному та штучному інтелекті. У працях П. Бурдьє, М. Кастельса, Е. Гідденса інтелект аналізується як складова соціального капіталу, чинник мережових взаємодій та елемент символічної влади. Окремий напрям становлять дослідження інтелекту в умовах цифровізації та інформаційного суспільства, де інтелект постає як ресурс соціального розвитку та нерівності.

Водночас у вітчизняному соціально-філософському дискурсі проблема інтелекту досліджується фрагментарно, переважно в межах філософії свідомості, соціальної антропології або філософії освіти. Недостатньо розробленими залишаються питання соціальної детермінації інтелекту, його ролі у трансформації соціальних структур та взаємозв'язку інтелекту з владними, економічними й культурними процесами.

Таким чином, попри значний обсяг наукових напрацювань, відсутній цілісний соціально-філософський підхід до осмислення інтелекту як багатовимірного соціального феномена. Це зумовлює актуальність подальших досліджень, спрямованих на концептуалізацію інтелекту в контексті сучасних суспільних трансформацій та соціокультурних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, Е. Морен зазначає, що «унікальна не людина, а саме мова» [6, с.70]. Тому «не позбавлене сенсу судження, що не людина створила мову, а мова створила

людину; проте, стверджуючи це, слід додати, що мова створена гомінідами. З цього часу мова вже не служить лише знаряддям комунікації і, у більш широкому розумінні, складної організації суспільства. Вона також перетворюється в культурний капітал, в носія сукупності знань суспільства і його навичок. З цього часу починається формування мови культури всередині системи суспільства» [6, с.71]. Останнє в якості палео-суспільства також формується раніше, ніж сформувалось людство в його сучасному розумінні. Таким чином, «суспільство, складність якого вже передбачає наявність культури, з необхідністю виникає раніше *sapiens'a*» [6, с.60]. Відносно ж людини як *sapiens'a*, то вона стає суб'єктом культури та її носієм з того часу, коли не просто має навички говоріння, а тоді, коли усвідомлює мову, сам процес мовлення як місце зберігання знань та арсенал мислення.

Наведені думки дають підстави перейти до здійснення того виду праці, який, аналізуючи лексичний склад системи мовлення, дозволяє відкрити в ній властивий їй розум в тих значеннях, які, будучи відкриті, роблять людину розумно-вольовою істотою. Принаймні в самому процесі такого розкриття.

Звернемося до фундаментального словника латинської мови, в якому даються ті значення, які мало слово «*інтелект*» при зародженні суспільства, що, завдячуючи філософії як матері наук, сприяли його всебічному розвитку:

1. «*intellectio, onis*» - розуміння, витлумачення смислу;
2. «*intellectivus*» - інтелектуальний, уможлиблює, теоретичний;
3. «*intellectualitas*» пізнавальна здібність..;
4. «*ilintellectus*»: 1) сприймання, сприйняття..; 2) розуміння, усвідомлення..; уява..; пізнання..; 3) поняття, розсуд..; 4) смисл, значення..; 5) художній смак..;
5. «*intellegens, - entis*»: 1) обізнаний, розуміючий, знаючий..; 2) розважливий, розсудливий..; 3) знавець, спеціаліст..;
6. «*intellegenter*»: розсудливо, розважливо, з розумінням справи..;
7. «*intelligentia*»: 1) розуміння, розсуд, пізнавальна сила, здатність сприйняття..; знання..; мистецтво тлумачення сну..; бути вище розуміння іншими..; бути зрозумілим комусь..; здоровий глузд; 2) поняття, уява, ідея..; 3) сприйняття, чуттєве пізнання..; 4) уміння, мистецтво..;
8. «*intelligibilis*»: 1) чуттєво сприйманий, доступний сприйняттю..; 2) доступний розумінню, зрозумілий, пізнаваний, мислимий..; 3) уможлиблює, уможлиблює..;
9. «*intel-lego, lexi., lectum*»: 1) сприймати, відчувати, підмічати, помічати..; 2) пізнавати, узнавати..; мати на думці, припускати..; розуміти..; 3) мислити..; 4) знати суть, розбиратись..» [4, с.540-541].

Сучасний словник іншомовних слів наводить стислий зміст цього слова. «**ІНТЕЛЕКТ**» (від лат. *Intellectus* – розуміння, розум, пізнання) – здатність до мислення, особливо до його вищих *теоретичних* рівнів» [8, с.232].

Визначення інтелекту у вітчизняних філософських словниках також досить лаконічні. Так, проф. В. Петрушенко у навчальному енциклопедичному словнику «Філософія: терміни і поняття» наводить такий зміст: «**ІНТЕЛЕКТ**» – дослівно – через мету; інтегральна характеристика людської свідомості, інколи – її синонім; «**І.** проявляє себе як здатність людини діяти доцільно на основі збереження власної цілісності та активності. ...В той же час доволі часто поняття **І.** використовують для позначення вищої, кращої складової людської психіки (наприклад, коефіцієнт **І.**)» [7, с.164]. Проф. Н. Хамітов характеризує інтелект в якості «розумового потенціалу людини, що використовується для адаптації до оточуючого середовища. ...Інтелект можна розуміти як здатність обробляти інформацію, на відміну від ерудиції, що означає всього лише наявність інформації в пам'яті. ... Інтелект можна пов'язати насамперед із понятійним мисленням» [15, с.96-97].

Звичайно, що можна навести й інші визначення. В даному разі звернемо увагу на те, що зазначені визначення, наводячи суттєві ознаки інтелекту, не достатньо, на наш погляд, виконують методологічну функцію для пізнавальної діяльності людини. Ту, яка належить їм в тому вигляді, як це визначив Г. Гегель: «Метод є...*душа і субстанція*, і щось досягнуте в понятті і пізнане у своїй істині лише тоді, коли воно повністю підлегле методу. ...Метод є саме це знання, для якого поняття дане не тільки як предмет, але і як його власне, суб'єктивне діяння, як *знаряддя* і засіб пізнавальної діяльності, відмінне від неї, але як її власна суттєвість» [2, с.291].

Справді, чи можуть цілком об'єктивні визначення понять спрямовувати пізнавально-пошукову діяльність людини в напрямку формування власного інтелекту, якщо вони суто описові. Адже людині важливо також знати, що в методологічному плані означає *цілісність*, *доцільність*, врешті *мета* саме на пізнавальному, а не буденному рівні. В другому випадку також потрібно чітко знати, що таке *розум*, *розуміння*, в чому суть *обробки інформації*, попри те, що вони, як вірно зазначається, не визначені як поняття, як терміни, або ж слова. Адже йдеться про *словники*. Натомість у визначенні Гегеля чітко визначено, що йдеться про метод як «суб'єктивне діяння», здійснюване на основі поняття як «знаряддя і засіб» пізнавальної діяльності й, отже, самої людини. Звичайно, що самі науковці це розуміють, але ж йдеться про навчальні видання для тих, хто тільки-но отримує вищу освіту.

На протигагу цьому наведені в латинському словнику значення різних модифікацій слів *інтелект* дозволяють усвідомити саму суть і розуму, і мислення, і свідомості. Адже та кількість значень, які воно мало при своєму виникненні, дозволяє це усвідомити на тій підставі, що фактично

відображає складність і повноту, цілісність не лише загально-суспільного людського виміру, але й індивідуального у взаємодії з іншими людьми. Можливо це тому, що в латинській мові, яка адекватно перейняла змісти слів грецької мови, засобами якої створена сама філософія, досить близькими фонетично й семантично є слово і закон «*lexis, eos*» (грец.) слово» [4, с.589]. «*Lex, legis*»: 1) закон, юридична норма...; 2) правило, принцип, ...; 3) порядок...; 4) визначення, рішення...; 5) договір, угода...; 6) право, управління, влада...7) віросповідання» [4, с.588-589].

На цю обставину звернув увагу М. Гайдеггер, відзначаючи, що «в грецькій мові висловлюване певним чудовим способом одночасно є те, що воно називає. Коли ми чуємо грецьке слово по-грецьки, ми слідуємо... безпосередньо ним висловленому. Те, що вони викладає, лежить перед нами. Завдячуючи по-грецьки почутому слову ми знаходимося безпосередньо біля самої перед нами явленої речі, а не біля одного лише значення слова» [13, с.116]. Він виходив із того, що філософія як витвір грецької мови, була адекватно сприйнята римлянами в її вирішенні проблеми єдності людини і Буття. Що, власне кажучи, і знайшло своє підтвердження в тому, що образно-асоціативне мислення не розділяло їх, звідси й вихідний принцип філософії про єдність людини як мікрокосму із макрокосмом, чітко проявлену в міфологічному світогляді з його антропоморфізацією природи й оприродненням людини. Проте: «Хоча ми завжди і всюди перебуваємо у відповідності з Буттям сущого, поклик Буття ми відчуваємо рідко. Відповідність з Буттям сущого залишається нашим постійним місцеперебуванням. Однак спеціальною і проводжуваною нами установкою поведінки вона стає зрідка (вряди-годи)» [13, с.120]. Зрідка лише незначною кількістю людей, а в ряди-годи й пересічною людиною.

Ці міркування видатного мислителя цілком можна й потрібно брати до уваги, розглядаючи проблему співвідношення природного й штучного в людському інтелекті, в поведінці людини. Ще більшою мірою їх розрив відбувається у випадку перекладу змісту з однієї мови на іншу. Але завжди варто пам'ятати, що загальні поняття свій зміст розкривають через ті значення, які розкриває мова та які зафіксовані у словниках. Адже мова не просто творить людину, вона також є, з одного боку, голосом Буття сущого; з іншого, його логосом, його інтелектом у всіх тих значеннях, які містяться в них. Визначаючи слово в статусі поняття, філософія виходить з того, що всі вони – значення – в знятому вигляді зберігаються в пам'яті. Ось чому мова як носій і водночас засіб перенесення смислів сущого існує не лише у звуковій, але й польових формах. Так, світло, запах, кольори, звуки дозволяють не лише людині, але і всім об'єктам Буття, сприймати все його розмаїття й різноманіття, що необхідно для їх власного існування через взаємодію з ними.

Таким чином, інтелект, як і будь-які слова, в тому числі також в статусі понять, які синтезує суто філософське його визначення через рід і видові відмінності, можна визначити в якості інтегрального духовного потенціалу людини тільки через них. Тому наведені визначення авторитетними вітчизняними професорами нами не відкидаються, як це може здатись. Ми намагались показати всю складність визначень понять, категорій, термінів, які характеризують духовну сферу життєдіяльності людини. Фізичні об'єкти визначаються через просторово-часові ознаки, а духовне, інтелектуальне, розумне, будучи їх внутрішньою сутністю, суть щось втаємничене, приховане, невідоме до того часу, доки про ці внутрішні інтенції не спробує повідомити окрема людина. Й не просто повідомити засобами усного мовлення, але й писемним способом. В такому разі до них можуть долучитись всі бажаючі, якщо в них виникає така потреба. Одного лише заклику філософії до людини стати на шлях самопізнання недостатньо. Для цього слід підняти своє мислення на рівень абстрагування від безпосереднього сприйняття об'єктів в їх зовнішніх образах, ейдосах і перейти до відкриття загальної ідеї, ідей, які суть їх – об'єктів та їх зовнішніх форм – творці.

Сказане нами про особливості образно-асоціативного мислення не означає відсутності у його носіїв інтелекту, внутрішнього душевного життя й переживання. Воно виникає вже на рівні володіння представниками тваринного світу нервової системи й психіки. Якщо *сприймання* – це безпосередня реакція організму на вплив окремих властивостей зовнішнього середовища на основі наявності *нервових клітин*, що є важливими або шкідливими для нього, то *сприйняття* – це вже одночасна реакція як на зовнішні чинники, так і на внутрішні процеси самого організму, в якому сформована *нервова система*. Інакше й бути не може, адже людина еволюціонує знизу, а не від вершинних духовно-пізнавальних досягнень знань. Адже: «Інтелект» тварин – не що інше, як система умовних і безумовних рефлексів, усе те, що становить першу сигнальну систему» [16].

Л. Фейербах як засновник гуманістичної матеріалістичної антропології, критикуючи з певних позицій філософський ідеалізм Г. Гегеля, стверджував: «Реальність чуттєвого одиничного буття є істина, закарбована нашою *кров'ю*. В області чуттєвості діє закон: око за око, зуб за зуб. Але до справи: все це слова. *Покажи мені, що ти там говориш. ...І тут чуттєва свідомість вбачає спростування мови, а не спростування чуттєвої достовірності*» [12, с.79]. Це не означає, що Г. Гегель ігнорував природно-біологічну сутність людини у своїх філософсько-антропологічних працях. Але в пізнанні вже існуючої людини в умовах соціокультурного цивілізаційного розвитку суспільства він, звичайно, виходив з того, що для отримання знань слід підняти своє мислення на понятійно-методологічний рівень функціонування. Адже за тисячоліття існування філософії, як і інших галузей знань, вже цілком об'єктивно існують знання, як і виробилась логіка пізнання з її власними законами. Абсолютна ідея для нього це світ до його створення. Звичайно ж, що це світ знань, який об'єктивно існує незалежно від того, знає про це окрема людина чи ні. Проблема лише в тому, що діяти згідно її змісту, навіть усвідомивши його інтелектуальну потужність,

рівнозначно тому, що для цього слід змінювати вже усталені динамічні стереотипи, сформовані буденним рівнем інтелекту, основою якого є здоровий глузд.

Людині вроджена допитливість. Але, ставлячи запитання, вона бажає отримати адекватну відповідь, яка б задовольняла не лише її внутрішній поклик, але й подібним же чином відгукувалась в інших. Допитливість – це ніби підштовхування самої природи до пізнавальної діяльності, до пошуку істини в її об'єктивності. М. Гайдеггер вважав, що для цього в процесі пізнання мислення «має йти таким шляхом і в такому напрямку, щоб те, про що говорить філософія, відносилось до нас самих, зачіпало нас, причому саме в нашій сутності» [13, с.113]. Нашою, себто людською, сутністю, є мова, засобами якої досягається, як він стверджує, діалог допитливої людини з філософією загалом, видатними мислителями зокрема. Але істина є щось потаємне, втаємничене, сховане за звучанням мови чи символами писемної мови. Для цього людині потрібно вийти за межі власної природності у вигляді тілесності, абстрагуватись від неї. Має відбутись входження у сферу трансцендентного, сферу метафізики, якою є філософія як спосіб теоретичного осмислення суцього в Бутті. «Філософія ...є приведення в рух метафізики, в якій філософія приходить до себе самої і до своїх настійливих завдань» [14, с.44]. Головне завдання – знаходження істини з метою зробити її відомою, оскільки в такому разі, якщо не людство в цілому, то окремі його представники будуть здатні адекватно відповідати на поклик «мелодії» Буття суцього. Цього вже достатньо, аби, як стверджував А. Тойнбі у своїй фундаментальній праці «Дослідження історії» [10; 11], людство мало за приклад свого розвитку творчий, а не консервативний мімізис.

Мімізис, тобто *наслідування* в існуючих формах буття суспільства *слідів* інтелекту в його втілених у традиціях, звичаях, обрядах, культах і т. ін. сутнісно визначальних *природних* проявах, діє об'єктивно, проте консервативно. Адже консервуються певні усталені форми буття: будучи незмінними впродовж віків і тисячоліть, вони тотожні дії законів. Але є також варіант *наслідування* тим змінам, особливо при спостереженні природних стихій і катаклізмів, які природа долає, демонструючи свою «творчість», залишаючи її *сліди* в пам'яті людей, що сприяє формуванню мімізису і в його *творчій* сутності, яка, на тлі щойно зазначених ознак природного наслідування, цілком може визначатись як формування *штучного інтелекту*. Тому спробуємо обґрунтувати такий напрямок своїх міркувань.

Відразу ж відзначимо, що наведені вище ознаки інтелекту якоюсь мірою є його *синонімами* в інтегральному значенні (див. визначення проф. В. Петрушенка). Справді, їх основна спрямованість полягає в тому, щоб спосіб життя певної етнічної групи людей залишався незмінним впродовж віків і тисячоліть. Оскільки вони формувались за умов збиральницького способу життя, цей період часто називають доісторичним, навіть зоологічним. Звідси логічно, що через них діяв закон у його природному визначенні. Не випадково, що порушення їх вимог каралось остракізмом. Для збереження цілісності групи, общини, племені навіть могли вбити немічних людей похилого віку, підтримання життя яких загрожувало їй (цілісності). Тим паче, що це був період щирої *природної* віри у вічне життя, в безсмертя душі, дух якої завжди можна було викликати певними магічними обрядово-культовими діями. Так формувалось звичаєве право як диктат закону, як його консервація, а не як його примат перед ним.

На користь такого розуміння позиція Г. Гегеля щодо змісту й сутності традиції. Він наголошував на суттєвій відмінності змін від впливу «явно суто зовнішнього, історичного взаємозв'язку від спадковості традиції, яка приховується в глибині, де уява сама по собі не відає про себе як про традицію, про свою давність – про традицію, *єдине* джерело якої розпізнається тільки завдяки порівнянню, по знакам і плодам поряд з окремими й темними історичними вказівками й натяками, і це (третє) від цілковито внутрішнього взаємозв'язку *єдиного* розуму й розумного світоспоглядання» [3, с.400]. Тобто, він чітко фіксує різницю між спадковістю на основі глибинної суті традиції на основі уяви, зміст якої довільний в тому сенсі, що йде від самої природи в якості її закону, від його «давнини», і спадковості на основі «*єдиного* розуму й розумного світоспоглядання». У першому випадку споглядаються плоди чогось випадкового й темного як витвори уяви з її символами, натяками; в другому споглядається розум як основа світобудови, відкрита впорядкованим пізнанням мисленням.

Отже, можемо стверджувати, що йдеться про *інтелект* в його природно-традиційному вигляді, основою якого є *уява* й здатність тлумачити її зміст, в тому числі у вигляді *мистецтва тлумачення сну*. Звідси консервативний мімізис, нав'язуваний магами як його виключними носіями. На противагу цьому *інтелект* на основі розуму як продукту пізнавальної творчості, який пов'язує суперечливі прояви подій як в людській уяві та уявленнях, так і подій в самій природі й суспільному бутті, може бути сформований будь-якою людиною, яка стане на шлях пізнання на основі філософії в процесі її історичного становлення. Як і себе самої, наповненої інтелектом історії, а не лише сьогодення. Звідси й можливість розвитку суспільства на основі творчого мімізису.

Оскільки це поняття, запропоновані А. Тойнбі, наведемо його бачення того, яким чином *можливість* формування прискореного розвитку суспільства може стати його *дійсністю*. Для цього він запропонував розглядати процес формування інтелекту в поняттях *відхід-і-повернення*. Суть у тому, що для ефективного розвитку суспільства ним мають управляти люди з філософським рівнем мислення, яке може сформуватись лише на шляху засвоєння субстанціональних засад Буття в цілому, включно з розумінням мотиваційних спонукань людини. Для цього потрібно відійти від суто природного способу життя до такого, який дозволяє суттєво підняти рівень його ефективності.

Дослідник історії суспільств відзначає: «У примітивних суспільствах, .. він (мімезис – Н.М.) спрямований на старшу генерацію і на мертвих предків, які стоять, невидимі, проте відчутні, за спиною в живих старійшин, зміцнюючи їхній престиж. У суспільстві, де мімезис спрямований у минуле, панує звичай, і воно зберігає статичність. Натомість у суспільствах-цивілізаціях мімезис спрямований на творчі особистості, які ведуть за собою послідовників, тобто на людей, які ведуть за собою у майбутнє». При цьому він наголошує на тому, що суспільне життя властиве вже вищим ссавцям. Тобто, є підстави для такої його організації, за якої необхідно мати провідників, які б опирались у своїх діях не на міфи та властиву їм магію, а на людей, яким відома логіка іншого, ніж суто природного, спрямування розвитку. Цьому сприяють досить складні умови життя в умовах постійної боротьби з природним середовищем в напрямку не одного лише пристосування до нього, але й до його зміни. Останні можливі на основі пізнання його законів і, враховуючи їх, творення нової гармонійної реальності.

Оскільки пізнання – це вже ознака і прояв інтелекту, вчений стверджує: «Суспільство – це «поле діяльності», але *джерело* будь-яких видів діяльності слід шукати в індивідах, що його утворюють» [10, с.215]. Більше того, він називає їх *надлюдьми*, адже для переходу на рівень абстрактно-теоретичного понятійно спрямованого способу мислення потрібно докладати неабиякі зусилля. Такі люди не належать масі, проте у них є здатність похитнути стан спокою в якості звичної норми. Їх до цього зобов'язує, серед всього іншого, й культура самої природи, позаяк її закони – суть прояв загального, єдиного, спільного для всіх родо-видових об'єктів. Так появляється завдання, мета, ціль: організувати новий соціум, подібний до того, який вони мають в собі як інтелект, що постійно є динамічним, здатним вивести з летаргійного сну суспільство і спрямувати його в річище соціокультурного цивілізаційного стану. «Розвиток відбувається в тих випадках, коли індивід, або творча меншина, або все суспільство відгукується на виклик, і не просто відгукується, а й породжує своїм відгуком інший виклик, який вимагає нового відгуку» [10, с.242].

Нині настав той період в існуванні людства, коли воно стоїть перед чи не найнебезпечнішим *викликом* як з точки зору самого факту свого виживання, так і перед таким *відгуком*, який би зупинив неконтрольовані ним процеси, до яких призвела практика використання наукових досягнень йому на шкоду.

Постає питання: «Яким чином можна спрямувати зазначені досягнення на користь людині й людству в цілому?».

Оскільки філософія апелює до людського інтелекту в його виключно розумній формі мислення, в наступних статтях ми якраз і спробуємо провести аналіз того, як саме вона розуміє суть самого розуму як світо- й людино-творчого *початку*. Тобто, здійснюючи *відхід* у минуле філософської думки, кожна окрема людина водночас *започатковує повернення* в сучасне життя вже не як суб'єкт стихійно-афективного реагування на щоденні події, а як суб'єкт, мотивація поведінки якого підпорядкована об'єктивній логіці і Буття загалом, і, що важливо, логіці суспільного буття, виробленою його історією. Це дозволить їй відкрити в ній як носії сукупного *інтелекту і природне, і штучне*.

Для того, щоб зрушити «пересічне людство» зі *звичного* для нього стану спокою, «потрібне подвійне зусилля: зусилля з боку людей – творців новаторської ідеї – і зусилля з боку всіх інших, готових сприйняти цю ідею і пристосуватися до неї. Суспільство можна назвати цивілізацією лише в тому разі, якщо такі прояви ініціативи і акти послуху зливаються воедино» [10, с.219]. Другої підстави якраз і не вистачає всім суспільствам, оскільки в кожному з них є люди з силою волі, наповненою силою цілеспрямованого інтелектуальними надбаннями розуму.

З особливою силою ці надбання проявились в епоху Відродження, коли – разом із активним долученням студентів університетів до латиномовної літератури – відбувалось започаткування викладання й видання античної літературно-філософської спадщини рідними мовами. Як наслідок, суттєво прискорився соціокультурний, економічний, політико-правовий, мистецький і ліберально-релігійний інтелектуальний розвиток, який породив видатних людей. Д. Бруно все універсальне розмаїття Буття підвів під поняття «Єдине, початок і причина, Звідки буття, життя і рух», що є: «Для почуття, розуму, уму – картина» [1, с.156] і яке відзначене у ведичній давньоіндійській літературі в космологічному гімні [5] фактично в аналогічному змістовному вигляді. І він же розкрив функціональне призначення для почуттів і розуму, зазначивши: «Хто бажає пізнати найбільші таїни природи, нехай розглядає і спостерігає мінімуми й максимуми протиріч і протилежностей. Глибока магія полягає в умінні вивести протилежність, попередньо знайшовши точку об'єднання. ...Істина полягає в чуттєвому образі, як у дзеркалі, в розумі – засобом аргументів і розсудів, в інтелекті – засобом принципів і умовиводів/заключень, в духові – у власній і живій формі» [1, с.166].

Отже, інтелект не є звичною сумою знань, отриманих людиною в першу чергу завдяки якісній вродженій пам'яті, яка здатна зберігати їх, не обов'язково будучи при цьому надбанням власних пізнавальних зусиль. Інтелект формується в тому разі, коли наявна у конкретної людини сума знань органічно переходить на вищий рівень суб'єктності, який проявляється в умінні виводити з них основоположні принципи й умовиводи. Фактично ж розвинути в собі здатність до виведення всієї універсальної множинності об'єктів сприйняття із Єдиного як «початку і причини» всього сущого. В такому разі людина, не маючи можливості охопити неохоплюване, стає співтворцем Універсуму в якості суб'єкта, що володіє методом інтелектуальної інтуїції, яку Р. Декарт вважав найвищим проявом інтелектуального

розвитку людини й найбільш продуктивною методологією пізнання. Вона стає богорівною, хоча для людей, особливо ж для церковників, вона суть втілення найбільшого гріха. Звідси й проблеми гармонійного облаштування суспільного буття, позаяк в ньому не відбувається творчий мімесис. Навпаки, люди, які у своїй індивідуальній свідомості завдяки розумно-вольовим пізнавальним зусиллям дарують людству об'єктивні закони Буття, в тому числі й суспільного, не є тими, хто суттєво впливає на формування його свідомості.

Висновки. 1. Можна стверджувати, що основний зміст інтелекту зі всією очевидністю міститься у тих умовиводах зі всієї історії цивілізованого етапу розвитку людської історії, які сформульовані насамперед видатними мислителями. Про що повідомив нащадкам вже Геракліт своїм лаконічним умовиводом, згідно якого «багатознайство розуму не навчає». До такого висновку його підштовхнуло сприйняття природних законів як світотворчого інтелекту, позначеного як Логос, з якого все і в якому все. На жаль, надмірне бажання пояснити це «широкій публіці» лише віддаляє її від інтелектуалізації власної самосвідомості знанням певних цікавинок в змісті духовних надбань людства, а не розумінням інтелекту як Єдиного Всезагального розуму (Д. Бруно) в тому ж значенні, як і у Геракліта.

2. Оскільки сучасне людство стоїть на порозі якщо не самознищення, то, принаймні, започаткування третьої світової війни, систему освіти в першу чергу потрібно підпорядковувати, по-перше, ознайомленню студентства з фундаментальними відкриттями щодо законів світо- й людинотворчості; по-друге, формувати в суспільстві повагу й шанування до тих мислителів, філософів, вчених, чиїм відкриттям воно зобов'язане у своєму гуманістичному розвитку; по-третє, потрібно суттєво зменшувати вплив на індивідуальну свідомість людини політико-партійних ідеологічних програм, які не сприяють знаходженню нею «точок об'єднання». Звичайно, держава в особах її слуг не буде діяти проти себе самої, Тим більш актуальною є проблема суттєвого підвищення інтелектуального рівня людей, які мають право на вибір і право на обрання. Можливо, що такий відбір в інтересах всього людства можна закласти в програми пристроїв штучного інтелекту, адже вони, очевидно, максимально позбавлені суб'єктивності й суб'єктивізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Bruno, Giordano. Della causa, principio et uno. German translation by Lasson. Leipzig: 1902. 350 p.
2. Hegel, G. W. F. Science of Logic. Translated by George Di Giovanni. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 956 p.
3. Hegel, G. W. F. Werke in zwanzig Bänden. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1970. [in German].
4. Radhakrishnan, S. Indian Philosophy. Vols. I–II. London: George Allen & Unwin Ltd., 1951. 684 p. [in English].
5. Radhakrishnan, S., Moore, C. A. (eds.). A Sourcebook in Indian Philosophy. Princeton: Princeton University Press, 1957. 683 p. [in English].
6. Morin, Edgar. The Lost Paradigm: Human Nature. Translated from French. New York: Peter Lang Publishing, 1998. 254 p. [in English].
7. Петрушенко В. Інтелект. Філософія: терміни і поняття: навчальний енциклопедичний словник. Львів : «Новий Світ-2000», 2020. С.164.
8. Словник іншомовних слів. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.
9. Словник синонімів української мови: у 2-х т. К.: Наукова думка, 2001. Т.1. 1040 с. Т.2. 960 с.
10. Тойнбі А. Дослідження історії: у 2-х т. / пер. з англ. В. Шовкуна. Київ : Основи, 1995. Т. 1. 614 с.
11. Тойнбі А. Дослідження історії: у 2-х т. / пер. з англ. В. Шовкуна. Київ : Основи, 1995. Т. 2. 406 с.
12. Feuerbach, L. (1839). Zur Kritik der Hegelschen Philosophie [On the Critique of Hegel's Philosophy]. In: Ludwig Feuerbachs gesammelte Werke. Hrsg. von W. Schuffenhauer. Berlin: Akademie-Verlag.
13. Хайдеггер М. Що таке філософія – питання філософії. 1993. № 8. С. 119-131.
14. Heidegger, Martin. (2018). "Was ist Metaphysik? Urfassung / What Is Metaphysics? Original Version." Translated by Ian Moore and Gregory Fried. Philosophy Today, Vol. 62, No. 3, pp. 733–751.
15. Хамітов Н. Інтелект. Хамітов Н., Крилова С. Філософський словник. Людина і світ. 2-ге видання, виправлене і доповнене. Київ : КНТ, 2018. С.96-97.
16. Поняття інстинкту. Інстинкти і рефлексии. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/biolog/27316/>

REFERENCES:

1. Bruno, Giordano. (1902). Della causa, principio et uno. [Of the cause, principle and one]. 350. [in German].
2. Hegel, G. W. F. (2010). Science of Logic. Translated by George Di Giovanni. Cambridge: Cambridge University Press. 956. [in English].
3. Hegel, G. W. F. Werke in zwanzig Bänden. [Works in twenty volumes]. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1970. [in German].
4. Radhakrishnan, S. (1951). Indian Philosophy. Vols. I–II. London: George Allen & Unwin Ltd. 684 p. [in English].
5. Radhakrishnan, S., Moore, C. A. (eds.). (1957). A Sourcebook in Indian Philosophy. Princeton: Princeton University Press. 683. [in English].
6. Morin, Edgar. (1998). The Lost Paradigm: Human Nature. 254. [in English].
7. Petrushenko, V. (2020). Intelekt. [Intelligence]. Filosofiia: terminy i poniattia. 164. [in Ukrainian].

8. Slovník inšomovnykh slov. (2000). [Dictionary of foreign words]. 680. [in Ukrainian].
9. Buriachok, A. A. ta in. (2001). Slovník synonymiv ukraïnskoi movy u 2-kh t. [Dictionary of synonyms of the Ukrainian language in 2 volumes]. (Vol. 1). 960. [in Ukrainian].
10. Toinbi, A. (1995). Doslidzhennia istorii: u 2-kh t. [Historical research: in 2 volumes]. (Vol.1). (V, Shovkun, Trans.). 614. [in Ukrainian].
11. Toinbi, A. (1995). Doslidzhennia istorii: u 2-kh t. [Historical research: in 2 volumes]. (Vol.2). (V, Shovkun, Trans.). 406. [in Ukrainian].
12. Feuerbach, L. (1839). Zur Kritik der Hegelschen Philosophie [On the Critique of Hegel's Philosophy]. [in German].
13. Khaidehher, M. (1993). Shcho take filosofiia – pytannia filosofii. [What is philosophy – a question of philosophy]. 119-131. [in English].
14. Heidegger, Martin. (2018). “Was ist Metaphysik? Urfassung / What Is Metaphysics?. Philosophy Today, Vol. 62, No. 3. 733–751. [in English].
15. Khamitov, N. (2018). Intel'ekt. [Intelligence]. Filosofskyi slovník. Liudyna i svit. 2-he vydannia, vypravlene i dopovnene. 96-97. [in Ukrainian].
16. Poniattia instynktu. [The concept of instinct]. Instynkty i refleksy. Retrieved from: <https://osvita.ua/vnz/reports/biolog/27316/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ

УДК 342.9:351.77

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-212-216

Терзі Олена Олександрівна,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри Національної безпеки, інституту безпеки,
ПрАТ "ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»
terzi.elena@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4120-6526

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СФЕРІ БІОБЕЗПЕКИ ТА
БІОЗАХИСТУ**

У статті здійснено комплексний аналіз державної політики України у сфері біобезпеки та біозахисту крізь призму адміністративно-правового регулювання. Проаналізовано теоретичні підходи до осмислення ключових категорій «біобезпека», «біозахист» і «державна політика», які формують концептуальну основу відповідної сфери публічного управління. Обґрунтовано, що біобезпека і біозахист є взаємопов'язаними, але не тотожними поняттями: біобезпека орієнтована на превентивне недопущення поширення небезпечних біологічних агентів, тоді як біозахист спрямований на протидію їх навмисному або несанкціонованому використанню.

Проаналізовано основні наукові підходи до розуміння державної політики та запропоновано її визначення у сфері біобезпеки та біозахисту як системи цілей, принципів, заходів і механізмів діяльності органів публічної влади, спрямованих на запобігання біологічним загрозам та мінімізацію їх негативних наслідків. Розкрито юридичну конструкцію державної політики, що включає суб'єктний склад, нормативно-правову основу та матеріальне забезпечення.

Особливу увагу приділено аналізу нормативної бази державної політики у сфері біобезпеки та біозахисту, зокрема Конституції України, законів і стратегічних документів у сфері національної безпеки, охорони здоров'я та екологічної політики.

Визначено коло основних суб'єктів реалізації державної політики у сфері біобезпеки та біозахисту та охарактеризовано їхні повноваження. Обґрунтовано ключове значення матеріального забезпечення (технічного, інформаційного, фінансового) як інструментальної основи ефективної реалізації державної політики.

Ключові слова: державна політика, біобезпека, біозахист, національна безпека, сталий розвиток.

Terzi O. STATE POLICY OF UKRAINE IN THE FIELD OF BIOSAFETY AND BIOPROTECTION

The article provides a comprehensive analysis of the state policy of Ukraine in the field of biosafety and bioprotection through the prism of administrative and legal regulation. Theoretical approaches to understanding the key categories of "biosafety", "bioprotection" and "state policy" that form the conceptual basis of the relevant sphere of public administration are analyzed. It is substantiated that biosafety and bioprotection are interrelated, but not identical concepts: biosafety is focused on the preventive prevention of the spread of dangerous biological agents, while bioprotection is aimed at counteracting their intentional or unauthorized use.

The main scientific approaches to understanding state policy are analyzed and its definition in the field of biosafety and biosecurity is proposed as a system of goals, principles, measures and mechanisms of activity of public authorities aimed at preventing biological threats and minimizing their negative consequences. The legal structure of state policy is revealed, which includes the subject composition, regulatory and legal basis and material support.

Special attention is paid to the analysis of the regulatory framework of state policy in the field of biosafety and biosecurity, in particular the Constitution of Ukraine, laws and strategic documents in the field of national security, health care and environmental policy.

The range of main subjects of implementation of state policy in the field of biosafety and biosecurity is determined and their powers are characterized. The key importance of material support (technical, informational, financial) as an instrumental basis for the effective implementation of state policy is substantiated.

Keywords: state policy, biosafety, biosecurity, national security, sustainable development.

Постановка проблеми. Забезпечення біобезпеки та біозахисту є одним із ключових напрямів сучасної державної політики, що безпосередньо пов'язаний із національною безпекою, охороною здоров'я населення, продовольчою безпекою та сталим розвитком держави. Поширення небезпечних інфекційних захворювань, глобальні пандемії, ризики біотероризму, а також наслідки збройної агресії проти України актуалізують необхідність формування цілісної та ефективної державної політики у сфері біобезпеки та біозахисту. За цих умов особливого значення набуває належне нормативно-правове та інституційне забезпечення відповідної сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика біозахисту та біобезпеки має мульти- та міждисциплінарний характер, у тому числі досліджується крізь призму юриспруденції. Серед науковців, які вивчали правові аспекти тематики державної політики у сфері біобезпеки та біозахисту, можемо назвати таких, як: В. Андрейцев, Г. Балюк, Л. Даценко, В. Завгородня, Т. Коваленко, В. Пашков, О. Піддубний, І. Сенюта, Л. Струтинська-Струк, Т. Шараєвська та інші.

Метою статті є аналіз державної політики України у сфері біобезпеки та біозахисту, визначення її правових та інституційних засад, а також виявлення основних проблем і напрямів удосконалення публічного управління у цій сфері з урахуванням сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення особливостей державної політики України у сфері біобезпеки та біозахисту варто розпочати з аналізу основних категорій, які складатимуть основу нашого дослідження. До означених категорій віднесемо такі, як «біобезпека», «біозахист» та «державна політика». Так, біобезпеку науковці тлумачать як збереження стану рівноваги між людською популяцією, тваринним, рослинним світом з одного боку та їх патогенами – з другого боку, що характеризується відсутністю або контрольованістю несприятливих подій, які могли б спричинити поширення особливо небезпечних патогенів і викликати надзвичайну ситуацію у сфері охорони здоров'я, тваринництва чи сільського господарства» [1, с.59]. Біобезпека – це холістична концепція прямої залежності від стійкості в сільському господарстві, продовольчої безпеки, захисту навколишнього середовища, включаючи біорізноманіття» [2]. Л. Струтинська-Струк вважає, що біобезпека – це «стан, за якого попереджається виникнення небезпечних для здоров'я людини та навколишнього природного середовища наслідків використання генетично-модифікованих організмів, що обумовлено відсутністю недопустимого ризику». Досягнення такого стану, стверджує дослідниця/авторка, можливе за умови чіткого нормативного визначення правил проведення досліджень генетично-модифікованих організмів, порядку їх використання у закритих та відкритих системах, а також запровадження контролю за їх виконанням, визначення оптимальних рівнів допустимих ризиків, пов'язаних із здійсненням генетично-інженерної діяльності [3, с. 87].

Поряд з категорією «біобезпека» використовується поняття «біозахисту» які є одними із пріоритетних напрямків безпеки держави. Біозахист являє собою комплексну систему заходів, реалізація яких спрямована на запобігання та зниження загроз, що виникають унаслідок навмисного або несанкціонованого використання, зберігання чи вивільнення біологічно небезпечних матеріалів. Біозахист є важливою складовою охорони здоров'я, яка запобігає поширенню інфекційних захворювань серед людей, тварин, рослин і навколишнього середовища. Біобезпека доповнює біозахист і здебільшого стосується лабораторних практик, процедур, дизайну лабораторних приміщень, захисних засобів під час роботи з біологічними небезпеками [4, с.17].

Біобезпека охоплює комплекс превентивних заходів, спрямованих на недопущення виникнення та поширення небезпечних біологічних агентів, тоді як біозахист орієнтований на протидію навмисному використанню таких агентів у злочинних або терористичних цілях.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових доробок з питань державної політики як важливої правової конструкції та її особливостей в різних сферах, зміст державної політики викликає численні дискусії серед науковців. Так, В. Тертичка пропонує таке узагальнене його визначення: це порівняно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність/бездіяльність державних інституцій, здійснювана ними безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, що впливає на життя суспільства [5, с. 10]. О.Скрипнюк під державною політикою розуміє систему цілеспрямованих заходів, які мають на меті розв'язання суспільних проблем, задоволення суспільних інтересів, забезпечення стабільності конституційного, економічного, правового ладу країни. На думку вченого, специфіка державної політики полягає в тому, що вона реалізується через владні структури, які мають повноваження щодо застосування монопольного права держави на законний примус [6, с.7]. А.Ліга зазначає, що «державна політика – це системна діяльність держави з виявлення суспільного інтересу та забезпечення досягнення суспільно-політичної згоди у приватних та публічних складових такого інтересу, який і визначає принципи, цілі та пріоритетні завдання, для реалізації соціально-справедливого, системного, цілеспрямованого, взаємопов'язаного, циклічного та безперервного процесу, що у взаємодії та синтезі діяльності державних та суспільних інституцій на всіх етапах формування та реалізації політики, досягає суспільно потрібного результату» [7, с. 195].

Варто зазначити, що у сучасній науковій літературі визначення державної політики здебільшого формуються з урахуванням специфіки сфери, у межах якої вона реалізується. Відтак, державну політику у сфері біобезпеки та біозахисту можна представити як систему цілей, принципів, заходів і механізмів діяльності органів публічної влади, спрямованих на запобігання біологічним загрозам, мінімізацію їх наслідків та захист населення, довкілля і критичної інфраструктури.

Державна політика як цілеспрямована діяльність органів публічної влади формується та реалізується через взаємопов'язані складові, які у своїй сукупності забезпечують її системність, ефективність і результативність. О.Лаврук до юридичної конструкції структури державної політики, що впливає і на її створення і на реалізацію, належать:

- суб'єктний склад, до якого можна віднести окремо ті інституції, яким надано повноваження щодо формування політики (включаючи органи державної влади, політичні партії, громадські організації, хоча останні приймають у цьому участь досить факультативно) та ті, що покликані її безпосередньо втілювати у життя (представники публічного та приватного права), при цьому, у деяких випадках і перші, і другі можуть бути представлені однією і тією особою, особливо, якщо це стосується державного сектору;

- нормативна база у якій надано можливість суб'єктам здійснювати певну діяльність (створення та

реалізація концепції державної політики) та безпосередньо сама конструкція державної політики, що викладена у нормативно-правовому акті (положення, стратегії, концепції, державні програми тощо);

• матеріальне забезпечення різного роду (технічне, інформаційне, фінансове тощо) за допомогою якого конструється та досягається поставлена мета державної політики [8, с. 256-257]. На основі даної конструкції розглянемо особливості державної політики у сфері біобезпеки та біозахисту.

Нормативну основу державної політики у сфері біобезпеки та біозахисту становлять Конституція України, закони України у сфері національної безпеки, охорони здоров'я, санітарного та епідемічного благополуччя населення, а також підзаконні нормативно-правові акти. Важливу роль відіграють документи стратегічного характеру, зокрема Стратегія національної безпеки України та рішення Ради національної безпеки і оборони України, якими біологічні загрози визнаються складовою системи національної безпеки.

У 2019 році в умовах триваючого погіршення екологічної обстановки в світі, яка призвела до глобального потепління, в Україні прийнято ряд нормативно-правових документів, що стосуються питань біологічної безпеки та біологічного захисту, а саме:

- Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»;
- Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 року за № 1416-р, яким схвалено Стратегію забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту за принципом «єдине здоров'я» на період до 2025 року та затверджено план заходів щодо її реалізації.

Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» визначено завдання щодо біологічної безпеки та біологічного захисту як підсистеми екологічної безпеки, а саме: «Пріоритетами державної політики у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту є здійснення системних заходів із створення та ефективного функціонування національної системи біологічної безпеки та біологічного захисту, протидії проявам біотероризму, захисту населення від неконтрольованого та протиправного поширення генетично модифікованих організмів, збереження безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища, створення системи раннього виявлення та швидкого реагування на поширення збудників особливо небезпечних хвороб та таких, що мають міжнародне значення, а також покращення матеріально-технічного стану лабораторій, установ та закладів, які здійснюють діагностику інфекційних хвороб, моніторинг циркуляції збудників інфекційних хвороб в об'єктах середовища життєдіяльності людини, задіяні в системі індикації біологічних патогенних агентів, визначають кількісний та якісний вміст генетично модифікованих організмів у продукції рослинного і тваринного походження, лабораторій, що працюють із збудниками особливо небезпечних інфекційних хвороб, визначенням їх впливу на навколишнє природне середовище, зокрема біологічного різноманіття, з урахуванням ризиків для здоров'я людини; створення системи оперативного реагування на прояви біотероризму» [9].

27 листопада 2019 р. Кабінетом Міністрів України розпорядженням за № 1416-р схвалено Стратегію забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту за принципом «єдине здоров'я» на період до 2025 р. та затверджено план заходів щодо її реалізації. Стратегія розроблена і прийнята на виконання Указу Президента України від 06.04.2009 р. № 220/2009 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 лютого 2009 року «Про біологічну безпеку України» та в рамках стратегічних задач, зазначених у Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року».

У контексті необхідності посилення державних заходів, спрямованих на протидію загрозам біологічного характеру, що виникли або загострилися внаслідок пандемії COVID-19 Указом Президента України від 17 грудня 2021 р. № 668/2021 введено в дію нове рішення РНБО України від 15 жовтня 2021 р. «Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту». Вона розроблена з метою реалізації Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392 [10] та базується на пріоритетах національних інтересів і визначає мету, напрями, завдання державної політики у сфері забезпечення біобезпеки та біологічного захисту, визначені з урахуванням положень Указу Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року».

У вересні 2022 р. було прийнято Закон України «Про систему громадського здоров'я», стаття 35 якого має назву «Біологічна безпека та біологічний захист» та присвячена правовому регулюванню біологічної безпеки та біологічного захисту під час роботи з патогенами і токсинами, визначає обов'язкові вимоги щодо захисту життя і здоров'я людини, встановлює повноваження центрального органу виконавчої влади у сфері охорони здоров'я, передбачає обов'язок суб'єктів господарювання повідомляти про здійснення відповідних робіт, а також закріплює роль держави у запобіганні незаконному доступу та нелегальному використанню біологічно небезпечних матеріалів [11].

Наступним елементом в юридичній конструкції державної політики є її суб'єктний склад. Суб'єктами державної політики у сфері біобезпеки та біозахисту є сукупність органів публічної влади, установ, організацій та інших учасників, які наділені відповідними повноваженнями щодо формування,

реалізації, координації та контролю заходів у цій сфері.

Реалізація державної політики у сфері біобезпеки та біозахисту здійснюється системою органів публічної влади, серед яких провідну роль відіграють:

1. Верховна Рада України виступає суб'єктом нормотворчого забезпечення державної політики у сфері біобезпеки та біозахисту, визначаючи засади правового регулювання, ухвалюючи закони та здійснюючи парламентський контроль.

2. Президент України забезпечує стратегічне керівництво у сфері національної безпеки, у тому числі біологічної, визначає пріоритети державної політики, видає укази та координує діяльність органів виконавчої влади в межах конституційних повноважень.

3. Кабінет Міністрів України є ключовим суб'єктом реалізації державної політики, забезпечує її виконання, затверджує державні програми, координує діяльність центральних органів виконавчої влади у сфері біобезпеки та біозахисту.

4. Центральні органи виконавчої влади, до яких можна віднести:

Міністерство охорони здоров'я України – формує та реалізує державну політику у сфері біологічної безпеки, встановлює медико-санітарні вимоги;

Міністерство аграрної політики та продовольства України – відповідає за біобезпеку в агропромисловому комплексі;

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України – забезпечує екологічну складову біобезпеки;

Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів – здійснює державний контроль і нагляд;

5. Рада національної безпеки і оборони України, яка здійснює координацію та контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері біологічної безпеки як складової національної безпеки.

6. Органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади, що забезпечують реалізацію державної політики на регіональному та місцевому рівнях, організовують виконання заходів біобезпеки та біозахисту в межах відповідних територій.

Матеріальне забезпечення (технічне, інформаційне, фінансове тощо), за допомогою якого конструється та досягається поставлена мета державної політики у сфері біобезпеки та біозахисту є ще одним важливим елементом у юридичній конструкції державної політики у відповідній сфері. Так, матеріальне забезпечення державної політики у сфері біобезпеки та біозахисту є одним із ключових чинників її ефективності, оскільки саме через сукупність матеріальних ресурсів забезпечується практична реалізація визначених цілей, завдань і пріоритетів державного управління у цій сфері. Матеріальне забезпечення виступає інструментальною основою функціонування системи біобезпеки та біозахисту й охоплює комплекс технічних, інформаційних, фінансових, кадрових та організаційних засобів.

Технічне забезпечення державної політики у сфері біобезпеки та біозахисту включає спеціалізоване обладнання, лабораторну інфраструктуру, системи біологічного контролю, засоби моніторингу та раннього виявлення біологічних загроз, а також технології зберігання, транспортування й утилізації біологічно небезпечних матеріалів. Рівень технічної оснащеності безпосередньо впливає на спроможність держави запобігати біологічним ризикам, оперативно реагувати на надзвичайні ситуації та мінімізувати їх наслідки.

Інформаційне забезпечення охоплює систему збору, обробки, аналізу та поширення інформації про біологічні ризики, епідеміологічну ситуацію, результати наукових досліджень і міжнародний досвід у сфері біобезпеки. Важливе значення має створення та функціонування державних реєстрів, інформаційно-аналітичних платформ, міжвідомчих баз даних, а також механізмів інформаційної взаємодії між органами публічної влади.

Фінансове забезпечення є необхідною умовою стабільності та безперервності реалізації державної політики у сфері біобезпеки та біозахисту. Воно передбачає бюджетне фінансування, цільові державні програми, використання міжнародної технічної допомоги, а також залучення коштів приватного сектору в межах публічно-приватного партнерства.

У сукупності зазначені елементи матеріального забезпечення формують інституційно-ресурсний фундамент державної політики у сфері біобезпеки та біозахисту, за допомогою якого конструється та досягається її мета. Їх узгоджене функціонування дозволяє забезпечити системний, превентивний і комплексний характер державного впливу на сферу біологічної безпеки, що є особливо актуальним в умовах глобалізації, зростання біологічних ризиків і транснаціонального характеру загроз.

Незважаючи на наявність в Україні окремих нормативно-правових актів, що регулюють питання біобезпеки та біозахисту, державна політика у цій сфері характеризується фрагментарністю, міжвідомчою неузгодженістю та відсутністю єдиної концептуальної основи. Недостатня чіткість розмежування повноважень органів публічної влади, обмеженість механізмів координації та контролю негативно впливають на ефективність реалізації державної політики у сфері біобезпеки.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що державна політика України у сфері біобезпеки та біозахисту є складним міжгалузевим явищем, яке поєднує елементи національної безпеки, охорони здоров'я, екологічної політики та публічного управління. Біобезпека та біозахист, будучи взаємопов'язаними категоріями, виконують різні функціональні завдання, що зумовлює необхідність їх

чіткого нормативного розмежування в системі адміністративно-правового регулювання.

Ефективність державної політики у сфері біобезпеки та біозахисту значною мірою залежить від узгодженості діяльності суб'єктів публічної влади, належного нормативно-правового забезпечення та чіткого визначення повноважень між органами виконавчої влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Задорожна В. І., Шагінян В. Р., Винник Н. П. Біобезпека, біозахист і «хвороба х»: дефініції, глобальні та національні проблеми, шляхи вирішення. *Інфекційні хвороби*. 3(117)2024. С. 53 – 63.
2. Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ). Руководство по лабораторной биобезопасности: Третье издание, 2004. URL: http://www.who.int/csr/resources/publications/biosafety/WHO_CDS_EPR_2006_6/en/
3. Струтинська-Струк Л. В. Правове поняття біобезпеки як складової екологічної безпеки: проблеми визначення. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2004. Вип. 212. С. 84–89.
4. Голубнича В. М. Біозахист і біобезпека в громадському здоров'ї : навчальний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2024. 100 с.
5. Тертичка В.В. Державна політика: аналіз і впровадження в Україні : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2004. 36 с.
6. Скрипнюк О. Сучасна державна політика України: основні концептуальні підходи до визначення змісту поняття. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 4 (39). С. 3–12.
7. Лига А.І. Правові засади державної політики у сфері захисту прав споживачів. *Juridical scientific and electronic journal*. 2023. No 8. С. 191–196.
8. Лаврук О.В. Сутність поняття державної політики. *Університетські наукові записки*. 2018. No 3-4. С. 254–263.
9. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року "Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту": Указ Президента України від 17 грудня 2021 р. № 668/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668/2021#Text>
11. Про громадське здоров'я: Закон України від 06.09.2022 № 2573-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20>

REFERENCES:

1. Zadorozhna V. I., Shahinian V. R., Vynnyk N. P. (2024). Biobezpeka, biozakhyst i «khvoroba X»: definitsii, hlobalni ta natsionalni problemy, shliakhy vyryshennia [Biosafety, biosecurity and “disease X”: definitions, global and national problems, ways of solution]. *Infektsiini khvoroby*, 3(117), 53–63. [in Ukrainian].
2. World Health Organization (WHO). (2004). *Rukovodstvo po laboratornoi biobezopasnosti: Tretie izdanie* [Laboratory biosafety manual (3rd ed.)]. Retrieved from http://www.who.int/csr/resources/publications/biosafety/WHO_CDS_EPR_2006_6/en/ [in Russian].
3. Strutynska-Struk L. V. (2004). Pravove poniattia biobezpeky yak skladovoi ekolohichnoi bezpeky: problemy vyznachennia [Legal concept of biosafety as a component of environmental security: problems of definition]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Pravoznnavstvo*, 212, 84–89. [in Ukrainian].
4. Holubnycha V. M. (2024). *Biozakhyst i biobezpeka v hromadskomu zdorov'i* [Biosecurity and biosafety in public health]. Sumy: Sumy State University. [in Ukrainian].
5. Tertychka V. V. (2004). *Derzhavna polityka: analiz i vprovadzhennia v Ukraini* [State policy: analysis and implementation in Ukraine]: Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Skrypniuk O. (2004). Suchasna derzhavna polityka Ukrainy: osnovni kontseptualni pidkhody do vyznachennia zmistu poniattia [Modern state policy of Ukraine: main conceptual approaches to defining the content of the concept]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 4(39), 3–12. [in Ukrainian].
7. Lyha A. I. (2023). Pravovi zasady derzhavnoi polityky u sferi zakhystu prav spozhyvachiv [Legal foundations of state policy in the field of consumer protection]. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 8, 191–196. [in Ukrainian].
8. Lavruk O. V. (2018). Sutnist poniattia derzhavnoi polityky [The essence of the concept of state policy]. *Universytetski naukovyi zapysky*, 3–4, 254–263. [in Ukrainian].
9. Pro Osnovni zasady (strategiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku [On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine until 2030]: Law of Ukraine No. 2697-VIII (2019, February 28). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> [in Ukrainian].
10. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku “Pro Strategiiu biobezpeky ta biolohichnoho zakhystu” [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of October 15, 2021 “On the Biosafety and Biological Protection Strategy”]: Decree of the President of Ukraine No. 668/2021 (2021, December 17). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668/2021#Text> [in Ukrainian].
11. Pro hromadske zdorov'ia [On Public Health]: Law of Ukraine No. 2573-IX (2022, September 6). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.11.2025

УДК 342.951+378.225(378.6)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-217-223

Рябовол Лілія Тарасівна,

доктор педагогічних наук, професор,

Воєнна Академія імені Євгенія Березняка

lryabovol8@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3558-2103

СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПІДГОТОВКУ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Проведено аналіз нормативно-правових актів щодо врегулювання підготовки докторів філософії загалом та у вищих військових навчальних закладах зокрема; систематизовано відповідне законодавство. До систематизації реалізовано два підходи, які корелюють та доповнюють один одного. Згідно з першим, який ґрунтується на виокремленні законів і підзаконних актів та розміщенні останніх в ієрархічній послідовності, система законодавства про підготовку докторів філософії у вищих військових навчальних закладах представлена як сукупність Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», та нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України та Міністерства оборони України. Відповідно до другого, власне авторського підходу, систему законодавства про підготовку докторів філософії у вищих військових навчальних закладах структуровано у дві групи/складові частини: загальне законодавство, дія якого поширюється на підготовку докторів філософії в закладах вищої освіти незалежно від їх виду; спеціальне законодавство, що визначає специфіку організації та здійснення підготовки докторів філософії в ад'юнктурі у вищому військовому навчальному закладі. До першої групи віднесено міжнародні стандарти у цій сфері як Salzburg II Recommendations (Рекомендації Зальцбург II), Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про академічну доброчесність», Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладі вищої освіти (науковій установі). До другої групи віднесено «Положення про вищий військовий навчальний заклад», затверджене Постановою Кабінету Міністрів України, наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Особливостей підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та наукового ступеня доктора наук у вищих військових навчальних закладах ...» тощо. Визначено деякі особливості підготовки докторів філософії у вищих військових навчальних закладах, зокрема щодо обсягу прав ад'юнктів, порядку затвердження теми їхнього дисертаційного дослідження тощо.

Ключові слова: заклад вищої освіти, третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти, освітньо-наукова програма, військова освіта, ад'юнктура, науково-педагогічний працівник, нормативно-правові акти, академічна доброчесність, педагогічна практика.

Riabovol L. SYSTEM OF LEGISLATION ON TRAINING FOR A PHILOSOPHY DOCTOR IN HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

An analysis of regulatory legal acts regulating the training of doctors of philosophy in general and in higher military educational institutions in particular was conducted; the relevant legislation was systematized. Two approaches were implemented to the systematization, which correlate and complement each other. According to the first, which is based on the separation of laws and by-laws and the placement of the latter in a hierarchical sequence, the system of legislation on the training of doctors of philosophy in higher military educational institutions is presented as a set of the Laws of Ukraine «On Education», «On Higher Education», «On Scientific and Scientific and Technical Activities», and regulatory legal acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ministry of Defense of Ukraine. According to the second, the author's own approach, the system of legislation on the training of doctors of philosophy in higher military educational institutions is structured into two groups/components: general legislation, the effect of which extends to the training of doctors of philosophy in higher educational institutions regardless of their type; special legislation that determines the specifics of the organization and implementation of the training of doctors of philosophy in the adjunct program at a higher military educational institution. The first group includes international standards in this area such as the Salzburg II Recommendations, the Laws of Ukraine «On Education», «On Higher Education», «On Scientific and Scientific-Technical Activities», «On Academic Integrity», the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Procedure for Training Applicants for the Degree of Doctor of Philosophy and Doctor of Sciences in a Higher Education Institution (Scientific Institution)». The second group includes the «Regulations on a Higher Military Educational Institution», approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Order of the Ministry of Defense of Ukraine «On Approval of the Features of Training Applicants for the Degree of Doctor of Philosophy and the Degree of Doctor of Sciences in Higher Military Educational Institutions...» etc. Some features of the training of doctors of philosophy in higher military educational institutions are identified, in particular regarding the scope of the rights of adjuncts, approval of the topic of their dissertation research etc.

Keywords: higher education institution, third (educational-scientific) level of higher education, educational-scientific program, military education, adjunct, scientific-pedagogical worker, regulatory legal acts, academic integrity, pedagogical practice.

Постановка проблеми. Якість підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (ВО) є істотним чинником ефективної організації освітнього процесу, продуктивності навчання, викладання й досліджень у закладах вищої освіти (ЗВО) у подальшому. Отримання ступеня доктора філософії (ДФ) шляхом здобуття ВО за освітньо-науковими програмами (ОНП) є основним способом

формування науково-педагогічного потенціалу ЗВО, загалом успішного розвитку системи ВО в Україні.

В Європейському просторі ВО роль докторської освіти позиціонується як надзвичайно важлива. У звіті EUA-CDE (European University Association-Council for Doctoral Education) «Doctoral education in Europe today: enhanced structures and practices for the European knowledge society» за 2025 (Звіт) констатовано становлення нової культури докторської освіти – культури спільної відповідальності та постійної адаптації до потреб досліджень і суспільства, що змінюються, а це відображає не лише те, як університети реагують на виклики, але й те, як вони активно формують майбутнє європейських досліджень та ВО. Ці зміни відбуваються в широкому контексті геополітичної невизначеності, економічної нестабільності й соціальної фрагментації, коли важливіше, ніж будь-коли, будувати суспільство, засноване на знаннях, критичному мисленні та інноваціях. Це завдання покладено саме на університети, а інвестування в докторську освіту розглядається як внесок у здатність Європи реагувати на поточні та майбутні виклики, власне докторська освіта позиціонується як наріжний камінь академічної досконалості, інклюзивного суспільства й демократичного майбутнього Європи [2, с. 5]. Суспільство знань наразі вимагає креативності та гнучкості дослідницького мислення не лише безпосередньо для проведення наукових досліджень, а й під час виконання різних функцій та кар'єрного зростання в усіх сферах професійної діяльності й саме докторська освіта сприяє у забезпеченні відповідними знаннями, уміннями, навичками, компетентностями. Для підвищення ефективності підготовки ДФ необхідно, однак, є подальше її удосконалення, насамперед усунення перешкод, як зазначено у «Salzburg II Recommendations: European universities' achievements since 2005 in implementing the Salzburg Principles», де вказано і на необхідність удосконалення відповідної правової бази та гармонізації в цій частині національного і європейського права [3, с. 3, 6].

Отже, актуальність питання нормативно-правових засад підготовки ДФ не викликає сумнівів. Особливе місце у цьому контексті посідає підготовка ДФ у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ) та її правове забезпечення. Повномасштабна збройна агресія РФ проти України актуалізувала певні проблеми, зумовлені новими викликами, які постали перед суспільством, державою, Збройними Силами України (ЗСУ) та іншими складовими сил оборони, і які стримують ефективне функціонування системи військової освіти. В Концепції трансформації системи військової освіти до таких проблем віднесено те, що зміст військової освіти неповною мірою відповідає сучасному досвіду бойової та оперативної підготовки військ (сил); повільно впроваджуються сучасні інформаційно-комунікаційні, інтерактивні, особистісно-орієнтовані освітні технології і технології дистанційного навчання; недостатнім є рівень підготовки науково-педагогічних/ педагогічних працівників та інструкторів ВВНЗ тощо [12]. В частині теоретико-методологічного обґрунтування та розробки практичних рекомендацій щодо шляхів вирішення цих проблем значний внесок можуть зробити здобувачі третього (освітньо-наукового) рівня ВО у ВВНЗ. Однією з умов цього, однак, є необхідна правова регламентація підготовки ДФ під час навчання в ад'юнктурі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для розкриття проблематики теми дослідження важливими є напрацювання вчених з різних аспектів питання підготовки ДФ. Їх розробляли О. Балинська та І. Гловюк (зміни у законодавстві щодо підготовки ДФ за станом на 2023 рік), Н. Вавіліна (підготовка наукових кадрів як основа формування інтелектуального капіталу країни), В. Гапон, Т. Дерєпа та М. Шараєвська (нормативно-правові засади атестації ДФ), Н. Дерстуганова (засади формування загальних компетентностей здобувачів ступеня ДФ), О. Кривильова та О. Голік (підготовка ДФ до викладацької діяльності), В. Меньяйло (шляхи підвищення ефективності підготовки ДФ щодо виконання наукової складової ОНП, зарубіжний досвід підготовки ДФ), Є. Ніколаєв (проблеми та перспективи системи підготовки ДФ), С. Сисєєва та І. Регейло (підготовка ДФ у провідних університетах світу) та інші. Предметом досліджень вітчизняних вчених була й підготовка ДФ у вищій військовій школі. Відповідний досвід, проблеми та шляхи їх подолання досліджував А. Вітченко; І. Козубцов, Л. Козубцова та Ю. Хлапонін запропонували модель розвитку методологічної культури ад'юнктів; О. Майстренко розглянув нормативно-правові засади розробки ОНП з підготовки ДФ у ВВНЗ, зокрема спільних/ узгоджених освітніх програм у ВВНЗ і наукових установах, запропонував варіант порядку узгодження таких програм [1]; В. Мірошніченко визначив шляхи удосконалення якості ВО на третьому (освітньо-науковому) рівні у ВВНЗ; Ю. Ольшевський обґрунтував організаційний та змістовий аспекти системи підготовки ДФ у ВВНЗ. У доступних нам працях практично всі дослідники проблеми підготовки ДФ у ВВНЗ зверталися до питання її нормативних засад, проте, не здійснювали спроб їх систематизації, чим і зумовлена тема й мета нашого дослідження. Зазначимо, що системний підхід вже неодноразово був реалізований у наших працях щодо дослідження питання унормування відносин у тій або іншій сфері, так, нами обґрунтовано систему законодавства про наукову і науково-технічну діяльність (як цілісну, ієрархічну сукупність узгоджених і таких, що доповнюють і розвивають положення одне одного, нормативно-правових актів – Конституції України, законів України, підзаконних актів, міжнародних і регіональних актів та міжнародних договорів України) [14, с. 8]; систему антидискримінаційного законодавства України (як сукупність актів різного правового характеру – вітчизняних нормативно-правових актів різної юридичної сили (Конституція України, Закони України, підзаконні акти) та міжнародних документів, ратифікованих Україною) [13, с. 240] тощо.

Мета статті – провести аналіз нормативно-правових актів щодо врегулювання підготовки ДФ загалом та у ВВНЗ зокрема та систематизувати відповідне законодавство; визначити деякі особливості

підготовки ДФ у ВВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Один з підходів до систематизації законодавства про підготовку ДФ у ВВНЗ окреслено в наказі Міністерства оборони України (МОУ) «Про затвердження Особливостей підготовки здобувачів ВО ступеня ДФ та наукового ступеня доктора наук у ВВНЗ, ВНП ЗВО, НУ системи МОУ» [7], у ч. 1 якого вказано, що підготовка науково-педагогічних і наукових кадрів у системі МОУ організовується та проводиться на підставі Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту» та «Про наукову і науково-технічну діяльність», нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України (МОНУ) та МОУ. Як бачимо, в основі цього підходу – виокремлення законів та підзаконних актів і розміщення останніх в ієрархічній послідовності.

Другий підхід, запропонований автором статті, передбачає систематизацію законодавства про підготовку ДФ у ВВНЗ у дві групи/ складові частини – загальне та спеціальне законодавство. Дія загального поширюється на підготовку ДФ в усіх ЗВО незалежно від їх виду. Спеціальне визначає специфіку організації та здійснення підготовки ДФ у ВВНЗ. Ці два зазначені підходи корелюють, власне доповнюють один одного.

Характеристику першої групи (загального законодавства) варто розпочати з міжнародних стандартів у сфері підготовки ДФ. Йдеться про Salzburg II Recommendations (Рекомендації Зальцбург II) – документ, який не є нормативним актом, проте використовується як рамковий орієнтир для формування політики у галузі підготовки ДФ, у тому числі в Україні. Це – документ European University Association (EUA) 2010 року, в якому знайшли розвиток Salzburg I Recommendations (Рекомендації Зальцбург I) та закріплено сучасні європейські принципи докторської освіти: необхідне дослідницьке середовище – «критична маса» дослідників та різноманітність досліджень шляхом реалізації цілеспрямованих дослідницьких стратегій та залучення до більших дослідницьких мереж, співпраці або регіональних кластерів; чіткі та прозорі стратегії набору на ОНП, гнучкість у виборі наукового керівника, наявність прав та обов'язків у здобувачів ступеня ДФ як дослідників; культура спільної відповідальності наукових керівників та здобувачів ступеня ДФ, керівники повинні бути активними дослідниками; результатом докторської освіти має бути становлення молодих вчених, які проводять оригінальні, суспільно корисні дослідження; університет має забезпечувати кар'єрне зростання здобувача ступеня ДФ; інтернаціоналізація, зокрема мобільність здобувачів ступеня ДФ у рамках дослідницьких проектів тощо [3, с. 5–6].

До першої групи належить Закон України «Про освіту» [11], який регулює суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, права та обов'язків фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, визначає загальні підходи до організації освітнього процесу у закладах освіти, засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності тощо. Закон України «Про вищу освіту» конкретизує положення Закону України «Про освіту», зокрема щодо автономії ЗВО, індивідуальної освітньої траєкторії (ІОТ) здобувача ВО тощо. У ньому визначено рівні, ступені та кваліфікації ВО, зокрема третій (освітньо-науковий) рівень та відповідний ступінь ВО – доктор філософії, що є освітнім і водночас науковим ступенем (абз. 1 ч. 6 ст. 5). Згідно із абзацами 10-11 ч. 1 ст. 5 цього закону, освітньо-науковий рівень передбачає здобуття особою теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності, а також проведення власного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення; загалом здатність розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності. Встановлено також умови атестації осіб, які здобувають ступінь ДФ, безпосередньо публічний захист наукових досягнень у формі дисертації разовою спеціалізованою вченою радою, утвореною ЗВО/ науковою установою (НУ), які мають акредитовану ОНП з відповідної спеціальності (ч. 4 ст. 6). Підготовка ДФ у ВВНЗ, за загальним правилом, здійснюється за акредитованими ОНП, що мають містити цілі й тип ОП, кількість кредитів ЄКТС, необхідних для виконання цієї програми, форму атестації, перелік обов'язкових освітніх компонентів та їх логічну послідовність тощо (ст. 9¹) [5]. Наведена характеристика третього рівня ВО та відповідні кваліфікаційні вимоги й умови атестації покладено в основу підзаконного законодавства та підготовки ДФ в усіх ЗВО, у тому числі ВВНЗ, як і застереження щодо необхідності самостійного виконання здобувачем ВО дисертації та дотримання академічної доброчесності (АД).

Як складова частина загального законодавства про підготовку ДФ у ВВНЗ, Закон України «Про вищу освіту» [5], разом з тим, формує підґрунтя для встановлення деяких особливостей такої підготовки. Так, у ньому закріплено визначення ВВНЗ як ЗВО державної форми власності, який здійснює на певних рівнях ВО підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського і старшинського) складу з метою задоволення потреб Збройних Сил України (ЗСУ), інших утворених відповідно до законів України військових формувань, центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом, СБУ, СЗР України, інших розвідувальних органів України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону (п. 6 ч. 1 ст. 1). Під час навчання в ад'юнктурі у ВВНЗ особа має право здобувати ступінь ДФ (абз. 2 ч. 6 ст. 5). Ад'юнктура, як одна з основних форм підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації поряд з аспірантурою та докторантурою, передбачена ч. 1 ст. 27 Закону України «Про наукову та науково-технічну

діяльність» [10]. Зміст поняття «ад'юнктура» розкрито у Порядку підготовки здобувачів ВО ступеня ДФ та доктора наук у ЗВО/ НУ, відповідно до абз. 2 п. 2 якого, ад'юнктура – система організаційно-освітньо-наукового забезпечення підготовки здобувачів ступеня ДФ у ВВНЗ, ЗВО із специфічними умовами навчання, ВНП ЗВО/ НУ на третьому (освітньо-науковому) рівні ВО з метою оволодіння ними ОНП [9]. Ад'юнкт, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність», це – вчений, який проводить наукові дослідження у рамках підготовки в ад'юнктурі ВВНЗ (ЗВО із специфічними умовами навчання) для здобуття ступеня ДФ. Наведене визначення конкретизується у Положенні про ВВНЗ, де вказується, що статус ад'юнкта мають особи офіцерського складу, які навчаються в ад'юнктурі навчального закладу для здобуття ступеня ДФ [10].

У Законі України «Про вищу освіту» [5] встановлено, що сукупність вимог до ОП вищої освіти, які є спільними для всіх ОП у межах певного рівня ВО, у тому числі освітньо-наукового, та спеціальності, визначається стандартами ВО, які, своєю чергою, розробляються згідно з Національною рамкою кваліфікацій (НРК). У ст. 10 зазначеного закону також констатовано, що стандарти ВО розробляє МОНУ з урахуванням пропозицій державних органів, які забезпечують формування і реалізують державну політику у відповідних сферах, державних замовників (за відповідними спеціальностями), об'єднань організацій роботодавців і затверджує їх за погодженням з НАЗЯВО. У такий спосіб враховується думка стейкхолдерів щодо підготовки здобувачів ВО, у тому числі ступеня ДФ у ВВНЗ. Так, до розробки й експертизи стандарту ВО третього рівня, ступінь ДФ з галузі знань 25 Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону, спеціальність 253 Військове управління (за видами збройних сил), окрім фахівців у цій галузі знань, науково-педагогічних працівників ВВНЗ та ЗВО із специфічними умовами навчання, долучилися й представники науково-дослідного управління науково-дослідного центру Центрального науково-дослідного інституту ЗСУ.

Передумовою провадження якісної освітньої та наукової діяльності, здобуття якісної освіти, утвердження в суспільстві довіри до результатів навчання і наукових досягнень є АД. У Законі України «Про академічну доброчесність» проголошено її базові цінності та основні принципи і правила, правові та організаційні механізми формування й забезпечення, основні ознаки і види порушень та заходи реагування на них. АД визначено як сукупність цінностей, принципів і заснованих на них правил, якими мають керуватися суб'єкти академічної діяльності під час її провадження (п. 2 ч. 1 ст. 1). Дія цього закону поширюється також на створення, рецензування, наукове редагування академічних творів (твори у сфері освіти чи науки, виражені у формі дисертації, наукової монографії, наукової статті тощо), присудження наукових ступенів і ступенів освіти тощо. Відповідно до ст. 6, суб'єкти наукової діяльності, якими є і здобувачі ступеня ДФ, зобов'язані дотримуватися правил, як-от: забезпечувати прозорість наукового дослідження (з урахуванням обмежень, визначених законодавством) шляхом надання достовірної інформації про первинні дані дослідження, використані методи, методики, матеріали, обладнання тощо, порядок проведення і результати власних досліджень, джерела використаної інформації, власну дослідницьку діяльність; формулювати/ формувати висновки і рекомендації за результатами досліджень на основі належних доказів і фактів; чітко виокремлювати й розмежовувати результати власної наукової діяльності та результати наукової діяльності інших осіб; під час оприлюднення результатів досліджень нести відповідальність за їх достовірність і вплив на суспільство [4]. Порушення норм/ правил АД під час навчання є підставою відрядування курсантів, слухачів, ад'юнктів [6].

Окрім законів, першу групу актів системи законодавства про підготовку ДФ у ВВНЗ становлять підзаконні акти, насамперед Порядок підготовки здобувачів ВО ступеня ДФ та доктора наук у ЗВО, НУ (Порядок) [9]. На підготовку ДФ у ВВНЗ поширюється загальна норма цього Порядку, що підготовка в ад'юнктурі здійснюється за очною (денною, вечірньою) або заочною формою здобуття ВО, а також, що нормативний строк підготовки ДФ в ад'юнктурі незалежно від форми здобуття освіти становить чотири роки (п. 3). На ВВНЗ також поширюється вимога, що ОНП, за якою здійснюється підготовка здобувачів ступеня ДФ, складається з освітньої та наукової складових та є основою для формування ад'юнктом індивідуального навчального плану (ІНП) (документ, який визначає послідовність та форму засвоєння аспірантом (ад'юнктом) освітніх компонентів ОНП з метою оволодіння компетентностей відповідно до 8 рівня НРК) та індивідуального плану наукової роботи (ІПНР) (документ, що визначає зміст, строки виконання та обсяг етапів і завдань наукової роботи здобувача). За загальним правилом, протягом строку навчання в ад'юнктурі у ВВНЗ ад'юнкт повинен виконати освітню і наукову складові ОНП, зокрема здобути теоретичні знання, уміння, навички та інші компетентності, достатні для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіти методологією наукової та педагогічної діяльності, а також провести власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та/або практичне значення, опублікувати наукові публікації за темою дисертації, підготувати дисертацію та пройти процедуру атестації разовою спеціалізованою вченою радою на підставі публічного захисту наукових досягнень у формі дисертації (п. 21). Порядок передбачає право державних органів, до сфери управління яких належать ВВНЗ, ЗВО із специфічними умовами навчання, ВНП ЗВО, НУ, своїми актами встановлювати особливі вимоги до підготовки наукових кадрів в аспірантурі (ад'юнктурі), за умови погодження їх з МОНУ (п. 6).

Власне такі акти і становлять законодавство, яким визначається специфіка організації та здійснення

підготовки ДФ у ВВНЗ. Наразі йдеться про наказ МОУ «Про затвердження Особливостей підготовки здобувачів ВО ступеня ДФ та наукового ступеня доктора наук у ВВНЗ, ВВП ЗВО, НУ системи МОУ» (наказ про особливості підготовки ДФ у ВВНЗ) [7]. У документі є обмеження щодо застосування загального законодавства до підготовки цієї категорії здобувачів ВО. Так, у п. 1 зазначено, що ад'юнкти користуються правами здобувачів ВО, визначеними ст. 62 Закону України «Про вищу освіту» (крім п. 12 (внесення пропозицій щодо умов і розміру плати за навчання), п. 17 (академічну мобільність, у тому числі міжнародну), п. 24 (безоплатне проходження практики на підприємствах, в установах, закладах та організаціях, а також на оплату праці під час виконання виробничих функцій згідно із законодавством), п. 26 (отримання цільових пільгових державних кредитів для здобуття ВО у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України) ч. 1, а також ч. 9 (здобувачі ВО, які навчаються у ЗВО за денною формою здобуття освіти, мають право на пільговий проїзд у транспорті у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України), ч. 10 (право на отримання студентського квитка) цієї статті цього Закону). На ад'юнктів також не поширюється дія п. 8 Порядку щодо прав здобувачів ступеня ДФ. Проте, дія п. 9 Порядку щодо виконання обов'язків здобувачів ВО, визначених у ст. 63 Закону України «Про вищу освіту» на ад'юнктів поширюється. Згідно з п. 9 Порядку, з метою забезпечення належного проведення наукових досліджень ад'юнкти також зобов'язані: дотримуватися принципів АД, морально-етичних норм і стандартів поведінки дослідників; виконувати ІНП, ІПНР та двічі на рік звітувати про хід його виконання; підготувати свої наукові досягнення у вигляді дисертації.

До особливостей підготовки здобувачів ВО ступеня ДФ у ВВНЗ слід віднести те, що затверджена тематика їх наукових досліджень має відповідати актуальним проблемам органів військового управління та бути узгодженою з планами наукової та науково-технічної діяльності ВВНЗ, ВВП ЗВО, НУ, в якому здійснюється така підготовка. Обов'язковим до виконання ад'юнктом є ІНП, який використовується для оцінювання успішності навчання, а також ІПНР – для оцінювання успішності запланованої наукової роботи (п.п. 4, 8, 9 розділу VII наказу про особливості підготовки ДФ у ВВНЗ) [7].

Зазначений наказ про особливості підготовки ДФ у ВВНЗ, на наш погляд, потребує удосконалення, зокрема в частині організації та проведення практики. Так, згідно з п. 3 розділу VIII (Особливості підготовки ДФ в ад'юнктурі) цього наказу, невід'ємним елементом освітньої складової ОНП підготовки ДФ в ад'юнктурі є педагогічна (науково-дослідна) практика. У пунктах 4 та 5 зазначено, що педагогічну практику проходять ад'юнкти, які готуються для заміщення посад науково-педагогічних працівників, а науково-дослідну практику в наукових підрозділах проходять ад'юнкти, які готуються для заміщення посад наукових співробітників. Під час науково-дослідної практики ад'юнкти беруть участь у виконанні окремих видів наукових/ науково-технічних робіт, розробленні методик проведення наукових досліджень та експериментів, оволодінні практичними навичками проведення наукових досліджень та експериментів [7]. Тобто, йдеться про те, що ад'юнкт проходить педагогічну або науково-дослідну практику, однак, якщо він/вона проходить науково-дослідну і не проходить педагогічну практику, очевидно, не виконується норма Закону України «Про вищу освіту», закріплена в абзаці 11 ч. 1 ст. 5, що освітньо-науковий рівень, окрім іншого, передбачає оволодіння методологією педагогічної діяльності. Не виконується також і відповідна норма Порядку підготовки здобувачів ВО ступеня ДФ та доктора наук у ЗВО, НУ. На виконання зазначеної норми закону, всі стандарти ВО третього рівня передбачають фахову компетентність – «здатність здійснювати науково-педагогічну діяльність» та відповідний результат навчання – «організовувати і здійснювати освітній процес», що не може бути забезпечено без педагогічної практики. Отже, педагогічну практику варто передбачити як обов'язкову, що, поряд з участю ад'юнкта в організації освітнього процесу й безпосереднім проведенням навчальних занять, може охоплювати завдання науково-дослідницького характеру. Наразі практику можна позначити як науково-педагогічну.

Висновки. Аналіз нормативно-правових актів щодо врегулювання підготовки ДФ загалом та у ВВНЗ зокрема дав змогу систематизувати відповідне законодавство, реалізувавши два підходи, які корелюють та доповнюють один одного. Сутність першого – система законодавства про підготовку ДФ у ВВНЗ становить сукупність Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», а також нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, МОНУ та МОУ; він ґрунтується на виокремленні законів і підзаконних актів та розміщенні останніх в ієрархічній послідовності. Другий, власне авторський підхід, передбачає систематизацію законодавства про підготовку ДФ у ВВНЗ у дві групи – загальне законодавство, дія якого поширюється на підготовку ДФ у усіх ЗВО незалежно від їх виду, та спеціальне, що визначає специфіку організації та здійснення підготовки ДФ в ад'юнктурі у ВВНЗ. Першу групу складають міжнародні стандарти у цій сфері як Salzburg II Recommendations (Рекомендації Зальцбург II), Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про академічну доброчесність», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підготовки здобувачів ВО ступеня ДФ та доктора наук у ЗВО (НУ) тощо. Другу групу складають «Положення про ВВНЗ», затверджене Постановою Кабінету Міністрів України, наказ МОУ «Про затвердження Особливостей підготовки здобувачів ВО ступеня ДФ та наукового ступеня доктора наук у ВВНЗ, ВВП ЗВО, НУ системи МОУ» тощо. Визначено деякі особливості підготовки ДФ у ВВНЗ, зокрема щодо обсягу прав ад'юнктів, затвердження теми їхнього дисертаційного дослідження тощо. Обсяг однієї статті не дає змоги схарактеризувати всі акти, що унормовують підготовку ДФ у ВВНЗ. **Перспективним** у

напрямку дослідження є висвітлення інших особливостей такої підготовки, зокрема в контексті реформування військової освіти за стандартами НАТО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Майстренко О. В. Особливості розроблення освітніх програм у ВВНЗ України : Новий поштовх для розвитку педагогічних та психологічних наук в Україні та країнах ЄС: колективна монографія. Рига, Латвія: «Baltija Publishing», 2021. С. 53–69. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-032-2-28>
2. Marti S., Peneoasu A-M. Doctoral education in Europe today: enhanced structures and practices for the European knowledge society. 2025 Survey – Report I. June 2025. 52 p. URL: <https://surl.lt/nxkkel>
3. Salzburg II Recommendations: European universities' achievements since 2005 in implementing the Salzburg Principles. European University Association, 2010. 8 p. URL: <https://surl.li/wpclnp>
4. Про академічну доброчесність : Закон України від 18.12.2025 № 4742-XI (введення в дію 31.07.2026). URL: <https://surl.li/ihgora>
5. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
6. Про затвердження Особливостей відрахування, поновлення та переведення курсантів, слухачів, ад'юнктів ЗФПВО, ВВНЗ, ВНП ЗВО та НУ у системі МОУ : наказ МОУ від 31.12.2024 № 877. URL: <https://surl.li/rzygml>
7. Про затвердження Особливостей підготовки здобувачів ВО ступеня ДФ та наукового ступеня доктора наук у ВВНЗ, ВНП ЗВО, НУ системи МОУ : наказ МОУ від 09.12.2022 № 424 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0195-23#n7>
8. Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 № 467 (із змінами). URL: <https://surl.li/oolitb>
9. Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах) : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 № 261 (із змінами). URL: <https://surl.li/pqmgfs>
10. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII (із змінами). URL: <https://surl.li/hduzcr>
11. Про освіту : Закон України від 09.09.2017 № 2145-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
12. Про трансформацію системи військової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.1997 № 1410 (із змінами). URL: <https://surl.li/uplgqr>
13. Рябовол Л. Т. Система антидискримінаційного законодавства України / Проблеми публічного та приватного права : кол. монограф. Львів-Торунь : Ліґа-Прес, 2021. С. 216-244. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-237-4-8>
14. Рябовол Л. Т. Система законодавства про наукову і науково-технічну діяльність. *Наукові записки. Серія: Право*. 2018. Вип. 5. С. 4-10. URL: https://cusu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/5_2018/4-10.pdf

REFERENCES:

1. Maistrenko O. V. (2021). Osoblyvosti rozroblennia osvitnikh prohram u VVNZ Ukrainy: Novyi poshtovkh dlia rozvytku pedahohichnykh ta psykholohichnykh nauk v Ukraini ta krainakh YeS [Features of the development of educational programs in higher educational institutions of Ukraine: A new impetus for the development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries]: kolektyvna monohrafiia. Ryha, Latviia: «Baltija Publishing», S. 53–69. [in Ukrainian].
2. Marti S., Peneoasu A-M. (2025). Doctoral education in Europe today: enhanced structures and practices for the European knowledge society. 2025 Survey – Report I. 52 p. [in English].
3. Salzburg II Recommendations: European universities' achievements since 2005 in implementing the Salzburg Principles (2010). European University Association, 8 p. [in English].
4. Pro akademichnu dobrochesnist [On academic integrity]: Zakon Ukrainy vid 18.12.2025 № 4742-KhI (vvedennia v diu 31.07.2026). [in Ukrainian].
5. Pro vyshchu osvitu [About higher education]: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VII (iz zminamy). [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Osoblyvostei vidrakhuvannia, ponovlennia ta perevedennia kursantiv, slukhachiv, adiunktiv [On approval of the Features of expulsion, renewal and transfer of cadets, students, adjuncts]: nakaz MOU vid 31.12.2024 № 877. [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Osoblyvostei pidhotovky zdobuvachiv VO stupenia PhD ta naukovooho stupenia doktora nauk [On approval of the Features of training of applicants for the degree of Doctor of Philosophy and the scientific degree of Doctor of Sciences]: nakaz MOU vid 09.12.2022 № 424 (iz zminamy). [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro vyshchi viiskovi navchalni zaklady [On approval of the Regulations on higher military educational institutions]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.05.2021 № 467 (iz zminamy). [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Poriadku pidhotovky zdobuvachiv vyshchoi osvity stupenia doktora filosofii ta doktora nauk u zakladakh vyshchoi osvity (naukovykh ustanovakh) [On approval of the Procedure for training

candidates for the degree of Doctor of Philosophy and Doctor of Science in higher education institutions (scientific institutions)]; Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.03.2016 № 261 (iz zminamy). [in Ukrainian].

10. Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist [On scientific and scientific- technical activities]: Zakon Ukrainy vid 26.11.2015 № 848-VIII (iz zminamy). [in Ukrainian].

11. Pro osvitu [About education]: Zakon Ukrainy vid 09.09.2017 № 2145-VIII (iz zminamy). [in Ukrainian].

12. Pro transformatsiiu systemy viiskovoi osvity [On the transformation of the military education system]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.12.1997 № 1410 (iz zminamy). [in Ukrainian].

13. Riabovol L. T. (2021). Systema antydiskryminatsiinoho zakonodavstva Ukrainy / Problemy publichnoho ta pryvatnoho prava [The system of anti-discrimination legislation of Ukraine / Problems of public and private law]: kol. monohraf. Lviv-Torun : Liha-Pres, S. 216-244. [in Ukrainian].

14. Riabovol L. T. (2018). Systema zakonodavstva pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist [The system of legislation on scientific and scientific and technical activities]. Naukovi zapysky. Serii: Pravo. Vyp. 5. S. 4-10. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2025

УДК 349.6:502.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-223-230

Яровой Тихон Сергійович,

доктор наук з державного управління, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин та політичного консалтингу,
Інститут права та суспільних відносин,
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
tikhon_9563963@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7266-3829

Жаврида Дар'я Євгеніївна,

доктор філософії з екології,
голова БО «Благодійний фонд еколого-рекреаційного та спортивного розвитку»,
голова екологічного комітету громадської ради
при Київській обласній державній адміністрації
Ekozem_obuh_rda@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8453-9243

Тугай Тетяна Іванівна,

доктор біологічних наук, професор, професор кафедри мікробіології,
сучасних біотехнологій, екології та імунології,
Інститут біомедичних технологій,
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
tatyana_tugay2@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7660-9582

Тугай Андрій Васильович,

кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри мікробіології,
сучасних біотехнологій, екології та імунології,
Інститут біомедичних технологій,
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
andre.07111982@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7131-5574

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

У статті здійснено комплексний аналіз правових засад формування та реалізації державної екологічної політики України в умовах сучасних глобальних викликів, зокрема збройної агресії росії. Розкрито сутність екологічної політики як складової публічного управління, спрямованої на забезпечення екологічної безпеки, раціональне використання природних ресурсів та реалізацію конституційного права громадян на безпечне довкілля. Проаналізовано

нормативно-правову базу у сфері охорони навколишнього природного середовища та систематизовано стратегічні документи Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, що визначають ключові напрями державної екологічної діяльності.

Особливу увагу приділено інтеграції Цілей сталого розвитку ООН у національну екологічну політику та їх ролі у формуванні збалансованої моделі розвитку. Висвітлено вплив воєнних дій на стан довкілля, зокрема деградацію екосистем, забруднення ґрунтів і водних ресурсів, зростання техногенних ризиків та накопичення відходів війни. Обґрунтовано необхідність екологічно орієнтованої післявоєнної реконструкції як складової національної безпеки.

Визначено пріоритетні напрями сучасної екологічної політики України, серед яких удосконалення екологічного законодавства, розвиток системи моніторингу, впровадження принципів циркулярної економіки, посилення участі громадськості та інтеграція екологічних вимог у всі сфери публічного управління.

Зроблено висновок, що ефективна реалізація державної екологічної політики є ключовою передумовою сталого розвитку, відновлення природного потенціалу країни та підвищення якості життя населення.

Ключові слова: екологічна політика, охорона довкілля, сталий розвиток, правове регулювання, нормативно-правове забезпечення, збройна агресія, післявоєнне відновлення, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України.

Yarovi T., Zhavryda D., Tuhai T., Tuhai A. FORMATION OF ENVIRONMENTAL POLICY IN UKRAINE: LEGAL BASIS AND DIRECTIONS FOR DEVELOPMENT

A comprehensive analysis of the legal foundations for the formation and implementation of Ukraine's state environmental policy under contemporary global challenges, particularly Russia's armed aggression, is conducted in the article. The essence of environmental policy is revealed as a component of public governance aimed at ensuring environmental security, rational use of natural resources, and realization of citizens' constitutional right to a safe environment. The regulatory framework in the field of environmental protection is analyzed, and the strategic documents of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine, which define the key directions of state environmental activity, are systematized.

Special attention is paid to the integration of the United Nations Sustainable Development Goals into national environmental policy and their role in shaping a balanced development model. The impact of military actions on the environment is highlighted, including ecosystem degradation, contamination of soils and water resources, increased technogenic risks, and accumulation of war-related waste. The necessity of environmentally oriented post-war reconstruction as a component of national security is substantiated.

The priority directions of Ukraine's contemporary environmental policy are identified, including improvement of environmental legislation, development of monitoring systems, implementation of circular economy principles, strengthening public participation, and integration of environmental requirements into all areas of public administration.

It is concluded that effective implementation of state environmental policy is a key prerequisite for sustainable development, restoration of the country's natural potential, and improvement of the population's quality of life.

Keywords: environmental policy, environmental protection, sustainable development, legal regulation, regulatory framework, armed aggression, post-war recovery, Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine.

Постановка проблеми. Розвиток суспільства відбувається як загальний соціальний процес, який органічно характеризується відносинами людей з навколишнім природним середовищем. Удосконалення економічних відносин є джерелом, умовою та наслідком суспільного розвитку [1].

Сучасний етап розвитку України характеризується загостренням екологічних проблем, зумовлених інтенсивним використанням природних ресурсів, негативними наслідками промислової діяльності, глобальними кліматичними змінами та воєнними діями. Значна частина територій зазнала екологічних втрат, що актуалізує потребу формування ефективної державної екологічної політики, здатної забезпечити відновлення довкілля та екологічну безпеку населення.

Попри наявність розгалуженої нормативно-правової бази, механізми реалізації екологічної політики залишаються недостатньо результативними, що проявляється у фрагментарності управлінських рішень, слабкій координації між органами публічної влади та обмеженій участі громадськості. У контексті євроінтеграційних процесів постає необхідність гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу та впровадження сучасних екологічних стандартів.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває наукове осмислення правових засад формування екологічної політики України та визначення пріоритетних напрямів її подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правове регулювання екологічної політики України формується на основі комплексної системи законів, указів Президента, розпоряджень Кабінету Міністрів та стратегічних документів, що визначають напрями державної діяльності у сфері охорони довкілля, управління природними ресурсами та адаптації до змін клімату.

Одним із ключових документів є Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 № 2697-VIII, який встановлює стратегічні пріоритети держави у сфері екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів та інтеграції принципів сталого розвитку. Закон визначає цілі, принципи та інструменти реалізації державної екологічної політики, слугуючи фундаментом для розробки галузевих програм та планів дій.

Указ Президента України №722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» закріплює національні зобов'язання щодо реалізації глобального порядку денного ООН і інтегрує 17 Цілей сталого розвитку (SDGs) у систему державного управління природними ресурсами та охорони довкілля. Даний акт визначає стратегічну орієнтацію держави на забезпечення балансу економічного зростання, соціальної справедливості та екологічної безпеки.

Особливу увагу законодавство приділяє питанням відновлення територій, що зазнали руйнувань або забруднень. Указ Президента №512/2019 «Про деякі питання розвитку територій, що зазнали радіоактивного забруднення» та Стратегія розвитку територій у зоні відчуження і зоні обов'язкового відселення (регламентують відновлення Чорнобильської зони, стимулюють сталий розвиток постраждалих територій та забезпечують управління екологічними ризиками.

Значну роль відіграють документи, що визначають заходи з екологічної безпеки та адаптації до змін клімату. Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року і Стратегія формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату до 2035 року визначають механізми адаптації, підвищення стійкості природних та соціально-економічних систем до глобальних кліматичних викликів.

Окреме місце посідають документи щодо хімічної безпеки та поводження з відходами. Указ Президента №104/2021 «Про заходи щодо підвищення рівня хімічної безпеки» встановлює пріоритети щодо контролю за обігом хімічних речовин, а Національний план управління відходами до 2033 року визначає стратегію поводження з відходами та ресурсозбереження.

Таким чином, огляд нормативних актів свідчить про комплексний та багаторівневий характер державної екологічної політики України, яка поєднує загальнодержавні стратегічні пріоритети, галузеві програми та спеціалізовані плани дій.

Метою статті є аналіз правових засад формування та реалізації екологічної політики в Україні, визначення її ключових напрямів розвитку в сучасних умовах, а також окреслення основних проблем і перспектив удосконалення механізмів державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічна політика є однією з ключових складових державної політики, спрямованої на забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів та збереження довкілля для майбутніх поколінь. В умовах глобальних кліматичних змін, техногенного навантаження та воєнних викликів питання формування ефективної екологічної політики набуває особливої актуальності для України [1].

Правове регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища виступає фундаментом реалізації екологічних пріоритетів держави, визначаючи механізми, інструменти та відповідальність суб'єктів екологічних правовідносин.

Державна екологічна політика полягає у діяльності органів державної влади, спрямованій на забезпечення конституційного права громадян на безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище, а також на відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права. Екологічну політику можуть впроваджувати й окремі підприємства або організації у межах своєї діяльності [2].

Екологічна політика України являє собою систему цілей, принципів і заходів держави, спрямованих на забезпечення екологічної рівноваги, захист природного середовища та здоров'я населення. Вона охоплює економічні, соціальні, правові та управлінські аспекти, що реалізуються через діяльність органів публічної влади за участю громадянського суспільства.

Важливим принципом екологічної політики є поєднання економічного розвитку зі збереженням природних ресурсів, що відповідає концепції сталого розвитку.

На стратегічному рівні пріоритети екологічної політики визначені у Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», а також Стратегічним планом роботи Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України на 2024 – 2028 роки [3].

Важливу роль відіграє вищезгадана Стратегія державної екологічної політики України на період до 2030 року, яка визначає пріоритетні напрями державної діяльності, серед яких – запобігання забрудненню, адаптація до змін клімату та розвиток «зеленої» економіки [3].

Згідно даних Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України (далі – Міндовкілля) у табл. 1 систематизовано основні стратегічні та нормативно-правові документи, що формують правову основу державної екологічної політики України та визначають ключові напрями діяльності. Систематизована та представлена інформація охоплює широкий спектр сфер, зокрема загальнодержавну екологічну політику, управління лісовими та водними ресурсами, поводження з відходами, забезпечення екологічної та хімічної безпеки, адаптацію до зміни клімату, охорону морського середовища, а також відновлення територій, що зазнали негативного впливу воєнних дій і радіоактивного забруднення [2].

Таблиця 1

Стратегічні документи Міндовкілля України за ключовими напрямками діяльності

	Назва документа	Рік / № документа	Ключовий напрям / мета
	Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»	2019, №2697-VIII	Загальна державна екологічна політика, пріоритети та принципи сталого розвитку
	Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»	2019, №722/2019	Інтеграція цілей сталого розвитку у державну політику
	Указ Президента України «Про деякі питання	2019, №512/2019	Відновлення та розвиток

	Назва документа	Рік / № документа	Ключовий напрям / мета
	розвитку територій, що зазнали радіоактивного забруднення»		Чорнобильської зони
	Стратегія розвитку територій у зоні відчуження і зоні обов'язкового відселення	2024, Розпорядження КМУ №49	Стале розвиток та відновлення постраждалих територій
	Указ Президента України «Про збереження лісів та раціональне використання лісових ресурсів»	2019, №511/2019	Збереження лісів та раціональне використання лісових ресурсів
	Державна стратегія управління лісами України до 2035 року	2021, Розпорядження КМУ №1777	Раціональне управління лісовими ресурсами
	Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази»	—, до 2030 року	Розвиток мінерально-сировинної бази країни
	Водна стратегія України на період до 2050 року	2022, Розпорядження КМУ №1134	Стале управління водними ресурсами
	План дій щодо вирішення проблем басейну р. Рось	2024, Розпорядження КМУ №648	Комплексне управління басейном річки
0	Державна цільова програма водозабезпечення територій, постраждалих від воєнних дій	2024, Розпорядження КМУ №884	Водозабезпечення у постконфліктних територіях
1	Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату	2021, Розпорядження КМУ №1363	Екологічна безпека, адаптація до кліматичних змін
2	Стратегія формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату	2024, Розпорядження КМУ №483	Державна політика щодо зміни клімату
3	Морська природоохоронна стратегія України	2021, Розпорядження КМУ №1240	Охорона морських екосистем
4	Указ Президента України «Про заходи щодо підвищення рівня хімічної безпеки»	2021, №104/2021	Підвищення хімічної безпеки на території України
5	Указ Президента України «Про рішення РНБО щодо загроз в екологічній сфері»	2021, №111/2021	Виявлення та нейтралізація екологічних загроз
6	Національний план управління відходами до 2033 року	2024, Розпорядження КМУ №1353	Управління відходами та ресурсами

Джерело: сформовано автором на основі [3-18]

Проведений аналіз у табл. 1 свідчить про комплексний характер сучасної екологічної політики України, яка поєднує стратегічні цілі сталого розвитку з галузевими програмами та спеціалізованими планами дій. Водночас значна кількість документів, ухвалених у 2021–2024 роках, відображає активізацію державної екологічної політики в умовах євроінтеграції та зростання екологічних ризиків, зумовлених військовою агресією. Такий підхід свідчить про прагнення держави сформувати цілісну систему правового регулювання, спрямовану на підвищення рівня екологічної безпеки та забезпечення сталого розвитку.

Окреме місце посідає процес гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу, що передбачає імплементацію екологічних директив ЄС та посилення стандартів екологічної безпеки.

Одним з таких важливим елементом сучасної державної екологічної політики України є інтеграція положень Цілей сталого розвитку (ЦСР), затверджених Указом Президента України № 722/2019 на період до 2030 року, у національну стратегію охорони довкілля та природокористування. ЦСР, які були ухвалені на глобальному рівні як частина Плану дій до 2030 року, визначають комплексний підхід до забезпечення збалансованого економічного зростання, соціальної справедливості та охорони природних екосистем [4].

Цілі сталого розвитку (далі—ЦСР, англ. Sustainable Development Goals – SDGs) – це універсальний набір із 17 глобальних цілей, які мають на меті сприяти всебічному сталому розвитку людства до 2030 року. Вони були ухвалені усіма державами – членами Організації Об'єднаних Націй (ООН) у межах Порядку денного в галузі сталого розвитку до 2030 року (Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development) у вересні 2015 року на Саміті ООН зі сталого розвитку в Нью-Йорку. Цей документ був схвалений Генеральною Асамблеєю ООН як резолюція A/RES/70/1 й офіційно набрав чинності з 1 січня 2016 року [19].

ЦСР представляють собою широку систему завдань та індикаторів, що інтегрують економічні, соціальні та екологічні аспекти розвитку. Метою цього глобального плану є поєднання заходів для ліквідації бідності, боротьби з нерівністю, забезпечення якісної освіти та медичного обслуговування, збереження довкілля, протидії зміні клімату, мирного та справедливого суспільства тощо. Усі 17 Цілей узгоджені між собою і передбачають колективні зусилля на національному, регіональному та світовому рівнях [19].

Україна, взявши на себе зобов'язання з реалізації ЦСР, започаткувала низку національних програм і стратегій, що спрямовані на досягнення конкретних екологічних, соціальних та економічних цілей. Зокрема, екологічна політика держави тісно пов'язана з такими ЦСР:

ЦСР 6 «Чиста вода та санітарія», що передбачає доступ до безпечної та доступної питної води, ефективне використання водних ресурсів і їх захист, що реалізовано через Водну стратегію України до 2050 року та відповідні плани управління басейнами річок.

ЦСР 13 «Боротьба зі зміною клімату», що передбачає інтеграцію кліматичних заходів у національні політики та планування, — відображено у Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року та Стратегії формування політики у сфері зміни клімату до 2035 року.

ЦСР 15 «Життя на суші», спрямований на збереження лісових екосистем, відновлення деградованих земель та раціональне використання природних ресурсів, — реалізується через державну політику управління лісами та заходи із захисту біорізноманіття.

ЦСР 14 «Життя під водою», що має на меті збереження морських та прибережних екосистем, — враховано в Морській природоохоронній стратегії України.

Правове закріплення ЦСР у структурах національного законодавства означає, що екологічна політика України стала частиною ширшої системи інституційних завдань, спрямованих на забезпечення якості життя, ефективного використання природних ресурсів і збереження довкілля. Такий підхід сприяє не лише гармонізації національного екологічного законодавства з міжнародними стандартами, а й підвищенню ефективності управління природними ресурсами та адаптації до глобальних екологічних викликів [19].

Саме тому, інтеграція Цілей сталого розвитку у правове поле екологічної політики посилює її стратегічну спрямованість, забезпечує узгодженість заходів на національному рівні та відкриває можливості для міжнародного співробітництва у сфері охорони довкілля [20].

Сучасний етап розвитку екологічної політики України формується в умовах безпрецедентних викликів, зумовлених повномасштабною збройною агресією росії, що спричинила масштабні руйнування інфраструктури, забруднення ґрунтів і водних ресурсів, знищення лісових масивів, деградацію природних екосистем та істотне зростання техногенних і екологічних ризиків. Військові дії призвели до появи нових джерел екологічної небезпеки, зокрема мінного забруднення територій, руйнування промислових об'єктів, пошкодження гідротехнічних споруд та накопичення відходів війни, що створює довгострокові загрози для здоров'я населення і біорізноманіття [2].

У цих умовах державна екологічна політика набуває стратегічного значення як складова національної безпеки та післявоєнного відновлення країни. Її реалізація потребує комплексного підходу, що поєднує правові, інституційні, економічні та соціальні інструменти.

До пріоритетних напрямів на сучасному етапі належать:

- удосконалення екологічного законодавства та механізмів його практичної реалізації з урахуванням євроінтеграційних зобов'язань України;
- розвиток національної системи екологічного моніторингу та оцінки шкоди довкіллю, завданої воєнними діями;
- впровадження принципів циркулярної економіки як інструменту раціонального використання ресурсів і зменшення обсягів відходів;
- посилення участі громадськості та інститутів громадянського суспільства у прийнятті екологічно значущих рішень;
- інтеграція екологічних вимог у всі сфери публічного управління, зокрема у процеси відбудови, просторового планування та економічного розвитку.

Особливого значення набуває відновлення довкілля на територіях, що зазнали негативного впливу війни, а також формування екологічно орієнтованої політики реконструкції, заснованої на принципах сталого розвитку. Йдеться не лише про ліквідацію наслідків руйнувань, а й про створення більш стійкої, безпечної та ресурсоефективної моделі розвитку держави. У цьому контексті екологічна політика має стати ключовим елементом повоєнної трансформації України, спрямованої на відновлення природного потенціалу, забезпечення екологічної безпеки та підвищення якості життя населення.

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що державна екологічна політика України є комплексною системою правових, управлінських та стратегічних заходів, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки, раціональне використання природних ресурсів і реалізацію принципів сталого розвитку. Нормативно-правова база у сфері охорони довкілля, доповнена галузевими стратегіями та програмами, формує основу для інтеграції екологічних вимог у всі сфери публічного управління.

Встановлено, що важливим чинником модернізації екологічної політики є гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу та імплементація положень Цілей сталого розвитку ООН, що сприяє узгодженості державних рішень із міжнародними стандартами.

Особливого значення екологічна політика набуває в умовах повномасштабної збройної агресії росії, яка спричинила масштабну деградацію природних екосистем, забруднення довкілля та зростання техногенних ризиків. Зокрема, вищезазначене обумовлює необхідність формування екологічно орієнтованої моделі післявоєнного відновлення, що має поєднувати ліквідацію наслідків війни з довгостроковими цілями сталого розвитку.

Обґрунтовано, що пріоритетами сучасної екологічної політики України повинні стати удосконалення правового регулювання, розвиток системи екологічного моніторингу, впровадження принципів циркулярної економіки, активне залучення громадськості та інтеграція екологічних вимог у процеси відбудови. Реалізація цих завдань дозволить забезпечити відновлення природного потенціалу країни, підвищити рівень екологічної безпеки та створити передумови для сталого соціально-економічного розвитку України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Teremetskyi V., Popovych T., Poliakov Ye., Shchurat T., Terletskii A., Sidliar V. Sustainable Development: a Methodology for Combining Law, Economy, Ecology and Politics. *International Journal of Ecosystems and Ecology Science*. 2025. Vol. 15 (4). P. 97–102. DOI: <https://doi.org/10.31407/ijees15.412>.
2. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Державна екологічна політика. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/natsionalna-ekologichna-polityka>.
3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2697-19>.
4. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/722/2019>.
5. Про деякі питання розвитку територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Указ Президента України від 10.07.2019 № 512/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/512/2019#Text>
6. Стратегія розвитку територій у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення на 2024-2032 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.01.2024 № 49-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249>.
7. Про деякі заходи щодо збереження лісів та раціонального використання лісових ресурсів: Указ Президента України від від 9 липня 2019 року № 511/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5112019-28301>.
8. Державна стратегія управління лісами України до 2035 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1777-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/1777>.
9. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року : Закон України від 21.04.2011 № 3268-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3268-17>.
10. Про схвалення Водної стратегії України на період до 2050 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.12.2022 № 1134-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1134-2022-%D1%80>.
11. План дій щодо комплексного вирішення проблем басейну річки Рось на 2024-2030 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2024 № 648-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/648>.
12. Державна цільова програма комплексного водозабезпечення територій, які зазнали впливу воєнних дій, на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.09.2024 № 884-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/884>.
13. Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 № 1363-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/1363>.
14. Стратегія формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2024 № 483-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/483>.
15. Про схвалення Морської природоохоронної стратегії України: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 11.10.2021 № 1240-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2021-%D1%80#Text>.
16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 березня 2021 року «Про заходи щодо підвищення рівня хімічної безпеки на території України»: Указ Президента України від 19.03.2021 № 104/202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/104/2021#Text>.

17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації»: Указ Президента України від 23.03.2021 № 111/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/111/2021>.

18. Про затвердження Національного плану управління відходами до 2033 року та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів: Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Заходи, Перелік від 27.12.2024 № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2024-%D1%80#Text>.

19. Teremetskyi V., Popovych T., Matviichuk A., Tokunova A., Syvytskyi V., Chudyk N. Sustainable Development Goal Six: The Right to Water vs. Public Policy. *Lex Humana* (ISSN 2175-0947), 2023. Vol. 15(4), P. 458–475. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2822>.

20. Teremetskyi V., Korol V., Nebyltsova O., Lukianenko L., Kovalova O., Maliar S. Convergence of EU and Ukrainian legislation in research and environmental areas within european integration and sustainable development strategies implementation. *RISUS – Journal on Innovation and Sustainability*, 2025. Vol. 16, № 4. P. 74–88. DOI: <https://doi.org/10.23925/2179-3565.2025v16i4p74-88>.

REFERENCES:

1. Teremetskyi, V., Popovych, T., Poliakov, Ye., Shchurat, T., Terletskii, A., Sidliar, V. (2025). Sustainable Development: a Methodology for Combining Law, Economy, Ecology and Politics. *International Journal of Ecosystems and Ecology Science*. 15 (4). 97–102. DOI: <https://doi.org/10.31407/ijeess15.412>. [in English].

2. Derzhavna ekolohichna polityka. (n.d.). [State environmental policy]. Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. Retrieved from: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/natsionalna-ekologichna-polityka>. [in Ukrainian].

3. Pro osnovni zasady (strategiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku. (2019, February 28). [On basic principles (strategy) of state environmental policy of Ukraine until 2030]. *Zakon Ukrainy* No. 2697-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2697-19>. [in Ukrainian].

4. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku. (2019, September 30). [On sustainable development goals of Ukraine until 2030]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy* No. 722/2019. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/722/2019>. [in Ukrainian].

5. Pro deiaki pytannia rozvytku terytorii, shcho zaznaly radioaktyvnoho zabrudnennia vnaslidok Chornobyl'skoi katastrofy. (2019, July 10). [On development of territories affected by radioactive contamination caused by the Chornobyl disaster]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy* No. 512/2019. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/512/2019#Text>. [in Ukrainian].

6. Stratehiia rozvytku terytorii u zoni vidchuzhennia i zoni bezumovnoho vidseleennia na 2024–2032 roky. (2024, January 23). [Development strategy for territories of the exclusion zone and compulsory resettlement zone for 2024–2032]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy* No. 49-r. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249>. [in Ukrainian].

7. Pro deiaki zakhody shchodo zberezhenia lisiv ta ratsionalnoho vykorystannia lisovykh resursiv. (2019, July 9). [On measures to preserve forests and ensure rational use of forest resources]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy* No. 511/2019. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/5112019-28301>. [in Ukrainian].

8. Derzhavna stratehiia upravlinnia lisamy Ukrainy do 2035 roku. (2021, December 29). [State forest management strategy of Ukraine until 2035]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy* No. 1777-r. <https://www.kmu.gov.ua/npas/1777>. [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Zahalnoderzhavnoi prohramy rozvytku mineralno-syrovynnoi bazy Ukrainy na period do 2030 roku. (2011, April 21). [On approval of the national program for development of Ukraine's mineral resource base until 2030]. *Zakon Ukrainy* No. 3268-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3268-17>. [in Ukrainian].

10. Pro skhvalennia Vodnoi stratehii Ukrainy na period do 2050 roku. (2022, December 9). [Water strategy of Ukraine until 2050]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy* No. 1134-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1134-2022-%D1%80>. [in Ukrainian].

11. Plan dii shchodo kompleksnoho vyrishennia problem basynu richky Ros na 2024–2030 roky. (2024, July 12). [Action plan for integrated solution of problems of the Ros river basin for 2024–2030]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy* No. 648-r. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/648>. [in Ukrainian].

12. Derzhavna tsilova prohrama kompleksnoho vodozabezpechennia terytorii, yaki zaznaly vplyvu voiennykh dii, na period do 2030 roku. (2024, September 17). [State target program of comprehensive water supply for territories affected by military actions until 2030]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy* No. 884-r. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/884>. [in Ukrainian].

13. Stratehiia ekolohichnoi bezpeky ta adaptatsii do zminy klimatu na period do 2030 roku. (2021, October 20). [Environmental security and climate change adaptation strategy until 2030]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy* No. 1363-r. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/1363>. [in Ukrainian].

14. Stratehiia formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zminy klimatu na period do 2035 roku. (2024, May 30). [Strategy for formation and implementation of state climate policy until 2035]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy* No. 483-r. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/483>. [in Ukrainian].

15. Pro skhvalennia Morskoï pryrodokhoronnoi stratehii Ukrainy. (2021, October 11). [Marine environmental protection strategy of Ukraine]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy* No. 1240-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2021-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

16. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy shchodo khimichnoi bezpeky. (2021, March 19). [On implementation of the decision of the National Security and Defense Council on chemical safety]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy* No. 104/2021. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/104/2021#Text> [in Ukrainian].

17. Pro vyklyky i zahrozy natsionalnii bezpetsi Ukrainy v ekolohichnii sferi. (2021, March 23). [On challenges and threats to national security in the environmental sphere]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy* No. 111/2021. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/111/2021>. [in Ukrainian].

18. Pro zatverdzhennia Natsionalnoho planu upravlinnia vidkhodamy do 2033 roku. (2024, December 27). [National waste management plan until 2033]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy* No. 1353-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2024-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

19. Teremetskyi, V., Popovych, T., Matviichuk, A., Tokunova, A., Syvytskyi, V., Chudyk, N. (2023). Sustainable Development Goal Six: The Right to Water vs. Public Policy. *Lex Humana* (ISSN 2175-0947), 2023. 15(4), P. 458–475. Retrieved from: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2822>. [in English].

20. Teremetskyi, V., Korol, V., Nebyltsova, O., Lukianenko, L., Kovalova, O., Maliar, S. (2025). Convergence of EU and Ukrainian legislation in research and environmental areas within european integration and sustainable development strategies implementation. *RISUS – Journal on Innovation and Sustainability*, 16, (4). 74–88. DOI: <https://doi.org/10.23925/2179-3565.2025v16i4p74-88>. [in English].

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2025

УДК 340.5:347.4(48)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-230-237

Ксьондзик Юрій Юрійович,

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії,

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

yuriyky@gmail.com

ORCID ID: 0009-0008-6327-3758

ЗАКОН ЯК ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО ЦИВІЛЬНОГО ДОГОВІРНОГО ПРАВА СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇН

Стаття присвячена визначенню особливостей закону як джерела цивільного договірної права скандинавських країн.

Скандинавські країни вирізняються унікальною моделлю цивільного договірної права, де закон визнається основним джерелом регулювання за відсутності єдиного кодифікованого цивільного кодексу. Така особливість забезпечує гнучкість правового регулювання та широку роль судового тлумачення норм. Договірні правовпорядки Данії, Швеції, Фінляндії, Норвегії та Ісландії формують спільну скандинавську модель договірної регулювання, засновану на законах про договори та системі спеціальних нормативних актів.

Закони про договори (Avtalslagen, Contracts Act, Aftaleloven, Lög um samningsgerð, umboð og ógilda löggerninga) мають рамковий характер і забезпечують загальну нормативну основу для формування та виконання договорів у скандинавських країнах. Вони історично сформували фундамент договірної регулювання та розглядаються як модельне джерело договірних правовідносин, що застосовується у разі відсутності спеціальних положень. За своєю структурою та змістом ці Закони тісно між собою, що підтверджує спільність підходів до регулювання договірних інститутів. Така модель забезпечує високий рівень гармонізації ключових договірних інститутів, водночас зберігаючи національні особливості правового регулювання.

Характерною рисою цієї моделі є конкретизація загальних принципів договірної права через спеціальне законодавство, орієнтоване на захист споживачів, забезпечення добросовісної ділової практики та стабільності цивільного обороту. У цьому аспекті скандинавський підхід корелює як з історичними традиціями уніфікації договірної права в Північній Європі, так і з сучасними європейськими тенденціями гармонізації.

Водночас уніфікація та гармонізація скандинавського права не були спрямовані на створення тотожних законодавчих масивів. Скандинавське право доцільно розглядати не як єдину систему позитивного права, а як особливу юридичну концепцію, методологічним підґрунтям якої стала Уппсальська школа права та ідеї скандинавського правового реалізму, започатковані А. Хегерстремом. Саме ця концептуальна спільність зумовила специфіку розвитку приватного, зокрема договірної, права скандинавських країн, поєднуючи високий рівень гармонізації з збереженням національних особливостей правового регулювання.

Ключові слова: закон, договір, договірне право, цивільне право, скандинавські країни, принципи, джерело права.

Ksondzyk Y. THE LAW AS THE MAIN SOURCE OF CIVIL CONTRACT LAW OF THE SCANDINAVIAN

Випуск 19. 2025

© Ю.Ю.Ксьондзик, 2025

COUNTRIES

The article is devoted to determining the peculiarities of the law as a source of civil contract law of the Scandinavian countries.

Scandinavian countries are distinguished by a unique model of civil contract law, where the law is recognized as the main source of regulation in the absence of a single codified civil code. Such a feature ensures flexibility of legal regulation and a wide role of judicial interpretation of norms. The treaty legal orders of Denmark, Sweden, Finland, Norway and Iceland form a common Nordic model of treaty regulation based on treaty laws and a system of special regulations.

The Treaty Acts (Avtalslagen, Contracts Act, Aftaleloven, Lög um samningsgerð, umboð og ógilda löggerninga) are of a framework nature and provide a general regulatory framework for the formation and implementation of treaties in the Scandinavian countries. They have historically formed the foundation of contractual regulation and are considered as a model source of contractual legal relations that applies in the absence of special provisions. In terms of their structure and content, these Laws are close to each other, which confirms the commonality of approaches to the regulation of contractual institutions. Such a model ensures a high level of harmonization of key treaty institutions, while at the same time preserving the national features of legal regulation.

A characteristic feature of this model is the specification of general principles of contract law through special legislation focused on consumer protection, ensuring fair business practices and stability of civil turnover. In this aspect, the Nordic approach correlates both with the historical traditions of unification of contract law in Northern Europe and with contemporary European harmonization trends.

At the same time, the unification and harmonization of Scandinavian law was not aimed at creating identical legislative bodies. Scandinavian law should not be considered as a single system of positive law, but as a special legal concept, the methodological basis of which was the Uppsala School of Law and the ideas of Scandinavian legal realism initiated by A. Hegerström. It was this conceptual commonality that determined the specifics of the development of private, in particular contractual, law of the Scandinavian countries, combining a high level of harmonization with the preservation of national features of legal regulation.

Keywords: law, contract, contract law, civil law, Scandinavian countries, principles, source of law.

Постановка проблеми. Правові системи скандинавських країн традиційно привертають увагу дослідників порівняльного правознавства, оскільки вони не вписуються повною мірою ані в модель романо-германського, ані в систему загального права. Саме тому в юридичній науці вони розглядаються як окрема сім'я змішаного (північноєвропейського) права - *Nordic legal family*, що сформувалася під впливом специфічних історичних, соціокультурних та інституційних чинників. Для належного аналізу джерел цивільного договірнього права скандинавських країн доцільно насамперед окреслити підстави їх об'єднання в єдину правову групу та особливості правової інтеграції.

До правової системи скандинавських країн належать Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія та Швеція, які в сукупності утворюють сім'ю змішаного права. Як слушно зазначає О.В. Зінченко, їх об'єднання ґрунтується на сукупності взаємопов'язаних критеріїв: спільності історичного походження та території, подібності правових джерел і методів їх тлумачення, єдності напрямів державної правової політики, активних процесах гармонізації законодавства, а також близькості мов, побуту, економіки та культури [1, с. 65].

Цю тезу поглиблює О.В. Петришин, підкреслюючи, що спільна історична доля, географічна близькість, подібність укладу життя та тісні економічні й культурні зв'язки сприяли формуванню єдиного юридичного мислення та правової культури. Саме це дозволяє розглядати правові системи північних держав Європи в межах одного концептуального підходу [2, с. 111].

У межах скандинавської правової сім'ї традиційно виокремлюють дві підгрупи. До першої належать Данія, Норвегія та Ісландія, право яких історично розвивалося на основі майже ідентичних копій датського та норвезького законодавства XVII століття. Другу підгрупу утворюють Швеція та Фінляндія, правові системи яких ґрунтуються на шведському праві [2, с. 111].

Водночас, як зазначає І.М. Ситар, скандинавське право слід розглядати як єдину систему не лише з огляду на історію чи джерела права, а й з урахуванням системної законодавчої співпраці, що розпочалася ще у XIX столітті та зумовила появу значної кількості уніфікованих нормативних актів [3, с. 168].

У розвитку північноєвропейського права виокремлюють три основні етапи. Перший характеризується домінуванням звичаєвого права та локальних законів, які регулювали відносини у сільських громадах і містах. Другий етап пов'язаний із прийняттям кодифікованих актів - Датського кодексу 1683 р., Норвезького кодексу 1687 р. та Шведського кодексу 1734 р., що стали основою формування єдиного правового простору. Третій етап, який триває з середини XIX століття і донині, позначений активною міждержавною співпрацею, створенням уніфікованих норм та заснуванням у 1952 році Північної Ради, де формально домінує Швеція [4, с. 166].

Саме діяльність Північної Ради стала інституційною основою гармонізації законодавства, зокрема у сфері цивільного договірнього права. При Раді функціонують експертні комісії, які розробляють модельні нормативні акти для подальшого впровадження в національні правові системи скандинавських країн [2, с. 113-114].

Найбільш послідовна уніфікація була досягнута саме у сфері договірнього та зобов'язального права загалом. Ще наприкінці XIX століття була висловлена ідея комплексної уніфікації приватного права скандинавських держав з перспективою створення єдиного Скандинавського цивільного кодексу. Попри загальну підтримку цієї ініціативи з боку урядів північноєвропейських країн, розроблення проєкту єдиного

кодифікованого акта було відкладено, натомість акцент було зроблено на уніфікації окремих інститутів речового та зобов'язального права. Результатом такого підходу стало ухвалення узгодженого законодавства про купівлю-продаж рухомого майна, яке набуло чинності у Швеції у 1905 році, у Данії - 1906 році, у Норвегії - 1907 році, а в Ісландії - у 1922 році. Подальшим важливим етапом правової співпраці скандинавських країн стало прийняття закону про договори та інші правочини у сфері майнового й зобов'язального права, що був введений у дію у Швеції, Данії та Норвегії у 1915-1918 роках, а у Фінляндії - у 1929 році [2, с. 114].

Як наслідок, у правовій науці обґрунтовано стверджується, що в скандинавських країнах склалося єдине договірне право, попри збереження національних особливостей законодавчої техніки [3, с. 169; 5, с. 114].

Отже, скандинавські країни вирізняються унікальною моделлю цивільного договірного права, де закон визнається основним джерелом регулювання за відсутності єдиного кодифікованого цивільного кодексу. Така особливість забезпечує гнучкість правового регулювання та широку роль судового тлумачення норм.

Усе це свідчить про необхідність комплексного дослідження закону як основного джерела цивільного договірного права скандинавських країн. Для України дослідження цього питання має практичне значення у контексті реформування цивільного права та рекодифікації цивільного законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що проблематика джерел цивільного договірного права скандинавських країн залишається малодослідженою в українській науковій літературі. Зокрема переважають дослідження скандинавської правової сім'ї загалом та порівняльно-правові аналізи між скандинавською та романо-германською правовими моделями зокрема у межах порівняльного правознавства.

Окремі аспекти шведського підходу до регулювання приватного права висвітлено у працях Ю. Г. Орзіха [6], проте комплексних досліджень, присвячених ролі закону як основного джерела цивільного договірного права, вітчизняна наука не здійснювала.

Водночас у самих скандинавських країнах та в зарубіжних наукових публікаціях питання джерел договірного права досліджується переважно у вузьких аспектах: аналізуються окремі національні законодавчі акти, прецеденти судової практики або окремі принципи приватного права (А. Адлерреуц, Л. Гортон, К. Гронфорс, Р. Дотевал, Б. Флодгрен, Є. Лінделл-Франц, Я. Рамберг, К. Рамберг, Ерік М. Рунессон та інші) [7-10].

Таким чином, недостатня увага до проблематики закону як джерела цивільного договірного права скандинавських країн у вітчизняній науці та відсутність комплексного підходу створюють необхідність для проведення системного наукового аналізу даної теми.

Метою статті є визначення особливостей закону як джерела цивільного договірного права скандинавських країн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фундаментом договірного права Швеції є Закон (1915:218) про договори та інші правочини у сфері речового права (*Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område - Avtalslagen, AvtL*) [11], який має рамковий та універсальний характер. Він застосовується до широкого кола договірних відносин - від побутових правочинів до складних комерційних контрактів - і діє за відсутності спеціального регулювання.

Закон зосереджується на питаннях укладення договору, волевиявлення сторін, представництва (довіреності) та недійсності правочинів, залишаючи регулювання змісту зобов'язань спеціальному законодавству. Його положення побудовані на принципі добросовісності, а договір розглядається як джерело права для сторін [6, с. 159], що відповідає ідеї свободи договору.

У разі виникнення спорів щодо якості товару, наявності дефектів чи інших недоліків виконання, положення Закону про договори не підлягають застосуванню, а відповідні відносини регулюються спеціальними нормами, зокрема законами про купівлю-продаж, про продаж товарів споживачам, про споживчі послуги та іншими.

Шведський Закон про договори, попри те що з моменту його ухвалення минуло понад 110 років, і надалі зберігає практичну актуальність у сфері договірного регулювання, що зумовлено систематичним внесенням змін і доповнень до його змісту, а також гнучким характером його нормативних приписів. При цьому норми зазначеного Закону застосовуються з урахуванням розгорнутого доктринального тлумачення, зокрема щодо сфери дії окремих правил поведінки, правових категорій та оціночних понять, яке нерозривно пов'язане з аналізом сталої договірної практики. Усі положення Закону концептуально побудовані на принципі добросовісності, що виступає ключовим критерієм оцінки правомірності поведінки сторін у договірних правовідносинах. Водночас Закон виходить з того, що укладений договір є джерелом права для його сторін, оскільки він формується на засадах свободи договору, а отже, підлягає сумлінному та належному виконанню сторонами.

Поряд із рамковими актами договірного права, які забезпечують загальні засади укладення та дійсності договорів, у правовій системі Швеції функціонує розгалужена система спеціального законодавства, спрямованого на деталізацію окремих інститутів речового та зобов'язального права. Одним із таких нормативних актів є Закон Швеції (1986:796) про добросовісне придбання рухомого майна (*Lag*

(1986:796) *om godtrosförvärv av lösöre*) [12], який займає самостійне місце у системі джерел цивільного права та доповнює загальні положення договірного регулювання.

У вступному положенні зазначеного Закону чітко визначено сферу його застосування: він регулює відносини, пов'язані з добросовісним набуттям прав на рухоме майно, і не підлягає застосуванню у випадках, коли відповідні правовідносини врегульовані спеціальними нормами інших законів. Такий підхід узгоджується з характерною для скандинавських правопорядків моделлю нормативного регулювання, за якої загальний (рамковий) закон застосовується субсидіарно щодо спеціальних актів.

Структурно Закон складається з окремих розділів, присвячених умовам добросовісного набуття права власності на рухоме майно, способам такого набуття, зокрема шляхом заяви про право володіння або викупу, а також особливостям добросовісного придбання заставних прав. Його положення спрямовані на забезпечення стабільності цивільного обороту, захист інтересів добросовісних набувачів та підтримання балансу між правом власності та принципом добросовісності.

Таким чином, Закон про добросовісне придбання рухомого майна виступає важливим елементом спеціального договірно-речового правового регулювання у Швеції, демонструючи характерну для скандинавських країн модель поєднання загальних принципів договірного права з детальним нормативним опрацюванням окремих інститутів. У поєднанні з рамковими законами про договори цей акт підтверджує системність і послідовність формування джерел цивільного договірного права у північноєвропейській правовій сім'ї.

Ключовим джерелом договірного права загального характеру є Закон Фінляндії про контракти (*Contracts Act*, 228/1929) [13], який закріплює основоположні положення щодо укладення договорів, оферти та акцепту, представництва, недійсності й зміни договорів, а також визначає загальні межі взаємних прав і обов'язків сторін. Прийняття цього Закону стало фінським відображенням загально-скандинавських уніфікаційних процесів у сфері договірного права, оскільки за своїм змістом він значною мірою кореспондує з аналогічними законами Данії, Швеції, Норвегії та Ісландії. Саме ця нормативна близькість сприяла формуванню спільних договірно-правових підходів у першій половині XX століття.

Спеціальне регулювання договірних відносин за участю споживачів здійснюється на підставі Закону Фінляндії про захист прав споживачів (*Consumer Protection Act*, 38/1978) [14], який застосовується до пропозицій, продажу та іншого маркетингу споживчих товарів і послуг. Закон поширюється також на випадки, коли продавець виступає посередником у постачанні товарів або послуг споживачам, та застосовується до договорів обміну. Водночас його дія не охоплює обов'язкове страхування та окремі види соціальних виплат, що свідчить про чітке функціональне розмежування сфер договірного регулювання.

Важливим галузевим джерелом є Закон Фінляндії про купівлю-продаж товарів (*Sale of Goods Act*, 355/1987) [15], який регулює договори купівлі-продажу рухомого майна, включно з бартерними правочинами. Закон застосовується також до договорів про постачання товарів, що підлягають виготовленню або виробництву, проте не поширюється на договори будівництва нерухомості, що додатково підкреслює спеціалізований характер фінського договірного законодавства.

Окрім зазначених актів, фінська система договірного права включає низку спеціальних законів, що регулюють агентські договори, договори про надання послуг, оренду, будівництво, страхування та інші види зобов'язань. У сукупності ці нормативні акти, разом із *Contracts Act*, формують цілісну та функціонально диференційовану систему договірного права. Загалом фінська модель договірного регулювання ґрунтується на поєднанні загальних принципів контрактного права з деталізованим галузевим регулюванням, що відповідає загальним тенденціям розвитку скандинавської правової сім'ї та сприяє гармонізації правових підходів у Північній Європі.

Таким чином, договірне право Швеції та Фінляндії ґрунтується на загальних принципах контрактного регулювання, закріплених у ключових рамкових законах - *Avtalslagen* і *Contracts Act*, - які доповнюються розгалуженою системою спеціальних нормативних актів. Така архітектура джерел є характерною рисою скандинавського правового простору та відображає поєднання високого рівня гармонізації договірного права з збереженням національної нормативної специфіки в межах північноєвропейської правової сім'ї.

Після аналізу нормативних джерел договірного права Швеції і Фінляндії логічним є звернення до правопорядків Данії, Ісландії та Норвегії, які, зберігаючи спільні риси скандинавської правової традиції, водночас демонструють власні особливості у структурі та систематизації договірного регулювання. Для цих країн характерною є відсутність єдиного цивільного кодексу та побудова договірного права на основі поєднання загальних рамкових законів і спеціальних нормативних актів, що регулюють окремі види договірних зобов'язань.

Аналогічні за структурою та змістом акти діють у Данії, де Закон про договори (*Lov om aftaler og andre retshandler på formuerettens område - Aftaleloven*) [16] складається з п'яти розділів і додатково регулює споживчі договори.

У розвиток загальних підходів до формування договірного права в скандинавських країнах, що ґрунтуються на поєднанні рамкових законів та спеціального нормативного регулювання окремих видів договірних зобов'язань, правова система Ісландії характеризується наявністю низки спеціальних законодавчих актів, спрямованих на врегулювання конкретних сфер договірних відносин, передусім у сфері

споживчого обігу.

Базовим джерелом ісландського договірного права є Закон про договори Ісландії (*Lög um samningsgerð, umboð og ógilda löggjörninga, № 7/1936*) [17]. За своєю правовою природою цей Закон має рамковий характер і встановлює загальні правила укладення, дійсності та недійсності договорів, а також регламентує інститут представництва. Його структура та основні положення істотно корелюють із аналогічними «законами про договори» інших скандинавських держав, що свідчить про спільне історичне та концептуальне підґрунтя договірного регулювання в межах північноєвропейської правової сім'ї.

Важливою рисою Закону є його абстрактність і відкритість до судового тлумачення, що дозволяє ісландським судам гнучко застосовувати його положення з урахуванням принципів розумності, справедливості та добросовісності. У цьому аспекті Закон виступає нормативною основою для розвитку договірного права не лише через законодавчі приписи, а й через судову практику.

Водночас Закон Ісландії про договори не має кодифікаційного характеру і не вичерпує всього масиву договірного регулювання. Його норми доповнюються спеціальними актами, зокрема у сфері купівлі-продажу, споживчих договорів, страхування, оренди та інших видів договірних зобов'язань. Таким чином, Закон виконує функцію загального нормативного фундаменту, на який нашаровуються галузеві регулятивні механізми.

У підсумку цей Закон Ісландії поєднує історично сформовану уніфікацію базових договірних інститутів із децентралізованою системою спеціального законодавства та значною роллю судового тлумачення.

Ключове місце серед спеціальних актів посідає Закон Ісландії про споживчу купівлю (*Lög um neytendakaup, № 48/2003*) [18], який регулює договірні відносини купівлі-продажу за участю споживачів, тобто фізичних осіб, що набувають або обмінюють товари з цілями, не пов'язаними із здійсненням підприємницької діяльності. Сфера застосування цього Закону є доволі широкою та охоплює, зокрема, договори постачання води, купівлю прав вимоги та претензій, а також замовлення товарів, що підлягають виготовленню (ч. 1 ст. 2) [18]. Водночас законодавець чітко окреслює межі його дії, виключаючи з-під регулювання договори щодо купівлі нерухомого майна, будівництва будівель і споруд, постачання електроенергії, а також договори змішаного характеру, за якими постачання товару поєднується з виконанням робіт або наданням інших послуг (ч. 1 ст. 2) [18].

Подальшим етапом розвитку споживчого договірного законодавства в Ісландії стало ухвалення Закону про споживчі договори (*Lög um neytendasamninga, № 16/2016*) [19], який застосовується до договорів купівлі-продажу товарів і надання послуг споживачам у випадках, коли продавець або надавач послуг здійснює професійну діяльність у відповідній сфері. Разом з тим цей Закон не поширюється на значний перелік договірних відносин, зокрема договори у сфері фінансових послуг, лотерей, операцій з нерухомістю та правами на неї, будівництва й реконструкції будівель, оренди житла, таймшеру, пасажирських перевезень, а також договори, укладені за допомогою торговельних автоматів або автоматизованих магазинів (ч. 3 ст. 1) [19]. Такий підхід свідчить про прагнення законодавця до чіткого розмежування сфер дії спеціальних актів і уникнення нормативного дублювання.

Важливе доповнення до системи договірного регулювання становить Закон Ісландії про контроль за діловою практикою та маркетингом (*Lög um eftirlit með viðskiptaháttum og markaðssetningu, № 57/2005*) [20], який поширюється на всі види економічної діяльності - виробництво, торгівлю та надання послуг - незалежно від суб'єкта їх здійснення. При цьому дія зазначеного Закону не охоплює питання оплати праці та інших умов трудових відносин, врегульованих колективними договорами, що додатково підкреслює галузеву спеціалізацію ісландського законодавства (ст. 1) [20].

Подібно до інших скандинавських країн, у Норвегії договірне право регулюється системою окремих законодавчих актів, доповнених судовою практикою. Центральне місце у цій системі посідає Закон про договори 1918 року (*Avtaleloven, Lov om avslutning av avtaler, om fuldmagt og om ugyldige viljeserklæringer, LOV-1918-05-31-4*) [21], який визначає базові правила укладення та дійсності договорів, умови оферти й акцепту, межі представницьких повноважень, а також підстави недійсності волевиявлень і правочинів.

Avtaleloven має рамковий характер і забезпечує загальну нормативну основу для формування та виконання договорів у норвезькому праві. Він історично сформував фундамент договірного регулювання та розглядається як модельне джерело договірних правовідносин, що застосовується у разі відсутності спеціальних положень. За своєю структурою та змістом цей Закон тісно пов'язаний з аналогічними законами інших скандинавських країн, що підтверджує спільність підходів до регулювання договірних інститутів.

Спеціальне законодавство відіграє визначальну роль у конкретизації договірних норм. Зокрема, Закон Норвегії про купівлю товарів споживачами (*Lov om forbrukerkjøp (forbrukerkjøpsloven), LOV-2002-06-21-34*) [22] регулює договори купівлі-продажу за участю споживачів, встановлює обов'язкові гарантії якості та мінімальні стандарти захисту прав покупців, які не можуть бути обмежені умовами договору. Закон був прийнятий у 2002 році та зазнає регулярних змін з метою адаптації до розвитку ринкових відносин і європейських стандартів захисту прав споживачів.

Важливе місце посідає також Закон Норвегії про договори у сфері будівництва житла (*Bustadoppføringslova, LOV-1997-06-13-43*) [23], який застосовується до договорів щодо будівництва або

капітальної реконструкції житлової нерухомості та встановлює спеціальні гарантії, обов'язки забудовників і механізми вирішення спорів.

Окрім цього, у Норвегії договірні відносини у фінансовій сфері регулюються Законом про фінансові договори (*Lov om finansavtaler (finansavtaleloven)*, LOV-2020-12-18-146) [24], а окремі види комерційних договорів - спеціальними актами, зокрема Законом про комісію (*Lov om kommisjon*, LOV-1916-06-30-1) [25] та Законом про комерційних агентів і торговельних представників - агентський договір (*Lov om handelsagenter og handelsreisende (agenturloven)* LOV-1992-06-19-56) [26]. Усі ці нормативні акти разом утворюють структуровану систему договірної регуляції, в якій *Avtaleloven* виконує роль загального джерела, а спеціальні закони забезпечують деталізацію правового регулювання в окремих договірних сферах.

Висновки. Договірні правопорядки Данії, Швеції, Фінляндії, Норвегії та Ісландії формують спільну скандинавську модель договірної регуляції, засновану на рамкових законах про договори та системі спеціальних нормативних актів. Така модель забезпечує високий рівень гармонізації ключових договірних інститутів, водночас зберігаючи національні особливості правового регулювання.

Характерною рисою цієї моделі є конкретизація загальних принципів договірної права через спеціальне законодавство, орієнтоване на захист споживачів, забезпечення добросовісної ділової практики та стабільності цивільного обороту. У цьому аспекті скандинавський підхід корелює як з історичними традиціями уніфікації договірної права в Північній Європі, так і з сучасними європейськими тенденціями гармонізації.

Водночас уніфікація та гармонізація скандинавського права не були спрямовані на створення тотожних законодавчих масивів. Як слушно зауважує І. М. Ситар, скандинавське право доцільно розглядати не як єдину систему позитивного права, а як особливу юридичну концепцію, методологічним підґрунтям якої стала Уппсальська школа права та ідеї скандинавського правового реалізму, започатковані А. Хегерстремом [3, с. 170]. Саме ця концептуальна спільність зумовила специфіку розвитку приватного, зокрема договірної, права скандинавських країн, поєднуючи високий рівень гармонізації з збереженням національних особливостей правового регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Зінченко О.В. Конституції Скандинавських країн: порівняльний аналіз. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 1 (88) 2017. С. 58-68.
2. Порівняльне правознавство : підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Х. : Право, 2012. 272 с.
3. Ситар І. М. Правова співпраця скандинавських країн. *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: збірник наукових праць* / за ред. Ю.С. Шемшученка, В.П. Тихого, М.М. Цимбалюка, І.С. Гриценка; упор. О.В. Кресін, І.М. Ситар. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 168-172.
4. Сидор М.Я. Історичні аспекти становлення і розвитку скандинавського права. *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: збірник наукових праць* / за ред. Ю.С. Шемшученка, В.П. Тихого, М.М. Цимбалюка, І.С. Гриценка; упор. О.В. Кресін, І.М. Ситар. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 620 с. С. 162-167.
5. Бехруз Хашматулла. Порівняльне правознавство. О.: Фенікс, 2009. 464 с. URL: <https://sci.house/kniga-pravovedenie-sravnitelnoe-scibook/porivnyalne-pravoznavstvo-pidruchnik.html>
6. Орзіх Ю.Г. Щодо окремих аспектів шведського підходу до приватного права: порівняльний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 158-162. URL: http://lsej.org.ua/6_2023/34.pdf
7. Flodgren B, Runesson EM. Contract law in Sweden. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International; 2015. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9789041173577_A42018664/preview-9789041173577_A42018664.pdf
8. Ramberg J., Ramberg C. Allmän avtalsrätt. Норстедт-Юридик, 2025. 340 st.
9. Adlercreutz A., Gorton L., Lindell-Frantz E. Avtalsrätt I. Juristförlaget Lund, 2016. 416 st.
10. Grönfors K., Dotevall R. Avtalslagen en kommentar. Norstedts Juridik, 2023. 472 st.
11. Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område (Avtalslagen, AvtL). URL: <https://lagen.nu/1915:218#P1S1>
12. Lag (1986:796) om godtrostsförvärv av lösöre. URL: <https://lagen.nu/1986:796>
13. Contracts Act (228/1929; amendments up to 449/1999 included). URL: <https://www.finlex.fi/api/media/statute-foreign-language-translation/689258/mainPdf/main.pdf?timestamp=1929-06-12T22%3A00%3A00.000Z>
14. Consumer Protection Act. (38/1978; amendments up to 740/2022 included). URL: <https://www.finlex.fi/en/legislation/translations/1978/eng/38?language=eng>
15. Sale of Goods Act (355/1987). URL: <https://www.finlex.fi/api/media/statute-foreign-language-translation/689097/mainPdf/main.pdf?timestamp=1987-03-26T22%3A00%3A00.000Z>
16. Aftaleloven (Lov om aftaler og andre retshandler på formuerettens område). URL: <https://danisklove.dk/aftaleloven>

17. Lög um samningsgerð, umboð og ógilda löggerninga, 1936 nr. 7 1. Febrúar). URL: https://www.althingi.is/lagas/129/1936007.html?utm_source=chatgpt.com
18. Lög um neytendakaup. 2003 nr. 48 20. Mars. Tóku gildi 1. júní 2003. URL: <https://www.althingi.is/lagas/nuna/2003048.html>
19. Lög um neytendasamninga. 2016 nr. 16 23. Mars Tóku gildi 1. apríl 2016. URL: <https://www.althingi.is/lagas/nuna/2016016.html>
20. Lög um eftirlit með viðskiptaháttum og markaðssetningu. 2005 nr. 57 20. Maí. L. 50/2008, 4. gr. Tóku gildi 1. júlí 2005. URL: <https://www.althingi.is/lagas/nuna/2005057.html>
21. Lov om avslutning av avtaler, om fuldmagt og om ugyldige viljeserklæringer [avtaleloven]. LOV-1918-05-31-4. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1918-05-31-4>
22. Lov om forbrukerkjøp (forbrukerkjøpsloven), LOV-2002-06-21-34. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2002-06-21-34?q=Forbrukerkj%C3%B8psloven>
23. Bustadoppføringslova; LOV-1997-06-13-43. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1997-06-13-43?q=Bustadoppf%C3%B8ringslova>
24. Lov om finansavtaler (finansavtaleloven), LOV-2020-12-18-146. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2020-12-18-146?q=Finansavtaleloven>
25. Lov om kommisjon LOV-1916-06-30-1. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1916-06-30-1?q=Lov%20om%20kommisjon>
26. Lov om handelsagenter og handelsreisende (agenturloven) LOV-1992-06-19-56. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1992-06-19-56?q=Lov%20om%20handelsagenter>

REFERENCES:

1. Zinchenko O. V. (2017). Konstytutsii Skandynavskykh krain: porivnialnyi analiz [Constitutions of the Scandinavian countries: a comparative analysis]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 1(88), 58–68. [in Ukrainian].
2. Pohrebniak S. P., Lukianov D. V., Bylya-Sabadash I. O., et al. (2012). *Porivnialne pravoznavstvo* [Comparative law]: pidruchnyk. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
3. Sytar I. M. (2012). Pravova spivpratsia skandynavskykh krain [Legal cooperation of the Scandinavian countries]. In Yu. S. Shemshuchenko, V. P. Tykhyi, M. M. Tymbaliuk, I. S. Hrytsenko (Eds.), *Porivnialne pravoznavstvo: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku* (pp. 168–172). Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. [in Ukrainian].
4. Sydor M. Ya. (2012). Istorychni aspekty stanovlennia i rozvytku skandynavskoho prava [Historical aspects of the formation and development of Scandinavian law]. In Yu. S. Shemshuchenko, V. P. Tykhyi, M. M. Tymbaliuk, I. S. Hrytsenko (Eds.), *Porivnialne pravoznavstvo: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku* (pp. 162–167). Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. [in Ukrainian].
5. Bekhruz Kh. (2009). *Porivnialne pravoznavstvo* [Comparative law]. Odesa: Feniks. Retrieved from <https://sci.house/kniga-pravovedenie-sravnitelnoe-scibook/porivnyalne-pravoznavstvo-pidruchnik.html> [in Ukrainian].
6. Orzikh Yu. H. (2023). Shchodo okremykh aspektiv shvedskoho pidkhodu do pryvatnoho prava: porivnialnyi analiz [On certain aspects of the Swedish approach to private law: a comparative analysis]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*, 6, 158–162. Retrieved from http://lsej.org.ua/6_2023/34.pdf [in Ukrainian].
7. Flodgren B., Runesson E. M. (2015). *Contract law in Sweden*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International. Retrieved from https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9789041173577_A42018664/preview-9789041173577_A42018664.pdf [in English].
8. Ramberg J., Ramberg C. (2025). *Allmän avtalsrätt* [General contract law]. Stockholm: Norstedts Juridik. [in Swedish].
9. Adlercreutz A., Gorton L., Lindell-Frantz E. (2016). *Avtalsrätt I* [Contract law I]. Lund: Juristförlaget Lund. [in Swedish].
10. Grönfors K., Dotevall R. (2023). *Avtalslagen: en kommentar* [The Contracts Act: a commentary]. Stockholm: Norstedts Juridik. [in Swedish].
11. Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område (Avtalslagen) [Contracts Act]. (1915). Retrieved from <https://lagen.nu/1915:218#P1S1> [in Swedish].
12. Lag (1986:796) om godtroshet förvärf av lösöre [Act on acquisition in good faith of movable property]. (1986). Retrieved from <https://lagen.nu/1986:796> [in Swedish].
13. Contracts Act (228/1929; amendments up to 449/1999 included). (1929). Retrieved from <https://www.finlex.fi/api/media/statute-foreign-language-translation/689258/mainPdf/main.pdf> [in English].
14. Consumer Protection Act (38/1978; amendments up to 740/2022 included). (1978). Retrieved from <https://www.finlex.fi/en/legislation/translations/1978/eng/38> [in English].
15. Sale of Goods Act (355/1987). (1987). Retrieved from <https://www.finlex.fi/api/media/statute-foreign-language-translation/689097/mainPdf/main.pdf> [in English].
16. Aftaleloven (Lov om aftaler og andre retshandlinger på formuerettens område) [Contracts Act]. Retrieved from <https://danskelove.dk/aftaleloven> [in Danish].

17. Lög um samningsgerð, umboð og ógilda löggerninga (1936 nr. 7) [Act on contracts, agency and invalid legal acts]. (1936). Retrieved from <https://www.althingi.is/lagas/129/1936007.html> [in Icelandic].
18. Lög um neytendakaup (2003 nr. 48) [Act on consumer purchases]. (2003). Retrieved from <https://www.althingi.is/lagas/nuna/2003048.html> [in Icelandic].
19. Lög um neytendasamninga (2016 nr. 16) [Act on consumer contracts]. (2016). Retrieved from <https://www.althingi.is/lagas/nuna/2016016.html> [in Icelandic].
20. Lög um eftirlit með viðskiptaháttum og markaðssetningu (2005 nr. 57) [Act on supervision of business practices and marketing]. (2005). Retrieved from <https://www.althingi.is/lagas/nuna/2005057.html> [in Icelandic].
21. Lov om avslutning av avtaler, om fuldmagt og om ugyldige viljeserklæringer (LOV-1918-05-31-4) [Contracts Act]. Retrieved from <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1918-05-31-4> [in Norwegian].
22. Lov om forbrukerkjøp (LOV-2002-06-21-34) [Consumer Purchase Act]. Retrieved from <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2002-06-21-34> [in Norwegian].
23. Bustadoppføringslova (LOV-1997-06-13-43) [Dwelling Construction Act]. Retrieved from <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1997-06-13-43> [in Norwegian].
24. Lov om finansavtaler (LOV-2020-12-18-146) [Financial Contracts Act]. Retrieved from <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2020-12-18-146> [in Norwegian].
25. Lov om kommisjon (LOV-1916-06-30-1) [Commission Act]. Retrieved from <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1916-06-30-1> [in Norwegian].
26. Lov om handelsagenter og handelsreisende (LOV-1992-06-19-56) [Agency Act]. Retrieved from <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1992-06-19-56> [in Norwegian].

Стаття надійшла до редакції: 19.11.2025

УДК 323.2:342.7

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-237-242

Мілова Тетяна Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри загальноправових дисциплін та державного управління
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
tmilovanik@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1480-6772

Разєнков Данило Денисович,

студент другого курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Право»
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
kozakomtvua@gmail.com

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ЛОБІЗМУ В СУЧАСНІЙ НАУЦІ

У статті досліджується концептуалізація поняття лобізму в сучасній науці та правовій практиці. Розглянуто історію формування терміну від XVI століття до сучасності, його трансформацію від релігійного та парламентського впливу до легітимного інституту демократії. Проаналізовано підходи українських та зарубіжних науковців до визначення лобізму, його політичний, правовий, економічний і комунікаційний виміри. Досліджено відмінності між лобіюванням та адвокацією, виділено їхні спільні риси та окреслено характерні ознаки для чіткого розмежування цих понять.

Особлива увага приділена законодавчому регулюванню лобістської діяльності в Україні, зокрема прийняттю Закону України «Про лобіювання», його перевагам і недолікам. Зауважується, що законодавець не відносить до об'єктів лобіювання органи виконавчої влади, чим унеможливило здійснення лобістської діяльності щодо прийняття адміністративних актів. Зазначається, що адвокація залишена невизначеною і неврегульованою, що може створювати ризики для її суб'єктів.

У дослідженні підкреслюється значення лобізму як механізму представництва та захисту групових інтересів у демократичному процесі, що забезпечує прозорість, підзвітність і участь громадян у формуванні політики. Стаття пропонує системне наукове осмислення лобізму, що дозволяє інтегрувати історичний досвід, сучасну практику та європейські стандарти правового регулювання.

Ключові слова: лобізм, лобіювання, лобістська діяльність, адвокація, євроінтеграція, правове регулювання, публічна влада.

Milova T., Razienkov D. CONCEPTUALIZATION OF THE CONCEPT OF LOBBYING IN CONTEMPORARY SCIENCE

The article examines the conceptualization of lobbying in contemporary scholarship and legal practice. It considers the history of the term from the 16th century to the present, tracing its transformation from religious and parliamentary influence to a legitimate institution of democracy. The article analyzes the approaches of Ukrainian and foreign scholars to defining lobbying, highlighting its political, legal, economic, and communicative dimensions. Differences between lobbying and advocacy are examined, their common features identified, and characteristic attributes outlined to clearly distinguish these concepts.

Particular attention is given to the legal regulation of lobbying activities in Ukraine, including the adoption of the Law of Ukraine "On Lobbying," as well as its advantages and shortcomings. It is noted that the legislator does not include executive authorities among the objects of lobbying, thereby limiting lobbying activities with respect to the adoption of administrative acts. It is also noted that advocacy remains undefined and unregulated, which may create risks for its practitioners.

The study emphasizes the importance of lobbying as a mechanism for representing and protecting group interests in the democratic process, ensuring transparency, accountability, and citizen participation in policymaking. The article provides a systematic scholarly understanding of lobbying, integrating historical experience, contemporary practice, and European standards of legal regulation.

Keywords: lobbyism, lobbying, lobbying activities, advocacy, European integration, legal regulation, public authorities.

Постановка проблеми. Лобізм є важливим інститутом сучасних демократичних систем, проте його сутність, межі та механізми впливу залишаються предметом активних наукових дискусій. Незважаючи на тривалу історію формування, багатогранність проявів і розвиток законодавчого регулювання в різних країнах, у правовій науці не існує єдиного підходу до визначення поняття лобізму. Науковці відзначають його політичний, правовий, економічний та комунікаційний виміри, що ускладнює концептуалізацію та практичне регулювання цього явища.

В Україні протягом багатьох років здійснювалися численні спроби легалізувати лобізм і встановити правове регулювання лобістської діяльності. Протягом більш ніж тридцяти років лобізм не мав чіткого законодавчого визначення, хоча широко застосовувався на практиці. З початком євроінтеграційних процесів відбувається адаптація національного законодавства до стандартів Європейського Союзу, а законодавче закріплення лобізму стало однією з вимог Європейської комісії. У цьому контексті 23 лютого 2024 року було прийнято Закон України «Про лобіювання», що встановив базові правила регулювання лобістської діяльності. Водночас закон має низку недоліків, дискусійних положень та не враховує всі аспекти сучасного лобізму. Це підкреслює необхідність подальшого наукового осмислення та концептуалізації поняття лобізму, що дозволило б узгодити теоретичні підходи, історичний досвід та сучасні законодавчі практики України й інших демократичних країн.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти становлення та дефініції лобізму розкривали у своїх працях такі науковці як: І. Ворчакова, Ю. Ганжуров, Р. Євченко, А. Колісниченко, С.Кравченко, В. Кучерявий, М. Недюха, В. Нестерович, О. Одінцова, К. Пашкова, М. Рачинська, М.Росенко, В. Сумська, А. Трофименко, М. Федорін, Т. Яровой та інші.

Мета статті полягає у концептуалізації поняття лобізму в сучасній політико-правовій науці шляхом аналізу еволюції його становлення, узагальнення наукових підходів до визначення лобізму, а також дослідження законодавчого розуміння цього явища та його характерних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Походження терміна «лобіювання» пов'язане з поняттям «лобі», яке вперше було зафіксоване у 1553 році. У латинській мові цей термін означав прохідні коридори, що зазвичай розташовувалися в монастирських спорудах. У середньовічний період такі приміщення слугували місцем зустрічей впливових осіб та проведення перемовин із представниками церковної ієрархії, а також використовувалися для обговорення суспільно значущих питань і проблем.

З 1640 року термін «лобі» набув нового значення і почав застосовуватися до приміщень, що знаходилися біля залів засідань у будівлі Палати громад англійського парламенту. У цих кулуарах парламентарям дозволялося контактувати із зацікавленими громадянами, які не мали доступу до пленарних засідань. У лобі перебували представники певних інтересів, які чекали нагоди поспілкуватися з депутатами, аби переконати їх у необхідності ухвалення певних рішень або законопроектів.

У XVII ст. термін лобі набув сталого розуміння й застосування у Великій Британії, а також поширювався на її колонії та інші країни.

У XIX ст. у США сформувалися поняття лобіювання та лобіст. Вони мали негативне забарвлення та переважно асоціювалися із хабарництвом з метою купівлі голосів депутатів парламенту.

Наприкінці XIX – початку XX ст. остракізм по відношенню лобіювання починає йти на спад. Разом із цим, відбувається переосмислення змісту поняття «лобіювання», яке починає розглядатися не як різновид корупції, а як легітимний засіб впливу на владу з метою прийняття нормативно-правових актів із урахуванням інтересів певних груп та осіб, а також як елемент, що є сумісним із демократичним урядуванням [3, с. 44].

Завершальний етап становлення інституту лобізму, пов'язаний із його правовим закріпленням, розпочався у 1935 році з ухвалення у США Закону «Про холдингові компанії у сфері комунальних послуг». Зазначений нормативно-правовий акт, зокрема, передбачав процедури регулювання діяльності лобістів

енергетичних компаній. Подальший розвиток правового регулювання лобістської діяльності відбувся у 1946 році з прийняттям Конгресом США Закону «Про федеральне регулювання лобіювання», який став першим у світі спеціальним нормативно-правовим актом, спрямованим на комплексне врегулювання лобізму та визначення правового статусу осіб, що здійснюють лобістську діяльність. У наступні періоди законодавство про лобізм у США зазнавало подальшого розвитку та вдосконалення, водночас аналогічні моделі правового регулювання поступово впроваджувалися в інших країнах світу, у тому числі в Україні.

На думку Ю. Журби, у розвитку лобізму можна виокремити такі періоди:

- 1) релігійний (виникнення у XVI ст.), має відношення до значного впливу Церкви та різних релігійних утворень на прийняття урядами та меценатами соціально-економічних та політичних рішень;
- 2) світський (перша половина XVII ст.), пов'язаний із процесом обговорення та прийняття необхідних різнопланових рішень під час світських зустрічей, коли вплив Церкви на уряди держав був значною мірою ослаблений;
- 3) парламентський (середина XVII ст.), пов'язаний з активною діяльністю та політичним піднесенням британського парламенту, який отримав відносну свободу від влади монарха;
- 4) дискусійний (перша половина XIX ст.), пов'язаний із початком гострих політичних дебатів у конгресі США, ця ж форма безпосередньо пов'язана з розвитком демократії;
- 5) груповий (середина XIX ст.), належить до розвитку політичних партій та політичних спілок;
- 6) правовий (XIX–XX ст.), передбачає виникнення проявів корупції у процесі розвитку лобізму [1, с. 15–16].

Загалом поняття лобізму має тривалу історію формування, розвитку та переосмислення, у процесі якої воно набуло сучасного змістовного наповнення. У різні історичні періоди цей термін використовувався як у негативному, так і в позитивному значенні. Водночас лобізм як правова та політико-правова категорія не має однозначного та чітко визначеного тлумачення, що зумовлює існування значної кількості наукових підходів до його розуміння. Так, В. Нестерович визначає лобіювання як «процес легального впливу на чітко визначені законом органи державної влади й органи місцевого самоврядування, а також на їх посадових осіб з боку зареєстрованих у встановленому законом порядку фізичних та юридичних осіб з метою закріплення власних інтересів чи інтересів третіх осіб (клієнтів) у нормативно-правових актах, що приймаються» [3, с. 51].

На думку П. Шляхтуна, лобіювання – це організований вплив різних суспільних груп на представників органів державної влади з метою прийняття вигідних для себе рішень [8, с. 71].

Розширене тлумачення категорії лобізму пропонує А. Стельмах, який розглядає його, по-перше, як політологічну категорію, що функціонує у процесі ухвалення політичних рішень і спрямована на відстоювання політичних інтересів окремих еліт та заінтересованих груп. У цьому контексті лобізм постає як інститут політичної системи, що охоплює діяльність, пов'язану з просуванням інтересів приватних осіб і корпоративних структур у органах державної влади з метою ухвалення рішень, які є для них вигідними або прийнятними. По-друге, у комунікаційному вимірі лобізм трактується як форма інституціоналізованого діалогу між заінтересованими групами та органами публічної влади (органами державної влади, парламентом, урядом), спрямованого на вплив на ухвалення відповідних державно-управлінських рішень. По-третє, в економічному аспекті лобізм розглядається як процес просування інтересів великого бізнесу у сфері визначення пріоритетів державної економічної політики, що забезпечує відповідним суб'єктам отримання фінансових переваг та формування економічного впливу на діяльність державних інституцій. По-четверте, з юридичної точки зору лобізм постає як механізм участі у формуванні та прийнятті нормативно-правових актів України. По-п'яте, як вид професійної діяльності лобізм характеризується здійсненням спеціалізованої діяльності окремими суб'єктами, яка потребує належного нормативно-правового врегулювання у чинному законодавстві України. По-шосте, у механістичному розумінні лобізм являє собою сукупність механізмів, інструментів, методів і процедур, спрямованих на формування впливу в процесі ухвалення державно-управлінських рішень та розроблення проєктів нормативно-правових актів [7, с. 38].

Попри різноманіття підходів до тлумачення лобізму, на думку науковців, варто виокремити його ключові характеристики. Зокрема, лобіювання розглядається як механізм представництва та відстоювання групових інтересів, спрямований на зміну або коригування конкретних напрямів державної політики. Водночас воно виступає формою взаємодії між групами інтересів і суб'єктами публічної влади, насамперед представниками законодавчої та виконавчої гілок влади. Лобізм також визнається легітимною складовою демократичного процесу, що сприяє розширенню політичної участі громадян, об'єднаних спільними інтересами. При цьому сучасна практика лобіювання не обмежується безпосередньою комунікацією з представниками влади, а включає використання адвокаційних та PR-кампаній з метою легітимації діяльності груп інтересів, які здійснюють відповідний вплив [5, с. 24].

У науковій літературі лобізм зазвичай розглядається крізь призму широкого та вузького підходів до його розуміння. У межах широкого підходу лобізм охоплює будь-яку діяльність, що здійснюється громадянами, громадськими організаціями, політичними партіями та іншими об'єднаннями з метою впливу на органи державної влади й органи місцевого самоврядування для реалізації власних інтересів. За такого трактування лобізм, хоча й не повністю ототожнюється, однак за своїм змістом є близьким до адвокації.

Вузький підхід, натомість, передбачає розуміння лобізму як цілеспрямованої взаємодії чітко

визначених суб'єктів лобіювання з органами державної влади та органами місцевого самоврядування з метою просування власних або чужих інтересів шляхом досягнення домовленостей щодо ухвалення конкретних управлінських чи нормативних рішень. З огляду на часткове перетинання змісту зазначених понять, доцільним є детальніший аналіз категорії адвокації та її відмежування від лобізму.

Адвокація – це дії, що здійснюють люди або організації з метою впливу на прийняття рішень на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівні щодо вдосконалення або змін у політиці [6, с. 6].

З метою чіткого розмежування понять адвокації та лобізму доцільно звернутися до їхніх характерних ознак. Так, до основних ознак адвокації належать: прагнення впливати на формування суспільної думки та залучення громадян до процесів розроблення публічних політик; дослідження й обговорення широкого кола соціальних, економічних та інших суспільно значущих проблем; інформування членів організацій про стан законодавства без прямого заклик до вчинення певних дій; поширення інформації щодо питань, які впливають на діяльність та існування неприбуткових організацій; надання публічних консультацій законодавчим органам у відповідь на офіційні письмові запити (зокрема під час парламентських слухань); а також підготовка коментарів і проведення досліджень щодо адміністративних або відомчих правил і положень [5, с. 23].

Натомість ознаками лобіювання є: цілеспрямований вплив на конкретні законодавчі акти чи проекти нормативно-правових актів; безпосереднє звернення до представників законодавчої влади з метою підтримки або протидії прийняттю конкретного законодавства (direct lobbying); ініціювання звернень громадськості до законодавців на підтримку або проти певних законодавчих рішень (grassroots lobbying); проведення коаліційних зустрічей, спрямованих на координацію лобістської діяльності щодо конкретного законодавства; підготовка та поширення лобістських матеріалів, які обґрунтовують відповідну позицію або містять конкретні рекомендації [5, с. 23].

На нашу думку, адвокація та лобізм є самостійними, хоча й взаємопов'язаними поняттями. Водночас між ними існує тісний змістовий зв'язок і певне переплетення, оскільки адвокація за своїм змістом охоплює лобізм як одну з форм впливу на процес ухвалення публічних рішень.

Як свідчить міжнародний досвід, лобіювання розглядається як усна або письмова взаємодія з державними або публічними посадовцями з метою впливу на законодавчі, політичні та адміністративні рішення. Так, Венеціанська комісія (Європейська комісія «За демократію через право») визначає його як комунікацію приватних осіб чи груп із посадовцями з аналогічною метою [9], а Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у своїх рекомендаціях формулює лобіювання у подібний спосіб [10]. Це підкреслює, що діяльність лобістів спрямована не лише на законодавчу, а й на виконавчу владу.

Важливо розглянути, як вітчизняний законодавець визначає поняття лобізму та на яких аспектах робить наголос. Так, у п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про лобіювання» зазначено, що лобіювання – це діяльність, яка здійснюється з метою впливу (або спроби впливу) на об'єкт лобіювання в комерційних інтересах бенефіціара (за винагороду, що отримується безпосередньо або опосередковано, та/або з оплатою фактичних витрат, необхідних для її здійснення) або у власних комерційних інтересах особи, і стосується предмета лобіювання [4].

Слід детальніше розглянути цю дефініцію. Зокрема, у п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про лобіювання» під об'єктом лобіювання законодавець розуміє суб'єкта правотворчої діяльності (за винятком Українського народу на всеукраїнському референдумі та територіальної громади на місцевому референдумі) та/або суб'єкта правотворчої ініціативи [4]. Водночас законодавець виключає з числа об'єктів лобіювання органи виконавчої влади, які приймають адміністративні рішення у формі адміністративного акту, що суперечить усталеній практиці країн ЄС та США.

Ще одним важливим аспектом є те, що законодавець, розробляючи зазначений закон, вирішив не регулювати питання адвокації, оскільки це могло б суперечити європейським стандартам і поставити адвокаційну діяльність під ризик. Таке рішення вважається правильним за умови існування окремого закону, який визначає поняття адвокації, регулює сферу її застосування та, що особливо важливо, відокремлює її від лобізму. Водночас категорія «адвокація» наразі законодавчо не визначена в Україні і не врегульована, що фактично ставить під загрозу діяльність суб'єктів адвокації, адже окремі їхні дії можуть кваліфікуватися як лобістська діяльність.

Порівнюючи положення чинного Закону України «Про лобіювання» з європейським розумінням цього явища, Засець Д.Г. підкреслює, що лобіювання є значно ширшим механізмом впливу на владу, ніж просте посередництво між бенефіціарієм і представником влади з питань нормативного впливу на комерційні інтереси. Воно спрямоване на ефективний, прозорий і легітимний вплив на органи влади з метою досягнення будь-якої законної мети бенефіціарія або інших осіб [2, с. 17].

Висновки. Поняття «лобізм» передбачає діяльність фізичних чи юридичних осіб, громадських організацій або інших суб'єктів, спрямовану на вплив на органи державної влади, органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади у власних інтересах або інтересах третіх осіб з метою прийняття, зміни або скасування нормативно-правових актів чи адміністративних рішень.

Лобізм пройшов тривалий шлях формування та розвитку, і в контексті євроінтеграційних процесів він нарешті отримав законодавче закріплення в Україні. Прийняття Закону України «Про лобіювання» стало

важливим кроком у врегулюванні цього явища, хоча законодавець обрав вузьке трактування поняття, зокрема, до об'єктів лобіювання не включено органи виконавчої влади, а питання адвокації взагалі залишено поза межами правового регулювання. Основним поштовхом до ухвалення закону була не стільки внутрішня потреба врегулювати лобістську діяльність, скільки виконання вимог Європейської комісії щодо законодавчого забезпечення лобізму в рамках євроінтеграційних стандартів. Попри це, закон створив правове поле для легітимного впливу на органи влади та закріпив базові механізми лобізму, що сприяє прозорості, підзвітності та демократичному представництву групових інтересів.

Концептуалізація лобізму в сучасній політико-правовій науці підтверджує його багатовимірний характер – політичний, правовий, економічний та комунікаційний, і підкреслює його значення як невід'ємного елемента демократичного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Журба Ю.А., Гончаренко О.А. Лобізм: загальнотеоретичний аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 11-16.
2. Заєць Д. Г. Розуміння лобіювання в правовому регулюванні в Україні крізь призму європейського бачення. *Правова політика України: історія та сучасність*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. сем., м. Житомир, 10 жов. 2024 р. Житомир: Житомирська політехніка, 2024. С. 15-18.
3. Нестерович В. Ф. Етимологія та феномен поняття «лобіювання»: гносеологічний вимір. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 1. С. 40-51.
4. Про лобіювання: Закон України від 23.02.2024 р. № 3606-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text>
5. Радіонов Д. Р. Лобіювання: міжнародна практика нормативно-правового регулювання та перспективи в Україні. Київ, 2024. 288 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/7dee5f36-2fcf-45b2-a8ee-41847a91d530>
6. Станкевич-Волосянчук О. І. Адвокація як метод впливу: практичний посібник. Ужгород, 2013. 80 с.
7. Стельмах А.В. Розвиток інституту лобізму в системі забезпечення державної безпеки України. дис. на здоб. наук. ст. канд. наук з держ. управ. Харків, 2021. 213 с.
8. Шляхтун П.П. Парламентаризм: словник-довідник. Київ: Парламентське видавництво, 2003. 151 с.
9. Venice Commission. Report on the Role of Extra-Institutional Actors in a Democratic System (Lobbying) : Doc. CDL-AD(2013)011-e. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL%20AD\(2013\)011%20e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL%20AD(2013)011%20e)
10. OECD, Recommendation of the Council on Principles for Transparency and Integrity in Lobbying, OECD/LEGAL/0379 URL: <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/256/256.en.pdf>

REFERENCES:

1. Zhurba, Yu. A., & Honcharenko, O. A. (2016). Lobizm: zahalnoteoretychnyi analiz [Lobbying: general theoretical analysis]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, 3, 11–16. [in Ukrainian].
2. Zaiets, D. H. (2024). Rozuminnia lobiiuvannia v pravovomu rehuliuванні v Ukraini kriz pryizmu yevropeiskoho bachennia [Understanding lobbying in legal regulation in Ukraine through the prism of the European vision]. In *Pravova polityka Ukrainy: istoriia ta suchasnist* (pp. 15–18). Zhytomyr: Zhytomyr Polytechnic. [in Ukrainian].
3. Nesterovych, V. F. (2010). Etymolohiia ta fenomen poniattia «lobiiuvannia»: hnoseolohichnyi vymir [Etymology and phenomenon of the concept of “lobbying”: epistemological dimension]. *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy*, 1, 40–51. [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). *On lobbying: Law of Ukraine No. 3606-IX of February 23, 2024*. Retrieved October 14, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text> [in Ukrainian].
5. Radionov, D. R. (2024). *Lobiiuvannia: mizhnarodna praktyka normatyvno-pravovoho rehuliuвання ta perspektyvy v Ukraini* [Lobbying: international practice of legal regulation and prospects in Ukraine]. Kyiv. Retrieved October 20, 2025, from <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/7dee5f36-2fcf-45b2-a8ee-41847a91d530> [in Ukrainian].
6. Stankevych-Volosianchuk, O. I. (2013). *Advokatsiia yak metod vplyvu: praktychnyi posibnyk* [Advocacy as a method of influence: a practical guide]. Uzhhorod. [in Ukrainian].
7. Stelmakh, A. V. (2021). *Rozvytok instytutu lobizmu v systemi zabezpechennia derzhavnoi bezpeky Ukrainy* [Development of the institute of lobbying in the system of ensuring state security of Ukraine] (Candidate's thesis). Kharkiv. [in Ukrainian].
8. Shliakhtun, P. P. (2003). *Parlamentaryzm: slovnyk-dovidnyk* [Parliamentarism: dictionary-reference book]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo. [in Ukrainian].
9. Venice Commission. (2013). *Report on the role of extra-institutional actors in a democratic system (lobbying)* (Doc. CDL-AD(2013)011-e). Retrieved October 14, 2025, from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL%20AD\(2013\)011%20e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL%20AD(2013)011%20e) [in English].

10. OECD. (2010). *Recommendation of the Council on principles for transparency and integrity in lobbying* (OECD/LEGAL/0379). Retrieved October 14, 2025, from <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/256/256.en.pdf> [in English].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

УДК 347.4

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-242-248

Панченко Сергій Володимирович,

доктор філософії з права,

керуючий партнер Адвокатського бюро «Панченко та партнери»,

викладач кафедри морського та господарського права Національного університету

кораблебудування імені адмірала Макарова

sergey.panchenko@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-8257-0661

КЛАСИФІКАЦІЯ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ ДОГОВІРНИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті досліджено одну з ключових проблем сучасної цивілістики – класифікацію способів захисту цивільних прав учасників договірних правовідносин. Акцентовано увагу на тому, що відсутність єдиного науково обґрунтованого підходу до систематизації цих способів створює правову невизначеність та ускладнює формування сталої судової практики. Метою роботи є комплексний аналіз існуючих теоретичних підходів до класифікації способів захисту, визначення їх критеріїв та обґрунтування авторської систематизації, що враховує природу порушеного права.

Проаналізовано численні доктринальні класифікації, запропоновані провідними українськими вченими. Розглянуто такі критерії розмежування, як результат та характер правових наслідків (відновлювальні, компенсаційні, превентивно-припинні), суб'єкт застосування (судові, адміністративні, самозахист), джерело закріплення (загальні та спеціальні), сфера правовідносин (речові, зобов'язальні, корпоративні) та засоби реалізації (позовні та непозовні). Виявлено переваги та недоліки кожного з підходів, що підкреслює необхідність пошуку більш універсальної моделі.

На основі узагальнення наукових поглядів запропоновано авторську класифікацію, в основу якої покладено характер охоронюваних інтересів. Виділено дві фундаментальні групи: способи захисту майнових прав та способи захисту особистих немайнових прав. Майнові способи орієнтовані на відновлення економічного стану та компенсацію збитків, тоді як немайнові – на захист нематеріальних благ, пов'язаних з особистістю. Зроблено висновок, що запропонована систематизація має важливе теоретичне та практичне значення для вдосконалення правозастосовної діяльності. Майнові способи захисту цивільних прав орієнтовані на відновлення економічного стану та припинення неправомірного втручання у майнові права. Немайнові способи захисту цивільних прав спрямовані на охорону честі, гідності, приватності та інших особистих нематеріальних благ.

Ключові слова: види способів захисту; договірні правовідносини; способи захисту цивільних прав; майнові права; особисті немайнові права.

Panchenko S. CLASSIFICATION OF CIVIL RIGHTS PROTECTION METHODS FOR PARTICIPANTS IN CONTRACTUAL LEGAL RELATIONS

The article explores one of the key problems of modern civil law – the classification of civil rights protection methods for participants in contractual legal relations. It is emphasized that the lack of a unified, scientifically grounded approach to the systematization of these methods creates legal uncertainty and complicates the formation of consistent judicial practice. The aim of the work is a comprehensive analysis of existing theoretical approaches to classification, determination of their criteria, and justification of the author's systematization, which takes into account the nature of the violated right.

Numerous doctrinal classifications proposed by leading Ukrainian scholars are analyzed. Such criteria for distinction as the result and nature of legal consequences (restorative, compensatory, preventive), the subject of application (judicial, administrative, self-defense), the source of consolidation (general and special), the sphere of legal relations (real, obligatory, corporate), and the means of implementation (litigation and non-litigation) are considered. The advantages and disadvantages of each approach are identified, emphasizing the need for a more universal model. Special attention is paid to the analysis of the division of protection methods into general (Article 16 of the Civil Code of Ukraine) and special (established for certain types of legal relations). Their universality and the possibility of combination to ensure the most complete protection of the rights of participants in contractual obligations are highlighted.

Based on the generalization of scientific views, the author's classification is proposed, based on the nature of the protected interests. Two fundamental groups are distinguished: methods for the protection of property rights and methods for the protection of personal non-property rights. It is substantiated that such a division allows for a clear reflection of the nature of the violated right and the selection of the most adequate mechanism for legal response. Property methods are oriented towards restoring the economic state and compensating for losses, while non-property methods focus on the protection of intangible goods associated with the individual. It is concluded that the proposed systematization is of significant theoretical and practical importance for improving law enforcement activities.

Keywords: classification of protection methods; contractual legal relations; civil rights protection methods; property

rights; personal non-property rights.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку цивільного права України та активного застосування договірного регулювання проблема класифікації способів захисту цивільних прав набуває особливого значення. Чітка систематизація правових засобів сприяє підвищенню ефективності захисту порушених прав та створює передумови для стабільної судової практики.

Водночас відсутність єдиного підходу до визначення критеріїв поділу способів захисту призводить до неоднозначного застосування норм цивільного законодавства на практиці. Це ускладнює вибір адекватного способу реагування на порушення прав і знижує рівень правової визначеності. Тому наукове переосмислення класифікації способів захисту цивільних прав учасників договірних правовідносин є важливим для вдосконалення теорії цивільного права та формування сталої судової практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання захисту цивільних прав та інтересів вивчали О. І. Антонюк, Н. Л. Бондаренко-Зелінська, Ю.В.Білоусов, І. В. Венедіктова, О. А. Волков, С. Д. Гринько, Р.В. Гринько, І.О. Дзера, А.І.Дрішлюк, Ю. В. Желіховська, О.П. Завадська, С.В. Заверуха, О.О. Кот, Н.С.Кузнецова, Ю. В. Кривенко, В. В. Луць, Р. А. Майданик, О.О.Отрадна, В.П. Паліюк, В.Д. Примак, І. В. Спасибо-Фатєєва, М.О.Стефанчук, Є.О. Харитонов, О. І. Харитонova, О.Ю. Черняк, А. С.Шевченко, С.І. Шимон, І. Є. Якубівський та інші. Зокрема, розв'язання проблеми поняття та класифікації способів захисту цивільних прав та інтересів здійснювали І.В. Венедіктова, О.І. Зозуляк, О.О. Кот, О.Д. Крупчан, Д.В. Кушерець, Ю.В.Мартинюк, В.В. Петруня, Т.М. Підлубна І.О. Ромащенко та інші.

Мета статті полягає у з'ясуванні теоретичних підходів до класифікації способів захисту цивільних прав учасників договірних правовідносин, визначенні критеріїв їх розмежування та систематизації, а також установленні практичного значення такої класифікації для ефективного застосування цивільно-правових засобів захисту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Способи захисту цивільних прав – це визначені законом, договором або судом заходи впливу матеріально-правового характеру, що застосовуються до особи, яка вчинила правопорушення, у добровільному чи примусовому порядку (як самостійно, так і шляхом звернення до уповноважених органів) через використання відповідних засобів захисту, та виступають як правовий наслідок, що забезпечує відновлення (визнання) порушених, невизнаних, оспорюваних прав або усунення загрози їх порушення.

У сучасній цивілістиці питання класифікації способів захисту цивільних прав залишається одним із дискусійних. Різні науковці пропонують власні підходи до визначення видів цих способів, виходячи з особливостей їх правової природи, функцій та цілей застосування. Вибір певного критерію класифікації безпосередньо впливає на практику реалізації захисту порушених прав, адже дозволяє визначити, який саме спосіб буде найбільш ефективним у конкретній правовій ситуації.

Узагальнення наведених положень вимагає подальшого переходу до аналізу критеріїв, за якими здійснюється поділ способів захисту. Саме їх розмежування дозволяє виявити системні зв'язки між окремими способами та встановити їх правове призначення.

В теорії цивільного права пропонують класифікувати способи захисту цивільних прав та інтересів за різними критеріями, зокрема: результат та характер наслідків їх застосування для відновлення порушеного права. Саме очікуваний правовий результат слугує основним орієнтиром для вибору особою найбільш придатного способу захисту свого порушеного права. Виходячи з цього критерію, усі способи захисту цивільних прав та інтересів поділяються на три основні групи. Перша група охоплює такі способи, застосування яких спрямоване на підтвердження існування відповідного права або на припинення чи зміну відповідного обов'язку. До другої групи належать способи, за допомогою яких забезпечується запобігання порушенню права або усунення вже розпочатого неправомірного впливу. Третю групу становлять способи, що мають на меті відновити порушене право та/або компенсувати завдані у зв'язку з цим втрати. [1, с. 237; 2].

За критерієм цільової спрямованості розроблена класифікація способів захисту М.О. Стефанчуком, яка включає: 1) превентивно-припинні способи; 2) відновлювальні; 3) компенсаційні [3, с. 5]. Аналіз наведених критеріїв класифікації способів захисту цивільних прав дає змогу визначити їх переваги та обмеження. Критерій, що ґрунтується на результаті або характері правових наслідків, є універсальним та практично орієнтованим, оскільки дозволяє чітко співвіднести обраний спосіб захисту з очікуваним результатом та забезпечує зручність його застосування у різних видах правовідносин. Водночас межі між окремими групами інколи є розмитими, а превентивні механізми захисту залишаються поза його межами.

Розглянемо інші класифікації запропоновані цивілістами. Н.Д. Гетьманцева, І.Г. Козуб, класифікують способи захисту залежно від: 1) суб'єкта, що має право на його застосування (суд); 2) наслідків застосування такого способу (задоволення грошових або негрошових вимог); 3) засобів, що застосовуються (позовні і непозовні) [4, с. 39]. За джерелом закріплення способів захисту Р.Б. Шишка, пропонує їх поділити на загальні, спеціальні та окремі [5, с. 360]. Ю.Д. Притика пропонує виділити такі види способів захисту цивільних прав: 1) матеріально-правові способи захисту цивільних прав, під якими розуміє дії суб'єктів матеріально-правових відносин; 2) процесуальні способи захисту – дії юрисдикційних органів [6, с. 18]. Т.М. Ярова пропонує поділ способів захисту цивільних прав на три групи, зокрема способи

захисту: 1) що застосовуються в судовому порядку; 2) що застосовуються органами державної влади органами місцевого самоврядування та іншими уповноваженими органами; 3) які можуть бути застосовані особою самостійно без звернення до відповідних органів [7, с. 13]. О.А. Сурженко виділяє кілька груп способів захисту прав [8, с. 223]: 1) речово-правові способи захисту майнових прав як прав речових; 2) зобов'язально-правові: позови про відшкодування заподіяної суб'єкту майнових прав шкоди; позови про повернення безпідставно придбаного або збереженого майна; позови про повернення речей, які були надані іншій особі в користування за договором; позови про спонукання вчинення певних дій, що дозволяють реалізувати належним чином своє майнове право та ін. [8, с. 225]; 3) способи захисту майнових прав інтелектуальної власності: а) позови про визнання авторства; б) позови про забезпечення недоторканності твору, про захист права попереднього користування й ін.; 4) вимоги про захист корпоративних прав. Оскільки природа корпоративних прав передбачає в їх складі як немайнові (організаційні), так і майнові права, способи захисту досить різноманітні [8, с. 225].

Досліджуючи особливості захисту прав споживачів, Г.Б. Яновицька, розділяє способи захисту на превентивно-припиняючі та компенсаційні [9, с.235]. Також авторка, дослідивши положення Закону України «Про захист прав споживачів» (ст.ст.8-10), вказує на додаткові способи захисту цивільних прав (право на відмову від договору; право розірвати договір лише стосовно частини послуги або роботи, що залишилась; розірвати договір в повному обсязі та інші) [9, с.232-233].

При дослідженні особистих немайнових прав фізичної особи Р.О. Стефанчук запропонував виділити такі способи захисту: а) превентивно-пресікальні (визнання права; припинення дії, яка порушує право; зміна правовідношення; припинення правовідношення; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб тощо); б) відновлювальні способи захисту (відновлення становища, яке існувало до порушення; спростування; відповідь; визнання правочину недійсним тощо); в) компенсаційні способи захисту (відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди тощо) [10, с. 194]. Г.О. Резнік зазначає, що важливість такого підходу до класифікації способів захисту немайнових прав полягає, насамперед, у тому, що був запропонований цілісний та єдиний підхід до розуміння способів захисту суб'єктивних цивільних прав [11, с. 71].

Аналіз наведених класифікацій дозволяє виявити як спільні риси, так і суттєві відмінності між підходами різних цивілістів. Спільним для більшості підходів є прагнення структурувати способи захисту за ознаками, що відображають їх юридичну природу: суб'єкт застосування (суд чи особа), джерело нормативного закріплення (загальні чи спеціальні норми), характер правових наслідків (грошовий чи негрошовий результат), функціональна мета (превентивна, відновлювальна, компенсаційна), а також сфера правовідносин (речових, зобов'язальних, інтелектуальних, корпоративних).

Відмінності проявляються у деталізації критеріїв: одні науковці акцентують увагу на процесуальному аспекті (Ю.Д. Притика), інші – на галузевій специфіці та виділенні окремих груп правовідносин (О.А. Сурженко), тоді як деякі автори зосереджуються на практичній реалізації захисту в конкретних сферах, як-от захист прав споживачів (Г.Б. Яновицька), особисті немайнові права фізичної особи (Р.О.Стефанчук).

Одним із найпоширеніших є поділ способів захисту цивільних прав на загальні та спеціальні [12, с.98; 133, с. 121; 9, с. 230]. Погодимось з позицією Р.О. Стефанчука, який зазначає, що загальні способи захисту суб'єктивного цивільного права визначено ст. 16 ЦК України, а їх дія поширюється, як правило, на всю сукупність цивільних прав. Спеціальні ж способи захисту цивільних прав передбачено правовими нормами, що регулюють конкретні правовідносини, зокрема щодо зобов'язальних правовідносин [12, с. 97–99].

Іноді спеціальний спосіб захисту порушеного права та інтересу прямо визначений спеціальним законом, який регулює певне цивільне правовідношення [1, с. 236]. Погодимось з думкою О.О. Кота, що не доречно обмежувати особу права якої порушені, не визнані або оспорювані у використанні способів захисту визначених законом чи договором [14, с. 210]. У цьому контексті логічним є звернення до позиції О.О. Кота, який обґрунтовує допустимість розширення переліку способів захисту цивільних прав шляхом їх визначення безпосередньо в договорі. При цьому принципи свободи договору, свободи підприємницької діяльності виступають основою цих положень [15, с. 95].

Отже, узагальнюючи наведені наукові підходи, доцільним видається систематизувати способи захисту цивільних прав з урахуванням їх змісту та характеру охоронюваних інтересів.

У сучасній цивілістичній доктрині питання класифікації способів захисту цивільних прав займає центральне місце, оскільки від правильного розмежування залежить ефективність правозастосування та науково-теоретичне обґрунтування правових механізмів. Пропонуємо виділити дві основні групи способів захисту цивільних прав: 1) способи захисту майнових прав; 2) способи захисту особистих немайнових прав.

У цивільному праві майнові та особисті немайнові правовідносини відрізняються за низкою ознак.

Майнові правовідносини характеризуються такими рисами: 1) мають економічний (грошово-товарний) характер; 2) виникають між учасниками, які наділені майновою самостійністю та юридичною рівністю; 3) спрямовані на задоволення переважно матеріальних потреб та інтересів [12, с. 12].

Особисті немайнові правовідносини мають іншу природу, оскільки: 1) є особистісними, тісно

пов'язаними з конкретними учасниками; 2) є немайновими, тобто їх зміст не підлягає грошовій оцінці; 3) ґрунтуються на юридичній рівності сторін; 4) спрямовані на задоволення переважно внутрішніх (духовних) потреб та інтересів [12, с. 13].

Вищенаведені ознаки впливають на вибір способу захисту порушених прав. Також, варто зазначити, що способи захисту є ефективними для захисту майнових прав: пов'язаних з володінням, користуванням і розпорядженням майном; пов'язаних з матеріальними (майновими) вимогами (стосується товарів, послуг, робіт, що виконуються, грошей, цінних паперів та ін.) [8, с. 223].

На відміну від майнових, особисті немайнові права не мають економічного змісту, але відіграють ключову роль у забезпеченні гідності, честі, свободи та індивідуальності особи. Їх захист здійснюється за допомогою немайнових способів, які спрямовані на усунення наслідків порушення нематеріального характеру (визнання права, припинення дій, що порушують право, відновлення становища, яке існувало до порушення права, відшкодування моральної (немайнової) шкоди тощо).

Перша група, способи захисту майнових прав спрямована на відновлення порушеного майнового становища особи, компенсацію заподіяних збитків або припинення неправомірного втручання у майнові права.

Особливості, які є характерними для способів захисту майнових прав: 1) економічний характер, що дозволяє виміряти розмір завданої шкоди у грошовому вираженні; 2) визначеність, тобто критерії реальних збитків, упущеної вигоди, вартості майна дозволяють об'єктивно оцінити масштаби порушення; 3) превентивний характер, зокрема шляхом усунення перешкод у користуванні майном або припинення неправомірних дій. Разом з тим, може йти мова про неможливість повного фактичного відновлення (наприклад, у випадку втрати унікальних або індивідуально визначених речей) та у деяких випадках складність доказування розміру шкоди.

Друга група, способи захисту особистих немайнових прав спрямовані на захист нематеріальних благ, пов'язаних з особистістю фізичної особи: честі, гідності, ділової репутації, приватного життя, недоторканності особистих даних, свободи творчості тощо. Захист особистих немайнових прав набуває актуальності у договірних відносинах, оскільки порушення прав часто відбувається саме в межах виконання цивільно-правових договорів. Наприклад, поширення персональних даних контрагентом без належної правової підстави, що є порушенням норм цивільного законодавства, вимагає застосування способів захисту, спрямованих на припинення протиправних дій та спростування недостовірної інформації. Аналогічно, у відносинах купівлі-продажу чи дарування завдання шкоди життю чи здоров'ю покупця, обдаровуваного або навіть третьої особи внаслідок недоліків товару створює підстави для застосування статті 1210 ЦК України. Питання захисту особистих немайнових прав також гостро постає у сфері інтелектуальної власності, де свобода творчості та право на недоторканність твору є невідчужуваними. При дослідженні способів захисту особистих немайнових прав Р.О.Стефанчук, зазначив, що особа може вимагати визнати своє авторське право не тільки у випадку, коли є загроза порушення її праву, але і коли вже таке право порушене через публікацію твору під іменем іншого автора (плагіат), тут автор розкриває такий превентивно-пресікальний спосіб захисту особистих немайнових прав, а саме визнання особистого немайнового права [10, с.195].

Способам захисту особистих немайнових прав характерні такі ознаки: 1) нематеріальний характер порушення; 2) перевага відновлювальних способів захисту (спростування інформації, припинення неправомірних дій, усунення небезпеки); 3) висока індивідуалізація кожного випадку; 4) можливість поєднання з майновою компенсацією.

Таким чином, вибір конкретного способу захисту залежить від характеру порушеного права та наслідків, що настали. Якщо йдеться про майнові інтереси – переважають компенсаційні та відновлювальні механізми; якщо про особисті немайнові – застосовуються способи, спрямовані на усунення нематеріальної шкоди та відновлення порушеної гідності особи.

У контексті договірного права захист майнових прав посідає домінуюче місце, оскільки переважна більшість правочинів спрямована на реалізацію економічних інтересів сторін. Майнові правовідносини за своєю природою є товарно-грошовими, а отже, способи їх захисту мають бути еквівалентними та спрямованими на відновлення майнової сфери потерпілої сторони.

Особливістю захисту майнових прав у договорі є його динамічний характер. На відміну від захисту права власності (статичного стану), у договірних відносинах захист спрямований на реалізацію права вимоги кредитора до боржника. До цієї групи способів слід віднести: 1) відшкодування збитків, що є універсальним способом відновлення майнового стану; 2) стягнення неустойки (штрафу, пені), що виступає як захід цивільно-правової відповідальності, спрямований на компенсацію майнових втрат; 3) примусове виконання обов'язку в натурі, що відображає специфіку договірного захисту через принцип реального виконання зобов'язання; 4) застосування заходів оперативного впливу, таких як притримання речі або одностороння відмова від договору у разі його істотного порушення, що дозволяє кредитору мінімізувати власні майнові ризики без звернення до суду [16, с. 45-56].

Щодо характеристики способів захисту особистих немайнових прав у договірних правовідносинах, попри традиційне сприйняття договору як інструменту регулювання виключно майнових відносин, доктрина визнає значну роль особистих немайнових прав у цій сфері. У договірних правовідносинах такі

права часто виступають передумовою або супутнім елементом майнового інтересу. Специфіка захисту особистих немайнових прав у договорі полягає в їх тісному зв'язку з суб'єктом і неможливості їх прямої грошової оцінки, хоча їх порушення часто тягне за собою майнові наслідки. До цієї групи належать: 1) захист права на таємницю та конфіденційність, що реалізується через заборону розголошення відомостей, отриманих у процесі виконання договору (наприклад, у договорах про надання професійних послуг); 2) захист ділової репутації учасників договору, що здійснюється шляхом спростування недостовірної інформації або припинення дій, які завдають шкоди іміджу контрагента; 3) захист авторських прав, що включає вимогу про визнання авторства та забезпечення недоторканності твору в межах видавничих чи ліцензійних договорів; 4) відшкодування моральної шкоди, яка у договірних відносинах виступає способом компенсації душевних страждань та приниження честі й гідності особи, спричинених неналежним виконанням умов договору (наприклад, у сферах туризму, медицини або перевезення пасажирів).

Таким чином, запропонована класифікація дозволяє стверджувати, що захист прав учасників договірних відносин має комплексний характер. Якщо способи захисту майнових прав орієнтовані на відновлення економічної рівноваги між сторонами, то захист особистих немайнових прав спрямований на збереження правового статусу особи як учасника цивільного обороту та охорону її немайнових благ.

В цивільному законодавстві передбачено випадки втрати можливості звернутися за захистом свого права, якщо учасник правовідносин не застосує способи захисту. Наприклад, замовник за договором підряду у разі виявлення допущених у роботі відхилень від умов договору або інших недоліків, негайно зобов'язаний повідомити про них підрядників, в іншому випадку, замовник втрачає право у подальшому посилається на ці відхилення від умов договору або недоліки у виконаній роботі (ст.859 ЦК України) [12, с.99-100]

Досліджуючи питання цивільно-правових засобів захисту прав споживачів в Україні Г.В. Яновицька дійшла висновку, що з метою максимально повного захисту прав споживачів, допускається поєднання декількох способів. Одним із прикладів на думку авторки є те, що у разі порушення умов договору про виконання робіт (надання послуг) споживач має право: по-перше, відмовитися від договору про виконання робіт (надання послуг) і по-друге, вимагати відшкодування збитків. За умови, що виконавець своєчасно не приступив до виконання зобов'язань за договором або виконує роботу так повільно, що закінчити її у визначений строк стає неможливим (ст.10 ЗУ «Про захист прав споживачів»). [9, с.235].

На думку деяких вчених, у договірних зобов'язаннях порушення цивільного права в першу чергу стосується майнових прав. Особисті немайнові права залишаються поза межами договірних зобов'язань [17, с. 192-195]. Такий вузький підхід ігнорує сучасну тенденцію приватного права, згідно з якою договір є не лише інструментом впливу на майнові права, а й правовим середовищем реалізації особистісних благ контрагентів, де порушення приватності, безпеки чи ділової репутації потребує специфічного захисту.

Тобто учасник договірних зобов'язань може захистити своє право способом визначеним в законі та/або договорі. При укладенні договору сторони можуть передбачити та погодити між собою, так звані, заходи оперативного впливу, які набувають статус обов'язкових для сторін договору [18, с. 14].

Висновки. Отже, дослідження та аналіз наукових підходів показав, що класифікація способів захисту може здійснюватися за різними критеріями: результатом застосування (відновлювальні, компенсаційні, превентивні), суб'єктом застосування (суд, уповноважені органи, особа), характером наслідків (майнові, немайнові), засобами реалізації (позовні, непозовні) та сферою правовідносин (речові, зобов'язальні, інтелектуальні, корпоративні). Кожен з цих підходів має свої переваги та обмеження, що зумовлює необхідність комплексного аналізу при їх застосуванні.

Наша пропозиція щодо поділу способів захисту цивільних прав учасників договірних правовідносин на способи захисту майнових прав та способи захисту особистих немайнових прав, дозволяє чітко відобразити природу порушених прав і визначити пріоритетні механізми їх захисту. Майнові способи захисту цивільних прав орієнтовані на відновлення економічного стану та припинення неправомірного втручання у майнові права. Немайнові способи захисту цивільних прав спрямовані на охорону честі, гідності, приватності та інших особистих нематеріальних благ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М.Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х. : Право, 2011. Т. 1. 656 с.
2. Чеховська І. В., Теремецький В. І. Система гарантії захисту прав людини у приватних відносинах, що виникають у зв'язку із наданням медичних послуг (підрозділ 3.7, С. 459–504). Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі: монографія / за заг. ред. І. В. Чеховської. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. 566 с. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/625>
3. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 20 с.
4. Гетьманцева Н. Д., Козуб І.Г. Засіб, спосіб і форма захисту трудових прав. Адвокат. 2009. № 11. С. 37-42.
5. Шишка Р. Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторськоправовий аспект: монографія. Харків: Вид-во Нац.ун-ту внутр. справ, 2002. 368 с.

6. Притика Ю.Д. Поняття і диференціація способів захисту цивільних прав та інтересів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2004. № 60-62. С. 16-19.
7. Ярова Т.М. Критерії розмежування способів захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 8. С. 12-15.
8. Сурженко О.А. Способи захисту майнових цивільних прав. *Актуальні проблеми приватного права*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 22 лют. 2019 р.). Харків: Право, 2019. С.223 –226.
9. Яновицька Г.Б. Цивільно-правові засоби захисту прав споживачів в Україні: дис. ... д.ю.н. спеціальність 12.00.03. Львівський національний університет імені Івана Франка. Л.: 2021. 439 с.
10. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту). Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. 626 с.
11. Резнік Г.О. Способи захисту особистих немайнових прав дитини. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 69-75.
12. Цивільне право України: навчальний посібник / За заг. Ред. Р.О.Стефанчука. К. : Прецедент. 2005. 448 с.
13. Николайчук Л.М. Способи захисту цивільних прав та інтересів. 36. наук.пр Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав. К. : Ркд. Журн. «Право України», 2013. С. 120-123.
14. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. К.: Алерта, 2017. 494 с.
15. Кот О. Захист прав учасників договірних правовідносин. *Юридичний журнал*. № 2 (32). 2005. С. 94-98.
16. Гринько С. Д., Гринько Р. В. Заходи оперативного впливу, пов'язані з виконанням зобов'язання за рахунок боржника. *Університетські наукові записки*. Хмельницький : Вид-во ХУУП, 2016. № 1. С. 45-56.
17. Аномалії в цивільному праві України: Навч.-практ. посібник / Відп. ред. Р.А. Майданик. К.: Юстиніан, 2007. 912 с.
18. Кот О.О. Способи захисту договірних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 13-18.

REFERENCES:

1. Borysova V. I., Baranova L. M., Biehoa T. I., et al. (2011). *Tsyvilne pravo* [Civil law]: pidruchnyk (Vol. 1). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
2. Chekhovska I. V., Teremetskyi V. I. (2023). Systema harantii zakhystu prav liudyny u pryvatnykh vidnosynakh, shcho vynykaiut u zviazku iz nadanniam medychnykh posluh [The system of guarantees for the protection of human rights in private relations arising in connection with the provision of medical services]. In I. V. Chekhovska (Ed.), *Pryvatno-pravovi zasady zakhystu prav liudyny u sotsialnii derzhavi* (pp. 459–504). Irpin: Derzhavnyi podatkovyi universytet. Retrieved from <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/625> [in Ukrainian].
3. Stefanchuk M. O. (2006). *Mezhi zdiisnennia subiektyvnykh tsyvilnykh prav* [Limits of exercising subjective civil rights]: Extended abstract of PhD thesis. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Hetmantseva N. D., Kozub I. H. (2009). Zasib, sposib i forma zakhystu trudovykh prav [Means, method and form of protection of labour rights]. *Advokat*, 11, 37–42. [in Ukrainian].
5. Shyshka R. B. (2002). *Okhrona prava intelektualnoi vlasnosti: avtorskopravovyi aspekt* [Protection of intellectual property rights: copyright aspect]. Kharkiv: Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav. [in Ukrainian].
6. Prytyka Yu. D. (2004). Poniattia i dyferentsiatsiia sposobiv zakhystu tsyvilnykh prav ta interesiv [Concept and differentiation of methods of protection of civil rights and interests]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*, 60–62, 16–19. [in Ukrainian].
7. Yarova T. M. (2008). Kryterii rozmezhuвання sposobiv zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav ta interesiv [Criteria for distinguishing methods of protection of subjective civil rights and interests]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 8, 12–15. [in Ukrainian].
8. Surzhenko O. A. (2019). Sposoby zakhystu mainovykh tsyvilnykh prav [Methods of protection of property civil rights]. In *Aktualni problemy pryvatnoho prava* (pp. 223–226). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
9. Yanovyt'ska H. B. (2021). *Tsyvilno-pravovi zasoby zakhystu prav spozhyvachiv v Ukraini* [Civil law remedies for consumer rights protection in Ukraine]: Doctoral dissertation. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. [in Ukrainian].
10. Stefanchuk R. O. (2007). *Osobysti nemaionovi prava fizychnykh osib u tsyvilnomu pravi (poniattia, zmist, systema, osoblyvosti zdiisnennia ta zakhystu)* [Personal non-property rights of individuals in civil law]. Khmelnytskyi: Vydavnytstvo Khmelnytskoho universytetu upravlinnia ta prava. [in Ukrainian].
11. Reznik H. O. (2016). Sposoby zakhystu osobystykh nemaionovykh prav dytyny [Methods of protection of personal non-property rights of a child]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*, 15, 69–75. [in Ukrainian].
12. Stefanchuk R. O. (Ed.). (2005). *Tsyvilne pravo Ukrainy* [Civil law of Ukraine]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Pretsedent. [in Ukrainian].

13. Mykolaichuk L. M. (2013). Sposoby zakhystu tsyvilnykh prav ta interesiv [Methods of protection of civil rights and interests]. In *Problemy zdiisnennia ta zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav* (pp. 120–123). Kyiv: Pravo Ukrainy. [in Ukrainian].
14. Kot O. O. (2017). *Zdiisnennia ta zakhyst subiektyvnykh tsyvilnykh prav: problemy teorii ta sudovoi praktyky* [Exercise and protection of subjective civil rights: problems of theory and judicial practice]. Kyiv: Alerta. [in Ukrainian].
15. Kot O. (2005). Zakhyst prav uchasykiv dohovirnykh pravovidnosyn [Protection of the rights of participants in contractual relations]. *Yurydychnyi zhurnal*, 2(32), 94–98. [in Ukrainian].
16. Hryenko S. D., Hryenko R. V. (2016). Zakhody operatyvnoho vplyvu, poviazani z vykonanniam zoboviazannia za rakhunok borzhnyka [Operational measures related to the performance of an obligation at the debtor's expense]. *Universytetski naukovy zapysky*, 1, 45–56. [in Ukrainian].
17. Maidanik R. A. (Ed.). (2007). *Anomalii v tsyvilnomu pravi Ukrainy* [Anomalies in civil law of Ukraine]: navchalno-praktychnyi posibnyk. Kyiv: Yustinian. [in Ukrainian].
18. Kot O. O. (2016). Sposoby zakhystu dohovirnykh prav [Methods of protection of contractual rights]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 11, 13–18. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.11.2025

УДК 342.1:342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-248-252

Переверзєв Дмитро Миколайович,

кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри загальноправових дисциплін та державного управління,
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
d_pereverzev@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6867-5395

Максименко Наталія Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності,
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
natasha_bs@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1005-5115

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ЯК ЗАСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

У статті досліджується ефективність адміністративного судочинства у сфері захисту прав громадян як комплексна, інтегральна характеристика функціонування адміністративних судів. З'ясовано зміст ефективності адміністративної юстиції крізь призму трансформації нормативно закріплених гарантій прав і свобод людини у реальні механізми їх охорони та відновлення у публічно-правових відносинах. Обґрунтовано, що сучасний підхід до оцінювання ефективності адміністративного судочинства виходить за межі формально-статистичних показників і має ґрунтуватися на системі взаємопов'язаних критеріїв, серед яких: доступність правосуддя, процесуальна справедливість і розумні строки розгляду справ, адекватність обраних способів судового захисту, якість та передбачуваність судових рішень, реальність і своєчасність їх виконання, а також інституційна спроможність адміністративних судів. На основі узагальнення теоретичних підходів і практики функціонування адміністративної юстиції сформульовано висновок про необхідність орієнтації подальших реформ у цій сфері на підвищення результативності судового захисту для конкретної особи та посилення правозахисної спрямованості судової практики. Запропоновано розглядати формування системи науково обґрунтованих критеріїв та механізмів моніторингу ефективності адміністративного судочинства як ключову умову утвердження адміністративних судів у ролі дієвого інструменту забезпечення прав людини в демократичній, правовій державі.

Ключові слова: адміністративне судочинство; ефективність судового захисту; права і свободи громадян; адміністративна юстиція; доступність правосуддя.

Pereverziev D., Maksymenko N. ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF ADMINISTRATIVE JUDICIARY AS A MEANS OF PROTECTING CITIZENS' RIGHTS IN MODERN REALITIES

Випуск 19. 2025

© Д.М.Переверзєв, Н.В.Максименко, 2025

The article examines the effectiveness of administrative justice in the field of protecting citizens' rights as a complex, integral characteristic of the functioning of administrative courts. The content of the effectiveness of administrative justice is clarified through the prism of the transformation of normatively enshrined guarantees of human rights and freedoms into real mechanisms for their protection and restoration in public-legal relations. It is substantiated that the modern approach to assessing the effectiveness of administrative justice goes beyond formal and statistical indicators and should be based on a system of interrelated criteria, including: accessibility of justice, procedural fairness and reasonable terms for considering cases, adequacy of selected methods of judicial protection, quality and predictability of court decisions, reality and timeliness of their execution, as well as the institutional capacity of administrative courts. Based on the generalization of theoretical approaches and practice of the functioning of administrative justice, a conclusion is formulated on the need to focus further reforms in this area on increasing the effectiveness of judicial protection for a specific person and strengthening the human rights orientation of judicial practice. It is proposed to consider the formation of a system of scientifically based criteria and mechanisms for monitoring the effectiveness of administrative justice as a key condition for establishing administrative courts as an effective tool for ensuring human rights in a democratic, legal state.

Keywords: administrative justice; effectiveness of judicial protection; rights and freedoms of citizens; administrative justice; accessibility of justice.

Постановка проблеми. Розбудова демократичної, правової держави об'єктивно зумовлює пріоритет такої моделі функціонування публічної влади, у центрі якої перебуває людина, її суб'єктивні права, свободи та законні інтереси. У цьому контексті реформування правової системи загалом і судової влади зокрема набуває змісту як інструмент посилення інституційних гарантій охорони та захисту прав громадян від протиправних рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Судова влада, будучи організаційно та функціонально відокремленою гілкою державної влади, реалізує конституційний обов'язок держави щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини, забезпечуючи їх реальність, а не декларативність.

Функціонування незалежного та неупередженого суду в державі є запорукою ефективного захисту прав та свобод людини і громадянина, юридичних осіб, інтересів суспільства і самої держави. Незалежність та неупередженість суду повинні виявлятися як у процесуальній діяльності суду, так і в організації судової влади, оскільки від правильного вирішення організаційних питань залежить належне відправлення правосуддя [1, с. 171].

Отже, оцінка ефективності адміністративного судочинства є актуальним питанням як для юридичної науки в цілому, так і для практичного застосування її результатів у сфері захисту прав громадян.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питання функціонування адміністративної юстиції у сфері захисту прав, свобод та інтересів учасників публічно-правових відносин, приділяли увагу у своїх працях такі науковці, зокрема: Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевий, Е. Ф. Демський, С. В. Ківалов, Т. О. Коломєць, Р. О. Куйбіда, О. В. Овсяннікова, А. А. Пухтецька, В. П. Тимошук тощо.

Метою статті є з'ясування поняття і змісту ефективності адміністративного судочинства у сфері захисту прав громадян та виділення основних аспектів такої ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правосуддя становить одну з базових інституцій правової системи будь-якої сучасної держави, у тому числі й України. Рівень ефективності функціонування судової системи є визначальним чинником забезпечення справедливості, підтримання правової визначеності та стабільності, а також формування й збереження довіри громадян до інститутів судової влади. Конституція України визначає низку важливих конституційних засад, які гарантують ефективність правосуддя в країні з метою захисту прав громадян [2].

Специфічне місце у механізмі охорони та захисту прав громадян посідає адміністративне судочинство, яке у науці обґрунтовано розглядається як універсальний інститут захисту законодавчо закріплених прав та інтересів приватних осіб у сфері публічно-правових відносин. Саме в адміністративному процесі відбувається перевірка рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації на відповідність вимогам закону та принципу верховенства права, що трансформує загальну категорію «захист прав людини» у конкретні процесуальні гарантії для особи. Звернення до адміністративного суду стає для громадянина ключовим юридичним механізмом відновлення порушеного права та превенції подальших зловживань владними повноваженнями.

У сучасних умовах особливої наукової та практичної актуальності набуває проблема оцінювання ефективності функціонування адміністративних судів саме крізь призму результативності судового захисту прав людини і громадянина. Ефективність адміністративного судочинства дедалі частіше визначається не лише формальними показниками навантаження чи строків розгляду справ, а й такими критеріями, як доступність правосуддя, гарантії реалізації права на звернення до суду, наявність механізмів правової допомоги для соціально вразливих груп, реальність та своєчасність виконання судових рішень. Відповідно, реформування нормативно-правової бази та організаційного забезпечення діяльності адміністративних судів повинно бути орієнтоване на формування цілісної системи моніторингу якості судового захисту, що дозволить об'єктивно вимірювати ступінь реалізації їх основного завдання – охорони та відновлення порушених прав громадян у публічно-правовій сфері.

На необхідності забезпечення ефективності адміністративного судочинства, як важливому критерію функціонування в Україні правового суспільства, наголошує Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України), закріплюючи норму, що завданням адміністративного судочинства є

справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [3]. Крім того, визначаючи право на звернення до суду та способи судового захисту, КАС України регламентує, що захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [3].

Тож в своїх нормах, основний документ, що регламентує реалізацію адміністративного судочинства, наголошує на важливості та неухильному забезпеченні ефективності судочинства у сфері публічно-правових відносин.

Існує дві передумови для вимірювання якості та ефективності судочинства:

1. повинні бути (заздалегідь) визначені параметри якості;
2. повинні існувати встановлені стандарти якості.

Концепція вимірювання якості, що застосовується до правосуддя, є предметом жвавої дискусії, як в країнах Європейського Союзу, так і в Україні. Різні позиції не можна узагальнити, оскільки до сьогодні концепція якості ґрунтувалася на загальному підході до того, що маєтись на увазі під доброю справедливістю. Однак такий підхід до з'ясування рівня ефективності судочинства може призвести до того, що визначивши кілька показників, орієнтованих на конкретні аспекти судової системи, було б визначено частковий показник, який не містить реального результату у питаннях оцінювання якості правосуддя у справах публічно правового характеру.

У ряді країн світу триває робота над розробкою або вдосконаленням механізмів вимірювання якості судових послуг. Ці програми дуже часто спрямовані на вдосконалення існуючих статистичних систем для більш детального та складного вимірювання та управління ефективністю.

У вузькому сенсі «якість правосуддя» часто розуміється виключно як «якість судових рішень». У більш широкому сенсі дана категорія також охоплює ключові аспекти способу надання судових послуг. У цьому випадку дослідники, які мають на меті визначити рівень якості судочинства, зосереджуються на аспектах, які виходять за межі якості рішення виключно, і включають такі параметри, як своєчасність окремих процедурних кроків, показники активності, чіткість процедури та судових рішень, доступність та зручність тощо. Якість правосуддя, як правило, оцінюється через сприйняття його користувачами, при цьому це не означає, що правосуддя має здійснюватися з метою задоволення очікувань користувачів, оскільки існують цілі та інституційні обмеження, які необхідно враховувати при здійсненні правосуддя. Довіра користувача, звичайно, є законною метою, але вона не єдина.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року, у ст. 13 «Право на ефективний засіб юридичного захисту» визначає, що кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [4]. На її виконання прийнято Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року, яким запроваджено оцінювання суддів та якості їх діяльності [5]. У свою чергу, Радою суддів України, Рішенням № 28 від 02 квітня 2015 року, було затверджено Систему оцінювання роботи суду: стандарти показники, критерії та методи [6].

На показник ефективності функціонування судів та відправлення правосуддя впливає рівень незалежності та неупередженості суддів, крім того він має безпосередній вплив на рівень законності в державі та задоволеності громадян ефективністю правосуддя.

Нині існує чимало національних та міжнародних методологій оцінювання якості роботи суду, в основі яких лежать різні за своїм змістом завдання, система критеріїв, стандартів та технології оцінювання. Однак майже всі вони зводяться до двох основних критеріїв: суспільні очікування щодо якості судових послуг (наприклад, комфортність приміщень суду, вичерпність надання інформації, зручність системи сповіщення про початок судового засідання тощо) та показники роботи суду (наприклад, відсоток розгляду справ, середня тривалість розгляду справи тощо). Наближеність до цих стандартів у сукупності і дає уявлення про те, яким має бути досконалий суд та в якому напрямку потрібно рухатись, аби усунути суперечливі аспекти в роботі, зробити діяльність судової установи більш ефективною, спрямованою на задоволення потреб суспільства у своєчасному і справедливому правосудді [7].

Центром Разумкова у 2025 році проведено соціологічні дослідження «Ставлення громадян України до судової системи», за результатами яких більшість опитуваних (52,0%) за загальнонаціональною вибіркою вважають, що сьогодні судді в Україні є повністю або в цілому незалежними. Навіть серед тих респондентів, які позитивно ставляться до судової реформи, лише 38,6% вважають, що судді в Україні є незалежними, а 53,4% не згодні з цим [8].

Серед тих, хто брав участь у судових засіданнях протягом останніх двох років, частка тих, хто вважає, що судді є незалежними, дещо більша, ніж серед тих, хто не має такого досвіду (відповідно 32,8% і 21,1%), хоча в обох групах переважна більшість так не вважає (відповідно 61,9% і 67,9%). Одним з найнижчих у суспільстві є рівень довіри до судів. Про свою недовіру до судів (судової системи в цілому) повідомили 31% респондентів, а про довіру - 2,4% [8].

На важливості дотримання високих показників рівня ефективності судочинства неодноразово наголошував у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини. Так, у рішенні за заявою № 38722/02 від 5 квітня 2005 року, Європейський суд з прав людини зазначив, що засіб захисту повинен бути «ефективним» як у законі, так і на практиці, зокрема, у тому сенсі, щоб його використання не було ускладнене діями або недоглядом органів влади відповідної держави [9].

О. Радишевська відзначає, що елементом механізму політичної і правової інтеграції України з ЄС є ефективне функціонування української судової влади і тлумачення норм Конституції України відповідно до найкращих європейських правових стандартів: на цьому неодноразово наголошувалося у рішеннях Конституційного Суду України, а також рішеннях судів загальної юрисдикції [10, с. 245].

Варто відзначити, що будь-яка методологія оцінювання якості роботи суду – це інструмент для оцінки результативності роботи конкретної судової установи задля підвищення продуктивності, ефективності та якості судових процедур. Вона не ставить за мету застосовувати її як основу для порівняння судів між собою [7].

Ефективність адміністративного судочинства у сфері захисту прав громадян доцільно розуміти як здатність адміністративних судів своєчасно, повно і результативно поновлювати порушені права, свободи та інтереси особи у публічно-правових відносинах, забезпечуючи реальність, а не формальність судового захисту. Така ефективність виявляється у досягненні практичного результату – відновленні правового статусу особи, який існував до порушення, та недопущенні повторних порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

З урахуванням отриманих результатів варто виділити основні аспекти ефективності, а саме:

- доступність правосуддя – можливість громадян без надмірних фінансових, часових та організаційних перешкод звернутися до адміністративного суду (територіальна наближеність, розумні судові витрати, процесуальні гарантії права на звернення, електронні сервіси тощо);
- процесуальна ефективність розгляду справи – дотримання розумних строків розгляду, процесуальна економія, активна роль суду у з'ясуванні всіх обставин, дотримання стандартів справедливого судового розгляду;
- ефективність обраного способу захисту – відповідність судового способу захисту характеру та наслідкам порушення права, здатність судового рішення реально поновити порушене право, усунути наслідки протиправної поведінки та запобігти її повторенню;
- якість судового рішення – обґрунтованість, законність, передбачуваність і узгодженість з практикою Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, чіткість формулювань резолютивної частини, що уможливає його безспірне виконання;
- реальність та своєчасність виконання рішень – наявність дієвих механізмів примусового виконання, спроможність судового акта призвести до фактичного відновлення правового стану особи;
- інституційна спроможність адміністративних судів – належний рівень незалежності суддів, оптимальне навантаження, кадрове та матеріально-технічне забезпечення, застосування технологічних інновацій, що підвищують ефективність захисту прав громадян.

Висновки. Ефективність адміністративного судочинства у сфері захисту прав громадян слід розглядати як інтегральний показник реальної спроможності держави забезпечити верховенство права у публічно-правових відносинах, де особа перебуває у юридично нерівному становищі із суб'єктом владних повноважень. Йдеться про такий стан організації та функціонування адміністративних судів, за якого гарантовані Конституцією та законами права і свободи не лише формально визнаються, а й фактично відновлюються у разі їх порушення.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що сучасне розуміння ефективності адміністративного судочинства виходить за межі традиційних уявлень про «швидкість» та «завантаженість» судів і охоплює ширший комплекс критеріїв: доступність правосуддя, процесуальну справедливість і розумні строки розгляду, адекватність та дієвість обраних способів захисту, якість і передбачуваність судових рішень, реальність їх виконання, а також інституційну спроможність судової системи. Саме в сукупності ці елементи дають можливість оцінити, наскільки адміністративна юстиція відповідає своєму призначенню – бути дієвим механізмом охорони та відновлення порушених прав громадян у відносинах із публічною владою. Подальший розвиток адміністративного судочинства має орієнтуватися на результативність судового захисту для конкретної особи, а не лише на формальне дотримання процесуальних процедур. Формування системи науково обґрунтованих критеріїв оцінювання ефективності, запровадження механізмів постійного моніторингу якості правосуддя та посилення правозахисної спрямованості судової практики мають стати ключовими умовами утвердження адміністративної юстиції як одного з центральних інструментів забезпечення прав людини в демократичній, правовій державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ковалів М.В., Гаврильців М.Т., Стахура І.Б. Адміністративне судочинство: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 596 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950. Ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top

5. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 № 192-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text>

6. Система оцінювання роботи суду: стандарти показники, критерії та методи. Рішення Ради суддів України № 28 від 02 квітня 2015 року. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/sors-221bdd8a9b.pdf>

7. Оцінювання роботи суду – наріжний камінь його досконалості. Юридична Газета online. 28 березня 2019. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/ocinyuvannya-roboti-sudu--narizhnyi-kamin-yogo-doskonalosti.html>

8. Звіт за результатами дослідження «Ставлення громадян України до судової системи». Центр Разумкова 01 грудня 2025 URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/the-results-of-the-study-ukrainian-citizens-attitudes-toward-the-judicial-system-have-been-published>

9. Рішення Європейського суду з прав людини від 05.04.2005 у справі «Афанасьєв проти України» (заява № 38722/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_239

10. Радишевська О. Особливості застосування джерел адміністративного права Європейського Союзу адміністративними судами України: *Соціальні права та їх захист адміністративним судом*. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 4 вересня 2020 року). Київ, 2020. 424 с.

REFERENCES:

1. Kovaliv M. V., Havryltsiv M. T., Stakhura I. B. (2014). *Administrativne sudochynstvo* [Administrative proceedings]: navchalnyi posibnyk. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 596 p. [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

3. Kodeks administrativnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine]: vid 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].

4. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]: mizhnarodnyi dokument vid 04.11.1950. Ratyfikovano Zakonom № 475/97-VR vid 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top [in Ukrainian].

5. Pro zabezpechennia prava na spravedlyvyi sud [On Ensuring the Right to a Fair Trial]: Zakon Ukrainy vid 12.02.2015 № 192-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text> [in Ukrainian].

6. Systema otsiniuvannia roboty sudu: standarty, pokaznyky, kryterii ta metody [Court Performance Evaluation System: Standards, Indicators, Criteria and Methods]: Rishennia Rady suddiv Ukrainy № 28 vid 02 kvitnia 2015 roku. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/sors-221bdd8a9b.pdf> [in Ukrainian].

7. Otsiniuvannia roboty sudu – narizhnyi kamin yoho doskonalosti [Court Performance Evaluation as the Cornerstone of Its Excellence]. (2019, March 28). Yurydychna Hazeta online. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/ocinyuvannya-roboti-sudu--narizhnyi-kamin-yogo-doskonalosti.html> [in Ukrainian].

8. Zvit za rezultatamy doslidzhennia “Stavlennia hromadian Ukrainy do sudovoi systemy” [Report on the Results of the Study “Ukrainian Citizens’ Attitudes toward the Judicial System”]. (2025, December 1). Tsentr Razumkova. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/the-results-of-the-study-ukrainian-citizens-attitudes-toward-the-judicial-system-have-been-published> [in Ukrainian].

9. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 05.04.2005 u spravi “Afanasev v. Ukraine” (zaiava № 38722/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_239 [in Ukrainian].

10. Radyshevska O. (2020). Osoblyvosti zastosuvannia dzherel administrativnoho prava Yevropeiskoho Soiuzu administrativnymi sudamy Ukrainy: sotsialni prava ta yikh zakhyst administrativnym sudom. In: Zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Sotsialni prava ta yikh zakhyst administrativnym sudom” (Kyiv, 4 veresnia 2020 roku). Kyiv. 424 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2025

УДК 351.08:342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-253-263

Дубовський Олександр Степанович,
аспірант кафедри міжнародних відносин та політичного консалтингу,
Інститут права та суспільних відносин,
ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
alex_vdk@ukr.net
ORCID ID: 0009-0003-9223-3521

РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ, УПРАВЛІНСЬКІ ПІДХОДИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

У статті досліджено теоретико-правові та управлінські засади реформування державної кадрової політики у сфері публічного управління в умовах сучасних трансформацій державного управління та євроінтеграційних процесів. Обґрунтовано, що кадрове забезпечення є системоутворювальним елементом інституційної спроможності органів публічної влади, а його модернізація потребує комплексного оновлення нормативно-правової бази та впровадження сучасних управлінських інструментів. Проаналізовано чинні правові механізми регулювання державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, виявлено їхні концептуальні обмеження, фрагментарність нормативного забезпечення та наявність колізій у регулюванні процедур добору, оцінювання, просування та дисциплінарної відповідальності. Особливу увагу приділено імплементації принципів меритократії, політичної неупередженості, прозорості та підзвітності як базових стандартів функціонування професійного корпусу публічної служби.

Розкрито роль стратегічного управління людськими ресурсами, компетентнісного підходу, цифровізації кадрових процедур і системи професійного навчання як ключових управлінських інструментів реформування. Аргументовано необхідність переходу від адміністративно-кадрової моделі до інтегрованої моделі HR-менеджменту в публічному секторі, що передбачає довгострокове планування кадрового потенціалу, формування кадрового резерву та запровадження систем управління результативністю. У статті обґрунтовано напрями вдосконалення правового забезпечення державної кадрової політики, зокрема гармонізацію законодавства з *acquis* ЄС, посилення інституційної автономії суб'єктів управління державною службою, нормативне закріплення сучасних стандартів доброчесності та антикорупційних запобіжників. Зроблено висновок, що ефективне реформування кадрової політики можливе лише за умови синергії правових інструментів і управлінських підходів, орієнтованих на формування професійної, стабільної та результативної системи публічної служби.

Наукова новизна полягає у комплексному поєднанні правового та управлінського аналізу реформування державної кадрової політики з акцентом на інституційні механізми її реалізації в умовах структурних реформ.

Зроблено висновок, що ефективне реформування державної кадрової політики у сфері публічного управління потребує не лише оновлення нормативно-правової бази та усунення колізій у регулюванні процедур проходження публічної служби, а й формування цілісної моделі стратегічного управління людськими ресурсами, інтегрованої в систему публічного адміністрування. Така модель має поєднувати принципи меритократії, професіоналізації та політичної неупередженості з сучасними управлінськими інструментами – компетентнісним підходом, цифровізацією кадрових процесів, управлінням результативністю та розвитком кадрового резерву.

Реалізація комплексного підходу до реформування, що ґрунтується на синергії правових інструментів і управлінських механізмів, сприятиме зміцненню інституційної спроможності органів публічної влади, підвищенню прозорості та доброчесності державної служби, а також забезпеченню її відповідності європейським стандартам належного врядування в умовах сучасних трансформаційних і безпекових викликів.

Ключові слова: реформування, кадрова політика, публічне управління та адміністрування, правові інструменти, управлінські підходи, європейська інтеграція, інституційна спроможність.

Dubovskyi O. REFORMING STATE PERSONNEL POLICY IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION: LEGAL INSTRUMENTS, MANAGEMENT APPROACHES, AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

The article examines the theoretical, legal, and managerial foundations for reforming state personnel policy in the field of public administration in the context of contemporary transformations in public administration and European integration processes. It is argued that personnel provision is a system-forming element of the institutional capacity of public authorities, and its modernization requires a comprehensive update of the regulatory framework and the introduction of modern management tools. The existing legal mechanisms for regulating the civil service and local government service are analyzed, their conceptual limitations, the fragmentary nature of the regulatory framework, and the existence of conflicts in the regulation of selection, evaluation, promotion, and disciplinary procedures are identified. Particular attention is paid to the implementation of the principles of meritocracy, political impartiality, transparency, and accountability as basic standards for the functioning of the professional public service corps. The role of strategic human resource management, competency-based approach, digitization of HR procedures, and professional training systems as key management tools for reform is revealed. The necessity of transitioning from an administrative and personnel model to an integrated HR management model in the public sector is argued, which involves long-term planning of personnel potential, the formation of a personnel reserve, and the introduction of performance management systems.

The article substantiates directions for improving the legal framework for state personnel policy, in particular the harmonization of legislation with the EU acquis, strengthening the institutional autonomy of public service management entities, and the regulatory consolidation of modern standards of integrity and anti-corruption safeguards. It concludes that effective reform of personnel policy is only possible if there is synergy between legal instruments and management approaches aimed at forming a professional, stable, and effective public service system.

The scientific novelty lies in the comprehensive combination of legal and managerial analysis of the reform of state personnel policy with an emphasis on the institutional mechanisms for its implementation in the context of structural reforms.

It was concluded that effective reform of state personnel policy in the field of public administration requires not only updating the regulatory framework and eliminating conflicts in the regulation of public service procedures, but also forming a comprehensive model of strategic human resource management integrated into the public administration system. Such a model should combine the principles of meritocracy, professionalization, and political impartiality with modern management tools—a competency-based approach, digitization of personnel processes, performance management, and development of a personnel reserve.

The implementation of a comprehensive approach to reform, based on the synergy of legal instruments and management mechanisms, will contribute to strengthening the institutional capacity of public authorities, increasing the transparency and integrity of the civil service, and ensuring its compliance with European standards of good governance in the context of modern transformation and security challenges.

Keywords: reform, personnel policy, public management and administration, legal instruments, management approaches, European integration, institutional capacity.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку системи публічного управління в Україні характеризується глибокими інституційними трансформаціями, зумовленими адміністративною реформою, децентралізаційними процесами, цифровізацією публічних сервісів та виконанням євроінтеграційних зобов'язань. За цих умов особливої ваги набуває питання реформування державної кадрової політики, оскільки саме якісний, професійний і політично неупереджений кадровий корпус є визначальним чинником ефективності функціонування органів публічної влади. Водночас чинна система кадрового забезпечення зберігає ознаки нормативної фрагментарності, процедурної ускладненості та недостатньої узгодженості між правовими нормами й сучасними підходами до управління людськими ресурсами [1, с. 70].

Проблема полягає у відсутності цілісної, концептуально вивіреної моделі державної кадрової політики, яка б поєднувала системне правове регулювання із стратегічними управлінськими механізмами розвитку кадрового потенціалу. Існуючі підходи часто обмежуються формальним удосконаленням нормативних положень без належної інтеграції принципів меритократії, управління результативністю, компетентнісного підходу та цифровізації кадрових процедур. Це знижує інституційну спроможність органів публічної влади та ускладнює досягнення стандартів належного врядування.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення сталого функціонування системи публічного управління в умовах воєнних, соціально-економічних та безпекових викликів, а також адаптації національного законодавства до європейських стандартів публічної служби. Підвищення якості правового регулювання кадрових процесів і впровадження сучасних управлінських інструментів виступають ключовими передумовами зміцнення інституційної стійкості держави, підвищення довіри до органів влади та забезпечення ефективної реалізації публічної політики.

У межах цього дослідження основну увагу зосереджено на таких питаннях:

- теоретико-правові засади формування та реалізації державної кадрової політики у сфері публічного управління;
- системний аналіз чинного нормативного забезпечення державної служби та служби в органах місцевого самоврядування;
- правові інструменти модернізації кадрових процедур (добір, оцінювання, просування, професійний розвиток, дисциплінарна відповідальність);
- впровадження стратегічного управління людськими ресурсами та компетентнісного підходу в діяльність органів публічної влади;
- напрями гармонізації кадрової політики з європейськими стандартами належного врядування.

Такий комплексний підхід дозволяє сформувати науково обґрунтоване бачення подальшого реформування державної кадрової політики в системі публічного управління України.

Крім того, у дослідженні основну увагу зосереджено на поєднанні теоретико-правового аналізу з прикладним виміром реформування державної кадрової політики у сфері публічного управління. Зокрема, у статті продемонстровано, як принципи належного врядування, меритократії, політичної неупередженості та професіоналізації формують нормативні критерії якості правового регулювання державної служби; як сучасні європейські стандарти публічної служби та підходи SIGMA/OECD визначають орієнтири для оновлення процедур добору, оцінювання результативності, просування та дисциплінарної відповідальності; і як інтеграція стратегічного управління людськими ресурсами, компетентнісного підходу, цифровізації кадрових процесів та систем управління результативністю створює практичні механізми модернізації кадрового забезпечення.

Окрему увагу приділено інституційному виміру реформування, зокрема розмежуванню повноважень суб'єктів управління державною службою, посиленню ролі центрального органу виконавчої

влади, відповідального за формування та реалізацію політики у сфері державної служби, а також запровадженню єдиних методологічних стандартів кадрового планування та оцінювання. Обґрунтовано, що створення цілісної моделі стратегічного HR-менеджменту в публічному секторі, яка доповнює традиційне адміністративне регулювання та забезпечує єдність процедур, термінологічну узгодженість і цифрову інтеграцію кадрових даних, здатне підвищити прозорість, стабільність і результативність функціонування системи публічної служби.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковому середовищі сформувався значний масив праць, присвячених реформуванню публічного управління в контексті європейської інтеграції, при цьому особлива увага приділяється кадровій політиці як ключовому чиннику забезпечення подальших реформ і підтримки стандартів країн ЄС. Зокрема, А. Карсім досліджує потенціал адаптації європейських моделей публічного управління до українських реалій у період післявоєнного відновлення, аналізуючи принципи децентралізації, прозорості, підзвітності та орієнтації на результат, а також виклики, пов'язані з відновленням інституційної спроможності та інтеграцією до європейського адміністративного простору. В. Борщевський, О. Василиця та Є. Матвєєв аналізують трансформації системи управління в умовах воєнного стану, акцентуючи на гнучкості, адаптації нормативної бази, цифровізації та участі громадянського суспільства. Н. Цигилик проводить порівняльний аналіз HR-підходів в Україні та ЄС, розглядаючи добір, мотивацію, оцінювання та професійний розвиток службовців, а також роль цифрових технологій. С. Салманов досліджує проблеми кадрової політики в Україні, зокрема низький рівень професіоналізму, відсутність мотиваційних механізмів і слабку систему оцінювання, пропонуючи компетентнісний підхід та безперервне навчання. Х. Плєцан аналізує моделі управління персоналом у країнах ЄС, засновані на меритократії, відкритості та ефективності, з акцентом на адаптацію до українських умов. А. Тупіс досліджує розвиток персоналу в органах місцевого самоврядування країн ЄС, підкреслюючи важливість стратегічного HR-менеджменту, міжмуніципального співробітництва та цифрових рішень. О. Костенко та Н. Грущинська здійснили порівняльний аналіз українського та зарубіжного досвіду у сфері кадрової політики, визначивши проблеми політичної залежності, непрозорості процедур і слабкої системи підвищення кваліфікації, запропонувавши шляхи вдосконалення з урахуванням міжнародних практик.

Попередні наукові дослідження здебільшого зосереджувалися на окремих аспектах державної служби та кадрового забезпечення, не формуючи цілісного бачення реформування державної кадрової політики як системного явища публічного управління. У цій статті вперше на рівні комплексної наукової публікації здійснюється спроба поєднати теоретико-правовий та управлінський аналіз реформування державної кадрової політики, розглянувши її не лише як сукупність нормативних приписів, а як інституційний механізм забезпечення спроможності органів публічної влади. Водночас стратегічний курс України на європейську інтеграцію та імплементацію стандартів належного врядування зумовлює необхідність переосмислення концептуальних засад кадрового забезпечення, його правової природи, принципів функціонування та тенденцій розвитку в умовах сучасних трансформаційних і безпекових викликів.

Мета статті полягає у комплексному теоретико-правовому та управлінському обґрунтуванні напрямів реформування державної кадрової політики у сфері публічного управління, зокрема через аналіз чинних правових інструментів її реалізації, виявлення проблем нормативного регулювання та визначення сучасних управлінських підходів до формування й розвитку кадрового потенціалу публічної служби в умовах інституційних трансформацій та європейської інтеграції України. Основні **завдання** полягали у: з'ясуванні теоретико-правових засад формування та реалізації державної кадрової політики у сфері публічного управління; аналізі чинного нормативно-правового забезпечення кадрового регулювання державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, виявленні його системних недоліків і колізій; обґрунтуванні доцільності впровадження стратегічного управління людськими ресурсами та компетентнісного підходу як управлінської основи модернізації кадрової системи; формулюванні практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового та організаційного механізму реформування державної кадрової політики в умовах сучасних інституційних трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реформування системи публічного управління в Україні залишається одним із пріоритетних напрямів державної політики в умовах адміністративних, соціально-економічних та безпекових викликів. Особливе значення в цьому процесі набуває державна кадрова політика, оскільки професійний, мотивований і політично неупереджений кадровий корпус є ключовим чинником ефективності органів публічної влади та реалізації стратегічних пріоритетів розвитку держави. Водночас сучасна система кадрового забезпечення характеризується нормативною фрагментарністю, процедурними колізіями та недостатньою інтеграцією управлінських підходів [2, с. 349], що знижує її інституційну спроможність та гальмує впровадження європейських стандартів публічної служби.

Державна кадрова політика є ключовим інструментом забезпечення ефективності та стабільності системи публічного управління, оскільки саме кадровий склад органів влади визначає їхню спроможність реалізовувати державні програми, стратегічні плани розвитку та політику реформ. У науковій літературі та практиці публічного управління кадрове забезпечення розглядається як системоутворювальний елемент

інституційної спроможності (institutional capacity), який забезпечує функціонування адміністративних процедур, дотримання принципів прозорості, підзвітності та доброчесності [3].

Законодавче регулювання державної кадрової політики в Україні базується на Конституції України, Законі «Про державну службу», Законі «Про службу в органах місцевого самоврядування» та суміжних нормативних актах. Проте сучасні трансформації публічного управління, зокрема у контексті євроінтеграції, висувають нові вимоги до кадрового забезпечення, які включають:

1. Гармонізацію національного законодавства з *acquis* ЄС, зокрема принципами належного врядування, професіоналізації та меритократії;
2. Впровадження стандартів прозорості та підзвітності, що передбачає чітке визначення процедур добору, оцінювання результативності та просування державних службовців;
3. Урахування цифрових технологій та електронного урядування, які вимагають оновлення нормативних положень щодо управління персональними даними, ведення кадрового діловодства та автоматизованого оцінювання результативності (наприклад, впровадження HRM-систем у державних органах, інтегрованих із державною платформою «Взаємодія») [4].

Зокрема, практика країн ЄС демонструє, що ефективна державна кадрова політика ґрунтується на комплексній нормативно-правовій базі, що регламентує не лише адміністративні процедури, а й систему професійного розвитку, управління результативністю та контролю за дотриманням стандартів доброчесності (SIGMA, 2020). Наприклад, у країнах Балтії та Польщі успішне реформування державної служби включає інтеграцію правового регулювання з централізованими системами управління HR-процесами та обов'язковим навчанням державних службовців.

З управлінської точки зору, кадрове забезпечення потребує застосування сучасних HR-інструментів, які поєднують стратегічне планування людських ресурсів, компетентнісний підхід, оцінку результативності та розвиток кадрового резерву. Умовно такі інструменти можна поділити на кілька блоків:

1. Стратегічне планування кадрового потенціалу – визначення потреб органів влади у професійних компетенціях, створення кадрового резерву, прогнозування навантаження та ротації кадрів. Наприклад, у Німеччині державні органи застосовують системи компетентнісного аналізу для планування кар'єрного зростання службовців і забезпечення рівномірного розподілу експертного потенціалу.

2. Управління результативністю – регулярне оцінювання досягнень державних службовців на основі KPI та індикаторів ефективності роботи органу влади, що дозволяє підвищити продуктивність та відповідність посадових обов'язків стратегічним цілям. В Україні такі механізми впроваджуються через систему оцінювання результативності державних службовців (за положеннями Закону «Про державну службу»), проте їхня повсюдна цифровізація та інтеграція з системою HRM ще потребує удосконалення.

3. Компетентнісний та навчальний підхід – формування професійних та управлінських компетенцій через постійне навчання, стажування, сертифікацію та атестацію. Європейська практика демонструє ефективність комбінованого підходу: наприклад, у Польщі та Литві державні службовці проходять регулярні навчальні програми та оцінку компетенцій за єдиними стандартами, що підвищує рівень професіоналізації.

4. Цифровізація кадрових процесів – впровадження автоматизованих систем управління персоналом дозволяє інтегрувати добір, оцінку, розвиток і мотивацію в єдину систему, підвищуючи прозорість та результативність кадрової політики. В Україні цифровізація поступово впроваджується через Єдину державну систему електронного управління персоналом та електронні сервіси для державних службовців [5].

Модернізація кадрового забезпечення є системним завданням, що потребує одночасного оновлення нормативно-правової бази та впровадження сучасних управлінських інструментів. Тільки поєднання правового регулювання і стратегічного управління HR-процесами здатне забезпечити:

- єдність процедур та прозорість кадрових процесів;
- підвищення інституційної спроможності органів публічної влади;
- впровадження принципів меритократії та доброчесності;
- відповідність кадрової політики стандартам ЄС щодо належного врядування та управління державними службовцями.

Наприклад, досвід Литви та Естонії демонструє, що системне поєднання правового регулювання та цифрового HR-менеджменту дозволяє забезпечити стає кадрове планування, прозорі процедури просування та підвищення результативності державних службовців, одночасно зменшуючи адміністративні ризики та корупційні прояви [6].

Таким чином, реформування державної кадрової політики в Україні має здійснюватися через синергію теоретико-правових засад і сучасних управлінських підходів, що забезпечує комплексний, стратегічний та результативний характер кадрового забезпечення публічного управління.

Система правового регулювання державної служби в Україні базується на низці ключових нормативно-правових актів, серед яких: Конституція України – закріплює принципи державної служби як професійної діяльності, визначає принципи рівності, підзвітності та законності; Закон України «Про державну службу» (2015 р.) – регулює порядок добору, призначення, проходження служби, оцінювання, просування та дисциплінарну відповідальність державних службовців; Закон України «Про службу в

органах місцевого самоврядування» (2015 р.) – визначає організаційні та процедурні рамки роботи службовців місцевих органів влади; Підзаконні акти Кабінету Міністрів України та галузевих міністерств – уточнюють порядок проведення конкурсів, оцінювання результативності, стажування, навчання та атестації службовців [7].

Основні концептуальні обмеження та проблеми

- фрагментарність нормативного забезпечення - закони та підзаконні акти часто дублюють або частково перекриваються, що створює неоднозначність у тлумаченні та застосуванні процедур. Наприклад, оцінювання результативності державних службовців регулюється одночасно Законом «Про державну службу» та Положенням про оцінювання результативності, що інколи призводить до конфлікту норм;

- колізії в процедурах добору та просування - нормативно закріплені критерії добору і просування часто формалізовані та не враховують компетентнісного підходу. В окремих випадках це спричиняє непрозорість процесів, а також різну практику застосування критеріїв у центральних і місцевих органах влади.

- обмежене впровадження принципів меритократії та політичної нейтральності - хоча законодавство формально закріплює ці принципи, їхня реалізація залежить від кадрової політики конкретного органу. Наприклад, конкурси на посади вищих керівників іноді проводяться з обмеженням доступом до кандидатів або з недостатньою публічністю процедур, що знижує довіру до державної служби;

- недостатня прозорість та підзвітність - існуючі механізми контролю за дотриманням стандартів доброчесності та виконанням посадових обов'язків не завжди ефективні. Моніторинг дисциплінарної відповідальності та кар'єрного просування часто обмежується внутрішніми організаційними процедурами без публічного звітування.

- відсутність єдиної системи цифрового обліку та оцінки компетенцій – цифрові HRM-системи впроваджені фрагментарно, що ускладнює аналітичну підтримку кадрових рішень та уніфікацію процедур оцінювання компетенцій.

Доцільно проаналізувати основні чинники правових механізмів кадрового забезпечення (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз чинників правових механізмів кадрового забезпечення

	Напрямок регулювання	Основні нормативні акти	Концептуальні обмеження / колізії	Приклади
	Добір державних службовців	Закон «Про державну службу», підзаконні акти КМУ	Недостатньо уніфіковані критерії, частково формалізовані процедури, відсутність централізованої бази компетенцій	Конкурси на керівні посади іноді проводяться з обмеженням доступом для кандидатів
	Оцінювання результативності	Закон «Про державну службу», Положення про оцінювання результативності	Колізії між законом і підзаконними актами, відсутність єдиної цифрової системи	Пілотні цифрові системи HRM у міністерствах, що не інтегровані на національному рівні
	Просування по службі	Закон «Про державну службу», внутрішні положення органів влади	Нерівномірне застосування процедур, недостатня прозорість	Практика різниться між центральними і місцевими органами
	Дисциплінарна відповідальність	Закон «Про державну службу», Кодекс етики державного службовця	Обмежений публічний контроль, недостатній моніторинг виконання рішень	Внутрішні органи контролю без прозорого звітування
	Принципи меритократії та політичної нейтральності	Конституція України, Закони про державну службу та службу в ОМС	Часткова реалізація, залежність від кадрової політики органів	Обмежена публічність конкурсів, неузгодженість критеріїв оцінювання

Джерело: сформовано автором на основі даних [7]

Як видно з таблиці 1, що чинні правові механізми регулювання державної служби та служби в органах місцевого самоврядування потребують комплексного оновлення. Фрагментарність нормативної бази, колізії у процедурних нормах, обмежене впровадження принципів меритократії та політичної нейтральності, а також недостатня прозорість процедур добору, оцінювання та просування створюють ризики зниження ефективності кадрового забезпечення. Водночас імплементація сучасних управлінських

підходів – стратегічного планування кадрового потенціалу, цифровізації HR-процесів та управління результативністю – здатна компенсувати існуючі прогалини та підвищити професійний рівень і довіру до публічної служби.

Враховуючи зазначене, доцільно відмітити, що реформування державної кадрової політики в умовах інституційних трансформацій та євроінтеграційних процесів об'єктивно зумовлює перехід від традиційної адміністративно-кадрової моделі до інтегрованої моделі стратегічного управління людськими ресурсами (Strategic Human Resource Management, SHRM). Такий перехід означає зміну парадигми: від обліково-процедурного супроводу кадрових процесів – до системного управління кадровим потенціалом як стратегічним ресурсом держави.

Стратегічне управління людськими ресурсами передбачає узгодження кадрової політики з довгостроковими цілями розвитку держави та конкретного органу публічної влади. У межах цієї концепції персонал розглядається не як адміністративна одиниця, а як ключовий фактор інституційної спроможності та реалізації публічної політики.

У публічному секторі стратегічний HR-менеджмент охоплює:

- прогнозування потреб у компетенціях відповідно до стратегічних планів розвитку;
- довгострокове кадрове планування з урахуванням демографічних, безпекових та цифрових викликів;
- формування кадрового резерву на керівні та експертні посади;
- інтеграцію системи управління результативністю із стратегічними індикаторами діяльності органу влади [9].

Наприклад, у країнах ОЕСР кадрове планування базується на середньо- та довгострокових прогнозах навантаження на органи влади, що дозволяє запобігати кадровому дефіциту та забезпечувати безперервність управлінських процесів. В Україні подібна практика поки що має фрагментарний характер і потребує нормативного та методологічного закріплення.

Компетентнісний підхід є основою професіоналізації публічної служби. Він передбачає визначення чітких стандартів знань, умінь, навичок та поведінкових характеристик, необхідних для виконання посадових обов'язків. Його функціональне значення полягає у: об'єктивізації процедур добору та просування; узгодженні навчальних програм із реальними потребами органів влади; формуванні єдиних критеріїв оцінювання результативності; мінімізації суб'єктивізму у кадрових рішеннях [10].

У країнах ЄС застосування компетентнісних моделей (наприклад, European Competency Framework for the Public Sector) дозволяє стандартизувати вимоги до державних службовців різних рівнів. Для України впровадження єдиної компетентнісної рамки сприятиме підвищенню прозорості конкурсних процедур та відповідності кадрових рішень принципам меритократії.

Цифрова трансформація публічного управління безпосередньо впливає на кадрову політику. Автоматизовані HRM-системи забезпечують:

- централізований облік персоналу;
- інтеграцію даних про компетенції, навчання та оцінювання;
- прозорість процедур добору та просування;
- аналітичну підтримку управлінських рішень.

Естонія є прикладом успішної цифровізації кадрових процесів, де електронна система державної служби інтегрує всі етапи проходження служби – від конкурсу до пенсійного забезпечення. В Україні цифрові інструменти впроваджуються поступово, однак відсутність повної інтеграції та аналітичної платформи обмежує їхній стратегічний потенціал. Цифровізація дозволяє також посилити підзвітність та контроль за дотриманням стандартів доброчесності, що є ключовим у контексті європейських стандартів належного врядування [11].

Професійний розвиток державних службовців має здійснюватися на основі безперервного навчання (lifelong learning). Сучасна модель передбачає: обов'язкову сертифікацію та періодичну атестацію; індивідуальні плани професійного розвитку; інтеграцію навчання з результатами оцінювання діяльності; застосування цифрових освітніх платформ.

Наприклад, у Польщі функціонує централізована система підвищення кваліфікації, що поєднує електронне навчання з очними програмами підготовки керівників. Подібний механізм в Україні міг би бути реалізований через оновлення функціоналу Національної академії державного управління та запровадження єдиної цифрової платформи навчання [12].

Адміністративно-кадрова модель, що традиційно застосовувалася в Україні, орієнтована переважно на процедурний контроль і документальний супровід кадрових процесів. Її обмеження полягають у:

- відсутності стратегічного прогнозування кадрових потреб;
- формалізації процедур оцінювання;
- слабкій інтеграції навчання з результативністю;
- мінімальному використанні аналітичних та цифрових інструментів.

Натомість інтегрована модель HR-менеджменту передбачає:

- довгострокове планування кадрового потенціалу;
- створення системи кадрового резерву для ключових посад;

- впровадження управління результативністю на основі KPI;
- інтеграцію правових норм із цифровими та аналітичними інструментами [13].

Такий підхід забезпечує узгодженість кадрової політики зі стратегічними пріоритетами держави, підвищує інституційну спроможність органів публічної влади та сприяє формуванню професійного корпусу державної служби, здатного діяти в умовах кризових і трансформаційних викликів.

Отже, стратегічне управління людськими ресурсами, компетентнісний підхід, цифровізація кадрових процедур та системна модель професійного навчання виступають ключовими управлінськими інструментами реформування державної кадрової політики. Їхнє комплексне впровадження створює передумови для переходу від формально-адміністративної системи до сучасної інтегрованої моделі HR-менеджменту в публічному секторі, що відповідає стандартам ЄС та забезпечує довгострокову ефективність і стійкість системи публічного управління.

Крім того, незважаючи на існування чіткої нормативно-правової бази, сучасна система державної кадрової політики в Україні стикається з низкою проблем, що знижують її ефективність і інституційну спроможність (рис. 1).

Рис. 1. Основні проблеми кадрової політики у сфері публічного управління, які знижують її ефективність та інституційну спроможність

Джерело: сформовано автором на основі даних [14]

Доцільно розглянути кожен із зазначених проблем більш детально:

1. Фрагментарність нормативного регулювання. Законодавчі акти, що регулюють державну службу та службу в органах місцевого самоврядування, часто містять дублюючі або неповні положення. Наприклад, у частині процедур оцінювання результативності та просування державних службовців одночасно діють норми Закону «Про державну службу», Положення про оцінювання результативності та галузеві підзаконні акти, що ускладнює їхнє практичне застосування.

2. Невідповідність сучасним управлінським підходам. Більшість нормативних актів закріплює адміністративно-кадрову модель управління, яка передбачає контрольні та формальні функції, але не забезпечує стратегічне планування кадрового потенціалу та управління результативністю на основі KPI. Наприклад, відсутність єдиної системи цифрового обліку компетенцій державних службовців ускладнює кадрове планування та розвиток професійного резерву.

3. Колізії між національними стандартами та європейськими принципами публічної служби. Законодавство України формально впроваджує принципи меритократії та політичної нейтральності, але на практиці їх реалізація залишається непослідовною. Це виявляється у неоднорідності процедур добору та атестації, що відрізняються залежно від органу влади, а також у слабкому контролі за дотриманням стандартів доброчесності.

4. Обмежена інтеграція цифрових та аналітичних інструментів. Хоча в окремих органах влади впроваджено електронні кадрові системи, вони не є централізованими і не забезпечують комплексного обліку компетенцій, оцінювання результативності та планування кар'єрного росту. Наприклад, окремі міністерства використовують власні HRM-системи, які не інтегруються з Єдиною державною системою електронного управління персоналом, що ускладнює аналітичну підтримку кадрових рішень на національному рівні.

5. Відсутність єдиних методологічних стандартів для розвитку компетенцій та навчання. Професійне навчання та підвищення кваліфікації державних службовців часто реалізується фрагментарно, без чітко визначених стандартів оцінки результатів та узгодження з кадровими потребами органів влади [15].

Таким чином, аналіз проблем нормативного регулювання демонструє, що реформування державної кадрової політики не може обмежуватися лише формальним удосконаленням законів. Для забезпечення ефективного функціонування системи публічного управління необхідне комплексне поєднання оновленої нормативно-правової бази з сучасними управлінськими інструментами, що включають стратегічне планування кадрового потенціалу, цифровізацію процесів, управління результативністю та впровадження компетентнісного підходу. Наступний розділ статті присвячено обґрунтуванню конкретних управлінських механізмів модернізації кадрового забезпечення публічного управління в Україні.

Виявлені структурні дисфункції, нормативні колізії та управлінські обмеження, що знижують ефективність і інституційну спроможність державної кадрової політики, обумовлюють необхідність переходу від констатації проблем до формування системних, науково обґрунтованих пропозицій щодо її концептуального та інструментального вдосконалення. Тому, для підвищення ефективності державної кадрової політики в умовах сучасних трансформацій публічного управління та євроінтеграційних процесів необхідне комплексне поєднання правових і управлінських інструментів (рис. 2).

Рис. 2. Комплексний механізм модернізації державної кадрової політики в умовах сучасних трансформацій публічного управління та євроінтеграційних процесів

Джерело: запропоновано автором

Доцільно розглянути запропоновані механізми модернізації державної кадрової політики в умовах сучасних трансформацій публічного управління та євроінтеграційних процесів більш детально:

1. Стратегічне планування кадрового потенціалу - створення системи стратегічного кадрового планування дозволяє прогнозувати потреби органів влади в компетентних фахівцях, формувати кадровий резерв і забезпечувати рівномірний розподіл експертного потенціалу. У європейській практиці, зокрема в

Німеччині та Польщі, застосовуються централізовані HR-аналітичні системи, що інтегрують дані про компетенції, навчання, оцінювання результативності та кар'єрне просування. В Україні такий підхід може реалізовуватися через інтеграцію органів управління персоналом із централізованою цифровою платформою «ВзаємоДія», що дозволить поєднати нормативні вимоги із практичним управлінням кадровими ресурсами.

2. Впровадження системи управління результативністю (Performance Management) - ключовим механізмом модернізації є оцінювання діяльності державних службовців на основі чітких критеріїв та KPI. Це дозволяє не лише контролювати виконання посадових обов'язків, а й мотивувати професійний розвиток. Прикладом є система оцінювання результативності в Литві, де KPI державних службовців інтегровані з планами розвитку органу влади, що забезпечує прямий зв'язок між особистою ефективністю та стратегічними цілями установи.

3. Компетентнісний та навчальний підхід - формування і розвиток професійних компетенцій державних службовців має здійснюватися системно через постійне навчання, сертифікацію та атестацію. Впровадження єдиних стандартів компетенцій, як це практикується в країнах Балтії та Польщі, дозволяє забезпечити рівномірний рівень професіоналізації кадрів та прозорість процедур підвищення кваліфікації. В Україні ці функції можуть реалізовуватися через Національну академію державного управління при Президентові України та навчальні центри міністерств, з чітким узгодженням навчальних програм з кадровими потребами органів влади.

4. Цифровізація кадрових процесів - цифрові інструменти дозволяють інтегрувати добір, оцінку, розвиток та мотивацію кадрів у єдину систему управління. Впровадження автоматизованих HRM-систем забезпечує прозорість процедур, скорочує адміністративні витрати та дозволяє отримувати аналітичні дані для стратегічного управління персоналом. Успішним прикладом є Естонія, де електронна платформа державної служби інтегрує всі кадрові процеси та дозволяє в режимі реального часу контролювати їх результативність.

5. Гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами - модернізація кадрової політики неможлива без адаптації національного законодавства до стандартів ЄС щодо належного врядування, це передбачає:

- закріплення принципів меритократії, політичної нейтральності та прозорості процедур;
- впровадження єдиних методологічних стандартів оцінки компетенцій і результативності;
- створення механізмів контролю за дотриманням стандартів доброчесності та запобігання конфлікту інтересів.

6. Інституційні механізми підтримки реформ - ефективне впровадження управлінських механізмів потребує чіткої розмежованості повноважень між центральними органами управління персоналом і підрозділами кадрового забезпечення. Доцільним є створення спеціалізованого органу або підрозділу, який координує реалізацію кадрової політики, стандартизує методологію планування та оцінювання компетенцій, а також здійснює моніторинг ефективності кадрових процедур без дублювання функцій існуючих структур.

Таким чином, комплексне застосування правових і управлінських механізмів – стратегічного кадрового планування, управління результативністю, компетентнісного підходу, цифровізації та інституційної підтримки – дозволяє не лише усунути нормативні та процедурні колізії, а й сформувати стабільну, прозору та результативну систему державної кадрової політики, що відповідає сучасним викликам публічного управління та стандартам ЄС [16, с. 120].

Висновки. Отже, у статті здійснено комплексний теоретико-правовий та управлінський аналіз реформування державної кадрової політики у сфері публічного управління в умовах сучасних трансформацій державного управління та євроінтеграційних процесів. Обґрунтовано, що кадрове забезпечення є системоутворювальним елементом інституційної спроможності органів публічної влади, оскільки саме якість кадрового потенціалу визначає ефективність реалізації державної політики, стійкість управлінських інститутів і рівень довіри суспільства до публічної влади.

Встановлено, що чинна модель правового регулювання державної служби та служби в органах місцевого самоврядування характеризується фрагментарністю нормативного забезпечення, наявністю процедурних колізій у питаннях добору, оцінювання, просування та дисциплінарної відповідальності, а також недостатньою інтегрованістю управлінських інструментів у єдину стратегічну систему. Незважаючи на закріплення в законодавстві принципів меритократії, політичної неупередженості, прозорості та підзвітності, їх практична реалізація залишається непослідовною через слабку методологічну узгодженість процедур та обмеженість механізмів інституційного контролю.

Доведено, що модернізація державної кадрової політики потребує комплексного оновлення нормативно-правової бази з урахуванням європейських стандартів публічної служби, а також впровадження сучасних управлінських інструментів, зокрема стратегічного управління людськими ресурсами, компетентнісного підходу, цифровізації кадрових процедур і систем управління результативністю. Перехід від адміністративно-кадрової моделі до інтегрованої моделі HR-менеджменту в публічному секторі має забезпечити довгострокове планування кадрового потенціалу, формування дієвого кадрового резерву, прозорі механізми професійного розвитку та підвищення персональної відповідальності службовців.

З урахуванням міжнародного досвіду та євроінтеграційних орієнтирів, реформування державної кадрової політики має відбуватися на засадах системності, правової визначеності та інституційної

узгодженості, що дозволить забезпечити формування професійного, політично нейтрального та компетентного корпусу публічної служби. Реалізація запропонованих підходів сприятиме зміцненню інституційної спроможності органів публічної влади, підвищенню якості управлінських рішень та утвердженню сучасної моделі публічного управління, орієнтованої на результат, ефективність і публічну цінність.

Перспективи подальших досліджень убачаються у поглибленні комплексного аналізу реформування державної кадрової політики з акцентом на інтеграцію правових, управлінських та соціально-психологічних аспектів у процеси формування професійного публічного корпусу. Доцільним є розроблення практичних механізмів запровадження стратегічного HR-менеджменту в умовах цифрової трансформації, удосконалення процедур добору, оцінювання, просування та управління результативністю персоналу з урахуванням принципів меритократії, політичної нейтральності та прозорості.

Подальші дослідження можуть зосередитися на адаптації міжнародного досвіду, зокрема стандартів ЄС та практик SIGMA/OECD, до українського контексту, розробці індикаторів оцінки інституційної спроможності органів влади та впливу цифровізації на ефективність кадрових процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Теремецький В. І., Шуст Г. П. Публічне управління у сфері використання та охорони земельних ресурсів: зарубіжний досвід та українські реалії. *Право і безпека*. 2020. № 2. С. 69–75. <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.09>
2. Теремецький В. І. Основні напрямки удосконалення кадрового забезпечення податкової міліції України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 348–358.
3. Карсім А. Адаптація європейських моделей публічного управління до умов повоєнної України: виклики та перспективи. *Публічне управління і політика*, 2025. 5(9). DOI: <https://doi.org/10.70651/3041-2498/2025.5.10>.
4. Мельник В. І. Управління персоналом в системі державної служби в Україні : дис. ... доктора філ. Спец. 281: Публічне управління та адміністрування. Одеса, 2022. 289 с.
5. Журавель Я., Діордіца І. Актуальні європейські моделі децентралізації влади та перспективи їх впровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 343–347. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/83>.
6. Борщевський В., Василиця О., Матвеев Є. Публічне управління в умовах воєнного стану: інституційні трансформації, стратегічне планування та механізми розвитку. *Держава та регіони*. 2022. № 2. С. 30–35. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2022.2.5>.
7. Krupchan, O., Olefir, V., Derevyanko, B., Teremetskyi, V., Popovych, T., Andrushchenko, L., & Malyshev, O. Concept of “Management Services” in Ukrainian Legislation and EU Laws. *Lex Humana*. 2024. № 16(1). С. 281–296. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2903> (дата звернення: 15.10.2025).
8. Цигилик Н. В. Порівняння методологічних основ функціонування HR-менеджменту органів публічної влади в Україні та провідних країнах Європи в умовах інституційного розвитку. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. Вип. 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.33.5>.
9. Казюк Я. Актуальні проблеми кадрової політики в галузі державного управління. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2011-4/doc/2/02.pdf> (дата звернення: 15.10.2025).
10. Салманов С. Актуальні проблеми формування кадрової політики в системі публічного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2023. № 6. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.6.14>
11. Плецан Х. В. Формування і удосконалення кадрової політики в середовищі публічного управління: зарубіжний досвід. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 5. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/28.pdf (дата звернення: 15.10.2025).
12. Досвід країн-кандидатів на членство в ЄС та України щодо інституційної спроможності та реалізації державної політики європейської інтеграції. НАДС. Бібліотека державного службовця. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/Mignarodna%20dijalnist/2-dosvid-krain-kandydativ-na-chlenstvo-v-eu-2.pdf> (дата звернення: 15.10.2025).
13. Сорока О. В. Забезпечення кадрової безпеки як функція управління персоналом. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2018. № 4 (68). С. 53–63.
14. Шлапак А.В., Іващенко О.А. Управління соціальною безпекою в умовах цифрової економіки: локальний рівень. *Бізнес Інформ*. 2024. № 1. С. 87–94.
15. Костенко О. О., Грушинська Н. М. Формування та реалізація кадрової політики в органах публічної влади: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Економічний простір*. 2020. № 158. С. 77–82.
16. Теремецький В. І., Маляр С. А. Гармонізація законодавства України у сфері управління житловим фондом з правом європейського союзу: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2025. № 3 (33). С. 110–121. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2025.3.13>

REFERENCES:

1. Teremetskyi, V. I., & Shust, H. P. (2020). Public administration in the field of land use and land resources: Foreign experience and Ukrainian realities [Public administration in the field of land use and

- protection: Foreign experience and Ukrainian realities]. *Pravo i bezpeka*, (2), 69–75. <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.09>
2. Teremetskyi, V. I. (2012). Osnovni napriamky udoskonalennia kadrovoho zabezpechennia podatkovoi militsii Ukrainy [Main directions for improving the staffing of the tax police of Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, (2), 348–358.
 3. Karsim, A. (2025). Adaptatsiia yevropeyskykh modelei publichnogo upravlinnia do umov povoinnoi Ukrainy: vyklyky ta perspektyvy [Adaptation of European models of public administration to post-war Ukraine: challenges and prospects]. *Publichne upravlinnia i polityka*, 5(9). DOI: <https://doi.org/10.70651/3041-2498/2025.5.10> [in Ukrainian].
 4. Melnyk, V. I. (2022). Upravlinnia personalom v systemi derzhavnoi sluzhby v Ukraini [Personnel management in the system of civil service in Ukraine] (Doctoral dissertation, specialty 281 “Public Administration and Governance”). Odesa, 289 p. [in Ukrainian].
 5. Zhuravel, Ya., & Diorditsa, I. (2023). Aktualni yevropeiski modeli detsentralizatsii vlady ta perspektyvy yikh vprovadzhennia v Ukraini [Current European models of decentralization of power and prospects for their implementation in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 11, 343–347. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/83> [in Ukrainian].
 6. Borshchevskyi, V., Vasylytsia, O., & Matvieiev, Ye. (2022). Publichne upravlinnia v umovakh voiennoho stanu: instytutsiini transformatsii, stratehichne planuvannia ta mekhanizmy rozvytku [Public administration under martial law: institutional transformations, strategic planning, and development mechanisms]. *Derzhava ta rehiony*, 2, 30–35. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2022.2.5> [in Ukrainian].
 7. Krupchan, O., Olefir, V., Derevyanko, B., Teremetskyi, V., Popovych, T., Andrushchenko, L., & Malyshev, O. (2024). Concept of “Management Services” in Ukrainian Legislation and EU Laws. *Lex Humana*, 16(1), 281–296. Retrieved from: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2903> [in English].
 8. Tsyhylik, N. V. (2023). Porivniannia metodolohichnykh osnov funktsionuvannia HR-menedzhmentu orhaniv publichnoi vlady v Ukraini ta providnykh krain Yevropy v umovakh instytutsiinoho rozvytku [Comparison of methodological foundations of HR management functioning in public authorities in Ukraine and leading European countries under institutional development]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*, 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.33.5> [in Ukrainian].
 9. Kaziuk, Ya. (2011). Aktualni problemy kadrovoy polityky v haluzi derzhavnoho upravlinnia [Current issues of personnel policy in the field of public administration]. Retrieved from: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2011-4/doc/2/02.pdf> [in Ukrainian].
 10. Salmanov, S. (2023). Aktualni problemy formuvannia kadrovoy polityky v systemi publichnogo upravlinnia [Current issues of personnel policy formation in the public administration system]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 6. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.6.14> [in Ukrainian].
 11. Pletsan, Kh. V. (2019). Formuvannia i udoskonalennia kadrovoy polityky v seredovyschi publichnogo upravlinnia: zarubizhnyi dosvid [Formation and improvement of personnel policy in the environment of public administration: foreign experience]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 5. Retrieved from: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/28.pdf [in Ukrainian].
 12. Dosvid krain-kandydativ na chlenstvo v Yevropeisku Soiuz ta Ukrainy shchodo instytutsiinoyi spromozhnosti ta realizatsii derzhavnoi polityky yevropeiskoi integratsii [Experience of EU candidate countries and Ukraine regarding institutional capacity and implementation of European integration policy]. Kyiv: NADS. Retrieved from: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/Mignarodna%20dijalnist/2-dosvid-krain-kandydativ-na-chlenstvo-v-eu-2.pdf> [in Ukrainian].
 13. Soroka, O. V. (2018). Zabezpechennia kadrovoy bezpeky yak funktsiia upravlinnia personalom [Ensuring personnel security as a function of human resource management]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, 4(68), 53–63 [in Ukrainian].
 14. Shlapak, A. V., & Ivashchenko, O. A. (2024). Upravlinnia sotsialnoi bezpekoiu v umovakh tsyfrovoy ekonomiky: lokalnyi riven [Management of social security in the conditions of digital economy: local level]. *Biznes Inform*, 1, 87–94 [in Ukrainian].
 15. Kostenko, O. O., & Hrushchynska, N. M. (2020). Formuvannia ta realizatsiia kadrovoy polityky v orhanakh publichnoi vlady: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid [Formation and implementation of personnel policy in public authorities: domestic and foreign experience]. *Ekonomichnyi prostir*, 158, 77–82 [in Ukrainian].
 16. Teremetskyi, V. I., & Maliar, S. A. (2025). Harmonizatsiia zakonodavstva Ukrainy u sferi upravlinnia zhytlovym fondom z pravom Yevropeiskoho Soiuzu: Porivnialno-pravovy analiz [Harmonization of the Legislation of Ukraine in the Field of Housing Stock Management with European Union Law: a Comparative Legal Analysis]. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*, 3(33), 110–121. <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2025.3.13> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.11.2025

УДК 347

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-264-269

Кіт Тарас Борисович,

аспірант кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного університету

t.kit@st.wunu.edu.ua

ORCID ID: 0009-0002-2747-265X

ЗАХИСТ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ФІЗИЧНИХ ОСІБ У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ

Актуальність теми визначається зростанням ролі практики ЄСПЛ у забезпеченні балансу між правом на свободу вираження поглядів та правом на захист честі, гідності та ділової репутації фізичних осіб. Особливе значення має те, що практика Суду конкретизує критерії допустимої критики, межі втручання у приватне життя та стандарти захисту ділової репутації, що є важливим для формування єдиної судової практики в національних системах.

Мета дослідження полягає у всебічному аналізі практики ЄСПЛ у сфері захисту ділової репутації фізичних осіб, зокрема виявленні критеріїв порушення та меж допустимої критики.

У результаті дослідження встановлено, що практика ЄСПЛ визначає ділову репутацію фізичної особи як немайнове благо, захищене ст. 8 Конвенції, та формує критерії співвідношення цього права зі свободою вираження поглядів. Критеріями захисту у даній категорії справ ЄСПЛ визначає достовірність інформації, суспільний інтерес, роль особи у суспільстві, контекст і форма поширення інформації тощо. Суд розмежовує фактичні твердження й оціночні судження, наголошуючи, що вимога доводити правдивість останніх суперечить свободі слова.

З'ясовано, що публічні особи мають бути більш терпимими до критики, тоді як приватні особи користуються ширшим захистом. Встановлено, що свобода вираження поглядів може бути обмежена для захисту репутації інших осіб, однак будь-яке обмеження має бути пропорційним, необхідним у демократичному суспільстві та не створювати стримуючого ефекту для громадських дискусій або повідомлення про суспільно важливі питання. Зроблено висновок, що практика ЄСПЛ формує стандарти, що забезпечують гармонійне співіснування свободи слова та права на ділову репутацію фізичних осіб, а застосування цих стандартів у національних системах сприяє ефективному захисту прав людини та забезпеченню пропорційності втручання у конституційні права.

Ключові слова: ЄСПЛ, практика ЄСПЛ, Європейська конвенція з прав людини (Конвенція), суд, судово практика, рішення суду, ділова репутація, фізичні особи, захист.

Kit T. PROTECTION OF THE BUSINESS REPUTATION OF NATURAL PERSONS IN THE PRACTICE OF THE ECtHR

The relevance of the topic is determined by the growing role of the ECtHR's practice in ensuring a balance between the right to freedom of expression and the right to the protection of honor, dignity and business reputation of individuals. It is particularly significant that the ECtHR's practice clarifies the criteria for permissible criticism, the limits of interference with private life and the standards for the protection of business reputation, which is important for the development of consistent judicial practice within national legal systems.

The purpose of this study is to provide a comprehensive analysis of the ECtHR's practice regarding the protection of individuals' business reputation, with particular emphasis on identifying the criteria for violations and delineating the boundaries of permissible criticism.

As a result of the study, it has been established that the ECtHR's practice defines an individual's business reputation as a non-pecuniary interest protected under Article 8 of the Convention and develops criteria for balancing this right with the freedom of expression. In this category of cases, the ECtHR identifies factors such as the accuracy of the information, public interest, the individual's role in society, as well as the context and manner of dissemination of the information as key criteria for protection. The Court distinguishes between factual statements and value judgments, emphasizing that requiring proof of the truth of the latter would be contrary to freedom of expression.

It has been established that public figures must tolerate a higher degree of criticism, whereas private individuals enjoy broader protection. It has also been determined that freedom of expression may be restricted to protect the reputation of others; however, any such restriction must be proportionate, necessary in a democratic society and must not have a chilling effect on public debate or the reporting of matters of public interest. The study concludes that the ECtHR's practice establishes standards that ensure the harmonious coexistence of freedom of expression and the right to an individual's business reputation and that the application of these standards within national legal systems contributes to the effective protection of human rights and ensures the proportionality of interference with constitutional rights.

Keywords: ECtHR, the practice of the ECtHR, European Convention on Human Rights (Convention), court, judicial practice, court decision, business reputation, natural persons, protection.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві, що ґрунтується на принципах демократії та верховенства права, питання співвідношення між правом на свободу вираження поглядів та правом на захист честі, гідності та ділової репутації набуває особливої актуальності. Інформаційна відкритість, зростання ролі медіа та соціальних мереж суттєво підвищують ризики поширення недостовірних або принизливих відомостей, які можуть завдавати шкоди особистим і професійним інтересам фізичних осіб. Водночас надмірне обмеження свободи вираження може призвести до створення перешкод для суспільної дискусії та контролю за діяльністю публічних осіб. Саме тому пошук оптимального балансу між цими

правами є ключовим викликом як для національних судів, так і для Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ).

Наявна практика Європейського суду з прав людини (далі - практика ЄСПЛ) демонструє неоднорідність підходів до тлумачення меж допустимої критики, визначення шкоди діловій репутації та оцінки пропорційності втручання у свободу вираження. Більше того, відсутність чіткого законодавчого визначення поняття «ділова репутація» та усталених критеріїв її захисту призводить до правової невизначеності, що потребує системного осмислення на доктринальному рівні. З огляду на це, вивчення практики ЄСПЛ у справах, пов'язаних із захистом ділової репутації фізичних осіб, має важливе значення для формування єдиних підходів до забезпечення справедливого балансу між правом на репутацію та свободою вираження поглядів у демократичному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній науковій літературі проблематику ділової репутації досліджували Кравченко Т., Швидка Т., Маркович Х. М., Смерик М. С. та інші. У їхніх працях розглядаються правова природа ділової репутації, її особливості як немайнового блага, критерії формування та механізми захисту, а також зв'язок із свободою слова. Водночас, з огляду на відсутність легального визначення ділової репутації у національному законодавстві та постійний розвиток її доктрини у практиці ЄСПЛ, виникає необхідність системного наукового аналізу даного немайнового блага, його характеристик та механізмів захисту з урахуванням стандартів, вироблених практикою ЄСПЛ.

Мета статті полягає у всебічному аналізі практики ЄСПЛ у сфері захисту ділової репутації фізичних осіб, зокрема виявленні критеріїв порушення та меж допустимої критики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно із ст. 299 Цивільного кодексу України (далі - ЦК України), фізична особа має право на недоторканність ділової репутації та можливість судового захисту даного права [1]. Відповідно до норм ЦК України, ділова репутація є особистим немайновим благом. При цьому, ділова репутація не має економічного змісту, але може опосередковано впливати на економічну сферу, тобто довіру клієнтів, партнерів, кредиторів, споживачів тощо [2].

Водночас, у зв'язку із відсутністю нормативного визначення ділової репутації, у доктрині права існують різноманітні підходи до її розуміння, які ґрунтуються на економічних, соціальних та правових засадах та стосуються переважно юридичних осіб. Одні науковці трактують ділову репутацію як немайнове благо, що відображає оцінку діяльності суб'єкта господарювання з боку суспільства, контрагентів та споживачів [3, с. 98], інші як сукупність ділових характеристик і поведінкових ознак, що забезпечують довіру до суб'єкта та визначають його конкурентоспроможність на ринку [4, с. 67]. Однак, ділова репутація належить фізичній особі незалежно від наявності у неї статусу суб'єкта підприємницької діяльності, тому властива кожній фізичній особі [5, с. 172].

Не вдаючись до дискусії з приводу розуміння ділової репутації фізичної особи, видається прийнятним її розуміння як «оцінки діяльності фізичної особи, яка ґрунтується на висновках про її ділові та моральні якості, дотримання нею вимог законодавства та належне виконання договірних та інших зобов'язань перед діловими партнерами та споживачами» [6, с. 744]. Отож, ділова репутація фізичної особи є особистим немайновим правом, яке відображає суспільну оцінку її професійних, ділових і моральних якостей та забезпечує соціальне існування. Водночас її порушення може спричинити майнові наслідки, наприклад втрату клієнтів, партнерів чи роботи.

Ділова репутація фізичної особи характеризується такими ознаками як суб'єктність (належить конкретним фізичним особам), об'єктивний характер (формується не самою особою, а оцінкою третіх осіб; фізична особа не може «створити» репутацію лише своєю волею), нематеріальність (не має прямої грошової форми, але може впливати на майнові результати, наприклад втрата клієнтів через поширення неправдивої інформації) та спеціальний механізм захисту (чинне законодавство передбачає право на спростування недостовірної інформації та відшкодування моральної шкоди). Крім того, аналіз рішень ЄСПЛ свідчить, що ділова репутація фізичної особи тісно пов'язана зі свободою слова, а межі її захисту визначаються балансом між статтею 8 та статтею 10 Конвенції.

Передусім варто зауважити, що ЄСПЛ неодноразово підкреслював важливість захисту ділової репутації фізичних осіб як складової їхнього права на приватне життя, передбачене ст. 8 Конвенції. У ряді справ суд визнавав, що поширення недостовірної інформації або такої, що принижує іншу особу, може становити порушення ст. 8 Конвенції, якщо такі дії завдають значної шкоди честі або діловому статусу. Також, Суд неодноразово зауважував, що свобода вираження поглядів часто конфліктує із правом на повагу до приватного та сімейного життя. З огляду на це, ЄСПЛ застосовує принцип пропорційності, оцінюючи характер інформації (фактичні твердження чи оціночні судження), її достовірність, суспільну важливість теми, роль особи у суспільстві (публічна чи приватна). В останньому випадку, Суд чітко проводить розмежування між публічними та приватними особами, так як публічні особи (політики, керівники компаній) підлягають більш жорсткій критиці, натомість приватні особи мають більший захист, особливо якщо твердження не мають суспільної ваги.

У цьому контексті варто звернути увагу на рішення у справі «Lingens v. Austria», де журналіст був засуджений за наклеп щодо політика, однак ЄСПЛ встановив, що «свобода вираження поглядів особливо важлива для журналістів, і що наклепи щодо політиків повинні бути предметом особливо ретельної перевірки; Суд наголосив на необхідності балансу між правом на репутацію та свободою вираження» [7]. У

даному рішенні ЄСПЛ розмежував оціночні судження та фактичні твердження та підкреслив важливість свободи вираження при критиці публічних осіб, однак, наголосив, що недостовірна інформація може порушувати ст. 8, і навіть політик має право на захист своєї репутації, але цей захист повинен зважено співіснувати зі свободою вираження [7].

Дане рішення має фундаментальний характер у сфері співвідношення захисту ділової репутації та свободи слова, оскільки Суд вперше чітко розмежував оціночні судження та фактичні твердження, визнавши, що вимога доводити правдивість оціночних суджень є несумісною із ст. 10 Конвенції. ЄСПЛ наголосив, що «політики та публічні особи мають бути більш терпимими до критики, оскільки вони свідомо беруть участь у публічному житті; захист репутації залишається легітимною метою, але він не може використовуватись як засіб обмеження суспільної дискусії, а будь-яке покарання журналіста чи громадянина за висловлення оцінки може створити охолоджувальний ефект для свободи преси» [7]. Також, що важливо, оціночне судження не підлягає доказуванню, однак воно має мати фактичне підґрунтя, тобто бути висловлене добросовісно, без спотворення фактів. «Покарання журналіста навіть невеликим штрафом може мати охолоджувальний ефект на засоби масової інформації, змушуючи їх уникати законної критики» [7].

Отож, даним рішенням ЄСПЛ фактично сформував стандарт співвідношення свободи слова та захисту ділової репутації, розмежувавши чітко оціночні судження та фактичні твердження і визначивши, що вимога доводити правдивість останніх обмежує свободу вираження. Суд підкреслив, що публічні особи та політики мають бути більш терпимими до критики, однак якщо недостовірна інформація порушує їх ділову репутацію - відповідний захист матиме легітимну мету.

У справі «Høiness v. Norway» ЄСПЛ зазначив, що «для застосування ст. 8 Конвенції втручання у ділову репутацію особи повинно мати достатній ступінь серйозності та здійснюватися таким чином, щоб реально порушувати її право на повагу до приватного життя» [8]. Оцінюючи пропорційність втручання у даній справі, «Суд виокремив кілька ключових аспектів, важливих для аналізу свободи вираження поглядів: контекст висловлювань, дії щодо запобігання або видалення наклепницьких коментарів, можливість притягнення до відповідальності безпосередніх авторів, а також наслідки національного судового розгляду» [8]. Отож, втручання у ділову репутацію повинно бути серйозним та реально порушувати право на повагу до приватного життя. Суд підкреслив, що захист ділової репутації має узгоджуватися зі свободою вираження поглядів та принципом пропорційності.

Схожу позицію ЄСПЛ висловив також у справі «Axel Springer AG v. Germany» вказавши що, «поняття «приватного життя» є широким і не піддається вичерпному визначенню; воно охоплює у тому числі особисту інформацію, щодо якої особа може обґрунтовано очікувати, що вона не буде опублікована без її згоди» [9]. Для того, щоб ст. 8 Конвенції могла застосовуватися, шкода діловій репутації особи має бути достатньо серйозною та реально впливати на реалізацію права на повагу до приватного життя. Водночас Суд підкреслює, що на ст. 8 не можна покладатися, якщо втрата репутації є очікуваним наслідком власних дій особи, наприклад, вчинення кримінального правопорушення. Тому, коли здійснюється балансування між правом на свободу вираження поглядів і правом на повагу до приватного життя, застосовуються критерії, вироблені Судом, зокрема: «внесок у суспільну дискусію, наскільки відома особа і про що йдеться у публікації, поведінка особи до публікації, спосіб отримання інформації та її достовірність, зміст, форма та наслідки публікації, суворість накладених санкцій» [9]. Цікаво, що Суд врахував той факт, що актор сам розкривав деталі свого приватного життя в інтерв'ю, свідомо шукаючи публічності, через що його «законне очікування» на захист приватності зменшилося. Отож, ЄСПЛ підтвердив, що для застосування ст. 8 Конвенції шкода діловій репутації повинна бути серйозною та реально впливати на право на приватне життя, однак якщо втрата репутації є наслідком власних дій особи або її свідомого прагнення публічності, захист за ст. 8 виключається.

У справі «Pfeifer v. Austria» ЄСПЛ встановив, що «твердження у публікації виходили за межі допустимої критики, оскільки звинувачували заявника у фактичному спричиненні смерті іншій особі без належної фактичної основи; національні суди не взяли до уваги відсутність доказів причетності заявника, тому вони не змогли забезпечити належний баланс між правом заявника на захист репутації та свободою вираження інших осіб, через що відбулося порушення ст. 8 Конвенції» [10]. Суд підкреслив, що навіть публічні особи мають право на захист своєї репутації від наклепу, і національні суди повинні забезпечити ефективний захист цього права. Дана справа показує складність балансу між свободою слова та правом на приватність, оскільки встановлює правило, що публічні особи не повинні піддаватися надмірній критиці, що виходить за межі допустимого.

«Frankowicz v. Poland», у якому ЄСПЛ вказав, що «ст. 10 Конвенції застосовується до всіх видів інформації, ідей чи форм вираження, включно з випадками, коли метою є отримання прибутку або стосується комерційної діяльності заявника; питання професійної практики не виключені з-під захисту ст. 10, тому дисциплінарне стягнення за висловлення критики щодо лікування пацієнта становили втручання у право заявника на свободу вираження» [11]. За матеріалами справи, заявник, лікар, підготував висновок, що критикував лікування пацієнта іншим лікарем, внаслідок чого дисциплінарні органи визнали його винним у порушенні принципу професійної солідарності та Кодексу етики. Суд визнав, що втручання було «визначене законом» (дисциплінарне стягнення ґрунтувалося на статтях Кодексу медичної етики) та переслідувало легітимну мету (захист прав та репутації інших осіб), однак втручання не було пропорційним легітимній

меті а, отже, не було «необхідним у демократичному суспільстві» для захисту прав інших осіб. Як наслідок, мало місце порушення ст. 10 Конвенції.

Суд підкреслив, що «специфіку професії заявника слід враховувати при оцінці обмежень його права на свободу вираження, оскільки лікарі перебувають у відносинах з пацієнтами, які базуються на довірі та конфіденційності; водночас пацієнт має право звернутися до іншого лікаря за його медичною думкою щодо свого лікування» [11]. Той факт, що висновок був підготовлений у межах комерційної діяльності та містив критику іншого лікаря, не робить його необ'єктивним. Крім того, національні органи не здійснили перевірку достовірності наведених тверджень, а регіональна медична палата виходила з позиції, що будь-яка критика колеги заборонена, і питання правдивості висновку вважалося другорядним. Тому ЄСПЛ вказав, що «такий надто суворий підхід до критики колеги суперечить праву на свободу вираження та може зупиняти лікарів від надання пацієнтам об'єктивної оцінки їхнього стану здоров'я, що підриває основну мету професії - охорону життя та здоров'я пацієнтів» [11]. Суд встановив, що висновок заявника був критичною оцінкою лікування пацієнта, а не особистою атакою на іншого лікаря, і стосувався питань суспільного значення. Отже, дисциплінарне стягнення за підготовку критичного висновку щодо лікування пацієнта становило невинуватене втручання у право заявника на свободу вираження. Суд підкреслив, що специфіку професії слід враховувати, оскільки надмірне обмеження критики колег може перешкоджати наданню пацієнтам об'єктивної медичної оцінки. Крім того, висновок лікаря був спрямований на обговорення питань суспільного значення, а не на особисту атаку, і його критика була обґрунтованою. Натомість національні органи не перевірили достовірність тверджень і заборонили будь-яку критику колег, що суперечило принципу пропорційності.

Варто звернути увагу також на рішення у справі «Allée v. France», яка стосувалася порушення права на свободу вираження поглядів (ст. 10 Конвенції) у контексті кримінальної справи за наклеп. Заявниця надіслала електронного листа шістьом особам, у якому звинуватила керівника організації в сексуальних домаганнях та моральному насильстві і внаслідок цього вона була засуджена за публічний наклеп. Національні суди визнали її винною у публічній дифамації, оскільки лист був надісланий особам, які не були уповноважені отримувати та обробляти такі заяви [12]. ЄСПЛ встановив, що втручання у право заявниці на свободу вираження було необґрунтованим, оскільки лист був надісланий обмеженому колу осіб і не мав на меті публічного поширення, а національні суди надмірно розширили поняття «публічності», застосовували занадто сувору інтерпретацію закону, що суперечить вимогам ст. 10 Конвенції.

Суд зазначив, що «стосовно природи висловлювань, заявниця діяла як жертва, а не як громадянин або «інсайдер-інформатор», що зменшує значення критерію суспільного інтересу при оцінці балансу прав» [12]. ЄСПЛ визнав, що національні суди відмовили у визнанні добросовісності заявниці через недостатню фактичну базу для тверджень про сексуальне насильство, тобто вимога доказати факти була надмірною, а відсутність свідків і офіційних скарг не свідчить про недобросовісність заявниці. Більше того, лист був надісланий обмеженому колу осіб і мав обмежений вплив на репутацію, тому Суд дійшов висновку, що порушено баланс між обмеженням свободи вираження та захистом ділової репутації, констатувавши порушення ст. 10 Конвенції. Суд вказав, що «таке суворе покарання за дії заявниці має стримуючий ефект, що може відлякати інших осіб від повідомлення про подібні серйозні порушення і тому ЄСПЛ дійшов висновку, що між обмеженням права на свободу вираження думок заявниці та законною метою захисту репутації іншої особи не існувало розумного співвідношення пропорційності» [12]. Отже, з огляду на обмежене коло осіб, які отримали відповідний лист, відсутність мети його публічного розповсюдження та мінімальний вплив на репутацію адресата, ЄСПЛ визнав, що національні суди неправомірно кваліфікували дії заявниці як публічний наклеп і застосували до неї непропорційні санкції. Суд дійшов висновку, що таке втручання не відповідало вимогам необхідності у демократичному суспільстві та не забезпечувало справедливого балансу між захистом репутації і свободою вираження поглядів.

Висновки. Отже, аналіз практики ЄСПЛ свідчить, що Суд послідовно дотримується підходу, спрямованого на забезпечення балансу між правом на свободу вираження поглядів (ст. 10 Конвенції) та правом на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8 Конвенції). Ділова репутація фізичної особи захищається як немайнове благо та охороняється ст. 8 Конвенції як частина права на повагу до приватного і сімейного життя. Критеріями захисту у даній категорії справ ЄСПЛ визначає достовірність інформації, суспільний інтерес, роль особи у суспільстві, контекст і форма поширення інформації тощо. Також, що важливо, Суд розмежовує фактичні твердження та оціночні судження, наголошуючи, що вимога доводити правдивість останніх суперечить свободі слова. ЄСПЛ визнає, що публічні особи мають бути більш терпимими до критики, тоді як приватні особи користуються ширшим захистом. У своїх рішеннях Суд часто зазначає, що свобода вираження поглядів може бути обмежена для захисту репутації інших осіб, однак будь-яке обмеження має бути пропорційним, необхідним у демократичному суспільстві та не створювати стримуючого ефекту для громадських дискусій або повідомлення про суспільно важливі питання. Таким чином, практика ЄСПЛ формує чіткі стандарти, що забезпечують гармонійне співіснування свободи слова та права на ділову репутацію фізичних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1085> (дата звернення: 23.10.2025).
2. Heymann Laura A. The Law of Reputation and the Interest of the Audience. 2011. Faculty Publications. P. 1341-1439. URL: <https://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2214&context=facpubs> (дата звернення: 23.10.2025).
3. Кравченко Т. Поняття «ділова репутація суб'єктів господарювання»: визначення та правова природа. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 93-99. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/18.pdf> (дата звернення: 23.10.2025).
4. Швидка Т. Господарсько-правове регулювання порушень, пов'язаних із неправомірним використанням ділової репутації суб'єктів господарювання. *Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 62-69. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/65455b31-7985-4e72-af86-3147971f8bcd/content> (дата звернення: 23.10.2025).
5. Маркович Х. М., Смерик М. С. Право на честь, гідність та ділову репутацію як особисте немайнове право фізичної особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 171-174. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/38.pdf (дата звернення: 23.10.2025).
6. Нагребельний В. П. Ділова репутація. *Юридична енциклопедія: в 6 т. К. Українська енциклопедія*. 1998. Т. 2: Д-Й.
7. European Court of Human Rights. Lingens v. Austria, Application No. 9815/82, Judgment of 8 July 1986. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57523%22%7D> (дата звернення: 23.10.2025).
8. European Court of Human Rights. Høiness v. Norway, Application No. 43624/14, Judgment of 19 March 2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-191740%22%7D> (дата звернення: 23.10.2025).
9. European Court of Human Rights. Axel Springer AG v. Germany, Application No. 39954/08, Judgment of 7 February 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-109034%22%7D> (дата звернення: 23.10.2025).
10. European Court of Human Rights. Pfeifer v. Austria, Application No. 12556/03, Judgment of 15 November 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-83294%22%7D> (дата звернення: 23.10.2025).
11. European Court of Human Rights. Frankowicz v. Poland, Application No. 53025/99, Judgment of 16 December 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-90248%22%7D> (дата звернення: 23.10.2025).
12. European Court of Human Rights. Allée v. France, Application No. 20725/20, Judgment of 18 January 2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-230297%22%7D> (дата звернення: 23.10.2025).

REFERENCES:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine]vid 16.01.2003 roku № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1085> [in Ukrainian].
2. Heymann Laura A. (2011). The Law of Reputation and the Interest of the Audience. Faculty Publications. P. 1341-1439. URL: <https://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2214&context=facpubs> [in English].
3. Kravchenko T. (2019). Poniattia «dilova reputatsiia subiektiv hospodariuvannia»: vyznachennia ta pravova pryroda [The Concept of «Business Reputation of Economic Entities»: Definition and Legal Nature]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 3. S. 93-99. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/18.pdf> [in Ukrainian].
4. Shvydka T. (2021). Hospodarsko-pravove rehuliuвання porushen, pov'iazanykh iz nepravomirnym vykorystanniam dilovoi reputatsii subiektiv hospodariuvannia [Commercial-Law Regulation of Violations Related to the Unlawful Use of the Business Reputation of Economic Entities]. *Yurydychnyi visnyk*. № 2. S. 62-69. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/65455b31-7985-4e72-af86-3147971f8bcd/content> [in Ukrainian].
5. Markovych Kh. M., Smeryk M. S. (2023). Pravo na chest, hidnist ta dilovu reputatsiiu yak osobyste nemainove pravo fizychnoi osoby [The Right to Honor, Dignity and Business Reputation as a Non-Pecuniary Personal Right of an Individual]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 2. S. 171-174. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/38.pdf [in Ukrainian].
6. Nahrebelnyi V. P. (1998). Dilova reputatsiia [Business Reputation]. *Yurydychna entsyklopediia: v 6 t. K. Ukrainська entsyklopediia*. 1998. Т. 2: D-Y. [in Ukrainian].
7. European Court of Human Rights. Lingens v. Austria, Application No. 9815/82, Judgment of 8 July 1986. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57523%22%7D> [in English].
8. European Court of Human Rights. Høiness v. Norway, Application No. 43624/14, Judgment of 19 March 2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-191740%22%7D> [in English].
9. European Court of Human Rights. Axel Springer AG v. Germany, Application No. 39954/08, Judgment of 7 February 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-109034%22%7D> [in English].
10. European Court of Human Rights. Pfeifer v. Austria, Application No. 12556/03, Judgment of 15 November 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-83294%22%7D> [in English].

11. European Court of Human Rights. Frankowicz v. Poland, Application No. 53025/99, Judgment of 16 December 2008. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-90248%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-90248%22]}) [in English].

12. European Court of Human Rights. Allée v. France, Application No. 20725/20, Judgment of 18 January 2024. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-230297%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-230297%22]}) [in French].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025

УДК 343.982.3

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-269-274

Ріпа Федір Васильович,
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Національної поліції України
Донецького державного університету внутрішніх справ,
f98315918@gmail.com
ORCID ID: 0009-0003-8589-003X

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІДЕОЛОГІЧНІЙ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ СФЕРІ

Статтю присвячено формуванню переліку обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сфері. Наголошено, що такий перелік має складатися із загального предмету доказування за КПК України, обставин, притаманних усім формам колабораційної діяльності, та обставин, специфічних для ч.ч. 1, 3 та 6 ст. 111-1 КК України. Розглянуто місце контекстуального елемента (зв'язок кримінального правопорушення зі збройною агресією проти України, тимчасовою окупацією окремих регіонів) в системі обставин, які підлягають доказуванню у таких кримінальних провадженнях.

З'ясовано, що в кримінальних провадженнях щодо колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сфері доказуванню підлягають: подія кримінального правопорушення; детальні анкетно-демографічні дані підозрюваного; винуватість обвинуваченого; обставини, які впливають на ступінь тяжкості; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, які підтверджують підстави спеціальної конфіскації; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру; наявність у обвинуваченого громадянства України; вчинення колабораційної діяльності в контексті умов збройної агресії; добровільність дій колаборанта; наявність у обвинуваченого співучасників; статус території, на якій вчиняється діяння; спосіб здійснення пропагандистської й іншої інформаційної діяльності; публічний характер дій колаборанта; безпосередній зміст висловлювань; використане обвинуваченим кінцеве обладнання; впроваджені ворожі стандарти освіти; характеристика організованого політичного заходу. Констатовано перспективність розроблення криміналістичних рекомендацій щодо конкретних способів встановлення та доведення таких обставин.

Ключові слова: досудове розслідування, колабораційна діяльність, ідеологічна та культурно-освітня сфера, доказування, обставини, що підлягають доказуванню.

Ripa F. CIRCUMSTANCES SUBJECT TO PROOF DURING THE INVESTIGATION OF COLLABORATIONIST ACTIVITIES IN THE IDEOLOGICAL AND CULTURAL-EDUCATIONAL SPHERE

The article is devoted to the formation of a list of circumstances subject to proof during the investigation of collaborationist activities in the ideological and cultural-educational sphere. It is emphasized that such a list should consist of the general subject of proof, circumstances inherent in all forms of collaborationist activity, and circumstances specific to Parts 1, 3, and 6 of Article 111-1 of the CC of Ukraine. The place of the contextual element (the connection of the criminal offense with armed aggression against Ukraine and the temporary occupation of certain regions) within the system of circumstances subject to proof in such criminal proceedings is examined.

It is established that in criminal proceedings concerning collaborationist activity in the ideological and cultural-educational sphere, the following circumstances are subject to proof: the event of the criminal offense; detailed personal and demographic data of the suspect; the guilt of the accused; circumstances affecting the degree of severity of the offense; circumstances constituting grounds for exemption from criminal liability or punishment; circumstances confirming the grounds for special confiscation; circumstances constituting grounds for the application of criminal-law measures to legal entities; the possession of Ukrainian citizenship by the accused; commission of collaborationist activity in the context of armed aggression; the voluntary nature of the collaborator's actions; the presence of accomplices; the status of the territory where the act was committed; the method of carrying out propaganda and other information activities; the public nature of the collaborator's actions; the direct content of the statements made; the end-user equipment used by the accused; the implementation of hostile educational standards; and the characteristics of an organized political event. The prospects of developing forensic recommendations regarding specific methods for establishing and proving such circumstances are substantiated.

Keywords: pre-trial investigation, collaborator

© Ф.В.Ріпа, 2025

circumstances subject to proof.

Постановка проблеми. Стаття 2 КПК України визначає перелік завдань кримінального провадження, до яких віднесено захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників провадження, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Реалізація наведених завдань неможлива без з'ясування та доказування існування обставин, які мають значення для кримінального провадження.

На початковому етапі розслідування інформація, якою володіє слідчий про подію, що сталася, часто досить обмежена і свідчить про наявність лише окремих ознак кримінального правопорушення. Тому, на даному етапі, слідчий спочатку вирішує, які обставини необхідно з'ясувати у провадженні [1, с. 97]. Перелік обставин, що підлягають доведенню в конкретному кримінальному провадженні виступає специфічним орієнтиром щодо організації та планування розслідування, висування та перевірки слідчих версій, проведення окремих слідчих (розшукових) дій [2, с. 59].

Через це традиційною складовою сучасних методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень є перелік обставин, які підлягають доказуванню в таких кримінальних провадженнях (у науковій літературі також використовуються назви «предмет доказування», «обставини, що підлягають встановленню», «обставини, що підлягають з'ясуванню» та ін.).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі складові обставин, що підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях щодо колабораційної діяльності, у своїх працях розглядали О. І. Агаркова, О. В. Андрушко, А. П. Берташ, В. С. Бондар, О. І. Герасимів, Б. Т. Герасимів, Н. О. Гольтберг, Б. І. Кішак, С. С. Кудінов, С. І. Перепелиця, В. Б. Пчелін, О. В. Пчеліна, О. В. Ряшко, Р. М. Шехавцов та інші вітчизняні вчені.

Зокрема О. В. Пчеліна та В. Б. Пчелін систематизують обставини, що підлягають встановленню в провадженнях за ст. 111-1 КК України, з урахуванням загального предмету доказування (ст. 91 КПК України), складу кримінального правопорушення (ст. 111-1 КК України) та специфіки механізму вчинення кожного різновиду колабораційної діяльності. Як результат науковці поділяють такі обставини на групи: ті, що висвітлюють подію кримінального правопорушення; обставини, що характеризують особу правопорушника; ті, що впливають на прийняття процесуальних рішень; та обставини, які визначають розмір процесуальних витрат [3, с. 373-278]. Аналогічну систематизацію предмету доказування в провадженнях про колабораційну діяльність пропонує С. І. Перепелиця [4, с. 1151]. В. С. Бондар об'єднав усі обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111-1 КК України у дві групи: пов'язані з подією кримінального правопорушення та з винуватістю обвинуваченого [5, с. 7-10].

Проте обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування колабораційної діяльності саме в ідеологічній та культурно-освітній сфері (частини 1, 3, 6 ст. 111-1 КК України), ученими-криміналістами ще не були детально розглянуті.

Мета статті полягає у формуванні переліку обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перелік обставин, які підлягають доказуванню в кожному конкретному кримінальному провадженні, на думку В. А. Журавля конкретизується за трьома чинниками: предметом доказування (ст. 91 КПК України), кримінально-правовою та криміналістичною характеристиками певного різновиду злочинного прояву [6, с. 12]. Цінною також є позиція І. В. Гловюк та Г. К. Тетерятник про те, що у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів предмет доказування, фактично, є двоелементним. Перший елемент є загальним і включає у себе обставини, передбачені ст. 91 КПК України; другий є контекстуальним (спеціальним), та зумовлює специфіку складу кримінального правопорушення по усіх його складових (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона) [7, с. 396]. На їх думку, важливою складовою контекстуального елемента предмету доказування виступає зв'язок діяння воєнного злочину та збройного конфлікту. Як зазначає Є. О. Письменський, певний зв'язок діяльності колаборанта з умовами окупації є необхідною підставою кваліфікації кримінального правопорушення за ст. 111-1 КК України [8, с. 46], тому ми вважаємо необхідним встановлення контекстуального елемента (збройна агресія проти України, тимчасова окупація окремих регіонів) і під час розслідування колабораціонізму.

З урахуванням викладеного, перелік обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сфері, має складатися із загального предмету доказування за КПК України, обставин, притаманних всім формам колабораційної діяльності, та обставин, специфічних для ч.ч. 1, 3 та 6 ст. 111-1 КК України.

Найбільш узагальнений предмет доказування у кримінальному провадженні наведено у ч. 1 ст. 91 КПК України. На нашу думку цей перелік доцільно одразу конкретизувати відповідно до деяких

специфічних ознак колабораційної діяльності:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення колабораційної діяльності);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат. Кримінальні правопорушення, передбачені ч.ч. 1, 3, 6 ст. 111-1 КК України переважно не спричиняють безпосередньої матеріальної шкоди, випадків стягнення моральної шкоди з обвинувачених ми в судовій практиці не виявили. Процесуальні витрати в таких провадженнях, як правило, представлені витратами на залучення судових експертів;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження (наприклад, типовими обставинами, які обтяжують покарання за колабораціонізм є вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою чи особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння; типовими обставинами які пом'якшують покарання – щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення; наявність малолітніх дітей та непрацездатних родичів на утриманні);

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують підстави спеціальної конфіскації (спеціальній конфіскації можуть підлягати кошти, використані обвинуваченим для схиляння інших осіб до участі в заходах політичного характеру);

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації (відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України до юридичної особи застосовуються заходи кримінально-правового характеру у випадку вчинення її уповноваженою особою від її імені діяння, передбаченого статтею 111-1 КК України).

Зміст обставин, специфічних для всіх форм колабораційної діяльності, продиктовано складом кримінального правопорушення та певними досягненнями судово-слідчої практики, які вдалося з'ясувати за результатами узагальнення вироків судів першої інстанції за ст. 111-1 КК України:

- детальні анкетно-демографічні дані підозрюваного (в тому числі наявність родичів та інших соціальних зв'язків на тимчасово окупованих територіях та на території держави-агресора);

- наявність у підозрюваного (обвинуваченого) громадянства України (в провадженнях *in absentia*);

- контекст вчинення колабораційної діяльності в умовах збройного конфлікту (збройної агресії російської федерації) та правового режиму воєнного стану. У судових рішеннях за ст. 111-1 КК України традиційним є опис (різного ступеня деталізації) початку повномасштабної збройної агресії російської федерації та основної нормативної бази України, яка регламентує специфіку правових відносин в умовах правового режиму воєнного стану;

- усвідомлення колабораціоністом того, що він/вона діє в умовах збройної агресії та воєнного стану. Суди, переважно, визнають факти збройної агресії російської федерації та введення правового режиму воєнного стану на всій території України загальновідомими та констатують обізнаність обвинувачених;

- мотив учинити діяння на шкоду інтересам України та мета заподіяти шкоду національній безпеці України [9, с. 49], наявність чи відсутність ідейної вмотивованості колаборанта на співпрацю з ворогом [10, с. 36];

- добровільність взаємодії колаборанта з окупаційними адміністраціями та представниками держави-агресора [10, с. 36];

- наявність у підозрюваного (обвинуваченого) співучасників, зокрема з числа представників органів влади та збройних сил держави-агресора, незаконних окупаційних адміністрацій;

- статус території, на якій вчиняється колабораційна діяльність [11, с. 525] станом на момент скоєння кримінального правопорушення (підконтрольна уряду України, тимчасово окупована, деокупована, зона ведення бойових дій тощо).

Обставини, специфічні для окремих форм колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сфері:

- спеціальна мета, притаманна для форм колабораційної діяльності, пов'язаних з пропагандою (ч. 1, 3, 6 ст. 111-1 КК України): сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утворенню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України [12, с. 108];

- спосіб здійснення пропагандистської й іншої інформаційної діяльності з виправдання та/чи підтримки збройної агресії проти України [13, с. 97];

- публічний характер дій колаборанта (обов'язкова ознака для ч. 1 ст. 111-1 КК України, для ч. 3 у формі пропаганди в закладах освіти та для ч. 6 у формі інформаційної діяльності);

- конкретний зміст висловлювань підозрюваного, бажано дослівно;

- наявність у висловлюваннях підозрюваного заперечення здійснення збройної агресії проти України, підтримки встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, закликів до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, до співпраці з нею, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України;
- для форм колабораційної діяльності, вчинених в обстановці кіберпростору, обов'язковому встановленню підлягає використане підозрюваним (обвинуваченим) кінцеве обладнання, назва інтернет-провайдера та присвоєна абоненту IP-адреса, ідентифікаційні дані акаунту (профіля) користувача в соціальній мережі, месенджері чи на форумі;
- для колабораційної діяльності у формі впровадження стандартів освіти держави-агресора встановленню та доказуванню підлягають конкретні ворожі стандарти освіти, які впроваджував імовірний колаборант;
- для колабораційної діяльності у формі організації та проведення заходів політичного характеру встановленню підлягають дата, час та місце проведення заходу, його тематичне спрямування (наприклад, відзначення офіційного свята держави-агресора), кількість учасників, анкетні дані учасників, конкретна роль підозрюваного (обвинуваченого) у підготовці та проведенні заходу тощо.

Висновки. Таким чином, у кримінальних провадженнях щодо колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сфері доказуванню підлягають такі обставини: подія кримінального правопорушення; детальні анкетно-демографічні дані обвинуваченого; винуватість обвинуваченого, форма вини, мотив і мета; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, які підтверджують підстави спеціальної конфіскації; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру; наявність у обвинуваченого громадянства України; вчинення колабораційної діяльності в контексті умов збройної агресії, усвідомлення цього контексту обвинуваченим; добровільність дій колаборанта; наявність у обвинуваченого співучасників; статус території, на якій вчиняється колабораційна діяльність; спосіб здійснення пропагандистської й іншої інформаційної діяльності; публічний характер дій колаборанта; безпосередній зміст висловлювань колаборанта, наявність у них ознак заперечення здійснення збройної агресії проти України, підтримки встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України; використане обвинуваченим кінцеве комп'ютерне та мережеве обладнання, ідентифікаційні дані абонента мережі Інтернет; конкретні ворожі стандарти освіти, які впроваджував імовірний колаборант; дата, час та місце проведення заходу політичного характеру, його тематичне спрямування, кількість учасників, їх анкетні дані, конкретна роль обвинуваченого у підготовці та проведенні.

Наголосимо, що цей перелік є модельним та невиключним, і має конкретизуватися слідчими, дізнавачами, прокурорами та судьями у кожному окремому кримінальному провадженні за ч.ч. 1, 3, 6 ст. 111-1 КК України.

Перспективним вважаємо розроблення криміналістичних рекомендацій щодо конкретних способів встановлення та доведення таких обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряев С. Ю. Криміналістика: Навчальний посібник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. в 2-х ч. Ч. I : Вступ до курсу криміналістики. Криміналістична техніка. Київ : НТУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського. 2017. 374 с.
2. Кішак Б. І. Особливості доказування злочинів, пов'язаних з колабораційною діяльністю. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2023. Вип. 37. С. 56–61. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7934032>
3. Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування колабораційної діяльності. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 370–381. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.34>.
4. Перепелиця С. І. Характеристика обставин, які має встановити слідчий під час розслідування колабораційної діяльності. *Наукові перспективи*. 2025. № 9 (63). С. 1145–1162. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9\(63\)-1145-1162](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9(63)-1145-1162).
5. Бондар В. С. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111-1 КК України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2023. Том XXXII. С. 3–14. DOI: <https://doi.org/10.32782/npuola.v32.2023.1>.
6. Журавель В. А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. № 10. С. 12–20.
7. Гловюк І. В., Тетерятник Г. К. Контекстуальні елементи у провадженнях щодо воєнних злочинів: предмет доказування *sue generis*. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 394–398. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/87>.
8. Розслідування колабораційної діяльності : практ. посібник / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2023 260 с.
9. Гольдберг Н. О., Берташ А. П. Складнощі доведення вини у кримінальних провадженнях, пов'язаних з колабораціонізмом: технічні та юридичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського*

Національного Університету. Серія ПРАВО. 2024. Вип. 86: ч. 5. С. 46–52. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.6>.

10. Вживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм. Аналітичний звіт; ред. Луньова О. Київ, 2024. 104 с.

11. Агаркова О. І., Сокирко К. О. Деякі особливості виявлення і документування злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 523–526. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/127>.

12. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2-ге вид., допов. та перероб. Харків : ХНУВС, 2024. 432 с.

13. Розслідування колабораційної діяльності: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : навч. посіб.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Право, 2024. 256 с.

REFERENCES:

1. Lukianchikov B. Ye., Lukianchikov Ye. D., Petriaiev S. Yu. (2017). Kryminalistyka [Criminalistics]: navchalnyi posibnyk dlia studentiv yurydychnykh spetsialnostei vyshchykh navchalnykh zakladiv: u 2-kh ch. Ch. I: Vstup do kursu kryminalistyky. Kryminalistychna tekhnika. Kyiv: NTU “Kyivskiy politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho”. 374 p. [in Ukrainian].

2. Kishchak B. I. (2023). Osoblyvosti dokazuvannya zlochyniv, poviazanykh z kolaboratsiinoiu diialnistiu [Peculiarities of proving crimes related to collaboration activities]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna*, 37, 56–61. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7934032> [in Ukrainian].

3. Pchelina O. V., Pchelin V. B. (2024). Obstavyny, shcho pidliahaiut ziasuvanniu pid chas rozsliduvannya kolaboratsiinoi diialnosti [Circumstances to be clarified during the investigation of collaboration activities]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, 3(33), 370–381. <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.34> [in Ukrainian].

4. Perepelytsia S. I. (2025). Kharakterystyka obstavyn, yaki maie vstanovyty slidchy pid chas rozsliduvannya kolaboratsiinoi diialnosti [Characteristics of circumstances to be established by an investigator during the investigation of collaboration activities]. *Naukovi perspektyvy*, 9(63), 1145–1162. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9\(63\)-1145-1162](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9(63)-1145-1162) [in Ukrainian].

5. Bondar V. S. (2023). Obstavyny, shcho pidliahaiut vstanovlenniu u kryminalnykh provadzhenniakh pro kryminalni pravoporushennia, peredbacheni st. 111-1 KK Ukrainy [Circumstances to be established in criminal proceedings on criminal offenses under Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu “Odeska yurydychna akademiia”*, 32, 3–14. <https://doi.org/10.32782/npnuola.v32.2023.1> [in Ukrainian].

6. Zhuravel V. A. (2010). Obstavyny, shcho pidliahaiut ziasuvanniu, u strukturi kryminalistychnoi metodyky [Circumstances to be clarified in the structure of criminalistic methodology]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*, 10, 12–20. [in Ukrainian].

7. Hloviuk I. V., Teteriatnyk H. K. (2022). Kontekstualni elementy u provadzhenniakh shchodo voiennykh zlochyniv: predmet dokazuvannya sui generis [Contextual elements in proceedings regarding war crimes: subject of proof sui generis]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*, 6, 394–398. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/87> [in Ukrainian].

8. Pysmenskyi Ye. O., Holovkin S. V., Kovalenko A. V., Kovalenko V. V. (2023). Rozsliduvannya kolaboratsiinoi diialnosti [Investigation of collaboration activities]: praktychnyi posibnyk. Kyiv: VD Dakor. 260 p. [in Ukrainian].

9. Holdberh N. O., Bertash A. P. (2024). Skladnoshchi dovedennia vyny u kryminalnykh provadzhenniakh, poviazanykh z kolaboratsionizmom: tekhnichni ta yurydychni aspekty [Difficulties in proving guilt in criminal proceedings related to collaborationism: technical and legal aspects]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*, 86(5), 46–52. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.6> [in Ukrainian].

10. Lunova O. (Ed.). (2024). Vyzhyvannia chy zlochyn: yak Ukraina karaie za kolaboratsionizm [Survival or crime: how Ukraine punishes collaborationism]: analitychnyi zvit. Kyiv. 104 p. [in Ukrainian].

11. Aharkova O. I., Sokyрко K. O. (2023). Deiaki osoblyvosti vyivlennia i dokumentuvannia zlochyniv, poviazanykh iz kolaboratsiinoiu diialnistiu [Some peculiarities of detection and documentation of crimes related to collaboration activities]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*, 10, 523–526. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/127> [in Ukrainian].

12. Sokurenko V. V. (Ed.). (2024). Rozsliduvannia voiennykh zlochyniv i poviazanykh z viinoiu kryminalnykh pravoporushen: kryminalno-pravovi, kryminalni protsesualni ta kryminalistychni aspekty [Investigation of war crimes and war-related criminal offenses: criminal law, criminal procedural and criminalistic aspects]: nauково-praktychnyi posibnyk (2nd ed., rev.). Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. 432 p. [in Ukrainian].

13. Sokurenko V. V. (Ed.). (2024). Rozsliduvannia kolaboratsiinoi diialnosti: kryminalno-pravovi, kryminalni protsesualni ta kryminalistychni aspekty [Investigation of collaboration activities: criminal law, criminal procedural and criminalistic aspects]: navchalnyi posibnyk. Kharkiv: Pravo. 256 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2025

УДК 342.8:314.15(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-274-281

Бісюк Олена Сергіївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного та європейського права,
директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права
ПЗВО «Київський міжнародний університет»
legally.sunrise@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1570-2721

Савченко Галина Михайлівна,
здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня
спеціальності 081 Право ННІ міжнародних відносин та права
ПЗВО «Київський міжнародний університет»
sschit@ukr.net
ORCID ID: 0009-0001-2407-3015

ГАРАНТІЇ ВИБОРЧИХ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджуються проблеми реалізації виборчих прав внутрішньо переміщених осіб в Україні в контексті конституційного принципу народовладдя. Актуальність дослідження зумовлена масштабами внутрішнього переміщення осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Метою статті є комплексний аналіз проблем реалізації виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, дослідження міжнародних стандартів та практики Європейського суду з прав людини, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо законодавчого забезпечення цих прав у післявоєнний період. Проаналізовано конституційно-правові засади виборчих прав відповідно до Конституції України та положень Виборчого кодексу України. Досліджено специфіку правового статусу внутрішньо переміщених осіб згідно із Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Виявлено основні проблеми реалізації виборчих прав внутрішньо переміщених осіб: прив'язка голосування до місця реєстрації, яке часто знаходиться на тимчасово окупованій території; складна процедура зміни виборчої адреси; психологічне небажання змінювати реєстрацію через можливість втрати статусу внутрішньо переміщеної особи; фактична неможливість участі у місцевих виборах за місцем фактичного проживання; призупинення виборів в умовах воєнного стану відповідно до статті 157 Конституції України. Проаналізовано міжнародно-правові стандарти захисту виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, закріплені в Керівних принципах ООН з питань внутрішнього переміщення, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Європейській конвенції з прав людини. Детально розглянуто рішення Європейського суду з прав людини у справі «Селігененко та інші проти України». Обґрунтовано, що виключення значної частини населення з виборчого процесу підриває принцип народовладдя, закріплений у статті 5 Конституції України, оскільки легітимність представницької влади безпосередньо залежить від того, наскільки вона справді представляє весь народ України. Запропоновано конкретні заходи законодавчого характеру: внесення змін до Виборчого кодексу України щодо права внутрішньо переміщених осіб голосувати за місцем фактичного проживання без обов'язкової зміни реєстрації, створення спеціальних виборчих дільниць для внутрішньо переміщених осіб, запровадження механізмів електронного голосування, спрощення процедури включення до списків виборців на підставі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи. Результати дослідження мають практичне значення для вдосконалення виборчого законодавства України та підготовки до проведення виборів після завершення воєнного стану.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, вибори, виборче право, народовладдя, виборча адреса, Конституція України, національне законодавство, нормативно-правовий акт, воєнний стан.

Bisiuk O., Savchenko G. GUARANTEES OF ELECTORAL RIGHTS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS: IMPLEMENTATION PROBLEMS UNDER MARTIAL LAW

The article examines the problems of exercising the electoral rights of internally displaced persons in Ukraine in the context of the constitutional principle of popular sovereignty. The relevance of the study is determined by the scale of internal displacement resulting from the armed aggression of the Russian Federation. The purpose of the article is a comprehensive analysis of the problems of exercising the electoral rights of internally displaced persons, research of international standards and practice of the European Court of Human Rights, as well as the formulation of scientifically grounded proposals for the legislative support of these rights in the post-war period. The constitutional and legal foundations of electoral rights are analyzed in detail. It is found that the exclusion of a significant part of the population from the electoral process undermines the principle of popular sovereignty, enshrined in Article 5 of the Constitution of Ukraine, since the legitimacy of the representative power directly depends on how much it actually represents the whole people of Ukraine. Specific legislative measures are proposed: amendments to the Electoral Code of Ukraine regarding the right of internally displaced persons to vote at their place of actual residence without the obligation to change registration, creation of special electoral districts for internally displaced persons, introduction of mechanisms for electronic voting, simplification of the procedure for inclusion into the lists of voters on the basis of a certificate of registration as an internally displaced person. The results of the research have practical significance for the improvement of the electoral legislation of Ukraine and the preparation for the elections after the end of the war.

© О.С.Бісюк, Г.М.Савченко, 2025

in accordance with the Constitution of Ukraine and the provisions of the Electoral Code of Ukraine. The specifics of the legal status of internally displaced persons according to the Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons" are examined. The main problems of exercising the electoral rights of internally displaced persons have been identified: linking voting to the place of registration, which is often located in temporarily occupied territory; complicated procedure for changing electoral address; psychological reluctance to change registration due to possible loss of internally displaced person status; actual impossibility of participating in local elections at the place of actual residence; suspension of elections under martial law in accordance with Article 157 of the Constitution of Ukraine. International legal standards for protecting the electoral rights of internally displaced persons, enshrined in the UN Guiding Principles on Internal Displacement, the International Covenant on Civil and Political Rights, and the European Convention on Human Rights, are analyzed. The decision of the European Court of Human Rights in the case "Selygenenko and Others v. Ukraine" is examined in detail. It is substantiated that the exclusion of a significant part of the population from the electoral process undermines the principle of popular sovereignty enshrined in Article 5 of the Constitution of Ukraine, since the legitimacy of representative power directly depends on how truly it represents the entire people of Ukraine. Specific legislative measures are proposed: amendments to the Electoral Code of Ukraine regarding the right of internally displaced persons to vote at their place of actual residence without mandatory change of registration, creation of special polling stations for internally displaced persons, introduction of electronic voting mechanisms, simplification of the procedure for inclusion in voter lists based on a certificate of registration as an internally displaced person. The results of the study have practical significance for improving the electoral legislation of Ukraine and preparing for elections after the end of martial law.

Key words: internally displaced persons, elections, electoral law, popular sovereignty, electoral address, Constitution of Ukraine, national legislation, normative legal act, martial law.

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації проти України, що розпочалася у 2014 році анексією Автономної Республіки Крим та окупацією окремих районів Донецької та Луганської областей, а у 2022 році переросла у повномасштабне вторгнення, спричинила масштабне внутрішнє переміщення населення України. За даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, станом на кінець 2023 року в державі налічується понад 5,9 мільйона внутрішньо переміщених осіб [3, с. 12], що становить близько 15 відсотків усього населення країни. Це безпрецедентний виклик для функціонування демократичних інститутів, зокрема виборчої системи.

Проблема реалізації виборчих прав внутрішньо переміщених осіб набуває особливої актуальності в контексті конституційного принципу народовладдя, закріпленого у статті 5 Конституції України, відповідно до якої носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ [13]. Виключення значної частини населення з виборчого процесу підриває легітимність представницької влади та суперечить фундаментальним засадам демократії. Як справедливо зазначає Ю.Б. Ключковський, принцип загального виборчого права є одним із найважливіших принципів демократичних виборів, оскільки саме він визначає коло осіб, які мають право брати участь у формуванні органів публічної влади [11, с. 342].

Конституційні засади виборчих прав в Україні є фундаментальними. Стаття 38 Конституції України встановлює, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [13]. У свою чергу, ст. 70 Конституції України конкретизує це право стосовно виборів народних депутатів України, Президента України та депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим і місцевих рад, встановлюючи, що право голосу на виборах мають громадяни України, які досягли на день виборів вісімнадцяти років [13].

Правовий статус внутрішньо переміщених осіб визначено Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Відповідно до ст. 1 зазначеного Закону, внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [18].

Водночас стаття 8 зазначеного Закону встановлює, що внутрішньо переміщена особа реалізує своє право голосу на виборах Президента України, народних депутатів України, місцевих виборах та референдумах у порядку, встановленому законом [18]. Проте ця норма має переважно декларативний характер і не містить конкретного механізму реалізації виборчих прав, що створює правову невизначеність та практичні перешкоди для реалізації конституційних прав громадян.

Виборчий кодекс України у ст. 2 визначає виборчу адресу як адресу, за якою виборець включається до списку виборців на конкретній виборчій дільниці [2]. Відповідно до статті 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців», виборчою адресою виборця є адреса, за якою задекларовано або зареєстровано його місце проживання [17]. Для внутрішньо переміщених осіб, чиє місце реєстрації часто знаходиться на тимчасово окупованій території, це створює істотні перешкоди для реалізації виборчих прав.

Місцеві вибори 2015 року виявили актуальність проблеми: близько 1,4 мільйона внутрішньо переміщених осіб не змогли проголосувати [9, с. 24]. У відповідь на це Виборчий кодекс України 2019 року запровадив можливість зміни виборчої адреси без зміни зареєстрованого місця проживання, що стало важливим кроком уперед [1, с. 178]. Проте процедура зміни виборчої адреси залишається складною та потребує особистої присутності виборця в органі ведення Державного реєстру виборців, що створює

додаткові перешкоди.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання виборчих прав внутрішньо переміщених осіб в Україні досліджувалися у працях вітчизняних науковців. Н. В. Камінська у своєму дослідженні «Проблеми реалізації і захисту виборчих прав внутрішньо переміщених осіб» комплексно проаналізувала стан забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, виокремила основні проблеми їх реалізації і захисту, а також визначила шляхи їх вирішення в сучасних умовах [9, с. 22-34]. Дослідниця наголошує, що з 2014 року в Україні сформувалася законодавча база у цій сфері, особливу роль у процесі її забезпечення відіграють виборчі органи, насамперед Центральна виборча комісія, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, міжнародні організації, політичні партії і громадські організації [9, с. 25].

У дисертаційному дослідженні О.М. Діденко «Конституційно-правові гарантії права обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні» розглянула широкий спектр конституційно-правових гарантій виборчих прав, включаючи особливості їх реалізації окремими категоріями громадян [6]. Дослідження містить цінний аналіз механізмів забезпечення виборчих прав та перешкод на шляху їх реалізації.

П.М. Рабінович у статті «Права людини в умовах війни: проблеми теорії і практики» розглянув теоретичні аспекти забезпечення прав людини, включаючи політичні права, в умовах збройного конфлікту [20, с. 23-35]. Дослідник обґрунтовує необхідність збалансування безпекових потреб держави з вимогами дотримання фундаментальних прав людини.

У монографії Ю.Б. Ключковський «Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні» детально дослідив систему принципів виборчого права, їх зміст і роль для галузі виборчого права [11]. Принципи виборчого права розглядаються у контексті загальнотеоретичної проблеми принципів права, їх значення як вищих імперативних правових вимог. Особливу увагу приділено принципу загального виборчого права та його реалізації в умовах сучасних викликів [11, с. 342-456].

Н. Гусаревич у своєму дослідженні зарубіжного досвіду електронного голосування проаналізувала технологічні рішення щодо забезпечення електронного голосування у виборчому процесі різних країн світу [5, с. 26-35]. Дослідниця обґрунтовує, що електронне голосування може стати ефективним інструментом забезпечення виборчих прав вразливих груп населення, включаючи внутрішньо переміщених осіб [5, с. 32].

Водночас слід зазначити, що комплексного дослідження цієї проблематики в контексті принципу народовладдя та з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, зокрема знакового рішення у справі «Селігененко та інші проти України» [22], у вітчизняній юридичній науці бракує. Наявні дослідження потребують систематизації та доктринального переосмислення з урахуванням нових викликів повномасштабної війни.

Мета статті полягає у комплексному аналізі проблем реалізації виборчих прав внутрішньо переміщених осіб в Україні у контексті конституційного принципу народовладдя, дослідженні міжнародно-правових стандартів та практики Європейського суду з прав людини, а також формулюванні науково обґрунтованих пропозицій щодо законодавчого забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб у післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми реалізації виборчих прав внутрішньо переміщених осіб є багатоаспектними та потребують комплексного аналізу. Основною проблемою реалізації виборчих прав внутрішньо переміщених осіб є прив'язка можливості голосування до виборчої адреси, яка, як правило, відповідає місцю реєстрації. Для значної частини внутрішньо переміщених осіб місце реєстрації знаходиться на тимчасово окупованій території, де вибори не проводяться. Як справедливо зазначає Н. В. Камінська, що ця проблема особливо гостро постала під час місцевих виборів, оскільки саме на місцевому рівні внутрішньо переміщені особи найбільше зацікавлені у прийнятті рішень, що стосуються їхнього повсякденного життя [9, с. 26].

Хоча ст. 18 Виборчий кодекс України передбачає можливість зміни виборчої адреси, процедура залишається ускладненою. Виборець повинен особисто звернутися до органу ведення Державного реєстру виборців за місцем фактичного проживання, що вимагає часових та матеріальних затрат [2]. За даними Громадянської мережі ОПОРА, 57 відсотків опитаних внутрішньо переміщених осіб вважають, що не знатимуть, як змінити місце голосування та виборчу адресу [4]. Це свідчить про недостатність інформаційної роботи з внутрішньо переміщеними особами щодо їхніх виборчих прав.

Значна частина внутрішньо переміщених осіб не бажає змінювати виборчу адресу з психологічних причин, зберігаючи надію на повернення додому. Крім того, існують побоювання, що зміна реєстрації може ускладнити відновлення прав на майно після деокупації територій або створити додаткові перешкоди при перетині лінії розмежування для відвідування родичів [4]. Ці психологічні бар'єри є вагомим чинником, який законодавець повинен враховувати при розробці механізмів забезпечення виборчих прав.

Найбільш гострою проблемою є фактична неможливість для внутрішньо переміщених осіб брати участь у місцевих виборах за місцем фактичного проживання без зміни виборчої адреси. Це суперечить принципу, згідно з яким особи, які постійно проживають на території відповідної територіальної громади, сплачують місцеві податки та користуються місцевими послугами, повинні мати право впливати на формування органів місцевого самоврядування [9, с. 28]. Така ситуація підриває основи місцевої демократії

та створює дисбаланс між правами та обов'язками громадян.

Відповідно до статті 157 Конституції України, на період воєнного стану не можуть проводитися вибори до Верховної Ради України, Президента України, а також до органів місцевого самоврядування [13]. Це положення, яке має на меті забезпечити стабільність влади в умовах війни, водночас призводить до того, що внутрішньо переміщені особи протягом тривалого часу позбавлені можливості реалізувати свої виборчі права, що посилює проблему демократичного дефіциту.

На відміну від багатьох демократичних країн, Україна не має розвинутих механізмів дистанційного або електронного голосування, що могло б істотно полегшити реалізацію виборчих прав для внутрішньо переміщених осіб. Н. Гусаревич у своєму дослідженні зарубіжного досвіду зазначає, що електронне голосування може стати ефективним інструментом забезпечення виборчих прав вразливих груп населення [5, с. 32]. Впровадження таких технологій вимагає створення надійної системи кібербезпеки та захисту персональних даних, проте міжнародний досвід свідчить про можливість ефективного функціонування таких систем.

Міжнародно-правові стандарти захисту виборчих прав внутрішньо переміщених осіб закріплені в низці документів. Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення 1998 року встановлюють, що внутрішньо переміщені особи мають право брати участь у державних та громадських справах, включаючи право голосувати та балотуватися на виборах [10, принцип 22]. Хоча ці принципи не є юридично обов'язковими, вони відображують міжнародні стандарти у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права і мають значний авторитет у міжнародній спільноті.

Стаття 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ратифікованого Україною, встановлює право кожного громадянина без будь-якої дискримінації брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і через вільно обраних представників, а також голосувати та бути обраним на справжніх періодичних виборах [15]. Обмеження цього права для внутрішньо переміщених осіб може розглядатися як порушення міжнародних зобов'язань України і створює підстави для міжнародної критики виборчої системи держави.

Хоча сама Європейська конвенція з прав людини не містить окремого положення про виборчі права, Протокол № 1 до Конвенції у статті 3 встановлює зобов'язання держав проводити вільні вибори [7]. Протокол № 12 до Конвенції, ратифікований Україною, встановлює загальну заборону дискримінації у користуванні будь-яким правом, передбаченим законом [7].

Знаковим для України стало рішення Європейського суду з прав людини від 21 жовтня 2021 року у справі «Селігененко та інші проти України» [22]. Чотири заявниці, які були внутрішньо переміщеними особами з Криму та Донбасу, скаржилися на те, що їм не дозволили голосувати на місцевих виборах у Києві в 2015 році, оскільки їхнє зареєстроване місце проживання залишалося на окупованих територіях.

Європейський суд встановив, що заявниці опинилися в ситуації, яка суттєво відрізнялася від ситуації інших мобільних груп населення, оскільки вони були змушені залишити своє зареєстроване місце проживання через обставини, що не залежали від них, а місцеві вибори за їхнім місцем реєстрації не проводилися, оскільки ці території перебували поза контролем уряду [22, п. 68]. Суд визнав, що Україна порушила статтю 1 Протоколу № 12 до Конвенції (заборона дискримінації), оскільки влада не врахувала особливе становище внутрішньо переміщених осіб і дискримінувала їх при реалізації права голосувати на місцевих виборах [22, п. 72].

Суд підкреслив, що заявниці перебували у Києві понад рік, сплачували місцеві податки і тому були зацікавлені у результаті виборів. Крім того, за законодавством того часу вони ризикували втратити статус внутрішньо переміщених осіб, якби змінили зареєстроване місце проживання [22, п. 69]. Європейський суд з прав людини постановив, що Україна повинна була вжити заходів для забезпечення внутрішньо переміщеним особам можливості ефективно скористатися правом голосувати на місцевих виборах [22, п. 73]. Це рішення створило важливий прецедент і встановило чіткі стандарти для законодавчого регулювання виборчих прав внутрішньо переміщених осіб.

Європейський суд з прав людини неодноразово розглядав питання виборчих прав переміщених осіб. Зокрема, у справі «Азіз проти Кіпру» Суд розглядав питання виборчих прав турків-кіпріотів, які проживали у південній частині Кіпру [23]. Хоча обставини цієї справи відрізняються від української ситуації, загальний підхід Європейського суду з прав людини полягає у тому, що держави повинні забезпечувати ефективну реалізацію виборчих прав для всіх категорій населення і не можуть посилаватися на технічні або адміністративні перешкоди для обмеження фундаментальних політичних прав.

Рекомендація 2088 (2016) Парламентської асамблеї Ради Європи щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб у пункті 7.3 закликає держави-члени забезпечити, щоб внутрішньо переміщені особи мали можливість ефективно здійснювати свої політичні права, включаючи право голосу [21]. Рекомендація підкреслює необхідність спрощення процедур реєстрації для голосування та створення спеціальних механізмів для внутрішньо переміщених осіб.

Венеціанська комісія у Кодексі належної практики у виборчих справах встановила основні принципи виборчого права, серед яких принцип загального виборчого права посідає чільне місце. Комісія наголошує, що будь-які обмеження виборчих прав повинні бути об'єктивно виправданими, пропорційними та не повинні підривати сутність права голосу [12].

Вдосконалення правового регулювання виборчих прав внутрішньо переміщених осіб має базуватися на декількох фундаментальних принципах. По-перше, це принцип максимального забезпечення доступності виборчих прав для всіх категорій громадян. По-друге, принцип недискримінації, який вимагає створення рівних можливостей для реалізації виборчих прав. По-третє, принцип пропорційності, згідно з яким будь-які обмеження виборчих прав повинні бути виправданими та мінімально необхідними [11, с. 456].

Ключовою пропозицією є внесення змін до Виборчого кодексу України, які б дозволяли внутрішньо переміщеним особам голосувати за місцем фактичного проживання на всіх видах виборів без обов'язкової зміни виборчої адреси. Такий механізм міг би базуватися на пред'явленні довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, яка підтверджує місце фактичного проживання [4]. Це дозволило б внутрішньо переміщеним особам реалізувати своє конституційне право на участь у виборах без психологічного тиску щодо зміни формальної реєстрації.

Процедура зміни виборчої адреси має бути максимально спрощена та доступна. Зокрема, доцільним є запровадження можливості дистанційної зміни виборчої адреси через електронні сервіси, зокрема застосунок «Дія». Як зазначає Громадянська мережа ОПОРА, створення можливості дистанційного звернення до Державного реєстру виборців з забезпеченням безпеки даних виборців є нагальною потребою [4]. Це особливо важливо в умовах, коли багато внутрішньо переміщених осіб проживають на значній відстані від своїх населених пунктів реєстрації.

Міжнародний досвід свідчить про ефективність різних моделей організації голосування внутрішньо переміщених осіб. Досвід Грузії демонструє ефективність створення спеціальних виборчих дільниць для внутрішньо переміщених осіб у місцях їх компактного проживання [24, с. 567]. Такі дільниці могли б створюватися у населених пунктах з високою концентрацією внутрішньо переміщених осіб, що полегшило б їм доступ до голосування. В Азербайджані запроваджено спеціальні виборчі округи для внутрішньо переміщених осіб, що дозволяє їм обирати власних представників до парламенту.

Перспективним напрямом є запровадження механізмів електронного голосування. Міжнародний досвід, зокрема досвід країн Європейського Союзу, свідчить про ефективність таких механізмів для забезпечення виборчих прав мобільних категорій населення [5, с. 30]. Естонія, Швейцарія, Бельгія та інші країни успішно використовують електронне голосування, що дозволяє громадянам брати участь у виборах незалежно від їхнього фізичного місцезнаходження. Проте впровадження електронного голосування вимагає створення надійної системи кібербезпеки та захисту персональних даних, що є особливо актуальним в умовах російської агресії.

Важливим елементом забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб є проведення інформаційних кампаній, спрямованих на роз'яснення процедур реалізації виборчих прав. Органам місцевого самоврядування слід приймати програми адаптації внутрішньо переміщених осіб, які включали б інформування про виборчі права [4]. Центральна виборча комісія має розробити спеціальні інформаційні матеріали для внутрішньо переміщених осіб, доступні у різних форматах, включаючи відео-інструкції та інфографіку.

Враховуючи масштаби внутрішнього переміщення та тривалість воєнного стану, доцільним є розробка спеціального закону, який би врегулював особливості проведення перших виборів після завершення воєнного стану. Такий закон мав би містити спрощені процедури для внутрішньо переміщених осіб, можливість голосування як за місцем довоєнного проживання (якщо території деокуповані), так і за місцем фактичного перебування [9, с. 32]. Необхідно також передбачити механізми голосування для громадян, які тимчасово перебувають за кордоном, адже за різними оцінками, за межами України перебуває від 6 до 8 мільйонів українських громадян.

Особливої уваги потребує питання організації виборів на деокупованих територіях. Після звільнення цих територій виникне необхідність у швидкому відновленні виборчої інфраструктури, актуалізації списків виборців, проведенні інформаційних кампаній. Міжнародний досвід проведення виборів у післяконфліктних ситуаціях, зокрема в Боснії і Герцеговині, Косово, Грузії, має бути ретельно вивчений та адаптований до українських реалій [24, с. 567].

Висновки. У результаті проведеного дослідження варто зазначити, що виборчі права внутрішньо переміщених осіб відіграють ключову роль у реалізації конституційного принципу народовладдя, визначаючи чіткі критерії участі громадян у формуванні органів публічної влади та забезпечуючи їх демократичну легітимність на всіх рівнях влади. Сутність проблеми полягає у необхідності забезпечення балансу між конституційними гарантіями виборчих прав, закріпленими у статтях 5, 38, 70 Конституції України, їх практичною реалізацією через механізми виборчого законодавства, динамічним розвитком через судову практику Європейського суду з прав людини та стимулюванням ефективної імплементації міжнародних стандартів у національну правову систему, що надає процесу забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб комплексного характеру та підкреслює багаторівневу природу сучасного конституційного регулювання.

Виявлені у ході дослідження виклики реалізації виборчих прав внутрішньо переміщених осіб охоплюють як нормативно-правовий, так і інституційно-організаційний та практичний рівні. Вони вимагають не лише вдосконалення законодавчих механізмів та спрощення процедур реалізації виборчих прав, але й переосмислення окремих стандартів у контексті масштабного внутрішнього переміщення

населення внаслідок збройної агресії, тривалого періоду воєнного стану та необхідності підготовки до післявоєнних виборів. Підвищення ефективності забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб можливе лише за умови поєднання універсального характеру конституційних норм із гнучким підходом до їх реалізації через законодавчі механізми голосування за місцем фактичного проживання, спрощення процедур зміни виборчої адреси, запровадження електронного голосування, а також за умови реального забезпечення інформування внутрішньо переміщених осіб про їхні виборчі права та створення організаційних умов для їх ефективної реалізації як на загальнодержавних, так і на місцевих виборах.

Практичне значення міжнародних стандартів захисту виборчих прав внутрішньо переміщених осіб для України підтверджує актуальність та дієвість механізмів міжнародного права у сфері захисту прав людини в умовах збройних конфліктів. Досвід імплементації рішення Європейського суду з прав людини у справі «Селігененко та інші проти України» демонструє, що міжнародні стандарти не є абстрактними теоретичними конструкціями, а слугують практичним інструментом вдосконалення національного законодавства, забезпечення недискримінації внутрішньо переміщених осіб та гарантування їхнього права на участь у демократичних процесах. Подальший розвиток виборчого законодавства та поглиблення процесу імплементації міжнародних стандартів залишаються критично важливими для зміцнення демократії в Україні, забезпечення легітимності представницької влади та ефективної реалізації конституційного принципу народовладдя в умовах післявоєнного відновлення держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Виборчий кодекс України. Книга перша. Загальна частина. Науково-практичний коментар / за ред. Ю. Б. Ключковського. Київ : К.І.С., 2021. 768 с.
2. Виборчий кодекс України: Закон України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
3. Внутрішнє переміщення в Україні: аналітичний звіт за 2023 рік / Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Київ, 2024. 156 с. URL: <https://www.minre.gov.ua>
4. Громадянська мережа ОПОРА. Експертний погляд на ключові ризики реалізації активного та пасивного виборчого права внутрішньо переміщених осіб як вразливої групи виборців. 2024-2025. URL: <https://opora.ua.org/vybory/ekspertniy-poglyad-na-klyuchovi-riziki-realizaciyi-aktivnogo-ta-pasivnogo-viborchogo-prava-vnutrishn-o-peremishhenih-osib-yak-vrazlivoyi-grupi-viborciv-25613>
5. Гусаревич Н. Технологічні рішення щодо забезпечення електронного голосування у виборчому процесі: закордонний досвід. *Аспекти публічного управління*. 2022. Т. 10. № 1. С. 26-35.
6. Діденко О. М. Конституційно-правові гарантії права обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 – Право] / Національна академія внутрішніх справ; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2021.
7. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
8. Загальна декларація прав людини 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
9. Камінська Н. В. Проблеми реалізації і захисту виборчих прав внутрішньо переміщених осіб. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. № 3. С. 22-34.
10. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення ООН 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_134
11. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні : монографія. Київ : Ваїте, 2018. 908 с.
12. Кодекс належної практики у виборчих справах (Code of Good Practice in Electoral Matters), CDL-AD (2002) 023, ухвалений Венеціанською Комісією на 52-й пленарній сесії (Венеція, 18-19 жовтня 2002 року). URL: https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/279/CoE_Venice_Commission_Code_of_Good_Practice_UK.pdf
13. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
15. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
16. Постанова Верховного Суду від 25 липня 2018 року у справі № 161/16573/16-а. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=75544764&red=1000037bc52458ae964313868a714da99e70b9&d=5>
17. Про Державний реєстр виборців: Закон України від 22 лютого 2007 року № 698-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text>
18. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
19. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text>
20. Рабінович П. М. Права людини в умовах війни: проблеми теорії і практики. *Вісник Академії*

правових наук України. 2022. № 2. С. 23–35.

21. Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Recommendation 2088 (2016). URL: <http://assembly.coe.int>

22. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Селігененко та інші проти України» (Selygenenko and Others v. Ukraine), заяви №№ 24919/16 та 28658/16 від 21 жовтня 2021 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-216061%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-216061%22]})

23. Рішення ЄСПЛ у справі «Азіз проти Кіпру» (Aziz v. Cyprus), заява № 69949/01 від 22 червня 2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_335#Text

24. OSCE/ODIHR. Human Rights in the Administration of Justice: A Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers. Warsaw, 2011. 965 p. URL: <https://www.osce.org>

REFERENCES

1. Kliuchkovskiy, Yu.B. (Ed.). (2021). *Vyborchyi kodeks Ukrainy. Knyha persha. Zahalna chastyna. Naukovo-praktychnyi komentar* [Electoral Code of Ukraine. Book One. General part. Scientific and practical commentary]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

2. Verkhovna Rada Ukrainy. (2019). *Vyborchyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19 hrudnia 2019 roku № 396-IX* [Electoral Code of Ukraine: Law of December 19, 2019 No. 396-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

3. Ministerstvo z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy. (2024). *Vnutrishnie peremishchennia v Ukraini: Analichnyi zvit za 2023 rik* [Internal displacement in Ukraine: Analytical report for 2023]. Kyiv. Retrieved from <https://www.minre.gov.ua>

4. Hromadianska merezha OPORA. (2024–2025). *Ekspertnyi pohliad na kliuchovi ryzyky realizatsii aktyvnoho ta pasyvnogo vyborchoho prava vnutrishno peremishchenykh osib yak vrazlyvoi hrupy vybortsiv* [Expert view on key risks of exercising electoral rights of internally displaced persons]. Retrieved from <https://opora.ua.org/vybory/ekspertnyi-poglyad-na-klyuchovi-riziki-realizatsiyi-aktivnogo-ta-pasivnogo-viborchogo-prava-vnutrishn-o-peremishhenih-osib-yak-vrazlyvoyi-grupi-viborciv-25613>

5. Husarevych, N. (2022). Tekhnologichni rishennia shchodo zabezpechennia elektronnoho holosuvannia u vyborchomu protsesi: Zakordonnyi dosvid [Technological solutions for e-voting: Foreign experience]. *Aspekty publichnogo upravlinnia*, 10(1), 26–35. [in Ukrainian].

6. Didenko, O.M. (2021). *Konstytutsiino-pravovi harantii prava obyaty ta buty obranym do orhaniv derzhavnoi vlady ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini* [Constitutional guarantees of the right to vote and be elected in Ukraine] (Doctoral dissertation, Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav; Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy). Kyiv. [in Ukrainian].

7. Council of Europe. (1950). *European Convention on Human Rights*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

8. United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

9. Kaminska, N.V. (2023). Problemy realizatsii i zakhystu vyborchych prav vnutrishno peremishchenykh osib [Problems of realization and protection of electoral rights of IDPs]. *Irpinskyi yurydychnyi chasopys*, (3), 22–34. [in Ukrainian].

10. United Nations. (1998). *Guiding Principles on Internal Displacement*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_134

11. Kliuchkovskiy, Yu.B. (2018). *Pryntsypy vyborchoho prava: doktrynalne rozuminnia, stan ta perspektyvy zakonodavchoi realizatsii v Ukraini* [Principles of electoral law: Doctrinal understanding and prospects of legislative implementation]. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].

12. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2002). *Code of Good Practice in Electoral Matters (CDL-AD (2002) 023)*. Retrieved from https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/279/CoE_Venice_Commission_Code_of_Good_Practice_UK.pdf

13. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996). *Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR* [Constitution of Ukraine: Law of June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

14. Verkhovna Rada Ukrainy. (2001). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III* [Criminal Code of Ukraine: Law of April 5, 2001 No. 2341-III]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

15. United Nations. (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

16. Verkhovnyi Sud. (2018). *Postanova vid 25 lypnia 2018 roku u spravi № 161/16573/16-a* [Judgment of July 25, 2018, case No. 161/16573/16-a]. Retrieved from <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=75544764&red=1000037bc52458ae964313868a714da99e70b9&d=5>

17. Verkhovna Rada Ukrainy. (2007). *Pro Derzhavnyi reiestr vybortsiv: Zakon Ukrainy vid 22 liutoho 2007 roku № 698-V* [On the State Register of Voters: Law of February 22, 2007 No. 698-V]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text>

18. Verkhovna Rada Ukrainy. (2014). *Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib: Zakon Ukrainy vid 20 zhovtnia 2014 roku № 1706-VII* [On ensuring rights and freedoms of internally displaced persons: Law of October 20, 2014 No. 1706-VII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
19. Verkhovna Rada Ukrainy. (2003). *Pro svobodu peresuvannia ta vilnyi vybir mistsia prozhyvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 11 hrudnia 2003 roku № 1382-IV* [On freedom of movement and free choice of residence: Law of December 11, 2003 No. 1382-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text>
20. Rabinovych, P.M. (2022). Prava liudyny v umovakh viiny: problemy teorii i praktyky [Human rights in wartime: Problems of theory and practice]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, (2), 23–35. [in Ukrainian].
21. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. (2016). *Recommendation 2088 (2016) on the protection of internally displaced persons*. Retrieved from <http://assembly.coe.int>
22. European Court of Human Rights. (2021). *Selygenenko and Others v. Ukraine* (Applications Nos. 24919/16 and 28658/16, October 21, 2021). Retrieved November 20, 2025, from <https://hudoc.echr.coe.int>
23. European Court of Human Rights. (2004). *Aziz v. Cyprus* (Application No. 69949/01, June 22, 2004). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_335#Text
24. OSCE/ODIHR. (2011). *Human rights in the administration of justice: A manual on human rights for judges, prosecutors and lawyers*. Warsaw. Retrieved from <https://www.osce.org>

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2025

УДК 342.9:347.77/.78

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-281-285

Слюсаренко Сергій Вікторович,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
sergiy.sliusarenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6718-222X

Піддубний Олексій Юрійович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного та господарського права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
piddubnyi@outlook.com
ORCID ID: 0000-0003-4867-4613

Канарик Юлія Сергіївна,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільного та господарського права
Національний університет біоресурсів і природокористування України
kanaryk_y@nubip.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-3222-7827

СУТНІСТЬ ПУБЛІЧНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

На підставі аналізу нормативно-правових актів та наукових думок здійснено дослідження питання публічного контролю пов'язаного з об'єктами інтелектуальної власності. На підставі аналізу нормативно-правових актів та наукових думок здійснено дослідження сутності публічного контролю у сфері інтелектуальної власності. Звертається увага на, що в адміністративно-правовій науці існують різні наукові погляди щодо тлумачень публічного контролю та державного нагляду. Звернено увагу, що у сфері охорони об'єктів права інтелектуальної власності контроль має свою специфіку, що обумовлено значною кількістю об'єктів, що характеризуються певними особливостями притаманним саме об'єктам інтелектуальної власності. Контроль у сфері інтелектуальної власності, на відміну від інших видів контролю і залежить від виду об'єкта інтелектуальної власності. Характерні такі важливі пр

© С.В.Слюсаренко, О.Ю.Піддубний, Ю.С.Канарик, 2025

інтелектуальної власності забезпечує процес інноваційного прискорення соціального та економічного розвитку держави; поява і введення в господарський обіг нових об'єктів права інтелектуальної власності, а також діючих законодавчих актів, норми яких не відповідають вимогам часу, потребує розробки і прийняття нових нормативно-правих актів; посилення публічно-правових заходів, особливо у разі порушення права інтелектуальної власності за допомогою системи спеціальних юридичних заходів. Підкреслено, що основний зміст такої діяльності полягає у попередженні порушень та у виявленні випадків порушень законів і підзаконних актів та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за незаконне використання об'єктів інтелектуальної власності. Зазначено, що у зазначеній сфері контроль має свою специфіку, що пов'язано з багатофункціональністю об'єктів інтелектуальної власності, особливостями кожного із його видів. При цьому контроль у сфері інтелектуальної власності є своєрідним видом контролю. Результати роботи, а також її частини можуть бути корисними для юристів, так і для посадових осіб державних органів, що забезпечують правоохоронну функцію держави у дослідженій сфері відносин.

Ключові слова: публічний контроль, управлінська діяльність, інтелектуальна власність, правова охорона.

Slisarenko S., Piddubnyi O., Kanaryk Ju. THE ESSENCE OF PUBLIC CONTROL IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY

Based on the analysis of regulatory legal acts and scientific opinions, a study was conducted on the issue of public control related to intellectual property objects. Based on the analysis of regulatory legal acts and scientific opinions, a study was conducted on the essence of public control in the field of intellectual property. Attention is drawn to the fact that in administrative and legal science there are different scientific views on the interpretations of public control and state supervision. Attention is drawn to the fact that in the field of protection of intellectual property rights, control has its own specifics, which is due to the significant number of objects characterized by certain features inherent in intellectual property objects. Control in the field of intellectual property is somewhat different from other types of control and depends on the type of object. It is emphasized that the modern public-legal protection of intellectual property is characterized by the following important processes: protection and defense of the subjective rights of rightholders of intellectual property rights ensures the process of innovative acceleration of the social and economic development of the state; the emergence and introduction into economic circulation of new objects of intellectual property rights, as well as existing legislative acts, the norms of which do not meet the requirements of the time, requires the development and adoption of new regulatory legal acts; strengthening public legal measures, especially in the case of infringement of intellectual property rights through a system of special legal measures. It is emphasized that the main content of such activities is to prevent violations and to identify cases of violations of laws and regulations and to hold guilty persons legally liable for the illegal use of intellectual property objects. It is noted that in this area, control has its own specifics, which is associated with the multifunctionality of intellectual property objects and the characteristics of each of its types. At the same time, control in the field of intellectual property is a unique type of control. The results of the work, as well as its parts, may be useful for lawyers and officials of state bodies that ensure the law enforcement function of the state in the studied area of relations.

Keywords: public control, management activity, intellectual property, legal protection.

Постановка проблеми. Основна сутність публічного контролю у сфері охорони об'єктів інтелектуальної власності полягає у виявленні всіх випадків порушень законів і підзаконних актів, суб'єктами господарювання, що незаконно використовують об'єкти права інтелектуальної власності, усунення причин та умов, що сприяють порушенню встановлених законом норм та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. Необхідність наукових досліджень публічного контролю об'єктів інтелектуальної власності обумовлена також тим, сьогодні все більше зростає розуміння того, що трансформація науково-технічних розробок в інноваційний продукт, придатний для виробництва і ринку, чи не найважчий етап у ланцюзі, який пов'язує розробника зі споживачем, а тому належна охорона об'єктів інтелектуальної власності визнається в усьому світі невід'ємним елементом ринкових відносин. Водночас сфера публічного контролю об'єктів інтелектуальної власності донині залишається однією із малодосліджених, що й обумовлює актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню публічного контролю у різний період завжди привертала увагу вчених -адміністративістів. До аналізу проблем публічного контролю тією чи іншою мірою у своїх дослідженнях зверталися такі вчені як: В.Б. Авер'янов, Д.М. Бахрах, Ю.Б. Битяк, А.С. Васильєв, В.М. Гарашук, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, Р.А. Калюжний, В.К. Колпаков, О.І. Остапенко, О.П. Світличний та ін.

Мета статті – визначенні сутності публічного контролю у сфері інтелектуальної власності, з'ясування його змісту, ознак та ролі у забезпеченні дотримання прав інтелектуальної власності, а також у дослідженні особливостей його здійснення в системі публічного управління України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність контролю полягає в спостереженні за функціонуванням відповідного підконтрольного об'єкта; отриманні об'єктивної та достовірної інформації про стан законності й дисципліни; вжитті заходів щодо попередження й усунення порушень законності й дисципліни, виявлення причин і умов, які сприяють правопорушенню; у застосуванні заходів щодо притягнення до відповідальності винних осіб.

Загалом контроль використовується для перевірки відповідності діяльності учасників суспільних відносин встановленим приписам, у рамках і межах яких вони діють.

За допомогою контролю, який в науці управління називають «зворотнім зв'язком», суб'єкт управління отримує інформацію про результати діяльності, а також про ті помилки та зміни ситуації, що допоможуть привести до невиконання поставлених завдань чи отримання зовсім інших результатів. Маючи таку інформацію, можна оперативно втрутитися, привести важелі управління у відповідність з умовами, що

виникають, та попередити небажані результати [1, с. 351].

Слід зазначити, що в адміністративно-правовій науці існують різні наукові погляди щодо тлумачень публічного контролю та державного нагляду. Але зважаючи на значну кількість наукових публікацій з цього питання, вважаємо за доцільне не розглядати це питання у цій статті. Водночас слід зазначити, що в Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [2] ці поняття об'єднані в одне. Зокрема, в ст. 1. «Визначення термінів» цього Закону, нижчезазначені терміни вживаються в такому значенні: державний нагляд (контроль) – діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, прийнятного рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища.

У юридичній літературі поняття «контроль» розглядається найчастіше як система спостереження і перевірки процесу функціонування і фактичного стану керованого об'єкта з метою оцінки обґрунтованості та ефективності прийнятих ним управлінських рішень і результатів їх виконання, виявлення, виявлення відхилень від вимог, сформульованих у цих рішеннях, усунення несприятливих наслідків їх виконання та інформування про них компетентних органів [3, с.214].

У сфері охорони об'єктів права інтелектуальної власності контроль має свою специфіку, що обумовлено значною кількістю об'єктів, що характеризуються певними особливостями притаманним саме об'єктам інтелектуальної власності. Контроль у сфері інтелектуальної власності, дещо відрізняється від інших видів контролю і залежить від виду об'єкта. Відповідно до ст. 420 ЦК України до об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема, належать: літературні та художні твори; комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних); виконання; фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні тасмниці [4].

О. Світличний і Д. Михальський зазначають, що для сучасної публічно-правової охорони інтелектуальної власності характерні такі важливі процеси: охорона та захист суб'єктивних прав правовласників об'єктів права інтелектуальної власності забезпечує процес інноваційного прискорення соціального та економічного розвитку держави; поява і введення в господарський обіг нових об'єктів права інтелектуальної власності, а також діючих законодавчих актів, норми яких не відповідають вимогам часу, потребує розробки і прийняття нових нормативно-правих актів; посилення публічно-правових заходів, особливо у разі порушення права інтелектуальної власності за допомогою системи спеціальних юридичних заходів. Під публічно-правовою охороною інтелектуальної власності вони розуміють визначений державою механізм правового регулювання регламентованих і упорядкованих суспільних відносин покликаною забезпечити ефективну охорону та захист суб'єктивного права та інтересу, у разі його порушення, невизнання або оспорювання [5 с.528].

Вищезазначене також охоплюється здійсненням публічного контролю у сфері інтелектуальної власності, який здійснюється уповноваженими суб'єктами держави.

Мета контролю у сфері інтелектуальної власності полягає у встановленні результатів діяльності суб'єктів господарювання, з метою встановлення і виявлення причин відхилень від прийнятих вимог встановлених законами та нормативно-правовими актами, усунення перешкод для нормального функціонування всієї системи охорони об'єктів інтелектуальної власності.

Досягти цієї мети можливо шляхом об'єднання зусиль різних за своєю діяльністю органів, які покликані забезпечити належну охорону об'єктів інтелектуальної власності, що передбачає оптимізацію організаційної структури, розподіл відповідальності між органами публічної влади та їх взаємодія із суб'єктами інтелектуальної власності. В основу такого управління має бути покладений системний підхід щодо виявлення порушень власників об'єктів інтелектуальної власності та здійснення контролю щодо об'єктів відносно яких здійснюється правопорушення.

Публічний контроль у сфері інтелектуальної власності в Україні включає державний нагляд та громадський контроль, спрямований на захист прав, запобігання порушенням, перевірку дотримання законодавства, а також моніторинг діяльності суб'єктів. Він здійснюється через державні органи (Мінекономіки, НОІВ), а також громадські організації та спільноти, які здійснюють моніторинг ринку.

Значення органів, що здійснюють контроль у сфері охорони об'єктів інтелектуальної власності та застосування ними правових засобів у забезпеченні їх належної охорони важко переоцінити. Саме вони постають тим дієвим інструментом який забезпечує функціонування всієї системи охорони інтелектуальної власності. Основний зміст такої діяльності полягає у попередженні порушень та у виявленні випадків порушень законів і підзаконних актів та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за незаконне використання об'єктів інтелектуальної власності.

Основними складовими публічного контролю у цій сфері:

• Державний нагляд: Закони, постанови Кабміну та відомчі акти, що регламентують правила використання, наявність контрольних марок, а також діяльність суб'єктів господарювання.

• Громадський контроль: Діяльність правовласників, громадських спілок та громадян, спрямована на виявлення контрафактної продукції, піратства та порушень прав інтелектуальної власності.

• Інструменти: Єдиний реєстр одержувачів контрольних марок, моніторинг обігу аудіовізуальних творів та фонограм, скарги до контролюючих органів.

Це забезпечує прозорість, законність реалізації прав інтелектуальної власності та ефективну боротьбу з правопорушеннями.

Відповідно до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [2], згідно якого органи, уповноважені здійснювати державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності встановлюються виключно законами. Публічний контроль у сфері інтелектуальної власності проводиться представниками правоохоронних та контролюючих органів на підставі відповідного направлення (припису). Особливо важливу роль публічному контролю об'єктів інтелектуальної власності відіграють державні інспектори з питань інтелектуальної власності. Відповідно до «Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності Міністерства економіки» [6] державний контроль здійснюється державним інспектором шляхом проведення планових, позапланових (раптових) перевірок діяльності суб'єктів господарювання, огляду речей в установленому законом порядку. Державний інспектор з питань інтелектуальної власності є посадовою особою Мінекономіки. Відповідно до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [2], згідно якого органи, уповноважені здійснювати державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності встановлюються виключно законами. Отже, основне призначення публічного контролю полягає у визначеному законом та нормативно-правовому акті перевірці результатів діяльності підконтрольних об'єктів з метою запобігання порушень та усуненню виявлених порушень від встановлених вимог.

Таким чином, наявні суперечності у законодавчому забезпеченні й прорахунки у правозастосовній діяльності, процедур і механізмів здійснення публічного контролю у сфері охорони об'єктів інтелектуальної власності роблять надзвичайно важливим подальший науково-теоретичний аналіз проблем сфери інтелектуальної власності.

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що в юридичній науці існують різні підходи до з'ясування сутності публічного контролю, сутність якого полягає в наступному:

- суб'єктами уповноваженими здійснювати державний контроль є уповноважені органи, визначені законом та нормативно-правовим актом;
- загальне призначення державного контролю полягає в отриманні достовірної інформації про стан підконтрольного об'єкта;
- наявність організаційної підлеглості суб'єктів контрольно-наглядової діяльності й підконтрольних чи/або піднаглядних об'єктів;
- за результатами контролю суб'єкт управління може застосовувати до підконтрольного об'єкта санкції за порушення вимог законодавства.

У зазначеній сфері контроль має свою специфіку, що пов'язано з багатофункціональністю об'єктів інтелектуальної власності, особливостями кожного із його видів. При цьому контроль у сфері інтелектуальної власності є своєрідним видом контролю.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що сутність контролю у сфері інтелектуальної власності полягає у: забезпеченні неухильного виконання суб'єктами господарювання встановлених вимог законодавства; негативних наслідків від здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання та іншими підконтрольними об'єктами; оперативному втручанні в діяльність суб'єктів господарювання та інших підконтрольних об'єктів у разі отриманні інформації про порушення ними законодавства з інтелектуальної власності; виявленні причин та умов, що сприяли порушенням встановлених правових норм, стандартів, нормативів встановлених у сфері інтелектуальної власності; отриманні об'єктивної та достовірної інформації про стан функціонування підконтрольних об'єктів інтелектуальної власності; здійсненні профілактичних заходів щодо запобігання та усунення виявлених порушень; застосуванні правових заходів відповідальності до суб'єктів господарювання та інших підконтрольних об'єктів у разі порушення ними законодавства сфері інтелектуальної власності; застосуванні заходів юридичної відповідальності до посадових осіб, винних у порушенні норм законодавства з інтелектуальної власності.

Окрім того, забезпечуючи одну з найважливіших функцій управління, державний контроль дає можливість виявити і усунути не тільки негативні фактори які впливають на належну охорону прав власників і користувачів об'єктів права інтелектуальної власності, але й можливість забезпечити дотриманням громадянами і юридичними особами законодавства у сфері інтелектуальної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійко О.Ф. Адміністративне право України. Академічний курс. підруч. у двох томах: Том 1. Загальна частина. ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова) та ін. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. С.592.

2. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Закон

України від 5 квітня 2007 року. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 29. С. 389.

3. Малиновський В.Я. Державне управління: Навчальний посібник. Луцьк: вид. «Вежа» Вол. деж. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. С. 558.

4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. С.356.

5. Світличний О.П., Михальський Д.Ю. Публічно-правова охорона прав інтелектуальної власності в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 1. С. 524-528.

6. Про затвердження Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності Міністерства економіки. Постанова Кабінету Міністрів України від 17.05.2002 року №674. Редакція від 24.03.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/674-2002-%D0%BF#Text>

REFERENCES:

1. Andriiko, O.F. (2007). *Administrativne pravo Ukrainy* [Administrative law of Ukraine]. In V.B. Averianov (Ed.), *Administrativne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs* (Vol. 1: Zahalna chastyna). Kyiv: TOV «Vydavnytstvo “Iurydychna dumka”». [in Ukrainian].

2. Verkhovna Rada Ukrainy. (2007). *Pro osnovni zasady derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2007 roku* [On the basic principles of state supervision (control) in the field of economic activity: Law of April 5, 2007]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (29), 389. [in Ukrainian].

3. Malynovskyi, V.Ia. (2000). *Derzhavne upravlinnia* [Public administration]. Lutsk: Vezha, Volynskiy derzhavnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. [in Ukrainian].

4. Verkhovna Rada Ukrainy. (2003). *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku* [Civil Code of Ukraine: Law of January 16, 2003]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (40–44), 356. [in Ukrainian].

5. Svitlychnyi, O.P., & Mykhalskyi, D.Iu. (2025). Publichno-pravova okhrona prav intelektualnoi vlasnosti v Ukraini [Public-law protection of intellectual property rights in Ukraine]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*, (1), 524–528. [in Ukrainian].

6. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2002). *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro derzhavnoho inspektora z pytan intelektualnoi vlasnosti Ministerstva ekonomiky: Postanova vid 17 travnia 2002 roku № 674 (redaktsiia vid 24 bereznia 2023 roku)* [On approval of the Regulation on the State Inspector for Intellectual Property of the Ministry of Economy: Resolution No. 674 (as amended March 24, 2023)]. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.11.2025

УДК 351.82:347.73

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-285-290

Мушенюк Віктор Васильович,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії права,

міжнародного права та приватного права,

ПЗВО «Київський міжнародний університет»

mushenook@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0411-7567

Суббот Анатолій Іванович,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри європейського та публічного права,

ПЗВО «Київський міжнародний університет»

subbot@kat.kiev.ua

ORCID ID: 0000-0002-1453-9379

ЮРИСДИКЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ПУБЛІЧНИХ ОРГАНІВ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ САМОРЕГУЛІВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО АРБІТРАЖНИХ КЕРУЮЧИХ В УКРАЇНІ

У статті здійснено дослідження системи вітчизняного нормативно-правових актів регулювання діяльності арбітражних керуючих. Встановлено, що поетапне наближення такої системи до європейських стандартів зумовлює необхідність формування державних та професійних громадських суб'єктів контролю за діяльністю арбітражних керуючих з метою уникнення їх притягнення до юридичної відповідальності. Попили нормативно-правового регулювання відносин діяльності арбітражних керуючих

© В.В.Мушенюк, А.І.Суббот, 2025

Випуск 19. 2025

професійним громадським об'єднанням тощо ініціювання розгляду та/чи вирішення питань щодо протидії правопорушенням. Проаналізовано нормативно-правові акти (Кодекс України з процедур банкрутства, Порядок здійснення контролю за діяльністю арбітражних керуючих, Положення про Дисциплінарну комісію арбітражних керуючих тощо), які визначають юрисдикційні обов'язки органів виконавчої влади щодо здійснення контролю, нагляду та притягнення до юридичної відповідальності арбітражних керуючих, а також повноваження професійних громадських об'єднань щодо реалізації юрисдикційних повноважень застосування заходів впливу на арбітражних керуючих за непрофесійну діяльність в галузі банкрутства та державної політики у сфері запобігання неплатоспроможності боржників. В цілому підтримуючи нововведення законодавчого закріплення інституту самоврядування арбітражних керуючих у реалізації державної політики протидії банкрутству та їх окремих юрисдикційних повноважень, вбачається доцільним на певний період призупинити повноваження про обмеження можливостей НААКУ щодо призупинення, визначеної Статутом, діяльності своїх членів по здійсненню законної професійної діяльності. Пропонується доцільним забезпечити додатковий контроль Мін'юстом здійснення процедури притягнення арбітражних керуючих до юридичної відповідальності.

Ключові слова: арбітражний керуючий, державна політика, державний орган з питань банкрутства, дисциплінарна комісія, неплатоспроможність боржника, нормативно-правове регулювання, публічні органи, саморегульовна організація, юридична відповідальність, юрисдикційні повноваження.

Mushenok V., Subbot A. JURISDICTIONAL POWERS OF PUBLIC BODIES AND ACTIVITIES OF SELF-REGULATORY ORGANIZATIONS REGARDING OF ARBITRATION MANAGERS IN UKRAINE

The article studies the system of domestic regulatory acts regulating the activities of arbitration managers. It is established that the gradual approximation of such a system to European standards necessitates the formation of state and professional public entities for monitoring the activities of arbitration managers in order to avoid their being held legally liable. The provisions of the regulatory and legal regulation of relations between arbitration managers grant the executive authorities, professional public associations, etc. the authority to initiate consideration and/or resolve issues related to combating offenses. The regulatory legal acts (the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, the Procedure for Controlling the Activities of Arbitration Managers, the Regulations on the Disciplinary Commission of Arbitration Managers, etc.) that determine the jurisdictional obligations of executive bodies to exercise control, supervision and bring arbitration managers to legal responsibility, as well as the powers of professional public associations to exercise jurisdictional powers to apply measures of influence on arbitration managers for unprofessional activities in the field of bankruptcy and state policy in the field of preventing debtors' insolvency, have been analyzed. In general, supporting the innovation of the legislative consolidation of the institute of self-government of arbitration managers in the implementation of the state policy of combating bankruptcy and their individual jurisdictional powers, it is considered appropriate to suspend for a certain period the powers to limit the possibilities of the NAACU to suspend, as determined by the Charter, the activities of its members in carrying out lawful professional activities. It is also advisable to provide additional control by the Ministry of Justice over the implementation of the procedure for holding arbitration managers legally liable.

Key words: arbitration manager, state policy, state bankruptcy authority, disciplinary commission, debtor's insolvency, regulatory and legal regulation, public bodies, self-regulatory organization, legal liability, jurisdictional powers.

Постановка проблеми. Питання нормативно-правового регулювання діяльності арбітражних керуючих ніколи не втрачає своєї актуальності у межах наук адміністративного, господарського, трудового тощо права. Регулярні зміни вітчизняного законодавства та наближення його до європейських стандартів спонукають арбітражних керуючих постійно коригувати свою діяльність, не залишаючи межі її правомірності з метою уникнення притягнення до різних видів юридичної відповідальності (господарсько-правової, цивільно-правової, адміністративної, кримінальної, дисциплінарної). Слід додати, що певною законодавчою новелою є притягнення до відповідальності за корупційні правопорушення. Адже, відповідно Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII [1], арбітражні керуючі є суб'єктами такої відповідальності, оскільки надають публічні послуги.

Сучасна система нормативно-правового регулювання відносин діяльності арбітражних керуючих надає юрисдикційні повноваження судам, органам державної виконавчої влади та професійним громадським об'єднанням щодо розгляду і вирішення питань порушення законодавства такими керуючими як правозастосовної діяльності. Зазначені повноваження характеризуються наявністю меж у сфері контрольної діяльності, як системи захисту прав та свобод особи, та застосування санкцій у процедурі притягнення до юридичної відповідальності.

Судова юрисдикція являє собою межі компетенції судів (загальних, адміністративних, господарських) розглядати справи, що виникають у правовідносинах арбітражних керуючих. Юрисдикційні обов'язки органів виконавчої влади передбачають повноваження, спрямовані на здійснення контролю, нагляду та притягнення до відповідальності арбітражних керуючих як учасників суспільно-управлінських відносин. Участь громадських об'єднань у реалізації юрисдикційних повноважень передбачає популяризацію серед арбітражних керуючих досвіду роботи та фундаментальних знань в галузі, а є дієвий інструментом для взаємодії між суб'єктами професійної діяльності у сфері банкрутства і відновлення платоспроможності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження юрисдикційних повноважень публічних органів, а також діяльність саморегульовних організацій щодо контролю та підтримки здійснення послуг арбітражних керуючих в Україні досліджувалися в окремих публікаціях таких науковців як О.М.Борейко, С.В. Дяченко, Ю.В. Кабенюк, В.І.Курило, В.А. Миколаєць, Я.Г. Рябцева, Т.В. Степанова, А.І. Суббот, В.О. Трунов, С.А. Назаренко, Н.С. Носань, Б.В. Яринко та інші.

У більшості наукових публікацій здійснюється аналіз законодавства з процедур відновлення платоспроможності та банкрутства, характеризується самоврядування арбітражних керуючих, досліджується діяльність публічних органів у зазначеній сфері.

Зокрема, В.А. Миколаєць та С.В. Дяченко характеризують правовий статус арбітражного керуючого в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства. Науковцями також досліджені гарантії незалежної професійної діяльності арбітражного керуючого, які забезпечують можливість якісного виконання своїх повноважень: особливий порядок призначення, притягнення до відповідальності та припинення повноважень; гарантування виплати винагороди та відшкодування витрат арбітражного керуючого; функціонування органів саморегулювальної організації арбітражних керуючих [2].

В.О.Трунов, аналізуючи законодавство про банкрутство, встановлює те, що недостатню прозорість механізмів призначення арбітражного керуючого судом, низький рівень контролю за їх діяльністю з боку органів публічної влади. Також результати дослідження демонструють важливість ролі арбітражного керуючого у процесах банкрутства та необхідність реформування правового регулювання даного виду відносин для підвищення ефективності їх діяльності [3].

В.І.Курило, В.В.Мушенюк та А.В.Карнаух, досліджуючи особливості фінансового впливу органів публічного управління на діяльність арбітражних керуючих, визначають доцільним застосування до таких суб'єктів публічних та трудових відносин спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності з одночасним посиленням податкового контролю та застосування заходів юридичної відповідальності [4].

Незважаючи на наявність у правовій доктрині розуміння правового статусу, повноважень та процесуальної діяльності арбітражного керуючого, залишається не висвітленою належним чином проблематика: 1) правового регулювання відносин контрольно-наглядової діяльності органів судової та виконавчої влади за діяльністю арбітражних керуючих; 2) діяльності саморегулювальних організацій як суб'єктів сприяння цивілізованому ринку професійних послуг арбітражних керуючих; 3) притягнення до юридичної відповідальності арбітражного керуючого суб'єктами виконавчої влади нашої держави.

Метою статті є спроба дослідження юрисдикційних повноважень публічних органів та діяльності саморегулювальних організацій щодо сприяння цивілізованому ринку професійних послуг арбітражних керуючих та надання пропозицій щодо поліпшення процедур платоспроможності для загального позитивного економічного ефекту в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наразі основні принципи та засади здійснення контролю за діяльністю арбітражних керуючих та притягнення їх до відповідальності, у разі невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків, будучи розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором, керуючим реструктуризацією або керуючим реалізацією, визначені у наступних нормативно-правових актах:

- Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 № 2597-VIII (далі – КУЗПБ), у якому передбачено, що арбітражні керуючі несуть за свої дії і бездіяльність цивільно-правову, адміністративну, дисциплінарну та кримінальну відповідальність (стаття 21) [5];

- Порядок здійснення контролю за діяльністю арбітражних керуючих, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України 06 грудня 2019 р. № 3928/5 (далі – Порядок) [6];

- Кодекс України про адміністративні правопорушення хоч і не містить спеціальних норм, що безпосередньо встановлюють адміністративну відповідальність саме арбітражних керуючих як окремої категорії суб'єктів, проте має на увазі, що такі суб'єкти професійної діяльності несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах, як і інші особи, за вчинення адміністративних правопорушень, передбачених КУпАП (наприклад, за ст. 166-17 щодо фіктивного банкрутства) [7];

- Кримінальний кодекс України містить ряд статей, за якими може наступити відповідальність арбітражного керуючого (статті 191, 194, 212, 219, 358, 365-2, 368-4) [8].

Охарактеризуємо сучасні механізми здійснення контролю з боку публічних органів влади за діяльністю арбітражних керуючих та порядку притягнення їх до відповідальності.

Відповідно до вимог Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228, Міністерство юстиції України (надалі – Мін'юст), як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, є державним органом з питань банкрутства (пункт 1) [9].

Згідно ст. 61 КУЗПБ Державний орган з питань банкрутства, яким наразі є Мін'юст, встановлює порядок здійснення контролю за діяльністю арбітражних керуючих шляхом перевірки організації їх роботи, дотримання ними вимог законодавства з питань банкрутства. Також орган державної влади з питань банкрутства сприяє створенню організаційних, економічних та інших умов, необхідних для реалізації процедур відновлення платоспроможності суб'єктів підприємництва-боржників або визнання їх банкрутами [5].

Державний орган з питань банкрутства здійснює контроль за діяльністю арбітражних керуючих шляхом проведення планових і позапланових перевірок у встановленому ним порядку. Планові перевірки проводяться за певний період не більше одного разу на два роки за місцезнаходженням державного органу з питань банкрутства або суб'єкта, щодо якого арбітражний керуючий здійснює свої повноваження, або у приміщенні контори (офісу) арбітражного керуючого з обов'язковим повідомленням арбітражного

керуючого про час і місце проведення перевірки. Арбітражний керуючий зобов'язаний надати особам, уповноваженим на проведення перевірки, відомості, документи для огляду та їх копії для залучення до матеріалів перевірки. Повторна перевірка з питань, що вже були предметом перевірки, не допускається. Попередні періоди, що перевірялися раніше, не можуть бути предметом наступних перевірок, крім перевірки за зверненням фізичної чи юридичної особи.

Позапланові виїзні та невиїзні перевірки проводяться за зверненнями фізичних чи юридичних осіб, якщо з таких звернень випливає необхідність здійснення додаткового контролю з боку державного органу з питань банкрутства. Для проведення невиїзної перевірки державний орган з питань банкрутства надсилає арбітражному керуючому письмовий запит у межах предмета звернення. У зазначений у запиті строк арбітражний керуючий надсилає державному органу з питань банкрутства вмотивовану відповідь та копії відповідних документів. У разі виявлення під час перевірки діяльності арбітражного керуючого порушень норм законодавства державний орган з питань банкрутства може зупинити діяльність арбітражного керуючого та передати матеріали на розгляд дисциплінарної комісії для застосування до порушника дисциплінарного стягнення [6].

У переважній більшості випадків, наслідком проведення планової чи позапланової перевірки є виявлення правопорушень та, відповідно, притягнення арбітражного керуючого до юридичної відповідальності. Ключовим органом, який притягає до дисциплінарної відповідальності арбітражних керуючих, є Дисциплінарна комісія при Міністерстві юстиції України (надалі – Дисциплінарна комісія), яка діє відповідно до Положення про Дисциплінарну комісію арбітражних керуючих, яке затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 25 вересня 2019 року № 2993/5 [10], розглядає скарги на арбітражних керуючих і в разі її обґрунтованості – позбавляє права на здійснення діяльності.

Здійснимо більш детальний аналіз адміністративно-юрисдикційних повноважень Дисциплінарної комісії, яка утворюється у встановленому Мін'юстом порядку для розгляду питань щодо притягнення арбітражних керуючих до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарного проступку: 1) розглядає відповідні подання державного органу з питань банкрутства, саморегулівної організації арбітражних керуючих; 2) у разі надходження звернень фізичних і юридичних осіб щодо діяльності арбітражних керуючих, направляє відповідні звернення на перевірку до державного органу з питань банкрутства чи саморегулівної організації арбітражних керуючих; 3) приймає рішення на підставі подання державного органу з питань банкрутства чи саморегулівної організації арбітражних керуючих про застосування дисциплінарного стягнення.

Звернемо увагу на той факт, що підставами для внесення до Дисциплінарної комісії подання про притягнення арбітражного керуючого до дисциплінарної відповідальності є грубе порушення ним законодавства під час виконання повноважень, що призвело до порушення прав та законних інтересів боржника та/або кредиторів боржника. Мін'юст має право зупинити діяльність арбітражного керуючого, якщо актом перевірки встановлено грубі порушення в його діяльності. Також зупинення діяльності можливе при очевидній небезпеці подальшого порушення ним прав та інтересів боржника чи кредитора(ів), передбачених законодавством, та за умови позитивного висновку структурного підрозділу Мін'юсту щодо відповідності акта перевірки вимогам законодавства.

Про зупинення діяльності арбітражного керуючого Мін'юст видає наказ, який не пізніше наступного робочого дня з дня його видання надсилається такому суб'єкту рекомендованим поштовим відправленням на адресу контори (офісу) арбітражного керуючого та електронною поштою до виконання. Якщо комісія все ж притягнула порушника до дисциплінарної відповідальності, уникнути її він може, оскарживши рішення до адміністративного суду.

Здійснивши аналіз юрисдикційних повноважень органів публічної влади (їх колегіальних представницьких утворень) у сфері банкрутства та державної політики по запобіганню неплатоспроможності боржників, звернемо увагу на те, що поряд із Мін'юстом, в особі його територіальних органів, контроль за діяльністю арбітражних керуючих здійснює саморегулівна організація – Національна асоціація арбітражних керуючих України (надалі – НААКУ) [11].

Отже, НААКУ є саморегулівною організацією арбітражних керуючих, тобто всеукраїнською недержавною некомерційною професійною організацією, яка об'єднує всіх арбітражних керуючих України з метою забезпечення реалізації завдань самоврядування арбітражних керуючих, створена на засадах професійної належності [11]. Асоціація є юридичною особою та діє через організаційні форми самоврядування арбітражних керуючих, передбачені КУЗПБ.

НААКУ як саморегулівна організація має право за зверненням учасника справи про банкрутство, або за власною ініціативою здійснити перевірку діяльності арбітражного керуючого на предмет дотримання ним: 1) Статуту НААКУ; 2) Кодексу професійної етики арбітражного керуючого [12]; 3) рішень НААКУ, пов'язаних із діяльністю арбітражних керуючих. Протягом 10 днів вирішити питання про притягнення чи не притягнення арбітражного керуючого до дисциплінарної відповідальності [11].

Звернувши у вступі до даної статті на трансформації чинного законодавства, що врегульовує досліджувану нами сферу проблематики, підтримаємо наразі позицію щодо новизни законодавчого закріплення інституту самоврядування арбітражних керуючих. Виходячи з цього, вбачається позитивним поширення практики звернення з відповідним повідомленням до правоохоронних або інших компетентних

органів, при встановленні НААКУ в діях арбітражного керуючого ознаки злочину або іншого правопорушення. Разом із тим, доцільним на певний період призупинити повноваження НААКУ у її Статуті щодо «обмеження ними можливостей своїх членів щодо здійснення законної професійної діяльності (п. 3.7.2. розділу 3 «Юридичний статус») [11]. Також доцільно забезпечити додатковий контроль Мін'юстом здійснення процедури притягнення арбітражних керуючих до юридичної відповідальності. Таке обмеження адміністративно-юрисдикційних повноважень може сприяти недопущенню порушення прав арбітражних керуючих у процесі здійснення непрофесійної перевірки. Такі обмеження, на нашу думку, у перспективі сприятимуть здатності саморегулювальної організації арбітражних керуючих стати повноцінним учасником суспільних контрольно-наглядових відносин.

Висновки. Отже, діяльність арбітражного керуючого є сферою адміністративно-юрисдикційних повноважень Мін'юсту (державного органу з питань банкрутства), суду, правоохоронних органів, а також перебуває у сфері впливу НААКУ (саморегулювальної організації арбітражних керуючих) та кредиторів. Усі ці суб'єкти можуть ініціювати процес планової чи позапланової перевірки діяльності арбітражного керуючого. Уповноважені органи здійснюють притягнення арбітражного керуючого до юридичної відповідальності при порушенні ним вимог чинного законодавства та своїх обов'язків (ліквідатора, розпорядника майна, керуючого санацією, керуючого реструктуризацією, керуючого реалізацією). Нормативно-правове регулювання юрисдикційних повноважень суб'єктів контрольно-перевірочної діяльності формує для арбітражних керуючих підґрунтя не допускати найменших порушень чинного законодавства, конфлікту інтересів, дотримуватись принципів професійної етики та необхідність постійного підвищення у встановленому порядку своєї кваліфікації для належного виконання своїх обов'язків у сфері банкрутства та державної політики щодо запобігання неплатоспроможності боржників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
2. Миколаєць В. А., Дяченко С. В. Окремі аспекти правового статусу арбітражного керуючого. *Юридична Україна*. 2023. №9. С. 13–21. URL: <https://yur-ukraine.com/okremi-aspekty-pravovogo-statusu-arbitrazhnogo-keruyuchogo/>
3. Трунов О.В. Правове становище арбітражного керуючого у процедурах банкрутства. *Правова позиція*. 2025. № 1 (46). С. 82–86. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2025/1/17.pdf/> DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-1.15/>
4. Курило В.І., Мушенко В.В., Карнаух А.В. Спрощена система оподаткування як альтернатива нормативно-правового фіскального впливу на діяльність арбітражних керуючих. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Юридичні науки"*. 2026. № 2. С. 11–19. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/law2026/2/>
5. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>.
6. Порядок здійснення контролю за діяльністю арбітражних керуючих: затверджене наказом Міністерства юстиції України від 06.12.2019 р. № 3928/5 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1228-19#>.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#Text>.
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
9. Положення про Міністерство юстиції України: затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>.
10. Положення про Дисциплінарну комісію арбітражних керуючих: Наказ Міністерства юстиції України від 25 вересня 2019 року № 2993/5 (zareєстрований в Міністерстві юстиції України 30 вересня 2019 р. за № 1068/34039). URL: https://ips.ligazakon.net/document/re34039?an=19&ed=2019_11_29.
11. Статут Національної асоціації арбітражних керуючих України: Затверджений рішенням установчого з'їзду арбітражних керуючих України від 20.11.2019 р. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/media/Statute%203%20Consolidated%20Kyiv%20Dnipro.pdf>.
12. Кодекс професійної етики арбітражного керуючого: Протокол Установчого з'їзду арбітражних керуючих України від 20.11.2019 р. URL: <https://document.vobu.ua/doc/8671>.

REFERENCES:

1. Pro zapobihannia koruptsii (2014, 14 October) [On the Prevention of Corruption]: Zakon Ukrainy № 1700-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
2. Mykolaiets V. A., Diachenko S. V. (2023). Okremi aspekty pravovoho statusu arbitrazhnogo keruiuchoho [Certain Aspects of the Legal Status of an Arbitration Manager]. *Yurydychna Ukraina*. №9. 13–21. Retrieved from: <https://yur-ukraine.com/okremi-aspekty-pravovogo-statusu-arbitrazhnogo-keruyuchogo/> [in Ukrainian].

3. Trunov O.V. (2025). Pravove stanovyshche arbitrazhnoho keruiuchoho u protsedurakh bankrutstva [Legal Status of an Arbitration Manager in Bankruptcy Procedures]. *Pravova pozytsiia*. № 1 (46). 82–86. Retrieved from: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2025/1/17.pdf/> [in Ukrainian].
4. Kurylo V.I., Mushenok V.V., Karnaukh A.V. (2026). Sproshchena systema opodatkuvannia yak alternatyva normatyvno-pravovoho fiskalnoho vplyvu na diialnist arbitrazhnykh keruiuchykh. [Simplified taxation system as an alternative to regulatory fiscal influence on the activities of arbitration managers]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriya: "Iurydychni nauky"*. № 2. 11–19. Retrieved from: <https://www.inter-nauka.com/issues/law2026/2/> [in Ukrainian].
5. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva (2018, 18 October). [Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures]. № 2597-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> [in Ukrainian].
6. Poriadok zdiisnennia kontroliu za diialnistiu arbitrazhnykh keruiuchykh (2019, 06 December) [Procedure for exercising control over the activities of arbitration managers]: zatverdzhene nakazom Ministerstva yustytzii Ukrainy № 3928/5 (zi zminamy). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1228-19#> [in Ukrainian].
7. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (1984, 07 December). [Code of Ukraine on Administrative Offenses] № 8073-Kh. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy (2001, 05 April) [Criminal Code of Ukraine] № 2341-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
9. Polozhennia pro Ministerstvo yustytzii Ukrainy (2014, 2 Jule) [Regulations on the Ministry of Justice of Ukraine]: zatverdzenoho postanovoiou Kabinetu Ministriv Ukrainy № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
10. Polozhennia pro Dysyplinarnu komisiuu arbitrazhnykh keruiuchykh: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy (2019, 25 September) [Regulations on the Disciplinary Commission of Arbitration Managers]. № 2993/5 (zareiestrovanyi v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 30 veresnia 2019 № 1068/34039). URL: https://ips.ligazakon.net/document/re34039?an=19&ed=2019_11_29 [in Ukrainian].
11. Statut Natsionalnoi asotsiatsii arbitrazhnykh keruiuchykh Ukrainy (2019, 20 November) [Statute of the National Association of Arbitration Managers of Ukraine]. Zatverdzenyi rishenniam ustanovchoho zizdu arbitrazhnykh keruiuchykh Ukrainy. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/media/Statute%203%20Consolidated%20Kyiv%20Dnipro.pdf> [in Ukrainian].
12. Kodeks profesiinoi etyky arbitrazhnoho keruiuchoho (2019, 20. November.) [Code of Professional Ethics of an Arbitration Manager]. Protokol Ustanovchoho zizdu arbitrazhnykh keruiuchykh Ukrainy. URL: <https://document.vobu.ua/doc/8671> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.11.2025

УДК 342.73:004.8

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-290-294

Трошкіна Катерина Євгенівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент

кафедри загальноправових дисциплін та державного управління

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

katernynareva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1795-7234

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ПОТРЕБА ОНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Цифровізація публічної влади, розвиток електронного врядування та активне використання інформаційно-комунікаційних технологій трансформують зміст конституційних прав людини. Сучасні форми реалізації права на приватність, свободу слова, доступ до інформації та участь у державному управлінні все частіше здійснюються у цифровому середовищі. Це зумовлює необхідність формування комплексного конституційно-правового механізму забезпечення цифрових прав громадян.

Цифрові права, що належать до четвертого покоління прав людини, охоплюють класичні права, адаптовані до цифрового простору, та новітні правові конструкції, зокрема право на забуття, право на анонімність та цифрову ідентичність. В умовах стрімкої цифровізації та впровадження електронних сервісів держави виникають ключові проблеми: фрагментарність законодавства, відсутність єдиного визначення цифрових прав, ризики надмірного державного контролю та потреба конституційної модернізації. Особливо актуальним це стає в умовах воєнного стану,

Випуск 19. 2025

© К.Є.Трошкіна, 2025

коли цифровий простір одночасно слугує інструментом захисту, комунікації та управління, але є потенційною зоною порушення прав і свобод.

Дослідження цифрових прав має не лише теоретичне, а й практичне значення для формування сучасної правової політики, підвищення рівня цифрової безпеки та довіри громадян до електронних послуг. Удосконалення правового регулювання має здійснюватися на засадах комплексності та гармонізації з європейськими стандартами, включати законодавчі, інституційні, технічні та освітні заходи, що забезпечить ефективну реалізацію та захист цифрових прав у цифровому середовищі.

Ключові слова: права людини, покоління прав людини, цифрові права громадян, закріплення прав людини.

Troshkina K. CONSTITUTIONAL AND LEGAL SECURITY OF DIGITAL RIGHTS OF CITIZENS: MODERN APPROACHES AND THE NEED TO UPDATE CONSTITUTIONAL REGULATION

The digitization of public authorities, the development of e-government and the active use of information and communication technologies are transforming the content of constitutional human rights. Modern forms of exercising the right to privacy, freedom of speech, access to information and participation in public administration are increasingly carried out in the digital environment. This necessitates the formation of a comprehensive constitutional and legal mechanism for ensuring the digital rights of citizens.

Digital rights, which belong to the fourth generation of human rights, include classical rights adapted to the digital space and the latest legal constructs, in particular the right to be forgotten, the right to anonymity and digital identity. In the context of rapid digitalization and the introduction of electronic services of the state, key problems arise: fragmentation of legislation, the lack of a single definition of digital rights, the risks of excessive state control and the need for constitutional modernization. This becomes especially relevant in conditions of martial law, when the digital space simultaneously serves as a tool for protection, communication and management, but is a potential area of violation of rights and freedoms.

The study of digital rights has not only theoretical, but also practical significance for the formation of modern legal policy, increasing the level of digital security and citizens' trust in electronic services. Improving legal regulation should be carried out on the basis of comprehensiveness and harmonization with European standards, include legislative, institutional, technical and educational measures, which will ensure the effective implementation and protection of digital rights in the digital environment.

Keywords: human rights, generation of human rights, digital rights of citizens, consolidation of human rights.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій, поширення електронних сервісів, штучного інтелекту, великих даних та цифрових платформ істотно трансформують суспільні відносини й зумовлюють появу нових форм реалізації прав і свобод людини. Водночас чинне конституційне регулювання в Україні формувалося за умов доцифрової епохи та не враховує повною мірою специфіку цифрових прав громадян, зокрема права на захист персональних даних, цифрову приватність, інформаційну безпеку, доступ до мережі Інтернет та захист від зловживань у цифровому середовищі.

Фрагментарність законодавчого врегулювання, відсутність єдиної конституційно-правової концепції цифрових прав і недостатня визначеність механізмів їх гарантування створюють ризики порушення прав людини та ускладнюють їх ефективний захист. У зв'язку з цим постає об'єктивна потреба наукового осмислення сучасних підходів до конституційно-правового забезпечення цифрових прав громадян та обґрунтування доцільності оновлення конституційного регулювання з урахуванням викликів цифрової трансформації держави і суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика цифрових прав розглядається в працях українських та зарубіжних науковців у контексті інформаційного та конституційного права, а також кібербезпеки. Серед українських вчених дослідженнями у цьому напрямку займаються Д.Белов, О.Братасюк, Н.Верлос, О.Гіляка, Н.Ментух, О. Роговенко, О. Петришин, Ю.Разметаєва, та ін. Проте комплексний аналіз конституційного виміру цифрових прав в Україні на сьогодні відсутній.

Мета статті – аналіз сучасних підходів до конституційно-правового забезпечення цифрових прав громадян, а також обґрунтування необхідності оновлення конституційного регулювання з урахуванням процесів цифровізації і нових викликів у сфері захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифровізація публічної влади, розвиток електронного врядування та активне використання інформаційно-комунікаційних технологій зумовлюють трансформацію змісту конституційних прав людини. У сучасних умовах право на приватність, свободу вираження поглядів, доступ до інформації та участь в управлінні державними справами набувають нових форм реалізації у цифровому середовищі. Водночас виникає потреба формування комплексного конституційно-правового механізму забезпечення цифрових прав громадян. Як слушно зазначає Н.Верлос, що, незважаючи на дискусійність визначеної проблеми, розвиток цифрових технологій реально впливає на розвиток конституційних прав людини, необхідність доктринального переосмислення та оптимізації нормативного врегулювання [1, с.130].

Україна, активно розвиваючи електронне врядування, цифрові послуги та інфраструктуру, гостро потребує системного правового підходу до забезпечення цифрових прав громадян. У контексті євроінтеграційного курсу особливо важливим є гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами захисту даних, кібербезпеки та функціонування цифрового ринку. Таким чином, дослідження цифрових прав та їх конституційного закріплення має не лише теоретичне, а й значне практичне значення для формування сучасної правової політики, забезпечення прав людини в цифровому просторі та підвищення рівня довіри громадян до цифрових сервісів.

Традиційно у правовій доктрині прийнято виділяти три покоління прав людини: права першого покоління – громадянські та політичні; права другого покоління – соціальні, економічні та культурні; права третього покоління – колективні права, включно з правом на мир, розвиток, екологічну безпеку. В основі концепції поколінь прав – виявлення історичної поетапності у формулюванні та законодавчого закріпленні різних за своїми функціями та сферами застосування груп прав [2, с. 575].

Початок ХХІ ст. заклав підґрунтя для активної появи та законодавчого закріплення прав четвертого покоління. Поява четвертого покоління прав людини пов'язано з процесами демократизації, гуманізації, інформатизації, розвитком комп'ютерних технологій, з проведенням певних досліджень у науці, медицині, біології, кібернетиці, космічній сфері [3, с. 59]. Змістовно до даного покоління слід віднести біологічні (соматичні) та інформаційні права. Як вказує О.Аврамова, сутність прав людини четвертого покоління полягає в утвердженні можливості альтернативного вибору форм правомірної поведінки, виконання юридичного обов'язку. Це є підґрунтям переходу контролю над діями особи від держави до людини. Держава лише пропонує декілька моделей правової поведінки, а людина самостійно їх обирає [4, с.71 – 72].

Важливою складовою прав четвертого покоління є права, спрямовані на захист людини у цифровому середовищі – віртуальному просторі, який стає невід'ємною частиною соціального і політичного життя, або так звані цифрові права.

Права четвертого покоління спрямовані на забезпечення людської автономії, гідності й свободи в цифровому просторі, у тому числі – на баланс між інноваціями та правами людини. У цих умовах цифрові права громадян набувають статусу базових, оскільки забезпечують не лише доступ до інформації та електронних послуг, а й можливість реального впливу на процеси публічного управління. Таким чином, цифрові права стають невід'ємною частиною прав людини четвертого покоління, що формуються під впливом біотехнологічних, інформаційних та кібербезпекових викликів.

Цифрові права (digital rights) належать до відносно нових правових категорій, у зв'язку з чим їх зміст, обсяг та доцільність виділення в окремий інститут залишаються предметом активних наукових дискусій. Особливістю даної категорії прав і основна відмінність їх від інформаційних прав є те, що вони набуваються та здійснюються виключно в цифровому середовищі.

Як зазначає Ю.Разметаєва, термін «цифрові права людини» охоплює два основні підходи до його тлумачення. З одного боку, під ним розуміють сукупність прав, реалізація та захист яких у сучасних умовах нерозривно пов'язані з використанням цифрових технологій або мають виражену онлайн-компоненту. З іншого – йдеться про нові правові інститути, що виникають у цифрову епоху та поступово набувають ознак фундаментальних прав. У зв'язку з цим до цифрових прав відносять як класичні права, адаптовані до цифрового середовища (свобода слова, право на приватність, доступ до інформації, участь у державному управлінні), так і новітні правові конструкції, зокрема право на забуття, право на анонімність, а також право на доступ до Інтернету [5, с. 19].

Цифрові права охоплюють систему прав, що включає доступ до цифрового середовища й цифрових активів, віртуальні права, права власності на цифрові об'єкти, контроль над цифровими активами, а також право на використання андроїдів, роботів і штучного інтелекту, створення й взаємодію з віртуальними аватарами померлих родичів, право на створення власної цифрової (віртуальної) ідентичності тощо [4, с.76].

Як вказують дослідники, цифрові права людини – це окрема група прав людини, які пов'язані з використанням та/або реалізуються в мережі Інтернет за допомогою спеціальних пристроїв (комп'ютерів, смартфонів тощо). До них можемо віднести: 1) право на доступ до Інтернету – полягає в тому, що кожен має право на рівний доступ і використання вільного та безпечного Інтернету; 2) свобода вираження поглядів онлайн – означає право вільно висловлювати свої погляди, шукати, отримувати та поширювати інформацію онлайн; 3) право на приватність і захист персональних даних – кожен має право на приватність онлайн та захист персональних даних в Інтернеті (соціальних мережах, у заповненні Google-форм тощо); 4) право на свободу та особисту безпеку онлайн – реалізація цього права потребує механізму захисту від протиправних дій, тобто певні державні гарантії захисту від фізичного та психологічного насильства чи домагань, мови нетерпимості, нетолерантності та ворожнечі, дискримінації в онлайн-середовищі; держава має сприяти розвитку та функціонуванню безпечних Інтернет-технологій; 5) право на мирні зібрання, асоціації та/або використання електронних інструментів демократії – означає, що люди повинні мати свободу об'єднання та використовувати будь-які сервіси, вебсайти чи застосунки для створення, приєднання, мобілізації та участі в соціальних групах та асоціаціях; 6) право на цифрове самовизначення, або право відключатися від онлайн, або бути забутим в онлайн – людина як користувач у системі (соціальній мережі, форумі, онлайнбговоренні) вправі сама, на власний розсуд визначити ім'я (ідентифікатор) або іншу апріорну інформацію про неї, яку вона буде використовувати в системі [6, с. 59].

Отже, на нашу думку, цифрові права – це сукупність прав і свобод громадянина, що забезпечують можливість безпечного, вільного й рівноправного використання цифрових технологій та участь у демократичних процесах за допомогою ІКТ.

До цифрових прав можна віднести:

- право на доступ до Інтернету;
- право на захист персональних даних;
- право на цифрову ідентичність;

- право на доступ до відкритих даних;
- право на участь у цифрових платформах демократії (електронні петиції, консультації, бюджет участі);
- право на кібербезпеку й захист від цифрових загроз;
- право на доступ до цифрової освіти та цифрових навичок;
- право на забуття (видалення інформації про себе з цифрових систем);
- право на справедливе використання алгоритмів та штучного інтелекту.

Нами вже було визначено, що стрімка цифровізація суспільних відносин, розвиток електронного врядування та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери публічного життя зумовлюють необхідність переосмислення змісту та гарантій конституційних прав і свобод людини. Водночас чинна Конституція України не містить прямого закріплення поняття «цифрові права», що породжує дискусію щодо доцільності їх конституційної інституціоналізації. У той же час, Основний Закон України гарантує право на невтручання в особисте і сімейне життя, свободу слова та право на інформацію. Зокрема, окремі статті фактично закладають підґрунтя для реалізації цифрових прав громадян, а саме: ст. 31 Конституції України, яка гарантує таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, що поширюється і на електронні комунікації; ст. 32 – передбачає право на невтручання в особисте і сімейне життя та захист персональних даних; ст. 34 – гарантує свободу думки і слова, а також право на вільний збір, зберігання, використання та поширення інформації, що охоплює і цифрові канали комунікації [7].

У цифрову епоху ці гарантії поширюються на електронні комунікації, цифрові реєстри, бази даних та онлайн-платформи. Водночас розвиток електронного врядування та цифрових сервісів держави актуалізує питання меж втручання держави у приватну сферу особи та забезпечення принципу пропорційності.

Крім Конституції України, цифрові права також регулюються наступними законодавчими актами: Закон України «Про захист персональних даних», Закон України «Про інформацію», Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», Закон України «Про електронні комунікації».

Незважаючи на поступове становлення нормативно-правових та інституційних засад забезпечення цифрових прав в Україні, рівень їх практичної реалізації все ще не відповідає сучасним викликам. Серед ключових проблем, що виникають у правового регулювання цифрових прав громадян можна назвати: відсутність законодавчого визначення цифрових прав; фрагментарність правового регулювання; ризики надмірного державного контролю у цифровому середовищі; потреба конституційної модернізації з урахуванням цифрової трансформації тощо.

Актуальність законодавчого врегулювання цифрових прав в умовах воєнного стану значно підвищується та зумовлена докорінною зміною ролі цифрового середовища у житті держави та суспільства. В умовах збройної агресії цифровий простір стає одночасно інструментом захисту, управління та комунікації, а також сферою підвищених ризиків для прав і свобод людини.

Дослідники зазначають, що рівень цифрової безпеки в Україні залишається недостатнім, особливо в умовах зростання масштабів кібератак, пов'язаних з воєнним станом та агресією РФ. Найпоширеніші технічні виклики це кібератаки на державні реєстри та критичну інфраструктуру (наприклад, атаки на «Дію» та інші державні сервіси), використання шкідливого програмного забезпечення для збору персональних даних громадян, а також недостатній рівень захисту каналів передачі інформації, особливо у сфері електронного документообігу [8, с.271].

Висновки. Отже, цифрові права громадян становлять фундаментальний елемент електронної демократії четвертого покоління. Їх забезпечення є ключовою умовою розвитку демократичних процесів, залучення громадян до ухвалення рішень та формування нової цифрової політичної культури.

Для України, яка активно впроваджує цифрові інструменти публічного управління та просувається шляхом євроінтеграції, розвиток і правове закріплення цифрових прав має стратегічне значення. Це створює передумови для відкритої, прозорої та інклюзивної держави, здатної ефективно взаємодіяти з громадянами в умовах цифрової епохи.

Правове забезпечення цифрових прав в Україні перебуває на стадії активного становлення та концептуального переосмислення. Попри наявність значної кількості нормативно-правових актів, що опосередковано регулюють окремі аспекти реалізації цифрових прав (зокрема у сфері інформаційних відносин, захисту персональних даних, електронних комунікацій та електронного врядування), чинна система правового регулювання характеризується фрагментарністю, відсутністю єдиного підходу та належної системності. Норми, що визначають правові гарантії цифрових прав, розпорошені в різних галузях законодавства та не інтегровані у цілісну конституційно-правову модель. Це зумовлює необхідність комплексної модернізації нормативної бази, її узгодження з міжнародними стандартами та формування доктринально обґрунтованої концепції цифрових прав як складової системи основоположних прав і свобод людини.

Удосконалення правового регулювання цифрових прав в Україні повинно здійснюватися на засадах комплексності та гармонізації з європейськими стандартами, охоплюючи не лише законодавчі зміни, а й

інституційні, технічні та освітні заходи. Тільки узгоджене впровадження цих складових здатне забезпечити належний рівень реалізації та ефективного захисту прав громадян у цифровому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Верлос Н.В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 129–133.
2. Зимовець Р. В. Покоління прав людини. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (гол.) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. 1128 с.
3. Шебаніц Д. М. Сучасна проблематика теорії «поколінь прав людини» в умовах європейської міждержавної інтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 31. Т. 1. С. 57–61.
4. Аврамова О.Є. Четверте покоління прав людини: право бути людиною. *Вісник Національної академії правових наук України*. Том 32, № 3, 2025. С. 63 – 86.
5. Разметаєва Ю.С. Цифрові права людини та проблеми екстратериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 18–23.
6. Братасюк О.Б., Ментух Н.Ф. поняття та класифікація цифрових прав в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 58 – 61.
7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
8. Захарчук І.В. Цифрові права громадян України: конституційно-правове закріплення та механізми реалізації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія ПРАВО. Випуск 90: частина 1. С. 268 – 273.

REFERENCES:

1. Verlos, N. V. (2020). *Konstytutsionalizatsiia tsyfrovyykh prav liudyny: vitchyznyana praktyka ta zarubizhnyi dosvid* [Constitutionalization of digital human rights: domestic practice and foreign experience]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, (2), 129–133. [in Ukrainian].
2. Zymovets, R. V. (2017). *Pokolinnia prav liudyny* [Generations of human rights]. In S. I. Maksymov (Ed.), *Velyka ukraïnska yurydychna entsyklopediia* (Vol. 2: Filosofiia prava). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
3. Shebanits, D. M. (2015). *Suchasna problematyka teorii "pokolin prav liudyny" v umovakh yevropeiskoi mizhderzhavnoi intehtatsii* [Contemporary problems of the “generations of human rights” theory in the context of European interstate integration]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 31(1), 57–61. [in Ukrainian].
4. Avramova, O. E. (2025). *Chetverte pokolinnia prav liudyny: pravo buty liudynoiu* [Fourth generation of human rights: the right to be human]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 32(3), 63–86. [in Ukrainian].
5. Razmiataieva, Yu. S. (2020). *Tsyfrovi prava liudyny ta problemy ekstraterytorialnosti v yikh zakhysti* [Digital human rights and problems of extraterritorial protection]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, (4), 18–23. [in Ukrainian].
6. Bratasiuk, O. B., & Mentukh, N. F. (2021). *Poniattia ta klasyfikatsiia tsyfrovyykh prav v Ukraini* [Concept and classification of digital rights in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*, (10), 58–61. [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996, June 28). *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine] (Zakon №254k/96-VR). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
8. Zakharchuk, I. V. (2025). *Tsyfrovi prava hromadian Ukrainy: konstytutsiino-pravove zakriplennia ta mekhanizmy realizatsii* [Digital rights of citizens of Ukraine: constitutional-legal consolidation and implementation mechanisms]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, (90, ch. 1), 268–273. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.11.2025

УДК 347.97/.99:342.56(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-295-299

Лучка Арсен Юрійович,

аспірант Західноукраїнського національного університету

lucka.ars@ukr.net

ORCID ID: 0009-0007-2813-1108

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Дослідження спрямоване на комплексний аналіз конституційно-правових механізмів забезпечення незалежності судової влади в Україні крізь призму європейських стандартів та визначення ключових перешкод на шляху їх ефективної імплементації в національну правову систему.

Актуальність дослідження зумовлена триваючими процесами судової реформи та євроінтеграційними прагненнями держави, що вимагають приведення вітчизняної моделі судустрою у відповідність із принципами верховенства права та демократичного врядування.

Методологічну основу становлять формально-юридичний метод для аналізу нормативно-правових актів України та міжнародних документів, порівняльно-правовий метод для зіставлення вітчизняної практики з європейськими стандартами Ради Європи та Європейського Союзу, системно-структурний метод для дослідження взаємозв'язків між інституційними гарантіями незалежності суду, а також метод правового моделювання для розробки пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Встановлено, що чинна система конституційно-правових гарантій незалежності судової влади в Україні формально відповідає базовим міжнародним стандартам, проте їх практична реалізація стикається з системними проблемами інституційного та політичного характеру. Виявлено суперечності між декларованими принципами автономії судової системи та фактичними механізмами впливу на призначення суддів, їх кар'єрне просування та притягнення до відповідальності.

Доведено, що відсутність дієвих механізмів захисту суддів від неправомірного тиску, недосконалість процедур добору кандидатів на посади та недостатнє фінансове забезпечення судів підризують довіру суспільства до правосуддя. Ефективна імплементація європейських стандартів незалежності судової влади потребує не лише законодавчих змін, але й формування відповідної правової культури та подолання корупційних практик у судовій системі. Необхідним є запровадження прозорих критеріїв оцінювання суддів, посилення ролі суддівського самоврядування, забезпечення реальної незалежності органів суддівського врядування від політичного впливу та створення дієвих механізмів громадського контролю за діяльністю судів.

Ключові слова: правосуддя, верховенство права, судустрой, євроінтеграція, суддівське врядування, судова реформа, європейські стандарти, судова реформа, доброчесність суддів, судовий захист.

Luchka A. INDEPENDENCE OF THE JUDICIARY AS A FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW: UKRAINIAN CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

The study aims at a comprehensive analysis of constitutional and legal mechanisms for ensuring the independence of the judiciary in Ukraine through the prism of European standards and identification of key obstacles to their effective implementation into the national legal system.

The relevance of the research is determined by the ongoing judicial reform processes and the state's European integration aspirations, which require bringing the domestic model of judicial system into compliance with the principles of the rule of law and democratic governance.

The methodological framework comprises the formal-legal method for analyzing regulatory legal acts of Ukraine and international instruments, the comparative-legal method for contrasting domestic practice with European standards of the Council of Europe and the European Union, the systemic-structural method for examining the interrelations between institutional guarantees of judicial independence, as well as the method of legal modeling for developing proposals to improve legislation.

It has been established that the current system of constitutional and legal guarantees of judicial independence in Ukraine formally complies with basic international standards, however their practical implementation faces systemic problems of institutional and political nature. Contradictions have been revealed between the declared principles of judicial system autonomy and actual mechanisms of influence on the appointment of judges, their career advancement and bringing to accountability.

It has been proven that the absence of effective mechanisms for protecting judges from unlawful pressure, imperfection of procedures for selecting candidates for positions, and insufficient financial support of courts undermine public trust in justice. Effective implementation of European standards of judicial independence requires not only legislative changes, but also the formation of appropriate legal culture and overcoming corrupt practices in the judicial system. It is necessary to introduce transparent criteria for evaluating judges, strengthen the role of judicial self-governance, ensure genuine independence of judicial governance bodies from political influence, and create effective mechanisms of public oversight over the activities of courts.

Keywords: justice, rule of law, judicial system, European integration, judicial governance, judicial reform, European standards, integrity of judges, judicial protection.

Постановка проблеми. Незалежність судової влади становить фундаментальну передумову функціонування правової держави та ефективного захисту прав людини, що визнається базовим

принципом як на національному, так і на міжнародному рівні. В умовах демократичної трансформації українського суспільства та інтеграції до європейського правового простору питання забезпечення реальної, а не декларативної незалежності судової системи набуває критичного значення для побудови дієвої системи стримувань і противаг, утвердження верховенства права та зміцнення довіри громадян до інститутів публічної влади. Попри численні спроби реформування судової системи України, що тривають із моменту здобуття незалежності, проблема забезпечення автономності судової влади від політичного впливу, корупційних ризиків та інших форм неправомірного втручання залишається невирішеною, що негативно позначається на якості правосуддя, ефективності судового захисту конституційних прав і свобод, а також на міжнародному іміджі держави.

Зв'язок проблеми з важливими науковими завданнями полягає у необхідності переосмислення теоретичних концепцій незалежності судової влади в контексті сучасних викликів демократичного врядування, формування наукового підґрунтя для розробки ефективних механізмів імплементації європейських стандартів у національну правову систему та визначення оптимальної моделі судоустрою, що відповідатиме принципам поділу влад і забезпечуватиме баланс між автономією судової системи та її підзвітністю суспільству. У практичному аспекті дослідження проблеми незалежності судової влади безпосередньо пов'язане з реалізацією євроінтеграційних прагнень України, виконанням зобов'язань перед міжнародними партнерами щодо реформування правової системи, а також створенням передумов для економічного розвитку держави, адже незалежний і неупереджений суд є необхідною умовою інвестиційної привабливості країни та захисту прав власності. Розв'язання окресленої проблеми сприятиме не лише підвищенню ефективності функціонування судової системи, але й зміцненню правопорядку, протидії корупції та формуванню громадянського суспільства, здатного контролювати діяльність органів державної влади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика незалежності судової влади як основоположного принципу правової держави перебуває в центрі уваги вітчизняної та зарубіжної правової науки, що зумовлено як теоретичною значущістю цього принципу, так і практичними викликами його реалізації в умовах євроінтеграційних перетворень.

Теоретико-правові засади незалежності судової влади досліджувалися у працях таких вітчизняних учених, як В. Городовенко, О. Москвич, І. Марочкін, С. Прилуцький, В. Сердюк, які розглядали судову незалежність як багатоаспектне явище, що охоплює інституційний, функціональний та особистісний виміри. Значний внесок у розробку концептуальних підходів до розуміння правової держави та місця судової влади в її системі зробили М. Козюбра, П. Рабінович, О. Скрипнюк.

Питання реформування судової системи України в контексті євроінтеграції знайшли відображення у дослідженнях Р. Куйбіди, М. Хавронюка, С. Шевчука. Зокрема, науковці акцентують увагу на необхідності приведення національного законодавства у сфері судоустрою у відповідність до стандартів Ради Європи, Венеційської комісії та практики Європейського суду з прав людини. Відповідні висновки та рекомендації Венеційської комісії щодо законодавства України про судоустрій і статус суддів слугують важливим орієнтиром для подальшого реформування.

Серед зарубіжних дослідників проблему судової незалежності в контексті верховенства права вивчали Т. Ginsburg, N. Garoupa, які розглядали інституційні гарантії незалежності суддів у порівняльно-правовій перспективі, а також R. Peerenboom, який досліджував взаємозв'язок між судовою незалежністю та процесами демократизації.

Окремий масив досліджень присвячено практичним аспектам забезпечення суддівської незалежності: порядку добору та призначення суддів, механізмам дисциплінарної відповідальності, фінансовому та соціальному захисту суддівського корпусу. У цьому контексті важливе значення мають документи Консультативної ради європейських суддів (КРЕС), зокрема її висновки щодо стандартів незалежності судової влади.

Водночас, незважаючи на значну кількість наукових розробок, поза увагою дослідників залишаються питання комплексного аналізу відповідності українського законодавства про судоустрій *acquis communautaire* та стандартам ЄС в умовах реалізації Угоди про асоціацію, що зумовлює актуальність і наукову новизну цього дослідження.

Мета статті – є комплексний аналіз незалежності судової влади як основоположного принципу правової держави, дослідження стану його нормативно-правового забезпечення в Україні та визначення пріоритетних напрямів удосконалення механізмів його реалізації в умовах європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незалежність судової влади є одним із фундаментальних принципів правової держави, що органічно випливає із засади поділу державної влади та забезпечує реальність верховенства права у суспільстві. Конституційне закріплення цього принципу в Україні відбулося з ухваленням Конституції України 28 червня 1996 року. Відповідно до статей 6, 126 та 129, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, судді при здійсненні правосуддя незалежні й підкоряються лише закону, а вплив на них у будь-який спосіб забороняється [1]. Незалежність судової влади у цивілізованому суспільстві визнається головною гарантією якісного і справедливого захисту Конституції та її цінностей, забезпечення законності та правопорядку, підтримання стабільності в державі.

Нормативно-правовим підґрунтям реалізації принципу незалежності судової влади слугує Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII, який визначає правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя з метою захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. Стаття 6 Закону встановлює, що при здійсненні правосуддя суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу, а стаття 48 безпосередньо гарантує незалежність судді при здійсненні правосуддя відповідно до принципу верховенства права. Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів забороняються і тягнуть за собою відповідальність, установлену законом [2]. Нормами зазначеного Закону закріплено такі гарантії незалежності судової влади, як особливий порядок добору, призначення та звільнення суддів, таємниця нарадчої кімнати, обов'язковість судових рішень, особливий порядок фінансування та організаційного забезпечення судів, належне матеріальне та соціальне забезпечення суддів, а також функціонування органів суддівського самоврядування [3].

Разом із тим практична реалізація принципу незалежності судової влади в Україні зіштовхується з низкою системних проблем, зумовлених як радянською спадщиною підпорядкованості судів виконавчій владі, так і сучасними викликами у вигляді корупції та низького рівня суспільної довіри до судової системи. Запровадження сучасних інформаційних технологій та формування електронного судочинства стали одним із шляхів подолання цих проблем. Як зазначають В.І. Теремецький та С.В. Дуліба, запровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи є важливим кроком у розвитку судової системи України, оскільки надало можливість перенести більшість операцій із здійснення судочинства в електронну форму та забезпечило прозорість і підзвітність судових процесів, що є необхідними умовами реальної незалежності суду [4, с. 131].

Важливим інституційним механізмом забезпечення незалежності суддів є Вища рада правосуддя (далі – ВРП) – конституційний незалежний орган державної влади, відповідальний за формування доброчесного суддівського корпусу, відповідно до Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21.12.2016 № 1798-VIII [5]. Реформування ВРП набуло особливої актуальності в контексті виконання Україною умов для членства в Європейському Союзі. Серед семи вимог Єврокомісії, висунутих у рамках надання Україні статусу кандидата у 2022 році, перші дві безпосередньо стосуються судової гілки влади – оновлення складу ВРП та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України із залученням міжнародних експертів до оцінки доброчесності кандидатів.

У контексті євроінтеграції незалежність судової влади набуває стратегічного значення. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 21.03.2014, ратифікована Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII, містить положення, що зобов'язують Україну забезпечити верховенство права, незалежність судових органів та ефективний доступ до правосуддя [6]. Відповідно до зазначеної Угоди, зближення законодавства України з правовими стандартами ЄС у сфері судоустрою є необхідною умовою успішної євроінтеграції. Виконання цих зобов'язань безпосередньо пов'язане зі зміцненням інституційної спроможності судової системи.

Суттєву роль у забезпеченні незалежності судової влади відіграє практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 гарантує кожному право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом [7]. В рішеннях у справах проти України ЄСПЛ неодноразово констатував порушення цього права, що зумовлює необхідність системного реформування механізмів забезпечення суддівської незалежності. Практика ЄСПЛ є обов'язковим орієнтиром для національного судочинства та дієвим інструментом зовнішнього контролю за дотриманням відповідних стандартів.

Невід'ємною складовою забезпечення незалежності судової влади є якісне формування суддівського корпусу. Як зазначає Н.О. Чудик, процедура добору суддів в Україні потребує вдосконалення в адміністративно-правовому аспекті, зокрема в частині чіткого законодавчого врегулювання кваліфікаційних вимог до кандидатів на посаду судді, підвищення прозорості конкурсних процедур та посилення ролі органів суддівського самоврядування у формуванні суддівського корпусу [8, с. 196]. Належне правове регулювання цих питань є передумовою формування незалежного, доброчесного та професійного суду, здатного забезпечити реальний захист прав і свобод людини.

Значну роль у процесі реформування судової системи відіграють висновки Венеційської комісії – дорадчого органу Ради Європи з питань конституційного права. Рекомендації Консультативної ради європейських суддів (КРЕС), зокрема Висновок № 1 (2001) щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів, визначають мінімальні гарантії суддівської незалежності у державах – членах Ради Європи [9]. На підставі рекомендацій Венеційської комісії в Україні було здійснено ключові законодавчі зміни щодо порядку формування ВРП, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Конституційного Суду України.

В умовах повномасштабного збройного вторгнення 2022 року питання організації роботи судів та забезпечення безперервності правосуддя набуло особливої актуальності. В.І. Теремецький, Н.О. Чудик та інші науковці у своїх дослідженнях встановили, що Україна загалом ефективно забезпечила належну організацію роботи судів в умовах воєнного стану, зокрема через запровадження дистанційного судочинства та використання відеоконференцій як позитивного вирішення проблем, зумовлених воєнним часом [10, р.

18989]. Водночас збройна агресія суттєво ускладнила матеріально-технічне забезпечення судів на тимчасово окупованих та прифронтових територіях, що потребує законодавчого закріплення спеціальних механізмів організації судочинства в надзвичайних умовах.

Пріоритетними напрямками подальшого забезпечення незалежності судової влади в Україні є: удосконалення процедур добору та призначення суддів на засадах доброчесності й прозорості; розвиток цифровізації правосуддя як інструменту підвищення його відкритості та підзвітності; зміцнення матеріального та соціального захисту суддів; підвищення ефективності органів суддівського самоврядування; а також імплементація рекомендацій ЄСПЛ та Венеційської комісії. Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021 «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки» визначив ці напрями як пріоритетні завдання державної політики у сфері правосуддя [11]. Реалізація зазначених завдань є невід'ємною умовою формування повноцінної правової держави та успішної євроінтеграції України.

Висновки. Незалежність судової влади є основоположним принципом правової держави, що забезпечує реальність верховенства права, захист прав і свобод людини та належне функціонування системи стримувань і противаг у механізмі державної влади. В Україні цей принцип отримав конституційне закріплення у статтях 6, 126 та 129 Конституції України, а його нормативно-правовим підґрунтям слугує Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII, який визначає систему гарантій суддівської незалежності та встановлює заборону будь-якого втручання у здійснення правосуддя.

Встановлено, що практична реалізація принципу незалежності судової влади в Україні зіштовхується з низкою системних проблем, зумовлених радянською спадщиною підпорядкованості судів виконавчій владі, корупційними ризиками, недостатньою прозорістю процедур добору суддів та низьким рівнем суспільної довіри до судової системи. Подолання цих проблем потребує комплексного підходу, що поєднує законодавче вдосконалення, інституційне реформування та розвиток цифровізації правосуддя.

Обґрунтовано, що в умовах євроінтеграції незалежність судової влади набуває стратегічного значення. Угода про асоціацію між Україною та ЄС зобов'язує державу забезпечити верховенство права та незалежність судових органів як необхідну передумову членства в Європейському Союзі. Виконання семи вимог Єврокомісії, перші дві з яких безпосередньо стосуються реформування Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, є ключовим показником прогресу України на шляху до євроінтеграції.

Визначено, що важливими зовнішніми механізмами забезпечення суддівської незалежності є практика Європейського суду з прав людини, висновки Венеційської комісії та рекомендації Консультативної ради європейських суддів. Систематичне врахування цих стандартів у національному законодавстві та правозастосовній практиці є умовою приведення судової системи України у відповідність до європейських вимог.

З'ясовано, що повномасштабне збройне вторгнення 2022 року створило додаткові виклики для забезпечення незалежності та безперервності правосуддя. Запровадження дистанційного судочинства та використання відеоконференцій засвідчили спроможність судової системи адаптуватися до умов воєнного стану, однак водночас актуалізували потребу законодавчого врегулювання спеціальних механізмів організації судочинства в надзвичайних умовах.

Пріоритетними напрямками подальшого зміцнення незалежності судової влади в Україні визначено: удосконалення адміністративно-правового регулювання процедур формування суддівського корпусу на засадах доброчесності й прозорості; розвиток цифровізації правосуддя як інструменту підвищення його відкритості та підзвітності; зміцнення матеріального та соціального захисту суддів; підвищення ефективності органів суддівського самоврядування; а також послідовна імплементація рекомендацій ЄСПЛ та Венеційської комісії. Реалізація цих завдань є невід'ємною умовою формування повноцінної правової держави та успішної євроінтеграції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
3. Про незалежність судової влади : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13.06.2007 № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0008700-07>.
4. Теремецький В. І., Дуліба Є. В. Особливості впровадження та функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи як інструмента електронного правосуддя. *Форум права*. 2023. № 2 (75). С. 130–143. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.7947514>.
5. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>.
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21.03.2014, ратифікована Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950, ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
8. Чудик Н. О. Формування суддівського корпусу в Україні: адміністративно-правовий аспект. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. № 15. С. 195–198.
9. Consultative Council of European Judges. Opinion No. 1 (2001) on standards concerning the independence of the judiciary and the irremovability of judges. Strasbourg, 2001. URL: https://www.coe.int/t/dghl/cooperation/ccje/textes/Avis_en.asp.
10. Teremetskyi V., Zhuravlov D., Boiko V., Stratonov V., Ilchenko O., Glukh M., Chudyk N. Organization of courts operation in Ukraine in the period of martial law: comparative and legal research. *Revista De Gestão e Secretariado*. 2023. Vol. 14, № 10. P. 18976–18991. DOI: <https://doi.org/10.7769/gesec.v14i10.2945>.
11. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].
2. Pro sudoustrii i status suddiv [On the Judiciary and the Status of Judges]: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].
3. Pro nezalezhnist sudovoi vlady [On the Independence of the Judiciary]: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 13.06.2007 № 8. <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0008700-07> [in Ukrainian].
4. Teremetskyi, V. I., & Duliba, Ye. V. (2023). Osoblyvosti vprovadzhennia ta funktsionuvannia Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy yak instrumenta elektronnoho pravosuddia [Peculiarities of implementation and functioning of the Unified Judicial Information and Telecommunication System as an e-justice tool]. *Forum Prava*, 75(2), 130–143. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7947514> [in Ukrainian].
5. Pro Vyshchu radu pravosuddia [On the High Council of Justice]: Zakon Ukrainy vid 21.12.2016 № 1798-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> [in Ukrainian].
6. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony vid 21.03.2014, ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 16.09.2014 № 1678-VII [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].
7. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950, ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 17.07.1997 № 475/97-VR [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
8. Chudyk, N. O. (2023). Formuvannia suddivskoho korpusu v Ukraini: administratyvno-pravovyi aspekt [Formation of the judicial corps in Ukraine: administrative and legal aspect]. *Naukovi Zapysky. Serii: Pravo*, (15), 195–198 [in Ukrainian].
9. Consultative Council of European Judges. (2001). Opinion No. 1 on standards concerning the independence of the judiciary and the irremovability of judges. Council of Europe. https://www.coe.int/t/dghl/cooperation/ccje/textes/Avis_en.asp.
10. Teremetskyi, V., Zhuravlov, D., Boiko, V., Stratonov, V., Ilchenko, O., Glukh, M., & Chudyk, N. (2023). Organization of courts operation in Ukraine in the period of martial law: comparative and legal research. *Revista De Gestão e Secretariado*, 14(10), 18976–18991. <https://doi.org/10.7769/gesec.v14i10.2945>.
11. Pro Stratehiiu rozvytku systemy pravosuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021–2023 roky [On the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Justice for 2021–2023]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.06.2021 № 231/2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2025

УДК 342.9:338.43(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-300-304

Романескул Сергій Сергійович,

аспірант кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

romaneskul10@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-3241-1317

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

У статті досліджено теоретико-правові засади формування та реалізації принципів адміністративно-правового регулювання в агропромисловому комплексі України. Обґрунтовано актуальність проблематики з огляду на стратегічне значення АПК для забезпечення продовольчої безпеки держави, розвитку експортного потенціалу та підтримки соціальної стабільності сільських територій в умовах євроінтеграційних процесів, реформування публічного управління та воєнного стану. Встановлено, що відсутність системного підходу до визначення принципів адміністративно-правового впливу зумовлює фрагментарність нормативного регулювання та потребує доктринального узагальнення.

Проаналізовано наукові підходи до розуміння категорії «принцип», а також до визначення принципів права та принципів адміністративно-правового регулювання. Доведено, що принципи адміністративно-правового регулювання конкретизують загальноправові засади у сфері публічного управління. Запропоновано авторське визначення принципів адміністративно-правового регулювання в агропромисловому комплексі як системи основоположних ідейно-правових засад, що визначають зміст, спрямованість і межі діяльності органів публічної влади у сфері АПК.

Систематизовано загальні та спеціальні принципи адміністративно-правового регулювання агропромислового комплексу. До загальних віднесено принципи верховенства права, законності, рівності, справедливості, гуманізму та сталого розвитку. До спеціальних – принципи продовольчої безпеки, державної підтримки агровиробника, раціонального використання природних ресурсів, розвитку сільських територій, інноваційності та інтеграції до європейського правового простору. Обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення адміністративно-правових механізмів регулювання АПК на основі системності та узгодженості принципів.

Ключові слова: принципи, принципи права, правове регулювання, адміністративно-правове регулювання, агропромисловий комплекс.

Romaneskul S. PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE

The article examines the theoretical and legal foundations of the formation and implementation of the principles of administrative and legal regulation in the agro-industrial complex of Ukraine. The relevance of the issue is substantiated in view of the strategic importance of the agro-industrial complex for ensuring the state's food security, developing export potential and supporting social stability of rural areas in the context of European integration processes, public administration reform and martial law. It is established that the lack of a systematic approach to determining the principles of administrative and legal influence leads to the fragmentation of regulatory regulation and requires doctrinal generalization.

The scientific approaches to understanding the category of "principle" are analyzed, as well as to determining the principles of law and the principles of administrative and legal regulation. It is proven that the principles of administrative and legal regulation specify general legal principles in the field of public administration. The author's definition of the principles of administrative and legal regulation in the agro-industrial complex is proposed as a system of fundamental ideological and legal principles that determine the content, direction and boundaries of the activities of public authorities in the agro-industrial complex.

General and special principles of administrative and legal regulation of the agro-industrial complex are systematized. The general principles include the principles of the rule of law, legality, equality, justice, humanism and sustainable development. The special principles include the principles of food security, state support for agricultural producers, rational use of natural resources, development of rural areas, innovation and integration into the European legal space. The need for further improvement of administrative and legal mechanisms for regulating the agro-industrial complex on the basis of systematicity and consistency of principles is substantiated.

Keywords: principles, principles of law, legal regulation, administrative and legal regulation, agro-industrial complex.

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс є однією з ключових галузей національної економіки України, що забезпечує продовольчу безпеку держави, експортний потенціал та соціальну стабільність сільських територій. В умовах євроінтеграційних процесів, реформування системи публічного управління, децентралізації та воєнного стану особливої актуальності набуває питання ефективності адміністративно-правового регулювання у сфері АПК. Водночас відсутність системного підходу до визначення та реалізації принципів адміністративно-правового впливу на аграрні правовідносини зумовлює фрагментарність правового регулювання, колізійність нормативно-правових актів і недостатню узгодженість управлінських механізмів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання правового та адміністративного регулювання

агропромислового комплексу досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Зокрема, у працях таких дослідників розглядаються загальні засади адміністративно-правового регулювання у сфері агропромислового комплексу України, Г.Іванова, М.Гончар, В.Курило, В.Мазуренко, П.Саблук, С.Марченко та ін. Незважаючи на наявність наукових досліджень, присвячених адміністративно-правовому забезпеченню аграрної сфери, питання змісту, систематизації та практичного значення принципів адміністративно-правового регулювання в агропромисловому комплексі залишаються недостатньо розробленими. Це зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу зазначеної проблематики з урахуванням сучасних викликів та трансформаційних процесів у державному управлінні.

Мета статті полягає у комплексному аналізі принципів адміністративно-правового регулювання в агропромисловому комплексі, з'ясуванні їх змісту, класифікації та ролі в забезпеченні ефективного функціонування АПК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Послідовність реалізації та системний розвиток адміністративно-правового регулювання можливі лише за умови формування чіткого уявлення про його принципи як ідейно-ціннісні засади, що становлять основу відповідного правового впливу. Принципи адміністративно-правового регулювання зумовлюють еволюцію адміністративного права на всіх рівнях його прояву, визначаючи концептуальні орієнтири правотворчої діяльності та зміст адміністративно-правових норм.

Тлумачний словник української мови дає такі визначення слова «принцип»: 1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і таке інше; засада, основний закон якої-небудь точної науки; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін.; 3) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці; канон [1, с. 927]. У науковій літературі також висловлюється позиція, відповідно до якої принцип розглядається, як: 1) першопочаток, те, що лежить у базі відповідної системи з фактів, теорії та науки; 2) внутрішні переконання людини є тими практичними, моральними й теоретичними засадами, котрі керують особою в житті, в різних сферах діяльності [2, с. 383].

У юридичній науці дослідницька увага зосереджується як на принципах права загалом, так і на принципах окремих видів діяльності. Попри відсутність усталеного й загальновизнаного визначення поняття правових принципів, у ключових положеннях наукові підходи демонструють суттєву спільність і концептуальну узгодженість. Під принципами права у теорії права розуміють:

- принципи права – це такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності, підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права та утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу (А.Колодій) [3];
- принципами права потрібно розуміти визначальні ідеї, вихідні положення, імперативні установлення, які формують організаційний та моральний базис для появи, розвитку та забезпечення функціонування права (О.Зайчук) [4, с. 23];
- принципи права – це керівні ідеї, які характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві; вони виступають в якості своєрідної конструкції, на якій будуються і реалізуються не тільки окремі норми права, інститути і галузі права, а й вся система права; саме принципи служать основним орієнтиром всієї правотворчої, правозастосовчої і правоохоронної діяльності державних органів (М.Кельман та О.Мурашин) [5, с.26].

Одним із спеціалізованих видів принципів права є принципи адміністративно-правового регулювання. Вони конкретизують загальноправові принципи у сфері публічного управління та діяльності суб'єктів владних повноважень, а також визначають особливості впливу держави на управлінські відносини, способи реалізації владних повноважень і гарантії прав приватних осіб у взаємодії з публічною адміністрацією.

Сучасні дослідники пропонують розуміти під принципами адміністративно-правового регулювання «найбільш загальні і стабільні вимоги, об'єктивно зумовлені засади, на яких базується адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації з метою забезпечення права, свобод і законних інтересів приватних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства і держави» [6, с. 88]. На думку Т.Гуржії та Ю.Бодрова, принципи адміністративно-правового регулювання – це основоположні ідеї, на яких ґрунтуються розвиток і функціонування адміністративного права та всіх його інститутів, система адміністративно-правових відносин, реалізація прав, свобод і законних інтересів їх учасників, правотворча та правозастосовна діяльність суб'єктів публічної влади [7, с.46]. П.Лютіков, О.Кузьменко та В.Чорна розуміють під вказаними вище принципами вихідні, фундаментальні ідеї, що концентрують у собі досягнення науки та практики, втілюють інтереси суспільства та громадянина, виконують функцію загальнонормативного орієнтиру під час здійснення цілеспрямованого впливу норм адміністративного права на суспільні відносини, з метою забезпечення правових та організаційних умов реалізації прав, свобод і виконання обов'язків учасниками відповідних правовідносин [8, с. 4].

Окрім того, значний масив наукових досліджень здійснено у контексті розгляду принципів адміністративно-правового регулювання конкретної сфери суспільних відносин. Так, В.Теремецький,

досліджуючи принципи адміністративно-правового регулювання податкових відносин, сформулював таке визначення «це основоположні правила і положення, закріплені в конституційних, органічних законах та відповідних нормативних актах податкового характеру, що виступають основою нормотворчості у даній сфері суспільних відносин, гарантують його логічність, послідовність, безперервність та збалансованість; відображають найістотніші особливості й цілеспрямованість фінансової діяльності держави; відіграють роль головних орієнтирів у формуванні системи податкового права; забезпечують взаємозв'язок податкового права, податкового законодавства і податкової політики, сприяють відміні застарілих та прийняттю нових юридичних норм; виступають основними критеріями оцінювання якості податкової системи держави» [9, с. 86]. Під принципами адміністративно-правового регулювання сурогатного материнства в Україні Ю.Якущенко розуміє основні вихідні положення, що визначають характер та напрями адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, які виникають у процесі застосування методу сурогатного материнства та спрямовані на забезпечення їх відповідності інтересам держави, суспільства та окремої людини [10, с.420]. Ю.Піпко принципи адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим правопорушенням визначає як основні теоретичні положення, покладені в основу діяльності щодо протидії фінансовим правопорушенням на адміністративно-правових та організаційних засадах, а також як підстави формування та функціонування системи протидії [11, с.123]. Під принципами адміністративно-правового регулювання в секторі безпеки держави Н.Цибульник пропонує розуміти основоположні та керівні засади добросовісного виконання дій суб'єктами, які належать до сектору безпеки та оборони, покладених на них завдань, спрямованих на захист інтересів держави від реальних та потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру [12, с.184].

Аналіз наведених дефініцій дає підстави стверджувати, що, з одного боку, вони висвітлюють різні виміри принципів адміністративно-правового регулювання, сприяючи формуванню комплексного уявлення про їх сутність і змістове наповнення. Проте, можна побачити і наявні між ними концептуальні розбіжності, що унеможливує сформувати цілісний доктринальний підхід до їх визначення. Відтак, можна прийти до висновку, що сучасні наукові підходи до розуміння принципів адміністративно-правового регулювання відзначаються багатовимірністю та дискусійністю, що зумовлює потребу їх ґрунтовного та критичного осмислення.

Адміністративно-правове регулювання в агропромисловому комплексі має ґрунтуватися на системі принципів, які визначають його зміст і спрямованість. Пропонуємо під принципами адміністративно-правового регулювання в агропромисловому комплексі розуміти систему основоположних, ідейно-правових засад, які відображають специфіку державного впливу на аграрні відносини та визначають спрямованість, зміст і межі діяльності органів публічної влади у сфері агропромислового комплексу з метою забезпечення продовольчої безпеки, сталого розвитку сільських територій і балансу публічних та приватних інтересів.

У науковій доктрині усталився підхід до тлумачення змісту принципів правового регулювання різних видів правовідносин, зокрема у сфері агропромислового комплексу, відповідно до якого вони поділяються на загальні та спеціальні.

Загальними принципами є принципи, які притаманні адміністративно-правовому регулюванню будь-якої сфери.

С.Погребняк зазначає, що загальні принципи права забезпечують основу для застосування та тлумачення нормативних приписів, визначають порядок нормотворчості та й взагалі виступають фундаментом формування права [13, с. 21].

До них слід віднести принципи законності, верховенства права, гуманізму, належної правової забезпеченості, охорони інтересів особистості і держави, ефективності діяльності органів адміністративно-правового регулювання, оптимального доповнення та урівноваження повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування за здійснювану діяльність перед народом [14, с. 35–38].

Загальні принципи права є універсальними засадами, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання в усіх сферах суспільних відносин, зокрема й у агропромисловому комплексі. У контексті функціонування АПК вони виступають ціннісною та нормативною основою формування аграрної політики держави, діяльності суб'єктів господарювання та публічної адміністрації. До загальних принципів адміністративно-правового регулювання АПК в Україні можна віднести: 1) принцип верховенства права – означає пріоритет прав і свобод людини, юридичну визначеність, заборону свавільного втручання держави у господарську діяльність аграрних суб'єктів, обов'язковість дотримання конституційних гарантій у сфері земельних та майнових відносин; 2) принцип законності – передбачає здійснення державного управління та господарської діяльності в АПК виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, визначених законом; недопустимість перевищення владних повноважень контролюючими органами; 3) принцип рівності перед законом – гарантує однакові правові умови для всіх суб'єктів аграрних відносин незалежно від форми власності, організаційно-правової форми чи масштабу господарювання; 4) принцип справедливості – забезпечує баланс інтересів держави, аграрного бізнесу та суспільства, зокрема у питаннях розподілу земельних ресурсів, державної підтримки, оподаткування та відшкодування збитків; 5) принцип гуманізму – спрямований на забезпечення гідних умов праці в аграрному секторі, захист соціально-економічних прав працівників сільського господарства та підтримку розвитку сільських територій; 6)

принцип сталого розвитку – передбачає поєднання економічної ефективності агровиробництва з екологічною безпекою та збереженням природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Поряд із загальними, особливе значення мають спеціальні принципи адміністративно-правового регулювання АПК. Спеціальні принципи адміністративно-правового регулювання агропромислового комплексу – це галузево зумовлені засадничі положення, що відображають специфіку державного управління у сфері виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, забезпечення продовольчої безпеки та сталого розвитку сільських територій.

До таких принципів доцільно віднести:

1. Принцип продовольчої безпеки держави, який полягає в орієнтації державного регулювання на гарантування достатнього, безпечного та якісного продовольчого забезпечення населення.
2. Принцип сталого розвитку аграрного виробництва, а саме – поєднання економічної ефективності, соціальної відповідальності та екологічної збалансованості у функціонуванні АПК.
3. Принцип державної підтримки агровиробника означає забезпечення пріоритетної підтримки сільськогосподарських товаровиробників через фінансові, організаційні та регуляторні механізми.
4. Принцип раціонального використання природних ресурсів розкривається через забезпечення охорони земель, водних та інших природних ресурсів як базису аграрного виробництва.
5. Принцип пріоритетності розвитку сільських територій спрямується на адміністративно-правові заходи задля підвищення рівня життя населення в сільській місцевості та розвиток інфраструктури.
6. Принцип інноваційності та модернізації означає стимулювання впровадження сучасних технологій, цифровізації та наукових досягнень у діяльність АПК.
7. Принцип інтеграції до міжнародного та європейського аграрного простору полягає у гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та нормами ЄС.

Висновки. Таким чином, принципи адміністративно-правового регулювання в агропромисловому комплексі України визначають спрямованість та ефективність діяльності органів публічної влади, забезпечуючи баланс між державними та приватними інтересами. Встановлено, що вони конкретизують загальні принципи права та поділяються на загальні (верховенство права, законність, рівність, справедливість, гуманізм, сталий розвиток) і спеціальні (продовольча безпека, підтримка агровиробника, раціональне використання ресурсів, розвиток сільських територій, інноваційність, інтеграція до міжнародного простору).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ–Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Філософський словник [Текст]. Київ : Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1986. 525 с.
3. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
4. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63854/04-Zaychuk.pdf?sequence=1>
5. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами): Підручник. [М.С.Кельман, О.Г. Мурашин]. К.: Кондор, 2002. 353 с.
6. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: монографія / Галунько В., Стеценко С., Берlach А., Буханевич О., Ситников О. та ін.; за заг. ред. В. Фелика та В. Куриля. К.: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.
7. Гуржій Т.О., Бодров Ю.В. Поняття та сутність принципів адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Серія ПРАВО. Випуск 79: частина 2. С. 41 – 48.
8. Лютіков П.С., Кузьменко О.В., Чорна В.Г. Принципи адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності: поняття та класифікація. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2023. No 8. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2023-8-01-04>.
9. Теремецький В.І. Принципи та функції адміністративно-правового регулювання податкових відносин. *Право і Безпека*. 2011. No 4. С. 85–89.
10. Якущенко Ю.М. Принципи адміністративно-правового регулювання сурогатного материнства в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. No4. С. 418–421.
11. Піпко Ю. В. Поняття та ознаки принципів адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим порушенням. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 4. 2023. С. 118 – 123.
12. Цибульник Н.Ю. Принципи адміністративно-правового регулювання сектору безпеки держави. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Випуск 6. С. 182 – 186.
13. Погребняк С. П. Загальні принципи права як джерело права. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1 (64). С. 14–25.
14. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. Харків : Право, 2010. 624 с.

REFERENCES:

1. Velykyi tlumachnyk suchasnoi ukrainskoi movy / ukl. i hol. red. V.T. Busel. (2005). [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. Kyiv–Irpin: VTF «Perun». [in Ukrainian].
2. Filosofskyi slovnyk [Text]. (1986). [Philosophical dictionary]. Kyiv: Hol. red. Ukr. rad. encykl. [in Ukrainian].
3. Kolodii, A.M. (2012). Pryntsypy prava: heneza, poniattia, klasyfikatsiia ta realizatsiia [Principles of law: genesis, concept, classification and implementation]. *Almanakh prava*, (3), 42–46. [in Ukrainian].
4. Zaichuk, O.V. (n.d.). Pryntsypy prava v konteksti rozvytku zahalnoi teorii derzhavy i prava [Principles of law in the context of the development of general theory of state and law]. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63854/04-Zaychuk.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
5. Kelman, M.S., & Murashin, O.H. (2002). Zahalna teoriia prava (z skhemamy, krosvordamy, testamy) [General theory of law (with diagrams, crosswords, tests)]. Kyiv: Kondor. [in Ukrainian].
6. Halunko, V., Stetsenko, S., Berlach, A., Bukhanievych, O., Sytnikov, O. et al. (2023). Administratyvne pravo ta administratyvnyi protses Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Administrative law and administrative process of Ukraine under martial law] [Monograph]. Kyiv: Vydavnytstvo Liudmyla. [in Ukrainian].
7. Hurzhii, T.O., & Bodrov, Yu.V. (2023). Poniattia ta sutnist pryntsypiv administratyvno-pravovoho rehuliuвання [Concept and essence of principles of administrative-legal regulation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*, 79(2), 41–48. [in Ukrainian].
8. Liutikov, P.S., Kuzmenko, O.V., & Chorna, V.H. (2023). Pryntsypy administratyvno-pravovoho rehuliuвання notarialnoi diialnosti: poniattia ta klasyfikatsiia [Principles of administrative-legal regulation of notarial activity: concept and classification]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia*, (8). Retrieved from <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2023-8-01-04> [in Ukrainian].
9. Teremetskyi, V.I. (2011). Pryntsypy ta funktsii administratyvno-pravovoho rehuliuвання podatkovykh vidnosyn [Principles and functions of administrative-legal regulation of tax relations]. *Pravo i Bezpeka*, (4), 85–89. [in Ukrainian].
10. Yakushchenko, Yu.M. (2021). Pryntsypy administratyvno-pravovoho rehuliuвання surohatnoho matyrenstva v Ukraini [Principles of administrative-legal regulation of surrogate motherhood in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (4), 418–421. [in Ukrainian].
11. Pipko, Yu.V. (2023). Poniattia ta oznaky pryntsypiv administratyvno-pravovoho rehuliuвання protydyi finansovym porushenniam [Concept and features of principles of administrative-legal regulation of countering financial offenses]. *Aktualni problemy vitchiznanoi yurysprudentsii*, (4), 118–123. [in Ukrainian].
12. Tsybulnyk, N.Yu. (2022). Pryntsypy administratyvno-pravovoho rehuliuвання sektoru bezpeky derzhavy [Principles of administrative-legal regulation of the state security sector]. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava*, (6), 182–186. [in Ukrainian].
13. Pohrebniak, S.P. (2011). Zahalni pryntsypy prava yak dzherelo prava [General principles of law as a source of law]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 1(64), 14–25. [in Ukrainian].
14. Bytiak, Yu.P., Harashchuk, V.M., & Zui, V.V. (Eds.). (2010). Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] [Textbook]. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2025

УДК 347.121.1:614.253.83-053.2:616.31

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-304-314

Тищенко Микола Валерійович,

аспірант НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

nikolaytishenkostom@ukr.net

ORCID ID: 0009-0005-5862-0469

ІНФОРМОВАНА ДОБРОВІЛЬНА ЗГОДА ТА ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ДИТЯЧІЙ СТОМАТОЛОГІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті здійснено комплексне наукове дослідження проблем правового регулювання інформованої добровільної згоди та юридичної відповідальності у сфері надання стоматологічних послуг дітям в Україні. Обґрунтовано, що інститут інформованої добровільної згоди є ключовим механізмом забезпечення конституційного права дитини на охорону здоров'я, безпечну та якісну медичну допомогу, а також важливою гарантією дотримання принципів автономії пацієнта, недискримінації та найкращих інтересів дитини. Визначено особливості правового статусу дитини як пацієнта, зокрема необхідність участі законних представників у прийнятті рішень щодо медичних

втручань, поєднання приватноправових і публічно-правових гарантій захисту та врахування думки дитини відповідно до її віку і рівня розвитку.

Проаналізовано чинне законодавство України у сфері охорони здоров'я, прав пацієнтів і захисту прав дитини, встановлено його фрагментарність, колізійність та відсутність спеціальних норм, що комплексно регулюють процедуру отримання інформованої добровільної згоди у дитячій стоматології. Виявлено практичні проблеми, пов'язані з формальним характером інформування, недостатнім розкриттям ризиків стоматологічних втручань, застосуванням анестезії, використанням медичних матеріалів, відсутністю уніфікованих стандартів документування згоди та неналежним врахуванням позиції дитини.

Окрему увагу приділено питанням юридичної відповідальності за порушення вимог щодо інформованої добровільної згоди, а також забезпеченню безпечності стоматологічних втручань, якості медичних матеріалів, професійної підготовки медичних працівників, страхування професійної відповідальності та розвитку системи моніторингу ускладнень. Проаналізовано особливості державного контролю у сфері стоматологічної допомоги дітям та обґрунтовано необхідність запровадження ризик-орієнтованого підходу, цифрових механізмів управління якістю, електронного документування згоди та посилення ролі професійного самоврядування.

Сформульовано напрями вдосконалення правового регулювання, зокрема розроблення спеціальних стандартів інформованої добровільної згоди у дитячій стоматології, гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами patient safety, впровадження обов'язкового страхування відповідальності стоматологів, розвиток альтернативних способів вирішення медичних спорів і підвищення правової обізнаності законних представників дітей. Результати дослідження можуть бути використані у нормотворчій діяльності, правозастосовній практиці, діяльності органів державного контролю та підготовці фахівців у сфері медичного права.

Ключові слова: інформована згода, дитяча стоматологія, юридична відповідальність, права пацієнтів, охорона здоров'я дітей, безпечність медичних втручань, державний контроль, медичне право.

Tishchenko M. INFORMED VOLUNTARY CONSENT AND LEGAL LIABILITY IN PEDIATRIC DENTISTRY: PROBLEMS AND DIRECTIONS FOR IMPROVING LEGAL REGULATION

The article provides a comprehensive scientific study of the problems of legal regulation of informed voluntary consent and legal liability in the provision of dental services to children in Ukraine. It is substantiated that the institution of informed voluntary consent is a key mechanism for ensuring the constitutional right of the child to health care, safe and high-quality medical assistance, as well as an important guarantee of compliance with the principles of patient autonomy, non-discrimination, and the best interests of the child. The specific features of the child's legal status as a patient are determined, in particular the necessity of participation of legal representatives in decision-making regarding medical interventions, the combination of private and public legal guarantees of protection, and the consideration of the child's opinion according to age and level of maturity.

The current legislation of Ukraine in the field of health care, patients' rights, and child protection is analysed, and its fragmented and inconsistent nature is revealed, including the absence of special legal norms that comprehensively regulate the procedure for obtaining informed voluntary consent in pediatric dentistry. Practical problems are identified, such as the formal nature of informing patients, insufficient disclosure of risks associated with dental interventions, anesthesia, and the use of medical materials, the lack of unified standards for documenting consent, and inadequate consideration of the child's position.

Special attention is paid to legal liability for violations of informed voluntary consent requirements, as well as to ensuring the safety of dental interventions, the quality of medical materials, professional training of medical personnel, professional liability insurance, and the development of complication monitoring systems. The peculiarities of state supervision in the field of pediatric dental care are analysed, and the necessity of introducing a risk-oriented approach, digital quality management mechanisms, electronic consent documentation, and strengthening professional self-governance is substantiated.

The study proposes directions for improving legal regulation, including the development of special standards for informed voluntary consent in pediatric dentistry, harmonisation of national legislation with European patient safety standards, the introduction of mandatory professional liability insurance for dentists, the development of alternative dispute resolution mechanisms, and the enhancement of legal awareness among legal representatives of children. The results of the research can be used in law-making activities, law enforcement practice, public supervision, and the training of specialists in medical law.

Keywords: informed consent, pediatric dentistry, legal liability, patient rights, child health care, patient safety, state supervision, medical law.

Постановка проблеми. Сучасний етап реформування системи охорони здоров'я України, цифровізації медичних послуг та гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу (далі – ЄС) зумовлює необхідність переосмислення правових засад забезпечення прав пацієнтів, зокрема дітей, під час надання медичної допомоги. Особливого значення набувають питання інформованої добровільної згоди та юридичної відповідальності медичних працівників у сфері дитячої стоматології, що пов'язано з високим рівнем ризику стоматологічних втручань, складністю клінічних процедур, застосуванням анестезії та використанням сучасних медичних матеріалів.

За оцінками міжнародних організацій, стоматологічні захворювання належать до найбільш поширених неінфекційних патологій у світі, що особливо актуалізує проблеми доступності, безпечності та якості стоматологічної допомоги дітям. Всесвітня організація охорони здоров'я визначає здоров'я порожнини рота як невід'ємну складову загального здоров'я людини, а профілактику стоматологічних захворювань – як важливий елемент державної політики у сфері охорони здоров'я [1]. В Україні поширеність карієсу серед дітей шкільного віку залишається високою, що потребує ефективних профілактичних програм, ранньої діагностики та належного правового регулювання стоматологічних втручань.

Водночас реформування системи охорони здоров'я, автономізація закладів охорони здоров'я, розвиток приватного сектору стоматологічних послуг і впровадження договірних моделей фінансування

медичної допомоги зумовили трансформацію правовідносин між пацієнтом, його законними представниками та медичними працівниками. Це підвищує значення інформованої добровільної згоди як важливого елемента реалізації права на медичну допомогу, що забезпечує повагу до автономії особи, дотримання принципу найкращих інтересів дитини та зниження правових ризиків у діяльності лікаря [2, с. 82].

Особливістю дитячої стоматології є поєднання медичних, психологічних і правових аспектів, що ускладнює процес отримання інформованої добровільної згоди. Участь законних представників, врахування віку та рівня розвитку дитини, її психологічного стану, можливості висловлення власної думки, а також забезпечення доступності інформації про методи лікування, ризики та альтернативи формують складну систему правових гарантій. У наукових дослідженнях обґрунтовується, що дитина як суб'єкт медичних правовідносин потребує підвищеного рівня державного захисту, особливо у сфері профілактичної медицини, раннього виявлення захворювань і безпечності медичних втручань [3; 4].

Водночас аналіз чинного законодавства України свідчить про відсутність комплексного нормативного регулювання інформованої добровільної згоди у сфері дитячої стоматології. Наявні правові норми мають загальний характер і не враховують специфіку стоматологічних втручань, зокрема використання місцевої та загальної анестезії, застосування медичних виробів, психоемоційних особливостей дітей-пацієнтів, а також необхідності забезпечення доказовості та безпечності лікування. Це створює передумови для виникнення правових конфліктів, судових спорів і підвищує ризик притягнення медичних працівників до юридичної відповідальності.

Окремої уваги потребує питання відповідальності у дитячій стоматології, що набуває актуальності у зв'язку зі зростанням кількості скарг пацієнтів, посиленням контролю за якістю медичних послуг та поширенням практики судового захисту прав пацієнтів. У сучасних умовах важливим є формування ефективного механізму цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення стандартів медичної допомоги, а також розвиток альтернативних способів вирішення спорів, зокрема медіації [5].

Під час євроінтеграційних процесів особливого значення набуває імплементація міжнародних стандартів, зокрема концепції patient safety, принципів доказової медицини, професійного самоврядування та страхування професійної відповідальності медичних працівників. У країнах ЄС інформована добровільна згода розглядається як фундаментальний елемент захисту прав пацієнта, а системи контролю якості стоматологічної допомоги базуються на ризик-орієнтованому підході та використанні цифрових інструментів моніторингу [6].

Отже, відсутність комплексного дослідження правового регулювання інформованої добровільної згоди та юридичної відповідальності у дитячій стоматології, недостатність нормативного забезпечення безпечності стоматологічних втручань, а також необхідність адаптації українського законодавства до стандартів ЄС зумовлюють актуальність обраної теми та визначають потребу у подальших наукових дослідженнях у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика інформованої добровільної згоди, безпечності медичних втручань та юридичної відповідальності у сфері охорони здоров'я, зокрема під час надання стоматологічних послуг дітям, у сучасній адміністративно-правовій науці України досліджується фрагментарно та переважно у межах ширших наукових напрямів, пов'язаних із правовим статусом пацієнта, захистом прав споживачів медичних послуг, стандартизацією медичної діяльності та договірними засадами надання медичної допомоги.

Значний внесок у формування доктринальних підходів до правового регулювання медичних послуг здійснено у працях, присвячених визначенню правової природи медичних послуг, ролі договору у сфері охорони здоров'я, а також розвитку механізмів захисту прав пацієнтів. Зокрема, у дослідженнях обґрунтовується, що медична послуга має комплексний публічно-приватний характер, що зумовлює необхідність поєднання адміністративно-правових та цивільно-правових засобів регулювання, включаючи ліцензування, стандартизацію, контроль якості та договірні гарантії прав пацієнтів [2; 7].

Важливими для розуміння проблематики інформованої добровільної згоди є наукові напрацювання щодо системи гарантій захисту прав людини у приватних відносинах, що виникають у зв'язку з наданням медичних послуг. У цих дослідженнях підкреслюється значення автономії пацієнта, принципу добровільності медичного втручання, а також необхідність належного інформування про ризики, альтернативні методи лікування та прогноз захворювання як ключових елементів сучасної моделі пацієнт-орієнтованої медицини [8, с. 502-503].

Окремий напрям наукових досліджень пов'язаний із захистом прав споживачів, зокрема у сфері надання косметологічних та медичних послуг. У працях вітчизняних дослідників справедливо обґрунтовано, що розвиток приватного сектору медичних послуг потребує посилення адміністративно-правового контролю, впровадження стандартів якості, механізмів сертифікації, а також удосконалення договірних відносин між пацієнтом і надавачем послуг [9; 10]. Ці положення мають особливе значення для дитячої стоматології, де ризики для життя і здоров'я пацієнтів потребують підвищеного рівня правових гарантій.

У сучасних наукових дослідженнях також приділяється увага питанням правового забезпечення доступності соціально значущих медичних послуг, особливо в умовах воєнного стану та післявоєнного

відновлення України. Відзначається необхідність удосконалення механізмів державного регулювання, підвищення стандартів безпечності медичних втручань, розвитку електронних систем управління охороною здоров'я та формування ефективних моделей відповідальності медичних працівників [11].

Водночас проблематика безпечності стоматологічних втручань, використання анестезії, стандартизації матеріалів, інформованої добровільної згоди батьків і дітей, а також юридичної відповідальності у сфері дитячої стоматології досліджена недостатньо. У більшості наукових праць ці питання розглядаються лише опосередковано, у контексті загальних проблем медичного права, захисту прав пацієнтів або регулювання окремих видів медичних послуг.

Отже, відсутність комплексного наукового дослідження інформованої добровільної згоди та юридичної відповідальності у дитячій стоматології, а також необхідність адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів patient safety, розвитку професійного самоврядування, страхування професійної відповідальності та цифрових систем контролю якості медичної допомоги зумовлюють актуальність подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Метою статті є комплексне наукове дослідження правових засад інформованої добровільної згоди та юридичної відповідальності у сфері надання стоматологічних послуг дітям в Україні, виявлення прогалин чинного законодавства та правозастосовної практики, а також обґрунтування напрямів удосконалення адміністративно-правового, цивільно-правового і медико-правового регулювання з урахуванням міжнародних стандартів patient safety, захисту прав дитини та європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут інформованої добровільної згоди пацієнта є одним із ключових елементів сучасної медико-правової доктрини та виступає важливою гарантією реалізації конституційного права людини на охорону здоров'я, медичну допомогу та повагу до гідності особи. Особливого значення цей інститут набуває у сфері надання стоматологічних послуг дітям, що обумовлено специфікою правового статусу дитини, необхідністю врахування її вікових, психофізіологічних та соціальних особливостей, а також підвищеним рівнем вимог до безпечності медичних втручань [3; 4].

Правове регулювання інформованої добровільної згоди в Україні ґрунтується на конституційних положеннях щодо недоторканності особистості, права на повагу до гідності та свободи вибору методів лікування. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю, що зумовлює обов'язок держави забезпечувати належні гарантії добровільності та усвідомленості медичних втручань [12]. Зі свого боку положення Основ законодавства України про охорону здоров'я закріплюють право пацієнта на інформацію про стан здоров'я, методи лікування, можливі ризики та альтернативи, а також обов'язковість отримання добровільної згоди перед проведенням медичного втручання [13].

Сучасна українська правова доктрина розглядає інформовану добровільну згоду як комплексну юридичну категорію, що поєднує адміністративно-правові, цивільно-правові та етичні аспекти. Зокрема, у наукових дослідженнях підкреслюється, що інформована добровільна згода є не лише процесуальною вимогою, а й важливим механізмом забезпечення автономії пацієнта, захисту його прав та запобігання медичним помилкам [14; 7]. Такий підхід відповідає сучасним міжнародним стандартам, зокрема положенням Конвенції про права дитини, яка передбачає обов'язок держав забезпечувати захист найкращих інтересів дитини у всіх сферах, включаючи охорону здоров'я [15].

У контексті дитячої стоматології питання інформованої добровільної згоди набуває додаткової складності, оскільки дитина не завжди має повну цивільну дієздатність, а тому рішення щодо медичного втручання приймаються її законними представниками. Водночас сучасні міжнародні стандарти передбачають необхідність врахування думки дитини відповідно до її віку та рівня розвитку. Це означає, що інформована добровільна згода у дитячій стоматології повинна розглядатися як двокомпонентний процес: по-перше, отримання згоди від батьків або інших законних представників; по-друге, забезпечення участі самої дитини у прийнятті рішення, що сприяє формуванню правової культури та відповідального ставлення до власного здоров'я [15; 1].

У науковій літературі також наголошується, що інформована добровільна згода виконує низку важливих функцій:

- гарантійну, яка забезпечує реалізацію права пацієнта на самовизначення;
- превентивну, що сприяє зменшенню кількості конфліктів і судових спорів;
- доказову, оскільки належним чином оформлена згода є важливим елементом правового захисту медичних працівників;
- комунікативну, яка формує довіру між лікарем і пацієнтом [16; 8].

Особливості стоматологічних втручань, зокрема застосування місцевої або загальної анестезії, використання медичних матеріалів, а також психологічний фактор страху перед лікуванням, зумовлюють необхідність більш детального правового регулювання процедури отримання інформованої добровільної згоди у дитячій стоматології. На практиці це пов'язано з високими ризиками для здоров'я дитини у випадку недостатнього інформування законних представників або неналежного документування згоди [17].

Водночас аналіз чинного законодавства України свідчить про відсутність спеціальних норм, які б детально регламентували порядок отримання інформованої згоди саме у сфері стоматологічної допомоги дітям. Зокрема, не визначено:

- стандартизованих форм інформованої згоди для різних видів стоматологічних втручань;
- вимог до обсягу інформації щодо ризиків анестезії, алергічних реакцій, ускладнень;
- порядку врахування думки дитини залежно від її віку;
- особливостей згоди у випадках невідкладної стоматологічної допомоги;
- процедур дистанційного консультування та електронної згоди [2; 14].

Зазначені прогалини створюють правову невизначеність, підвищують ризики порушення прав пацієнтів та ускладнюють притягнення до юридичної відповідальності у разі неналежного надання стоматологічних послуг дітям. У сучасних умовах реформування системи охорони здоров'я та цифровізації медичних послуг проблема стандартизації інформованої згоди набуває особливої актуальності [14].

Важливим напрямом розвитку теоретико-правових засад інформованої згоди у дитячій стоматології є впровадження ризик-орієнтованого підходу, який передбачає диференціацію процедур інформування залежно від складності втручання, віку пацієнта, стану здоров'я та рівня потенційних ускладнень. Такий підхід широко застосовується в європейських країнах та відповідає принципам patient safety, доказової медицини і належного управління якістю медичних послуг [1; 8].

Тож інформована добровільна згода у дитячій стоматології є складним міждисциплінарним інститутом, що потребує комплексного правового регулювання з урахуванням адміністративних, цивільних та етичних аспектів. Удосконалення нормативної бази у цій сфері повинно здійснюватися шляхом розроблення спеціальних стандартів, гармонізації з міжнародними нормами та впровадження сучасних цифрових механізмів документування згоди.

Аналіз правозастосовної практики у сфері надання стоматологічних послуг дітям свідчить про наявність низки системних проблем, пов'язаних із отриманням інформованої добровільної згоди. Попри формальне закріплення відповідного обов'язку у законодавстві, на практиці процедура інформування законних представників та самої дитини часто має формальний характер, що знижує рівень захисту прав пацієнтів та підвищує ризики виникнення медико-правових конфліктів.

Однією з основних проблем є недостатній обсяг інформації, яка надається батькам або іншим законним представникам перед проведенням стоматологічного втручання. У багатьох випадках інформування обмежується загальними відомостями без детального пояснення можливих ускладнень, альтернативних методів лікування, ризиків застосування анестезії та використання стоматологічних матеріалів. Така практика не відповідає принципам добровільності та усвідомленості, закріпленим у законодавстві України та міжнародних стандартах охорони здоров'я.

Особливої актуальності набуває проблема інформування щодо застосування анестезії у дитячій стоматології. З огляду на вікові особливості дітей, необхідність застосування місцевої або загальної анестезії є поширеною, проте рівень обізнаності батьків про можливі ризики залишається недостатнім. Наукові дослідження у сфері стоматології підтверджують, що навіть незначні алергічні реакції або ускладнення можуть мати серйозні наслідки для здоров'я дитини, що зумовлює необхідність підвищених стандартів інформування та документування згоди [18].

Ще однією проблемою є відсутність уніфікованих форм інформованої згоди у сфері дитячої стоматології. У різних закладах охорони здоров'я застосовуються різні підходи до оформлення згоди, що створює нерівність у правовому захисті пацієнтів. У приватних стоматологічних клініках форми часто містять розширені положення про можливі ризики та відповідальність, тоді як у державних і комунальних закладах ці документи нерідко мають формальний характер. Така ситуація ускладнює доведення належного інформування у разі виникнення спорів.

Суттєвою є проблема врахування думки дитини у процесі отримання інформованої згоди. Чинне законодавство України лише загально закріплює принцип врахування інтересів дитини, але не визначає чітких процедур її участі у прийнятті рішень щодо стоматологічного лікування. На практиці це призводить до того, що діти не отримують достатньої інформації у доступній формі, що суперечить міжнародним стандартам прав дитини, які передбачають право на участь у вирішенні питань, що стосуються її здоров'я.

У правозастосовній практиці також виникають труднощі при розбіжностях між батьками щодо згоди на стоматологічне лікування. Законодавство не містить чітких механізмів вирішення таких конфліктів, що створює ризики затягування лікування або відмови від необхідної медичної допомоги. Особливо це актуально у ситуаціях невідкладної стоматологічної допомоги, коли зволікання може призвести до ускладнень.

В умовах цифровізації медичної сфери актуалізується проблема електронної інформованої згоди. Хоча електронні системи охорони здоров'я в Україні активно розвиваються, питання електронного документування згоди у стоматології залишається недостатньо врегульованим. Відсутність нормативного закріплення процедур електронного підпису та зберігання даних створює ризики втрати доказової сили відповідних документів.

Практика свідчить і про зростання кількості спорів, пов'язаних із неналежним інформуванням пацієнтів або їх законних представників. У таких випадках ключовим доказом виступає належним чином оформлена інформована згода, що підтверджує важливість її стандартизації. Водночас відсутність чітких нормативних вимог у сфері дитячої стоматології ускладнює визначення меж відповідальності медичних працівників.

З метою вирішення зазначених проблем доцільно:

- розробити національні стандарти інформованої згоди у дитячій стоматології;
- запровадити типові форми документів із диференціацією за видами втручань;
- забезпечити нормативне закріплення процедур електронної згоди;
- визначити механізми врахування думки дитини залежно від віку;
- удосконалити правове регулювання невідкладної стоматологічної допомоги;
- підвищити рівень правової культури медичних працівників та батьків.

Отже, сучасна практика надання стоматологічних послуг дітям в Україні демонструє значні проблеми у сфері інформованої добровільної згоди, що обумовлює необхідність комплексного вдосконалення законодавства, стандартизації процедур і гармонізації із міжнародними підходами до patient safety та захисту прав дитини.

Одним із ключових аспектів сучасної медико-правової доктрини є питання безпечності стоматологічних втручань у дітей, оскільки воно безпосередньо пов'язане з реалізацією конституційного права дитини на охорону здоров'я, належну якість медичної допомоги та захист від ризиків для життя і здоров'я. Особливості фізіологічного розвитку дітей, підвищена чутливість до медичних препаратів, психологічні фактори та необхідність застосування анестезії зумовлюють підвищені вимоги до безпечності стоматологічних процедур.

У науковій літературі обґрунтовується, що забезпечення patient safety у сфері медичних послуг є міждисциплінарною категорією, яка поєднує правові, організаційні та медичні інструменти. Відповідно до міжнародних підходів, безпечність медичної допомоги передбачає системне управління ризиками, стандартизацію процедур, контроль якості медичних матеріалів, професійну підготовку персоналу та належне документування медичних втручань [11]. Щодо дитячої стоматології ці вимоги набувають особливого значення, оскільки будь-які помилки або недоліки можуть мати довгострокові наслідки для здоров'я дитини.

Чинне законодавство України у сфері охорони здоров'я містить загальні положення щодо безпечності медичних послуг, проте не враховує специфіку стоматологічної допомоги дітям. Зокрема, Основи законодавства України про охорону здоров'я встановлюють обов'язок надання медичної допомоги відповідно до стандартів та клінічних протоколів, однак не визначають спеціальних вимог щодо безпечності стоматологічних втручань у дітей [13]. Це створює правову невизначеність, особливо у питаннях використання нових матеріалів, методів лікування та сучасних технологій.

Однією з основних проблем є відсутність нормативно визначених стандартів безпечності стоматологічних матеріалів, що застосовуються у дитячій практиці. На ринку присутня значна кількість імпортованих матеріалів, проте система їх державного контролю та сертифікації не завжди забезпечує належний рівень перевірки ефективності та безпечності. У наукових дослідженнях підкреслюється необхідність гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, що передбачають суворі процедури оцінювання медичних виробів, включаючи стоматологічні матеріали [17].

Особливої уваги потребує правове регулювання застосування анестезії у дитячій стоматології. З огляду на ризики алергічних реакцій, індивідуальної непереносимості препаратів та ускладнень, міжнародні стандарти передбачають обов'язковість проведення попередньої оцінки стану здоров'я пацієнта, належного інформування батьків, наявності реанімаційного обладнання та підготовленого персоналу. Проте в Україні ці вимоги не завжди деталізовані на нормативному рівні, що створює ризики для безпеки дітей [18].

Практика свідчить про нерівномірність рівня безпечності стоматологічної допомоги у закладах публічного (державного та комунального) і приватного секторів охорони здоров'я. Приватні клініки, як правило, мають більш сучасне обладнання та ширше застосовують міжнародні клінічні протоколи, тоді як у закладах державної та комунальної форм власності нерідко спостерігається недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення. Така ситуація формує ризики нерівного доступу дітей до безпечних стоматологічних послуг, що може суперечити принципам недискримінації, рівності та доступності медичної допомоги.

Важливою складовою безпечності є також професійна підготовка медичних працівників. У сучасних умовах швидкого розвитку стоматологічних технологій виникає потреба у регулярному підвищенні кваліфікації лікарів-стоматологів, особливо у сфері дитячої анестезії, психологічної комунікації та управління ризиками. Водночас чинне законодавство України не містить достатньо чітких вимог щодо безперервного професійного розвитку саме у сфері дитячої стоматології.

Актуальним є питання страхування професійної відповідальності стоматологів. У більшості європейських країн страхування є обов'язковим елементом системи забезпечення безпечності медичних послуг, тоді як в Україні воно має переважно добровільний характер. Це ускладнює компенсацію шкоди у разі медичних помилок та знижує рівень захисту прав дітей та їхніх батьків [19, с. 32].

Суттєве значення має впровадження електронних систем контролю якості стоматологічної допомоги. Використання цифрових технологій дозволяє здійснювати моніторинг ускладнень, аналіз ефективності лікування, контроль використання матеріалів та підвищення прозорості діяльності закладів охорони здоров'я. В Україні такі механізми лише формуються, що потребує нормативного закріплення та інтеграції з електронною системою охорони здоров'я [20, с. 253].

З огляду на зазначене, доцільно визначити такі напрями вдосконалення правового регулювання безпеки надання стоматологічних послуг дітям:

- розроблення національних стандартів безпеки дитячої стоматології;
- гармонізація законодавства з нормами ЄС щодо медичних виробів та матеріалів;
- деталізація вимог до застосування анестезії;
- запровадження обов'язкового страхування професійної відповідальності;
- створення системи моніторингу ускладнень;
- посилення державного контролю за якістю стоматологічної допомоги;
- розвиток безперервної професійної освіти.

Отже, забезпечення безпеки стоматологічних втручань у дитячій практиці потребує комплексного підходу, який поєднує правові, організаційні та медичні механізми. Удосконалення нормативно-правової бази, впровадження міжнародних стандартів patient safety та розвиток системи контролю якості сприятимуть підвищенню рівня захисту прав дітей та ефективності функціонування системи охорони здоров'я.

Як відомо, ефективність правового регулювання інформованої згоди, безпеки стоматологічних втручань та захисту прав дітей у сфері охорони здоров'я значною мірою залежить від дієвості державного контролю та механізмів юридичної відповідальності [3, с. 121-122]. Саме ці інструменти забезпечують реалізацію принципів законності, якості та безпеки медичної допомоги, а також сприяють формуванню довіри суспільства до системи охорони здоров'я.

В Україні державний контроль у сфері надання стоматологічних послуг дітям здійснюється через систему адміністративно-правових механізмів, що включають ліцензування медичної практики, акредитацію закладів охорони здоров'я, професійну сертифікацію медичних працівників, а також державний нагляд за дотриманням стандартів медичної допомоги. Основні повноваження у цій сфері належать Міністерству охорони здоров'я України, Державній службі України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, Національній службі здоров'я України та іншим органам державної влади.

Водночас аналіз правозастосовної практики свідчить про фрагментарність системи контролю. Зокрема, відсутня спеціалізована процедура перевірки дотримання стандартів саме у сфері дитячої стоматології, що призводить до формального характеру інспекцій. Переважна більшість перевірок зосереджена на загальних питаннях ліцензійних умов, матеріально-технічного забезпечення та ведення документації, тоді як питання якості лікування, дотримання прав дитини, належного інформування та безпеки втручань часто залишаються поза увагою.

Суттєвою проблемою є обмеженість ресурсів органів державного контролю, що ускладнює проведення системних перевірок приватних стоматологічних закладів, які становлять значну частину ринку медичних послуг. Це створює ризики недотримання стандартів безпеки, особливо у випадках застосування сучасних стоматологічних технологій та анестезії у дітей. Крім того, відсутність єдиної електронної системи моніторингу ускладнень та побічних реакцій обмежує можливості аналізу якості стоматологічної допомоги.

Особливу увагу необхідно приділити взаємодії органів державного контролю з професійними самоврядними організаціями стоматологів. У більшості європейських країн такі організації відіграють ключову роль у формуванні стандартів професійної діяльності, здійсненні дисциплінарного контролю та забезпеченні безперервного професійного розвитку. В Україні ці механізми лише формуються, що потребує нормативного закріплення їх повноважень та процедур взаємодії з державними органами.

Важливим елементом забезпечення якості стоматологічних послуг дітям є прозорість та відкритість системи контролю. Впровадження електронних реєстрів медичних працівників, ліцензій, скарг пацієнтів, результатів перевірок та дисциплінарних рішень сприятиме підвищенню рівня відповідальності та довіри до системи охорони здоров'я. У сучасних умовах цифровізації державного управління це є одним із пріоритетних напрямів розвитку адміністративно-правового регулювання.

Питання юридичної відповідальності у сфері дитячої стоматології також характеризується певною фрагментарністю. У разі порушення прав дітей можуть застосовуватися адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна та кримінальна відповідальність. Проте відсутність спеціальних норм щодо відповідальності за порушення у сфері дитячої стоматології створює правову невизначеність та ускладнює притягнення винних осіб до відповідальності.

У цивільно-правовій площині найбільш поширеними є спори щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок неналежного лікування або недостатнього інформування батьків. У таких випадках судова практика свідчить про важливість належного документування інформованої згоди, ведення медичної документації та дотримання клінічних протоколів. Водночас відсутність спеціалізованих стандартів у дитячій стоматології ускладнює встановлення меж професійної відповідальності.

У кримінально-правовій сфері відповідальність може наставати у випадках неналежного виконання професійних обов'язків, що призвело до тяжких наслідків для здоров'я дитини. Однак такі справи є складними з точки зору доказування причинно-наслідкового зв'язку між діями медичного працівника та шкодою, що також пов'язано з відсутністю чітких стандартів і протоколів [7, с. 252].

З огляду на зазначене, доцільно визначити такі напрями вдосконалення державного контролю та юридичної відповідальності у сфері дитячої стоматології:

- розроблення спеціалізованих критеріїв державного нагляду за якістю стоматологічної допомоги дітям;
- впровадження ризик-орієнтованого підходу до перевірок;
- створення електронної системи моніторингу ускладнень і скарг;
- нормативне закріплення ролі професійних асоціацій стоматологів;
- гармонізація стандартів відповідальності з європейськими підходами;
- розвиток альтернативних механізмів врегулювання спорів, зокрема медіації;
- підвищення правової обізнаності батьків та медичних працівників.

Таким чином, формування ефективної системи державного контролю та юридичної відповідальності у сфері надання стоматологічних послуг дітям є необхідною умовою забезпечення безпечності медичної допомоги, реалізації прав дитини та підвищення якості медичних послуг в Україні. Удосконалення нормативно-правового регулювання у цій сфері повинно здійснюватися на основі міжнародних стандартів, цифровізації управління та посилення інституційної спроможності державних органів.

Висновки. Проведене дослідження дозволило сформулювати комплексні теоретико-правові та практичні висновки щодо інформованої згоди та юридичної відповідальності у сфері надання стоматологічних послуг дітям в Україні.

По-перше, встановлено, що інститут інформованої добровільної згоди у дитячій стоматології є важливою гарантією реалізації конституційного права дитини на охорону здоров'я, безпечну та якісну медичну допомогу. Його зміст виходить за межі формальної юридичної процедури та охоплює етичні, адміністративно-правові і цивільно-правові аспекти взаємодії між лікарем, дитиною та її законними представниками. У сучасних умовах реформування системи охорони здоров'я цей інститут набуває значення головного механізму забезпечення принципів patient safety, автономії пацієнта та належного медичного управління.

По-друге, обґрунтовано, що чинне законодавство України містить лише загальні положення щодо добровільності медичних втручань, не враховуючи специфіку стоматологічної допомоги дітям. Відсутність спеціальних норм, стандартів та уніфікованих процедур отримання інформованої згоди створює правову невизначеність, що негативно впливає на захист прав дітей, формує ризики медичних помилок та ускладнює доведення юридичної відповідальності.

По-третє, доведено, що практичні проблеми реалізації інформованої згоди у дитячій стоматології пов'язані з формальним характером інформування, недостатнім розкриттям ризиків стоматологічних втручань, анестезії та використання матеріалів, відсутністю єдиних стандартів документування, а також недостатнім врахуванням думки дитини залежно від її віку. Особливу складність становлять ситуації невідкладної стоматологічної допомоги та конфлікти між законними представниками.

По-четверте, встановлено, що забезпечення безпечності стоматологічних втручань у дітей є ключовим напрямом сучасної медико-правової політики. Недостатня деталізація нормативних вимог щодо застосування стоматологічних матеріалів, анестезії, професійної підготовки медичних працівників, страхування відповідальності та системи моніторингу ускладнень свідчить про необхідність комплексного вдосконалення правового регулювання.

По-п'яте, визначено, що державний контроль у сфері надання стоматологічних послуг дітям має фрагментарний характер, не передбачає ризик-орієнтованих механізмів, спеціалізованих критеріїв оцінювання якості та ефективних інструментів цифрового моніторингу. Недостатній рівень взаємодії між органами державної влади та професійними самоврядними організаціями також обмежує можливості підвищення стандартів професійної діяльності.

По-шосте, встановлено, що система юридичної відповідальності за порушення у сфері дитячої стоматології характеризується складністю застосування та відсутністю чітких меж між різними видами відповідальності. Це зумовлено недосконалістю стандартів медичної допомоги, складністю доказування причинно-наслідкового зв'язку та недостатньою правовою визначеністю процедур інформованої згоди.

З урахуванням отриманих результатів запропоновано такі напрями вдосконалення правового регулювання:

- розроблення спеціальних стандартів інформованої згоди у дитячій стоматології;
- запровадження уніфікованих форм документування згоди залежно від виду втручання;
- нормативне закріплення процедур електронної інформованої згоди;
- деталізація вимог щодо безпечності стоматологічних матеріалів та анестезії;
- гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами patient safety;
- впровадження обов'язкового страхування професійної відповідальності стоматологів;
- створення електронної системи моніторингу ускладнень і скарг;
- розвиток професійного самоврядування та медіації у сфері медичних спорів.

Отже, удосконалення правового регулювання інформованої згоди та юридичної відповідальності у дитячій стоматології повинно здійснюватися на засадах комплексного міждисциплінарного підходу, інтеграції міжнародних стандартів, цифровізації медичних процесів та посилення ролі держави у

забезпеченні якості та безпечності стоматологічних послуг дітям. Це сприятиме підвищенню рівня захисту прав дитини, довіри до системи охорони здоров'я та ефективності медико-правового регулювання в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. World Health Organization. Oral health. 2025. URL: <https://www.who.int/health-topics/oral-health>
2. Teremetskyi V. I., Myronova G. A., Batryn O. V., Bodnar-Petrovska O. B., Andriienko I.S., Fedorenko T. V. Legal nature of medical services: specifics of ukrainian. *Georgian Medical News* (ISSN 1512-0112). 2024. No 1 (346). P. 80–87. URL: https://www.geomednews.com/Articles/2024/1_2024/80-87.pdf
3. Цибенко О. В. Адміністративно-правові засади охорони здоров'я матері та дитини в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування, 2024. 248 с.
4. Садовенко А. І. Адміністративно-правове регулювання ринку косметологічних послуг в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ : Національний авіаційний університет, 2020. 202 с.
5. Vladyslav T., Kseniia T., Mariia R., Nadiia B.-Z., Sergii P., Khrystyna M., Olesia B. Mediation in Patent Disputes Arising in The Healthcare Sector. *Revista De Gestão Social e Ambiental*. 2024. Vol. 18. N 5. P. 1-20, e05406. DOI: <https://doi.org/10.24857/rgsa.v18n5-015>. URL: <https://rgsa.openaccesspublications.org/rgsa/article/view/5406/2000>
6. Council of Europe. Guide on patients' rights. 2022. URL: <https://www.coe.int>
7. Руснак Л. М., Теремецький В. І. Правова природа та особливості надання медичних послуг медичними працівниками: вектор української доктрини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2024. Вип. 1 (105). С. 241–253. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.241-253>.
8. Чеховська І. В., Теремецький В. І. Система гарантій захисту прав людини у приватних відносинах, що виникають у зв'язку із наданням медичних послуг (підрозділ 3.7). Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі: монографія / за заг. ред. І. В. Чеховської. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С. 459–504.
9. Теремецький В. І., Садовенко А.І. Адміністративно-правовий захист прав споживачів косметологічних послуг. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4 (91). С. 213–225. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.20>.
10. Teremetskyi V., Stefanchuk M., Muzyka A., Cherniak O., Liubchenko O., Subina T., Pasichnyk V. Current State and Development Perspectives of Legal Regulation for Providing Cosmetological Services in Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Special Issue 1: Business Ethics and Regulatory Compliance. 1-8. URL: <https://www.abacademies.org/articles/current-state-and-development-perspectives-of-legal-regulation-for-providing-cosmetological-services-in-ukraine.pdf>.
11. Teremetskyi V. I., Myronova G. A., Batryn O. V., Udrenas G. I., Makhmurova-Dyshliuk O. P., Yatskovyna V. V. Legal Guaranteeing for Providing Socially Significant Medical Services During Martial Law and Post-War Recovery of Ukraine. *Journal of Law and Sustainable Development*. 2023. Vol. 11. №6, P. 1-15, e1231. DOI: <https://doi.org/10.55908/sdgs.v11i6.1231>. URL: <https://ojs.journalsdg.org/jlss/article/view/1231/516>.
12. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
13. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19/11/1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
14. Теремецький В. І. Медичні послуги і права пацієнтів: сучасні підходи до правового захисту. *Приватне право і підприємництво*. 2025. Вип. 25. С. 266–267. DOI: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2025.25.30>
15. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. Ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
16. Teremetskyi V. I., Avramova O. Ye. Informed voluntary consent for medical intervention. *Advanced research biobank and pathophysiology*. 2018. Issue 01 (February) P. 72-78.
17. Вахненко О. М. Зміни в нормативно-правовій базі надання медичної стоматологічної допомоги й роботи лікарів стоматологічного профілю. *Oral and General Health*. 2022. № 3. С. 12-15. DOI: <https://doi.org/10.22141/ogh.3.3.2022.126>.
18. Гасюк Н. В., Радчук В. Б. Обґрунтування доцільності застосування місцевої анестезії в амбулаторному стоматологічному лікуванні підлітків. *Клінічна стоматологія*. 2022. № 4. С. 28–34.
19. Теремецький В. І., Астаф'єв Д. С., Савченко Р. А., Сеньків О. І. Правові засади обов'язкового медичного страхування в Україні. *Приватне право і підприємництво*. 2024. Вип. 24. Ч. 1. С. 29–36. DOI: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.4>. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2024/24/4.pdf>
20. Teremetskyi V., Davydenko V., Kyrk A., Tur I., Diorditsa I. & Varkhov A. Consumers Rights in the Field of Electronic Trade in Medicinal Products: Legal Challenges and Global Harmonization Trends. *Journal of Pioneering Medical Sciences*, 2025. Volume 14 Issue 4. P. 113-119. DOI: <https://doi.org/10.47310/jpms2025140415>. URL: <https://jpmsonline.com/article/consumers-rights-in-the-field-of-electronic-trade-in-medicinal-products-legal-challenges-and-global-harmonization-trends-723/>

REFERENCES:

1. World Health Organization. (2025). Oral health. Retrieved from: <https://www.who.int/health-topics/oral-health> [in English].
2. Teremetskyi, V. I., Myronova, G. A., Batryn, O. V., Bodnar-Petrovska, O. B., Andriienko, I. S., & Fedorenko, T. V. (2024). Legal nature of medical services: specifics of Ukrainian. *Georgian Medical News*, 1(346), 80–87. Retrieved from: https://www.geomednews.com/Articles/2024/1_2024/80-87.pdf [in English].
3. Tsybenko, O. V. (2024). *Administrativno-pravovi zasady okhorony zdorovia materi ta dytyny v Ukraini* [Administrative and legal principles of maternal and child health care in Ukraine]. Candidate's thesis. Kyiv: National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. 248 p. [in Ukrainian].
4. Sadovenko, A. I. (2020). *Administrativno-pravove rehuliuвання rynku kosmetolohichnykh posluh v Ukraini* [Administrative and legal regulation of the cosmetological services market in Ukraine]. Candidate's thesis. Kyiv: National Aviation University. 202 p. [in Ukrainian].
5. Vladyslav, T., Kseniia, T., Mariia, R., Nadiia, B.-Z., Sergii, P., Khrystyna, M., & Olesia, B. (2024). Mediation in Patent Disputes Arising in The Healthcare Sector. *Revista De Gestão Social e Ambiental*, 18(5), 1–20, e05406. <https://doi.org/10.24857/rgsa.v18n5-015>. Retrieved from: <https://rgsa.openaccesspublications.org/rgsa/article/view/5406/2000> [in English].
6. Council of Europe. (2022). Guide on patients' rights. Retrieved from: <https://www.coe.int> [in English].
7. Rusnak, L. M., & Teremetskyi, V. I. (2024). Pravova pryroda ta osoblyvosti nadання medychnykh posluh medychnymy pratsivnykamy: vektor ukrainskoi doktryny [Legal nature and features of providing medical services by healthcare professionals: vector of Ukrainian doctrine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*, 1(105), 241–253. <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.241-253> [in Ukrainian].
8. Chekhovska, I. V., & Teremetskyi, V. I. (2023). Systema harantii zakhystu prav liudyny u pryvatnykh vidnosynakh, shcho vynykaiut u zviazku iz nadanniam medychnykh posluh [System of guarantees for the protection of human rights in private relations arising in connection with the provision of medical services]. In: Chekhovska, I. V. (Ed.). *Pryvatno-pravovi zasady zakhystu prav liudyny u sotsialnii derzhavi*. Irpin: State Tax University, pp. 459–504. [in Ukrainian].
9. Teremetskyi, V. I., & Sadovenko, A. I. (2020). Administrativno-pravovyi zakhyst prav spozhyvachiv kosmetolohichnykh posluh [Administrative and legal protection of consumers of cosmetological services]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 4(91), 213–225. <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.20> [in Ukrainian].
10. Teremetskyi, V., Stefanchuk, M., Muzyka, A., Cherniak, O., Liubchenko, O., Subina, T., & Pasichnyk, V. (2021). Current state and development perspectives of legal regulation for providing cosmetological services in Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 24(Special Issue 1), 1–8. Retrieved from: <https://www.abacademies.org/articles/current-state-and-development-perspectives-of-legal-regulation-for-providing-cosmetological-services-in-ukraine.pdf> [in English].
11. Teremetskyi, V. I., Myronova, G. A., Batryn, O. V., Udrenas, G. I., Makhmurova-Dyshliuk, O. P., & Yatskovyna, V. V. (2023). Legal guaranteeing for providing socially significant medical services during martial law and post-war recovery of Ukraine. *Journal of Law and Sustainable Development*, 11(6), e1231. <https://doi.org/10.55908/sdgs.v11i6.1231>. Retrieved from: <https://ojs.journalsdg.org/jlss/article/view/1231/516> [in English].
12. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
13. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 № 2801-XII [Fundamentals of Health Care Legislation of Ukraine: Law of Ukraine of November 19, 1992 No. 2801-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian].
14. Teremetskyi, V. I. (2025). Medychni posluhy i prava patsientiv: suchasni pidkhody do pravovoho zakhystu [Medical services and patients' rights: modern approaches to legal protection]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*, 25, 266–267. <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2025.25.30> [in Ukrainian].
15. Konventsiiia pro prava dytyny vid 20.11.1989 [Convention on the Rights of the Child of November 20, 1989]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 [in Ukrainian].
16. Teremetskyi, V. I., & Avramova, O. Ye. (2018). Informed voluntary consent for medical intervention. *Advanced research biobank and pathophysiology*, 1, 72–78. [in English].
17. Vakhnenko, O. M. (2022). Zminy v normatyvno-pravovii bazi nadання medychnoi stomatolohichnoi dopomohy y roboty likariv stomatolohichnoho profilu [Changes in the regulatory framework of dental care and dentists' practice]. *Oral and General Health*, 3, 12–15. <https://doi.org/10.22141/ogh.3.3.2022.126> [in Ukrainian].
18. Hasiuk, N. V., & Radchuk, V. B. (2022). Obgruntuvannya dotsilnosti zastosuvannya mistsevoi anestezii v ambulatornomu stomatolohichnomu likuvanni pidlitkiv [Justification of local anesthesia in outpatient dental treatment of adolescents]. *Klinichna stomatolohiia*, 4, 28–34. [in Ukrainian].
19. Teremetskyi, V. I., Astafiev, D. S., Savchenko, R. A., & Senkiv, O. I. (2024). Pravovi zasady oboviazkovoho medychnoho strakhuvannya v Ukraini [Legal principles of compulsory health insurance in Ukraine].

Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo, 24(1), 29–36. <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.4>. Retrieved from: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2024/24/4.pdf> [in Ukrainian].

20. Teremetskyi, V., Davydenko, V., Kiryk, A., Tur, I., Diorditsa, I., & Varkhov, A. (2025). Consumers rights in the field of electronic trade in medicinal products: legal challenges and global harmonization trends. *Journal of Pioneering Medical Sciences*, 14(4), 113–119. <https://doi.org/10.47310/jpms2025140415>. Retrieved from: <https://jpmsonline.com/article/consumers-rights-in-the-field-of-electronic-trade-in-medicinal-products-legal-challenges-and-global-harmonization-trends-723/> [in English].

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2025

УДК 351.74:323.21(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-314-321

Гулак Олена Василівна,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративного та фінансового права

Національного університету біоресурсів і природокористування України

lenagulac8118@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-9004-0185

Яра Олена Сергіївна,

доктор юридичних наук, професор,

декан юридичного факультету

Національного університету біоресурсів і природокористування України

olenas.yara@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7245-9158

Слюсаренко Сергій Вікторович,

кандидат юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративного та фінансового права

Національного університету біоресурсів і природокористування України

sergiy.sliusarenko@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6718-222X

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКОЇ РАДИ ЯК ФОРМИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті, з-поміж нормативно-регламентованих форм громадського контролю в Україні, виокремлено наступні: участь громадян в управлінні публічними справами; звернення громадян; доступ до публічної інформації; громадські слухання; громадська експертиза діяльності органів влади; громадський моніторинг та аудит; участь громадськості у формуванні антикорупційної політики; судовий контроль та громадські ради при органах публічної влади. Останню виокремлено у якості основної форми, що є інституційно визначеною та з доволі суттєвими нормативно-регламентованими повноваженнями.

Аналіз правових основ формування та діяльності таких утворень при окремих новостворених публічних органах показав цілу низку колізійних норм та суперечностей. Зокрема, на основі порівняльного аналізу правового регулювання питань формування та діяльності окремих Рад громадського контролю, було виокремлено систему блоків, які й були піддані аналізу, а саме: 1) контроль за діяльністю органу; 2) повноваження Ради громадського контролю; 3) назва основного напрямку діяльності Громадської ради; 4) суб'єкт затвердження Положення про Громадську раду.

Вказано на «недолугі» нормативні конструкції, протирічливі норми у суміжних нормативних актах, необхідність уніфікації підходів за виокремленими структурними блоками, які були піддані аналізу, та акцентовано увагу на тих напрямках, які потребують подальшого наукового аналізу та нормативної оптимізації.

Ключові слова: правове забезпечення; громадський контроль; Громадська рада; Рада громадського контролю; органи публічної влади; порівняльний аналіз; Національне агентство з питань запобігання корупції; Національне антикорупційне бюро; Бюро економічної безпеки; Державне бюро розслідувань; Вища рада правосуддя; судові органи.

Gulak O., Yara O., Sliusarenko S. LEGAL SECURITY OF THE ACTIVITIES OF THE PUBLIC COUNCIL AS A FORM OF PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF PUBLIC AUTHORITY BODIES: COMPARATIVE ANALYSIS

Випуск 19. 2025

© О.В.Гулак, О.С.Яра, С.В.Слюсаренко, 2025

In the article, among the legally regulated forms of public oversight in Ukraine, the following are identified: citizens' participation in the management of public affairs; citizens' appeals; access to public information; public hearings; public expertise (public review) of the activities of public authorities; public monitoring and audit; public participation in the development of anti-corruption policy; judicial control; and public councils under public authorities. The latter is singled out as the principal form, being institutionally defined and vested with relatively significant legally established powers.

An analysis of the legal foundations for the formation and functioning of such bodies within certain newly established public authorities revealed a number of conflicting norms and inconsistencies. In particular, based on a comparative analysis of the legal regulation governing the establishment and operation of specific Public Oversight Councils, a system of structural blocks was identified and examined, namely: 1) oversight of the authority's activities; 2) powers of the Public Oversight Council; 3) designation of the primary area of activity of the Public Council; and 4) the entity responsible for approving the Regulation on the Public Council.

The study highlights flawed legislative constructions, contradictory provisions in related normative acts, the need to unify approaches across the identified structural blocks subjected to analysis, and emphasizes the areas requiring further scholarly examination and normative optimization.

Keywords: legal framework; public oversight; Public Council; Public Oversight Council; public authorities; comparative analysis; National Agency on Corruption Prevention; National Anti-Corruption Bureau of Ukraine; Bureau of Economic Security of Ukraine; State Bureau of Investigation of Ukraine.

Постановка проблеми. Роль громадськості та інституційно-врегульованих громадських організацій вбачається наразі надзвичайно важливою. Окрім того, саме ті, які мають максимальну легітимність та є обов'язковими в діяльності системи публічних органів України, отримали від законотворця доволі потужні повноваження. Власне означене стосується насамперед новостворених правоохоронних та антикорупційних органів.

Втім, важливим є їх чітке закріплення у національному законодавстві, позаяк, як показує дослідження, подеколи такі повноваження на нормативному рівні не є чітко конкретизованими. Таким чином, саме контролююча роль громадськості за діяльністю, як у цілому публічних органів, так і органів, які наразі виконують як превентивні, так і функції протидії у сфері правопорушень, скоєних насамперед посадовими особами зі значними публічними повноваженнями та держслужбовцями, є досить вагомим і від рівня її реалізації багато у чому і залежить рівень ефективності таких публічних інституцій.

В час, коли наша країна, піддалась масштабній військовій агресії зі сторони сусідньої держави, українці мужньо захищають свою землю саме завдяки самоорганізації громадянського суспільства у різних її проявах. І саме громадськість постала тією рушійною силою, яка й спричинила згуртованість та стійкість і публічних інституцій перед «обличчям» руйнівної загрози.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Прямим або опосередкованим аналізом належного рівня правового забезпечення діяльності громадської ради як реалізації форми громадського контролю за діяльністю органів публічної влади, займалися, окрім інших, такі науковці як: Банчук О., Біла В., Гривняк Л., Діхтієвський П., Дуліба Є., Журавель Я., Зубашевський Н., Кравченко І., Колпаков В., Ладиченко В., Мілінчук В., Нижник А., Одінцов О., Ракул О., Сорока Л., Теремецький В., Терещук О., Холод А., Чеченко К. та інші. Водночас, незважаючи на сформовану нормативно-правову базу, інституційну визначеність Громадських рад та тривалу практику застосування механізмів громадського контролю, вітчизняна правова наука потребує комплексної концептуалізації правового забезпечення їх діяльності.

Метою статті є аналіз належного рівня правового забезпечення діяльності громадської ради як реалізації форми громадського контролю за діяльністю органів публічної влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі громадський контроль розглядається насамперед у якості елемента механізму забезпечення прозорості, підзвітності діяльності публічних інституцій громадянам, як безпосереднім носіям влади, та належного рівня демократичного врядування.

Власне самі форми реалізації цієї громадської функції не є чітко окресленими та уніфікованими в одному законодавчому акті, а відтак, не є вичерпними та регламентуються цілою низкою нормативних актів, починаючи від Конституції України й завершуючи рішеннями зборів будь-яких органів самоорганізації громадян (хоча останні і не мають нормативного характеру).

Зокрема, з-поміж нормативно-регламентованих форм громадського контролю в Україні, можемо виокремити наступні:

➤ *Участь громадян в управлінні публічними справами.* Стаття 38 Конституції України регламентує, що «громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування». Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено відповідні форми реалізації такого права, а саме: участь у громадських слуханнях, консультаціях, місцевих ініціативах тощо [1];

➤ *Звернення громадян.* Відповідно до Закону України «Про звернення громадян» [2], останні, з метою реалізації своїх законних інтересів, мають право подавати заяви/скарги/пропозиції/петиції, а органи публічної влади зобов'язані розглянути відповідні звернення у нормативно встановлений строк, з наданням обґрунтованої відповіді. Окремо варто виділити і *Електронні петиції*, що є, відповідно статті 23¹ Закону

України «Про звернення громадян», своєрідною формою колективного звернення громадян до органів публічної влади та передбачає обов'язковий розгляд за умови набрання необхідної кількості підписів;

➤ *Доступ до публічної інформації.* Згідно вимог Закону України «Про доступ до публічної інформації» [3], як безпосередньо громадяни, так і громадські організації, мають право подавати інформаційні запити до органів публічної влади, отримувати від них усесторонню (в регламентованих межах) інформацію про їх діяльність та контролювати ними правомірність та ефективність використання бюджетних коштів;

➤ *Громадські слухання.* Вимогами цілої низки нормативно-правових актів (зокрема, Законів України: «Про місцеве самоврядування в Україні» [1], «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [4], «Про регулювання містобудівної діяльності» [5], «Про оцінку впливу на довкілля» [6]; Постановою КМУ № 996 від 03.11.2010 р. «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [7], якою власне затверджено сам «Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики» та «Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації») регламентовано, у тій чи іншій мірі, проведення громадських слухань задля обговорення суспільно важливих питань, результати чого в обов'язковому порядку підлягають аналізу й врахуванню органами публічної влади для подальшого корегування своєї діяльності;

➤ *Громадська експертиза діяльності органів влади.* Власне громадські організації, задля здійснення оцінки ефективності роботи органів виконавчої влади, мають право ініціювати проведення громадської експертизи діяльності того чи іншого органу, що регламентовано нормами Постанови КМУ № 976 від 05.11.2008 р. «Про сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» [8];

➤ Схожою формою до попередньо зазначеної є *Громадський моніторинг та аудит*, реалізований через певні аналітичні звіти, моніторингові дослідження та незалежні громадські розслідування, правовою основою яких постають Закони України: «Про громадські об'єднання» [9] та «Про доступ до публічної інформації» [3];

➤ Відносно новою формою постає *Участь громадськості у формуванні антикорупційної політики*, відповідно до вимог Закону України «Про запобігання корупції» [10] шляхом цілої низки заходів, з-поміж яких: моніторинг е-декларацій, контроль за діяльністю суб'єктів владних повноважень та безпосередня участь у формуванні антикорупційної політики;

➤ Реалізація *Судового контролю* можлива через оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної влади у порядку адміністративного судочинства, що унормовано Кодексом адміністративного судочинства України [11];

➤ І, на нашу думку, основною (оскільки є інституційно визначеною) та з доволі суттєвими повноваженнями, що має імперативний характер, постає така форма як *Громадські ради при органах публічної влади*, правовим підґрунтям якої, зокрема у системі органів виконавчої влади, є Постанова КМУ № 996 від 03.11.2010 р. «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [7].

Громадські ради є консультативно-дорадчими органами, основним повноваженням яких власне і постає реалізація громадського контролю у межах певного органу виконавчої влади/сфери суспільної діяльності. Зокрема, такі органи готують експертні висновки та безпосередньо беруть участь у формуванні державної політики у певній сфері.

У відповідності до законодавства, громадська рада, зокрема, при органі виконавчої влади, є тимчасовим консультативно-дорадчим органом, утвореним для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної, регіональної політики. Положення про таку - розробляються органом виконавчої влади, при якому її утворено, разом з громадською радою і затверджуються цим же органом. Згідно до ст. 4 Постанови Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996, громадська рада, відповідно до покладених на неї завдань:

1) готує та подає органу виконавчої влади пропозиції до орієнтовного плану проведення консультацій з громадськістю;

2) готує та подає органу виконавчої влади пропозиції щодо організації консультацій з громадськістю, у тому числі щодо залучення представників заінтересованих сторін;

3) готує та подає органу виконавчої влади обов'язкові для розгляду пропозиції, висновки, аналітичні матеріали щодо вирішення питань у відповідній сфері, підготовки проектів нормативно-правових актів, удосконалення роботи органу;

4) проводить громадський моніторинг за врахуванням органом виконавчої влади пропозицій та зауважень громадськості, забезпеченням ним прозорості та відкритості своєї діяльності, а також дотриманням нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання та протидію корупції;

5) інформує громадськість про свою діяльність, прийняті рішення та стан їх виконання, подає в обов'язковому порядку відповідні відомості органу виконавчої влади для оприлюднення на його офіційному

веб-сайті та будь-яким іншим способом;

6) збирає, узагальнює та подає органу виконавчої влади пропозиції громадськості щодо вирішення питань, які мають важливе суспільне значення;

7) готує та оприлюднює щорічний звіт про свою діяльність [7].

Водночас, правовий статус Громадських рад/Рад громадського контролю за діяльністю новостворених публічних інституцій не є чітко визначеним. Зокрема, на початку січня 2023 року новим складом Вищої ради правосуддя, при затвердженні Проекту Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки (на виконання прийнятої на рівні Закону України Антикорупційної стратегії на 2022-2025 роки), стосовно розширення повноважень Громадської ради доброчесності (постійно діючого незалежного органу у системі судоустрою України, призначеного для сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді/кандидата на посаду судді критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання), було зазначено, що «чинним законодавством не визначено чітко статус Громадської ради доброчесності – це суб'єкт владних повноважень чи інститут громадянського суспільства», а також взагалі не визначено «обсяг відповідальності Громадської ради доброчесності». Також у Вищій раді правосуддя ще раз нагадали, що «рішення Громадської ради доброчесності повинні мати рекомендаційний характер» [12].

Водночас, варто звернути увагу на певні колізійні чи дискусійні питання, які закріплено у вітчизняному правовому полі стосовно саме правового регулювання формування та діяльності Громадських рад.

Серед таких – власне сама назва цього громадського органу. Зокрема, правову коректність його означення можна сформулювати шляхом аналізу аналогічних органів у розрізі нормативно-правових актів на закріплення таких у системі нових публічних органів, які мають, насамперед, антикорупційну функцію. До низки таких передусім варто віднести Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК); Національне антикорупційне бюро (НАБУ); Бюро економічної безпеки (БЕБ).

Так, у профільних законах, які регламентують діяльність зазначених органів дещо по різному представлено структуру системи виокремлених нами блоків: контроль за діяльністю органу; повноваження Ради громадського контролю; власне назва основного напрямку діяльності Громадської ради; суб'єкт затвердження Положення про Громадську раду.

Таблиця 1.

Розбіжності законодавчого регулювання Рад громадського контролю у низці новостворених публічних органах

Виокремлені нами блоки	Профільні Закони України			
	Про запобігання корупції/НАЗК	Про Національне антикорупційне бюро/НАБУ	Про Бюро економічної безпеки/БЕБ	Про Державне бюро розслідувань/ДБР
Контроль за діяльністю органу	Стаття 14. Контроль за діяльністю Національного агентства Виокремлено 4 види контролю, у тому числі і громадський	Стаття 26. Контроль за діяльністю Національного бюро та його підзвітність <i>Громадський контроль як такий не виокремлено</i>	Стаття 35. Контроль за діяльністю Бюро економічної безпеки України та його підзвітність <i>Громадський контроль як такий не виокремлено</i>	Стаття 23. Контроль за діяльністю Державного бюро розслідувань <i>Громадський контроль як такий не виокремлено</i>
Повноваження Ради громадського контролю	<i>Окремої статті не передбачено</i> Виокремлено 7 чітко окреслених на рівні Закону України повноважень (ч. 2 ст. 14), включаючи: 1) входження до складу конкурсних та дисциплінарних комісій; 2) експертну роботу; 3) законопроектну діяльність	Стаття 31. Рада громадського контролю при Національному бюро Виокремлено 3 чітко окреслених на рівні Закону України повноваження (ч. 3 ст. 31), що мають доволі обмежений характер	Стаття 34. Рада громадського контролю при Бюро економічної безпеки України Виокремлено 5 чітко окреслених на рівні Закону України повноважень (ч. 2 ст. 34), включаючи: 1) входження до складу конкурсних та дисциплінарних комісій	Стаття 28. Рада громадського контролю при Державному бюро розслідувань Виокремлено 4 чітко окреслених на рівні Закону України повноваження (ч. 2 ст. 34), що мають доволі обмежений характер, передбачаючи, на відміну від інших Громадських рад, вимогу щодо розробки та затвердження РГК Правил професійної етики працівників Державного бюро розслідувань

Назва основного напрямку діяльності Громадської ради	Ч. 2 ст. 14. Громадський контроль за діяльністю НАЗК	Ч. 1 ст. 31. Цивільний контроль за діяльністю НАБУ	Ч. 1 ст. 34. Суспільний контроль за діяльністю БЕБ	Ч. 1 ст. 28. Цивільний контроль за діяльністю ДБР
Суб'єкт затвердження Положення про Громадську раду	Ч. 2 ст. 14. Положення про Громадську раду при Національному агентстві затверджує Кабінет Міністрів України.	Ч. 1 ст. 31. Положення про Раду громадського контролю при Національному бюро та про порядок її формування затверджуються Кабінетом Міністрів України.	Ч. 1 ст. 34. Положення про Раду громадського контролю при Бюро економічної безпеки України та порядок її формування затверджується Кабінетом Міністрів України.	Ч. 2 ст. 28. Положення про Раду громадського контролю та порядок її формування затверджуються Президентом України за поданням Директора Державного бюро розслідувань.

Виходячи із розробленої та представленої у межах даного дослідження порівняльної таблиці щодо розбіжностей законодавчого регулювання формування та діяльності Рад громадського контролю у новостворених публічних органах, можемо констатувати цілу низку суттєвих розбіжностей.

Зокрема, стаття 14 «Контроль за діяльністю Національного агентства» Закону України «Про запобігання корупції» [10] визначає чотири види такого контролю, і громадський – що і реалізується власне «Громадською радою при НАЗК» – один з них. Окремої ж статті щодо унормування функції, структури та завдань Громадської ради при НАЗК ні даний Закон України, ні його Розділ II «Національне агентство з питань запобігання корупції» не містить. Власне, ч. 2 ст. 14 цього Закону чітко регламентує назву основного напрямку діяльності Громадської ради, а саме: «*Громадський контроль* за діяльністю Національного агентства забезпечується через Громадську раду при Національному агентстві...». Водночас, Законами України: «Про Національне антикорупційне бюро» [13], «Про Бюро економічної безпеки України» [14] та «Про Державне бюро розслідувань» [15] для означення основного напрямку діяльності Рад громадського контролю використано термін «суспільний» та «цивільний контроль», що, звісно, потребує уніфікації у вітчизняному правовому полі.

Слід акцентувати увагу на тому, що діюча стаття 26 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» під назвою: «Контроль за діяльністю Національного бюро та його підзвітність» цілком неправомірно містить 2 суттєві нормативні прогалини:

1) некоректне посилання на комітет Верховної Ради України «... до предмету відання якого відноситься боротьба з корупцією і *організованою злочинністю*», адже з-поміж 23-ьох діючих наразі комітетів ВР є лише «комітет Верховної Ради України з питань антикорупційної політики» [16], а функція «боротьби з *організованою злочинністю*» не притаманна жодному з таких;

2) серед правових основ для забезпечення контролю за діяльністю Національного антикорупційного бюро визначено окрім Конституції України, Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», який є не чинним від 08.07.2018 р. на підставі прийняття Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. за № 2469 [17].

Власне, цим Законом України (п. 5 ст. 1) надано визначення терміну «демократичний цивільний контроль», під яким законодавець розуміє: «комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України» [18].

Втім, жодний з аналізованих нами органів прямо не означений у Законі України «Про національну безпеку України» як такий, що входить до сектору безпеки і оборони, що так само викликає питання колізійної нормативного регулювання щодо окреслених нами питань.

Більше того, і що є самим важливим в сутнісному розумінні досліджуваних нами питань, даний Закон України у Розділі III «Демократичний цивільний контроль» подає його структуру, де власне, шляхом внесення змін до цього ж таки Закону України «громадський контроль» замінено на абсолютно неприпустиму правову конструкцію «громадський нагляд», але і він є лише останнім, а саме, десятим, елементом у структурі демократичного цивільного контролю, який включає у собі: «контроль, що здійснюється Президентом України; контроль, що здійснюється Верховною Радою України; контроль, що здійснюється Радою національної безпеки і оборони України; контроль, що здійснюється Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; судовий контроль та *громадський нагляд*» (ч. 1 ст. 4 Закону України «Про національну безпеку України») [17].

Окрім цього, аналіз змісту статті 10 Закону України «Про національну безпеку України» під назвою: «*Громадський нагляд*» дозволяє стверджувати про наділення такими повноваженнями у цілому громадян України, які «беруть участь у здійсненні *цивільного контролю* через громадські об'єднання» [17]. Тобто, законотворець «громадський нагляд» визначив однією з складових цивільного контролю, з наданням такому повноваженню значних правових можливостей, що власне нами трактується як «правове невігластво», що

спричиняє правову та нормативну невизначеність і призводить як до теоретичних, так і правозастосовних колізій, що беззаперечно потребують упорядкування та визначеності у цілому. До того ж, виокремлені нами й проаналізовані блоки: «повноваження Ради громадського контролю» та «суб'єкт затвердження Положення про Громадську раду», виходячи зі структури поданої таблиці також є колізійними з правової точки зору, що потребують нормативного упорядкування та певної уніфікації. Окрім того, Президент України, відповідно визначених для нього Конституцією України вичерпним порядком норм, не має таких повноважень по відношенню до новоствореного органу – Державного бюро розслідувань. Відтак, норма, закріплена у ч. 2 ст. 28 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [15], щодо того, що Положення про Раду громадського контролю та порядок її формування затверджуються Президентом України за поданням Директора Державного бюро розслідувань, не відповідає, на нашу думку, основному Закону нашої держави [18].

Висновки. У розрізі дослідження, з-поміж нормативно-регламентованих форм громадського контролю в Україні виокремлено наступні: участь громадян в управлінні публічними справами; звернення громадян; доступ до публічної інформації; громадські слухання; громадська експертиза; громадський моніторинг та аудит; участь громадськості у формуванні антикорупційної політики; судовий контроль та Громадські ради при органах публічної влади. Власне нами виокремлено у якості основної форми (оскільки є інституційно визначеною) та з доволі суттєвими повноваженнями, що мають імперативний характер, саме Громадські ради при органах публічної влади.

Здійснений нами аналіз правових основ формування та діяльності таких утворень при окремих новостворених органах показав цілу низку колізійних норм та суперечностей. Зокрема, на основі порівняльного аналізу правового регулювання питань формування та діяльності Рад громадського контролю при низці новостворених публічних органів, було виокремлено систему блоків, які й були піддані аналізу, а саме: 1) контроль за діяльністю органу; 2) повноваження Ради громадського контролю; 3) назва основного напрямку діяльності Громадської ради; 4) суб'єкт затвердження Положення про Громадську раду.

У межах дослідження вказано на «недолугі» нормативні конструкції, протирічливі норми у суміжних нормативних актах, необхідність уніфікації підходів за виокремленими нами структурними блоками, які були піддані аналізу, та акцентовано увагу на тих напрямках, які потребують подальшого наукового аналізу та нормативної оптимізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
4. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 р. № 1160. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>
5. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>
6. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>
7. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова КМУ від 03.11.2010 р. № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>
8. Про сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова КМУ від 05.11.2008 р. № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF#Text>
9. Про громадські об'єднання: Закони України від 22.03.2012 р. № 4572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>
10. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
11. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
12. Judicial And Legal Newspaper. The Supreme Council of Justice approved the Anti-Corruption Program without agreeing with it: the complex dilemma of the Supreme Council of Justice. January 23, 2023. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/259801-vysshiy-sovet-pravosudiya-soglasoval-antikorruptsionnuyu-programmu-ne-soglasivshis-s-ney-slozhnaya-dilemma-vsp>
13. Про Національне антикорупційне бюро: Закон України від 14.10.2014 р. № 1698. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>
14. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 р. № 1150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>
15. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 р. № 794. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>

16. Word And Deed. Analytical Portal. (2023). Committees of the Verkhovna Rada. URL: <https://www.slovovidlo.ua/rejtyngy/verhovna-rada/komitety>

17. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. за № 2469. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

18. Olena Gulak; Andrii Halai; Iuliia Iarmolenko; Oleksandr Spodynskyi; Nataliia Kapitanenko (2023). Public control over the activities of the State Bureau of Investigation: A comparative analysis. *Cuestiones Políticas*. Vol. 41 (77). P. 584-595. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4177.39>.

REFERENCES:

1. Verkhovna Rada Ukrainy. (1997). *Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 roku № 280/97-VR* [On local self-government in Ukraine: Law of Ukraine of May 21, 1997 No. 280/97-VR]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996). *Pro zvernennia hromadian: Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 1996 roku № 393/96-VR* [On citizens' appeals: Law of Ukraine of October 2, 1996 No. 393/96-VR]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Verkhovna Rada Ukrainy. (2011). *Pro dostup do publichnoi informatsii: Zakon Ukrainy vid 13 sichnia 2011 roku № 2939-VI* [On access to public information: Law of Ukraine of January 13, 2011 No. 2939-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

4. Verkhovna Rada Ukrainy. (2003). *Pro zasady derzhavnoi rehuliatornoi polityky u sferi hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 11 veresnia 2003 roku № 1160-IV* [On principles of state regulatory policy in the sphere of economic activity: Law of Ukraine of September 11, 2003 No. 1160-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>

5. Verkhovna Rada Ukrainy. (2011). *Pro rehuliuвання mistobudivnoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 17 liutoho 2011 roku № 3038-VI* [On regulation of urban development activities: Law of Ukraine of February 17, 2011 No. 3038-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>

6. Verkhovna Rada Ukrainy. (2017). *Pro otsinku vplyvu na dovkillia: Zakon Ukrainy vid 23 travnia 2017 roku № 2059-VIII* [On environmental impact assessment: Law of Ukraine of May 23, 2017 No. 2059-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>

7. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2010). *Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky: Postanova vid 3 lystopada 2010 roku № 996* [On ensuring public participation in the formation and implementation of state policy: Resolution No. 996]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>

8. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2008). *Pro spriannia provedenniu hromadskoi ekspertyzy diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady: Postanova vid 5 lystopada 2008 roku № 976* [On promoting public examination of executive authorities' activities: Resolution No. 976]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF#Text>

9. Verkhovna Rada Ukrainy. (2012). *Pro hromadski obiednannia: Zakon Ukrainy vid 22 bereznia 2012 roku № 4572-VI* [On public associations: Law of Ukraine of March 22, 2012 No. 4572-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>

10. Verkhovna Rada Ukrainy. (2014). *Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1700-VII* [On prevention of corruption: Law of Ukraine of October 14, 2014 No. 1700-VII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

11. Verkhovna Rada Ukrainy. (2005). *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 lyupnia 2005 roku № 2747-IV* [Code of Administrative Procedure of Ukraine: Law of Ukraine of July 6, 2005 No. 2747-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

12. Judicial and Legal Newspaper. (2023, January 23). *The Supreme Council of Justice approved the Anti-Corruption Program without agreeing with it: The complex dilemma of the Supreme Council of Justice*. Retrieved from <https://sud.ua/uk/news/publication/259801-vyshhyi-sovet-pravosudiya-soglasoval-antikorrupcionnuyu-programmu-ne-soglasivshis-s-ney-slozhnaya-dilemma-vsp>

13. Verkhovna Rada Ukrainy. (2014). *Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1698-VII* [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: Law of Ukraine of October 14, 2014 No. 1698-VII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>

14. Verkhovna Rada Ukrainy. (2021). *Pro Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 sichnia 2021 roku № 1150-IX* [On the Bureau of Economic Security of Ukraine: Law of Ukraine of January 28, 2021 No. 1150-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>

15. Verkhovna Rada Ukrainy. (2015). *Pro Derzhavne biuro rozsliduvan: Zakon Ukrainy vid 12 lystopada 2015 roku № 794-VIII* [On the State Bureau of Investigation: Law of Ukraine of November 12, 2015 No. 794-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>

16. Word and Deed. (2023). *Committees of the Verkhovna Rada*. Retrieved from <https://www.slovovidlo.ua/rejtyngy/verhovna-rada/komitety>

17. Verkhovna Rada Ukrainy. (2018). *Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII* [On national security of Ukraine: Law of Ukraine of June 21, 2018 No. 2469-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

18. Gulak, O., Halai, A., Iarmolenko, I., Spodynskyi, O., & Kapitanenko, N. (2023). Public control over the activities of the State Bureau of Investigation: A comparative analysis. *Cuestiones Políticas*, 41(77), 584–595. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4177.39>

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2025

УДК 355.45

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-321-325

Гусєва Інна Максимівна,
ад'юнкт відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури
Харківського національного університету внутрішніх справ
innaf.7075@gmail.com
ORCID ID: 0009-0003-7321-2987

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ТА ПРІОРИТЕТИ ВЗАЄМОДІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті здійснено комплексний аналіз системи суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки держави, розкрито її структуру, зміст та ключові ознаки. Зазначено, що питання внутрішньої безпеки набуває особливого значення у сучасних умовах, коли держава стикається з багатогранними викликами, зокрема в контексті правового режиму воєнного стану. Окреслено теоретико-методологічні засади розуміння категорії «система», здійснено її етимологічний та семантичний аналіз, що дозволяє поглибити уявлення про організаційну складність і цілісність механізму забезпечення безпеки. Визначено, що система суб'єктів внутрішньої безпеки складається з взаємопов'язаних структурних елементів, серед яких – органи державної влади, правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування та громадські формування, кожен із яких виконує визначені функції у сфері захисту національних інтересів. Розглянуто особливості адміністративної діяльності Національної поліції України як одного з провідних елементів системи, а також акцентовано увагу на необхідності ефективної координації між усіма суб'єктами для забезпечення комплексної, узгодженої реакції на загрози. Висвітлено питання нормативного визначення складу системи суб'єктів, взаємодії між ними, розмежування їхніх повноважень і відповідальності. Аналізуються наукові підходи до трактування поняття «суб'єкт» у правовій площині, розкривається різниця між потенційними та реальними учасниками правовідносин, що формують безпекове середовище держави. З'ясовано, що сучасний системний підхід до організації внутрішньої безпеки є запорукою стійкості держави, захисту громадського порядку, прав і свобод особи, а також гарантією реалізації національних інтересів. Актуалізується потреба у подальшому дослідженні організаційної структури, нормативної бази та практичних аспектів взаємодії суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки з метою підвищення ефективності державної політики у цій сфері.

Ключові слова: внутрішня безпека держави, безпека держави, національні інтереси, національна безпека, Національна поліція, система суб'єктів, забезпечення внутрішньої безпеки.

Guseva I. SYSTEM OF ENTITIES PROVIDING INTERNAL SECURITY OF THE STATE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT AND PRIORITIES OF INTERACTION IN CONDITIONS OF MARTIAL STATE

The article provides a comprehensive analysis of the system of entities responsible for ensuring the internal security of the state, revealing its structure, content, and key characteristics. It is noted that issues of internal security gain particular importance in today's context, when the state faces multifaceted challenges, especially in relation to the legal regime of martial law. The theoretical and methodological foundations for understanding the concept of "system" are outlined, including its etymological and semantic analysis, which deepens the understanding of the organizational complexity and integrity of the security mechanism. It is established that the system of internal security entities consists of interconnected structural elements, including state authorities, law enforcement agencies, local self-government bodies, and public formations, each performing designated functions in the sphere of protecting national interests. The peculiarities of the administrative activities of the National Police of Ukraine as one of the leading elements of the system are considered, and attention is drawn to the need for effective coordination between all entities to ensure a comprehensive and coordinated response to threats. The article highlights the issues of regulatory definition of the system's composition, interaction between entities, and the delineation of their powers and responsibilities. Scientific approaches to interpreting the concept of "entity" in the legal domain are analyzed, distinguishing between potential and actual participants in legal relations that shape the state's security environment. It is found that the modern systemic approach to organizing internal security is a guarantee of state resilience, protection of public order, individual rights and freedoms, and the realization of national interests. The need for further research into the organizational structure, regulatory framework, and practical aspects of interaction among entities ensuring internal security is emphasized, with the aim of increasing the effectiveness of state policy in this area.

Keywords: internal security of the state, state security, national interests, national security, National Police, system of entities, ensuring internal security.

Постановка проблеми. Питання внутрішньої безпеки, особливо в умовах дії правового режиму

воєнного стану, є фундаментальним для стабільного та прогнозованого розвитку держави. Система суб'єктів, що забезпечують внутрішню безпеку, являє собою складний багатокомпонентний організаційний механізм, у якому кожен елемент виконує певні завдання та функції, але ефективність визначає саме їхня спільна, узгодженість діяльність. Злагоджена координація дозволяє вчасно реагувати на нові загрози, раціонально використовувати наявні ресурси та забезпечувати комплексний захист інтересів суспільства й держави. Важливим є не просто існування окремих органів чи установ, а їхнє об'єднання у цілісну систему, здатну адаптуватися до змін і забезпечувати належний рівень безпеки в умовах складної динаміки сучасного світу. Такий системний підхід створює передумови для стійкості держави, сприяє збереженню громадського порядку, захисту прав, свобод та інтересів особи, у цілому забезпеченню національних інтересів держави. Саме тому особливого значення в контексті досліджуваної проблематики, набуває питання щодо встановлення сутності системи суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки держави, а також характеристики провідних її структурних елементів, серед іншого визначення у ній місця органів і підрозділів Національної поліції України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням забезпечення внутрішньої безпеки держави, зокрема в контексті адміністративної діяльності правоохоронних органів, були присвячені праці таких учених як: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. В. Гаруст, С. М. Гусаров, Є. А. Гетьман, С. Ф. Денисюк, О. В. Джафарова, О. Ю. Дрозд, О. Ф. Кобзар, Т. О. Коломєць, А. А. Манжула, Є. Ю. Соболев, Р. А. Сербин, С. О. Шатрава, Р. В. Шаповал та ін.

У науковій дискусії щодо системи суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки держави вчені звертають увагу на розмаїття підходів до визначення складу та функцій таких суб'єктів. Зокрема, дослідники наголошують, що крім традиційних правоохоронних органів, до цієї системи слід віднести й інші державні інституції, органи місцевого самоврядування, а також громадські формування, які, хоча й мають різний рівень залучення, відіграють значну роль у формуванні безпекового середовища. Однак залишається низка невирішених проблем, між іншим питання чіткого нормативного визначення системи суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки держави. До того ж потребує глибшого дослідження організація взаємодії між суб'єктами системи, розмежування їхніх повноважень та відповідальності, а також забезпечення ефективної координації дій у кризових ситуаціях.

Метою статті є визначення поняття й ознак системи суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Так, говорячи про одну з ключових зі змістовних частин досліджуваного поняття, категорію «система», слід вказати на те, що вона сама по собі є складною та багатоаспектною, серед іншого, як свідчить її етимологічний аналіз, має давні історичні коріння. Зокрема, як зазначають на сторінках філософського енциклопедичного словника, випадки використання даної категорії можна зустріти ще у давньогрецькі часи, де їй відповідала категорія «συστήμα», що буквально на сучасну українську слід перекласти як поєднання або ж утворення [1, с. 583]. При цьому, досліджуючи теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи, О. Н. Оніщенко вказує на той факт, що нині налічується близько п'ятдесяти визначень категорії «система», з огляду на що можна стверджувати, що воно є неоднозначним. На думку ж самої вченої, найбільш загальним з таких визначень є те, що система – це множина пов'язаних між собою елементів, що має той чи інший вид упорядкованості по певних якостях і зв'язках і має відносно стійку єдність, яка характеризується внутрішньою цілісністю, що виражена у відносній автономності поведінки та (чи) існуванні цієї множини в навколишньому середовищі [2, с. 20]. Ба більше, про багатогранність досліджуваної категорії свідчить хоча б її семантичний аналіз. Зокрема, на сторінках великого тлумачного словника сучасної української мови зауважують стосовно того, що слово «система» слід використовувати в наступних значеннях: «порядок, що зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком чого-небудь; форма організації, будови чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ і таке інше); сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; сукупність принципів, які є основою певного вчення; сукупність способів, методів, прийомів здійснення чого-небудь; сукупність предметів, пристроїв і таке інше однакового призначення; сукупність господарчих одиниць, установ, об'єднаних організаційно; будова, структури, що становить єдність закономірно розташованих і функціонуючих частин; продуманий план, заведений, прийнятий порядок» [3, с. 1320–1321].

З аналізу наведених вище позицій випливає, що будь-яка система, по-перше, є цілісним утворенням, по-друге, – складається з набору певних структурних елементів, які, по-третє, мають зв'язки між собою, що в сукупності й утворює відповідну систему. У цілому такий підхід, в більшості випадків, прослідковується на сторінках фахової літератури при визначенні ученими-правознавцями сутності відповідних систем, а певні розбіжності можуть мати з огляду на специфіку, досліджуваної ними сфери суспільних відносин. Так, наприклад, на сторінках монографічної праці «Теорія управління органами внутрішніх справ» В. М. Плішкін вказує на те, що система – це комплекс взаємодіючих елементів, які у своїй єдності створюють деяку цілісність. На думку вченого найбільш важливими, характерними (системоутворюючими) ознаками системи вважаються: складність об'єкта, його цілісність, здатність ділитися на компоненти (елементи, частини, підсистеми), бути, як правило, елементом системи вищого порядку, створювати особливу єдність із середовищем. При цьому, підсумовує науковець, система як цілісність набуває нових властивостей, нових

якісних характеристик, що не містяться окремо в утворюючих її елементах [4, с. 153]. На думку О.О. Пунди, система – це форма організації, це ціле, що являє собою єдність закономірно розташованих і таких, що перебувають у взаємозв'язку частин. Система будь-якого об'єкта характеризується цілісністю, тобто внутрішньою єдністю об'єкта, його відносною автономністю та незалежністю від навколишнього середовища [5, с. 53].

Наведені визначення сутності досліджуваної категорії демонструють її багатогранність та складність, адже різні автори акцентують на окремих характеристиках цього поняття. Загальним для більшості підходів є розуміння системи як цілісної структури, яка складається з елементів, що мають між собою визначені взаємозв'язки та організовані у певному порядку. Такий підхід дозволяє розглянути систему не лише як набір компонентів, а як особливий тип організації, для якого характерна внутрішня єдність, взаємозалежність і здатність до автономного функціонування. При цьому варто підкреслити, що різноманіття визначень обумовлене специфікою сфери, у якій досліджується система, а також різними науковими традиціями. Науковці наголошують, що система не просто об'єднує частини, а формує якісно новий рівень організації, який має властивості, недоступні окремим елементам. Це означає, що системний підхід дозволяє глибше зрозуміти закономірності функціонування складних об'єктів, їхню структуру та взаємодію з навколишнім середовищем. Саме цілісність, складність та організованість системи стають центральними ознаками у сучасних наукових дослідженнях.

У разі ж якщо мову вести про структурне наповнення досліджуваної системи, слід вказати на суб'єктів, які взаємодіють між собою виконують спільні завдання, пов'язанні із забезпеченням внутрішньої безпеки держави. Так, категорію «суб'єкт» не використовують саму по собі, а застосовують у сукупності з іншими правовими категоріями, як то, наприклад: право, правовідносини, правопорушення тощо. У досліджуваному випадку, в першу чергу, слід вказати на суб'єкта права, під яким учені-правознавці розуміють фізичну або юридичну особу, поведінка якої регулюється нормами права за наявності в них ознак правоздатності та дієздатності. При цьому, на сторінках сучасної правової енциклопедії її автори наголошують на тому, що суб'єкт права виступає необхідним елементом відповідних правовідносин [6, с. 336]. Також, зауважує М.П. Кучерявенко, ознаками, які головним чином характеризують «суб'єкта права», є індивідуалізація, правовий інтерес і правосуб'єктність, сукупність яких і робить такого суб'єкта відособленою, цілісною та самостійною особою. Саме відособленість, увібравши в себе, в свій зміст вищезазначені ознаки суб'єкта права, й складає його глибинну сутність і дозволяє охарактеризувати його як окрему та самостійну категорію. А тому, суб'єкт права – це відособлена, фізична або юридична особа, що володіє індивідуалізацією, правовим інтересом і правосуб'єктністю [7, с. 188]. З чого слідує, що говорячи про суб'єкта права як невіддільного елемента відповідної сфери правовідносин, фактично ототожнюємо його з суб'єктом правовідносин.

Дійсно, на сторінках фахової літератури здебільшого оперують категоріями «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин», які як зауважує М. Хаустова, дуже часто використовуються як синоніми. Але, цілком слушно відмічає вчена, твердження про тотожність зазначених понять заперечується навіть самою юридичною практикою застосування правових норм, тому що, беручи участь у правовідносинах якої-небудь галузі права, суб'єкт права реалізує в них не всі свої права й обов'язки, а лише якусь їх частину [6, с. 34]. У цьому контексті також слід вказати й на позицію авторів навчального посібника «Фінансове право України. Загальна частина», які відмічають той факт, що в юридичній літературі неоднозначно вирішено питання щодо кола осіб, яких слід вважати суб'єктами правовідносин. Більшість учених вважає, що суб'єкт – це поняття, яким повинні охоплюватися реальні учасники конкретних правовідносин. Відповідно розрізняють такі поняття як суб'єкт права та суб'єкт правовідношення. До суб'єктів права такі вчені відносять осіб, які мають правосуб'єктність, тобто потенційно спроможні бути учасниками конкретних правовідносин [8, с. 58]. На нашу ж думку, саме такий критерій як реальність та відповідно потенційність участі відповідної особи у певних правовідносинах і вказує на те чи є вона суб'єктом права або ж суб'єктом правовідносин.

Зокрема, з цього приводу влучною здається позиція Л.І. Миськів, яка зазначає, що в конкретному випадку суб'єкт права може й не бути учасником правовідносин. Учена обґрунтовано вважає, що суб'єкт права має лише потенційну можливість вступати в правовідносини, для чого він об'єктивним правом наділяється відповідною правосуб'єктністю [9, с. 111]. Окрім цього, досліджуючи загально-теоретичні засади правового статусу суб'єкта права, І.С. Окунєв цілком слушно відмічає те, що суб'єкт права – це потенційний учасник правовідносин, розглянутий законодавцем у статичному стані, з погляду володіння ним правосуб'єктністю, а суб'єкт правовідносин – це особа, визнана суб'єктом права, але виступаюча в якості вже не потенційного носія суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, а дійсного учасника самого процесу дії норм, реалізації правосуб'єктності [10, с. 23]. З чого слідує, що говорячи про суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки держави як структурних елементів досліджуваної системи, на увазі маємо осіб, які є реальними учасниками суспільних відносин, що виникають у зв'язку зі здійсненням такої діяльності.

При цьому окремо слід вказати на системоутворюючі зв'язки такої системи, оскільки, як було вказано вище, одних її структурних елементів недостатньо задля здійснення її характеристики як цілісного правового явища. На нашу думку, як такі зв'язки слід розглядати повноваження суб'єктів досліджуваної системи, реалізація яких спрямована на забезпечення внутрішньої безпеки держави. Так, автори

шеститомної юридичної енциклопедії сутність повноваження розкривають як сукупності прав та обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій. При цьому обсяг повноважень конкретних державних органів та їх посадових осіб залежить від їх місця в ієрархічній структурі відповідних органів. Учені наголошують на тому, що термін «повноваження» близький за своїм значенням до терміна «компетенція» [11, с. 590]. З аналізу чого випливає, що, по саме повноваження відповідного органу (посадової особи) будуть вказувати на їх функціональне призначення, а також місце в ієрархічній структурі системи суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки держави.

Також слід відмітити, що, по-друге, повноваження суб'єкта відповідної сфери суспільних відносин, хоч і вказують на його функціональне призначення, все ж таки більшою мірою, пов'язані із його завданнями. Зокрема, у цьому контексті слушно виглядає позиція О.В. Марцеляка, який вказує на те, що завдання – це те, що вимагає вирішення, в свою чергу, функція представляє собою засіб його реалізації, це вид діяльності, спрямований на вирішення завдання [12, с. 72]. Тобто повноваження суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки держави будуть вказувати й на завдання, які вони виконують в межах функціонування досліджуваної системи.

З приводу ототожнення повноважень із компетенцією особи зауважимо, що остання з наведених категорій є ширшою за своєю суттю й включає до свого складу першу. Зокрема, зауважує Ю.В. Гаруст, повноваження – це права й обов'язки владного суб'єкта, а компетенція – це його завдання, функції, права й обов'язки. А тому поняття компетенції більш ширше, й охоплює собою поняття повноважень. У такому разі, підкреслює науковець, компетенція органу влади є проявом діяльності, що спирається на владні повноваження [13, с. 95]. При цьому в цілому компетенція суб'єкта досліджуваної системи може прямо не стосуватися діяльності щодо забезпечення внутрішньої безпеки держави, оскільки такі завдання він буде виконувати як другорядні, тоді як окремі його повноваження можуть бути повністю спрямовані на виконання такого роду завдань. Саме тому ми й вказуємо на повноваження суб'єкта забезпечення внутрішньої безпеки держави як структурного компонента досліджуваної системи.

Окрім цього слід вказати на те, що повноваження не слід розглядати як проте поєднання прав та обов'язків суб'єкта. Зокрема, досліджуючи адміністративно-правовий механізм захисту об'єктів критичної інфраструктури В.В. Крикун цілком слушно вказує на те, що при здійсненні повноважень посадовими особами центр ваги в співвідношенні прав та обов'язків припадає на обов'язки, оскільки за їх невиконання настає притягнення до юридичної відповідальності. Проте й посадові особи мають право вимагати відповідної поведінки від інших органів та осіб, а також їх невтручання в сферу своєї компетенції, встановлену державою. Саме тому, підкреслює науковець, юридичні повноваження постають як певні «правообов'язки», тобто поєднання прав та обов'язків – покладені обов'язки виконуються через користування наділеними правами [14, с. 172]. Такі права й обов'язки поєднанні настільки органічно, мають такі тісні взаємозв'язки, що в окремих випадках не можна чітко вказати на якесь право або ж обов'язок особи, з огляду на що вони й позначаються як повноваження суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки.

Висновки. Отже, проведений аналіз дозволяє стверджувати, що поняття системи суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки держави є складним і багатогранним явищем, яке сформоване на основі взаємодії окремих елементів – суб'єктів, які мають правосуб'єктність, виконують визначені завдання та здійснюють повноваження, спрямовані на підтримання та забезпечення внутрішньої безпеки держави. Визначальними ознаками такої системи є її цілісність, організованість, наявність ієрархічної структури та тісних взаємозв'язків між елементами, що забезпечує якісно новий рівень функціонування у сфері досліджуваних суспільних відносин й гарантує стабільність та ефективність діяльності щодо захисту внутрішнього правопорядку. З урахуванням чого під системою суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки держави пропонуємо розуміти регламентовану нормативно-правовими приписами, організовану, ієрархічно структуровану сукупність уповноважених державою органів (посадових осіб), які шляхом узгоджених дій і комплексного використання політичних, правових, економічних, організаційних, інформаційних та інших інструментів, в межах реалізації наданих їм повноважень, здійснюють заходи задля охорони й захисту правопорядку, суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу і національних інтересів України, забезпечуючи стабільність та ефективність функціонування суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди ; ред. В.І. Шинкарук та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
2. Оніщенко Н.М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи: дис. ... доктора наук: спец. 12.00.01. Київ, 2002. 424 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
4. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / за ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. 702 с.
5. Пунда О.О. Адміністративно-правове регулювання забезпечення здійснення особистих немайнових прав: дис. ... доктора наук: спец. 12.00.01. Ірпінь, 2018. 472 с.
6. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи суспільства. *Вісник Академії правових наук України*.

наук України. 2009. № 3 (58). С. 29–37.

7. Актуальні питання науки фінансового права : монографія / за ред. М.П. Кучерявенка. Харків : Право, 2010. 464 с.

8. Нагребельний В.П., Чернадчук В.Д., Сухонос В.В. Фінансове право України. Загальна частина: навч. посіб. / за заг. ред. члена-кореспондента АПРН України В.П. Нагребельного. Київ: 2003. 213 с.

9. Миськів Л.І. Адміністративно-правові засади діяльності вищих навчальних закладів МВС України з питань морально-правового виховання курсантів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2008. 203 с.

10. Окунів І.С. Загально-теоретичні засади правового статусу суб'єкта права : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2009. 222 с.

11. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 4 : Н – П. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2002. 720 с.

12. Марцеляк О.В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмена: світовий досвід та українська модель: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. Харків, 2004. 441 с.

13. Гаруст Ю.В. Правове регулювання контрольної діяльності податкових органів України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Харків, 2007. 181 с.

14. Крикун В.В. Адміністративно-правовий механізм захисту об'єктів критичної інфраструктури: дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.07. Харків, 2021. 451 с.

REFERENCES:

1. Shynkaruk, V.I. (Ed.). (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].

2. Onishchenko, N.M. (2002). *Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannya ta rozvytku pravovoi systemy* [Theoretical and methodological principles of formation and development of the legal system]. (Doctoral dissertation). Kyiv [in Ukrainian].

3. Busel, V.T. (Ed.). (2009). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: VTF "Perun" [in Ukrainian].

4. Plishkin, V.M. (1999). *Teoriia upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav* [Theory of management of internal affairs bodies]. Yu.F. Kravchenko (Ed.). Kyiv: NAVSU [in Ukrainian].

5. Punda, O.O. (2018). *Administrativno-pravove rehulivuvannya zabezpechennia zdiisnennia osobystykh nemainovykh prav* [Administrative and legal regulation of ensuring the exercise of personal non-property rights]. (Doctoral dissertation). Irpin [in Ukrainian].

6. Khaustova, M. (2009). Subiekt prava yak element pravovoi systemy suspilstva [Subject of law as an element of the legal system of society]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, no. 3 (58), pp. 29–37 [in Ukrainian].

7. *Aktyalni pytannia nauky finansovoho prava* (2010). [Current issues of the science of financial law]. In M.P. Kucheriavenko (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

8. Nahrebelnyi, V.P., Chernadchuk, V.D., & Sukhonos, V.V. (2003). *Finansove pravo Ukrainy. Zahalna chastyna* [Financial law of Ukraine. General part]. Kyiv [in Ukrainian].

9. Myskiv, L.I. (2008). *Administrativno-pravovi zasady diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv MVS Ukrainy z pytan moralno-pravovoho vykhovannia kursantiv* [Administrative and legal bases of the activity of higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the issues of moral and legal education of cadets]. (PhD Dissertation). Kharkiv [in Ukrainian].

10. Okuniev, I.S. (2009). *Zahalno-teoretychni zasady pravovoho statusu subiekta prava* [General theoretical principles of the legal status of the subject of law]. (PhD Dissertation). Kyiv [in Ukrainian].

11. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.). (2002). *Yurydychna entsyklopediia* [Legal Encyclopedia]. Kyiv: "Ukr. entsykl.", Vol. 4 [in Ukrainian].

12. Martseliak, O.V. (2004). *Konstytutsiino-pravovyi status instytutu ombudsmana: svitovyi dosvid ta ukrainska model* [Constitutional and legal status of the ombudsman institution: world experience and the Ukrainian model]. (PhD Dissertation). Kharkiv [in Ukrainian].

13. Harust, Yu.V. (2007). *Pravove rehulivuvannya kontrolnoi diialnosti podatkovykh orhaniv Ukrainy* [Legal regulation of control activities of tax authorities of Ukraine]. (PhD Dissertation). Kharkiv [in Ukrainian].

14. Krykun, V.V. (2021). *Administrativno-pravovyi mekhanizm zakhystu obiektiv krytychnoi infrastruktury* [Administrative and legal mechanism for the protection of critical infrastructure objects]. (Doctoral dissertation). Kharkiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 23.11.2025

УДК: 343.8:343.24(477)(045)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-326-332

Данилевська Юлія Олександрівна,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділення аспірантури (ад'юнктури) і докторантури
Донецького державного університету внутрішніх справ,
yuladan83@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1893-8473

Бичін Сергій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки
фахівців для органів досудового розслідування НПУ
Донецького державного університету внутрішніх справ,
Bichin83@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2895-1217

Удод Андрій Миколайович,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки
фахівців для органів досудового розслідування НПУ
Донецький державний університет внутрішніх справ,
andrey8383@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-8029-4878

УХИЛЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ, НЕ ПОВ'ЯЗАНОГО З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

Виконання покарань в Україні забезпечується комплексом заходів, серед яких особливе місце посідає регламентація порядку і умов виконання та відбування покарань у Кримінально-виконавчому кодексі України та передбачена в Кримінальному кодексі України відповідальність засудженої особи за ухилення від виконання чи відбування покарань. Так, Кримінальний кодекс України в розділі XVIII Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» передбачає відповідальність за ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389), умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості (ст. 389-1), злісне ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт (389-2), ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390), невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників (ст. 390-1). Зазначені кримінальні правопорушення відносяться до діянь, які посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення здійснення правосуддя та забезпечують здійснення правосуддя в частині виконання покарань.

З огляду на тенденції щодо гуманізації покарань, розширення переліку покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, пропонується дослідити ознаки об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених ст. 389 Кримінального кодексу України «Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі». У результаті проведеного дослідження, під ухиленням від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, пропонують розуміти суспільно-небезпечне діяння (дія або бездіяльність), яке полягає в ігноруванні або недотриманні визначених вироком суду умов виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Ключові слова: покарання; виконання покарання; покарання, не пов'язане з позбавленням волі; ухилення від відбування покарання; засуджений; штраф; позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; пробаційний нагляд.

Danylevska Yu., Bychin S., Udod A. EVASION OF PUNISHMENT NOT RELATED TO IMPRISONMENT

The execution of sentences in Ukraine is ensured by a set of measures, among which a special place is occupied by the regulation of the procedure and conditions for the execution and serving of sentences in the Criminal Code of Ukraine and the liability of a convicted person for evading the execution or serving of sentences, provided for in the Criminal Code of Ukraine. Thus, the Criminal Code of Ukraine in Chapter XVIII of the Special Part "Criminal Offenses against Justice" provides for liability for evasion of punishment not related to deprivation of liberty (Article 389), intentional failure to fulfill an agreement on reconciliation or admission of guilt (Article 389-1), malicious evasion of a person from serving an administrative penalty in the form of community service (389-2), evasion from serving a punishment in the form of restriction of liberty and deprivation of

liberty (Article 390), failure to fulfill restrictive measures, restrictive orders or failure to complete a program for offenders (Article 390-1). The above-mentioned criminal offenses relate to acts that encroach on public relations in the field of ensuring the administration of justice and ensuring the administration of justice in terms of the execution of sentences.

Given the trends towards the humanization of punishments and the expansion of the list of punishments not related to deprivation of liberty, it is proposed to investigate the signs of the objective side of criminal offenses provided for in Article 389 of the Criminal Code of Ukraine "Evasion of punishment not related to deprivation of liberty". As a result of the research, it is proposed to understand evasion of punishment not related to deprivation of liberty as a socially dangerous act (action or inaction), which consists in ignoring or failing to comply with the conditions for serving punishments not related to deprivation of liberty determined by the court verdict.

Keywords: punishment; execution of punishment; punishment not related to imprisonment; evasion of serving a sentence; convict; fine; deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities; community service; correctional work; probation supervision.

Постановка проблеми. Забезпечення виконання покарання є важливим елементом механізму реалізації кримінальної відповідальності, та розглядається як пріоритетний напрям діяльності держави, задекларований у багатьох програмних документах, зокрема, у Стратегії Національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. Так, у п. 46 цього документу визначено, що «громадянин має відчувати себе у безпеці. Україна рішуче налаштована на утвердження конституційного принципу верховенства права, рівності усіх перед законом. З метою реалізації конституційних принципів індивідуальної юридичної відповідальності та невідворотності покарання держава буде: ... забезпечувати виконання призначених судами покарань» [1].

Забезпечення виконання покарань досягається за рахунок регламентації порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань у Кримінально-виконавчому кодексі України з одного боку, та передбаченої в КК України відповідальності засудженої особи за ухилення від виконання чи відбування покарань – з іншого боку. Так, КК України в розділі XVIII Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» передбачає відповідальність за ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389), умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості (ст. 389-1), злісне ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт (389-2), ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390), невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників (ст. 390-1).

Зазначені кримінальні правопорушення відносяться до діянь, які посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення здійснення правосуддя, що утворюють видовий об'єкт. До цієї групи суспільних відносин віднесено лише ті, посягання на які впливають на діяльність органів, що забезпечують здійснення правосуддя – досудового розслідування, виконання покарань, адвокатури, прокуратури, а також тих, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність [2, с. 506]. У межах цього видового об'єкту М. В. Шепітько виділяє підвидові об'єкти і на його думку, ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, посягає на суспільні відносини у сфері забезпечення виконання судового рішення [2, с. 507]. З огляду на викладене, бачимо, що законодавець поставив під кримінально-правову охорону суспільні відносини, які забезпечують здійснення правосуддя в частині виконання покарань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, як кримінальне правопорушення, передбачене ст. 389 КК України, було предметом досліджень таких авторів як О. В. Авраменко, А. В. Байлов, А. М. Бойко, Ю. О. Дем'яненко, З. А. Загинеї, Т. М. Луценко, Л. І. Олефір, Л. Г. Остапчук, Л. М. Палюх, В. О. Савченко, С. П. Старосольська, С. І. Халимон, Л. В. Чорнозуб, М. В. Шепітько. Не дивлячись на їхні наукові доробки, з урахуванням бланкетності диспозицій норм, описаних у ст. 389 КК України, змін регулюючого законодавства, вважаємо актуальним дослідити об'єктивну сторону цього кримінального правопорушення.

Мета статті є аналіз ознак об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених ст. 389 КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 389 КК України, сформульована як форма бездіяльності – «ухилення засудженого від сплати штрафу або від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю». Отже, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони розглядуваного кримінального правопорушення є діяння у формі: 1) ухилення від сплати штрафу; 2) ухилення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю; 3) ухилення від відбування покарання у виді пробачного нагляду.

У доктрині кримінального права під ухиленням від покарання пропонують розуміти суспільно-небезпечне діяння (дія або бездіяльність), яке полягає в ігноруванні або недотриманні визначених вироком суду умов виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі [3, с. 6]. Інше тлумачення надає Л. В. Чорнозуб – ухиленням від покарання слід вважати суспільно небезпечне, протиправне умисне діяння: (дія- або бездіяльність) засудженого, спрямоване на відмову від претерпіння негативних для нього наслідків, пов'язаних із застосуванням кримінального покарання, призначеного судом за вчинений ним злочин [4, с. 90].

Порядок виконання покарання у виді штрафу регламентований у главі 5 «Виконання покарання у виді штрафу» розділу II «Виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі» Особливої частини КВК України. Так, у ст. 26 КВК України зазначено, що засуджений зобов'язаний сплатити штраф у місячний строк після набрання вироком суду законної сили і повідомити про це уповноважений орган з питань пробації за місцем проживання шляхом пред'явлення документа про сплату штрафу. Зауважимо, що слід розрізняти ухилення засудженого від сплати штрафу і неможливість такої сплати. В останньому випадку КК України та КВК України передбачають можливість розстрочки виплати штрафу чи заміни покаранням у виді громадських робіт, виправних робіт, позбавленням волі.

Ухилення засудженого від сплати штрафу – це невиконання покладеного обов'язку щодо сплати штрафу за умови можливості вчинення такого діяння. Вивчення вироків, винесених судами щодо осіб, які вчинили ухилення від сплати штрафу, свідчить, що в окремих випадках такі засуджені мали статус «непрацюючий», що могло б поставити під сумнів можливість засудженого сплатити штраф [5; 6; 7]. У інших випадках засуджені до штрафу були працевлаштовані, тож можна вважати, що вони мали можливість виконати обов'язок щодо сплати штрафу, але ухилялися від цього.

Так, вироком Луцького міськрайонного суду Волинської області від 29 листопада 2021 року було встановлено, що «вироком Луцького міськрайонного суду від 18 грудня 2017 року ОСОБА_5 визнано винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 185 КК України, та призначено покарання у виді штрафу в розмірі 50 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 850 гривень. Вказане судове рішення набрало законної сили 18 січня 2018 року та направлено для контролю за його виконання засудженим до Луцького МРВ філії ДУ «Центр пробації» у Волинській області.

Всупереч вимогам ч. 1 ст. 26 КВК України щодо обов'язку сплатити штраф у місячний строк після набрання вироком суду законної сили та повідомлення про це кримінально-виконавчої інспекції за місцем проживання шляхом пред'явлення документа про сплату штрафу, тобто Луцького МРВ філії ДУ «Центр пробації» у Волинській області, розташованого за адресою: м. Луцьк, вул. Січова, 22, у строк до 18 лютого 2018 року, ОСОБА_5 відповідних дій не вчинив, у зв'язку із чим Луцьким МРВ філії ДУ «Центр пробації» у Волинській області неодноразово вживались заходи, визначені Порядком виконання уповноваженими органами з питань пробації судових рішень про призначення покарання у виді штрафу, затвердженого наказом Міністерства юстиції України № 1301/5 від 27 квітня 2018 року.

Незважаючи на вжиті уповноваженим органом з питань пробації заходи, засуджений ОСОБА_5, продовжуючи свої протиправні дії, спрямовані на умисне ухилення від сплати штрафу, достеменно знаючи про обов'язок виконати вищевказане рішення суду та сплати штраф у визначеному розмірі, будучи дієздатною та працездатною особою, маючи доходи з неофіційних джерел та реальну можливість виконати відповідне рішення суду, без поважних причин, у період часу з 18 лютого 2018 року по 02 листопада 2021 року будь-яких заходів, спрямованих на сплату штрафу не вживав, чим свідомо ухилився від сплати штрафу, призначеного вироком Луцького міськрайонного суду від 18 грудня 2017 року.

Таким чином, ОСОБА_5 інкримінується ухилення засудженого від сплати штрафу, тобто вчинення кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 389 КК України». У цьому ж вирокі про ОСОБА_5 зазначено, що він є: громадянином України, уродженцем м. Рибниця, Республіки Молдова, жителем АДРЕСА_1, із вищою освітою, розлученим, працюючим вантажником в ТзОВ «Європек», відповідно до ст. 89 КК України раніше не судимим [8].

Ухилення засудженого від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю – це невиконання покладеного обов'язку щодо утримання від зайняття певних посад чи від зайняття певною діяльністю. Не дивлячись на таке очевидне тлумачення кримінально-правової норми, передбаченої у ч. 1 ст. 389 КК України, інший підхід до визначення змісту ухилення засудженого від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю зазначений у ст. 35 КВК України та у Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, затвердженому наказом Міністерства юстиції України від 29 січня 2019 року № 272/5.

Згідно з ч. 2 ст. 35 КВК України ухиленням від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є невиконання засудженим обов'язків, передбачених ст. 34 КВК України «Обов'язки засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю» – виконувати судові рішення; надавати на вимогу уповноваженого органу з питань пробації документи, пов'язані з виконанням даного покарання; повідомляти уповноважений орган з питань пробації про місце роботи і проживання чи їх зміну; з'являтися за викликом до уповноваженого органу з питань пробації. У ч. 2 ст. 34 КВК України зазначено, що засудженому забороняється без погодження з уповноваженим органом з питань пробації виїжджати за межі України. Судова практика відповідає цій законодавчій регламентації.

Наприклад, вироком Красноградського районного суду Харківської області від 13 березня 2025 року встановлено, що особа була засуджена за ч. 1 ст. 111-1 КК України до покарання у вигляді позбавлення права обіймати посади, пов'язані з виконанням функцій держави та місцевого самоврядування чи надання публічних послуг строком на 10 років. Протягом жовтня-грудня 2024 року засуджена особа неодноразово здійснювала виїзд-в'їзд через державний кордон України, чим скоїла умисні протиправні дії, що виразилися

в ухиленні від відбування покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю [9].

Не дивлячись на обґрунтованість та законність таких судових рішень, викликає сумніви позиція законодавця щодо визнання невиконання засудженим обов'язків, передбачених ст. 34 КВК України, ухиленням від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Видається більш правильним визнавати такі дії порушенням режиму відбування покарання, а не ухиленням від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю.

На нашу думку, зміст покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю полягає в іншому. Зокрема, ми погоджуємося з Г. В. Житник, яка досліджуючи виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю, дійшла висновку, що вказаний вид кримінального покарання слід розглядати як захід державного примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом та зазначеному в рішенні суду обмеженні прав і законних інтересів особи у сфері певної суспільної діяльності на певний строк, що здійснюється органами пробації. [10, с. 178]

Видається більш традиційним та логічним визнання ухиленням від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю дій засудженої особи щодо невиконання саме обов'язку утриматися від обіймання певних посад чи зайняття певною діяльністю. Так, вироком Теофіпольського районного суду Хмельницької області від 21 травня 2025 року було встановлено, що «ОСОБА_4, будучи засудженим вироком Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 28 грудня 2024 року, крім основного покарання у виді штрафу, до додаткового покарання у виді дворічного строку позбавлення права займатися певною діяльністю, а саме, керування транспортними засобами, який набрав законної сили 19 березня 2024 року, будучи ознайомленим з порядком та умовами відбування додаткового покарання, наслідками порушення умов відбування покарання за вироком та попереджений про настання кримінальної відповідальності у разі ухилення від відбування додаткового покарання, маючи можливість виконувати вирок, не здавши посвідчення водія до уповноваженого органу, 06 січня 2025 року о 13 год. 01 хв. по вулиці Соборна навпроти будинку № 6 в селищі Теофіполь Теофіпольської територіальної громади Хмельницького району Хмельницької області, діючи умисно, достовірно знаючи про наявність вищезазначеного вироку, не маючи достатніх для цього причин, керував автомобілем Opel Combo (НОМЕР_1) та був зупинений поліцейськими за порушення вимог Правил дорожнього руху. ... суд дійшов висновку, що вина ОСОБА_4 в ухиленні від відбування покарання у виді позбавлення права займатися певною діяльністю доведена і його дії вірно кваліфіковані за ч. 1 ст. 389 КК України.» [11].

Частина 2 ст. 389 КК України встановлює кримінальну відповідальність за ухилення засудженого від відбування покарання у виді громадських чи виправних робіт. Для з'ясування змісту об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення необхідно звернутися до глави 8 «Виконання покарання у виді громадських робіт» та глави 9 «Виконання покарання у виді виправних робіт» розділу II «Виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі» Особливої частини КВК України.

Так, у ч. 3 ст. 40 КВК України зазначено, що ухиленням від відбування покарання у виді громадських робіт є: систематичне невиконання встановлених обов'язків, порушення порядку та умов відбування покарання, а також притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, які були вчинені після письмового попередження; невихід більше двох разів протягом місяця на громадські роботи без поважних причин, а також допущення більше двох порушень трудової дисципліни протягом місяця, поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння.

Вивчення судової практики свідчить, що суди визнають ухиленням від відбування покарання у виді громадських робіт такі дії (бездіяльність): відпрацювання лише 60 годин з присуджених 200 годин (невихід на громадські роботи) [12]; не явка та не виконання покладених обов'язків безоплатно виконувати суспільно-корисні роботи [13; 14].

У ч. 6 ст. 46 КВК України зазначено які саме дії засудженої особи утворюють ухилення від відбування покарання у виді виправних робіт – систематичне невиконання встановлених обов'язків; порушення порядку та умов відбування покарання; вчинення проступку, за який його було притягнуто до адміністративної відповідальності; допущення більше двох разів протягом місяця прогулів, а також більше двох порушень трудової дисципліни протягом місяця або поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння.

Наприклад, вироком Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 30 листопада 2022 року було встановлено, що «15 січня 2020 року вироком Глухівського міськрайонного суду Сумської області, ОСОБА_4 засуджений за вчинення злочину передбаченого ч. 1 ст. 122 КК України до одного року обмеження волі.

Ухвалою Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 12 липня 2021 року ОСОБА_4 замінено невідбуту частину покарання у виді обмеження волі, призначеного вироком Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 15 січня 2020 року, на виправні роботи строком 6 місяців 24 дні з

відрахуванням 20% із суми заробітку засудженого в дохід держави щомісячно. 23 липня 2021 року ОСОБА_4 став на облік до Шосткинського районного сектору № 1 філії ДУ «Центр пробації» в Сумській області і 06 серпня 2021 року ознайомився з порядком та умовами відбування покарання та попереджений про кримінальну відповідальність за ч. 2 ст. 389 КК України у разі ухилення від відбування покарання у вигляді виправних робіт. 01 вересня 2021 року ОСОБА_4 почав відбувати покарання у виді виправних робіт, будучи працевлаштованим у фізичної особи-підприємця ОСОБА_6 на посаді водія-експедитора. Однак, починаючи з 01 жовтня 2021 року ОСОБА_4 без поважних причин перестав виходити на роботу і відбувати покарання у виді виправних робіт, внаслідок чого 30 жовтня 2021 року з ним було розірвано трудовий договір за прогули без поважних причин. Зокрема, ОСОБА_4 в порушення умов призначеного покарання у виді виправних робіт допустив 21 день прогулів і 01 жовтня 2021 року, з 04 жовтня 2021 року по 08 жовтня 2021 року, з 11 жовтня 2021 року по 15 жовтня 2021 року, з 18 жовтня 2021 року по 22 жовтня 2021 року, з 25 жовтня 2021 року по 29 жовтня 2021 року на роботу не з'являвся та без поважних причин з призначених судом 6 місяців 24 днів виправних робіт відбув 1 місяць призначеного покарання, чим допустив ухилення від відбування виправних робіт.

Крім того, ОСОБА_4 під час відбування покарання у виді виправних робіт чотири рази притягувався до адміністративної відповідальності.

Отже, ОСОБА_4, будучи ознайомленим з порядком та умовами відбування покарання у вигляді виправних робіт, діючи умисно, без поважних причин, систематично не з'являвся на роботу, де він відбував покарання у виді виправних робіт та таким чином ухилився від відбування цього покарання» [15].

Законом України від 23 серпня 2023 року № 3342 «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» ст. 51 КК України «Види покарань» була доповнена п. 7-1 – пробаційний нагляд, крім цього, КК України був доповнений ст. 59-1 «Пробаційний нагляд». Одночасно із цим було криміналізовано ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду – ст. 389 КК України «Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі» була доповнена частиною 3. Задля забезпечення виконання нового виду покарання – пробаційного нагляду, КВК України був доповнений главою 11-1 «Виконання покарання у виді пробаційного нагляду».

Згідно з ч. 3 ст. 49-3 КВК України ухиленням від відбування покарання у виді пробаційного нагляду вважається систематичне невиконання засудженим обов'язків, передбачених ст. 49-1 КВК України, або вчинення адміністративних правопорушень, зникнення з місця проживання, створення умисних перешкод для функціонування електронного засобу контролю та нагляду. Там же надається тлумачення ознаки систематичності – систематичним вважається невиконання без поважних причин три і більше разів обов'язків, передбачених ст. 49-1 КВК України, покладених на особу рішенням суду, або вчинення трьох і більше адміністративних правопорушень.

Вибіркове вивчення судової практики застосування ч. 3 ст. 389 КК України свідчить, що суди кваліфікують як ухиленням від відбування покарання у виді пробаційного нагляду такі дії (бездіяльність) у сукупності: не явка особи без поважних причин для реєстрації до органу пробації; не звернення до органу державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштування за направленням від органу пробації; не явка до органу пробації на заняття з метою проведення заходів, передбачених пробаційною програмою «Зміна прокримінального мислення» [16].

Висновки. Задекларована нашою державою тенденція щодо гуманізації покарань, розширення переліку покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, з одного боку, та необхідність забезпечення виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, з іншого боку, впливають на оновлення кримінального та кримінально-виконавчого законодавства. Зміни до КК України та КВК України викликають необхідність нових досліджень у сфері кримінального та кримінально-виконавчого права. На нашу думку, дослідження об'єктивних ознак ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, сприятиме правильній кваліфікації зазначеного діяння та формуванню однакової правозастосовчої практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
2. Актуальні проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України : монографія / В. Я. Тацій, Л. М. Демидова, В. І. Борисов та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, Л. М. Демидової, В. І. Борисова. Харків. Право. 2021. 632 с.
3. Савченко В.О. Кримінальна відповідальність за ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 22 с.
4. Чернозуб Л.В. Діяння в складі злочину ухилення від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. «Право». 2013. Вип. 20. С. 85-91.
5. Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 13.04.2022 у справі № 357/2413/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103943791>
6. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 02.10.2024 у справі 202/11800/24.

Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122045804>

7. Вирок Баглійського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 09.02.2023 у справі № 207/315/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108944265>

8. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 29 листопада 2021 року у справі № 161/20468/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101460802>

9. Вирок Красноградського районного суду Харківської області від 13 березня 2025 року у справі № 626/754/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125839211>

10. Житник Г.В. Виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю (за матеріалами органів пробації) : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 223 с.

11. Вирок Теофіпольського районного суду Хмельницької області від 21 травня 2025 року у справі № 685/301/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127504050>

12. Вирок Верховинський районний суд Івано-Франківської області від 20 листопада 2023 року у справі № 938/588/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115013822>

13. Вирок Фрунзівський районний суд Одеської області від 21 березня 2022 року у справі № 517/111/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103713505>

14. Вирок Шевченківський районний суд м.Запоріжжя від 13.06.2023 у справі № 336/5574/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111896782>

15. Вирок Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 30 листопада 2022 року у справі № 576/305/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107572931>

16. Вирок Іванківського районного суду Київської області від 10 квітня 2025 року у справі № 366/905/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126493492>

REFERENCES:

1. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiuu natsionalnoi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku № 392/2020 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 “On the National Security Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated 09/14/2020 r. No 392/2020 (2020). Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-350372> [in Ukrainian].

2. Aktualni problemy formuvannia suchasnoi doktryny kryminalnogo prava Ukrainy : monohrafiia / V. Ya. Tatsii, L. M. Demydova, V. I. Borysov ta in.; za zah. red. V. Ya. Tatsiia, L. M. Demydovoi, V. I. Borysova. Kharkiv. Pravo. 2021. 632 s. [in Ukrainian].

3. Savchenko V.O. (2017). Kryminalna vidpovidalnist za ukhylennia vid pokarannia, ne poviazanoho z pozbavleniam voli [Criminal responsibility for avoiding punishment not connected with imprisonment]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 22 s. [in Ukrainian].

4. Chornozub L.V. (2013). Diannia v skladi zlochynu ukhylennia vid vidbuvannia pokarannia, ne poviazanoho z pozbavleniam voli [Actions as part of the crime of evasion of serving a sentence not related to imprisonment]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni H.S. Skovorody*. «Pravo». Vyp. 20. S. 85-91. [in Ukrainian].

5. Vyrok Bilotserkivskoho miskraionnogo sudu Kyivskoi oblasti vid 13.04.2022 u spravi № 357/2413/22 [Verdict of the Bila Tserkva City District Court of Kyiv Region dated April 13, 2022 in case 357/2413/22]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103943791> [in Ukrainian].

6. Vyrok Industrialnogo raionnogo sudu m. Dnipropetrovska vid 02.10.2024 u spravi 202/11800/24 [Verdict of the Industrial District Court of Dnipropetrovsk dated October 2, 2024 in case 202/11800/24]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122045804> [in Ukrainian].

7. Vyrok Bahliiskoho raionnogo sudu m. Dniprodzerzhynska Dnipropetrovskoi oblasti vid 09.02.2023 u spravi № 207/315/23 [Verdict of the Bahliyskyi District Court of the city of Dniprodzerzhynsk, Dnipropetrovsk region dated February 9, 2023 in case 207/315/23]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108944265> [in Ukrainian].

8. Vyrok Lutskoho miskraionnogo sudu Volynskoi oblasti vid 29 lystopada 2021 roku u spravi № 161/20468/21 [Verdict of the Lutsk City District Court of the Volyn region dated November 29, 2021 in case 161/20468/21]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101460802> [in Ukrainian].

9. Vyrok Krasnohradskoho raionnogo sudu Kharkivskoi oblasti vid 13 bereznia 2025 roku u spravi № 626/754/25 [Verdict of the Krasnogradsky District Court of Kharkiv Region dated March 13, 2025 in case 626/754/25]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125839211> [in Ukrainian].

10. Zhytnyk H.V. (2017). Vykonannia ta vidbuvannia pokarannia u vydi pozbavlennia prava obiimaty pevni posady chy zaimatys pevnoiu diialnistiu (za materialamy orhaniv probatsii) [Execution and serving a sentence

in the form of deprivation the right to occupy certain positions or engage in certain activities (on materials of probation organizations)] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 223 s. [in Ukrainian].

11. Vyrok Teofipolskoho raionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti vid 21 travnia 2025 roku u spravi № 685/301/25 [Verdict of the Teofipol District Court of Khmelnytskyi Region dated May 21, 2025 in case 685/301/25]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127504050> [in Ukrainian].

12. Vyrok Verkhovynskyi raionnyi sud Ivano-Frankivskoi oblasti vid 20 lystopada 2023 roku u spravi № 938/588/23 [Verdict Verkhovyna District Court of Ivano-Frankivsk Region dated November 20, 2023 in case 938/588/23]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115013822> [in Ukrainian].

13. Vyrok Frunzivskyi raionnyi sud Odeskoi oblasti vid 21 bereznia 2022 roku u spravi № 517/111/22 [Verdict Frunze District Court of Odessa Region dated March 21, 2022 in case 517/111/22]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103713505> [in Ukrainian].

14. Vyrok Shevchenkivskyi raionnyi sud m.Zaporizhzhia vid 13.06.2023 u spravi № 336/5574/23 [Verdict Shevchenkivskyi District Court of Zaporizhia dated June 13, 2023 in case 336/5574/23]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111896782> [in Ukrainian].

15. Vyrok Hlukhivskoho miskraionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 30 lystopada 2022 roku u spravi № 576/305/22 [Verdict of the Glukhiv City District Court of Sumy Region dated November 30, 2022 in case 576/305/22]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107572931> [in Ukrainian].

16. Vyrok Ivankivskoho raionnoho sudu Kyivskoi oblasti vid 10 kvitnia 2025 roku u spravi № 366/905/25 [Verdict of the Ivankivskyi District Court of Kyiv Region dated April, 10 2025 in case 366/905/25]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126493492> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 23.11.2025

УДК 341.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-332-335

Чернік Світлана Дмитрівна,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри загальноправових дисциплін та державного управління

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка,

e-mail: s.d.chernik@cuspu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-3290-1797

СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ З ЄВРОПОЛОМ: ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ

У статті досліджено правові та організаційні засади співробітництва України з Європейським поліцейським офісом (Європол) у контексті сучасних безпекових викликів. У дослідженні вивчено генезис інституційного становлення Європолу, що дозволило проаналізувати динаміку розширення повноважень Агентства як інституційного суб'єкта правоохоронної системи Європейського Союзу. Висвітлено роль міжнародних угод у формуванні національного правового поля, зокрема проаналізовано положення Угоди про стратегічне та оперативне співробітництво 2016 року, яка стала нормативним фундаментом для активної протидії транснаціональній організованій злочинності, тероризму та кіберзагрозам. У ході дослідження окреслено функціональний спектр діяльності Європолу та визначено механізми інтеграції національних правоохоронних органів у загальноєвропейський безпековий простір. Деталізовано порядок функціонування Національного контактного пункту, створеного на базі Національної поліції України, та розкрито перелік компетентних державних органів, уповноважених для взаємодії з Агентством. Особливу увагу приділено функціонуванню мережевого додатку SIENA, який забезпечує захищений і оперативний обмін стратегічною та оперативною інформацією між сторонами. Обґрунтовано інституційну значущість офіцерів зв'язку як суб'єктів безпосередньої координації та підтримки розслідувань. Визначено, що участь України у спільних заходах та доступ до аналітичних платформ Європолу суттєво підвищують ефективність розкриття тяжких міжнародних злочинів. У висновках акцентовано, що глибока правова та організаційна інтеграція в систему Європолу є стратегічним пріоритетом, який сприяє адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу та посилює міжнародний авторитет України як надійного партнера у сфері глобальної безпеки.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, правоохоронні органи, Європол, транснаціональна злочинність, Національний контактний пункт, офіцер зв'язку.

Chernik S. COOPERATION OF UKRAINE WITH EUROPOL: LEGAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS

The article examines the legal and organizational foundations of cooperation between Ukraine and the European Police Office (Europol) in the context of modern security challenges. The study examines the genesis of Europol's institutional formation, which made it possible to analyze the dynamics of the expansion of the Agency's powers as an institutional subject of the law enforcement system of the European Union. The role of international agreements in the formation of the national legal field is highlighted, in particular, the provisions of the 2016 Agreement on Strategic and Operational Cooperation, which became the normative foundation for active counteraction to transnational organized crime, terrorism and cyber threats, are analyzed. The study outlines the functional spectrum of Europol's activities and identifies mechanisms for integrating Ukrainian law enforcement agencies into the pan-European security space. The procedure for the functioning of the National Contact Point, established on the basis of the National Police of Ukraine, is detailed, and the list of competent state bodies authorized to interact with the Agency is disclosed. Special attention is paid to the functioning of the SIENA network application, which ensures secure and operational exchange of strategic and operational information between the parties. The institutional significance of liaison officers as guarantors of direct coordination and support of investigations is substantiated. It is determined that Ukraine's participation in joint activities and access to Europol's analytical platforms significantly increase the effectiveness of solving serious international crimes. The conclusions emphasize that deep legal and organizational integration into the Europol system is a strategic priority that contributes to the adaptation of national legislation to European Union standards and strengthens Ukraine's international authority as a reliable partner in the field of global security.

Keywords: international cooperation, law enforcement agencies, Europol, transnational crime, National Contact Point, liaison officer.

Постановка проблеми. Міжнародне співробітництво держав світу щодо боротьби зі злочинністю потребує постійної взаємодії їхніх компетентних органів. В умовах глобалізації злочинність дедалі частіше набуває транснаціонального характеру, що потребує від міжнародної спільноти координації зусиль у цьому напрямку. Враховуючи інтеграційні процеси, Україна тісно взаємодіє з Європейським Союзом (ЄС) у правоохоронній сфері. Важливу роль у цьому аспекті відіграє Європейський поліцейський офіс (Європол), який забезпечує оперативну, технічну та аналітичну підтримку не лише країнам-членам, а й стратегічним партнерам, до яких належить і Україна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика співробітництва України з Європейським Союзом у сфері правоохоронної діяльності перебуває у центрі уваги багатьох науковців. Серед них слід назвати: М. Аракеяна, Р. Бірюкова, О. Воронятнікова, М. Каркача, Т. Кривак, М. Сіранта, С. Переполькіна, Н. Янчук та інших. Дослідники вивчали правові та інституційні передумови формування Європолу [1], еволюцію правового статусу Європолу [2; 3], його співробітництво з державами-членами ЄС та іншими державами й міжнародними організаціями [4; 5] тощо. Проте динамічний розвиток безпекового середовища зумовлює необхідність подальшого ґрунтовного аналізу механізмів взаємодії України та ЄС у сфері боротьби з організованою злочинністю.

Мета статті – дослідження правових та організаційних засад співробітництва України з Європейським поліцейським офісом (Європол).

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із ключових напрямів взаємодії України з ЄС у правоохоронній сфері є співпраця з Європейським поліцейським офісом (Європолом). Правовий статус цієї організації закріпила Конвенція про Європол, ухвалена у червні 1995 року (набула чинності 01.10.1998 р.). Як установчий акт, вона визначила структуру та компетенцію Європейського поліцейського офісу. Відповідно до ст. К.1(9) Договору про ЄС, метою діяльності Європолу стало підвищення ефективності взаємодії компетентних органів держав-членів у боротьбі з тероризмом та іншими тяжкими формами міжнародних злочинів, що мають транскордонний характер і потребують спільних зусиль [6].

У 2009 році Радою Європейського Союзу було прийнято Рішення «Про створення Європейського поліцейського офісу (Європолу) – Агентства Європейського Союзу» з новими повноваженнями. З 1 січня 2010 року Європол був інтегрований в організаційно-правовий механізм ЄС як Агентство [7]. З 11 травня 2016 року Європол діє на підставі Регламенту Європейського Парламенту та Ради ЄС та має офіційну назву Агенція Європейського Союзу із правоохоронного співробітництва [8].

Основними функціями Європолу є: збір, зберігання, обробка, аналіз інформації та відомостей; обмін інформацією та відомостями; невідкладне повідомлення компетентним органам держав-членів за допомогою національного відділу про факти, що їх стосуються, та негайне інформування їх про зв'язки, встановлені між злочинами; сприяння розслідуванням у державах-членах, особливо шляхом передачі національним відділам всієї необхідної інформації з цього приводу; звернення до компетентних органів відповідних держав-членів із запитами щодо порушення, проведення та координації розслідувань та надання пропозицій щодо заснування спільних слідчих бригад у певних справах; надання державам-членам відомостей та допомоги в аналізі, коли відбуваються великі міжнародні заходи; підготовка оцінок загрози, стратегічних аналізів та загальних доповідей, що стосуються її мети, у тому числі оцінок загрози, що породжується організованою злочинністю [9].

Ефективність боротьби з транснаціональними злочинами в Європейському Союзі неможлива без залучення до співпраці держав-партнерів, зокрема, України. Одними із перших документів національного законодавства, які стали правовою основою співробітництва Європолу та України, були Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про стратегічне співробітництво від 4 грудня 2009 року,

яка набрала чинності для України 16 листопада 2010 року, та Меморандум про взаєморозуміння між Україною та Європейським поліцейським офісом щодо встановлення захищеної лінії зв'язку від 19 березня 2015 року [10].

14 грудня 2016 року з метою підтримки України та держав-членів Європейського Союзу в запобіганні і боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом та іншими формами міжнародної злочинності наша держава підписала Угоду між Україною та Європейським поліцейським офісом про стратегічне та оперативне співробітництво [11; 12]. Відповідно до положень цього документу основними сферами співробітництва були визначені боротьба з організованою злочинністю, тероризмом та іншими формами тяжких злочинів, які вказані в угоді і зачіпають дві або більше держави-члени у такий спосіб, що потребує спільного підходу держав-членів, зважаючи на масштаб, значущість та наслідки таких злочинів. До таких злочинів відноситься: незаконний обіг наркотиків; нелегальна діяльність, пов'язана з відмиванням коштів; злочин, пов'язаний з ядерними та радіоактивними речовинами; нелегальне перевезення іммігрантів; торгівля людьми; злочин, пов'язаний з автотранспортними засобами; вбивство, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень; нелегальна торгівля людськими органами і тканинами; викрадення людей, незаконне обмеження свободи та взяття заручників; расизм та ксенофобія; організоване пограбування нелегальна торгівля предметами, що становлять культурну цінність, зокрема антикваріатом та виробами мистецтва; обман та шахрайство; рекет та вимагання; підробка продукції та її піратське розповсюдження; підробка адміністративних документів та їх незаконний обіг; підробка грошових знаків та платіжних засобів; злочин з використанням комп'ютера; корупція; нелегальна торгівля зброєю, боєприпасами та вибухівкою; нелегальна торгівля видами тварин, які перебувають під загрозою зникнення; нелегальна торгівля видами рослин, які перебувають під загрозою зникнення, та їхніх підвидів; злочин проти навколишнього середовища; нелегальна торгівля гормональними речовинами та іншими стимуляторами росту [11].

Основними напрямками співробітництва Європолу та України є обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу, інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, інформацією про методи запобігання злочинності, участь у навчальних заходах, а також надання консультацій та підтримки в окремих кримінальних розслідуваннях [8, с.85].

З метою нормативного врегулювання зазначених напрямів у 2017 році було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Україною та Європейським поліцейським офісом стосовно конфіденційності та забезпечення збереження інформації. Цей документ врегулює процедуру захисту інформації, обмін якою здійснюється між сторонами, шляхом імплементації єдиних принципів безпеки та конфіденційності. Дотримання положень Меморандуму є обов'язковою умовою для здійснення обміну оперативними даними та відомостями з обмеженим доступом у межах двостороннього співробітництва [13].

Задля безпечної та швидкої передачі конфіденційних даних і даних з обмеженим доступом з 2009 року Європол використовує мережевий додаток безпечного обміну інформацією (Secure Information Exchange Network Application, SIENA). Зазначений додаток забезпечує безпечний обмін конфіденційною інформацією та інформацією з обмеженим доступом. SIENA – це сучасна платформа, яка відповідає всім комунікаційним потребам правоохоронних органів ЄС. Платформа забезпечує швидкий і зручний обмін оперативною та стратегічною інформацією, пов'язаною зі злочинністю, між офіцерами зв'язку, аналітиками та експертами Європолу; державами-членами; третіми сторонами, з якими Європол має угоди про співпрацю/робочі домовленості [5, с.209]. Ця система застосовується для обміну інформацією між правоохоронними органами України та Європолом.

З метою безпосередньої співпраці між компетентними органами України та Європолом функціонує Національний контактний пункт – відділ по взаємодії з Європолом Національної поліції України. Окрім Національної поліції України, до переліку органів, уповноважених на здійснення взаємодії у сфері запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, належать: Міністерство внутрішніх справ України, Адміністрація Державної прикордонної служби України, Департамент захисту національної державності Служби безпеки України та Штаб Антитерористичного центру при Службі безпеки України, Бюро економічної безпеки України, Державна служба фінансового моніторингу України, Національне антикорупційне бюро України, Офіс Генерального прокурора України, Державне бюро розслідувань, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Національне агентство з питань запобігання корупції України.

Важливу роль у співробітництві компетентних органів України та Європолу відіграють консультації та моніторинг ходу виконання положень укладеної Угоди. Передбачена організація регулярних зустрічей на високому рівні між компетентними органами України та Європолом з метою обговорення питань, пов'язаних з Угодою та співробітництвом в цілому. Водночас представники Національного контактного пункту та Європолу регулярно консультуються один з одним з питань політики та питань, що становлять спільний інтерес, з метою реалізації їхніх завдань та координації відповідної діяльності. Представник Національного контактного пункту може бути запрошений до участі в засіданні голів національних підрозділів Європолу. Посиленню співробітництва в рамках укладеної Угоди сприяє відрядження офіцера(-ів) зв'язку від України. Європол на власний розсуд також може прийняти рішення щодо відрядження власного офіцера(-ів) зв'язку до України [11].

Відповідно до Регламенту Європейського Парламенту та Ради ЄС на офіцерів зв'язку поширюється національне законодавство держави-члена, яка їх призначає. Офіцери зв'язку утворюють Національні бюро зв'язку в Європолі та отримують інструкції від своїх національних підрозділів щодо представлення інтересів останніх у Європолі відповідно до національного законодавства держави-члена, що призначає, та положень, що застосовуються до управління Європолом. Офіцери зв'язку сприяють обміну інформацією між Європолом та своїми державами-членами, а також взаємодіють з офіцерами зв'язку інших держав-членів, третіх країн і міжнародних організацій. Інфраструктура Європолу може використовуватися для таких двосторонніх обмінів, а також щодо злочинів, які виходять за межі основних цілей Європолу. Усі такі операції здійснюються відповідно до чинного законодавства Європейського Союзу та національного законодавства [9].

В Україні направлення офіцерів зв'язку здійснюється Національною поліцією України строком на три роки. На них поширюються соціальні гарантії, передбачені законодавством України на період виконання ними функцій офіцера зв'язку. Окрім того, забезпечуються належні умови проживання та роботи офіцерів зв'язку на території Королівства Нідерландів під час виконання своїх функцій. Контроль за діяльністю офіцерів зв'язку здійснює Голова Національної поліції України [14].

Висновки. Співробітництво України з Європейським поліцейським офісом (Європол) є стратегічно важливою складовою євроінтеграційного поступу нашої держави у правоохоронній сфері. Така співпраця забезпечує національним правоохоронним органам доступ до унікальних інформаційних ресурсів, передових технологій та сучасних аналітичних методів розслідування. Відповідна глибока інтеграція в європейську систему безпеки суттєво підвищує ефективність протидії транснаціональній злочинності, сприяє зміцненню безпеки громадян та утворює статус України як надійного міжнародного партнера.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бірюков Р. М., Хашматулла Б. Правові та інституційні передумови формування Європолу. *De iure*. 2024. № 2. С. 140-149.
2. Янчук Н. Д. Генеза та еволюція Агентства Європейського Союзу зі співробітництва у сфері правоохоронної діяльності (Європолу). *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. №3. С.139–143.
3. Перецьолкін С.М. Правовий статус Агентства Європейського Союзу зі співробітництва правоохоронних органів (Європол). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С.270-274.
4. Аракелян М. Р., Бірюков Р. М. Діяльність Європолу як центрального органу ЄС в боротьбі з тероризмом. *Право і суспільство*. 2024. № 5. С. 722-728.
5. Воронятніков О. О. Міжнародно-правові основи співробітництва між правоохоронними органами України та Європолом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2025. Вип. 87(4). С. 206-210.2.
6. Конвенція, основана на статті К.3 Договору Європейського Союзу про заснування Європейської поліцейської установи (Конвенції Європолу). URL: http://cyberpeace.org.ua/files/konvencia_evropol.pdf
7. Рішення Ради про створення Європейського поліцейського відомства (Європол) № 2009/371/ПВД. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a78#Text
8. Чернік С.Д. Правові засади співробітництва України та Європейського Союзу в правоохоронній сфері. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. №3. С.84-89.
9. Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol). URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32016R0794>
10. Меморандум про взаєморозуміння між Україною та Європейським поліцейським офісом щодо встановлення захищеної лінії зв'язку від 11.03.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-17#Text
11. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво від 14.12.2016 р. № 984_001-16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#n191.
12. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво: Закон України від 12.07.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#Text
13. Меморандум про взаєморозуміння між Україною та Європейським поліцейським офісом стосовно конфіденційності та забезпечення збереження інформації від 03.07.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-17#Text.
14. Про направлення офіцерів зв'язку до Європейського поліцейського офісу: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 № 494. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/494-2019-%D0%BF#Text>.

REFERENCES:

1. Biriukov, R.M., & Khashmatulla, B. (2024). Pravovi ta instytutsiini peredumovy formuvannia Yevropolu [Legal and institutional prerequisites for the formation of Europol]. *De iure*, 2, 140–149. [in Ukrainian].
2. Yanchuk, N.D. (2025). Heneza ta evoliutsiia Ahentstva Yevropeiskoho Soiuzu zi spivrobitnytstva u sferi pravookhoronnoi diialnosti (Yevropolu) [Genesis and evolution of the EU Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol)]. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka*, 3, 139–143. [in Ukrainian].

3. Perepolkin, S.M. (2021). Pravovyi status Ahentstva Yevropeiskoho Soiuzu zi spivrobitnytstva pravookhoronnykh orhaniv (Yevropol) [Legal status of the EU Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol)]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 3, 270–274. [in Ukrainian].
4. Arakelian, M.R., & Biriukov, R.M. (2024). Diialnist Yevropolu yak tsentralnoho orhanu YeS v borotbi z teroryzmoz [Activities of Europol as a central EU body in combating terrorism]. *Pravo i suspilstvo*, 5, 722–728. [in Ukrainian].
5. Voroniatnikov, O.O. (2025). Mizhnarodno-pravovi osnovy spivrobitnytstva mizh pravookhoronnymy orhanamy Ukrainy ta Yevropolom [International legal basis of cooperation between Ukrainian law enforcement agencies and Europol]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 87(4), 206–210. [in Ukrainian].
6. Konventsiiia, osnovana na statti K.3 Dohovoru Yevropeiskoho Soiuzu pro zasnuvannia Yevropeiskoi politseiskoi ustanovy (Konventsiiia Yevropolu) [Convention based on Article K.3 of the Treaty on European Union on the establishment of Europol]. Retrieved from http://cyberpeace.org.ua/files/konvencia_evropol.pdf [in Ukrainian].
7. Rishennia Rady pro stvorennia Yevropeiskoho politseiskoho vidomstva (Yevropol) № 2009/371/PVD [Council Decision establishing Europol No. 2009/371/JHA]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a78#Text [in Ukrainian].
8. Chernik, S.D. (2022). Pravovi zasady spivrobitnytstva Ukrainy ta Yevropeiskoho Soiuzu v pravookhoronni sferi [Legal principles of cooperation between Ukraine and the EU in the law enforcement sphere]. *Aktualni problemy pravoznavstva*, 3, 84–89. [in Ukrainian].
9. Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32016R0794> [in English].
10. Memorandum pro vzaiemorozuminnia mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym politseiskym ofisom shchodo vstanovlennia zakhyschenoi linii zviazku vid 11.03.2015 [Memorandum of Understanding between Ukraine and Europol on establishing a secure communication line]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-17#Text [in Ukrainian].
11. Uhoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym politseiskym ofisom pro operativne ta stratehichne spivrobitnytstvo vid 14.12.2016 № 984_001-16 [Agreement between Ukraine and Europol on operational and strategic cooperation]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#n191 [in Ukrainian].
12. Pro ratyfikatsiiu Uhody mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym politseiskym ofisom pro operativne ta stratehichne spivrobitnytstvo: Zakon Ukrainy vid 12.07.2017 [Law of Ukraine on ratification of the Agreement between Ukraine and Europol]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#Text [in Ukrainian].
13. Memorandum pro vzaiemorozuminnia mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym politseiskym ofisom stosovno konfidentsiinosti ta zabezpechennia zberezhenia informatsii vid 03.07.2017 [Memorandum of Understanding between Ukraine and Europol on confidentiality and data protection]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-17#Text [in Ukrainian].
14. Pro napravlennia ofitseriv zviazku do Yevropeiskoho politseiskoho ofisu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.05.2019 № 494 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on sending liaison officers to Europol]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/494-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 23.11.2025

УДК 351.77:614

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-336-343

Бойко Ілля Володимирович,

Науково-дослідний інститут публічного права

iluwka2018@gmail.com

ORCID ID: 0009-0009-4082-1923

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЯК СУБ'ЄКТІВ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

У статті розглянуто ключові аспекти реформування системи охорони здоров'я як одного з основних чинників сталого економічного та соціального розвитку України. Визначено, що ефективне функціонування галузі неможливе без комплексної перебудови апарату державного управління та вдосконалення механізмів надання медичних послуг, особливо в умовах кризових ситуацій, таких як воєнні дії. З'ясовано, що законодавчі зміни сприяли трансформації публічних закладів охорони здоров'я у комунальні некомерційні підприємства з фінансовою та адміністративною

автономією, що підвищило їх ефективність і відповідальність. Запровадження медичної реформи в Україні, супроводжене змінами у законодавстві, створює передумови для суттєвої трансформації публічних закладів охорони здоров'я, які переходять від статусу звичайних бюджетних установ до комунальних некомерційних підприємств з розширеними фінансовими та адміністративними повноваженнями. Такий підхід надає медичним закладам можливість самостійно формувати власні доходи та розпоряджатися отриманими ресурсами, що, у свою чергу, підвищує рівень їхньої організаційної автономії, ефективності управління й відповідальності перед пацієнтами та суспільством.

Зроблено висновок, що адміністративно-правовий статус закладів охорони здоров'я визначається нормами адміністративного права, які регламентують їх місце у системі правовідносин і порядок надання послуг. Конституція України гарантує безоплатність і доступність медичної допомоги у державних і комунальних закладах, що обмежує можливість їх ліквідації й визначає лише реорганізацію як легітимний механізм змін. Відзначено, що системні зміни у сфері охорони здоров'я були ініційовані євроінтеграційним курсом і затверджені в ключових державних програмах, що забезпечило перехід від командно-адміністративної моделі до ринкових відносин та впровадження пацієнт-орієнтованої системи. Окреслено основні виклики галузі, зокрема проблеми фінансування, контролю якості, технічного забезпечення й правової обізнаності пацієнтів, а також підкреслено необхідність подальшого вдосконалення національних стандартів якості медичних послуг, розвитку організаційної структури та врахування міжнародного досвіду для підвищення ефективності й доступності медичної допомоги.

Ключові слова: державна політика, охорона здоров'я, адміністративно-правовий статус, система охорони здоров'я, медичні послуги, некомерційних підприємства

Boiko I. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF HEALTH CARE INSTITUTIONS AS ENTITIES PROVIDING PUBLIC SERVICES

The article examines the key aspects of reforming the healthcare system as one of the main factors of sustainable economic and social development of Ukraine. It is determined that the effective functioning of the industry is impossible without a comprehensive restructuring of the state administration apparatus and improvement of the mechanisms for providing medical services, especially in crisis situations, such as military operations. It is found that legislative changes contributed to the transformation of public healthcare institutions into municipal non-profit enterprises with financial and administrative autonomy, which increased their efficiency and responsibility. The introduction of medical reform in Ukraine, accompanied by changes in legislation, creates the prerequisites for a significant transformation of public healthcare institutions, which are moving from the status of ordinary budgetary institutions to municipal non-profit enterprises with expanded financial and administrative powers. This approach provides medical institutions with the opportunity to independently generate their own income and manage the resources received, which, in turn, increases the level of their organizational autonomy, management efficiency and responsibility to patients and society. It is concluded that the administrative and legal status of health care institutions is determined by the norms of administrative law that regulate their place in the system of legal relations and the procedure for providing services. The Constitution of Ukraine guarantees free and accessible medical care in state and municipal institutions, which limits the possibility of their liquidation and defines only reorganization as a legitimate mechanism for change. It is noted that systemic changes in the health care sector were initiated by the European integration course and approved in key state programs, which ensured the transition from a command-administrative model to market relations and the implementation of a patient-oriented system. The main challenges of the industry are outlined, including the problems of financing, quality control, technical support, and legal awareness of patients, and the need for further improvement of national standards of quality of medical services, development of organizational structure, and consideration of international experience to increase the efficiency and accessibility of medical care is emphasized.

Keywords: public policy, healthcare, administrative and legal status, healthcare system, medical services, non-profit enterprises.

Постановка проблеми. Реформування системи охорони здоров'я є ключовим чинником сталого економічного й соціального розвитку України, а також забезпечення її стабільності. Однак існуючі механізми управління у сфері охорони здоров'я мають суттєві недоліки, які особливо гостро проявляються під час надзвичайних ситуацій, зокрема воєнних дій. Це вимагає постійного аналізу та вдосконалення апарату публічного управління для підвищення його гнучкості та ефективності навіть у кризових умовах. Здоров'я населення слід розглядати як першочергову умову існування української держави й фактор консолідації суспільства, що повинен залишатися пріоритетом для органів влади у всі часи.

Запровадження медичної реформи в Україні й відповідні законодавчі зміни відкривають можливості для трансформації публічних закладів охорони здоров'я зі статусу бюджетних установ у комунальні некомерційні підприємства з автономією у фінансовій та адміністративній діяльності. Це означає, що медичні заклади отримують право самостійно заробляти кошти та розпоряджатися ними, що сприяє підвищенню їхньої ефективності й відповідальності. Вдосконалення системи медичних послуг і реформування сфери охорони здоров'я в Україні тісно пов'язані з необхідністю комплексної перебудови апарату державного управління. Реалізація таких змін потребує впровадження низки важливих заходів і кроків, спрямованих як на оптимізацію управлінських процесів, так і на підвищення якості медичних послуг. Саме завдяки системним перетворенням у державному управлінні можна забезпечити ефективне функціонування оновленої галузі охорони здоров'я та досягти суттєвого покращення у сфері надання медичних послуг населенню.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання адміністративно-правового статусу закладів охорони здоров'я як суб'єктів надання публічних послуг, зокрема в контексті трансформації лікарень у комунальні некомерційні підприємства, стало об'єктом наукового аналізу низки дослідників. Серед них можна відзначити праці таких науковців, як Л. Обуховська, В. Лехан, О. Косиця, В. Галай, О. Корнійченко,

В. Кройтор, В. Теремецький, а також інших авторів, які досліджують правові, організаційні та управлінські аспекти функціонування медичних закладів в умовах реформування системи охорони здоров'я.

Метою статті є дослідження адміністративно-правового статусу закладів охорони здоров'я як суб'єктів надання публічних послуг, зокрема в контексті трансформації лікарень у комунальні некомерційні підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адміністративно-правовий статус закладів охорони здоров'я ґрунтується на адміністративній правосуб'єктності та визначається сукупністю норм адміністративного права, які регламентують їхнє місце в системі адміністративно-правових відносин і особливості надання медичних послуг.

Стаття 49 Конституції України гарантує безоплатність медичної допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, а також забороняє скорочення їхньої мережі. Таким чином, у межах чинного законодавства для державних і комунальних медичних установ дозволяється лише їх реорганізація, але не ліквідація чи зменшення кількості закладів. Необхідність реформування системи охорони здоров'я в Україні зумовлена актуальними проблемами, пов'язаними з наданням неякісної медичної допомоги, що порушує конституційні права громадян, закріплені у статтях 3, 48 і 49 Конституції України. Пошук ефективних правових механізмів для вирішення цих питань став підґрунтям для визначення ключових напрямів державної політики у сфері охорони здоров'я [1]. Відправним моментом для масштабного реформування слід вважати 2014–2015 роки, коли були прийняті важливі стратегічні документи: Програма діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегія сталого розвитку «Україна-2020». У цих документах визначено основну мету державної політики в сфері охорони здоров'я – забезпечення доступності та якості медичної допомоги, а також закладено стратегічні цілі й завдання реформи. Це стало поштовхом до системних змін, спрямованих на підвищення ефективності, прозорості й орієнтації галузі на потреби громадян [2].

Еволюція публічного управління системою охорони здоров'я в Україні розпочалася після здобуття незалежності у 1991 році й пройшла низку етапів, найважливішим із яких став період системних реформ, що розпочався у 2014 році, зокрема, відповідно до Закону України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» від 16 вересня 2014 року №1678-VII, Україна, обравши євроінтеграційний напрям, розпочала системне реформування сфери охорони здоров'я з метою наближення до європейських стандартів та створення пацієнт-орієнтованої системи медичного обслуговування [3].

Важливим кроком у цьому процесі стало ухвалення у 2016 році Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 р. № 1013-р. У документі були визначені основні проблеми галузі та запропоновано поетапну стратегію їх вирішення, що передбачала підготовчу, впроваджувальну й інтеграційну фази із завершенням до 2020 року. Ключовою метою реформи було переорієнтування фінансування – від моделі, заснованої на утриманні інфраструктури, до підходу, який фокусується на ефективності й результативності роботи медичних закладів. Серед головних новацій – впровадження гарантованого державою пакету медичних послуг, централізація бюджетних ресурсів на національному рівні шляхом створення Національної служби здоров'я України (НСЗУ) як єдиного замовника послуг, перехід до контрактної моделі закупівлі медичних послуг, надання автономії закладам охорони здоров'я через їх трансформацію у некомерційні підприємства, а також впровадження електронних інструментів управління [4].

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я» (№2002-VIII від 06.04.2017) започаткував реформу, спрямовану на створення мережі державних і комунальних медичних закладів із достатнім рівнем автономії для ефективного та своєчасного медичного обслуговування населення. У результаті заклади охорони здоров'я отримали фінансову та управлінську самостійність, що забезпечує належні ресурси для їхньої діяльності, та змінилися підходи до організації роботи медичних установ. Водночас визначення статусу закладів охорони здоров'я як підприємств, а також введення понять «медична послуга», «медичне обслуговування» та «постачальники медичних послуг», закріплених цим законом та Законом України «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів» (№2168-VIII від 19.10.2017), переводять українську медицину з командно-адміністративної моделі у сферу ринкових відносин [5].

З початку 2018 року в Україні стартувала медична реформа, яка передбачала запровадження нового підходу в системі охорони здоров'я, а саме – самостійний вибір пацієнтами лікаря первинної допомоги та підписання з ним декларації, незалежно від місця реєстрації чи проживання, що забезпечує індивідуальний підхід до лікування, підвищує доступність медичних послуг, сприяє запобіганню дискримінації, враховує потреби вразливих груп населення та забезпечує доступ до інформації про доступні методи лікування, що загалом сприяє вдосконаленню системи охорони здоров'я.

На підставі опрацювання наукових та нормативних джерел дослідження нами визначено основні цілі політики у сфері охорони здоров'я та медицини, а саме:

- підвищення якості медичних послуг шляхом вдосконалення підходів до управління галуззю;
- зниження фінансового навантаження на громадян при оплаті медичних витрат;
- підвищення стійкості та зміцнення національної системи охорони здоров'я через удосконалення механізмів управління захворюваннями;

– розширення доступності базових медичних послуг і посилення профілактичного напрямку у сфері громадського здоров'я.

О. Мостовенко підкреслює, що кожна людина фактично є потенційним пацієнтом, оскільки громадяни звертаються за медичними послугами не лише у випадках хвороби чи поганого самопочуття, а й для отримання необхідних довідок при працевлаштуванні, в процесі виконання професійних обов'язків або відповідно до вимог законодавства, що зумовлює постійну потребу у доступності та якості медичної допомоги. Незважаючи на те, що з часу проголошення незалежності України система надання медичних послуг зазнавала певних змін і трансформацій, правове забезпечення цієї сфери тривалий час не відповідало сучасним особливостям відносин між лікарем, пацієнтом та лікувальним закладом, а також не враховувало сучасних методів лікування, що призвело до відсутності дієвого механізму впровадження інновацій і не вирішило проблем, пов'язаних із використанням нових лікарських засобів. При цьому питання контролю якості медичних послуг залишаються предметом дискусій, а механізми відповідальності медичних установ і пацієнтів фактично не діють, крім того, недостатнє технічне оснащення закладів охорони здоров'я, яке має забезпечуватися державною підтримкою, змушує пацієнтів самостійно покривати ці витрати, що негативно впливає на доступність медичної допомоги [6].

Організація діяльності підприємства чи організації є ключовою функцією менеджменту, що передбачає розподіл робіт, завдань та обов'язків між працівниками, формування відповідної організаційної структури, а також чітке визначення зон відповідальності і повноважень кожного члена колективу. Ефективна організаційна діяльність, створення оптимальної системи підрозділів і встановлення функціональних взаємозв'язків між ними дозволяє керівництву запобігати хаосу, зменшувати ймовірність виникнення конфліктних ситуацій і забезпечувати сприятливі умови для ефективного функціонування виробничих та управлінських процесів, що сприяє досягненню стратегічних і тактичних цілей організації [7].

Заклад охорони здоров'я як суб'єкт медичних правовідносин має складний і багатогранний правовий статус, що проявляється у його участі в медичних правовідносинах з метою виконання основного завдання – надання якісної медичної допомоги пацієнтам. Відповідно до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», заклад охорони здоров'я визначається як юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, який здійснює медичне обслуговування населення на підставі відповідної ліцензії, використовуючи професійну діяльність медичних, фармацевтичних працівників і фахівців з реабілітації (абз. 1 ч. 1 ст. 3 Закону) [8].

У дисертаційному дослідженні Л. Обуховська наголошує, що децентралізація охорони здоров'я в Україні відповідає світовим тенденціям щодо зменшення ролі держави у прямому управлінні медициною, особливо важливою вона є для підвищення доступності якісних послуг у сільській місцевості. Зростання глобальних витрат на охорону здоров'я вимагає ефективнішого управління через передачу повноважень місцевим органам, що впливає на статус і умови праці медичних працівників та якість послуг. Трансформація галузі здійснюється із врахуванням міжнародного досвіду і включає реформи державного управління, співпрацю з міжнародними організаціями, оновлення підготовки кадрів та нормативної бази [9, с.40].

Згідно з українським законодавством, заклад охорони здоров'я – це юридична особа будь-якої форми власності або її відокремлений підрозділ, що надає медичне обслуговування на основі відповідної ліцензії та діяльності кваліфікованих медичних працівників і фахівців з реабілітації, причому порядок та умови такої діяльності визначаються адміністративно-правовими нормами [10].

Заклад охорони здоров'я виступає окремим суб'єктом правовідносин, маючи статус юридичної особи, яку можна створити як у формі приватного, так і публічного права. Незважаючи на дискусії щодо поділу юридичних осіб, медичні заклади поділяються на приватні та публічні (державні, комунальні), що створюються у розпорядчому порядку. Вони мають всі основні ознаки юридичної особи: організаційну єдність, відокремлене майно, самостійну відповідальність і право виступати в обігу від власного імені. Також закладам охорони здоров'я притаманні спеціальні юридичні риси, зокрема необхідність врахування потреб населення при створенні, що визначено нормативними актами і критеріями спроможності мережі надання медичних послуг. Окрім економічної функції, заклади несуть соціальну відповідальність, поєднуючи прагнення до прибутку із суспільною цінністю – задоволенням потреб населення у медичній допомозі. Їхня діяльність завжди містить елемент ризику через індивідуальні особливості кожного випадку у медичній практиці [11].

Актуальні проблеми у сфері охорони здоров'я пов'язані з неефективним використанням бюджетних коштів, надмірними гарантіями безкоштовного обслуговування та зростанням частки платних послуг, що позначається на рівності сторін у цивільно-правових відносинах. У цьому контексті, відповідно до Цивільного кодексу України, право на захист цивільних прав дедалі частіше поширюється на відносини у сфері медичних послуг. Згідно з класифікацією О.В. Корнілової, медична допомога поділяється за джерелом фінансування, категоріями отримувачів, суб'єктами та місцем надання. Таким чином, безоплатна медична допомога стає винятком, і держава має забезпечити довіру громадян до гарантованого конституцією права на безкоштовне медичне обслуговування [12].

Як зазначає В.Зверховська, правове регулювання медичного обслуговування в Україні здійснюється на трьох основних рівнях: конституційному, адміністративно-правовому та цивільно-правовому, що охоплюють не лише різні види правовідносин, а й різні джерела фінансування. Вона звертає увагу на відсутність чіткого розмежування між поняттями «медична послуга» та «медична допомога», оскільки право на охорону здоров'я сприймається як елемент соціального захисту, а тому ці поняття часто вважають тотожними й безкоштовними. Держава повинна забезпечувати умови для доступного і якісного медичного обслуговування всіх громадян. Водночас, на її думку, помилковим є підхід, за яким співвідношення медичних послуг і медичної допомоги розглядається як цілісне і як окреме, адже медична послуга є лише різновидом у структурі медичної допомоги – перша передбачає конкретне втручання чи сервіс, тоді як медична допомога – це комплекс заходів, спрямованих на профілактику, діагностику, лікування та підтримку здоров'я [13].

Поняття «публічна послуга» трактується науковцями по-різному: як послуга, що надається державними органами в інтересах платників податків; як сфера діяльності, спрямована на забезпечення життєдіяльності населення (зокрема, містобудування, транспорт, комунальні послуги, освіта, охорона здоров'я тощо); або як функція державних інституцій. На думку професора І.Венедіктової, публічна послуга – це суспільно значуща, законодавчо врегульована діяльність, яка надається індивідуально будь-якій особі за її зверненням або на підставі права, з урахуванням добровільного інтересу споживача, на рівних умовах, безоплатно або за цінами, встановленими державою [14].

Цілком слушною, на нашу думку, є позиція В.Савченко, який зазначає, що медичні послуги мають переважно нематеріальний характер, оскільки їхня основна мета полягає у впливі на здоров'я пацієнта через лікування, діагностику чи втручання, однак цей ефект завжди супроводжується матеріальними змінами в організмі людини. Важливою особливістю є споживчий характер таких послуг: їх надання і споживання відбувається одночасно, а результат проявляється у зміні стану здоров'я пацієнта. Крім того, медичні послуги відрізняються специфічним суб'єктним складом, оскільки передбачають обов'язкову участь пацієнта та закладу охорони здоров'я або лікаря, які мають визначений законодавством особливий правовий статус. Аналіз ст. 49 Конституції України, яка гарантує право кожного громадянина на охорону здоров'я та медичну допомогу, свідчить, що медичні послуги мають публічний характер і забезпечуються державним фінансуванням відповідних програм, а отже, надаються всім особам, які звертаються за їх отриманням [15].

Розглядаючи медичну послугу як товар на ринку, С. Марова та С. Вовк відзначають, що система охорони здоров'я є ключовою складовою соціального захисту в Україні, яка, попри наявність розгалуженої пострадянської мережі медичних закладів, поступово інтегрує сучасні ринкові елементи, зокрема активний розвиток приватного сектору. Однак, основне фінансування більшості лікувальних закладів досі здійснюється за рахунок державних коштів, що жорстко залежить від соціально-економічної ситуації в країні, а хронічний дефіцит ресурсів перешкоджає забезпеченню високої якості медичних послуг. У країнах із змішаною системою охорони здоров'я, де фінансування більш диверсифіковане, можливість надання якісних послуг відповідає реальним потребам споживачів і не викликає сумнівів [16].

Професор В. Теремецький зазначає, що внаслідок медичної реформи в Україні медична послуга стала розглядатися як товар і цивільно-правова послуга, що надало пацієнтам-споживачам можливість звертатися за захистом порушених прав. Це сприяло розвитку концепції захисту прав споживачів медичних послуг і визначенню правової природи таких послуг, а також права пацієнта на захист свого суб'єктивного права на охорону здоров'я. Паралельно з цими процесами сформувалася судова практика у справах, пов'язаних із неналежним виконанням медичних послуг, лікарськими помилками, оспоруванням договорів та відшкодуванням шкоди. Разом з тим, незважаючи на існуючі правові механізми захисту, залишаються практичні труднощі, зокрема недостатня обізнаність пацієнтів щодо своїх прав, що нерідко призводить до неукладення договорів про надання медичних послуг і ускладнює правову кваліфікацію таких відносин як договірних або деліктних [17].

На думку окремих експертів, у межах медичної реформи заклади охорони здоров'я в Україні отримали більшу господарську самостійність, спочатку трансформувалися у некомерційні комунальні підприємства, а згідно з новим законодавством – у комунальні некомерційні товариства. Такі товариства є непідприємницькими організаціями, засновником яких виступає територіальна громада, а основним документом для їхньої діяльності є фінансовий план, при цьому розподіл прибутку між учасниками заборонено. Після набуття чинності Законом про відміну Господарського кодексу України заклади охорони здоров'я можуть функціонувати лише як комунальні некомерційні товариства або комунальні установи, а зміна організаційно-правової форми відбуватиметься автоматично через оновлення даних у державному реєстрі без необхідності процедури перетворення. В свою чергу стаття 16 Основ законодавства України про охорону здоров'я викладається у новій редакції, згідно з якою заклади охорони здоров'я комунальної власності можуть створюватися та функціонувати лише як комунальні некомерційні товариства або комунальні установи. Таким чином, після набуття чинності цим законом можливість існування закладів охорони здоров'я у формі комунального некомерційного підприємства буде законодавчо виключена [18].

Проведене дослідження дозволяє нам обґрунтовано вважати, що оцінка якості медичних послуг у кожній країні та в кожній системі охорони здоров'я повинна ґрунтуватися на власних критеріях і структурі вимірювання, з огляду на особливості національного законодавства та організаційної моделі галузі.

Встановлення стандартів якості медичних послуг і їх закріплення у договорах про надання медичних послуг забезпечує ефективний правовий захист як пацієнтів, так і медичних закладів чи фахівців. Держава здійснює контроль за якістю та безпекою медичної допомоги через системи сертифікації, ліцензування, акредитації, стандартизації, а також організовує підготовку та підвищення кваліфікації медичного і фармацевтичного персоналу відповідно до затверджених стандартів освіти. Усі ці заходи здійснюються компетентними державними органами, що дає змогу забезпечити належний рівень контролю за медичною практикою й відповідність послуг встановленим стандартам.

Прагнучи Євроінтеграції ми не можемо не врахувати той факт, що сучасні моделі організації медичної галузі в країнах Західної Європи не є статичними, а постійно трансформуються й адаптуються до нових викликів, що сприяє підвищенню ефективності державного управління та забезпеченню доступності медичних послуг. Динаміка цих систем проявляється у взаємодії різних організаційних принципів і механізмів, які формувалися поступово під впливом історичних, політико-економічних і культурних чинників. Це зумовило різноманітність структурних моделей, що поєднують державні, напівдержавні, приватні некомерційні й комерційні заклади, які функціонують під різним рівнем державного контролю. Вдосконалення механізмів публічного управління у західноєвропейських країнах стало результатом тривалого процесу розвитку й адаптації систем охорони здоров'я до змінних умов середовища.

Висновки. Адміністративно-правовий статус закладів охорони здоров'я формується на основі спеціальних норм адміністративного права, які визначають їх правове становище, роль у системі суспільних відносин та особливості здійснення медичної діяльності. Згідно з Конституцією України, усім громадянам гарантується безоплатне отримання медичної допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, а скорочення їх мережі заборонене, що створює підґрунтя для подальших реформ у цій сфері. Важливим імпульсом для трансформації системи охорони здоров'я стали національні програми та євроінтеграційний курс, які визначили орієнтацію на європейські стандарти та пріоритетність пацієнт-орієнтованого підходу. У межах реформ було впроваджено автономію закладів, гарантований державою пакет медичних послуг, централізацію фінансування, а також поступовий перехід від командно-адміністративної моделі до ринкових і змішаних механізмів управління. Законодавство передбачає існування комунальних закладів виключно у формі некомерційних товариств або установ, що забезпечує більшу прозорість і ефективність їхньої роботи. Особливої актуальності набувають процеси децентралізації та впровадження сучасних управлінських практик, які сприяють розширенню доступу до якісних медичних послуг у різних регіонах, зокрема у сільській місцевості. Водночас залишаються актуальними питання фінансування, контролю за якістю, технічного забезпечення та правової обізнаності пацієнтів, що впливає на рівень їх захисту в разі порушення прав. Якість медичних послуг має відповідати державним стандартам і бути чітко регламентована у відповідних договорах, а контроль здійснюється через систему сертифікації, ліцензування та акредитації. Поступове впровадження ринкових механізмів із урахуванням європейського досвіду сприяє підвищенню ефективності та доступності медичної допомоги, при цьому права як пацієнтів, так і надавачів послуг отримують належний правовий захист.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Галай В. Стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 6. С.189-194. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.34>
3. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 році. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. №40. Ст. 2021.
4. Андрейченко, А. В., Журило, С. С., & Подмазко, О. М. (2025). Публічне управління розвитком сфери охорони здоров'я: міжнародний досвід, національні особливості та напрями підвищення ефективності. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*, 2025. С. 47-54. DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2025-3-328-47-54>
5. А.О. Гаврилюк, Р.Г. Жарлінська, Г.В. Даценко, В.П. Сорокоумов, А.А. Міщук, А.С. Котуза. Особливості удосконалення надання медичних послуг в Україні. *Світ медицини та біології*. 2019. № 3 (69) С. 39-43. DOI: 10.26724/2079-8334-2019-3-69-39-43
6. Мостовенко О.С. Реалізація права на медичну допомогу: цивільно-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. Київ, 2019. 198 с.
7. Мельник А., Адамик В. Аналізування організаційної діяльності закладу охорони здоров'я в умовах реформування галузі теоретико-методологічні та прикладні аспекти. *Економічний аналіз*. 2024. Том 34. № 1. С. 26-41. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2024.01.026>
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.

9. Обуховська Л.І. Імплементація інституту державної власності в систему місцевого самоврядування та діяльність закладів охорони здоров'я : дис. ... канд. наук з державного управління / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2020. 214 с.

10. Корнійченко О. Адміністративно-правовий статус закладу охорони здоров'я: детермінуючий вплив міністерства охорони здоров'я України. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»* 2025. Випуск № 03, частина 2. С 138-143. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.22>

11. Кройтор В. А. Юридичні ознаки закладу охорони здоров'я як спеціального суб'єкта медичних правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С.108-111. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/23>

12. Корнілова О. В. Медична допомога як вид соціального забезпечення : кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису: дис. ... на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Одеса, 2021. 262 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14843>

13. Зверховська В. Ф. Співвідношення понять "медична допомога" та "медична послуга": цивільно-правовий аспект. *Шерешевські читання: Проблеми цивілістики в умовах пандемії та ІТ : матер. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10 грудня 2021 р.) / МОН України, НУ "ОЮА" ; за заг.ред.д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова*. Одеса: Фенікс, 2021. С. 19-23.

14. Музика-Стефанчук О. А., Отрадна О. А., Данченко Т. В., Музика Л. А., Савенкова В. Г. Публічні адміністративні послуги у сфері охорони здоров'я. *Запорізький медичний журнал*. 2020. Т. 22. № 2 (119). С. 261-266. DOI: [10.14739/2310-1210.2020.2.200634](https://doi.org/10.14739/2310-1210.2020.2.200634)

15. Савченко В. Медичні послуги як об'єкт цивільних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук / Національна академія правових наук України, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака. Київ, 2014. 200 с.

16. Марова С. Ф., Вовк С. М. Медична послуга як товар медичного ринку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2017_4_4

17. Теремецький В. Медичні послуги і права пацієнтів: сучасні підходи до правового захисту. *Збірник наукових праць «Приватне право і підприємництво»*. 2025. Випуск 25. С. 255-277. DOI: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2025.25.30>

18. Селіванова І. Відміна ГК України: які наслідки прийняття законопроекту для закладів охорони здоров'я. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/vidmina-gk-ukrayini-yaki-naslidki-priynyattya-zakonoproektu-dlya-zakladiv-ohoroni-zdorovya.html>

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996, June 28). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].

2. Halai, V. (2022). Stratehiia reformuvannia systemy okhorony zdorov'ia v Ukraini [Strategy for reforming the healthcare system in Ukraine]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo* [Analytical and Comparative Jurisprudence], (6), pp. 189–194. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.34> [in Ukrainian].

3. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Zakon Ukrainy [On Ratification of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part: Law of Ukraine] (2014, September 16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], (40), art. 2021 [in Ukrainian].

4. Andreichenko, A. V., Zhurylo, S. S., & Podmazko, O. M. (2025). Publichne upravlinnia rozvytkom sfery okhorony zdorov'ia: mizhnarodnyi dosvid, natsionalni osoblyvosti ta napriamy pidvyshchennia efektyvnosti [Public management of healthcare development: international experience, national features and directions for increasing efficiency]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu* [Scientific Bulletin of the Odessa National Economic University], pp. 47–54. DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2025-3-328-47-54> [in Ukrainian].

5. Havryliuk, A. O., Zharlinska, R. H., Datsenko, H. V., Sorokoumov, V. P., Mishchuk, A. A., & Kotuza, A. S. (2019). Osoblyvosti udoskonalennia nadання medychnykh posluh v Ukraini [Peculiarities of improving the provision of medical services in Ukraine]. *Svit medytsyny ta biolohii* [World of Medicine and Biology], 3(69), pp. 39–43. DOI: [10.26724/2079-8334-2019-3-69-39-43](https://doi.org/10.26724/2079-8334-2019-3-69-39-43) [in Ukrainian].

6. Mostovenko, O. S. (2019). *Realizatsiia prava na medychnu dopomohu: tsyvilno-pravovi aspekty* [Implementation of the right to medical care: civil law aspects] (Doctoral dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv). Kyiv [in Ukrainian].

7. Melnyk, A., & Adamyk, V. (2024). Analizuvannia orhanizatsiinoi diialnosti zakladu okhorony zdorov'ia v umovakh reformuvannia haluzi: teoretyko-metodolohichni ta prykladni aspekty [Analyzing the organizational activity of a healthcare institution in the conditions of industry reform: theoretical, methodological and applied aspects]. *Ekonomichnyi analiz* [Economic Analysis], 34(1), pp. 26–41. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2024.01.026> [in Ukrainian].

8. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorov'ia: Zakon Ukrainy [Fundamentals of the legislation of Ukraine on healthcare: Law of Ukraine] (1992, November 19). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], (4), art. 19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> [in Ukrainian].
9. Obukhovska, L. I. (2020). *Implementatsiia instytutu derzhavnoi vlasnosti v systemu mistsevoho samovriaduvannia ta diialnist zakladiv okhorony zdorov'ia* [Implementation of the institute of state property into the system of local self-government and the activities of healthcare institutions] (Doctoral dissertation, Classic Private University). Zaporizhzhia [in Ukrainian].
10. Korniihenko, O. (2025). Administrativno-pravovyi status zakladu okhorony zdorov'ia: determinuiuchy vplyv ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy [Administrative and legal status of a healthcare institution: the determining influence of the Ministry of Health of Ukraine]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo* [Analytical and Comparative Jurisprudence], 3(2), pp. 138–143. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.22> [in Ukrainian].
11. Kroitor, V. A. (2023). Yurydychni oznaky zakladu okhorony zdorov'ia yak spetsialnoho sub'iekta medychnykh pravovidnosyn [Legal features of a healthcare institution as a special subject of medical legal relations]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal* [Juridical Scientific Electronic Journal], (12), pp. 108–111. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/23> [in Ukrainian].
12. Kornilova, O. V. (2021). *Medychna dopomoha yak vyd sotsialnoho zabezpechennia* [Medical assistance as a type of social security] (Doctoral dissertation, Odesa, 081 Law). URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14843> [in Ukrainian].
13. Zverkhovska, V. F. (2021). Spivvidnoshennia poniat "medychna dopomoha" ta "medychna posluha": tsyvilno-pravovyi aspekt [Correlation between the concepts of "medical care" and "medical service": civil law aspect]. In Ye. O. Kharytonov (Ed.), *Shereshevski chytannia: Problemy tsyvilistyky v umovakh pandemii ta IT* [Shereshevsky readings: Problems of civil law in terms of pandemic and IT] (pp. 19–23). Odesa: Feniks [in Ukrainian].
14. Muzyka-Stefanchuk, O. A., Otradsnova, O. A., Danchenko, T. V., Muzyka, L. A., & Savenkova, V. G. (2020). Publichni administrativni posluhy u sferi okhorony zdorov'ia [Public administrative services in the healthcare sector]. *Zaporozhye Medical Journal*, 22(2), pp. 261–266. DOI: 10.14739/2310-1210.2020.2.200634 [in Ukrainian].
15. Savchenko, V. (2014). *Medychni posluhy yak ob'ekt tsyvilnykh pravovidnosyn* [Medical services as an object of civil legal relations] (Doctoral dissertation, Research Institute of Private Law and Entrepreneurship). Kyiv [in Ukrainian].
16. Marova, S. F., & Vovk, S. M. (2017). Medychna posluha yak tovar medychnoho rynku [Medical service as a medical market product]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok* [Public Administration: Improvement and Development], (4). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2017_4_4 [in Ukrainian].
17. Teremetskyi, V. (2025). Medychni posluhy i prava patsientiv: suchasni pidkhody do pravovoho zakhystu [Medical services and patients' rights: modern approaches to legal protection]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo* [Private Law and Entrepreneurship], (25), pp. 255–277. DOI: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2025.25.30> [in Ukrainian].
18. Selivanova, I. (n.d.). Vidmina HK Ukrainy: yaki naslidky pryiniattia zakonoproiektu dlia zakladiv okhorony zdorov'ia [Abolition of the Commercial Code of Ukraine: what are the consequences of passing the bill for healthcare institutions]. *Yurydychna Hazeta*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/vidmina-gk-ukrayini-yaki-naslidki-priynyattya-zakonoproiektu-dlya-zakladiv-okhorony-zdorovya.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 24.11.2025

УДК 347.736

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-343-348

Загрішева Надія Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права ВНЗ "Київський університет ринкових відносин"
happylaw@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3605-8912

ПРАВОВА ПРИРОДА ВИНАГОРОДИ АРБІТРАЖНОГО КЕРУЮЧОГО

У статті досліджується правова природа винагороди арбітражного керуючого як особливого різновиду оплати за незалежну професійну діяльність у процедурах банкрутства. Встановлено, що зазначена винагорода має комплексну правову природу: вона поєднує ознаки оплати за незалежну професійну діяльність та публічно-правового інструменту

забезпечення ефективності процедур неплатоспроможності. Структурно винагорода арбітражного керуючого охоплює основну (щомісячну гарантовану) та додаткову (результативну, стимулюючу) складові. Проаналізовано основні міжнародні моделі нарахування винагороди: погодинну, відсоткову від реалізації активів та комбіновану. Детально досліджено досвід британської реформи 2015 року, яка запровадила механізм попереднього кошторису витрат арбітражного керуючого як граничного обмеження розміру виплат відповідно до Insolvency (Amendment) Rules 2015, а також виявлені звітном Кемпсон системні недоліки у механізмі контролю незабезпечених кредиторів за розміром винагороди. Охарактеризовано правовий режим оплати послуг арбітражного керуючого за Кодексом України з процедур банкрутства, розмежовано поняття виникнення права на винагороду та її фактичної виплати. Виявлено системні практичні проблеми фінансового забезпечення: відсутність гарантованого механізму виплати понад перші три місяці провадження, неможливість примусового стягнення та відсутність фонду авансування. Проаналізовано рішення ЄСПЛ у справі «Фесенко проти України» від 10 жовтня 2024 року та ключові постанови Верховного Суду України як орієнтири для вдосконалення національного законодавства. Запропоновано запровадити спеціальний гарантійний фонд виплати винагороди арбітражним керуючим та законодавчо закріпити право ініціюючого кредитора обирати кандидатуру арбітражного керуючого на постійній основі, що відповідатиме принципу диспозитивності господарського судочинства.

Ключові слова: арбітражний керуючий, банкрутство, боржник, винагорода, кредитор, міжнародна судова практика, національне законодавство, неплатоспроможність, нормативно-правовий акт, правовий статус арбітражного керуючого, юридична відповідальність.

Zagrisheva N. LEGAL NATURE OF THE ARBITRATION MANAGER'S FEE

The article examines the legal nature of the insolvency practitioner's remuneration as a special type of payment for independent professional activities in bankruptcy proceedings. It is established that the said remuneration has a complex legal nature: it combines features of payment for independent professional activity and a public-law instrument for ensuring the effectiveness of insolvency procedures. Structurally, the insolvency practitioner's remuneration comprises a basic (monthly, guaranteed) and an additional (performance-based, incentive) component. The main international models of remuneration calculation are analyzed: hourly, percentage of asset realisation proceeds, and combined. The experience of the British reform of 2015, which introduced the mechanism of preliminary fee estimates as a cap on remuneration under the Insolvency (Amendment) Rules 2015, is examined in detail, as are the systemic deficiencies in the control of remuneration by unsecured creditors identified in the Kempson Report. The legal regime governing insolvency practitioners' remuneration under the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures is characterised, and the concepts of the accrual of the right to remuneration and its actual payment are distinguished. Systemic practical problems are identified: the absence of a guaranteed payment mechanism beyond the first three months of proceedings, the impossibility of compulsory enforcement, and the absence of an advance fund. The ECtHR judgment in Fesenko v. Ukraine of 10 October 2024 and key rulings of the Supreme Court of Ukraine are analysed as benchmarks for legislative reform. It is proposed to establish a special guarantee fund for insolvency practitioners' remuneration and to legislatively enshrine the initiating creditor's right to select the insolvency practitioner on a permanent basis, in accordance with the principle of party autonomy in commercial proceedings.

Keywords: arbitration practitioner, bankruptcy, debtor, remuneration, creditor, international case law, national legislation, insolvency, regulatory act, legal status of the arbitration practitioner, legal liability.

Постановка проблеми. Інститут банкрутства в Україні є одним з ключових механізмів врегулювання відносин неплатоспроможності, відновлення фінансової стабільності суб'єктів господарювання та задоволення вимог кредиторів. Центральною фігурою у цьому процесі виступає арбітражний керуючий — незалежний професіонал, який здійснює повноваження розпорядника майна, керуючого санацією або ліквідатора залежно від стадії провадження. Ефективність виконання ним функцій безпосередньо залежить від належного фінансового забезпечення його діяльності, зокрема від своєчасної та повної виплати грошової винагороди.

Попри прийняття Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУЗПБ), питання правової природи та механізмів виплати винагороди арбітражного керуючого залишаються дискусійними. У правозастосовній практиці спостерігаються ситуації, коли арбітражні керуючі фактично виконують обов'язки без реальної можливості отримати винагороду, що суперечить як конституційним гарантіям права на оплату праці (ст. 43 Конституції України), так і міжнародним стандартам захисту прав людини (ст. 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Ця проблема набула особливої гостроти в умовах воєнного стану та підтверджена рішенням ЄСПЛ у справі «Фесенко проти України» від 10 жовтня 2024 року [1].

Таким чином, наукове дослідження правової природи винагороди арбітражного керуючого, її структури, підстав виникнення та механізмів виплати є надзвичайно актуальним як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковці вказують на теоретичні й практичні проблеми виплати винагород у ліквідаційних процедурах та необхідність прозорих процедур. [4; 5; 11] Міжнародні дослідження демонструють різноманітні підходи до винагороди арбітражним керуючим за кордоном, що може слугувати орієнтиром для України. [1; 2; 3] Судові справи 2023–2024 рр. уточнюють порядок нарахування винагороди та її статус як грошового зобов'язання, забезпечуючи контроль і незалежність арбітражних керуючих. [6; 7; 9; 10]

Метою статті є комплексний аналіз правової природи винагороди арбітражного керуючого в Україні, дослідження міжнародних моделей нарахування такої винагороди, виявлення практичних проблем її реалізації у вітчизняному законодавстві та формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання винагороди арбітражних

керуючих у світі характеризується різноманітністю підходів. У міжнародній практиці виокремлюють декілька основних моделей нарахування. Найпоширенішою є погодинна оплата праці, яка передбачає нарахування винагороди залежно від фактичного часу, витраченого на виконання завдань, помноженого на погодинну ставку. Цей підхід широко застосовується у Великобританії, Австралії, Сінгапурі та Гонконзі й забезпечує прозорість та деталізацію виконаної роботи, хоча може стимулювати подовження процедур для збільшення розміру винагороди [2].

Другою за поширеністю є модель нарахування відсотка від реалізації активів боржника. Така система практикується у Німеччині та деяких інших європейських країнах і передбачає пряму залежність розміру винагороди від результатів ліквідації майна, що стимулює ефективне управління активами. У ряді юрисдикцій застосовується комбінована модель, яка поєднує погодинну оплату з процентною часткою від реалізації окремих активів або виконання окремих етапів справи. Менш поширеними залишаються фіксовані ставки та статутні шкали, що забезпечують передбачуваність витрат, проте не завжди відображають фактичний обсяг роботи арбітражного керуючого [2].

Еволюція британської системи регулювання демонструє тенденцію до посилення прозорості та контролю. Зокрема, Insolvency (Amendment) Rules 2015, що набрали чинності 1 жовтня 2015 року, зобов'язали арбітражних керуючих заздалегідь надавати узагальнений кошторис передбачуваних витрат та опис робіт, які плануються виконати. Такі розрахунки встановлюють граничний розмір винагороди, що може бути змінений лише за погодженням між арбітражним керуючим та кредиторами [3]. Таким чином, кошторис виконує функцію «стелі» винагороди, запобігаючи можливим зловживанням.

Звіт Кемпсон, підготовлений у межах британської реформи законодавства про неплатоспроможність, виявив системні недоліки у механізмі контролю за винагородою арбітражних керуючих з боку незабезпечених кредиторів. Серед основних причин неефективного контролю дослідниця виокремила: апатію кредиторів; брак знань та розуміння процедур неплатоспроможності; відсутність прозорості щодо розміру винагороди; витрати альтернативної можливості; нездатність впливати на процес. Для усунення виявлених недоліків запропоновано три комплекси заходів: заходи прозорості, спрощення структури винагороди та посилені нагляд регуляторів [3].

Відповідно до ст. 30 КУзПБ арбітражний керуючий здійснює свої повноваження за грошову винагороду, яка складається з основної та додаткової грошової винагороди. Окрім того, арбітражний керуючий може отримувати від кредиторів кошти з фонду для авансування грошової винагороди. Необхідно розмежовувати поняття «виникнення права на грошову винагороду» та «виплата грошової винагороди»: право вимоги основної грошової винагороди виникає в останній день кожного календарного місяця виконання повноважень, однак виплата не проводиться автоматично [4, с. 25].

Додаткова грошова винагорода має подвійну правову природу - вона поєднує компенсаційний та стимулюючий характер, оскільки безпосередньо пов'язується з досягненням конкретного економічного результату - задоволенням вимог кредиторів за рахунок реалізації активів боржника [6]. Прогресивна модель додаткової винагороди, розмір якої корелює з ефективністю виявлення, збереження та реалізації активів боржника, сприятиме не лише підвищенню якості процедур банкрутства, але й максимізації задоволення вимог кредиторів.

З'ясування правової природи винагороди арбітражного керуючого потребує визначення її місця в системі суміжних правових інститутів. Діяльність арбітражного керуючого прирівнюється до діяльності приватного виконавця, приватного нотаріуса, адвоката - тобто осіб, що здійснюють незалежну професійну діяльність. Відповідно, В.Е. Беяневич та О.А. Беяневич наголошують, що відмова від оплати послуг арбітражного керуючого за відсутності майна у боржника може розцінюватись як примушення його виконувати повноваження без оплати праці, що суперечить ст. 43 Конституції України та ст. 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [7]. Підкреслимо, що майна боржника в цьому випадку включаються і криптовалюти. І навіть, одиниці криптовалюти, наявні на гаманцях криптовалюти боржника, можуть бути використані для розрахунку із кредиторами або реалізації плану санації. Тому у процедурі розпорядження майном боржника мораторій має накладатися на ці гаманці боржника, а інформація про них має бути надана арбітражному керуючому [14, с. 557].

Зауважимо, що згідно з ч. 1 ст. 28 КУзПБ кандидатура арбітражного керуючого для виконання повноважень розпорядника майна визначається судом шляхом автоматизованого відбору за принципом випадкового вибору. Ця обставина позбавляє ініціюючого кредитора права обирати розпорядника та фактично усуває ринковий механізм встановлення ціни послуг арбітражного керуючого, що є однією з системних вад чинного правового регулювання.

На практиці щомісячне отримання арбітражним керуючим винагороди гарантоване лише за перші три місяці процедури розпорядження майном із коштів, авансованих заявником на депозитний рахунок суду. В подальшому, у разі відсутності або недостатності у боржника грошових коштів, арбітражний керуючий набуває права на винагороду лише у ліквідаційній процедурі після реалізації ліквідаційної маси банкрута [5, с. 12]. За відсутності або недостатності ліквідаційної маси винагорода зазвичай стягується судом із кредиторів за наслідками ліквідаційної процедури відповідно до принципу пропорційності їх грошовим вимогам до боржника.

А. Данілов слушно зауважує, що примусове стягнення грошової винагороди на користь арбітражного

керуючого у спосіб, не передбачений чинним законодавством, із кредиторів завдає останнім непередбачених додаткових матеріальних збитків та фактично призводить до порушення публічного порядку і права власності кредиторів [5, с. 12]. Кредитори, звертаючись до суду із вимогами у справі про банкрутство, розраховують на погашення заборгованості за рахунок майнових активів боржника і аж ніяк не бажають додатково нести витрати. Тому покладання на кредитора обов'язку оплачувати роботу арбітражного керуючого є економічно не виправданим та несправедливим [8, с. 207].

Важливим орієнтиром для правозастосовної практики є позиція Великої Палати Верховного Суду, сформульована у постанові від 19 квітня 2023 року у справі № 5002-17/1718-2011: основними отримувачами послуг арбітражного керуючого є кредитори, а отже саме вони мають контролювати діяльність арбітражного керуючого та нести відповідні фінансові зобов'язання [9]. У постанові ВС від 23 січня 2024 року у справі № 910/65/14 підтверджено, що арбітражний керуючий є суб'єктом незалежної професійної діяльності, а у випадках відсутності фінансування суд може покласти витрати на оплату послуг арбітражного керуючого на кредиторів пропорційно до їхніх вимог [10].

Принципово важливим є рішення ЄСПЛ від 10 жовтня 2024 року у справі «Фесенко проти України», яким констатовано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод через надмірну тривалість процедури банкрутства. Однією з причин тривалого розгляду справи була неможливість призначення ліквідатора через відсутність фінансування його діяльності [1]. Це рішення підтверджує, що затягування строків через не виплату винагороди арбітражному керуючому є системною проблемою, яка потребує негайного вирішення на рівні законодавства та судової практики.

В. К. Богатир пропонує два альтернативних напрями вирішення проблеми фінансового забезпечення виплати винагороди арбітражному керуючому. По-перше, завдання з виплати винагороди у певній частині або повністю може брати на себе держава на основі вироблення та запровадження відповідних правил, що мінімізують корупційні ризики. По-друге, завдання з виплати винагороди можна покласти на спеціальний фонд, аналогічний Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, до якого здійснювали б внески всі суб'єкти господарювання – потенційні кредитори та боржники [8, с. 207].

Остання модель видається більш привабливою з огляду на розподіл фінансового навантаження між великою кількістю платників, що дозволяє зменшити розмір індивідуального внеску до незначної суми. Будь-яке підприємство за несприятливих економічних умов може опинитися перед ризиком бути визнаним банкрутом або стати кредитором у справі про банкрутство, тому системне страхування витрат на виплату винагороди арбітражному керуючому є виправданим.

Додатково вважаємо за доцільне законодавчо закріпити положення про призначення арбітражного керуючого за заявою ініціюючого кредитора як постійно чинне - не лише на перехідний період до запуску Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Це дозволить дотриматися принципу диспозитивності господарського судочинства та гарантуватиме кредиторів право витратити кошти на того арбітражного керуючого, якому він дійсно довіряє.

Висновки. За своєю правовою природою винагорода арбітражного керуючого є комплексною поняттям, поєднуючи ознаки оплати за незалежну професійну діяльність та публічно-правового інструменту забезпечення ефективності процедур неплатоспроможності. Проаналізувавши міжнародну практику доходимо до висновку, що домінуючою системою винагороди арбітражного керуючого є погодинне та відсоткове нарахування винагороди. Зокрема, досвід Великобританії, пов'язаний з частковим реформуванням підходу до банкрутства, який відбувся у 2015 році демонструє тенденцію до посилення прозорості та превентивного контролю через механізм попереднього кошторису як граничного обмеження розміру виплат. На жаль, чинне національне законодавство не пропонує дієвого механізму гарантованої виплати винагороди арбітражному керуючому протягом усього провадження у справі. Це порушує конституційне право на оплату праці (ст. 43 Конституції України) і підтверджується практикою ЄСПЛ - зокрема, рішенням у справі «Фесенко проти України» [1]. Для вирішення системних проблем запропоновано запровадити спеціальний фонд гарантування виплати винагороди арбітражним керуючим з широкою базою учасників, а також законодавчо закріпити право ініціюючого кредитора обирати кандидатуру арбітражного керуючого на постійній основі. Зазначені заходи сприятимуть підвищенню ефективності інституту арбітражного керуючого, забезпеченню балансу інтересів усіх учасників провадження у справі про банкрутство та приведенню вітчизняного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Case of Fesenko v. Ukraine (Заява № 18693/16) : стислий виклад рішення від 10 жовтня 2024 р. *Верховний Суд України*. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/zakonodavstvo/Fesenko_Ukraine.pdf
2. Aston University Insolvency Research Group. International Approaches to Insolvency Practitioner Fees (Research Paper). Aston University, 2022. URL: https://publications.aston.ac.uk/id/eprint/33063/2/Insolv_Int_IP_Fees_AAM.pdf
3. Conway L. Insolvency Practitioners' Fees: Research Briefing Paper. House of Commons Library, 5 Dec. 2019. № CBP 7402. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-7402/CBP-7402.pdf>
4. Бутирський А. А., Ніколенко Л. М. Виплата винагороди арбітражному керуючому у справі про банкрутство: теоретичні і практичні проблеми. *Економіка та право*. 2021. № 2 (61). DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.02.025>.

5. Данілов А. Актуальні питання сплати грошової винагороди та відшкодування витрат арбітражного керуючого. *Право України*. 2020. № 10. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3af12457-a7bb-4c6d-97af-0dd8f993c975/content?utm_source=chatgpt.com
6. Зимненко Є. Додаткова грошова винагорода як інструмент забезпечення незалежності арбітражного керуючого (2024). URL: <https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/629/572>.
7. Беяневич В. Е., Беяневич О. А. Науковий висновок щодо визнання основної винагороди приватного виконавця грошовим зобов'язанням у розумінні статті 1 Кодексу України з процедур банкрутства. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/nauk_visn/Nauk_visn_916_1456_21.pdf
8. Богатир В. К. Прогалини законодавства про банкрутство в частині оплати винагороди арбітражному керуючому. *Розвиток науки і техніки: проблеми та перспективи : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Київ, 21 травня 2020 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2020. С. 206–208.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 квітня 2023 р. у справі № 5002-17/1718-2011. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=110749455>
10. Постанова Верховного Суду від 23 січня 2024 р. у справі № 910/65/14. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=116510905>
11. Богатир В. К. Ліквідаційна процедура як заключна процедура у справах про банкрутство : монографія; за ред. докт. юрид. наук., професора Б.В. Дерев'янка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 210 с.
12. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-18>.
13. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
14. Дерев'янка Б. В., Коломєць Т. О., Колпаков В. К. Криптовалюта як об'єкт процедур банкрутства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 655–658 DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/158>

REFERENCES:

1. European Court of Human Rights. (2024). *Case of Fesenko v. Ukraine* (Application No. 18693/16). Judgment of 10 October 2024. https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/zakonodavstvo/Fesenko_Ukraine.pdf [in Ukrainian].
2. Aston University Insolvency Research Group. (2022). *International approaches to insolvency practitioner fees* [Research Paper]. Aston University. https://publications.aston.ac.uk/id/eprint/33063/2/Insolv_Int_IP_Fees_AAM.pdf [in English].
3. Conway, L. (2019, December 5). *Insolvency practitioners' fees* (Research Briefing Paper No. CBP 7402). House of Commons Library. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-7402/CBP-7402.pdf> [in English].
4. Butyrskyi, A. A., & Nikolenko, L. M. (2021). Vyplata vynahorody arbitrazhnomu keruyuchomu u spravi pro bankrutstvo: teoretychni i praktychni problemy [Payment of remuneration to an insolvency practitioner in a bankruptcy case: theoretical and practical problems]. *Ekonomika ta pravo*, 2(61). <https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.02.025> [in Ukrainian].
5. Danilov, A. (2020). Aktualni pytannia splaty hroshovoi vynahorody ta vidshkoduvannia vytrat arbitrazhnoho keruyuchoho [Current issues of payment of monetary remuneration and reimbursement of expenses of an insolvency practitioner]. *Pravo Ukrainy*, 10. https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3af12457-a7bb-4c6d-97af-0dd8f993c975/content?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
6. Zymnenko, Ye. (2024). Dodatкова hroshova vynahoroda yak instrument zabezpechennia nezalezhnosti arbitrazhnoho keruyuchoho [Additional monetary remuneration as a tool for ensuring the independence of an insolvency practitioner]. <https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/629/572> [in Ukrainian].
7. Belyanovich, V. E., & Belyanovich, O. A. (2021). Naukovyi vysnovok shchodo vyznannia osnovnoi vynahorody pryvatnoho vykonavtsia hroshovym zobov'yazanniam u rozuminni statti 1 Kodeksu Ukrainy z protsedur bankrutstva [Scientific opinion on the recognition of the basic remuneration of a private enforcement officer as a monetary obligation within the meaning of Article 1 of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures]. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/nauk_visn/Nauk_visn_916_1456_21.pdf [in Ukrainian].
8. Bohatyr, V. K. (2020). Prohaly zakonodavstva pro bankrutstvo v chastyni oplaty vynahorody arbitrazhnomu keruyuchomu [Gaps in bankruptcy legislation regarding the payment of remuneration to an insolvency practitioner]. In *Rozvytok nauky i tekhniki: problemy ta perspektyvy* [Development of science and technology: problems and prospects] (pp. 206–208). DNDI MVS Ukrainy. [in Ukrainian].
9. Velyka Palata Verkhovnoho Sudu [Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine]. (2023, April 19). *Postanova u spravi № 5002-17/1718-2011* [Resolution in case No. 5002-17/1718-2011]. <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=110749455> [in Ukrainian].
10. Verkhovnyi Sud Ukrainy [Supreme Court of Ukraine]. (2024, January 23). *Postanova u spravi №*

910/65/14 [Resolution in case No. 910/65/14]. <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=116510905> [in Ukrainian].

11. Bohaty, V. K. (2021). *Likvidatsiina protsedura yak zakliuchna protsedura u spravakh pro bankrutstvo* (B. V. Derev'ianka, Ed.). Odesa: Vydavnychiy dim «Hel'vetyka». [in Ukrainian].

12. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva [Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures], No. 2597-VIII (2018). *Verkhovna Rada Ukrainy*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-18> [in Ukrainian].

13. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996). *Verkhovna Rada Ukrainy*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

14. Derevianko, B. V., Kolomoiets, T. O., & Kolpakov, V. K. (2024). Kryptovaliuta yak ob'iekt protsedur bankrutstva [Cryptocurrency as an object of bankruptcy procedures]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (3). <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/158> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 24.11.2025

УДК 347.777

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-348-352

Рубля Олександр Сергійович,

аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

as.rublya@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-5789-8886

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

У статті досліджено нормативно-правове регулювання захисту персональних даних органами публічної влади в Україні. Обґрунтовано, що захист персональних даних є невід'ємною складовою забезпечення фундаментальних прав і свобод людини, зокрема права на приватність, конфіденційність та інформаційну безпеку. Визначено, що в сучасному суспільстві персональні дані набувають значення самостійної соціальної цінності та важливого ресурсу публічного управління, що зумовлює підвищені вимоги до їх правового захисту.

Проаналізовано систему міжнародно-правових актів у досліджуваній сфері, зокрема положення універсальних та регіональних документів, а також охарактеризовано європейські стандарти захисту персональних даних, що формують орієнтири для розвитку національного законодавства. Особливу увагу приділено Загальному регламенту про захист даних (GDPR) та Конвенції 108 як базовим актам у цій сфері.

Розглянуто національну систему нормативно-правового забезпечення захисту персональних даних, включаючи конституційні норми, спеціальне законодавство та підзаконні акти. Встановлено, що органи публічної влади здійснюють обробку персональних даних у межах своїх повноважень, зобов'язані забезпечувати законність, прозорість та безпеку відповідних процесів і несуть юридичну відповідальність за порушення законодавства.

Виявлено основні проблеми правового регулювання, зокрема фрагментарність законодавства, наявність колізій та недостатню відповідність європейським стандартам. Обґрунтовано необхідність удосконалення нормативної бази, гармонізації із правом ЄС та посилення механізмів контролю. Зроблено висновок, що ефективний захист персональних даних є важливою умовою забезпечення прав людини, підвищення довіри до державних інституцій та інтеграції України до європейського правового простору.

Ключові слова: правове регулювання, нормативно-правове регулювання, персональні дані, захист персональних даних, органи публічної влади.

Rublya O. REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF PERSONAL DATA PROTECTION BY PUBLIC AUTHORITY BODIES

The article examines the regulatory and legal regulation of personal data protection by public authorities in Ukraine. It is substantiated that the protection of personal data is an integral part of ensuring fundamental human rights and freedoms, in particular the right to privacy, confidentiality and information security. It is determined that in modern society personal data acquire the significance of an independent social value and an important resource of public administration, which determines increased requirements for their legal protection.

The system of international legal acts in the studied area is analyzed, in particular the provisions of universal and regional documents, and the European standards for personal data protection that form guidelines for the development of national legislation are also characterized. Particular attention is paid to the General Data Protection Regulation (GDPR) and Convention 108 as basic acts in this area.

The national system of regulatory and legal support for the protection of personal data is considered, including constitutional norms, special legislation and by-laws. It is established that public authorities process personal data within the scope of their powers, are obliged to ensure the legality, transparency and security of the relevant processes and are legally responsible for violations of the law.

The main problems of legal regulation are identified, in particular the fragmentation of legislation, the presence of

conflicts and insufficient compliance with European standards. The need to improve the regulatory framework, harmonization with EU law and strengthening control mechanisms is substantiated. It is concluded that effective protection of personal data is an important condition for ensuring human rights, increasing trust in state institutions and integrating Ukraine into the European legal space.

Keywords: legal regulation, regulatory and legal regulation, personal data, personal data protection, public authorities.

Постановка проблеми. В умовах активної цифровізації публічного управління органи державної влади акумулюють і обробляють значні масиви персональних даних громадян у державних реєстрах, інформаційних системах та електронних сервісах. З огляду на зростання ролі інформації як стратегічного ресурсу держави, забезпечення надійного захисту персональних даних перетворюється на ключову умову довіри суспільства до органів державної влади та ефективності державного управління в цілому. У сучасних умовах війни, кіберзагроз та гібридних атак, які часто спрямовані саме на порушення цілісності та конфіденційності державних інформаційних ресурсів, питання безпеки персональних даних набувають не лише правового, а й національного значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми захисту персональних даних досліджувалися багатьма науковцями у сфері адміністративного та інформаційного права, зокрема такими вченими як: Т.Гуржій, Р.Калюжний, А.Кучеренко, С.Литвин, В.Радкевич, М.Різак, В.Серьогін, В.Теремецький, А.Тунік, Д.Цвірюк, М.Швець та ін. Водночас питання діяльності органів публічної влади у цій сфері потребує подальшого комплексного дослідження з урахуванням сучасних викликів та євроінтеграційних процесів.

Мета статті – комплексний аналіз чинної нормативно-правової бази України у сфері захисту персональних даних, визначення особливостей та проблем правового регулювання їх обробки органами публічної влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Захист персональних даних має визначальне значення для забезпечення фундаментальних прав і свобод людини, закріплених у Конституції України та міжнародно-правових актах. Персональні дані становлять основу приватного життя особи, а тому їх належне збереження та обробка є ключовим елементом реалізації права на недоторканність особистого та сімейного життя, права на повагу до гідності, права на свободу самовизначення та інформаційну автономію. У цифрову епоху персональні дані перетворилися на важливий ресурс, що використовується при прийнятті управлінських рішень, наданні електронних послуг, формуванні державної політики, а тому їхній захист напряму пов'язаний із гарантіями демократизму, прозорості та підзвітності влади.

Особливе значення захист персональних даних має у діяльності органів публічної влади, які володіють найбільшими масивами відомостей про громадян – від демографічних реєстрів до медичних, соціальних, податкових та інших даних. Саме держава зобов'язана забезпечити високий рівень безпеки цих відомостей, оскільки будь-яке порушення може спричинити шкоду не лише окремій особі, а й суспільству загалом: від дискримінації та порушення приватності до маніпулятивного впливу, шахрайства або загроз національній безпеці.

В умовах постіндустріального розвитку суспільства персональні дані фізичних осіб набувають особливої ваги, виступаючи окремою соціальною цінністю та предметом правового врегулювання. Захист персональних даних також має стратегічне значення для модернізації державного управління та побудови ефективних цифрових сервісів. Суспільна довіра до електронних послуг, державних реєстрів та інформаційних систем прямо залежить від того, наскільки надійно обробляються та зберігаються персональні дані громадян.

Нормативно-правове регулювання захисту персональних даних відіграє ключову роль у забезпеченні реалізації та охорони фундаментальних прав людини на повагу до приватного життя, конфіденційності та інформаційну безпеку. Саме чітко сформульовані норми права визначають межі та умови обробки персональної інформації, встановлюють гарантії недоторканності особистих відомостей, закріплюють принципи відкритості, справедливості та пропорційності, що є обов'язковими для діяльності органів публічної влади. З огляду на значні обсяги даних, які обробляють державні органи, законодавче регулювання виступає фундаментом, що забезпечує збалансованість між інтересами публічного управління та правами людини. В межах нашого дослідження розглянемо систему нормативно-правових актів із захисту персональних даних органами публічної влади в Україні.

Нормативно-правове забезпечення захисту персональних даних передусім ґрунтується на праві людини на повагу до її приватного життя, правом на приватність, яке закріплене в таких міжнародних актах, як: Загальна декларація прав людини 1948 р. (ст. 12), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ст. 8), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 1966 р. (ст. 17).

Для сучасної правової системи України особливого значення набуває європейський досвід правового регулювання інституту персональних даних. Важливим є осмислення основних тенденцій у цій сфері як у контексті реалізації закріпленого на конституційному рівні євроінтеграційного курсу правової політики України, так і з огляду на необхідність подальшого нормативного врегулювання інноваційних сфер, пов'язаних із обробкою персональних даних. Як слушно вказує Ю.Коваленко, «забезпечення належного рівня захисту персональних даних відповідно до найвищих європейських та міжнародних стандартів у цій сфері безпосередньо впливає як з Угоди про асоціацію, так і набуття Україною офіційного статусу кандидата на членство в ЄС» [1, с. 138].

Орієнтиром для національної правової системи у сфері правового регулювання та забезпечення захисту персональних даних є Регламент (Євросоюзу) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 р. про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних (також відомий у науковій літературі як: «Загальний регламент про захист даних» або «General Data Protection Regulation – GDPR» [2]. Даний Регламент передбачає єдиний набір правил захисту персональних даних для всіх держав-членів ЄС, що створює єдині узгоджені правила захисту персональних даних для всього Європейського Союзу, встановлюючи простір юридичної визначеності, з якого мають користь як суб'єкти економічної діяльності, так і фізичні особи – суб'єкти персональних даних [3, с. 33-34].

Окрім вказаного вище Регламенту, можна назвати Конвенцію про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (Convention 108), яка була прийнята у 1981 році в межах Ради Європи та спрямована на забезпечення права кожної особи на повагу до її приватного життя у зв'язку з обробкою персональних даних [4]. Дана Конвенція – це перший міжнародний юридично зобов'язальний документ (і залишається єдиним юридично зобов'язуючим міжнародним документом у сфері захисту персональних даних), який стосується виключно питань захисту персональних даних, у якій викладено ключові принципи обробки персональних даних, права особи у зв'язку з обробкою її персональних даних, базові норми щодо транскордонної передачі даних [5, с.645].

У подальшому, 8 листопада 2001 р., було прийнято Додатковий протокол до цього міжнародного договору, який деталізував положення Конвенції в частині, що стосується транскордонної передачі даних, та містив нові положення щодо необхідності створення Сторонами Конвенції наглядового органу, який би здійснював контроль за додержанням законодавства про захист персональних даних [6].

На національному рівні систему нормативно-правових актів у сфері захисту персональних даних складають: Конституція України, закони України «Про захист персональних даних», «Про доступ до публічної інформації», «Про інформацію», законодавчі акти, які встановлюють відповідальність за порушення у сфері захисту персональних даних (Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення) та підзаконні нормативні акти.

Відповідно до ст. 32 Конституції України ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [7]. Конституційні норми є базою для формування галузевого законодавства у сфері захисту персональних даних.

Положення цієї статті роз'яснено в рішенні Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 року. Відповідно до даного рішення, положення частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України слід розуміти так:

- інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень. Така інформація про особу є конфіденційною;

- збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди державою, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами є втручанням в її особисте та сімейне життя. Таке втручання допускається винятково у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [8].

Базовим нормативним актом у досліджуваній нами сфері є Закон України «Про захист персональних даних», який закріплює основні принципи обробки персональних даних, права суб'єктів персональних даних, підстави обробки персональних даних, підстави обробки чутливих категорій персональних даних, принципи обмеження дії Закону, повноваження наглядового органу та ін. [9]:

Органи публічної влади можуть обробляти дані виключно з метою виконання своїх повноважень і за умов наявності законних підстав. Органи публічної влади здійснюють обробку персональних даних у межах виконання своїх повноважень, що включає: ведення державних реєстрів; надання адміністративних послуг; здійснення контролю та нагляду; забезпечення національної безпеки. Вони зобов'язані забезпечувати законність, прозорість та безпеку обробки даних, підзвітні Уповноваженому ВР з прав людини та діють у межах повноважень

До спеціальних законів, що містять положення про захист даних, можна віднести наступні: «Про електронні довірчі послуги»; «Про електронні комунікації»; «Про інформацію»; «Про доступ до публічної інформації» тощо. Ці закони визначають порядок обробки, доступу, поширення та обмеження персональних відомостей органами влади.

Крім того, важливу роль у сфері захисту персональних даних відіграють норми, що передбачають відповідальність за порушення відповідного законодавства. Національним законодавством передбачена кримінальна та адміністративна відповідальність за вказані порушення. Так, ст. 182 Кримінального кодексу

України («Порушення недоторканності приватного життя») передбачає відповідальність за незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконну зміну такої інформації [10]; а ст. 188-39 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) («Порушення законодавства у сфері захисту персональних даних») передбачено відповідальність за низку порушень Закону України «Про захист персональних даних», зокрема за «недодержання встановленого законодавством про захист персональних даних порядку захисту персональних даних, що призвело до незаконного доступу до них або порушення прав суб'єкта персональних даних» [11].

Підзаконні акти у досліджуваній сфері становлять значну частину нормативно-правового регулювання. Так, на виконання Закону України «Про захист персональних даних» наглядовий орган у сфері захисту персональних даних – станом на сьогодні це Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – наказом від 8 січня 2014 року № 1/02-14 затвердив низку підзаконних актів у сфері захисту персональних даних [12]:

- Типовий порядок обробки персональних даних – цей документ містить ключові зобов'язання володільців щодо організації процесу обробки персональних даних;
- Порядок здійснення Уповноваженим ВРУ контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних – цей документ регламентує порядок проведення перевірки володільців працівником Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- Порядок повідомлення Уповноваженого ВРУ з прав людини про обробку персональних даних, яка становить особливий ризик для прав і свобод суб'єктів персональних даних, про структурний підрозділ або відповідальну особу, що організовує роботу, пов'язану із захистом персональних даних при їх обробці, а також оприлюднення вказаної інформації.

Попри наявність базового Закону України «Про захист персональних даних», чинна система нормативно-правового регулювання залишається фрагментарною, містить колізії та прогалини, а також не повною мірою відповідає сучасним європейським стандартам, визначеним, зокрема, GDPR. Особливої уваги потребує проблема недостатньої узгодженості норм щодо функціонування державних реєстрів, доступу до публічної інформації, електронної ідентифікації та кібербезпеки, що зумовлює ризики для реалізації прав людини на приватність та інформаційну безпеку. Крім того, на практиці фіксуються випадки неналежного виконання органами публічної влади вимог щодо мінімізації даних, їх захисту, повідомлення про інциденти та дотримання прав суб'єктів персональних даних, що свідчить про потребу вдосконалення як правових, так і організаційних механізмів.

Висновки. Нормативно-правове регулювання захисту персональних даних органами публічної влади є важливим інструментом забезпечення конституційних прав громадян. Україна має сформовану правову базу, однак вона потребує модернізації відповідно до європейських стандартів.

Узагальнюючи, слід зазначити, що оновлення, гармонізація та ефективне застосування нормативно-правових актів у сфері захисту персональних даних є необхідною умовою забезпечення дотримання конституційних прав громадян, інтеграції України до європейського правового простору та підвищення стійкості держави до сучасних безпекових викликів. Ефективне функціонування механізмів захисту даних можливе лише за умови комплексного підходу, що включає оновлення законодавства, посилення контролю, розвиток технічної інфраструктури та правову культуру службовців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Коваленко Ю.О. Особливості захисту персональних даних у Європейському Союзі та їх вплив на процес євроінтеграційної політики України. *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 138–144.
2. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=ENm>
3. Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних. Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав та Рада Європи, 2018. 436 с. URL: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-coe-edps2018-handbook-data-protection_ukr.pdf.
4. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних Страсбург, 28 січня 1981 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326
5. Різенко О.В. Європейські правові стандарти захисту персональних даних. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 12. С. 643 – 648.
6. Додатковий Протокол до Конвенції № 108 Ради Європи «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних» від 8 листопада 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_363
7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20.01.2012 № 2-рп/2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>

9. Про захист персональних даних: Закон України від 23.04.2021 р. № 2297-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>

10. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7.12.1984 р. № 8073-X URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

12. Про затвердження документів у сфері захисту персональних даних: Наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 08.01.2014 № 1/02-14 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14#n11

REFERENCES:

1. Kovalenko, Yu.O. (2023). Osoblyvosti zakhystu personalnykh danykh u Yevropeiskomu Soiuzi ta yikh vplyv na protses yevrointehratsiinoi polityky Ukrainy [Peculiarities of personal data protection in the European Union and their impact on the European integration policy of Ukraine]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, №3, 138–144. [in Ukrainian].

2. European Parliament and Council of the European Union. (2016). Regulation (EU) 2016/679 of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>. [in English].

3. European Union Agency for Fundamental Rights & Council of Europe. (2018). *Handbook on European data protection law*. Retrieved from https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-coe-edps2018-handbook-data-protection_ukr.pdf. [in Ukrainian].

4. Council of Europe. (1981). Convention for the protection of individuals with regard to automatic processing of personal data (ETS No. 108). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326. [in Ukrainian].

5. Rizenko, O.V. (2024). Yevropeiski pravovi standarty zakhystu personalnykh danykh [European legal standards of personal data protection]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, №12, 643–648. [in Ukrainian].

6. Council of Europe. (2001). Additional Protocol to the Convention for the protection of individuals with regard to automatic processing of personal data, regarding supervisory authorities and transborder data flows. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_363. [in Ukrainian].

7. Konstytutsiia Ukrainy. (1996). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

8. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy. (2012). Rishennia № 2-rp/2012 vid 20 sichnia 2012 roku [Decision No. 2-rp/2012 of January 20, 2012]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>. [in Ukrainian].

9. Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy № 2297-VI. (2010). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>. [in Ukrainian].

10. Kryminalnyi kodeks Ukrainy № 2341-III. (2001). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukrainian].

11. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia № 8073-X. (1984). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. [in Ukrainian].

12. Upovnovazhenyi Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. (2014). Pro zatverdzhennia dokumentiv u sferi zakhystu personalnykh danykh: Nakaz № 1/02-14 vid 08.01.2014 [On approval of documents in the field of personal data protection: Order No. 1/02-14 of January 8, 2014]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14#n11. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 24.11.2025

УДК 347.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-353-357

Омельченко Андрій Володимирович,

доктор юридичних наук, професор, перший проректор,

КНЕУ ім. В. Гетьмана,

a.omelchenko@i.ua

ORCID ID: 0000-0002-8407-8555

Кожура Людмила Олександрівна,

доктор юридичних наук, професор,

директорка ННІ «Юридичний інститут КНЕУ ім. В. Гетьмана»,

lepel@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-4100-9530

Богданець Аліна Вікторівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувачка кафедри приватного права

КНЕУ ім. В. Гетьмана

alina_bohdanets@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-8025-1915

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ЖІНОК ТА НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ

Актуальність дослідження цивільно-правових засад захисту прав та інтересів жінок та неповнолітніх осіб обумовлена важливістю дослідження питань захисту прав людини в умовах правового режиму воєнного стану в Україні.

Охорона прав та інтересів суб'єктів суспільних відносин проявляється через право на захист їх прав та інтересів. Охорона прав та інтересів є більш широким поняттям, а під захистом права розуміють заходи, передбачені в законі для тих випадків, коли право вже порушено.

Серед основних законодавчих актів у сфері цивільно-правового захисту прав та інтересів жінок та неповнолітніх осіб в Україні, крім Цивільного кодексу України, слід назвати Конституцію України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Важливими міжнародно-правовими джерелами захисту прав та інтересів жінок і дітей є Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 року, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 року, Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року. Усі названі вище конвенції ратифіковані Україною.

Слід зазначити, що законодавство України у сфері захисту прав та інтересів жінок та неповнолітніх осіб за своїм правовим змістом має міжгалузевий, комплексний характер, оскільки включає в себе норми конституційного, адміністративного, цивільного, сімейного, трудового та кримінального законодавства. При цьому провідну роль у цій системі законодавства відіграють нормативні акти цивільного та сімейного законодавства як за кількістю правових норм, так і за змістом правового регулювання.

Ключові слова: цивільна правова охорона, цивільний правовий захист, права та інтереси, охорона прав та інтересів, захист прав та інтересів, права та інтереси жінок, права та інтереси неповнолітніх.

Omelchenko A., Kozhura L., Bohdanets A. CIVIL LAW PRINCIPLES FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS AND INTERESTS OF WOMEN AND MINORS

The relevance of the study of civil law principles for the protection of the rights and interests of women and minors is due to the importance of studying the issues of human rights protection under the legal regime of martial law in Ukraine.

Protection of the rights and interests of subjects of public relations is manifested through the right to defense their rights and interests. Protection of rights and interests is a broader concept, and defense of rights means measures provided by law for those cases when the right has already been violated.

Among the main legislative acts in the field of civil law protection of the rights and interests of women and minors in Ukraine, in addition to the Civil Code of Ukraine, the Constitution of Ukraine, the Family Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Ensuring Equal Rights and Opportunities of Women and Men», the Law of Ukraine «On Protection of Childhood», the Law of Ukraine «On Prevention and Counteraction to Domestic Violence».

Important international legal sources for the protection of the rights and interests of women and children are the UN Convention on the Rights of the Child of November 20, 1989, the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence of May 11, 2011, the Council of Europe Convention on the Protection of

Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse of October 25, 2007, and the European Convention on the Exercise of the Rights of the Child of January 25, 1996. All of the above conventions have been ratified by Ukraine.

It should be noted that the legislation of Ukraine in the field of protecting the rights and interests of women and minors in terms of its legal content is interdisciplinary and comprehensive, as it includes the norms of constitutional, administrative, civil, family, labor and criminal legislation. At the same time, the leading role in this system of legislation is played by regulatory acts of civil and family legislation both in terms of the number of legal norms and the content of legal regulation.

Keywords: civil legal protection, civil legal defense, rights and interests, protection of rights and interests, defense of rights and interests, rights and interests of women, rights and interests of minors.

Постановка проблеми. Дослідження цивільно-правових засад захисту прав та інтересів жінок і неповнолітніх осіб зумовлене необхідністю забезпечення належного рівня гарантій прав людини в умовах сучасних соціально-правових викликів. Жінки та діти належать до вразливих категорій населення, які потребують підвищеного рівня правового захисту, зокрема у сфері сімейних, майнових, житлових та особистих немайнових відносин. Особливої актуальності це питання набуває в умовах соціально-економічної нестабільності, збройної агресії та зростання кількості випадків внутрішнього переміщення населення, що суттєво ускладнює реалізацію та захист їхніх прав.

Крім того, актуальність теми зумовлена наявністю прогалин і колізій у чинному законодавстві, недостатньою ефективністю механізмів реалізації та захисту прав зазначених категорій осіб, а також необхідністю підвищення рівня правової культури та доступу до правосуддя. Відтак, дослідження цивільно-правових засад захисту прав та інтересів жінок і неповнолітніх осіб є важливим як у теоретичному, так і в практичному аспектах, оскільки спрямоване на вдосконалення правового регулювання та підвищення ефективності захисту прав людини в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правовий механізм охорони та захисту прав та інтересів суб'єктів суспільних відносин вже став предметом наукових досліджень [1, 2], однак дослідження цивільно-правових засад захисту прав та інтересів жінок та неповнолітніх осіб залишається актуальним і потребує свого продовження.

Метою статті є дослідження цивільно-правових засад захисту прав та інтересів жінок та неповнолітніх осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Охорона прав та інтересів суб'єктів суспільних відносин в прикладному сенсі проявляється через право на захист їх прав та інтересів. Розглянемо науково-теоретичні підходи до розуміння співвідношення понять охорони та захисту прав та інтересів.

Так, більшість авторів вважають, що охорона прав та інтересів є більш широким поняттям, що включає всі юридичні правила з приводу певного блага, а під захистом права вони розуміють заходи, передбачені в законі для тих випадків, коли право вже порушено. Охорона кожного права існує постійно і має на меті забезпечити його здійснення, не допустити його порушення. Охорона права забезпечується насамперед державою, яка передбачає суб'єктивні права та їх захист. Необхідність вдатися до захисту права виникає лише при його порушенні, оспорованні або загрозі порушення. Охорона права, як поняття, що є ширшим за поняття захисту права, в широкому розумінні включає заходи не тільки правового, а й економічного, політичного, організаційного та іншого характеру, спрямовані на створення необхідних умов для реалізації суб'єктивних прав. Захист прав розглядається як державно-примусова діяльність, скерована на здійснення «відновлювальних завдань» - поновлення порушеного права. Етимологія слова «захист» передбачає певну динаміку, тобто вчинення дій, спрямованих на забезпечення реалізації прав та інтересів. Під захистом розуміються і такі юридичні засоби правоохоронного характеру, що застосовуються до порушника прав, інтересів та обов'язків безпосередньо стороною правовідносин як уповноваженою особою без звернення за захистом до державних органів [1, с. 9–31; 2, с. 133–138].

Отже, під охороною прав та інтересів розуміють всю систему норм, гарантій, принципів, можливостей і дозволів, що складають механізм реалізації охоронюваних законом прав та інтересів. Захист прав та інтересів, у свою чергу, визначається як спектр дій (не лише можливих, але і відповідно до закону допустимих), які спрямовані на усунення перешкод у реалізації охоронюваних законом прав та інтересів. Право на захист – це підстава, умова самого захисту права та інтересу. Право на захист містить такі елементи: а) можливість особи використовувати не заборонені засоби власного впливу на правопорушника (самозахист); б) можливість застосування уповноваженою особою юридичних засобів оперативного впливу на правопорушника; в) можливість звернутися до компетентних державних або суспільних органів за спонуканням особи до певної поведінки. Охорона надається виключно законним правам та інтересам, а захист законних прав та інтересів здійснюється виключно правовими методами [1, с. 9–31; 2, с. 133–138].

Слід погодитися із висновком про те, що елементами механізму захисту прав та інтересів є: 1) об'єкт захисту – конкретні права та інтереси; 2) суб'єкти захисту – уповноважена особа, права та інтереси якої порушені, компетентні державні органи та представники виконавчої влади, громадські інституції, нотаріус, суд; 3) виникнення права на захист; 4) застосування форм і способів захисту [2, с. 136].

Форми захисту прав та інтересів поділяються на юрисдикційні та неюрисдикційні, а конкретні способи захисту визначаються в нормативно-правових актах відповідної галузевої приналежності. Юрисдикційна форма захисту прав та інтересів – це діяльність уповноважених державою органів щодо захисту порушених або оспорованих прав. Юрисдикційна форма захисту має такі різновиди: 1)

Адміністративний захист Президентом України, органами державної влади України, Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених Конституцією, законом. Рішення цих органів не є перешкодою для звернення до суду. 2) Судовий захист. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права та інтересу. 3) Нотаріальний захист здійснюється шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, установлених законом. Неюрисдикційна форма захисту прав та інтересів – це застосування особою засобів захисту, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Ці засоби захисту прав та інтересів застосовуються суб'єктами правовідносин самостійно без звернення до компетентних державних органів [1, с. 9–31; 2, с. 133–138].

Загальні положення про захист цивільних прав та інтересів містяться у положеннях ст.ст. 15-23 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [3].

Так, відповідно до ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

Захист цивільних прав та інтересів може здійснюватися:

- судом (ст. 16 ЦК України);
- Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування (ст. 17 ЦК України);
- нотаріусом (ст. 18 ЦК України);
- шляхом самозахисту (ст. 19 ЦК України).

Згідно із ст. 21 ЦК України суд визнає незаконним та скасовує правовий акт індивідуальної дії, виданий органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, якщо він суперечить актам цивільного законодавства і порушує цивільні права або інтереси, а також визнає незаконним та скасовує нормативно-правовий акт органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, якщо він суперечить актам цивільного законодавства і порушує цивільні права або інтереси. Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, а також відшкодування моральної шкоди передбачені ст.ст. 22 та 23 ЦК України.

При цьому слід зазначити, що право на захист особа здійснює на свій розсуд. Нездійснення особою права на захист не є підставою для припинення цивільного права, що порушене, крім випадків, встановлених законом (ст. 20 ЦК України).

Загальні положення про фізичну особу, які містяться у ст.ст. 24-49 ЦК України, визначають поняття фізичної особи, цивільну правоздатність фізичної особи та її обсяг, запобігання обмеженню можливості фізичної особи мати цивільні права та обов'язки, питання про ім'я та місце проживання фізичної особи, цивільну дієздатність особи та її обсяг, правовий статус, обсяг дієздатності і відповідальності малолітніх та неповнолітніх осіб.

З метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки встановлюються опіка та піклування. Питання опіки та піклування врегульовуються ст.ст. 55-79 ЦК України.

Серед основних законодавчих актів у сфері цивільно-правового захисту прав та інтересів жінок та неповнолітніх осіб в Україні, крім Цивільного кодексу України, слід назвати Конституцію України [4], Сімейний кодекс України [5], Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV [6], Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III [7], Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII [8].

Так, відповідно до ст. 24 Конституції України рівність прав жінки і чоловіка забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям. Згідно із ст. 43 Конституції України використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. У ст. 51 Конституції України зазначається, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї [4].

Сімейний кодекс України визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів [5].

Метою Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою

статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України [6].

Закон України «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини [7].

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства [8].

Важливими міжнародно-правовими джерелами захисту прав та інтересів жінок і дітей є Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року [9], Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 року [10], Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 року [11], Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року [12]. Усі названі вище конвенції ратифіковані Україною.

Висновки. Слід зазначити, що законодавство України у сфері захисту прав та інтересів жінок та неповнолітніх осіб за своїм правовим змістом має міжгалузевий, комплексний характер, оскільки включає в себе норми конституційного, адміністративного, цивільного, сімейного, трудового та кримінального законодавства. При цьому важливу провідну роль у цій системі законодавства відіграють нормативні акти цивільного та сімейного законодавства як за кількістю правових норм, так і за змістом правового регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ковальський В. С. Охоронна функція права: монографія / В. С. Ковальський. К. : Юрінком Інтер, 2010. 336 с.
2. Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : монографія / І. В. Венедіктова. К. : Юрінком Інтер, 2014. 288 с.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
6. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
7. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
8. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
9. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
10. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#n2
11. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text
12. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

REFERENCES:

1. Kovalskyi, V. S. (2010). *Okhoronna funktsiia prava* [Protective function of law]. Kyiv: Yurinkom Inter. 336 p. [in Ukrainian].
2. Venediktova, I. V. (2014). *Zakhyst okhroniuvanykh zakonom interesiv u tsyvilnomu pravi* [Protection of legally protected interests in civil law]. Kyiv: Yurinkom Inter. 288 p. [in Ukrainian].
3. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV* [Civil Code of Ukraine of January 16, 2003, No. 435-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
4. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. *Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10 sichnia 2002 r. № 2947-III* [Family Code of Ukraine of January 10, 2002, No. 2947-III]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].
6. *Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv: Zakon Ukrainy vid 8 veresnia 2005 r. № 2866-IV* [On ensuring equal rights and opportunities for women and men: Law of Ukraine of September 8, 2005, No. 2866-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> [in Ukrainian].

7. *Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy vid 26 kvitnia 2001 r. № 2402-III* [On child protection: Law of Ukraine of April 26, 2001, No. 2402-III]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> [in Ukrainian].

8. *Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasyilstvu: Zakon Ukrainy vid 7 hrudnia 2017 r. № 2229-VIII* [On prevention and counteraction to domestic violence: Law of Ukraine of December 7, 2017, No. 2229-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].

9. *Konventsiiia OON pro prava dytyny vid 20 lystopada 1989 r.* [United Nations Convention on the Rights of the Child of November 20, 1989]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].

10. *Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu iz tsymy vavyschamy vid 11 travnia 2011 r.* [Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence of May 11, 2011]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#n2 [in Ukrainian].

11. *Konventsiiia Rady Yevropy pro zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnoho nasyilstva vid 25 zhovtnia 2007 r.* [Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse of October 25, 2007]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text [in Ukrainian].

12. *Yevropeiska konventsiiia pro zdiisnennia prav ditei vid 25 sichnia 1996 r.* [European Convention on the Exercise of Children's Rights of January 25, 1996]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 25.11.2025

УДК 351.72:314.1(4)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-357-364

Кропивна Катерина Олексіївна,
PhD, доцент кафедри приватного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана,
6144033@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0001-9309-0911

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СФЕРИ

У статті досліджено адміністративно-правові напрями вдосконалення державної демографічної політики України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Обґрунтовано, що сучасна демографічна криза в Україні має багатовимірний характер і проявляється у поєднанні природного скорочення населення, масової зовнішньої та внутрішньої міграції, передчасної смертності, гендерного дисбалансу, старіння населення та зменшення трудового і репродуктивного потенціалу держави. Доведено, що за таких умов демографічна проблематика виходить за межі соціальної сфери й набуває значення стратегічного напрямку публічного адміністрування, безпосередньо пов'язаного з національною безпекою, економічною реконструкцією та довгостроковою стійкістю держави. На цій основі зроблено висновок, що вдосконалення адміністративно-правового регулювання демографічної сфери має розглядатися як ключова передумова формування післявоєнної моделі розвитку, орієнтованої на відновлення людського потенціалу та демографічної резильєнтності України.

Особливу увагу приділено обґрунтуванню конкретних напрямів нормативного й інституційного вдосконалення. Визначено потребу інтеграції демографічного прогнозування до державного стратегічного і бюджетного планування, включення демографічних індикаторів до програм економічного і соціального розвитку, а також посилення регіонального виміру демографічної політики. Проаналізовано адміністративно-правові проблеми регулювання міграційних процесів та реінтеграції населення, зокрема у сфері житлового забезпечення, і запропоновано модель єдиної адміністративної процедури повернення та реінтеграції осіб, які повертаються в Україну. Обґрунтовано необхідність удосконалення процедур у сфері громадського здоров'я, медичної реабілітації та охорони чоловічого здоров'я як чинників зниження передчасної смертності та підвищення тривалості життя. Окремо розглянуто трансформацію адміністративно-правової моделі державної підтримки сім'ї в умовах воєнних втрат, запропоновано механізми комплексного супроводу сімей загиблих осіб, спрощення процедур призначення допомоги, розширення доступу до житла, освіти, гнучкої зайнятості та інфраструктури догляду за дітьми. Зроблено висновок, що ефективна демографічна політика в сучасних умовах можлива лише за умови поєднання правових гарантій, економічних стимулів, адміністративних процедур і міжвідомчої координації в межах єдиної системи публічного адміністрування.

Ключові слова: демографічна політика, демографічна криза, публічне адміністрування, адміністративно-правове регулювання, міграційні процеси, людський потенціал, післявоєнне відновлення, демографічна стійкість, соціальна підтримка сім'ї, реінтеграція населення.

© К.О.Кропивна, 2025

Kropyvna K. DIRECTIONS FOR IMPROVING ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE DEMOGRAPHIC SPHERE

The article examines administrative and legal directions for improving the state demographic policy of Ukraine under martial law and post-war recovery. It is substantiated that the modern demographic crisis in Ukraine is multidimensional and manifests itself in a combination of natural population decline, mass external and internal migration, premature mortality, gender imbalance, population aging, and a decrease in the labor and reproductive potential of the state. It is proven that under such conditions, demographic issues go beyond the social sphere and acquire the significance of a strategic direction of public administration, directly related to national security, economic reconstruction, and long-term stability of the state. On this basis, it is concluded that improving administrative and legal regulation of the demographic sphere should be considered as a key prerequisite for the formation of a post-war development model focused on restoring human potential and demographic resilience of Ukraine.

Particular attention is paid to substantiating specific directions of regulatory and institutional improvement. The need for integrating demographic forecasting into state strategic and budgetary planning, including demographic indicators in economic and social development programs, and strengthening the regional dimension of demographic policy has been identified. The administrative and legal problems of regulating migration processes and population reintegration, in particular in the field of housing, have been analyzed, and a model of a unified administrative procedure for the return and reintegration of persons returning to Ukraine has been proposed. The need to improve procedures in the field of public health, medical rehabilitation, and men's health protection as factors in reducing premature mortality and increasing life expectancy has been substantiated. The transformation of the administrative and legal model of state family support in the context of war losses has been separately considered, and mechanisms for comprehensive support for families of deceased persons, simplification of procedures for assigning assistance, expansion of access to housing, education, flexible employment, and childcare infrastructure have been proposed. It is concluded that effective demographic policy in modern conditions is possible only if legal guarantees, economic incentives, administrative procedures and interdepartmental coordination are combined within a single system of public administration.

Keywords: demographic policy, demographic crisis, public administration, administrative and legal regulation, migration processes, human potential, post-war recovery, demographic stability, social support for the family, population reintegration.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія проти України суттєво загострила наявні демографічні проблеми та спричинила нові виклики, пов'язані з масовою міграцією, людськими втратами, старінням населення, звуженням трудового потенціалу й територіальними диспропорціями розселення. За таких умов традиційні підходи до демографічної політики виявляються недостатніми, а сама демографічна сфера потребує системного адміністративно-правового реагування. Це зумовлює необхідність переходу від констатації демографічної кризи до розроблення чітких напрямів нормативного, процедурного та інституційного вдосконалення державної політики у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика демографічних змін, державної демографічної політики та її зв'язку з ринком праці, соціальною інклюзією, міграцією та регіональним розвитком висвітлюється як у міжнародних, так і в національних дослідженнях. Важливе значення мають документи та аналітичні підходи Європейської Комісії й Європейського Парламенту, присвячені реагуванню на демографічні зміни, реформам ринку праці та політиці згуртованості. В українському правовому полі окремі аспекти досліджуваної проблематики відображені у працях, присвячених державній демографічній, соціальній, міграційній та сімейній політиці, а також у нормативних актах щодо адміністративної процедури, системи громадського здоров'я, соціальних послуг, підтримки сімей з дітьми, регіональної політики, освіти, житлового забезпечення внутрішньо переміщених осіб та реабілітації у сфері охорони здоров'я. Водночас у сучасній юридичній науці недостатньо комплексно розробленим залишається питання саме адміністративно-правового вдосконалення демографічної політики як цілісної системи взаємопов'язаних нормативних, процедурних та інституційних механізмів, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті є обґрунтування основних напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання демографічної сфери України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення, а також визначення конкретних нормативних і процедурних механізмів, спрямованих на відновлення людського потенціалу та забезпечення демографічної стійкості держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Воєнні дії істотно поглибили ці тенденції. За даними міжнародних організацій, з початку повномасштабного вторгнення понад 6,2–7,5 млн громадян виїхали за межі України, ще понад 4,6 млн осіб набули статусу внутрішньо переміщених. У 2022 році чисельність населення скоротилася орієнтовно на 11 відсотків порівняно з попереднім роком. Масова міграція має переважно гендерно і віково специфічний характер: серед тих, хто виїхав, домінують жінки з дітьми та особи молодого працездатного віку, що формує ризик довгострокової втрати репродуктивного і трудового потенціалу.

Народжуваність демонструє стрімке зниження. Якщо у 2019 році щомісячно народжувалося в середньому 25,7 тис. дітей, то у 2021 році близько 22 тис., а на початку 2022 року цей показник зменшився до приблизно 18 тис.. Сумарний коефіцієнт народжуваності наблизився до критично низького рівня близько 0,9 дитини на одну жінку, що істотно нижче за рівень простого відтворення. Одночасно зберігається висока смертність, зокрема серед чоловіків працездатного віку, а очікувана тривалість життя чоловіків суттєво відстає від середньоєвропейських показників. Частка осіб віком 60 років і старше вже до війни

перевищувала 28 відсотків, що в умовах скорочення молодших вікових груп посилює демографічне старіння та збільшує навантаження на системи соціального і пенсійного забезпечення.

Таким чином, демографічна криза в Україні має багатовимірний характер: поєднання природного скорочення, масової зовнішньої та внутрішньої міграції, передчасної смертності, гендерного дисбалансу та структурного старіння населення формує кумулятивний ефект, який виходить за межі суто соціальної проблематики. Йдеться про ризик зменшення трудового ресурсу, звуження податкової бази, послаблення обороноздатності та зниження інноваційного потенціалу держави.

Міжнародний досвід країн, що пережили масштабні воєнні руйнування, свідчить, що стабілізація демографічної ситуації потребує не ізольованих соціальних заходів, а цілісної державної політики, заснованої на інтеграції правових, економічних та інституційних механізмів. У межах цього дослідження відповідний зарубіжний досвід було ґрунтовно проаналізовано з позицій моделей післявоєнного відновлення та інструментів демографічної компенсації втрат, що дозволило встановити спільну закономірність: інфраструктурна відбудова без паралельного відновлення людського потенціалу не забезпечує довгострокового економічного зростання та регіональної збалансованості.

В умовах України, де демографічні втрати поєднуються з територіальними диспропорціями, вимушеною внутрішньою мобільністю населення та зовнішньою міграцією, відсутність системного адміністративно-правового реагування здатна трансформувати тимчасові воєнні наслідки у стійку структурну деградацію. Саме тому імплементація комплексного підходу, заснованого на поєднанні правових гарантій, економічних стимулів та інституційної координації, набуває принципового значення для запобігання довгостроковим демографічним дисбалансам.

Саме тому вдосконалення адміністративно-правового регулювання демографічної сфери має розглядатися як ключова передумова формування післявоєнної моделі розвитку, орієнтованої на відновлення чисельності, поліпшення якісних характеристик населення та забезпечення демографічної резильєнтності держави. Такий підхід зумовлює необхідність переходу від констатації проблем до визначення конкретних напрямів нормативного та інституційного вдосконалення.

По-перше, стратегічно-нормативна основа державної демографічної політики України потребує комплексного удосконалення з урахуванням сучасних соціально-економічних трансформацій, наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України та довгострокових тенденцій відтворення населення. Нормативним підґрунтям формування державної політики у цій сфері є Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року» від 30 вересня 2024 року № 922-р, яким визначено стратегічні цілі, завдання та пріоритети держави у сфері народжуваності, зниження передчасної смертності, стабілізації міграційних процесів та формування умов для відновлення людського потенціалу. Водночас практична реалізація цієї Стратегії потребує інституційного закріплення обов'язкового врахування кількісних та якісних характеристик населення у державному стратегічному і бюджетному плануванні, включаючи середньострокові бюджетні декларації, державні цільові програми та регіональні плани відновлення.

У цьому контексті доцільним є нормативне встановлення вимоги щодо інтеграції демографічного прогнозування у процес формування програм економічного і соціального розвитку, а також у процедури оцінювання ефективності бюджетних видатків. Йдеться про системне врахування таких параметрів, як вікова структура населення, коефіцієнти народжуваності та смертності, очікувана тривалість життя, показники міграційного приросту або відтоку, рівень демографічного навантаження на працездатне населення, просторові диспропорції розселення. Зазначені показники повинні використовуватися як інструмент аналітичного обґрунтування управлінських рішень у сфері зайнятості, житлової політики, охорони здоров'я, освіти та регіонального розвитку. Інтеграція демографічного аналізу в систему стратегічного управління дозволяє не лише оцінювати поточний стан суспільства, а й моделювати довгострокові наслідки державної політики для фінансової стійкості систем соціального забезпечення, ринку праці та просторової організації економіки.

Особливої уваги потребують регіональні програми розвитку, оскільки демографічні процеси мають суттєво диференційований характер залежно від території. У ряді регіонів спостерігається інтенсивна депопуляція та старіння населення, в інших також відбувається підвищене міграційне навантаження внаслідок внутрішнього переміщення осіб. Відповідно, регіональні стратегії повинні містити окремі розділи, присвячені аналізу демографічної динаміки, оцінюванню потреб у соціальній інфраструктурі, формуванню програм підтримки сімей з дітьми, розвитку локальних ринків праці та створенню стимулів для повернення та закріплення населення. Включення демографічного компоненту до регіональних програм відновлення є критично важливим для забезпечення їх реалістичності та фінансової обґрунтованості.

Фінансове забезпечення заходів демографічної політики має здійснюватися як за рахунок державного бюджету України, так і через механізми міжнародної технічної допомоги та грантові програми. Зокрема, держави, що співпрацюють з Європейським Союзом, можуть залучати підтримку в межах Інструменту технічної підтримки Європейської Комісії, зокрема в рамках пріоритету щодо реагування на демографічні зміни, розвитку навичок та реформ ринку праці [1]. Такі програми спрямовані на інституційне зміцнення органів публічної влади у сфері стратегічного планування, удосконалення аналітичних інструментів прогнозування та інтеграцію демографічного компоненту в секторальні політики.

Практика Європейського Союзу демонструє системний підхід до врахування демографічних трансформацій у публічному управлінні. У Комунікації Європейської Комісії «Demographic change in Europe: a toolbox for action» від 17 січня 2023 року наголошується на необхідності інтегрованого реагування на старіння населення, скорочення чисельності працездатних осіб та територіальні диспропорції розвитку [2]. У зазначеному документі демографічний аналіз розглядається як інструмент стратегічного прогнозування, що дозволяє оцінювати довгострокові соціально-економічні наслідки управлінських рішень у сферах зайнятості, освіти, охорони здоров'я, житлової політики та регіонального розвитку. Крім того, Резолюція Європейського парламенту «On reversing demographic trends in EU regions using cohesion policy instruments» від 15 листопада 2022 року підкреслює необхідність використання політики згуртованості для пом'якшення негативних демографічних тенденцій та підтримки регіонів, що зазнають депопуляції [3].

По-друге, необхідно посилити адміністративно-правові механізми регулювання міграційних процесів та реінтеграції населення саме через удосконалення адміністративних процедур, які забезпечують реалізацію права на повернення, доступ до житла, соціальних послуг та економічну інтеграцію. Йдеться не стільки про розширення нормативного масиву, скільки про формування чітких, послідовних, передбачуваних та доступних процедур публічної адміністрації, що дозволяють особі реалізувати свої права без надмірного адміністративного навантаження, дублювання документів та дискреційних зловживань.

Ключовою проблемою сьогодні є фрагментарність процедур забезпечення житлом, отримання реабілітаційної допомоги, доступу до ринку праці та соціального супроводу. Формально право існує, проте процедура його реалізації часто є складною, багатоступеневою та залежною від різних суб'єктів владних повноважень. Відтак акцент має бути зроблений на стандартизації адміністративної процедури надання житла з фондів тимчасового проживання, особливо з урахуванням змін, внесених Постановою Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2025 року № 471 до Порядку, затвердженого Постановою від 29 квітня 2022 року № 495 [4; 5].

З урахуванням нової редакції Порядку житлове приміщення з фонду надається на підставі рішення уповноваженого органу за результатами розгляду заяви особи, яка належить до визначених категорій. Адміністративна процедура включає подання заяви, додавання підтвердних документів, прийняття рішення у встановлений строк, можливість залишення заяви без руху у разі неповноти документів із застосуванням положень ст. 43 Закону України «Про адміністративну процедуру», а також укладення договору найму як фінального юридичного етапу реалізації права [6].

Однак проблема полягає не у відсутності процедури як такої, а у її обмеженому характері. По-перше, житло надається на строк до одного року, що формує виключно тимчасовий режим користування і не створює довгострокової правової визначеності. По-друге, процедура прив'язана до статусу внутрішньо переміщеної особи або до отримання реабілітаційної допомоги поза місцем реєстрації, що звужує можливість її застосування до громадян, які повертаються з-за кордону без формального статусу внутрішньо переміщеної особи. По-третє, адміністративне рішення приймається уповноваженим органом на локальному рівні, що створює ризики неоднакової практики застосування.

У цьому контексті доцільно запропонувати формування єдиної адміністративної процедури реінтеграції особи, яка повертається на територію України, що має включати такі стадії: первинну реєстрацію повернення через центр надання адміністративних послуг або дипломатичну установу; автоматичну передачу інформації до органів соціального захисту та служби зайнятості; визначення потреби у тимчасовому або постійному житловому забезпеченні; прийняття рішення у чітко визначений строк із обов'язковим мотивуванням; укладення договору користування житлом або направлення до альтернативної програми забезпечення житлом.

Процедура повинна відповідати принципам адміністративної справедливості, пропорційності, доступності та правової визначеності. Особливо важливим є запровадження принципу міжвідомчої координації, за якого особа подає одну заяву, а взаємодія між органами влади здійснюється без її додаткового залучення. Це відповідає сучасним стандартам адміністративного процесу та сприяє зниженню бар'єрів для повернення.

Також необхідно передбачити процесуальні гарантії оскарження рішень уповноважених органів, чіткі строки розгляду скарг, електронний моніторинг стану заяви та можливість дистанційного подання документів. В умовах цифровізації публічного управління доцільно інтегрувати процедуру подання заяв на житлове забезпечення та реінтеграційні послуги через Єдиний державний вебпортал електронних послуг.

Досвід післявоєнних держав свідчить, що повернення населення не відбувається автоматично після завершення активної фази конфлікту. Воно можливе лише за наявності процедурної передбачуваності та довіри до адміністративної системи. Безпекові гарантії мають поєднуватися з чітким алгоритмом дій держави щодо забезпечення житлом, доступу до праці та соціальної інтеграції. Якщо особа не розуміє, якою є процедура, скільки вона триватиме, які документи необхідні та які наслідки має рішення, мотивація до повернення істотно знижується.

По-третє, адміністративно-правове регулювання у сфері демографічної політики має бути спрямоване на системне зниження рівня передчасної смертності та підвищення середньої очікуваної тривалості життя населення шляхом удосконалення адміністративних процедур у сфері громадського здоров'я, профілактики захворювань та медичної реабілітації. У цьому контексті ключового значення

набуває імплементація положень Закону України «Про систему громадського здоров'я» від 6 вересня 2022 року № 2573-IX, який закріплює інституційну модель функціонування системи громадського здоров'я, визначає повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері профілактики захворювань, епідеміологічного нагляду та формування державної політики щодо збереження здоров'я населення [7].

Адміністративно-правовий механізм у цій сфері повинен бути орієнтований не лише на реагування на захворювання, а й на превентивну складову, що передбачає розроблення та обов'язкове впровадження державних програм профілактики хронічних неінфекційних захворювань, зокрема серцево-судинних, онкологічних, ендокринних та психічних розладів. Відповідні заходи мають реалізовуватися через програмні інструменти, зокрема Державну стратегію розвитку системи охорони здоров'я, а також через Програму медичних гарантій, яка функціонує відповідно до Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19 жовтня 2017 року № 2168-VIII [8].

Особливої актуальності набуває розвиток реабілітаційної інфраструктури для ветеранів війни та осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії. Нормативною основою в цій сфері є Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 3 грудня 2020 року № 1053-IX, який визначає організаційні засади надання реабілітаційної допомоги, стандарти та вимоги до мультидисциплінарних реабілітаційних команд [9]. Адміністративна складова повинна передбачати спрощену процедуру направлення на реабілітацію, міжвідомчу координацію між Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством у справах ветеранів України та органами місцевого самоврядування, а також гарантоване фінансування послуг у межах Програми медичних гарантій.

Окремого нормативного врегулювання потребує питання відновлення медичної мережі у депопульованих та постраждалих регіонах. Йдеться про адміністративні рішення щодо оптимізації мережі закладів охорони здоров'я, створення мобільних медичних бригад, стимулювання лікарів до роботи у сільській місцевості та на територіях з низькою щільністю населення. Такі заходи мають здійснюватися в межах державної політики регіонального розвитку відповідно до Закону України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 року № 156-VIII [10].

В умовах значної гендерної асиметрії населення та суттєвих втрат чоловічого населення працездатного віку особливого значення набувають спеціалізовані програми охорони чоловічого здоров'я. Такі програми мають включати обов'язкові профілактичні огляди, ранню діагностику серцево-судинних та онкологічних захворювань, психосоціальну підтримку, заходи з подолання посттравматичних стресових розладів, а також розвиток центрів психологічної допомоги для ветеранів та членів їхніх сімей. Адміністративно-правовий механізм у цій сфері повинен передбачати координацію між системою охорони здоров'я, соціального захисту та ветеранської політики, а також запровадження стандартів надання психосоціальних послуг на рівні територіальних громад.

По-четверте, потребує системного переосмислення адміністративно-правова модель державної підтримки сім'ї з урахуванням воєнних втрат, демографічної асиметрії та зростання кількості неповних сімей. Йдеться про трансформацію не лише обсягу соціальних виплат, а насамперед процедурного механізму забезпечення комплексної підтримки вдів, дітей, які втратили одного або обох батьків, осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Нормативною базою у цій сфері є Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року № 2811-XII [11], Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III [12], а також Закон України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII [13]. Проте зазначені акти не враховують у повному обсязі масштаб воєнних втрат і не формують спеціального адміністративного режиму підтримки сімей загиблих військовослужбовців та цивільних осіб. У цьому контексті доцільно, на нашу думку, запропонувати такі конкретні заходи:

1. запровадження окремої державної програми «Комплексна підтримка сімей, які постраждали внаслідок збройної агресії», що затверджується постановою Кабінету Міністрів України. У межах цієї програми має бути встановлено єдину адміністративну процедуру супроводу сім'ї через принцип «єдиного звернення». Покроково це має виглядати таким чином: подання заяви до центру надання адміністративних послуг або через електронний сервіс; автоматичне формування міжвідомчої електронної справи; визначення потреб сім'ї за участю соціального працівника; ухвалення комплексного рішення щодо грошової допомоги, житлового забезпечення, доступу до освіти та медичних послуг у межах одного адміністративного акту;

2. внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» з метою встановлення підвищених стандартів допомоги для вдів та дітей загиблих осіб із щорічною індексацією на рівень не нижче фактичної інфляції та із прив'язкою до прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Одночасно має бути передбачено автоматичне призначення допомоги без повторного підтвердження статусу щороку, що усуне надмірне адміністративне навантаження;

3. забезпечення гарантованого доступу до житла через окремий підрозділ у Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб, затвердженею Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 року № 495, із розширенням переліку отримувачів на сім'ї загиблих військовослужбовців незалежно від статусу внутрішньо переміщеної особи. Процедура має

передбачати пріоритетність розгляду заяви, скорочені строки прийняття рішення та можливість довгострокового користування житлом або участі у програмі часткової компенсації вартості житла;

4. внесення змін до Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [14] щодо гарантованого зарахування дітей загиблих осіб до закладів дошкільної освіти позачергово, забезпечення безоплатного харчування та повного або часткового покриття вартості навчання у закладах професійної та вищої освіти за рахунок державного бюджету. Адміністративна процедура має бути максимально спрощеною, із міжвідомчим обміном інформацією без вимоги до батьків подавати довідки, які вже містяться в державних реєстрах;

розвиток гнучких форм зайнятості для осіб, які поєднують батьківство із трудовою діяльністю. У межах Кодексу законів про працю України доцільно, на нашу думку, розширити гарантії дистанційної та неповної зайнятості для одиноких батьків та вдів із збереженням трудових прав і соціального страхування. Паралельно необхідно передбачити компенсаційні механізми для роботодавців, які створюють робочі місця з гнучким графіком для таких категорій працівників.

По-шосте, розбудова інфраструктури догляду за дітьми має здійснюватися через запровадження спеціальної державної програми співфінансування створення муніципальних центрів денного догляду, міні-садків, сімейних форм короткострокового перебування дітей та служб соціального супроводу батьків. Йдеться про формування чіткої адміністративної процедури створення та функціонування таких закладів із визначенням компетенції органів місцевого самоврядування, стандартів надання послуг, кадрових вимог та механізму фінансового забезпечення.

Нормативною основою у цій сфері є Закон України «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2001 року № 2628-III [15], а також Закон України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. Водночас зазначені акти не містять деталізованої адміністративної процедури створення малих муніципальних форм догляду, що є критично важливим в умовах демографічних втрат та зростання кількості неповних сімей.

У цьому контексті доцільним є ухвалення постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку створення та функціонування муніципальних центрів денного догляду за дітьми», яка має передбачати покрокову адміністративну модель.

Перший етап - ініціювання створення центру органом місцевого самоврядування на підставі оцінки потреб територіальної громади із врахуванням кількості дітей відповідного віку, чисельності працюючих батьків та кількості неповних сімей. Така оцінка оформлюється рішенням виконавчого комітету.

Другий етап - затвердження місцевої програми співфінансування із визначенням джерел коштів: державна субвенція, місцевий бюджет, міжнародна технічна допомога. Одночасно визначається форма закладу: комунальний заклад, структурний підрозділ існуючого закладу освіти або соціальної установи, або центр змішаного типу.

Третій етап - проходження спрощеної процедури ліцензування або повідомної реєстрації із встановленням мінімальних стандартів безпеки, санітарних вимог, граничної наповнюваності груп, кваліфікаційних вимог до персоналу та співвідношення кількості працівників до кількості дітей.

Четвертий етап - укладення договору про надання послуг між закладом та батьками із визначенням режиму перебування дитини, обсягу послуг, умов харчування та відповідальності сторін.

Фінансовий механізм, на наше переконання, має передбачати державну субвенцію на створення інфраструктури та часткову компенсацію витрат на утримання закладу для громад, у яких кількість дітей перевищує середній регіональний показник або які прийняли значну кількість внутрішньо переміщених осіб. При цьому для одиноких батьків, вдів та сімей загиблих військовослужбовців послуги догляду мають надаватися безоплатно або з мінімальною оплатою, що компенсується з бюджету.

Окремо має бути визначено стандарти соціального супроводу, які включають психологічну підтримку батьків, консультації щодо працевлаштування, координацію із службами зайнятості та органами соціального захисту. Це забезпечить інтегрований підхід до поєднання батьківства із трудовою зайнятістю.

Окремого значення набуває забезпечення доступу до психологічної та психосоціальної підтримки сімей, які зазнали воєнних втрат. Нормативною основою є Закон України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII [13], однак чинна редакція потребує доповнення положеннями щодо гарантованої кризової психологічної допомоги для сімей загиблих осіб. Доцільно внести зміни до зазначеного Закону шляхом закріплення окремого виду базової соціальної послуги – кризового психологічного консультування для членів сімей загиблих військовослужбовців та цивільних осіб.

Адміністративна процедура надання такої послуги повинна передбачати: подання заяви або автоматичне включення до реєстру отримувачів соціальної підтримки після встановлення статусу члена сім'ї загиблого; визначення індивідуального плану психологічної підтримки; надання безоплатних консультацій у державних або комунальних закладах охорони здоров'я чи соціальних службах; можливість дистанційного консультування; гарантований мінімальний обсяг безоплатної допомоги протягом визначеного строку, наприклад не менше шести місяців із можливістю продовження.

Крім того, доцільно передбачити інтеграцію психологічної підтримки у систему муніципальних центрів денного догляду, де мають функціонувати штатні психологи або укладатися договори із фахівцями із психосоціальної підтримки. Такий підхід дозволить поєднати інфраструктуру догляду за дітьми з

системою супроводу сім'ї, що втратила годувальника, забезпечуючи комплексну адміністративну модель підтримки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Technical Support Instrument 2025 Flagship «Tackling demographic change through supporting skills, labour market and social inclusion reforms» // European Commission. URL: https://reforms-investments.ec.europa.eu/technical-support-instrument-0/flagship-technical-support-projects/tsi-2025-flagship-tackling-demographic-change-through-supporting-skills-labour-market-and-social_en
2. Communication from the Commission «Demographic change in Europe: a toolbox for action» 17 January 2023. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/publications/demography-toolbox_en
3. European Parliament resolution of 15 November 2022 on reversing demographic trends in EU regions using cohesion policy instruments. European Parliament. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0392_EN.html
4. Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 року № 495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022-п>
5. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 року № 495: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2025 року № 471. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2025-п>
6. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 26. Ст. 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20>
7. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 6 вересня 2022 року № 2573-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 6. Ст. 38.
8. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19 жовтня 2017 року № 2168-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 31.
9. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 3 грудня 2020 року № 1053-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 8. Ст. 59.
10. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 5 лютого 2015 року № 156-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 13. Ст. 90.
11. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року № 2811-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 5. Ст. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>
12. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
13. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 18. Ст. 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
14. Про освіту: Закону України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
15. Про дошкільну освіту: Закон України від 11 липня 2001 року № 2628-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 49. Ст. 259.

REFERENCES:

1. *Technical Support Instrument 2025 Flagship “Tackling demographic change through supporting skills, labour market and social inclusion reforms”*. European Commission. Retrieved from https://reforms-investments.ec.europa.eu/technical-support-instrument-0/flagship-technical-support-projects/tsi-2025-flagship-tackling-demographic-change-through-supporting-skills-labour-market-and-social_en [in English].
2. *Communication from the Commission “Demographic change in Europe: a toolbox for action”* (2023, January 17). European Commission. Retrieved from https://commission.europa.eu/publications/demography-toolbox_en [in English].
3. *European Parliament resolution of 15 November 2022 on reversing demographic trends in EU regions using cohesion policy instruments*. European Parliament. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0392_EN.html [in English].
4. *Deiaki zakhody z formuvannia fondiv zhytla, pryznacheno ho dlia tymchasovoho prozhyvannia vnutrishno peremishchenykh osib: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 kvitnia 2022 roku № 495* [Certain measures on the formation of housing funds intended for temporary residence of internally displaced persons: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 29, 2022, No. 495]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022-п> [in Ukrainian].
5. *Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 kvitnia 2022 roku № 495: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 kvitnia 2025 roku № 471* [On amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 29, 2022, No. 495: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 18, 2025, No. 471]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2025-п> [in Ukrainian].
6. *Pro administrativnu protseduru: Zakon Ukrainy vid 17 liutoho 2022 roku № 2073-IX* [On administrative procedure: Law of Ukraine of February 17, 2022, No. 2073-IX]. (2022). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 26, Art. 220. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20> [in Ukrainian].

7. *Pro systemu hromadskoho zdorovia: Zakon Ukrainy vid 6 veresnia 2022 roku № 2573-IX* [On the public health system: Law of Ukraine of September 6, 2022, No. 2573-IX]. (2023). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 6, Art. 38. [in Ukrainian].

8. *Pro derzhavni finansovi harantii medychnoho obsluhovuvannia naselennia: Zakon Ukrainy vid 19 zhovtnia 2017 roku № 2168-VIII* [On state financial guarantees of medical care for the population: Law of Ukraine of October 19, 2017, No. 2168-VIII]. (2018). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 5, Art. 31. [in Ukrainian].

9. *Pro rehabilitatsiiu u sferi okhorony zdorovia: Zakon Ukrainy vid 3 hrudnia 2020 roku № 1053-IX* [On rehabilitation in the field of health care: Law of Ukraine of December 3, 2020, No. 1053-IX]. (2021). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 8, Art. 59. [in Ukrainian].

10. *Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky: Zakon Ukrainy vid 5 liutoho 2015 roku № 156-VIII* [On the principles of state regional policy: Law of Ukraine of February 5, 2015, No. 156-VIII]. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 13, Art. 90. [in Ukrainian].

11. *Pro derzhavnu dopomohu simiam z ditmy: Zakon Ukrainy vid 21 lystopada 1992 roku № 2811-XII* [On state assistance to families with children: Law of Ukraine of November 21, 1992, No. 2811-XII]. (1993). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 5, Art. 21. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12> [in Ukrainian].

12. *Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy vid 26 kvitnia 2001 roku № 2402-III* [On child protection: Law of Ukraine of April 26, 2001, No. 2402-III]. (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 30, Art. 142. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> [in Ukrainian].

13. *Pro sotsialni posluhy: Zakon Ukrainy vid 17 sichnia 2019 roku № 2671-VIII* [On social services: Law of Ukraine of January 17, 2019, No. 2671-VIII]. (2019). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 18, Art. 73. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> [in Ukrainian].

14. *Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 roku № 2145-VIII* [On education: Law of Ukraine of September 5, 2017, No. 2145-VIII]. (2017). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 38–39, Art. 380. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].

15. *Pro doshkilnu osvitu: Zakon Ukrainy vid 11 lyupnia 2001 roku № 2628-III* [On preschool education: Law of Ukraine of July 11, 2001, No. 2628-III]. (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 49, Art. 259. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 25.11.2025

УДК 347.1:004.8

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-364-372

Рудник Людмила Іванівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри інформаційного,
господарського та адміністративного права

факультету соціології та права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Rudnyklyudmyla@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-2470-8660

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті досліджено проблеми цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану використанням технологій штучного інтелекту в умовах цифрової трансформації суспільства. Проаналізовано сучасні підходи до розуміння поняття штучного інтелекту та встановлено відсутність єдиної уніфікованої дефініції цієї категорії, що ускладнює як теоретичне осмислення, так і практичне правове регулювання відповідних правовідносин. Узагальнено доктринальні підходи до визначення штучного інтелекту та сформульовано авторське визначення, відповідно до якого штучний інтелект розглядається як комплексна міждисциплінарна система технологій, алгоритмів і методів, здатних до аналізу даних, самонавчання, адаптації до змін середовища та прийняття автономних або напівавтономних рішень. Значну увагу приділено аналізу нормативно-правового регулювання у сфері штучного інтелекту на міжнародному та національному рівнях. Визначено, що сучасна система правового регулювання має багаторівневий характер і включає акти Європейського Союзу, міжнародні стандарти, а також законодавство України, яке перебуває на стадії активного

формування та адаптації до європейських підходів. Досліджено особливості цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану використанням ШІ, зокрема умови її настання, проблеми встановлення причинно-наслідкового зв'язку, визначення вини та розподілу відповідальності між різними суб'єктами. Визначено коло суб'єктів відповідальності, серед яких розробники, виробники, постачальники, оператори, власники та інші учасники життєвого циклу систем штучного інтелекту. Обґрунтовано, що традиційні підходи цивільного права не повною мірою відповідають сучасним викликам, пов'язаним із використанням ШІ, що зумовлює необхідність формування спеціального правового механізму відповідальності. Запропоновано напрями вдосконалення законодавства України з урахуванням європейських стандартів, що сприятиме забезпеченню балансу між розвитком інновацій та ефективним захистом прав людини.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, шкода, делікт, цифрові технології, правове регулювання, штучний інтелект, персональні дані, цифрові активи, AI, інформація, інформаційні технології.

Rudnyk L. CIVIL LIABILITY FOR DAMAGE CAUSED BY THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF INFORMATION TECHNOLOGIES

The article examines the problems of civil liability for damage caused by the use using intelligence technologies in the context of the digital transformation of society. Modern approaches to understanding the concept of artificial intelligence are analyzed and the absence of a single unified definition of this category is established, which complicates both theoretical understanding and practical legal regulation of relevant legal relations. Doctrinal approaches to the definition of artificial intelligence are generalized and the author's definition is formulated, according to which artificial intelligence is considered as a complex interdisciplinary system of technologies, algorithms and methods capable of data analysis, self-learning, adaptation to environmental changes and making autonomous or semi-autonomous decisions.

Considerable attention is paid to the analysis of regulatory and legal regulation in the field of artificial intelligence at the international and national levels. It is determined that the modern system of legal regulation is multi-level in nature and includes acts of the European Union, international standards, as well as the legislation of Ukraine, which is at the stage of active formation and adaptation to European approaches.

The features of civil liability for damage caused using AI are studied, the conditions for its occurrence, the problems of establishing a causal relationship, determining fault and distributing responsibility between different subjects. The range of subjects of responsibility is determined, including developers, manufacturers, suppliers, operators, owners and other participants in the life cycle of artificial intelligence systems.

It is substantiated that traditional approaches to civil law do not fully meet modern challenges associated with the use of AI, which necessitates the formation of a special legal mechanism of liability. Directions for improving the legislation of Ukraine are proposed, considering European standards, which will help ensure a balance between the development of innovations and effective protection of human rights.

Keywords: civil liability, damage, tort, digital technologies, legal regulation, artificial intelligence, personal data, digital assets, AI, information, information technologies.

Постановка проблеми. Надзвичайно стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту та його щоденне використання зумовлює їх проникнення у різні сфери суспільного життя, що, у свою чергу, породжує нові правові виклики та потреба прийняття нових стратегічних рішень. Використання ШІ не завжди має правомірні наслідки, і через це особливої актуальності набуває проблема визначення підстав та меж цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану внаслідок використання ШІ, зважаючи на те, що існуючі класичні підходи деліктного права не завжди здатні ефективно охопити специфіку автономних і складних цифрових систем. Відсутність уніфікованого визначення штучного інтелекту та чіткої моделі розподілу відповідальності між суб'єктами ускладнює захист осіб, права яких було порушено, та формує стан правової невизначеності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану внаслідок використання технологій штучного інтелекту, є відносно новою для правової науки, однак активно розвивається як у зарубіжній, так і у вітчизняній доктрині.

Теоретичні основи сутності штучного інтелекту, його видів та етапів розвитку розкрито у працях А. Мариненка, О. С. Звенігородського, О. В. Зінченка, Є. А. Чичкарьова та Т. М. Кисіль, де ШІ визначається як складний міждисциплінарний феномен.

Питання правового регулювання використання штучного інтелекту в Україні та ЄС аналізуються у науково-аналітичних матеріалах, зокрема на платформі LIGA:ZAKON. Важливу роль відіграють міжнародні акти, зокрема Рамкова конвенція Ради Європи про штучний інтелект (2024 р.) та положення GDPR, що формують стандарти захисту прав людини.

Окремі аспекти цивільно-правової відповідальності за шкоду, спричинену ШІ, досліджувалися Н. С. Марценко, а також М. С. Гнідовським, М. А. Сергієнком і Б. Є. Лук'янчиковим, які обґрунтовують необхідність адаптації деліктного права до нових технологічних умов.

Комплексний аналіз суб'єктів відповідальності здійснено Є. Мічуріним, який пропонує розширений підхід до визначення кола відповідальних осіб. Водночас питання визначення суб'єктів, умов відповідальності та розподілу ризиків залишаються дискусійними та потребують подальших досліджень.

Мета статті – проаналізувати існуючі підходи до визначення цивільно-правової відповідальності за дії ШІ та запропонувати напрями вдосконалення правового регулювання в цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукове дослідження такого досить специфічного об'єкту правовідносин (інформаційних, зокрема) як ШІ варто розпочинати із його історичних витоків.

Історія виникнення штучного інтелекту сягає своїм корінням ще стародавніх часів, міфів про створення штучних істот, яких творці обдарували розумом чи свідомістю. Сучасне розуміння ШІ було

започатковано вже філософами, оскільки вони намагалися здійснити опис процесу людського мислення як механічне маніпулювання символами, як результат – у 1940-х роках було винайдено ENIAC (англ. Electronic Numerical Integrator and Computer) – перший у світі програмований комп'ютер, США [1]. Цей пристрій та ідеї в його основі надихнули невелику групу науковців почати серйозно обговорювати можливість побудови електронного мозку, що триває і дотепер. Історія розвитку штучного інтелекту може бути поділена на такі етапи: народження (1952-1956), золоті роки (1956-1974), перша «зима штучного інтелекту» (1974-1980), бум AI (1980-1987), друга «зима AI» (1987-1993), поява інтелектуальних агентів (1993-2011), Deep learning, Big Data, artificial general intelligence та ChatGPT (2011-дотепер) [2].

Приймаючи до уваги досить тривалий період виникнення та розвитку ШІ, особливої актуальності набуває питання нормативно-правового регулювання штучного інтелекту, яке має враховувати як історичні передумови його розвитку, так і сучасні виклики, пов'язані з його впровадженням.

На сьогоднішній день вже приймаються спеціальні нормативно-правові акти, на основі яких держави та їх об'єднання намагаються ввести в законні рамки його використання та притягнення до відповідальності (цивільно-правової у сфері використання ІТ, як приклад):

- Регламент (ЄС) № 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року, що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту (Акт про штучний інтелект) – має забезпечити безпеку і дотримання прав громадян при застосуванні штучного інтелекту, метою якого є запровадження спільної нормативно-правової бази для штучного інтелекту. Регламент встановлює уніфіковану правову систему, зокрема щодо введення в обіг, експлуатацію та використання систем ШІ та введення в обіг моделей ШІ (Закон про ШІ). Він також має забезпечити високий рівень захисту здоров'я людини, її безпеки та основоположних прав від шкідливого впливу ШІ та підтримувати інновації [3];

- Рамкова конвенція про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права [4] (для набуття чинності потрібно 5 ратифікацій, з них 3 – держави Ради Європи, на 2025 рік жодна країна не ратифікувала, Україна – в процесі);

- Положення ЄС про узгоджені правила справедливого доступу до даних та їх використання (Акт про дані) встановлює правила того, хто може використовувати або отримувати доступ до даних у всіх секторах економіки в ЄС. Встановлюючи вимоги щодо обміну даними, Акт поширюється на різних авторів, серед яких: органи державної влади, надавачі цифрових послуг, а також розробники девайсів (що включають і розробників систем ШІ) [5]. За своїми положеннями Акт є компліментарним документом до Європейського Акту про управління даними, який сприяє обміну даними між секторами та країнами ЄС, а також розвитку інноваційних продуктів та послуг. Передусім Акт передбачає механізм щодо повторного використання (для комерційних та некомерційних цілей) певних даних державного сектору, які не можуть бути відкрито доступні. Йдеться про дані, захищені комерційною таємницею, статистичною конфіденційністю, авторським правом, а також захистом персональних даних. Крім того, Акт передбачає положення щодо альтруїзму даних (“data altruism”), що фактично відображає доктрину добросовісного використання, дозволяючи добровільний механізм обміну даними на основі згоди осіб для цілей загального інтересу. Для досягнення цієї мети, а також полегшення збору даних, Акт запроваджує універсальну європейську форму згоди на альтруїзм даних, що передбачає як надання, так і подальше відкликання згоди [6].

- Рамкова конвенція про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права (Рада Європи) – визначає базові стандарти використання ШІ з урахуванням прав людини [7].

- Загальний регламент про захист даних (GDPR) – встановлює правила обробки персональних даних, включаючи автоматизоване прийняття рішень [8].

- Конституція України – закріплює основоположні права людини, які можуть бути порушені при використанні ШІ [9].

- Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні (нею визначаються мета, принципи та завдання розвитку технологій штучного інтелекту в Україні як одного з пріоритетних напрямів у сфері науково-технологічних досліджень) [10].

- Цивільний кодекс України – визначає загальні підстави та умови цивільно-правової відповідальності за шкоду [11].

- частково питання автоматизованої обробки даних покриває Закон України «Про захист персональних даних» – його положення поширюються на діяльність з обробки персональних даних, яка здійснюється повністю або частково із застосуванням автоматизованих засобів, а також на обробку персональних даних, що містяться у картотеці чи призначені до внесення до картотеки, із застосуванням неавтоматизованих засобів (Ст. 1) [12].

- Також ШІ з'явився у Законі України «Про авторське право і суміжні права», де він фігурує як система, яка може створювати неоригінальні об'єкти, створені комп'ютерною програмою. Неоригінальним об'єктом, згенерованим комп'ютерною програмою, є об'єкт, що відрізняється від існуючих подібних об'єктів та утворений у результаті функціонування комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта [13, Ст. 33].

– за участі представників профільного бізнесу, науковців та освітян із експертного комітету зі ШІ при Міністерстві цифрової трансформації була розроблена та презентована Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту в Україні. Саме вона допоможе українським компаніям підготуватися до ухвалення закону-аналога AI Act Європейського Союзу, а громадянам – навчитися захищати себе від ризиків ШІ [6]. Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту в Україні допоможе українським компаніям підготуватися до ухвалення закону-аналога AI Act Європейського Союзу, а громадянам – навчитися захищати себе від ризиків ШІ. Завдяки розробленому підходу до регулювання штучного інтелекту український бізнес стане більш конкурентоспроможним і отримає доступ до глобальних ринків, а держава зможе інтегруватися до ЄС [1]. Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту в Україні – спрямована на адаптацію українського законодавства до стандартів ЄС та підготовку до впровадження аналогів AI Act [15].

Сукупність цих актів формує багаторівневу систему правового регулювання, поєднуючи в собі міжнародні стандарти та національні норми й поступово розвивається з урахуванням технологічних викликів.

На сучасному етапі розвиток штучного інтелекту супроводжується активним формуванням багаторівневої системи нормативно-правового регулювання на національному та міжнародному рівнях, спрямованої на забезпечення безпеки його використання, захисту прав людини та визначення засад відповідальності. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність з'ясування сутності та змісту поняття штучного інтелекту як правової категорії.

На сьогоднішній день не існує уніфікованої дефініції «штучного інтелекту», тому варто зупинитися на існуючих, почасти, доктринальних.

Штучний інтелект – організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [10].

Штучний інтелект (artificial intelligence, AI) – це метод змусити комп'ютер чи програмне забезпечення «мислити» як людський мозок [2].

Штучний інтелект (ШІ) – це розділ інформатики, що займається створенням комп'ютерних систем, здатних виконувати завдання, які традиційно вимагають людського інтелекту: аналіз великих обсягів інформації, розпізнавання образів, мовлення та тексту, прогнозування майбутніх подій і навіть прийняття рішень у складних ситуаціях [16].

У терміні Artificial Intelligence (Штучний Інтелект) присутній термін інтелект (intelligence), який походить від латинського intellectus, що означає розум, розумові здібності людини [16].

Це наука і розробка інтелектуальних машин і систем, особливо інтелектуальних комп'ютерних програм, спрямованих на те, щоб зрозуміти людський інтелект. При цьому використовуються методи не обов'язково біологічно правдоподібні [16].

Штучний інтелект є дисципліна, що вивчає можливість створення програм для вирішення задач, які при розв'язанні їх людиною потребують певних інтелектуальних зусиль [17, с. 8].

Штучний інтелект (artificial intelligence, AI) – це галузь інформатики, що створює комп'ютерні системи, які здатні аналізувати, розуміти та вчитися на основі наданих даних, імітуючи при цьому поведінку людини в процесах прийняття рішень [18].

Порівнявши вищезазначені дефініції ШІ, можна зробити наступні висновки щодо спільних рис. Всі науковці розглядають штучний інтелект як явище, яке безпосередньо пов'язане зі створенням або використанням комп'ютерних систем, здатних виконувати завдання, що потребують інтелектуальних (когнітивних, розумових) зусиль людини; підкреслюється опора на алгоритми, обробку інформації та моделювання процесів мислення, а також здатність до аналізу, навчання і прийняття рішень.

Щодо відмінних рис, то варто відмітити наступні положення: одні науковці тлумачать ШІ як сукупність технологій і алгоритмів, інші – розглядають його як наукову галузь або навчальну дисципліну; у низці підходів наголошується на т. зв. імітації людського мислення, а інші роблять акцент на функціональній здатності вирішувати складні задачі незалежно від біологічної подібності до людського інтелекту.

Узагальнивши вищезазначені дефініції, було сформовано авторське розуміння категорії «штучний інтелект», який пропонується розглядати як комплексна міждисциплінарна система технологій, методів і алгоритмів, що забезпечує створення та функціонування комп'ютерних систем, здатних самостійно здійснювати аналіз даних, навчатися (machine learning), приймати рішення та виконувати завдання, які зазвичай потребують інтелектуальної діяльності людини, з можливістю адаптації до нових умов та викликів.

Таким чином, наявність значної кількості доктринальних підходів до визначення категорії штучного інтелекту, а також відсутність єдиного уніфікованого визначення ускладнюють не лише його теоретичне осмислення, але й практичне правове регулювання.

Оскільки останнім часом використання технологій ШІ займає одне із ключових місць у життєдіяльності людини, але його застосування не завжди спрямоване на досягнення правомірних цілей, тому у цьому контексті особливої уваги потребує питання дослідження цивільно-правової відповідальності

за шкоду, завдану внаслідок використання технологій штучного інтелекту, з огляду на їх автономність, складність і потенційні ризики для прав та інтересів осіб.

Попри те, що штучний інтелект уже позитивно трансформує багато галузей, він має і свої недоліки, які викликають занепокоєння: втрата робочих місць; діпфейки та дезінформація (розмиває межу між реальністю та вигадкою, змушуючи людей сумніватися в правдивості інформації), конфіденційність даних (навчання моделей AI на відкритих даних підвищує ризик витоку конфіденційної інформації користувачів); автоматизована зброя (використання ШІ у військових системах); перевага над людським інтелектом (технологічна сингулярність – момент, коли надрозумні машини вийдуть з-під контролю та почнуть діяти самостійно, завдаючи шкоди людству) [2].

Якщо особа має намір впровадити штучний інтелект у свої SaaS-процеси (Software as a Service), то вона може зіткнутися з різними викликами, пов'язаними з такими сферами, як безпека та якість інформації, алгоритмічні упередження або необхідність подальших інвестицій у вашу технічну інфраструктуру для забезпечення стабільності.

У сукупності ці фактори можуть впливати на загальний процес інтеграції інструментів штучного інтелекту в SaaS-системи. Незалежно від цього, детальне планування та врахування етичних аспектів повинні бути невід'ємною частиною самого процесу [19].

Разом із великими можливостями виникають і серйозні виклики, наприклад етичні та соціальні питання, а також щодо нормативно-правового регулювання використання ШІ. Одним із ключових питань є приватність і безпека даних. Багато сучасних систем ШІ працюють на основі великих масивів даних. Це викликає занепокоєння щодо можливого неправомірного використання цих даних або порушення конфіденційності користувачів.

ШІ-системи, такі як алгоритми розпізнавання обличчя або відстеження активності в інтернеті, можуть бути використані для масового стеження або контролю за поведінкою людей. Це викликає стурбованість: хто може мати доступ до зібраних даних та як їх захистити від неправомірного використання.

У багатьох країнах вже зараз обговорюють законодавчі ініціативи щодо регулювання використання ШІ, щоб забезпечити баланс між технологічним розвитком і збереженням основних прав і свобод громадян [20], а також важливим моментом є визначення підстав цивільно-правової відповідальності.

Актуально, що у цивільному праві України інститут відповідальності є одним із способів впливу на учасників цивільних правовідносин, що визначається межами дозволеної та необхідної поведінки. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 14 Цивільного кодексу України належна правомірна поведінка учасників цивільних правовідносин забезпечується засобами заохочення, а також заходами відповідальності, що встановлюється договором або актами цивільного законодавства. Однак занепокоєння щодо потенційного зловживання або негативних ненавмисних наслідків використання ШІ, спонукають до зусиль з вивчення та розробки стандартів надійності систем ШІ та справедливої відповідальності [21, с. 35].

Цивільно-правова відповідальність є негативним для порушника наслідком вчиненого ним правопорушення. Юридичною підставою такої відповідальності є закон, а фактичною – склад цивільного правопорушення. Вона настає за наявності таких умов: протиправної поведінки (дії чи бездіяльності, щодо шкоди, завданої використанням технологій ШІ, то це, в переважній більшості випадків, дія – авт. Наприклад поширення персональних даних третьої особи при формулюванні запиту в gpt-chat) особи; шкідливого результату такої поведінки (шкоди); причинного зв'язку між протиправною поведінкою і шкодою (у сфері використання ІТ, загалом, та технологій ШІ, зокрема, проблемним аспектом є встановлення даного зв'язку – авт.); вини особи, яка заподіяла шкоду [22].

Проблема відповідальності за шкоду, завдану ШІ, є особливо актуальною, оскільки класична модель солідарної відповідальності розробника, що базується на концепції дефектного продукту, виявляється недостатньо ефективною. У ЄС Директива 85/374/ЄЕС формально може застосовуватися до ШІ, але складність доведення дефекту та причинного зв'язку робить її недостатньо ефективною для захисту потерпілого. Реакцією на це стала пропозиція Європейської Комісії щодо нової Директиви про відповідальність за ШІ, яка має на меті полегшити доведення причинно-наслідкового зв'язку шляхом запровадження презумпції причинного зв'язку на користь позивача за умови доведення ним порушення обов'язків оператором або постачальником системи [23, с. 92].

Інша модель, що пропонує відповідальність оператора або власника системи за аналогією зі ст. 1187 ЦК України, яка регулює джерела підвищеної небезпеки, поділяю думку про її логічність, оскільки саме оператор має фактичний контроль над рішенням про експлуатацію системи.

Поглиблюючи аналіз проблеми, варто детально розглянути складний ланцюжок створення та експлуатації систем ШІ, оскільки відповідальність у ньому може бути розподілена між кількома суб'єктами. Сучасна система ШІ рідко є продуктом однієї компанії. Вона часто складається з компонентів, розроблених різними суб'єктами: постачальник базових моделей (наприклад, фундаментальних моделей на кшталт великих мовних моделей), розробник конкретного застосунку чи сервісу, та оператор або кінцевий користувач. Європейський AI Act, а також пропоновані зміни до Директиви про відповідальність за дефектну продукцію, намагаються чітко розмежувати ролі. Вони вводять поняття «постачальник» – той, хто випускає систему ШІ на ринок, незалежно від того, чи він є розробником коду, чи лише інтегратором компонентів. Постачальник несе первинну відповідальність за відповідність системи нормативним вимогам

та якості її дизайну. Водночас, існує відповідальність «імпортера» та «дистриб'ютора», які також мають обов'язки перевірки та контролю. Нарешті, «оператор» – той, хто використовує систему під своїм керівництвом (наприклад, лікарня, що використовує діагностичний ШІ) – несе відповідальність за належну експлуатацію, моніторинг і забезпечення людського нагляду. Цей багаторівневий підхід до відповідальності є ключовим для забезпечення ефективного правового захисту [23, с. 93].

Наразі намітилися декілька доктринальних підходів, що стосуються відшкодування шкоди, завданої з використанням штучного інтелекту. Перший полягає в тому, що відповідальність за шкоду з використання штучного інтелекту регулюється за нормами про відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки (заподіяння шкоди роботом – відповідальність на власнику). Другий підхід, диференційований, полягає в тому, що відповідальність за шкоду з використання штучного інтелекту регулюється за нормами про джерело підвищеної небезпеки або ж це може бути загальний делікт (до потенційно небезпечного штучного інтелекту застосовувати норми про джерело підвищеної небезпеки, до «звичайного» штучного інтелекту – загальні положення про відшкодування за завдану шкоду). Третій підхід, що існує в науці – відповідальність за шкоду з використання штучного інтелекту, створює спеціальний делікт (оскільки така шкода є непередбачуваною, то і її заподіяння не охоплюється поняттям діяльності, що створює підвищену небезпеку для оточення) [24, С. 6].

Аналіз законодавства ЄС, що регулює проблеми цивільно-правової відповідальності щодо відшкодування шкоди, завданої з використанням штучного інтелекту, дозволяє казати про такі тенденції: 1) відповідальність покладається на людину; 2) пріоритет відповідальності оператора штучного інтелекту; 3) поділ відповідальності залежно від того, чи шкода спричинена системою штучного інтелекту, що належить до категорії з високим рівнем ризику або ж ні. У цілому такі підходи узгоджені з вітчизняною цивільно-правовою доктриною та правовим регулюванням [24, с. 11].

Доцільною є рекомендація, що для України актуальним є завдання створення комплексної нормативно-правової бази регулювання ШІ, яка б враховувала кращі світові практики та особливості національної правової системи. Прийняття спеціального законодавства про відповідальність за дії ШІ дозволить зменшити правову невизначеність, сприятиме розвитку інноваційних технологій та забезпечить належний захист прав та інтересів громадян. Перспективами подальших досліджень є детальний аналіз окремих аспектів відповідальності за дії ШІ в конкретних галузях (медицина, транспорт, фінанси), вивчення питань кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені з використанням ШІ, а також розробка конкретних законодавчих пропозицій для українських законодавців [23, с. 93].

Грунтуючись на наукових підходах щодо цивільно-правової відповідальності та підходів за шкоду завдану ШІ, можна виділити такі суб'єктів відповідальності:

1. Розробник (developer) системи ШІ – особа або компанія, яка створила алгоритм, модель чи програмне забезпечення.
2. Виробник (manufacturer) продукту з ШІ – суб'єкт, що інтегрує ШІ у готовий товар або систему.
3. Постачальник (provider) ШІ-системи – особа, яка вводить систему в обіг або надає доступ до неї (зокрема через цифрові платформи).
4. Користувач (operator / deployer) – фізична або юридична особа, яка безпосередньо застосовує ШІ у своїй діяльності.
5. Власник (володілець) ШІ-системи – суб'єкт, який здійснює контроль над системою та отримує вигоди від її використання.
6. Замовник (клієнт) розробки або використання ШІ – особа, яка ініціювала створення або застосування ШІ для конкретних цілей.
7. Особи, що здійснюють технічне обслуговування та налаштування ШІ – можуть нести відповідальність у разі помилок у підтримці або оновленнях.
8. Держава або публічні органи – у випадках використання ШІ в публічному управлінні або за наявності дефектів регулювання/контролю.

Доцільним вважається також виокремлення об'єктів даного виду правопорушення: життя та здоров'я фізичної особи (ШІ спричиняє фізичну шкоду – сфера медицини чи транспорту); майно (має місце пошкодження або знищення майнових об'єктів унаслідок дії або помилки систем ШІ); нематеріальні блага (особисті немайнові права – честь, гідність, ділова репутація, приватність, зокрема у випадках неправомірної обробки даних чи створення контенту); персональні дані та інформація (правових захист виникає при автоматизованій обробці, витоку або неправомірному використанні); результати інтелектуальної діяльності (об'єкти авторського права та суміжних прав, які можуть бути порушені або неправомірно створені/використані за допомогою ШІ); цифрові активи та дані (бази даних, цифровий контент, алгоритмічні моделі, що мають економічну цінність); економічні інтереси (майнові права вимоги – збитки, упущена вигода) [25, с. 414].

Таким чином, об'єкти відповідальності у сфері ШІ охоплюють як традиційні (життя, здоров'я, майно), так і новітні (дані, цифрові активи) блага, що і характеризує специфіку цифрового середовища.

Висновки. У результаті проведеного дослідження було встановлено, що штучний інтелект являє собою складну міждисциплінарну категорію, яка поєднує в собі низку технологічних, правових та

соціальних аспектів. Відсутність єдиного доктринального чи законодавчого підходу до його визначення ускладнює формування ефективного механізму правового регулювання. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану використанням ШІ, характеризується багаторівневістю суб'єктного складу та складністю встановлення причинно-наслідкового зв'язку. Сучасні підходи передбачають можливість застосування як загальних деліктних норм, так і спеціальних режимів відповідальності, зокрема за аналогією до джерела підвищеної небезпеки або шляхом формування окремого делікту. Удосконалення національного законодавства повинне здійснюватися з урахуванням європейського досвіду, що, в свою чергу, сприятиме зменшенню правової невизначеності, забезпеченню ефективного захисту прав осіб та стимулюванню розвитку інноваційних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Інформаційно-просвітницький захід «ENIAC – перший у світі комп'ютер» в бібліотеці Житомирського професійного ліцею. URL: <https://www.zpl.zt.ua/eniac-pershyj-u-sviti-kompyuter/>
2. Мариненко А. Що таке штучний інтелект: історія, види та складові. URL: <https://gigacloud.ua/articles/shho-take-shtuchnyj-intelekt-istoriya-vydy-ta-skladovi/>
3. Правове регулювання використання штучного інтелекту в Україні та ЄС. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/241001_pravove-regulyuvannya-vikoristannya-shtuchnogo-intelektu-v-ukran-ta-s
4. Рамкова конвенція про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права. URL: <https://rm.coe.int/-1493-10-1b-committee-on-artificial-intelligence-cai-b-draft-framework/1680aee411>
5. Положення ЄС про узгоджені правила справедливого доступу до даних та їх використання URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022PC0068>
6. Законодавче регулювання використання штучного інтелекту: Україна та світ. URL: <https://university-blog.lnu.edu.ua/story-15/>
7. Рамкова конвенція про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права (Рада Європи) від 17 травня 2024 р. URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/rye_ramkova_konvenciya_zi_shtuchnogo_intelektu_prav_lyudyny_demokrat_iyi_ta_verh_prava.pdf
8. Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС : Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text
9. Конституція України від 28 червня 1996 р. Верховна Рада України. Офіц. вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
12. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
13. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n461>
14. Регулювання штучного інтелекту в Україні: Мінцифри презентувало дорожню карту. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rehuliuvannia-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-mintsyfyry-prezentuvalo-dorozhniu-kartu>
15. AI implementation roadmap in Ukraine. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rehuliuvannia-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-mintsyfyry-prezentuvalo-dorozhniu-kartu>
16. Штучний інтелект простими словами – вивчаємо та навчаємо. URL: <https://www.clarisverbis.com.ua/blogpost/shtuchnyj-intelekt-prostymy-slovamy-vyvchayemo-ta-navchayemo/>
17. Звенігородський О. С., Зінченко О. В., Чичкарьов Є. А., Кисіль Т. М. Штучний інтелект. Вступний курс : навч. посіб. Київ : ДУТ, 2022. 193 с.
18. Штучний інтелект. Дія. Освіта. URL: <https://it-osvita.diia.gov.ua/task/item/3ba90df9-79a0-42c6-a793-b4eb5eebe0e>
19. Що таке штучний інтелект (ШІ)? URL: <https://payproglobal.com/uk>
20. Історія штучного інтелекту: від ідеї до сучасних технологій. URL: <https://krv.media/istoriya-shtuchnogo-intelektu-vid-ideyi-do-suchasnyh-tehnologij/>
21. Марценко Н. С. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, спричинену штучним інтелектом. Наукові записки. Серія: Право. 2022. Вип. 12. С. 34-39.
22. Умови (підстави) цивільно-правової відповідальності. URL: <https://lh.pl.court.gov.ua/sud1617/pres-centr/news/359039/>
23. Гнідовський М. С., Сергієнко М. А., Лук'янчиков Б. Є. Правова відповідальність за дії штучного інтелекту: виклики та перспективи регулювання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 92 (ч. 3). С. 90-95.

24. Мічурін Є. Суб'єкти цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану з використанням штучного інтелекту, за законодавством ЄС та України. *Університетські наукові записки*. 2025. № 4 (106). С. 4-13.

25. Теремецький В.І. База персональних даних як об'єкт цивільних прав. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 412–417.

REFERENCES:

1. Informatsiino–prosvitnytskyi zakhid “ENIAC – pershyi u sviti kompiuter” v bibliotetsi Zhytomyrskoho profesiinoho litseiu [Information and educational event “ENIAC – the first computer in the world” at the Zhytomyr Vocational Lyceum library]. Retrieved from: <https://www.zpl.zt.ua/eniac-pershyj-u-sviti-kompyuter/> [in Ukrainian].

2. Marynenko A. Shcho take shtuchnyi intelekt: istoriia, vydy ta skladovi [What is artificial intelligence: history, types and components]. Retrieved from: <https://gigacloud.ua/articles/shho-take-shtuchnyj-intelekt-istoriya-vydy-ta-skladovi/> [in Ukrainian].

3. Pravove rehuliuвання vykorystannia shtuchnoho intelektu v Ukraini ta YeS [Legal regulation of artificial intelligence use in Ukraine and the EU]. Retrieved from: https://biz.ligazakon.net/analytics/241001_pravove-regulyuvannya-vikoristannya-shtuchnogo-intelektu-v-ukraini-ta-s [in Ukrainian].

4. Council of Europe. (2024). Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law. Retrieved from: <https://rm.coe.int/-1493-10-1b-committee-on-artificial-intelligence-cai-b-draft-framework/1680aee411> [in English].

5. European Commission. (2022). Proposal for a Regulation on harmonised rules on fair access to and use of data (Data Act). Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022PC0068> [in English].

6. Zakonodavche rehuliuвання vykorystannia shtuchnoho intelektu: Ukraina ta svit [Legislative regulation of artificial intelligence: Ukraine and the world]. Retrieved from: <https://university-blog.lnu.edu.ua/story-15/> [in Ukrainian].

7. Rada Yevropy. (2024, May 17). Ramkova konventsia pro shtuchnyi intelekt, prava liudyny, demokratiiu ta verkhovenstvo prava [Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law]. Retrieved from: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/rye_ramkova_konvenciya_zi_shtuchnogo_intelektu_prav_lyudyny_demokratyi_ta_verh._prava.pdf [in Ukrainian].

8. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). (2016). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text [in English].

9. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (1996, June 28). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

10. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy No. 1556-r Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1556-r on approval of the Concept of AI development in Ukraine]. (2020, December 2). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

11. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy No. 435-IV [Civil Code of Ukraine No. 435-IV]. (2003, January 16). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, no. 40-44, Art. 356. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy No. 2297-VI Pro zakhyst personalnykh danykh [Law of Ukraine No. 2297-VI on Personal Data Protection]. (2010, June 1). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy No. 2811-IX Pro avtorske pravo i sumizhni prava [Law of Ukraine No. 2811-IX on Copyright and Related Rights]. (2022, December 1). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n461> [in Ukrainian].

14. Kabinet Ministriv Ukrainy. Rehuliuвання shtuchnoho intelektu v Ukraini: Mintsyfry prezentovalo dorozhniu kartu [AI regulation in Ukraine: Ministry of Digital Transformation presented a roadmap]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/rehuliuвання-shtuchnogo-intelektu-v-ukraini-mintsyfry-prezentovalo-dorozhniu-kartu> [in Ukrainian].

15. Cabinet of Ministers of Ukraine. AI implementation roadmap in Ukraine. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/rehuliuвання-shtuchnogo-intelektu-v-ukraini-mintsyfry-prezentovalo-dorozhniu-kartu> [in English].

16. Shtuchnyi intelekt prostymy slovamy – vyvchaiemo ta navchaiemo [Artificial intelligence in simple terms – learning and teaching]. Retrieved from: <https://www.clarisverbis.com.ua/blogpost/shtuchnyj-intelekt-prostymy-slovamy-vyvchayemo-ta-navchayemo/> [in Ukrainian].

17. Zvenihorodskyi O. S., Zinchenko O. V., Chychkarov Ye. A., Kysil T. M. (2022). Shtuchnyi intelekt. Vstupnyi kurs [Artificial Intelligence. Introductory course]. Kyiv: DUT. 193 p. [in Ukrainian].

18. Diia. Osvita. Shtuchnyi intelekt [Artificial Intelligence]. Retrieved from: <https://it-osvita.diia.gov.ua/task/item/3ba90df9-79a0-42c6-a793-b4eb5eebeb0e> [in Ukrainian].
19. Shcho take shtuchnyi intelekt (ShI)? [What is artificial intelligence?]. Retrieved from: <https://payproglobal.com/uk> [in Ukrainian].
20. Istoriia shtuchnoho intelektu: vid idei do suchasnykh tekhnolohii [History of artificial intelligence: from idea to modern technologies]. Retrieved from: <https://krv.media/istoriya-shtuchnogo-intelektu-vid-ideyi-do-suchasnyh-tehnologij/> [in Ukrainian].
21. Martsenko N. S. (2022). Tsyvilno-pravova vidpovidalnist za shkodу, sprychynenu shtuchnym intelektom [Civil liability for damage caused by artificial intelligence]. Naukovi zapysky. Seriia: Pravo, issue 12, pp. 34-39. [in Ukrainian].
22. Umovy (pidstavy) tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti [Conditions (grounds) of civil liability]. Retrieved from: <https://lh.pl.court.gov.ua/sud1617/pres-centr/news/359039/> [in Ukrainian].
23. Hnidovskyi M. S., Serhiienko M. A., Lukianchikov B. Ye. (2025). Pravova vidpovidalnist za dii shtuchnoho intelektu: vyklyky ta perspektyvy rehuliuвання [Legal liability for AI actions: challenges and prospects]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo, issue 92 (part 3), pp. 90-95. [in Ukrainian].
24. Michurin Ye. (2025). Subiekty tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za shkodу, zavdanu z vykorystanniam shtuchnoho intelektu, za zakonodavstvom YeS ta Ukrainy [Subjects of civil liability for AI-related damage under EU and Ukrainian law]. Universytetski naukovi zapysky, no. 4 (106), pp. 4-13. [in Ukrainian].
25. Teremetskyi V. I. (2012). Baza personalnykh danykh yak ob'ekt tsyvilnykh prav [Database of personal data as an object of civil rights]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav, no. 3, pp. 412-417. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 25.11.2025

УДК 347.4:004.056

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-372-379

Попов Георгій Володимирович,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін,
Інститут права та суспільних відносин,
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
georgepopov3000@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4928-2470

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз цивільно-правової відповідальності у сфері інформаційних технологій з урахуванням сучасних тенденцій цифровізації та розвитку технологій штучного інтелекту. Розкрито сутність і функції цивільно-правової відповідальності у цифровому середовищі, визначено її особливості, зумовлені нематеріальним характером об'єктів правовідносин, глобальністю інформаційних процесів та складністю встановлення елементів складу правопорушення. Досліджено специфіку об'єктів цифрових правовідносин, зокрема інформації, цифрового контенту, програмного забезпечення, персональних даних та результатів діяльності штучного інтелекту.

Особливу увагу приділено проблемам визначення суб'єктів відповідальності в умовах використання автоматизованих систем, розмежування відповідальності між учасниками цифрової екосистеми, а також питанням відшкодування шкоди та доказування у сфері інформаційних технологій.

Обґрунтовано необхідність удосконалення цивільно-правового регулювання та формування нових підходів до відповідальності з урахуванням технологічної специфіки сучасного інформаційного суспільства.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, інформаційні технології, штучний інтелект, цифрове середовище, правове регулювання, моральна шкода, персональні дані, цифрові платформи, електронні докази, правове регулювання, цифровий контент, інформаційні правовідносини.

Popov H. FEATURES OF CIVIL LEGAL LIABILITY IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGY IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF SOCIETY

The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of civil liability in the field of information technologies, taking into account modern trends in digitalization and the development of artificial intelligence technologies. The essence and functions of civil liability in the digital environment are revealed, its features are determined, due to the intangible nature of objects of legal relations, the global nature of information processes and the complexity of establishing the elements of

the offense. The specifics of objects of digital legal relations are studied, in particular information, digital content, software, personal data and results of artificial intelligence activities.

Special attention is paid to the problems of determining subjects of liability in the conditions of using automated systems, the delimitation of liability between participants in the digital ecosystem, as well as the issues of compensation for damage and proof in the field of information technologies.

The need to improve civil law regulation and the formation of new approaches to liability, taking into account the technological specifics of the modern information society, is substantiated.

Keywords: civil liability, information technology, artificial intelligence, digital environment, legal regulation, moral damage, personal data, digital platforms, electronic evidence, legal regulation, digital content, information legal relations.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних технологій та активне впровадження систем штучного інтелекту у різні сфери суспільного життя зумовлюють трансформацію традиційних цивільно-правових відносин і водночас породжують нові ризики заподіяння шкоди. Використання алгоритмів штучного інтелекту, автоматизованих систем прийняття рішень, цифрових платформ і програмного забезпечення призводить до виникнення правових ситуацій, у яких складно встановити суб'єкта відповідальності, довести вину та визначити причинно-наслідковий зв'язок між діями та їх наслідками.

Традиційні підходи цивільного права, сформовані для регулювання матеріальних правовідносин, не завжди є ефективними у цифровому середовищі, де об'єкти мають нематеріальний характер, а правопорушення можуть здійснюватися із застосуванням автономних технологій. Особливої актуальності набуває проблема відшкодування шкоди, завданої результатами діяльності штучного інтелекту, зокрема у випадках, коли такі системи функціонують без безпосереднього втручання людини.

Крім того, ускладнюється процес доказування у справах, пов'язаних із інформаційними технологіями, що зумовлено цифровою формою доказів, можливістю їх модифікації та складністю встановлення їх достовірності. Водночас національне законодавство не в повній мірі враховує специфіку цифрових правовідносин та не містить достатньо чітких механізмів притягнення до цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану використанням технологій штучного інтелекту.

У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба у теоретичному осмисленні та вдосконаленні цивільно-правового регулювання відповідальності у сфері інформаційних технологій, адаптації існуючих правових підходів до нових цифрових реалій та формуванні ефективних механізмів захисту прав суб'єктів цифрових правовідносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика цивільно-правової відповідальності у сфері інформаційних технологій є предметом активних наукових досліджень як у вітчизняній, так і в зарубіжній правовій доктрині. У сучасній юридичній науці значна увага приділяється питанням правового регулювання цифрових правовідносин, захисту персональних даних, відповідальності за порушення у мережі Інтернет, а також особливостям відшкодування шкоди в умовах цифровізації суспільства. Окремі аспекти зазначеної проблематики досліджували такі вітчизняні вчені, як О.В. Кохановська, Л.І. Рудник, Б.О. Соловйов, В.І. Теремецький, Т.В. Федоренко, С.І. Шимон та інші, які розкривали важливі питання юридичної та цивільно-правової відповідальності.

Метою статті є комплексне дослідження особливостей цивільно-правової відповідальності у сфері інформаційних технологій, зокрема за шкоду, завдану використанням цифрових систем і технологій штучного інтелекту, а також обґрунтування напрямів удосконалення правового регулювання відповідальності в умовах цифровізації суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цивільно-правова відповідальність у сфері інформаційних технологій є різновидом юридичної відповідальності, що настає у разі порушення майнових та особистих немайнових прав суб'єктів цифрових правовідносин [12]. Вона ґрунтується на загальних засадах цивільного права, зокрема принципах справедливості, добросовісності, розумності та повного відшкодування шкоди, однак водночас набуває нових змістовних характеристик під впливом цифровізації суспільства [13].

Сутність цивільно-правової відповідальності у сфері інформаційних технологій полягає у застосуванні до правопорушника заходів майнового характеру, спрямованих на відновлення порушених прав, компенсацію завданої шкоди, а також на забезпечення стабільності цивільного обороту у цифровому середовищі. Така відповідальність може реалізовуватися у формі відшкодування збитків, компенсації моральної шкоди, стягнення неустойки, припинення правопорушення або відновлення попереднього стану [12].

Особливістю цивільно-правової відповідальності в сфері інформаційних технологій є її тісний зв'язок із інформаційними правовідносинами, які характеризуються нематеріальним характером об'єктів, високою швидкістю їх обігу та глобальністю. Відповідно до цього виступає необхідність розширеного тлумачення традиційних категорій цивільного права, зокрема таких як «шкода», «збитки», «протиправна поведінка» та «причинно-наслідковий зв'язок» [10].

У контексті цифровізації цивільно-правова відповідальність зазнає суттєвої трансформації. Класичні підходи, що сформувалися у межах матеріальних правовідносин, не завжди здатні ефективно охопити новітні об'єкти, такі як цифровий контент, віртуальні активи, програмні продукти, бази даних, а

також результати діяльності штучного інтелекту. У зв'язку з цим виникає потреба у формуванні нових підходів до визначення підстав і умов відповідальності, зокрема з урахуванням технологічної специфіки відповідних правовідносин.

Цивільно-правова відповідальність у сфері інформаційних технологій виконує низку важливих функцій. Передусім, це відновлювальна функція, що полягає у відновленні порушених прав потерпілої сторони. Не менш важливою є компенсаційна функція, яка передбачає відшкодування матеріальної та нематеріальної шкоди. Превентивна функція спрямована на запобігання правопорушенням у майбутньому шляхом створення негативних майнових наслідків для правопорушника. Водночас регулятивна функція забезпечує впорядкування поведінки суб'єктів у цифровому середовищі та сприяє формуванню належної правової культури у сфері використання інформаційних технологій [8].

Особливого значення набуває питання, що стосується підстав цивільно-правової відповідальності у сфері ІТ. Традиційно такими підставами є наявність складу цивільного правопорушення, який включає протиправну поведінку, шкоду, причинно-наслідковий зв'язок та вину. Однак у цифровому середовищі встановлення цих елементів ускладнюється через анонімність користувачів, використання автоматизованих систем та складність технічних процесів. Зокрема, доведення вини може бути проблематичним у випадках, коли шкода спричинена функціонуванням програмного забезпечення або алгоритмів штучного інтелекту.

Крім того, у сфері інформаційних технологій спостерігається тенденція до розширення підходів до відповідальності, зокрема шляхом запровадження елементів об'єктивної (безвинної) відповідальності у випадках підвищеного ризику. Така тенденція пов'язана з необхідністю забезпечення ефективного захисту прав потерпілих у ситуаціях, коли встановлення вини є ускладненим або неможливим.

Таким чином, цивільно-правова відповідальність у сфері інформаційних технологій є динамічним правовим інститутом, що перебуває на стадії активного розвитку. Її сутність полягає не лише у компенсації шкоди, але й у забезпеченні балансу між інтересами суб'єктів цифрових правовідносин, стимулюванні добросовісної поведінки та адаптації правової системи до викликів цифрової епохи.

Перейдемо до визначення об'єктів правовідносин у сфері інформаційних технологій, вони мають переважно нематеріальний характер, що істотно відрізняє їх від традиційних об'єктів цивільного права, таких як речі, майно чи матеріальні блага. У цифровому середовищі основними об'єктами виступають інформація, цифровий контент, програмне забезпечення, бази даних, віртуальні активи, персональні дані, а також результати діяльності інформаційних систем і технологій штучного інтелекту [9].

Зазначені об'єкти характеризуються особливою правовою природою, яка поєднує риси нематеріальних благ, об'єктів інтелектуальної власності та інформаційних ресурсів. Вони можуть існувати виключно у цифровій формі, не мають фізичного носія або можуть бути незалежними від нього, що ускладнює їх правову ідентифікацію та класифікацію. У зв'язку з цим у сучасній правовій доктрині ведеться дискусія щодо їх віднесення до об'єктів цивільних прав, а також визначення правового режиму їх обігу.

Однією з ключових ознак цифрових об'єктів є їх нематеріальність, яка зумовлює специфіку правового регулювання. На відміну від матеріальних об'єктів, вони можуть одночасно використовуватися необмеженою кількістю осіб без втрати своїх властивостей, що підриває класичні уявлення про володіння, користування та розпорядження. Це, у свою чергу, впливає на механізми захисту прав та притягнення до цивільно-правової відповідальності [9].

Важливою характеристикою є також легкість копіювання, поширення та модифікації цифрових об'єктів. Завдяки технологічним можливостям інформація або цифровий контент можуть бути миттєво відтворені та розповсюджені у глобальному масштабі, що значно підвищує ризики порушення прав, зокрема авторських прав, права на приватність та права на захист персональних даних. У таких умовах традиційні механізми контролю за обігом об'єктів цивільних прав виявляються недостатньо ефективними.

Нематеріальний характер об'єктів цифрових правовідносин істотно ускладнює процес визначення та оцінки шкоди. Наслідки правопорушень можуть мати відкладений, латентний або кумулятивний характер, проявляючись через певний час або у вигляді непрямих втрат. Наприклад, витік персональних даних може призвести до довгострокових негативних наслідків для особи, включаючи фінансові збитки, втрату репутації чи порушення приватного життя. У таких випадках складно встановити обсяг шкоди та причинно-наслідковий зв'язок між діянням і його наслідками [11].

Окремої уваги заслуговують віртуальні активи, які є новим видом об'єктів цивільних прав. Вони мають економічну цінність, можуть бути об'єктом обігу, але не мають матеріального втілення. Їх правовий статус в Україні перебуває на стадії формування, що створює додаткові труднощі у визначенні правового режиму їх використання та захисту. У національному законодавстві існує Закон України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 № 2074-IX, але на жаль цей Закон і досі не набрав чинності [2].

Не менш важливим об'єктом є персональні дані, що визначаються у Законі України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI, які виступають особливим видом інформації, що підлягає підвищеному рівню правового захисту. Порушення прав у цій сфері має не лише майнові, але й суттєві немайнові наслідки, що вимагає застосування спеціальних механізмів відповідальності [4].

Крім того, у сучасних умовах формуються нові об'єкти правовідносин, пов'язані з використанням штучного інтелекту, зокрема результати його діяльності (алгоритмічні рішення, згенерований контент тощо). Відповідно, виникають додаткові питання щодо правового режиму таких об'єктів, їх належності та

можливості правового захисту.

Таким чином, об'єкти цифрових правовідносин характеризуються комплексною правовою природою, що поєднує нематеріальність, високий рівень відтворюваності, глобальність поширення та складність правового режиму. Саме тому, виникає необхідність удосконалення цивільно-правового регулювання, адаптації традиційних підходів до нових цифрових реалій та розробки спеціальних механізмів захисту прав у цифровому середовищі.

Суб'єктний склад правовідносин у сфері інформаційних технологій є значно ширшим і більш диференційованим порівняно з традиційними цивільними правовідносинами, це підкреслено складністю цифрового середовища, багаторівневістю технологічної інфраструктури та участю різних категорій осіб у створенні, поширенні та використанні інформаційних продуктів і сервісів [7].

До основних суб'єктів цивільно-правової відповідальності у сфері ІТ належать фізичні особи (користувачі), які здійснюють дії у цифровому середовищі, зокрема розміщують інформацію, використовують цифрові сервіси або взаємодіють з іншими користувачами. Водночас значну роль відіграють юридичні особи, серед яких провідне місце займають ІТ-компанії, провайдери електронних комунікацій, власники вебресурсів та цифрові платформи, що забезпечують функціонування інформаційних сервісів.

Особливістю сучасних цифрових правовідносин є поява нових категорій суб'єктів, зокрема розробників програмного забезпечення, операторів інформаційних систем, адміністраторів платформ, постачальників хмарних послуг та інших учасників технологічної екосистеми. Кожен із них може бути потенційним носієм цивільно-правової відповідальності залежно від характеру його участі у правовідносинах та ступеня впливу на виникнення шкоди.

Суттєвим є також питання розмежування відповідальності між різними суб'єктами, що взаємодіють у межах цифрової інфраструктури. Наприклад, у випадку поширення незаконного контенту відповідальність може покладатися як на безпосереднього користувача, який його створив або розмістив, так і на цифрову платформу, яка забезпечує його розповсюдження. У цьому контексті важливого значення набуває визначення ролі кожного суб'єкта, його обов'язків щодо контролю, модерації та запобігання правопорушенням.

Особливу складність становить визначення суб'єкта цивільно-правової відповідальності у випадках використання технологій штучного інтелекту, бо вони здатні функціонувати автономно, приймати рішення без безпосереднього втручання людини та генерувати новий цифровий контент. Такий процес ставить під сумнів традиційне розуміння суб'єкта правопорушення як особи, що діє свідомо та винно.

У зв'язку з цим у сучасній правовій доктрині сформувалося кілька підходів до визначення відповідального суб'єкта. Зокрема, відповідальність може покладатися на:

- розробника системи (у разі недоліків програмного забезпечення або алгоритмів);
- власника або оператора системи (якщо він здійснює контроль за її функціонуванням);
- користувача, який застосовує відповідну технологію та отримує вигоду від її використання [1].

Водночас найбільш обґрунтованим є підхід, відповідно до якого відповідальність покладається на особу, яка фактично контролює функціонування системи та визначає умови її використання. Такий підхід відповідає принципу розумного розподілу ризиків та забезпечує баланс між інтересами учасників правовідносин.

Окрему увагу слід приділити відповідальності цифрових платформ як посередників у поширенні інформації. У сучасних умовах їх роль значно зросла, що зумовлює необхідність покладення на них певних обов'язків щодо моніторингу контенту, реагування на порушення та забезпечення безпеки користувачів. При цьому відповідальність платформ зазвичай має обмежений характер і залежить від їх обізнаності про правопорушення та своєчасності реагування.

Не менш важливим є транскордонний аспект визначення суб'єктів відповідальності, оскільки учасники цифрових правовідносин можуть перебувати у різних юрисдикціях, а відповідно це ускладнює притягнення до відповідальності та вимагає узгодження національних правових систем і міжнародного співробітництва.

Таким чином, суб'єктний склад цивільно-правової відповідальності у сфері інформаційних технологій є складним, багаторівневим та динамічним. Його особливості зумовлені розвитком цифрових технологій, появою нових учасників правовідносин та необхідністю адаптації правових механізмів до умов цифрового середовища. У свою чергу, досліджувана проблематика потребує подальшого вдосконалення законодавства та формування чітких критеріїв визначення відповідального суб'єкта.

Відшкодування шкоди є ключовим елементом цивільно-правової відповідальності та виступає основним способом захисту порушених прав у сфері інформаційних технологій. Загальні засади відшкодування шкоди закріплені у Цивільному кодексі України, відповідно до якого майнова шкода, завдана неправомірними діями чи бездіяльністю, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її завдала [13]. Крім того, законодавство передбачає можливість компенсації моральної (немайнової) шкоди, що має особливе значення у сфері цифрових правовідносин [13].

Специфіка відшкодування шкоди у сфері інформаційних технологій зумовлена характером правопорушень та особливостями об'єктів, щодо яких вони вчиняються. У цифровому середовищі шкода

може проявлятися у різних формах, зокрема у вигляді:

- втрати або пошкодження інформації (наприклад, внаслідок кібератаки чи несанкціонованого доступу);
- порушення права на приватність (витік персональних даних, незаконне збирання або поширення інформації);
- шкоди діловій репутації (поширення недостовірної інформації в мережі Інтернет);
- незаконного використання об'єктів інтелектуальної власності (піратство, копіювання програмного забезпечення чи цифрового контенту) [13].

На відміну від традиційних деліктів, шкода у сфері ІТ часто має нематеріальний або змішаний характер, що ускладнює її оцінку. Наприклад, витік персональних даних може не мати негайних фінансових наслідків, однак у подальшому призвести до значних матеріальних втрат, пов'язаних із шахрайством, або завдати суттєвої моральної шкоди особі. У таких випадках особливого значення набуває застосування положень про відшкодування моральної шкоди, передбачених цивільним законодавством [13, 3].

Важливим елементом є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між протиправною поведінкою та завданою шкодою. У цифровому середовищі це завдання ускладнюється технічною складністю процесів, використанням автоматизованих систем, а також можливістю одночасного впливу декількох факторів. Наприклад, у випадку кібератаки складно визначити, чи була шкода спричинена діями конкретної особи, недоліками системи захисту або неналежною поведінкою користувача.

Не менш складним є питання визначення розміру збитків. Відповідно до цивільного законодавства, збитки включають реальні втрати та упущену вигоду [13, 3]. У сфері ІТ визначення цих категорій потребує врахування специфіки цифрових активів. Так, реальні втрати можуть включати витрати на відновлення інформаційних систем, усунення наслідків кібератаки або відновлення доступу до даних, тоді як упущена вигода може проявлятися у втраті прибутку через зупинку онлайн-сервісів або втрату клієнтів.

Практичний приклад становить ситуація, коли внаслідок хакерської атаки було заблоковано роботу інтернет-магазину. У такому випадку суб'єкт господарювання має право вимагати відшкодування витрат на відновлення системи, а також компенсації втраченої вигоди через неможливість здійснення господарської діяльності протягом певного часу.

Особливу увагу слід приділити відшкодуванню шкоди, завданої порушенням прав на персональні дані. Відповідно до сучасних європейських підходів, зокрема Загального регламенту про захист даних (GDPR), особа має право на компенсацію як матеріальної, так і нематеріальної шкоди, завданої порушенням її прав. Такий підхід поступово імплементується і в національне законодавство, що сприяє підвищенню рівня захисту прав осіб у цифровому середовищі.

У контексті розвитку штучного інтелекту виникає питання відшкодування шкоди, завданої автономними системами. У таких випадках складність полягає у визначенні особи, відповідальної за шкоду, а також у доведенні причинно-наслідкового зв'язку між функціонуванням системи та негативними наслідками [15]. У такому контексті виникає необхідність формування спеціальних правових механізмів відповідальності, зокрема із застосуванням концепції підвищеного ризику.

Таким чином, відшкодування шкоди у сфері інформаційних технологій має комплексний характер і потребує врахування специфіки цифрового середовища. Ефективність цього механізму залежить від удосконалення законодавства, розвитку судової практики та впровадження сучасних підходів до оцінки шкоди, що відповідають викликам цифрової економіки.

Однією з ключових проблем реалізації цивільно-правової відповідальності у сфері інформаційних технологій є доказування обставин, що мають значення для справи. У цифровому середовищі традиційні підходи до доказування зазнають трансформації, оскільки значна частина правопорушень здійснюється з використанням електронних засобів, а відповідні докази існують у цифровій формі.

Відповідно до положень процесуального законодавства України, зокрема Цивільного процесуального кодексу України, доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін [14]. До таких доказів належать, зокрема, письмові, речові та електронні докази. Особливе значення у справах, пов'язаних із інформаційними технологіями, мають саме електронні докази, правовий статус яких закріплено у процесуальному законодавстві [14].

Електронними доказами визнаються інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини справи, зокрема електронні документи, вебсторінки, текстові, графічні, аудіо- та відеофайли, електронна переписка, метадані, лог-файли та інші цифрові сліди [5]. Їх використання значно розширює можливості доведення, однак водночас породжує низку проблем, пов'язаних із їх отриманням, фіксацією, збереженням та оцінкою.

Однією з основних проблем є забезпечення достовірності та автентичності електронних доказів. На відміну від традиційних письмових документів, цифрова інформація може бути легко змінена, скопійована або підроблена без видимих ознак втручання. У зв'язку з цим особливого значення набуває використання технічних засобів фіксації доказів, зокрема електронного цифрового підпису, часових міток, протоколів огляду вебсторінок, а також залучення експертів у сфері інформаційних технологій.

Важливим є також питання належності та допустимості електронних доказів. Суд повинен

встановити, чи стосується доказ предмета доказування та чи отриманий він у спосіб, що не суперечить закону. Наприклад, докази, отримані шляхом несанкціонованого доступу до інформаційних систем, можуть бути визнані недопустимими. Водночас практика свідчить про необхідність гнучкого підходу до оцінки таких доказів з урахуванням специфіки цифрового середовища.

Особливу складність становить встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями правопорушника та завданою шкодою. У багатьох випадках цифрові правопорушення є результатом складної взаємодії декількох факторів, включаючи технічні збої, дії третіх осіб або недосконалість програмного забезпечення. Саме тому виникає необхідність проведення спеціальних експертиз та залучення фахівців у галузі кібербезпеки та інформаційних технологій [7].

Судова практика в Україні поступово формує підходи до використання електронних доказів. Зокрема, суди визнають допустимими такі види доказів, як:

- скріншоти вебсторінок та переписок, за умови належної їх фіксації;
- електронна пошта як доказ укладення правочину або підтвердження правовідносин;
- дані з інформаційних систем, підтверджені відповідними технічними засобами [6].

Водночас суди звертають увагу на необхідність підтвердження достовірності таких доказів, наприклад шляхом проведення експертизи або надання додаткових підтверджень їх походження.

Показовою є практика, відповідно до якої суди не приймають як належні докази скріншоти без підтвердження їх джерела або без фіксації у встановленому порядку. У такому випадку, це свідчить про важливість належного оформлення електронних доказів ще на стадії їх збору [16].

Окремої уваги потребує використання технологій штучного інтелекту у процесі доказування. З одного боку, такі технології можуть сприяти аналізу великих обсягів даних та підвищенню ефективності судового розгляду. З іншого боку, виникають питання щодо достовірності результатів, отриманих за допомогою алгоритмів, а також їх відповідності принципам справедливого судочинства [15].

Таким чином, доказування у сфері інформаційних технологій характеризується підвищеною складністю та потребує адаптації процесуальних норм до умов цифрового середовища. Подальший розвиток законодавства та судової практики має бути спрямований на забезпечення ефективного використання електронних доказів, гарантування їх достовірності та захист прав учасників судового процесу.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що цивільно-правова відповідальність у сфері інформаційних технологій є динамічним інститутом, який трансформується під впливом цифровізації та розвитку штучного інтелекту. Особливості об'єктів цифрових правовідносин, їх нематеріальний характер і глобальність обігу зумовлюють необхідність переосмислення традиційних категорій цивільного права, зокрема поняття шкоди, причинно-наслідкового зв'язку та вини.

Обґрунтовано, що однією з ключових проблем є визначення суб'єкта відповідальності у випадках використання автономних систем штучного інтелекту, що потребує застосування концепції розподілу ризиків та можливого впровадження елементів безвинної відповідальності. Встановлено, що складність доказування та оцінки шкоди у цифровому середовищі обумовлює необхідність удосконалення процесуальних механізмів, зокрема щодо використання електронних доказів.

Зроблено висновок про необхідність гармонізації національного законодавства з європейськими підходами, розвитку судової практики та впровадження спеціальних правових механізмів регулювання відповідальності у сфері інформаційних технологій. Такий підхід сприятиме забезпеченню ефективного захисту прав суб'єктів цифрових правовідносин та формуванню безпечного інформаційного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Fedorenko T., Sadkovskiy S. Virtual assets and digital content as an object of civil law. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, 2023, vol. 1(37). DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30032023/7963.
2. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>.
3. Про цифровий контент та цифрові послуги: Закон України від 10.08.2023 р. № 3321-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20>.
4. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.
5. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
6. Кохановська О.В. Цифрові права в системі приватного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. Вип. 8. С. 12-17.
7. Рудник Л.І. Дезінформація як прояв порушення права на доступ до інформації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №3. С. 103–118. DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-3103.
8. Рудник Л.І. Правові засади обмеження права на доступ до інформації в умовах воєнного стану. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*. Політологія. Соціологія. Право: 36. наук. праць. К.: НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського», 2023. №4 (60) С. 32-39. URL: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/296975/289954>.

9. Соловйов Б.О. Інформація як об'єкт цивільних прав в оновленому Цивільному кодексі України: проблеми визначення та основних ознак. *Часопис Київського університету права*, 2021. № 1. С. 207-212. DOI: 10.36695/2219- 5521.1.2021.40.
10. Тереметський В.І. Суб'єкти відносин, пов'язаних з персональними даними. *Право і безпека*, 2015. № 2 (57). С. 171-176.
11. Федоренко Т.В. Цифровий контент як об'єкт приватного права: цивільно-правовий аспект. *Наукові перспективи (Серія «Право»)*. № 11(65) 2025. С. 1743-1753.
12. Федоренко Т.В., Садковський С.П. Юридична відповідальність в інформаційній сфері: поняття та особливості. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2. С. 82-85.
13. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
14. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
15. Шишка Н. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану використанням технологій штучного інтелекту: досвід ЄС та перспективи для України. *Цифрова трансформація прав: ЄС та Україна: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф.* (Харків, 30 квіт. 2024 р.). Харків : ХНУВС, 2024. С. 126-133.
16. Шимон С.І. Цифровий контент як об'єкт цивільних прав у світлі новітніх законодавчих рішень. *Стан і засади реформування цивільного та житлового законодавства України: матеріали XXII наук.-практ. конф., присвяч. 102-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харківського юридичного інституту (1962–1987 рр.) В. П. Маслова* (Харків, 9 лют. 2024 р.). Харків: ЕКУС, 2024. 294 с. С. 269-272.

REFERENCES:

1. Fedorenko T., Sadkovskyi S. (2023). Virtual assets and digital content as an object of civil law. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, vol. 1(37). https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30032023/7963 [in English].
2. Zakon Ukrainy Pro virtualni aktyvy No. 2074-IX [Law of Ukraine on Virtual Assets No. 2074-IX]. (2022, February 17). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy Pro tsyfrovyyi kontent ta tsyfrovi posluhy No. 3321-IX [Law of Ukraine on Digital Content and Digital Services No. 3321-IX]. (2023, August 10). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy Pro zakhyst personalnykh danykh No. 2297-VI [Law of Ukraine on Personal Data Protection No. 2297-VI]. (2010, June 1). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy Pro informatsiiu No. 2657-XII [Law of Ukraine on Information No. 2657-XII]. (1992, October 2). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> [in Ukrainian].
6. Kokhanovska O. V. (2021). Tsyfrovi prava v systemi pryvatnoho prava [Digital rights in the system of private law]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, issue 8, pp. 12–17. [in Ukrainian].
7. Rudnyk L. I. (2024). Dezinformatsiia yak proiav porushennia prava na dostup do informatsii [Disinformation as a violation of the right to access information]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, vol. 31, no. 3, pp. 103–118. <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2024-31-3103> [in Ukrainian].
8. Rudnyk L. I. (2023). Pravovi zasady obmezhenia prava na dostup do informatsii v umovakh voiennoho stanu [Legal principles of restricting the right to access information under martial law]. *Visnyk NTUU “KPI im. Ihoria Sikorskoho”. Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, no. 4 (60), pp. 32-39. Retrieved from: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/296975/289954> [in Ukrainian].
9. Soloviov B. O. (2021). Informatsiia yak obiekt tsyvilnykh prav v onovlenomu Tsyvilnomu kodeksi Ukrainy: problemy vyznachennia ta osnovnykh oznak [Information as an object of civil rights in the updated Civil Code of Ukraine: problems of definition and key features]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, no. 1, pp. 207-212. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2021.40> [in Ukrainian].
10. Teremetskyi V. I. (2015). Subiekty vidnosyn, poviazanykh z personalnymy danymy [Subjects of relations related to personal data]. *Pravo i bezpeka*, no. 2 (57), pp. 171-176. [in Ukrainian].
11. Fedorenko T. V. (2025). Tsyfrovyi kontent yak obiekt pryvatnoho prava: tsyvilno-pravovyi aspekt [Digital content as an object of private law: civil law aspect]. *Naukovi perspektvy (Seriiia “Pravo”)*, no. 11 (65), pp. 1743-1753. [in Ukrainian].
12. Fedorenko T. V., Sadkovskyi S. P. (2022). Yurydychna vidpovidalnist v informatsiinii sferi: poniattia ta osoblyvosti [Legal liability in the information sphere: concept and features]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, no. 2, pp. 82-85. [in Ukrainian].
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy No. 435-IV [Civil Code of Ukraine No. 435-IV]. (2003, January 16). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
14. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy No. 1618-IV [Civil Procedure Code of Ukraine No. 1618-IV]. (2004, March 18). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> [in Ukrainian].
15. Shyshka N. (2024). Tsyvilno-pravova vidpovidalnist za shkod, zavdanu vykorystanniam tekhnolohii shtuchnoho intelektu: dosvid YeS ta perspektvy dlia Ukrainy [Civil liability for damage caused by the use of AI

technologies: EU experience and prospects for Ukraine]. In: *Tsyfrova transformatsiia prava: YeS ta Ukraina: Proceedings of the I International Scientific and Practical Conference* (Kharkiv, April 30, 2024), pp. 126-133. Kharkiv: KhNUVS. [in Ukrainian].

16. Shymon S. I. (2024). Tsyfrovyi kontent yak ob'ekt tsyvilnykh prav u svitli novitnikh zakonodavchykh rishe [Digital content as an object of civil rights in the light of recent legislative decisions]. In: *Stan i zasady reformuvannia tsyvilnoho ta zhytlovoho zakonodavstva Ukrainy: Proceedings of the XXII Scientific and Practical Conference* (Kharkiv, February 9, 2024), pp. 269-272. Kharkiv: EKUS. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 25.11.2025

УДК 342.9:069:355.48.

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-379-383

Лютіков Петро Сергійович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів
lyutikovp@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6173-0128

Островський Сергій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент,
osa160671@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9520-4732

Зима Вікторія Миколаївна,

старший викладач кафедри іноземних мов
ННІ «Юридичний інститут»
zimavic@ukr.net
ORCID ID: 0009-0005-3283-3570

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЕВАКУАЦІЇ МУЗЕЙНИХ ПРЕДМЕТІВ ТА ПРЕДМЕТІВ МУЗЕЙНОГО ЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЧАСТИНИ МУЗЕЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті здійснено комплексний науковий аналіз адміністративно-правового режиму евакуації музейних предметів та предметів музейного значення державної частини Музейного фонду України в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що цей режим є спеціальним різновидом публічно-правового регулювання, спрямованим на збереження культурних цінностей у період збройної агресії та інших надзвичайних загроз. Визначено його місце у системі адміністративно-правових режимів та охарактеризовано його структурно-функціональні особливості.

Доведено, що адміністративно-правовий режим евакуації поєднує ознаки режиму державного стану та функціонального режиму управління у сфері охорони культурної спадщини. Його зміст розкривається через систему імперативних приписів, спеціальних процедур, обмежень і гарантій, спрямованих на забезпечення збереження музейних предметів без зміни їх правового титулу. Проаналізовано співвідношення цього режиму з категоріями правового статусу та правового становища суб'єктів публічного адміністрування.

Особливу увагу приділено проблемам нормативного забезпечення евакуаційних заходів, зокрема залежності регулювання від підзаконних актів та відсутності системного закріплення відповідних положень на рівні закону. Обґрунтовано необхідність формування стабільної законодавчої моделі, яка б забезпечувала передбачуваність правозастосування та належний рівень правових гарантій.

Зроблено висновок про те, що адміністративно-правовий режим евакуації музейних предметів виступає важливим інструментом забезпечення національної безпеки у гуманітарному вимірі. Його подальший розвиток повинен базуватися на принципах системності, пропорційності, правової визначеності та узгодженості з міжнародними стандартами охорони культурних цінностей.

Ключові слова: адміністративно-правовий режим, воєнний стан, евакуація культурних цінностей, Музейний фонд України, публічне адміністрування, охорона культурної спадщини, спеціальний правовий режим, імперативне регулювання, національна безпека, правові гарантії збереження власності.

Lyutikov P., Ostrovsky S., Zima V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGIME FOR EVACUATION OF MUSEUM OBJECTS AND OBJECTS OF MUSEUM SIGNIFICANCE OF THE STATE PART OF THE MUSEUM FUND OF UKRAINE DURING MARTIAL STATE

Випуск 19. 2025

© П.С.Лютіков, С.О.Островський, В.М.Зима, 2025

The article provides a comprehensive scientific analysis of the administrative and legal regime governing the evacuation of museum objects and items of museum significance belonging to the state part of the Museum Fund of Ukraine under martial law. It substantiates that this regime constitutes a special form of public law regulation aimed at preserving cultural property during armed aggression and other extraordinary threats. The study determines its place within the system of administrative legal regimes and outlines its structural and functional characteristics.

It is argued that the administrative and legal regime of evacuation combines the features of a state emergency regime and a functional administrative regime in the field of cultural heritage protection. Its content is revealed through a system of imperative prescriptions, special procedures, restrictions, and legal guarantees designed to ensure the preservation of museum objects without altering their legal title. The article also analyzes the correlation of this regime with the concepts of legal status and legal position of public administration subjects.

Special attention is paid to the regulatory framework of evacuation measures, particularly to the predominance of subordinate legislation and the absence of a comprehensive legislative consolidation at the statutory level. The necessity of establishing a stable legislative model capable of ensuring legal certainty, consistency of enforcement practice, and adequate protection of cultural property is substantiated.

The study concludes that the administrative and legal regime of evacuation of museum objects serves as an essential instrument for safeguarding national security in its humanitarian dimension. Its further development should be grounded in the principles of systemic coherence, proportionality, legal certainty, and alignment with international standards for the protection of cultural property.

Keywords: administrative legal regime, martial law, evacuation of cultural property, Museum Fund of Ukraine, public administration, protection of cultural heritage, special legal regime, imperative regulation, national security, legal guarantees of property preservation.

Постановка проблеми. Збройна агресія проти України актуалізувала питання збереження культурних цінностей як складової національної безпеки. Музейні предмети державної частини Музейного фонду України перебувають під підвищеною загрозою знищення, пошкодження або незаконного переміщення. Запровадження воєнного стану зумовило необхідність застосування спеціальних адміністративно-правових механізмів для їх захисту. Однак чинне регулювання евакуації музейних предметів характеризується фрагментарністю та недостатньою системністю. Значна частина процедур визначається підзаконними нормативними актами, що ускладнює забезпечення стабільності правового режиму. У таких умовах виникає потреба у ґрунтовному науковому дослідженні адміністративно-правового режиму евакуації музейних предметів та визначенні напрямів його вдосконалення.

Метою статті є комплексне визначення правової природи, структурних ознак і місця адміністративно-правового режиму евакуації музейних предметів у системі адміністративного права, а також обґрунтування концептуальних підходів до вдосконалення його нормативного закріплення в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку музейної справи та формування державної політики у сфері охорони культурної спадщини отримала висвітлення у працях Т. Ю. Белофастової, Р. В. Маньковської, Ф. Рябікової, які досліджували історичну еволюцію музейної інституції, її правову природу та значення у збереженні культурної пам'яті. Питання трансформації державної музейної політики, модернізації управління та стратегічних напрямів розвитку галузі аналізували І. В. Пантелейчук, В. В. Панченко, Н. А. Малиш, С. О. Москаленко, О. М. Романуха, а також В. Оришук, зокрема у контексті цифровізації музейної сфери.

Проблеми збереження культурних цінностей в умовах політичних криз і збройних конфліктів стали предметом наукових розвідок Я. Л. Ващенко, Л. Плешакової, С. Кота, Н. О. Філіпчук, які акцентували увагу на питаннях втрат, реституції, захисту музейних колекцій та міжнародних механізмах співпраці. Організаційні та управлінські аспекти діяльності музейних установ, а також особливості їх функціонування в системі державного управління досліджували В. А. Доманський та І. О. Яковець. Концептуальні засади системного підходу в державному управлінні, що мають методологічне значення для дослідження режимного регулювання, обґрунтовував Н. Р. Нижник.

Водночас аналіз наукових джерел засвідчує, що попри значну кількість досліджень у сфері музейної політики та охорони культурної спадщини, комплексне адміністративно-правове осмислення режиму евакуації музейних предметів у період воєнного стану як самостійного інституту адміністративного права залишається недостатньо розробленим. Це обумовлює необхідність подальшого наукового опрацювання зазначеної проблематики з урахуванням сучасних безпекових викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адміністративно-правовий режим евакуації музейних предметів та предметів музейного значення державної частини Музейного фонду України протягом воєнного стану слід розглядати як спеціальний різновид публічно-правового режиму охорони культурних цінностей, що функціонує в умовах особливого періоду та спрямований на забезпечення їх збереження шляхом тимчасового переміщення.

Система адміністративно-правових режимів у сучасній доктрині адміністративного права характеризується складністю внутрішньої побудови та різноманітністю функціонального призначення. У наукових підходах до класифікації таких режимів одним із ключових критеріїв виступає їх цільова спрямованість. Відповідно до цього підходу, адміністративно-правові режими поділяються на режими, що фіксують особливі державні стани; функціональні режими, покликані забезпечувати управлінські процеси у

певних сферах; а також легалізуючі режими, спрямовані на офіційну реєстрацію суб'єктів і регламентацію окремих видів діяльності [1, с. 264]. Така класифікація дозволяє системно визначити місце конкретного режиму у загальній структурі адміністративного регулювання та з'ясувати його домінуючі засоби впливу.

У теоретичному вимірі поняття «правовий режим» розкривається через характеристики предмета і методу правового регулювання відповідної галузі права. В.Я. Настюк визначає галузевий правовий режим як сукупність юридичних засобів регулювання, опосередкованих специфічним методом правової дії та заснованих на принципах, притаманних конкретній галузі [2, с. 21]. Таким чином, правовий режим розглядається як інструментальна категорія, що відображає характер і способи правового впливу на певну групу суспільних відносин. У цьому контексті адміністративно-правові режими є формою реалізації публічної влади, в якій домінують імперативні приписи, заборони та спеціальні обмеження.

Своєю чергою, В.А. Белєвцева підкреслює, що галузевий правовий режим є результатом регулятивної дії системи юридичних засобів, притаманних відповідній галузі права, які забезпечують стабільність і нормальне функціонування певного комплексу суспільних відносин [3, с. 123]. Така позиція акцентує увагу на функціональній природі режиму як упорядкованої системи впливу, що має чітко визначену мету. У межах адміністративного права це означає, що кожен режим формується з урахуванням специфіки управлінських відносин, рівня публічного інтересу та необхідності забезпечення балансу між владними повноваженнями і правами людини.

Водночас у доктрині звертається увага на співвідношення категорій «правовий режим», «правовий статус» і «правове становище». Переважна позиція полягає у розмежуванні цих понять: правовий статус визначає сукупність прав, обов'язків та відповідальності суб'єкта, тоді як правовий режим регулює порядок здійснення певної діяльності або функціонування визначеного об'єкта управління. Такий підхід дозволяє уникнути отождествлення інституційного стану суб'єкта з процедурно-організаційними правилами його діяльності.

З урахуванням наведених теоретичних положень адміністративно-правовий режим евакуації музейних предметів доцільно віднести до групи спеціальних режимів, що поєднують ознаки режиму державного стану (оскільки функціонують в умовах воєнного стану) та функціонального режиму (оскільки забезпечують реалізацію управлінських повноважень у сфері охорони культурної спадщини). Його специфіка полягає у домінуванні імперативних приписів щодо порядку прийняття рішень, переміщення, обліку та повернення культурних цінностей, а також у встановленні підвищених вимог до суб'єктів, відповідальних за їх збереження.

Отже, адміністративно-правовий режим евакуації музейних предметів слід розглядати не ізольовано, а як елемент багаторівневої системи адміністративно-правових режимів, що мають різну цільову спрямованість і функціональне навантаження.

Нормативною основою такого режиму є Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [4], Закон України «Про музеї та музейну справу» [5], Закон України «Про культуру» [6], Закон України «Про охорону культурної спадщини» [7], Кодекс цивільного захисту України.

Зміст відповідного режиму характеризується поєднанням галузевого (культурно-охоронного) та безпекового компонентів. З одного боку, музейні предмети визначаються законодавством як складова національного культурного надбання та перебувають під державною охороною незалежно від форми власності [5]. З іншого боку, в умовах воєнного стану держава на підставі Закону України «Про правовий режим воєнного стану» уповноважена запроваджувати додаткові заходи для захисту матеріальних цінностей, що мають публічне значення [4]. Саме в цій площині формується спеціальний адміністративно-правовий механізм евакуації, який передбачає імперативність рішень, централізовану координацію та обов'язковість виконання управлінських приписів.

Зазначений режим має чітко визначену процедурну структуру. Він включає: визначення підстав для евакуації (розташування закладу на території бойових дій, на відстані менш ніж 50 кілометрів від лінії зіткнення або наявність рішення військової адміністрації); встановлення суб'єктів прийняття рішення (Міністерство культури України щодо державних закладів, обласні військові адміністрації щодо комунальних закладів, керівник закладу приймає рішення у разі безпосередньої загрози); документальне оформлення передачі; забезпечення умов зберігання; регламентацію повернення та моніторингу. Таким чином, йдеться не про факультативну дію адміністрації, а про нормативно врегульований комплекс управлінських процедур.

Особливістю режиму є також багаторівнева система суб'єктів публічного адміністрування. Координаційна функція покладається на Міністерство культури України, тоді як організаційно-розпорядчі повноваження реалізуються військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування, що кореспондує із положеннями Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо функціонування військових адміністрацій як суб'єктів спеціального правового режиму [4]. Автор зауважує, що така модель забезпечує баланс між галузевою компетенцією у сфері культури та завданнями національної безпеки.

Важливою ознакою адміністративно-правового режиму евакуації є запровадження черговості переміщення культурних цінностей. Розподіл на три черги залежно від історико-культурної ваги та рівня ризику свідчить про інституціоналізацію принципу пріоритетності та раціонального використання ресурсів. Автор вважає, що саме ця конструкція дозволяє поєднати принцип збереження унікальних об'єктів із

реаліями воєнного часу та логістичними обмеженнями.

Завершальним елементом режиму є регламентація повернення культурних цінностей. Рішення про повернення має бути прийняте протягом дванадцяти місяців після припинення або скасування воєнного стану, а у разі неможливості повернення визначається нове місце постійного зберігання, така норма демонструє тимчасовий характер обмежень та підтверджує відсутність зміни правового титулу на музейні предмети, що відповідає принципам охорони права власності, закріпленим у національному та міжнародному праві.

Разом з тим, зазначена постанова Кабінету Міністрів України, якою затверджено Порядок тимчасового переміщення (евакуації) культурних цінностей під час воєнного стану, має обмежений характер дії. По-перше, її застосування прямо пов'язане з функціонуванням правового режиму воєнного стану, а отже вона є нормативним актом спеціальної, часово зумовленої дії. По-друге, як підзаконний нормативно-правовий акт вона деталізує норми законів, однак не формує самостійної системної моделі регулювання евакуації музейних предметів поза межами особливого періоду. По-третє, її конструкція має реактивний характер, оскільки була прийнята у відповідь на конкретні виклики збройної агресії, а не як елемент довгострокової державної політики у сфері захисту Музейного фонду України.

Вказана ситуація об'єктивно актуалізує питання внесення системних і постійних змін на рівні закону. З огляду на те, що Закон України «Про музеї та музейну справу» визначає правовий статус музейних предметів, режим їх збереження та загальні обов'язки держави, саме цей закон є логічним місцем для закріплення комплексного правового регулювання евакуації музейних цінностей. Наявність лише підзаконного акту, навіть детального, не забезпечує належного рівня стабільності правового регулювання, оскільки постанова може змінюватися в оперативному порядку, тоді як закон формує сталі засади правового режиму.

У цьому контексті доцільним, на нашу думку, є доповнення Закону України «Про музеї та музейну справу» окремим розділом, з умовною назвою: «Евакуація музейних предметів та забезпечення їх збереження в умовах особливого періоду». Структурно такий розділ міг би містити декілька логічно пов'язаних статей. Перша стаття має визначати правові підстави евакуації, її мету та принципи (принцип пріоритетності, збереження правового титулу, пропорційності втручання, обов'язковості документального оформлення). Друга стаття повинна встановлювати суб'єктний склад та розмежування повноважень між центральним органом виконавчої влади у сфері культури, військовими адміністраціями, органами місцевого самоврядування та керівниками закладів. Третя стаття може закріплювати процедурні гарантії: порядок прийняття рішення, вимоги до оформлення передачі, особливості транспортування, відповідальність приймаючої сторони, право моніторингу. Окрема стаття має бути присвячена поверненню евакуйованих предметів і збереженню їх правового статусу, прямо підкреслюючи, що евакуація не змінює форми власності та не впливає на належність музейних предметів до державної частини Музейного фонду України.

Законодавче закріплення таких положень дозволило б перетворити евакуацію музейних цінностей із тимчасового антикризового механізму на структурований елемент адміністративно-правової системи захисту культурної спадщини. Це забезпечило б стабільність регулювання, правову визначеність для суб'єктів музейної справи та відповідність міжнародним стандартам охорони культурних цінностей під час збройних конфліктів. Таким чином, підзаконний порядок має виконувати функцію деталізації, тоді як фундаментальні засади евакуації повинні бути закріплені на рівні закону як складова постійної державної політики у сфері охорони культурної спадщини.

Отже, адміністративно-правовий режим евакуації музейних предметів протягом воєнного стану є комплексною, імперативною та процедурно деталізованою системою управлінських заходів, що спрямована на забезпечення збереження державної частини Музейного фонду України в умовах збройної агресії. Його правова природа полягає у поєднанні охоронної функції держави у сфері культурної спадщини та безпекової функції публічної влади, що реалізується в межах спеціального правового режиму воєнного стану.

Висновки. Адміністративно-правовий режим евакуації музейних предметів державної частини Музейного фонду України в умовах воєнного стану є складним багаторівневим правовим інститутом, який поєднує у собі елементи спеціального режиму державного стану та функціонального управлінського режиму у сфері охорони культурної спадщини. Його зміст визначається не лише потребою оперативного реагування на загрози збройного характеру, а й необхідністю збереження правового титулу, гарантування цілісності музейних колекцій та дотримання міжнародних стандартів захисту культурних цінностей.

У теоретичному аспекті адміністративно-правовий режим евакуації підтверджує положення доктрини про імперативний характер режимного регулювання, в якому домінують спеціальні приписи, обмеження та процедурні гарантії. Водночас він не може розглядатися ізольовано від системи галузевих режимів адміністративного права, оскільки його ефективність залежить від узгодженості із загальними принципами публічного управління, механізмами контролю та балансування публічного інтересу і прав суб'єктів правовідносин.

У нормативному вимірі дослідження засвідчує необхідність подальшої систематизації та стабілізації правового регулювання у цій сфері. Тимчасові антикризові механізми мають бути інтегровані у цілісну модель законодавчого забезпечення охорони Музейного фонду України, що дозволить підвищити рівень правової визначеності, передбачуваності та ефективності управлінських рішень у сфері захисту культурної

спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Тиндик Н. П. Світовий міграційний процес: теорія, практика, державне регулювання : монографія. К. : Атіка, 2006. 532 с.
2. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія / В. Я. Настюк, В. В. Белєвцева. Х. : Право, 2009. 128 с.
3. Белєвцева В. В. Адміністративно-правові режими у системі забезпечення національної безпеки України: поняття, зміст та значення. Право України. 2010. № 6. С. 161–166.
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII від 12 травня 2015 року // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.
5. Про музеї та музейну справу: Закон України № 249/95-ВР від 29 червня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 25. Ст. 191.
6. Про культуру: Закон України № 2778-VI від 14 грудня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 24. Ст. 168.
7. Про охорону культурної спадщини: Закон України № 1805-III від 8 червня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 39. Ст. 333.
8. Положення про Музейний фонд України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 року № 1147 // Офіційний вісник України. 2000. № 30. Ст. 1268; із змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2010 року № 1213 // Офіційний вісник України. 2011. № 84. Ст. 2956.

REFERENCES:

1. Tyndyk, N. P. (2006). Svitovyi mihratsiinyi protses: teoriia, praktyka, derzhavne rehuliuvannia [Global migration process: theory, practice, state regulation]. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].
2. Nastyuk, V. Ya., Bielievtsieva, V. V. (2009). Administratyvno-pravovi rezhymy v Ukraini [Administrative and legal regimes in Ukraine]. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
3. Bielievtsieva, V. V. (2010). Administratyvno-pravovi rezhymy u systemi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: poniattia, zmist ta znachennia [Administrative and legal regimes in the system of ensuring national security of Ukraine: concept, content and significance]. Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, 6, 161–166. [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [Law of Ukraine On the Legal Regime of Martial Law] vid 12.05.2015 No 389-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015, No 28, st. 250. [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy Pro muzei ta muzeinu spravu [Law of Ukraine On Museums and Museum Affairs] vid 29.06.1995 No 249/95-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1995, No 25, st. 191. [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy Pro kulturu [Law of Ukraine On Culture] vid 14.12.2010 No 2778-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2011, No 24, st. 168. [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny [Law of Ukraine On Protection of Cultural Heritage] vid 08.06.2000 No 1805-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2000, No 39, st. 333. [in Ukrainian].
8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Muzeinyi fond Ukrainy [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On approval of the Regulation on the Museum Fund of Ukraine] vid 20.07.2000 No 1147. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine. 2000, No 30, st. 1268; amended by Resolution No 1213 vid 22.12.2010. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2011, No 84, st. 2956. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 25.11.2025

УДК 341:620.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-384-388

Гулак Олена Василівна,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративного та фінансового права

Національного університету біоресурсів і природокористування України

lenagulac8118@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-9004-0185

Ладиченко Віктор Валерійович,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства

Національного університету біоресурсів і природокористування України

ndi_land_law@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-7823-7572

Улютіна Олена Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративного та фінансового права

Національного університету біоресурсів і природокористування України

ulutina@nubip.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-1982-9911

ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено енергетичну безпеку як важливу складову національної безпеки держави в умовах сучасних глобальних викликів. Обґрунтовано, що енергетична безпека є багатовимірною категорією, яка охоплює економічні, політичні, екологічні та правові аспекти функціонування держави, а також має стратегічне значення для забезпечення її суверенітету та стабільного розвитку. Проаналізовано основні підходи до визначення поняття енергетичної безпеки, встановлено відсутність єдиного наукового підходу до її змістового наповнення.

Досліджено міжнародно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки, зокрема роль міжнародних договорів, спеціалізованих організацій та регіональних інтеграційних об'єднань у формуванні сучасних стандартів енергетичної політики. Особливу увагу приділено діяльності Міжнародного енергетичного агентства та політиці Європейського Союзу щодо диверсифікації джерел енергопостачання, розвитку відновлюваної енергетики та підвищення енергоефективності.

Акцентовано на сучасних викликах енергетичній безпеці, серед яких збройні конфлікти, руйнування критичної інфраструктури, кіберзагрози та політизація енергетичних ринків. Визначено, що для України особливого значення набуває міжнародне співробітництво, інтеграція до європейського енергетичного простору та гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами.

Зроблено висновок про необхідність комплексного підходу до забезпечення енергетичної безпеки, що поєднує національні та міжнародно-правові механізми, спрямовані на підвищення стійкості енергетичної системи та зміцнення енергетичного суверенітету держави.

Ключові слова: безпека, національна безпека, енергетична безпека, міжнародна безпека, міжнародне співробітництво.

Gulak O., Ladychenko V., Ulyutina O. ENERGY SECURITY AS A COMPONENT OF NATIONAL SECURITY: THE INTERNATIONAL LEGAL ASPECT

The article examines energy security as an important component of national security in the context of contemporary global challenges. It substantiates that energy security is a multidimensional category encompassing economic, political, environmental, and legal aspects of state functioning, and has strategic importance for ensuring sovereignty and sustainable development. The main approaches to defining the concept of energy security are analyzed, and the absence of a unified scientific approach to its substantive content is established.

The international legal foundations of ensuring energy security are explored, in particular the role of international treaties, specialized organizations, and regional integration associations in shaping modern standards of energy policy. Special attention is paid to the activities of the International Energy Agency and the policy of the European Union regarding the diversification of energy supply sources, the development of renewable energy, and the improvement of energy efficiency.

Emphasis is placed on current challenges to energy security, including armed conflicts, destruction of critical

infrastructure, cyber threats, and the politicization of energy markets. It is determined that for Ukraine, international cooperation, integration into the European energy space, and harmonization of national legislation with European standards are of particular importance.

The conclusion highlights the necessity of a comprehensive approach to ensuring energy security, combining national and international legal mechanisms aimed at increasing the resilience of the energy system and strengthening the state's energy sovereignty.

Keywords: security, national security, energy security, international security, international cooperation.

Постановка проблеми. Енергетична безпека у сучасних умовах посідає одне з центральних місць у системі національної безпеки держави, оскільки стабільне, безперервне та доступне енергозабезпечення є необхідною передумовою функціонування економіки, оборонного сектору, критичної інфраструктури та соціальної сфери.

Актуальність дослідження енергетичної безпеки як складової національної безпеки зумовлена сучасними глобальними викликами, що пов'язані з нестабільністю енергетичних ринків, зростанням геополітичної напруженості, кліматичними змінами та трансформацією світової енергетики. «Незважаючи на науково-технічний прогрес та інші безперечні здобутки, якими нині активно користується людство, сьогодні світ знаходиться на межі екологічної катастрофи. Природні запаси небезмежні» [1; 2]. Аналогічне стосується і енергетичної безпеки, позаяк стара модель енергетики теж знаходиться на межі кризи через ті самі причини: вичерпність ресурсів та технологічну трансформацію. Додаткових ризиків відповідний напрямок отримує через суттєві соціально-політичні потрясіння, що призвели до активних воєнних дій.

Актуальність дослідження енергетичної безпеки як складової національної безпеки зумовлена сучасними глобальними викликами, що пов'язані з нестабільністю енергетичних ринків, зростанням геополітичної напруженості, кліматичними змінами та трансформацією світової енергетики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у розробку зазначеної проблематики здійснили такі вчені, як: Ю. Ващенко, Я. Вертеба, І. Гончарук, В. Микитенко, Ю. Продан, О. Сердюченко, А. Сменковський, О. Суходоля, Г. Рябцев, А. Шевцов, І. Яковюк тощо. Дослідженню окремих аспектів міжнародно-правового забезпечення енергетичної сфери присвячені праці С. Білоцького, О. Вишнякова, Б. Кормича, А. Новицького, Р. Петрова та інших.

Мета статті – комплексний аналіз енергетичної безпеки як складової національної безпеки крізь призму міжнародно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України», «національна безпека» розуміється як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [3].

Традиційно виокремлюються такі сфери національної безпеки, де існують і можуть виявлятися загрози національним інтересам, а саме: зовнішньополітична сфера; сфера державної безпеки; воєнна сфера і сфера безпеки державного кордону; внутрішньополітична, економічна, соціальна, гуманітарна, науково-технологічна, екологічна та інформаційна сфери. Окрім того, виділяють й інші підвиди національної безпеки, зокрема таких, як: геополітична, генетична, демографічна, епідемічна, етнічна, інтелектуальна, політична, психологічна, радіаційна, техногенна, юридична та деякі інші види безпеки. Серед наведених підвидів національної безпеки, енергетична безпека відсутня, оскільки на рівні профільного чинного законодавства вона визначається не як самостійний підвид, а як структурний елемент економічної безпеки. У свою чергу, Закон України «Про ринок електричної енергії», розглядає економічну безпеку як частину національної безпеки України через призму енергетичної незалежності, енергетичної ефективності та важливості критичної інфраструктури [4].

Серед стратегічних документів у сфері енергетичної безпеки варто вказати Енергетичну стратегію України на період до 2050 року, що схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року № 373-р. Дана Стратегія визначає ключові напрями та заходи у сфері енергетичної політики, включаючи забезпечення енергетичної безпеки, підвищення енергоефективності та розвиток енергетичної інфраструктури [5]. Текст Енергетичної стратегії наразі публічно не доступний.

Сучасні дослідники пропонують різні підходи до визначення енергетичної безпеки, висвітлюють її багатовимірний характер, обґрунтовують альтернативні концепції та наукові позиції. У зв'язку з цим відсутня єдність у трактуванні змісту цієї категорії, а також не сформовано узгодженої концептуальної моделі енергетичної безпеки, яка б комплексно враховувала сучасні виклики та загрози. Так, Ю. Ващенко енергетичну безпеку тлумачить як стан захищеності носіїв енергетичних інтересів від загроз дефіциту в забезпеченні їхніх потреб в енергії за допомогою гарантованого доступу до безпечних для життя, здоров'я людини та навколишнього природного середовища енергетичних послуг належної якості за економічно обґрунтованими й доступними цінами на умовах безперервності, надійності, диверсифікованості джерел енергопостачання, ефективності та раціональності, використання енергетичних ресурсів з відновлюваних джерел енергії, рівного доступу для всіх категорій громадян [6, с. 41]. А. Дейна визначає енергетичну безпеку як комплекс взаємопов'язаних і раціонально збалансованих теоретичних, практичних, економічних, правових та екологічних заходів, що гарантує повне й безперервне задоволення потреб держави в паливно-енергетичних ресурсах відповідної якості в будь-який час, у будь-якому місці, за будь-яких умов,

можливість економіки країни забезпечити ефективне використання енергоресурсів як у виробництві товарів і послуг, так і населенням та можливість налагодження зовнішньоторговельних зв'язків щодо експорту / імпорту енергоресурсів [7, с. 162]. В. Ліпкан визначає енергетичну безпеку як «...: 1) складову економічної безпеки, процес управління загрозами та небезпеками, за якого унеможливується дефіцит в забезпеченні споживачів економічно доступними паливно-енергетичними ресурсами прийнятної якості в нормальних і надзвичайних умовах, включаючи порушення стабільного паливо- і енергопостачання, а також забезпечується ефективне функціонування підсистеми енергетичної безпеки; 2) процес управління загрозами та небезпеками, за якого забезпечується стає функціонування і розвиток паливно-енергетичного комплексу, в тому числі послідовне і активне проведення політики енергозбереження та диверсифікації джерел енергозабезпечення» [8, с. 502].

Аналіз наукових підходів свідчить, що дослідники акцентують увагу на різних її аспектах – від гарантування безперебійного та доступного енергопостачання до забезпечення ефективного функціонування енергетичного сектору та управління ризиками і загрозами. Водночас спільним для більшості підходів є розуміння енергетичної безпеки як стану та процесу, спрямованого на забезпечення стабільного, надійного, економічно доступного й екологічно безпечного енергопостачання, що виступає ключовою передумовою сталого розвитку держави та її національної безпеки.

У структурі національної безпеки енергетична безпека виконує системоутворюючу функцію, оскільки від неї залежить робота транспорту, промисловості, зв'язку, систем охорони здоров'я, оборонного комплексу та органів державної влади. Вразливість енергетичної сфери автоматично породжує ризики для функціонування всіх інших секторів національної безпеки. Саме тому сучасні держави розглядають енергетику не лише як економічний ресурс, а як стратегічний об'єкт державної політики та міжнародного співробітництва.

Енергетична безпека є складною багатоаспектною категорією, яка поєднує в собі ознаки економічної, екологічної, технологічної, інформаційної та воєнної безпеки. У найбільш загальному розумінні її можна визначити як стан захищеності держави, суспільства та економіки від загроз, пов'язаних із дефіцитом енергоресурсів, порушенням постачання, ціновою нестабільністю, руйнуванням енергетичної інфраструктури, зовнішньою залежністю та політизацією енергетичних ринків.

Міжнародно-правовий аспект енергетичної безпеки виявляється насамперед у формуванні загальних принципів співробітництва держав у сфері використання, транспортування та захисту енергетичних ресурсів. Хоча універсального міжнародного договору, який би комплексно регламентував усі питання енергетичної безпеки, фактично не існує, відповідне регулювання здійснюється через систему міжнародних актів, регіональних домовленостей, рішень міжнародних організацій та спеціалізованих договірних режимів.

Поняття «енергетична безпека» вперше стало об'єктом теоретичних і практичних досліджень лише на початку 70-х рр. XX ст. в результаті першої світової енергетичної кризи, що була пов'язана з ембарго країн-членів ОПЕК на постачання нафти в розвинені країни. Реакцією на ці події стало усвідомлення та вироблення Світовою енергетичною радою ООН визначення енергетичної безпеки як упевненості в тому, що енергія буде наявна в розпорядженні в тій кількості і тій якості, що потрібні за таких економічних умов [9, с. 28].

Однією з найбільш впливових спеціалізованих міжнародних енергетичних організацій є Міжнародне енергетичне агентство, засноване рішенням Організації економічної співробітництва та розвитку від 15 листопада 1974 р., а також Угодою про Міжнародну енергетичну програму (м. Париж, 18 листопада 1974 р.).

Міжнародне енергетичне агентство наголошує, що енергетична безпека охоплює здатність уникати, пом'якшувати та управляти енергетичними кризами, а також забезпечувати безперервний доступ до енергії за прийнятною ціною [10].

Сьогодні Міжнародне енергетичне агентство концентрує свою увагу на чотирьох напрямках, так званих «4Е»: енергетичній безпеці (energy security) – через сприяння диверсифікації, ефективності та гнучкості в усіх енергетичних галузях; економічному розвитку (economic development) – шляхом забезпечення стабільних поставок енергії до країн-членів і розвитку вільних ринків для стимулювання економічного зростання й усунення енергетичної бідності; екологічній обізнаності (environmental awareness) – завдяки аналізу можливих політичних рішень і заходів, покликаних компенсувати негативний вплив енерговиробництва та споживання на навколишнє середовище та зміну клімату; загальносвітової взаємодії (engagement worldwide) – через забезпечення тісної співпраці з країнами, які не є членами МЕА, особливо з найбільшими виробниками та споживачами, для пошуку рішень загальних енергетичних та екологічних проблем [11].

Окреме значення мають механізми Міжнародного енергетичного агентства, створені для колективного реагування на перебої у постачанні енергоносіїв. Зокрема, в межах системи Міжнародного енергетичного агентства держави-учасниці зобов'язані підтримувати резерви нафти на рівні щонайменше 90 днів чистого імпорту, що є інструментом колективної відповіді на кризи постачання. Такий підхід демонструє, що міжнародно-правове забезпечення енергетичної безпеки має не лише декларативний, а й практично-інституційний характер.

Особливого розвитку міжнародно-правові механізми енергетичної безпеки набули в праві Європейського Союзу. Після 2022 року ЄС істотно посилив нормативно-організаційні заходи у сфері енергетичної стійкості, диверсифікації джерел постачання та скорочення залежності від російських викопних ресурсів. У відповідь на труднощі та перебої на світовому енергетичному ринку, спричинені вторгненням росії в Україну, 18 травня 2022 року Європейська Комісія презентувала План дій REPowerEU, спрямований на трансформацію енергетичної системи ЄС та поступову ліквідацію залежності від російського викопного палива через впровадження енергоефективності, диверсифікацію енергопостачання, прискорення «зеленого» енергетичного переходу, та проведення енергетичних реформ. REPowerEU, зокрема, передбачає прискорений розвиток «зеленої» генерації, в першу чергу сонячної і вітрової, а також виробництво «зеленого» водню [12].

Подальша дорожня карта 2025 року спрямована на поетапне усунення залежності від російських енергоносіїв, прискорення розвитку відновлюваної енергетики, підвищення енергоефективності та забезпечення безпеки постачання в державах-членах. Європейська Комісія прямо пов'язує розвиток чистої енергії, диверсифікацію та скорочення імпорту викопного палива з енергетичною незалежністю й безпекою постачання [13].

У сучасних умовах міжнародно-правовий вимір енергетичної безпеки вже не обмежується питаннями доступу до ресурсів. Він охоплює захист критичної енергетичної інфраструктури від збройних атак, диверсій, кібератак та інших гібридних загроз. У цьому сенсі норми Статуту ООН, міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини формують загальну правову основу, в межах якої атаки на цивільні енергетичні об'єкти розглядаються як дії, що суперечать міжнародному праву та створюють загрозу міжнародному миру і безпеці. Документи ООН 2025 року вкотре зафіксували засудження атак на критичну енергетичну інфраструктуру України та наголосили на необхідності їх негайного припинення.

Для України міжнародно-правовий аспект енергетичної безпеки має особливе значення. По-перше, енергетична система держави є об'єктом постійного воєнного та гібридного впливу. По-друге, інтеграція до європейського енергетичного простору потребує гармонізації внутрішнього законодавства з правом ЄС та запровадження європейських стандартів стійкості, прозорості та диверсифікації. По-третє, міжнародне співробітництво у сфері енергетичної безпеки є для України важливим механізмом захисту національних інтересів, відновлення енергетичної інфраструктури та зміцнення енергетичного суверенітету.

З огляду на це, енергетичну безпеку доцільно розглядати як інтегральний елемент національної безпеки, що формується під впливом як внутрішньодержавних, так і міжнародно-правових чинників. Її ефективне забезпечення неможливе без участі держави в міжнародних енергетичних режимах, розвитку стратегічних партнерств, диверсифікації джерел енергії, підтримки резервних потужностей, розвитку відновлюваних джерел та правового захисту енергетичної інфраструктури.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що енергетична безпека є невід'ємною складовою національної безпеки, яка, попри відсутність її виокремлення як самостійного виду на законодавчому рівні, фактично виконує системоутворюючу функцію в структурі забезпечення життєдіяльності держави, суспільства та економіки. Її значення зумовлене критичною роллю енергетики у функціонуванні ключових сфер – від промисловості та транспорту до обороноздатності та державного управління.

Міжнародно-правовий аспект енергетичної безпеки характеризується відсутністю єдиного універсального договору, що комплексно регулював би відповідні відносини, однак компенсується розгалуженою системою міжнародних угод, інституцій та механізмів співробітництва. Важливу роль у цьому процесі відіграють міжнародні організації, зокрема Міжнародне енергетичне агентство, а також регіональні інтеграційні об'єднання, насамперед Європейський Союз, який активно формує сучасні стандарти енергетичної безпеки через політику диверсифікації, енергоефективності та розвитку відновлюваної енергетики.

Для України питання енергетичної безпеки набуває особливої актуальності в умовах збройної агресії, що супроводжується системними атаками на енергетичну інфраструктуру. У цьому контексті ключового значення набуває інтеграція до європейського енергетичного простору, гармонізація національного законодавства з правом ЄС, розвиток міжнародного співробітництва, диверсифікація джерел енергопостачання та відновлення енергетичної інфраструктури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гулак О.В. Сучасний стан пожежної безпеки в лісах України : правовий аспект. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 150-152. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/07/3_2015.pdf
2. Гулак О.В. До питання забезпечення екологічної безпеки в сучасних соціально-економічних умовах. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 182-185. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0e4cefd0-7b90-49f5-bdbc-bc07a5bbf43f/content>
3. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
4. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Tex>

5. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. № 373-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Tex>
6. Ващенко Ю. В. Державне регулювання у сфері енергетики України: адміністративно-правовий аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. К., 2015. 488 с.
7. Дейна А. Ю. Теоретичні основи статистичного забезпечення регулювання енергонезалежності України. *Економіка і організація управління*. 2017. Вип. 1. С. 160–170.
8. Ліпкан В.А. Національна безпека України : навчальний посібник. К. : Кондор, 2008. 552 с.
9. Енергетична безпека України : Стратегія та механізми забезпечення / за ред. А.Л. Шевцова. Дніпропетровськ : Пороги, 2002. С. 28.
10. Міжнародне енергетичне агентство. URL: http://www.iea.org/subjectetqueries/keyresult.asp?KEYWORD_ID=4103.
11. Білоцький С. Міжнародно-правові засади та інституційні механізми регулювання відносин у сфері екологічно орієнтованої енергетики. О. : Фенікс, 2015. 546 с.
12. Вітроенергетичний сектор України 2022 огляд ринку в умовах війни. К., 2023. 84 с.
13. ЄС планує повністю позбутися залежності від російських енергоносіїв, Комітет з питань інтеграції України до ЄС URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/261890.html

REFERENCES:

1. Hulak, O. V. (2015). Current state of fire safety in the forests of Ukraine: legal aspect. *Comparative and Analytical Law*, (3), 150-152. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/07/3_2015.pdf [in Ukrainian].
2. Hulak, O. V. (2016). On the issue of ensuring environmental safety in modern socio-economic conditions. *Comparative and Analytical Law*, (1), 182-185. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0e4cefd0-7b90-49f5-bdbc-bc07a5bbf43f/content> [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada of Ukraine. (2018). *On national security of Ukraine: Law of Ukraine No. 2469-VIII of June 21, 2018*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). *On the electricity market: Law of Ukraine No. 2019-VIII of April 13, 2017*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19> [in Ukrainian].
5. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). *On approval of the Energy Strategy of Ukraine until 2050: Order No. 373-r of April 21, 2023*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80> [in Ukrainian].
6. Vashchenko, Y. V. (2015). *State regulation in the energy sector of Ukraine: Administrative and legal aspect* (Doctoral dissertation). Kyiv. [in Ukrainian].
7. Deina, A. Y. (2017). Theoretical foundations of statistical support for regulation of Ukraine's energy independence. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, (1), 160–170. [in Ukrainian].
8. Lipkan, V. A. (2008). *National security of Ukraine*. Kondor. [in Ukrainian].
9. Shevtsov, A. L. (Ed.). (2002). *Energy security of Ukraine: Strategy and mechanisms of provision*. Porohy. [in Ukrainian].
10. International Energy Agency. (n.d.). *Energy security*. URL: http://www.iea.org/subjectetqueries/keyresult.asp?KEYWORD_ID=4103 [in English].
11. Bilotskyi, S. (2015). *International legal principles and institutional mechanisms of regulation in the field of environmentally oriented energy*. Feniks. [in Ukrainian].
12. *Wind energy sector of Ukraine 2022: Market review under wartime conditions*. (2023). Kyiv. [in Ukrainian].
13. Verkhovna Rada of Ukraine. (n.d.). EU plans to completely eliminate dependence on Russian energy resources. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/261890.html [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 25.11.2025

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Зеленко І.П. ЗНАЧЕННЯ ПРЕЮДИЦІЇ В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	6
Курас Д.І., Шкуратенко О.В. ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ	10
Поляруш С.І. ЖИТЛОВЕ ПИТАННЯ ТА ЙОГО ВИРІШЕННЯ В УКРАЇНІ В ХІХ-ХХ СТ.	16

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Вавженчук С.Я. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЗОБРАЖЕННЯ ПАЦІЄНТА В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	22
Бісюк О.С. НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ТА БЕЗСТОРОННІСТЬ АРБИТРАЖНОГО КЕРУЮЧОГО: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА	31
Труфанова Ю.В., Швець О. ДОГОВІР УПРАВЛІННЯ СПАДКОВИМ МАЙНОМ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА	40

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Конопельцева О.О., Свічкарьова Я.В. ПРАВОВА ПРИРОДА ЩОРІЧНОЇ РАЗОВОЇ ГРОШОВОЇ ДОПОМОГИ ОСОБАМ З ІНВАЛІДНІСТЮ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ ТА ПРАКТИЧНИХ АСПЕКТІВ ВИЗНАЧАННЯ ЇЇ РОЗМІРУ	44
Кучма О.Л. ПРАВО НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ НА ПЕРЕНЕСЕННЯ ЩОРІЧНОЇ ВІДПУСТКИ	51
Паращук Л.Г. ПРИЗУПИНЕННЯ ДІЇ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ЯК ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАЙНЯТОСТІ	55

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

Чорний С.В., Сергієнко Н.А. ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВОЧИНИ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ЗАГРОЗ ТА МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ	60

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Кондратенко В.М., Чинченко С.М. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА БЕЗПЕЧНИМ ВИКОРИСТАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ В ОБОРОННІЙ ТА ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ	6
Данченко Т.В. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНІ ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ НАРОДНОЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕФЕРЕНДУМНОЇ ІНІЦІАТИВИ	71
Киценко О.П. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ	76
Кравчук П.Ю., Єфремов А.О. ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ	81
Красногор О.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕТОДИ ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ У ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА	86

Кузь Т.В., Іванюк В.Д., Гудима Н. ПАТРОНАТНА СЛУЖБА В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ВИД ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ	90
Банах В.Д. КАДРОВА ПОЛІТИКА В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ: ПРАВОВІ ОРІЄНТИРИ	95
Грубська К.В. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ ЯК УЧАСНИКІВ ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН	99
Корнійченко О.О., Соболев Є.Ю. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС, АДМІНІСТРАТИВНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ, КОМПЕТЕНЦІЯ: ДЕМАРКАЦІЯ ПОНЯТЬ	105
Малютяк В.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМО МАЙНО	111
Новіцька І.В. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЯК ЗАПОРУКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ НЕПОВНОЛІТНІМИ	116
Сербінова А.А. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ФІНАНСОВОГО МОНИТОРИНГУ ГОСПОДАРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ У СФЕРІ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ	120
Тимофєєв В.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ МОНИТОРИНГУ ЯКОСТІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ	125
Яцентюк С.В. ІНСТИТУЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗОВНІШНЬООРГАНІЗАЦІЙНИХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ, УСТАНОВ, ОРГАНІЗАЦІЙ	129
Войташек І.І. ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН У СФЕРІ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ	136

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Будник Л.А., Ронська О.Г. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У РОЗСЛІДУВАННІ ПРАВОПОРУШЕНЬ З КРИПТОАКТИВАМИ	142
Мехеда В.Д. ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ	147
Олійничук Р.П. АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: РОЛЬ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	151
Крамаренко І.В. ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БУДІВЕЛЬНОГО РИНКУ	156

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Лаврів В.П. ПРОБЛЕМИ АДВОКАТУРИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО ЧАСУ	161
Сухарєва А.О., Капуляк В.П. РОЛЬ ТА МІСЦЕ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ	165

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Грубінко А.В. ПРИНЦИПИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ СУДДІВ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ	170
Тітко Е.В. ДЕРОГАЦІЯ (СТАТТЯ 15 ЄКПЛ): КРИТЕРІЙ СУВОРОЇ НЕОБХІДНОСТІ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ	178
Загрішева Н.В. КОМПАРАТИВІСЬКИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ЖІНОК ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У КОНЦЕПТІ НАРОДОВЛАДДЯ	187
Гринь І.О. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ЗВЕРНЕННЯ СТЫГНЕННЯ НА ВІРТУАЛЬНІ АКТИВИ У МЕЖАХ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОРІВНЯННЯ ТА АНАЛІЗ	193

Мартинова А.М. КОЛЕКТИВНІ ПРАВА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ	199

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Манойло Н.Г. ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ІНТЕЛЕКТ»: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС	204

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ

Терзі О.О. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СФЕРІ БІОБЕЗПЕКИ ТА БІОЗАХИСТУ	212
Рябовол Л.Т. СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПІДГОТОВКУ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ	217
Яровой Т.С., Жаврида Д.Є., Тугай Т.І., Тугай А.В. ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ	223
Ксьондзик Ю.Ю. ЗАКОН ЯК ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО ЦИВІЛЬНОГО ДОГОВІРНОГО ПРАВА СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇН	230
Мілова Т.М., Разєнков Д.Д. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ЛОБІЗМУ В СУЧАСНІЙ НАУЦІ	237
Панченко С.В. КЛАСИФІКАЦІЯ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ ДОГОВІРНИХ ПРАВОВІДНОСИН	242
Переверзєв Д.М., Максименко Н.В. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ЯК ЗАСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ	248
Дубовський О.С. РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ, УПРАВЛІНСЬКІ ПІДХОДИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД	253
Кіт Т.Б. ЗАХИСТ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ФІЗИЧНИХ ОСІБ У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ	264
Ріпа Ф.В. ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІДЕОЛОГІЧНІЙ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ СФЕРІ	269
Бісюк О.С., Савченко Г.М. ГАРАНТІЇ ВИБОРЧИХ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	274
Слюсаренко С.В., Піддубний О.Ю., Канарик Ю.С. СУТНІСТЬ ПУБЛІЧНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	281
Мушенюк В.В., Суббот А.І. ЮРИСДИКЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ПУБЛІЧНИХ ОРГАНІВ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ САМОРЕГУЛІВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО АРБІТРАЖНИХ КЕРУЮЧИХ В УКРАЇНІ	285
Трошкіна К.Є. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ПОТРЕБА ОНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ	290
Лучка А.Ю. НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	295
Романескул С.С. ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ	300
Тищенко М.В. ІНФОРМОВАНА ДОБРОВІЛЬНА ЗГОДА ТА ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ДИТЯЧІЙ СТОМАТОЛОГІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	304
Гулак О.В., Яра О.С., Слюсаренко С.В. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКОЇ РАДИ ЯК ФОРМИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ	314
Гусєва І.М. СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ТА ПРІОРИТЕТИ	

ВЗАЄМОДІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	321
Данилевська Ю.О., Бичін С.О., Удод А.М. УХИЛЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ, НЕ ПОВ'ЯЗАНОГО З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ	326
Чернік С.Д. СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ З ЄВРОПОЛОМ: ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ	332
Бойко І.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЯК СУБ'ЄКТІВ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ	336
Загрішева Н.В. ПРАВОВА ПРИРОДА ВИНАГОРОДИ АРБІТРАЖНОГО КЕРУЮЧОГО	343
Рубля О.С. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ	348
Омельченко А.В., Кожура Л.О., Богданець А.В. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ЖІНОК ТА НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ	353
Кропивна К.О. НАПЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СФЕРИ	357
Рудник Л.І. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	364
Попов Г.В. ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА	372
Лютіков П.С., Островський С.О., Зима В.М. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЕВАКУАЦІЇ МУЗЕЙНИХ ПРЕДМЕТІВ ТА ПРЕДМЕТІВ МУЗЕЙНОГО ЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЧАСТИНИ МУЗЕЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ ВОЄННОГО СТАНУ	379
Гулак О.В., Ладиченко В.В., Улютіна О.А. ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	384

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Zelenko I. THE SIGNIFICANCE OF PRECONDITIONS IN THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION	6
Kuras D., Shkuratenko O. CHARACTERISTICS OF CERTAIN ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE LAW ENFORCEMENT SYSTEM IN UKRAINE IN THE FIRST HALF OF THE 1990S	10
Poliarush S. HOUSING ISSUE AND ITS SOLUTION IN UKRAINE IN THE XIX-XX CENTURIES	16

CIVIL LAW; COMMERCIAL LAW

Vavzhenchuk S. PROBLEMS OF CIVIL AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHT TO IMAGE OF THE PATIENT IN THE CONTEXT OF DIGITISATION OF THE HEALTHCARE SYSTEM	22
Bisiuk O. INDEPENDENCE AND IMPARTIALITY OF BANKRUPTCY TRUSTEE: INTERNATIONAL STANDARDS AND UKRAINIAN PRACTICE	31
Trufanova Yu., Shvets O. AGREEMENT ON THE MANAGEMENT OF INHERITED PROPERTY: A COMPARATIVE ANALYSIS OF UKRAINIAN AND EUROPEAN LEGISLATION	40

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Konopeltsova O., Svitkaryova Ya. LEGAL NATURE OF ANNUAL ONE-TIME FINANCIAL ASSISTANCE TO PERSONS WITH DISABILITIES AS A RESULT OF WAR AND PRACTICAL ASPECTS OF DETERMINING ITS AMOUNT	44
Kuchma O. THE RIGHT OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL EMPLOYEES WHO ARE MILITARY SERVICEMEMBERS TO TRANSFER THEIR ANNUAL LEAVE	51
Parashchuk L. SUSPENSION OF AN EMPLOYMENT CONTRACT AS A LEGAL MECHANISM FOR ENSURING THE RIGHT TO WORK WITHIN THE SYSTEM OF STATE EMPLOYMENT POLICY	55

LAND LAW

Chorny S., Serhienko N. LAND TRANSACTIONS UNDER CONDITIONS OF DIGITAL THREATS AND INTERNATIONAL COOPERATION	60

ADMINISTRATIVE, INFORMATION, FINANCIAL AND TAX LAW

Kondratenko V., Chynchenko S. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR CONTROLLING THE SAFE USE OF INFORMATION RESOURCES IN THE DEFENSE AND LAW-ENFORCEMENT SECTORS OF UKRAINE	6
Danchenko T. FOREIGN EXPERIENCE AND DOMESTIC PROSPECTS OF THE APPLICATION OF THE PEOPLE'S LEGISLATIVE REFERENDUM INITIATIVE	71
Kytsenko A. THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF STATE REGULATORY POLICY IN THE FIELD OF TAXATION OF AGRICULTURAL SECTOR SUBJECTS	76
Kravchuk P., Yefremov A. PUBLIC-LAW MECHANISM FOR REGULATING ACTIVITIES IN THE GAMBLING SECTOR	81
Krasnohor O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL METHODS OF PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE: CONCEPT AND SYSTEM	86
Kuz T., Ivaniuk V., Hudyma N. PATRONAGE SERVICE IN LOCAL	

GOVERNMENT BODIES AS A TYPE OF PUBLIC SERVICE	90
Banakh V. PERSONNEL POLICY IN THE BODIES OF THE STATE ENFORCEMENT SERVICE: LEGAL GUIDELINES	95
Grubska K. DEFINITION OF TAXPAYERS AS PARTICIPANTS IN TAX LEGAL RELATIONSHIPS	99
Korniichenko O., Sobol Ye. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS, ADMINISTRATIVE LEGAL PERSONALITY, COMPETENCE: DEMARCATION OF CONCEPTS	105
Malyutak V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL BASIS FOR THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF ENTITIES REGISTERING REAL RIGHTS TO IMMOVABLE PROPERTY	111
Novitska I. EUROPEAN EXPERIENCE OF STATE REGULATION OF GENERAL SECONDARY EDUCATION AS A GUARANTEE FOR THE REALIZATION OF MINORS' RIGHT TO EDUCATION	116
Serbinova A. DEFINITION OF THE CONCEPT AND FEATURES OF FINANCIAL MONITORING OF ECONOMIC OPERATIONS IN THE FIELD OF TAX CONTROL	120
Tymofeiev V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF SUBJECTS OF MONITORING THE QUALITY OF ADMINISTRATIVE SERVICES PROVISION	125
Yatsentiuk S. INSTITUTIONAL CHARACTERISTICS OF EXTERNAL ORGANIZATIONAL ADMINISTRATIVE AND LEGAL FUNDAMENTALS OF THE ACTIVITIES OF MUNICIPAL ENTERPRISES, INSTITUTIONS, ORGANIZATIONS	129
Voitashek I. GUARANTEES OF CITIZENS' RIGHTS AND FREEDOMS IN THE SPHERE OF NOTARIAL ACTIVITY: PROBLEMS OF PROVISION IN WAR CONDITIONS	136

CRIMINAL LAW AND PROCEDURE; CRIMINALISTICS; FORENSIC EXPERTISE; OPERATIONAL AND SEARCH ACTIVITIES

Budnyk L., Ronska O. INTERNATIONAL COOPERATION IN THE INVESTIGATION OF OFFENSES INVOLVING CRYPTO ASSETS	142
Meheda V. EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION: EUROPEAN STANDARDS AND UKRAINIAN REALITIES	147
Oliynychuk R. ANALYTICAL ACTIVITIES OF THE POLICE UNDER MARTIAL LAW: THE ROLE OF CRIMINAL ANALYSIS AND DEVELOPMENT PROSPECTS	151
Kramarenko I. FOREIGN EXPERIENCE OF CRIMINAL-LEGAL PROTECTION OF ECONOMIC RELATIONS IN THE FUNCTIONING OF THE CONSTRUCTION MARKET	156

JUDICIAL SYSTEM; PROSECUTOR'S OFFICE AND ADVOCACY

Lavriv V. PROBLEMS OF THE LEGAL PROFESSION DURING WARTIME	161
Sukharieva A., Kapulyak V. THE ROLE AND PLACE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN THE FORMATION OF THE NATIONAL JUSTICE SYSTEM	165

INTERNATIONAL LAW; LAW OF THE EUROPEAN UNION

Hrubinko A. PRINCIPLES OF INDEPENDENCE AND IMPARTIALITY OF JUDGES: INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS	170
Titko E. DEROGATION (ARTICLE 15 OF THE ECHR): THE CRITERION OF STRICT NECESSITY IN A STATE OF EMERGENCY	178
Zahrisheva N. COMPARATIVE ANALYSIS OF WOMEN'S POLITICAL RIGHTS IN THE EXERCISE OF PUBLIC POWER IN THE CONCEPT OF PEOPLE'S POWER	187
Grin I. LEGAL REGULATION OF THE PROCEDURE FOR FORECLOSURE ON VIRTUAL ASSETS WITHIN THE LIMITS OF FORCED ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS IN UKRAINE AND EUROPEAN UNION COUNTRIES: COMPARISON AND ANALYSIS	193
Martynova A. COLLECTIVE RIGHTS IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL	
<i>Bunysk 19. 2025</i>	

PHILOSOPHY OF LAW

Manoilo N. THE CONTENT OF THE CONCEPT OF “INTELLIGENCE”: SOCIAL-PHILOSOPHICAL DISCOURSE	204

CURRENT ISSUES OF THE PUBLICATION

Terzi O. STATE POLICY OF UKRAINE IN THE FIELD OF BIOSAFETY AND BIOPROTECTION	212
Riabovol L. SYSTEM OF LEGISLATION ON TRAINING FOR A PHILOSOPHY DOCTOR IN HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS	217
Yarvoi T., Zhavryda D., Tuhai T., Tuhai A. FORMATION OF ENVIRONMENTAL POLICY IN UKRAINE: LEGAL BASIS AND DIRECTIONS FOR DEVELOPMENT	223
Ksondzyk Y. THE LAW AS THE MAIN SOURCE OF CIVIL CONTRACT LAW OF THE SCANDINAVIAN COUNTRIES	230
Milova T., Razienkov D. CONCEPTUALIZATION OF THE CONCEPT OF LOBBYING IN CONTEMPORARY SCIENCE	237
Panchenko S. CLASSIFICATION OF CIVIL RIGHTS PROTECTION METHODS FOR PARTICIPANTS IN CONTRACTUAL LEGAL RELATIONS	242
Pereverziev D., Maksymenko N. ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF ADMINISTRATIVE JUDICIARY AS A MEANS OF PROTECTING CITIZENS' RIGHTS IN MODERN REALITIES	248
Dubovskyi O. REFORMING STATE PERSONNEL POLICY IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION: LEGAL INSTRUMENTS, MANAGEMENT APPROACHES, AND INTERNATIONAL EXPERIENCE	253
Kit T. PROTECTION OF THE BUSINESS REPUTATION OF NATURAL PERSONS IN THE PRACTICE OF THE ECTHR	264
Ripa F. CIRCUMSTANCES SUBJECT TO PROOF DURING THE INVESTIGATION OF COLLABORATIONIST ACTIVITIES IN THE IDEOLOGICAL AND CULTURAL-EDUCATIONAL SPHERE	269
Bisiuk O., Savchenko G. GUARANTEES OF ELECTORAL RIGHTS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS: IMPLEMENTATION PROBLEMS UNDER MARTIAL LAW	274
Slusarenko S., Piddubnyi O., Kanaryk Ju. THE ESSENCE OF PUBLIC CONTROL IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY	281
Mushenok V., Subbot A. JURISDICTIONAL POWERS OF PUBLIC BODIES AND ACTIVITIES OF SELF-REGULATORY ORGANIZATIONS REGARDING OF ARBITRATION MANAGERS IN UKRAINE	285
Troshkina K. CONSTITUTIONAL AND LEGAL SECURITY OF DIGITAL RIGHTS OF CITIZENS: MODERN APPROACHES AND THE NEED TO UPDATE CONSTITUTIONAL REGULATION	290
Luchka A. INDEPENDENCE OF THE JUDICIARY AS A FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW: UKRAINIAN CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION	295
Romaneskul S. PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE	300
Tishchenko M. INFORMED VOLUNTARY CONSENT AND LEGAL LIABILITY IN PEDIATRIC DENTISTRY: PROBLEMS AND DIRECTIONS FOR IMPROVING LEGAL REGULATION	304
Gulak O., Yara O., Slyusarenko S. LEGAL SECURITY OF THE ACTIVITIES OF THE PUBLIC COUNCIL AS A FORM OF PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF PUBLIC AUTHORITY BODIES: COMPARATIVE ANALYSIS	314
Guseva I. SYSTEM OF ENTITIES PROVIDING INTERNAL SECURITY OF THE	

STATE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT AND PRIORITIES OF INTERACTION IN CONDITIONS OF MARTIAL STATE	321
Danylevska Yu., Bychin S., Udod A. EVASION OF PUNISHMENT NOT RELATED TO IMPRISONMENT	326
Chernik S. COOPERATION OF UKRAINE WITH EUROPOL: LEGAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS	332
Boiko I. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF HEALTH CARE INSTITUTIONS AS ENTITIES PROVIDING PUBLIC SERVICES	336
Zagrisheva N. LEGAL NATURE OF THE ARBITRATION MANAGER'S FEE	343
Rublya O. REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF PERSONAL DATA PROTECTION BY PUBLIC AUTHORITY BODIES	348
Omelchenko A., Kozhura L., Bohdanets A. CIVIL LAW PRINCIPLES FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS AND INTERESTS OF WOMEN AND MINORS	353
Kropyvna K. DIRECTIONS FOR IMPROVING ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE DEMOGRAPHIC SPHERE	357
Rudnyk L. CIVIL LIABILITY FOR DAMAGE CAUSED BY THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF INFORMATION TECHNOLOGIES	364
Popov H. FEATURES OF CIVIL LEGAL LIABILITY IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGY IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF SOCIETY	372
Lyutikov P., Ostrovsky S., Zima V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGIME FOR EVACUATION OF MUSEUM OBJECTS AND OBJECTS OF MUSEUM SIGNIFICANCE OF THE STATE PART OF THE MUSEUM FUND OF UKRAINE DURING MARTIAL STATE	379
Gulak O., Ladychenko V., Ulyutina O. ENERGY SECURITY AS A COMPONENT OF NATIONAL SECURITY: THE INTERNATIONAL LEGAL ASPECT	384

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Право

Випуск 19
2025

Відповідальний за випуск – Соболь Є.Ю.
Відповідальний редактор – Трошкіна К.Є.

Підписано до друку 3.12.2025 р.
Формат 60х84х1/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Друк різнограф. Ум. друк. арк. 17,5. Наклад 100 прим.

ВІДДРУКОВАНО: ФОП Піскова М.А.

м. Кропивницький, вул. Тараса Карпи, 17–11.

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ

№ 24440000000027816 від 18.08.2016.